

RELICTA MONOGRAFIEËN 2

ARCHEOLOGIE, MONUMENTEN- & LANDSCHAPSONDERZOEK IN VLAANDEREN

In zuiverheid leven
Het Sint-Agnesbegijnhof
van Sint-Truiden

—
THOMAS COOMANS & ANNA BERGMANS (red.)

VIOE
VLAAMS INSTITUUT
voor het ONROEREND ERFGOED

In zuiverheid leven

Het Sint-Agnesbegijnhof van Sint-Truiden

Het hof, de kerk, de muurschilderingen

Relicta Monografieën 2

Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed
in samenwerking met de
Provincie Limburg

Brussel

2008

In zuiverheid leven

**Het Sint-Agnesbegijnhof van Sint-Truiden
het hof, de kerk, de muurschilderingen**

onder de redactie van

Thomas COOMANS & Anna BERGMANS

COLOFON

Eindredactie

Anna Bergmans, coördinatie, VIOE
Thomas Coomans, vormgeving, iconografie en indexen, VIOE
Siska Goeminne, tekstredactie

Met dank aan

Marc Laenen, PCCE
Betty Simon, PCCE
Hanne Van Herck

Drukkerij

Peeters, Herent

Cover

De begijnhofkerk van Sint-Truiden (VIOE, Kris Vandevorst, 2007)

Een uitgave van het
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE)
Wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Overheid
Beleidsdomein Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed

Phoenixgebouw Koning Albert II-laan 19 bus 5
B-1210 Brussel
tel.: 02/553 16 50
fax: 02/553 16 55
instituutonroerenderfgoed@vlaanderen.be
www.vioe.be

© VIOE, B-1210 Brussel; de auteurs. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag door welk middel dan ook worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISSN 2030-9910
ISBN: 978 90 7523 000 0
D/2008/6024/5

Inhoud

Woord vooraf – Gilbert VAN BAELEN & Sonja VANBLAERE	6
1. In zuiverheid leven – Thomas COOMANS & Anna BERGMANS	9

DEEL 1 – GESCHIEDENIS

2. Een gemeenschap van begijnen (13de-18de eeuw) – Hanne VAN HERCK	15
3. Het begijnhof na de begijnen – Thomas COOMANS	65

DEEL 2 – ARCHITECTUUR

4. De begijnenparochie Sint-Agnes: structuur en bebouwing – Marc LAENEN	79
5. Gebruik en herkomst van natuursteen op het begijnhof – Roland DREESEN	139
6. De complexe bouwgeschiedenis van de begijnhofkerk – Thomas COOMANS met kadertekst: De iconografische betekenis van de paradijspoort – Paul VAN DEN BREMT	155 186

DEEL 3 – INTERIEUR

7. De muurschilderingen van de begijnhofkerk: functie, betekenis en context – Anna BERGMANS	211
8. Met het oog op de kostuums – Mireille MADOU	261
9. De restauratie en conservatie van de muurschilderingen – Marjan BUYLE	275
10. Het interieur van de begijnhofkerk: het meubilair en de kunstwerken – Leon SMETS	291
11. Het orgel uit 1644-1646, of hoe pastoor Joannes Giselinus zichzelf verzekerde van eeuwige nagedachtenis – Patrick ROOSE	317

BIJLAGEN

1. Chronologie van het begijnhof van Sint-Truiden	323
2. Stichting en statuten	325
3. Namenlijst van begijnen – Hanne VAN HERCK	339
4. Bouwrekeningen	381
5. Verkoop van het onroerend erfgoed van het begijnhof, 1799	387
6. Inventaris van het kunstbezit van de begijnhofkerk – Christine VANTHILLO	391
7. Epitafen in de begijnhofkerk – Thomas COOMANS	424
8. Samenvatting van de dendrochronologische rapporten	437

BIBLIOGRAFIE

Résumé / Summary	446
Index van persoonsnamen	468
Index van plaatsnamen	475
Auteurs	479

Woord vooraf

Deze publicatie is een nieuw initiatief in het kader van het erfgoedbeleid dat de provincie Limburg nu al meer dan dertig jaar in het begijnhof van Sint-Truiden toepast.

Toen de provincie op 2 april 1970 de begijnhofkerk en een huis van de Vrienden van het Begijnhof overnam, werd gedacht aan een museum voor religieuze kunst waarin aan de hand van een beperkt aantal representatieve kunstwerken de religieuze kunst van het Oude Land van Loon aan een zo ruim mogelijk publiek kenbaar zou worden gemaakt. De Provinciale Dienst voor het Kunstpatrimonium, opgericht in 1968, werd belast met de opdracht een concept voor een dergelijk initiatief te ontwikkelen. Deze provinciale dienst had de taak een inventaris van het cultuurpatrimonium van de provincie te maken, die als basis kon dienen voor een provinciaal erfgoedbeleid gericht op de valorisatie van het erfgoed in situ. Deze visie heroriënteerde het project meteen van een inwaarts instellingsgericht naar een buitenwaarts maatschappelijk gericht initiatief.

Deze benadering kende twee gevolgen. Enerzijds werd het initiatief verbreed van de kerk tot haar context met name gans het begijnhof en verderop tot de historische religieuze as van de stad Sint-Truiden. Anderzijds, werd de ontsluiting van het begijnhof opgenomen in de visies en werkmethoden van monumentenzorg waarin conservatie eerder dan restauratie gepromoot wordt en viel de nadruk op de creatieve doorontwikkeling van erfgoedwaarden en betekenissen van het begijnhof. In dit perspectief werden de restauratieplannen van architect Piet (Pierre) Van Mechelen uit 1970 omgebogen tot conservatie van de historische bouws substantie en werd een visie ontwikkeld om het begijnhof verder te ontwikkelen tot een leefgemeenschap in een cultuurhistorische omgeving – ondertussen behorend tot het wereldpatrimonium van Unesco – “met kunstpatrimoniale en museologische objectieven”. De conservatie van de kerk werd onderbouwd door voorafgaand wetenschappelijk onderzoek onder meer door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. De provincie verzocht prof. R.M. Lemaire en D.V. De Poorter, die eerder de revalorisatie van het begijnhof te Leuven hadden gerealiseerd, een studie te maken van het begijnhof ten dienste van de stad Sint-Truiden voor wat men toen een “bijzonder plan van aanleg” noemde. Deze werd in 1972 gepubliceerd en geldt nog steeds als een basis voor ontwikkeling. Zo ook in 2005 toen de provincie Limburg de publieke ruimte van het begijnhof door Jozef Legrand liet herdenken en herwerken tot een ontmoetingsplaats voor de begijnhofbewoners en hun bezoekers.

In 1978 rijpten nieuwe ideeën om een integrale en geïntegreerde visie op erfgoedzorg te realiseren met de Provinciale Dienst voor het Cultuurpatrimonium met dienstverlenende taak ten aanzien

van de valorisatie van het cultuurpatrimonium in situ. In deze structuur werden gemeenschappelijke functies (wetenschappelijk onderzoek en documentatie, behoud en beheer, vormgeving en communicatie en vorming en educatie) als logistieke onderbouw gegroepeerd voor de instellingen die elk vanuit hun specifieke erfgoedinvalshoek in situ zouden opereren.

Het concept van het museum voor religieuze kunst werd in 1978-1979 in deze visie herbekeken: er werd een veelzijdige, gecoördineerde werking tot ontwikkeling gebracht vanuit de inspirerende erfgoedwaarden die de begijnhofkerk bevat. In eerste instantie werd de cultuurhistorische omgeving in de begijnhofkerk selectief heringericht en bij elk initiatief werd opnieuw de samenhang van de cultuurhistorische ruimte, het te behandelen thema en de communicatiemiddelen gerespecteerd. De tentoonstellingen waren vooral gericht op de waardering van het patrimonium in situ: ze leidden tot tal van erfgoedervaringsroutes in de provincie. In het kader van de dienstverlening voor het behoud en de valorisatie van het cultureel erfgoed in situ functioneerde vanaf 1981 de Stichting tot het Behoud van het roerend Kunsten Oudheidkundig Patrimonium in Limburg. De Stichting werd in 1994 opgeheven, het museum in 1997.

Vanaf 2004 kreeg het begijnhof een nieuwe rol in het kader van het provinciale “Masterplan voor de publieksgerichte ontsluiting van het cultureel erfgoed in Limburgs Haspengouw”. In dit masterplan dat momenteel onder de titel *De Romeinse weg* wordt gerealiseerd, wordt erfgoedzorg pas effectief op een veelzijdige manier integraal en geïntegreerd binnen streekontwikkeling ingebouwd. De provincie liet in 2008 in het kader van dit masterplan een bijzonder ontsluitingsplan voor de religieuze as van de stad, waartoe het begijnhof hoort, maken ten behoeve van de stad.

Wat nog ontbrak was een grondige cultuurhistorische studie van het begijnhof en haar kerk: de grondstof voor een gefundeerde ontsluiting. Deze opdracht werd aan het KADOC, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving (Katholieke Universiteit Leuven) toevertrouwd. Het resultaat leidde enerzijds tot een degelijke gids voor de bezoekers van het begijnhof en anderzijds tot een uitbreiding van het wetenschappelijk onderzoek door het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed dat hier gepubliceerd wordt. Het is voor de deputatie van de provincie Limburg een waar genoegen onze waardering uit te drukken voor de buitengewoon vlotte medewerking van het KADOC en het VIOE. Het resultaat is een voorbeeldpublicatie voor erfgoedsites die hopelijk veel navolging mag kennen.

Gilbert Van Baelen
gedeputeerde van Cultuur

In de nieuwe reeks van de Relicta Monografieën stelt het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) hierbij graag zijn tweede uitgave voor. Het verheugt mij in het bijzonder dat het Instituut met deze publicatie voor het eerst naar buiten komt met een belangrijk onderzoek naar het bouwkundig erfgoed in Vlaanderen. Belangrijk, omwille van de grootschaligheid en het multidisciplinaire karakter van het onderzoek, maar ook omdat hiermee de eerste wetenschappelijke monografie over een begijnhof werd gerealiseerd.

Een groot deel van het onderzoek gebeurde buiten het instituut en met name in opdracht van de provincie Limburg. Het werd in 2004 al toevertrouwd aan het KADOC van de Leuvense universiteit. Het archivalisch onderzoek en het bouwhistorisch onderzoek waren dan ook al voltooid toen het wetenschappelijk boekproject begin 2006 aan het VIOE werd toevertrouwd. Toch waren wij van bij het begin bij het initiatief betrokken omdat het ging om een ontsluitingsproject. Wij maakten deel uit van de stuurgroep in de eerste fase van dat project dat gericht was op onderzoek en in de tweede fase werd beroep gedaan op onderzoekers van het VIOE om bijkomende aspecten van het begijnhof in Sint-Truiden te belichten. Zo konden de geschiedenis, de architectuurgeschiedenis, de kunstgeschiedenis, de restauratiegeschiedenis en de bouwhistorie in één verhaal worden samengevat.

De eigenheid van het begijnhof van Sint-Truiden ligt vooral in een uniek ensemble van middeleeuwse en laat-16de-eeuwse muurschilderingen. Ze hebben een belangrijke rol gespeeld in de her-

waardering van het gebouw toen het vervallen was in de tweede helft van de 19de eeuw. Ze lagen ook aan de basis van de tweede restauratie van de kerk in de jaren 1970 en van het museale project van de Provincie Limburg. Daarom krijgen ze in dit boek de aandacht die ze verdienen. Hun waarde ligt niet zozeer in hun artistieke kwaliteiten maar in hun functie en hun betekenis voor de begijnengemeenschap door de eeuwen heen.

Voor de verdere uitwerking van deze uitgave konden wij een beroep doen op uitmuntende specialisten. Elf auteurs schreven bijdragen, gegroepeerd in drie thema's: de geschiedenis van het begijnhof, de architectuur van de kerk en van de begijnenhuizen, en ten slotte het interieur van de kerk met inbegrip van de muurschilderingen, het kunstpatrimonium en het orgel. Gebaseerd op een grondig onderzoek, belichten de teksten verschillende onvermoede aspecten van het gemeenschapsleven van de begijnen van de 13de tot de 18de eeuw. Ook de 19de en de 20ste eeuw komen aan bod.

Het VIOE presenteert met dit boek een modelonderzoek dat gebaseerd is op archivalische, iconografische en monumentale bronnen. Wij hopen dat het mag bijdragen tot de waardering en de ontsluiting van dit begijnhof, dat in het verleden vaak onbegrepen bleef maar door deze monografie alle belangstelling krijgt die het verdient.

Sonja Vanblaere
Administrateur-generaal van het
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed

1. In zuiverheid leven

Thomas Coomans & Anna Bergmans

De begijnenbeweging wekt met haar vele historische, spirituele en bouwkundige facetten sinds meer dan een eeuw de interesse van een breed publiek en van wetenschappers, zowel in België als in het buitenland. De invalshoeken varieerden van romantisch en religieus tot antropologisch en feministisch. Zij opereerden zowel vanuit een wetenschappelijk als vanuit een toeristisch, economisch of identiteitsperspectief. De erkenning van dertien Vlaamse begijnhoven als UNESCO-werelderfgoed in 1998 bevestigde deze groeiende interesse, precies op het moment dat de laatste begijn in Gent haar hof verliet. Vreemd genoeg berust deze erkenning niet op grondig wetenschappelijk onderzoek dat de eigenheid van elk van deze belangrijke begijnhoven aantoonde.

Het voorliggende boek, het resultaat van het werk van een multidisciplinair team, is de eerste wetenschappelijke monografie over een begijnhof. Over Sint-Truiden bestond er alleen een erudiet werk, gepubliceerd in 1876 door de historicus François Straven onder de titel *Notice historique sur le béguinage dit de Sainte-Agnès à Saint-Trond*. De meeste begijnhoven die als werelderfgoed werden erkend, danken hun faam aan de homogeniteit van de huizen die rond een plein zijn geschikt, met pittoreske straatjes waar het stedelijke rumoer niet doordringt, of aan de barokke praal van hun kerk. De eigenheid van het begijnhof van Sint-Truiden daarentegen, ligt vooral in het unieke ensemble van middeleeuwse muurschilderingen. Zonder de toevallige ontdekking van deze schilderijen in 1860, zou de kerk het verval waartoe zij na haar ontwijding veroordeeld was, niet overleefd hebben. Op de valreep gered door de Vereniging van de Vrienden van het Begijnhof van Sint-Truiden, werd de kerk in 1933 beschermd. In 1935 werd ze een museum, als eerste in zijn soort in België. Het waren opnieuw de muurschilderingen die aan de basis lagen van de tweede restauratie van de kerk in de jaren zeventig en van het museale project van de provincie Limburg. Het mag dus niet verwonderen dat deze schilderijen de aandacht krijgen die ze verdienen in dit boek. Elf auteurs schreven bijdragen, gegroepeerd in drie thema's: de geschiedenis, de architectuur en het interieur van de kerk. In hun teksten komen verschillende onvermoede aspecten aan het licht, gebaseerd op een grondig onderzoek van het archief en de materiële bronnen.

Zuiverheid was een essentieel begrip in het begijnenleven. Niet alleen was ze een onoverkomelijke voorwaarde voor elke mystieke relatie met de hemelse Bruidegom, ook de orde van het begijnhof was op deze deugd gebaseerd. Omdat elk aspect van het leven werd bepaald door zuiverheid, van de spiritualiteit en de statuten tot de ruimtelijke organisatie van het begijnhof, leek het aangewezen ernaar te verwijzen in de titel van dit werk. Leven in zuiverheid was dus het spirituele project van de begijnen, groepen van semi-religieuze vrouwen die – aan het begin van de 13de eeuw in het bisdom Luik – experimenteerden met een nieuwe en originele vorm van gemeenschapsleven.

Het begijnhof van Sint-Truiden ontstond in 1258 uit het samenbrengen van verschillende groepjes begijnen die verspreid leefden over de stad. Die stichting was het werk van Willem van Rijckel, de abt van de benedictijnenabdij Sint-Trudo, die de begijnen een terrein aanbood buiten de stad, en hen de spirituele en materiële middelen schonk die onmisbaar waren voor de ontwikkeling van het project. Dat zou gedurende 540 jaar bestaan en beleefde – zoals de meeste instellingen – hoogte- en dieptepunten. Sommige hiervan kennen wij dankzij de materiële bronnen en de archieven. Die laatste zijn sterk gehavend voor de middeleeuwse periode, waardoor het onmogelijk is om het begijnhof van Sint-Truiden te onderscheiden van andere begijnhoven in het bisdom Luik. Hun gemeenschappelijke statuten – het ging dus niet om een monastieke regel – en de steun van de bisschoppen voor het behoud van de begijnhoven, vergrootten nog de eigenheid van de begijnenbeweging in de Nederlanden en dit niettegenstaande de beslissing van de paus op het Concilie van Vienne in 1311 om ze te onderdrukken. De weinige archiefbronnen die bewaard bleven uit de tweede helft van de 15de eeuw, namelijk de nieuwe statuten, en het veel vollediger bewaarde archief uit de 17de en 18de eeuw, laten toe de meeste aspecten van de organisatie en het materiële leven van het begijnhof te belichten tot aan de opheffing in 1798. Over het spirituele leven, de devotiegebruiken, de liturgie, de eventuele lectuur, kortom, over de ziel van de begijnen, zwijgen de archieven daarentegen nagenoeg volledig.

Het historische hoofdstuk onderscheidt eerst de vier fasen in de ontwikkeling van het begijnhof: de periode van de stichting in 1258 en van de eerste generaties, de moeilijke tijden van de 14de tot het midden van de 16de eeuw, het nieuwe elan vanaf de tweede helft van de 16de en de 17de eeuw en uiteindelijk het langzame verval gedurende de 18de eeuw. Het leven op het begijnhof, van de

[1.1] De begijnhofkerk (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[1.2] In 2004 werd het begijnhofplein heraangelegd door de kunstenaar Jozef Legrand en de architect Michel De Visscher. Het vroegere kerkhof wordt gesuggereerd met taxus en buxus in kruisvorm (luchtfoto Kristien Wintmolens, PCCE).

spiritualiteit tot de organisatie, wordt vervolgens geduid aan de hand van de bewaarde archieven, voornamelijk dus voor de moderne tijd: de structuur en de functies binnen de gemeenschap, de herkomst van de begijnen, de bewoners van het begijnhof, de instellingen zoals de infirmerie en de godshuizen, de materiële uitrusting, enzovoort. Er spreekt een evenwicht uit tussen enerzijds een grote stabiliteit die gebaseerd is op het vasthouden aan de traditie en anderzijds een gemeenschap van vrouwen die evolueerde in functie van de wereldlijke context en middelen.

De materiële bronnen zijn van groot belang voor de geschiedenis van het begijnhof van Sint-Truiden: de topografie, de kerk, de huizen, de muurschilderingen en het liturgische meubilair geven een flinke aanzet, ook voor de middeleeuwse periode. Op het eerste zicht heeft de kerk weinig te bieden. Dat is de reden waarom

zij nooit het voorwerp was van een architecturaal onderzoek. Een nauwgezette archeologische analyse van het gebouw en dendro-chronologisch onderzoek van het timmerwerk maakten het mogelijk om drie hoofdfasen in de bouw te onderscheiden en die te dateren in het midden van de 13de eeuw, in de eerste helft van de 14de eeuw en aan het begin van de 16de eeuw. Deze complexe bouwgeschiedenis verklaart het ongewone volume en de talrijke onregelmatigheden in het gebouw, die begrepen kunnen worden als een uitdrukking van de apostolische armoede die aan de grondslag lag van het begijnideaal. In tegenstelling tot andere begijnhoven die door het elan van de contrareformatie nieuwe kerken bouwden, stelde dat van Sint-Truiden zich tevreden met enkele barokke meubels en een gewit kerkinterieur. De befaamde muurschilderingen werden toen bedekt met een verflaag, maar niet vernield.

[1.3] De begijnhofkerk en het voormalige kerkhof vanuit het oosten (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

De 38 muurschilderingen, ontdekt in 1860 en 1934, wekten de bewondering van experts en zijn twee keer gerestaureerd. Hun authenticiteit bleef echter bewaard. Zij staan in relatie tot drie belangrijke momenten in het leven van de begijnengemeenschap. Een eerste groep, in het koor en op de triomfboog geschilderd, dateert uit het begin van de 14de eeuw; de Mariacyclus, de heiligen op de pijlers van het schip en op de noordelijke zijmuur, stammen uit het begin van de 16de eeuw; de overige heiligen in het schip en de devotieschilderingen op de zuidelijke muur dateren van het einde van de 16de eeuw. Zonder meesterwerken te zijn die werden geschilderd door grote kunstenaars, zijn de taferelen zeer waardevol omwille van hun kwantiteit en hun relatie tot de ruimte. Hun iconografie behoort tot de wereld van de begijnenspiritualiteit, zij is mariaal, mystiek en vrouwelijk. In dat opzicht is de figuur van Maria Magdalena op de triomfboog, met het Ware Gelaat van Christus (vera effigies) op haar hart, de opmerkelijkste. De kleding van de personages, die met precisie werden geschilderd op de pijlers van het schip, is niet alleen een bron voor de geschiedenis van de kledij, maar evenzeer een

levendige getuige van de felgekleurde omgeving van de begijnen aan het begin van de 16de eeuw. Uit dezelfde periode dateren ook drie laatgotische beeldhouwwerken van de lijdende Christus, een thema dat de begijnen dierbaar was.

De effecten van de contrareformatie lieten zich vooral voelen vanaf de tweede helft van de 17de eeuw, zoals kan afgeleid worden uit het liturgische meubilair dat in de kerk werd geplaatst. Altaren, preekstoel, biechtstoelen, communiebank, tochtportaal en schilderijen transformeerden het middeleeuwse interieur in een coherent barok geheel. Er werd een klein orgel aan toegevoegd in 1646, dat vandaag een van de oudste homogene orgels in werking is in Vlaanderen. Het aantal graven in de kerk groeide alsmaar: priesters in het koor, rijke begijnen en hun lekenfamilies in het schip. Het liturgische meubilair, de beelden en de schilderijen zijn jammerlijk verspreid over verschillende bewaarplaatsen. Ze verdienen het om opnieuw geïntegreerd te worden in de kerk. Met enkel de muurschilderingen als decor heeft deze lege, witte ruimte veel van haar spirituele betekenis verloren.

De kerk bevindt zich in het centrum van het begijnhof, waarvan topografie en structuur deel uitmaken van het begijnenproject. Het begijnhof vormde oorspronkelijk een afgesloten wijk aan de rand van de stad. Het was toegankelijk via een poortgebouw en bestond uit huisjes en godshuizen die volgens een precieze orde waren geschikt rond de kerk en het kerkhof. Zonder twijfel weerspiegelt de huidige topografie nog steeds de middeleeuwse structuur, maar de oudste huizen zijn niet ouder dan het begin van de 17de eeuw, of het moment waarop het versteningsproces van de huizen begon. Het typologische onderzoek onderscheidt enkelvoudige en dubbele huizen, met of zonder verdieping. Deze types komen overeen met de bewoningswijze die afhangt van de materiële middelen van de begijnen, maar die altijd in overeenstemming was met de statuten en met het leven in zuiverheid. In tegenstelling tot andere begijnhoven waren de huizen in Sint-Truiden niet voorzien van een afgesloten voortuintje, dat de afstand tot de straat verzekerde. De architecturale analyse toonde het introverte karakter van de huizen aan, hun interne organisatie was dus veeleer gericht op de achtertuin dan op de voorzijde.

De arme begijnen leefden in grote gemeenschapshuizen, godshuizen genaamd, waarvan alleen dat van de Heilige Drievuldigheid ten noordwesten van de kerk overblijft. De belangrijkste instelling was echter ontegensprekelijk de infirmerie, het echte economische centrum van het begijnhof, dat ook de schuur controleerde die was gebouwd aan de ingang van het hof. Het huis van de grootmeesteres, daterend uit 1619, was hoger dan de andere huizen en had een torentje. Bovendien werd haar superieure status op evidente wijze bevestigd door de inplanting aan de verbinding tussen de hoofdstraat en het plein. Omgekeerd woonden de priesters die aan het begijnhof verbonden waren in een pastorij buiten de muren.

De eigendom van de huizen kwam altijd toe aan het begijnhof, zelfs als ze gebouwd waren door een familie voor hun dochter-begijn. Op die manier versterkte het begijnhof haar grondkapitaal snel. Toen het aantal begijnen afnam in de 18de eeuw, besliste het begijnhof om de onderbezette huisjes te vervangen door grote, comfortabele huizen die opgericht werden voor de kerk. De grote schuur aan de ingang van het begijnhof is bijna even ruim als de kerk en dateert eveneens uit deze periode van materiële welvaart.

In 1798 maakte de Franse Revolutie een einde aan het begijnenproject: de goederen werden aangeslagen en verkocht. De huizen en de kerk bleven begijnen opvangen, tot de laatste overleed in 1860. De kerk werd in 1928 zelfs ontwijd. De geschiedenis van het begijnhof en van de eigenaars en de bewoners in de 19de eeuw blijft ruim onderbelicht. Reeds werd aangegeven hoe bepalend de ontdekking van de muurschilderingen was. Zij vestigde de aandacht van kenners op een gebouwd geheel dat voordien veroordeeld leek, wegens een gebrek aan monumentaliteit en wegens zijn bescheidenheid. Het was de eerste stap in een lang proces van erkenning, dat in 1998 uitmondde in de inschrijving op de Werelderfgoedlijst. Deze erkenning was in het bijzonder te danken aan de inspanningen van de Vrienden van het Begijnhof van Sint-Truiden en aan de provincie Limburg.

Concept en werkwijze

Omdat er te weinig studiemateriaal voorhanden was om de begijnhofkerk specifiek cultuurhistorisch te presenteren, was een fundamenteel onderzoek van de archiefbronnen en van het kerkgebouw noodzakelijk. De idee van de opdracht leefde al lang en werd verwezenlijkt dankzij de inspanning van Marc Laenen, directeur van het Provinciaal Centrum voor Cultureel Erfgoed (PCCE) en bezieler van het project. Het Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving (KADOC) van de Katholieke Universiteit Leuven werd belast met de realisatie van de opdracht voorstudie cultuurgeschiedenis van het begijnhof van Sint-Truiden en kon twee projectmedewerkers aanwerven, Hanne Van Herck en Thomas Coomans. Het onderzoek liep van 1 januari tot 30 mei 2004 en resulteerde in een wetenschappelijk gefundeerd, rijk geïllustreerd werkschrift met veelzijdige informatie over het specifieke leven van de begijnen in het begijnhof van Sint-Truiden en de architectuurgeschiedenis van de begijnhofkerk. Dit werkschrift heeft als basis gediend, enerzijds voor een meerdelige publiekgerichte werking in het kader van de educatieve erfgoedtoeristische programmatie van de Provincie Limburg, en anderzijds voor een wetenschappelijk boekproject waarbij andere auteurs betrokken werden.

Van bij het begin werd Anna Bergmans bij het project betrokken om de uitzonderlijke reeks muurschilderingen van de begijnhofkerk iconografisch te interpreteren. Ieder decor is namelijk uniek en daarom is het zo boeiend de ruimtelijke en inhoudelijke samenhang van een geschilderd programma te ontdekken. De portretten van de begijnen op deze schilderingen zijn bescheiden, maar wel heel betekenisvol omdat ze de voorstellingen tot getuigen maken van de spiritualiteit en de devotie van de begijnen in de middeleeuwen en in de 16de eeuw.

Marc Laenen koesterde al lang het project om de topografie van het begijnhof en de begijnenhuizen architectuur- en bouwhistorisch te onderzoeken. Leon Smets en Christine Vanthillo antwoordden enthousiast op de uitnodiging om over het roerende kunstpatrimonium van de kerk een bijdrage te schrijven, alsook Marjan Buyle over de verschillende restauraties van de muurschilderingen.

Dirk Callebaut legde de basis voor de samenwerking tussen het Vlaams Instituut voor het Ontroerend Erfgoed (VIOE) en het PCCE. Daardoor konden niet enkel Anna Bergmans, Thomas Coomans en Marjan Buyle tijd besteden aan het project, maar ook andere onderzoekers van het instituut, met name orgel-deskundige Patrick Roose en bioloog Paul Van den Breemt. Ten slotte werden aan Roland Dreesen en Mireille Madou aanvullende bijdragen gevraagd, respectievelijk over de steensoorten die op het begijnhof werden gebruikt en over de op de muurschilderingen afgebeelde kostuums. De samenwerking tussen het VIOE en de Provincie Limburg werd voortgezet door Sonja Vanblaere, administrateur-generaal van het VIOE, en uiteindelijk gefinaliseerd met deze publicatie.

[1.3] *Speculum*, installatie van de Truiense kunstenaar Hugo Duchateau in de begijnhofkerk (Fotoarchief PCCE).

De structuur van het boek volgt de drie invalshoeken van het onderzoek: de geschiedenis, de architectuur en het interieur van de kerk, in het bijzonder de muurschilderingen.

Acht bijlagen worden toegevoegd: de chronologie van het begijnhof, de stichtingsoorkonden en de statuten van het begijnhof, namenlijsten van de begijnen, bouwrekeningen, de verkoop van het onroerende erfgoed van het begijnhof in 1799, een inventaris van het kunstbezit van de begijnhofkerk, de epitafen in de begijnhofkerk, en een samenvatting van de dendrochronologische rapporten.

Voor de illustraties hebben zowel het VIOE als het PCCE een buitengewone inspanning geleverd om naast iconografische bronnen en archiefphoto's, nieuwe opnames te bestellen bij de fotografen Kris Vandevorst en Eddy Daniëls.

Woord van dank

Dit boek is dus een collectief werkstuk en de verdienste van velen.

De editors zijn de auteurs zeer erkentelijk voor hun bereidheid om in hun 'vrije tijd', uit idealisme voor wetenschap en erfgoed, het onderzoeks- en redactiewerk te verrichten.

Veel andere mensen hebben hun medewerking verleend in verschillende vormen, waarvoor onze hartelijk dank. Een bijzonder woord van dank mag hier gezegd worden aan Jan De Maeyer, directeur van het KADOC, die het project van bij de start gesteund heeft.

Verder mogen niet onvermeld blijven voor uiteenlopende hulp en diensten: Betty Simon, Tonny Schouteden, Pol Stevens en Lidia Ruelens (PCCE), Hugo en Denise Knapen (Begijnhofkerk Sint-Truiden), Ferdinand Duchateau en Thierry Ghys (Stadsarchief Sint-Truiden), Polly Vanmarsenille, Jo Vanmechelen, Albert Thijs en Franz Aumann (Vrienden van het Begijnhof van Sint-Truiden), Jan Jacobs en Cindy Gos (Provincie Limburg, Dienst der Gebouwen), Marc Motmans (Provincie Limburg, Dienst voor Cultuur), Nele Van Gemert, Daisy Van Cotthem, Niki Mommaerts, Maryline Verhulst, Hans Denis, Nathalie Vernimme, Jan Vertommen, Vincent Debonne, Kristof Haneca, Bart Biesbrouck en Ingrid In 't Ven (VIOE), Thérèse de Hemptinne (Universiteit Gent, vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis), Frank Doperé (Tienen), Jérôme Eeckhout, Patrick Hoffsummer en David Houbrechts (Université de Liège, Laboratoire de Dendrochronologie), Karel Emmens (Zaltbommel), Benny Buntinx (Sint-Truiden), Krista De Jonge en Marc Lodewijckx (K.U.Leuven), Pascal Majérus (Algemeen Rijksarchief), Jacques Moors (Archief Provincie Limburg), Peter Van den Hove (Erfgoedconsulent archeologie), Michel Van der Eycken en Rombout Nijssen (Rijksarchief Hasselt), Raf Van Laere (Provinciaal Documentatiecentrum Hasselt), Alex Coenen (Minderbroeders Sint-Truiden), Elke Wesemael, Natasja De Winter en Petra Driesen (Archeologisch Projectbureau ARON, Tongeren), Jo Luyten, Luc Schokkaert, Hilde Van Dooren, Luc Vints en Alexis Vermeylen (KADOC, K.U.Leuven), Guido Clemens De Dijn (Provincie Limburg), Walter Simons (Dartmouth College, Hanover), Paul Vandenbroeck (Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen), Jos Martens, Coen Eggen en Liesbeth Verwimp.

Ten slotte danken de editors de drukkerij Peeters (Herent) voor de snelle en knappe prestatie.

2. Een gemeenschap van begijnen (13de-18de eeuw)

Hanne Van Herck

Het Sint-Agnesbegijnhof van Sint-Truiden herbergde eeuwenlang een gemeenschap van religieuze vrouwen. Tientallen mensen – overwegend, maar niet uitsluitend vrouwen – leefden al die tijd samen aan de rand van een middelgrote stad in de Zuidelijke Nederlanden. Het spreekt vanzelf dat het aanzien van deze gemeenschap tijdens haar lange geschiedenis ingrijpend veranderde, net zoals ook haar onmiddellijke omgeving – de stad en de abdij – sterk wijzigde. Spreken over dé begijnengemeenschap van Sint-Truiden is dan ook onmogelijk.

In de volgende paragrafen proberen we het wezen van deze begijnengemeenschap te duiden. In haar lange bestaan onderscheiden zich vier cruciale fasen: de stichting, de consolidatie, een hernieuwd elan en de definitieve aftakeling. Deze evolutie kunnen we vanzelfsprekend niet los van de algemene maatschappelijke ontwikkelingen beschouwen. Daarom worden de vier aangehaalde periodes chronologisch behandeld en belicht tegen de achtergrond van het religieuze en maatschappelijke bestel in het algemeen en de context van de stad Sint-Truiden in het bijzonder.

De stichtingsperiode – 13de eeuw

De derde weg: ontstaan van een nieuw religieus leven

Vanaf het midden van de 12de eeuw doken er, verspreid over een groot deel van Europa, vrouwen op die een vroom en kuis leven wilden leiden in de wereld. Intreden in een klooster was voor hen, om financiële of om andere redenen, geen optie. Zij leidden oorspronkelijk een zwervend bestaan van armoede en prediking. Een officiële naam hadden ze niet, maar hun tijdgenoten noemden hen, afhankelijk van de regio, *beginnae*, *lollardi* of *papelardi*. De precieze betekenis van die benamingen is tot nog toe onbekend, maar het is wel zeker dat de connotatie negatief was, spottend zelfs.¹ De negatieve houding waarmee de tijdgenoten hen bejegenden, sproot wellicht voort uit het feit dat zij die groepjes vrouwen niet konden plaatsen in het bestaande maatschappelijke bestel. De vrouwen die zij ‘begijnen’ noemden, waren immers leken noch kloosterlingen. Ze leefden in de wereld, maar leidden een religieus leven. Bovendien waren ze ongeorganiseerd en werden

ze niet door de kerkelijke overheid erkend. Ze waren zelfstandige vrouwen, in een maatschappij die werd geleid door priesters, vaders en echtgenoten.

De oorsprong van dat verlangen naar een religieus, maar wereldlijk leven bij zovele vrouwen en ook bij een kleinere groep mannen, moet allereerst gezocht worden in de veranderende maatschappij. De 12de eeuw betekende een kentering in de geschiedenis van Europa. De ‘duisternis’ die de vroege middeleeuwen had getekend, ruimde plaats voor een nieuwe dynamiek: de bevolking nam toe, steden ontwikkelden zich, oude kennis werd weer aangeboord. Een economische ommezwaai vond plaats, met als resultaat een ernstige verstoring van de feodale orde. In het centrum van die nieuwe dynamiek stonden onder meer de Zuidelijke Nederlanden. Mede dankzij de gunstige ligging op het grensgebied tussen twee culturen, verliep het urbanisatieproces in deze regio bijzonder snel. De politieke grenzen vielen niet samen met de taalkundige grenzen, zodat wederzijdse uitwisseling en handel werden bevorderd, met industriële bedrijvigheid en culturele welvaart tot gevolg. Samen met Noord-Italië – niet toevallig ook een regio waar religieuze groepen opstonden – waren de Zuidelijke Nederlanden de meest verstedelijkte gebieden in Europa.²

Door dat urbanisatieproces was er in de steden onmiskenbaar een vrouwenoverschot ontstaan. In een recent verleden werd er nog van uitgegaan dat dit demografische onevenwicht het gevolg was van het door de kruistochten hogere sterftecijfer bij de mannen. Intussen werd aangetoond dat deze ‘*Frauenfrage*’ vooral te wijten was aan de sterke migratiestromen als gevolg van de verstedelijking. Aangetrokken door de grotere arbeidskansen, ruilden talloze vrouwen het platteland voor de stad. Dat zouden ze blijven doen, ook tijdens de late middeleeuwen en de nieuwe tijd.³ Niet al deze vrouwen kozen voor de traditionele opties van een middeleeuwse vrouw: het huwelijk of een kloosterleven. Een nieuwe levensvorm, die een wereldlijk en een religieus bestaan combineerde, kreeg vorm.

Het ontstaan van de begijnenbeweging kan echter niet alleen verklaard worden door de bovengenoemde sociale en demografische ontwikkelingen. Zeer zeker was er ook een geestelijke voedingsbodem. Een “niet-aflatende en koortsige religieuze geestdrift”, zoals Paul Vandenbroeck het noemt, waarde door de Nederlanden, de Duitse gebieden, Italië en Frankrijk.⁴ Leken groepeerden zich in apostolische armoedebewegingen en ketterse, pantheïstische en dualistische bewegingen. Reguliere geestelijken keerden terug naar de essentie van hun kloosterregel en richtten

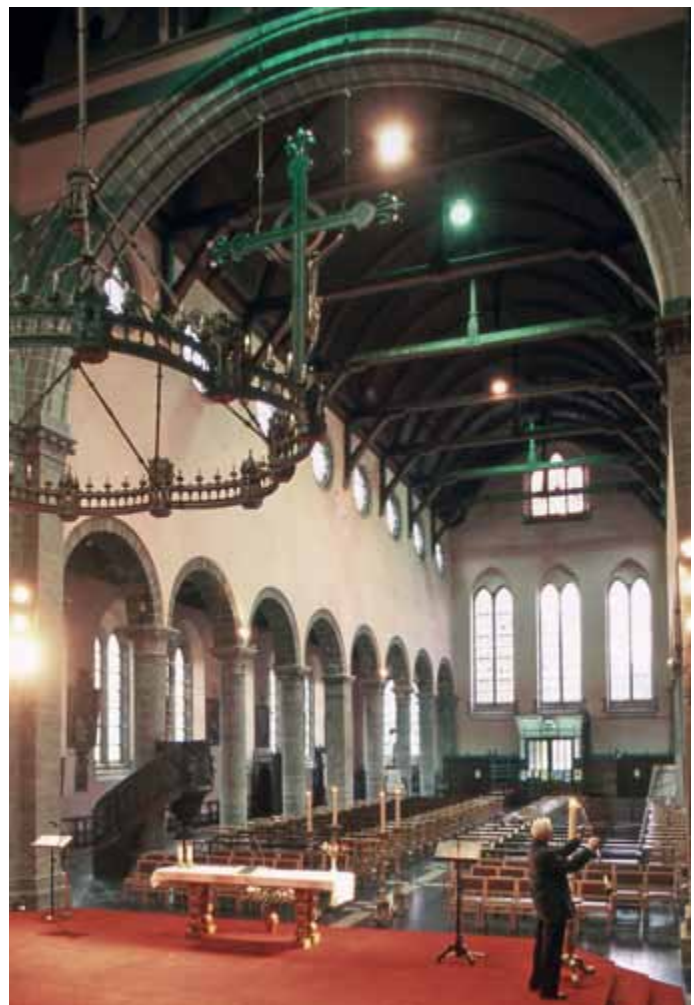
[2.1] Legende van de jongeling en de begijn van Sint-Truiden (S.5) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

[2.2] Gebedsportretten van begijnen op een muurschildering. Detail van de Heilige Goedele van Brussel of Genoveva van Parijs, ca. 1510 (THOC, 2004).

nieuwe kloosterorden op, zoals de cisterciënzers. Seculiere geestelijken verenigden zich, geïnspireerd door de regel van Augustinus, tot reguliere kanunniken, zoals de premonstratenzers. In het begin van de 13de eeuw ontstonden de bedelorden (franciscanen, dominicanen, karmelieten en augustijnen), die zich ook baseerden op de apostolische idealen van armoede en prediking. Mede aan de basis van dit geestelijke reveil lag de wil om de Kerk te zuiveren van de wantoestanden die het gevolg waren van de grote macht die ze had verworven in de vroege middeleeuwen. De weelde, corruptie en promiscuïteit waarin een deel van zowel de reguliere als de seculiere clerus leefde, stootten gewone gelovigen voor het hoofd. De hervorming van paus Gregorius VI (1073-1085) beantwoordde al aan een reële nood van het religieuze voetvolk, dat verlangde naar een verinnerlijking en verdieping van de spiritualiteit.⁵

Vooral vrouwen voelden zich massaal aangetrokken tot de nieuwe religieuze idealen van armoede en kuisheid. Meer dan mannen waren zij op zoek naar een volwaardige plaats in de samenleving. Zoals werd aangegeven konden niet alle vrouwen met een verlangen naar spiritualiteit terecht in de bestaande vrouwenkloosters. In de eerste helft van de 13de eeuw verzetten de mannelijke orden – waarvan die vrouwenkloosters afhingen – zich tegen de oprichting van nóg meer vrouwengemeenschappen en de experimenten met dubbelkloosters werden één na één beëindigd. Daardoor vond een aantal vrouwen niet langer religieus onderdak. Anderen weigerden pertinent het kloosterleven en kozen heel bewust voor een religieus leven in de wereld. Velen onder hen legden een private gelofte van armoede af bij hun biechtvader of een andere priester. Deze *mulieres devota*⁶ leefden thuis, vestigden zich in de nabijheid van een hospitaal of klooster of lieten zich inkluisen naast of in een kerk, om zich daar aan gebed, contemplatie of ziekenzorg te kunnen wijden. Dit amalgaam van religieuze vrouwen ‘in de wereld’ werd geringschattend ‘begijnen’ genoemd.⁷ De eerste concentraties van begijnen doken op in Luik [2.3], Nijvel, Oignies, Zoutleeuw en Borgloon. Merkwaardig

[2.3] De Sint-Christoffelkerk in Luik is de oudste kerk van de begijnenbeweging, ca. 1243 (THOC, 2004).

genoeg was het precies in die regio dat de begijnen wel op een zekere appreciatie van de clerus konden rekenen.⁸

De materiële onafhankelijkheid van deze vrouwen, die zelf zorgden voor hun onderhoud, was nieuw in de patriarchale middeleeuwse samenleving. Bovendien benaderden zij het geloof vanuit een nieuw gezichtspunt. De meesten onder hen waren immers het Latijn, de kerkelijke voertaal, niet machtig en de geschriften van de middeleeuwse theologen gingen grotendeels aan hen voorbij. Hun geloof had een zinnelijk, zelfs sensueel karakter – getuige de bruidsmystiek – en het oogstte veel succes.⁹ Het is niet te verwonderen dat deze vrouwen met argwaan gevolgd werden door de gevestigde geestelijkheid. Dat vrouwen, wier seksualiteit in hoge mate als pervers werd ervaren, voor een kuis leven kozen, werd niet au sérieux genomen. Bovendien leunden de spirituele idealen van deze generatie vrouwen dicht aan bij ketterse geloofsstellingen. Al vanaf 1225 werden pogingen ondernomen om meer grip te krijgen op deze nieuwe en snel groeiende beweging.¹⁰ Door de begijnen te verzamelen in ommuurde en afsluitbare instellingen aan de rand van enkele steden, kon zowel de interne discipline als de externe controle opgevoerd worden. Ook werd zo vermeden dat deze ongetrouwde vrouwen *met een modicum van schriftkennis ongecontroleerde paden zouden bewandelen, om van hun moreel gedrag nog maar te zwijgen*.¹¹ Instellingen zoals die begijnhoven bestonden naast een aantal kleinere gemeenschappen van begijnen, de conventen. Die conventen waren spontaan gegroeid, zonder de interventie van de kerkelijke of wereldlijke overheid.¹²

De stichting van begijnhoven bereikte een piek in de jaren 1240-1280. Daarna zagen vooral nog begijnenconventen het licht. Het kerngebied van de begijnenbeweging was intussen uitgebreid: ook bij Leuven, Gent, Ieper, Doornik, Antwerpen, Brugge, Hasselt, Tongeren, Diest, Brussel, Kortrijk, Bergen, Valenciennes, Rijsel en andere steden werden nog voor 1250 begijnengemeenschappen opgericht.¹³ Het succes van de beweging was groot – zo groot zelfs dat in een aantal steden, zoals Gent en Leuven, nog in het derde kwart van de 13de eeuw een bijkomend 'klein' begijnhof moest worden gesticht. Al die gemeenschappen waren zelfstandige entiteiten, die onafhankelijk van elkaar ijverden voor een zelfde semireligieus doel: een evangelisch geïnspireerd leven. In tegenstelling tot de traditionele orden vertrokken zij niet van een kloosterregel en legden geen eeuwigdurende geloften af. Zij zochten een manier om een leven ten dienste van God en een leven in de maatschappij te combineren. De begijnhoven werden nooit georganiseerd tot één orde, waardoor er een boeiende diversiteit ontstond.

De context van een stad: Sint-Truiden

Sint-Truiden was in de eerste helft van de 13de eeuw, de periode waarin de eerste begijnen daar werden gesignaleerd, een middelgrote stad met naar schatting ruim 3000 inwoners.¹⁴ De stad had zich gevormd aan de voet van de benedictijnenabdij van Sint-Trudo. [2.4] Ze was ook uitgegroeid tot een economisch centrum met een belangrijke lakenindustrie en -handel, waarop zowel de hertog van Brabant als de prins-bisschop van Luik hun zinnen hadden gezet. Die laatste hadden al geestelijke rechten in

[2.4] De stad Sint-Truiden vertoont een vierkantige vorm: de abdij van Sint-Trudo en de Grote Markt bevinden zich in het midden; rechtsboven is het begijnhof de belangrijkste wijk buiten de stad. Detail van de kaart van Ferraris, 1771-1778 (Brussel, Koninklijke Bibliotheek).

de stad. Sinds de 11de eeuw was Sint-Truiden immers een tweehoofdigheid met gedeelde rechten voor de bisschop van Metz enerzijds, die van oudsher de heer was van de stad, en voor de abt anderzijds.¹⁵ De banden tussen de stad en het bisdom Metz waren in de 13de eeuw verslapt en het prinsbisdom Luik was erin geslaagd zijn invloed op de abdij, en dus ook op de stad, te vergroten. In 1227 deden beide bisdommen een ruil: voortaan was Sint-Truiden één van de *bonnes villes* van Luik. Het hertogdom Brabant, dat ook interesse had voor deze welvarende stad, ving bot. Daarmee werd de decennialange rivaliteit tussen Brabant en Luik definitief beslecht, hoewel de hertog zijn macht nog probeerde te herwinnen.¹⁶

De 12de eeuw en het begin van de 13de eeuw waren op institutioneel vlak bijzonder woelige periodes voor de stad, en de abdij had het financieel zwaar te verduren. Pas toen de politieke situatie van de stad zich enkele jaren na 1227 stabiliseerde en Willem van Rijckel, een voormalige secretaris van de Duitse

keizer, tot abt werd benoemd, kwam daarin verandering. Het domein van de abdij werd uitgebreid en strekte zich vanaf toen uit over de huidige provincies Antwerpen, Limburg, Noord-Brabant, Luik, Frans-Vlaanderen en de Maasvallei. Sint-Trudo werd één van de belangrijkste abdijen van de Zuidelijke Nederlanden. Daarnaast was in Sint-Truiden ook een gemeenschap van minderbroeders gevestigd. Dit invloedrijke klooster zou nog voor 1226, tijdens het leven van Sint-Franciscus, gesticht zijn en het behoorde daarmee tot de oudste kloosters van de minderbroeders in de Lage Landen. Zowel de monniken van Sint-Trudo als de minderbroeders hadden een cruciale invloed op het geestelijke leven in de stad.

De eerste begijnen in Sint-Truiden

Eén van de meest intrigerende episoden uit de geschiedenis van het begijnhof van Sint-Truiden dateert van voor de stichting. Ongeorganiseerde vrome vrouwen waren in de stad en haar omgeving aanwezig. Eén van hen was de Truiense Christina de Wonderbare (ca. 1150-1224), die met haar miraculeuze daden zowel argwaan als bewondering wekte.¹⁷ In de eerste helft van de 13de eeuw brachten de ongebonden begijnen een krachtige beweging op gang. Zo brachten zij een 'versnelling' in de geschiedenis teweeg: hun bestaan en charisma leidden uiteindelijk tot de stichting van het begijnhof. De rol van deze vrouwen kan daarom niet overschat worden. Door het ongeorganiseerde en informele karakter van de beweging zijn er echter geen rechtstreekse bronnen overgeleverd die getuigen van hun identiteit, relaties, idealen en levenswijze. De enige sporen die zij nalieten, zijn te vinden in twee belangrijke registers, beide afkomstig uit de abdij van Sint-Trudo. Deze bronnen zijn onrechtstreeks en ze moeten daarom met de nodige omzichtigheid benaderd worden.

Eén van die documenten is het zogenaamde *Boek van Willem van Rijckel*.¹⁸ Niet alleen bevat dit register gegevens over de economische toestand van de abdij onder leiding van deze abt, er is ook een belangrijke hoeveelheid informatie over Sint-Truiden in terug te vinden. Interessant voor de geschiedenis van het begijnhof zijn de vermeldingen van een aantal vrouwen die *begina* genoemd worden, in de periode 1252-1267.¹⁹ Enkel onder hen schijnen bemiddeld te zijn geweest, aangezien zij geld of grond schonken aan de abdij. Anderen waren minder gegoed: zij hadden recht op bijstand, die zij kregen van de Sint-Trudoabdij of als prebende van de parochie van Onze-Lieve-Vrouw. Geen enkele van de welstellende begijnen die in dit register worden genoemd, is terug te vinden in de stichtingsoorkonden van het begijnhof of in de oudste bewaarde akten. Daarom poneerde J. Aerts de stelling dat voornamelijk de arme begijnen in het begijnhof werden ondergebracht. Bijkomend argument zag hij in het feit dat de prebende van de abdij voor behoeftige begijnen na 1256 niet meer werd uitgereikt: "(...) omdat deze onbemiddelde personen inmiddels een onderkomen hadden gevonden in het in 1258 gefundeerde begijnhof".²⁰

Andere attestaties van de vroegste begijnen zijn te vinden in de kroniek van de Sint-Trudoabdij. Er is sprake van begijnen

in Govingen, Rokendale, de parochie van het Heilig Graf en Sint-Gangulfus.²¹ De oudste vermelding van begijnen gaat terug tot 1241, maar het is niet duidelijk of het hier gaat over Truiense begijnen dan wel over de beweging in het algemeen.²² Veel meer informatie behalve het feit dat er al groepen en individuele begijnen aanwezig waren in Sint-Truiden en omgeving, biedt de kroniek niet. Toch is het belangrijk die attestaties hier te vermelden. Ze maken immers duidelijk dat ook in Sint-Truiden aan de basis van het begijnhof een spontane beweging lag van ongebonden vrouwen die zich wijdden aan een religieus leven in de wereld. Belangrijk is ook dat die vrouwen verschillende sociale achtergronden hadden. Zowel bemiddelde als arme vrouwen voelden zich aangetrokken tot een andere *modus vivendi*.

De impuls om van een vrije levensvorm over te gaan tot de stichting van een begijnhof kwam in Sint-Truiden evenmin van de begijnen zelf. Ook hier bleken de institutionaliserende krachten sterk. [2.5] Uit de stichtingstekst van het begijnhof blijkt immers dat het abt Willem van Rijckel was die de aanzet tot de stichting heeft gegeven. Zijn motieven worden expliciet verwoord: om de godsvrucht bij de over de hele stad verspreid levende begijnen te verhogen en de gevaren van het leven in de wereld – het gevaar voor schandalen dus – in te perken, werden de begijnen *sub una clausura* geplaatst.²³ Daarom schonk hij een stuk grond in Schurhoven, waar plaats was om een kerk, een kerkhof en huizen te bouwen. Bovendien liet hij de begijnen ook de rechten op de vruchten van de gronden en enkele tienden. Als tegenprestatie verwachtte de abdij een jaarlijkse rente in denieren of marken en de begijnen waren ook verplicht hun graan te laten malen in één van de molens van de abdij in Melveren, Gursembrul of Meysbruc. De helft van de inkomsten die zij vergaarden op Kerstmis, Pasen, Pinksteren en Allerheiligen moesten ze aan de abdij overmaken. Vanzelfsprekend werd ook bepaald dat de begijnen niets van het geschonken terrein mochten verkopen zonder toestemming van de abt. De abt behield zich tot slot ook het recht voor de pastoor, de hoogmeesteres en de procuratoren te benoemen.

Merkwaardig genoeg waren er twee stichtingsoorkonden nodig om de inkapseling van de begijnen in een ommuurd begijnhof – in het meest drassige gebied aan de rand van de stad – te realiseren. De stichtingsoorkonden dateren uit de periode waarin de stichtingsgolf van de begijnhoven een hoogtepunt had bereikt.²⁴ De beide oorkonden, uit 1258 en 1265, vertonen een grote verwantschap: de stichtingsakte van 1265 is duidelijk geïnspireerd op die uit 1258.²⁵ De oorkonden verschillen slechts op kleine punten. In de eerste versie is er bijvoorbeeld nog geen sprake van een kerkhof. Wellicht werd die bepaling toegevoegd om de zelfstandigheid van het begijnhof te vergroten.²⁶

Een mogelijke verklaring voor de 'herstichting' is dat bij de eerste stichting van het begijnhof aan de begijnen onder meer een kerk, een infirmerie en enkele huizen werd beloofd. De bouw daarvan heeft vermoedelijk enkele jaren tijd gekost: rekeninghoudend met de drassige leemgrond waarop het begijnhof werd opgetrokken is dat niet onmogelijk. De tweede stichtingsoorkonde kan dus gezien worden als een plechtige opening van het begijnhof, terwijl de eerste oorkonde eerder een soort contract was. Die stelling wordt bevestigd door het feit dat in

[2.5] De abdij van Sint-Trudo speelde bij de stichting van het begijnhof een beslissende rol. Beeld van de Heilige Trudo uit het kunstpatrimonium van het begijnhof, eerste helft van de 16de eeuw (B.2) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

het boek van Willem van Rijckel ook in de periode ná 1258 nog 'vrije' begijnen worden vermeld. Maar vanaf 1265 verdwijnen die attestaties. Met deze hypothese over de stichting in twee fasen komt de veronderstelling van J. Aerts, als zou het begijnhof alleen arme begijnen hebben geherbergd,²⁷ onder druk te staan. Het is immers niet denkbeeldig dat de arme begijnen al in het onafgewerkte begijnhof hun intrek namen, terwijl de meer gegoede begijnen de voltooiing ervan afwachtten. In 1267 bevestigde paus Clemens V de schenkingen van Willem van Rijckel aan het begijnhof van Sint-Truiden.²⁸

De stichting van het begijnhof bepaalde het leven van vele honderden vrouwen en mannen in de volgende eeuwen. Samen vormden zij een gemeenschap die soms met veel vuur, vaker nog met grote moeite, erin slaagde op een zelfstandige manier een religieus doel te dienen. Tegen de achtergrond van de maatschappelijke, economische en culturele ontwikkelingen in de wereld schreef de begijnengemeenschap van Sint-Truiden haar eigen geschiedenis. De krijtlijnen van die geschiedenis werden vastgelegd in de cruciale beginperiode. Niet alleen het fysieke karakter van het begijnhof werd toen bepaald, ook de interne organisatie werd uitgetekend. Aanvankelijk gebeurde dat spontaan, op basis van mondelinge overeenkomsten. Maar met het verstrijken van de tijd werd de organisatie vastgelegd in de statuten, het huisreglement van de gemeenschap. Die teksten bieden een schitterende blik op het veranderende leven binnen de begijnhofmuren.

De statuten: zes eeuwen reglementering van het begijnenleven

Leven in een begijnhof is leven in gemeenschap en dus noodzakelijk gebonden aan regels die vorm en inhoud bepalen van de functies, instellingen en gewoonten. Regelgevende teksten vormen de hoekstenen van het leven in het begijnhof: ze zijn richtingbepalend en normatief en ze verduidelijken het na te streven doel. Maar ook in begijnengemeenschappen werd niet altijd volgens de letter van de wet geleefd. De interpretatie van de statuten moet daarom omzichtig gebeuren.

Elk begijnhof was een op zichzelf staande gemeenschap, zonder een overkoepelende band met andere begijnhoven, zoals dat bij de verschillende orden van vrouwenkloosters wel het geval was. Dat impliceert dat er geen algemeen geldende begijnenregels bestonden. Elk begijnhof stelde zijn eigen statuten op. Een uitzondering op die regel zijn de statuten die in 1246 werden uitgevaardigd door Robrecht van Thourotte, bisschop van Luik (1240-1246). Die statuten golden voor het hele prinsbisdom Luik en ze waren al van kracht vóór de stichting van het begijnhof van Sint-Truiden. In het privilegieboek van het Truiense begijnhof is een Middelnederlandse versie van deze oudste statuten bewaard.²⁹ Ondanks het feit dat dit reglement in het hele prinsbisdom van kracht was, is de versie van Sint-Truiden de enige die de volledige tekst van het reglement bevat, zij het in een 15de-eeuwse vertaling.³⁰

Naast deze oude, beknopte statuten, had het begijnhof van Sint-Truiden nog twee reglementen. Het eerder genoemde privilegieboek bevat een kopij van een ongedateerde regel, die

[2.6] Agnes, de patroonheilige van het begijnhof van Sint-Truiden, werd vereerd omdat zij weigerde te huwen. Schilderij van het Sint-Agnesaltaar, ca. 1740 (M.4) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

gesitueerd wordt in de tweede helft van de 15de eeuw.³¹ Uit een oorkonde van elect Jan van Heinsberg uit 1420 blijkt dat tot dan toe de algemene Luikse statuten van kracht waren. Dat wijst erop dat er geen andere statuten van kracht waren vóór de invoering van deze 15de-eeuwse statuten.³² De derde set regels, daterend van 1589, is ook de meest uitgebreide. Zowel het origineel als een kopij werd opgenomen in het privilegeboek. Deze statuten werden opgesteld naar aanleiding van een visitatie door abt Leonard Betten en kanunnik Jan Duyfkens van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Uit de omstandige inleiding blijkt dat tot dan toe oude, ongeordende statuten van kracht waren en dat die niet meer voldeden aan de noden van het begijnhof.³³ Tussen de niet-gedateerde statuten en de versie uit 1589 werd geen andere reglementering gehanteerd.

De drie statuten zijn de enige normatieve bronnen die informeren over de levenswijze van de vroegste begijnen. In tegenstelling tot in andere begijnhoven werden in Sint-Truiden geen aparte reglementen opgesteld voor specifieke subgroepen van begijnen, zoals de novicen of de meesteressen.³⁴ Voor de latere prins-bisschoppen en hun plaatsvervangers volstond het de 16de-eeuwse statuten te bevestigen of enkele regels en gebruiken te herhalen. Volledig nieuwe statuten kwamen er niet meer. Bijgevolg waren de oude regels ook voor de 'moderne' begijnen de normatieve bronnen bij uitstek.

De drie reglementeringen zijn een afspiegeling van de evolutie die de begijnengemeenschap van Sint-Truiden in de loop van de eeuwen heeft doorgemaakt. De waarschijnlijke auteur van de oudste statuten die in het hele prinsbisdom Luik golden, was

Jacobus van Troyes, die later benoemd werd tot paus Urbanus VI (1378-1389). In die functie verleende hij de begijnen van het prinsbisdom bescherming.³⁵ Het grote bereik van die statuten impliceert hun algemene karakter: lokale verschillen sloten concrete richtlijnen uit. In de proloog worden de begijnen geprezen omdat zij ervoor gekozen hebben de zondige wereld achter zich te laten om *in eersamen ende oetmoedigen gheselschap* een maagdelijk en ingetogen leven te leiden. Daarbij wordt expliciet verwezen naar de motivatie van de kandidaat-begijnen: zij konden niet de volledige toegang krijgen tot de gehoorzaamheid of waren niet in staat de strengheid in een klooster te verdragen.³⁶ Zij worden echter gewaarschuwd dat ze zich niet mogen gedragen zoals die andere vrouwen die zich begijnen noemen en zich op die manier voordoen en kleden, maar die *niet bennen den hoeve mer buten woenen*.³⁷ De 'wereldlijke' begijnen worden bestempeld als *onredeleck creaturen*, met wie de begijnen in de Luikse hoven zich niet mogen inlaten. De klemtoon ligt over het algemeen op gehoorzaamheid. Een begijn die *versmedich, onghehoersam oft wederspenich, wreedeleck, crijchleck* weigert een opgelegde straf te aanvaarden, zal, als zij niet bijdraait, binnen de drie dagen *met haren goede aen die poerte des hoefs werden uitgeworpen*. In sommige gevallen kan zij zelfs uit de stad verbannen worden.³⁸

In deze statuten is er nog geen sprake van een infirmerie of gulde. Evenmin wordt er verwezen naar de arbeid die de begijnen verrichten om in hun levensonderhoud te voorzien. Bepalingen over de kerkdienst blijven beperkt tot het verbod op het maken van *geruechte oft strevelinge*.³⁹ Typerend is ook de regel over kledij en uiterlijk vertoon: een begijn begaat een lichte fout *ocht sij alte ydel oft uutwendige cleedere heeft*.⁴⁰ In de latere reglementering zal daar uitgebreid aandacht aan besteed worden.

Veruit de meeste aandacht krijgt het tweede deel van het reglement: daarin worden vier categorieën van fouten voorgesteld, gaande van de lichte schuld tot de *alreswaerste mesdaden*. In niet minder dan 32 verbodsbepalingen wordt het de begijnen duidelijk gemaakt waaraan zij zich moeten houden. De meeste van deze 'zwaarste misdaden' zijn terug te brengen tot ongehoorzaamheid: de rector of andere oversten bedreigen vanwege een opgelegde straf, onderdanigheid weigeren aan de oversten; afwezigheid 's nachts zonder toestemming van de huismeesteres; 's nachts een man binnenlaten; diefstal; in het openbaar onkuisheid plegen met een man, of een andere begijn aanzetten tot onkuisheid. De teneur van de statuten is uiterst repressief, ondersteunende maatregelen ontbreken. Daardoor ontstaat de indruk dat de auteur van de statuten de begijnen op het rechte pad wil houden, eerder dan instructies te willen geven voor het dagelijkse leven in het begijnhof. Uit dit discours blijkt ook dat de begijnen 'in de wereld' nog altijd als een reëel gevaar werden beschouwd.

De 15de-eeuwse statuten waren de eerste die uitsluitend voor het begijnhof van Sint-Truiden bestemd waren. De opsteller van dit reglement was de visitator van het begijnhof: de man die de jaarlijkse controle van het begijnhof deed of die optrad wanneer de begijnen dat eisten.⁴¹ Dat er nieuwe regels werden vastgelegd, wijst op nieuwe noden. De basis van de nieuwe statuten was het algemene reglement uit 1246. In tegenstelling tot andere 15de-eeuwse begijnenstatuten vertoont het reglement van Sint-Truiden geen heldere opbouw of structuur. Het gaat veeleer om een

geformaliseerde versie van de oudste statuten, aangevuld met de ad-hocmaatregelen die in de loop van een kleine tweehonderd jaar begijnhofleven nu en dan werden getroffen. Het eclectische karakter van die statuten bemoeilijkt de interpretatie ervan. Er zijn geen duidelijke verschuivingen merkbaar. De ondertoon van het geheel blijft openlijk repressief. Vermoedelijk werden de nieuwe bepalingen net toegevoegd vanuit die bepaalde 'nood': de problemen die vroegen om een bijkomende reglementering zullen repressieve maatregelen hebben vereist.

Voor al in de inleiding van de statuten is duidelijk te lezen dat het hier om aanvullende regels gaat. Onsamenhangende maatregelen volgen elkaar zonder al te veel uitleg op. Opvallend is de aandacht die gaat naar het overnachten van leken op het begijnhof: wereldlijke vrouwen mogen niet langer dan twee nachten op het begijnhof doorbrengen, en mannen boven de tien jaar worden helemaal niet toegelaten. Verder mogen er geen nieuwe begijnen intreden zonder medeweten van de hoogmeesteres. Als een begijn uittreedt of uit het hof wordt gezet, bijvoorbeeld omdat ze een kind heeft gebaard, dan mag ze ten vroegste na twee jaar weer toegelaten worden op het begijnhof. Ook enkele bepalingen uit de Luikse statuten worden omstandiger uitgelegd. Een voorbeeld: als een begijn een diefstal heeft gepleegd of als ze heeft geroddeld, dan moet ze uit het begijnhof gezet worden en mag ze nooit meer terugkeren.

In tegenstelling tot de statuten uit de 15de eeuw kenmerken de reglementen van 1589 zich door een verregaande ordening. De auteurs van deze statuten waren, net zoals de auteur van de vorige reglementen, de visitatoren van het begijnhof. Ondanks die doorgedreven hervorming fungeerden de Luikse regels opnieuw als bron. De laatste acht kapittels uit de statuten van 1589 zijn rechtstreeks gebaseerd op het Luikse voorbeeld. Ze hebben bijna dezelfde titels en ook de woordkeuze en zinswendingen vertonen een grote gelijkenis.⁴²

De interessantste kapittels uit deze statuten, namelijk die over de functies en instellingen op het hof, de werkzaamheden van begijnen en de devotionele gebruiken, komen verderop in dit boek aan bod. De vraag blijft echter hoe ingrijpend de hervorming van de statuten was, en welke redenen eraan ten grondslag lagen.

De aanpassing van de statuten werd doorgevoerd in het laatste kwart van de 16de eeuw, in volle Contrareformatie dus. De uitzuivering van de uitwassen binnen de Kerk ter bestrijding van het succes van de Reformatie had grote gevolgen voor het begijnwezen. Ook in het begijnhof van Sint-Truiden was *over een deel voergaende iaeren, die geestelycke maniere van leven, seer verlopen ende verlamt*. De regels werden niet meer gevolgd, de zieken werden verwaarloosd. Het begijnleven sprak niet langer aan, het samenleven verliep moeilijk en er heerste onvrede onder de begijnen. Indicaties als deze zijn veelzeggend: *Want wy oec uuyt een waerachtig verhaele verstaen hebben dat sedert weenich iaeren wel over 25 maechden ter oersaken van den oechst den hoff verlaten hebben; al swygen wy veel andere dinghen die ter oersaken van dyen onbetamelyc geschiet syn*.⁴³ Dit klimaat sterkte de auteurs van de nieuwe regels in hun overtuiging: wantoestanden moesten met de wortel uitgeroeid worden. Belangrijk is dat het initiatief niet alleen bij de auteurs lag. Ook de begijnen zelf wilden *gern sien (...) een goede reformatie*.

[2.7] Antependium met de voorstelling van drie heilige vrouwen: in het midden de Heilige Agnes, links de Heilige Maria Magdalena en rechts de Heilige Elisabeth van Hongarije, ca. 1500-1530 (T.2) (Glasgow, The Burrell Collection).

De nieuwe statuten gaven een belangrijke impuls aan vele begijnhoven. De hernieuwde energie vloeide wellicht voort uit de contrareformatorische tijdsgeest, waarin helderheid hoog aangeschreven stond. Het amalgaam aan ad-hocregels maakte plaats voor geordende hoofdstukken, zodat de voorschriften makkelijker geraadpleegd konden worden. Bovendien werden zij opgesteld *in onse duytsche talen tot uwe gemack*.⁴⁴ Zo werd tegemoetgekomen aan de tientallen begijnen die niet voldoende geletterd waren om de oudere, in Latijn gestelde regels te begrijpen. Om iedereen op de hoogte te houden van de nieuwe regels, werd bepaald dat de *statuten in duytschen overgestelt openbarlyc in der kercken met een keten vast gemaect worden, oft op een ander plaats, daer die gemeynte bequaemelyc mach aencomen*.⁴⁵ Daarmee kon in de toekomst niemand nog kon beweren dat zij niet van de regels wist.

De statuten uit 1589 werden in de loop van de jaren herhaaldelijk bekrachtigd door de opeenvolgende prins-bisschoppen. Zo nu en dan voegden zij bepalingen toe of zetten bepaalde regels extra in de verf. Wezenlijke veranderingen werden er niet meer aangebracht. Veeleer was het de bedoeling om de interesse van de uitvaardiger in het begijnhof te tonen of om 'preventief' tussenbeide te komen. De meest uitvoerige van de aanvullingen is het pakket maatregelen dat prins-bisschop Ferdinand van Beieren ordonneerde kort voor 1632.⁴⁶ Prins-bisschop Jean Louis van Elderen sloeg een heel andere toon aan. Hij onderwierp het begijnhof aan nieuwe maatregelen in 1692, ten tijde van een jarenlang aanslepend conflict tussen de hoogmeesteres en de pastoor van het begijnhof. Eerdere

bepalingen, uitgevaardigd door een bijzondere commissie die vanwege dat conflict werd aangesteld, werden daarmee ongedaan gemaakt.⁴⁷ Wellicht waren bijkomende maatregelen nodig. Uit deze periode dateren immers ook getuigenissen waaruit blijkt dat een aantal begijnen het niet zo nauw nam met de voorschriften over het habijt.⁴⁸ Daarnaast zijn er herhaaldelijke en steeds scherpere vermaningen over de aanwezigheid van leken op het begijnhof. Het mag duidelijk zijn: al enkele decennia na de Contrareformatie taanden de gehoorzaamheid en de discipline opnieuw. De vraag blijft of dat het gevolg dan wel de oorzaak was van het aanslepende conflict tussen twee gezagsdragers op het begijnhof.

De evolutie van de statuten is kenschetsend voor de geschiedenis van de begijnengemeenschap in Sint-Truiden. Zoals andere semireligieuze groepen in die periode leefde de oorspronkelijke gemeenschap op een ongedwongen manier. Een vastgelegde leefregel was niet nodig om het samenleven in goede banen te leiden. Stilaan ontstond echter de behoefte aan formelere richtlijnen en die kwamen in de plaats van het vanzelfsprekende samenleven uit de beginperiode. Mede onder druk van de gevestigde wereldlijke en geestelijke overheden die de begijnengemeenschappen onder hun controle wilden brengen, leidde die behoefte tot de opstelling van de eerste statuten. Dit proces was een vicieuze cirkel: enerzijds zorgden de opeenvolgende en alsmaar specifiekere wordende versies van de statuten voor concretere aanwijzingen over hoe de begijnen hun leven moesten inrichten, anderzijds verhoogden ze de kans op ongehoorzaamheid of onenigheid – waardoor er steeds specifiekere richtlijnen nodig werden.

Het kerende tij – 14de tot 16de eeuw

Een gecontesteerde beweging

Ondanks de geestelijke steun van de bedelorden en de cisterciënzers en hun ‘opberging’ achter de muren van een hof, flakkerden de verdachtmakingen tegen de begijnen in alle hevigheid op. Het wantrouwen van de Kerk tegenover lekenbewegingen en persoonlijke mystiek nam de overhand. Het succes en de wervingskracht van de beweging werd steeds meer als bedreigend ervaren. Nog altijd werden groepjes zwervende begijnen gesignaleerd en sommigen onder hen onderhielden contacten met ketterse stromingen die drastisch werden aangepakt in Frankrijk en het Rijnland, maar ook in de Zuidelijke Nederlanden. De begijnen waren met andere woorden nog onvoldoende ‘gebonden’. En de achterdocht nam nog toe, omdat enkelen onder hen – meest bekend zijn Margarete Porete en Hadewijch – in de volkstaal publiceerden over devotie en mystiek. Sommige begijnen eigenden zich bovendien het exclusief mannelijke recht toe te prediken en ze bekritiseerden de gevestigde orde. Zolang niet alle begijnen waren ondergebracht in van de wereld afgezonderde en dus controleerbare gemeenschappen, bleven ze verdacht. De repressie was hard, de gevolgen groot. De begijnenbeweging werd streng veroordeeld op het concilie van Vienne in 1311 door paus Clemens V: begijnhoven waren verdacht omdat zij geen traditionele regel volgden; predikende vrouwen wachtte een arrestatie.⁴⁹

Het wantrouwen trof niet alleen de begijnen, ook andere semireligieuzen en zelfs vrouwenkloosters werden, naarmate de 13de eeuw vorderde, onderworpen aan steeds strengere controles. De tijdgeest was duidelijk veranderd. De ‘vrome vrouwen’ kregen het steeds moeilijker, de greep van de inquisitie op het maatschappelijke bestel werd sterker. Verscheidene begijnen eindigden op de brandstapel, Margarete Porete (†1310) was één van hen.⁵⁰

Meer dan elders in Europa waren de begijnen in de Zuidelijke Nederlanden nog vóór deze kentering geïnstitutionaliseerd en gecontroleerd. De begijnengemeenschappen hier creëerden een *modus vivendi* waarbij ze hun eigenheid in overeenstemming brachten met de druk van buitenaf. De overheden, die zelf mee aan de wieg hadden gestaan van een groot aantal begijnhoven, waren niet snel geneigd de repressieve conciliebesluiten nauwgezet uit te voeren. Op voorspraak van onder meer de bisschoppen van Luik, Kamerijk en Doornik, besliste paus Johannes XXII in 1317 dat de begijnen in de Zuidelijke Nederlanden vrij werden gesteld van alle vervolging.⁵¹ Maar in Italië, Frankrijk en vooral Duitsland, waar de impuls tot institutionaliseren vanuit de geestelijke en wereldlijke overheid minder sterk was geweest, gingen de meeste begijnengroepen in de loop van de 14de eeuw ten onder aan vervolgingen.

In de Zuidelijke Nederlanden werd maar zelden een begijnhof gesloten, maar toch greep die periode van intense verdachtmakingen ook hier sterk in op de aard van de begijnenbeweging in de 14de en 15de eeuw. “Is er dan nog sprake van dezelfde beweging?”⁵²

Gaandeweg maakten de begeestering en de charismatische idealen plaats voor voorzichtigheid en gematigdheid. De *vita apostolica* vervaagde tot een vervlogen idee. Het gemeenschaps-

[2.8] Groep begijnen afgebeeld op de muurschildering van de Heilige Ursula van Keulen, ca. 1510 (THOC, 2004).

leven kwam nu op de eerste plaats. De oorspronkelijke vanzelfsprekendheid waarmee werd samengeleefd verwaterde en moest aangevuld worden met geschreven statuten en regels, waarin de nadruk lag op gehoorzaamheid: de moraal werd in woorden vastgelegd. De ruimte voor individualiteit werd beperkt, zo blijkt uit de tanende begijnenliteratuur. Ook de economische teruggang in de 14de en 15de eeuw had gevolgen voor het begijnenwezen. Zo was het hen niet langer toegestaan vrijelijk de producten van hun arbeid in de steden te verkopen. Bovendien werden de begijnen – terecht of niet? – achtervolgd door een kwalijke reputatie. Het gevolg laat zich raden: het aantal begijnen liep sterk terug en hun uitstraling verschaalde.⁵³

Hoewel begijnhoven onafhankelijk van elkaar functioneerden, rijst de vraag in welke mate het begijnhof van Sint-Truiden deel uitmaakte van de religieuze beweging die we eerder beschreven. Verliep de geschiedenis van het hof volgens hetzelfde patroon? Kende de begijnengemeenschap dezelfde instellingen, spirituele doelen en economische activiteiten? We kunnen die vragen alleen

beantwoorden op basis van het archiefmateriaal dat de begijnen ons nalieten. Het spreekt voor zich dat die bronnen niet voor alle periodes even rijk zijn. Bovendien is de beschikbare literatuur schaars, eenzijdig geïnspireerd op en vrij onkritisch overgenomen uit de studie van François Straven uit 1876. Aangezien enkele documenten die Straven vermeldde, spoorloos zijn, heeft zijn boek intussen zelf de status van bron gekregen en het werd dan ook zo geraadpleegd.⁵⁴

Een stagnerende stad

De economische en culturele dynamiek die Sint-Truiden in de hoge middeleeuwen beleefde, viel in de 14de en 15de eeuw volledig stil. De bevolking groeide nauwelijks nog aan, de stad breidde bijna niet meer uit. Anders dan vele andere grote steden in de Nederlanden was Sint-Truiden niet bij machte het hoofd te bieden aan talrijke sociale en politieke problemen die het prinsbisdom Luik in de late middeleeuwen en in de moderne tijden teisterden. Daardoor taande de vooraanstaande positie van de abdijstad. Aan het begin van de 18de eeuw telde Sint-Truiden nauwelijks meer inwoners dan enkele eeuwen voordien.⁵⁵

Met de opkomst van de steden in de 12de en 13de eeuw ontstond een nieuw maatschappelijk bestel. De grote concentraties van mensen op een klein gebied en de sociale tegenstellingen leidden al snel tot spanningen. Ook Sint-Truiden werd vanaf de tweede helft van de 13de eeuw in de greep gehouden door dispuuten tussen het patriciaat en het volk. Een ernstig conflict in 1255-1256 bedaarde slechts nadat de prins-bisschop ermee dreigde de hele stad te onderwerpen aan een kerkelijk interdict. Toch hielden de wrijvingen aan, tussen volk en patriciaat, maar ook tussen de prins-bisschop van Luik en de hertog van Brabant, die de kant van het opstandige volk koos.⁵⁶ In 1302 kwam het opnieuw tot een conflict. In Sint-Truiden ontbrandde de strijd na een juridisch incident. Gedurende meer dan een decennium (1302-1304 en 1308-1314) zou de stad getekend worden door alle mogelijke onlusten. Steeds minder slaagde de eens zo gezaghebbende Sint-Trudoabdij erin haar stempel te drukken op het reilen en zeilen in de stad. Uiteindelijk was er opnieuw een tussenkomst van de prins-bisschop nodig, deze keer met zijn leger. De volkse opstand was mislukt. De hele stad werd onder een kerkelijk interdict geplaatst en de administratie werd hervormd.⁵⁷

De 15de en 16de eeuw waren tijden van verandering in heel Europa: onder impuls van de ontdekkingen, zowel op wetenschappelijk, geografisch als cultureel vlak, versnelden de handel en de staatsvormingsprocessen. Voor het prinsbisdom Luik was de 15de eeuw echter een zware periode. De Bourgondische hertogen hadden hun oog laten vallen op het prinsbisdom en er ontstond zich een bittere strijd om de Luikse bisschopszetel. Tot grote ontevredenheid van de Luikenaars kreeg Lodewijk van Bourbon die functie in 1456 van zijn oom, hertog Filips de Goede. Het protest tegen de Bourgondische bemoeienis zwol aan en Luikse milities daagden al plunderend de Bourgondiërs uit. De militaire repliek van Karel de Stoute, die zijn vader Filips als hertog opvolgde, was hard. In oktober 1467 kwam

het tot een zwaar treffen in Brustem, dat op een boogscheut van Sint-Truiden ligt. De Luikenaars moesten het onderspit delven en het prinsbisdom kwam onder het gezag van de Bourgondische hertogen. Belangrijk is dat Sint-Truiden toen voor de eerste keer geconfronteerd werd met zware artilleriebeschietingen.⁵⁸

Nog waren de moeilijke tijden niet voorbij. Na het overlijden van Karel de Stoute in 1477 werd het prinsbisdom Luik opnieuw onafhankelijk. Het gevolg daarvan was dat de positie van Lodewijk van Bourbon, de Bourgondische prins-bisschop, zwaar ondermijnd werd, vooral door de familie van der Marck. In 1482 werd Lodewijk vermoord door Willem van der Marck. Maximiliaan van Oostenrijk, die als Habsburger het Bourgondische gezag waarnam, greep onmiddellijk in. Hij sloot een overeenkomst met de stad Sint-Truiden, die ook haar steun toezegde aan Jan van Horne, de nieuwe prins-bisschop en een tegenstander van de familie van der Marck. Maar de van der Marck-clan liet het daar niet bij. In 1486 trokken hun aanhangers een spoor van vernieling en plundering door de stad Sint-Truiden. In 1489 waagden ze opnieuw hun kans, maar deze keer stootten zij op Maximiliaan van Oostenrijk, die dankbaar was voor de steun die de stad hem in het verleden had geboden.⁵⁹ Wellicht liep de stad ook nu weer schade op.

De zwarte bladzijde werd uiteindelijk omgedraaid met de komst van prins-bisschop Everard van der Marck in 1505. Onder leiding van deze sterke vorst werd de neutraliteit van het prinsbisdom Luik hersteld. Tegelijk slaagde hij erin een goede relatie uit te bouwen met de Habsburgse vorsten. De turbulente 15de eeuw was daarmee definitief achter de rug. Maar dat nam niet weg dat Sint-Truiden de 16de eeuw begon met een moeilijk te torsen schuldenlast. De economische activiteiten hadden immers te lijden gehad onder alle troebelen, en de kosten die het oorlog voeren met zich meebracht, waren meer dan aanzienlijk. Hoewel de religieuze instellingen normaal vrijgesteld waren van het betalen van lasten, vroeg de stad hen een bijdrage te leveren om de kosten voor de restauratie en het onderhoud van de stadsmuren, -straten en -bruggen te kunnen betalen. Uit de akte waarin die vraag werd geformuleerd, blijkt dat de vijanden gebruikmaakten van 'vernietigingsmachines' en kanonnen.⁶⁰

De begijnengemeenschap in Sint-Truiden onder vuur

Na de stichting maakte de begijnengemeenschap van Sint-Truiden een stabiele periode door. De statuten die prins-bisschop Robrecht van Thourotte in 1246 had uitgevaardigd voor alle begijnhoven in zijn bisdom, werden ook hier gehanteerd.⁶¹ De begijnengemeenschap kreeg enkele schenkingen van grond, zo blijkt uit akten uit de tweede helft van de 13de eeuw. Ook begijnen zelf schonken gronden aan het begijnhof, wat opnieuw getuigt van de aanwezigheid van gegoede vrouwen in de gemeenschap.⁶²

Een eerste moeilijke periode brak aan in de 14de eeuw. Het begijnhof werd niet onderworpen aan het kerkelijke interdict dat over de hele bevolking van Sint-Truiden werd uitgesproken tijdens het sociale oproer in het eerste decennium van die eeuw.⁶³

[2.9] Deze tekening uit 1661 geeft de verhouding tussen de stad Sint-Truiden binnen haar middeleeuwse omwalling en het begijnhof duidelijk weer. Detail van de figuratieve kaart van Jan Van der Borcht naar opmetingen van Cornelis Lowis (ARB, Kaarten en Plannen van de abdij van Averbode, 2, 1650-1680, XXV, Brustem).

In hoge kerkelijke middens bleef de argwaan tegenover de begijnen leven. Zo beval paus Johannes XXII in 1324, geïnspireerd door de besluiten van het concilie van Vienne, aan prins-bisschop Adolf van der Marck om een onderzoek in te stellen naar het gedrag van de begijnen in zijn bisdom.⁶⁴ Het begijnhof van Sint-Truiden werd, samen met andere begijnhoven, nog datzelfde jaar door de prins-bisschop boven elke verdenking van ketterij gesteld. Toch achtte hij het nodig om de gemeenschap bijkomende bescherming te bieden tegen plundersaars en dieven die de begijnen of hun eigendommen schade toebrachten.⁶⁵ Twintig jaar later, in 1343, bevestigde paus Clemens VI de privileges, de immuniteit en de bescherming die de begijnen eerder door prins-bisschop Adolf van der Marck waren gegund. Ook de vrijstelling van het kerkelijke interdict werd herhaald.⁶⁶

Ook om andere lasten hoefde het begijnhof zich niet te bekommeren. Zo hoefden de begijnen niet bij te dragen tot de bijkomende belastingen die werden geheven om het conflict tussen de stad Sint-Truiden en de Brabantse hertog te bekostigen. Daardoor kende de gemeenschap een relatieve welvaart, zeker in vergelijking met de stedelijke bevolking. Maar zo verloor de gemeenschap ook veel sympathie en de argwaan tegenover de begijnen zwol aan.

Toen de begijnen halsstarrig weigerden in te gaan op een onrechtmatige eis tot taksenbetaling vanwege de stad, haalden zij zich de woede van de opgejutte bevolking op de hals. In 1343 werd het begijnhof geplunderd. Een tussenkomst van de paus was nodig om de gestolen goederen van het begijnhof te recupereren.⁶⁷ In 1345 erkennen de aartsbisschoppen van Trier, Keulen en Reims nog eens de immuniteit van de begijnen voor de eisen van de magistraat van Sint-Truiden. De pastoors van

alle parochies van de stad werden aangemaand hun parochianen te verbieden nog langer te stelen van het begijnhof. Degenen die dit verbod naast zich neerlegden, riskeerden een kerkelijke ban, ingesteld door paus Clemens VI. Tegelijk werd een waarborg van 1000 florijnen geëist om nieuwe plunderingen te voorkomen.⁶⁸

Zeker is dat de Truienaars na de pauselijke dreigementen niet tot inkeer kwamen. Werd de waarborg betaald? We weten het niet. Van een dooi in de bekoelde relatie tussen de stedelingen en het begijnhof was er duidelijk geen sprake. Integendeel, het begijnhof werd ook in de volgende decennia geen rust gegund. In de kroniek van de abdij van Sint-Truiden vertellen immers twee passages over ernstige inbreuken op het begijnhof. Vanwege hun unieke karakter – alleen al het feit dat ze in de kroniek werden opgenomen wijst op hun belang – en omdat zij ons inzicht gunnen in de moeilijke situatie waarin het begijnhof verkeerde, nemen we deze getuigenissen hier over.⁶⁹

“(…) in het daaropvolgend jaar [1358] [wilde] de bisschop van Luik, Engelbert, de nieuwe schepenen van de stad, die bij hem waren aangeklaagd van talrijke onregelmatigheden en van een roofoverval in het hof van de H. Agnes, als schuldigen straffen (…).”⁷⁰

“In het jaar 1363 werden twee moordenaars, beschuldigd van de goddeloze roofoverval op het hof van Sint-Agnes, gevangen genomen en langdurig opgesloten (...). In hetzelfde jaar overleden te Luik drie van de vier schepenen die, beschuldigd van medeplichtigheid aan het vorige misdrijf, daar onder toezicht stonden en er ziek werden; wie weet het fijne van hun plotselinge overlijden? Wel beweerden velen dat zij gestraft werden door ingrijpen van de Goddelijke Rechter. (...) In dat jaar [1363] stierven twee van de vijf schuldigen aan de moord op het hof

van Sint-Agnes een natuurlijke dood en ontkwamen aldus aan de bestraffing van hun daden.⁷¹

Dat zelfs deze aanzienlijke mannen het begijnhof belaagden, wijst erop dat het niet als een te respecteren instelling werd beschouwd.

Aan het einde van de 14de eeuw was het begijnhof, door zijn moeilijke relatie met de nabijgelegen stad, een instelling in crisis geworden. Het wantrouwen tegenover de begijnenbeweging manifesteerde zich in Sint-Truiden vooral als materiële jaloezie. De stedelingen, die gedurende lange tijd onder een kerkelijk interdict leefden en belast werden met zware taksen, konden het niet verkroppen dat de begijnen van beide ongemakken werden vrijgesteld. Die afgunst én het negatieve imago van het begijnenwezen leidden herhaaldelijk tot grote materiële en zonder twijfel ook spirituele schade. Uit een besluit van het stadsbestuur uit 1439 kunnen we opmaken dat de begijnen te kampen hadden met ongewenst bezoek: *dat vortdaen egheen manspersoen sal mogen gaen oft wandelen, na der lester clocken, op tbeghinenhove van Sinte Agneten (...).*⁷²

De ontredde in het begijnhof was groot, zo blijkt uit de hervormingen die prins-elect Jan van Beieren noodzakelijk achtte. Met zijn akte, gedateerd 21 december 1410, bevestigde hij nog eens de immuniteit van het begijnhof. Maar wat nog belangrijker is: hij eiste ook ernstige aanpassingen van de begijnhofadministratie.⁷³ De toestand verbeterde niet onmiddellijk, zoals blijkt uit de toestemming die het begijnhof drie jaar later kreeg om leningen aan te gaan en hypotheek af te sluiten.⁷⁴ In 1420 bevestigde prins-bisschop Jan van Heinsbergen de 13de-eeuwse statuten van het begijnhof. Daaruit kunnen we afleiden dat de begijnen ook inspanningen leverden om de discipline binnen de muren van het hof te vergroten.⁷⁵ In 1469 herhaalde bisschop Lodewijk van Bourbon de bevestiging van de privileges, statuten en immuniteit die door zijn voorgangers waren toegekend.⁷⁶

De stedelingen kregen intussen een steeds grotere impact op het begijnhof, dat in vergelijking met andere instellingen relatief welvarend was. De wereldlijke rentmeesters, die verantwoordelijk waren voor het goederenbeheer van de infirmerie, het economische hart van het begijnhof, waren heel zelfstandig en wellicht niet altijd om het grootste profijt voor het begijnhof bekommerd.⁷⁷ Toch moeten we hier de namen vermelden van twee rentmeesters die geruime tijd en met succes de administratie van de infirmerie hebben waargenomen, namelijk Jan van Curingen en Hendrik van den Rouchout.⁷⁸

De door Jan van Beieren opgelegde disciplinaire en administratieve hervormingen lijken niet erg veel zoden aan de dijk gebracht te hebben. Uit de 15de eeuw zijn immers weinig bronnen overgeleverd.⁷⁹ Bovendien moet er rekening mee gehouden worden dat deze periode voor Sint-Truiden en omgeving als 'de zwarte eeuw' gold.⁸⁰ In de tweede helft van de 15de eeuw was de regio in de greep van aanhoudend oorlogsgeweld. Het is aannemelijk dat het begijnhof, een 'ommuurde vesting' die net buiten de stad lag, ernstig geleden heeft onder die oorlogshandelingen. Zeker is dat er aan het einde van de 15de eeuw werd gewerkt aan het gebouwenpatrimonium van het begijnhof. Uit de relatief korte duur van die werkzaamheden kunnen we afleiden dat het ging om reparaties.⁸¹

Een nieuw elan – de 16de en 17de eeuw

De hertekende Kerk, veranderde begijnen

Een nieuw tijdvak kondigde zich aan met de luide roep om een hervorming van de Kerk. Na enkele aanzetten hiertoe in de 15de eeuw, kwam in de eerste helft van de 16de eeuw de Reformatie op gang. Die pogingen om de Kerk te zuiveren van interne misbruiken hadden, net als in de 12de eeuw, een grote impact op de religiositeit. In de Nederlanden viel de kerkelijke hervorming bovendien samen met een intense politieke strijd gedurende de Tachtigjarige Oorlog (ca. 1560-1648). Deze strijd ontworptte het maatschappelijke bestel en de begijnhoven hadden te lijden onder de daaruit voortvloeiende religieuze vervlakking. De intenser geworden contacten met de wereld leidden tot het afglijden van de religieuze discipline: leken kregen vrije toegang tot de begijnhoven, luxueuze kledij en feesten waren geen uitzonderingen.⁸² Bovendien ondervonden de begijnhoven, door hun strategisch gunstige ligging aan de rand van steden, veel hinder van de aanhoudende gewapende conflicten.

Het Concilie van Trente (1545-1563) was het weldoordachte antwoord van de rooms-katholieke Kerk op de aantijgingen van de hervormers. Om de Kerk te vrijwaren van een verdere leegloop werd besloten om alle wantoestanden en verwarring uit te roeien. Ook de begijnhoven droegen bij aan deze binnenkerkelijke vernieuwingsbeweging, vooral dankzij de inzet van enkele begijnenpriesters. Nicolas Eschius in Diest, Joannes Fredericus Lumnius in Antwerpen en de pastoors van de Leuvense, Mechelse en Tongerse begijnen ijverden voor een verinnerlijking en verdieping van het religieuze leven in hun respectieve gemeenschappen. Zij besteedden in de eerste plaats aandacht aan de verduidelijking van de statuten die tot dan toe overwegend gegroeid waren uit oude ad-hocmaatregelen. Bisschop Joannes Hauchinus liet voor het bisdom Mechelen zelfs een algemene regel opstellen die de plaatselijke gebruiken van de begijnhoven probeerde te uniformeren. In Antwerpen gebeurde hetzelfde onder impuls van bisschop Willem de Berghes.⁸³

Het aantreden van de katholieke aartshertogen Albrecht en Isabella aan het begin van de 17de eeuw luidde een heropleving van de begijnenbeweging in. Zij waren de grote promotoren van het contrareformatorische ideeëngoed en ze hadden een bijzondere sympathie voor de levensvorm van de begijnen. Van hogerhand werden de begijnhoven nauwgezet afgesloten van de wereld. Zo kwamen eenvoud en godsvrucht geleidelijk weer op de voorgrond. De heiligendevotie werd geïntensifieerd, er werd meer aandacht geschonken aan de opleiding van de novicen, en het aantal visitaties door de kerkelijke overheid werd opgevoerd. De vrijheid van de begijnen werd teruggedroefd: nog zelden mocht een begijn zich alleen buiten de muren van het hof begeven.⁸⁴ Die hernieuwde ernst en het herstel van orde en tucht wierpen al snel hun vruchten af. Het aantal begijnen steeg fors en haalde vermoedelijk weer het niveau uit de periode voor de grote 13de-eeuwse verdachtmakingen. Sommige begijnhoven breidden zelfs uit.

Er ontstond een bijzondere interesse in de eigen geschiedenis en de eerste generaties begijnen. Vragen naar de oorsprong en de stichting van de begijnenbeweging kwamen op.⁸⁵ De

[2.10] Madonna met Kind tussen de Heilige Dominicus en de Heilige Catharina van Siena met rechts een knielende begijn. Detail van de muurschildering van de Rozenkrans, einde van de 16de eeuw (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

‘renaissance’ van het begijnenwezen was ingezet; sommigen spreken zelfs van een ‘gouden eeuw’.⁸⁶ Uitingen daarvan op materieel vlak waren de grote bouw- en restauratiecampagnes die de schade, toegebracht in de tweede helft van de 16de eeuw, moesten uitvlakken. Enkele begijnhofkerken werden opgesmukt met barokke praalelementen of werden volledig vernieuwd. De rijkelijke kerken van de Mechelse, Brusselse, Gentse, Lierse en andere begijnhoven zijn treffende voorbeelden. Zeker is dat, door de vernieuwingsgolf die de Contrareformatie teweegbracht, het begijnenleven in de 17de eeuw een intense bloeiperiode doormaakte. Aangepast aan de nieuwe tijdsgeest slaagden de begijnen erin hun levensvorm tot een nieuw hoogtepunt te brengen. Tot het begin van de 18de eeuw – een periode waarin drastische politieke en maatschappelijke veranderingen plaatsvonden – hield de bloei aan.

Sint-Truiden in woelige tijden

Eerder werd al beschreven hoe de stad Sint-Truiden in de 15de eeuw een gitzwarte tijd doormaakte. Zodra de rust echter hersteld was, aan het begin van de 16de eeuw, leken de gemoederen te bedaren. De stad beleefde een relatief kalme periode, tot ook de godsdienststroebeelen en de daaraan verbonden Spaans-Hollandse strijd in de tweede helft van de 16de eeuw Haspengouw bereikten. Ook het prinsbisdom Luik wist zich in deze periode uit het kluwen van internationale twisten te houden. Over het algemeen genomen verliep de strijd tegen het protestantisme in het prinsbisdom Luik veel minder scherp dan in de Spaanse

Nederlanden. In Sint-Truiden was de houding tegenover de calvinisten pragmatisch: de enkele andersgelovende Hollandse en Duitse handelaars werden met rust gelaten.

In 1568 sloegen Willem de Zwijger en zijn troepen echter hun tenten op in de schaduw van de stadspoorten, in Gelmen. In hun kielzog trokken plunderende rebellen door de stad, een spoor van vernieling achter zich latend. Maar nadat de roemruchte hertog van Alva en zijn troepen in de buurt waren signaleerd, vertrokken zij al gauw.⁸⁷ Die gebeurtenis was echter slechts de voorbode van een permanente oorlogsdreiging en -voering. Gedurende de hele 17de eeuw hield deze slopende en ontwrichtende spanning aan. Die moeilijke tijd werd alleen onderbroken door het zogenaamde Twaalfjarig Bestand (1609-1621).⁸⁸ Het stedelijke leven viel niet volledig stil onder de niet-aflatende dreiging. Integendeel, de moeilijke omstandigheden creëerden een voedingsbodem voor verandering.

Op kerkelijk vlak, maar ook daarbuiten vond dat verlangen een uitweg in de besluiten van het Concilie van Trente. In 1573 bereikten de contrareformatische maatregelen de stad Sint-Truiden. De officiële proclamatie van de binnenkerkelijke hervorming gebeurde in de abdij. Het was de aanzet voor een hernieuwd elan voor de abdij, voor de verschillende parochies en voor andere religieuze gemeenschappen in de stad. Opleiding en orde waren ook hier de codewoorden. Om de vorming van de clerus te verbeteren werd in 1588 het Seminarie opgericht. Daarnaast kwamen ook nieuwe kloostergemeenschappen zich in de stad vestigen: de grauwezusters, de heilig grafzusters, de kapucijnen en de kapucinessen. De vestiging van een jezuïetengemeenschap werd door de abdij afgewezen. Het bleef echter niet bij binnenkerkelijke aanpassingen. Ook

wereldlijke initiatieven hielpen het vertrouwen van de burgers in de Kerk te herstellen en wezen de weg naar een religieus reveil.⁸⁹

De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) was nog maar net gestreden of een nieuw conflict diende zich aan. Lodewijk XIV, de beruchte Franse koning, startte zijn pogingen om het prinsbisdom Luik te verzwakken, met het doel de Spaanse Nederlanden en de Hollandse Republiek te bedreigen. Daartoe zette hij zijn goed uitgeruste leger in.⁹⁰ In 1673 trok hij met groot machtsvertoon door Sint-Truiden. Ondanks of net door hevig verzet liet hij enige tijd later de eeuwenoude stadsmuren afbreken. [2.9] De aanblik van de stad veranderde ingrijpend – nooit meer zouden haar muren worden hersteld.⁹¹ De slag die de Franse vorst hiermee aan de stad toebracht, was groot. In 1693 had Sint-Truiden eens te meer zwaar te lijden onder de Franse oorlogsvoering.⁹² Aan de vooravond van de 18de eeuw was ze lang niet meer de vooraanstaande centrumstad die ze in de middeleeuwen was geweest.

Een nieuwe start, ook voor de begijnen in Sint-Truiden

De tweede helft van de 16de eeuw is een merkwaardige periode voor de begijnengemeenschap in Sint-Truiden. Net als de stad ondervond zij enerzijds de constante dreiging door de onlusten in de omgeving. Anderzijds plukten ook de begijnen

[2.11] Knielende begijn op een laat 16de-eeuwse muurschildering (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

de vruchten van de kerkelijke hervormingen die voor het religieuze leven in de Nederlanden een herbronning en een nieuwe start betekenden.

Zeër zeker heeft het begijnhof geleden onder de oorlogsomstandigheden in Haspengouw. Of de begijnen veel rechtstreekse hinder ondervonden van plunderende geuzen is niet duidelijk. De enige attestatie van die aard is te vinden in het boek van Josephus Geldophus Ryckel over het leven van de Heilige Begga, verschenen in 1631. In de Nederlandse vertaling van dit boek door *een Onbekende Dienaer Godts* wordt verhaald hoe Hollanders na drie mislukte pogingen om het begijnhof binnen te dringen, elders hun buit gingen zoeken.⁹³ Ook F. Straven heeft geen documenten gezien waaruit afgeleid kan worden dat de begijnengemeenschap daadwerkelijk door de Hollandse dissidenten werd lastiggevalen.

Toch was het begijnhof, zoals ook andere religieuze instellingen, een erg geschikte locatie om voorbijtrekkende soldaten tijdelijk onder te brengen. Er waren gewoonlijk genoeg ruimte en mondvoorraad en andere middelen te vinden dan op andere plaatsen in of buiten de steden.⁹⁴ Het spreekt vanzelf dat zulke ongenode gasten het leven op het begijnhof ernstig verstoorde, zowel op religieus als op financieel vlak. Zo is het niet ondenkbaar dat de soldaten de kerk in gebruik namen voor hun materiaal, waardoor het spirituele ritme onderbroken werd. De in begijnhoven gelegeerde troepen confisqueerden meestal ook de aanwezige vervoersmiddelen, proviand, knechten en geld. Om dat te voorkomen kreeg het begijnhof van Sint-Truiden in 1623 van aartshertogin Isabella een vrijgeleide, waardoor de begijnen niet langer verplicht waren troepen toe te laten op hun domein.⁹⁵ Toch had het begijnhof wel degelijk te lijden onder de militaire handelingen. Dat blijkt uit het feit dat het begijnhof zich begin 17de eeuw genoodzaakt zag enkele lucratieve renten te verkopen om de financiële put te vullen. Bovendien moesten de begijnen een zware lening aangaan. Die werd hen toegestaan door de prins-bisschop vanwege de 'oorlogsomstandigheden'.⁹⁶

In het laatste kwart van de 17de eeuw werd het begijnhof eens te meer geconfronteerd met de onrechtstreekse gevolgen van troebelen buiten de begijnhofmuren. De gevolgen van de oorlogsprikelen, veroorzaakt door Lodewijk XIV, dwongen de stad tot het heffen van belastingen op de religieuze instellingen die daar normaliter van vrijgesteld waren. Het begijnhof had aan de stad in 1675 een vrijwillige schenking gedaan van 600 gulden, een voor die tijd aanzienlijk bedrag. Toen de begijnen enkele jaren later, wegens de financiële moeilijkheden die ze intussen zelf hadden, weigerden om weer zo een buitengewone belasting te betalen, werden ze daarvoor gestraft.⁹⁷ Ze stuitten op een muur van onbegrip en woede om hun beslissing. Onder leiding van de burgemeesters eisten enkele stedelingen de toegang tot het begijnhof en ze dwongen de begijnen een deel van de lasten van de stad op zich te nemen.⁹⁸

Nog vóór deze uitbarstingen van antipathie voelde de begijnengemeenschap een grote nood aan hervormingen. De begijnen wilden de organisatie van het leven binnen de hofmuren herzien, zowel op praktisch als op inhoudelijk vlak. In het midden van de 16de eeuw, stricto sensu nog voor de eigenlijke Contrareformatie, werd een eerste aanzet hiertoe gegeven met de reorganisatie van het grondbezitbeheer. Oude

renten, die sinds jaren niet meer waren geïnd, werden opnieuw opgespoord en te boek gesteld in een cartularium. Dit register staat ons inziens symbool voor de vernieuwing die het begijnhof in de komende periode onderging. Het cartularium, dat dateert uit 1549, is een heel gestructureerd boek waarin de akten alfabetisch werden gerangschikt volgens de plaats waarop zij betrekking hadden.⁹⁹ Het is een encyclopedisch werk-instrument voor het dagelijkse beheer van het patrimonium. Het schiep een eerste orde in de tot dan toe nauwelijks georganiseerde begijnhofadministratie.

De contrareformatorische geest, die stilaan doordrong tot het begijnhof, had ook een impact op de dagelijkse organisatie. De nieuwe statuten, die in 1589 kort na de visitatie van het begijnhof werden uitgevaardigd, zijn de neerslag hiervan. De inleiding van deze uitgebreide statuten maakt duidelijk dat de begijnengemeenschap inderdaad de behoefte voelde aan duidelijkheid en zekerheid. De tijd van tot traditie geworden, onvoldoende op elkaar afgestemde ad-hocmaatregelen die als praktische statuten fungeerden, was definitief voorbij.¹⁰⁰

Met 21ste-eeuwse blik bekeken, is het moeilijk te begrijpen hoe de begijnengemeenschap er uitgerekend in deze turbulente periode in slaagde haar interne problemen uit te klaren. Het is niet eenvoudig de verstrengde moraliteit te rijmen met het idee van in het begijnhof gestationeerde troepen. Toch slaagden de begijnen erin de aanhoudende financiële problemen opzij te zetten en zich te wijden aan een vernieuwde spiritualiteit. De Contrareformatie bood de gemeenschap de ruimte om opnieuw aan charisma te winnen. Tientallen vrouwen voelden zich aangetrokken tot het begijnleven. Verderop zal nog blijken dat het aantal begijnen in de 17de eeuw intens groeide. Het schaarse cijfermateriaal geeft aan dat de begijnpopulatie in het laatste kwart van die eeuw bijna verdubbeld was tegenover een eeuw eerder.

In dat hernieuwde elan van de begijnengemeenschap lag echter al de kiem van de neergang vervat. De alsmaar groeiende gemeenschap kreeg af te rekenen met ernstige interne strubbelingen. De Contrareformatie legde de klemtoon op orde en organisatie, om willekeur en wantoestanden binnen de kerkelijke instellingen te voorkomen. Op het einde van de 17de eeuw, toen het vuur van de hervorming alweer geluwd was, ontstond daarover een conflict tussen de twee meest prominente leden van de gemeenschap: de pastoor en de hoogmeesteres. Gecombineerd met voortdurende onlusten – Lodewijk XIV en zijn troepen waren nabij Sint-Truiden gesignaleerd –, met de precaire financiële situatie – de gemeenschap moest een lening aangaan om de oorlogsbelastingen te kunnen betalen –, en met een epidemie op het hof, stortte die jarenlange strijd de gemeenschap in een uiterst moeilijke periode.¹⁰¹

“Quod dolens”... Anna Vanderborcht en Petrus Cartuyvels: een strijd tussen twee machten¹⁰²

In de periode 1680-1710 was het begijnhof de scène van een ernstig conflict tussen pastoor Petrus Cartuyvels en hoogmeesteres Anna Vanderborcht. Beiden kwamen uit vooraanstaande Truiense families. Anna Vanderborcht trad in op vijftienjarige leeftijd en

[2.12] Pastoor Petrus Cartuyvels op het schilderij van het Heilig-Kruisaltaar, eind 17de eeuw (M.2) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

zeventien jaar later werd ze verkozen tot hoogmeesteres. Petrus Cartuyvels werd als pastoor gekozen en aangesteld in 1675. [2.12] Hij oefende die functie uit tot aan zijn dood in 1724. Gedurende een kleine halve eeuw was Petrus Cartuyvels de geestelijke leider van het begijnhof.¹⁰³ Reeds kort na het aantreden van Anna Vanderborcht als hoogmeesteres begon de onenigheid.¹⁰⁴

Als hoogmeesteres was Vanderborcht verantwoordelijk voor de rekeningen van het hof. Al in de eerste jaren na haar aanstelling deed ze enkele fel betwiste uitgaven. Daarom werd besloten dat de geldkist niet langer in het huis van de hoogmeesteres mocht worden bewaard, maar op neutraal terrein, in de kerk.¹⁰⁵ De spanningen namen nog toe toen de prins-bisschop in 1683 een aantal maatregelen nam om de aanwezigheid van leken en kinderen op het begijnhof te beperken. Nadat deze ordonnantie was voorgelezen in de kerk, *is daer sulc een gerucht gescreen onder begijnkens opgestaen, dat de mombers en Meestessen hun hebben moeten retireren*, zo schreef Cartuyvels.¹⁰⁶ Door dat protest van de begijnen tegen deze bepalingen kreeg Vanderborcht van de vicaris-generaal gedaan dat er twee ‘commissarissen’ werden aangesteld om het begijnhof te visiteren.

Nog in datzelfde jaar ondernam de prins-bisschop een nieuwe poging om, met steun van de hoogmeesteres, hervormingen op te leggen aan het begijnhof. Maar ook deze keer stuitten deze maatregelen op heftig verzet dat door pastoor Cartuyvels werd georkestreerd. Uit een nota van zijn hand weten we immers dat hij vooraf op de hoogte was van de nieuwe maatregelen. Om niets aan het toeval over te laten, liet hij een notaris het verloop van de samenkomst optekenen. Toen de commissarissen aanstalten maakten om de ordonnantie voor te lezen, (...) *heeft den Heer pastoor geprotesteert van iniurie, seggende tegen allen die present waeren, begijnkens (...) maeck u oproerich, ick trec mij u affeyren*

niet aen, noch en wel de selve mij onderwinnen, (...); op welc de begijnkens eenparelijc met hooger stemmen hebben geroopen het is onwaerachtich dat hij heer pastoor oprucht, vuegende daer bij: wij en willen geen en neuen Regel oft nieve wet, willende den selven onderhouden waer in geprofest sijn (...).¹⁰⁷ Als gevolg van deze actie werd Cartuyvels een aantal van zijn bevoegdheden ontnomen. Hij mocht zich niet langer bemoeien met het wereldlijke bestuur van het begijnhof en mocht geen toezicht meer houden op de rekeningen. Bovendien waren de begijnen niet langer verplicht hem gehoorzaamheid te zweren bij hun professie.¹⁰⁸ Cartuyvels was dus niet alleen een deel van zijn wereldlijke bevoegdheden kwijt, ook zijn geestelijke taken stonden onder druk. Deze 'blaat' heeft het conflict in een stroomversnelling gebracht.

De gemeenschap probeerde om Vanderborcht uit haar functie te ontsetten. Uit een ongedateerde akte van prins-bisschop Maximiliaan-Hendrik van Beieren blijkt dat er een nieuwe hoogmeesteres werd verkozen die Vanderborcht moest vervangen. Deze verkiezing was georganiseerd zonder medeweten van de prins-bisschop en ze kon dus niet worden getolereerd: *wij verclaren mits desen, den gepretendeerden keus van de geseijde suster Gutscoven nietich en van geender werden, haer seer seeriuselijc ordinerende van int aensien dese sich te deporteren ende de bovengesijde suster Anna Vanderborcht te laeten in de totale en plaisible administratie haer den functie*. Duidelijk is dat de gemeenschap in onvrede leefde met haar bestuur. Het toezicht op de wereldlijke goederen werd na het beknotten van pastoor Cartuyvels' macht waargenomen door de twee commissarissen, die aan de kant van Vanderborcht stonden. Zij hadden ook inspraak in andere zaken: ze lieten veranderingen aan het habijt en het gebruik van nieuwe meubels toe.¹⁰⁹

Langzaam gleeft het begijnhof af naar een diepe crisis. Door toedoen van de begijnen werd de druk op de gemeenschap enigszins verlicht. Ze werden in 1688 gehoord door een visitatie en nog geen twee weken later werd pastoor Cartuyvels hersteld in al zijn oude functies.¹¹⁰ Daarna werd hij bijzonder actief in de administratie van het begijnhof: er is geen register bewaard waarin hij geen sporen heeft nagelaten. In feite was Cartuyvels niet alleen in zijn bevoegdheden hersteld, maar ook in zijn eer. Het daaropvolgende decennium deed hij de grootste moeite om de macht van Anna Vanderborcht opnieuw in te perken, maar ze weigerde nog altijd om de rekeningen door hem te laten controleren. Dat had ze ook in 1686 al eens gedaan, waarna Cartuyvels zich tot de bisschop had gewend. De vicaris slaagde er echter niet in orde op zaken te stellen. Vanderborcht werd officieel beschuldigd van verkwisting van het geld van de gemeenschap. Ze had onder meer een groot lot eikenbomen verkocht zonder medeweten van de andere oversten. De prins-bisschop eiste dat ze daarover uitleg zou geven in Luik. Na verschillende weigeringen daagde Vanderborcht in 1690 toch op tijdens de hoorzitting, in tegenstelling tot haar opposanten. Daaruit werd afgeleid dat zij hun bezwaren hadden ingetrokken. Na deze zaak luwde het conflict. In 1695 kwam de vicaris naar het begijnhof om de rekeningen van Anna Vanderborcht goed te keuren. Hij deed dat in aanwezigheid van de raadsjuffrouwen, zonder het minste protest: *au contraire, elles lui en ont tesmoignes leur contentement*. Vanderborcht bleef in functie als hoogmeesteres.¹¹¹

[2.13] De grafsteen van Anna Vanderborcht in de vierde travee van de middenbeuk. Het wapen en het opschrift stralen duidelijk de sociale stand van haar familie uit (epitaaf 22A) (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Zodra de oorlogsdreiging buiten het begijnhof echter wegviel, laaiden de interne twisten weer op. In september 1697 werd een 25-tal begijnen door de gemeenschap afgevaardigd om in Luik hun beklag te doen over de hoogmeesteres.¹¹² Enkele dagen later werd het begijnhof al bezocht door de vicaris om de rust te herstellen. Om te vermijden dat er nog langer *dissensions, querelles et proces que les ont les unes contre les autres* zouden zijn, voerde

hij een driejaarlijkse verkiezing van de hoogmeesteres in. Anna Vanderborcht stemde erin toe af te treden *pour le repos du beginage*.¹¹³ In afwachting van de eerste verkiezing, die in de loop van 1698 zou plaatsvinden, wees de gemeenschap twee begijnen aan *om allen de saeken van die gemijnten te drijven met volle macht*.¹¹⁴ In deze periode spanden de pastoor en de gemeenschap tegen de gewezen hoogmeesteres nog twee processen aan over de rekeningen die Vanderborcht beheerde en over haar huis op het hof.¹¹⁵

De eerste verkozen hoogmeesteres, Jacqueline van Gutschoven, was ook degene die bij de 'illegale' verkiezing midden jaren 1680 werd verkozen. Maar ook met haar aanstelling waren de problemen nog niet van de baan en de controle van rekeningen die nog door Anna Vanderborcht waren opgesteld, leidde in 1698 tot discussie.¹¹⁶ Niet veel later schijnt ze het begijnhof verlaten te hebben en kort na haar vertrek nam pastoor Cartuyvels weer het voortouw in de gemeenschap: hij liet de kerk opsmukken met een schilderij op het hoogaltaar.¹¹⁷ De gewezen hoogmeesteres overleed in 1723 in Maastricht, zoals blijkt uit het dodenregister.¹¹⁸ Haar band met het begijnhof was wel intact gebleven. Ze werd immers in de begijnhofkerk begraven, onder de rijkelijk bewerkte steen van haar vader. Pastoor Cartuyvels overleed in 1724 en ook hij werd begraven in de kerk.

Het lijdt geen twijfel dat de respectieve karakters van de hoogmeesteres en de pastoor en hun aanzienlijke familiebanden bijgedragen hebben tot de duur – meer dan 25 jaar – en de ernst van het conflict. De kern van de onenigheid ligt echter in de inspraak in de wereldlijke aangelegenheden van het begijnhof. Anna Vanderborcht probeerde een sterkere greep te krijgen op de financiële middelen dan haar voorgangsters. Wars van het gebruikelijke overleg met de andere oversten probeerde ze het bestuur van het begijnhof te veranderen. Pastoor Cartuyvels in de eerste plaats, maar ook de meerderheid van de gemeenschap was niet te vinden voor dergelijke vernieuwingen, die zij ervoeren als een aanfluiting van legitieme tradities. Door haar occupatie met de 'zakelijke' kant van het hoogmeesteressenschap, was Vanderborcht haar spirituele leidersfunctie uit het oog verloren. Begijnen getuigden dat ze te weinig betrokken was bij de gemeenschap en dat ze het begijnhof te vaak verliet. Zelfs bij de begrafenis van een begijn bleef ze afwezig. Ook was er sprake van een minderbroeder die Vanderborcht geregeld bezocht en bleef overnachten. De ontzetting daarover was groot en met een pamflet op de deur van de kerk werd dit feit aan de kaak gesteld.¹¹⁹ Met een beperkte interesse in de spirituele nood van de begijnen en met haar eigengereide administratie was Anna Vanderborcht een voorbode van een nieuwe fase in de geschiedenis van de Truiense begijnengemeenschap.

Het einde van een tijdperk – de 18de eeuw

De begijnenbeweging in de 18de eeuw

Deinend op de sterke golf van de Contrareformatie kende het begijnenwezen een grote en sterke bloei in de 17de eeuw. Haar tweeledige karakter – een religieus, maar economisch zelfstandig leven – bleef de basis van haar succes. Naarmate de

17de eeuw vorderde, ebde het effect van de Contrareformatie langzaam weg, maar de aantrekkingskracht van het begijnenleven bleef in de Nederlanden onverminderd groot. Pas in het eerste kwart van de 18de eeuw kwam de kentering, de eeuw van de Verlichting was begonnen. Deze periode van relatieve welvaart en vrede ging gepaard met een rationaliserende mentaliteitswijziging. De Oostenrijkse bewindvoerders waren, in tegenstelling tot hun Spaanse voorgangers, veel minder geïnteresseerd in religie. Het aantal begijnen begon gestaag te dalen, zodat de totale begijnenpopulatie aan het einde van de 18de eeuw bijna gehalveerd was. Bouwwerkzaamheden werden stopgezet door een gebrek aan financiële middelen en aan interesse.¹²⁰ Met een aantal maatregelen probeerden de nieuwe bewindvoerders de bezittingen van kloosters en abdijen te reduceren of aan grotere belastingen te onderwerpen. Één van de maatregelen van keizer Jozef II was de afschaffing van de 'nutteloze' of 'overtollige' kloosters, dat wil zeggen, kloosters die geen duidelijke maatschappelijke functie hadden. De begijnhoven liet hij grotendeels ongemoeid. Een aantal hoven waren zelfs een toevluchtsoord voor verdreven kloosterlingen.¹²¹

Met de komst van de Franse overheersing in 1794 werd het voortbestaan van de begijnhoven in de Nederlanden wel ernstig in gevaar gebracht. Het krachtige antiklerikalisme van de revolutionairen kreeg in de Nederlanden voet aan de grond en trof ook de begijnhoven. De begijnen verzetten zich heftig tegen een bevel tot opheffing van hun gemeenschappen en het dubbelzinnige karakter van het begijnenwezen kwam hen daarbij goed van pas. Ze slaagden erin de Fransen ervan te overtuigen dat zij geen kloosterlingen waren. De wet uit 1796 die de afschaffing van alle reguliere orden bepaalde, was bijgevolg níét op hen van toepassing. En toen de Fransen later beslisten dat ook seculiere kapittels en leken gemeenschappen opgeheven moesten worden, voerden de begijnen aan dat hun gemeenschappen functioneerden als liefdadigheidsinstellingen waar arme vrouwen werden opgevangen. Opnieuw ontsprongen zij de dans. Uiteindelijk werd in 1800 beslist dat de begijnhoven en hun bezittingen toebehoorden aan het beheer van de Burgerlijke Godshuizen.¹²²

Alles welbeschouwd had het begijnenwezen in de Franse tijd veel minder te lijden dan de reguliere gemeenschappen. In tegenstelling tot kloosterlingen werden de begijnen niet zomaar op straat gezet. Gewoonlijk konden ze op het begijnhof blijven wonen. Hun kerk werd wel gesloten, maar niet gesloopt. De Franse bewindvoerders hadden voor de begijnhoven een 'uitdoofscenario' in gedachten: ze maakten de intrede van nieuwe novicen onmogelijk en rekenden erop dat de gemeenschappen op die manier geleidelijk zouden verdwijnen. In de dagelijkse praktijk hing het lot van de begijnen vaak af van het meer of minder strikte antiklerikalisme van de lokale *citoyens*.¹²³

Omdat het elan van de begijnenbeweging al vóór de komst van de Fransen was uitgedoofd, was die strategie heel efficiënt. Vele gemeenschappen zagen heel wat leden vertrekken en belanden in een terminale fase. Na het vertrek van de Fransen en de daaropvolgende herwaardering van religie en religieuze instellingen, beleefden vele begijnhoven wel nog een korte periode van herstel. Maar tientallen andere gemeenschappen overleefden

[2.14] Portret van begijn Maria Margareta of Gertrudis Froyenhoven, 1749 (S.14) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

[2.15] Portret van begijn Maria Anna Odendaal, de laatste begijn van Sint-Truiden, 1853 (2.20) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

de Franse genadeslag niet. Lodewijk Philippen stelt het zo: “In het jaar 1825 waren er in België zes en twintig begijnhoven of liever begijnenverenigingen terug tot een leven geroepen, dat helaas, in de meeste onzer steden, slechts de laatste opflakking was van een uitstervend vuur”.¹²⁴ Of de begijnhoven al dan niet standhielden, was afhankelijk van de welwillendheid van de betrokken stadsbesturen en weldoeners. In Gent bijvoorbeeld bloeide het begijnenleven weer op onder impuls van de ultramontanen. Uit het bouwproject voor het nieuwe begijnhof van Sint-Amandsberg spreekt een groot geloof in de toekomst van het begijnenwezen.

Nu, ruim een eeuw later, resten ons louter de getuigenissen van de laatste nog levende ‘juffrouwen’, een bijzonder gebouwenpatrimonium dat internationale erkenning geniet, en talloze archieven die in de loop der eeuwen werden aangelegd. Met het uitdoven van de begijnenbeweging verloor de Kerk een bijzondere levensvorm die een religieus leven in gemeenschap in overeenstemming bracht met individualiteit.

De toestand in de stad

Aan het einde van de 17de eeuw, tegelijk met het spoor van vernieling dat Lodewijk XIV en zijn troepen achterlieten in Haspengouw, deed de honger zijn intrede in Sint-Truiden.

Boeren weigerden nog langer hun akkers te bewerken, aangezien de vruchten van hun arbeid stevast werden geconfisqueerd door de strijdende partijen. Voedselbedelingen putten de lege stadskas nog verder uit. Daarbij kwamen nog de herhaaldelijke ziektegolven, die zowel de stadsbevolking als die van het omliggende platteland besmetten.¹²⁵ P. Ubachs schetst de situatie in Sint-Truiden aan de vooravond van de 18de eeuw als volgt: “Op korte termijn brachten de militairen grote overlast, plunderingen, voedseltekorten, ziekten, verkrachting, moord en doodslag met zich mee. Op de lange termijn bleef vooral het platteland zitten met de nasleep van leningen en gedwongen verkoop van de gemene gronden om de oorlogsschattingen te kunnen voldoen”.¹²⁶

De handel in de Zuidelijke Nederlanden stagneerde door de blokkade van de haven van Antwerpen. En ook de geweldadige omstandigheden in het prinsbisdom bevorderden allerm minst het economische klimaat in Sint-Truiden en omgeving. Uit de besluiten van de stadsmagistratuur blijkt dat de stad op financieel vlak in heel erg nauwe schoentjes zat. Ze legde verscheidene nieuwe lasten op aan de bevolking en aan de religieuze instellingen¹²⁷, hoewel die laatste daar normaliter van waren vrijgesteld. Dat het vooraanstaande middeleeuwse Sint-Truiden in de 15de, 16de en 17de eeuw niet verder uitgroeide tot een grote stad, mag niet verbazen in de geschetste context.

Met de komst van de Franse revolutionairen eind 18de eeuw veranderde het bestuurlijke en het geestelijke leven van Sint-Truiden drastisch. Het prins-bisschoppelijke bestuur had de wereldlijke macht van de abdij, het religieuze hart van de stad, de voorbije eeuwen steeds meer afgezwakt. Nog voor Frankrijk de Zuidelijke Nederlanden en het prinsbisdom Luik annexeerde, werd de Sint-Trudoabdij in 1795 bezet. Het militaire bestuur van de stad stelde zware belastingen in en schafte een aantal instellingen, zoals de ambachten, de armengulden en de rederijkers, af. De instelling van de Republiek betekende het definitieve einde van het prinsbisdom en de abdij.¹²⁸ Het einde van de 18de eeuw was in Sint-Truiden ook het einde van het ancien régime.

De begijnengemeenschap van Sint-Truiden in vrije val

Het einde van de interne twisten in het eerste kwart van de 18de eeuw zorgde voor de broodnodige rust in de begijnengemeenschap, die immers ook af te rekenen had met de gevolgen van de oorlogen in de buitenwereld. De aantrekkingskracht van het begijnhof van Sint-Truiden bleef gehandhaafd tot rond 1730. Vanaf dan kalfde ook deze gemeenschap sterk af. Zodra de kentering plaatsvond, rond 1735, verloor het begijnhof in een duizelingwekkend tempo zijn aanhang (zie verder).

Door de precaire economische omstandigheden was het begijnhof een religieuze instelling geworden waar de aandacht vooral ging naar de inning van renten en het beheer van de infirmeriegoederen. Door de overlevingsstrategie die de gemeenschap door de turbulente jaren 1690-1710 had geholpen, was de belangstelling voor spiritualiteit en religiositeit verwaterd. Tenminste, dat is het beeld dat naar voren komt uit het bewaarde archief: de boekhouding van het begijnhof was voortaan in handen van een rentmeester en het belang van de wereldlijke 'momboren' of voogden nam sterk toe. Van de religieuze dynamiek die de begijnen vroeger had bewogen, zijn nog weinig sporen terug te vinden. Bovendien nam het percentage leken op het begijnhof in die laatste periode sterk toe (zie verder). Terwijl er in de voorgaande anderhalve eeuw enkele sterke persoonlijkheden optraden, is er van inspirerende figuren geen sprake meer. Kortom, bij het uitbreken van de Franse Revolutie was het begijnhof van Sint-Truiden *à bout de souffle*.

Welke factoren het tij deden keren, is moeilijk te achterhalen. Zeker moeten we de veranderende tijdsgeest in rekening brengen. Bovendien had het aanslepende conflict in de voorgaande kwarteeuw de reputatie van de gemeenschap geen goed gedaan. Ook de politieke omstandigheden waren ingrijpend gewijzigd. De onzekerheid en onveiligheid die door de Franse invasies werden veroorzaakt, maakten plaats voor de Oostenrijkse stabiliteit. Die was ook in het prinsbisdom Luik merkbaar. Waren die nieuwe veiligheid en rust er mede de oorzaken van dat het begijnleven minder aantrekkelijk werd? In de volgende paragraaf proberen we een antwoord te vinden op die vraag. In elk geval staat het vast dat het begijnhof van Sint-Truiden, ondanks een korte revival in de eerste decennia van de 19de eeuw, al in het laatste kwart van de 18de eeuw op zijn laatste benen liep.

[2.16] Op de achtergrond van het devotieschilderijtje van de jezuïetenheilige Aloysius van Gonzaga zijn de begijnhofkerk en het stadssilhouet van Sint-Truiden herkenbaar (S.16) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

De bewoners van het begijnhof (1663-1798)

De aantallen bewoners van de begijnhoven varieerden heel sterk, zowel in plaats als in tijd. In grote steden – Gent, Brussel, Mechelen, Leuven – telden de begijnengemeenschappen aanzienlijk meer leden dan in kleinere hoven. Aan de hand van professie- en overlijdensregisters en bevolkingslijsten allerhande was het mogelijk een voorzichtige reconstructie te maken van de omvang van de Truiense gemeenschap in de 17de en 18de eeuw. Los van de sporadische vermeldingen van individuele namen van begijnen, zijn de oudste gegevens voor het begijnhof van Sint-Truiden afkomstig uit een schouwttelling uit 1576 en uit de vermelding van *ontrent 100 susters* in 1589.¹²⁹ [2.17] In tegenstelling tot andere begijnhoven is het niet mogelijk te schatten hoeveel begijnen er voordien aanwezig waren, aangezien er geen seriële bronnen bestaan – zoals de haardtellingen die al in de eerste helft van de 16de eeuw in het hertogdom Brabant werden gehouden.¹³⁰

[2.17] Detail van de grafsteen van begijn Margreta Minsen in de begijnhofkerk, 1572 (epitaaf 27.B) (THOC, 2004).

Indicaties van de grootte van de begijnhofbevolking in de 17de eeuw zijn: een vermelding van 130 begijnen in 1624,¹³¹ en één van 120 begijnen (exclusief novicen, *quae plures sunt*) in de *vita* van de Heilige Begga, die in 1631 werd gepubliceerd door Josphus Geldophus Ryckel.¹³² Een vergelijkbaar aantal duikt op in het verslag van de visitatie van 10 juli 1643 door de aartsdiaken van Haspengouw voor de prins-bisschop van Luik: *parochia habet communicantes 150*.¹³³ Wellicht werden daartoe ook niet-begijnen gerekend die op het hof woonden. De omvang van het begijnhof, zo blijkt uit deze cijfers, is in de eerste helft van de 17de eeuw waarschijnlijk niet noemenswaardig veranderd.

Voor de daaropvolgende periode beschikken we over twee unieke registers *der dooden en levenden*, maar die zijn niet volledig.¹³⁴ Aangevuld met andere bronnen geven ze wel een hypothetisch beeld van de bevolkingsevolutie van het Truiense begijnhof in de laatste twee eeuwen van zijn bestaan. Niet alleen werpen ze een nieuw licht op het aantal begijnen dat vanaf het begin van de 17de eeuw op het hof verbleef, ook de aanwezigheid van leken op het hof en de geografische en sociale herkomst van de begijnen konden eruit afgeleid worden. De cijfers die we hieronder vermelden, zijn richtinggevend. Ze mogen dus niet als absolute waarden beschouwd worden.

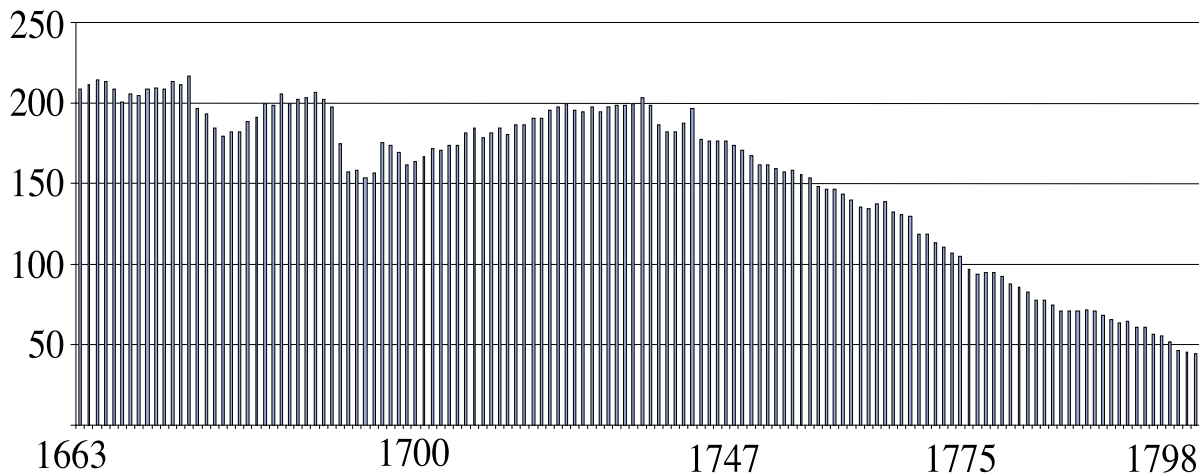
De beide kerkregisters bestaan uit twee delen: het ene deel was bestemd voor de registratie van de intrede van begijnen, het andere voor de overlijdens van begijnen en van enkele wereldlijke personen die in de kerk of op het kerkhof van het begijnhof werden begraven. De auteur van het eerste register was Joannes Giselinus, pastoor van het begijnhof in de periode 1628-1659. Aan de eerste namen gaan enkele blanco pagina's vooraf. Vermoedelijk beschikte Giselinus over een oudere lijst en was hij van plan die nog over te nemen.

In de eerste fase werden niet alle nieuwkomers in het register vermeld en ook de jaaraanduidingen waren allerm minst nauw-

keurig. Een overlijden werd aangegeven met een kruisje achter de naam van de betreffende begijnen, zij het niet consequent. Consistente gegevens over de sterfte zijn pas vanaf 1663 voorhanden. In dat jaar begon pastoor Adriaan van Thienen systematisch alle overlijdens te noteren¹³⁵ en ook de gegevens over de intrede van nieuwe begijnen werden uitgebreider. Van Thienen gaf de volledige datum weer en de vermeldingen van intreden zijn opvallend talrijker. Vanwege het gebrek aan systematiek in de periode voordien, besloten we geen cijfergegevens te distilleren uit de notities ouder dan 1663, omdat die met zekerheid onvolledig zijn.

Het begijnhof telde in 1663 minstens 141 begijnen. Op basis van het aantal vermelde overlijdens kunnen we echter aannemen dat hun aantal hoger is geweest, met een maximum van 208.¹³⁶ Andere bronnen om die hypothese te bevestigen zijn er niet. Vergeleken met de vermelding van 130 begijnen in 1624 is dat laatste getal hoog, maar niet onrealistisch. Ook in andere begijnhoven werd in deze periode een explosieve groei van het aantal begijnen vastgesteld.¹³⁷

Vanaf het jaar 1684 bevat het kerkregister een nieuw probleem. Negen jaar eerder werd Petrus Cartuyvels aangesteld als pastoor van het begijnhof. Naar aanleiding van het besluit van hoogmeesteres Anna Vanderborcht dat bepaalde dat begijnen niet langer gehoorzaamheid aan de pastoor moesten zweren, weigerde hij vanaf midden 1678 nieuw ingetreden begijnen in te schrijven in het 'levendenregister'. Op een enkele uitzondering na 'zwijgt' het professieregister tot 1724, het jaar waarin Cartuyvels overleed.¹³⁸ Zijn opvolger, Jan Uten, registreerde vanaf 2 juli 1724 opnieuw de professies. Het gevolg is dat de kerkregisters een lacune van 45 jaar vertonen. Deze discontinuïteit kon enigszins – maar niet volledig – opgevangen worden met onder meer twee rekenboeken waarin ook de inkomsten uit het professiegeld werden opgetekend, met een vermelding van de betalende begijn. Deze registers dateren van het laatste decennium van de

[2.18] Aantal begijnen op het begijnhof van Sint-Truiden (hypothese met “onzekere” begijnen), 1663-1798 (Hanne Van Herck).

17de eeuw en het eerste kwart van de 18de eeuw.¹³⁹ Zij vermelden alleen het jaar waarin de begijnen intraden.

Uiteindelijk werden 198 begijnen geteld die aan het einde van deze ‘duistere’ periode op het hof aanwezig waren; van 182 onder hen is de precieze intrededatum niet bekend. Vanaf 1724 kan de evolutie van de begijnenpopulatie wel weer jaar na jaar en zonder onderbreking gevolgd worden. De gegevens werden geïnterpreteerd en aangevuld met informatie uit allerlei bevolkingslijsten.

Als we veronderstellen dat de begijnen van wie we kunnen aannemen dat ze op het begijnhof waren tussen 1663 en 1690, ook daadwerkelijk deel uitmaakten van de gemeenschap, dan kunnen we stellen dat het begijnhof in die periode meer dan 200 begijnen telde. Die hypothese leidt tot grafiek [2.18].

In de jaren 1676-1679 nam het aantal begijnen af, om zich in de volgende jaren weer te herstellen. Dat herstel werd onderbroken door een nieuwe terugval in de jaren 1693-1697. Het herstel na de tweede crisis is heel gelijkmatig, wat erop wijst dat de aantrekkingskracht van het begijnhof groeide. Afgezien van die twee uitschieters verliep de evolutie van de bevolkingsgrootte stabiel.

De oorzaken van de genoemde crises kunnen heel precies benoemd worden. De eerste terugval viel samen met het drastische optreden van Lodewijk XIV in Sint-Truiden en omgeving, een beleid dat zonder twijfel ook repercussies heeft gehad op het begijnhof. De terugval in de jaren 1693-1697 werd in de eerste plaats veroorzaakt door ziekte. In het dodenregister duiken in die periode geregeld de aanduidingen *desenteria* (buikloop) en *febris maligna* (kwade koorts) op. Decennia van doortrekkende troepen, oorlogsbelastingen, plunderingen en voedseltekorten eisten hun tol bij de bevolking. In 1693 en 1694 stierven respectievelijk 26 en 19 begijnen. Daarmee tekent 1693 voor het hoogste en 1694 voor het op twee na hoogste sterftecijfer uit de 17de en 18de eeuw. Opvallend is ook dat in deze periode meer begijnen dan anders overleden buiten het begijnhof – voornamelijk bij hun ouders of bij andere familieleden.¹⁴⁰ Een aantal begijnen heeft

het hof in deze moeilijke periode, al dan niet tijdelijk, verlaten. Tegelijk was het begijnhof ook een toevluchtsoord voor wereldlijke personen, die niet allen verwanten waren van de begijnen.

In 1730 werd een nieuwe piek bereikt: het begijnhof telde op dat moment 204 begijnen.¹⁴¹ Een decennium later was het tij al gekeerd: in 1745 was het aantal begijnen teruggelopen tot 163.¹⁴² Ook de aantrekkingskracht van enkele andere begijnhoven verzwakte in deze periode.¹⁴³ De bevolkingsafname lijkt echter het sterkst te zijn geweest in het begijnhof van Sint-Truiden. Toch maakte het begijnhof een stabiele periode door in de laatste helft van de 18de eeuw. Er was geen sprake van ontwrichtende conflicten tussen de oversten, de rekeningen vertonen geen pijnlijke tekorten en de wereld buiten de begijnhofmuren was weer tot rust gekomen. De omstandigheden op het begijnhof waren met andere woorden gunstiger dan in de grote bloeiperiode eind 17de en begin 18de eeuw. Kon een begijnhof dan floreren in een periode van grote onrust? Toch blijkt die vaststelling niet paradoxaal te zijn: het begijnhof was, in tijden van economische en militaire moeilijkheden, een plaats waar de chaos die het dagelijkse leven tekende, minder groot was. De relatieve rust en orde waren aantrekkelijk, zowel voor kandidaat-begijnen die hun hele leven op het begijnhof wilden doorbrengen, als voor leken die maar een korte tijd op het begijnhof verbleven.

Ondanks – of dankzij? – het krimpende aantal begijnen op het hof, volgden de bevolkingslijsten elkaar in de tweede helft van de 18de eeuw in hoog tempo op: er zijn niet minder dan zes overzichten overgeleverd uit de periode 1748-1798. Het bevolkingsoverzicht uit 1748 is het resultaat van een schouw-telling.¹⁴⁴ Het andere doel van deze bron, namelijk de registratie van het aantal schouwen op het begijnhof, eerder dan van het aantal bewoners, heeft gevolgen voor de volledigheid. Maar de dalende tendens die uit deze lijst blijkt, wordt bevestigd door de bevolkingstelling uit 1762.¹⁴⁵

Het aantal professies daalde dramatisch. In de periode 1775-1790 traden welgeteld twaalf vrouwen in, dat is minder dan één begin per jaar. Na 1790 verergerde de situatie nog: in acht jaar tijd

werden maar twee nieuwelingen opgenomen.¹⁴⁶ Het aantal begijnen nam dan ook sterk af in de laatste twee decennia voor de opheffing van het begijnhof, in de Franse tijd. De bevolkingstellingen van 1796 en 1798 vermeldden nog maar 45 en 42 begijnen.¹⁴⁷ Bovendien nam het aantal begijnen dat buiten het hof overleed en begraven werd, sterk toe.

Met de komst van de Franse revolutionairen werd het voortbestaan van religieuze gemeenschappen onzeker. Hun houding tegenover de begijnhoven was onduidelijk, wat een aantal geïnteresseerde vrouwen er wellicht van weerhouden heeft de stap naar het begijnenleven te zetten. Uiteindelijk besliste de Franse overheid ook de begijnhoven op te heffen. Daarmee kwam, precies 540 jaar na de stichting van het begijnhof van Sint-Truiden, voor het eerst een einde aan de gemeenschap. Gezien de vergrijzing van de begijnenbevolking is het te begrijpen dat de veerkracht van de instelling heel beperkt was. De terugkeer van een deel van de begijnen na de Franse perikelen was dan ook geen aanzet tot een hernieuwde bloei. Veeleer was het een laatste stuip trekking van een gemeenschap die sinds het midden van de 18de eeuw in een neerwaartse spiraal was verzeild. Het begijnhof was niet meer bij machte het tij te keren.

Leeftijd bij professie en overlijden

Uit de sporadische vermelding van de leeftijd van begijnen in de verschillende registers kan afgeleid worden hoe oud zij waren bij intrede of professie en welke leeftijd zij bereikt hadden bij hun overlijden. Door de onvolledigheid van de gegevens kunnen we daaruit zeker geen algemene besluiten trekken. Vooral wat betreft de leeftijd bij overlijden van de begijnen wordt het beeld wellicht vertekend door de voorkeur voor ongebruikelijke gevallen. Het spreekt vanzelf dat bij de dood van uitzonderlijk oude begijnen de leeftijd eerder werd genoteerd dan bij hun jongere collega's.¹⁴⁸ Toch geven deze cijfers duidelijke tendensen aan: vrouwen traden overwegend in tussen 16 en 21 jaar. [2.19] Die leeftijdsgroep is goed voor 59,64 % van het totaal. De gemiddelde leeftijd bij intrede bedroeg 21,2 jaar, wat lichtjes jonger is dan het getal dat Walter Simons berekende voor andere begijnhoven.¹⁴⁹

Uit het overlijdensregister blijkt ook dat nogal wat begijnen een heel hoge leeftijd bereikten. Rekening houdend met de beperkte gegevens die voorhanden zijn en met de 17de- en 18de-eeuwse levensverwachting, is het verwonderlijk dat een twintigtal begijnen ouder geworden is dan 80 jaar. Drie begijnen werden zelfs 90, 93 en 99 jaar oud, wat wijst op gunstige levensomstandigheden op het begijnhof.¹⁵⁰

Geografische en sociale achtergrond van de begijnen

Nieuwe inzichten leren dat begijnhoven een grote aantrekkingskracht uitoefenden op de plattelandsvrouwen die op zoek waren naar veiligheid, zelfstandigheid en middelen van bestaan.¹⁵¹ In hoeverre die stelling opgaat – of: waar het rekruteringsgebied van het begijnhof zich bevindt – kan afgeleid worden uit de al veelvuldig aangehaalde kerkregisters. Hoewel niet elke begijnennaam in die registers vergezeld is van een herkomst-aanduiding, kunnen we toch enkele krijtlijnen tekenen. Van 45 %

Leeftijd	Aantal begijnen (a)	(a) t.o.v. totale aantal (109)	Leeftijd	Aantal begijnen (a)	(a) t.o.v. totale aantal (109)
13	3	2,75 %	27	5	4,59 %
14	2	1,83 %	28	2	1,83 %
15	3	2,75 %	29	1	0,92 %
16	9	8,26 %	30	3	2,75 %
17	17	15,60 %	31	1	0,92 %
18	11	10,09 %	32	1	0,92 %
19	9	8,26 %	33	1	0,92 %
20	15	13,76 %	34	1	0,92 %
21	4	3,67 %			
22	5	4,59 %	37	1	0,92 %
23	4	3,67 %	38	1	0,92 %
24	1	0,92 %			
25	5	4,59 %	42	1	0,92 %
26	2	1,83 %			
			49	1	0,92 %

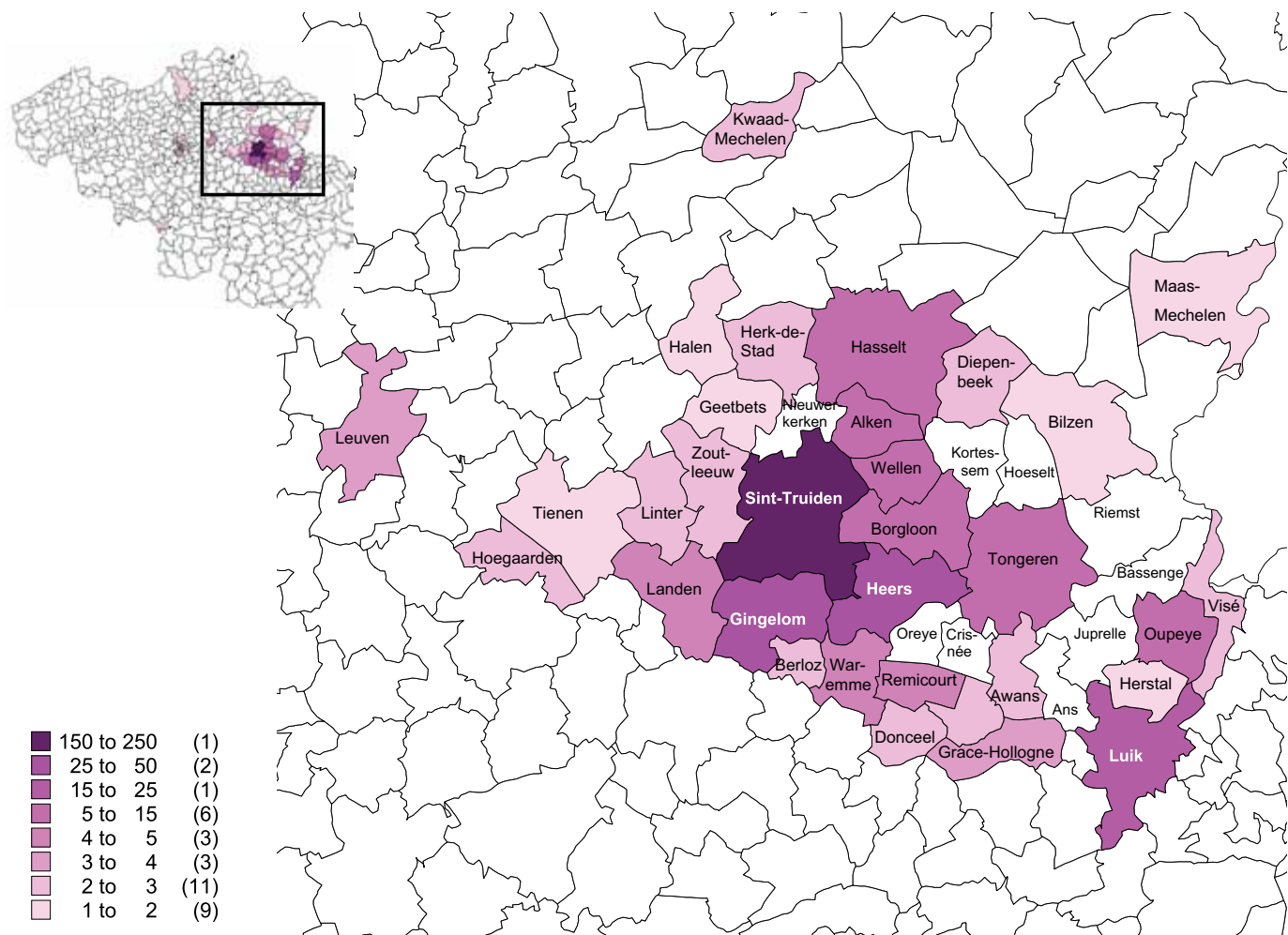
[2.19] Leeftijd van de begijnen bij hun intrede of professie, 1663-1798 (Hanne Van Herck).

(388 namen) van het totale aantal bekende begijnen (858 namen) uit de periode 1663-1798 is de plaats van herkomst bekend. Die gegevens zijn voldoende representatief om enkele generaliserende vaststellingen te doen.

De helft van de 388 'gelokaliseerde' begijnen, 197 of 51 % om precies te zijn, was afkomstig van Sint-Truiden en de hedendaagse fusiegemeenten.¹⁵² [2.20] Dat cijfer bevestigt dat het begijnenleven in Sint-Truiden niet hoofdzakelijk een aangelegenheid was van stedelingen. Begijnen die niet afkomstig waren van Sint-Truiden, hadden meestal wortels in de streek ten westen van de stad: zij kwamen uit het gebied dat zich uitstrekt van Hasselt, over Alken en Gingelom, tot Landen. Opvallend is dat de steden en dorpen aan de andere kant van de grens tussen het prinsbisdom Luik en het hertogdom Brabant nauwelijks begijnen leverden in Sint-Truiden. De staatkundige grens schijnt werkelijk een barrière geweest te zijn.

Daarnaast blijken ook vrij veel begijnen afkomstig uit Franstalige gebieden, namelijk Luik. Die vaststelling is enigszins verrassend, aangezien de stad Luik zelf veel religieuze instellingen had. Wellicht waren niet alle begijnen van wie werd aangegeven dat zij uit Luik kwamen, ook echte Luikenaars. Vermoedelijk werden hun dorpen in het Luikse gemakshalve onder de noemer 'Luik' vermeld.

De begijnengemeenschap in Sint-Truiden sprak dus ook vrouwen aan uit steden waar een begijnhof gevestigd was, zoals Hasselt, Tongeren en Borgloon. Waarom kozen zij niet voor die gemeenschappen dicht bij huis? De sociale compositie van die hoven kan een verklarende factor zijn. Het begijnhof van Hasselt bijvoorbeeld was een heel kleine gemeenschap met overwegend leden uit vooraanstaande families. Het had banden met het adellijke vrouwensticht van Herkenrode, zonder twijfel één van de

[2.20] Spreidingskaart met herkomst van de begijnen, 1663-1798 (Hanne Van Herck).

meest prestigieuze religieuze vrouweninstellingen in de streek. Het is dus niet onmogelijk dat Hasseltse kandidaat-begijnen van bescheiden komaf hun toevlucht zochten in andere begijnhoven, zoals dat van Sint-Truiden.¹⁵³ Bovendien brachten begijnen uit verder afgelegen plaatsen vaak ook naamgenoten – verwanten – met zich mee.¹⁵⁴

Uit het voorgaande bleek al dat niet alle begijnhoven eenzelfde sociale laag aanspraken.¹⁵⁵ Over de sociale klasse van de eerste generaties begijnen is al veel geschreven. Op basis van de *vitae* van de eerste, nog ongebonden begijnen werd geopperd dat zij eerder tot de gegoede en zelfs rijke klasse behoorden. De 13de-eeuwse vrouwenbeweging was echter vooral succesvol door de massale deelname van armere vrouwen. Het waren deze vrouwen die zich in groten getale aangetrokken voelden tot de begijnhoven die midden 13de eeuw ontstonden.¹⁵⁶

De sociale klasse van de begijnen in het begijnhof van Sint-Truiden is niet eenvoudig te achterhalen. Het bestaan van instellingen als de infirmerie en de gulde, die bedoeld waren om arme begijnen te helpen, is een eerste formele aanwijzing voor de

aanwezigheid van minder gegoede vrouwen. Ook het mechanisme van de huizenverhuur toont aan dat niet alle begijnen even kapitaalkrachtig waren. Sommige families hadden de financiële middelen om voor hun dochter een huis te bouwen op het begijnhof, terwijl andere begijnen genooddaakt waren voor de duur van hun leven een kamer te huren. Als zelfs dat niet mogelijk bleek, dan konden ze ook terecht bij een verwante. Toch waren lang niet alle begijnen op het hof onbemiddeld. In de 17de en 18de eeuw waren er enkele dames aanwezig met adellijke familienamen of belangrijke familiebanden, zoals de zussen baronessen Isabella Clara en Agnes Victoria de Hubens of Anna Vanderborcht, dochter van de burgemeester van Sint-Truiden. Ook de families van de Creeft, de Wezeren en Hardiques behoorden tot de betere sociale klassen in Sint-Truiden en omgeving.¹⁵⁷ Dankzij hun afkomst hadden deze begijnen meer kansen inzake opleiding, waardoor zij meer geschikt waren voor de belangrijke functies op het hof dan ongeletterde begijnen.¹⁵⁸

Dat welstand een belangrijke factor was op het begijnhof, blijkt uit de begraafplaats van begijnen. In het dodenregister werd gewoonlijk – maar niet altijd – de laatste rustplaats van

	Kerk (a)	(a)/(d)	Kerkhof (b)	(b)/(d)	Buiten het begijnhof (c)	(c)/(d)	Som (d)
Begijnen	410	79,9 %	60	11,7 %	43	8,38 %	513
Pastors	5	71,4 %	0	nvt	2	28,6 %	7
Kapelaans	8	80,0 %	0	nvt	2	20,0 %	10
Leken	123	70,3 %	43	24,6 %	9	5,14 %	175
Onbekend	11	91,7 %	1	8,30 %	0	nvt	12
Totaal	557	77,7 %	104	14,5 %	56	7,81 %	717

[2.21] Aantal personen per begraafplaats, 1600-1798 (Hanne Van Herck).

een overleden begijn aangegeven. Begijnen die niet in staat waren de kerkrechten te betalen, werden begraven op het kerkhof.¹⁵⁹ Ook in de paragraaf over het belang van de dood op het begijnhof tonen we aan dat een overweldigende meerderheid van de begijnen van wie de begraafplaats bekend is – 79,9 % om precies te zijn – werd begraven in de kerk.¹⁶⁰ [2.21]

Uit de bovenstaande tabel blijkt dat niet alleen de begijnen hoofdzakelijk begraven werden in de kerk. Ook de meeste wereldlijke personen die op het begijnhof ten grave werden gedragen, werden in de kerk begraven (ca. 70 %). Uit de bewaarde grafstenen blijkt dat het gewoonlijk om ouders of zussen van begijnen gaat, waarmee nog eens het belang van familiebanden op het begijnhof wordt aangetoond. Leden van aanzienlijke families blijken vaak verwanten van elkaar te zijn geweest.¹⁶¹

Begijnen die op het kerkhof werden begraven waren minder gegoed. Enkel onder hen waren voor hun levensonderhoud zelfs afhankelijk van de infirmerie.¹⁶² Het feit dat we van een aantal van die begijnen weten dat zij infirmeriezusters waren, bevestigt dat. Van de begijnen die in de kerk werden begraven, kunnen we echter niet met zekerheid zeggen dat ze allemaal welgesteld waren. Het belang van de laatste rustplaats was voor de begijnen immers zo groot, dat enkele begijnen daarvoor wellicht een extra financiële inspanning leverden.

Leken op het begijnhof

De kerkregisters van het begijnhof vermelden dat 199 leken op het begijnhof werden begraven. Velen onder hen woonden binnen de muren van het begijnhof, ondanks de strenge reglementering daarover. Ook op andere begijnhoven vonden niet-begijnen een onderkomen.¹⁶³ Dat het aantal leken niet te verwaarlozen is, blijkt uit de raadsbeslissingen en de vermanende brieven van de vicaris-generaal en de prins-bisschop. Uit de jaren 1680-1725 bleven enkele documenten bewaard waaruit blijkt dat niet-begijnen in groten getale een onderkomen vonden op het begijnhof. Meermaals werden de leken aangemaand het begijnhof te verlaten. Overigens vonden niet alleen directe verwanten van de begijnen er een onderkomen, zo blijkt uit deze bepaling uit 1683: *[Dat] alle weerlijke persoenen woonachtich of residerende op het begijnhoff hun sullen hebben sonder eenich dilaij oft uijtstel te retireren uijt het begijnhoff uijtgenomen vader*

[2.22] *De doden begraven*. Detail van de Werken van barmhartigheid (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

*ende moeder van de begijnkens wesende in weduelijken staet van grooten auderdom ende goet leven ende de dochters tot vijftien iaeren oft 16 iaeren, ende de sonen tot acht iaeren toe.*¹⁶⁴

Blijkbaar werd dat gebod niet nauwgezet opgevolgd, want een klein decennium later, in 1692, werd het de begijnen verboden nog langer brood te bakken voor de *menichvuldichijt der weerlijken personen hier soe woonende als ten last der Begijnkens eten comende*.¹⁶⁵ Door de oorlogsprikelen had de streek van Sint-Truiden te kampen met economische moeilijkheden. Het stadsbestuur verlaagde de graanprijs en organiseerde voedselbedelingen, zodat de Truienaars geen honger zouden lijden.¹⁶⁶ Sommige stedelingen klopten aan bij het begijnhof, en kennelijk stelden de begijnen zich zo gastvrij op dat de voorraad graan in de infirmerie werd bedreigd. Het raadsbesluit van 1692 wijst er namelijk op dat in twee maanden tijd ongeveer 1300 vaten graan werden verbruikt. Het lijkt geen twijfel dat de draagkracht van het begijnhof daardoor op de proef werd gesteld: naast het alsmaar stijgende aantal begijnen moest ook een niet nader vast te stellen aantal wereldlijke monden gevoed worden. Daarom had elke begijn voortaan slechts recht op één vat koren of tarwe per maand en vijf kannen goed bier per jaar.¹⁶⁷ De problemen hielden nog een hele tijd aan. In 1717 ontving het begijnhof nog eens een brief van de vicaris-generaal, waarin het de begijnen verboden werd nog langer *des filles suspectes même avec enfans illegitimes* te herbergen.¹⁶⁸

Een groot aantal van deze leken waren vrouwen, vaak 'geestelijke' of 'jonge dochters' genoemd. Ook zij leidden een semireligieus leven – ze legden zelfs een gelofte af. Hun levenswijze sloot grotendeels aan bij die van de begijnen, die zich van hen onderscheidden door hun habijt en hun rechten, onder meer op voedselbedelingen.¹⁶⁹ De jonge en geestelijke dochters waren vaak verwanten – een zus of een nicht – van een begijn, in wiens huis zij ook verbleven.

Op het begijnhof waren ook heel wat knechten en meiden aanwezig. Zij werkten in dienst van de infirmerie. Een aantal jonge knechten, kinderen nog, woonden bij de begijnen in, zo blijkt uit de bovenvermelde brief van de prins-bisschop uit 1693.¹⁷⁰ Heel wat infirmerieknechten waren plattelanders die tegen betaling ook een deel van het agrarische werk op het begijnhof voor hun rekening namen. Het is niet onwaarschijnlijk dat deze mannen geen woning hadden op het begijnhof. Maar dat er wel degelijk enkele meiden op het begijnhof woonden, lijkt geen twijfel. In 1796 vonden vijftien dienststers, een dozijn kantwerksters en spinsters in dienst van een kanthandelaar uit de stad, enkele weduwen, renteniersters, en enkele kinderen een onderkomen op het hof.¹⁷¹

Het aantal leken dat op het begijnhof woonde, bleef gedurende anderhalve eeuw relatief stabiel. Tijdens de oorlogsprikelen eind 17de eeuw vermeldt het dodenregister opvallend meer begrafenissen van leken op het begijnhof. Opnieuw blijkt dat het aantal inwoners van de gemeenschap in deze moeilijke tijden hoger lag. Zij namen letterlijk hun toevlucht tot het begijnhof: *hic fugitivus ob bellas*.¹⁷²

In de tweede helft van de 18de eeuw nam het aantal leken plots sterk toe, zo blijkt uit de bevolkingslijsten van 1762 en 1796. Die lijsten vermeldde ook het aantal leken: respectievelijk 64

en 52.¹⁷³ De 'waarde' van die cijfers wordt nog groter als we ze vergelijken met het aantal begijnen: 132 begijnen tegenover 64 leken in 1762 en 45 begijnen tegenover 52 leken in 1796. Met andere woorden: twee jaar vóór de opheffing waren er op het begijnhof beduidend meer leken dan begijnen.

De kerkregisters van het begijnhof vermelden, verrassend genoeg, ook enkele huwelijksplechtigheden. In de periode 1677-1687 vinden we de data van een vijftal huwelijken. Gewoonlijk was één van beide partners een meid of knecht van de infirmerie.¹⁷⁴ In diezelfde periode, op 22 april 1687, werd ook een kind gedoopt, zij het niet in de kerk, maar *hic op de plijn*.¹⁷⁵ Uit de 18de eeuw is ons geen enkel soortgelijk evenement bekend. Daarom rijst de vraag hoe uitzonderlijk deze lekenceremonies waren? Werden zij alleen, bij wijze van uitzondering, toegestaan door de dienstdoende pastoor? Alle huwelijken werden namelijk voorgegaan door één en dezelfde pastoor, de onvermijdelijke Petrus Cartuyvels.

Vanaf de jaren 1760 nam de verwereldlijking van het begijnhof met rasse schreden toe, terwijl de begijnenpopulatie sterk terugliep. Wellicht werkte de terugval van het aantal begijnen de toename van het aantal leken in de hand. Doordat steeds meer huizen op het begijnhof leegstonden, was er ook steeds meer plaats voor leken. De huizenverhuur was immers een belangrijke bron van inkomsten voor het begijnhof. De raad van het begijnhof meldde aan het Franse stadsbestuur: *Des Laïcs même y possèdent des maisons pour un certain nombre d'années, ils les louent et en reçoivent les revenus*.¹⁷⁶ Eind 18de eeuw kwam er, door de negatieve spiraal waarin het begijnenwezen terecht was gekomen, steeds meer (fysieke) ruimte vrij, en die werd door leken opgevuld. In zijn studie over de Truiense bevolking in 1796 formuleerde F. Duchateau het als volgt: "De meest homogene 'wijk' vlak buiten de muren is het Begijnhof: een besloten religieuze gemeenschap van vrijwel uitsluitend vrouwen. Lang zal dit echter niet meer duren: onmiddellijk na 1796 verliest het zijn eigen karakter en enkele decennia later zal het Begijnhof in bevolking niet meer te onderscheiden zijn van het omliggende Schurhoven".¹⁷⁷ Daaruit blijkt dat het begijnhof al vóór 1796 zijn eigen karakter gedeeltelijk verloren was. De moeilijkheden en de uiteindelijke opheffing in de Franse tijd kwamen niet als de spreekwoordelijke donderslag bij heldere hemel. Ze waren het resultaat van een langzaam veranderende tijdsgeest. De gedwongen opgave van de begijnenstatus door de Franse overheid in 1798 had voor de gemeenschap niet het definitieve einde betekend als het proces van verwereldlijking niet al veel eerder was ingezet.

Een blik op de middeleeuwse gemeenschap?

In de voorgaande paragrafen kwamen de grootte en de aard van de Truiense begijnhofbevolking aan bod. Door de beschikbare bronneninformatie lag de klemtoon daarbij op de 17de en 18de eeuw. Slechts enkele vermeldingen in de bronnen gunnen ons een blik op de vroege begijnengemeenschap. Bijgevolg kunnen we een hypothese over de evolutie van de begijnengemeenschap in die periode alleen maar formuleren uitgaande van een synthese van onderzoek dat voor andere begijnhoven werd uitgevoerd. Walter Simons formuleerde, op basis van massief archiefonderzoek van begijnhoven in de Zuidelijke

Nederlanden, de volgende conclusie: “(...) dat de populatie van de begijnhoven in de Zuidelijke Nederlanden zeer snel een hoogtepunt bereikte gedurende de eerste eeuw van hun bestaan. In de nasleep van de begijnenvervolgen van de vroege veertiende eeuw (...) liep hun aantal waarschijnlijk beduidend terug en bleef laag gedurende de zestiende eeuw. In de loop van de zeventiende eeuw trokken de begijnhoven zeker opnieuw meer vrouwen aan; hun gezamenlijk aantal was rond de jaren 1670 wellicht even hoog als in de dertiende eeuw (of hoger in sommige gevallen), waarna een trage terugval moet begonnen zijn”.¹⁷⁸

Voor het begijnhof van Sint-Truiden blijkt dat inderdaad van toepassing te zijn op de gemeenschap in de 17de en 18de eeuw. Het Truiense begijnhof wijkt wel licht af wat betreft het hoogtepunt, dat niet in de jaren 1670 werd bereikt, maar enkele decennia later. Wellicht wordt dat verklaard door de oorlogsperikelen die de streek in deze periode teisterden en door de sterfte die daarvan het gevolg was. Zoals we al aangaven, kende de gemeenschap in Sint-Truiden een opmerkelijk snellere terugval dan andere begijnhoven – er is geen sprake van ‘een trage terugval’. Bij extrapolatie van Simons’ besluit naar de middeleeuwse periode kunnen we veronderstellen dat ook het Truiense begijnhof een heel sterke aantrekkingskracht had in de eerste decennia van zijn bestaan. Als Simons’ stelling klopt dat het aantal begijnen in de eerste eeuw na de stichting tot het begin van de moeilijkheden in het eerste kwart van de 14de eeuw, vergelijkbaar was met of nauwelijks lager lag dan het aantal begijnen in de 17de eeuw, dan volgt daaruit dat het Truiense begijnhof in de jaren 1260-1320 tussen de 150 en de 200 begijnen zou hebben geteld. Door de strenge veroordeling van de begijnenbeweging op het concilie van Vienne in 1311 en door het bijtende wantrouwen en de aanhoudende spot waaraan de begijnen ten prooi vielen, daalde het aantal begijnen waarschijnlijk ook op het begijnhof van Sint-Truiden. In de 15de en 16de eeuw kan het begijnhof zich enigszins hersteld hebben van die terugval, maar dat lijkt onwaarschijnlijk gezien het geringe elan van de gemeenschap in die periode.

Leven op het begijnhof: spiritualiteit en organisatie

Kiezen voor een leven als begijn is een keuze voor een religieus leven in gemeenschap. Die stelling impliceert twee zaken: enerzijds wijdt de begijn haar leven aan spiritualiteit en devotie, een godvruchtig leven is haar doel. Anderzijds deelt zij haar leven met een aanzienlijk aantal anderen. Zo een levensvorm vergt regels en structuur. Hierbij rijzen twee vragen. Eerst willen we achterhalen hoe de begijnengemeenschap haar religieuze doelstellingen probeerde te verwezenlijken en welke devoties zij kende. Naast die spirituele dimensie bekijken we ook het praktische verloop van het begijnenleven. Binnen welke krijtlijnen moesten de begijnen en hun oversten zich bewegen en hoe evolueerden die lijnen? Wat waren de verantwoordelijkheden van die oversten? Welke instellingen waren op het begijnhof aanwezig? Kortom, hoe slaagde de gemeenschap erin haar spirituele doel in de dagelijkse praktijk te realiseren?

Collectieve spiritualiteit

De begijnenbeweging dreef mee op de stroom van de grote religieuze vrouwenbeweging in de 12de en 13de eeuw. De religiositeit werd zowel in gemeenschapsverband in de kerk beleefd, als in beperkte kring in het godshuis of individueel bij de begijn thuis. De totale afwezigheid van het individu in de archiefbronnen maakt het onmogelijk de persoonlijke devotie van begijnen te achterhalen. Zelfs over de gemeenschappelijke spiritualiteit zijn de inlichtingen – uit het grotendeels administratieve archiefmateriaal – schaars. De middeleeuwse begijnen, het nauwst verbonden met de charismatische pioniers van de beweging, blijven volledig uit beeld.¹⁷⁹

Parallel aan de loop van het begijnhofleven kunnen we vijf spirituele thema's onderscheiden. Achtereenvolgens komen professie en geloften, mis en communie, devotie, biecht, en de dood aan bod.

Professie en geloften

Begijn worden was een ernstige zaak. De intenties en deugden van elke kandidate werden door de hoogmeesteres nauwkeurig onderzocht. Voldeed de kandidate, dan mocht ze gedurende twee jaar het noviciaat doorlopen, onder leiding van een huismeesteres in een godshuis.¹⁸⁰ Tijdens haar verblijf daar moest de begijn in spe door gebeden, oefeningen en het *silentium geviercant* worden, als was ze een steen die in het bouwwerk van het hemelse Jeruzalem gebruikt kon worden.¹⁸¹ Na de helft van haar proeftijd kreeg de novice de status van halfbegijn. Ook in andere begijnhoven schijnt de intrede volgens deze procedure te zijn verlopen, tenminste in theorie. In de praktijk werden vele begijnen in Sint-Truiden al een jaar of anderhalf jaar na hun intrede geprofest.¹⁸²

Als de kandidate haar proeftijd had voltooid, moest zij aan de pastoor, de hoogmeesteres en de raadsjuffrouwen toestemming vragen voor haar professie. Volgens een ongedateerde professieformule die bewaard werd in het privilegieregister, voorzag de novice zelf een gepast habijt. De toekomstige begijn moest aan de voeten van de pastoor gaan liggen, die samen met de hoogmeesteres en de raadsjuffrouw op het koor zat. *Ende den pastoir sal haren naem heysschen ende alsdan sal hij voerts vragen seggend: Catharijn oft Anneken, sijt ghij hier ghecomen om te begeiren dat wij u wouden ontfangen int geselschap van deser begynkens ons hoeffs om desen staet te aenverden ter eeren Goodts ende onsser allen salicheyt. Respondet ita. Et faciet brevem admonitionem ut supra positam.*¹⁸³ Nadat de kandidate te kennen had gegeven dat zij uit vrije wil begijn wenste te worden, werd overgegaan tot het afleggen van de geloften. De begijn beloofde kuis te zijn en zwoer gehoorzaam te zijn aan de pastoor, de hoogmeesteres, de raadsjuffrouwen en de huismeesteressen ‘als een goed kind’. Ze zou de statuten naleven zolang ze in het begijnhof verbleef. Met de waarschuwing die geloften en beloften altijd te gedenken kreeg de begijn, die ook ‘bruid’ werd genoemd, een kroon op het hoofd gezet. De ceremonie eindigde met de zegen van de pastoor.¹⁸⁴

Uit de professieceremonie spreekt het tijdelijke karakter van de geloften. In tegenstelling tot kloosterlingen en andere reguliere

[2.23] Het schilderij met de Kruisiging op het hoogaltaar was het brandpunt van de liturgie en de devotie in de begijnhofkerk (M.1) (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

geestelijken waren begijnen niet gebonden aan eeuwige geloften. Als een begijn besliste om uit te treden, dan kon dat zonder dat zij eeuwige geloften moest loochenen. Zo hebben enkele vrouwen inderdaad het hof verlaten, soms om elders in te treden. In de 17de eeuw verlieten drie begijnen de gemeenschap om in te treden in een clarissenklooster: twee gingen naar de kapucinessen in Sint-Truiden, één verkoos de arme clarissen in Roermond.¹⁸⁵ De begijnen echter legden geen geloften af over armoede. Zij behielden ook het recht op persoonlijk bezit, een tweede essentieel kenmerk van het begijnenwezen. Iedereen mocht een inkomen hebben – de begijnen waren zelfs verplicht om zelf in hun onderhoud te voorzien. Toch werden eenvoud en soberheid als belangrijke deugden beschouwd. Dat blijkt onder meer uit de voorschriften over kleding en huisraad. Uiterlijke opschik was overbodig. Naar aanleiding van het conflict tussen pastoor Cartuyvels en hoogmeesteres Vanderborcht werd in 1688 een dertigtal begijnen ondervraagd over het gedrag van de twee. Enkele begijnen namen

het hun hoogmeesteres niet in dank af dat zij *oersaec is van de hoverdicheijt in cleederen en hantschoen en aengaende de invaudichijt in cleederen en meubelen (...) seer verandert [is]*.¹⁸⁶

Mis, communie en biecht

De dagindeling van begijnengemeenschappen was gestoeld op de getijdencyclus.¹⁸⁷ De statuten schreven voor dat de begijnen ‘zo veel mogelijk’ naar de mis moesten gaan en ‘zo vaak mogelijk’ de preek moesten bijwonen, bij voorkeur in de eigen kerk:

- Statuten 15de eeuw: *Item messe alsoe dekke als sijse ghehoeren connen sullen hoeren in hare proffien [parochie], ende en sullen egheen onnut oczuijn [gelegenheid] suecken te loepen tot ander kercken onredeleck, ende sunderlinge op sondaghe ende heylighdaghe. Ende die ghemeckeleck connen sullen sijn in allen sermoenen die in haren proffien sijn sullen*.¹⁸⁸

[2.24] Deze drie kazuifels werden door de pastoors van het begijnhof tijdens de eucharistievieringen gedragen, tweede helft van de 16de eeuw en derde kwart van de 18de eeuw (T.3, T.7, T.14) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

- Statuten 1589: *Blijvende in de voetstappen van den auden regel, soe willen wy dat allen bagynkens, soe dickwils alst mogelyc syn sal, het goddelycke sacrificie der missen hooren in haer eygen parochie kercke, ende en sullen geen frivole oft lichtelycke oersaecken soecken om te loepen tot ander vreempde kercken, besonder op sondaghen ende heylige daghen wanneer dat wy ganselic willen, dat sy altesamen sullen comen in die hoochmisse, vesperen, ende sermoenen die daer sullen geschieden, ten waer dat daer ench wettelyc letsel waer dwelc sy den oversten behoeren te kennen te geven.*¹⁸⁹

Wat ‘zo veel mogelijk’ in de praktijk betekende, wordt in geen enkele versie van de statuten aangegeven. Ook uit andere bronnen kunnen we niet afleiden hoe vaak en bij welke gelegenheden de begijnen ter kerke gingen. Informatie over de dagindeling ontbreekt. In de 17de en 18de eeuw vond dagelijks een hoogmis plaats, die ook op werkdagen werd opgeluisterd met zang.¹⁹⁰ In andere begijnhoven, zoals het Gentse hof *Ter Hooie*, waren de begijnen verplicht elke dag de eerste eucharistieviering bij te wonen. Op zon- en feestdagen moesten ze nog een tweede mis en een predicatie volgen, en ook jaargetijden waren verplicht voor de hele gemeenschap.¹⁹¹

De officiële liturgie was voor de nauwelijks geletterde begijnen moeilijk om te volgen. Hun kennis van het Latijn was uiterst beperkt, zoals al bleek uit de eerder geciteerde professieformule. Dat had uiteraard gevolgen voor de liturgie. Oorspronkelijk werd het Luikse officie gevolgd tijdens de feestdagen. Vanwege de moeilijkheid en omdat er maar één koorboek beschikbaar was waaruit vier priesters tegelijk moesten zingen, stond het de

kapelaans in de 18de eeuw vrij het Romeinse officie te zingen.¹⁹² Spirituele diepgang was in die omstandigheden een ver ideaal, het veeleisende koorgebed van kloosterlingen was voor de begijnen te hooggegrepen. De muurschilderingen in de kerk van het begijnhof van Sint-Truiden waren wellicht een visuele hulp bij het gebed.¹⁹³ Voor novicen en infirmeriezusters werd in Sint-Truiden een apart regime van gebeden voorgeschreven. Ook andere begijnhoven vingen zo de beperkte kennis van de liturgie op. In het begijnhof van Hasselt was bijvoorbeeld een alternatief programma van onzevaders en weesgegroetjes voorzien voor begijnen die niet of onvoldoende konden lezen of schrijven.¹⁹⁴ Op feestdagen werden in Sint-Truiden de klokken geluid en de misviering werd opgeluisterd met orgelspel – door een begijn, meestal van aanzienlijke komaf. Nog voor het midden van de 17de eeuw beschikte de kerk over een orgel.¹⁹⁵ Een lijst met de dagen waarop orgelspel vereist was, biedt een zicht op de heiligenkalender die belangrijk was voor de Truiense begijnen.¹⁹⁶

Over de inhoud van gebeden en preken tasten wij in het duister. In de 15de-eeuwse statuten is bepaald dat de begijnen dagelijks hun gebeden moesten doen *voor de doden en de levenden*. Daarbovenop kwamen nog de gebeden voor de paus en de bisschop van Luik.¹⁹⁷ In het privilegieboek werd een onvolledige preek bewaard – één van de weinige getuigen van de spiritualiteit van de begijnen – waarin de Heilige Bernardus centraal staat. Nader onderzoek door specialisten kan meer inzicht geven in de devotieel interesses van de begijnen.¹⁹⁸ Uit enkele bewaarde begijnentestamenten valt in ieder geval op te maken dat ze vaak postuum jaargetijden hielden. Deze missen gingen altijd gepaard met een ‘spinde’, een brooduitdeling aan alle leden van

de bejinnengemeenschap. Aan de bejinnen werd gevraagd om te bidden voor het zielenheil van de persoon in kwestie en vaak ook van zijn of haar familieleden.¹⁹⁹ Daarnaast hielden de bejinnen soms ook missen die gewijd waren aan een welbepaalde heilige. Die missen werden dan aan een gelijknamig altaar opgedragen. De pastoor, die deze buitengewone missen moest lezen,²⁰⁰ kreeg daarvoor een vergoeding uit speciaal daartoe opgerichte renten. Op het bejinhof van Sint-Truiden werden in de 17de eeuw missen voor Sint-Jozef, Sint-Agnes, de Heilige namen van Jezus, het Heilig Kruis, de Heilige Drievuldigheid, Sint-Barbara en Sint-Anna gelezen. [2.25] Sommige van die missen werden opgedragen aan de zijaltaren.²⁰¹ Ook buiten de bejinhofkerk werden missen gelezen. In het visitatieverslag uit 1624 staat dat het altaar in de infirmerie recent werd gewijd en gebruikt werd voor weekmissen. Aan dit altaar was geen vaste priester verbonden.²⁰²

De goddelijke dienst volgen en de communie ontvangen waren geen synoniemen. Over het belang van het communiëren voor de *mulieres devotae* is al veel geschreven.²⁰³ De statuten uit 1589 van het Truiense bejinhof schrijven voor dat de bejinnen minstens één keer per maand, nadat ze hadden gebiecht, de communie zouden ontvangen. Het werd de bejinnen echter aangeraden meer te willen dan dat, zodat zij zich *allen acht daghen soudén stellen te biechten ende het hoochwerdich licham ons heeren te ontfanghen...* Biecht en communie gingen wel hand in hand. Een bejijn kon geen communie ontvangen zonder eerst haar zonden te hebben beleden. De zonden maakten immers de eenwording tussen God en de mens onmogelijk.²⁰⁴

De bejinnen moesten zo dikwijls mogelijk te biecht gaan op vertrouwde plaatsen, zo blijkt uit de 15de-eeuwse statuten: *allen beghinen sullen dickwijle hare biechte doen in uren nochtan ende steden niet wantrouwelick oft suspijt ernstelijcker verhuedende, datse sonder groette ende redelycke saecke ende sonder orlof des persoens niet egheenne wijs en laten haren eijghenen persoén.*²⁰⁵ Gaandeweg werd de regeling soepeler. In een 17de-eeuwse ordonnantie van de prins-bisschop werd bepaald dat de bejinnen wekelijks moesten biechten aan de pastoor of de kapelaans van het bejinhof. Op donderdag mochten zij echter ook aan de minderbroeders, de kapucijnen of de pastoor van Sint-Truiden hun zonden belijden, zonder dat ze daarvoor toestemming hoefden te vragen aan de oversten.²⁰⁶ Dat gebruik is enigszins verrassend. Uit een interpolatie in de statuten van 1589 blijkt dat de plebaan van de Sint-Trudoabdij dit toestond naar aanleiding van een geschil over het recht te mogen biechten bij de minderbroeders.²⁰⁷ Diezelfde minderbroeders kwamen, zo blijkt uit de rekeningen van eind 17de en begin 18de eeuw, prediken in de mis.²⁰⁸

Devotie

Over dit aspect van het bejinnenleven in Sint-Truiden is het minste informatie overgeleverd. Enkele 15de- en 16de-eeuwse en een veelheid aan 17de- en 18de-eeuwse bejinnentestamenten, bewaard in het Rijksarchief in Hasselt en het stadsarchief in Sint-Truiden, moeten nog verder onderzocht worden op verwijzingen naar volksdevotie, banden met andere religieuze instellingen en schenkingen van devotionele objecten.

[2.25] Reliekhouder van de Heilige Anna (LO.22)
(PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

De vroegste bejinnen ontwikkelden een bijzondere devotie. Van enkele bejinhoven zijn merkwaardige handschriften overgeleverd, die niet altijd uitblinken in vakmanschap, maar des te meer in authenticiteit.²⁰⁹ Helaas bleef van het bejinhof van Sint-Truiden geen enkel vergelijkbaar manuscript bewaard, en het bestaande archief alludeert niet op mogelijk verloren gegane exemplaren.

Traditioneel concentreerde de devotie van bejinnen zich op het lijden van Christus, een thema dat ook verbonden was met de mystieke liefde en de eenwording met Christus. [2.26] Daarbij stond de heilige eucharistie, die werd beschouwd als een

[2.26] Bewening van Christus, naar Antoon van Dyck, eerste helft van de 18de eeuw (S.10) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

medicijn en een hulp, centraal. Naast de Christusverering hadden de begijnen ook een bijzondere band met Maria, die de contradictie van het begijnenwezen in zich verenigde: zij was immers moeder en maagd, gehuwd en kuis. [2.27, 7.24-7.30] De verering van de Moeder met Kind leefde sterk in de begijnhoven en de voorstellingen van Maria met het kindje Jezus of met de lijdende Christus op haar schoot waren wijd verspreid onder de begijnen.²¹⁰ [2.26, 10.16]

In begijnhoven vonden vooral de maagden-heiligen ingang. Mannelijke heiligen kwamen veel minder aan bod, wat vooral blijkt uit het beperkte aantal begijnhoven dat voor een mannelijke patroonheilige koos.²¹¹ De voornaamste culten zijn die van de Heilige Catharina, voor haar vertrouwen en voor haar kennis, en die van de Heilige Elisabeth van Hongarije, voor haar inzet in de liefdadigheid. Ook Maria Magdalena en Veronica, die beiden het lijden van Christus van nabij meemaakten, waren populair. [7.1, 7.38] In de late middeleeuwen won de Heilige Anna aan belang. [2.25, 7.24, 10.25] Agnes, de patroonheilige van het begijnhof van Sint-Truiden, werd vereerd omdat zij weigerde te huwen. [2.6, 2.7, 10.19] Ze werd gemarteld tot de dood toe, terwijl ze bleef herhalen dat Christus haar bruidegom was. Andere veel aanbeden heiligen waren Ursula en haar 11.000 maagden, Catharina van Siena en Barbara, voor haar bijstand in noodsituaties, Agatha enz. In Sint-Truiden zijn de meeste van deze vrouwenheiligen op de muren en pijlers van de kerk geschilderd.²¹² [7.31-7.33, 7.35-7.37, 7.39, 7.40] In de moderne periode won Sint-Jozef aan belang en de Heilige Bega werd geïntroduceerd.²¹³ Dat was ook het geval in Sint-Truiden, zo leren ons de heiligen aan wie de missen werden opgedragen. Toch was er niet op alle punten overeenstemming. Zo was het in Sint-Truiden, in tegenstelling tot in de meeste andere begijnhoven, niet gebruikelijk de individuele huizen of *cameren* van heiligenamen te voorzien. Enkele uitzonderingen waren de godshuizen uit de 15de eeuw en later, die verwezen naar de Heilige Drie-vuldigheid, Sint-Anna, Sint-Agnes, Sint-Jan en Sint-Jacob.²¹⁴

Van privaat boekenbezit van begijnen is er geen spoor. Hoewel enkele bronnen – vooral de testamenten van de begijnen – nog onontgonnen zijn, doet die vaststelling vermoeden dat de begijnen voor hun devotionele leven hoofdzakelijk aangewezen waren op de diensten die hen door de pastoor en de kapelaans werden verstrekt. De begijnen waren wellicht maar in beperkte mate geletterd, zelfstudie werd niet aangemoedigd. Sterker nog, uit 1708 is een vermaning van de hand van de vicaris overgeleverd, waarin het de begijnen verboden werd elders hun geestelijke voldoening te zoeken als de *onderwijsinghe* van de pastoor niet volstonden. Het lezen van de Bijbel in het Nederlands werd ten strengste verboden.²¹⁵ Niet alleen de individuele begijnen ontbeerden boeken, ook de gemeenschap lijkt niet over een uitgebreide bibliotheek te hebben beschikt. Tussen het archiefmateriaal werden maar twee inventarissen van *boecken ende pampieren* aangetroffen. Geen van beide lijsten bevatte ook maar één religieus werk, alle opgesomde registers waren van administratieve aard.²¹⁶ Alleen pastoor Paulus Penninx schonk zijn persoonlijke bibliotheek aan de pastorie van het begijnhof, in 1744.²¹⁷

Andere aanwijzingen over de aard van de devoties op het begijnhof zijn iconografische bronnen, waarvan de belangrijkste de muurschilderingen in de kerk zijn.²¹⁸ Daarnaast was de kerk ook uitgerust met enkele beelden en enkele begijnen beschikten ook over eigen iconografisch materiaal.²¹⁹ Begijn Christina van Schoer liet in 1563 aan *Lysken haer suster een blit* [sic] *daer ons heere sijn cruys draget* en aan *suster Claerken van Sint-Jans dat bielt van Sinte Claeren*.²²⁰ Begijn Magdalena van Corswarem bepaalde in haar testament uit 1680 dat zij haar schilderij, waarop Sint-Franciscus was afgebeeld, schonk aan het godshuis. Het schilderij *van onsen heer aen het Cruys* liet zij aan een medebegijn.²²¹ Ook in de infirmerie hing een aantal doeken. Slechts enkele van die schilderijen zijn ons overgeleverd: een doek waarop de professie van een – niet-geïdentificeerde – begijn in een processie wordt afgebeeld en een doek met de voorstelling van de legende van de jongeling en de begijn. [2.1, 2.29]

[2.27] Zegenende Christus met Maria, eerste helft van de 18de eeuw (S.8) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

Tot slot moeten we nog wijzen op het bestaan van een processie, zoals niet alleen blijkt uit het bovenvermelde doek, maar ook uit de eerder geciteerde passage uit de *vita* van de Heilige Begga, gepubliceerd in 1711: (...) *de Soldaten met honderde passerende neffens de Mueren des voorschreven Beggyn hof, datse tot drymael hebben de mueren opgeklommen, om het selve (...) te plunderen, maer zyn alsdan door een hemelsche macht wederhouden gheweest, gelykerwys sy selver tot Scurhoven in Sinte Sebastiaen bekennt hebben. Gelyk ook den Eerw Heer Tilman Boschmans doen ter tijdt Pastoor (...) verklaert heeft: en tot danksegging wort noch op heden gehouden op den Feest-dagh der Scheydinge der Apostelen den 15 julij in 't Beggyn-hof eenen solemnelen Dienst met de processie van het Venerbale en singen van den Te Deum Laudamus, ende alle Beggynntjes houden hunne Devotie.*²²² Of deze processie werkelijk jaarlijks plaatsvond, blijkt alvast niet uit de bronnen.

Een andere attestatie van een processie is te vinden in de stadskroniek van Truienaar Joannes Debruyne.²²³ Volgens zijn notities vertrok er op 16 januari 1749 een processie met de relikven van de Heilige Antonius vanuit het begijnhof naar de Sint-Jacobskerk in de stad.²²⁴ Het waarom van deze processie is onduidelijk. Gezien ze maar één enkele keer werd genoemd door een kroniekschrijver die vooral oog had voor uitzonderlijke gebeurtenissen, was deze processie wellicht een eenmalig feit.

Dood

*Ende bevelt dat haer ziele soe wannier die uijit haeren lichaem sal moeten scheden Godt van hemelrick haeren scepper, Maria sijnder lijver moeder, Sinte Agneten haeren patronessen ende dat gansen hemelsche heere, dat sij alsdan haer ziele bringen willen in de vroude des ewige levens (...).*²²⁵

Begijnen leefden met de dood. Zij ervoeren hun aardse bestaan als tijdelijk. Het doel van de begijnen was in principe het

[2.28] Christus in het graf, einde van de 16de eeuw en 18de eeuw (B.11) (PCCE, Archiefphoto).

[2.29] Processie van de Heilige Agnes en musicerende engelen en knielende schenkers (S.8) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

verwerven van een plaats in de hemel. Daarom probeerden ze zo devoot en zondenvrij mogelijk te leven. In het dagelijkse leven werden de begijnen continu herinnerd aan de dood, al was het maar door de centrale ligging van het kerkhof. De begijnen die hen waren voorgegaan, waren altijd aanwezig. Ook in de kerk was de dood dichtbij. Niet alleen waren er de vele graven die verspreid lagen over de hele kerk, ook de muurschilderingen – of toch een aantal ervan – herinnerden de begijnen aan hun overleden gemeenschapsgenoten. Dat blijkt uit één van de eerste notities in het oudste dodenregister (ca. 1650): (...) *soe heb ic* [pastoor Adriaan van Thienen] *hier opgeteekent degene liggen in onse kerke begraven en weerlijke sijn personen gelyc het blyckt uijt de grafsteenen en scilderijen.*²²⁶ De begijnen waren vooral gefascineerd door de dood van Christus, zo blijkt uit het interieur van de kerk: de beelden en schilderijen van Christus aan het kruis, de Bewening van Christus, Christus in het graf, en Christus op de koude steen zijn de belangrijkste voorbeelden daarvan.²²⁷ [2.23, 2.26, 2.28, 10.10-10.12]

Hoe belangrijk het was om in de kerk te worden begraven, blijkt uit het feit dat in de periode 1660-1795 vier op vijf begijnen daar werden begraven. [2.21] Ook in de dood werd een onderscheid gemaakt tussen rijke en minder gegoede begijnen. Deze laatsten beschikten niet over de middelen om de kerkrechten te betalen en ze werden dus op het kerkhof begraven. Of dat onderscheid ook in de middeleeuwen gemaakt werd, is niet duidelijk. Het aantal middeleeuwse grafstenen dat bewaard bleef in de kerk, is miniem en over het gebruik van het kerkhof is niets geweten.²²⁸

Dat de doden daadwerkelijk deel uitmaakten van de begijnengemeenschap blijkt uit het eerder aangehaalde schilderij van de jongeling en de begijn, een scène die ook het onderwerp was van een muurschildering in de kerk.²²⁹ [2.1] De bijbehorende legende is ons overgeleverd via de *vita* van de Heilige Begga en luidt als volgt: *Het is ook aldaer geschiedt, dat eenen Jongman een Beggyntjen beweeght hadde om met hem te trouwen, en als sy nu geresolveert was ten dien eynde het Beggynhof te verlaten,*

[2.30] Bundergeldkaart van Sint-Truiden en omgeving met het begijnhof door L. Warnouts, 1694, detail (SAST, Kaarten, nr. 4).

*is te vore gegaen naar de Kerk, om met haer Mede-susters voor d' Overledenen te bidden: en sy comende uyt de Kerke, heeft den Jongman (die haer op het Kerkhof verwachtte) gesien negen Zielen uyt de graven opstaen, dewelke dit Beggyntjen, als sy voorby gink, groetenisse deden, en als sy nu by den Jongman was gecomen, soo vraegde hy wat sy in de Kerk gedaen hadde: sy seyde ik hebbe met de andere Beggyntjes de Vigilien voor de Zielkens gebeden. Wel seyt hy tegen haer, dat en dat heb ik gesien, dit is een heilige plaetse, blyft gy in u Beggyn hof, en ik wil in een Clooster gaen.*²³⁰

De doden waren aanwezig op het begijnhof, niet alleen fysiek – in de kerk en op het kerkhof – en symbolisch – op de afbeeldingen –, maar ook spiritueel. Hun herdenking stond centraal in de talrijke jaargetijden. Ze waren aanwezig tijdens de dienst en grepen daardoor op passieve wijze in het leven van de gemeenschap in. Dat zij ook actieve krachten bezaten, werd de begijnen duidelijk gemaakt aan de hand van *exempla*, zoals de bovenstaande legende.

De praktische organisatie van het begijnhof: bestuur en instellingen

Het leven binnen de muren van het begijnhof had een welomlijnd religieus doel. Om dat doel te bereiken was een goede organisatie nodig. Economische besognes, controle en bestraffing van onaangepast gedrag, de aanstelling van oversten... Het zijn maar enkele voorbeelden van wereldlijke zaken waaraan ook in een begijnhof aandacht moest worden besteed. De wereldlijke en geestelijke leiding van het begijnhof waren vaak in dezelfde handen; materiële omstandigheden hadden ongetwijfeld een grote impact op de religieuze praktijk. Mannelijke geestelijken en enkele vooraanstaande begijnen droegen samen de verantwoordelijkheid voor de hele gemeenschap.

De praktische inrichting van het bestuur wordt beschreven in de stichtingsoorkonden, de diverse versies van de statuten en een huishoudelijk reglement. Dat reglement, dat we moeten zien als een aanvulling op de statuten, beschrijft uitvoerig

[2.31] Begijnenhuizen aan de Poortstraat en Torenhuis van de hoogmeesteres, ca. 1935 (PCCE, archieffoto, Achille Thijs).

wie welke verantwoordelijkheden droeg. In tegenstelling tot enkele andere begijnhoven blijkt het hof van Sint-Truiden geen specifieke regel voor de meesteressen te hebben gehad.²³¹ De economische bedrijvigheid op het hof en de zorg voor minder gegoede en nieuwe begijnen werden gecentraliseerd in enkele instellingen, waaraan bijzondere functies verbonden waren.

Instellingen: infirmerie, gulde, godshuizen en onderwijsinstelling

Begijnen hadden een bijzondere status. In tegenstelling tot de reguliere geestelijken waren ze verplicht zelf in hun dagelijkse onderhoud te voorzien. Ook voor hun huisvesting moesten ze zelf instaan. Niet alle begijnen beschikten over de nodige middelen daartoe. Om die nood te lenigen, waren er een drietal instellingen. Die instellingen maakten in de loop der eeuwen een evolutie door. Slechts één ervan, de infirmerie, was van bij de stichting van het begijnhof aanwezig.

Uit de benaming infirmerie kunnen we afleiden dat die instelling oorspronkelijk een welomlijnde functie had: “voor de kranke begijnen was er op het begijnhof eene infirmerie, letterlijk het krankenhuys”.²³² Maar in de stichtingsoorkonde van 1265 is van zieken geen sprake. Er wordt naar de infirmerie verwezen als ‘de instelling waar de arme begijnen onderhouden moeten worden’. Daartoe voorzag de abt van Sint-Trudo dat de helft van de inkomsten die het begijnhof op de belangrijkste feestdagen ontving, aan de infirmerie toekwam. De andere helft behoorde hem en zijn opvolgers toe. Ook de schenkingen op alle andere dagen moesten aan de infirmerie worden overgemaakt.²³³

Die inkomsten werden niet alleen gebruikt om de arme begijnen te verzorgen, ook de pastoor en zijn kapelaans moesten door de infirmerie betaald worden. De infirmerie had behoefte aan een stevige financiële basis en kreeg daarom de meeste steun van buitenaf. Ook de oudste testamentaire schenkingen van begijnen waren voor de infirmerie bedoeld. Gewoonlijk bestonden die schenkingen uit jaarlijkse renten van graan of geld.

In de middeleeuwen hielden het liefdadige doel en het economische karakter van de infirmerie elkaar nog in evenwicht. Dat blijkt ook uit een oorkonde van 1410, uitgevaardigd door Jan van Beieren, elect van Luik.²³⁴ De oorkonde van de elect is de eerste bron waaruit blijkt dat de infirmerie een huis, *domum*, had waar de hulpbehoevende begijnen terechtkonden. Naar aanleiding van de usurpatie van de boekhouding door leken werd een administratieve hervorming doorgevoerd die ook gevolgen had voor de infirmerie. Er werd onder meer een infirmeriemeesteres aangesteld die in de eerste plaats de arme en zieke begijnen moest opvangen en verzorgen. De infirmerie moest ook bezoekers herbergen. Zo verbleven er enkele mombers en rentmeesters.²³⁵ Daarnaast moesten de rekeningen van de infirmerie voortaan jaarlijks nagekeken worden door een afgevaardigde van de bisschop. Wellicht lag die nieuwe regel ten grondslag aan het oudste bewaarde rekenboek van de infirmerie.²³⁶

Naast de nalatenschappen van begijnen kreeg de infirmerie ook schenkingen van mensen van buiten het begijnhof. Gewoonlijk waren dat stukken grond in Sint-Truiden en omgeving. Verder kreeg de infirmerie ook graan- of geldrenten. Begin 14de eeuw traden verschillende mombers in naam van de infirmerie op als kopers van gronden.²³⁷ Het is onduidelijk of er toen al een boerderij

[2.32] Waterput gelegen tussen de kerk en het godshuis van de Heilige Drievuldigheid, ca. 1935 (PCCE, archiefphoto, Achille Thijs).

aan de infirmerie verbonden was. In de nieuwe tijd was dat zeker het geval en de infirmerie had heel wat knechten en meiden in dienst.²³⁸ Ze droeg ook het leeuwendeel van de kosten voor bouwwerken: een nieuwe muur rond het hof, de nieuwe pastorie uit 1733, de nieuwbouw van de infirmerie uit 1755. In de 18de eeuw was aan de infirmerie ook een kapel verbonden, zo blijkt uit de rekeningen. De begunnen die in de infirmerie woonden, volgden er de mis. Maar na 1726 deed de kapel dienst als stal.²³⁹

Gaandeweg werd het oorspronkelijke doel van de infirmerie, namelijk het verzorgen van hulpbehoevende begunnen, ondergeschikt aan de middelen die de instelling daarvoor had ontwikkeld. Het beheer en het verwerven van inkomsten werd de belangrijkste taak. Het archiefmateriaal bevat maar een enkele verwijzing naar een caritatieve taak. Afgezien van een sporadische vermelding van toelagen voor arme, halfarme of *matige* begunnen,²⁴⁰ concentreren de 18de-eeuwse gedetailleerde rekeningen zich uitsluitend op de inkomsten en uitgaven, beide vooral in graan, maar ook in geld.

In hoeverre de infirmerie als liefdadigheidsinstelling heeft gefungeerd in de nieuwe tijd, is moeilijk te achterhalen. Het kapittel over de zieke begunnen in de statuten van 1589 vangt in ieder geval aan met een scherp verwijt van de auteurs: *Want wy lestmael doen wy visiteerde hebben verstaen dat men die siecke susteren seer veronaxampt*.²⁴¹ Uit een 17de-eeuwse inventaris van huisraad van de infirmerie blijkt echter dat er elf bedden ter beschikking stonden.²⁴² Maar het is niet duidelijk of die alleen dienden voor de verzorging van zieke begunnen of ook voor de opvang van gasten. Veelzeggend is de volgende opmerking van pastoor Petrus Cartuyvels: *dewelke infirmarij is voor arme begunkens en die in noot*

*sijn, heeft sij [de rentmeesteres] soe bont en prachtich ooc met scilderijen opgesatten dat het nu niet meer mach genoompt worden een infirmarij...*²⁴³ Uit die kanttekening en uit de vermelding dat de arme begunnen in de infirmeriekapel de dienst *kwamen* horen, kunnen we afleiden dat de zorg voor hulpbehoevenden begin 18de eeuw geen prioriteit was van de infirmerie.

Zowel in het dodenregister als in andere bronnen is er maar heel sporadisch sprake van begunnen die verbonden waren aan de infirmerie. Uit de bestaande verwijzingen naar 'infirmeriezusters' kan ook niet zomaar afgeleid worden dat ze allemaal in de infirmerie verbleven. De infirmerie ondersteunde immers ook begunnen zonder hen daar te huisvesten. De statuten van 1589 geven aan dat niet alle zieke begunnen hun eigen huis inruilden voor een bed in de infirmerie, en hetzelfde blijkt uit een document over een twist tussen twee begunnen.²⁴⁴ Slechts van twee begunnen uit het midden van de 18de eeuw kunnen we met zekerheid stellen dat zij in de infirmerie hebben gewoond.²⁴⁵ Over één van die twee, Margarita Gudscoven, werd tussen de rekeningen een anonieme notitie bewaard waaruit blijkt dat ze niet alleen arm was, maar ook labiel.²⁴⁶ Vermoedelijk verleende de infirmerie alleen kost en inwoning aan begunnen die niet in staat waren zich te redden. Zolang arme, oude of zieke begunnen in hun huis verzorgd konden worden, deden ze alleen een beroep op de infirmerie voor voedselbedelingen.

Het staat vast dat het eenzijdig caritatieve imago van de infirmerie en bij uitbreiding van het begunnhof, zoals dat uit de literatuur naar voren komt, moet worden bijgesteld. Het was vermoedelijk nooit de doelstelling van de infirmerie van het Truiense begunnhof om ook wereldlijke hulpbehoevenden op te vangen. Dat betekent

[2.33] In dit huis woonden verschillende begijnen samen. Huis nummer 54, ca. 1900 (PCCE, archiefphoto).

niet dat dit in andere begijnhoven niet het geval was.²⁴⁷ De impact van de infirmerie op het begijnhof als rekencentrum, opslagplaats van granen en boerderij was veel groter.

Een tweede instelling waar arme begijnen terechtkonden, was de *gulde*. Ook in andere begijnhoven bestond een soortgelijke instelling, die meestal de Heilige-Geesttafel werd genoemd.²⁴⁸ In tegenstelling tot de infirmerie is er van de gulde geen sprake in de stichtingsoorkonde. De verklaring daarvoor ligt bij de infirmerie: in de stichtingsoorkonde werd de infirmerie omschreven als ‘de instelling die arme begijnen moet opvangen’. Maar begin 14de eeuw ontstond de nood aan bijkomende opvang voor arme begijnen. Marie-Louise Goethals toonde aan dat de eerste gulde in de periode 1304-1308 werd opgericht. Aan de hand van de akten stelde zij vast dat in 1308 voor de eerste keer een schenking werd gedaan aan de *gulda pauperum beghinarum curie sancte Agnetis*.²⁴⁹ Eerdere schenkingen aan die doelgroep werden altijd gewoon aan ‘de arme begijnen’ gericht. Een laatste dergelijke vermelding dateert uit 1304, zodat we kunnen besluiten dat de gulde tussen 1304 en 1308 moet zijn opgericht.²⁵⁰ En inderdaad, vanaf de volgende decennia wordt altijd verwezen naar de gulde. Merkwaardig is wel dat in een akte van 1358, precies honderd jaar na de stichting van het begijnhof, wordt verwezen naar de meesteressen van de ‘nieuwe gulde’.²⁵¹

Het ontstaan van de eerste gulde in het eerste decennium van de 14de eeuw kan gerelateerd worden aan de perikelen die de stad Sint-Truiden in hun greep hielden: het aantal hulpbehoevende begijnen steeg ten gevolge van de wereldlijke context. Bovendien, zo stelt Walter Simons, bereikten de meeste begijnhoven eind 13de eeuw hun grootste aantal bewoners gedurende de middeleeuwen.²⁵² Een halve eeuw na hun stichting waren de begijnhoven vaste waarden geworden en er waren nog geen problemen met ketterij. De begijnhoven waren daardoor ook

aantrekkelijk voor minder gegoede kandidaat-begijnen. Wellicht was hun aantal zo groot geworden, dat zij niet allemaal door de infirmerie konden worden opgevangen.

Waarschijnlijk deden de begijnen die het meest hulpbehoevend waren, ook in die periode een beroep op de infirmerie. Er is immers geen enkele aanwijzing dat de gulde ook onderdak verschaftte. In de hele geschiedenis van het begijnhof wordt niet één keer verwezen naar de gulde als een gebouw op het begijnhof. De functie van de instelling was waarschijnlijk vooral het verstrekken van voedsel voor de begijnen die onvoldoende inkomsten hadden. In de 17de en 18de eeuw oefende de gulde die taak nog altijd uit, zij het in geformaliseerde vorm: de gulde verdeelde de *spinden*, de broden die – vaak naar aanleiding van een jaargetijde – geschonken werden aan de begijnen. De *spinden* werden gebakken op last van de gulde en uitgedeeld aan de hele gemeenschap.²⁵³ De gulde beschikte daarvoor over eigen inkomsten, waarvan het overgrote deel bestond uit graanrenten. Vanwege die inkomsten werd een eigen boekhouding bijgehouden, die tot het einde van de 18de eeuw is blijven bestaan. Het oudste nog bewaarde rekenboek van de gulde dateert van 1467. De gulde moest ook bijdragen aan de grote onkosten die het begijnhof maakte, bijvoorbeeld bij de bouw van de pastorie. Maar vergeleken met de bijdrage van de infirmerie was het aandeel van de gulde veel kleiner.

Ondanks het bestaan van instellingen als de infirmerie en de gulde bleven de meeste hulpbehoevende begijnen, eventueel samen met een aantal huisgenoten, in hun eigen huis wonen. Huisvesting op het begijnhof was voor arme begijnen geen probleem, behalve als ze niet voor zichzelf konden instaan of als niemand dat voor hen wilde doen.

Een laatste instelling op het begijnhof waren de godshuizen. Op andere begijnhoven waren die gemeenschapshuizen ook bestemd voor arme begijnen. Voor het begijnhof van Sint-Truiden is de

[2.34] Kleine begijnenhuizen aan de noordkant van de kerk, 1935 (PCCE, archieffoto).

situatie minder duidelijk. Zeker is dat er in de stichtings-oorkonde nergens wordt verwezen naar de godshuizen. Ook deze instellingen zijn dus gegroeid uit noodzaak. Hoeveel godshuizen er op het begijnhof waren, kon niet achterhaald worden. Uit 1448 werd een oprichtingsakte overgeleverd van het godshuis gewijd aan de Heilige Drievuldigheid, gesticht en begunstigd door Gielis van Eyck, zijn vrouw Lysbeth en begijn Katheline Scoenzueters.²⁵⁴ In die akte werden de voorwaarden vermeld waaraan de vijf begijnen die in het godshuis zouden komen wonen, moesten voldoen. Alleen maagden kwamen in aanmerking, weduwen werden bij voorbaat uitgesloten. Bovendien moesten deze begijnen een goede naam hebben en zich altijd behoorlijk gedragen. Schoten ze daarin te kort, dan hadden de pastoor, de hoogmeesteres of de raadsjuffrouw het recht hen uit het huis te *setten ende verdrijven (...) ende andere beghinen in die stat setten, die oick maecht sijn sullen*.²⁵⁵

Het is echter duidelijk dat de godshuizen niet de enige gemeenschapshuizen waren op het begijnhof: het was immers de gewoonte dat meerdere begijnen, meestal verwanten, een huis met elkaar deelden.²⁵⁶ In de genoemde stichtingsoorkonde van het godshuis wordt dat beargumenteerd als volgt: *Soe wee den ghenen die alleen is, want wanneer hij vilt so en heeft hij niemant die hem te hulpen coemt*.²⁵⁷ Een onderkomen in een godshuis had wel bijkomende voordelen, aangezien er schenkingen – vaak in de vorm van jaarlijkse graanrenten – aan verbonden waren.²⁵⁸

Gedurende de middeleeuwen werden nog enkele andere godshuizen vermeld, namelijk het huis Goetghenade, het huis Colonia en de huizen van Nieuwerkerke, van Holsbeke en van Leewe.²⁵⁹ Vermoedelijk werden die laatste drie godshuizen bewoond door begijnen die afkomstig waren van het dorp of de stad waarnaar zij werden genoemd, namelijk Nieuwerkerken (bij Sint-Truiden), Holsbeek en Zoutleeuw. Van de in geschriften vermelde godshuizen overleefden alleen het Heilige Drievuldig-

heidgodshuis en het huis Godsgenade de 16de eeuw. Een overzicht van de godshuizen uit de 17de eeuw vermeldt geen van de andere godshuizen²⁶⁰, maar er is wel sprake van vijf andere godshuizen, alle gesticht in het tweede kwart van de 16de eeuw. Op één na beschikten die instellingen in 1532 allemaal over eigen inkomsten; het godshuis Sint-Jacob werd pas vijf jaar later gesticht door een begijn. De namen van de godshuizen verwezen niet langer naar een plaatsnaam, maar hadden een religieus karakter: Drievuldigheid, Sint-Jans, Sint-Agneten, Ter Gratie, Sint-Jacobs, Onze-Lieve-Vrouw en Godsgenade.²⁶¹

Het succes van de godshuizen begon te tanen eind 16de eeuw. In de statuten van 1589 wijst de abt er namelijk op dat de godshuizen worden veronachtzaamd *duer de giericheyt der overheyt*. De oversten worden aangespoord om geregeld de godshuizen te visiteren, meer aandacht te schenken aan de aanstelling van de meesteressen ervan en leegstand zo veel mogelijk te vermijden.²⁶²

Op aansturen van pastoor Tilman Boesmans werd het aantal godshuizen in 1611 herleid van zeven tot vier, omdat er nog maar twee of drie begijnen woonden en het moeilijk werd om al die godshuizen nog te onderhouden.²⁶³ De abt stemde ermee in de godshuizen Heilige Drievuldigheid en Sint-Agnes, de huizen Sint-Jans en Godsgenade, en de huizen Sint-Anna en Ter Gratie, samen te voegen. Van het godshuis Sint-Jacobs is geen sprake meer. Ook in de schouwelling van 1576 werd dit huis niet vermeld. Het huis van Sint-Anna, dat niet op de 17de-eeuwse lijst wordt genoemd, figureert dan weer wel in deze schouwelling, wat doet vermoeden dat de naam Sint-Jacobs in de loop van de 16de eeuw werd geruild voor Sint-Anna. Het tij was daarmee echter niet gekeerd. De resterende godshuizen werden in 1633 door nuntius Caraffa gereduceerd tot twee huizen, de Heilige Drievuldigheid en Sint-Jans.²⁶⁴ Ruim tien jaar later bepaalde de abt *dat het selve tweede Godthuijse, t' welck nu ledich is ende ongemeubleert, sal worden versien genochsaem van alle noodtsaeckelijckheden;*

[2.35] Deur van het huis nummer 61 op het begijnhof, 1723 (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

ende aldaer een meestersse stelle die Godt vreesende sij.²⁶⁵ In 1683, 38 jaar later, werd één van de godshuizen – het stond al lang leeg – verkocht aan de hoogst biedende begijn.²⁶⁶ In de 18de eeuw was er nauwelijks nog sprake van het laatste godshuis, maar het bleef wel bestaan: de laatste attestatie ervan dateert uit 1790. Omdat er geen novicen waren en omdat de meesteres ziek was, stelden de oversten twee bejinnen aan die het gebed van het godshuis op zich moesten nemen tot er zich nieuwe novicen meldden.²⁶⁷

Alle novicen, inclusief de weduwen, moesten volgens de statuten van 1589 twee volledige jaren in de godshuizen verblijven voor ze geproft mochten worden. Het motief is alweer de noodzaak tot wederzijdse controle. Het was immers gevaarlijk jonge mensen alleen te laten wonen, *ende besunder een vrouwe persooen*.²⁶⁸ Onder leiding van een goede meesteres werden de kandidaat-bejinnen ingewijd in de gebruiken van het begijnhof. Nergens in de statuten wordt er echter verwezen naar de godshuizen als opvanghuis voor arme bejinnen.

Ook de godshuizen maakten dus een evolutie door: van gemeenschapshuizen waarin maagden met een goede reputatie of bejinnen uit eenzelfde dorp samenwoonden, ontwikkelden

ze zich tot een populaire instelling in de eerste helft van de 16de eeuw. Daarna schijnt hun belangrijkste taak de opvang van novicen te zijn geweest. Gaandeweg verminderde het aantal godshuizen, tot in 1790 ook het laatste godshuis ten prooi viel aan leegstand, bij gebrek aan nieuwe novicen.

Het is bekend dat enkele bejinhoven ook fungeerden als onderwijsinstelling, meestal vanaf de 16de eeuw. Er werd onderricht gegeven aan jongens en meisjes, aan inwonende kinderen en ‘externen’. Met voorschriften over de leeftijd van de kinderen en hun verblijf op het bejinhof, werd geprobeerd die praktijk onder controle te houden. Elke bejijn kon immers in haar eigen huis optreden als lesgeefster. Een schoolgebouw was er niet.²⁶⁹

Slechts uit één bron blijkt dat ook op het bejinhof van Sint-Truiden werd lesgegeven, namelijk het visitatieverslag van de aartsdiaken van Haspengouw uit 1643.²⁷⁰ Het verslag zegt *schola tenetur in beguinagio*. Opmerkelijk is dat zo een vermelding in de vier andere visitatieverslagen niet is terug te vinden. Of dat betekent dat er voordien en ook later geen onderwijs werd versterkt, is moeilijk vast te stellen. De verslagen zijn immers niet allemaal van even grote kwaliteit. Het is bovendien ook mogelijk dat lesgeven op het bejinhof zo evident was, dat het niet de moeite waard werd gevonden het telkens te vermelden.

Uit het archief van het bejinhof blijkt in elk geval nergens dat het bejinhof fungeerde als school. Wel is in de vermaningen van de vicaris eind 17de eeuw sprake van kinderen, zowel jongens als meisjes, die op het bejinhof wonen. Er werden namelijk maatregelen getroffen om de aanwezigheid van kinderen te beperken: jongens die ouder waren dan acht jaar en meisjes ouder dan zestien mochten niet langer op het bejinhof overnachten. Maar, *aldien eenighe bejinkens wilden den cost geven en onderhouden eenigje ionxkens wesende boven den auderdom hier vorens geruert [8 jaar] soe sullen sij gehauden sijn te doen buijten hunnen huijsen den bejinhoff sonder daer mede dander bejinkens t'incommederen tot acht of negen uren inden avent, inder vuegen dat dese iongxkens sullen moeten eten ende drincken soe des middaghs als den avents buijten het bejinhoff*.²⁷¹ Uit zulke passages kunnen we echter alleen opmaken dat de aanwezige kinderen door de bejinnen werden onderhouden, van onderwijs is hier noch elders sprake.

Funcities: hoogmeesteressen, raadsjuffrouwen, mombers, rentmeesteressen, en andere

De wereldlijke leiding van het bejinhof was in handen van de *hoogmeesteres* (ook *opperste meesteres* of *hoogjuffrouw* genoemd) en niet, zoals we zouden kunnen verwachten, in handen van een mannelijke geestelijke. In tegenstelling tot de meeste andere bejinhoven had het bejinhof van Sint-Truiden maar één hoogmeesteres. Zowel in de middeleeuwen als later is er geen enkele aanwijzing dat er ooit meerdere hoogmeesteressen werden aangesteld.

Het gezag van de hoogmeesteres was groot. Er werd geen beslissing genomen over het bejinhof zonder haar medeweten. Voor belangrijke zaken moest zij echter altijd het advies inwinnen van de pastoor en de raadsjuffrouwen. De taken van de hoogmeesteres waren zowel van wereldlijke als van geestelijke aard. In

de eerste plaats rustte op haar *eene swaere saec (...) te weten zielen te regeren*.²⁷² Op geestelijk vlak gaf de hoogmeesteres haar medebegijnen het goede voorbeeld, eerder *met haere eyghe werken ende exemplen* dan met woorden.²⁷³ Haar gezag over de begijnengemeenschap was groot. Zo moesten de begijnen toestemming krijgen van de hoogmeesteres voor allerhande zaken: als ze het begijnhof voor korte of lange tijd wilden verlaten of als ze bezoek wilden ontvangen. De hoogmeesteres liet ook nieuwe begijnen toe en ze bestrafte fout gedrag. Daarnaast droeg ze de verantwoordelijkheid over wereldlijke zaken, zoals het onderhoud van alle gebouwen op het begijnhof.²⁷⁴ Om zich van al die taken te kunnen kwijten, beschikte de hoogmeesteres over eigen inkomsten. De bijbehorende rekening werd gewoonlijk 'rekening van het hof' of 'van de *luminaris*' genoemd.

De tweede stichtingsoorkonde van het begijnhof van Sint-Truiden beschrijft de aanstelling van de hoogmeesters, die een exclusieve aangelegenheid was van de pastoor, de mombers en de meesteressen: *Sacerdos vero et mambordi cum illis magistrabus, quas ad hoc duxerint convocandas, superiorem magistram eligent quociens necessitas id requirit*.²⁷⁵ Die methode bleef waarschijnlijk van kracht tot in 1589 de nieuwe statuten werden ingevoerd. Het eerste kapittel van die statuten is opgevat als een aanvulling op de stichtingsoorkonde. Alleen de pastoor, de mombers en de meesteressen hadden stemrecht bij de verkiezing, maar ze werden wel verplicht vooraf advies in te winnen bij enkele 'godtvreesende' begijnen.²⁷⁶ De statuten van Ferdinand van Beieren, daterend van voor 1632, vermelden in het tweede kapittel dat de hoogmeesteres *sal worden gecosen deur die Suffragien der gemeijnten, ende die hier in te boven gaet sal opperste Meesters gedeclareert worden*.²⁷⁷ Uiteindelijk leidde dit systeem in 1699 tot de invoering van een kiessysteem waarbij alle begijnen waren betrokken. Bij de verkiezing in 1701 brachten minstens 160 begijnen hun *voes* of stem uit.²⁷⁸

Vanwege haar grote verantwoordelijkheid genoot de hoogmeesteres een aantal voorrechten, maar die worden nergens uitvoerig vermeld. Zeker is dat in de latere periode de hoogmeesteres in een mooie woning werd gehuisvest. Zij had ook recht op bijkomende voedselbedelingen, beter brood en een grotere portie vlees op feestdagen. Bovendien kreeg ze een extra vergoeding voor het dragen van haar kleeid.²⁷⁹ Toch bleek de functie van hoogmeesteres voor sommigen zwaar om te dragen, zo getuigt ook de inleiding van de statuten van 1589 dat *u principaele en overste meestersse seer hertelyck begeert ontslagen te syn van haer officie*. Wellicht droegen de moeilijke omstandigheden in de jaren 1580 bij tot dat besluit. Van hoogmeesteressen die om hun aftreden vroegen in de 17de of 18de eeuw, is niets bekend.

De hoogmeesteres werd volgens de stichtingsoorkonde bijgestaan door raadsjuffrouwen. In de periode 1258-1410 is er van hun namen nog geen spoor in de akten.²⁸⁰ Ze duiken pas op in een oorkonde die elect Jan van Beieren in 1410 uitvaardigde naar aanleiding van de financiële moeilijkheden waarin het begijnhof was verzeild. Hij stelde daarbij vier *beghinarum coadiutricium* aan om te voorkomen dat de administratie van het begijnhof door leken werd overgenomen.²⁸¹ In de Luikse en in de 15de-eeuwse statuten worden raadsjuffrouwen vermeld in het kapittel over de allerzwaarste misdaden.²⁸²

[2.36] Het torenhuis uit 1619 bevestigt duidelijk de status van de hoogmeesteres ten opzichte van de begijnen die in de kleine huisjes woonden, (PCCE, archiefphoto, Achille Thijs, 1935).

Samen vormden de raadsjuffrouwen de raad van de hoogmeesteres. Hun leeftijd bepaalde de onderlinge hiërarchie. Als de hoogmeesteres een belangrijke beslissing moest nemen, dan bracht zij de oudste raadsjuffrouw als eerste op de hoogte. En als de hoogmeesteres voor langere tijd afwezig was van het hof of als ze weigerde haar taken uit te voeren, dan moest de oudste raadsjuffrouw haar bevoegdheden zolang waarnemen.²⁸³ Andere informatie over de functie van de raadsjuffrouwen is heel schaars: ook na 1410 zijn er geen namen van raadsjuffrouwen bekend uit de akten. In de statuten van 1589 komen ze maar sporadisch ter sprake: er wordt alleen verwezen naar vier raadsjuffrouwen in het kader van de visitatie van de godshuizen. In de registers en akten vanaf het begin van de 16de eeuw komen ze vaker ter sprake.²⁸⁴

Hoe de taakverdeling verliep in de middeleeuwen, is moeilijker te achterhalen. Enkele taken waren in handen van mannen. De stichtingsoorkonde bepaalde dat naast de pastoor ook twee mombers, wereldlijke of geestelijke mannen, moesten worden aangesteld om de tijdelijke belangen van het begijnhof te helpen beheren. De hoogmeesteres mocht deze mombers aanwijzen, op

[2.37] Zoals op haar grafsteen vermeld staat was hoogmeesteres Agnes de Hubens van adellijke afkomst, 1788 (epitaaf 25) (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

voorwaarde dat ze de pastoor erover raadpleegde.²⁸⁵ In de statuten is er van deze mombers geen spoor. Pas in 1306 duikt de eerste naam op van een man die optreedt in naam van het begijnhof en die niet de pastoor is.²⁸⁶

In de volgende decennia duiken steeds vaker mombers op in de akten, bijna uitsluitend naar aanleiding van transacties in verband met grond. Hun aantal steeg steeds sneller naarmate de 14de eeuw vorderde. In 1382 kwam de administratie van

het begijnhof in handen van leken. Zij werden vervangen door een commissie die door de bisschop werd aangesteld.²⁸⁷ De administratieve hervorming die door Jan van Beieren werd doorgevoerd in 1410, had als gevolg dat de taken van de mombers zich beperkten tot het beheer van de goederen van het begijnhof. Jan van Curingen, die voor het eerst werd genoemd in een akte uit 1400, was bijzonder actief op het vlak van grondtransacties. Hij was minstens 43 jaar lang actief als functionaris van het begijnhof. Al die jaren werd hij niet alleen 'momber' genoemd, maar ook 'procurator', en steeds vaker 'infirmieremeester' of 'rentmeester van de infirmerie'. Die wijzigende benaming wijst erop dat zijn taak evolueerde, van een algemene functie als voogd tot een gespecialiseerd rentmeesterschap.

In 1549 stelde de pastoor van het begijnhof een overzicht op van de rentmeesters die het begijnhof de voorbije anderhalve eeuw had gekend.²⁸⁸ Zij volgden elkaar onafgebroken op tot in 1533. In dat jaar werd Maarten vanden Spiegel uit zijn functie ontzet, omdat hij niet genoeg tijd investeerde in het beheer van de rekeningen.²⁸⁹ De hoogmeesteres en de pastoor beslisten daarom dat de mombers voortaan zouden worden vervangen door *rentmeesteressen van onsen begijnen geset*. Tot in 1549 beheerden deze rentmeesteressen de inkomsten en uitgaven. De taak van de mombers werd beperkt tot de controle van de rekeningen die door de rentmeesteressen werden opgesteld.²⁹⁰ De allereerste verwijzing naar een rentmeesteres, Elisabeth van Worme geheten, dateert uit 1538.²⁹¹

Ook in de volgende decennia namen begijnen het rentmeesterschap ter harte. Pas in 1724 is er weer sprake van een rentmeester, Joannes Scholteden.²⁹² Waar dit hernieuwde vertrouwen in externe mannen vandaan kwam, is niet duidelijk. Misschien was er geen goede opvolgster beschikbaar na het overlijden Anna Bormans, de laatste rentmeesteres. Hoe dan ook, tot de opheffing van het begijnhof volgden er nog twee rentmeesters.²⁹³ Hun aanstelling maakte echter geen einde aan de rij mombers die de rekeningen van de rentmeesteressen moesten controleren. Die mombers werden ook 'syndici' genoemd en ze waren niet zelden van hoge komaf. Zo bevonden zich onder hen onder meer oud-burgemeesters en schepenen van de stad.²⁹⁴

Er werden telkens twee rentmeesteressen aangesteld, die *sullen besorghen allen het gene de infirmarey aengaet*. De ene was verantwoordelijk voor de registers, de andere moest de meesteressen, de begijnen en de meiden en knechten uitbetalen.²⁹⁵ Eén rentmeesteres had een sleutel van de kisten waarin de registers werden opgeborgen en de andere had een sleutel van de kist waarin het geld zat, zodat de kisten alleen in aanwezigheid van beiden konden worden geopend. Zij moesten er ook voor zorgen dat de nodige werkzaamheden op het begijnhof werden uitgevoerd als dat nodig bleek. Daarvoor moesten ze wel altijd de toestemming van de pastoor en de hoogmeesteres vragen.

De rentmeesteressen waren niet de enige functionarissen die aan de infirmerie verbonden waren. Er werd ook een infirmeriemeesteres aangesteld. Zij moest, samen met de rentmeesteressen, *eendrachtelyc dat meeste profyt der infirmarey (...) aenleggen*. Van haar werd verwacht dat zij de leiding nam van het dagelijkse reilen en zeilen in de infirmerie. Ze moest erover waken dat de

begijnen die in de infirmerie verbleven, kregen waar ze recht op hadden. Die omschrijving ligt ook in de lijn van wat elect Jan van Beieren had bepaald in zijn oorkonde van 1410. Hij beklemtoonde de verzorging van zieke, zwakke en arme begijnen.²⁹⁶

Zoals gebleken is uit de beschrijving van de gulde, was het haar kerntaak de armen te ondersteunen. In de beginperiode moesten twee guldemeesteressen zich, samen met een mombler, van die taak kwijten. Ook in de volgende eeuwen schijnen er altijd twee guldemeesteressen te zijn geweest. Aangezien de gulde over eigen inkomsten beschikte, waren de verantwoordelijkheden van de rentmeesteressen en de guldemeesteressen inhoudelijk vergelijkbaar. Daarnaast stonden die laatsten ook in voor de verdeling van het brood of van andere schenkingen onder de begijnen.²⁹⁷

In de statuten werd veel aandacht besteed aan de huismeesteressen. Als drie of meer begijnen samenwoonden – wat in Sint-Truiden heel vaak gebeurde –, dan moesten zij in onderling overleg een huisoverste kiezen. Die huismeesteresse fungeerde als schakel tussen de oversten van het hof en de bewoonsters van het huis. Een stem in de raad had zij niet. Toch was ze van cruciaal belang. Alle novicen waren immers verplicht in een godshuis of convent te wonen, zodat zij onder auspiciën stonden van een huismeesteresse, die het liefst een onberispelijke reputatie genoot. De huismeesteresse moest hen de gewoonten van het begijnenleven bijbrengen²⁹⁸ en ze moest ook elke vrijdag een kapittel houden, tijdens hetwelk de huisbewoonsters hun zonden konden belijden.²⁹⁹ Daarnaast diende ze ook de eigen renten van het (gods)huis te innen en *daermee [te] coopen wat het huys en kinderen toe behoort*.³⁰⁰ De taak van huismeesteresse was zwaar. De oudste statuten bepalen al dat een begijn die door haar huisgenoten werd aangewezen, verplicht was die functie op zich te nemen.³⁰¹ Wellicht hebben enkele begijnen pogingen ondernomen om onder hun verkiezing uit te komen.

Een bijzonder ambt was dat van de portiersters. De oversten stelden twee portiersters aan die zij, als ze niet voldeden, weer konden afzetten. Hun loon werd betaald door de infirmerie. Van hen werd verwacht dat ze waakten over wie het begijnhof in- en uitging. Daarom moest er altijd één van hen beiden thuis zijn. Als ze merkten dat een begijn op een ongeoorloofd tijdstip het hof verliet of binnenkwam, dan moesten ze dat melden aan de pastoor of aan de hoogmeesteresse. Een reglement uit 1777 dat speciaal voor de portiersters werd opgesteld, verbood hen met de begijn in kwestie in discussie te treden, *om alsoo de liefde der susteren niet te breeken*. De portiersters waren bij voorkeur stil van aard, zodat ze de conversatie met begijnen of met mensen van buiten het begijnhof zouden schuwen.³⁰² Ze moesten ervoor zorgen dat de poort van het begijnhof in de winter om zeven uur werd gesloten en in de zomer twee uur later, *ten were datter wagen oft karre noch moeste nootsakelyk uyt oft in vaeren*.³⁰³

Minder aanzienlijk dan de al genoemde functies was het toch niet onbelangrijke ambt van de kosteressen. De oversten van het begijnhof mochten twee kosteressen aanstellen, van wie er minstens één in de kosterij moest wonen. Als voornaamste taken moesten ze de klok luiden en in de kerk helpen. Zo moesten ze ervoor zorgen dat het brood en de wijn klaarstonden voor de dienst.³⁰⁴ Ook de kosteressen kregen in ruil voor hun diensten

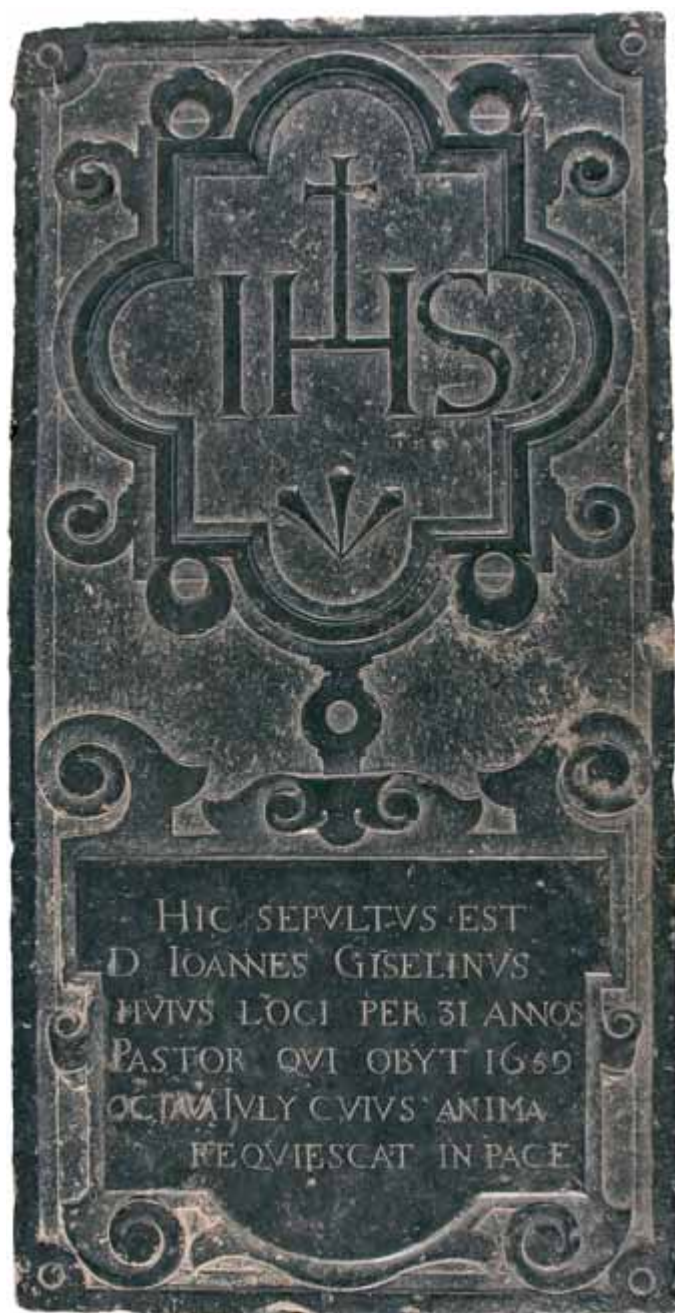

[2.38] Aan hun verschillende kledij is duidelijk merkbaar dat deze twee begijnen een andere rang hadden: mogelijk een nog niet geprofeste en een oudere begijn. Detail van de muurschildering met de Heilige Elisabeth van Hongarije, ca. 1510 (THOC, 2004).

een vergoeding van de infirmerie, in de vorm van graan of brood, bier en soep. Daarnaast kregen ze ook bijkomende vergoedingen voor extra werk.³⁰⁵ De 15de-eeuwse statuten bepalen dat zij de enigen zijn die *eenen hane met twee binnen houden mach*.³⁰⁶ De kosterij van het begijnhof van Sint-Truiden stond vlak bij de kerk.

De pastoor kwam hierboven al vaker aan bod. Veel formele gegevens over de pastoor zijn echter niet terug te vinden, noch in de statuten van 1589, noch in de oudere statuten. In tegenstelling

[2.39] De grafsteen van Joannes Giselinus, pastoor van 1628 tot 1659 en schenker van het orgel, bevindt zich in het koor (epitaaf 5) (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

tot in de meeste andere begijnhoven waren deze statuten kennelijk alleen bedoeld voor de begijnen, met en zonder bijkomende functie.³⁰⁷ Enkel in de stichtingsoorkonde van 1265 werd naar de pastoor verwezen: hij moest aangesteld worden door de abt van de Sint-Trudoabdij, die hem ook uit zijn functie kon ontsetten. Verder had de pastoor een stem bij de verkiezing van de hoogmeesteres. Hij werd door de infirmerie onderhouden³⁰⁸, en in de latere periode had hij een pastorie buiten de muren van het hof tot

zijn beschikking.³⁰⁹ De pastoor genoot meer dan de begijnen van schenkingen. Bovendien kreeg hij, volgens het *recht des beggijnen*, grotere en veelvuldige porties graan, bier, vlees, soep, kaarsen en kolen.³¹⁰

In de oudste oorkonden van het begijnhof komen geregeld de namen voor van de eerste pastoors. Zij traden vaak op in naam van het begijnhof of in naam van individuele begijnen. Mathias, de allereerste pastoor van het begijnhof, werd vermeld in akten uit de periode 1266-1300. Van zijn opvolger Clemens werd alleen de grafsteen bewaard in het koor van de kerk.³¹¹ Sarisius, de derde pastoor van het begijnhof, komt ook ter sprake in de oorkonden.³¹² Toch moeten we vaststellen dat van die eerste pastoors niet veel meer bekend is dan hun naam. Ook van de meeste latere pastoors, zelfs tot in de 17de eeuw toe, is weinig meer geweten dan hun naam.³¹³

Enkele pastoors waren bijzonder actief in de administratie van het begijnhof: zij namen het initiatief nieuwe landregisters te beginnen, naamlijsten op te stellen, oude registers te laten inbinden, enzovoort. Het spreekt vanzelf dat deze enkelingen prominenter aanwezig zijn in de bronnen. Op het vlak van de administratie, maar ook op andere vlakken, was pastoor Cartuyvels ontegenzeggelijk de meest actieve pastoor die het begijnhof in zijn zes eeuwen durende geschiedenis heeft gekend. [2.12] Niet alleen kopieerde hij talloze akten, brieven en oorkonden in diverse registers, hij was ook nauw betrokken bij het beheer van het begijnhofbezit en trad op als openbaar notaris voor de begijnen en de pachters van het begijnhof.³¹⁴ In de 18de eeuw echter was het gebruikelijk dat dat gebeurde door een notaris uit de stad. Het meest bedrijvig was Cartuyvels op het vlak van de systematisering van het begijnhof-archief. Zowel van zijn directe voorgangers als van zijn opvolgers zijn veel minder sporen te vinden in het archief. De bezigheden van de pastoors beperkten zich dus niet tot het voorgaan van de mis of het horen van de biecht, hun kerntaken.

Gezien het aantal begijnen mag het niet verwonderen dat de pastoor voor de uitoefening van zijn geestelijke taken werd bijgestaan door kapelaans. In de eerste stichtingsoorkonde werd nog geen onderscheid gemaakt tussen de pastoor en de kapelaans: er werd gesproken van de aanstelling van één of twee priesters, naargelang het aantal begijnen. In de tweede stichtingsoorkonde gold dezelfde bepaling, maar er werd geen beperking meer opgelegd qua aantal. Bovendien was er ook sprake van 'helpers' die voor één jaar werden aangesteld. Ook die helpers moesten door het begijnhof onderhouden worden.³¹⁵

Hoeveel kapelaans het begijnhof in de middeleeuwen telde, kan onmogelijk vastgesteld worden. Deze geestelijken komen slechts sporadisch voor in de akten. Bovendien werden noch hun taken, noch hun aantal in de statuten verduidelijkt. In de nieuwe tijd was het gebruikelijk dat er drie kapelaans aanwezig waren op het begijnhof. De schouwtekening van 1576 vermeldt drie kapelaans en één pastoor. De kapelaans woonden ieder in een *baghyne huys*.³¹⁶ Vermoedelijk woonden zij, in tegenstelling tot de pastoor, daadwerkelijk op het begijnhof. Het aantal kapelaans bleef in de daaropvolgende eeuwen stabiel. Ook toen het begijnhof sterk groeide, bleef het aantal kapelaans gelijk. Meer zelfs, naar aanleiding van de financiële moeilijkheden in het laatste kwart van de 17de eeuw werd beslist om tijdelijk maar twee kapelaans

[2.40] De stilte en de ruste op het begijnhof, uitgedrukt in een pentekening van C. Huart (Clement, Ghobert & Huart 1919, 4).

te onderhouden, hoewel het aantal begijnen hand over hand toenam. [2.18] Pas in de loop van de 18de eeuw werd opnieuw een derde kapelaan in dienst genomen. In die periode was een kapelaan medeverantwoordelijk voor de diensten in de kerk, voor de preek en voor de biecht.³¹⁷ Belangrijke diensten, zoals de professie en andere hoogmissen, werden slechts uitzonderlijk door een kapelaan voorgegaan.³¹⁸ Ook de ziekenzalving werd uitsluitend door de pastoor gedaan. Op werkdagen moesten de kapelaans de mis zingen, ieder een week lang.³¹⁹

De oudste kapelaan werd ook 'eerste kapelaan' genoemd. Hij had meer rechten dan de tweede, die op zijn beurt hoger in rang was dan de derde. De oudste kapelaan verving de pastoor ook als die afwezig was of om een andere reden zijn taak niet kon uitvoeren.³²⁰ Als een hogere kapelaan stierf of het hof verliet, dan nam de eerstvolgende zijn plaats in. Maar het was niet zo dat de oudste kapelaan de pastoor automatisch opvolgde als die overleed. De hoogmeesteres had immers het recht een pastoor voor te dragen, waarna de abt hem al dan niet aanstelde.

Tot slot moeten we hier nog wijzen op de rol van de visitorator van het begijnhof. Hoewel het begijnhof geen deel uitmaakte van een orde, was het toch onderworpen aan een zekere externe controle. Het bisdom probeerde toezicht te houden op de begijnen door regelmatige visitaties door een diocesane opzichter of *visitorator beginarum*.³²¹ In 1266 werd Renier van Tongeren in die functie benoemd voor het hele bisdom Luik. Opvolgers die hetzelfde werkterrein toegewezen kregen, zijn

niet bekend. Er zijn wel namen van andere visitoratoren bekend van wie het werkterrein was beperkt tot één begijnhof.³²² De oudste visitorator die in de oorkonden van het begijnhof van Sint-Truiden werd vermeld, is Walter, pastoor van Gosenhoven.³²³

Deze visitoratoren waakten over de opvolging en aanpassing van de reglementering van het begijnenleven.³²⁴ Daarnaast controleerden zij ook de rekeningen van het begijnhof. In de 17de en 18de eeuw namen de opeenvolgende vicarissen, plaatsvervangers van de bisschop, deze taak waar. Hun voornaamste taak was het reviseren van de rekeningen, wat consequent gebeurde. Uit de data van de goedkeuringen blijkt dat de visitorators het begijnhof niet elk jaar bezochten, maar vermoedelijk wel om de twee jaar.³²⁵

Evoluerende instellingen, evoluerende gemeenschap

Om het gemeenschapsleven binnen de muren van het begijnhof van Sint-Truiden te organiseren, werd een reeks instellingen en ambten in het leven geroepen. Sommige werden al bij de stichting geconcipeerd, andere ontstonden gaandeweg, om een concrete nood te lenigen. In zijn zes eeuwen durende bestaan maakte het begijnhof onmiskenbaar een evolutie door, net als de instellingen en functionarissen die eraan verbonden waren. Het duidelijkst zien we die evolutie bij de infirmerie. Terwijl die instelling oorspronkelijk bedoeld was als een oord waar hulpbehoevende begijnen – arm of ziek – terecht konden, was

ze eind 18de eeuw geëvolueerd tot het economische centrum van het begijnhof. De zorg voor individuele begijnen was volledig naar de achtergrond verschoven. Steeds meer werden zorg-behoevende begijnen opgevangen door hun huisgenoten.

Ook de rol van de vrouwen op het begijnhof wijzigde. In de eerste eeuw van het begijnhof was de hoogmeesteres absoluut de belangrijkste persoon. Zij vertegenwoordigde haar gemeenschap in de akten en nam ook belangrijke zakelijke beslissingen, daarin bijgestaan door de raadsjuffrouwen. Die grote zelfstandigheid en de ongebruikelijke status van begijnen – zij waren kloosterlingen noch wereldlijke vrouwen – werd getemperd door een mannelijke inbreng. In de stichtings-oorkonde voorzagen de stichter van het begijnhof, de abt van Sint-Truiden, en de prins-bisschop van Luik zakelijke bijstand door mombers en geestelijke en andere controle door een visitator.

Vanaf de tweede helft van de 16de eeuw, toen het begijnhof in volle Contrareformatie op zoek was naar een nieuw elan, werd het rentmeesterschap vervangen door een rentmeesteressenschap. Een reorganisatie van de administratie zorgde voor nieuwe middelen. Samen met de verhoogde interesse in spiritualiteit en de moeilijke wereldlijke omstandigheden, zorgde dat voor een ongekende bloei van de begijnengemeenschap gedurende de 17de eeuw. Tot in het eerste kwart van de 18de eeuw kwam er geen verandering in de taakverdeling, maar daarna werd de boekhouding weer aan mannen toegewezen. De 17de-eeuwse bloei was voorbij. Uitgerekend op dat moment traden de mannelijke mombers sterker op de voorgrond. Dat mechanisme moet minstens geïnterpreteerd worden als een indicator voor de zelfredzaamheid en wellicht ook voor het verlangen naar zelfstandigheid. Op het moment dat de begijnen afzagen van betrokkenheid bij hun wereldlijke belangen, kwam hun gemeenschap in een neerwaartse beweging terecht. Dat gebeurde in de 14de eeuw, toen de wereldlijke mombers op de voorgrond traden in de akten, en het herhaalde zich in de 18de eeuw. We kunnen daaruit voorzichtig besluiten dat de uitstraling en het succes van de begijnengemeenschap van Sint-Truiden afhankelijk waren van de inzet en de betrokkenheid van de vrouwen binnen de muren van het hof.

Noten

- Over de precieze betekenis van het woord 'begijn' zijn er talloze theorieën, die in de tijd wisselende populariteit genoten. Men heeft etymologische banden willen aantonen met de heilige Begga, met de vermeende stichter Lambert le Bègue, met de grijsbruine kleur van het habijt ('beige'). De recentste hypothesen zien een verwantschap met het oud-Franse 'bèguer', in de betekenis van prevelen of mompelen. De 'begijnen' waren dus 'voor zich uit mompelende' vrouwen. Zie Philippen 1918, 16-39; Simons 2001, 121-125.
- Simons 2001, 1-7.
- Simons 1991, 125-131; Simons 1989, 68-78.
- Vandenbroeck 1994, 15.
- Simons 1994, 8-9. Een voor vrouwen minder positief gevolg van de Gregoriaanse Hervorming, die tot doel had de grens tussen leken en clerici in de Kerk scherper te trekken, was dat vrouwen definitief een inferieure rol kregen toebedeeld: nooit konden zij tot de geestelijkheid worden toegelaten. De middeleeuwse misogynie werd hierdoor nog verscherpt.
- Van een aantal van deze 'vrome vrouwen' zijn de levensbeschrijvingen bewaard. De grondtoon in deze door mannen geschreven levensbeschrijvingen was eerder positief. Één van de auteurs, Jacob van Vitry, nam zelfs expliciet de verdediging op van deze vrouwen. Hij stelde hen tot na te volgen voorbeeld, om de verloederde Kerk van haar ondergang te redden. Zie Simons 2001, 35-48 en passim.
- Philippen 1918, 40-126 beschrijft vier organisatievormen (thuis; in groepjes; nabij een kerk of hospitaal; in een hof). Een synthese hiervan vindt men in Mac Donell 1969, 170-186. Inmiddels werd dit vierledige model genuanceerd door Simons 2001, passim.
- Simons 2001, 48-49.
- Majérus 2000, 37.
- In Brabant en Vlaanderen werden vanaf 1232 begijnhoven gesticht: Milis 1982, 204.
- Simons 1994, 15.
- Simons 1989, 84-91. Voor een zicht op de verschillen tussen begijnhoven en begijnenconventen en de misinterpretatie ervan door historici, zie Ziegler 1987, 34-36.
- Simons 2001, 48-50.
- Ruwet 1958, 151-193.
- De verdeling van de macht tussen bisschop en abt was een moeilijke kwestie. In de 12de eeuw werd met paaltjes de grens tussen beide gebieden aangegeven. Ook in de volgende eeuwen ontstonden meermaals problemen in verband met deze verdeling. Charles 1965, 187-189.
- Decat 1994, 19-22.
- Verder onderzoek naar een eventueel verband tussen deze heilige en de latere begijnen in dezelfde stad is noodzakelijk. Zie Majérus 1997, 2, 705-710.
- Uitgegeven door Pirenne 1896, onder meer 12 en 363-365.
- Niet al deze 'beginnae' waren evenwel aanwezig in Sint-Truiden. Enkele van de vermelde namen moeten volgens Walter Simons toegewezen worden aan Diestse begijnen. Hij baseert zich daarvoor op niet-uitgegeven akten in de cartularia van de Sint-Trudoabdij, bewaard in het RA Hasselt. E-mail aan M. Laenen van 21 juni 2004.
- Aerts 1968, 243-245.
- Zie Bijlage 2.2. Köpke 1852, 400-401.
- Anno Domini 1241 Robertus primus (...) Leodiensis episcopus efficitur. Tempore huius episcopi incepit status Beginarum.* Köpke 1852, 395 en Lavigne, Jappe Albers & Jansen 1988, 95. Het bestaan van een begijnengemeenschap in de eerste decennia van de 13de eeuw in Sint-Truiden kan niet aangetoond worden. De enige aanwijzing is de genoemde aanwezigheid van Christina de Wonderbaarlijke.
- Zie Bijlage 2.1: stichtingsoorkonde van 1265.
- Simons 2001, 48-50.
- Zie Bijlage 2.1. Van de stichtingsoorkonde uit 1258 is enkel een afschrift bewaard in het Cartularium D van de Sint-Trudoabdij, bewaard in de Universiteitsbibliotheek van Luik. Van de tweede oorkonde zijn zowel het origineel als enkele afschriften bewaard. Het origineel, dat in de oorkonden-collectie van het Fonds Begijnhof Sint-Truiden in het RAH behoort te zitten, is echter spoorloos. Alleen de tekst van 1265 werd uitgegeven, maar volgens het afschrift in Register 9 van het genoemde fonds in het RAH. Toen Straven zijn uitgave publiceerde was het origineel immers nog niet overgemaakt aan het genoemde archief. Dat gebeurde pas in 1894, door de minderbroeders van Sint-Truiden (volgens Nimal 1908, 41, noot 1).
- Goethals 1964, 69-85. In de eerste stichtingsoorkonde werd het aantal procuratoren beperkt tot één of twee, naargelang het aantal begijnen. Deze beperking werd in de oorkonde van 1265 weggelaten.
- Aerts 1968, 243-245.
- Zie Bijlage 2.3.
- Zie Bijlage 2.4. RAH, FBST, Register 9, f. 32-34v.
- Goethals 1964, 35-42. In het archief van het begijnhof van Tongeren is alleen het incipit van de oorspronkelijke Latijnse tekst te vinden, opgenomen in een later reglement uit 1353.
- Zie Bijlage 2.5. RAH, FBST, Register 9, f. 35-38v.
- Goethals 1964, 41. De oorkonde van Jan van Heinsberg (1 januari 1420) werd uitgegeven door Straven 1876, 133-135. Jan van Heinsberg was elect van Luik in de periode 1419-1455: Lejeune 1980, 249-251.
- Zie Bijlage 2.6. RAH, FBST, Register 9, f. 79r-90v.
- De enige uitzondering hierop is een korte lijst, met een tiental geboden voor de portiersters, daterend uit 1777.
- Van den Eynden 1960, 98.
- Van den Eynden 1960, 303.

37. Van den Eynden 1960, 303-304.
38. Van den Eynden 1960, 307-308.
39. Statuten 1246: zie Bijlage 2.4 (kapittel lichte misdaad).
40. Statuten 1246: zie Bijlage 2.4 (kapittel lichte misdaad).
41. Zie Bijlage 2.5.
42. Voor een woordelijke vergelijking van de statuten van 1246 en de statuten van 1589, zie Goethals 1964, 43-46.
43. Statuten 1589, kapittel 18: zie Bijlage 2.6.
44. Statuten 1589, inleiding: zie Bijlage 2.6.
45. Statuten 1589, kapittel 34: zie Bijlage 2.6.
46. RAH, FBST, Register 15bis, f. 1v-7v. Deze statuten zijn niet gedateerd, maar worden wel gevolgd door een ordonnantie van 11 september 1632 waarin bepaald wordt dat zij moeten worden nageleefd. Ferdinand van Beieren (prins-bisschop van 1612 tot 1650) vaardigde zijn statuten dus uit voor deze datum.
47. RAH, FBST, Register 9, f. 117. Jean Louis van Elderen was prins-bisschop van 1688 tot 1694.
48. RAH, FBST, Register 9, f. 71v: brief van vicaris-generaal Cornelius Faes, 18 december 1689.
49. Philippen 1918, 133-134. Zie ook Ziegler 1987, 51-70, voor een nuancering van het belang van de begijnenkweste op dit concilie.
50. Majérus 2000, 40-41.
51. Philippen 1918, 136-137.
52. Majérus 2000, 41.
53. Simons 1994, 21-23. De interne wantoestanden die blijken uit de 14de-eeuwse statuten van het begijnhof van Diest kunnen als voorbeeld gelden. Zie Philippen 1918, 138.
54. Straven 1876.
55. Straven 1876, 167-185.
56. Straven 1876, 293-298.
57. Straven 1876, 304-305.
58. Decat 1994, 40-44 en Ubachs 2000, 134-140.
59. Decat 1994, 42.
60. Oorkonde van 22 september 1507: SAST, Oorkonden, C III, recto: Straven, 1886, 2, 263-266.
61. Een afschrift van deze statuten (wellicht uit de 15de eeuw) bevindt zich in RAH, FBST, Register 9, of Philippen 1918, 303 e.v.
62. Bijvoorbeeld: Oorkonde mei 1275: begijn Beatrix de Flidermale schenkt aan de infirmerie 18 roeden land te Brustem; zie RAH, FBST, Oorkonde 8, of Grauwels 1962, 4.
63. De officiaal van Luik verklaarde op 11 december 1311 dat de begijnen tijdens het interdict het voorrecht hadden de sacramenten te mogen ontvangen. Originele akte bewaard: RAH, FBST, oorkonde 33, of Straven 1876, 110-114.
64. Voor de integrale tekst van deze bul, daterend van 22 juni 1324, zie Fredericq 1896, 2, 85-86.
65. Het origineel en een afschrift van dit bevel werden bewaard in het archief van het begijnhof van Sint-Truiden, in RAH, FBST, oorkonde 42 (origineel) of Register 9, f. 3v-5 (afschrift). Voor de integrale tekst van dit bevel, daterend van 24 oktober 1324, zie Fredericq 1896, 2, 86-88 en Straven 1876, 111-114.
66. Bul van 21 januari 1343, waarvan het origineel en een afschrift zijn bewaard; RAH, FBST, Oorkonde 51 en Register 9, f. 5v-6v, of Straven 1876, 119-121.
67. De paus gebiedt op verzoek van Lambertus, rector van het begijnhof, dat alle gestolen goederen van het begijnhof worden teruggegeven. Vidimus van de officiaal van Reims, gedateerd 8 december 1344, van een bul van paus Clemens VI, gedateerd 8 oktober 1344, RAH, FBST, Oorkonde 54: Straven 1876, 122-123, maar door hem foutief gedateerd.
68. Oorkonde 28 juni 1345, RAH, FBST, Oorkonde 55: Straven 1876, 124-128.
69. In geen enkele andere bron zijn er hiervan sporen terug te vinden. Wel was er in 1382 nog een proces met ene Hendrik Cloeter, burger van Sint-Truiden, die zich onrechtmatig hout had toegeëigend uit de bossen van de begijnen. De man kwam echter niet opdagen tijdens zijn proces voor de officiaal van Luik. Zie Oorkonde 12 februari 1382; RAH, FBST, Oorkonde 68. Zie Straven 1876, 19-20.
70. Lavigne, Jappe Albers & Jansen 1988, 2, 198.
71. Lavigne, Jappe Albers & Jansen 1988, 2, 206-207.
72. Besluit van 12 oktober 1439; SAST, Nachtegael, f. 57v: Straven 1886, 1, 343.
73. Prins-elect Jan van Beieren (1390-1418) droeg de titel 'elect van Luik en graaf van Loon'. Omdat hij de priesterzalving weigerde, werd hij nooit tot bisschop gewijd. Lejeune, 'Het prinsbisdom Luik', 1980, 247-248.
74. Oorkonde van 18 juni 1413; RAH, FBST, Oorkonde 89: Straven 1876, 132-133. Er zijn evenwel geen akten bewaard in het archief waaruit blijkt dat er effectief van dit recht gebruikgemaakt werd. Straven, die inzage heeft gehad in stukken die intussen onvindbaar blijken, heeft geen dergelijke documenten gezien: Straven 1876, 21.
75. Oorkonde van 1 januari 1420; bevindt zich, in tegenstelling tot alle andere aangehaalde akten, niet in het Fonds Begijnhof Sint-Truiden van het Rijksarchief Hasselt. Wij moeten vertrouwen op het afschrift van Straven, waarvan wij bron noch bewaarplaats kennen. Straven 1876, 133-135.
76. Oorkonde van 18 november 1469, enkel in afschrift bewaard, in RAH, FBST, Register 9, f. 10-11: Straven 1876, 142-144.
77. Uit een besluit van 22 april 1439 van het stadsbestuur blijkt dat het rentmeesterschap van religieuze instellingen een gegeerde positie was, die vaak werd gecumuleerd. SAST, Nachtegael, f. 37: Straven 1886, 1, 298-299.
78. Straven 1876, 21.
79. Het aantal verkoopsakten uit die periode is wel groter dan het aantal akten uit voorgaande eeuwen. Maar dat feit kan niet geïnterpreteerd worden als een indicatie voor een bloei van het begijnhof, aangezien de verschriftelijking in de 15de eeuw veel verder gevorderd was dan voorheen.
80. Decat 1994, 40-44.
81. Een overzicht van de lonen van de werklieden bevindt zich in SAST, FBGH, Register 8, rekeningen 1498-1499. De beide contracten bevinden zich in SAST, FBGH, Register 48, respectievelijk achter de rekening van 1507 en 1510; zie de bijdrage van Th. Coomans.
82. Trooskens 1994, 27.
83. Philippen 1918, 143-146.
84. Trooskens 1994, 31-34. De interesse van aartshertogin Isabella voor het begijnenwezen was bijzonder groot. Niet alleen bad zij dagelijks in het – koninklijke – begijnhof van Brussel, zij schonk ook grond en geld aan een aantal begijnhoven die wilden uitbreiden.
85. Een mogelijke stichter van de begijnenbeweging was in de 16de eeuw Beatrix, vrouw van de koning van Bohemen, over wie de legende zegt dat de eerste letters van haar naam en die van haar dochters Ghiselundis en Nazarena de basis waren voor het woord 'Begina'. Maar de twee voornaamste hypothesen over de stichter concentreerden zich rond Lambert li Bègue, beschouwd als de eerste begijnenpriester in Luik, en de heilige Begga. De hypothese over die laatste vond aan het begin van de 17de eeuw vooral ingang. Zie Philippen 1918, 148-150. Recente status quaestionis over de rol van Lambert li Bègue in: Simons 2001, 24-25; Lauwers 1997, 239-248; Goossens 1984.
86. Majérus 2000, 41-42.
87. Decat 1994, 45-46.
88. Ubachs 2000, 171.
89. Decat 1994, 46-47.
90. Ubachs 2000, 253-259.
91. Decat 1994 en Ubachs 2000, 256-259.
92. Duchateau 1993, 8.
93. (...) *de Soldaten met honderde passerende neffens de Mueren des voorschreven Beggyn hof [van Sint-Truiden], datse tot drymael hebben de mueren opgeklommen, om het selve gelyk de andere Cloosters ook te plunderen, maer zyn alsdan door een hemelsche macht wederhouden gheweest, gelykerwys sy selver tot Scurboven in Sinte Sebastiaen bekennt hebben. Gelyk ook den Eerw Heer Tilman Boschmans doen ter tijdt Pastoor des voorschreven Beggyn-hof publickelijk op den Predik-stoel verklaert heeft: en tot danksegging wort noch op heden gehouden op den Feest-dagh der Scheydinge der Apostelen den 15 julij in 't Beggyn-hof eenen solemnelen Dienst met de processie.* Zie 'Het leven van de seer Edele Doorluchtigste en H. Begga...'; [1711], 526.
94. Indicaties van de aanwezigheid van soldaten zijn te vinden in SAST, FBST, Register 34, rekeningen 1676-1677 en 1678-1679. Zie ook Straven 1876, 29-31.
95. Akte van 10 augustus 1623; deze vrijgeleide is bewaard; SAST, FBST, Bundel 1: Straven 1876, 26-27. *Vous mandans (...) de ne loger, ny permettre que soyent logez aud. Béguinage par qui que ce soit aulcus gens de Gerre sans Expresse nostre ordonnance ou du mareschal del Hoste ny au surplus faire ny souffrir estre faictes*

- aucuns foulles damages, tortz. exactions forces ou oppressions en aulcune manier a paine d'Encourir l'Indignation.*
96. Op 10 juni 1580, 25 juni 1580, 7 juli 1580, 7 oktober 1581 en 5 april 1597 verkocht het begijnhof enkele renten voor een aanzienlijke som geld, onder meer aan hoogmeesteres Margareta Uytenbroecke, aan pastoor Jan Banx en aan begijn Christina Robijns. Op 15 juli 1592 gaf prins-bisschop Ernest van Beieren de toestemming om 600 gulden te lenen. Enkele akten met betrekking tot de verkoop van deze renten werden uitgegeven door Straven 1876, 148-153 en 186-188. Ook de oorkonde van prins-bisschop Ernest van Beieren werd door hem uitgegeven, 185-186.
  97. Akte stadsbestuur 29 november 1688, SAST, Maendachboek I, Judiciael Maendachboek, 462; Straven 1886-1895, 4, 398.
  98. Straven 1876, 32. Op 1 december 1688 besliste de stadsmagistraat dat het begijnhof gedwongen moest worden de gestelde belastingen te betalen. SAST, Maendachboek I, Judiciael Maendachboek L, 462b; geparafraseerd in Straven 1886-1895, 4, 399.
  99. RAH, FBST, Register 1.
  100. Statuten van 1589: Zie Bijlage 2.6.
  101. Het begijnhof zag zich op 24 juni 1692 genoodzaakt een lening aan te gaan met bankier Guillaume Clerx uit Luik om te voorkomen dat de stedelingen opnieuw zouden inbreken in het hof. Zie SAST, FBST, Doos 2, bundel, f. 252-254.
  102. Straven 1876, 34 e.v. besteedde aandacht aan deze moeilijke periode. Uitsluitend voor die feiten waarvoor wij geen beroep konden doen op archiefgegevens, hebben wij Straven als bron gebruikt.
  103. SAST, Archief Heynen, Nota's begijnhof, ongenummerd; SAST, Kerkregisters, 122: A. Vanderborcht trad in op 1 april 1661 en werd hoogmeesteres op 28 augustus 1678. Eerder was P. Cartuyvels al pastoor geweest in twee andere parochies, zodat hij in 1717 zijn 50-jarig jubileum als priester vierde. Straven, 1876, 64-65.
  104. In het professieregister schreef Cartuyvels bij haar naam: *Haec est electa superior, quod dolens*. SAST, Fonds kerkregisters, 122: 1 april 1661.
  105. SAST, FBST, Register 34, Rekening 34.
  106. Commentaar van Cartuyvels bij een ordonnantie van de prins-bisschop, 9 januari 1683 in SAST, FBGH, Register 41, 465.
  107. SAST, FBGH, Register 3, 123-124. Uit het verslag van de notaris blijkt dat Cartuyvels een duidelijke strategie had. Hij eiste dat de commissarissen hem de originele ordonnantie van de prins-bisschop of een 'authentieke kopij' ervan toonden. Konden zij dit niet, dan weigerde hij de genoemde maatregelen te aanvaarden. SAST, FBGH, Register 41, 101-102.
  108. Brief van prins-bisschop Maximiliaan-Hendrik van Beieren, 29 november 1684, in SAST, FBGH, Register 41, f. 46v en f. 107 en SAST, Bevolkingsregisters, 122, f. 13r (6 mei 1684).
  109. SAST, FBGH, Register 41, f. 106v-107 en 109.
  110. SAST, FBGH, Register 41, 517 (origineel) en 473 (afschrift): brief van het kapittel van Luik 14 oktober 1688.
  111. Straven 1876, 35-36 en SAST, FBST, Bundel 2, Processtukken, map 1, f. 76v-77v.
  112. SAST, FBST, Bundel 2, Processtukken, map 4: afschrift van een akte van 10 september 1697.
  113. Afschriften van deze brief werden bewaard in RAH, FBST, Register 9, f. 140-140v; SAST, FBGH, Register 41, 479-480.
  114. SAST, FBST, Bundel 2, Processtukken, map 4: afschrift van een akte van 21 september 1697.
  115. Onkosten die werden gemaakt naar aanleiding van de zaak Vanderborcht zijn te vinden in: SAST, FBST, Register 34, Rekening 1697, 1700 en 1701. Zie ook Straven 1876, 40.
  116. SAST, FBST, Bundel 2, Processtukken, map 1, f. 79v-82.
  117. De kwitantie van de schilder werd bewaard in SAST, FBGH, Register 41, f. 126. Op 4 september 1700 werd hem 75 gulden betaald door Cartuyvels, op 22 september 1700 kreeg hij de resterende 25 gulden.
  118. SAST, Fonds Kerkregisters, nr. 122, 1723.
  119. SAST, FBGH, Register 41, f. 109v-110v: begijn Catarina Pavonis verklaarde in oktober 1688: *dat sij [A. Vanderborcht] te dicwils buiten is (...) op haer winning te Gorssen, ooc als sij moest tuijs sijn, gelijc lestmael gebleken is bij het aftlijven en uijtvaert eender begijne; begijn Maria Catharina Vannes verklaarde dat sij pater Raemaekers heeft gesien in het buijs van de opperste meesterse ten*
  - tien uren savens, en den volgenden morgen ten ses uren (...) daer over postillen geplect sijn geweest op de kercke deur die sij heeft afgetrokken...*
  120. Trooskens 1994, 37.
  121. Trooskens 1994, 37.
  122. Philippen 1918, 159.
  123. Majérus 2000, 42-43.
  124. Philippen 1918, 162.
  125. Decat 1994, 49-50. Zie ook de akte van 31 augustus 1693 van het stadsbestuur in SAST, Maendachboek K, 197. Geparafraseerd door Straven 1886-1895, 4, 436-437.
  126. Ubachs 2000, 255-256.
  127. Zie Straven 1886-1895, 4, 394-399: akten uit SAST, Maendachboek I, Judiciael Maendachboek L, 440-462. Als de stedelingen weigerden te betalen, was het zelfs toegestaan hen met geweld daartoe te dwingen.
  128. Duchateau 1993, 21-24.
  129. Schouwteiling: SAST, Fonds Staten, 950/1 *De Quoyez ofte chaerte vanden schougelde binnen de stad van Sintruyden (...)*. Afschrift van document uit 1589, daterend uit 1624: RAH, FBST, Register 12, f. 39 ev. en SAST, FBGH, Register 24: *In dit iaer waeren daer ontrent 100 susters nutertyt int iaer 1624 synter 130 susters*.
  130. Simons 1991, 134.
  131. SAST, FBST, Register 12, f. 39 e.v., afschrift in SAST, FBGH, Register 24.
  132. Ryckel 1631, 405. Er waren vijf conventen, waarin meerdere begijnen woonden, en 63 huizen.
  133. De visitatieverslagen zijn uitgegeven in Simenon 1939, 2, 630.
  134. SAST, Bevolkingsregisters, nr. 122 en nr. 123.
  135. De titels van de oudste registers verwijzen voor beide delen naar 1659. In dat jaar neemt pastoor A. van Thienen de registratie van nieuwe begijnen over.
  136. Vóór 1 februari 1663 kunnen twee groepen begijnen onderscheiden worden: enerzijds begijnen van wie het intredejaar bekend is uit de oudere onvolledige lijst én die in het dodenregister staan ingeschreven na 1 februari 1663 (141 begijnen); anderzijds begijnen van wie geen informatie over hun intrede beschikbaar is, maar van wie wel geweten is dat zij na 1 februari 1663 gestorven zijn (67 begijnen).
  137. Zo steeg het aantal begijnen in Diest tussen 1646 en 1674 van 233 tot 416. Het Groot Begijnhof in Gent telde in 1624 404 begijnen, in 1670 waren dat er 800. In het Groot Begijnhof in Leuven groeide de begijnenpopulatie van 94 in 1597, 1598 tot 306 in 1697. Zie Simons, 'Een zeker bestaan', 145.
  138. Over het conflict tussen Vanderborcht en Cartuyvels, zie SAST, Fonds Bevolkingsregisters, 122, f. 13r: 6 mei 1684.
  139. SAST, FBST, Registers 18 en 34.
  140. Niet alleen begijnen verlieten het hof tijdelijk, ook de knechten zochten elders een onderkomen. Op 21 april 1692 stierf een *bebuijs maechr (...)* [die] *was gaen woonen met haer moeder woenachtich onder Melveren mits de Fransen met 1030 dusent mannen hebben comen liggen rontom Struijen*. SAST, Fonds Kerkregisters, 122, f. 38r.
  141. SAST, FBST, Register 42, ongenummerd los katern; achteraan, bij f. 383.
  142. SAST, FBST, Doos 3: bevolkingslijst 1745.
  143. In Brussel liep het aantal begijnen terug van 510 in 1717 tot 325 in 1783. Het Groot Begijnhof van Leuven telde in 1700 een 300-tal begijnen, in 1750 bleven daarvan nog 180 over. Dichter bij Sint-Truiden, in Tongeren, evolueerde het aantal begijnen van 263 in 1701 tot 139 in 1796. Simons 1989, 102-104.
  144. RAL, Etats, nr. 101. Een afschrift van deze lijst werd ter beschikking gesteld door F. Duchateau.
  145. SAST, FBST, Doos 3.
  146. De laatste twee begijnen die voor de Franse tijd in het begijnhof van Sint-Truiden intraden, waren Marie Elisabeth en Thérèse Govaerts. De eerstgenoemde was niet meer aanwezig bij de bevolkingstelling van 1798. Wellicht heeft zij voor haar professie het hof verlaten.
  147. RAM, Frans Fonds, nr. 1070 (1796) en RAH, Fonds Straven, nr. 185 (1798).
  148. Van de 858 beginnennamen die werden verzameld, zijn er maar 109 begijnen (of 12,7%) van wie de leeftijd bij intrede bekend is. SAST, Fonds Kerkregisters, 122 en 123; RAH, Fonds Straven, nr. 185; SAST, FBGH, Register 41, f. 107-111.
  149. Simons 1991, 140 kwam voor Sint-Truiden tot een gemiddelde intredeleeftijd van 21,8 jaar, zij het enkel op basis van de bevolkingslijst uit 1798.

150. Catharina Lucia Moers werd 90 jaar, zij trad in rond 1699 en overleed op 22 mei 1776. Gertrudis Schoefs werd 92 jaar, zij trad in 1696 in en stierf op 11 juli 1767. Catharina Ceuleers werd 99 jaar, zij trad in 1690 in en stierf op 28 april 1764.
151. Simons 1991, 138-140.
152. Daarbij moet vermeld worden dat niet al deze begijnen in de genoemde registers de vermelding 'Sint-Truiden' dragen. Ook begijnen die uit bijvoorbeeld Gelmen, Gorsem, Brustem of Ordingen afkomstig zijn, werden meegerekend als zijnde afkomstig uit Sint-Truiden. De genoemde plaatsen zijn immers intussen deel gaan uitmaken van de stad Sint-Truiden. In totaal zijn er 43 begijnen in dat geval.
153. Luyten 1997, 99-100, 155-156 en 236.
154. Bijvoorbeeld, uit Borgworm: Maria Catharina (1727), Anna Margarita (1757) en Maria Ludovica (1795) Hennin; uit Roloux: Joanna (1674) en Anna (1663) Petitjean; uit Luik: Philippet (1632), Maria Anna (1658) en Maria (1642) Fraipont, en Elisabeth (1642) en Maria (1642) Vasoens; uit Lamine: Helena (1642) en Anna (1619) Clerx. Deze lijst is niet exhaustief.
155. Een goede synthese van deze herkomstproblematiek is te vinden in Simons 2001, 91-117.
156. Vandenbroeck 1994, 13-20 en Simons 2001, 91-96.
157. de Herckenrode 1845, 39-45.
158. Zoals de hoogmeesteressen Joanna vanden Creeft, Anna Vanderborcht, Agnes Victoria de Hubens en Maria-Anna Ouwerx.
159. De kerkrechten gaven de begijnen het recht in de kerk te worden begraven. SAST, FBGH, Register 34, Rekeningen 1671-1710: overzicht van begijnen die de kerkrechten betaalden.
160. De oudste vermeldingen in het dodenregister verwijzen bijna niet naar de begraafplaats. Voor de periode 1600-1661 zijn er in totaal 73 begijnen begraven op een niet nader genoemde plaats. Pas vanaf 1660 werden er meer gegevens over de begraafplaats genoteerd. Enkel die gegevens werden behouden in deze tabel.
161. Bijvoorbeeld de families Vanderborcht en Hardiques; de families Cartuyvels en Ulens.
162. Enkele uitzonderingen: twee begijnen werden op het kerkhof begraven omdat de kerk werd bezet door soldaten. In 'normale omstandigheden' behoorden zij tot degenen die in de kerk werden begraven. Isabella Clara de Hubens, raadsjuffrouw en zus van hoogmeesteres Agnes Victoria de Hubens, had de uitdrukkelijke wens op het kerkhof begraven te worden, terwijl zij zeker tot de meest gegoede begijnen behoorde.
163. In het begijnhof van Hasselt was het gebruikelijk dat moeders en vaders van begijnen op het begijnhof kwamen wonen, zodra zij een hogere leeftijd hadden bereikt. Er is ook sprake van kinderen die bij begijnen inwonen, veelal familieleden. Luyten 1997, 95-96. Voor het Gentse begijnhof Ter Hooie zijn er geen gegevens over mannelijke bewoners. Wel werden in de periode 1610-1792 21 wereldlijke mannen begraven, wat aanzienlijk minder is dan voor het begijnhof van Sint-Truiden. H. Cailliau vermoedt dat deze mannen weldoeners van het begijnhof waren. Cailliau 1995, 179.
164. SAST, FBGH, Register 41, 465, brief van vicaris-generaal Baron de Surlet (9 januari 1683) aan hoogmeesteres Vanderborcht.
165. SAST, FBST, Register 42, f. 186 (dubbele nummering): Raadsbeslissing (7 september 1692).
166. Decat 1994, 47-52.
167. SAST, FBST, Register 42, f. 186.
168. SAST, FBGH, Register 41, 477: brief van Jean-Louis, prins-bisschop van Luik (29 mei 1693), waarin naar aanleiding van de laatste visitatie van het begijnhof het verbod op de aanwezigheid van niet-verwante wereldlijke bewoners werd herhaald; RAH, FBST, Register 9, f. 93.
169. Baetens 1970, 213.
170. SAST, FBGH, Register 41, 477. Prins-bisschop Jean-Louis van Elderen herhaalt het verbod op de aanwezigheid van niet-verwante wereldlijke bewoners, *ooc de bijwooninge van de iongens oft knechtien met begijnen*.
171. SAST, FBST, Doos 3, lijst 1796; zie ook Duchateau 1971, 12.
172. SAST, Fonds Kerkregisters, 122; 11 augustus 1693: vermelding bij Henricus Lijcops. Zowel voor de crisisperiode in de jaren 1670 als voor die in de jaren 1690 vonden wij gelijksoortige vermeldingen.
173. SAST, FBST, Doos 3, lijst 1796 en RAM, Frans Fonds, nr. 1070.
174. Bijvoorbeeld: SAST, Fonds kerkregisters, 122, f. 9v.
175. SAST, Fonds kerkregisters, 122, f. 13v.
176. Brief van 23 Pluviose An 6 (22 februari 1798), geschreven door M.A. Ouwerx, hoogmeesteres, en twee raadsjuffrouwen, in naam van het begijnhof aan de stad: Straven 1876, 47-48 (origineel verloren).
177. Duchateau 1971, 30.
178. Simons 1989, 82, vertaling van: '(...) that the population of beguinages in the Southern Low Countries reached a peak very quickly, during the first century of their existence; in the aftermath of the beguine persecutions of the early fourteenth century. (...) their numbers were probably reduced significantly and remained low throughout the sixteenth century. In the course of the seventeenth century, the beguinages definitely attracted more women again; their global number probably equalled the thirteenth century high around the 1670s (surpassing it in some cases), after which a slow decline must have set in'.
179. Literatuur is te vinden bij Vandenbroeck 1994; Philippen 1929, 165-196; Oliver 1989, 33-52; Geybels 2004, 73-103; Axters 1950-58, I: 318-335; II: 152-178; III: 379-389; IV: 245-257. Simons 2001, 61-90 en Ziegler 1987, 31-70.
180. Statuten 1589, kapitels 4 en 5: zie Bijlage 2.6. Of ook in de middeleeuwen een twee jaar durende proeftijd doorlopen moest worden, kan bevestigd noch ontkend worden.
181. Statuten 1589, kapittel 5: zie Bijlage 2.6.
182. Philippen 1918, 174-178. Over het halfbegijnchap, zie 211 en 273. Voor de vroegtijdige intrede, zie SAST, Kerkregisters 122 en 123.
183. RAH, FBST, Register 9, f. 19-19v.
184. RAH, FBST, Register 9, f. 20v.
185. Het gaat om Ida Morren, Maria Vanderborcht en Anna Petitjean. Deze drie begijnen werden respectievelijk in 1641, 1657 en 1663 geprofest. Wanneer zij het begijnhof precies verlieten, is niet bekend. SAST, Fonds Kerkregisters, nr. 122.
186. SAST, FBGH, Register 41, 111 en 107v.
187. Trooskens 1994, 87.
188. Statuten 15de eeuw: zie Bijlage 2.6.
189. Statuten 1589: zie Bijlage 2.6.
190. SAST, FBST, bundel 1.
191. Cailliau 1995, 146-147.
192. SAST, FBST, bundel 1.
193. Zie de bijdrage van A. Bergmans.
194. Luyten 1997, 163.
195. Zie de bijdrage van P. Roose.
196. In totaal werd het orgel in de 18de eeuw op 43 dagen bespeeld. SAST, FBST, bundel 1: *De celebratione festorum festo: dup Maj ac dupl. cum organo etc.* Deze lijst is niet gedateerd en de auteur is onbekend.
197. Statuten 15de eeuw: Philippen 1918, 313.
198. RAH, FBST, Register 9, f. 104-108v.
199. In verschillende registers zijn er overzichten bewaard van lijsten van jaargetijden. Onder meer in SAST, FBGH, f. 60 en volgende. Ook in RAH, FBST, Register 12 worden dergelijke missen vermeld.
200. SAST, FBST, Bundel 1, *Regels en Costuymen...*
201. SAST, FBGH, Register 3, f. 39v e.v.: de mis voor Sint-Jozef werd opgedragen aan het Jozefsaltaar, de missen voor de Heilige Drievuldigheid en Sint-Barbara werden opgedragen aan het altaar van de Heilige Drievuldigheid.
202. Simenon 1939, 2, 631.
203. Een goede synthese van het mystieke verlangen naar de vereniging met Christus door middel van de eucharistie is te vinden bij Vandenbroeck 1994, vooral p. 77-83.
204. Statuten 1589, kapittel 11: zie Bijlage 2.6.
205. Statuten 15de eeuw: zie Bijlage 2.6.
206. Ordonnantie van 9 november 1692, in: SAST, FBGH, Register 41, 475 en in RAH, FBST, Register 9, f. 117-120v.
207. Statuten 1589, kapittel 11: zie Bijlage 2.6.
208. SAST, FBST, Register 34, passim.
209. Vandenbroeck 1994, 225. Voor een analyse van de spiritualiteit die spreekt uit deze handschriften: Oliver 1989, 39-46.
210. Ziegler 1987, 31-70.
211. Simons 2001, 88. Slechts 8 van de 78 begijnhoven in de Nederlanden hadden een mannelijke patroonheilige.

212. Zie de bijdrage van Anna Bergmans.
213. Trooskens 1994, 89-91 en Simons 2001, 87-91.
214. De namen van de conventen uit de 14de eeuw verwezen naar toponiemen; wellicht huisvestten zij begijnen die uit een zelfde dorp afkomstig waren. In andere begijnhoven, bijvoorbeeld in Gent, was het gebruikelijk dat de meerderheid van de begijnen in een convent woonden, in Sint-Truiden daarentegen woonden de meeste begijnen samen met enkele verwanten.
215. Brief van vicaris G.B. de Hinnisdael aan P. Cartuyvels, 8 augustus 1709, RAH, FBST, Register 9, f. 91.
216. RAH, FBST, Register 15, 70: lijst uit 1787 en SAST, FBST, Doos 3, f. 178; lijst van 12 augustus 1784.
217. SAST, FBST, Bundel 1 en SAST, Fonds Kerkregisters, 123.
218. Zie de bijdrage van A. Bergmans. Over de impact van beelden op de eerste generaties vrome vrouwen, zie Vandenbroeck 1994, 30-31.
219. SAST, Kerkregisters 122 en 123, passim: verschillende vermeldingen van beelden.
220. SAST, FBST, Doos 1, f. 160 en f. 171: testament van Christina van Schoer (14 maart 1563).
221. SAST, FBST, Doos 1, f. 489: het is niet waarschijnlijk dat dit schilderij bijzondere waarde had, aangezien het werd vermeld na de 'waterpot' en de 'neusdoec' die zij naliet.
222. *Het leven van de seer Edele Doorluchtigste en H. Begga...* [1711], 526. Dit boek is de Nederlandse vertaling van de Latijnse *vita* van de heilige Begga: Ryckel 1631, 406. Straven parafraseert deze passage. Het is echter onduidelijk of hij de Latijnse versie dan wel de Nederlandse heeft gehanteerd: Straven 1876, 24.
223. Kroniek van Joannes Debruyen 1697-1777 in: *Sint-Truiden in de 18de eeuw*, 1993, 224.
224. 17 januari is de feestdag van de Heilige Antonius Abt, de patroon die werd aangeroepen bij vreselijke ziekten onder vee en mens, zoals het naar hem genoemde Antoniusvuur.
225. SAST, FBST, Doos 1, f. 160: testament van begijn Christina van Schoer (14 maart 1563).
226. SAST, Fonds Kerkregisters, 122, f. 1v (zijde dodenregister).
227. Over het belang van het lijden en de dood van Christus voor vrouwelijke religieuzen, zie Vandenbroeck 1994, passim.
228. Zie Bijlage 7: epitafen in de kerk.
229. Zie bijdrage van A. Bergmans.
230. 'Het leven van de seer Edele Doorluchtigste en H. Begga', 1711, 526-527. Dezelfde auteur vertelt ook dat er in de kerk een schilderij is waarop geschreven staat dat: *in 't jaer 1493 is in 't Convent gheseyt Ter gratie (alwaer de Proefdochters onderricht wierden) ghedoomen eenen dertelen Jonghman met intentie een jonk Beggyntje te verleygen; ende gelyk hy op het Kerk-hof haer verwacht, soo heeft hy ghesien neghen Zielen uyt hunne graven comen, het welk siende is beweeght geworden en heeft gesydt voorwaer heylich is dese plaetse ende Godt aengenaem en alsoo uyt het Hof gaende heeft mede de werelt verlaten en is Religieus geworden ende sy is daer vast gebleven.*
231. Het reglement werd in tweevoud overgeleverd. SAST, FBST, Register 43, f. 178 e.v. en RAH, FBST, Register 12, f. 31 e.v. De eerste versie is uitgebreider. Philippen 1918, 238-239.
232. Stefens 1931, 30.
233. Stichtingsoorkonde 1265: zie Bijlage 2.1.
234. Oorkonde Jan van Beieren; 21 december 1410: Straven 1876, 131.
235. RAH, FBST, Register 12, f. 29v.
236. SAST, FBGH, Register 47. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat Straven 1876, 80 een register uit 1352 vermeldt.
237. Goethals 1964, 124-127.
238. RAH, FBST, Register 13; In het *Bouck der domestieken* werden de uitbetalingen genoteerd van de knechten en meiden die in de periode 1682-1715 door de infirmerie werden tewerkgesteld; zie ook SAST, FBST, Doos 7, map 21 e.v.
239. SAST, FBST, Doos 6: Rekeningen Infirmerie, map 16: *in het vernieuwen oft hermaken van het dack der capelle*; map 8: 1726. RAH, FBST, Register 9, f. 134v.
240. Deze arme, halfarme en 'matige' begijnen hadden recht op graan- en geldbedelingen. In 1719 – er zijn dan 196 begijnen aanwezig op het begijnhof – vermeldt de rekening zes begijnen die een toelage krijgen van de infirmerie: SAST, FBST, Doos 5, maandboek 1718-1719.
241. Statuten 1589, kapittel 21: zie Bijlage 2.6.
242. SAST, FBGH, Doos 4, map varia: Huisraad en meubelen van de infirmerie: 25 januari 1625.
243. RAH, FBST, Register 9, f. 134v, ca. 1710.
244. Statuten 1589, kapittel 21: Bijlage 2.6, en SAST, FBST, Doos 2, bundel f. 102-106. Uit een dispuut in verband met een huis blijkt dat daar ook een ernstig zieke begijn verbleef.
245. SAST, FBST, Doos 4, map varia: *Raeckende de susters in de infirmerie*: in 1759 en 1786 werden Margarita Gudscoven en Maria Trimpeneers in de infirmerie opgenomen op voorwaarde dat hun meubels gebruikt werden om hun begrafenis te betalen, dat ze tevreden zouden zijn met wat ze kregen en dat ze het gebed van de arme zusters volbrachten.
246. SAST, FBST, Doos 5, map 21: (1758?) *wegens Gutscoven*. De infirmerie-rekening van 1758 vermeldt eenmalige uitgaven *aen Gutschoven in haer siekte en voor Gutschoven bloet te laten*.
247. In de Noordelijke Nederlanden zetten de begijnen zich evenmin in voor het verzorgen van zieken: Koom 1981, 96-97. De eerste begijnen vestigden zich vaak in de nabijheid van een gasthuis: Simons 2001, 36-38.
248. Philippen 1918, 281-285.
249. Oorkonde 22 mei 1308, RAH, FBST, Oorkonde 28.
250. Goethals 1964, 127-128.
251. Oorkonde 10 mei 1358, RAH, BHST, Oorkonde 61, met afschrift in RAH, BHST, Register 1, f. 207.
252. Simons 1995, 54.
253. RAH, FBST, Register 12: f. 39: bevat een katern getiteld *den Spindenboek*. Daarin staat wanneer en welke hoeveelheden brood de gulde aan wie moest uitdelen.
254. Oorkonde 21 november 1448, RAH, FBST, Oorkonde 177: Straven 1876, 136-141.
255. Straven 1876, 139.
256. Over wonen op het begijnhof, zie de bijdrage van M. Laenen.
257. Straven 1876, 136-137.
258. Oorkonde 24 september 1454, RAH, FBST, Oorkonde 192.
259. De huizen van Holsbeke, Leewe en Nieuwerkerke werden vermeld n.a.v. een schenking in een oorkonde van 17 april 1448, RAH, FBST, Oorkonde 174. De huizen Colonia en Goetghenade werden vermeld in een akte van 5 februari 1336; RAH, FBST, Oorkonde 48. Het huis van Nieuwerkerke werd al vermeld in een akte van 8 december 1394, maar dan zonder de vermelding 'godshuis': Goethals 1964, 131-132.
260. *Aenteekeninge over de Godtshuijsen voormaels ende nu noch staende op Ste Agneeten begheijnhoff bij de stadt St Truiden*: SAST, FBST, Doos 3, map varia.
261. SAST, FBST, Doos 3, map varia.
262. Statuten 1589, kapittel 7: zie Bijlage 2.6.
263. Brief van pastoor Tilman Boesmans aan de abt van Sint-Trudo, 10 november 1611: Straven 1876, 190-192.
264. RAH, FBST, Register 9, f. 73v.
265. RAH, FBST, Register 9, f. 73v-74.
266. SAST, FBGH, Register 41, 465: vicaris-generaal de Surlet beveelt op 9 januari 1683 dat *het clijn godtshuijs* verkocht moet worden. De opbrengst moet gebruikt worden om de schulden van de infirmerie te verlichten.
267. SAST, FBGH, Doos 4, map varia. Akkoord raad 1790.
268. Statuten 1589, kapittel 6: zie Bijlage 2.6.
269. Triest & Demey 1998, 150-158.
270. Simenon 1939, 2, 631.
271. Brief van vicaris Baron de Surlet, gedateerd 9 januari 1683: SAST, FBGH, Register 41, 465.
272. Philippen 1918, 159.
273. Straven 1876, 157-158.
274. RAH, FBST, Register 12, f. 31.
275. Straven 1876, 107.
276. RAH, FBST, Register 9, f. 47; Straven 156-157.
277. RAH, FBST, Register 15bis f. 1v-f. 2.
278. SAST, FBST, Doos 4, map varia.
279. SAST, FBST, Register 34, rekeningen 1671-1710: passim.
280. Goethals, 'Het begijnhof van Sint-Truiden', 1964, 100.
281. Akte van elect Jan van Beieren, 21 december 1410, RAH, FBST, oorkonde 87: Straven 1876, 130. In 1382 usurpeerden twee leken de administratie van het begijnhof: Straven 1876, 20.

282. Philippen 1918, 307 (1246) en 311 (15de eeuw); Straven 1876, 160.
283. RAH, FBST, Register 15, 38-40: 1784: hoe de vergaderingen van de raad moeten verlopen.
284. Een lijst van raadsjuffrouwen is te vinden in Straven 1876, 86.
285. Straven 1876, 107; RAH, FBST, Register 9, f. 45.
286. Namelijk in een akte van 1306, waarvan zowel het origineel als een afschrift bewaard is. RAH, FBST, oorkonde 27 en Register 1, f. 156. Straven vermeldt nog twee vroegere procuratoren: Henri de Rikle (1300) en Walter de Steenstrate (1305). Van deze heren noch van enige andere 14de-eeuwse procuratoren vonden wij een spoor.
287. Straven 1876, 20.
288. RAH, FBST, Register 12, f. 29v en SAST, FBST, Register 42, f. 176r/v: Genoemde mombers: Jan van Curingen; Jan vander Rouchaut (1464-1492); Jan van Ham (1492-1503); Taijen Tacije (1504-1527) en Maarten vanden Spiegel (1527-1533).
289. SAST, FBST, Register 42, f. 176; RAH, FBST, Register 12, f. 29v.
290. RAH, FBST, Register 12, f. 29v en SAST, FBST, Register 42, f. 176v. In vier akten, twee uit 1538, één uit 1548 en één uit 1549, werd een verwijzing naar een *rentmeester van de infirmerie* aangetroffen, namelijk Jeroom Gherinx (die latere optreedt als schepen van Sint-Truiden), en Herman Putmans (die later opduikt in de functie van meier van het proosthof van Sint-Truiden).
291. RAH, FBST, Register 1, f. 2 (regist 391). Lijst van rentmeesteressen in: Straven 1876, 82-83. Hij schakelt al deze rentmeesteressen gelijk met *magistrae infirmariae*, wat niet geheel correct is.
292. SAST, FBST, Doos 6, map 22.
293. SAST, FBST, Doos 7, map 18: in 1764 nam rentmeester J.F. Odeurs de fakkel van J. Scholteden over. Hij werd opgevolgd door L.W. Smets in 1784, die tot in 1798 bleef.
294. Bijvoorbeeld Matthijs van Ham en Joannes vanden Engelbampt in de 17de eeuw. Boven de deur in de kerk hing tot in de 19de eeuw een verwijzing naar hen, ondanks het feit dat zij niet in de kerk werden begraven. Zie Bijlage 7, nr. 40.
295. RAH, FBST, Register 12, f. 34v.
296. De vroegst vermelde infirmeriemeesteressen zijn Joetta, in een akte uit 1275, en Mabilia, in een akte uit 1298. Zie regesten 9 en 20 in Grauwels 1963.
297. SAST, FBGH, Register 33, rekenboek van de gulde 1467-1536: bijvoorbeeld f. 529.
298. In de statuten van 1589 komen de huismeesteressen voornamelijk in de kapitels 3-5 aan bod. De citaten komen uit kapittel 5: zie Bijlage 2.6.
299. Statuten 1589, kapittel 10: zie Bijlage 2.6.
300. SAST, FBST, Register 43, f. 35v.
301. Statuten 1246: zie Bijlage 2.4.
302. RAH, FBST, Register 12, f. 33-33v.
303. SAST, FBST, bundel 1, Reglement van de portiersters, 22 september 1777.
304. SAST, FBST, Register 34, passim.
305. Bijvoorbeeld: SAST, FBST, Register 34, Rekening voor het sieraad van de kerk 1685.
306. 15de-eeuwse statuten: Philippen 1918, 310.
307. Philippen 1918, 260-261.
308. Stichtingsoorkonde 1265: Straven 1876, 104-105.
309. In 1728-1733 werd een nieuwe pastorie gebouwd, SAST, FBST, Doos 6, Rekeningen infirmerie, map 23.
310. RAH, FBST, Register 12, f. 45 e.v. *Recht des begijnen*.
311. Zie Bijlage 7, nr. 3 (1339).
312. Zie Bijlage 7, nr. 1 (1311).
313. Lijst van de pastoors in: Straven 1876, 53-69.
314. Cartuyvels ondertekende de akten die hij kopieerde stevast met de formule *Quod attestor notarius applicus Trudonensis Petrus Cartuyvels*. Of hij gekwalificeerd was als notaris is niet duidelijk. Hij stelde talloze testamenten van begijnen op. Zij bleven bewaard, zie voornamelijk SAST, FBST, Doos 1. Op de laatste pagina's van SAST, FBGH, Register 41, noteerde pastoor Penninx een overzicht van alle testamenten van begijnen die in het midden van de 18de eeuw bekend waren.
315. Goethals 1964, 85-94.
316. SAST, Fonds Staten, 950/1, f. 1v.
317. RAH, FBST, Register 15, 80.
318. Bijvoorbeeld: SAST, Kerkregisters, nr. 122, 1676: twee begijnen werden geprofest door een kapelaan wegens ziekte van de pastoor.
319. SAST, FBST, Bundel 1, *Regels ende Costuymen*.
320. SAST, FBST, Bundel 1: *Regule et Consuetudines*.
321. Philippen 1918, 243.
322. Goethals 1964, 51-52.
323. Oorkonde mei 1275, RAH, FBST, Oorkonde 8. Deze Walter werd in de kerk van het begijnhof begraven, zie SAST, FBGH, Register 43, zonder nummering, midden.
324. Zie de genese van de statuten van 1589: abt Leonard Betten en Jan Duyfkens worden expliciet als visitatoren genoemd.
325. SAST, FBST, Doos 7: rekeningen infirmerie, passim.

3. Het begijnhof na de begijnen

Thomas Coomans

Het begijnhof als privé-eigendom (1798-1934)

Tot haar overdracht aan de Vrienden van het Begijnhof in 1934 is de begijnhofkerk privé-eigendom gebleven. Reeds kort na de verkoop in 1798-1799 stond de nieuwe eigenaar,¹ Michel-Laurent de Sélys, de laatste begijnen toe hun kerk verder te gebruiken. Baron Michel-Laurent de Sélys-Longchamps (1759-1837), telg uit een oud Luiks geslacht, speelde een politieke rol onder het Franse bewind. Eerst was hij verantwoordelijk voor het kanton van Sint-Truiden binnen de departementale administratie, later werd hij burgemeester van Luik en volksvertegenwoordiger van het departement van de Ourthe in Parijs. [3.2] Onder het Hollandse bewind was hij vertegenwoordiger van de provincie Luik in de provinciale staten en in 1830-1831 was hij lid van het Nationaal Congres.

De Sélys liet in de jaren 1805-1815 bij Waremmé het kasteel van Longchamps bouwen in de empirestijl.² In Sint-Truiden schafte hij zich niet alleen de begijnhofkerk aan, maar ook alle huizen op het begijnhof en de omliggende weiden.³ In de woelige jaren rond 1795 devalueerde het geld geregeld en de nieuwe politieke en industriële elite investeerde een deel van zijn kapitaal in de beschikbare onroerende goederen van de voormalige religieuze instellingen. Voor de Sélys zal het begijnhof van Sint-Truiden niet meer zijn geweest dan een veilige investering in een 'zwart goed', met een mogelijke winstverwachting.⁴

De volgende eigenaar van het begijnhof, Henri de Pitteurs, een tijdgenoot van Michel-Laurent de Sélys, zorgde ervoor dat de kerk voor de eredienst gebruikt kon blijven worden. Voor de revolutie was Henri de Pitteurs (1762-1853) lid geweest van de privéraad van de prins-bisschop van Luik, en raadgever van het rekenhof en van de hoge raad van justitie van Luik.⁵ De familie de Pitteurs-Hiégaerts, die op het kasteel Speelhof in Sint-Truiden woonde, richtte het koor van de begijnhofkerk in als grafkapel voor haar geslacht, dat in 1876 met een barontitel in de Belgische adel werd verheven. Onder het koor van de kerk werd een grafkelder aangelegd en tegen de noordelijke muur van het koor werd een neogotisch grafmonument in wit en zwart marmer geplaatst.⁶ De grote 17de-eeuwse grafsteen van Judocus Pitteurs

en Sara van Duynen, de 'stichters' van het geslacht, werd van de Onze-Lieve-Vrouwekerk naar de begijnhofkerk overgebracht en tegen de zuidelijke muur van het koor geplaatst.⁷ Prominente leden van de familie die op het Speelhof hebben geleefd en in de begijnhofkerk begraven werden, zijn onder meer: baron Antoine de Pitteurs-Hiégaerts (1795-1874), senator, minister van de staten van Limburg, later voorzitter van de provincieraad van Limburg en gemeenteraadslid van Sint-Truiden; baron Edmond de Pitteurs-Hiégaerts (1831-1896), Belgisch ambassadeur bij de tsaar in Rusland; en baron Henri Théodore Jules de Pitteurs-Hiégaerts (1834-1917), volksvertegenwoordiger, gouverneur van de provincie Limburg van 1894 tot 1914.⁸ [3.3]

Over de bestemming van de begijnhofkerk in de 19de eeuw is verder weinig bekend. De kerk lijkt al vroeg weer gebruikt te zijn, maar dan wel in beperkte mate. Toch verwierf ze niet de status van parochiekerk en ze werd dus nooit door de staat erkend voor de openbare eredienst. Terwijl de meeste voormalige begijnhofkerken het eigendom werden van de Burgerlijke Godshuizen, ging het in Sint-Truiden anders. Als privékerk viel de begijnhofkerk niet onder het Concordaat, had ze geen eigen kerkfabriek en kon ze niet met overheids geld worden onderhouden. De bediening van de kerk werd verzekerd vanuit de hoofdkerk van Sint-Truiden, de Onze-Lieve-Vrouwekerk.⁹ De vlakbij gelegen Sint-Jacobskerk van Schuurhoven was een zelfstandige parochie waarvan de stichting terugging tot de 12de eeuw. De huidige Sint-Jacobskerk, opgetrokken in de jaren 1771-1777,¹⁰ was in vergelijking met de begijnhofkerk een 'nieuw' gebouw met een klokkentoren en een kerkhof. Van een transmissie van de zetel van de Schuurhoofse parochie naar de begijnhofkerk kon dus geen sprake zijn. In 1913 werd deze mogelijkheid binnen de Koninklijke Commissie voor Monumenten voorgesteld om de begijnhofkerk met openbaar geld te kunnen restaureren,¹¹ maar dat voorstel lag buiten de bevoegdheden van de Commissie en het had geen gevolgen.

De oudste vermelding van de begijnhofkerk in de literatuur dateert uit 1845, toen baron Léon de Herckenrode (1818-1880) vierentwintig grafzerken van de begijnhofkerk in zijn collectie Haspengouwse epitafen opnam.¹² Een bepalend gebeuren voor de toekomst van de begijnhofkerk was de ontdekking door pastoor Boelen van muurschilderingen in 1860, toevallig ook het sterfjaar van de laatste begijn, Maria Anna Odendaal.¹³ Toen de pijlers werden schoongemaakt om ze weer te witten,

[3.1] Sfeervol beeld van het begijnhof van Sint-Truiden, ca. 1935
(Copyright IRPA-KIK, Brussel, E.26045, Jacques Hersleven).

[3.2] Portret van Michel-Laurent de Sélvs-Longchamps door Jean-Joseph Ansiaux (Luik, Collection artistiques de l'Université de Liège, Galerie Wittert, inv. 12509).

werden bij toeval muurschilderingen blootgelegd.¹⁴ Dat leidde tot nader onderzoek in de hele kerk en er werden nog vijftientig andere muurschilderingen ontdekt. Zo stond de begijnhofkerk van Sint-Truiden voor het eerst in de schijnwerpers en ze wekte de aandacht van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en van prominente kunsthistorici,¹⁵ onder wie Camille Tulpinck die rond 1900 drieëntwintig aquarellen maakte van de muurschilderingen. [7.6] Een laatste getuige uit de 19de eeuw is François Straven, de auteur van de in 1876 verschenen historische monografie van het begijnhof. Hij eindigt zijn boek met vrij bittere woorden over de toestand en de toekomst van het kerkgebouw. “La situation de cet édifice, au sein même d’une propriété privée, fait aisément deviner que jamais il ne passera au domaine public et que partant jamais ne seront sacrifiées les sommes considérables que la restauration exige. L’église du béguinage est donc destinée à la ruine! Dans un prochain avenir, (...) le temps aura achevé l’œuvre commencée par la révolution et de tant de beautés, nos descendants n’auront plus qu’un traditionnel souvenir”.¹⁶

[3.3] Portret van Henri Théodore Jules de Pitteurs-Hiégaerts, gouverneur van de provincie Limburg (PCCE, archiefphoto).

In het derde kwart van de 19de eeuw was een binnenrestauratie van de kerk noodzakelijk. Op de oudste interieurfoto's blijkt dat de muren zijn gewit en gedecoreerd met een typisch 19de-eeuwse regelmatige voegenschildering. [3.4, 10.5] Die werd tijdens de restauratie van 1934 volledig verwijderd. Op het boogveld tussen de tongewelven van de twee delen van het schip en op dat tussen de gewelven van het koor en het schip werden de wapenschilden van de families de Pitteurs de Budingen en de Pitteurs-Hiégaerts geschilderd. Dat doet vermoeden dat de gewelfschilderingen toen afgewerkt werden. Het glas-in-loodwerk en de traceringen van de vensters moesten grotendeels in die tijd vervangen zijn geweest. Op de interieurfoto's blijken ook de verlichting met olielampen en de kruisweg uit de 19de eeuw te dateren. Enkele kunstobjecten uit de begijnhofkerk werden verkocht, onder meer de twee antependia die Tulpinck rond 1900 nog in Sint-Truiden zag. Die worden nu in New York en Glasgow bewaard.¹⁷ [2.7, 10.14] Bij gebrek aan archief en als gevolg van de drastische restauraties in 1934 en 1970 blijven veel vragen over de 19de-eeuwse toestand en inrichting van de kerk onbeantwoord.¹⁸

De moeizame overdracht van de begijnhofkerk, en haar bescherming (1913-1933)¹⁹

Na de opknapbeurt van de jaren 1860 takelde de begijnhofkerk langzaam af. In 1896 werd het gebouw eigendom van barones Mathilde de Pitteurs-Hiégaerts (1873-1941), die in 1900 in het huwelijk trad met de Franse graaf Jean d'Irumberry de Salaberry (1867-1935). Het is duidelijk dat het echtpaar geen geld meer wou investeren in het onderhoud van de begijnhofkerk. Al in 1913 werd de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen gealarmeerd door de bijzonder slechte toestand van het gebouw. Ze organiseerde een inspectiebezoek om de restauratiewerken te evalueren, maar de Eerste Wereldoorlog zou de zaak uitstellen. Tijdens de oorlog ontstond belangstelling voor de begijnenhuisjes die beschouwd waren als zuivere regionale types en mogelijke modellen voor de wederopbouw.²⁰ [4.37, 4.53]

In 1920-1921 ondernam de eigenaar vergeefse pogingen om de begijnhofkerk weg te schenken, eerst aan de parochie van Schuurhoven, daarna aan die van Onze-Lieve-Vrouw. De stad Sint-Truiden liet weten dat ze bereid was om de schenking door de Burgerlijke Godshuizen te laten aannemen, op voorwaarde dat alle begijnhofhuisjes in de schenking zouden zijn inbegrepen. De stadsarchitect Guillaume Govaerts tekende zelfs een ontwerp voor een *tuinvoorstad van 't Speelhof* waarvan het begijnhof het centrum zou vormen.²¹ Dat was voor de eigenaar onaanvaardbaar. De toestand werd nog dramatischer toen een deel van het plafond van de noordelijke zijbeuk op 27 juli 1922 instortte. Om de impasse te doorbreken nam de eigenaar contact op met senator Paul Cartuyvels, gouverneur Théodore de Renesse en Charles Lagasse de Locht, de toenmalige voorzitter van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen. Hij dreigde ermee de kerk te sluiten en zelfs af te breken. Op 1 januari 1928 werd de kerk voor de eredienst gesloten en de bisschop van Luik schafte de functie van dienstdoende priester van het begijnhof af. De toestand bleek volkomen hopeloos, ondanks het protest van vele kunstliefhebbers, onder wie graaf Joseph de Borchgrave d'Altena en architect Paul Saintenoy (Société royale d'Archéologie de Bruxelles). Ook artikels in de pers hielpen niet.²² [3.5]

Door de monumentenwet van 1 augustus 1931 kregen beschermde gebouwen, inclusief privé-eigendommen, recht op overheids-subsidies voor restauratie. Dat creëerde weer hoop voor de begijnhofkerk van Sint-Truiden, die door de Limburgse Commissie voor Monumenten al in februari 1932 ter bescherming voorgesteld werd. Het zou nog bijna twee jaar duren voordat koning Albert I, op 30 december 1933, het beschermingsbesluit van de kerk ondertekende *om reden van haar kunst-, historische en oudheidkundige waarde*. [3.23A]

Ondertussen was het plan ontstaan om een vzw te stichten *met het oog op overname, behoud en eere-stelling van de begijnhofkerk en tevens om een museum van oudheden in te richten*. De drijvende krachten achter dit project waren kanunnik Boes en stadsarchitect Govaerts. Ze kregen onmiddellijk de steun van gouverneur Hubert Verwilghen en van de Koninklijke Commissie. Na twintig jaar van 'gepalaver' beschouwde de eigenaar deze oplossing uiteindelijk als een laatste reddingsboei. [3.6]

[3.4] Gezicht op het schip naar het koor, ca. 1900
(Copyright IRPA-KIK, Brussel, B.6930).

De Vrienden van het Begijnhof en de eerste grote restauratie van de begijnhofkerk (1934-1970)

Na het beschermingsbesluit van 30 december 1933 zou alles plotseling heel snel gaan. Op 26 mei 1934 werd de vzw Vrienden van het Begijnhof van Sint-Truiden gesticht.²³ De stichtende leden waren: kanunnik Gustave Boes, bestuurder van het kleinseminarie van Sint-Truiden (voorzitter); William Thenaers, burgemeester van Sint-Truiden (ondervoorzitter); graaf Jean de Salaberry (ondervoorzitter); Jozef Vanbergen, rentmeester (schatbewaarder); Guillaume Govaerts, ingenieur-stadsbouwkundige (secretaris); Jozef Knapen, gemeentesecretaris, Robert Ulens, advocaat, en Jozef Tysmans, kunstschilder (leden); Hubert Verwilghen, gouverneur van Limburg (erevoorzitter). Het tweede artikel van de stichtingsakte omschreef het doel van de vzw: *het behoud te verzekeren van de kerk van het Begijnhof te Sint-Truiden en gebruikelijk ook van alle andere soort oude monumenten in het kanton Sint-Truiden, het inrichten van kunstmusea in het hierboven bepaald gebied, de belangstelling der toeristen op te wekken voor de streek, en de studie des plaatselijke geschiedenis en kunst te bevorderen*.²⁴

[3.5] Buitenzicht van de begijnhofkerk, ca. 1900 (Copyright IRPA-KIK, Brussel, B.70198).

Een tweede stap zette de eigenares Mathilde de Pitteurs-Hiégaerts, echtgenote van graaf Jean de Salaberry, met de overdracht van de begijnhofkerk via een schenkingsakte, gedateerd 26 juni 1934.²⁵ De schenking bevatte de kerk en het omliggende terrein van het voormalige kerkhof (samen 19,9 are), en de volledige inboedel, waarvan een inventaris werd samengesteld. Eén van de voorwaarden was dat het koor van de kerk afgesloten moest worden en als grafkapel zou dienen voor de familie.²⁶

De Koninklijke Commissie bracht een bezoek aan het begijnhof op 21 juni en 28 augustus en bevestigde de dringende noodzaak om de daken van de kerk te herstellen en het begijnhof in zijn geheel te beschermen. Bij koninklijk besluit van 14 september 1934 ging de overheid akkoord om een deel van de al begonnen restauratie te bekostigen. [3.7]

Goed voorbereid door de stadsbouwkundige Govaerts kon de restauratie op enkele maanden tijd worden afgerond. Guillaume Govaerts (1873-1936) was ingenieur-architect in dienst van de

stad en hij had al jaren inspanningen geleverd om de begijnhofkerk te redden.²⁷ [4.113] Hij was dus ongetwijfeld de geschikte persoon om de restauratie te leiden. Het archief van de restauratie is vrij beperkt, maar het laat toe de hoofdlijnen van de ingreep vast te stellen.²⁸ Er werd gekozen voor aannemer A. Lindebrings-Ramakers & zonen uit Sint-Truiden. De werkzaamheden begonnen in augustus 1934 en waren tegen het begin van de zomer van 1935 voltooid. Het totaalbedrag van de restauratie was geraamd op 396.000 fr., waarvan meer dan een kwart (108.000 fr.) werd besteed aan de herstelling van het dak en de volledig nieuwe dakbedekking met Belgische leien. Voorts omvatten de werkzaamheden: de verlaging en de gelijkmaking van de grond rond de kerk en de aanleg van een stoep, de herstelling en invoeging van de buitenmuren, de vernieuwing van de goten en afloopbuizen, de versterking en de bekleding van de dakruiter, de vernieuwing van het plaveiwerk, de herstelling van de vensternetten in witte steen, het plaatsen van nieuw glaswerk in 'verre antique' met lood, de herstelling van de plafonds op de zijbeuken en van het houten

[3.6] Vrienden van het Begijnhof voor de zijdeur van de vervallen kerk (PCCE, archieffoto).

tongewelf, en de herstelling van de deuren. Tijdens de restauratie kon het paradijsportaal aan de zuidzijde van het koor zichtbaar gemaakt worden door de afbraak van de kleine sacristie die tegen de eerste travee van het koor gebouwd was. In 1929 had Guillaume Govaerts de paradijspoort en zijn gebeeldhouwde drielobbege timpaan met een Lam Gods al ontdekt en getekend.²⁹ [3.8]

Één van de belangrijkste aspecten van de interventie was de restauratie van de muurschilderingen waaraan de begijnhofkerk trouwens haar waarde en bescherming hoofdzakelijk te danken had. Aangezien de kerk een museum moest worden, dienden de

muurschilderingen in hun glorie hersteld te worden. [10.6] Zo werd de binnenruimte vrijgemaakt door het wegruimen van een groot deel van het meubilair en er kwamen nieuwe muurschilderingen aan het licht bij de verplaatsing van de preekstoel. Alle binnenmuren van de kerk werden ontleisterd om daar waar geen muurschilderingen aanwezig waren, het metselwerk zichtbaar te maken. De restauratie van de muurschilderingen werd aan een Brugse schilder, Cornelis Leegenhoek (1903-1971), toevertrouwd en kostte 55.000 fr., dat is een zevende van het totaalbedrag van de restauratie.³⁰ [9.1]

De inhuldiging van het museum had plaats op 7 juli 1935 om 11 uur. Tijdens de plechtigheid overhandigde de gouverneur het ridderteken van de Leopoldsoorde aan graaf de Salaberry voor zijn onafgebroken inzet om de begijnhofkerk te redden. [3.9] Een maand later overleed de graaf – hij werd in het koor van de kerk begraven.³¹ De eerste tentoonstelling ‘Kerkschatten in Limburg’ kreeg veel respons in de pers. [3.10] Voor de promotie van de kerk mochten de Vrienden van het Begijnhof rekenen op de steun van de Touring Club. De bezoekers konden ook een sfeervolle reeks ansichtkaarten van de begijnhofkerk en -huizen kopen. [3.12, 3.13, 3.14]

Een jaar na de opening van het museum organiseerden de Vrienden van het Begijnhof een schitterende tentoonstelling met als thema ‘Madonna’s in Limburg’. De aanleiding was de driehonderdste verjaardag van Onze-Lieve-Vrouw van Kortenberg. Zo een 270 stukken, waaronder een reeks meesterwerken, werden in de kerk tentoongesteld. [3.11, 10.7] De tentoonstelling wekte veel belangstelling, zowel regionaal als nationaal.³² Het archief van de organisatie van deze tentoonstelling, met inbegrip van wetenschappelijke beschrijvingen en verzekeringswaarden, is bewaard.³³

In 1936 overleed Guillaume Govaerts, de drijvende kracht en secretaris van de Vrienden van het Begijnhof. Vanaf dat moment en ook door de economische crisis ging de vzw in een lager tempo

[3.7] Urgentiewerken aan het parement van de zuidelijke zijbeuk, 1934 (PCCE, archieffoto).

[3.8] Zuidelijke kant van het koor na de vrijlegging van de paradijspoort en de restauratie van de steunberen in 1934 (PCCE, archieffoto).

[3.9] Prominente Truienaars en Vrienden van het Begijnhof poseren voor de gerestaureerde begijnhofkerk, 7 juli 1935 (PCCE, archieffoto).

[3.10] Tentoonstelling “Kerkschatten in Limburg” in de begijnhofkerk, 1935 (PCCE, archieffoto).

[3.11] Tentoonstelling “Madonna’s in Limburg” in de begijnhofkerk, 1936 (PCCE, archieffoto).

[3.12] Romantisch beeld van de gerestaureerde begijnhofkerk, 1935 (PCCE, ansichtkaart).

[3.13] Romantisch beeld op het heraangelegde begijnhofplein, 1935 (PCCE, ansichtkaart).

draaien, zoals blijkt uit de verslagboeken. De klok *Angelus vocar* (opschrift) kon nog worden gerestaureerd en teruggeplaatst.³⁴ In 1955 schaften de Vrienden van het Begijnhof het huis nummer 3 op het begijnhof aan.³⁵

Tijdens de Tweede Wereldoorlog liep de kerk, zoals alle gebouwen in de stad Sint-Truiden, enige schade op door de herhaaldelijke bombardementen op het vliegveld van Brustem. De ramen, het dak en de gewelven van de kerk werden ernstig beschadigd.³⁶ Op enkele foto's is door de vensteropeningen het koor met houten beschotten te zien.

Om de kerk in stand te houden en entreegeld te kunnen vragen, werd vanaf 1942 het astronomische uurwerk van de Truienaar Kamiel Festraets (1904-1974) in het schip van de kerk tentoongesteld.³⁷ [3.15, 3.16] Deze attractie had niets meer te maken met de religieuze tentoonstelling en ze lokte dan ook een ander publiek naar het 'kerkmuseum'. Vanaf toen kregen het gebouw en de muurschilderingen veel minder aandacht. Het Festraets-uurwerk zou een kwarteeuw in de kerk blijven staan, tot in maart 1966. [3.17] Toen werd het verplaatst naar een speciale tentoonstellingsruimte op het begijnhof, de huidige Festraets-studio. De kerk stond weer leeg en een nieuwe dynamiek was dringend gewenst.

De provincie Limburg en de tweede restauratie van de begijnhofkerk (1970-1981)

Bij akte van 2 april 1970 werd de begijnhofkerk samen met huis nummer 3 door de Vrienden van het Begijnhof aan de provincie Limburg overgedragen. Zo kreeg de provincie het gebouw kosteloos in volle eigendom – het was een *verwerving ter openbare nut*. Op 15 maart 1972 slaagde de provincie erin om zeven andere huizen op het begijnhof te kopen van de erfgenamen van Jean d'Irumberry de Salaberry en Mathilde de Pitteurs-Hiégaerts, namelijk het Torenhuis (nr. 8), twee kleine begijnenhuisjes

[3.14] Bokrijk "avant la lettre" op het begijnhof van Sint-Truiden, 1935 (PCCE, ansichtkaart).

[3.15] Kamiel Festraets legt het astronomische uurwerk uit aan Louis-Joseph Kerkhofs, bisschop van Luik, 3 augustus 1943 (PCCE, archieffoto).

[3.16] Inhuldiging van het astronomische uurwerk van Kamiel Festraets in 1942 in de begijnhofkerk (PCCE, archieffoto).

[3.17] Omwille van het succes van het astronomische uurwerk werd het begijnhofplein gebruikt als parking voor bussen, begin jaren 1960 (PCCE, archieffoto)

[3.18] Binnenzicht op het schip bij het begin van de restauratie van de kerk, 1970 (PCCE, archieffoto).

(nr. 2 en 4) en de vier grote conventshuizen aan de zuidelijke kant van het plein (nr. 38-41, nu 68-71). Het ambitieuze erfgoedproject dat de provincie Limburg vanaf toen op het begijnhof opzette, werd bezielt door Clemens Guido De Dijn, conservator-diensthooft van de Provinciale Dienst voor het kunstpatrimonium. Het begijnhof zou een nieuwe bestemming krijgen, gedefinieerd als *een menselijke ontmoetingsplaats met kunstpatrimoniale en museologische objectieven*.³⁸ Na een grondige restauratie moest de kerk weer een museum voor religieuze kunst worden. Om de Truienaren van het potentieel van de collecties te overtuigen, werd in 1973 op het stadhuis een tentoonstelling georganiseerd met de topstukken uit het erfgoed van het begijnhof.³⁹ Een belangrijk element in het totaalproject was de bescherming van het begijnhof als stedelijk landschap en van een dertigtal huizen (gevels en bedaking) als monument, bij Koninklijk Besluit van 12 april 1974.⁴⁰ [3.23B, 3.23C]

Al in juni 1971 werd de Truiense architect Piet (Pierre) Van Mechelen (1911-1986) door de provincie aangewezen om de restauratie te leiden. Zijn eerste opdracht bestond uit het opmeten van de kerk en het opstellen van een ‘reanimatieplan’. Tot de eerste fase behoorden urgentiewerken, zoals het afdichten van de vensters. [3.18] De restauratie van de muurschilderingen werd al in 1972 aangevat door het Koninklijk Instituut voor Kunstpatrimonium onder leiding van Michel Savko. Ze gaf ook aanleiding tot nieuwe publicaties.⁴¹ De muurschilderingen werden terecht beschouwd als dé publiekstrekker van de begijnhofkerk en ze werden dan ook met veel aandacht gekoesterd.

In december 1974 werd aannemer ‘Algemene Onderneming Maurice Verbeke & C°’ uit Schaarbeek aangesteld, zodat de werkzaamheden op 1 april 1975 van start konden gaan met het werk aan de binnen- en buitenmuren. Al snel bleek dat de

[3.19] Tentoonstelling “Laat-gotische beeldsnijkunst uit Limburg en Grensland” in de begijnhofkerk, 1990 (PCCE, archieffoto).

[3.20] Tentoonstelling “Sint-Truidens zilver” in de begijnhofkerk, 1993 (PCCE, archieffoto).

restauratiewerken vertraging zouden oplopen en dat het budget zou worden overschreden wegens onvoldoende bouwhistorische voorbereiding, technische problemen en gebrek aan coördinatie. Een eerste reeks bijwerken aan de buitenmuren en vensteromlijstingen werd in 1975 goedgekeurd. Een jaar later werd een belangrijke som vrijgemaakt voor een tweede reeks bijwerken met betrekking tot de verankering van de dakkap, de vernieuwing van de trekbalen en muurplaten en de herstelling van het tongewelf. En de zwaarste werken moesten nog volgen, namelijk het graven van een kelder onder de vierde travee van het schip en de technische installaties van de museumkerk. De kelder veroorzaakte de derde reeks bijwerken. In 1978 bestelde de aannemer een stabiliteitsstudie bij Bureau Dejong uit Brussel, waarbij werd vastgesteld dat de funderingen van de pijlers veel zwakker waren dan gedacht. Het ontwerp moest dus aangepast worden. Voor de technische uitrustingswerken deed de Dienst der Gebouwen van de provincie Limburg in 1975 een beroep op het Ingenieursbureau Libost van Hasselt onder leiding van ingenieur R. Caestecker. Het plaatsen van de vloerverwarming, de verlichtingsinstallatie en de ontvochtigingsinstallatie duurde van 1977 tot 1980.

Oorspronkelijk was de duur van de restauratie geraamd op 350 werkdagen met ingang van 1 april 1975. Maar na drie verlengingen vond de definitieve oplevering van de werkzaamheden pas plaats op 1 april 1981. De vervanging van de daken werd apart beschouwd en pas in 1993 uitgevoerd. De bedragen van de restauratie worden hier niet besproken; 60 % werd bekostigd door het ministerie van de Vlaamse Cultuur, 40 % door de provincie Limburg.

Het Provinciaal Museum voor Religieuze Kunst (1979-1997)

Het belangrijkste gevolg van die slepende restauratiewerken was dat de opening van het in 1979 gestichte Provinciaal Museum voor Religieuze Kunst werd uitgesteld. Leon Smets, eerst werkzaam op de Dienst voor het Kunstpatrimonium, die gehuisvest was in de conventshuizen op het begijnhof, kreeg de leiding van

het museum. Tot de eerste taken behoorde de inrichting van de museumkerk en de restauratie van de enkele meubelstukken die in de kerk werden bewaard. Het grootste deel van het nog bewaarde meubilair was verwijderd, namelijk het tochtportaal, twee zijaltaren, de biechtstoelen, de sacristiekast, de communiebanc, de in het graf liggende Christus enzovoort. De altaren en hun schilderijen en twee grafzerken werden in 1982-1983 zorgvuldig gerestaureerd. In december 1980 was trouwens een wetenschappelijk-technologisch conservatie- en restauratieatelier bij het Provinciaal Museum opgericht. Een modern tochtportaal, 250 stoelen en een balie werden in die jaren besteld en vormden de uitrusting van het museum.

De titels van enkele tentoonstellingen worden hier vermeld als bewijs van de hoogstaande wetenschappelijke kwaliteit en de grote diversiteit van het programma: ‘Ikonen in de Begijnhofkerk te Sint-Truiden: een ontmoeting tussen Oosterse en Westerse Christenheid’ (1981); ‘Sint-Truiden: de ontwikkeling van het

[3.21] Sinds de restauratie van 1996 dient het orgeltje van de begijnhofkerk regelmatig voor concerten (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[3.22] De begijnhofkerk voor de renovatie van het plein (THOC 2004).

stadsbeeld' (1983); 'In het paradijs: devotieprenten van de 15de tot de 20ste eeuw' (1988); 'Kunstwerkplaats Esser 1838-1938' (1988); 'In beeld geprezen: miniaturen uit Maaslandse devotieboeken, 1250-1350' (1989); 'Laat-gotische beeldsnij kunst uit Limburg en Grensland en internationaal symposium' (1990) [3.19]; 'Stof uit de kist: de middeleeuwse textielschat uit de abdij van Sint-Truiden' (1991); 'Faithfully Yours, hedendaagse kunst' (1992); 'Sint-Truidens zilver' (1993). [3.20]

Daarnaast werden er in de kerk diverse tentoonstellingen georganiseerd met een hoofdzakelijk educatief karakter, onder meer over de armenzorg vroeger en nu, over de symboliek en de persoonsvoorstellingen in de grafkunst, over het gebruik, de betekenis en de vormontwikkeling van het kerkelijke zilverwerk, over de kledij en de mode in de eerste helft van de 16de eeuw. Verder organiseerde het museum ook tentoonstellingen op andere locaties, meestal over het culturele erfgoed van een kerk of lokaliteit.⁴² Aan de tentoonstellingen in de begijnhofkerk waren vaak nevenactiviteiten gekoppeld, zoals concerten, voordrachten, cultuurhistorische routes in Limburg, internationale congressen (bijvoorbeeld 'Middeleeuws textiel, in het bijzonder in het Euregiogebied Maas-Rijn', in 1987 en 1989).

Naast de tentoonstellingen bevorderde het museum ook wetenschappelijk onderzoek in verband met het kunstpatrimonium van de begijnhofkerk⁴³, in het bijzonder haar middeleeuwse muurschilderingen.⁴⁴ In 1996 werd het Ancion-orgel van de begijnhofkerk gerestaureerd.⁴⁵ [3.21] Merkwaardig is dat er nooit echt belangstelling blijkt te zijn geweest voor de archeologische en bouwhistorische aspecten van de begijnhofkerk, gezien de afwezigheid van onderzoek en publicaties.⁴⁶

In de loop van de jaren 1990 zou het museum geleidelijk zijn inspiratie verliezen. Als gevolg van veranderingen in haar culturele

beleid besloot de provincie Limburg in 1996-1997 het museum op te heffen, de kantoren te verhuizen en de conventshuizen op het begijnhof te verkopen. In 1997 beëindigde de provincie de overeenkomst met de Vrienden van het Begijnhof over het meubilair en andere roerende goederen.⁴⁷ De kerk bleef wel voor het publiek opengesteld. Maar de missie en de doelstellingen die de provincie van bij de aanvang met het Provinciaal Museum voor Religieuze kunst voor ogen had, werden opgeborgen. Tentoonstellingen werden niet meer als eigen producties opgezet, maar in de handen gegeven van externe curatoren. Daarbij richtte de aandacht zich hoofdzakelijk op de hedendaagse – soms lokale – kunstscene. [1.4]

De inschrijving op 2 december 1998 van het begijnhof van Sint-Truiden, samen met twaalf andere Vlaamse begijnhoven, op de lijst van het cultureel en natuurlijk werelderfgoed van de UNESCO,⁴⁸ wekte nieuwe aandacht. Dat leidde onder meer tot de heraanleg van het plein in 2003-2004 en tot de uitbreiding van de bescherming. [1.2, 1.3] Op 12 mei 2005 legde de gemeenschapsminister een nieuwe bescherming vast: de kerk, de portierswoning, de winning, de infirmerie, de conventshuizen, de hoeve, de oude huizen, het kerkplein, het stratenpatroon en de restanten van de omheiningmuur worden als monument beschermd. [3.23D] Daarnaast werden ook de 'franje' van het begijnhof aan de Poelstraat, Schuurhoven, de Speelhoflaan, en het grote landbouwterrein tussen het begijnhof en het Speelhof, als stadsgezicht beschermd. [3.23E]

Vandaag wordt de begijnhofkerk gebruikt als podium voor concerten, occasionele tentoonstellingen en manifestaties, waarvan de meerderheid aansluit bij de inhoudelijke betekenis en bij de waarden die de kerk vertegenwoordigt.

[3.23] Afbakening van de verschillende beschermingen van het begijnhof van Sint-Truiden: A. kerk als monument (1933), B. huizen als monument (1974), C. landschap (1974), D. uitbreiding van de bescherming als monument (2005), E. stadsgezicht (2005) (GIS-laag beschermd erfgoed Agentschap RO).

Noten

1. Zie Bijlage 5.
2. Meulders-Draguet 1989.
3. Straven 1876, 51.
4. Het archief van M.-L. de Sélys maakt deel uit van het familiearchief de Sélys dat in het Rijksarchief in Luik is bewaard. De inventaris vermeldt het begijnhof van Sint-Truiden niet: Yans 1971, 212-216. Nr. 1994 betreft een goed van het begijnhof in Kerkom, en nr. 2190 bevat het testament van begijn Constant in verband met een goed gelegen in Saint-Georges-sur-Meuse.
5. Epitaaf, zie Bijlage 7, 32.
6. Daardoor ging een groot deel van het bodemarchief van het koor verloren. Toch werden de oude grafplaten boven de gewelven van de kelder teruggeplaatst. Rond 1900 werd de grafkelder vergroot in de richting van de eerste travee van het schip.
7. Epitaaf, zie Bijlage 7, 31.
8. Epitafen, zie Bijlage 7, 32-36; rouwborden, zie Bijlage 6, R.3-R.8.
9. Bij de opheffing van de eredienst in de begijnhofkerk in 1928 was de bediening zo geregeld. Het is ons echter niet bekend wanneer deze overeenkomst werd gesloten.
10. BDEH, 1981, 865-866.
11. AML Limburg: brief van Polydore Daniëls, secretaris KCML Limburg aan voorzitter Charles Lagasse de Locht (2 mei 1913).
12. de Herckenrode 1845, 38-79. Zie Bijlage 7.
13. Zie Bijlage 6, S.20
14. Zie de bijdragen van A. Bergmans en M. Buyle.
15. BCRAA, 1, 1862, 172-173 en 454; BCRAA, 3, 1864, 513; Helbig 1860, 185-186; Gerard 1861, 187-197.
16. Straven 1876, 52.
17. Zoals Bijlage 6, T.1 en T.2; alsook Smets 1984.
18. Nader onderzoek in het familiearchief, voor zover bewaard, zou moeten bepalen welke andere werkzaamheden toen in de begijnhofkerk werden verricht. RAH, Familiearchief Pitteurs (onuitgegeven inventaris).
19. Als bron voor dit hoofdstuk diende de bundel briefwisseling die bewaard is in het archief van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen: Hasselt, RWO Limburg, dossier begijnhofkerk Sint-Truiden.
20. Clément, Ghobert, Huart 1914-1919, 4, 121-134.
21. ADST, VB, doos 1: plan gedateerd 1922.
22. Bv. Paquay 1923, 67-69.
23. ADST, VB, doos 1: akte van notaris Maurice Van Ormelingen in Sint-Truiden, verschenen in *Staatsblad*, 16 juni 1934 (nr. 794).
24. *Ibidem*.
25. ADST, VB, doos 1: akte van notaris Maurice Van Ormelingen in Sint-Truiden.
26. *‘Le chœur sera transformé en chapelle, séparé du reste de l’église par une cloison permettant l’accès et la vue du chœur. Les membres de la famille de Salaberry conserveront le droit de faire ensevelir leurs défunts dans le caveau existant sous le chœur en faisant établir un accès à celui-ci de l’extérieur; ils pourront au besoin procéder à l’agrandissement du dit caveau.’*
27. Buntinx 2003.
28. ADST, VB, doos 1: kopieën van de plannen van G. Govaerts zijn terug te vinden in verscheidene fondsen, o.m. in het Stadsarchief Sint-Truiden, doos Begijnhof, plannen P. Van Mechelen.
29. Hasselt, PCCE, reproductie van een tekening: *Romaansche deur thans gestopt*, 5 %, G. Govaerts, 5 januari 1929.
30. Zie de bijdrage van M. Buyle.
31. Epitaaf, zie Bijlage 7, 35 en 36; rouwbord, zie Bijlage 6, R.9.
32. de Borchgrave d’Altena 1936, 69-80.
33. ADST, VB, Doos 1, dossier tentoonstelling 1936.
34. SAST, register vergaderingen van de Vrienden van het Begijnhof, 29 november 1936.
35. Akte van 17 november 1955 bij notaris Jacques Thenaers. Familie Vanoirbeek verkoopt het pand voor 40.000 fr. aan de vzw Vrienden van het Begijnhof. Sint-Truiden, Archief Dekenij, Vrienden van het Begijnhof, doos 1.
36. ADST, VB, verslagen van de vergaderingen van de Vrienden van het Begijnhof.
37. Voorstel van Festracts op 21 januari 1940; plaatsing op 25 oktober 1942; opening voor het publiek vanaf 1 november 1942. Er blijkt geen overeenkomst of contract te zijn getekend. ADST, VB, verslagen van de vergaderingen van de Vrienden van het Begijnhof.
38. De Dijn 1971; De Dijn & Depoorter 1972; De Dijn 1975.
39. De Dijn 1973.
40. Huizen: Begijnhof 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 14a, 15, 18, 18b, 19, 22, 22a, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 48a, 50a; percelen van het gesloopte huis Begijnhof 12; huizen Poelstraat 2 als land-schap.
41. Zie de bijdrage van M. Buyle, alsook: Buyle 1974; Buyle & De Dijn 1974.
42. Onder meer in Beringen, Houthalen-Helchteren, Herk-de-Stad, en Tongeren.
43. Smets 1984a; Smets 1984b; Vanthillo 1984; Smets 1993.
44. Buyle 1981; Buyle & Smets 1982; Buyle 1984; Deconinck 1987; Van Laere 1989; Bergmans 1994; Smets 1996, 21-24; Bergmans 2002; Bergmans 2003.
45. Zie de bijdrage van P. Roose, alsook: Bastiaens 1998.
46. Met uitzondering van de korte beschrijving in: BDEH 1981, 855-857.
47. Op 15 oktober 1997: ADST, VB.
48. Van Aerschot & Heirman 2001.

Nieuw Poort

t' Vissgat

exke

4. De begijnenparochie Sint-Agnes: structuur en bebouwing

Marc Laenen

De omgeving

De gronden die abt Willem van Rijckel in 1265 aan de begijnen-gemeenschap schonk, bevonden zich ten noordoosten van de stad, even noordwaarts van het gehucht Schurhoven, waarvan de oudste vermeldingen teruggaan tot midden 13de eeuw. Het geschonken terrein omvatte een tuin van de abdij en een aanpalend terrein van 8 bunder (6 ha 96 a) op de oever van de Cicindria, gelegen bij Melveren. A. Thys schatte de totale schenking op 8 ha 20 a.¹ Het gebied ligt op de grens tussen Vochtig en Droog Haspengouw, tussen zandleem- en leemgronden. Het was een plaats voor uitwisseling van producten tussen Droog en Vochtig Haspengouw en de Kempen. Het Sint-Agnesbegijnhof lag, net als de meeste begijnhoven bij hun stichting, buiten de stad in een vochtig en bronnenrijk gebied van beemden tussen vruchtbare leemgronden.

Op de kaart van graaf de Ferraris uit 1777 wordt de zone waarin het geschonken terrein lag, omschreven als 'moerassige weiden'.² Deze zone reikte noordwaarts tot tegen Melveren en Nonnemielen, noordwestwaarts tot bij Gorsem, Duras, Runkelen en Binderveld, en noordoostwaarts tot tegen Wellen. Op de kadastrale reductiekaarten, die de basis waren voor de kaart van J.F. Bonniver uit 1839 en voor de stafkaarten van het Dépôt de la Guerre uit 1845, wordt het bodemgebruik vrij precies opgetekend. De zone ten noorden van Sint-Truiden was blijkbaar op het einde van de 18de en in de vroege 19de eeuw een vochtig gebied met gespreide bewoning tussen beken, beemden en bossen. Het akkerareaal was er merkbaar kleiner dan in Brustem, Groot-Gelmen, Kerkom, Velm, Aalst en andere dorpen rond en ten zuiden van de stad.³

Het goed lag op 45,20 - 46,10 m boven de zeespiegel, op een zachte glooiing op de oostelijke flank van de Cicindriavallei, die ten noorden van de stad geleidelijk afneemt tot 41,06 - 39,44 m bij de samenvloeiing met de Melsterbeek.⁴ De Cicindria was een strategisch belangrijke beek voor het verdedigingssysteem en de watervoorziening van de stad en het begijnhof. Ze maakt deel uit van het hydrografische bekken van de Grote en de Kleine Gete, die samen met de Velp en de Herk ten noorden van Halen in de Demer

uitmonden. De beek ontspringt in Gingelom en werd bij Zerkingen, ten zuiden van Sint-Truiden, overbrugd door de Romeinse weg die uit Keulen over Tongeren, Tienen, Kester, Kortrijk en Wervik naar Boulogne voerde. Ze stroomt via de sluis van het 'Comisgat' in de zuidelijke stadswal de stad in. Ten noorden verlaat ze de stad langs de sluis van het 'Vissegat' in de noordelijke stadsmuur. Haar bedding werd tussen 1129 en 1135 tijdens herstellingswerken aan de 11de-eeuwse omwalling oostwaarts verlegd en ingedijkt ter hoogte van de vroegere Deyckstraete, nu de Beekstraat. Dat gebeurde om de abdijmolen van de nodige waterkracht te voorzien en het verdedigingssysteem van de abdij en de stad te voeden.⁵ Door deze ingreep ontstonden ter hoogte van de oude bedding afwateringsbeken, die het terrein draineerden en de grachtengordel rond de stad van water voorzagen. De Logebeek splitste zich van de Cicindria af ten zuiden van de stad en liep westwaarts om de stad heen. Twee andere grachten, de 'Cleyne' en de 'Groete' Vleminxgracht – die als Trudobronbeek door de Willebamptvijver loopt en ook 'Vlietje' genoemd werd –, werden net vóór de noordelijke omwalling omgeleid. Zo ontstond in de noordwestelijke hoek van de stad een vochtig gebied met drijfzand, de 'Helle', het 'Vettersbroek' of het 'Zwart (Swert) water' genoemd, dat zich verder ten noorden van de stad in het Sint-Jansbroek uitstrekte.⁶ [4.2] Vanuit het 'Vissegat' liep de Cicindria over het geschonken terrein verder noordwaarts, op het terrein van het begijnhof. Ze voorzag de begijnen van het nodige water voor hun werkzaamheden, onder meer voor de lokale lakenindustrie in de 14de eeuw. Onder de naam 'de beke' of de 'Molenbeecke' bediende de Cicindria ook de watermolen van Melveren, eigendom van de abdij, vooraleer ze uitmondde in de Melsterbeek.⁷

De macrotopografische situatie van de omgeving van Sint-Truiden en het wegennet werden in 1697 door Lambrecht Warnouts, landmeter van Sint-Truiden, geschetst op een prekadastrale kaart in zijn *Liber domini Abbatiss Imperialis Monasterij Trudonis ordinis St Benedicti in Hasbania*. Dat deed hij in opdracht van abten Michel Vandersmissen (1663-1679) en Benedict Mannaerts (1679-1690).⁸ [4.3] De plaats van het begijnhof werd symbolisch aangeduid door de voorstelling van de begijnhofkerk. Op deze schets werd het begijnhof gesitueerd in het toenmalige wegennet op de steenweg naar Hasselt, vandaag de Schurhovensteenweg, die zich rond 1700 verder noordwaarts opsplijste in de steenweg naar Melveren en Hasselt, de dreef naar Ter Biest en het voetpad naar Bernissem.

[4.1] Topografische kaart van de bezittingen van de abdij van Sint-Truiden, door Lambrecht Warnouts uit 1697 (RAH, Archief van de abdij van Sint-Truiden, Register 271, p. 13).

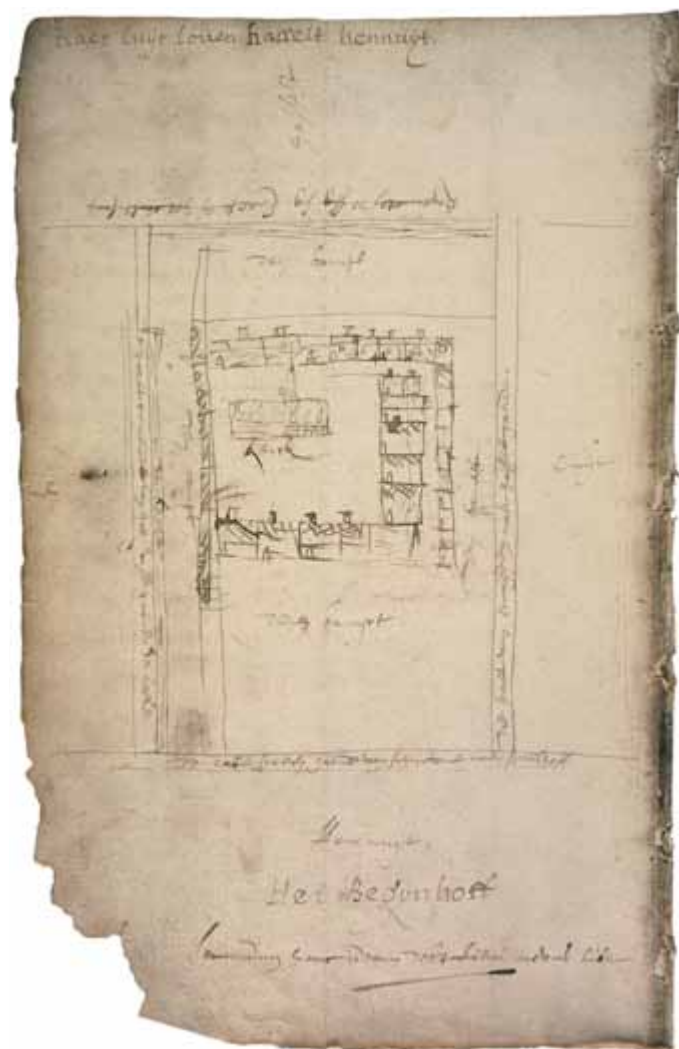

Centraal voor het begijnenwezen staat de gedeelde en persoonlijke devotie – het ‘kerken’ – en in functie daarvan de persoonlijke ambachtelijke bedrijvigheid of caritatieve zorg – het ‘werken’ – ten dienste van de buitenwereld om in eigen onderhoud te voorzien. Om het samenleven op het hof te beheren en te ondersteunen werden een stevige organisatie- en instellingenstructuur bedacht. De statuten regelden de modaliteiten van de samenleving, de organisatiestructuur regelde het beheer van het hof, en een verzorgend en logistiek instellingenapparaat ondersteunde de samenleving. Een bedreven economisch exploitatiesysteem en een behendig patrimoniumbeheer zorgden voor structurele en occasionele inkomsten. Ten slotte bewaakte een sluitend controlesysteem door de wereldlijke en geestelijke overheid de toepassing van het beheer en het geestelijke leven. Dat alles maakte begijnhoven tot zelfvoorzienende organisaties in een besloten nederzetting – de *curtis beghinarum* – waar vrouwen samenleefden rond een gedeelde religieuze overtuiging.¹⁰ In de kroniek van de abdij en de stichtingsoorkonde uit 1265 wordt gewag gemaakt van een *curia*, van *uno loco sub una clausura* omgeven door een *murus firmus*,¹¹ die de afzondering van de wereld zowel symbolisch als concreet vertaalde.

Het begijnhof eind 17de eeuw

Over het ruimtelijke concept van de *curtis* of *curia* in de 13de eeuw is, buiten de componenten kerk, kerkhof, infirmerie en huizen, niets bekend. De oudste topografische documenten stammen pas uit het einde van de 17de eeuw en hun documentaire waarde is afhankelijk van de intentie waarmee ze gemaakt werden. De prekadastrale kaart van Lambrecht Warnouts uit 1697 situeerde de ligging van het begijnhof in het wegennet rond de stad. Op de topografische tekening die hij in 1697 van de abdijbezittingen maakte, werd het ‘Begijnhoff’ schetsmatig gesitueerd ten zuidoosten van het Speelhof. [4.1] Abt Christoffel de Blocquerie liet dit abtelijke buitenverblijf bouwen in 1585 en in de 18de eeuw groeide het uit tot één van de belangrijkste uitbatingen van de omgeving.¹² Een symbolisch aantal ingekleurde huizen in de Poortstraat staat afgebeeld in een ruime boomgaard. De Cicindria, ‘de beke’, werd buiten de grenzen ingetekend. De zuidgevel en het westportaal van de kerk werden op het grondplan weergegeven. Schuin tegenover de toegang tot het begijnhof, aan de overzijde van de Schurhovensteenweg, werd een poel of plein met vermoedelijk de pastorie afgebeeld.

Op de figuratieve kaart van Brustem die Jan Van der Borgh, alias Joannis a Castro, in 1661 voor het *Registrum bonorum et pastorum monasterii Averbodiensis* maakte, werd de omgeving van Sint-Truiden met het begijnhof op de voorgrond afgebeeld. De kaart werd in opdracht van abt Servatius Vaes (1648-1698) getekend volgens de opmetingen van Cornelis Lowis, sinds 1646 beëdigd landmeter van koning Filips IV voor het hertogdom Brabant. Ze bevat een reeks parochies van de abdij (Kortenbos, Kozen, Velm, Gingelom, Halmaal enzovoort), waaronder die van Brustem. De voorstelling van het begijnhof blijft schematisch, maar geeft enkele markante details van de bebouwing weer.¹³ [2.9] Op deze tekening is de begijnhofmuur met de boomgaard kleurig

[4.4] Schets van het begijnhof van Sint-Truiden door Petrus Cartuyvels uit 1696 (SAST, Fonds der burgerlijke godshuizen, Register 41, f. 5v).

geschetst en er zijn ook enkele huizen met schoorsteen rond de begijnhofkerk afgebeeld. Aan de straatzijde zijn enkele monumentale gebouwen zichtbaar die misschien het poortgebouw en de portierswoning of de oude infirmerie met boerderij voorstellen. Preciezere topografische informatie krijgen we door de bundergeldkaart van Lambrecht Warnouts uit 1694,¹⁴ [2.30] en de schets van Petrus Cartuyvels uit 1696.¹⁵ [4.4] De bundergeldkaart bevatte alle bezittingen van de stad en ze is heel nauwkeurig, ook voor de topografie van het begijnhof. De schets van Cartuyvels, de pastoor van het begijnhof die dat ambt uitoefende van 1675 tot aan zijn dood in 1724, was bedoeld als aanzet voor een boek. Daarin zouden de bezittingen en de opbrengsten van het begijnhof in kaart worden gebracht en opgetekend worden: de landbouwgronden, beemden, ‘borgen’, cijnshoven en de opbrengsten en cijnzen op veldvruchten.¹⁶ Deze schets was het model voor de inventaris met tekeningen van alle eigendommen: *secundum hanc ideam debet fieri novus liber*. Het boek is er helaas nooit gekomen.

De schets van Cartuyvels situeert het begijnhof in een breder geografisch kader: de richtingen naar Luik (*luijc*), Leuven (*loven*), Hannuit (*hennuijt*) en Hasselt (*die straet van struijden naar hasselt gaende*). Ook begrenzen de percelen en wegen werden aangegeven. Aan de noordwestelijke rand liggen de Cicindria (*de beeke*) en het pad naar Melveren (*de straet comende van het Vissegat en de beeke*). Aan de zuidwestkant zien we de weg naar het Speelhof (*de cattesteech gaende van Schuhooven naar speelhof*). En aan de noordoostkant liggen de gronden die toebehoren aan de familie Creeft (*regenoeten de Hg. Sig. Creeft en het Waterschap*). Op beide documenten werd de kerk centraal gesitueerd. Warnouts tekende het kerkhof, Cartuyvels niet. Wellicht bedoelde Warnouts met de dubbele omlijning van het terrein de begijnhofmuur. Beiden tekenden de Cicindria binnen de grenzen van het hof. De bebouwde zone is bij Cartuyvels omzoomd met beemden en bij Warnouts met boomgaarden. De bewoning was geconcentreerd in de zuidwestelijke hoek van het terrein. De noordwestelijke zijde was weinig bebouwd.

De schikking van de huizen is schijnbaar volgens een regelmatig en beredeneerd stratenpatroon opgevat. Op de tekening van Warnouts zijn de Poortstraat, de weg naar het Speelhof en de Infirmieriesteege duidelijk herkenbaar. [2.30] Het terrein vóór het westportaal van de kerk schijnt volgens de tekening van Warnouts bebouwd te zijn geweest met een U-vormig huizenblok. Cartuyvels tekende dit detail niet, mogelijk omdat het niet zijn bedoeling was een exacte topografische kaart te maken, maar alleen een ontwerpschets voor de illustraties van andere goederen in het geplande kaartboek. De woongedeelten bevinden zich aan de straatkant, de tuinen op de achtererven. De oriëntering van de bebouwing en van de toegang is bij Warnouts vrij correct. Op de schets van Cartuyvels werden de kerk en de toegang tot het hof foutief georiënteerd ten opzichte van de wegeninfrastructuur: de zuidelijke gevel van de kerk met hangende klok aan de westkant van de dakruiter werd op het grondplan getekend en van noordwest naar zuidoost georiënteerd. De tekening van de poort werd uitgewist, vermoedelijk omdat de foutieve oriëntering werd gezien.

De kaart van Lambrecht Warnouts toont duidelijk het monumentale poortgebouw links, geflankeerd door twee huizen – rechts door een huis dat vermoedelijk de huidige portierswoning is. Net voorbij de toegang is een langgerekt monumentaal gebouw zichtbaar, met twee schoorstenen en meerdere toegangen in de langsgerichte gevel. Het zou kunnen gaan om de oude infirmerie. Als de topografische betrouwbaarheid van Warnouts' kaart ook geldt voor de detaillering van het getekende huizenblok vóór het westportaal, dan kan dit gebouwencomplex, dat ongeveer een eeuw later op de kaart van graaf de Ferraris voorkomt, best uit de 17de eeuw dateren. De gebouwen die vóór het westportaal geschilderd werden op een ongedateerd schilderij op doek vermoedelijk uit de vroege 17de eeuw, waarop de legende van de jongeling en het begijntje werd afgebeeld [2.1], kunnen zowel naar dit huizenblok als naar de huizen aan de noordwestelijke zijde van het hof verwijzen. De aandacht van de kunstenaar ging immers hoofdzakelijk naar het afgebeelde gebeuren, met de kerk als achtergrond.

[4.5] Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, in opdracht van Graaf de Ferraris, 1771-1778 (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Kaarten en Plannen, XIII B, Bel. Gén., 1775, IV, 5.629, kaart 12, blad 150).

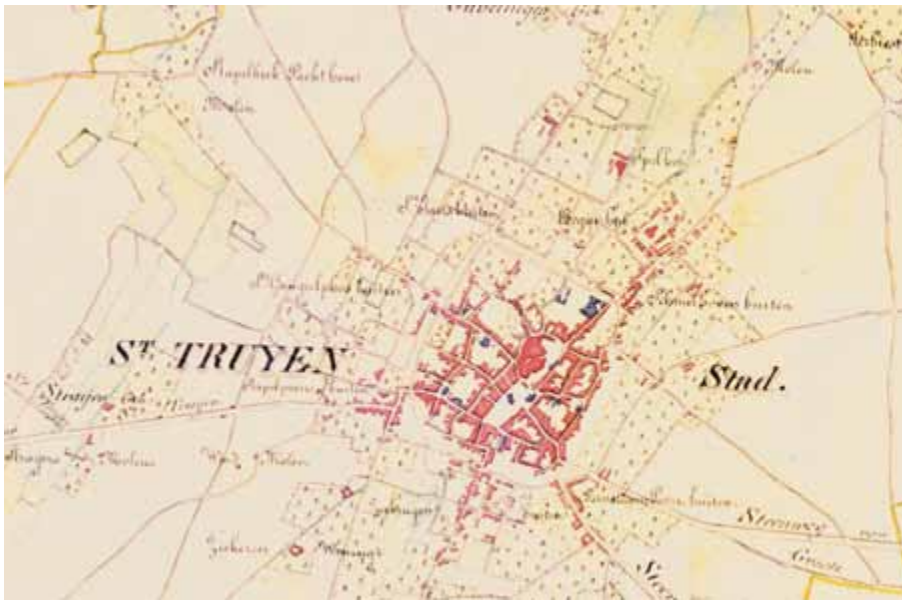
Uitbreiding tussen 1700 en 1777

De kaart die graaf de Ferraris in 1777 van Sint-Truiden en omgeving maakte, toont hoe het begijnhof tussen 1700 en 1777 sterk uitgebreid werd. De begijnhofmuur, het stratenpatroon en het huizenblok vóór het westportaal van de kerk waren in 1777 nog altijd bewaard. De belangrijkste uitbreidingen gebeurden aan de noordoostelijke en de zuidwestelijke kant en in mindere mate aan de noordwestelijke zijde van het hof.¹⁷ [4.5] De in de 17de eeuw nog magere bebouwing aan de noordwestelijke rand werd maar matig uitgebreid. Ten zuidwesten van de Poortstraat werd een nieuwe reeks gebouwen toegevoegd, die van de begijnhofmuur gescheiden waren door een kleine strook bomen. De nieuwe infirmerie en de boerderij zijn duidelijk herkenbaar. De belangrijkste uitbreiding gebeurde echter noordoostwaarts in de boomgaard, die in de 17de eeuw haast heel het noordoostelijke deel van het begijnhof innam. Op de kaart van Ferraris staat ook de begijnhofmuur aangegeven, waarvan het noordwestelijke deel in 1750 door de infirmerie vernieuwd was.¹⁸

Het stratenpatroon, dat in de 17de eeuw het westelijke gebouwencomplex structureerde, werd in de 18de eeuw noordoostwaarts doorgetrokken, volgens eenzelfde denkpatroon. De noordelijke straat eindigde in het resterende deel van de boomgaard, de zuidelijke straat liep dood op een noordwest-zuidoost-georiënteerde straat. Rond deze uitbreiding van het stratenet werden nieuwe huizenrijen en een tweede centraal huizenblok gebouwd.

Deze uitbreiding tussen 1700 en 1777 kan verklaard worden door een toenemende belangstelling voor het begijnenleven na de turbulente oorlogsjaren tussen 1690 en 1710. Ook de voorafgaande interne problemen tussen hoogmeesteres Anna Vanderborcht en pastoor Petrus Cartuyvels hadden vermoedelijk het imago van het begijnhof geschaad en kwamen het aantal intredes niet ten goede. De demografische analyse van Hanne Van Herck, in het vorige hoofdstuk, toont aan hoe het aantal begijnen en leken op

[4.6] Topografische kaart van Sint-Truiden en omgeving, door J.F. Bonniver, ca. 1839 (Den Haag, Nationaal Archief Nederland, 4, TOPO).

het begijnhof – ondanks ziekte in 1730 – de eerste decennia van de 18de eeuw toenam met 204 begijnen, maar na 1739 geleidelijk afnam.¹⁹ Deze afname, met een relatief stabiele periode in de laatste decennia van de 18de eeuw, zorgde zelfs voor leegstand, verkrotting en afbraak van huizen.

Afbraak vanaf eind 18de eeuw

De afbraakpolitiek begon al eind 18de eeuw. Zo beslisten de hoogmeesteres, de pastoor, de mombers en de raadsjuffrouwen op 1 september 1783 – na een periode van al uitgevoerde afbraken en leegstand van verschillende huizen in het blok vóór het westportaal van de kerk – om de nog resterende huizen af te breken *tot cieraet van ons hof*, de bewoners van deze panden elders onder te brengen, en de afbraakmaterialen te bewaren. Het vrijgekomen plein zou worden gebruikt voor een *plantagie* of *andere werken*.²⁰ Het zo ontstane plein werd tot in de 20ste eeuw als tuin gebruikt. Zo werd het stratenbegijnhof een pleinbegijnhof.

De eerste belangrijke afbraak van huizen op het begijnhof vond pas plaats tijdens de eerste decennia van de 19de eeuw, na de verkoop van de goederen door het Franse bestuur in 1799. Op 8 Ventôse van het jaar VII (26 februari 1799) werden de gronden en zestig woningen, waarvan dertig nog bewoond waren door begijnen, door Michel Laurent Selys uit Luik en door Hubert François Hermans uit Maastricht verworven.²¹

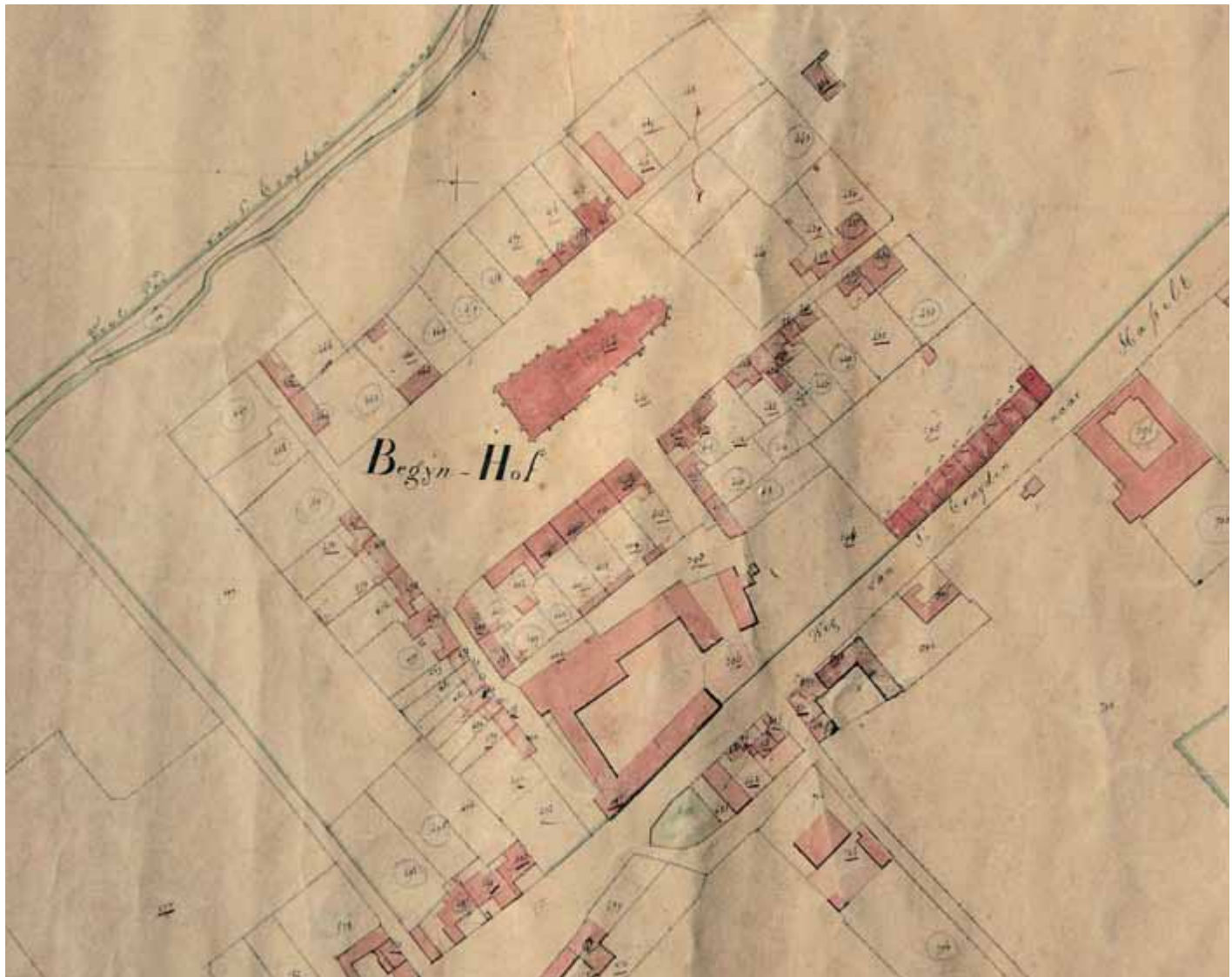
De toestand van het begijnhof in die periode valt af te lezen van de kaarten van J.F. Bonniver. Deze *ingénieur-vérificateur* van het kadaster maakte de kaarten op basis van verkleiningen van kadastrale plans van de aan Nederland grenzende gebieden Limburg en Luxemburg. Dat deed hij rond 1839 in opdracht van de dienst Militaire Verkenningen van het Nederlandse leger. De kaarten tonen hoe de zuidwestelijke huizenrij, op enkele panden na, volledig verdween en hoe het noordoostelijke gebouwencomplex opvallend uitgedund was.²² De topografische kaart van Philippe Vandermaelen

uit 1846-1854 en de Atlas der Buurtwegen van rond 1842-1845 geven grosso modo dezelfde toestand weer.²³ [4.6] Op de primitieve kadasterkaart van rond 1842-1844 is het oostelijke complex, op één gebouw na, verdwenen. [4.7] De begijnhofmuur langs de Schurhovensteenweg was afgebroken en vervangen door een reeks woningen die via de steenweg toegankelijk waren.²⁴

Van de historische bebouwing was in de eerste helft van de 19de eeuw, buiten de kerk, maar een beperkt aantal huizen bewaard gebleven: de portierswoning; de infirmerie met boerderij, met in de tuin een onbekend, nu verdwenen langwerpig gebouw; een aantal huizen aan de zuidwestelijke kant van het hof; enkele huizen aan weerszijden van de Poortstraat; het Torenhuis; het conventhuis uit 1690 met aan weerszijden een nu verdwenen vakwerkgebouw; twee huizen aan de noordwestelijke kant van de Poortstraat naar de Cicindria toe (nummers 19 en 20); enkele huizen aan de noordwestelijke pleinwand, waarvan maar twee huizen (nummers 23 en 29) en het zogenaamde Godshuis (nummer 30) overbleven; vijf huizen aan de zuidoostelijke pleinwand (nummers 57 tot 61), toen nog met hun tuinhuisjes; het huis op de hoek van de Infirmeriesteeg (nummer 54), met twee huizen in dezelfde steeg (nummers 55 en 56); een aantal huizen aan de zuidoostzijde van het hof, waarvan er maar twee – weliswaar met ingrijpende verbouwingen – tot op heden bewaard zijn (nummers 53 en 41/42); en ten slotte drie gebouwen in de meest zuidwestelijke hoek van het hof, waarvan een fragment van de schoorsteen bewaard bleef. Deze toestand bleef ongeveer dezelfde tot in de tweede helft van de 19de eeuw, zoals blijkt uit de topografische kaart van het Dépôt de la Guerre uit 1877.²⁵

Ingrijpende nieuwbouw in de 20ste en 21ste eeuw

De tweede ingrijpende wijziging vond plaats na de Tweede Wereldoorlog, vooral tussen 1950 en 1966 en tussen 1997 en 2006. De verandering betrof niet zozeer de verdere afbraak van

[4.7] Primitief kadasterplan, Sint-Truiden, 1842-1844 (Ministerie van Financiën, 2de afd., sectie D, 3de blad).

historische gebouwen, dan wel ingrijpende nieuwbouw. De nieuwbouw sluit qua vormgeving en volume niet aan bij de karakteristieke eigenschappen van de historische bouwsubstantie. Hij doet afbreuk aan het historische straatbeeld en doorbreekt de onderlinge samenhang en betrokkenheid van de gebouwen en de centrumgerichte oriëntering van de bebouwing.²⁶ De gedeeltelijke afbraak van de muur en de toegevoegde toegang doorbreken de beslotenheid van de nederzetting. De oude functionele, stedenbouwkundige en beeldvormende relatie tussen componenten, zoals bijvoorbeeld de pastorie, werd verstoord. De aanleg van de Speelhofaan en de bouw van het slachthuis hebben de groene, zachte en geleidelijke overgang van het platteland naar de stad omgevormd tot een breukvlak. Het belangrijkste positieve gevolg daarvan is dat het begijnhof niet in het oprukkende verstedelijkingsproces werd opgenomen, zoals dat bij de meeste begijnhoven in de Zuidelijke Nederlanden gebeurde.²⁷

De bouw van het bejaardentehuis Meiland tussen 1964 en 1996 betekende een definitieve breuk in de onderlinge betrokkenheid van de gebouwen op het hof.

De laatste ingreep, naast de wettelijke bescherming van het volledige historische gebouwenpatrimonium in 2005, is de heraanleg van het begijnhofplein en de publieke begijnhofruimte in 2005. Deze ingreep was een eerste initiatief binnen het masterplan voor de verdere ontwikkeling van het begijnhof, dat de provincie Limburg in 2003 liet ontwerpen²⁸. Dit masterplan sluit aan bij ideeën en concepten over de herbestemming van het begijnhof, die Clemens Guido De Dijn vanuit de Provinciale Dienst voor het Kunstpatrimonium van Limburg en Daniël V. Depoorter, architect, in 1971 al maakten in opdracht van de deputatie. Dit concept beoogde de doorontwikkeling van het begijnhof als een historisch leefgebied voor en van een gemeenschap,

[4.8] Het begijnhofplein na de renovatie (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

met socioculturele inbreng.²⁹ In een eerste uitvoeringsfase van het masterplan van Michel De Visscher en Jozef Legrand werd de publieke ruimte geherformuleerd als een ontmoetingsplaats voor de huidige bewoners van het begijnhof en voor hun bezoekers. Het oude kerkhof werd hervormd tot een groen kunstwerk met liggende kruisen van taxus op een dynamisch licht golvend bed van buxus. [1.2, 1.3, 4.8]

Bij gebrek aan bronnen is het vrijwel onmogelijk om zich een beeld te vormen van het concept en de vorm van de oudste nederzetting uit de beginperiode tot de 17de eeuw. Toch mogen we veronderstellen dat de in de formele documenten gebruikte begrippen *curtis beghinarum* en *curia* verwezen naar een geordende manier om de samenleving architecturaal en ruimtelijk inhoud en vorm te geven. Wellicht mogen we voorzichtig aannemen dat de eerste topografische documenten van eind 17de eeuw een veel ouder concept weergeven, zij het met een aantal aanpassingen in de loop van de geschiedenis.

De afzondering van de wereld in een *clausura* werd volgens de stichtingsoorkonden verzekerd door de begijnhofmuur, een *murus firmus*, en door de beperking en bewaking van de toegang tot de nederzetting. De muur was waarschijnlijk zowel symbolisch als materieel een begrenzing van de wereld en tegelijk ook een bescherming tegen wereldse invloeden en onveilige situaties – zoals

de sociale onlusten in de 14de eeuw en de oorlogssituaties in de 16de en 17de eeuw. Daarnaast werkte de muur ook psychologisch de introversie van het leven op het hof in de hand. [4.9]

[4.9] Begijnhofmuur, noordwestelijke zijde (PCCE, 2007).

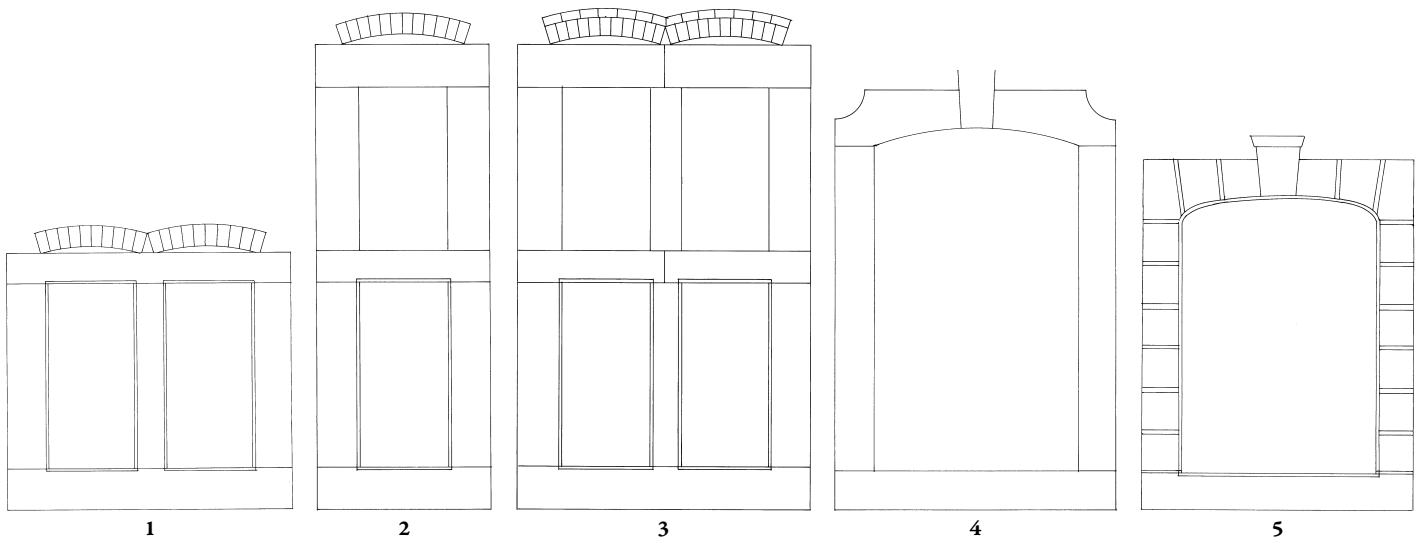
Het idee van de *curtis* of *curia* gaat vermoedelijk veel verder en dieper. De introversie van het begijnhof werd in de nederzettingstructuur inhoudelijk en ruimtelijk bewerkt. Het begijnhof lijkt gestructureerd te zijn volgens een aantal concentrische zones, elk met een eigen karakter en betekenis. Die zones leiden gradueel naar het centrum van het begijnenleven – het gedeelde gebedsleven, devotie en gemeenschapsleven in de kerk – wat de nederzetting tot een ‘parochie’ maakt. De liturgie rond altaar en tabernakel was het centrale gegeven van het spirituele leven in de kerk. De muurschilderingen omgaven de begijnen in de gebedsruimte met een onmiddellijk referentiekader met sprekende voorbeeldheiligen die de weg naar het spirituele leven in de gemeenschap voorafgingen en ernaar verwezen. De centrale positie van kerk en kerkhof symboliseren de essentie van het begijnenleven: de continue vereniging met de Christusfiguur tijdens het leven en na de dood. Tussen de muur, die hen van de wereld afzonderde, en dit focale religieuze punt werden aandacht en beleving stapsgewijs met behulp van twee concentrische zones naar het spirituele centrum gevoerd. De gordel van beemden en de boomgaard, die zich in de 17de eeuw vooral in de noordwestelijke en noordoostelijke zone uitstrekte, werd gebruikt voor praktische doeleinden, zoals het winnen van fruit en groenten, het weiden van het vee of als bleekweide voor de lakenindustrie. Die zone was echter een overgangsgebied, een niemandsland tussen de wereld en de kerk – weliswaar praktisch benut – die de aandacht en beleving van de bewoners leidde naar de woon- en werkzone en de kerk. Aan de zuidzijde was er niet zo een neutrale zone. Daar werden logistieke, ondersteunende en beheersfuncties gehuisvest: de infirmerie met boerderij, het economische, financiële en administratieve zenuwcentrum van het hof. De infirmerie werd kort na het midden van de 18de eeuw volledig vernieuwd en was door steegjes van de bewoningszone afgescheiden. De dominante architecturale vormgeving van dit complex is een teken van de beleidsmatige accentverschuivingen die zich in de loop van de 18de eeuw op het begijnhof voordeden.

De beheersfunctie was in de 17de eeuw ondergebracht in de residentie van de hoogmeesteres – we vermoeden dat zij toen in het zogenaamde Torenhuis woonde. Muurankers dateren het Torenhuis in 1619. Het lag bij de toegangsweg, op een symbolische en reële sleutelpositie van de nederzetting, van waaruit alle inkomend en uitgaand verkeer bewaakt kon worden.

De laatste concentrische gordel voor de kerk is de woon- en werkzone, die zich aanvankelijk in de zuidwestelijke hoek van het hof concentreerde en zich verder uitbreidde in noord-oostelijke richting. In de kroniek wordt vermeld dat de gebouwen *per girum* (rond) de kerk geschaard staan, wat de centrale functie van de kerk en het ‘kerken’ beklemtoont. De bewoning werd planmatig gestructureerd rond een beredeneerd stratennetwerk. Alle huizen zijn breedhuizen met woonfuncties aan de straatzijde en werk- en tuinfuncties op het achtererf. De stapsgewijze ruimtelijke structurering van de beslotenheid, introversie, en de convergentie van het begijnenleven naar één fokaal punt wekken de indruk dat hier een overtuigde visie en een inhoudelijk architecturaal en ruimtelijk concept achter zit dat vergelijkbaar is met andere bewust ontworpen nederzettingvormen in die tijd. Maar het is voorlopig niet duidelijk welk model de stichters van de begijnhoven voor ogen hadden, en wat hen inspireerde om de begijnenparochies uit te bouwen. We mogen veronderstellen dat de structuur bedacht werd door de kerkelijke overheid die het begijnenwezen op weg hielp.

De gebouwen

De middeleeuwse bronnen voor de studie van de gebouwen zijn bijzonder schaars. Er wordt wel geschreven over *domos ad opus et commodum beghinarum*.³⁰ Het oudste document dat belangrijke informatie over de bebouwing van het hof oplevert, is de schouw-telling uit 1576, de *quoyez ofte chaerte vanden schougelde binnen*

[4.10] Typologie van vensters van begijnhuizen: 1. bolkooijzn, 2. kloosterkooijzn, 3. kruiskooijzn, 4. getoogd venster met vlakke omlijsting, 5. getoogd venster met geblokte omlijsting (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

[4.11] Waterput achter de kerk, voor 1935 (PCCE, archieffoto, Achille Thijs).

de stad van sintruyden. Die werd opgesteld voor het innen van een schouwbelasting in elf buitenwijken van de stad, waaronder het begijnhof.³¹ De telling werd genoteerd en geïnd tussen 4 december 1576 en 2 januari 1577 op last van de Staten van het prinsbisdom Luik. Het document bevat de namen van de begijnen die op het begijnhof leefden op 4 december 1576. Behalve de pastorie en de huizen van de kapelaans, die ook *beghynenhuys* genoemd werden, vermeldt het document 69 woningen, telkens met de namen van de eigenaars of bewoners. Daaronder vallen drie godshuizen (*onss Lieve Vrouwen godshuys*, *Sint Annenhuys* en *huys vander Dryvoldicheyt*), een *custerye*, de *infirmarij* en een huis genaamd *de tweewintige*, met onbekende functie. De meeste huizen hadden maar één schoorsteen. Naast de drie vermelde godshuizen met elk twee schoorstenen, de infirmerie met tien en de pastorie met zes schoorstenen, waren er maar zeven huizen met twee haarden. Één daarvan was het *huys van Sint-Jans*. De huizen werden soms door meer dan één begijn bewoond: gewoonlijk ging het om bloedverwanten die samen voor het begijnenleven hadden gekozen. Deze toestand was rond 1630 nog ongeveer dezelfde, zoals blijkt uit de beschrijving van het begijnhof van Sint-Truiden in de *vita* van de Heilige Begga door Josephus Geldophus Ryckel in 1631. Toen werden 63 huizen en 5 conventen genoteerd: *Quinque congregationibus in quibus plures residentes sunt constat locus domibus vero 63 personis 120 novitiis quae plures sunt exceptis*.³²

In een tweede telling, in 1748, werden 92 huizen geteld naast de pastorie, de drie woningen van de kapelaans, de portierswoning, een brouwerij, een novicenhuis, een zusterhuis en de infirmerie.³³ De kosterswoning en de godshuizen werden niet opgetekend, wat ons doet veronderstellen dat de termen *novicenhuis* en *zusterhuis* naar de godshuizen verwijzen. Opmerkelijk is dat in dit document sprake is van de brouwerij – de verkoop van bier bleek één van de belangrijke inkomsten van de infirmerie te zijn – en dat het aantal huizen aanzienlijk was toegenomen. Het is nog onduidelijk waar zich die vermelde brouwerij bevond of waar gemeenschapsdiensten als de bakkerij en de apotheek gelegen waren. Vermoedelijk lagen deze functies rond de boerderij en de infirmerie.

Het onroerendgoedbeheer in het Truiense begijnhof verschilde niet van het systeem dat in andere begijnhoven werd toegepast: een begijn kon de bouw van een huis financieren op een door het hof toegewezen stuk grond. Ze was verantwoordelijk voor het onderhoud en kreeg in ruil het recht op een aantal levens, omschreven in een aantal kalenderjaren dat zij mocht besteden aan wie zij wilde. Na het verstrijken van het aantal toegekende levens verwierf het hof het betreffende huis. Bij nieuwe investeringen in gebouwde huizen steeg het aantal toegekende levens, in overeenstemming met de gedane investeringskosten. Minder kapitaalkrachtige begijnen kochten alleen of samen met een verwante een huis of een leven op één van de bestaande panden.³⁴ De prijs was evenredig met het aantal jaren professie. In de

[4.12] Huizen aan de zuidkant van het begijnhofplein, ca. 1935 (Copyright IRPA-KIK, Brussel, E26045, Jacques Hersleven).

periode van leegstand, door de felle afname van de begijnenpopulatie eind 18de eeuw, werden leegstaande panden aan leken verhuurd,³⁵ zodat het beheer van het onroerend goed in het begijnhof een belangrijke bron van inkomsten werd.

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen de woonhuizen enerzijds en de functionele architectuur voor het beheer, de opleiding en de economische bedrijvigheid in het begijnhof anderzijds. Behalve enkele namen in de schouwtekening uit 1576-1577 werden de begijnhuizen niet door huisnamen geïdentificeerd. Naast de namen van de drie godshuizen *onss Lieve Vrouwen godshuys*, *Sint Annahuys* en het *huys van der Dryvoldicheyt* zijn namen bekend als *Inde Godsgenaede* of *goetgehenaede*, *huys van Sint Jans*, *St Agneeten huys* en *in die Gratie* en de huizen *van Colonia*, *van Nieuwerkerke*, *van Holsbeke* en *van Leeuwe*. Ze verwijzen naar gemeenschaps- of godshuizen. Huizen waar maar één begijn leefde, werden genoemd naar de persoon die er woonde.

De uiterlijke vorm van de woonhuizen was afhankelijk van verschillende variabelen: de kapitaalkracht en de functie of de sociale situatie of ambitie van de bouwer, de functies die in de huizen gehuisvest moesten worden, het aantal bewoners, de regionale bouwtradities en bouwmaterialen, en de concepten en regels voor de bebouwing die door het bestuur van het begijnhof werden opgelegd. Deze voorschriften werden tot op heden niet teruggevonden en we weten ook niets over de sociale achtergrond van de bewoners van de huizen, die de architecturale verschillen zou kunnen verklaren.

De huizen uit de 17de eeuw waren, net als veel gebouwen in de stad, meestal in vakwerktechniek gebouwd. In de eerste decennia

van de 18de eeuw nam de stad maatregelen om de vakwerkhuisen te vervangen door huizen in baksteenmetselwerk en natuursteen. Ze had daartoe in 1722 de belasting op de huurwaarde van huizen afgeschaft en baksteenovens (*careelhovens*) laten bouwen, waar voor een haalbare prijs bouwmaterialen konden worden gekocht. De productie van deze ovens werd om financiële redenen in 1731 stopgezet en vervangen door een subsidie van een derde van de investeringskosten.³⁶ De bouwdata van de meeste huizen tonen aan dat het versteningsproces ook in het begijnhof eind 17de eeuw en vooral in de eerste decennia van de 18de eeuw werd ingezet. Bovendien beslisten de hoogmeesteres, de pastoor, de mombers en de raadsjuffrouwen op 9 mei 1791 om de bouw van brandgevels, de vervanging van lemen voorgevels door bakstenen muren en van strooien dakbedekkingen door dakpannen, te subsidiëren met de helft van de kosten.³⁷ Op het begijnhof zette de verstening in met de vervanging van de vakwerkwanden tussen wandstijlen en regels of de volledige vervanging van de gevel door baksteenmetselwerk. De dakhellingen en de breedte van de huizen tonen aan dat de daken in de oudste gebouwen gedekt waren met stro en dat die zachte dakbedekkingen in de 18de en 19de eeuw vervangen werden door dakpannen. Toch blijkt uit de inventaris van het begijnhofpatrimonium, opgemaakt bij de verkoop van het begijnhof in 1799, dat deze maatregel niet voluit benut werd. In 1799 werden nog zeventien onbewoonbare huizen en *chaumières* genoteerd, zonder precisering van de bouwmaterialen, en negentien huizen met strooien dakbedekking, waarvan zes nog in vakwerktechniek.³⁸ Van de huizen met een strooien dak waren er zes met een verdieping.

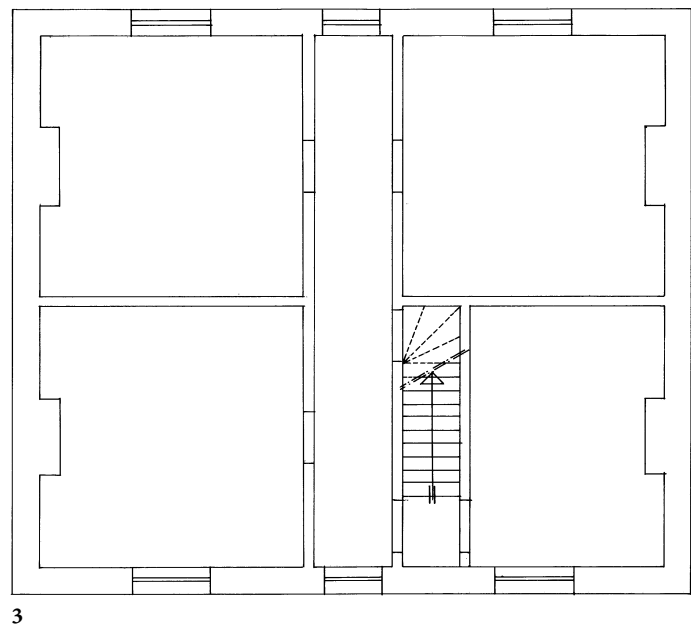
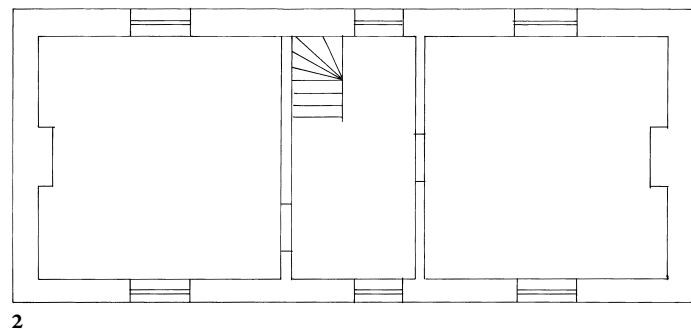
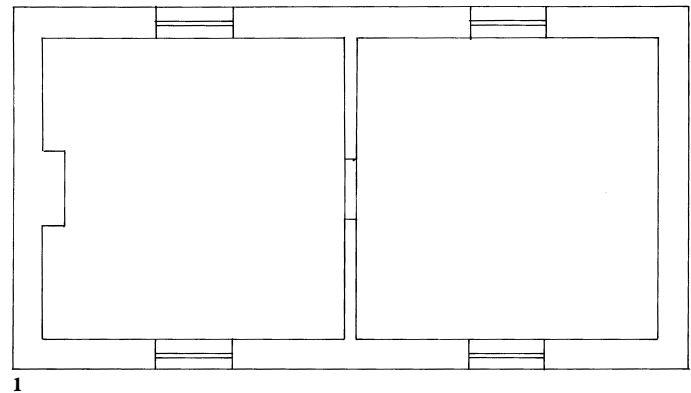
De belangrijkste bronnen voor de geschiedenis van de niet-religieuze architectuur zijn de bewaarde historische gebouwen, de opmetingsplannen van afgebroken of niet-toegankelijke huizen en de mondelinge overlevering, die met de nodige historische kritiek bruikbaar is. Het onderzoek was beperkt tot huizen die door de eigenaars en bewoners toegankelijk gemaakt werden. Het waren in de regel breedhuizen van het enkelhuis- of dubbelhuistype met anderhalve of twee bouwlagen. Met breedhuizen bedoelen we hier huizen met een toegang in de langgerichte voorgevel. Deze breedhuizen kunnen voorkomen met de noklijn loodrecht of parallel met de straat. De positie van de hoofdingang is hier het criterium om breedhuizen te onderscheiden van diephuizen die volgens hetzelfde denkbeeld toegang hebben in de dwarsgerichte gevels. Ook het Torenhuis en het vermoedelijke Drievuldigheidgodshuis zijn volgens deze gedachtegang breedhuizen waarvan de dwarsgerichte gevel naar de straat gekeerd is. De benaming ‘enkelhuizen’ gebruiken we hier om een tweeledige woning aan te duiden die bestaat uit een voorhuis en een verwarmde kamer. Met de term ‘dubbelhuis’ duiden we een drieledige structuur aan: twee of meer leefruimten die van elkaar gescheiden worden door een doorlopende centrale gang. [4.13]

Woonhuizen

Breedhuizen van het enkelhuistype

De meest eenvoudige breedhuizen behoren tot het enkelhuistype met anderhalve bouwlaag. Het zijn kamerwoningen met een tweeledige structuur: een voorhuis en één enkele verwarmde kamer. Het gaat om de meest eenvoudige huisvorm, die vooral aangetroffen werd in de Poortstraat en in de noordwestelijke en zuidoostelijke pleinwand in het straatje naar het bejaardentehuis Meiland. De meeste van die huizen waren oorspronkelijk in vakwerktechniek gebouwd. Op enkele fragmenten na waren de vakwerkwanden door muren in baksteenmetselwerk vervangen, witgekalkt en voorzien van een geteerde plint. De leefruimte naast het voorhuis was doorgaans verlicht door een bolkozijn.

Het huis Poortstraat 1 (kadaster 491k) werd vóór de afbraak in 1987 opgemeten. [4.15, 4.16, 4.17] Het had een eenvoudige structuur, bestaande uit een voorhuis met een aanpalende verwarmde ruimte aan de noordkant. Enkele hoekstijlen, een fragment van een wandstijl en wandregels in de voorgevel, onderdelen van sluitgevels en de tussenbalkjucken met flieringen op de stijlen van de sluitgevels in de dakstoel, getuigen van de oorspronkelijke vakwerkstructuur. Aan dit breedhuis van het enkelhuistype werden aan de westkant een ruimte met lessenaarsdak en nadien een tweede woonkamer toegevoegd. De vakwerkwanden werden door baksteenmetselwerk in kruisverband vervangen: de bakstenen gevel werd witgekalkt en kreeg een geteerde boord. De omlijsting van de deur in Maaskalksteen uit de eerste decennia van de 18de eeuw wekt de indruk dat het versteningsproces zich in dit gebouw al in die vroege 18de eeuw voordeed – tenzij bij het vervangen van de vakwerkwand door bakstenen muren een oudere gerecupereerde deuromlijsting in de gevel verwerkt werd. Een breed winkelraam met geprofileerde lijst uit de 19de eeuw

[4.13] Huistypen op het begijnhof: 1. enkelhuis, 2. ondiep dubbelhuis, diep dubbelhuis (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

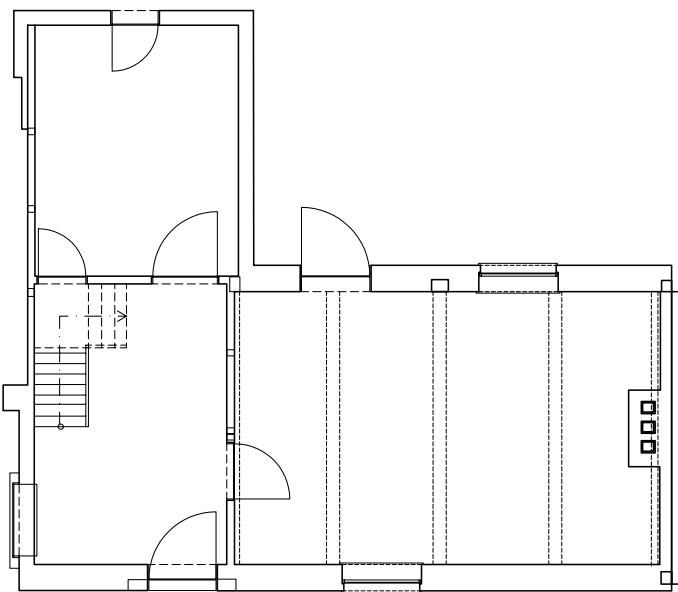

[4.14] Enkelhuizen Poortstraat nr. 1, 2, 3, 4, 5 en 6, ca. 1935 (PCCE, archieffoto, Achille Thijs).

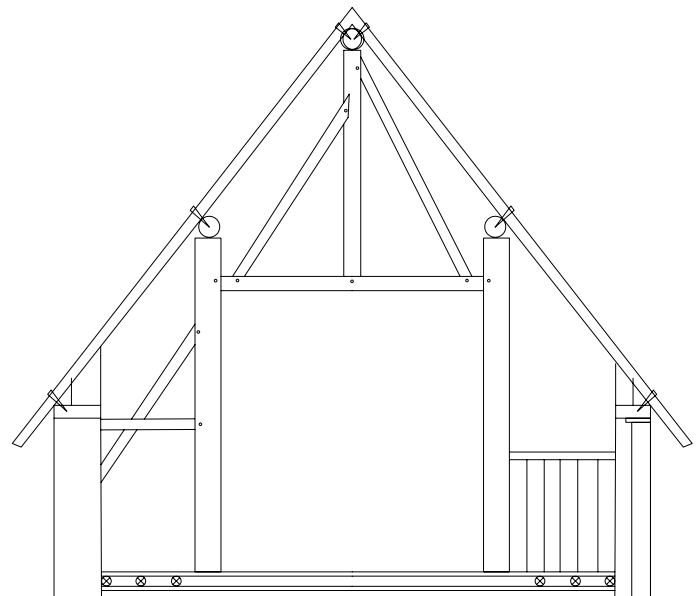
werd in het voorhuis om de hoek ingebracht. De dakstoel was uit eikenhout gemaakt. De sluitgevels bestonden uit tussenbalkjucken met flieringen op de stijlen. Tussen de tussenbalkjucken werd de dakbedekking gedragen door een scheergebinte. De flieringen en de nokbalk waren vervangen door ronde palen, waarop de dakkepers met houten pennen waren vastgezet.

De huizen Poortstraat 2, 4, 5 en 6 (kadaster 479b, 480a, 483b, 484c) en huis nummer 53 (kadaster 421c) behoorden kennelijk tot hetzelfde type, zij het dat de indeling minder duidelijk is. [4.18]

Bij huis nummer 4 werd aan de westkant een vakwerkconstructie toegevoegd, waarvan de functie onbekend is. Deze constructie bestond uit een wandsysteem van stijlen en wandregels met opwaartse wandschoren. De overige enkelhuizen in de Poortstraat hebben wellicht een soortgelijke structuur gehad vóór de ingrijpende renovaties in de 20ste eeuw. Vermoedelijk waren ook de afgebroken huizen die aan de noordwestelijke pleinwand stonden, van hetzelfde type. De meest westelijke huizen van deze reeks geven de indruk twee bij elkaar aansluitende enkelhuizen te zijn met een gedeelde schoorsteen.

[4.15] Enkelhuis Poortstraat nr. 1, grondplan (Provincie Limburg, Cindy Gos, 2008).

[4.16] Enkelhuis Poortstraat nr. 1, dwarsdoorsnede (Provincie Limburg, Cindy Gos, 2008).

Voor de datering van deze enkelhuizen hebben we weinig vaste gegevens. Op deze plaats bevond zich, volgens de kaarten van Warnouts van eind 17de eeuw, een enkele rij huizen. Volgens mondelinge overlevering stond op de schoorsteenbalk of -mantel van één van de huizen van de noordwestelijke pleinwand de datum 1656 te lezen. Tenzij deze huizen in de loop van de 18de eeuw vervangen zouden zijn, mogen we aannemen dat ze uit de 17de eeuw dateren. Ook de toegepaste vakwerktechniek vertoont veel stijlkenmerken die in de 17de eeuw gangbaar waren.

Ondiepe breedhuizen van het dubbelhuistype, 17de - midden 18de eeuw

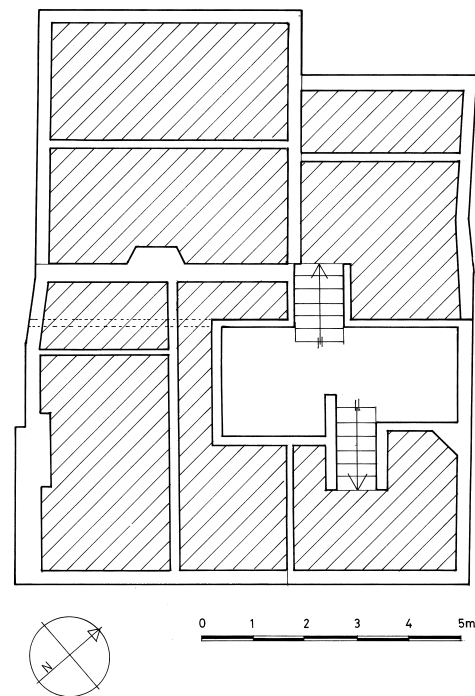
De andere breedhuizen behoren tot het dubbelhuistype. Het kunnen huizen met anderhalve of twee bouwlagen zijn, die twee of meer woonruimten bevatten. Van de huizen met twee bouwlagen wordt aangenomen dat het gemeenschapshuizen waren waarin verschillende begijnen samenwoonden onder toezicht van een huismeesteres, of waarin een familie van begijnen of begijnen uit eenzelfde dorp samenleefden. Binnen de reeks dubbelhuizen wordt een onderscheid gemaakt tussen de ondiepe en de diepe dubbelhuizen. Dat onderscheid is gebaseerd op stijlverschillen in de wooncultuur die zich in de architectuur en door de tijd heen manifesteren.

De ondiepe breedhuizen van het dubbelhuistype zijn vrij besloten huizen met weinig licht- en deuropeningen aan de straatkant. De leefruimten beslaan de hele diepte van het gebouw. Deze huizen, met anderhalve of twee bouwlagen, kunnen de symmetrische structuur hebben die dubbelhuizen typeert: met één kamer aan weerszijden van de centrale gang. Andere huizen van dit type hebben meerdere leef- en/of werkruimten. In het laatste geval bevindt zich aan één zijde van de gang een al dan niet verwarmde leefruimte. Aan de andere kant bevinden zich twee leefruimten met of zonder schoorsteen – in elkaars verlengde, maar altijd in de lengteas van het gebouw. Dit type van dubbelhuis met zijn twee varianten komt zowel in de 17de als midden 18de eeuw voor.

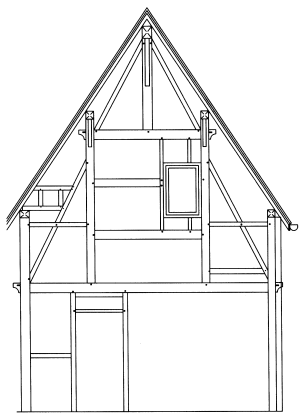
Heel anders is het concept van diepe breedhuizen van het dubbelhuistype dat eind 18de eeuw werd toegepast in de zogenaamde conventhuizen aan de zuidoostelijke pleinwand. Deze huizen zijn gebouwd volgens het klassieke en beredeneerde concept waarin aan weerszijden van een centrale as (de gang) telkens twee achter elkaar liggende verwarmde leefruimten symmetrisch gestructureerd werden. De nevenschikking van de ruimten aan weerszijden van de centrale gang verloopt in de diepteas van de gebouwen. De classicistische ritmische ordening van vensters vertegenwoordigt een grotere openheid en sociale betrokkenheid op de straat en het plein dan bij de ondiepe dubbelhuizen. Die verandering wijst op een fundamentele ommekeer in de woon- en bouwcultuur die zich in de tweede helft van de 18de eeuw in de burgerlijke architectuur voordeed.

[4.17] Huis nr. 29, voor de restauratie (THOC 2004).

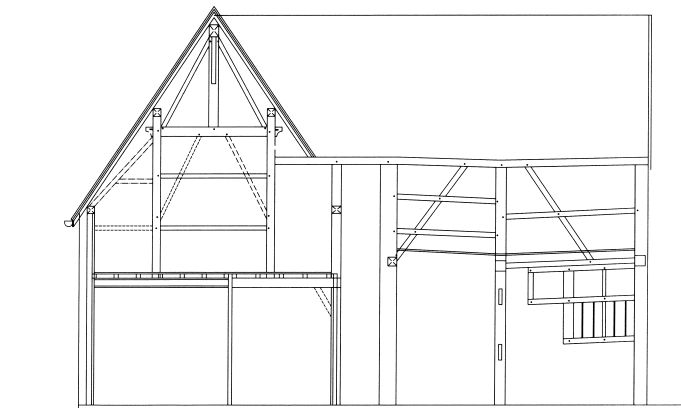
[4.18] Dubbelhuis nr. 29, funderingsplan (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

zicht 1

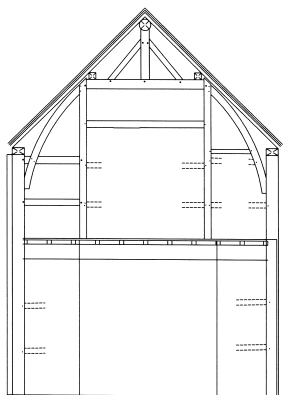
[4.19] Dubbelhuis nr. 29,
dwarsdoorsnede van
de oostelijke sluitgevel
(PCCE, Tonny
Schouteden, 2007).

Snedes-Gevel

[4.20] Dubbelhuis nr. 29, dwarsdoorsnede van het huis met lange
doorsnede van de toegevoegde vleugel (PCCE, Tonny
Schouteden, 2007).

zicht 4

[4.21] Dubbelhuis nr. 29,
dwarsdoorsnede van
de toegevoegde vleugel
(PCCE, Tonny
Schouteden, 2007).

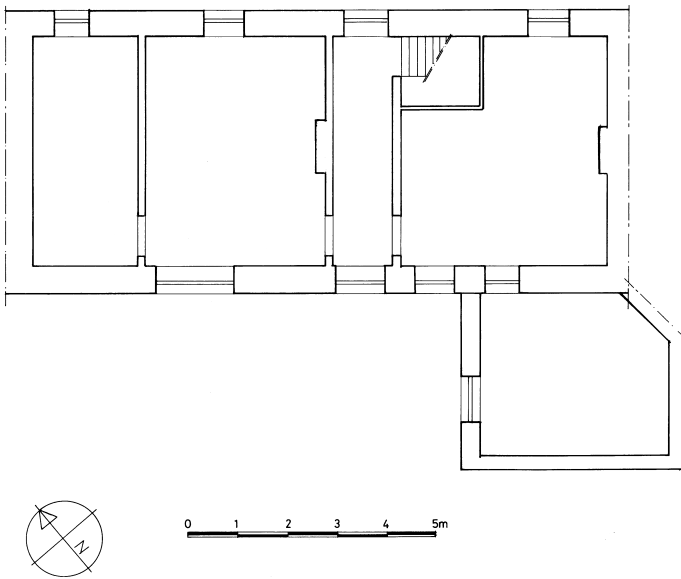
Met één kamer aan weerszijden van een centrale gang en met anderhalve bouwlaag

Het huis nummer 29 (kadaster 451h) illustreert, op basis van onderzoek van de funderingen, eerder de eerste variatie van het symmetrische dubbelhuis met één ruimte aan weerszijden van een centrale gang, dan het enkelhuistype. [4.19, 4.20, 4.21, 4.22, 4.23] Het is een complex huis met anderhalve bouwlaag, drie traveeën breed, en met een aantal verbouwingen en toevoegingen. Oorspronkelijk was het een gebouw in vakwerktechniek. Een eerste kleine uitbreiding vond plaats aan de noordwestelijke kant, voor er aan diezelfde zijde haaks een vakwerkconstructie werd toegevoegd. Deze L-vormige toegevoegde constructie werd blijkbaar overwogen voor de uitbreiding van de woonruimte. Deze vakwerkconstructie werd tegen het bestaande breedhuis aangebouwd: de flieren van de aanbouw rustten op korte tussenstijltjes boven op de flieren van de tussenbalkjucken van de dakstoel van het bestaande woonhuis. De nokbalk van de aanbouw sluit zonder verbinding aan bij die van het huis. De noordelijke vakwerkgevel van het breedhuis werd verwijderd en er werd een nieuwe tussenwand met schoorsteen tussen beide gebouwen opgetrokken. In een latere fase werd aan dit L-vormige complex een keuken toegevoegd. De dakconstructie van het breedhuis bestond uit een 'stijlenkap': een reeks tussenbalkjucken met flieren op de stijlen. Bij één gebinte was deze constructie tot een stijf geheel gemaakt met behulp van een opwaartse schoorbalk, als een korbeel, tussen de bintbalk en de binnenkant van een gebintstijl. Aan weerszijden van de tussenbalkjucken zorgen neerwaartse gebintschoren met wandregel voor de stabiliteit van de gebinten.

Hoewel de uiterlijke vorm erg lijkt op die van de enkelhuizen, schijnen de funderingsmuren te wijzen op een driedelige structuur met een centrale gang die toegang verschaft tot een westelijke verwarmde en een oostelijke onverwarmde ruimte. De rechter oostelijke kamer was onderkelder met een tweeledige kelder. De kelder versmalt van west naar oost. In het tongewelf waren twee keldertrappen uitgekapt waarvan de onderlinge chronologie niet duidelijk is. De toegang tot het huis in de oostelijke zijgevel was klaarblijkelijk op een later tijdstip aangebracht: de deurstijlen werden met een lip tegen de trekbal van het ankerbalkgebinte van de benedengevel genageld. De oude toegang bevond zich vermoedelijk in de achtergevel of in de oude, verdwenen vakwerkgevel aan de straatzijde. Deze voorgevel werd echter vervangen door een muur in baksteen-metselwerk: eerst werden de wandpartijen tussen de wandstijlen vervangen, nadien ook de wandstijlen zelf. Een beschouwing van de oorspronkelijke voorgevel is dan ook niet mogelijk.

De vakwerkconstructie die tegen het breedhuis werd aangebouwd, was een gerecupereerd gebouw. Het was een samenhangend constructiegeheel van stijlen, wandregels en opwaartse schoren, aangevuld met ander recuperatiemateriaal. De wandregels van de benedengevel waren verwijderd om er een kruiskozijn aan te brengen. De dagkanten waren voorzien van vellingen die uitliepen op biljoenen. Dit raam werd tegen de noordoostelijke hoekstijl genageld. Er is geen objectieve aanwijzing voor de herkomst van dit raam. Mogelijk werd het uit één van de afgebroken gevels van het breedhuis gelicht om deze gesloten gevelwand van lichttoevoer te voorzien. De dakstoel van de toegevoegde vleugel

[4.22] Dubbelhuis in vakwerktechniek nr. 11, grondplan (PCCE, Tonny Schouteden naar D.V. Depoorter, 2007).

bestaat uit twee tussenbalkjukken. De toppen van de gebintstijlen werden ingekort. De flieringen rusten niet op de toppen van de gebintstijlen, maar onmiddellijk op de tussenbalken. Deze aanpassing heeft vermoedelijk te maken met het verminderen van de dakhelling om een pannendak te kunnen leggen.

Voor de datering van de bouw van dit huis en de aanbouw beschikken we niet over absolute aanknopingspunten. De toegepaste vakwerktechniek verwijst naar de 17de eeuw. Het huis toont de overgang aan van het enkelhuis naar het dubbelhuistype.

Het vakwerkhuis nummer 11 (kadaster 469d), dat ten noorden lag van huis nummer 10 (kadaster 472b) met een gevel uit 1690, had een gelijksoortig symmetrisch grondplan. Volgens de structuurschets van Daniël Depoorter was het een breedhuis met vier traveeën en anderhalve bouwlaag onder een zadeldak. Een kleine uitbreiding in baksteenmetselwerk werd aan de noordkant toegevoegd. Het breedhuis was in vakwerktechniek gebouwd met vullingen in baksteenmetselwerk van latere datum. Het was witgekalkt, voorzien van een geteerde boord en toegankelijk via een deur met sierlijk uitgesneden linteel. De centrale gang liep over de hele diepte van het breedhuis en gaf uit op twee verwarmde kamers. Het is echter niet duidelijk of beide schoorstenen uit dezelfde tijd stammen. [4.24]

De breedhuizen nummers 63 (kadaster 398c) en 62 (kadaster 401a) werden volgens hetzelfde concept gebouwd. [4.25] Beide bestaan uit anderhalve bouwlaag, hebben vier traveeën en zijn in baksteenmetselwerk gebouwd. Muurankers dateren het huis nummer 63 in 1721, een datumsteen A.1722 boven een deur met een omlijsting met negblokken in Maaskalksteen dateert het huis nummer 62 een jaar later. Het grondplan van huis nummer 63 is duidelijker dan dat van huis nummer 62, dat door de verbouwing tot herberg grondig gewijzigd werd. In beide gevallen worden twee

[4.23] Dubbelhuis nr. 11, voor de restauratie, ca. 1935 (PCCE, archiefphoto, Achille Thijs).

leefruimten gescheiden door een centrale gang (nummer 63) of ruimte (nummer 62). Het huis nummer 63 is toegankelijk via een deur met rechte omlijsting in Maaskalksteen met bovenlicht. Alleen de rechter kamer was in de 18de eeuw verwarmd. De schoorsteen in de linker kamer dateert, volgens een mondelinge getuigenis van de bewoners, uit de 20ste eeuw. De vensters werden in de 20ste eeuw in de muur ingebracht. Huis nummer 62 en huis nummer 63 hadden, behalve de deur, vermoedelijk een blinde gevel.

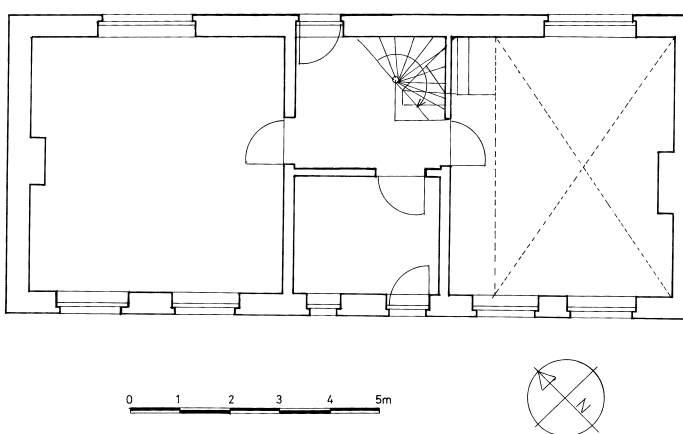

[4.24] Dubbelhuis nr. 63 uit 1721 (PCCE, 2007).

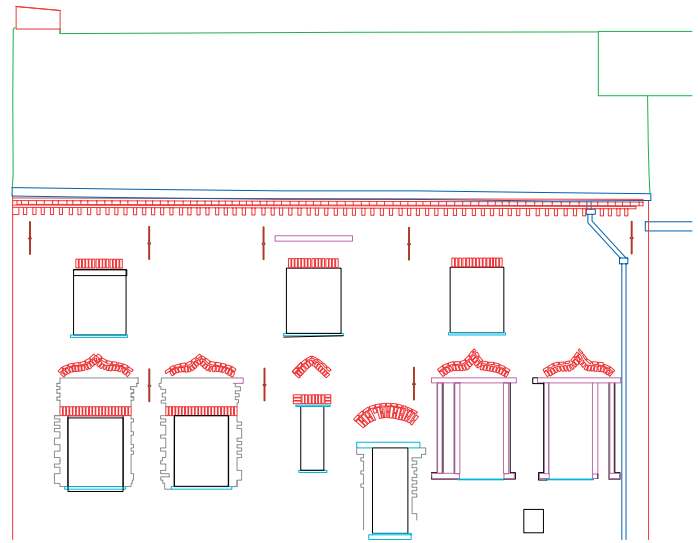
Met één kamer aan weerszijden van een centrale gang en met twee bouwlagen

Hetzelfde symmetrische grondplan werd toegepast in breedhuizen met een verdieping. De oudste voorbeelden van deze categorie zijn de huizen nummers 20 en 10, beide met een kern uit de late 16de of vroege 17de eeuw. Huis nummer 20 (kadaster 464b) is een tweelagig breedhuis met vijf traveeën. Het is in baksteenmetselwerk gebouwd volgens het symmetrische dubbelhuispatroon. [4.25, 4.26] Het huis is aan de straatkant toegankelijk via een deur met rechte omlijsting, gedeeltelijk in Maaskalksteen en gedeeltelijk in Petit Granit. Die deur vervangt een oudere toegang in de gevel, waarvan het brede bovenlicht met een brede ontlastingsboog van een rollaag en een platte laag, was dichtgemetseld. In dit brede bovenlicht zit een kleinere nis. De huidige vensters in de straatgevel zijn van recente datum (20ste eeuw). In het straatgevelvlak zijn op de verdieping echter sporen merkbaar van vijf oudere grote ramen die dichtgemetseld werden. De benedengevel was oorspronkelijk blind met uitzondering van de deur. De deur aan de straatzijde verschaft toegang tot een klein tochtportaal, dat in een brede centrale gang werd ingebouwd. De muren van dit portaaltje waren beschilderd met gezichten van het begijnhof en van één van de stadspoorten (?). Ze dateren vermoedelijk uit de 20ste eeuw.

De centrale gang loopt achter het portaal verder tot tegen de achtergevel en structureert het gelijkvloers en de verdieping. Links van de deur aan de straatzijde leidt de spiltrap naar de verdieping en de zolder. De kelder met tongewelf, die zich over de hele diepte van de meest noordelijke kamer uitstrekt, was toegankelijk vanuit het portaal. Ter hoogte van de tuingevel werd in de balklaag van de centrale gang een raveling aangetroffen, waarvan de functie niet erg duidelijk is. Links en rechts van de centrale gang zijn op het gelijkvloers en de verdieping ruime verwarmde kamers gelegen die de hele diepte van het gebouw beslaan. De oude schoorstenen werden in de 19de eeuw vervangen door kleinere gesloten wandhaarden zonder boezemdecoratie. De buitenmuren werden in baksteenmetselwerk in kruisverband opgetrokken, de binnenmuren in vakwerktechniek. De wandstijlen van de vak-

[4.25] Dubbelhuis nr. 20, grondplan (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

[4.26] Dubbelhuis nr. 20, achtergevel (Vansteelandt, 2007)

werkwanden werden onder de moerbalken van de balklagen aangezet.

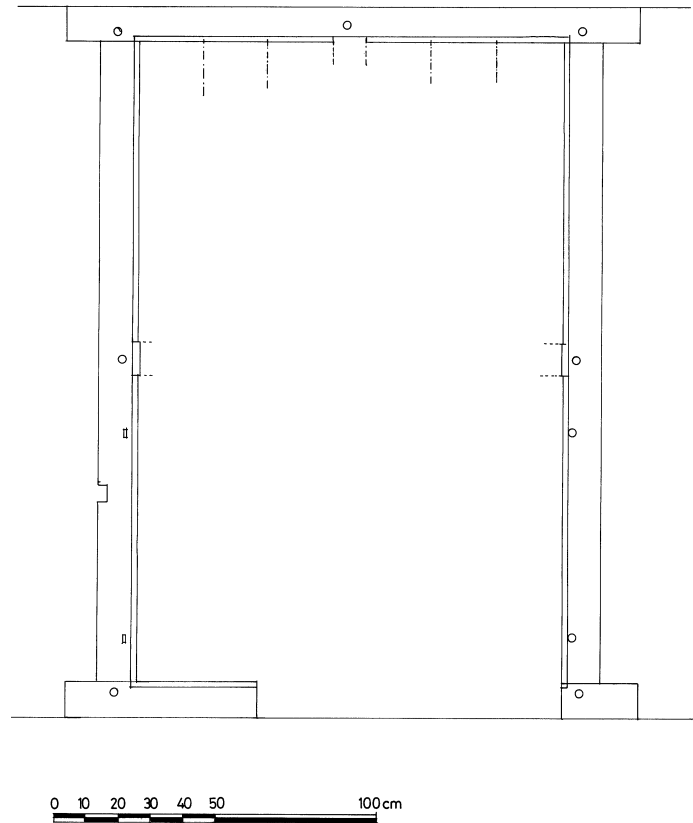
Het huis heeft een vrij gesloten westelijke gevel aan de straatkant en een sterk opengewerkt oostwaarts gerichte tuin- of achtergevel. Deze oostelijke tuingevel en de zuidelijke dwarsgerichte gevel in baksteenmetselwerk, ook in kruisverband, werden wit gekalkt en nadien met kalkverf in ossenbloedkleur overschilderd. Die kleur werd ook gebruikt voor de beschildering van de houten kruiskozijnen, waarvan restanten in de tuingevel bewaard gebleven waren.³⁹ Deze ramen waren voorzien van accoladevormige ontlastingsbogen met rollaag en platte laag. De oostelijke tuingevel was op het gelijkvloers en de verdieping opengewerkt door zulke lichtopeningen. Op de verdieping zijn sporen van drie vensters zichtbaar. Van één venster is de structuur van een houten latei bewaard. Het hout werd echter vervangen door een reeks bakstenen. Deze kruiskozijnen, waarvan de stijlen, het lintel en de dorpel bewaard gebleven zijn, bevatten nog de pengaten van de kruismonelen, de diefstaven, de sponningen van glas-in-lood en de rabatten van de luiken. [4.27, 4.28] De kruiskozijnen vertonen geen pengaten van wandregels die op oudere vakwerkwanden van het huis zouden kunnen wijzen. Ze werden ietwat onhandig in het bakstenen gevelvlak geplaatst. De kruismonelen werden verwijderd, kleinere ramen werden ingebracht en de ruimten tussen de oude kruiskozijnen en de nieuwe vensters werden opgevuld met baksteenmetselwerk. Links van de deur bevond zich een door een spitsboog ontlast klein raampje dat de gang naast de deur van lichttoevoer voorzag.

De gevel werd bovenaan begrensd door een decoratieve tandlijst met dropmotief. De dakconstructie bestond uit vier scheergebinten, voorzien van een consequent geheel van gehakte telmerken /, //, ///, ////, met een toegevoegd beentje voor de aanduiding van de elementen aan de rechterkant. De meeste gebintstijlen zijn vrijwel recht. Alleen de gebintstijlen van het eerste gebinte werden tot kromstijlen verzaagd uit

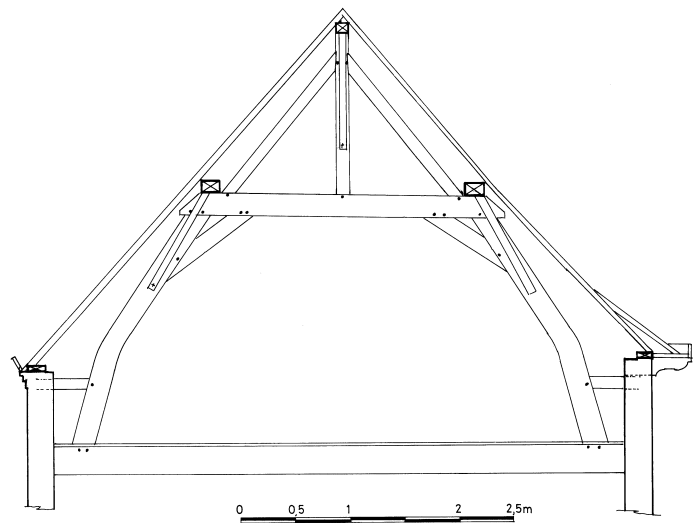
[4.27] Dubbelhuis nr. 20, vensters van de achtergevel (PCCE, 2007).

[4.28] Dubbelhuis nr. 20, opmeting van het kruisraam (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

eenzelfde boom. [4.29] De knik in de dakvoet wordt ondersteund door modillons. De westelijke straatgevel was gebouwd met andere bouwmaterialen dan de tuingevel. De bouwnaad tussen de westelijke straatgevel enerzijds en de zuidelijke en oostelijke gevel anderzijds toont aan dat de westelijke straatgevel een oudere gevel vervangt en tegen de zuidelijke dwarsgerichte gevel werd aangebouwd. De stijlkenmerken van de oostelijke tuingevel met kruiskozijnen en ontlastingsbogen situeert de kern van dit huis eind 16de of begin 17de eeuw. Dendrochronologisch onderzoek van de dakconstructie werd bemoeilijkt door een tekort aan bruikbare monsters. Het leidde alleen tot de hypothese van 1735 als terminus post quem voor het kapen van de bomen. De vervanging van de dakstoel en vermoedelijk ook de bouw van de westelijke voorgevel worden dan gedateerd.⁴⁰ De verdeling van de centrale gang door een westelijk portaal dateert waarschijnlijk van het moment waarop de straatgevel vervangen werd en opengewerkt werd met ramen, in de tweede helft van de 18de eeuw.

Het breedhuis nummer 19 (kadaster 465g) vertoont veel verwantschap met huis nummer 20. Het bevat vier travéeën en twee bouwlagen en heeft een soortgelijk grondplan met twee verwarmde kamers aan weerszijden van de centrale gang op het gelijkvloers en op de verdieping.

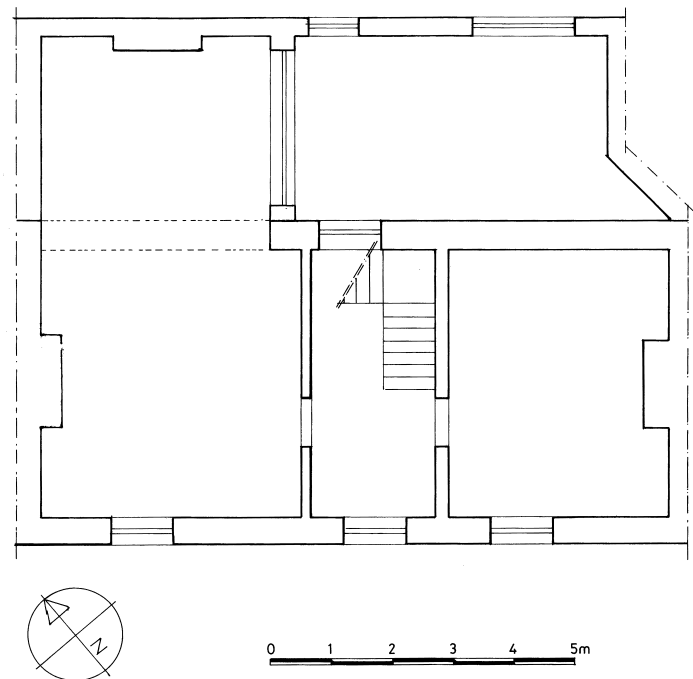
[4.29] Dubbelhuis nr. 20, dwarsdoorsnede van de dakstoel (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

[4.30] Dubbelhuis nr. 10, voorgevel
(PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

Het huis nummer 10 (kadaster 472b) kon niet onderzocht worden. Voor de analyse zijn we aangewezen op de structuurschetsen van Daniël Depoorter. [4.30, 4.31] Het betreft een dubbelhuis met twee bouwlagen en vijf traveeën. Het symmetrische patroon met verwarmde kamers aan één zijde van de centrale doorlopende gang werd ook hier op het gelijkvloers en verdieping toegepast. Het huis bevat een kern in vakwerktechniek, waarvan de noordelijke sluitgevel van de dakstoel nog zichtbaar is. [4.32] Deze sluitgevel bestaat uit een tussenbalkjuk met flieringen op de stijlen. De nokschoren kruisen de bintbalk van het juk aan de buitenzijde in het gevelvlak en werden tegen de binnenkant van de gebintstijlen genageld. Ze schoren op die manier het juk. De zijdelinge gebintschoren monden uit in wandregels die uit één stuk als modillons voor de constructie van de dakvoet doorlopen. Deze consoles ondersteunen de heuizingbalk, waarop de springkepers steunen die de knik in de dakvoet vormen. De bouw van de muur in baksteenmetselwerk wordt door de muurankers gedateerd *A* 1690. Hij loopt over de oostelijke voorgevel, de zuidelijke dwarsgerichte gevel en de westelijke achtergevel. Aan de zuidelijke dwarsgerichte gevel werd de door de aanbouw van de muur noodzakelijke knik in de dakvoet toegevoegd. De plint in Maaskalksteen is van recente datum (20ste eeuw). In de voorgevel werden voor de verlichting van de verdieping drie bolkozijnen aangebracht, met geblokte posten in Maaskalksteen, elk met gestrekte ontlastingsboogjes. Het middelste bolkozijn heeft een dorpel met smalle driuiplijst.

Het gelijkvloers is toegankelijk via een deur met geprofileerde geblokte omlijsting, met bovenlicht en dunne driuiplijst in Maaskalksteen. De vensters links en rechts van de deur waren omlijst met rechte posten met sluitstenen en uitgespaarde hoekzwikken.

[4.31] Dubbelhuis nr. 10, grondplan (PCCE, Tonny Schouteden naar D.V. Depoorter, 2007).

[4.32] Dubbelhuis nr. 10, noordelijke zijgevel (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

De omlijsting van het linker venster werd uit nieuw materiaal gemaakt. Wellicht vervangt het een ouder venster. De lichttoevoer in de achtergevel is nog af te lezen van de bewaarde ontlastingsbogen boven de vernieuwde vensters. Op de bovenverdieping zijn sporen zichtbaar van twee kruisvensters en een kloosterkozijn. Ook op de benedenverdieping wijzen dubbele ontlastingsbogen op sporen van twee vensters en een deur of venster. De datum 1690 dateert de bouw van de muur rond de vakwerkconstructie en is een terminus ante quem voor de vakwerkconstructie. De bolkozijnen van de verdieping dateren vermoedelijk uit 1690. Ze werden wellicht aangebracht op dezelfde plaatsen als de verlichting in de oude vakwerkgevel. De stijl van de ramen links en rechts van de toegang situeert de ramen midden 18de eeuw en wijzen op een aanpassing van het gebouw aan nieuwe visies over wonen.

De vakwerkkern van huis nummer 10 had geen overkraging. De hoek- en wandstijlen liepen door tot op de zolderborstwering. In dat opzicht vertoont dit huis veel verwantschap met de landelijke woningen in vakwerk in Limburgs en Brabants Haspengouw uit de 17de eeuw, zoals de landelijke woningen in Attenhoven,⁴¹

[4.33] Verdwenen 17de-eeuwse vakwerkwoning uit Wellen, Stokstraat (Documentatiecentrum Openluchtmuseum Bokrijk).

Ulbeek en Wellen.⁴² [4.33, 4.34] De grondplannen van die huizen verschillen echter van dat van huis nummer 10. Terwijl huis nummer 10 volgens het grondplan van een dubbelhuis is gebouwd, hebben de Haspengouwse huizen de drieledige structuur van het Haspengouwse boerenhuis: een voorhuis of 'nere' met daarbij aansluitend, in elkaars verlengde, het 'huis' en de 'kamer'.

[4.34] Vakwerkhuis uit Attenhoven, uit het einde van de 16de of de eerste helft van de 17de eeuw (PCCE, 2006).

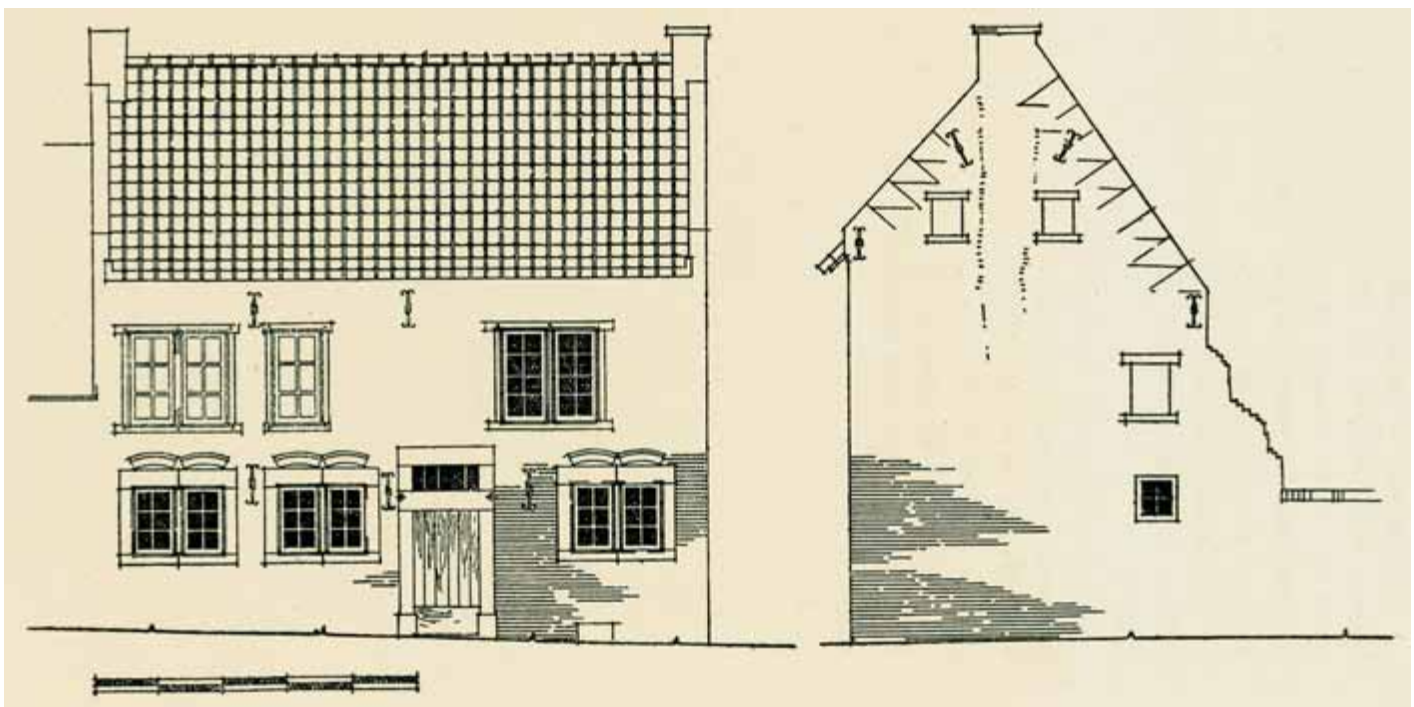

[4.35] Dubbelhuis nr. 54, voorgevel vóór de restauratie, ca. 1975 (PCCE, archieffoto).

Het symmetrische grondplan werd tot in de tweede helft van de 18de eeuw voortgezet in de breedhuizen met verdieping nummer 54 uit 1734 (kadaster 414b) [4.35, 4.36, 4.37, 4.38] en nummer 56 uit de tweede helft van de 18de eeuw (kadaster 417b). Huis nummer 54 had vier traveeën, huis nummer 56 vijf. Beide hebben een verdieping. Huis nummer 54 was volgens getuigenissen ooit in vakwerk gebouwd. In de achtergevel zouden vakwerkfragmenten bewaard gebleven zijn tot vóór de renovatie. De voorgevel bevatte

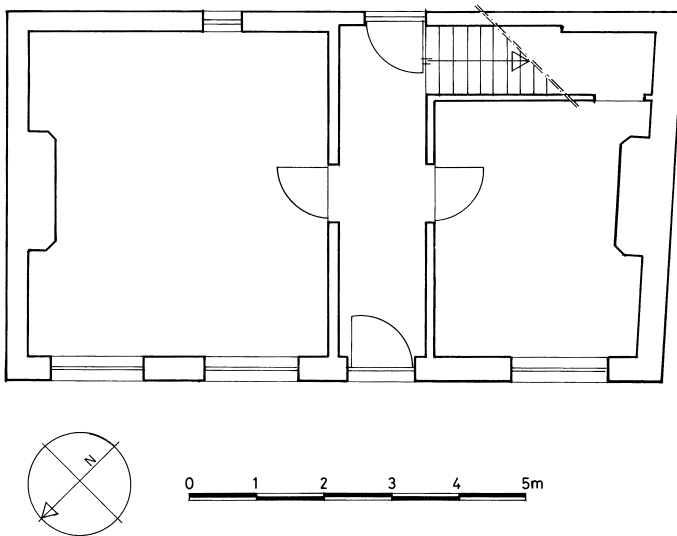
een deur met rechte omlijsting in Maaskalksteen met een datumsteen *A.1734* boven het bovenlicht. Aan weerszijden van de deuren werden de kamers verlicht met bolkozijnen uit hetzelfde materiaal. Twee ervan waren ontlast door dubbele ontlastingsboogjes. Op de bovenverdieping tonen dezelfde soort ontlastingsbogen de voormalige plaats van bolkozijnen en een enkelvoudig raam. Die werden vermoedelijk in de 19de eeuw vervangen door de ramen die tot vóór de renovatie de verdieping verlichtten. In dit huis bevinden zich in de middengang aan de zuidkant de trapkast en de toegang tot de kelder onder het westelijke deel van het huis. Links en rechts zijn er verwarmde kamers op het gelijkvloers en de verdieping. De schoorsteen van de oostelijke kamer is sierlijk bewerkt: onder een imposante geprofileerde lijst was de schoorsteenboezem met afgeschuinde hoeken van geprofileerde lijsten voorzien. De afgeschuinde hoeken waren versierd met rechthoekige lijsten met een decoratief uitgewerkte bovenlijst, en in de uitsparing van de spiegelboog was een palmet met hangend parelmoer te zien. Op de vellingen werden boven de pilasters twee symmetrisch opgestelde acanthusbladen met in het midden een festoen aangebracht. De schoorsteenmantel was bezet met eikenhouten panelen. Op de verdieping werd de boezem versierd met een medaillonvormige lijst.

Huis nummer 56 had langs de Infirmieriesteege een blinde gevel met een deur met een rechte omlijsting in Maaskalksteen. De deur gaf uit op een gang die over de hele diepte van het huis doorliep. [4.39] Links en rechts bevonden zich de verwarmde kamers. Rechts was een kleine kamer met schuine gevel ingebouwd. De achtergevel was op beide verdiepingen volledig opengewerkt met een classicistisch ritme van deur en getoogde vensters zonder

[4.36] Dubbelhuis nr. 54, voorgevel (tekening van C. Huart in: Clement, Ghobert & Huart 1919, 4, p. 123).

[4.37] Dubbelhuis nr. 54, grondplan (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

hardstenen omlijsting. [4.40] De dakconstructie bestond uit twee scheergebinten samengesteld uit recuperatiemateriaal van afgebroken huizen. [4.41] Het timmerwerk was vrij verzorgd: er werd gebruikgemaakt van tanden bij de vergaring van de korbelen met bintbalken en gebintstijlen. Het huis dateert waarschijnlijk van eind 18de eeuw. Het is niet onmogelijk dat dit het gemeenschapshuis voor arme begijnen in de Infirmieriesteege was, dat vermeld wordt in het reces van 1791. Daarbij besliste het bestuur van het begijnhof om in de Infirmieriesteege bij de kapel een nieuw huis te bouwen met recuperatiemateriaal van afgebroken huizen uit dezelfde steeg.⁴³ Ook in dit huis geeft de reeks telmerken blijk van een van noord naar zuid consequent toegepast systeem: /, //, met een toegevoegd beentje voor de aanduiding van rechter onderdelen.

Het huis nummer 23 (kadaster 462e) behoort tot hetzelfde type. Het was een dubbelhuis met twee bouwlagen, waarvan de tweede vermoedelijk in een latere fase werd toegevoegd.

Met meerdere kamers

De tweede variant binnen de reeks ondiepe dubbelhuizen groepeerde huizen met meerdere kamers. Bij deze ondiepe breedhuizen bevinden de kamers zich in de lengteas van het huis.

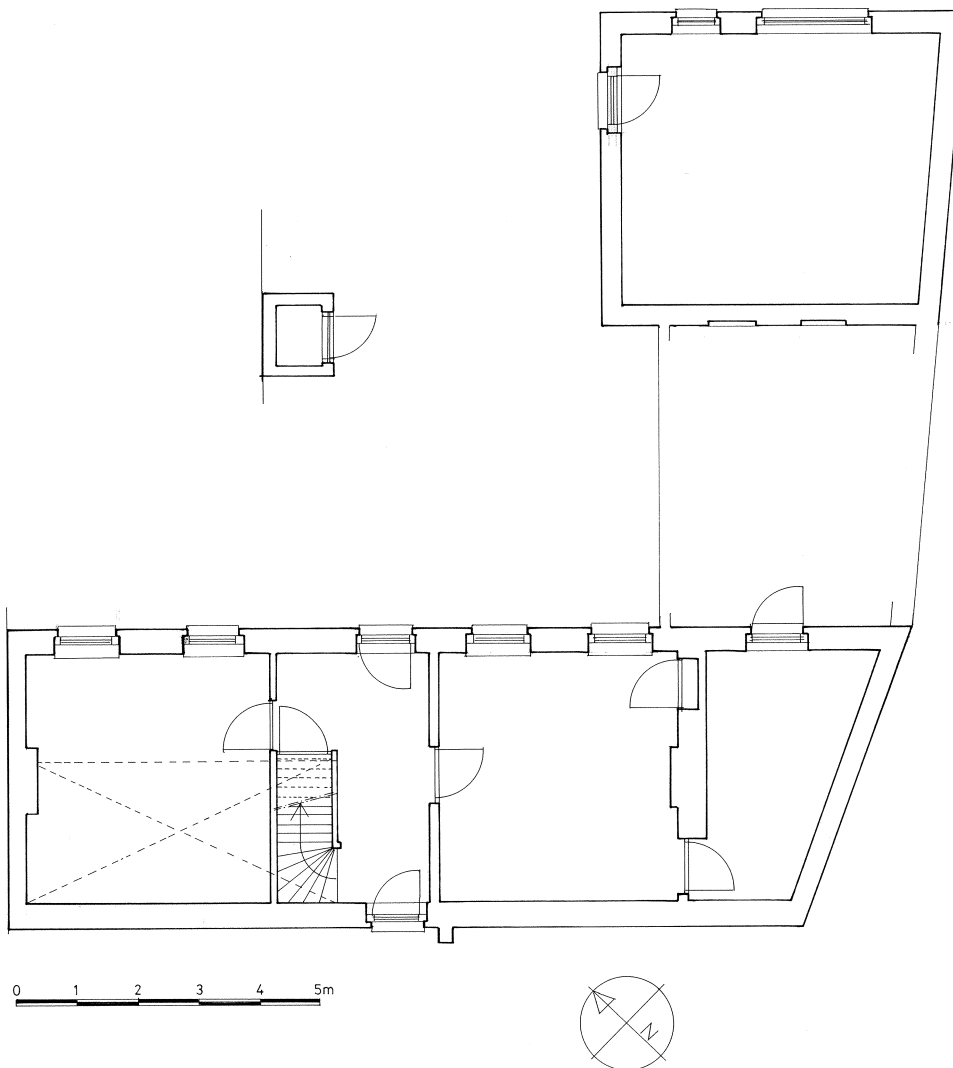
Huis nummer 55 in de vroegere Infirmieriesteege (kadaster 415b) werd vóór de verbouwing in 1977 gedocumenteerd.⁴⁴ [4.42] Het was een dubbelhuis met anderhalve bouwlaag en zes travéeën met een centrale gang over de hele diepte van het huis. [4.44] Links, aan de noordkant, lag een aanvankelijk onverwarmde ruimte, waarin zich de kelder- en zoldertrap bevonden. Aan de zuidkant van de gang lagen twee bij elkaar aansluitende leefruimten in de lengteas van het gebouw, van elkaar gescheiden door een dubbele wandhaard. De dubbele raveling van de oude schoorstenen is nog bewaard in de balklaag. [4.45] Het huis had

[4.38] Dubbelhuis nr. 54, schoorsteen in de noordoostelijke kamer (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

een voor- en achtergevel in baksteenmetselwerk. De voorgevel was toegankelijk via een rondbogige verankerde deur in baksteenmetselwerk, met een brede ontlastingsboog van een rollaag en een platte laag. Vóór de renovatie was deze gevel wit gekalkt en voorzien van een geteerde boord. Binnen was de oude vakwerkkern nog grotendeels bewaard. Één moerbalk in de noordelijke kamer was nog voorzien van zijn korbelen. Andere moerbalken bevatten nog de pengaten van verdwenen korbelen. Ook enkele wandstijlen in de achtergevel zijn nog bewaard; ze werden in de bakstenen achtergevel ingemetseld. Van de noordelijke en zuidelijke sluitgevels was de vakwerkstructuur nog grotendeels bewaard. Interessant is dat de vergaring van de moerbalk met het telmerk /// met de wandstijl in de achtergevel, ondersteund wordt door een S-vormige console.

Wat de structuur betreft, lijkt het gebouw samengesteld te zijn uit verschillende componenten. [4.43] De trekbalen en hoekstijlen van de noordelijke sluitgevel dragen het telmerk /. Ook de moerbalk in de noordelijke kamer draagt sporen van het telmerk /. De balk op de linkerwand van de centrale gang het

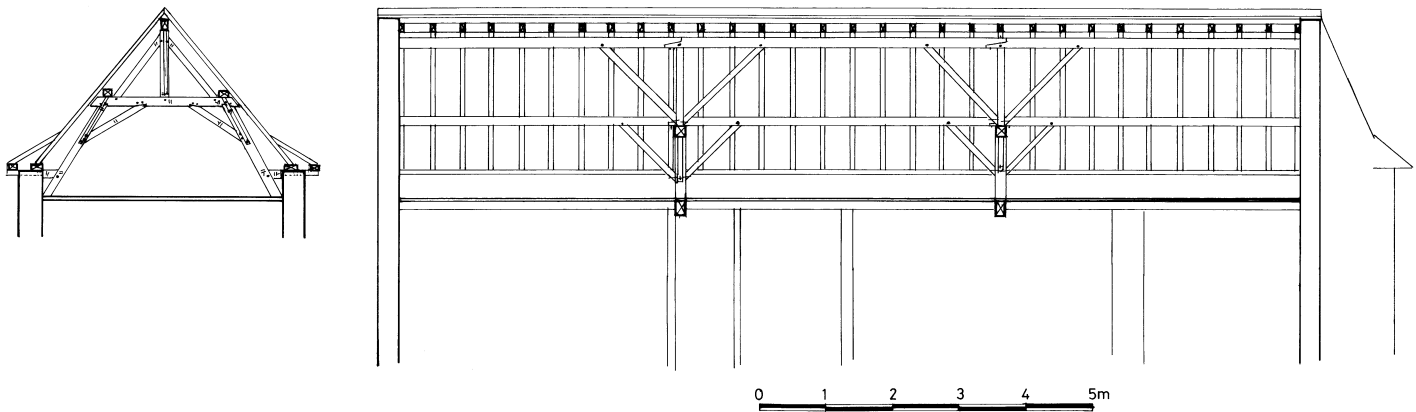
[4.39] Dubbelhuis Infirmieresteeg nr. 56, grondplan (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

teken //. Verder naar de zuidelijke sluitgevel dragen de moerbalken de tekens /\, //, /// en //. De balk met het teken /\ was volgens constructiesporen een hergebruikte balk. Op de zuidelijke sluitgevel zelf werden geen tekens aan de binnenkant aangetroffen. Ze bevonden zich mogelijk, net als de tekens op de noordelijke sluitgevel, aan de buitenkant. Merkwaardig is dat het dakgebinte op de linker scheidsmuur van de centrale gang, net als bij de meest noordelijke sluitgevel, de structuur van een sluitgevel heeft: een tussenbalkjuk met flieringen op de stijlen. De bintbalk en de gebintstijlen van dit juk dragen het telmerk / en de wandregels binnen het juk en de zijdelingse gebintschoren en wandregels dragen de tekens / en // om de linker en de rechter elementen van elkaar te onderscheiden. Deze configuratie wekt de indruk dat de noordelijke kamer werd toegevoegd aan een oudere constructie met een balklaag, getekend met de telmerken /, ., //, ///, //. Dat wordt echter tegengesproken door de afwezigheid van verwerking op de sluitgevel boven de centrale gang. Het huis werd daarom wellicht gebouwd met materialen uit verschillende gebouwen.

[4.40] Dubbelhuis Infirmieresteeg nr. 56, achtergevel (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

[4.41] Dubbelhuis Infirmieriesteege nr. 56, langs- en dwarsdoorsnede van de dakstoel (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

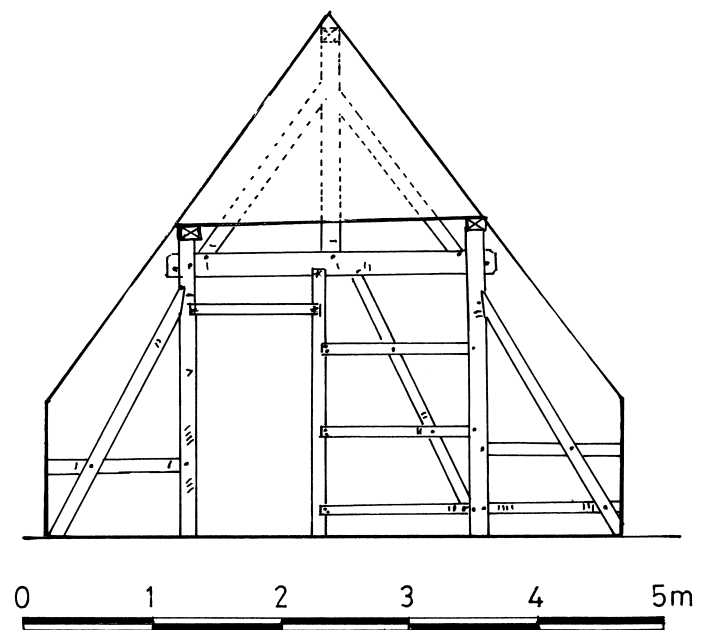
Er zijn weinig tastbare gegevens voor de datering. Op grond van gebruikte vakwerktechnieken kunnen we het huis dateren in de eerste helft of in het midden van de 17de eeuw, maar zekerheid hebben we niet. Duidelijk is dat de bakstenen gevels dateren uit een latere periode, vermoedelijk de 18de eeuw.

Het tweede breedhuis met een meerledig grondplan is huis nummer 9 (kadaster 475b). Het was een vakwerkhuis met witgekalkte wanden en een geteerde boord. [4.46] Dit huis was anderhalve bouwlaag hoog en had vier traveeën. De structuurschets van Daniël Depoorter wekt de indruk dat het huis niet toegankelijk was vanaf het begijnhofplein, maar wel via een kleine

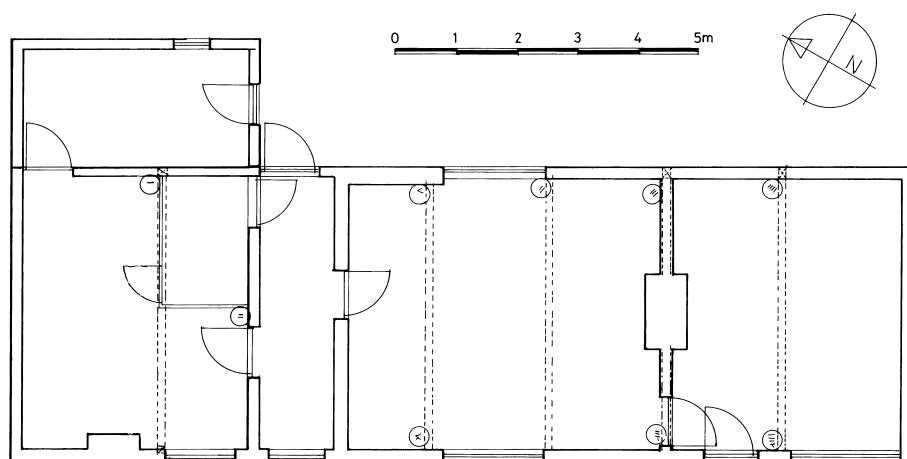
binnenplaats links van het huis. [4.47] Die was bereikbaar via een poort, omlijst met gerecupereerde posten in Maaskalksteen. Het is echter niet uitgesloten dat het huis voorheen toegankelijk was via de voorgevel ter hoogte van het meest linkse raam en dat de zijdelingse ingang secundair was, net als in huis nummer 29. De toegang geeft uit op een L-vormige gang met een trap naar de zolderverdieping. Die gang fungeert als een soort voorhuis en van daaruit zijn twee verwarmde leefruimten bereikbaar, van elkaar gescheiden door een dubbele wandhaard. Ten westen van dit breedhuis werden nog twee ruimten toegevoegd waarvan de bestemming onbekend is. De kelder met tongewelf is bewaard gebleven. Hij onderkelderde de meest zuidelijke helft van het

[4.42] Dubbelhuis Infirmieriesteege nr. 55, voorgevel vóór de restauratie, ca. 1935 (foto PCCE, archiefphoto, Achille Thijs).

[4.43] Dubbelhuis Infirmieriesteege nr. 55, dwarse doorsnede van de dakstoel (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

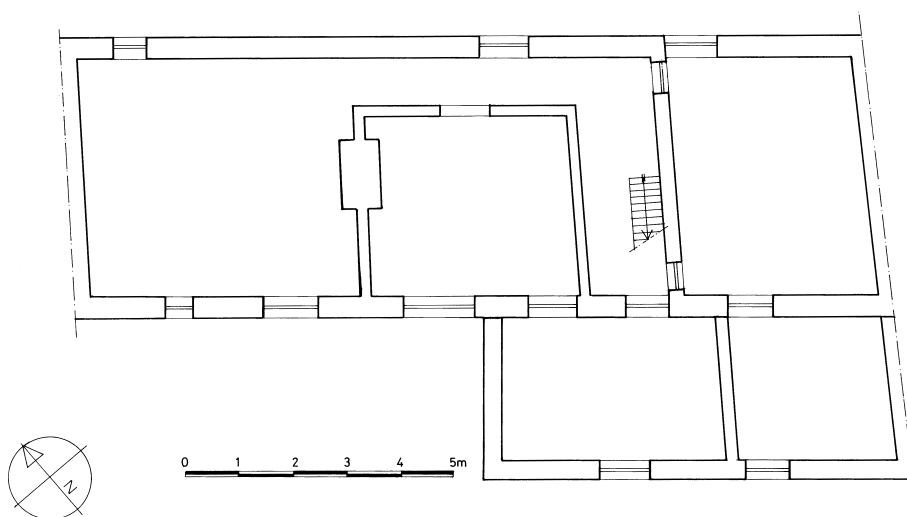
[4.44] Dubbelhuis Infirmieriesteeg nr. 55, grondplan (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

[4.45] Dubbelhuis Infirmieriesteeg nr. 55, dubbele schoorsteen tussen twee zuidelijke kamers (PCCE, 2007).

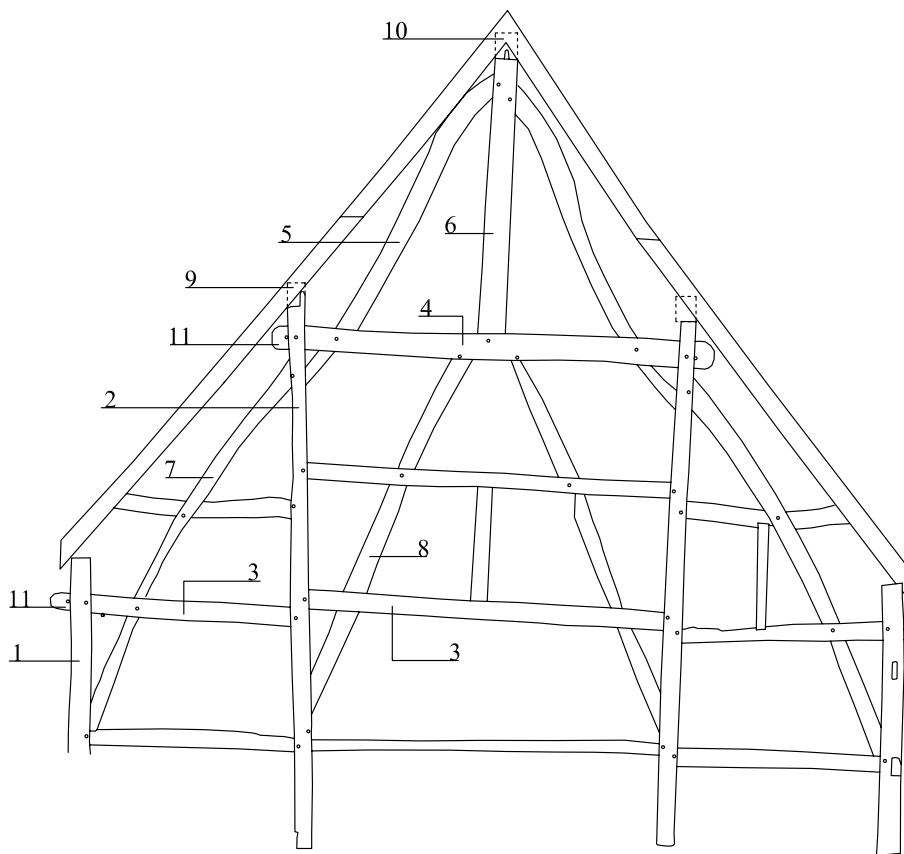

[4.46] Dubbelhuis nr. 9, voorgevel, ca. 1975 (PCCE, archieffoto).

[4.47] Dubbelhuis nr. 9 in vakwerktechniek, grondplan (PCCE, Tonny Schouteden naar D.V. Depoorter, 2007).

[4.48] Dubbelduis nr. 9, vakwerkgevel met gebruikte termen. Vakwerkgevel met “stijlenkap” of tussenbalkjuk met flieringen op de stijlen: 1. wandstijl, 2. gebintstijl van het tussenbalkjuk, 3. wandregel, 4. bintbalk, 5. nokschoor, 6. nokstijl, 7. neerwaarts gebintschoor, 8. opwaarts gebintschoor, 9. fliering, 10. nokbalk, 11. ankerbalkverbinding.

gebouw. Dit breedhuis is niet alleen een belangrijk document voor zijn structuur, maar ook voor de toegepaste vakwerktechniek.

De vakwerkstructuur van de noordelijke sluitgevel van het huis is bewaard gebleven. [4.48, 4.49] De vitselwerkwanden waren echter vervangen door vullingen in baksteenmetselwerk. Het was, net als de huizen nummers 10 en 11, een vakwerkhuis zonder overkraging. De wandstijlen reikten, uit één stuk, tot de zolderborstwering. De sluitgevel bestaat uit een tussenbalkjuk met flieringen op de stijlen. Het gebinte was tot een stijf geheel gemaakt door opwaartse schoren. Die zijn met pen- en gatverbinding in de bintbalk vergaard, ze kruisen de wandregels aan de buitenkant van het juk met halfhoutse verbindingen en zijn tegen de binnenkant van de gebintstijlen genageld. Dezelfde vergaringstechniek werd gebruikt voor de zijdelingse neerwaartse schoren. Hier kruisen de schoorbalken de bovenste zijdelingse wandregel aan de binnenkant en de onderste wandregel aan de buitenkant van de gevelwand. De onderste zijdelingse regel werd volgens de ankerbalktechniek in de wandstijlen van voor- en achtergevel vergaard. De nokstijl werd geschoord door twee nokstijlschoren die de bintbalk aan de buitenkant halfhoutse kruisen en doorlopen tot tegen de gebintstijlen. Zo werd een bijkomende schoring in de gebinthoeken bewerkt, zoals korbelen dat doen in de huisstoel. We beschikken alleen over een relatieve datering voor dit huis: de noordelijke gevel stond vermoedelijk eerst los van het aanpalende huis nummer 10. De muur uit 1690, die rond de vakwerkstructuur van huis nummer 10 werd gebouwd,

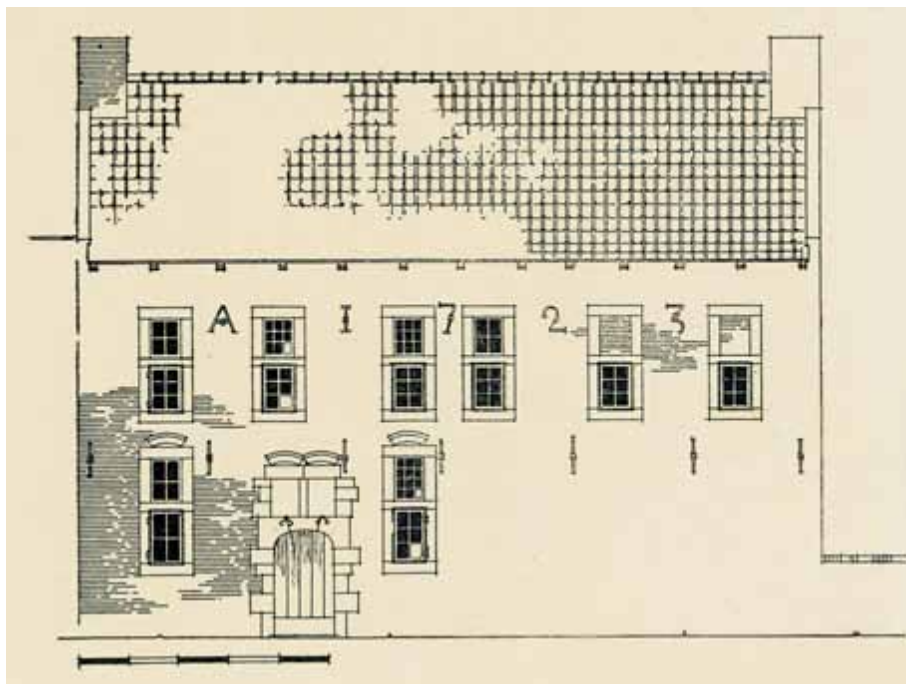
[4.49] Dubbelduis nr. 9, noordelijke sluitgevel in vakwerktechniek (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

[4.50] Dubbelhuis nr. 61, voorgevel na de restauratie (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

nam de beperkte ruimte tussen de beide gebouwen in. De gevelpunt van huis nummer 9 steekt boven de toegevoegde geknikte dakvoet van huis nummer 10 uit. Daaruit zouden we kunnen afleiden dat huis nummer 9 uit het begin of het midden van de 17de eeuw dateert.

Huis nummer 61, een breedhuis in baksteen metselwerk met muurankers gedateerd 1723 en met twee bouwlagen en zes traveeën (kadaster 402b), is één van de meest indrukwekkende gebouwen van het begijnhof. [4.50, 4.51] Het was ooit witgekalkt en voorzien van een geteerde boord. Het grondplan toont ook een L-vormige gang met een bordestrap met ronde balusters aan de zuidkant. [4.59] Een verwarmde leefruimte met een rijk versierde schoorsteenboezem kan via een dubbele paneeldeur bereikt worden. [4.52] De versiering bestond uit een rechthoekige lijst met rocaillemotieven en een combinatie van een golvend plantmotief met rocaille op de pilasters, klaarblijkelijk een overgang van *régence*- naar rococostijl. Aan de rechterkant geeft de gang uit op twee onderscheiden ruimten die in de lengterichting bij elkaar aansluiten en waarvan de grootste een monumentale, rijk versierde schoorsteen heeft. [4.53] De schoorsteenboezem was versierd met een rechthoekige lijst met uitgespaarde hoekzwikken en met symmetrisch uitgewerkt stucwerk van bladeren in Lodewijk XIV-stijl. De wangen hebben de vorm van de voluten, bekroond met Ionische kapitelen. In de voorgevel is de oorspronkelijke opgeklampte deur met nagels en slotwerk bewaard. Ze was omgeven door een vlakke omlijsting met negblokken in Maaskalksteen met tweeledig bovenlicht, waarvan elk deel ontlast werd door een ontlastingsboog met rollaag en platte laag. Met kleine gekrulde muurankers was de deur verankerd in de voorgevel.

[4.51] Dubbelhuis nr. 61, voorgevel (tekening van C. Huart in: Clement, Ghobert & Huart 1919, 4, p. 125).

[4.52] Dubbelhuis nr. 61, schoorsteen in de noordoostelijke kamer op de begane grond (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

De voorgevel werd spaarzaam opengewerkt door kloosterkozijnen in Maaskalksteen, ontlast door ontlastingsbogen met rollaag en platte laag. Opvallend is de geslotenheid van de benedengevel. Een enkel kloosterkozijn verlicht de gang, een ander de linker kamer. De verdieping werd verlicht door zes kloosterkozijnen.

Heel anders is de structuur van de achtergevel. [4.56] De verdieping wordt daar verlicht door drie eikenhouten kruiskozijnen en twee houten kloosterkozijnen zonder ontlastingsbogen. De benedengevel wordt verlicht door twee kruiskozijnen, twee kloosterkozijnen in Maaskalksteen met ontlastingsbogen, en één kloosterkozijn in hout. De achterdeur met tweeledig bovenlicht was uit eikenhout gemaakt. Voor de ontlastingsbogen werd gebruik gemaakt van rollagen met een platte laag. In een latere fase werd aan de zuidoostelijke kant van het huis een kamer toegevoegd die op de tuin uitgaf en die ook toegankelijk was via de rechter kamer. De zolder werd verlicht door vier luiken.

De dakstoel bestaat uit vijf scheergebinten met een van oost naar west consequente reeks gehakte telmerken: van / tot /\, met een beentje voor de aanduiding van rechts. [4.57] De korbelen werden met pen- en gatverbinding in bintbalken en gebintstijlen vergaard. Schuin ingedreven toognagels bevestigen de naar Luikse traditie gemaakte verbindingen in de gebintstijlen. De dakbedekking bestond uit leien. Dit huis was ongetwijfeld de

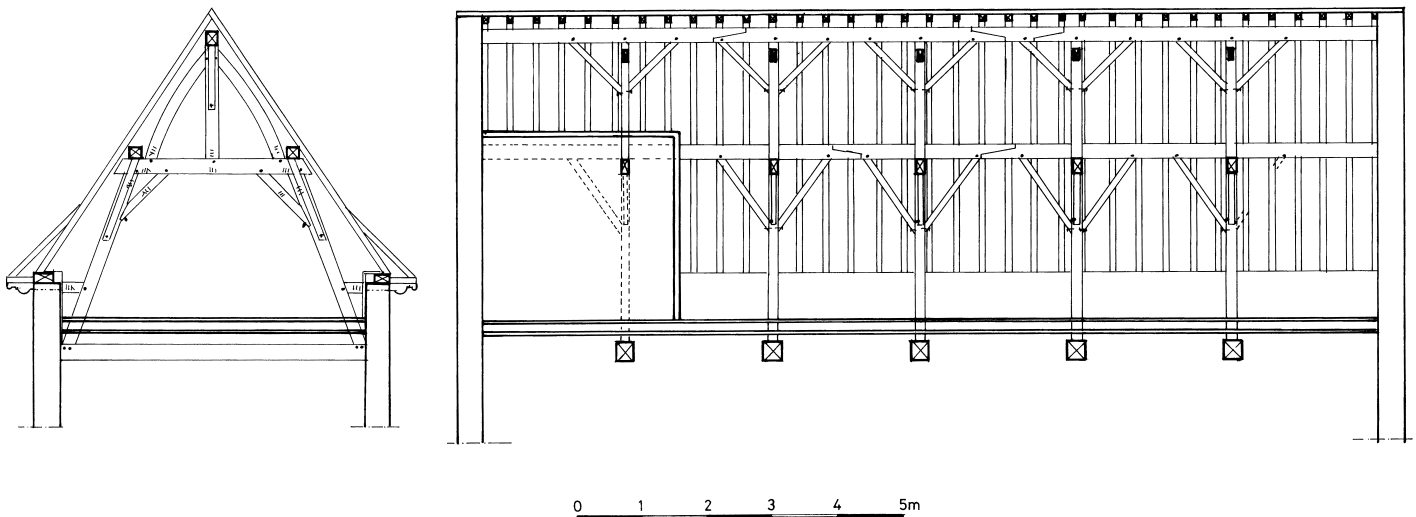

[4.53] Dubbelhuis nr. 61, schoorsteen in de zuidwestelijke kamer op de begane grond, (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

woont van een belangrijke persoon op het hof. Maar er zijn momenteel geen archiefaanwijzingen bekend over de bewoners van dit huis noch over de functies die er werden uitgeoefend. De versiering van de leef- en werkruimten en de omvang van de beschikbare ruimten doen wel veronderstellen dat het niet alleen een woonhuis was, maar dat het ook diende voor de huisvesting van beheersfuncties. Vooral de rijke versiering van de schoorsteen in de linker kamer lijkt te wijzen op een ontvangst- of representatieruimte, die normaal voorbehouden was aan iemand met een gezagsfunctie in het bestuur.

[4.54] Dubbelhuis nr. 61, achtergevel na de restauratie (PCCE, 2007).

[4.55] Dubbelhuis nr. 61, dwars- en langsdoorsnede van de dakstoel (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

Diepe breedhuizen van het dubbelhuistype, eind 18de eeuw

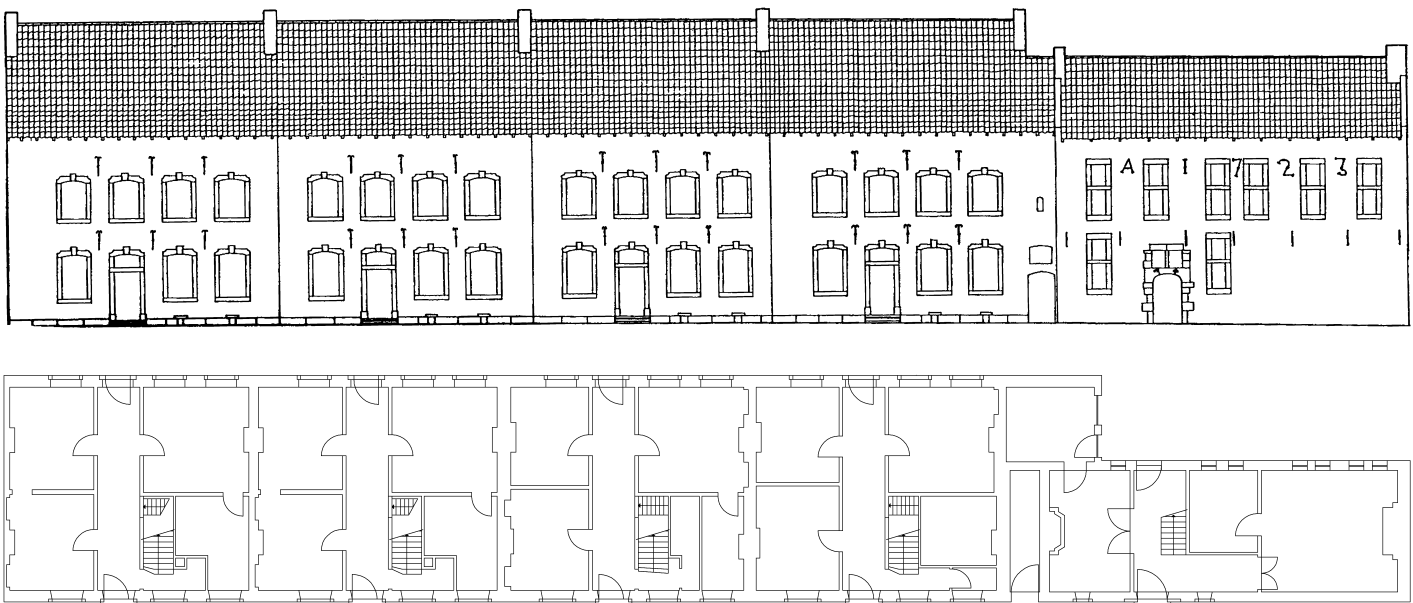
De tweede reeks breedhuizen omvat diepe breedhuizen met een centrale gang die als een as door de woning loopt en waaromheen vier ruimten zijn geordend volgens een beredeneerde functionaliteit en esthetiek.⁴⁵ De huizen nummers 57 (kadaster 411c), 58 (kadaster 410a), 59 (kadaster 407a) en 60 (kadaster 406a) hebben twee lagen en vier traveeën met vier leefruimten op de beneden- en de bovenverdieping. [4.56, 4.57] Ze werden volgens een strenge symmetrie gebouwd: de twee leefruimten aan weerszijden van de centrale gang liggen in elkaars verlengde en volgen daarbij de diepteas van het gebouw. De slaap- en leefruimten

waren op het gelijkvloers en de verdieping verwarmd door wandhaarden, die in enkele kamers aan weerszijden geflankeerd werden door muurkasten. [4.59] In elk huis was een alkoof met muurkasten voor de berging van kleren bewaard gebleven. [4.61] Bij de restauratiewerken werd vastgesteld dat deze woningen boven de funderingsmuren van ondiepe huizen werden gebouwd. De kelders bevinden zich onder de rechter vleugel van elk gebouw. Ze waren toegankelijk via houten trappen die bewaard gebleven zijn. De voorgevels worden gekenmerkt door een symmetrie van vensters en deuren. Ze waren gebouwd in baksteen metselwerk in kruisverband. De huizen waren gekalkt en voorzien van een plint in Maaskalksteen. Verschillende kalklagen konden geïdentificeerd worden. Bij de onderste laag werd een mengsel van kalkverf met

[4.56] Diepe dubbelhuizen nr. 57-60, voorgevels na de restauratie (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

[4.57] Dubbelhuizen nr. 57-61, gevelopstand en grondplan (Provincie Limburg, Marc Motmans).

[4.58] Diepe dubbelhuizen nr. 57-60, achtergevels na de restauratie (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

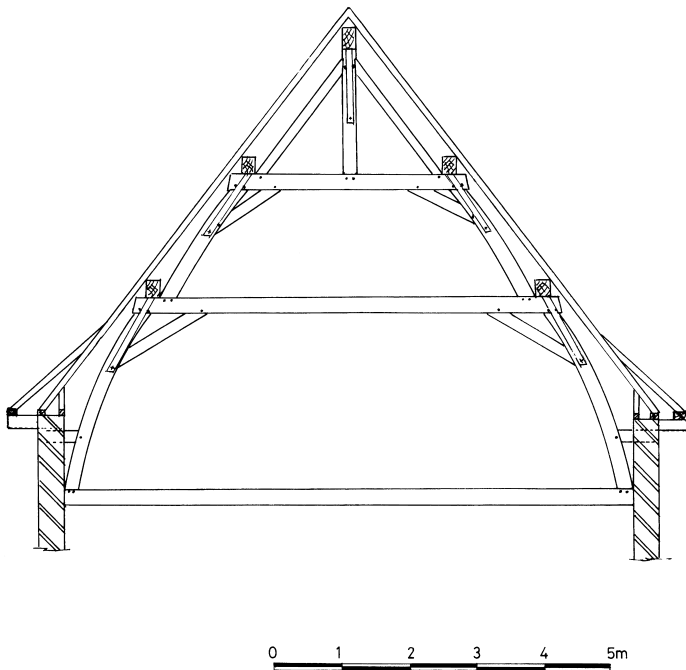
oker vastgesteld. De daaropvolgende lagen werden gemengd met blauwsel.⁴⁶ De omlijstingen van deuren en vensters werden uit hetzelfde materiaal vervaardigd: het zijn rechte omlijstingen met sluitsteen en uitgespaarde zwikken. De deuren waren voorzien van een waaivormig bovenlicht. De achtergevels hebben dezelfde ordonnantie. [4.58] De vensters van de bovenverdieping werden daar omgeven door bakstenen omlijstingen. Belangrijk zijn de restanten van kleine gebouwen in de achtertuin tegen de muur die deze huizen van de infirmerie afzonderden.

De dakconstructies bestaan uit drie dubbele scheergebinten die in één reeks doorgenummerd werden van oost naar west met gehakte telmerken, van / tot ///, met het toegevoegde beentje voor de aanduiding van de rechter positie. [4.60] De huizen waren veel soberder ingericht dan de huizen uit de eerste helft van de 18de eeuw. Deze soberheid uit zich in de bescheiden versiering van de schoorsteenboezems; op één ervan prijkt een vrij moeilijk te dateren, gehavende beschildering, vermoedelijk met natuurtaferelen.

Voor de datering van deze dubbelhuizen beschikken we over enkele precieze gegevens. Het dendrochronologische onderzoek situeert het kappen van de balken bij benadering tussen 1778 en 1788.⁴⁷ In de archieven vermeldt een raadsbesluit van 12 februari 1787 de voorwaarden voor de aankoop van deze vier huizen:

[4.59] Diep dubbelhuis nr. 57, schoorsteen op de begane grond (PCCE, 2007).

[4.60] Diepe dubbelhuizen nr. 57-60, dwarsdoorsnede van de dakstoel (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

[4.61] Diepe dubbelhuizen nr. 57-60, alkoof op de bovenverdieping (foto PCCE, 2007).

*Condiens van de vier nieuwe huysen gebouwt door de infirmerijē alhier achter het pachthof, achtervolgens welcke de selve aen de Begynkens sullen vercocht worden.*⁴⁸ De huizen waren dus toen al gebouwd en ze werden alleen verkocht aan begijnen. De kostprijs was dalend evenredig met het aantal jaren professie en de koopsters

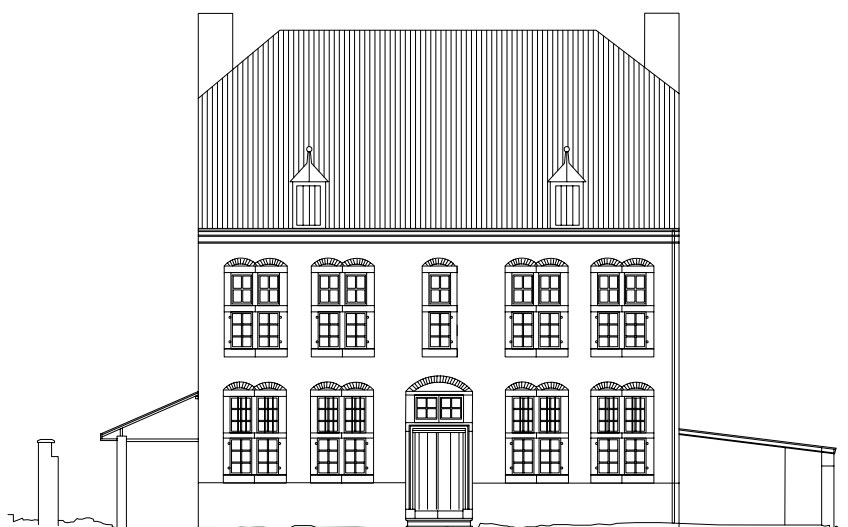
moesten de onderhoudskosten op zich nemen.⁴⁹ De investeringen werden door de infirmerie gedaan. Deze instelling zou de huizen recupereren bij overlijden of bij uittreden uit de gemeenschap. In een aantal besluiten uit 1787 werd de verkoop van deze huizen vastgelegd. In één geval werd gesteld dat de vloeren nog niet gelegd waren en dat de koopster dat op eigen kosten kon doen, op voorwaarde van aftrek van de kosten van de koopsom.⁵⁰

De pastorie (kadaster 704b en 705b) werd volgens hetzelfde patroon gebouwd. Ze behoorde structureel tot het begijnhof, maar was niet in het begijnhof gebouwd. Op de topografische kaarten uit de 17de eeuw staat ze afgebeeld achter een poel, die op de kaart van Ferraris en op het kadasterplan van rond 1844 gedeeltelijk dichtgebouwd is. [4.5, 4.7] De relatie tot het begijnhof werd begin 20ste eeuw verbroken door de bouw van de arbeiderswoningen.

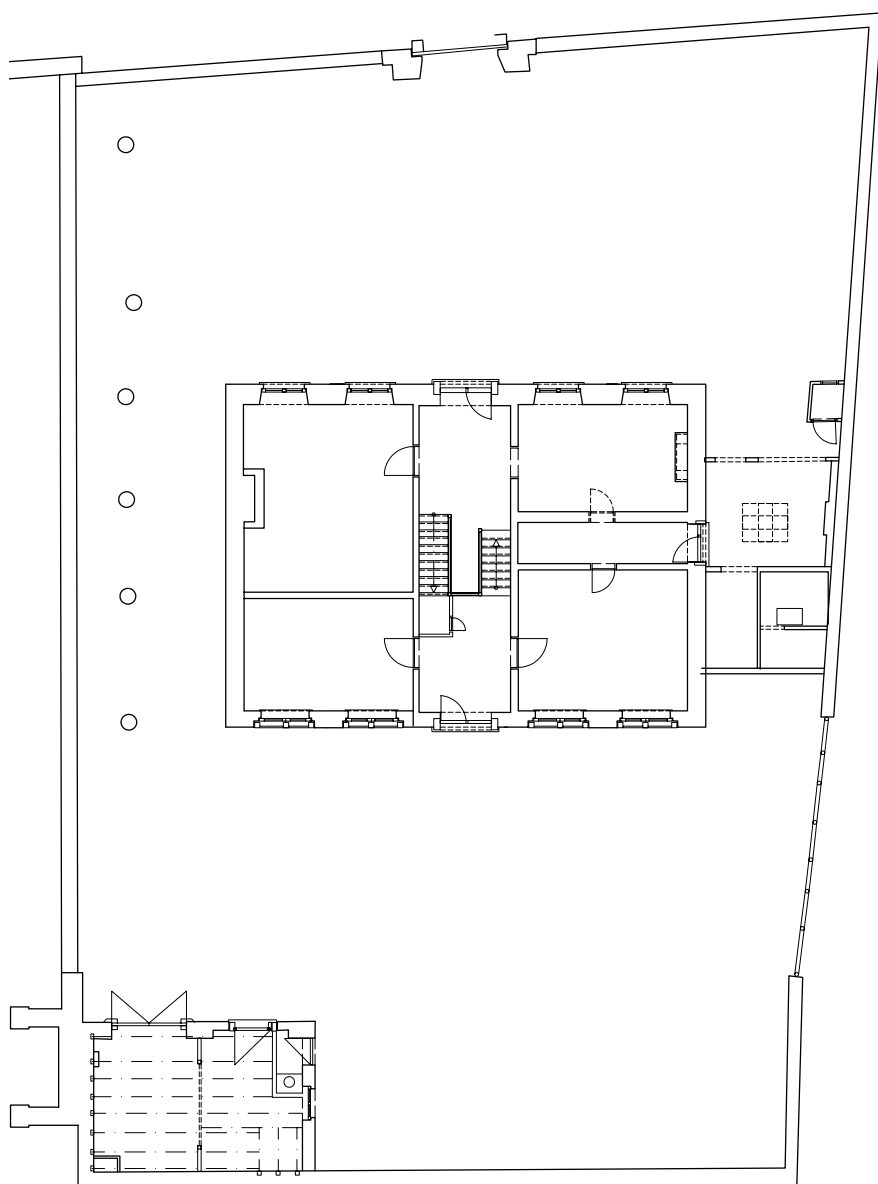
De pastorie stond zoals gebruikelijk in het midden van een tuin omgeven door een tuinmuur. [4.62, 4.64] Een monumentale poort met een schilddak met leien verschaftte toegang tot de voortuin. De rondbogige poort werd omlijst met een rechthoekige geprofileerde omlijsting in Maaskalksteen met pilasters,

[4.62] Pastorie, Poelstraat, achtergevel na de restauratie (PCCE, 2007).

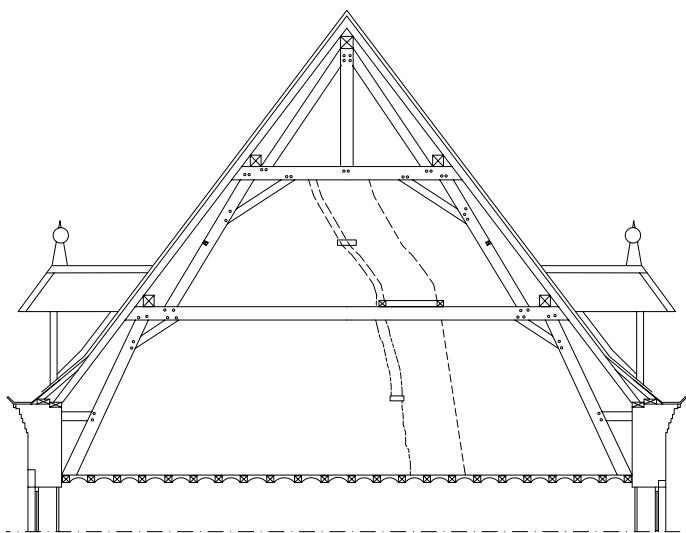

[4.63] Pastorie, Poelstraat, tekening van de achtergevel (Provincie Limburg, Cindy Gos, 2008).

[4.64] Pastorie, Poelstraat, grondplan (Provincie Limburg, Cindy Gos, 2008).

[4.65] Pastorie, Poelstraat, dwarsdoorsnede van de dakstoel
(Provincie Limburg, Cindy Gos, 2008).

versierd met panelen, hoekzwikken en een sluitsteen. Ze werd afgedekt met een geprofileerde druiplijst. Het dubbelhuis is voorzien van een plint in Maaskalksteen en omvat vijf travéeën, een verdieping en een zolderverdieping. In het wolfsdak werden aan de voor- en achterkant twee dakkapellen ingebracht. De dakconstructie bestaat uit twee brede dubbele scheerspanen, waarvan de onderdelen door gehakte telmerken werden geïdentificeerd. [4.65] De dakbedekking bestond uit leien. De voorgevel in baksteenmetselwerk was ooit witgekalkt. Onder de kroonlijst werd de gevel afgeboord met een tandlijst met dropmotief. De huidige houten ramen van de voorgevel werden vermoedelijk in de 19de eeuw in de gevel ingebracht. Het baksteenmetselwerk van de voorgevel bevat rond de huidige vensters sporen van oudere dichtgemetselde vensters, vermoedelijk kruisvensters in Maaskalksteen, net als in de zuidelijke achtergevel. De deur was afgeboord met een rechte geprofileerde omlijsting in Maaskalksteen. De zuidelijke gevel is volledig opengewerkt volgens de strenge Maaslandse symmetrie van kruiskozijnen en kloosterkozijnen, ontlast door dubbele of enkele ontlastingsbogen van rollagen en platte lagen. Deze gevel is een parel van Maaslandse gevelarchitectuur uit de 18de eeuw. [4.66, 4.67]

Belangrijk is de centrale as, die van de toegang(spoort) door het huis en de tuin heen de ruimte op het gelijkvloers en op de verdieping als een dubbelhuis structureert. [4.64] Een monumentale groen geschilderde bordestrap, op halve hoogte in de gang geplaatst en voorzien van leuningen met platte ballusters, verschaft toegang tot de verdieping. Onder de trap leidt de keldertrap naar de kelder onder het rechter deel van het gebouw. Het linker deel van de pastorie werd in twee delen gesplitst door een dienstgang naar een voorraadkamer. Rechts bevinden zich de zaal en de voorkamer, links de keuken en de eetkamer. In één van de vier kamers op de verdieping is een alkoof tussen

twee muurkasten bewaard. In de tuin stonden een koetshuis en stallen, die rond 1950 werden afgebroken. De boomgaard werd in 1928 opgeofferd voor de uitbreiding van de stedelijke begraafplaats. De datering van de pastorie in de vroege 18de eeuw (1727-1729) wordt door de archivalische bronnen bevestigd. De infirmerie bekostigde de nieuwbouw met giften en met opbrengsten uit de verkoop van bouwmaterialen van de afgebroken oude pastorie.⁵¹ De haardplaat uit 1709 die op één van de verdiepingen aangetroffen werd en die ook gebruikt werd voor de datering, behoorde vermoedelijk tot de oude pastorie.⁵²

Gebouwen voor beheer en ondersteuning

Op het begijnhofplein zorgden enkele waterputten voor de watervoorziening: één achter de kerk, waarvan de oudste vermeldingen teruggaan tot de 15de eeuw,⁵³ [4.11] en één die met een pomp werd bediend. Deze met een beeld van de Heilige Begga versierde pomp was tot rond 1956 in gebruik. [4.66]

[4.66] Pomp op het begijnhofplein, ca. 1935 (PCCE, archiefphoto, Achille Thijs).

[4.67] Torenhuis, ca. 1930 (PCCE, archiefphoto, Achille Thijs).

[4.68] Torenhuis, Poortstraat nr. 8, detail van de achterzijde van het voorhuis, ca. 1930 (PCCE, archiefphoto, Achille Thijs).

[4.69] Torenhuis, Poortstraat nr. 8, detail van de zuidelijke langgerichte gevel voor de restauratie (PCCE).

Toen werd het beeld verplaatst naar het plein bij de Sint-Jacobskerk in het gehucht Schuurhoven. Ook in de Infirmieriesteeg zou volgens de mondelinge overleving een waterput voor de gemeenschap geboord zijn. De inventaris voor de verkoop van de begijnhofgoederen uit 1799 vermeldt ook waterputten op het erf van de infirmerie/boerderij en bij de bakkerij.

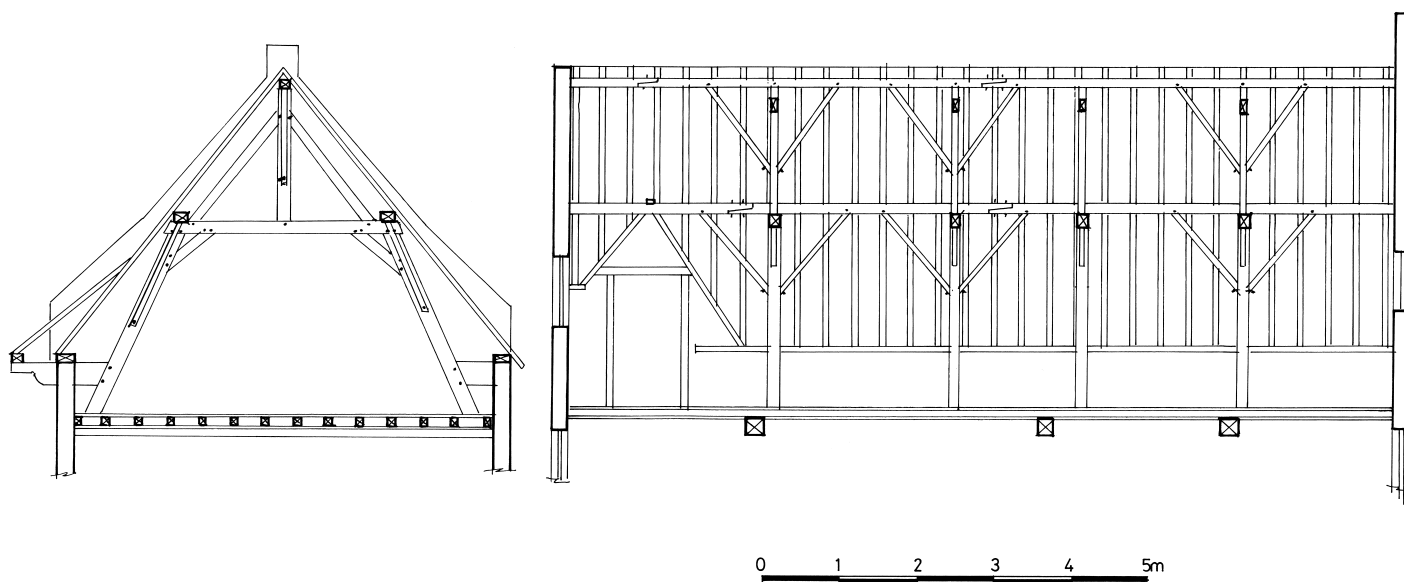
Het Torenhuis

Het zogenaamde Torenhuis stond in de Poortstraat nummer 8 (kadaster 476a) op een scharnierpunt in het stratennetwerk van het begijnhof in de 17de eeuw. [4.14, 4.67] In de straatgevel duiden muurankers de bouwdatum 1619 aan. Een verweerd wapenschild in Maaskalksteen met een jaartal 1619 en de initialen *A.T.* werden aan de linkerkant in de gevel geplaatst. De kern van dit gebouw is een tweelagig breedhuis met zadeldak en vijf traveeën, met een kleine kelder, een ruime zolder en een achzijdige traptoren met leien tentdak, die de verschillende verdiepingen bedient. [4.71] De benedenpartij van de toren loopt in het baksteenmetselwerk van de straatgevel door. Vanaf de verdieping werd een vrijstaand torenvolume opgetrokken, verlicht met kleine ramen met houten kozijnen en voorzien van ontlastingsbogen. Tegen de zuidelijke gevel van het gebouw en de tuinmuur was een voorhuis met hal gebouwd dat aan de straatkant toegankelijk was via een deur met omlijsting uit negblokken in Maaskalksteen. Vanuit dit voorhuis konden de tuin, de toren en het breedhuis in de zuidelijke langgerichte gevel bereikt worden. [4.68]

In de zuidelijke gevel van het breedhuis waren een deur en een deel van een kloosterkozijn, beide in eikenhout, het kloosterkozijn met en de deur zonder ontlastingsboog en glas-in-loodfragmenten, bewaard gebleven. [4.69] En links naast de deur was ook nog de aanzet van een ontlastingsboog van een (oorspronkelijke) deur of raam zichtbaar. De vensters in de straatgevel werden tijdens de eerste restauratiebeurt door G. Govaerts omgewerkt tot kruisvensters met omlijstingen in Maaskalksteen, de Maaslandse renaissancestijl nabootsend. [2.36] Oude niet-gedateerde foto's van begin 20ste eeuw (?) tonen echter oudere ramen op de benedenverdieping en kleine kruis- en bolkozijnen en zolderraampjes op de verdieping. [4.67] De bewaarde oorspronkelijke ontlastingsbogen tonen aan dat de vensters in deze straatgevel waarschijnlijk op dezelfde manier geconstrueerd waren als de bewaarde eikenhouten kruisramen in de achtergevel. Van de kruisramen in de achtergevel waren nog lateien en dorpels bewaard. De kruismonelen waren verwijderd, maar de sponningen van glas-in-lood en de rabatten van de luiken waren wel nog aanwezig.

De kleine kelder met tongewelf was toegankelijk gemaakt via een keldergat dat ruw in het gewelf was gehouwen. De kelder was vanuit de traptoren via dit keldergat te bereiken. In het keldergewelf echter was een ontlastingsboog bewaard gebleven van een oudere keldertoeegang net onder het kloosterkozijn in de zuidelijke gevel. Zo kon de kelder alleen via de traptoren vanuit de tuin bereikt worden, wat vermoedelijk voor ongemakken zorgde. Wellicht werd daarom het voorhuis tegen het breedhuis, de traptoren en de tuinmuur aangebouwd.

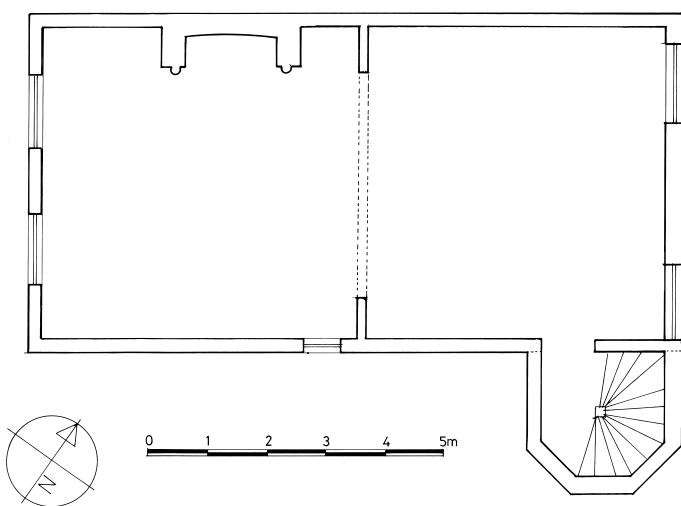

[4.70] Torenhuis, Poortstraat nr. 8, dwars- en langsdoorsnede van de dakstoel (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

Jos Martens haalt in zijn studie verschillende argumenten aan die erop kunnen wijzen dat de traptoren tegen het breedhuis en de tuinmuur aangebouwd zou zijn.⁵⁴ Maar de bouwnaad tussen de toren en het breedhuis, net onder het aandak met vlechtingen, is maar ten dele zichtbaar in de straatgevel, wat doet veronderstellen dat de scheidingslijn bij de restauratiewerken in 1934 werd weg-gewerkt. Bovendien is het niet duidelijk wanneer de toren dan toegevoegd zou zijn. En het is ook uit de balklagen van het breedhuis niet op te maken waar er, vóór de aanbouw van de toren, in het breedhuis een trap naar de verdiepingen zou geweest zijn.

Het grondplan van het huis vertoont een identieke tweeledige structuur op het gelijkvloers en op de verdieping: de oostelijke kamer met twee traveeën was aanvankelijk niet verwarmd. [4.71] De bij de restauratie aangetroffen schoorsteen tegen de straatgevel werd vermoedelijk in de 19de eeuw ingebouwd. De westelijke kamer was van de oostelijke gescheiden door een tussenwand in vakwerk-techniek die onder de moerbalk gezet was. Ze was gestructureerd door drie traveeën en bevatte in de noordelijke wand een wandhaard met kolomvormige wangen in Maaskalksteen, met een schubvormige versiering op de wangkoppen. In deze koppen werd de datum *ANO 1619* gekapt. De indeling en het verwarmingssysteem op de verdieping waren identiek. De bekapping bestond uit vier scheergebinten met nokgebinten en gehakte telmerken van / tot /// aan de westelijke zijde, met aanduiding van de rechterkant door een toegevoegd beentje. [4.70]

De bouwdatum 1619, die de muurankers aangegeven, wordt bevestigd door dendrochronologisch onderzoek. De bomen zouden in de herfst of de winter tussen 1617 en 1618 gekapt zijn.⁵⁵ De monsters die voor de datering van de trappaal genomen werden, waren helaas niet geschikt voor betrouwbare resultaten die de chronologische relatie tussen de traptoren en het breedhuis hadden kunnen verhelderen. Deze woning met haar verdieping is ongetwijfeld een belangrijk gebouw geweest. De bouwmaterialen en de externe traptoren getuigen van het belang van dit gebouw en zijn bewoners of schenkers. Daarom werd het Torenhuis beschouwd als het huis van de hoogmeesteres.⁵⁶ Het ruitvormige wapenschild met drie dwarsbalken achter een klimmende leeuw wordt toegeschreven aan de familie Van Alsteren, een adellijke familie uit Hamal.⁵⁷ [Bijlage 1] De studie van Hanne Van Herck vermeldt echter geen grootmeesteres noch een begijn die de naam Van Alsteren droeg. We veronderstellen dan ook dat het wapenschild verwijst naar een donor.

[4.71] Torenhuis, Poortstraat nr. 8, grondplan van de begane grond (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

Het vermoedelijke Godshuis van de Heilige Drievuldigheid

Dit huis nummer 30 (kadaster 450d) stond in de noordwestelijke hoek van de oude 17de-eeuwse kern van het hof. [4.72] Het is een tweelagig huis in baksteenmetselwerk met zadeldak, en zeven traveeën. In de dwarsgerichte gevels zaten schouderstukken met kraag- en dekstenen in Maaskalksteen. Een deur die vermoedelijk midden 20ste eeuw in de dwarsgerichte straatgevel werd aangebracht, leidde naar een gang die naar de trap en een (achter)keuken voerde. Van daaruit kon men in de kleine kelder komen. In één van de hoeken van deze keuken stond een kleine hoekschoorsteen met een eenvoudig versierde boezem. Het huis was ook toegankelijk via een deur in de oostelijke langsgesichte gevel. Die deur leidde naar een portaal vanwaaruit twee gescheiden zuidelijke leefruimten konden worden bereikt. Die twee zuidelijke kamers werden elk verwarmd door een schoorsteen uit de 20ste eeuw die tegen de scheidsmuur tussen de kamers en de gang was gebouwd. [4.73] Het noordelijke deel van het huis was ooit vanuit het portaal toegankelijk via een dubbele deur, maar die toegang is nu dichtgemetseld. De noordelijke ruimte was in twee delen

verdeeld. Het meest noordelijke deel werd verwarmd door een monumentale schoorsteen met een geprofileerde kroonlijst en lijstwerk met symmetrisch opgestelde plantenmotieven op de afgeschuinde hoeken. [4.77]

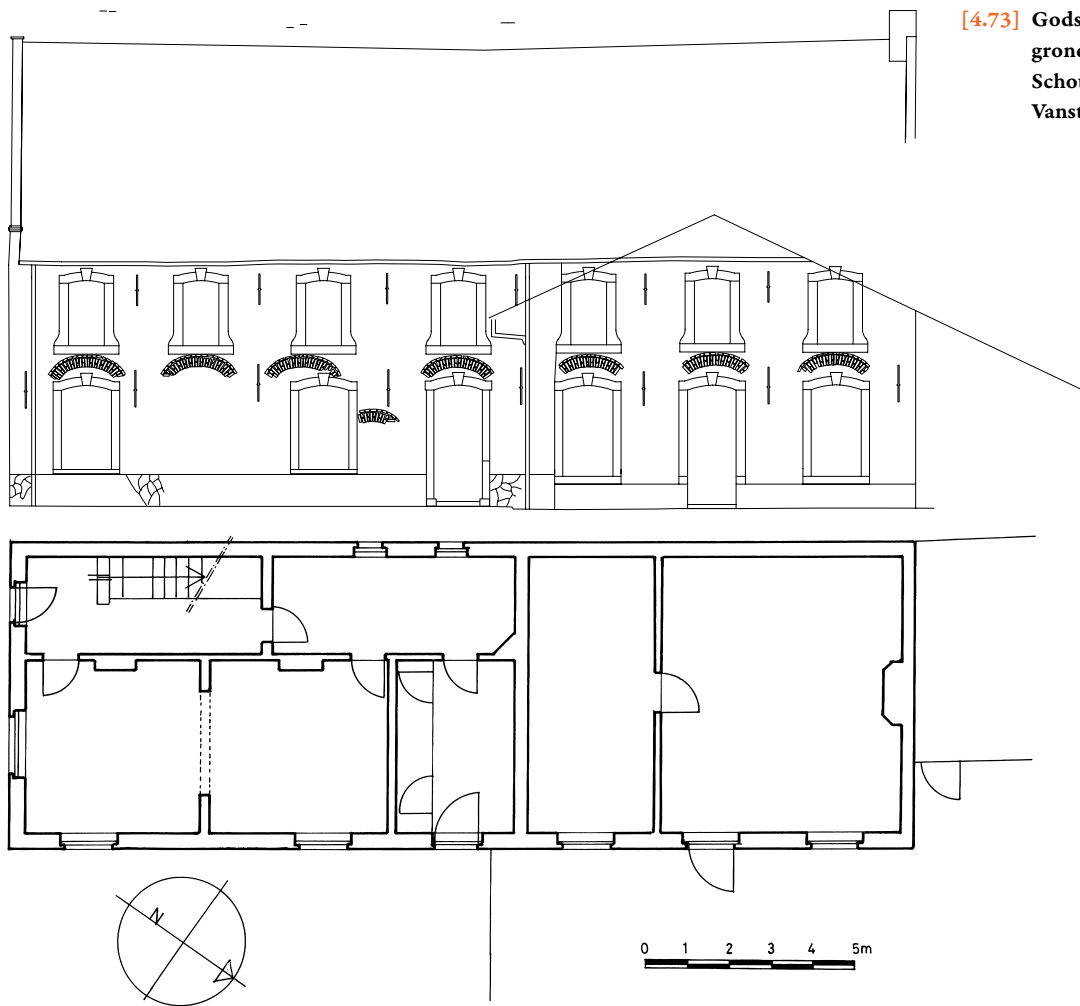
Op de verdieping lagen in het zuidoostelijke deel van het huis drie kamers langs een doorlopende gang. Aan de noordelijke zijde bevond zich een onverdeelde ruime kamer, maar die ruimte kon door de onbetrouwbare toestand van de constructie niet verder onderzocht worden. De zolderverdieping telde zes scheergebinten met nokgebinten, met van zuid naar noord een reeks gehakte telmerken /, //, ///, ////, V, V/, met het toegevoegde beentje voor de rechter structuurelementen. [4.76] Tegen de zuidelijke straatgevel zijn sporen zichtbaar van een afgebroken wandhaard, wat aantoont dat het huis wellicht werd verwarmd met vier wandhaarden, twee op het gelijkvloers en twee op de verdieping. De dakvoet wordt door modillons ondersteund. De dakbedekking bestond, volgens de inventaris van de goederen uit 1799, uit leien.

De gevels van dit huis werden in de loop van de tijd meermaals aangepast. De oostelijke langsgesichte gevel bevat op de benedenverdieping sporen van brede vensters met brede ontlastingsbogen van gestrekte lagen met een platte laag, en sporen van de vermoedelijke oorspronkelijke toegang. [4.74, 4.75] Deze brede vensters werden dichtgemetseld en vervangen door getoogde ramen met rechte lijsten met sluitsteen in Maaskalksteen. Van de twee meest zuidelijke vensters werden de dorpels in de 20ste eeuw vervangen. Ook de oude toegang werd vervangen door een nieuwe deur, in dezelfde stijl en materialen als de nieuwe vensters. Wat verderop in het noordoostelijke deel van deze gevel was er een tweede toegang. Uit detailonderzoek blijkt dat die deur een verbouwing is van één van de vensters met Maaskalkstenen omlijsting. De vensterdorpel was weggenomen en de deurposten werden onderaan met pleister afgewerkt. Ook de getoogde vensters op de verdieping van de oostelijke gevel waren omlijst met rechte lijsten met sluitsteen in Maaskalksteen. De vensterposten verbreden aan de voet tot een klokvorm. De rechterzijde van de gevel was bezet met een lichtblauwe tot witte kalklaag met geteerde boord.

De westelijke achtergevel en de zuidelijke dwarsgevel waren oorspronkelijk blind, uitgezonderd de ramen die de zolder verlichtten. Tegen de zuidelijke dwarsgevel was immers aanvankelijk de zuidelijke wandhaard gebouwd. De vensters op de eerste en op de gelijkvloerse verdieping en de deur in de zuidelijke dwarsgevel werden rond het midden van de 20ste eeuw in de gevel verwerkt. De twee zoldervensters met vlakke omlijsting met sluitstuk in Maaskalksteen in beide dwarsgerichte gevels waren al in de 18de eeuw aanwezig. Ook de achtergevel was op de benedenverdieping aanvankelijk blind. De kleine vensters met de vlakke omlijsting in Maaskalksteen met sluitstuk werden pas in de 18de eeuw in de gevel aangebracht. [4.78] Deze gevel stond langs het pad dat vanaf de kerk naar het Speelhof voerde. De eerste verdieping van de achtergevel werd opengewerkt door ramen met vlakke omlijsting in Maaskalksteen met sluitsteen.

[4.72] Godshuis van de Heilige Drievuldigheid nr. 30, zuidelijke dwarsgevel (THOC 2004).

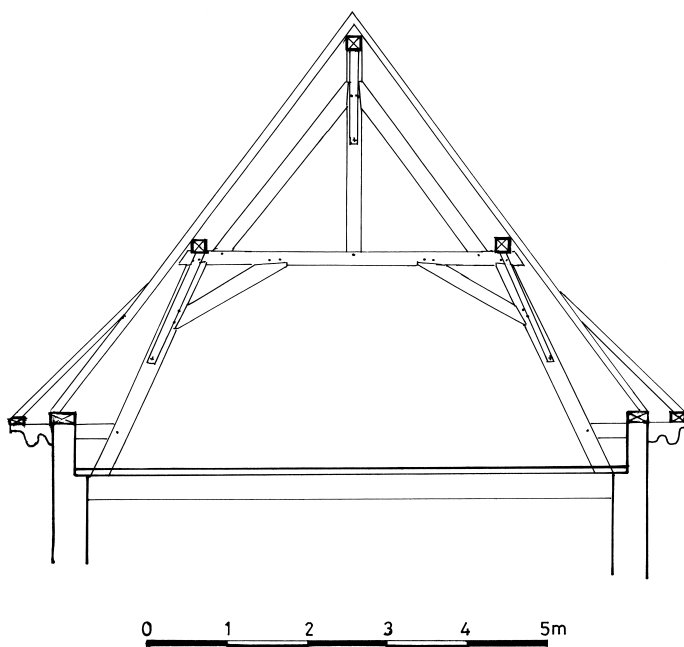
[4.73] Godshuis van de Heilige Drievuldigheid grondplan en voorgevel (PCCE, Tonny Schouteden, en scanning gevel Vansteelandt, 2007).

[4.74] Godshuis van de Heilige Drievuldigheid nr. 30, voorgevel (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

[4.75] Godshuis van de Heilige Drievuldigheid nr. 30, detail van de voorgevel (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

[4.76] Godshuis van de Heilige Drievuldigheid nr. 30, dwarsdoorsnede van de dakstoel (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

De stucversiering in de noordelijke kamer op de benedenverdieping bestaat uit decoratieve lijsten rond cirkelvormige lijsten die op hun beurt versierd waren met een vierpas met een ingeschreven bloemmotief. De cirkelvormige lijsten waren bevestigd op ronde panelen die uit twee bij elkaar aansluitende helften bestonden en met een smeedijzeren lat in de balklaag vastgenageld waren. Één van die panelen bevatte restanten van een moeilijk leesbare beschildering, wellicht een familiewapen, met onderaan de tekst *Dominus Gilbertus Vanderborcht. Justitiae imperialis oppidi Trudo(nis) huius Begginagy mamburnus...* [4.79] De inventaris van de verkoop van de goederen uit 1799 vermeldt dat dit huis het *demeure des novices* was en een *place à blanchir* op het gelijkvloers had.⁵⁸ Op de verdieping werden onder de zolders dertien *places* genoteerd die waarschijnlijk met vakwerkwanden binnen de structurele elementen van het huis aangebracht waren. Belangrijk is het gegeven dat dit Godshuis/Novicenhuis ommuurd was en dat er een *maison dans la basse cour* stond dat als stal diende.

Dit breedhuis wordt doorgaans op basis van de topografische verwijzingen in de archiefstukken geïnterpreteerd als het godshuis *der Heilige Drievuldigheid*. Dit godshuis werd op 21 november 1448 gesticht door Gielis van Eyck, zijn echtgenote Lysbeth en begijn Kathline Scoenzueters.⁵⁹ In de stichtingsakte werden de voorwaarden opgesomd waaraan de vijf begijnen die in het godshuis zouden wonen, moesten voldoen. Dit godshuis was niet in eerste instantie bedoeld voor de huisvesting van arme begijnen, maar wel voor maagden met een goede reputatie en een sterke morele ingesteldheid. De godshuizen werden echter

[4.77] Godshuis van de Heilige Drievuldigheid nr. 30, noordelijke kamer op de begane grond (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

ook gebruikt voor de tweejarige opleiding van de novicen. Ze onderscheidden zich van andere gemeenschapshuizen, zoals de conventen, door de financiële zelfstandigheid die ze dankzij gerichte schenkingen konden handhaven. Zo zal de stichter van het godshuis van de *Heilige Drievuldigheid* vanaf 25 november 1448 jaarlijks vijf mudden rogge schenken aan de bewoners om zichzelf en zieke begijnen van voedsel te voorzien.⁶⁰ Op 24 september 1454 werd deze jaarlijkse schenking herleid tot één mud rogge.⁶¹ Uit de schoorsteentelling uit 1576-1577 blijkt dit godshuis naast dat van *onss Lieve Vrouwen* en *Sint Annen huys* voorkwam.

Uit een overzicht van de godshuizen uit de 17de eeuw blijkt dat van de oudste godshuizen alleen het huis van de *Heilige Drievuldigheid* en het *huis van Godsgenaede* overgebleven waren, maar dat er intussen vijf nieuwe waren bijgekomen.⁶² Door de stijgende onderhoudskosten enerzijds en door leegstand anderzijds rationaliseerde het bestuur het beheer en de organisatie van de godshuizen. In 1611 werd het aantal godshuizen door een fusie gereduceerd tot vier en in 1633 tot twee: de godshuizen de *Heilige Drievuldigheid* en *Sint-Jans* bleven over.⁶³ In 1683 werd *het clijn godts huys*, vermoedelijk het huis *Sint-Jans*, wegens leegstand aan de meest biedende begijn verkocht.⁶⁴ Ook de toekomst van het resterende godshuis, vermoedelijk het huis van de *Heilige Drievuldigheid*, werd in de 18de eeuw bedreigd. Door het tekort aan novicen en door ziekte van de huismeesteres stelden de oversten in 1791 twee begijnen aan om het huis te beheren in afwachting van nieuwe novicen.⁶⁵

[4.78] Godshuis van de Heilige Drievaldigheid nr. 30, achtergevel (PCCE, 2007).

[4.79] Paneel met het wapenschild (?) en de naam van Gilbertus Van der Borch (PCCE, 2007).

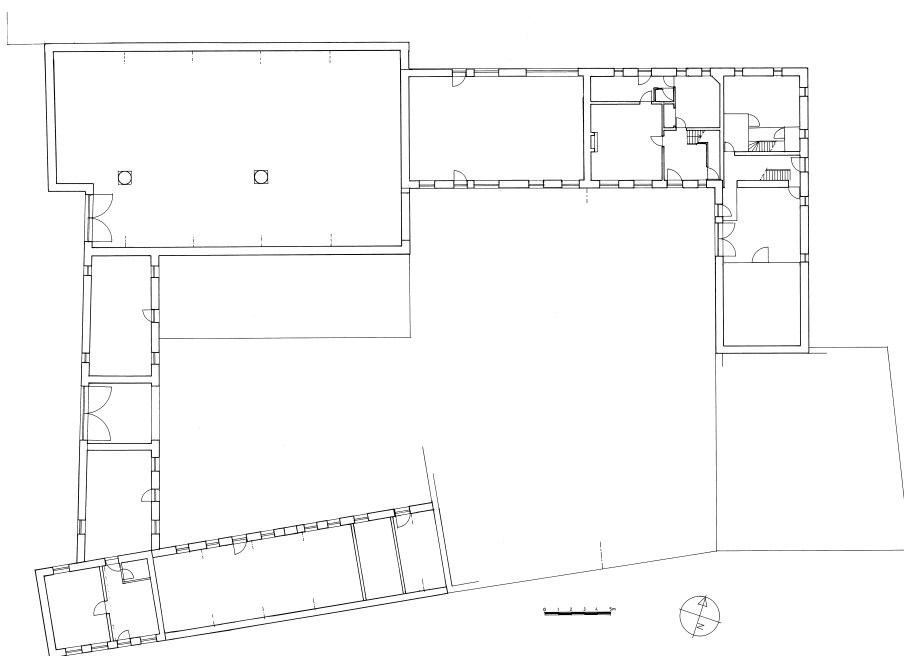
Het dendrochronologisch onderzoek van de dakstoel leverde geen bruikbare resultaten op. De waarschijnlijke datering in de vroege 17de eeuw berust op architecturale stijlkenmerken en een mogelijke absolute datering van de ronde panelen onder het stucwerk. De dichtgemetselde vensters met brede ontlastingsbogen en de consoles van de dakvoet komen in die vorm in de stad Sint-Truiden voor rond 1630. De naam Gilbertus Van der Borch, die als momber vermeld staat op het ronde paneel in de balklaag, is verwant met de naam Ghysbrecht of Gisbertus Van der Borch. [4.79] Diens ambtelijke functie kan in de eerste decennia van de 17de eeuw gesitueerd worden: hij wordt in het Maandagboek E en in de Poortersboeken als burgemeester van de stad vermeld. Mogelijk is het dezelfde man die tussen 1623 en 1636 stadssecretaris was en overleed op 26 december 1648.⁶⁶ Hij was vermoedelijk de vader of verwante van Anna Vanderborcht, hoogmeesteres van het begijnhof van 1678 tot 1698, die in een conflict met pastoor Petrus Cartuyvels verwickeld raakte.⁶⁷ Als we mogen aannemen dat de op het paneel vermelde naam naar dezelfde persoon verwijst, dan zou het stucwerk uit de beginjaren van de 17de eeuw kunnen dateren en samenvallen met de architecturale stijl van de zuidoostelijke voorgevel.

Het huis onderging rond het midden van de 18de eeuw een wijziging in de gevelstructuur. De oude 17de-eeuwse deur en vensters werden midden 18de eeuw vervangen door getoogde ramen met rechte omlijstingen in Maaskalksteen. Ook de bovenverdieping kreeg een classicistisch gevelconcept en een overeen-

komstige lichttoevoer. Vermoedelijk achtte het bestuur het op zeker ogenblik nuttig om in het enige overgebleven godshuis nog de nodige investeringen te doen en de huisvesting aan te passen aan de nieuwe behoeften en architecturale visies van die tijd. In 1791 echter werd dit laatste godshuis, zoals vermeld, door een tekort aan novicen en door de ziekte van de huismeesteres toevertrouwd aan twee begijnen. Daarmee kwam er een einde aan zijn functie.

De infirmerie en de begijnhofwinning

Beide gebouwen zijn functioneel, ruimtelijk en architecturaal met elkaar verbonden. [4.80, 4.81] Ze vormen één massief complex in de zuidoostelijke hoek van het begijnhof, in de bufferzone tussen de muur en de zuidoostelijke reeks van woonhuizen. Het complex was van de rest van het begijnhof afgezonderd door het gesloten karakter van de monumentale voorgevel van de begijnhofwinning, en door een steegje tussen de noordwestelijke zijgevel van de schuur en de achtergevel van de infirmerie enerzijds en de tuinmuren van de conventhuizen uit 1787 anderzijds. Dit steegje werd in de tweede helft van de 19de eeuw gedicht door een klein breedhuis waartegen de wapenstein in Maaskalksteen uit 1728 van Georges Louis de Berghes, prins-bisschop van Luik (1724-1744), werd gemetseld.⁶⁸ Deze steen kwam van de kapel in Staaen en werd door G. Govaerts naar het begijnhof overgebracht toen de kapel vervallen was.

[4.80] Infirmierie en begijnhofwinning, grondplan (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

[4.81] Infirmierie en begijnhofwinning, binnenkoer huidige toestand (THOC 2004).

De infirmerie

De infirmerie (kadaster 397v en 393g) bestaat uit twee vleugels die in L-vormige aanleg bij elkaar aansluiten [4.82, 4.83]. De oost-westgeoriënteerde vleugel telt twee breedhuizen onder een zadeldak, een westelijk en een oostelijk huis. De noord-zuidgeoriënteerde vleugel met wolfsdak telt maar één enkel breedhuis. De oost-westgeoriënteerde vleugel is merkbaar breder dan het noord-zuidgeoriënteerde gebouw. Behalve de plaats waar het oost-westgeoriënteerde gebouw bij de schuur van de winning aansluit, zijn de gebouwen op de hoeken voorzien van hoekkettingen in Maaskalksteen, met kraagstukken voor de opvang van de dakvoetknik. Het zadeldak van de brede oost-westvleugel werd tot op nokhoogte in het wolfsdak van de

noord-zuidvleugel verwerkt. De analyse van het baksteen-metselwerk in kruisverband toont aan dat beide vleugels in één bouwactiviteit werden opgericht. Bij de aansluiting echter van beide vleugels in de zuidoostelijke hoek is een bouwnaad merkbaar en verspringen de baksteenlagen. Dat wijst vermoedelijk op een ongelijk beëindigen van de baksteenlagen bij het naar elkaar toe metselen vanuit twee richtingen. In de voorgevel van de noord-zuidgerichte vleugel werd een datumsteen *ANNO 1754* bewaard.

De oost-westgerichte vleugel bestaat uit twee naast elkaar gebouwde breedhuizen, het meest westelijke met vier, het oostelijke met vijf traveeën. De benedenverdieping van het westelijke deel was tot drukkerij verbouwd, een verbouwing die de structuur van het gebouw grondig heeft verstoord en onleesbaar heeft gemaakt. Op oude foto's uit het begin van de 20ste eeuw zijn nog net een dichtgemetselde deur en een bolkozijn van de voorgevel zichtbaar. [4.82] Behalve een bolkozijn in de voorgevel en kloosterkozijnen en enkelvoudige ramen in de achtergevel zijn de deur- en lichtopeningen van het westelijke breedhuis verwijderd. Het oostelijke breedhuis van deze vleugel is beter bewaard gebleven. Op diezelfde foto's is te zien dat de beneden-voorgevel voorzien was van drie kruisvensters, een deur met bovenlicht en een kloosterkozijn in de hoek, alle met vlakke omlijstingen in Maaskalksteen zonder ontlastingsbogen. De verdieping wordt verlicht door vier bolkozijnen en een enkelvoudig venster tegen de hoek. De voordeur verschaft toegang tot een portaal. Van daaruit bereikt men een ruime voorkamer met een recent vernieuwde wandhaard, een keuken met een versierde hoekschoorsteen, de kelder, een aanpalende bergplaats met de achterdeur, en de verdieping. Een bordestrap met platte balusters en afsluithek voert naar de verdieping en de zolder. De ruimten die bij de achtergevel aansluiten, zijn op het gelijkvloers toegankelijk via een achterdeur met vlakke omlijsting. Ze worden op het

[4.82] Infirmierie, voorgevel voor de verbouwingen, ca. 1930 (copyright IRPA-KIK, Brussel, A39841).

[4.83] Infirmierie, de aansluiting van de noordzuid georiënteerde vleugel met varkens- en koeienstallen van de begijnhofwinning, ca. 1935 (PCCE, archiefphoto, Achille Thijs).

gelijkvloers en op de verdieping door kloosterkozijnen verlicht. De kelder was oost-westgeoriënteerd en kleiner dan het huidige bouwvolume van de vleugel. Hij behoorde kennelijk tot een ander, ouder gebouw: de zuidelijke keldergaten waren dichtgemetseld. Ze gaven niet langer uit op een open ruimte.

De ruimtelijke structuur van de verdieping was gaaf bewaard. Boven de ruime kamer op het gelijkvloers bevond zich een even ruime kamer, met een monumentale schoorsteen. [4.84] Een dichtgemetselde deur naast die schoorsteen leidde naar het westelijke

breedhuis. Verder waren vanaf de overloop drie achterkamers bereikbaar, waarvan één met een hoekschoorsteen precies boven die van de keuken op de begane grond. De voorkamer had een monumentale schoorsteen met een schoorsteenboezem in régencestijl, versierd met een lijst van concave hoeken en een gebogen bovenlijst, en geflankeerd door pilasters met symmetrisch opgestelde plantenmotieven. De indeling van de ruimten op het gelijkvloers en op de verdieping werd gestructureerd door vakwerkwanden onder of tegen de over de hele diepte van het huis doorlopende moerbalken van het gelijkvloers en van de verdieping.

[4.84] Infirmierie, schoorsteen in de westelijke kamer op de verdieping van de oost-westvleugel (PCCE, 2007).

De noord-zuidgerichte vleugel bevatte volgens de foto's van begin 20ste eeuw vijf traveeën. Hij was op de beneden- en bovenverdieping voorzien van vijf getoogde vensters met geblokte omlijsting en gebogen bovendorpel in Maaskalksteen, elk met een sluitsteen. [4.82] Deze vensters waren later dichtgemetseld of vervangen. De omlijstingen werden hergebruikt in een nieuwbouw in 1947 die bij de zuidelijke sluitgevel van de vleugel werd aangebouwd. De rijke vensteromlijstingen wijzen op belangrijke woon- of administratieve functies, zoals *de Sael*, die vermoedelijk vroeger in deze vleugel gehuisvest waren.⁶⁹ Merkwaardig is dat deze vleugel niet toegankelijk was vanaf de binnenplaats die gevormd wordt door de L-vormige structuur van de infirmierie, maar wel via een deur in de oostelijke achtergevel. Daar leidt deze deur naar een trappenhuis dat op de verdieping de noordoostelijke hoekkamer en de zuidelijke ruimten van de vleugel bereikbaar maakt. Het trappenhuis wordt aan de noordelijke en zuidelijke zijde afgeboord met een vakwerkwand die tegen de balklaag genageld werd.

De benedenruimte van de vleugel ten zuiden van het trappenhuis bevatte een later ingebrachte schoorsteen (20ste eeuw) en werd verbouwd tot garage. De benedenruimte ten noorden daarvan werd verbouwd tot woonruimte. Interessant zijn de structuur en de functie van de ruimten op de verdieping. De noordoostelijke hoekkamer is ongetwijfeld een belangrijke kamer geweest. Ze

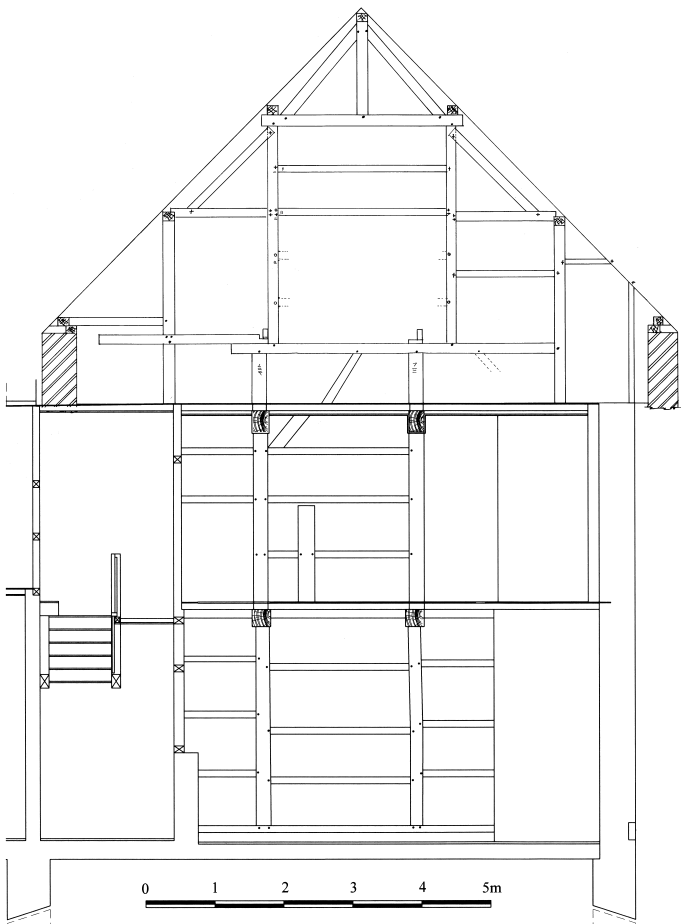

[4.85] Infirmierie, voorgevel van de noord-zuidvleugel (PCCE, 2007).

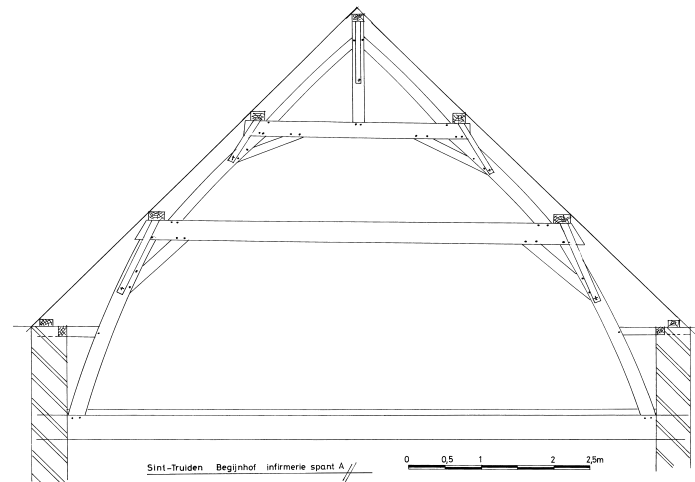
werd verlicht door getoogde vensters met rechte omlijstingen met sluitsteen in Maaskalksteen, terwijl de andere achtergevels verlicht werden door kloosterkozijnen en enkelvoudige ramen, waarvan enkele in een recentere fase van de bouwgeschiedenis werden aangebracht. De noordoostelijke hoekkamer bevat sporen van een monumentale wandhaard tegen de noordelijke sluitgevel, waarvan de houten kraagstukken boven de wangen nog bewaard zijn. De zuidelijke ruimte op de verdieping werd grondig gewijzigd. Schoorstenen werden verwijderd en sporen van korbelen op meerdere moerbalken en telmerken op twee van de moerbalken (V/, //) wijzen op hergebruikt materiaal dat kennelijk van een vakwerkbouw komt.

Belangrijke informatie over de geschiedenis van de constructie wordt geleverd door de scheidswand in vakwerktechniek tussen de oost-west- en de noord-zuidvleugel op het gelijkvloers en op de verdieping. Deze vakwerkconstructie werd op het gelijkvloers aangevuld met of gedeeltelijk vervangen door baksteenmetselwerk. De vakwerkwand bestaat uit twee op elkaar staande vakwerkconstructies die telkens een verdieping begrenzen. [4.86] De wand van de verdieping staat op een voetplaat die dwars over de koppen van de moerbalken tussen het gelijkvloers en de verdieping ligt. Twee stijlen van de verdieping met geritste telmerken /\ /// en /\ //// reiken tot de hoogte van de zolderborstwering. Op deze borstwering tussen verdieping en zolder staat het dekbalkjuk, dat de aansluiting van de flieren van de oost-westvleugel met die van de noord-zuidvleugel verzekert.

De dakstoel van de oost-westvleugel bestaat uit zeven dubbele scheergebinten met een consequente reeks van gehakte telmerken van oost naar west (/ , //, ///, ////, /\ , /\ //), met telkens de toevoeging van een beentje om de rechter positie van de componenten aan te geven. [4.87] De blokkelen van de scheerstijlen lopen uit één stuk, als console voor de ondersteuning van de heuzingbalken, buiten de muur door. De muurplaat bestaat uit verschillende delen die met pen- en gatverbinding in deze

[4.86] Infermerie, vakwerkgevel tussen de oost-westvleugel en de noord-zuidvleugel op het gelijkvloers, de eerste en de zolderverdieping (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

[4.87] Infermerie, dwarsdoorsnede van de dakstoel in de oost-westvleugel (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

[4.88] Infermerie, bepleistering van de zolderborstwering in de oost-westvleugel (PCCE, 2007).

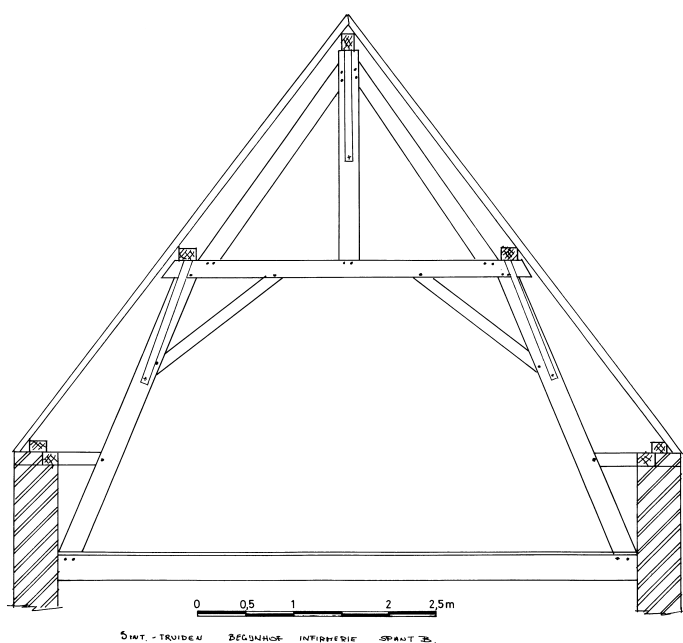
consoles vastgezet werden. Interessant is de bepleistering aan de binnenkant van de zolderborstwering van het oostelijke breedhuis van deze vleugel, die waarschijnlijk naar een stapelfunctie voor graan verwijst. [4.88] In de scheidsmuur tussen het breedhuis van deze vleugel en de huidige schuur is op de zolderverdieping een dichtgemetselde deur zichtbaar, die, zoals verder zal blijken, vermoedelijk toegang verschafte tot de vakwerkschuur die hier vroeger stond. Opmerkelijk is ook dat de binnengevel van deze scheidsmuur niet opgevoegd was.

Ook de dakstoel van de noord-zuidvleugel bestaat uit zeven gebinten: zes scheergebinten met nokgebinte en een dekbalkjuk tussen het eerste en het derde scheergebinte. [4.89] Deze gebinten zijn smaller en dragen een dubbele markering van telmerken. [4.91] Een eerste reeks bestaat uit geritste telmerken, de tweede reeks op dezelfde gebinten werd met de beitel gekapt. Het tweede gebinte in deze reeks, vanaf de zuidkant bekeken, is een dekbalkjuk met nokgebinte dat, voor zover blijkt uit de sporen op de stijlen en de bintbalk, vervaardigd werd uit gerecupereerde stijlen. [4.90] Het draagt op de bintbalk het telmerk //. Het was klaarblijkelijk een gesloten constructie die een zuidelijke kamer of ruimte afsloot.

De wandregels en een deur van deze vroeger gesloten wand zijn bewaard. Op de wandregels staan telmerken die telkens naar een vak in dit dekbalkjuk verwijzen. De binnenkant van de zuidelijke sluitgevel van de vleugel in baksteenmetselwerk verduidelijkt waarom deze ruimte werd afgezonderd: in de gevel zijn invlieggaten en duivennesten in baksteenmetselwerk gemetseld. De invlieggaten waren dichtgemetseld, de nesten waren gedeeltelijk bewaard. [4.92] Dit 'duifhuis' werd expliciet vermeld in de rekeningen van de infirmerie en in de inventaris van de goederenverkoop uit 1799.⁷⁰ Dendrochronologisch onderzoek van de dakstoel dateert het kappen van de bomen in 1511 of 1512.⁷¹

De knik in de dakvoet wordt in beide vleugels opgevangen door in de muren ingemetselde consoles met een kwartronde afwerking aan de uiteinden en een identiek afgewerkte lijst tegen de heuzingbalk. De dakbedekking bestond uit leien.

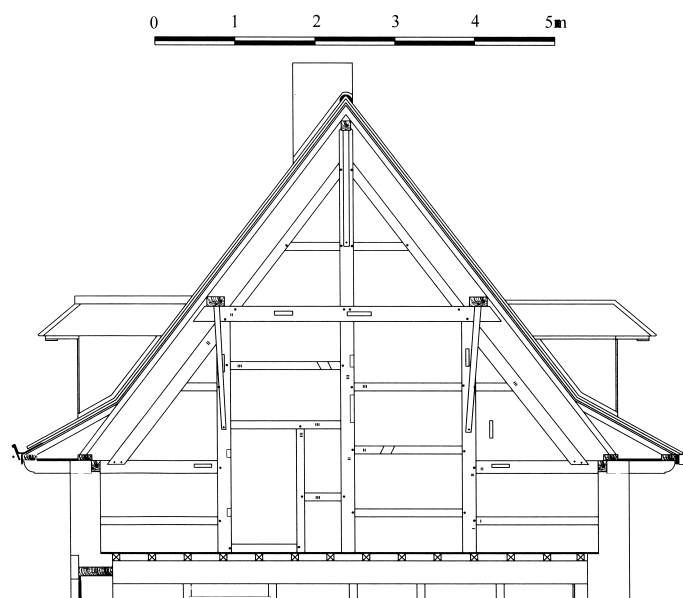

[4.89] Infirmierie, dwarsdoorsnede van de dakstoel in de noord-zuidvleugel (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

[4.91] Infirmierie, dubbele telmerken van de dakstoel in de noord-zuidvleugel (PCCE, 2007).

[4.90] Infirmierie, dakspant nr. 2 in de noord-zuidvleugel (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

[4.92] Infirmierie, duiventil in de noord-zuidvleugel (PCCE, 2007).

De smalle kelder onder de infirmerie hoorde kennelijk bij een ouder gebouw dat duidelijk een bescheidener volume had dan de huidige infirmerie. De scheidswand tussen de oost-westvleugel en de noord-zuidvleugel op de beneden- en bovenverdieping wijst op het bestaan of hergebruik van elementen van een vakwerkgebouw en een dakstoel uit 1511-1512, die wellicht van elders op het begijnhof kwamen, misschien zelfs van de oude infirmerie. Ook de dakgebinten en moerbalken van de verdieping in de noord-zuidvleugel werden samengesteld uit hergebruikte balken, net zoals het dekbalkjuk tussen het eerste en het derde scheergebinte in de dakstoel van de noord-zuidgevel samengesteld was uit hergebruikte stijlen.

De inventaris van de goederen van het begijnhof bij de verkoop in 1799 geeft aanwijzingen over de toenmalige indeling en het gebruik van de ruimten. De lijst maakt geen structureel onderscheid tussen de infirmerie en de winning (*la ferme appelée l'infirmerie*). Bij de concrete beschrijving van de gebouwen echter worden de bedrijfsgebouwen en het erf van de hoeve onderscheiden van *le corps de ferme* en twee huizen waarvan één *la maison du receveur* genoemd wordt en waarmee vermoedelijk de L-vormige infirmerie bedoeld is. De portierswoning wordt immers als een apart gebouw vermeld. Dit *corps de ferme* bevatte, volgens de inventaris, op de benedenverdieping een hal met een keuken, een bijkeuken, verschillende kamers, voorraadkamers en een melkerij. Op de verdieping wordt, naast een verwarmde kamer en verschillende kamers, een duiventil (*pigeonnier colombier*) genoteerd. De inventaris vermeldt ook *le quartier* of het huis van de ontvanger (*maison du receveur*), met keuken, voorraadkamers en verwarmde kamer op het gelijkvloers, en drie kamers op de verdieping. Naast dit kwartier stond de bakkerij met zolder en waterput. In de bijbehorende tuin stonden een kolenhok en de kapel met een zolder in slechte staat. Door de talrijke recente verbouwingen is het moeilijk om de ruimten die in de inventaris vermeld worden, te identificeren met de ruimten op het terrein. De aanduiding van de duiventil in het *corps de ferme* doet vermoeden dat we dit gebouw in de noordzuidvleugel van het complex moeten situeren, waar de duiventil werd aangetroffen. De locatie van het huis van de ontvanger is moeilijk te bepalen. Het kan zowel een deel zijn van wat er nog overblijft van de infirmerie, als één van de andere huizen op het erf.

De eenmalige bouwphase van de nieuwbouw wordt door de datumsteen in 1754 gedateerd. Die datum wordt bevestigd door de rekeningen van de infirmerie uit 1753 en 1756, waarin de uitgaven werden opgesomd voor materialen (timmerhout, baksteen, schaliën enzovoort), vervoer, belasting, en werkuren voor zagers, timmerlieden, dakwerkers, metselaars, leidekkers, smeden enzovoort. Het ging om een totaal van 11841,1,1 gulden in 1753 met een bijkomende rekening van 478,2,0 gulden in 1756.⁷² Daaruit blijkt dat de oorspronkelijke dakbedekking uit leien bestond. Ook de luxueuze vensteromlijstingen van de noord-zuidvleugel verwijzen naar het midden van de 18de eeuw. Dit type van getoogde vensters met 'Franse' omlijstingen werd voor het eerst toegepast in 1735 in de nieuwbouw van het prinsbisshoppelijke paleis in Luik en vanaf midden 18de eeuw werd het geregeld in de regio gebruikt.⁷³ De zolders van de

infirmerie dienden, zoals blijkt uit de bepleisterde borstwering, waarschijnlijk als stapelzolders voor het bergen van de tienden.

De toegang van de infirmerie lag in het meest oostelijke deel van de oost-westvleugel. Vermoedelijk bevonden zich daar de onthaalfuncties. De noord-zuidvleugel is, gezien de luxe, waarschijnlijk de residentie geweest van de hoogmeesteres en heeft vermoedelijk ook in de tweede helft van de 18de eeuw de daarbij horende staffuncties en vergaderzalen (*de Sael*) gehuisvest. Dat in de zuidelijke zolderhelft van deze vleugel een duiventil werd ingebouwd, wat in het ancien régime gewoonlijk voor grootgrondbezitters voorbehouden was, is in dit perspectief veelzeggend.

De begijnhofwinning

De begijnhofwinning (kadaster 397v, 397w, 397t) maakte deel uit van de infirmerie: samen vormen ze één functioneel en architecturaal geheel. [4.80] De winning draagt de voornaamste kenmerken van de gesloten aanlegvorm, die typisch is voor de grote landbouwuitbatingen in Limburgs, Luiks en Brabants Haspengouw: een sterk gesloten voorgevel met monumentale poorttoren, voorzien van een duiventil onder een mansardedak, aan weerszijden geflankeerd door, nu verbouwde, paardenstallen. Daar sluiten aan de noordkant een monumentale langsgerichte schuur en aan de zuidoostelijke zijde koeienstallen bij aan – dat alles geschaard rond een rechthoekige binnenplaats met mestvaalt bij de stallen (kadaster 397w). De inventaris uit 1799 vermeldt twee stallen onder een duiventoren, drie paardenstallen waarvan één als houtloods dienst deed, vijf varkensstallen, een schuur en een tweede koeienstal. Deze gebouwen stonden rondom een binnenplaats van 2,5 roeden, met een waterput en een groentetuin. Bovendien is er sprake van 30 bunder en 4 roeden grond, inclusief de weiden binnen het hof, die door het begijnhof geëxploiteerd werden.

[4.93] Portierswoning, voorgevel vóór de restauratie, ca 1940 (Stad Sint-Truiden).

[4.94] Infirmerie, stalpartij op de binnenkoer en gezicht op de begijnhofkerk, ca. 1935 (PCCE, archiefphoto, Achille Thijs).

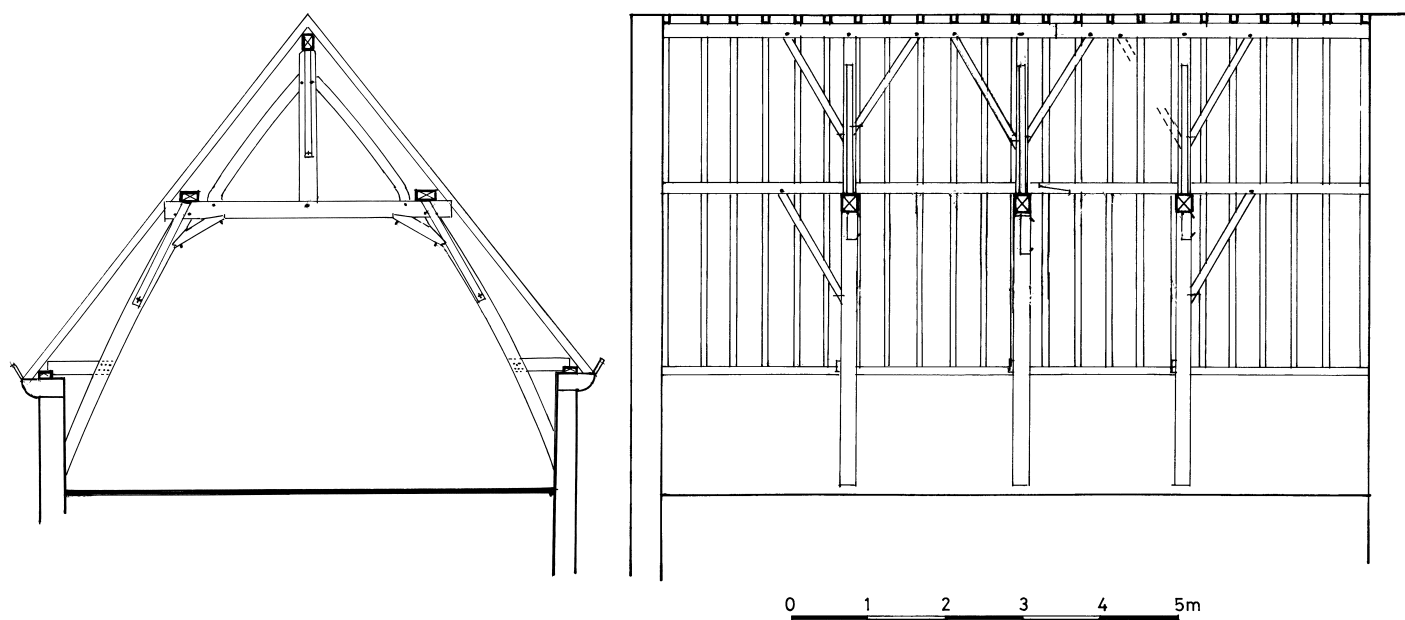
Het huidige complex bestaat uit verschillende functies die op verschillende tijdstippen de gesloten structuur ingevuld hebben. Het portiershuis had oorspronkelijk een eigen functie op het hof en werd pas laat als woonhuis van de winning opgenomen. De koeienstallen werden tegen het portiershuis aangebouwd en de poorttoren, de paardenstallen en de schuur werden tussen de oost-westvleugel van de infirmerie en het portiershuis gebouwd. Tegen de zuidelijke muur van de schuur werd een open wagenhuis met pijlers in baksteenmetselwerk gebouwd. Zo ontstond een U-vormig bedrijfscomplex dat met de aanpalende infirmerie een uitgerekte rechthoekige aanlegvorm vormt die volledig gesloten wordt door varkensstallen. Oostwaarts van de infirmeriewinning stond in de infirmerie een langwerpig noord-zuidgeoriënteerd gebouw, waarvan de functie op het eerste gezicht niet duidelijk is. Volgens de kadastrale wijzigingssteekkaarten werd het tussen 1952 en 1953 afgebroken, na de bouw van de villa die momenteel op het perceel staat. [4.94]

Het portiershuis staat op de hoek van de Poortstraat en de Schurhovensteenweg (kadaster 397t). [4.93] Links van dit huis stond ooit de toegangspoort. In de westelijke sluitgevel zijn nog dichtgemetste sporen te zien van verbindingen met de verdwenen poort. Het was een tweelagig breedhuis met vier traveeën, vermoedelijk van het dubbelhuistype, onder een zadeldak. Het was in baksteenmetselwerk in kruisverband opgetrokken. De voorgevel aan de straatkant had in de vroegste periode een vrij gesloten karakter: kleine spitsvormige, segmentvormige en accoladevormige ontlastingsbogen met gestrekte en platte lagen verwijzen naar kleine vensters. Ook in de oostelijke sluitgevel en in de achtergevel zijn gelijksoortige spitsboogvormige ontlastingsbogen bewaard. Rond het midden van de 18de eeuw of medio 19de eeuw werd de structuur van de voorgevel ingrijpend gewijzigd: een deur en een aanpalend getoogd venster met rechte omlijstingen en sluitsteen in Maaskalksteen werden in het linker, meest westelijke deel van het huis ingebracht. Twee andere vensters van latere datum werden in het rechter oostelijke deel ingevoegd. In 1919 werd de bestaande toestand opnieuw gewijzigd: de toenmalige deur werd tot venster herwerkt en het aanpalende venster werd gedicht. In neoclassicistische geest werd in de gevel een nieuwe deur – de huidige toegang – aangebracht, met aan weerszijden een getoogd venster, beide met rechte omlijstingen en sluitsteen in Maaskalksteen.⁷⁴

[4.95] Portierswoning, metselaarsteken met calvarie in de voorgevel (PCCE, 2007).

[4.96] Portierswoning, dwars- en langsdoorsnede van de dakstoel (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

De eerste verdieping van het poortgebouw was verlicht door twee kleine vensters, ontlast door accoladevormige bogen met gestrekte en platte lagen. De geprofileerde waterlijst en de geprofileerde daklijst met kraagstukken op de hoeken, beide in Gober-tangesteent, boorden de borstwering en de verdieping af. In deze gevel werd de figuur van een Calvarieberg met kruis en ruitvormige top als metselaarsteken verwerkt. [4.95] Ook de achtergevel en de oostelijke sluitgevel bevatten een ruitvormig metselaarsteken. De oorspronkelijke indeling van het huis was sterk gewijzigd: wellicht gaat het om een dubbelhuis met toegang tot kelder en trap aan de noordkant. De moerbalken van de benedenverdieping zijn voorzien van vellingkanten met biljoen. Op één van beide werden een hamer, een timmermansbijl en een passer gekapt. [4.97] De andere is voorzien van een met holbeitel gekapte kruisvormige versiering. De dakstoel bestaat uit drie scheergebinten met nokgebinten, waarvan de gebintstijlen met blokkelen met de muurplaten verankerd zijn. De korbelen werden naar Luikse traditie met schuin ingedreven toognagels in de bintbalk en de stijlen

[4.97] Portierswoning, balksleutel van de moerbalk op de begane grond (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

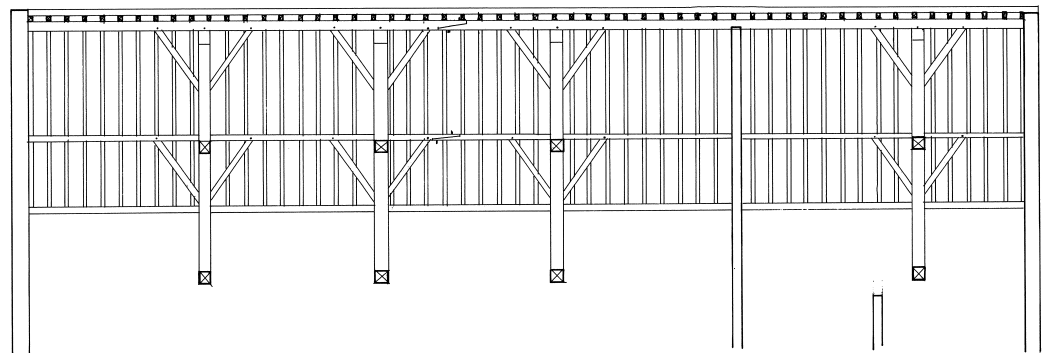
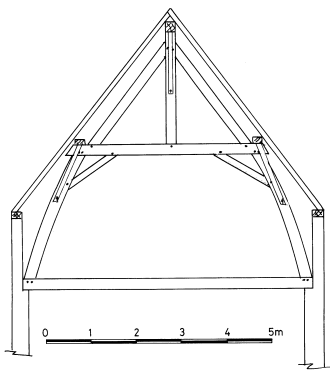
vastgepend. [4.96] Slechts twee gehakte telmerken waren zichtbaar. Het meest oostelijke gebinte droeg geen telmerken, het tweede het teken /, en het derde het teken //, zonder aanduiding van de linker of rechter positie. De dakbedekking bestond vermoedelijk uit leien of leipannen.

De ontlastingsbogen, de profielen van dak- en waterlijst, en de versiering van de balkzolen dateren het gebouw vermoedelijk in de tweede helft van de 16de eeuw. Deze datum wordt bij benadering bevestigd door een hypothetische kapdatum van één van de gebintstijlen, tussen 1582 en 1592, zodat we mogen veronderstellen dat het gebouw rond 1600 werd gebouwd.⁷⁵

De koeienstal in baksteenmetselwerk in kruisverband werd aan de oostkant tegen het poorthuis aangebouwd. Hij telt op dit ogenblik nog vijf en één onderbroken travée, maar reikte verder oostwaarts volgens kadastrale wijzigingsschetsen uit de 19de en vroege 20ste eeuw en volgens fotografische documenten uit de eerste helft van de 20ste eeuw. [4.100] Een deel van de stal werd voor de bouw van de huizen afgebroken (percelen kadaster 397k en 397v). Aan de straatzijde had de stal steunpilasters en hij was bezet met een reeks wit-blauwachtige kalklagen en een geteerde boord. Wat van de stalpartij overbleef, was ingedeeld in twee secties, die van elkaar gescheiden waren door een ingebouwde muur. De meest oostelijke ruimte diende tot voor kort als varkensstal en was toegankelijk via een staldeur met rechte omlijsting met sluitsteen in Maaskalksteen. Het westelijke deel diende als koeien- en kalverenstal. Dat deel had verschillende dichtgemetselde luiken met vlakke lijsten in Maaskalksteen en was toegankelijk via twee staldeuren: één met een ronde geprofileerde omlijsting en één dichtgemetselde deur met een omlijsting van negblokken. De deur met de rondbogige lijst werd in de gevel ingebracht nadat de vroeg18de-eeuwse deur met de omlijsting van negblokken werd gesloten.

[4.98] Infirmérie, dakspant van de koeienstal (PCCE, 2007).

[4.99] Infirmérie, langs- en dwarsdoorsnede van de koeienstal (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

De resterende dakstoel bestaat nog uit vier scheergebinten met nokgebinten, met een consequente reeks gehakte telmerken van west naar oost geïdentificeerd als /, //, ///, ////, met het toegevoegde beentje om de rechter positie aan te geven. [4.98, 4.99] De stal kon via dendrochronologisch onderzoek gedateerd worden eind 17de en begin 18de eeuw. De bomen van de dakstoel zouden tussen 1681 en 1700 geveld zijn.⁷⁶ Op stijlkritische basis kunnen we ook de staldeur met omlijsting met negblokken in die periode dateren. Hoe deze stallen in hun maximale omvang gebruikt werden, is moeilijk te achterhalen. De huidige structuur van de stallen wijst op de stalling van koeien en kalveren in het westelijke staldeel en van varkens in het oostelijke deel. Uit de stijl van de deur van het oostelijke staldeel kunnen we opmaken dat de opdeling van de stal zich wellicht rond het midden van de 18de eeuw voordeed.

De poorttoren en de bijbehorende paardenstallen en schuur werden, zoals blijkt uit de baksteenlagen, samen, in één enkele bouwactiviteit opgetrokken. De noordoostelijke scheidsmuur van de schuur werd tegen en rond de consoles van de dakvoet van de oost-westvleugel van de infirmerie gebouwd. [4.101] Het baksteenmetselwerk in kruisverband werd op een plint in Maaskalksteen gemetseld. De daklijst bestaat uit een muizentand met dropmotief. De hoekkettingen met kraagstukken, de steigergaten, de ronde verluchtingsgaten van de schuur aan de straatkant, het ingebouwde muurkapelletje met een voorstelling van de Heilige Maagd, en de rondbogige omlijsting van de poorten, werden uit Maaskalksteen vervaardigd. Slechts twee ramen in de straatgevel waren omlijst met Devoonsteen. De stijlen van deze ramen werden echter door Petit Granit vervangen.

[4.100] Infirmérie, voorgevel koeienstal, ca. 1940 (Stad Sint-Truiden, archieffoto).

De poorttoren met mansardedak was monumentaal behandeld: een driehoekig fronton in Maaskalksteen met een, nu dicht-gemetseld, oculus bekroont een brede met pilasters voorziene geprofileerde en geblokte omlijsting met uitgeholde hoekzwikken. [4.105] Onder het mansardedak was een duiventil in de toren ingebouwd, waarvan de invlieggaten en een console ter ondersteuning van de invliegplank aan de binnenzijde van het erf bewaard zijn. [4.102, 4.103] De paardenstallen en de hooizolders waren aan weerszijden toegankelijk via deuren en luiken met rechte omlijsting in Maaskalksteen. Ze waren voorzien van troggewelven die in de zuidelijke ruimten bewaard zijn. De verdiepingen waren grondig verbouwd en konden niet verder onderzocht worden. De zuidelijke paardenstal werd volgens mondelinge traditie in de 20ste eeuw gebruikt voor de verkoop van

zuivelproducten. De verkoop vond plaats via de deuren die in dit stalgedeelte onder de poorttoren waren aangebracht.

De schuur behoorde tot het type van langgerichte schuren met de dorsvloer in de lengterichting van het gebouw, en voor wagens en karren toegankelijk via twee rondbogige poorten. [4.104, 4.105] Aan de zuidkant was de langgerichte dorsvloer voor

[4.101] Aansluiting van de dwarse scheidsmuur van de schuur bij de consoles van de dakvoet van de infirmérie (PCCE, 2007).

[4.102] Infirmérie, poortgebouw, ca. 1930 (copyright IRPA-KIK, Brussel, A39843).

[4.103] Infirmierie, detail van de duiventil op de binnenkoer (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

personeel bereikbaar via twee deuren met rechte omlijsting met sluitstuk in Maaskalksteen. Vier verluchtingsluiken in dezelfde gevel, omlijst door vlakke lijsten in hetzelfde materiaal, verluchtten de dorsvloer en de tasruimten. De dakstoel steunt op trekbalken die uit twee delen bestaan en die op ronde zuilen in baksteenmetselwerk door haaklassen met elkaar verankerd zijn. [4.106, 4.107] De dakconstructie is een zuiver gordingdak: de spantbenen steunen op de muurplaten en lopen ononderbroken door tot in de nokgording. Vijf gordingen, inclusief de nokgording, voorzien van windschoren, geven structuur aan de dakvlakken. In deze gordingdakstoel werden twee op elkaar staande scheergebinten verwerkt. Hun bintbalken werden met pen- en gatverbindingen in de spantbenen vergaard en de gebintstijlen werden met blokkelen in diezelfde spantbenen en op dezelfde manier vastgepend. In de scheerstijlen van de onderste scheergebinten zijn sporen te zien van voetschoren zonder bewaarde invulling. De stijfheid van de langgerichte constructie werd door vijf reeksen langgerichte windbanden

[4.104] Infirmierie, schuur en oost-westvleugel op de binnenkoer, ca. 1930 (copyright IRPA-KIK, Brussel, A39842).

of schoren verzekerd. De dakkepers rusten op de gordingen. Ter hoogte van de dwarsgerichte scheidsmuren werden ze op de scheidsmuren zelf gelegd. Ze werden niet afgeboord met sluitgevels met baksteenvlechtwerk. De gehakte telmerken op de gebinten lopen consequent van oost naar west, /, //, ///, ////, met telkens de aanduiding van de rechter positie met een toegevoegd beentje. De kraagstukken van de dwarsgerichte gevels in Maaskalksteen ondersteunen de springkepers die in hetzelfde vlak de heuzing en de knik in de dakvoet bewerken. De eindkepers worden bijgevolg niet door schermgevels beschermd.

Voor de datering van de schuur beschikken we over een aantal relatieve referentiepunten. Bij de analyse van de westelijke gevel van de oost-westvleugel van de infirmierie werd vastgesteld dat de oostelijke scheidsmuur van de schuur tegen en gedeeltelijk rond de westelijke gevel van de infirmierie was aangebouwd. We mogen de bouwdatum van de infirmierie (1754) dan ook als eerste terminus post quem aannemen. Dendrochronologisch onderzoek bevestigt die datering weliswaar maar vaag, met een hypothetische

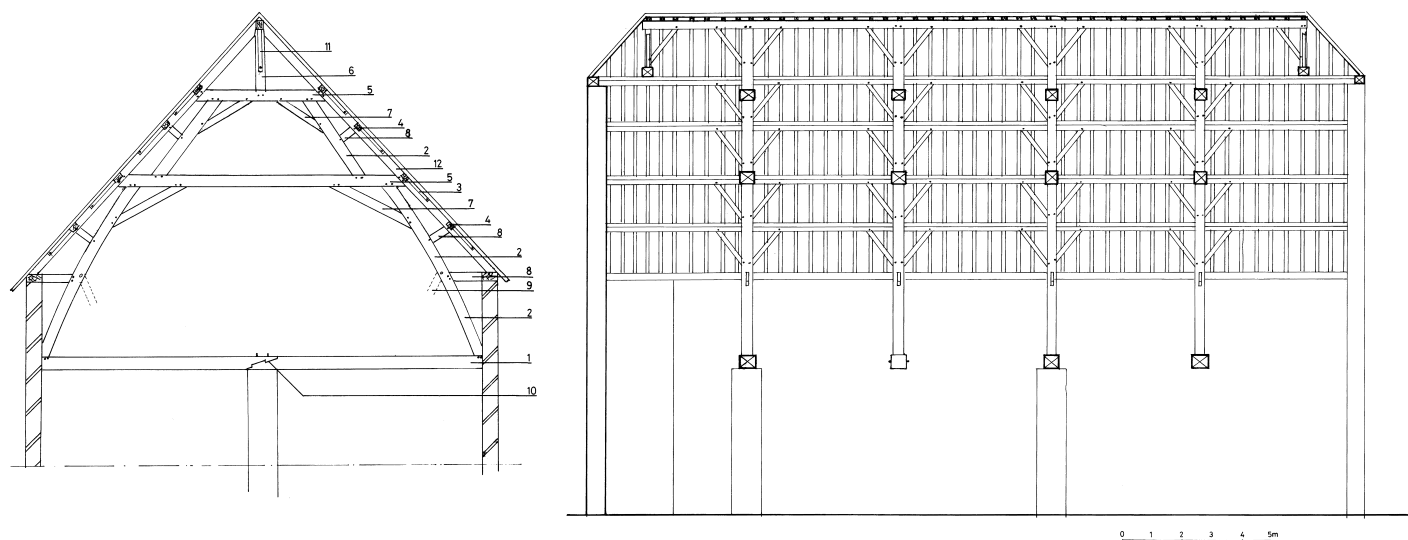
[4.105] Infirmierie, voorgevel van de boerderij (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

terminus post quem: de bomen zouden geveld zijn 'na 1735'.⁷⁷ De stijlkenmerken van de afwerking van de poorten, deuren en vensters en de dakstoel kunnen de bouw in de tweede helft van de 18de eeuw situeren.

Een belangrijke chronologische referentie is de aankoop van de 'oude tiendeschuur' van het Truiense begijnhof door G. Van Loubbeek, pastoor van Wezeren. Uit een rekening van de kerkfabriek van de kerk van Wezeren uit 1764 blijkt dat de schuur van het begijnhof een vakwerkconstructie was waarvoor 180,20 gulden werd betaald, zonder het verteer (12 gulden) van diegenen die voor het vervoer van Sint-Truiden naar Wezeren zorgden. De schuur was in vakwerktechniek gebouwd en met stro gedekt.⁷⁸ Door deze tekst kunnen we de bouw van de nieuwe schuur, de poorttoren en de paardenstallen dateren rond 1764-1765.

Het toegepaste gordingdak situeert de bouw van de schuur in een bredere chronologische en cultuurgeografische context. Gordingdaken komen in de regio in verschillende vormen voor.

In de meeste gevallen gaat het om mengvormen tussen scheergebinten en gordingdak, waarbij de spantbenen van de gordingconstructies onderbroken worden door de bintbalken van scheergebinten. De spantbenen van de onderste componenten van de dakstoel zijn dan met pen en gat vergaard in de bintbalken van de scheergebinten. De spantbenen van de bovenste componenten van de dakstoel lopen vanuit een pen- en gatverbinding in dezelfde bintbalken opwaarts naar de nokgording. Tot de vroegste vormen van deze variant behoren: de dakstoel van het poortgebouw van de cisterciënzerinnenabdij in Herkenrode uit 1531, met vijf gordingen inclusief de nokgording en in het dakvlak geschoord door windbanden die het dakvlak over meerdere gordingen stutten; en de dakstoel van de voorburch van de Landcommanderij in Alden Biesen uit het einde van de 16de eeuw. Deze traditie werd voortgezet in de 17de en in de eerste helft van de 18de eeuw, zoals blijkt uit de dakgebinten van: de noord-westvleugel van de hoeve Mamelis in Vaals uit 1623;⁷⁹ de kapel van de Landcommanderij in Alden Biesen uit 1634-1638; en de nieuwe dakstoel op de

[4.106] Infirmerie, langse en dwarse doorsnede van de schuur. Gebruikte termen: 1. trekbal, 2. gebintstijl, scheergebint, 3. windschoor/windband, 4. gording, 5. bintbalk, scheergebint, 6. nokstijl met nokgording, 7. korbeel, 8. blokkeel, 9. voetschoor, 10. haaklas, 11. nokschoor, 12. spantbeen (PCCE, Tonny Schouteden, 2007).

Onze-Lieve-Vrouwebasiliek in Tongeren uit 1684. De stalpartij van de hoeve op de abdij site van Herkenrode uit de 17de of vroege 18de eeuw, en de kapconstructie van de noord-westvleugel van het kasteel in Hoensbroek uit het tweede kwart van de 18de eeuw,⁸⁰ zijn sprekende voorbeelden van diezelfde constructiewijze.

Zuivere gordingdaken met spantbenen die ononderbroken tot in de nokgording doorlopen, komen al voor eind 16de eeuw. We zien de toepassing ervan bij de dakstoel van het woonhuis van de kasteelhoeve in Flavion (Florennes) in de tweede helft van de 16de eeuw, de hoeve Yvoy te Maillen (Assesse) uit 1665, en het woonhuis van de Sint-Laurenthoeve in Anthisnes met een bovenstructuur uit 1675. Allemaal zijn ze gelegen in de Condroz.⁸¹ In Limburgs Haspengouw werd dit type gordingdak vooral in de 18de eeuw ontwikkeld. Latere voorbeelden vinden we terug in de dakstructuur van de abtswingel van de abdij van Sint-Truiden van rond 1770 en in de dakstructuur van de Sint-Quintinuskerk in Zonhoven uit 1785-1788.

Ook de schuurvorm vergt een nadere verklaring. In de meeste grote 18de-eeuwse landbouwuitbatingen in Limburgs Haspengouw werden doorgaans dwarse schuren gebouwd met één of twee dorsvloeren, elk toegankelijk via rondbogige poorten in Maaskalksteen. Ze werden gewoonlijk tegenover de toegang tot het erf gebouwd. Meestal zijn de schuurgebinten gemaakt uit een reeks op elkaar gestapelde stijlenkappen van dekbalk- of tussenbalkstukken. Langsgerichte schuren kwamen in Limburgs Haspengouw in vroegere perioden voor, zoals in de kasteelhoeve van Heers in de 16de eeuw, en in de abdijhoeve van Herkenrode (1656). In de 18de eeuw echter was de dwarsgerichte schuur met stijlenkappen de meest toegepaste schuurvorm in Limburgs Haspengouw, in de oostelijke delen van Waals-Brabants en Luiks Haspengouw en in de Condroz. Maar in westelijk Haspengouw kwamen dwarsgerichte en langsgerichte schuren naast elkaar voor.⁸²

Dat er op het begijnhof geopteerd werd voor een langsgerichte schuur is vermoedelijk te wijten aan de lokale topografische situatie van het ogenblik. Toen in 1754 de vernieuwde infirmerie gebouwd werd, deden de oude vakwerkschuur en de koeienstal waarschijnlijk nog altijd dienst en het was niet aangewezen om tegenover de toegang van de winning een vrij omvangrijke dwarsgerichte schuur te bouwen. Vermoedelijk was ook de oude verkochte schuur in vakwerktechniek een langsgerichte schuur. Een dwarsgerichte schuur was onmogelijk door de topografische situatie van die plek: aan de noordkant beletten de conventuizen met hun tuinen en de smalle steeg immers alle uitgaande karrenverkeer. Het feit dat de sluitgevel van de oost-westvleugel van de infirmerie niet voorzien was van hoekbanden in Maaskalksteen kan erop wijzen dat het bestuur de vervanging van de oude vakwerkschuur door een nieuwe in baksteenmetselwerk gepland had, en dat de nieuwe schuur gebouwd werd toen de financiële middelen voorhanden waren.

Op de kadasterkaart staat tot in de 20ste eeuw een langwerpige gebouw getekend, parallel georiënteerd met de noord-zuidvleugel van de infirmerie. [4.7] Van deze plek is een foto van een gebouw in baksteenmetselwerk bekend, waarvan de vorm niet strookt met het gebouw dat op het kadaster getekend staat.⁸³ Het gebouw heeft deuren en ramen of luiken in Maaskalksteen. De inventaris uit 1799 vermeldt in die omgeving een bakkerij en de kapel. Wellicht bevond zich daar ook de brouwerij.

Van de kapel die in de 18de eeuw bij de infirmerie hoorde en die de gebedsruimte was voor zieke of arme begijnen, die in de infirmerie woonden, weten we dat zij gebruikt werd als stal en schuur. Er zijn verschillende verhalen van diefstal bekend, onder meer op 13 april 1740, toen er op de zolder van de kapel koren werd gestolen.⁸⁴ De archiefteksten situeren de kapel in de Infirmeriesteege. Een identificatie van het langwerpige gebouw met de kapel of andere bedrijfsgebouwen in die omgeving is mogelijk maar niet zeker.

[4.107] Infirmierie, dakconstructie van de schuur (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

Het bouwhistorisch onderzoek toont aan dat de huidige vorm van het complex het resultaat is van een evolutie. Zo waren de oude vakwerkschuur en de koeienstallen componenten van de oudere begijnhofwinning – ze dateren uit het begin van de 18de eeuw. De nieuwe infirmierie werd in 1754 afgewerkt. Ze werd op de kelder van een ouder gebouw, vermoedelijk de voormalige infirmierie gebouwd. Bouwmaterialen en constructies van de oude infirmierie, waarvan enkele in vakwerktechniek, werden wellicht deels hergebruikt. Rond 1764-1765 werden de poorttoren, de stallen en de schuur in één bouwphase aan het complex toegevoegd. Het portiershuis, dat een eigen functie had binnen het begijnhofbeheer, werd vermoedelijk geïntegreerd eind 18de eeuw, na de opheffing van het hof door de Franse autoriteiten en de overname door nieuwe pachters. De archieven bewijzen dat het begijnhof in de 17de en 18de eeuw een intensieve agrarische bedrijvigheid kende. Het *Bouck der domestieken* uit de periode 1682-1715 vermeldt de meiden en knechten die op de boerderij werkten. Ze hielpen bij de verzorging van en het werk met de veestapel en met de paarden, en bij het werk op het veld. De uitbetalingen van deze meiden

en knechten werden zorgvuldig bijgehouden.⁸⁵ In 1735, na het overlijden van rentmeesteres Anna Bormans, maakte Joannes Scholteden een inventaris op van de landbouwgronden die het begijnhof liet exploiteren.⁸⁶ Toch wijzen de indienstneming van knechten en meiden, de stallen en de monumentale schuur ook op een beperkte eigen uitbating van gronden en op een beperkte veeteelt.

De inventarissen van de dieren en de tienden geven een idee van de veestapel en de opgeslagen oogst in de vroege 18de eeuw. De *Liste der Meubelen der infirmierie den 30 april 1725* maakt gewag van 245 dieren op het erf met de aanhef: *In de infirmierie syn 8 werckende peerden, waarvan twee merries en twee veulens; 176 schapen, waarvan 39 lammeren, 11 melkkoeien waarvan twee vaarzen, 37 varkens en 11 biggen.*⁸⁷ De inventaris maakt ook melding van graanopslag op *den solder der infirmierie*: 199 vaten rogge (*coren*), 75 vaten tarwe (*terf*), 123 vaten gerst en 72 vaten haver. Het totaal bedroeg 469 vaten graan, wat omgerekend overeenstemt met 13 983 liter.⁸⁸ Rekeningen van inkomsten in natura tussen mei 1752 en mei 1753, geboekstaafd door Joannes Scholteden, belopen omgerekend ruim 100.000 liter.⁸⁹

[4.108] De verhouding tussen de instellingen wordt in de architectuur duidelijk uitgedrukt: tegenover de kleine begijnhuizen staat de schuur van de infirmerie; achteraan prijkt de toren van het huis van de hoogmeesteres. Archiefoto, 1924 (Copyright IRPA-KIK, B.6926).

Besluit

De bewaarde huizen op het begijnhof geven nog een relatief goed beeld van de ontwikkeling van de wooncultuur binnen deze beredeneerde nederzittingsstructuur met haar concentrische cirkels waarmee leven en werken gericht werden op de in de kerk centraal gestelde spiritualiteit. [4.108, 4.109] Er zijn geen gegevens bekend over de middeleeuwse huizenbouw. De oudste bewaarde gebouwen dateren uit de 16de en de vroege 17de eeuw. In de 17de eeuw nam het aantal huizen toe, samen met de populatie van het begijnhof. De sociale en politieke problemen uit de 15de en de 16de eeuw waren op dat moment achter de rug en de Contra-reformatie luidde een nieuwe periode van spiritueel leven in die ook op het begijnhof voelbaar was. De demografische dip tussen 1676-1678, te wijten aan nieuwe oorlogsomstandigheden en ziekte, had ongetwijfeld een impact op de begijnhofpopulatie, maar niet op de samenstelling van het bestaande gebouwenpatrimonium. Een belangrijk aantal huizen – vaak volledig of deels in vakwerktechniek – in de Poortstraat, aan de noordwestelijke en zuidoostelijke pleinwand en in de Infirmieriesteege, dateert uit die bloeitijd. Enkele van deze 17de-eeuwse huizen in vakwerk waren tot voor kort bewaard gebleven. De nieuwe bloeiperiode en stijgende populatie in de vroege 18de eeuw tot rond 1735 bracht intense golven van nieuw- en vernieuwbouw met zich mee aan de oostelijke kant van de Poortstraat, aan de zuidoostelijke pleinwand en aan de zuidwestkant van het hof. De beemd/boomgaard ten oosten van de kerk werd, zoals de kaart van graaf de Ferraris aantoon, bijna dichtgebouwd. De demografische regressie eind 18de eeuw veroorzaakte zowel leegstand en afbraak, als een toenemende verhuur van panden aan leken. Op het einde van de 18de eeuw vond een ultieme geconcentreerde nieuwbouw plaats, alleen bedoeld voor de huisvesting van begijnen (de conventhuizen uit 1787 en het huis in de Infirmieriesteege uit 1791).

Formele of informele bouwrichtlijnen zijn er zeker geweest, maar ze werden niet teruggevonden in de archieven. De bewaarde gebouwen vormen dus de enige bron voor het toegepaste beleid. In de 17de eeuw werd vooral de vakwerktechniek toegepast die in Limburgs Haspengouw gebruikelijk was. Bij de bouw van de verdiepingen werd niet langer gebruikgemaakt van overkragingen, zoals gangbaar was in de regionale landelijke architectuur in de 16de eeuw. Verdiepingen werden in de 17de eeuw binnen hetzelfde gevelvlak als de benedenverdieping geconstrueerd op moerbalken, die zonder uitkraging in de langsgerichte gevels verankerd waren. Vakwerkwanden verdeelden de ruimten ook in gebouwen in baksteenmetselwerk. Voor de dakstoel werd gebruikgemaakt van stijlenkappen bestaande uit voor de regio kenschetsende tussenbalkjukken in de sluitgevels en scheergebinten of tussenbalkjukken voor de tussengebinten.

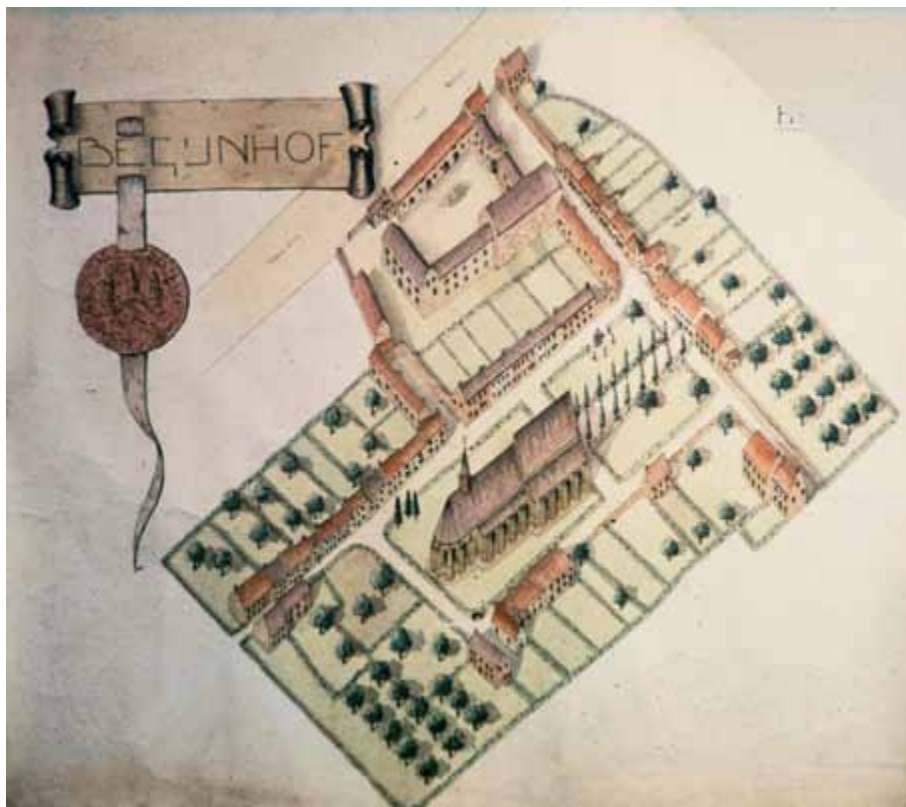
Het enige buitenbeentje is zonder twijfel het gordingdak van de schuur, één van de oudste zuivere gordingdaken in de streek. Het werd misschien vervaardigd door ervaren timmerlieden uit het Zuiden. De daken waren tot in de 18de eeuw gedekt met stro. Naast vakwerktechniek werd voor de oudst bewaarde gemeenschapshuizen of huizen die een beheersfunctie huisvestten, ook baksteen als bouw materiaal gebruikt. Het Poorthuis, het Torenhuis en het huis van de Heilige Drievuldigheid zijn daarvan relevante

voorbeelden. Het is niet duidelijk waarom voorgemeenschapshuizen uit die vroege periode de twee bouwtechnieken naast elkaar werden toegepast. De sociale achtergrond van de bouwheer kan een rol gespeeld hebben. Als we echter mogen aannemen dat de gemeenschapshuizen door het bestuur van het begijnhof gebouwd werden – zoals dat ook eind 18de eeuw gebeurde –, dan zal de keuze van bouwtechnieken en materialen bepaald zijn door de toenmalige economische mogelijkheden of door beleidsmatige prioriteiten.

Het versteningsproces in het begijnhof begon relatief vroeg: vakwerkgevels werden in de 17de eeuw al vervangen door vullingen in baksteenmetselwerk of door bakstenen muren, zoals in huis nummer 10. Vanaf de vroege 18de eeuw werd de vervanging van vakwerkwanden door bakstenen muren geïntensifieerd. En eind 18de eeuw werd, naar het voorbeeld van het stedelijke beleid, de vervanging van vakwerkwanden met de helft van de investeringskosten gesubsidieerd door het begijnhofbestuur. Dat doet vermoeden dat de ondersteuningsmaatregelen die door de stad werden uitgevaardigd, wellicht niet van toepassing waren in het begijnhof. Dat was immers op vele punten niet onderworpen aan de wetgeving en maatregelen die in de stad golden. Toch blijkt bij de verkoop van het patrimonium in 1799 dat deze initiatieven lang niet het verhoopte succes gehad hebben.

Vanaf de vroege 18de eeuw werden, net als in de stad Sint-Truiden, baksteen en Maaskalksteen de belangrijkste bouwmaterialen, en de daken werden – vermoedelijk naargelang de status van de bouwheer – met leien of leipannen of met pannen bedekt. De in de archieven vermelde *careelovens* werden waarschijnlijk in de regio gebouwd. Wellicht bevoorraadden ook de stedelijke ovens het begijnhof en werden de bakstenen naar de bouwerven getransporteerd, zoals blijkt uit de rekeningen van de infirmerie. De muren werden in kruisverband gebouwd en de daklijsten werden in een aantal gevallen gemaakt met muizentand en dropmotief. De klooster- en kruiskozijnen waren in de oudste gebouwen uit de 16de en vroege 17de eeuw tot de vroege 18de eeuw in eikenhout vervaardigd. Behalve in het Torenhuis werden deze 'minder rijke' afwerkingsmethoden vooral in de achtergevels van de huizen toegepast. In de voorgevels werden de vensters in de regel omlijst met Maaskalksteen en de gevelordonnantie werd beheerst door de principes van de zogenaamde Maaslandse renaissance en later van het classicisme. Er zijn ook aanwijzingen dat de oude kozijnen in eikenhout vervangen werden door hardstenen omlijstingen. Pas in de tweede helft van de 18de eeuw werden eikenhouten kozijnen in de achtergevels vermeden en werd gekozen voor getoogde vensters met omlijstingen in baksteenmetselwerk. De voorgevels kregen in die periode een meer ornamentele behandeling met omlijstingen in Maaskalksteen.

De huizen uit de 17de en vroege 18de eeuw hebben allemaal een karaktertrek gemeen: de straatgevels waren heel gesloten en hadden doorgaans maar één toegang en weinig lichtopeningen. Ze waren niet voorzien van voortuinen – die toch in vele begijnhoven voorkomen – maar ze hadden wel achtertuinen en de achtergevels van de huizen waren op het gelijkvloers en op de verdieping ruim opengewerkt met ramen. De oorzaak van deze

[4.109] Reconstructietekening van het Begijnhof door Guillaume Govaerts, ca. 1934 (PCCE, archiefphoto, Achille Thijs).

gevelstructuur kan gedeeltelijk liggen in de oriëntering. De achtergevels zijn min of meer oost- tot zuidoostgericht en ze kunnen bijgevolg maximaal van natuurlijke lichtinval en warmte genieten. Een andere mogelijke verklaring kan liggen in de symbolische betekenis van het oosten als bron van licht (*lux aeterna*) binnen de religieuze tradities van toen. Deze zienswijzen zijn echter niet van toepassing op de westelijke achtergevels van de huizen in de Poortstraat. Wellicht moet die introverte gerichtheid geïnterpreteerd worden in het kader van de persoonlijke of gedeelde afzondering bij werk en gebed.

Vanaf het midden van de 18de eeuw deden zich belangrijke wijzigingen voor. De straatgevels werden 'opengebrouwen' met getoogde ramen met rechte omlijstingen met sluitsteen in Maaskalksteen. Tegen het einde van de 18de eeuw werd de gevelordonnantie, geïnspireerd door classicistische beginselen, streng gerespecteerd. De diepe breedhuizen, de conventhuizen uit 1787, betekenen bovendien een breuk met de tot dan toe toegepaste woon- en bouwconcepten in enkelhuizen en dubbelhuizen. Dit nieuwe rationele en open op de straat betrokken architectuurconcept werd in de regio toegepast in de stedelijke en landelijke architectuur vanaf de 17de, maar vooral in de 18de eeuw. Het was al aanwezig in de pastorie van rond 1727-1729 en werd in de nieuwbouw voor het eerst in 1786-1787 toegepast bij de bouw van woonhuizen voor de begijnen. De ondiepe dubbelhuizen en de enkelhuizen uit de 17de en de vroege 18de eeuw behoren tot een oudere traditie waarvan de oorsprong wellicht in het enkelhuis ligt. De overgang van het enkelhuis naar het dubbelhuis

moet vermoedelijk geïnterpreteerd worden als een aanpassing en verbetering van de oude enkelhuizen. Het probleem van de tocht werd opgevangen door een gang die beide leefruimten van elkaar scheidde en vanwaar kelder- en zolderverdiepingen toegankelijk waren. Buiten de fundamentele structuurwijzigingen hebben deze maatregelen, die passen binnen een efficiënt energie- en warmtebeheer, mee tot gevolg gehad dat de toegangen tot de trap en de kelder zowel in éénlagige als in tweelagige huizen in deze centrale gang lagen. Dat die ontwikkeling zich vrij vroeg voordeed, blijkt uit de oudste bewaarde dubbelhuizen met verdieping.

De socialisering en verwereldlijking van het woonconcept deed zich ook voor in de interieurs. Buiten enkele individuele gevallen bleef de versiering van de huizen beperkt. We kennen vooral die uit de vroege 18de eeuw. De inrichting van de huizen was heel functioneel. Er werden degelijke bouwmaterialen gebruikt, zoals eikenhout, baksteen en Maaskalksteen en bij de afwerking werden de geldende technieken toegepast. De versiering bleef beperkt tot een decoratieve behandeling van de schoorsteenboezems met voor de tijd gangbare siermotieven in Lodewijk XIV- en régencestijl en in opkomende rococostijl. Uitschieters zijn zonder twijfel de vensteromlijstingen van de infirmerie uit 1754 en het interieur waarover de toenmalige pastoor Cartuyvels, weliswaar vanuit zijn kritische houding tegenover hoogmeesteres Anna Vanderborcht, zijn beklag maakte. De versiering van de schoorsteenboezems beperkte zich niet tot de huizen waarin beheersfuncties waren ondergebracht, maar is ook terug te vinden

[4.110] Huizen op het begijnhof blijven leven (THOC 3 maart 2004).

in de gewone woonhuizen. De metselaarstekens die ontdekt werden op het poortgebouw werden niet op de huizen teruggevonden. Ze komen wel in andere begijnhoven in het hertogdom Brabant voor. De Calvarie had duidelijk een tekenwaarde voor het leven dat zich binnen het hof afspeelde en kan niet alleen als een decoratief gevelement beschouwd worden.

De 18de eeuw luidde niet alleen een vernieuwing van de woon- en bouwcultuur in. Zij vertegenwoordigt ook belangrijke nieuwe, meer werelds georiënteerde beleidsaccenten binnen het hof. De bouw van de boerderij en de infirmerie moet geïnterpreteerd worden als een apart bouwproject met een eigen functionele en architecturale logica in het overgangsgebied tussen muur en bewoning in de zuidoostelijke hoek van de site. Dit complex werd opgevat als een afzonderlijke operationele en architecturale eenheid van verzorgende, ondersteunende en beheersmatige functies. De prestigieuze vormgeving van de nieuwe infirmerie en de geleidelijke vernieuwing van de boerderij volgens de denkbeelden van de Haspengouwse hoevebouw getuigen van de mentaliteitsverandering op het begijnhof kort na het midden van de 18de eeuw. Een accentverschuiving naar wereldlijke economische prioriteiten en de sterke centralisatie van beheersfuncties in een prestigieuze architecturale taal kregen blijkbaar de voorkeur boven investeringen in religieuze architectuur. Zo reveleert de ontwikkelingsgeschiedenis van de niet-religieuze architectuur de menselijke mentaliteitsveranderingen in het religieus-maatschappelijke leven op het hof.

Noten

- Thys 1965, 14. Srichtingsoorkonde, zie Bijlage 2.1: (...) *terram nostram quam habemus apud Schuroven quam quondam ortolanus noster tenere solebat cum alia terra nostra adjacente versus Merwele super rivum, que quidem terra octo bonuaria continet parumplus vel minus, ad construendum curiam et edificandum in ea ecclesiam et cymiterium et domos ad opus et commodum beginarum duximus ordinandum.*

- Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Kaarten en Plannen, XIII.Bel.Gén, 1775, IV, 5.627, Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden op initiatief van graaf de Ferraris, 1771-1778, Kaart XII.
- Brussel, Nationaal Geografisch Instituut, Kadastrale reducties, nr. 51, Sint-Truiden, Hasselt, 1845; Driesen 1998, 113-114.
- Province du Limbourg, Atlas des cours d'eau non navigables ni flottables de la Commune de St-Trond, Hasselt, 1886*, pl. 17; *Atlas der niet-bevaarbare waterlopen, Gemeente Sint-Truiden*, Hasselt, 1958, pl. 6 en 16; Nationaal Geografisch Instituut, Brussel, Kaarten van het Militair Geografisch Instituut, Kaarten van de streek van Sint-Truiden, 1932-1934; Charles 1965, fig. 9 1/20 000 tussen 154-155 en fig. 10 1/10.000, gerevisieerd 1932-1933, tussen 156-157.
- Charles 1965, 70 en 155-156, 160-161 nota 43; Demarteau 1887, 487-496.
- Charles 1965, 172-173, fig. 14: reconstructie van het plan en de waterhuishouding van de stad in de 13de en 14de eeuw.
- Andere reconstructies van de middeleeuwse stad werden gemaakt op basis van het stadsplan dat landmeter Lambrecht Warnouts in 1697 maakte, RAH Archief Sint-Trudoabdij, Register nr. 271, p. 4. Dit plan diende als basis voor de reconstructietekening van L. Sterken: Stercken 1946. Van deze kaart werden vijftig afdrucken gereproduceerd. Ze werd afgebeeld in BDEH 1981, 667, en in Vlaeminck 1990, 20-21.
- RAH, Archief Sint-Trudoabdij, Register nr. 270, p. 2 en 3; zie Van Ermen 1985, 118-119, nr. 57 met afbeelding.
- Duchateau 2006, 139 en 149-150.
- Simons 1989, 63-105; Ziegler 1987, 51-58.
- De stichtingsoorkonde uit 1265 vermeldt de afzondering uitdrukkelijk: *ad custodiendum puritatem et religionem ad procurandum in ipsis religionis augmentum in uno loco, sub una clausura, cupimus ac intendimus congregare*; zie Bijlage 2.1. De kroniek van de abdij: *Anno Domini MCCLVIII Wilhelmus a Rickel abbas Beginas que sub diversis parrociis nostri oppidi partim scilicet apud Ghovelinghen Rokendale, sanctum sepulchrum et partim apud sanctum Genghulfum Deo serviebant in unum locum collegit et in suburbio de Schurovem in allodio et districtu monasterii nostri ecclesiam in honorem sancte Agnetis construxit, ad quam contulit reliquias de corporibus sanctorum 132 ubi edificatis per girum mansionibus murum firum in munitionem circumponi procuravit*; zie Bijlage 2.2.
- RAH, Archief Sint-Trudoabdij, Register nr. 271, p. 13.
- ARB, Kaarten en Plannen (Kerkelijk archief Brabant, nr. 5009), Kaartboek van de abdij van Averbode, deel 1, 1650-1680, kaart XXV, Brustem; Charles 1965, 168-169, fig. 13; Houbaert 1968, 35, nr. 1; facsimile uitgave: Van Ermen 1997, 97-99, pl. 25. Zie ook Van Ermen 1985, 19; Vlaeminck 1990, 19.

14. SAST, Kaarten, nr. 4, de kaart is één van de bundergeldkaarten die landmeter Lambrecht Warnouts tussen 1660 en 1697 maakte. Zie De Dijn 1971, 60-62; De Dijn 1972, 136-139; De Dijn 1974, 11, nr. 31; Duchateau 2006, 128.
15. SAST, Fonds Burgerlijke Godshuizen, Register 41, f. 5v.
16. Ibidem: *Ligger der infirmareij kerck gulde priester ende conventen van S. Agneten Begijnhoff begripende alle Erffguderen, soe in landen bemden borchten en cijnshoven etc. Item alle panden op welck die selve iaerlex oft coren terwe raepsaet wijn renten oft cijnsen optreckende zijn, oock die Anniversarien aldaer vernieft ende in chaerten figuratieff uytgetrocken in het iaer 1696. Eerst volgen de erf guderen der infirmarij van folio .. tot folio. Ider folio een land bempt oft borch en Ider blat in Caert figuratieff.*
17. Zie noot 2 en Charles 1965, 166-167, fig. 11; De Dijn 1974, 13-14, nr. 5; Houbaert 1969, 34-37; Vlaeminck 1990, 17.
18. SAST, Fonds Begijnhof, Rekeningen van de infirmerie, 1750, doos 7, map 3, p. 29 r. De kostprijs bedroeg 1870,90 gulden; zie Bijlage 4.9.
19. Zie de bijdrage van H. Van Herck, en Duchateau 2006, p. 149.
20. RAH, Archief Begijnhof Sint-Truiden, Register 15, p. 28. Reces over het afbreken van eenige huysen staende recht tegen over de groote porte van de kercke, 1 september 1783: *Wij joffrouw opperste Meesterse Heer Pastoor, Heeren Momboiren, ende Raets-jouffrouwen van het Begijnhoff van Ste Agnes St Truiden alsoo ter eenige huysen staende in het vierkant van het hoff, Recht over de groote porte van onse kercke, alreede afgebroken sijn, ende de gene actueelich nogh exteren, ruineus sijn; ende geattendeert ter menighe van ons hoff ledigh staen; en vervolgens onse medesusters, in eenige van voors huysen woonende, elders connen geplacert worden, soo ist dat wij met dese recessen, van dito exterende huysen aff te breken, ende alsoo afgebroken sijnde, tot circaet van ons hoff, eene plantagie te maken, ofte andere wercken, soo ende gelijk wij het vinden, autoriserende bij dese onse Rentmeesterssen om over het afbreken ende de materialen daer van voorts te comen, sorge te dragen; ende onse voors opperste meestersse, om de gene van onse medesusters genootsaect sijn, hennē huysen te verlaeten van de selve van andere te versien, actum in de infirmerie desen 17bris 1783. Ondertekening: Laur. Hubar ter ordonn in fide m subs.*
21. RHCL, Frans Archief, Arrondissement Maastricht, Departement Nedermaas, inv. 1283, *procès verbal d'adjudication*; Straven 1876, 40-52. Zie Bijlage 8; De affiches met de aankondiging zie Sint-Truidense kloosters, 1963, p. 63, nrs. 76 en 77; De Dijn 1974, 22, nr. 22.
22. Nationaal Archief Nederland, Den Haag, 4, TOPO.
23. Nationaal Geografisch Instituut Brussel, *Topografische Kaart van België in 250 bladen*, Ph. Vandermaelen, 1846-1854, kaart 9.15; Provincie Limburg, *Atlas der Buurtwegen*, 1848, kaart 26.
24. Ministerie van Financiën, Kadaster, Sint-Truiden (1842-1844), 2de afd., sectie D, 3de blad.
25. Nationaal Geografisch Instituut Brussel, Dépôt de la Guerre Bruxelles, 1877, Feuille XXXIII, planchette nr. 2 Rummen geeft de toestand van 1871 weer. De zuidwestelijke hoek van het begijnhof werd in feuille XXXIII planchette nr. 6, St.-Trond opgetekend.
26. De Dijn 1971, 64 en 65, nota 22; De Dijn 1972, 140 en 149; De Dijn 1974, 23 geeft een uitvoerige opsomming van de nieuwbouw en zijn impact op het stedenbouwkundige weefsel van het begijnhof.
27. Ministerie van Financiën, Kadaster, Sint-Truiden, 2007, 2e afd., sectie D, 3e blad.
28. Legrand & De Visscher 2003.
29. Depoorter 1971.
30. Zie Bijlage 2.1.
31. SAST, Fonds Staten, 950/1. Heynen 1974. Een afschrift van dit document dateert uit 1624; RAH, Archief Begijnhof Sint-Truiden, Register 12, f. 39v.
32. Ryckel 1631, 405.
33. RA Luik, Etats, 101.
34. Het voornaamste document voor het immobieliënbeheer is een ongedateerd document vermoedelijk uit het einde van de 17de eeuw. *Informatie raeckende die huyskens welcke woorden gebauwt ende staen op het begijnhoff van St. Agneeten buijten ende omtrent die stadt St Truiden*, SAST, Fonds Begijnhof, Doos 3, map Varia, en het huizenregister SAST, Fonds Begijnhof, Register 9. Zie Stefens 1931, 30; Thys 1881, 551-555; Triest 1998, 110-112.
35. Zie de bijdrage van H. Van Herck.
36. Duchateau 1993, 17-18; Duchateau 2003, 7-13.
37. RAH, Archief Begijnhof Sint-Truiden, Register 15, p. 98 meldt de afbraak van twee huizen in de Infirmeriesteege. Reces wegens het afbreken van twee 'huysen' 9 mei 1791. *Eodem, wij (...) in acht nemende, hoe datter veele huysen des hoff comen te vervallen faute van behoorlijke reparatiens, soo ist dat wy dit willen voorkomen en eenighsints contribueren in de noodige restauratiens, by desen recesseren dat alle begynkens, die voortaan sullen willen en geraetsaem vinden een steenen frontispiche oft brand-gevel te maken aen een huys 't hoff toebehoorende, van het hoff sullen profiteren en genieten de hellichte der Carelen daer toe te gebruycken ende den noodigen calck, als oock in cas sy het dack met striye gedeckt willen vernieuwen en in pannen leggen, soo sal het hoff oock de hellichte der noodige pannen contribueren (...).*
38. Zie Bijlage 5.
39. Van den Gehuchte, Fexer & Smeets 2007, 9-13.
40. Eeckhout & Galand 2005d. Zie bijlage 8.7.
41. BDEH 1971, 25.
42. Laenen 1992, 85-86.
43. RAH, Archief Begijnhof Sint-Truiden, Register 15, p. 98, Reces wegens het afbreken van twee 'huysen', 9 mei 1791, De huizen bewoond door H. vander Straeten en Cartuyvels in de firmereijte steghe, de selve firmereijte toebehoorende worden afgebroken en de met de materialen daer van voertskomende op te timmeren een huys neffens de Capelle in de selve steghe om te dienen tot eene wooninge voor de arme susters.
44. Reeds tijdens de Eerste Wereldoorlog: Clement, Ghobert & Huart, 4, 1919, p. 127.
45. Clement, Ghobert & Huart 1919, 4, 130-133.
46. Van den Gehuchte, Fexer & Smeets 2007, 14-16.
47. Eeckhout & Galand 2005c. Zie bijlage 8.8.
48. RAH, Archief Begijnhof Sint-Truiden, Register 15, p. 87, 88, 90 en 100.
49. RAH, Archief Begijnhof Sint-Truiden, Register 15, p. 78. *Conditien van de vier nieuwe huysen gebouwt door de infirmerie alhier achter het pachthof, achtervolgens welcke de selve aen de Begynkens sullen vercocht worden. / Eerst is conditie dat die voorschreven huysen sullen moeten bewoont worden door die aennemerssen Begynkens ende dan hun aen niemant anders emach overgelaeten oft verhuert worden op wat pretext het oock woude comen wesen. / Twee die aennemerssen sullen hun respectief aengenomen huys op hennen cost ende last moeten onderhouden in eenen ordentelicken en behoortelicken staet by faute van welck visitatie sal gedaen worden ende die bevondene reparatiens sullen syn tot laste van die aennemerssen ofte hunne erfgenamen. / Dry die huysen sullen maer uytgegeven worden voor het leven van de respectieve aennemerssen, soe dat wanneer een der aennemerssen sal comen aflyvigh te worden, oft den religieusen staet der Begynen soude verlaeten het selve wederom sal devolveren aen het hoff noch daer en sal geen hoofs coop plaerse grypen noch megen geschieden. / Vier sal altydt acht genomen worden de jaeren van professie ende sal alsoo de preferentie gegeven worden aen de meerderjarige geproteste ende dit op den volgenden voet: / Ist dat het Begynken welck sijn presenteert tot coop eender van voors huysen bevonden wordt 40 jaeren oft noch langer geprotest te wesen, sal sy voor den coop haer leven geduerende ende niet langer moeten tellen twee hondert guldens bb Luyx, is sy maer 30 jaeren geprotest, dry hondert guldens, 20 jaeren van professie dry hondert vyftigh gulderens, 10 jaeren van professie, vier hondert guldens. De voorscr sommen altydt verminderende oft verhoogende naer proportie van die jaeren van professie ende is sy onder de thien jaeren van professie, sal als dan moeten geven vyff hondert guldens; Alle ?erlike penningen door de aennemerssen reelyck sullen moeten getelt worden in handen van den Heer Rentmr der infirmerie voor aeler sy die selve huysen sullen mogen bewoonen. Aldus gedaen ende gerecesseert in den sael der infirmerie deser 12 february 1787. / Ondertekend: Maria Anna Ouwerx operste messers / M A Simons pastor beguinagij / Govaers / Chr de Menten de Horne momburnus / M C vander Straeten Anna M Bollis / A M Putzeys / Isabel Falise.*
50. RAH, Archief Begijnhof Sint-Truiden, Register 15, p. 88. *Uijt Begeevinge van eender nieugebouwe Huijsen aen jouffrouw Joanna Maria Cartuyvels Begynken, 15 mei 1787, betreffende het eerste der nieugebouwe huysen neffens de steege leijdende naer de infirmerie alhier. Item vermits de groote Camer des voors huijs noch niet geplaveyt en is soo verobligert sijn de voors jouff aenneamersse mits disen van de selve op haeren cost en last met goede eycke borden en enighe bruggen in alles naer het beste te plancken en in staet te stellen voor welke te doene deboursementen ende ontcosten aen haeren Coop gevalideert ende quytgescholden worden eene somme van 56 guldens, welck alsoo te saemen maect die voorschreven somme van 360 guldens (...).*

51. SAST, Fonds Begijnhof, Rekeningen van de infirmerie, doos 6, map 23. *Exposita aen het nieff pastorye* huys vermeldt in 1727-1729 rekeningen aan metselaars, timmerlieden en andere werklieden ten bedrage van 2330,6 gulden. Zie Bijlage 4.7.
52. BDEH 1981, 864; De Dijn 1974, 15.
53. SAST, Fonds Begijnhof. Oorkonden, nr. 177bis, ... *es ghelegen op den hoeceijnd van der straeten voirscreven tiegen den gader en de putte over die straet, nu ter tijd achter den choer aen der kerke tuyn*. Thys 1965, 18.
54. Martens 1982, 29.
55. Eeckhout & Galand 2005, 4; zie bijlage 8.4.
56. Thys 1965, 18; De Dijn 1971, 61; De Dijn 1974, 15.
57. Thys 1965, 37.
58. RHCL, Frans Archief, Arrondissement Maastricht, Departement Nedermaas, inv. 1283. Zie Bijlage 5.
59. De Dijn 1974, 18, nr. 12; SAST, Fonds Begijnhof, Oorkonden, nr. 177 bis; zie Straven 1876, 136-141; Grauwels 1962, 45, nr. 177; Thys 1965, 18; *geleghen op dat beghinnenhoff achter den choer van der kercke ter slinckerkant, naer men gheet ter beken wert ende ten ghemeynen huysken daer voirscreven Katline haer leefdage lang haer tocht aer hadde*.
60. RAH, Archief Begijnhof Sint-Truiden, Oorkonden, nr. 178, 25 november 1448; Grauwels 1962, 45, nr. 178.
61. RAH, Archief Begijnhof Sint-Truiden, Oorkonde 192, van 24 september 1454; Grauwels 1962, 49, nr. 192.
62. SAST, Fonds Begijnhof, doos 3, map varia: *Aenteekeninge over de Godts huysen voormaels ende nu noch staende op Ste Agneeten begheijnhoff by de Stadt St Truiden*.
63. Brief van pastoor Tilman Boesmans aan de abt van de Sint-Trudoabdij 10 november 1611; RAH, Archief Begijnhof Sint-Truiden, Register 9, p. 73: Straven 1876, 190-192.
64. SAST, Fonds Begijnhof, register 41, p. 465.
65. SAST, Fonds Begijnhof, doos 4, map varia 2 'Akkoord van de raad uit 1791'.
66. F. Duchateau maakte ons vriendelijk attent op de mogelijke verwantschap met de burgemeester van de stad in de vroege 17de eeuw. Ghysbrecht Van der Borch was volgens SAST, nr. 33 Maendagboek, 1621-1630, p. 160, burgemeester van de stad op 18 april 1627. Deze is dezelfde als Gisbertus Vander Borch, burgemeester in 1627, SAST, nr. 59, Poortersboek 1566-1765, f. 38v. Gisbertus Vanden Borch overleed in 1648: 26 dec. 1648 *obiit Gisbertus vanden Borch, secretarius oppidi huius, subitanea morte*, zie SAST, 3330 Overlijdensregister OLV 1625-1666, p. 88. Hij staat vermeld als parochiaan in de Status Animarum, SAST, nr. 3330. Overlijdensregister OLV 1625-1666, f. 18v.
67. Zie de bijdrage van H. Van Herck.
68. Zie Bijlage 7.38.
69. De rekeningen voor de bouw van de infirmerie gewagen expliciet van bouwwerken aan *de sael*, SAST, Fonds Begijnhof, Rekeningen van de infirmerie, doos 7, map 4, p. 29-30.
70. SAST, Fonds Begijnhof. Rekening van de infirmerie, 1750, doos 7, map 3, p. 32; RHCL, Frans Archief. Arrondissement Maastricht-Nedermaas, inv. 1283, *Procès verbal d'adjudication*, p. 2 van artikel 6.
71. Haneca 2008, 3. Zie Bijlage 8.2.
72. SAST, Fonds Begijnhof. Rekeningen van de infirmerie, doos 7, map 4 uit 1753 en doos 7 map 7 uit 1756. De uitgaven in 1753 bedroegen 11841,11 gulden. Zie Bijlage 4.10 en 4.11.
73. De Dijn 1974, 17.
74. *Eigendom van den Heer de Salabury, aanvraag tot het toebrengen van veranderingen aan de winning van het Begijnhof*, tekening gedateerd 17 mei 1919, privébezit Delwiche-Londoz, Begijnhof, Sint-Truiden.
75. Deze terminus post quem is slechts een veronderstelling door het tekort aan geschikt materiaal en door de te gelijklopende jaarringen, zie Eeckhout 2006a. Zie bijlage 8.3.
76. Eeckhout 2006b. Zie Bijlage 8.5.
77. Eeckhout & Galand 2005b. Zie bijlage 8.6.
78. AR Leuven, Kerkelijk Archief van Vlaams Brabant, Wezeren 23987, p. 272-274. Zie Bijlage 4.12.
79. Janse 1989, 286, afb. 569a.
80. Janse 1989, 290, afb. 585.
81. Genicot 1989a, 165, afb. 140.
82. Genicot 1983, 134; Genicot 1986, 146; Genicot 1989a, 206; Genicot 1989b, 170.
83. RAH, Archief Begijnhof Sint-Truiden, Register 9, f. 134v: *ende de Rentmeesterse der infirmarij heeft alsdoen sonder behoerlijken orloff gebaut den toren in de infirmarij capelle een costerlijk scaliën dack doen leggen; welke capelle wort gebruijct voor eenen stal; daer de arme begijnen woonende in de infirmarij quaemen den dinst Godts hooren*. Het dak van de kapel werd in 1716 en in 1726 hersteld: SAST, Fonds Begijnhof, Rekeningen der infirmerie, doos 6, mappen 16 en 8.
84. SAST, Fonds Begijnhof, doos 7, map 29, *Manuaal 1739-1740. Consumptie koren anno 1739*, zonder nummering. Ook in de schuur werd in 1678 graan gestolen door Spaanse en Franse soldaten: SAST, Fonds Begijnhof, Register 34, rekening 1678-1679, p. 119.
85. RAH, Archief Begijnhof Sint-Truiden, Register 13; SAST, Fonds Begijnhof, doos 6, map 5. *Jaarlijkse opbelder der infirmerije beginnende den 20.05.1735 in ontjack*; SAST, Fonds Begijnhof, Registers 22; SAST, Fonds Begijnhof, doos 7, p. 21: *Rekening infirmerie 1767-68*, p. 23.
86. SAST, Fonds Begijnhof, doos 6, map 8: *specificatie der lande in de infirmerij gelaboreerd anno 1725*.
87. SAST, Fonds Begijnhof, doos 1, 2 en 3, Register 41 en 42. Zie Bijlage 4.6. De voorwaarden werden gepreciseerd in SAST, Fonds Begijnhof, Register 41, p. 136 en 65 na het oorlogsjaar 1695.
88. SAST, Fonds Begijnhof, doos 7, map 34.
89. Mertens & Vandewalle 2003, 92-93.

5. Gebruik en herkomst van natuursteen op het begijnhof

Roland Dreesen

Streekgebonden natuursteensoorten

Hoewel baksteen alom vertegenwoordigd is op de site van het Sint-Agnesbegijnhof, speelt natuursteen een belangrijke rol in zijn architectuur. Aanvankelijk waren de huizen op het begijnhof in vakwerktechniek gebouwd. Pas vanaf de 17de eeuw werd er massaal baksteen gebruikt en werden de vakwerkgevels vervangen door bakstenen muren.¹ Natuursteen was daarbij ondergeschikt en het gebruik ervan werd beperkt tot omlijstingen van vensters, deuren, poorten en hoekkettingen. In tegenstelling tot de huizen werden bij de bouw van de begijnhofkerk al vanaf de 13de eeuw verscheidene natuursteensoorten gebruikt. [5.1, 5.2]

De materiaalkeuze op de site van het begijnhof sluit goed aan bij de natuurstenen identiteit van historisch Sint-Truiden. Ook daar zien we de drie gesteentesoorten karakteristiek voor het Getebekken: Tiens kwartsiet, tufsteen van Lincen en Gobertangesteent, aangevuld met Maastrichtersteen – dé Limburgse natuursteen bij uitstek.² Het zijn de hier tijdens de middeleeuwen meest gebruikte natuursteensoorten. Tiens kwartsiet en Lincen tufsteen waren voorhanden in de directe omgeving van de stad, terwijl Gobertangesteent en Maastrichtersteen over een relatief grote afstand van buiten stad moesten worden aangevoerd. Toch mogen ze nog tot de regionale bouwstenen worden gerekend. Ook ijzerzandsteen behoort tot de lijst van middeleeuwse regionale bouwstenen, maar het ontbreekt op de begijnhofsite.³ Vanaf de late middeleeuwen ten slotte – maar ook tijdens de 17de en 18de eeuw – werd ruim gebruikgemaakt van een prestigieuze blauwe hardsteensoort, de Maaskalksteen, het liefst in combinatie met baksteen.

De oudste stenenmaterialen, gebruikt op de begijnhofsite, zijn zonder twijfel het Tiense kwartsiet en de Lincen tufsteen, later opgevolgd door Gobertangesteent en Maastrichtersteen, en tot slot door de Maaskalksteen. Tijdens recente restauraties werd het Tiense kwartsiet vervangen door Famenniaan zandsteen en zelfs door porfier, terwijl Franse steen de Gobertangesteent en Maastrichtersteen verving. Maaskalksteen werd op de begijnhofsite maar zelden vervangen door Belgische blauwe hardsteen (Petit Granit).

Geografische, bodemkundige en geologische situering

Het begijnhof werd oorspronkelijk buiten de stadswallen opgericht in het gehucht Schurhoven, vlak bij de Cicindriabeek. De geïsoleerde ligging ten noordoosten van de historische stad is tot op heden bewaard gebleven, omdat de stad Sint-Truiden zich in die richting niet verder heeft uitgebreid. Het begijnhof werd bij de Cicindria opgetrokken vanwege de watervoorziening. Vele begijnen verdienden immers hun brood met het vervaardigen en vooral met het schoonmaken van textiel. Een kwart van het terrein fungeerde trouwens als bleekweide, terwijl een ander kwart als boomgaard en de helft als woonzone werd gebruikt.⁴ De Cicindria stroomde vroeger binnen de muren van het hof.

De begijnhofkerk ligt op een hoogte van ongeveer 46 m, op de oostelijke oever van het asymmetrische dal van de Cicindria. [5.3] Het hoogste punt in Sint-Truiden ligt in de buurt van het stadhuis: 53 m. Zoals de meeste noord-zuid lopende rivieren in Haspengouw heeft de Cicindria een zacht hellende westelijke oever en een steilere oostelijke oever, het resultaat van differentiële sneeuwbedekking, verwerking en erosie tijdens de ijstijden. De steilte van de oostelijke oever zou overigens de locatie van de eerste nederzettingen in Sint-Truiden duidelijk hebben beïnvloed.⁵

Bodemkundig ligt het begijnhof in de leemstreek en geografisch behoort de site tot het traditionele landschap van Haspengouw. De leemstreek wordt gekenmerkt door ontkalkte vruchtbare leemgronden met een tot 1 m dikke kleiaanrijdingshorizon. Sint-Truiden ligt nog net in vochtig Haspengouw.⁶ Determinerend voor het droge of vochtige karakter is de aard van de bodemlagen onder het leemdek. Slecht doorlatende, meestal kleirijke lagen zijn typisch voor vochtig Haspengouw, terwijl goed doorlatende zand- of kalksteenlagen karakteristiek zijn voor droog Haspengouw. Er is ook een duidelijk verschil in het reliëf en het rivierstelsel. Zo zijn zeldzame waterlopen, diepliggende grondwaterlagen en uitgestrekte, licht golvende plateaus met droge dalletjes typisch voor droog Haspengouw. De aanwezigheid van talrijke rivieren met zijbeken en een sterk ingesneden, golvend landschap zijn eerder kenmerkend voor vochtig Haspengouw.

Diepboringen uitgevoerd in de buurt van de begijnhofsite geven detailinformatie over de geologische opbouw van de ondergrond.⁷ De laag vlak onder het maaiveld bestaat uit quartair, al dan niet verspoelde leem (dikte 6 à 9 m), waarin zich een droge leembodem heeft ontwikkeld. Die leem is ontstaan uit loess.

[5.1] De zuidkant van de apsis vertoont verschillende natuursteensoorten: Lincen tufsteen, Tiens kwartsiet, Gobertangesteent en Maastrichtersteen (THOC, 2004).

[5.2] Zuidkant van de begijnhofkerk, combinatie van diverse zandsteen- en kalksteensoorten (THOC, 2004).

Dit fijnkorrelige sediment, silt, werd tijdens de laatste ijstijd (laat-pleistocene, ca. 20.000 jaar geleden) door de wind vanuit het noorden en de droog liggende Noordzee aangevoerd en hier afgezet. Zand, het grovere en zwaardere eolische sediment, werd ten noorden van Haspengouw, in de Kempen afgezet en vormde hier de karakteristieke zandgronden. Misschien werd ontkalkte leem (kareelleem) lokaal als grondstof gebruikt voor de originele vakwerkgevels in het begijnhof. Vlak bij de Cicindria komen in die quartaire laag waarschijnlijk ook nog zandige en/of kleiige overstromingssedimenten (alluviale leem) en veenlagen voor die zich in de beekvallei hebben afgezet tijdens het holoceen (ca. 5000 jaar geleden en recenter). Door de eeuwen heen is de loop van de Cicindria geregeld gewijzigd. Daardoor zijn onder meer moerassige gebieden ontstaan die in het noordwesten als een natuurlijke verdediging van de stad fungeerden.⁸

Onder de leemlaag dagzomen oudere geologische lagen uit het oudste cenozoïcum (ca. 65-58 miljoen jaar) en het jongste mesozoïcum (ca. 70-65 miljoen jaar). Daar vinden we eerst een pakket van 26 m harde en zachte blauwachtige mergel – het Lid van Lincient, behorend tot de Formatie van Hannuit. Dan volgt een 20 m bleekgrijze tot witte kleiachtige mergel – het Lid van Gelinden, behorend tot de Formatie van Heers –, en 7 m groenig zand met kleirijke mergel – het Lid van Orp, behorend tot de

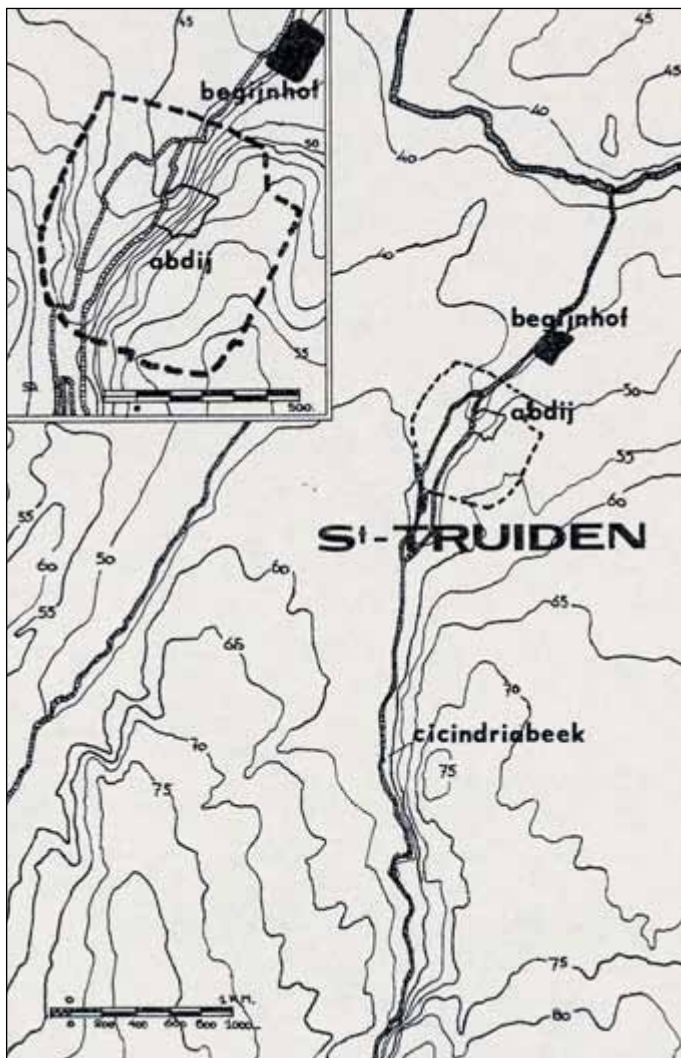
Formatie van Heers. Tot slot belanden we in het krijt, met witte poreuze zachte kalksteen met vuursteenconcreties (de jongste lagen uit de Formatie van Maastricht). De mergels van Lincient, de mergels van Gelinden en vooral het Maastrichts krijt zijn belangrijke watervoerende lagen, die lokaal één hydraulisch geheel kunnen vormen, waaruit het drinkwater in de regio wordt gewonnen. Het water uit deze kalkrijke aquifers wordt dan ook gekenmerkt door een hoge hardheid.⁹ Het is opmerkelijk dat vlak onder het begijnhof geologische lagen voorkomen die elders werden uitgebaat en waarvan steenachtig materiaal hier ook als bouwsteen is gebruikt, zoals Tufsteen van Lincient en Maastrichtersteen.

De bouwstenen in en om de begijnhofkerk

Tiens kwartsiet

Historische gegevens over de ontginning van Tiens kwartsiet bestaan alleen nog voor de stad Tienen en haar onmiddellijke omgeving. In de 16de eeuw zou dit materiaal ontgonnen zijn in een gebied waarop nu de Tiense suikerraffinaderij staat.¹⁰ Het Tiense kwartsiet komt in de natuur voor in de vorm van grote

[5.3] Topografische kaart van Sint-Truiden en omgeving; situering van het begijnhof.

platte rotsblokken (tot 20 m³) met karakteristieke organische vormen of een gelobd oppervlak, ook 'grès mamelonné' of kwabzandsteen genoemd.¹¹ Die rotsblokken werden eerst gekloven en nadien gedeeltelijk of volledig afgevlakt met de puntbeitel. In het onderste deel van de 13de-eeuwse westgevel van de begijnhofkerk zijn de kwartsietblokken gewoon gekloven. De grootste blokken meten 50 × 15 × 25 cm. Boven de druiplijst van de westgevel, gemaakt in Gobertangesteent, werden alleen de meest vooruitspringende kwartsietblokken met de puntbeitel afgevlakt. Rond 1300-1310 werden de hoekstenen heel fijn behouwen met de puntbeitel.¹² Een goed voorbeeld daarvan zijn de hoekstenen van de steunberen van het koor. [5.4] Vanaf het begin van de 14de eeuw werden hiervoor steeds vaker zachtere en gemakkelijker te behouwen stenen gebruikt, zoals de Gobertangesteent. [5.5]

Het kwartsiet van Tienen is de eigen bouwsteen van het Getebekken.¹³ Hij is bekend onder verschillende synoniemen: kassei van Overlaar, zandsteen van Tienen, Rommersomkwartsiet,

Landenaan-kwartsiet. Talrijke vindplaatsen komen voor in dit Getebekken, met als belangrijkste ontginningsplaats die van Overlaar, van 1880 tot 1910. Sporadische uitbatingen zijn gekend tot in Zoutleeuw en Sint-Truiden, maar vooral vanaf Wommersom en Oplinter in het noorden tot Huppaye. Nu is het materiaal nog in situ te vinden in Rommersom (Hoegaarden).¹⁴ Bij de aanleg van het tracé van de hogesnelheidstrein werden in de buurt van Hoegaarden aanzienlijke reserves Tiens kwartsiet blootgelegd, maar niet bewaard als bouw materiaal. Het zwaartepunt van het kwartsietgebruik lag in Tienen zelf. Het materiaal werd al door de Romeinen ontgonnen voor de wegfundering van heirbanen en het bleef nadien, vooral dan in de 19de eeuw, ook gegeerd als kasseisteen in Brabant.¹⁵ Het is vrijwel ongevoelig voor verwerking en in die zin praktisch onverwoestbaar. Vandaar dat die kasseien (van Rommersom) geregeld werden gerecycleerd en ook opduiken op de inritten van boerderijen en op oude verharde wegen. In de ondermuren van het schip van de begijnhofkerk werden lokaal gerecycleerde kasseien gebruikt als restauratiemateriaal.¹⁶

Het kwartsiet is in niet-verweerde toestand grijs, soms met lichtbruine schakeringen en een paarsig-grijs patina. Die grijze tinten worden veroorzaakt door fijn verdeeld organisch koolstof tussen de kwartskorrels.¹⁷ Het is een heel harde, relatief fijn tot middelmatig gekorrelde en heel zuivere zandsteensoort – een kwartsarenietische zandsteen met meer dan 95 % kwarts. De soort is ontstaan door verkiezeling van een zandlaag onder een voormalige veenlaag. Het zand werd initieel afgezet als rivierzand in de omgeving van veenlagen. De verkiezeling is het gevolg van een proces van bodemvorming en ze zou karakteristiek zijn voor een warm, bijna subtropisch klimaat, met grote seizoenschommelingen in vochtigheid.¹⁸ De nabijheid van veenlagen verhoogde sterk het gehalte aan humuszuren in het grondwater, waardoor het zand werd uitgeloozd en ontdaan van alle onzuiverheden: het werd letterlijk 'gebleekt' tot witzand. Grondwater aangereikt in silicium kon dan de bodemlagen verzadigen in depressies die zich vormden op de veenlagen, en uitkristalliseren in de witzandlagen meestal onder, soms ook boven, de veenlaag.¹⁹

Een interessant visueel kenmerk van het Tiense kwartsiet is het voorkomen van plantenwortels, die niet alleen buisvormige holten in de steen hebben nagelaten, maar die ook als bruin verkiezeld hout bewaard zijn gebleven. [5.6] Zelfs de inwendige celstructuur van het hout is door verkiezeling goed bewaard gebleven. Deze fossiele resten getuigen van het voormalige plantendek in het moeras dat mee de oorspronkelijke veenlaag heeft gevormd. De zandlaag waarin zich de kwartsietblokken hebben gevormd, is van thanetiaanouderdom (vroeger ook 'landenaan' genoemd, ca. 53 miljoen jaar) en behoort geologisch tot de Formatie van Tienen.

Het kwartsiet van Tienen werd vooral gebruikt als parementsteen in de onderbouw van de westgevel, in diverse steunberen, in ondermuren van het schip – boven het maaiveld – en van het koor van de begijnhofkerk. Kwartsiet veroorzaakte wel geregeld stabiliteitsproblemen bij hoge parementen, zoals in kerktorens. Zo zijn er verschillende kerktorens waarvan hele parementen moesten worden heropgebouwd en gestabiliseerd met metalen ankers of met speklagen in Gobertangesteent.²⁰

[5.4] Tiens kwartsiet als onderdeel van steunberen aan het koor van de begijnhofkerk. De waterlijst in Gobertangesteent is gekoloniseerd met algen en mossen (THOC, 2004).

[5.5] Hoekstenen samengesteld uit alternerende blokken gekloven en afgevlakt grijs Tiens kwartsiet en bleke Gobertangesteent. Schip van de begijnhofkerk (Roland Dreesen, 2006).

[5.6] Detail van een blok Tiens kwartsiet met geelbruine verkiezelde vertakte wortels. Ondermuur westgevel begijnhofkerk (Roland Dreesen, 2006).

[5.7] Waterlijst in verweerde Gobertangesteent boven en onder Tiense kwartsietblokken. Zuidelijke zijschip van de begijnhofkerk (THOC, 2004).

Gobertangesteent

Gobertangesteent is ook bekend als Gobertingensteen of, meer algemeen, als Brusseliaanse steen, witsteen of Vlaams arduin. Al gelden die laatste twee namen ook voor Balegemse steen of Ledesteent. Gobertangesteent is een bleke, beige tot witgele kalkzandsteen. Het is een zandrijke kalksteen en géén zandsteen, zoals vaak ten onrechte wordt vermeld in bouwhistorische literatuur. De steen heeft een karakteristiek uitzicht, lijkend op dat van eikenhout: fijne millimeterdunne witte kalkrijke bandjes afgewisseld met wat grovere lichtgrijze zandrijke bandjes. Het geheel wordt gestoord door grijze schuine of ellipsvormige vlekken. Dat zijn doorsneden van met zand opgevulde graafgangen (bioturbaties) van kreeftachtigen die het kalkrijke zand op de toenmalige zeebodem omwoelden. [5.8] Lokaal treden roestkleuren op door de oxidatie tot goethiet (roest) van ijzerhoudende korrels (glauconiet, pyriet) in de steen.²¹ [5.5] In frisse staat ziet de Gobertangesteent er erg zanderig uit, maar door blootstelling aan de lucht krijgt de steen al snel een karakteristiek bleekgrijs tot geelachtig wit patina. Door zijn belangrijke secundaire porositeit (gemiddeld 10%), de daaruit volgende relatieve ruwheid en het kalkrijke substraat, is Gobertangesteent bioreceptief en wordt hij gemakkelijk gekoloniseerd door planten. [5.7]

Gobertangesteent komt voor in de vorm van platte knollen van ongeveer 30 cm dikte in een zandlaag, in een reeks van minstens tien horizontale steenbanken, gescheiden door los zand. Dit kalkrijke, licht glauconiethoudende zand, het Zand van Brussel, behoort tot de Formatie van Brussel. Het werd afgezet op geringe diepte in een brede, rustige en goed beschutte baai van een warme zee, onder het bereik van de golfslag, tijdens het lutetiaan (midden-eoceen, ca. 48 miljoen jaar geleden).²² Behalve kwartszand en glauconiet bevat de steen ook veel gruis van kalkschaaltjes van fossiele mariene organismen, waaronder ééncelligen zoals feraminiëren. Door begraving en door circulatie van kalkrijk poriënwater werden de zandpartikels nadien samen het fossielgruis, door calciumcarbonaat (calciet) aan elkaar gekit.²³ [5.8]

[5.8] Detailopname van een parementsteen in Gobertangesteent: karakteristieke bioturbaties (schuine en ronde doorsneden van graafgangen, opgevuld met wat grijzer zandiger materiaal). Noordelijke buitenmuur van het schip van de begijnhofkerk (Roland Dreesen, 2006).

Het Zand van Brussel dagzoomt in Midden en Zuid-Brabant, tussen de Gete en de Zenne. Steenbanken werden vooral ontgonnen ten oosten van Brussel, rond Diegem en Woluwe, en langs de Gete tussen Geldenaken (Jodoigne) en Hoegaarden.²⁴ De steen is genoemd naar Gobertange, een Waals-Brabants dorp gelegen op een tiental km ten zuidwesten van Tienen en ooit de

[5.9] Het timpaan boven het paradijspoortje is uit Gobertangesteent gehouwen (THOC, 2004).

belangrijkste ontginningsplaats. Vandaag is hier nog altijd een actieve steengroeve waar de ontginning in de openlucht gebeurt, zoals dat allicht ook het geval was in de 15de eeuw. Uit die periode dateert trouwens de oudste bekende vermelding van steenontginning in Gobertange. Het lijkt echter waarschijnlijk dat er ook in de middeleeuwen ondergrondse groeven bestaan hebben.

Gobertangesteent is van uitzicht en herkomst een variant van de Brusseliaanse steen.²⁵ Hij werd meestal ondergronds uitgebaat. De gangen waren straalsgewijze georiënteerd ten opzichte van een 20 tot 25 m diepe centrale cilindrische schacht.²⁶ Eenmaal aan de oppervlakte werd de steen ontdaan van zijn korst. Vandaar dat de bruikbare ruwe blokken maximum 15 tot 30 cm hoog waren, 50 tot 80 cm breed en minder dan 100 cm lang. Het behouwen begon met het afvlakken van de zijden van de steen. Daarna werd een randslag aangebracht en tot slot werd het ruwe midden-deel van de steenoppervlakken weggewerkt, zodat de behouwen steen meestal nog een dikte van 15 cm had. Gobertangesteent is gevoelig voor sulfatatie als gevolg van zure neerslag door zwavel-uitstoot.²⁷

Uit archiefmateriaal blijkt dat voor de bouw van de Truiense begijnhofkerk Gobertangesteent werd geleverd in 1507, 1510 en 1511.²⁸ De steen werd niet alleen gebruikt voor de vervaardiging van plint- en waterlijsten, maar ook als poort-, raam- en deur-omlijstingen en als hoekkettingen in muren en steunberen. Verder komt hij ook voor in de basale gedeelten van de vierkante pijlers en halfzuilen van het binnengebouw, lokaal zichtbaar onder de beschadigde pleisterlaag. Door zijn relatieve zachtheid werd Gobertangesteent frequent gebruikt voor lijstwerk en sculptuurwerk, zoals het rondbogige portaal met timpaan aan de westfaçade en het timpaan boven het paradijspoortje aan de zuidzijde. [5.9] Sterk verweerde Gobertangesteent werd recent vervangen door Savonnières, een Franse steen, bijvoorbeeld in de waterlijsten van de westgevel, het schip en het koor, en in de dorpel van een kleine zijdeur. Savonnières is een zachte poreuze oölitische kalksteen-

soort opgebouwd uit minuscule kalkbolletjes of oölieten. Hij is afkomstig uit Noord-Frankrijk en dateert uit het jura. Ook een andere Franse steen, Euvillesteent, werd sporadisch als vervangsteent gebruikt, zoals in de steunberen van het zuidelijke kerk-schip.

Vrij uitzonderlijk is de grafsteen in Gobertangesteent, verticaal ingemetseld in de linker zijmuur van de kerk, tegenover de preekstoel. Het is de grafsteen van Maria Kaye, abdis van de cisterciënzerinnenabdij van Terbeek van 1622 tot 1644.²⁹ Ook drie van de vier wijvatervaten zijn uit Gobertangesteent vervaardigd – één is van blauwe hardsteen. Tot slot vermelden we nog de dorpel van het paradijspoortje, naast een geïsoleerde, volledig afgesleten grafsteen, en enkele geelbruine vloertegels in Gobertangesteent, verspreid tussen de zwarte en grijze tegels in de kerkvloer.

Tufsteen van Lincent

‘Tuffeau’ of ‘tufsteen’ is in de geologische terminologie een misleidende term, aangezien hij in principe slaat op gesteenten van vulkanische oorsprong. Zo is vulkanische tuf een verhard agglomeraat van vulkanische as. Maar in onze streken werd die naam ook gebruikt voor fijnkorrelige, zachte en poreuze gesteenten die poederig aanvoelen, zoals de Lincanttufsteen en het tufkrijt of de Maastrichtersteen. De herkomstbenaming, Lincent, verwijst naar de plaats in Waals-Brabant waar de steen voor het eerst wetenschappelijk beschreven werd en waar hij ook het laatst ontgonnen werd.

De ‘tuffeau de Lincent’ is een zachte, poreuze, kiezelrijke kalksteen, met opvallend warme lichtgele, grijsgele tot groengele of roestkleurige tinten. In frisse staat is de steen lichtgeel tot groengeel, door fijn verdeeld glauconiet. Door oxidatie van pyriet en glauconiet kan de steen roestvlekken vertonen, die op den duur hele blokken kunnen verkleuren, maar die tegelijk ook het kleurenspectrum verruimen tot meer oranjegele en rozeroodachtige

tinten. Het gesteente is kalkrijk, fijnkorrelig en homogeen. Slechts zelden komen er herkenbare fossielen, zoals schelpen, of bioturbaties, wormgangen, in voor. De Lincenstufsteen vertegenwoordigt geologisch het Lid van Lincen in de Formatie van Hannuit en is van het laat-paleoceen (ca. 57 miljoen jaar geleden).³⁰ De grote porositeit en de wisselende hardheid zijn te wijten aan onvolledige cementatie en verkiezeling door kiezelzuur tijdens het ontstaan van het gesteente.³¹ Aan de buitenkant gaat de steen snel verzanden of afschilferen, hoewel er kleine verkiezelde grijze kernen voorkomen die duidelijk door de verwerking in reliëf uitkomen.³²

Lincenstufsteen lijkt sterk op Maastrichtersteen, maar hoewel minder poreus, is hij veel gevoeliger voor vorstschade. Dat komt door de min of meer afgesloten poriën, ontstaan door de opgeloste sponsnaalden. Het water dat in de poriën is ingedrongen, krijgt bij bevriezing immers geen expansieruimte, waardoor het gesteente oppervlakkig snel barst en gaat afschilferen.³³ Daardoor is de steen niet geschikt voor buitenmuren. Dat wisten ze blijkbaar ook al in de late middeleeuwen: kaleien beschermden de steen efficiënt tegen de regen.

De Lincenstufsteen werd uitgebaat in het Getebekken, in de streek tussen Sint-Truiden, Landen en Orp. De ontsluitingszone in de provincie Limburg ligt ten zuiden en ten oosten van Sint-Truiden. Ze volgt de loop van de zijbeken van de Gete: de Melsterbeek, de Cicindria en de Molenbeek. De belangrijkste groeven lagen op het grondgebied van Orp-Jauche en Hélécinie in Waals-Brabant en van Lincen en Hannuit in de provincie Luik.³⁴ De bruikbare steenbanken zelf zijn massief, wisselend in hardheid en vaak gescheiden door dunne mergellenzen. Alleen de hardste banken konden als bouwsteen gebruikt worden.³⁵ In Buvingen en in Borlo zouden gedeeltelijk ondergrondse groeven hebben bestaan, die bouw materiaal leverden voor Sint-Truiden.³⁶ Karakteristiek zijn de schuine behouwingssporen, die wijzen op het gebruik van de steenbijl.

In de begijnhofkerk is de Lincenstufsteen prominent aanwezig in het koor, zowel buiten als binnen, alsook in de funderingen. [6.x] Vooral in het deel boven de vensters aan de buitenkant van het koor is de tufsteen goed herkenbaar. [5.10] De steen is in grote regelmatige blokken verzaagd en maakt doorgaans hele muurpartijen uit. In het koor werd de steen geregeld door Maastrichtersteen, Sibbesteen, vervangen. [5.11] Het metselwerk van het hoofdaltaar en van het altaar rechts van de kooringang is in Lincenstufsteen en in de koorapsis bevindt zich een liturgische piscina uit Lincenstufsteen. Sterk verweerde Lincenstufsteen werd ook aangetroffen in de onderste delen van de buitenmuren van het middenschip.

Maastrichtersteen

Maastrichtersteen is vermoedelijk beter bekend als 'mergel' of 'mergelsteen'. Die naam is in de grensoverschrijdende ontsluitingszone – het Mergelland in Belgisch en Nederlands Zuid-Limburg – gebruikelijk, maar hij is wetenschappelijk verkeerd. Mergel is immers een kalkrijke klei, Maastrichtersteen is een zachte kalksteen. Krijtsteen, tufsteen, Maastrichts tufkrijt, Maastrichts korrelkrijt en Tuffeau zijn goede synoniemen. Sibberblok en Zicherblok zijn commerciële benamingen voor de twee types

Maastrichtersteen die in de 20ste eeuw nog verhandeld werden. Maastrichtersteen is in frisse staat vanillegeel van kleur en bijzonder licht door de extreem hoge porositeit. Hij is zacht – je kunt erin krassen met de vingernagel, vandaar de talrijke graffiti – en hij heeft een fijnkorrelige zanderige textuur. Hij is opgebouwd uit fijn fossielgruis met karakteristieke fragmenten van grotere fossielen. Zee-egelschalen, buisjes van kalkkokerwormen, en oesterschalen zijn de belangrijkste herkenbare macroscopische fossielen.

Door verwerking krijgt de steen een grijswit verweringslaagje of kalkhuidje, ook *calcin* genoemd. Zonder dat kalkhuidje zou de Maastrichtersteen niet weervast zijn.³⁷ De steen is rijk aan witte brokstukken van schalen van fossiele zee-egels die meestal in reliëf staan door differentiële verwerking. [5.12] Dit type steen is het Zicherblok, zo genoemd naar de ondergrondse groeven of 'mergelgrotten' van Zichen-Zussen-Bolder (Riemst). Het tweede type dat in het begijnhof werd gebruikt, is de Sibbesteen of Sibberblok, die in verse staat geelwit is, maar vrij vlug donkergeel kleurt. Deze steen bevat laagjes met concentraties van kokerwormen of serpuliden en oesterschelpen. [5.13] De kokerwormen vertonen meestal een preferentiële oriëntatie, met hun lengteas gericht volgens de toenmalige zeestroomrichting. De Sibbesteen wordt nog altijd ondergronds uitgebaat in een groeve nabij Valkenburg (Sibbe) en het is de enige nog commercieel beschikbare restauratiesteen. Er zijn ook andere variëteiten bekend, zoals het Kannerblok en het Roosburgblok.³⁸ De zachtheid van de Maastrichtersteen liet ondergrondse verwerking met grote ijzerzagen toe. Ook de bouwstenen worden verzaagd in grote regelmatige blokken, van 40 × 25 × 20 cm, die wel altijd volgens het groeffleger moeten worden geplaatst.

De Maastrichtersteen is een verhard kalkzand (kalkareniet) dat vooral bestaat uit slecht aan elkaar gekit kalkig fossielgruis,³⁹ met een slechte tot middelmatige korrelgrootte en met puntcontacten.⁴⁰ De Maastrichtersteen is bijzonder licht, want tot 45 % van het volume bestaat uit poriën. De cementatie of aaneenkitting van de fossielfragmenten is beperkt en bestaat uit helder calcië dat zich bij voorkeur hecht rond de resten van crinoïden. De calciëschalen van het fossielgruis kunnen licht ijzerhoudend zijn door fijn verspreid pyriet of door opvulling met pyriet: dat verklaart de latere verkleuring naar warmgele tinten en het sporadische voorkomen van roestbruine vlekken. Geologisch behoort de Maastrichtersteen tot de Formatie van Maastricht en hij is van boven-maastrichtiaan ouderdom (ca. 66 miljoen jaar). Het belangrijkste ontginningsniveau is de Kalksteen van Nekum, dat een dikte van 8 m bereikt. De hardste stenen, zowel uit Zichen-Zussen-Bolder als uit Sibbe, komen echter uit de onderliggende Kalksteen van Emael. Het Maastrichtse tufkrijt werd afgezet in een ondiepe, warme, heldere, biologisch productieve zee. Kalkneerslag rond zeewier en kalkskeletdeeltjes leverden het sediment – er was geen kwartszand of klei op de zeebodem. Dat verklaart het hoge kalkgehalte (98 %) en het is ook de reden waarom de steen nabij Maastricht en Eben-Emael als grondstof voor cement wordt ontgonnen.⁴¹

Maastrichtersteen lijkt macroscopisch vrij sterk op de Lincenstufsteen, maar is bouwtechnisch van een betere kwaliteit, ondanks zijn grotere porositeit. Hij bevat tot 40 % poriën, maar is minder vorstgevoelig. Omdat de microscopische holten met elkaar verbonden zijn, is er genoeg expansieruimte voor

[5.10] Lincentufsteen boven de vensters van het koor. De grijze parementsteen is Tiens kwartsiet (THOC, 2004).

[5.11] Blekere Maastrichtersteen (Sibbesteen), links, ter vervanging van Lincentufsteen in het koor van de kerk (Roland Dreesen, 2006).

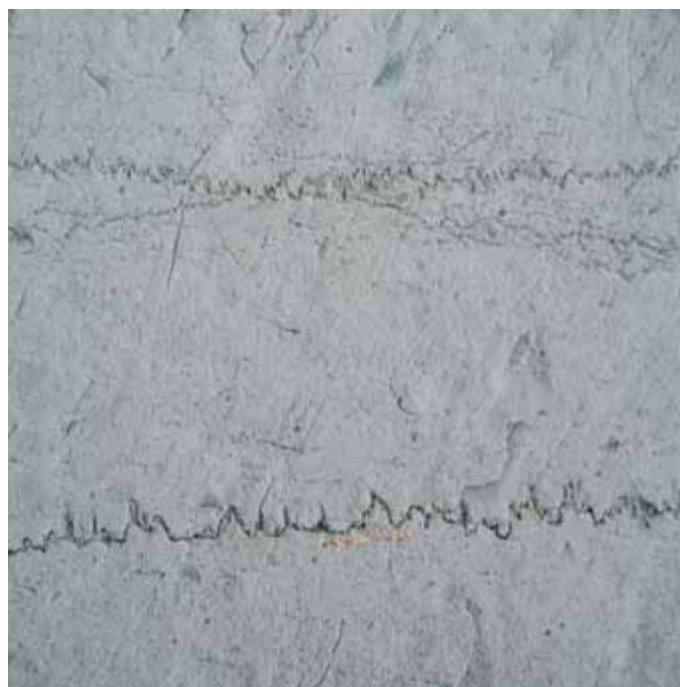

[5.12] Detailopname van het verweerde en licht vervuilde buitenoppervlak van Maastrichtersteen. Bleekgrijze *calcin* of kalkhuidje met witte fragmenten (calciet) van schalen van zee-egels. Fossielen staan in reliëf door differentiële verwerking (Roland Dreesen, 2006).

[5.13] Gezaagde blokken van bleekgele Maastrichtersteen als raamomlijsting in de westgevel van de kerk (restauratie). De aanwezigheid van een laagje of band met concentraties van holle buisjes van kalkkokerwormen is karakteristiek voor de Sibbesteen (Roland Dreesen, 2006).

[5.14] Karakteristiek asgrijs patina van Maaskalksteen en drukoplossingsvoeg (een 'styloliet', zwarte voeg of brandlaag). Poortomlijsting van het hoevegebouw (Roland Dreesen, 2006).

bevriezend ingedrongen water, zodat de steen niet barst.⁴² Beide steensoorten worden in de kunsthistorische literatuur wegens hun sterke oppervlakkige gelijkenis niet van elkaar onderscheiden en 'mergelsteen' genoemd.

Lincientufsteen en Gobertangesteent werden bij restauraties van de begijnhofkerk geregeld door Maastrichtersteen vervangen. Bij de meest recente restauraties werden zowel Gobertangesteent als Maastrichtersteen dan weer door Franse steen vervangen. Maastrichtersteen is een karakteristiek bouw materiaal voor de tweede bouwfase van de begijnhofkerk.⁴³ De steen komt pas rond 1300 voor in de kerk. Het metselwerk van de koorapsis werd opgetrokken in Maastrichtersteen, net als de grote triomfboog aan de kooringang. Ook het bovenste deel van de westelijke puntgevel werd er volledig in opgetrokken. Verder komt de steen nog voor in de raamomlijstingen, vermoedelijk ter vervanging van Gobertangesteent.⁴⁴ Hij wordt verder ook nog aangetroffen als parementsteen, samen met Gobertangesteent en Lincientufsteen, in het koor en als hoekkettingen in de steunberen van het schip en het koor. Opmerkelijk is dat zowel Maastrichtersteen als Lincientufsteen een gelijksoortige behouwing vertonen, met schuine behouwingssporen. [5.11]

Maaskalksteen

Maaskalksteen is een vorstgevoelige, zuivere, harde en donker-grijze kalksteen. Hij heeft een karakteristiek lichtgrijs, bleek-blauwgrijs tot uitgesproken aswit patina [5.14] dat duidelijk verschilt van het grauwgrijze patina van de Belgische blauwe hardsteen (Petit Granit). Het herkomstgebied van de Maaskalksteen is de Maasvallei stroomopwaarts van Luik, tussen Flémalle en Namen, met de zijdalen van de Méhaigne en de Samson. *Pierre de Meuse*, Naamse kalksteen, Namense steen, kolenkalk enz. zijn maar enkele synoniemen. Ook 'arduin' is een

veel gebruikte benaming, maar dat is onjuist. 'Arduin' is meer een synoniem voor blauwe hardsteen of verwijst naar dezelfde bewerkingswijze als bij blauwe hardsteen.⁴⁵ Maaskalksteen is de meest karakteristieke bouwsteen voor het hele Maasbekken. Lokale variëteiten die momenteel nog worden uitgebaat zijn onder andere bekend onder de namen *pierre de Vinalmont*, *pierre de Moha*, *calcaire de Longpré* en *calcaire d'En Gore*.⁴⁶ Maaskalksteen is de meest verbreide steensoort in de Limburgse monumenten, maar hij is in Limburg nooit zo dominant aanwezig als de Maastrichtersteen. Maaskalksteen is een steensoort van alle tijden en regio's, al wordt vooral de architectuur van de 16de tot de 19de eeuw erdoor gekenmerkt.

In het begijnhof doet Maaskalksteen zijn intrede in het begin van de 17de eeuw als typische parementsteen, gebruikt voor raamomlijstingen, grote hoekstenen en hoekkettingen, portalen, lateien en risalieten, steunberen, traptreden, plinten en grafstenen. Kortom, voor toepassingen waarbij een stevige maar toch goed bewerkbare steen nodig was. Geen enkele steensoort vertoont zo een grote variabiliteit als de Maaskalksteen. In het begijnhof domineert vooral de oölitische kalksteenvariëteit. Behalve die oölieten of minuscule kalkbolletjes, die alleen te zien zijn met een loep, en wat grotere algair kalknollen of zogenaamde oncolieten, kan de steen een breed spectrum bevatten aan fossielen, waaronder koralen, schelpen, zeelies, slakjes en zo meer. [5.15] Karakteristiek voor de oölitische variëteit is de aanwezigheid van kriskras gekruiste gelaagdheden – dit zijn geen zaagsporen! Die gelaagdheden getuigen van sterke stromingen tijdens de vorming ervan op de zeebodem. [5.16] Verder zijn ook nog fijn gelaagde of

[5.15] Detailopname van het verweerde en bleekgrijs gepatineerde oppervlak van een Maaskalksteen. Minuscule kalkbolletjes (oölieten), afgeplatte algaire kalkknolletjes ('oncolieten') en macroscopische fossielfragmenten (slakjes). Raamomlijsting van een conventhuis (Roland Dreesen, 2006).

gelamineerde kalksteenvariëteiten bekend. Die laatste worden ook 'stromatolieten' genoemd: ze bestaan uit matten, opgebouwd door kalk- of blauwgroenwieren (cyanobacteriën).⁴⁷

Tijdens het onder-carboon (viscaan, ca. 340 miljoen jaar geleden) werd in een ondiepe tropische zee een honderden meters dik pakket van zeer zuivere kalksteen (ca. 96 % calciumcarbonaat) afgezet in de Bekkens van de Kempen, Namen en Dinant. De kalksteenbanken behoren tot verschillende stratigrafische niveaus, maar komen hoofdzakelijk uit het midden-viscaan of het liviaan. De fossielen zijn afkomstig van kalkschalige organismen die op de zeebodem leefden en ze getuigen van helder, warm en doorlucht zuurstofrijk water, net onder de golfbasis. Daarbij moeten we ons een warme subtropische zee voorstellen, zoals de ondiepe waters rond Florida en de Bahama's. Hier worden witte oölitische kalkzanden gevormd.⁴⁸

Andere, fijnkorrelige en erg donkere kalkstenen met een fijne gelamineerde structuur, dun gebankt en zonder duidelijke fossielfragmenten, zijn ontstaan in een kalme lagune als kalkmodder rijk aan organisch materiaal, of als algenmatten op strandwallen in de getijdenzone. Dit materiaal levert heel fijnkorrelige kalksteenvariëteiten op die bij het polijsten een mooie egale zwarte steen voortbrengen. De zuiverste en zwartste stenen krijgen zelfs de status van zwart marmer (zie verderop). Analoge, maar bleke, beigegrijze kalkstenen zijn vermoedelijk het gevolg van een dolomitatie of van een andere biochemische genese. In ieder geval zijn zowel de zwarte als de beigegrijze variëteiten van Maaskalksteen gegeerd als vloertegel of als grafsteen. De porositeit van Maaskalksteen is immers

[5.16] Schuine en kriskras gekruiste gelaagdheid typeert de sedimentaire structuren in oölitische Maaskalksteen, boven de deur van een begijnhuis (Roland Dreesen, 2006).

[5.17] Raamomlijsting van huis nr. 10 in bleekgrijs tot asgrijs gepatineerde Maaskalksteen (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

heel klein door de goede verkitting van de kalkdeeltjes met een calcietcement.⁴⁹

Maaskalksteen komt frequent voor in het begijnhof. Licht tot sterk fossielrijke oölitische, lokaal oncolitische kalkstenen met schuine of kriskras lopende gelaagdheden komen voor in de meeste huizen van het begijnhof, zoals de conventhuizen, het hoevegebouw en de infirmerie. De steen is hier vooral gebruikt als deur-, venster- en poortomlijsting en als hoekband. [5.17] Gepolijste fijnkorrelige, beigegrijze en donkergrijze Maaskalksteen daarentegen vinden we terug als grafstenen of als vloertegels, [5.18] die door het kleurenverschil dikwijls in een dampatroon zijn gelegd. In de begijnhofkerk ligt trouwens de grootste verzameling grafstenen in Sint-Truiden.⁵⁰ [5.19]

[5.18] Kerkvloer van het schip bestaande uit een mozaïek van gepolijste fijnkorrelige variëteiten van Maaskalksteen in diverse grijs tinten (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Petit Granit

Het Petit Granit of de Belgische blauwe hardsteen – nu een beschermde benaming, ingevoerd door het Waals Gewest – is tegenwoordig de voornaamste Belgische siersteen. Ecosijnse steen, Zinnikse steen, Encrinite des Écausines, (grauwe) arduin, kalksteen van Maffle, marmer van Ligny (gepolijst), of Encrinite de l'Ourthe zijn synoniemen.⁵¹ De vorming en het afzettingsmilieu van de Petit Granit zijn vrij analoog aan die van de Maaskalksteen. Hij is van onder-carboonouderdom (boven-tournaisiaan, ca. 350 miljoen jaar). De steen bestaat vooral uit stengelleden van crinoiden (zeelelies) – dat zijn stekelhuidigen: zoals een zeester vastgehecht aan de zeebodem door een lange stengel.⁵² Gezaagd en gehouwen vertoont de steen diverse licht- tot donkergrijze kleurschakeringen. Gepolijst wordt hij ook donkergrijs tot zwart, maar hij blijft altijd gevlekt door de aanwezigheid van crinoiden en andere witte met calciet opgevulde fossielen (schelpen, koralen) of kleine holten (geoden).

In de begijnhofkerk komen in de vloer grote rechthoekige platen voor van Petit Granit, zoals die ter hoogte van de kooringang. De steen werd ook gebruikt in combinatie met wit marmer in een grafmonument in het koor,⁵³ en hij heeft grijze Devoonkalksteen vervangen in de raamomlijstingen van de muur van de hoeve.

De Petit Granit werd in Henegouwen al ontgonnen vanaf de 14de eeuw, maar de benaming 'Petit Granit' duikt pas op na de Franse Revolutie. De steen is nog ruim beschikbaar uit een dozijn steengroeven in Henegouwen, Namen en Luik. Hij wordt op dezelfde wijze gebruikt als de traditionele Maaskalksteen, die vooral vanaf de 19de eeuw op grote schaal door de Petit Granit

werd vervangen. De Petit Granit dankt zijn opmars vermoedelijk aan de opkomst van de spoorwegen en aan de invoering van Portlandcement, vanaf 1850. De cementindustrie gebruikte de chemisch zuivere Maaskalksteen vanaf toen als grondstof. Daardoor nam het gebruik van die steen als bouwsteen sterk af en hij werd vervangen door Petit Granit. Bovendien is de Maaskalksteen minder homogeen dan de Petit Granit en de wisselende kwaliteit ervan heeft waarschijnlijk zijn populariteit aangetast. Toch is de Maaskalksteen, ondanks vrij identieke technische kenmerken, superieur aan de Petit Granit, vooral door zijn variatie in samenstelling en textuur en door zijn prachtig aswit patina.

Marmers

Wit marmer of écht metamorf marmer, zwart marmer en rood marmer – gepolijste kalkstenen, ook 'Belgische marmers' genoemd –, zijn maar beperkt gebruikt in de begijnhofkerk. Het witte marmer is een metamorf gesteente dat een typische suikerachtige kristallijne textuur vertoont door gerekristalliseerd calciet. Witte marmers komen niet voor in België, ze worden ingevoerd uit Italië en Griekenland. Sterk met witte calcietaders doortrokken grijs en rood marmer, en ook zwart marmer zijn respectievelijk terug te vinden in de sokkel en in de tafel van het kleine zijaltaar van Sint-Anna (M.5), uit 1759. [5.20] Wit marmer is aangetroffen aan de voet van dit altaar en als onderdeel van het grafmonument van Jodocus Pitteurs in het koor, oorspronkelijk afkomstig uit de Onze-Lieve-Vrouwekerk.⁵⁴

[5.19] Detail van de gepolijste Maaskalkstenen grafsteen van Elizabeth van Meldert, 1653 (THOC, 2004).

Het rood-en-grijze marmer stamt uit het boven-devoon (frasniaan, ca. 370 miljoen jaar). Het is in feite een kalksteen verwant met rifkalksteen. Hij is opgebouwd door mariene organismen (koralen, sponzen en cyanobacteriën) en vormt lensvormige kalksteenlichamen (biohermen). Het aangetroffen marmer komt vermoedelijk uit één van de talrijke verlaten groeven van het gebied tussen Maas en Samber.⁵⁵ Rode (en grijze) marmers zijn ontstaan als rifkalkstenen, met verschillende texturen en kleuren die als verschillende variëteiten commercieel bekend zijn.⁵⁶ Die variëteiten kunnen binnen één en dezelfde groeve voorkomen, omdat ze verschillende verticaal op elkaar volgende groeistadia of niveaus binnen hetzelfde rif (bioherm) uitmaken. De bekendste zijn: Rouge Griotte, Rouge Royal, Byzantin, Gris-Rose en Gris.⁵⁷ De in de begijnhofkerk aangetroffen rood-en-grijze variëteit kan als Rouge Royal geïdentificeerd worden.⁵⁸

Ook niet-gekleurde, dof grijze koraalhoudende kalksteen uit het boven-devoon werd uitzonderlijk op de begijnhofsite als bouw materiaal gebruikt. Deze kalksteen heeft niet de status van 'marmer' en werd ook nooit gepolijst. Hij is gevoelig voor mechanische verwerking door het relatief hoge kleigehalte en

door zijn textuur. In tegenstelling tot de rode (marmer)variëteiten is hij ontstaan in de lijzijde van de riffen, de lagune, en hij werd gevormd uit allerlei afbraakmateriaal van de riffen, zoals koraalfragmenten. Zo was de originele raamomlijsting van twee kleine vensters in de muur van de begijnhofhoeve (Schurhoven 48) ooit volledig opgetrokken in dit materiaal, maar later werd ze gedeeltelijk vervangen door Petit Granit.⁵⁹

Het zwarte marmer is Belgisch, en waarschijnlijk afkomstig uit de buurt van Dinant. De naam 'zwart marmer' dekt tal van varianten met beschermde benaming, zoals Zwart marmer van Golzinne, Mazy, Dinant, Denée, Doornik, Namen en Basècles. Hij bestaat uit een compacte, zuivere, uiterst fijnkorrelige kalksteen die goed polijstbaar is en dan een egaal zwarte kleur aanneemt zonder vlekken of aders. De textuur ervan lijkt sterk op lithografische kalksteen en is donker gepigmenteerd door fijn verdeeld organisch koolstof. Door de heel fijne korrel en de afwezigheid van macroscopisch herkenbare textuurelementen, zoals fossielen, kan alleen bijkomend microscopisch onderzoek zekerheid bieden over de juiste geologische herkomst.⁶⁰

Famenniaanzandsteen

Tijdens de restauraties werd Tiens kwartsiet in de ondermuur van de begijnhofkerk sporadisch vervangen door Famenniaanzandsteen. Deze glimmerrijke steen is een fijnkorrelige veldspaat-houdende zandsteen. Hij vertoont een ruim en bont kleurenpalet, maar in de begijnhofkerk werden vooral groene en grijsbruine stenen gebruikt. [5.21] De Famenniaanzandsteen komt uit het Condrozgebied ten zuiden van Samber en Maas, meer bepaald uit de valleien van de Ourthe, Bocq en Molinee. Hij is van boven-devoonouderdom (famenniaan, ca. 356 miljoen jaar). Condroz-zandsteen, Ourthezandsteen en Psammiet van de Condroz zijn enkele synoniemen. Hij werd vooral gebruikt in de 19de en 20ste eeuw als rustieke breuksteen, ook *moëllon* of verbasterd *melon* genoemd.⁶¹

Deze steen werd ooit als glimmerrijk fijn zand in een ondiepe waddenzone of kustvlakte afgezet, in een subtropisch en droog klimaat. Famenniaanzandsteen bestaat vooral uit kwarts, veldspaat (maximaal 25 tot uitzonderlijk 50 % van het gesteente), en glimmers. Het is een 'subarkosische zandsteen'. Het kwartsgehalte kan lokaal tot 75 % oplopen in de hardste banken, die daardoor een kwartsietische textuur krijgen.⁶² Famenniaanzandsteen is normaal weinig verweringsgevoelig, behalve de heel glimmerrijke stenen die afschilferen volgens de glimmerrijke laagvlakken. Meestal wordt de steen gebruikt voor ondermuren, kerkhofmuren en ruwe vloerstenen. Vandaag wordt hij vooral als granulaat verwerkt, en minder als straatsteen.⁶³

Leisteen

We weten niet zeker waar de oorspronkelijke leien van de eerste dakbedekking van de begijnhofkerk vandaan komen. Leisteen is een fijnkorrelig metamorf gesteente. Dat de steen goed te klieven is, komt door de rekristallisatie van kleimineralen onder invloed van hoge druk en temperatuur. Alle leisteen is aanvankelijk een kleirijk sediment geweest dat meestal werd afgezet op de bodem van een zee. In de begijnhofkerk zijn nog zeldzame fragmenten van paarse lei terug te vinden als stelwigen in het gevelmetselwerk van het schip. De oudste natuurstenen dakbedekkingen in Limburg bestaan meestal uit paarse leien uit de streek van Fumay in het Maasdal (Noord-Frankrijk) en zijn van cambriumouderdom (ouder dan 560 miljoen jaar). De leien van het dak van de begijnhofkerk werden rond 1934 vervangen door grijze leien uit Martelange in de Ardennen (provincie Luxemburg) en zijn van onder-devoonouderdom (siegeniaan of pragiaan, ca. 410 miljoen jaar). In 1993 werd de volledige dakbedekking vervangen door Spaanse leien (ordoviciumouderdom). De aanwezigheid van glimmers en metallische mineralen zoals pyriet, en het carbonaatgehalte bepalen in belangrijke mate de kwaliteit van leisteen.⁶⁴

[5.20] Zijaltaar van Sint-Anna, 1759 (VIOE, Kris Vandevorst, 2007)

[5.21] Detail van de ondermuur van het zuidelijke gedeelte van het schip: drie rijen restauratiestenen uit bruingrijze, grijsgroene en bruine Famenniaanzandsteen, boven Tiense kwartsiet (Roland Dreesen, 2006).

Besluit

Ondanks een dominantie van baksteen is de begijnhofsite rijk aan natuursteen. Vooral de kerk bevat diverse natuursteensoorten karakteristiek voor het Getebekken. Tiens kwartsiet, Lincen-tufsteen en Gobertangesteent werden vooral als parement- en metselsteen gebruikt, naast toepassingen in steunberen en hoekbanden. Gobertangesteent is typisch voor plintlijsten, waterlijsten en raamomlijstingen, maar hij werd ook gebruikt in timpanen, vloertegels, wijwatervaten en uitzonderlijk voor grafstenen. Lincen-tufsteen werd ook gebruikt voor altaren en nissen. Maastrichtersteen is dan weer veelvuldig als historische restauratiesteent gebruikt, om Lincen-tufsteen en Gobertangesteent te vervangen. Dat ook Sibbesteen en Franse steen (Savonnières, Euvile) voorkomen als vervangmateriaal wijst dan weer op recentere restauratie-ingrepen. Tiens kwartsiet werd in de ondermuren van het schip recent vervangen door Famenniaanzandsteen en gerecycleerde porfierkasseien. De prestigieuze Maaskalksteen wordt vanaf de 17de eeuw overal op het begijnhof aangetroffen: in de huizen als raam-, deur-, poortomlijsting en hoekband, in de kerk als vloertegel en grafsteen. Slechts zelden werd deze steen door Petit Granit vervangen. Belgische marmers – rood-grijs en zwart – komen maar een enkele keer voor in de begijnhofkerk. Ook Devoenkalksteen is uiterst zeldzaam: deze steen vinden we als raamomlijsting in de muur van de hoeve. Waar de leien van de oorspronkelijke dakbedekking van de kerk vandaan komen, is niet bekend.

Noten

1. Zie de bijdrage van M. Laenen.
2. Duser, Dreesen & Nicolai 2003, 15-25.
3. IJzerzandsteen is eerder kenmerkend voor de Demerstreek en werd slechts sporadisch in Sint-Truiden aangetroffen, o.a. in de belfortoren van het stadhuis.
4. Heirman 2001, 268.
5. Charles 1965, 69-70.
6. De grens tussen vochtig en droog Haspengouw wordt getrokken volgens een lijn gaande van Zoutleeuw, over Sint-Truiden, Borgloon, tot Tongeren.
7. Databank Ondergrond Vlaanderen (<http://www.dov.be>) - boringen kb33d91e-B454 (1984) en kb33d91e-B428 (1967).
8. Charles 1959, 189.
9. Claes & Gullentops 2001.
10. Doperé 2003.
11. Die rotsblokken zijn relictten in de basislagen van de quartaire deklaag: ze komen verspreid voor onder de leemlaag en bleven achter na erosie van het omgevende, meestal zandige sediment.
12. Doperé 2003.
13. Doperé, 2001b.
14. Duser & Dreesen 2004a.
15. Duser, Dreesen & Nicolai 2003.
16. Dit recyclagemateriaal is gemakkelijk herkenbaar aan zijn licht- tot oranje-bruine, glanzende oppervlak. Die bruine verkleuring is veroorzaakt door het roesten van ijzerresten afkomstig van het ijzeren beslag van karrenwielen, hoof- en schoennagels.
17. Dreesen, Duser & Doperé 2001, 123-125.
18. Deze harde verkiezelingen worden 'silcrettes' genoemd. Ze vormen zich ook recent nog, zoals bijvoorbeeld in Zuid-Afrika en Australië.
19. In Nederland wordt voor zo een harde zandsteensoort als het Tiense kwartsiet de term 'cementkwartsiet' gebruikt. Recent werd in Limburg ook de term 'zoetwaterkwartsiet' weer ingevoerd, die verwijst naar de karakteristieke ontstaanswijze. Het verschil met echte metamorfe kwartsieten zit in de microscopisch herkenbare textuur: karakteristieke kwartsovergroeiingen zijn typisch voor kwartsarenieten, terwijl sutuurcontacten metamorfe kwartsieten karakteriseren. Metamorfe kwartsieten bevatten ook meestal kwartsaders, een fenomeen dat niet voorkomt bij zoetwaterkwartsieten. Door de extreem lage porositeit, de daaruit ontstane hardheid en zijn eerder 'zure' karakter – rijk aan kiezelzuur en arm aan carbonaten – is deze steen niet bioreceptief en weinig gevoelig voor kolonisatie door organismen. Bovendien garanderen de dichte kwartsietische textuur en zijn zuivere chemische samenstelling – zoals vermeld meer dan 95 % kwarts – een goede weerstand tegen zowel fysische als chemische verwerking.
20. Doperé 2003.
21. Dreesen, Duser & Doperé 2001, 118-121.
22. Damblon & Steurbaut 2000.
23. Gemiddeld bevat de Gobertangesteent ongeveer 80 % calciet (fossielgruis én calcietcement), 15 % kwarts, minder dan 5 % glauconiet en een paar procenten klei. Nijs 1996, 96.
24. Tordoir 2000; Duser & Dreesen 2003a, 211-219.
25. Gobertangesteent stricto sensu werd afgezet in het gebied Geldenaken-Hoegaarden (Getevallei). De Brusseliaanse steen in strikte zin beperkt zich tot de lagen ontgonnen tussen Brussel en Leuven (tussen Zenne en Dijle). Behalve een verschil in geografische herkomst is er ook een lithologisch verschil: Gobertangesteent bevat meer kalkgruis en heeft dus een lager zandgehalte. Brusseliaanse steen is zandiger, witgrijs tot bleekbeige van kleur – en dus grauwer dan de Gobertangesteent – en is vaker verkiezeld. Duser & Dreesen 2005b.
26. Gaziaux 2000.
27. Daardoor ontwikkelen zich op plaatsen waar de steen niet geregeld door regen wordt schoongespoeld, gipskorsten, die roetdeeltjes uit de lucht opnemen en zwart worden. Bij wateropname door het gips gaat de steen zwellen en afschilferen.
28. Zie de bijdrage van Th. Coomans, en Bijlage 4.2.
29. Zie bijlage 7, 37 en Smeesters 2003.
30. Het oorspronkelijke kalkrijke sediment werd afgezet in een ondiepe kalme zee, waarin weinig zand of slib werd aangevoerd, maar waar op de zeebodem een

- rijke fauna aanwezig was, met opvallend veel sponzen, te oordelen naar het grote aantal sponsnaalden. In de sliblaag op de zeebodem vormde zich ook glauconiet. Kalkskeletten die oplossen, zorgden voor de aanzet van calciet-cement tussen de overblijvende schelpfragmenten. Opaalskeletdeeltjes, zoals sponsnaalden, losten op en kiezelgel sloeg neer als opalcement tussen de sedimentkorrels.
31. Dreesen, Duser & Doperé 2001, 126-129.
  32. Met de loep zijn, behalve zwartgroene glauconietkorreltjes, minuscule langwerpige holten van opgeloste sponsnaalden en minuscule witte kalkschaaltjes van feramiferen te herkennen.
  33. Dreesen & Duser 2004.
  34. De Geyter 1996, 91.
  35. Duser & Dreesen 2003a, 235-242.
  36. Doperé 2003.
  37. Macar 1947.
  38. De verschillende variëteiten worden macroscopisch onderscheiden op basis van hun fossielinhoud, kleurverschil en aanvoelen. Het kwaliteitsverschil zit vooral in het verschil in druksterkte: verschillen in de homogeniteit van de porositeitverdeling en de graad van compactie, die ouder is bij geologisch oudere, oorspronkelijk dieper gelegen gesteentesoorten. Dubelaar, Duser, Dreesen, Felder & Nijland 2006; Dreesen & Duser 2007.
  39. Het fossielgruis bestaat hoofdzakelijk uit gerolde fragmenten van fossielen, zoals feramiferen, crinoiden, stekels van zee-egels, bryozoa, brachiopoden, schelpen, kalkwieren enzovoort. Lokaal vertoont het gesteente concentraties van veel grotere fossielfragmenten die volgens een bepaalde richting georiënteerd liggen
  40. Dreesen, Duser & Doperé 2001, 134-141.
  41. De kalkpartikels werden door golfbewegingen vergruisd en door zeestromingen gesorteerd. Door de onregelmatige vorm van de kalkpartikels, de geringe cementatie op de puntcontacten, de afwezigheid van slib dat de poriën zou kunnen opvullen en de geringe bedekking door jonger sediment, is het gesteente heel poreus en weinig compact.
  42. Dreesen & Duser 2004.
  43. Zie de bijdrage van Th. Coomans.
  44. De aanwezigheid van Sibbesteen in de raamomlijstingen, herkenbaar aan de concentraties van buisvormige huisjes van kokerwormen, verwijst duidelijk naar een recentere restauratiefase.
  45. Duser & Dreesen 2005a.
  46. Dreesen, Duser & Doperé 2001, 178-183; De Jonghe, Gehot, Genicot, Tourneur & Weber 1995.
  47. Afgeplatte zwarte kiezelknollen of chert verstoren lokaal het homogene of egale patroon van Maaskalksteen, bijvoorbeeld in de poortomlijsting van de abdijhoeve: deze verkiezelingen zijn op dezelfde wijze ontstaan als vuursteenknollen in krijt of Maastrichtersteen, en ze lijken van ver op teervlekken of pek. Die zwarte verkiezeling of chert verweert minder snel dan de omringende kalksteen en blijft daardoor in reliëf uitsteken. De zwarte kleur komt van het organische koolstof dat uit de donkere kalksteen in het kiezelzuur mee werd opgenomen
  48. Die kalkbolletjes, met een grootte van ongeveer 1 mm, zijn ontstaan in turbulent water, door concentrische afzetting van dunne kalklaagjes op kernen van rondwarrelend fijn zand of fossielgruis. De schuine gelaagdheid wijst op sterke zeestromingen, de kriskras lopende gelaagdheid wijst zelfs op getijdenwerking.
  49. Als gevolg van begraving onder een kilometersdik pakket van boven- carboonafzettingen. Tijdens maximale begraving leidde een sterke compactie tot het verdwijnen van de porositeit en tot zogenaamde drukoplossing, met vorming van stylolieten (grillig oscillerende of getande contactlijnen). Die stylolieten bevatten niet-oplosbare relictten of onzuiverheden, zoals ijzersulfiden (pyriet), koolstof en kleimineralen. Door de aanwezigheid van klei is wateropname mogelijk en er kan vorstschade optreden door de expansie van de voeg. Daarom mogen stylolietrijke stenen nooit tegen het groefleger in geplaatst worden
  50. Zie bijlage 7.
  51. Dreesen, Duser & Doperé 2001, 184-187; Duser & Dreesen 2003a, 185-189; De Jonghe, Gehot, Genicot, Tourneur & Weber 1995.
  52. Bij het afsterven vielen de stengellidjes, vergelijkbaar met ruggenwervels, uit elkaar en raakten verstrooid over de zeebodem door stromingen en golfbeweging. Ze werden uiteindelijk bedolven in het kalkslib en werden daar door fossilisatie omgezet in calcietmonokristallen. Die stengellidjes zijn in de steen herkenbaar als ronde witte vlekjes tegen een donkere achtergrond. Fijn verdeeld organisch koolstof zorgt voor die donkere, ietwat blauwgrijze kleur.
  53. Familiemonument de Pitters-Hiegaerts, zie bijlage 7, 32-34.
  54. Zie bijlage 7, 31.
  55. Dreesen, Duser & Doperé 2001, 196-199; De Jonghe, Gehot, Genicot, Tourneur & Weber 1995.
  56. De rode kleur is het resultaat van een bacteriologische fixatie van geoxideerd ijzer in het kalkslib. Witte calcietaders en fossielen geven de steen een geblomd motief.
  57. Op basis van hun geologische ontstaanswijze zijn de frasnianriffen ook bekend als 'mud-mounds', met dikten tot meer dan 100 m. De interne opbouw is weliswaar biologisch in oorsprong. Toch is de rifachtige structuur niet het resultaat van een accumulatie van koralen, zoals bij moderne riffen, maar wel van de opeenstapeling van kalkmodder waarop allerhande rifbouwende organismen een geschikt substraat vonden.
  58. Duser, Dreesen, Elsen & Groessens 2007a en 2007b.
  59. In de overgebleven, verweerde vensterbanken herkennen we het originele materiaal door de aanwezigheid van karakteristieke fossielen, zoals de koraalkolonie Hexagonaria. Misschien komt deze steen, zoals andere gebruiksvoorbeelden ervan in Sint-Truiden, uit de Méhaignevallei (zijdal van de Maas).
  60. Duser, Dreesen, Elsen & Groessens 2007.
  61. In bestekken wordt hij soms 'harde zandsteen' of 'Belgisch grès' genoemd, vooral in Nederland – zandsteen of Psammiet van Écaussines is een variant.
  62. Zandstenen met belangrijke concentraties aan glimmers geven de steen een zilvergrijs glinsterend aspect – alleen zichtbaar in stenen die tegen het groefleger werden geplaatst. Duser & Dreesen 2004b.
  63. Deze steen is qua bouwvolume, na de Petit Granit, de belangrijkste natuursteen die momenteel wordt uitgebaat in België. Maar ook hier verdwijnt hij stilaan op de achtergrond door concurrentie van goedkopere Aziatische importproducten, zoals de Indische zandstenen. Dreesen, Duser & Doperé 2001, 188-191.
  64. Leistein is een van de weinige natuurstenen waarvan de kwaliteit in België wordt gecontroleerd aan de hand van een certificaat (technische goedkeuring). Op dit ogenblik wordt deze homologatie uitgebreid naar andere natuursteensoorten, zoals blauwe hardsteen en zandsteen.

6. De complexe bouwgeschiedenis van de begijnhofkerk

Thomas Coomans

Een driedelige kerk met breuken en onregelmatigheden

De begijnhofkerk bestaat uit drie delen die in deze studie ‘west-schip’, ‘oostschip’ en ‘koor’ genoemd worden. Deze driedeligheid kenmerkt de begijnhofkerk en is het resultaat van een complexe bouwgeschiedenis. [6.1] De plattegrond van de kerk beschrijft een driebeukig schip van acht traveeën, waarvan de vier oostelijke inspringen ten opzichte van de vier westelijke, en een koor van twee rechte traveeën, met vijfzijdige sluiting. [6.2] Alle onderdelen zijn voorzien van steunberen met twee versnijdingen.

De opstand van de kerk is van het pseudobasilicale type. Hoewel de zijbeuken lager zijn dan de middenbeuk, heeft de middenbeuk geen lichtbeuk en er is dus geen rechtstreekse licht-inval. De westgevel is een schermgevel die de verhouding van het westschip nauwkeurig weerspiegelt. De verschillende bouwfases zijn duidelijk te onderscheiden. Het westschip (de eerste vier traveeën) is hoger en heeft bredere zijbeuken dan het oostschip (vier volgende traveeën). Ook het materiaal van het muurwerk verschilt naargelang de bouwfase: Tiens kwartsiet, tufsteen van Lincet, Maastrichtersteen, Gobertangestein en baksteen.¹ De middenbeuk en het koor bevinden zich onder een zadeldak, de zijbeuken onder lezenaarsdaken. Er is geen toren, maar een dakruiter met ingesnoerde naaldspits op de eerste oostelijke travee van het oostschip.²

De middenbeuk en de zijbeuken zijn gescheiden door spitsboogarcaden op vierkante pijlers met imposten. De pijlers tussen de vierde en vijfde travee zijn steviger en rechthoekig, ze zorgen voor de overgang tussen oost- en westschip. De middenbeuk is overkluisd met een beschilderd houten tongewelf, terwijl de zijbeuken met ziende kappen zijn gedekt.³ Aan het oostelijke einde van de middenbeuk staat een geprofileerde spitsboogvormige triomfboog die op het koor opent. Het koor, dat overkluisd is met een spits houten tongewelf, is voorzien van geprofileerde spitsboogvensters en de muren zijn geritmeerd door muraalbogen op halfzuiltjes. Het interieur van het koor en de triomfboog is niet bepleisterd, dat van het oost- en westschip is nu volledig gewit. In het koor, op de triomfboog, op de pijlers van het schip en op de muren van de zijbeuken zijn belangrijke muurschilderingen te vinden uit drie periodes. Ze dateren van rond 1300, uit het eerste kwart van de 16de eeuw, en van eind 16de, begin 17de eeuw.⁴

Afmetingen

Kerk

- totale lengte (binnen): 55,80 m
- totale lengte (buiten, zonder steunberen, boven plint): 58,30 m
- totale lengte (buiten, met steunberen, boven plint): 60,27 m

Koor

- lengte (binnen): 12,36 m
- breedte (binnen): 7,59 m (west)/7,65 m (oost)
- hoogte van de muren: 8,56 m
- hoogte tot de top van het gewelf: 13,41 m
- breedte van een vak van de apsis (gemiddeld): 2,38 m
- triomfboog (opening): 5,71 m
- triomfboog (breedte): 0,92 m
- dikte van de muren (plint): 1,00 m
- steunberen (plint): 0,96/103 × 0,90/0,94 × 0,96/103 m

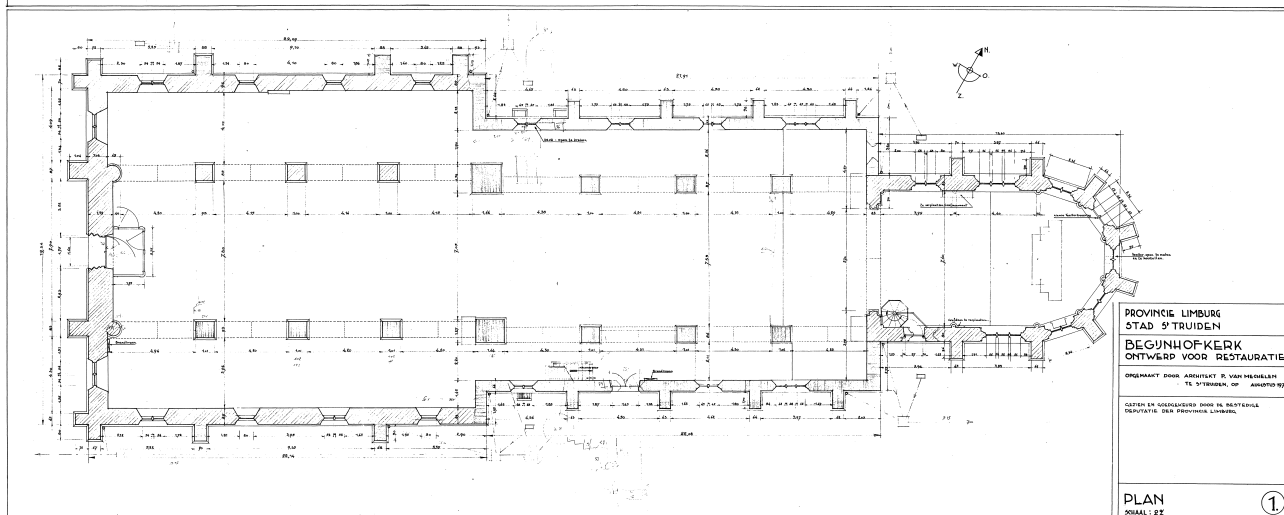
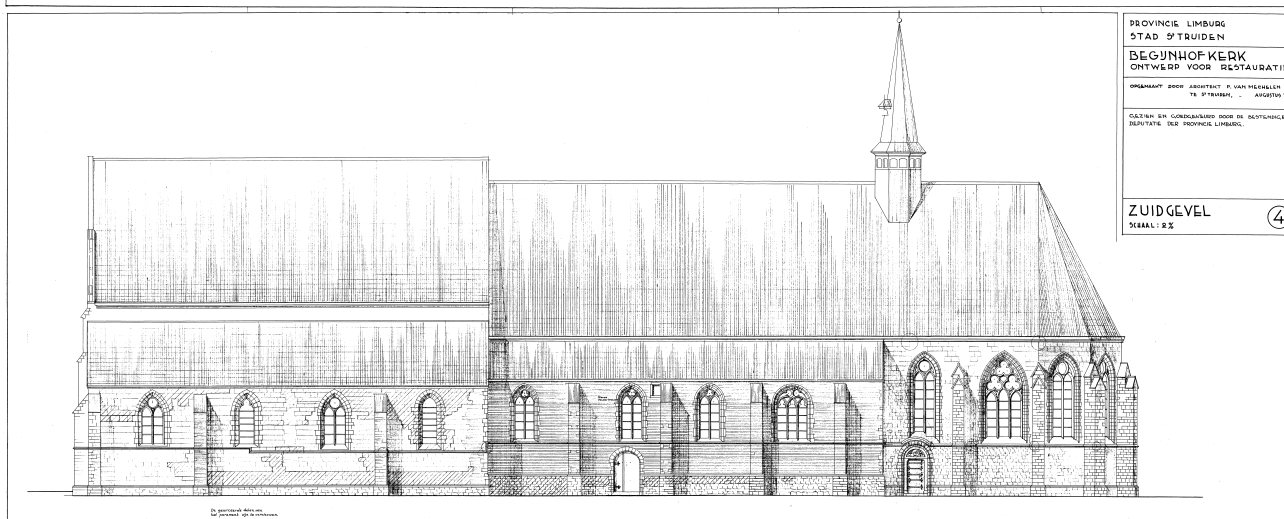
Oostschip

- lengte (binnen): 21,98 m (zuid)/22,02 m (noord)
- breedte (binnen): 14,03 m (oost)/14,01 m (west)
- middenbeuk (breedte tussen pijlers boven plint): 7,58 m (oost)/7,51 m (west)
- 4de travee (breedte tussen pijlers boven plint): 7,07 m
- pijlers (boven plint): 1,01/1,02 m × 0,85/0,86 m
- noordelijke zijbeuk (breedte): 2,58/2,60 m
- zuidelijke zijbeuk (breedte): 2,12/2,23 m
- muren van de zijbeuken (breedte, boven plint): 0,69 m.
- scheibogen (afstand tussen pijlers, boven plint): 4,31/4,34 m
- scheibogen (hoogte): 7,46 m
- muur boven de scheibogen (hoogte): 8,83 m
- hoogte tot de top van het gewelf: 12,54 m

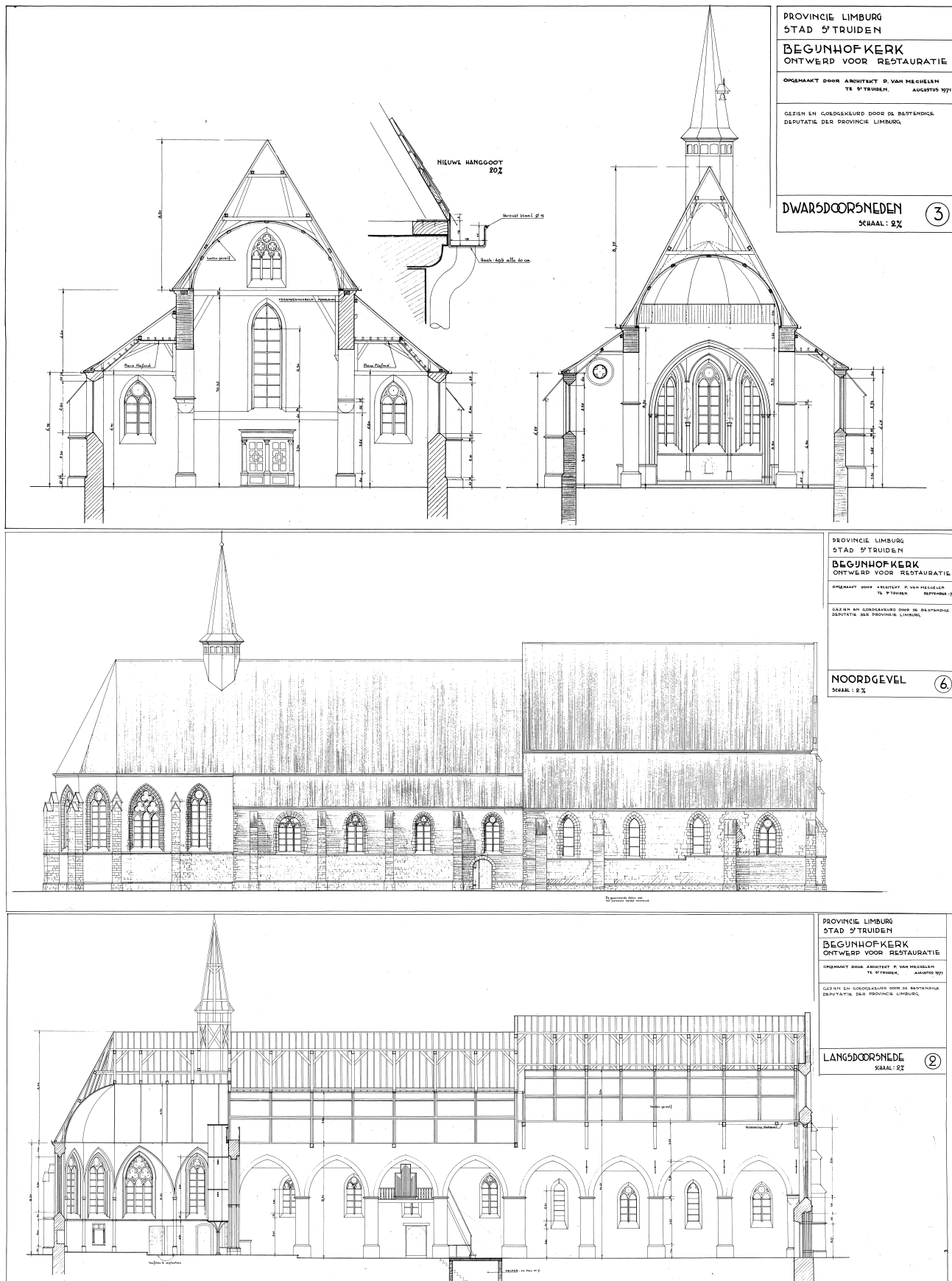
Westschip

- lengte (binnen): 20,64 m (zuid)/20,36 m (noord)
- breedte (binnen): 17,64 m (oost)/17,59 m (west)
- middenbeuk (breedte tussen pijlers boven de plint): 7,85 m (oost)/7,83 m (west)
- 4de travee (breedte tussen pijlers boven plint): 7,07 m
- pijlers noord (boven plint): 0,97/1,02 m × 0,84/0,85 m
- pijlers zuid (boven plint): 1,02 m × 0,92 m
- noordelijke zijbeuk (breedte): 4,06 m (oost)/4,01 m (west)
- zuidelijke zijbeuk (breedte): 3,92/3,93 m
- muren van de zijbeuken (breedte): 1,11 m

[6.1] Buitengezicht van de begijnhofkerk vanuit het oosten (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[6.2] De begijnhofkerk werd in de jaren 1971-1973 door architect Piet Van Mechelen opgemeten: plattegrond, opstanden van de gevels, dwars- en langssneden (PCCE, archief).

- scheibogen (afstand tussen pijlers, boven plint): 4,15 m (noord), 3,99/4,01 m (zuid)
- scheibogen (hoogte): 7,30 m
- muur boven de scheibogen (hoogte): 10,56 m
- hoogte tot de top van het gewelf: 14,10 m

Westgevel

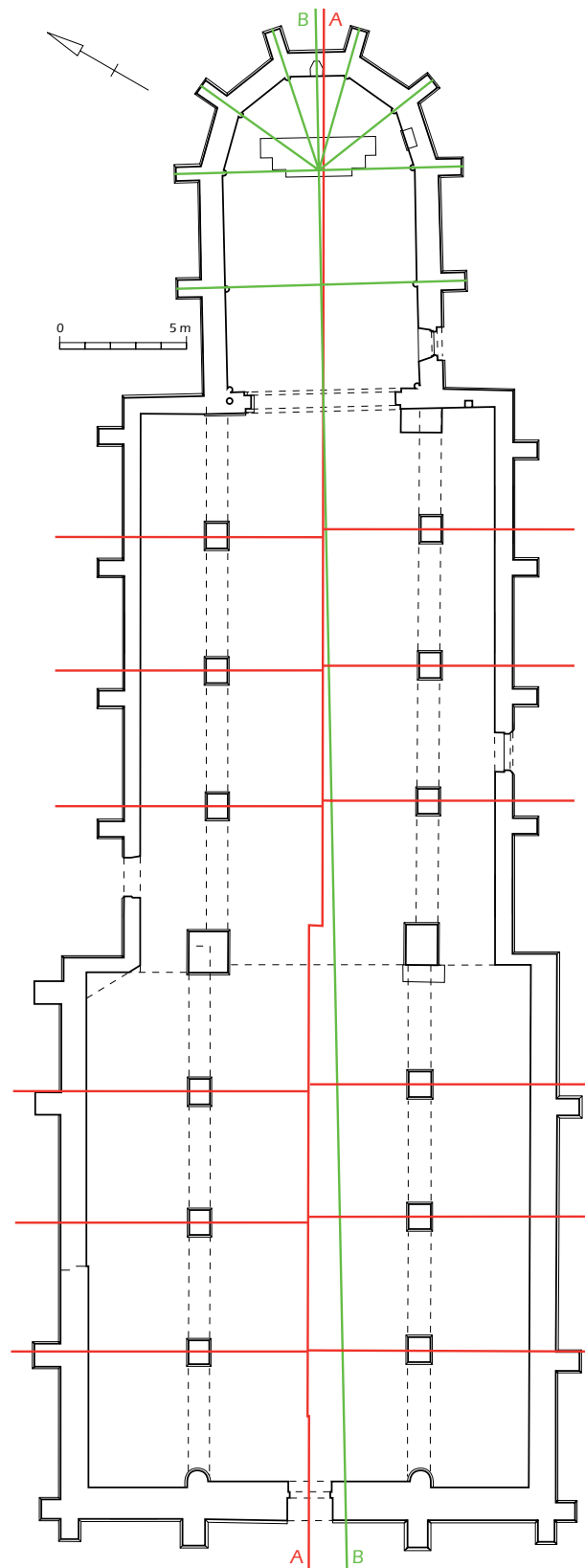
- middenbeuk (afstand tussen de twee halfzuilen): 7,98 m
- afstand tussen middensteunberen (boven plint): 7,96 m
- afstand tussen zijsteunberen (boven plint): 4,10 m (noord)/4,12 (zuid)
- middensteunbeer (boven plint): 105/108 × 0,84/0,88 m
- zijsteunberen (boven plint): 0,78/0,81 × 0,65/0,70 m
- dikte muur: 1,50 m (boven plint)/1,66 m (met plint)
- portaal (opening tussen stijlen): 1,61 m
- middenraam (opening tussen stijlen): 1,44 m

Behalve de opvallende driedeligheid van de kerk is een reeks andere breuken, verspringen en asymmetrieën aanwezig. [6.3] Alle onregelmatigheden hebben een reden. Ze vormen elk een aanwijzing voor de bouwgeschiedenis en moeten dus geïnterpreteerd worden. De meest opvallende onregelmatigheden van de plattegrond en de belangrijkste bouwnaden hebben te maken met de compositie van het gebouw.

In de eerste plaats valt op dat de as van het oostschip 0,53 m naar het zuiden verschoven is in vergelijking met de as van het westschip, maar beide assen hebben precies dezelfde richting. De as van het koor sluit echter aan bij de as van het oostschip, maar met een kleine knik, zodat de richting ongeveer 1 m afwijkt. Die afwijking is duidelijk merkbaar vanaf de westgevel. De as van het koor loopt namelijk uit op de zuidelijke stijl van het westportaal. Vanuit het koor is ook duidelijk te zien dat de gewelven van het schip afwijken. [6.23] Een andere correctie van de as van het koor is de verschuiving van de muraalboog boven de koorzijde van de triomfboog ten opzichte van de triomfboog zelf.

De meest opvallende breuk in het gebouw is het volumeverschil tussen het westschip en het oostschip. [6.17, 6.71] Het zou eenvoudiger zijn geweest om het schip recht en symmetrisch te bouwen, zeker omdat het laagste en smalste deel, het oostschip, jonger is dan het hoge en brede deel, het westschip. Eigenlijk verschillen zowat alle onderdelen van het oost- en westschip: de rijen pijlers, de breedte en lengte van de traveeën, de breedte van de drie beuken, de hoogte van de pijlers en gewelven, het bouwvolume, de binnenruimte, de vorm van de vensters – om niet te spreken van de bouwmaterialen en de dakconstructies.

De overgang tussen west- en oostschip is daarom een bijzonder belangrijke plek voor het bouwhistorische onderzoek. [6.9] De vierde pijler aan de noordkant bestaat uit een oud deel dat tot het westschip behoort en dat geïntegreerd is in een dikkere pijler die opgetrokken is tijdens de bouw van het oostschip. De vierde pijler aan de zuidkant heeft een andere vorm, maar dat verschil viel minder op zolang daar een zijaltaar en de preekstoel tegen stonden. De verspringing van de muren van de zijbeuken hebben gevolgen voor de discontinuïteit tussen de daken van de zijbeuken. Ter hoogte van de gewelven zijn het hoogteverschil en de verplaatsing van de as nauwelijks verborgen achter een verticale

[6.3] Plattegrond van de kerk met aanduiding van de belangrijkste onregelmatigheden: A. as van het schip; B. as van het koor (THOC, 2004).

[6.4] Binnengezicht naar het koor en overgang tussen oost- en westschip (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

bebording waarop in de 19de eeuw heraldische motieven geschilderd werden. [10.1]

De pijlers van het schip vormen twee rijen, met elk een knik ter hoogte van de vierde travee. [6.4] De verschuiving is niet symmetrisch en aan beide kanten is de vierde pijler aanzienlijk steviger. Bovendien staan de pijlers van het schip niet pal tegenover elkaar. De afwijking is nauwelijks zichtbaar bij de eerste westpijlers (ca. 10 cm), maar is wel met het blote oog te zien in het oostschip (20 cm). Met de trede van de eerste travee van het oostschip – waar de communiebank stond – als referentiepunt, is die afwijking duidelijk.

De inplanting van de steunberen van de zijbeuken is een waar raadsel. [6.3] Alleen de eerste noordwestelijke steunbeer van het westschip stemt overeen met de aanpalende pijler. Alle andere steunberen wijken af. Voor de overige steunberen van het westschip is de afwijking nog verklaarbaar: ze werden immers later aangebracht. Maar voor het oostschip, dat in één keer en op nieuwe – en dus geen hergebruikte – funderingen werd opgetrokken, is het verschil van 0,90 m tot 1,40 m onverantwoord. Een andere

eigenaardigheid is dat de twee oostelijke steunberen van het oostschip niet tegen de hoeken van het metselwerk komen, maar 1,20 m (noord) en 2 m (zuid) naar het westen. Er zijn dus gewone steunberen gebouwd, terwijl de regels van de kunst hier hoeksteunberen vergen.

Door die verschuiving tussen de pijlers en de steunberen van het oostschip is ook de plaats van de vensters afwijkend. Ze staan op gelijke afstand van de steunberen en stemmen dus helemaal niet overeen met de scheibogen tussen de pijlers. Wie de kerk vanbuiten bekijkt, ziet de vensters in het midden van de traveeën, terwijl ze binnenin verschoven zijn, wat visueel storend is.

Naast die grote breuken en verspringen zijn er ook enkele bouwnaden in het metselwerk.

- Westgevel: verticale tandnaad links van het middenvenster, alleen in de middengeleding van de opstand. [6.18]
- Westgevel: horizontale verspringing ter hoogte de waterlijst tussen het portaal en het middenvenster; loopt door de twee eerste vensters van de noordzijbeuk. [6.5, 6.51]

[6.5] Horizontale verspringing en bouwnaad in de eerste traveeën van de noordelijke zijbeuk (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

- Westschip: verticale bouwnaad in het midden van de tweede travee ter hoogte van de drempels van de vensters. Aan de noordkant is er een dikteverschil van 5 à 8 cm aan de binnenkant van de muur. Tijdens de opgravingen bleek duidelijk dat de bouwnaden door de fundering lopen. [6.15, 6.20]
- Koor: horizontale onderbreking ter hoogte van de toppen van de steunberen, gemarkeerd door materialenverschil. [6.46]
- Koor: kleine verticale tandnaad aan de binnenkant van de tweede rechte travee, onder het venster.
- Triomfboog: verticale naden en materiaalverschil ter hoogte van de verbinding met oostschip [6.21]
- Triomfboog: verticale verspringing aan de buitenkant van de noordwesthoek tussen het koor en het oostschip. [6.17] Het materialenverschil is duidelijk, van de plint tot de top van de muur.
- Triomfboog: twee verticale naden markeren de hoeken van de triomfboog aan de binnenkant van de kerk. Duidelijk zichtbaar door het verschil tussen de ontleisterde triomfboog en de bepleisterde baksteenmuur van het oostschip.

Andere onregelmatigheden betreffen de bouwmaterialen, de kappen en gewelven, de portalen en deuren, de vormen en profielen van de vensters, de profielen van de lijsten en de verschillen tussen onderdelen. Die worden verderop besproken.

Archiefbronnen, iconografische bronnen en bodemarchief

Naast het kerkgebouw, dat de belangrijkste bron vormt voor het architectuurhistorische onderzoek, kan beroep gemaakt worden op bijkomende archiefbronnen en iconografische bronnen. Een fundamenteel onderscheid is gemaakt tussen de bronnen uit het

ancien régime en die van de nieuwe tijd. Die eerstgenoemde zijn bijzonder schaars, de laatste zijn dan weer onevenwichtig en betreffen vooral de laatste restauratie. Ook bodemonderzoek had belangrijke bijkomende informatie kunnen leveren over de architectuurgeschiedenis van de begijnhofkerk, maar er werd jammer genoeg tijdens de twee grote restauratiecampagnes weinig of geen aandacht aan het bodemarchief besteed. Heel punctuele opgravingen werden alleen in 2004 buiten de kerk uitgevoerd en die brachten onbekende funderingsmuren aan het licht.

Archiefbronnen en iconografische bronnen vóór 1800

Voor de 13de eeuw is de bouw van de begijnhofkerk in twee heel verschillende bronnen vermeld. In de stichtingsoorkonde uit juni 1265 vermeldt Willem van Rijckel (1248-1272), abt van de Sint-Trudoabdij, duidelijk het recht om een kerk te bouwen en een kerkhof aan te leggen op het begijnhof: (...) *ad construendum curiam et edificandum in ea ecclesiam et cimiterium et domos ad opus et commodum begbinarum duximus ordinandem* (...). *Quia vero ecclesia in predicta curia edificata* (...).⁵ In de kroniek van de abdij van Sint-Trudo is de stichting van het begijnhof in 1258 aan dezelfde abt Willem van Rijckel toegeschreven. Ook hier is expliciet sprake van de bouw van de eerste begijnhofkerk, van huizen en de omheiningmuur, en ook van de schenking van talrijke relikven: *Anno Domini 1258 Willelmus abbas Beginas (...) in unum locum collegit, et in suburbio de Schurovum in allodio et districtu monasterii nostri ecclesiam in honorem sancte Agnetis construxit, ad quam contulit reliquias de corporibus sanctorum 132, ubi edificatis per girum mansionibus, murum firmum in munitionem circumponi procuravit* (...) *Anno Domini 1260 Willelmus abbas attulit de Colonia plures reliquias, tam de sanctis undecim milibus virginibus quam sanctorum Thebeorum et Gereonis*.⁶

Vóór 1800 wordt de kerk maar één andere keer in een verhalende bron vermeld. In zijn *vita* van de Heilige Begga geeft Josephus Geldophus Ryckel in 1631 een korte beschrijving van de begijnhofkerk, haar approximate afmetingen, de altaren en een Mariabeeld: *Templum habet longum 250. latum 60. pedes: In quo plura altaria, & una pia Imago Deiparae Virginiae praegrandis, quam ferunt violentia quadam humidejectam, sed permansisse illaesam: at cum illa fides non nitantur testibus, nolo minus fida pro fide obtrudere. Credulitatis argumentum aliquod subministrat plurimam illam Iconem devotio.*⁷

In het hele archief van het begijnhof van Sint-Truiden konden maar enkele rekeningen gevonden worden met uitdrukkelijke vermeldingen van werkzaamheden aan de kerk. Ze vormen clusters en verwijzen naar vier campagnes van bouw- of herstellingswerken.⁸ De oudste gaat van 1484 tot 1511 en betreft de laatste grote werkzaamheden aan de structuur van de kerk, in het bijzonder de nieuwbouw van het oostelijke deel van het schip. De tweede betreft herstellingswerken na een heftige hagelslag in 1680. De derde gedocumenteerde campagne betreft de vernieuwing van de dakbedekking in de jaren 1741-1745. De vierde is een opknapbeurt van het interieur in 1784. Het onderhoud en de versiering van de kerk komen af en toe aan bod in de rekeningen van het begijnhof, die onder de bevoegdheid van de hoogmeesteressen vielen. De rekeningen en contracten voor de bouw van het orgel en voor enkele schilderijen in de kerk en de visitatieverslagen van de aartsdiaken voor Haspengouw worden vermeld in de hoofdstukken over het interieur.⁹

Voor het begijnhof van Sint-Truiden zijn iconografische bronnen van vóór 1800 uiterst zeldzaam. Het betreft vier figuratieve kaarten uit de 17de eeuw die het begijnhof of de stad Sint-Truiden afbeelden en waarop het kerkgebouw, de huizen en de omheining meestal summier en onrealistisch geschilderd zijn.¹⁰ Op de achtergrond van twee 17de-eeuwse schilderijen zijn uitzonderlijke buitengezichten van de begijnhofkerk afgebeeld, gezien vanuit het zuiden: *De legende van de jongeling en de begijn van Sint-Truiden*, van rond 1610-1630 [2.1, 6.6], en *Processie met Heilige Agnes en musicerende engelen en knielende schenkers*, uit de eerste helft van de 17de eeuw. [2.29] Beide gezichten vertonen nauwe verwantschappen. Dat doet het vermoeden rijzen dat ze van elkaar zijn afgetekend – wat niet ondenkbaar is, gezien hun context en stijl. De drie onderdelen van de kerk zijn duidelijk herkenbaar en het aantal traveeën van elk onderdeel en de daklijnen zijn juist getekend. Alleen de vorm van de apsis is vereenvoudigd. De proporties van het schip zijn ingedrukt om binnen de compositie te passen. Opvallend is de nauwkeurigheid waarmee de verschillende bouwmaterialen weergegeven zijn, namelijk mergel, baksteen en leien. De vereenvoudigde vensters van de koorapsis en die van de vier oostelijke traveeën van de zuidzijbeuk bevatten maaswerk. Tussen de steunberen van twee traveeën van het schip en boven het zijportaal van het koor zijn er afdakjes.

De westelijke gevel staat afgebeeld op de achtergrond van een devotieschilderij van de *Heilige Aloysius van Gonzaga* uit het einde van de 18de eeuw of het begin van de 19de eeuw. [2.16]

Binnengezichten van de begijnhofkerk zijn niet bekend.

[6.6] De begijnhofkerk ca. 1610-1630. Schilderij met de legende van de jongeling en de begijn (S.5) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

Archiefbronnen en iconografische bronnen na 1800

Het gros van het recente archief over de begijnhofkerk betreft de verschillende restauratiecampagnes in de 20ste eeuw. Die archieven zijn verspreid over verscheidene fondsen in vier instellingen.

Documenten over de onderhandelingen en de overdracht van de begijnhofkerk, en het beschermingsdossier van 1933 worden bewaard in het archief van de Vlaamse Overheid, Agentschap RWO, in Hasselt. Ze worden aangevuld door het archief van de Vrienden van het Begijnhof dat deel uitmaakt van het Archief van de Dekenij van Sint-Truiden. Het gaat hier om enkele mappen met briefwisseling, rekeningen en administratieve documenten. Het plannemateriaal beperkt zich tot de reeks van Guillaume Govaerts.

Van de door de Provincie Limburg in de jaren 1970 uitgevoerde restauratie is het archief veel omvangrijker. Het archief van restauratiearchitect Piet Van Mechelen dat op het Stadsarchief Sint-Truiden bewaard is bevat briefwisseling, bestekken, rekeningen, opmetingen, plannen en werkfoto's. Bij het Agentschap RWO is weinig bewaard over de restauratie van het gebouw, maar de dossiers voor de uitbreiding van de bescherming, de behandeling van het meubilair, en de elektriciteits- en verwarmingsinstallatie zijn compleet. Bij de Provincie Limburg is het archief verspreid

[6.7] De begijnhofkerk in het boek van François Straven uit 1876 (litho. E. & S. Gyselynck, Gent).

over de verschillende betrokken diensten: de Directie Patrimonium (voormalige Dienst der Gebouwen), het Provinciaal Centrum Cultureel Erfgoed (deel van het archief van het Provinciaal Museum voor Religieuze Kunst) en het Provinciaal Archief, waar een ander deel van het archief van het Provinciaal Museum voor Religieuze Kunst in 1997 gestort werd.¹¹

Tot de opkomst van de fotografie zijn de iconografische bronnen voor de begijnhofkerk schaars. In de in 1845 verschenen collectie Haspengouwse epitafen van Léon de Herckenrode zijn vierentwintig grafzerken van de begijnhofkerk getekend.¹² In 1876 wordt de monografie van François Straven geïllustreerd met twee lithografieën: een driekwartgezicht op de begijnhofkerk vanuit het zuidwesten en de oudste op schaal getekende plattegrond (0,5%). [6.7, 10.2] Rond 1900 maakte de Brugse kunstenaar en archeoloog Camille Tulpinck een reeks aquarellen maken van de muurschilderingen.¹³ [7.6]

De oudste foto's zijn niet gedateerd. Het is dus moeilijk te bepalen of de foto's van de kerk vóór de restauratie van de jaren 1930, van vóór 1900 zijn of niet. In het fotoarchief van het Koninklijk Instituut voor Kunstpatrimonium is een twaalfal oude foto's bewaard waarvan zes zeldzame binnengezichten.¹⁴ [6.8, 10.5, 10.22] Die binnengezichten van de kerk, voor haar ontwijding en herinrichting, zijn unieke bronnen. De rijke collectie van het Provinciaal Centrum Cultureel Erfgoed in Hasselt bewaart de omvangrijkste reeks foto's van de restauratie van 1934.

Voordat de restauratie in 1972 van start ging, bestelde de Provincie Limburg een volledige fotografische opname van de kerk. Tientallen detailfoto's van de binnen- en buitenmuren waren bedoeld als werkdocumenten om de restauratie voor te bereiden.¹⁵

[6.9, 6.21, 10.3] Alleen het gebint werd niet gefotografeerd. Ook de binnengezichten tijdens de restauratie zijn zeldzaam. Ze maken het niet mogelijk precies te weten te komen hoe er met het bodemarchief is omgegaan. De collectie van het Provinciaal Centrum Cultureel Erfgoed in Hasselt bevat ook complete reeksen opnames van het meubilair en van de muurschilderingen, en kleurenopnames vanaf 1975.¹⁶

Tot de iconografische bronnen horen ook de verschillende reeksen plannen en opnames van de begijnhofkerk. Er werden drie reeksen getekend, maar ze kopiëren elkaar. De eerste opmeting van de kerk werd door de Truiense stadsbouwkundige Guillaume Govaerts gemaakt, in 1933-1934. Die reeks bestaat uit vier plannen op 1%.¹⁷ De opmeting is heel onnauwkeurig en onbetrouwbaar: het koor is getekend met een bakstenen kruisribgewelf, het gebint is pure fantasie en de dakruiter staat boven het koor in plaats van de eerste travee van het schip. Naast de algemene reeks zijn nog twee detailplannen bekend, en een algemene tekening van het begijnhof.¹⁸ De tweede reeks opmetingen werd vervaardigd door Piet Van Mechelen in 1971-1973.¹⁹ [6.2] Uit het bewaarde archief van de architect blijkt dat hij zich gebaseerd heeft op de plannen van Govaerts en dat hij ook enkele fouten heeft overgenomen, zoals de inplanting van de dakruiter boven het koor.²⁰ Tijdens de restauratiewerken tekende Van Mechelen nog enkele detailplannen.²¹ De derde reeks plannen van de begijnhofkerk werd in 1987 getekend door J. Rabijns en Eddy Leunen van de provinciale Dienst der Gebouwen. Het is een onkritische kopie van de reeks van Van Mechelen, met de losse hand getekend en met rasters 'verlevendigd'.²² Naast de drie reeksen algemene plannen zijn enkele technische plannen en enkele detail- en uitvoeringsplannen bewaard.²³

[6.8] Een van de oudste binnengezichten van de begijnhofkerk rond 1900 (PCCE, archieffoto).

[6.9] Scheiboog van de vierde travée aan de noordzijde en overgang tussen west- en oostschip (PCCE, Foto Graux, 1971).

Bodemarchief en -onderzoek

De bodem van de kerk-site is drassig. Het begijnhof staat op een van de laagste punten van Sint-Truiden, langs de Cicindriabeek en een plek die het 'Vissegat' genoemd is. Het niveau van de kerk ligt ongeveer 45 m boven het zeepeil.²⁴

Sinds de stichting van het begijnhof, tijdens de tweede helft van de 13de eeuw, wordt er op de site gebouwd en begraven. De archeologische waarde van de bodem is dus onmiskenbaar. Er bestaan tot nu toe geen indicaties van een oudere nederzetting op de begijnhofsite. Toch mag die mogelijkheid niet definitief ugesloten worden, zolang het tegendeel niet door opgravingen bewezen is. Hoe belangrijk ze ook mag zijn, de problematiek van het bodemonderzoek in en rond de begijnhofkerk blijft een

verhaal met veel vraagtekens. Systematische speurtochten in de verschillende archieven van de restauraties van 1934-1935 en 1971-1981 hebben weinig opgeleverd, behalve twee zekerheden. Enerzijds hebben tot nu toe geen geplande archeologische opgravingen in de kerk plaatsgevonden. Anderzijds werd het bodemarchief door werkzaamheden in de kerk behoorlijk verstoord.

De kerk als begraafplaats

De kerk stond in het midden van het kerkhof, dat omringd was met een muur zoals afgebeeld op de twee 17de-eeuwse schilderijen. [6.6, 2.29] Wanneer het kerkhof opgeheven werd en de omheiningmuur werd afgebroken, is niet bekend. Na de afschaffing

[6.10] Rechtgezette grafstenen in de eerste traveeën van het schip, tijdens de tentoonstelling “Madonna’s in Limburg” in 1936 (PCCE, archieffoto).

werd het begijnhof geen parochie en het had dus geen dodenregister meer. Het vermoeden bestaat dat het kerkhof, als gevolg van nieuwe stadsreglementen over het begraven, vroeg in de 19de eeuw buiten gebruik gesteld werd. Op de oudste foto’s van de begijnhofkerk rond 1900 is er van het kerkhof niets meer te zien: de site is omringd met heggetjes en bezet door tuintjes. [3.5, 3.6] Slechts één stenen kruis van een grafmonument stond tot in het interbellum tegen de zuidelijke muur van het schip.²⁵

Tot de afschaffing werden bijna alle begijnen ofwel op het begijnhof, ofwel in de kerk begraven. De twee bewaarde dodenregisters voor de 17de en 18de eeuw vermelden telkens waar de begijn begraven ligt (*sepulchra est in ecclesia* of *sepulchra est in cimiterium*), soms met meer nauwkeurigheid (‘naast het altaar van...’ of ‘naast de deur naar de infirmerie’ enzovoort).²⁶ Dankzij de twee dodenregisters was het mogelijk om voor de periode tussen 1660 en 1799 vast te stellen dat 79,9% van de begijnen van wie de begraafplaats bekend is, in de kerk werden begraven.²⁷

Merkwaardig is dat er toen veel meer mensen in de kerk begraven werden (557, van wie 410 begijnen) dan op het kerkhof (104, van wie 60 begijnen). Dat bewijst dat de bodem van de kerk, zoals gebruikelijk, vol graven ligt. De priesters werden bij voorkeur in het koor of naast de altaren begraven, terwijl de arme begijnen die de kerkrechten niet konden betalen, op het kerkhof begraven werden. In de kerk zijn nog dertig grafzerken uit de tijd van het begijnhof bewaard, zowel in het koor als in de midden- en zijbeuken. Uit de inscripties blijkt dat de begijnen uit eenzelfde familie onder dezelfde steen liggen, soms met ouders of andere familieleden. De grafzerken zijn beschreven en gelokaliseerd in bijlage 7. Het merendeel dateert uit de 17de en 18de eeuw, met uitzondering van drie 16de-eeuwse, een 15de-eeuwse en drie 14de-eeuwse grafzerken. De oudste grafsteen is die van de pastoor Mathias, in 1295 gestorven en in het koor bewaard. [6.44]

Vernietiging van het bodemarchief binnen de kerk

In de 19de eeuw richtte de toenmalige eigenaar van de kerk, familie de Pitteurs-Hiégaerts, het koor van de begijnhofkerk in als grafkapel. Onder het koor van de kerk werd een grafkelder gegraven en tegen de noordmuur van het koor werd een neogotisch marmeren grafmonument geplaatst. Daardoor ging een groot deel van het bodemarchief van het koor verloren. De oude grafplaten werden wel boven de gewelven van de kelder herplaatst, maar het is niet zeker dat ze op hun oorspronkelijke plaats liggen.²⁸ Rond 1900 werd de grafkelder uitgebreid in de richting van de eerste travee van het schip. Die uitbreiding bestaat uit een met baksteen overwelfde ruimte met vakken aan weerskanten van een centrale gang.²⁹

De oudste ‘archeologische vondst’ in de begijnhofkerk gebeurde bij de ontwijding in 1927. Toen werd in het hoogaltaar een buikig bruin tuitpotje in gebakken aardewerk ontdekt dat relikwieën bevatte van de Heilige Trudo en de Heilige Agnes, de twee patroonheiligen van de kerk.³⁰ Het potje werd gemaakt in Schinveld-Brunsum in de periode tussen 1260 en 1340 en werd als relikhouder ingemetseld in het hoofdaltaar, vermoedelijk bij de altaarwijding.

In het archief van de restauratie van 1934 zijn geen sporen bewaard van opgravingen. Daarvoor was er trouwens geen tijd: het gebouw moest gered worden en zo gauw mogelijk als museum open gaan. Toch is het duidelijk dat de kerkhofs-site werd heraangelegd. De tuintjes werden afgeschaft, de grond werd van 40 tot 60 cm verlaagd, en gelijkgesteld.³¹ Waterleidingen en rioleringswerken werden aangelegd en aangesloten op de afloopbuizen van de daken. Een andere aantasting van de archeologische bodem had plaats bij de inrichting van de kerk als museum. Alle grafstenen in het schip werden rechtgezet en met een helling

van ongeveer 30° gepresenteerd, zoals blijkt uit de foto's van de tentoonstellingen in 1935 en 1936 [6.10, 10.07]. Waarschijnlijk werden ze deels herschikt om beter in het museale concept te passen. Na afloop van de tentoonstelling van 1936 beslisten de Vrienden van het Begijnhof om *de grafstenen te laten zakken in het Museum en ze terug te leggen als vroeger*.³² Nergens is sprake van archeologische vondsten tijdens die verplaatsingen, maar naar alle waarschijnlijkheid lagen er menselijke resten onder de grafstenen.

De restauratie van 1975-1981 is veel ingrijpender geweest. Ook toen was er weinig belangstelling voor het bodemarchief. Alle aandacht van de restauratoren was gefocust op de bewaring van de muurschilderingen en de museale inrichting van de kerk. De grootste schade aan de muurschilderingen was door het stijgende vocht veroorzaakt en dat moest dus met moderne technische apparatuur bevochten worden. Bij de museale inrichting werd ervoor gekozen de kerkruimte zo gaaf mogelijk weer te geven door de volledige technische uitrusting onzichtbaar te maken. Zo werden de verwarmings-, elektriciteits- en ontvochtigingsinstallaties in de grond geplaatst. [6.11, 6.12] Daardoor bleef het bodemarchief niet ongeschonden en het is sindsdien niet meer toegankelijk. Om een zware ontvochtigingsinstallatie te kunnen plaatsen, werden vier kuilen gegraven voor 'koelunits' in de middenbeuk en één in het koor (tegen het altaar). Die koelunits zijn via ondergrondse luchtkokers aangesloten op de pompen in de kelder. Ook de elektriciteitsinstallatie en de vloerverwarming zijn deels ondergronds. Daarvoor werd de volledige vloer gedemonteerd en deels vervangen. Enkele grafstenen werden verplaatst. Het graven van een 2,80 m diepe kelder heeft het bodemarchief van de vierde travee van het schip volledig vernield. Om het vuile water van de in de kelder gelegen toiletten en ontvochtigingsinstallatie af te voeren, moesten nieuwe riolen en een diepe beerput worden aangelegd op de kerkhofsite. Ook het afvoersysteem van het regenwater werd volledig vernieuwd.

[6.11] Blootgelegde fundering van een pijler aan de noordkant van het oostschip ca. 1980 (PCCE, archiefphoto).

[6.12] Het schip tijdens het plaatsen van de vloerverwarming in 1980 (Marjan Buyle, archiefphoto).

Bodemonderzoek

Voordat de restauratie van de jaren 1970 van start ging, werd naar de funderingen van de kerk gekeken. Dat gebeurde met een technisch oog voor de stabiliteit van het gebouw, maar zonder enige archeologische belangstelling. Van die onderzoeken is weinig bewaard gebleven, zodat het moeilijk is om precies te weten waar sleuven werden geopend, hoe breed en diep ze waren, en wat er gevonden werd. In het archief van architect Piet Van Mechelen is een ongedateerde plattegrond van de kerk bewaard waarop de inplanting van sleuven geschetst is.³³ De enige aanduiding, *gedeelte opgegraven*, laat vermoeden dat sleuven werden opengemaakt. Een sleuf loopt in de lengte langs de noordelijke zuilenrij van tegen de gevel tot aan het koor. Zij is gekruist door een transversale sleuf ten hoogte van de breuk tussen de twee delen van het schip. Ook een andere sleuf blijkt geopend te zijn, namelijk tegen de oostelijke muur van de noordelijke zijbeuk tot aan de hoek met het koor waar verzakkingen in het muurwerk aanwezig zijn.

Voor de bouw van de kelder onder de vierde travee van het schip werd nagegaan hoe diep de fundamenteën van de pijlers waren. Zo kon worden vastgesteld dat die niet dieper zijn dan 1 m.

[6.13] Fundering van het koor, proefput aan de buitenkant van de astravee van de koorapsis door het Archeologisch Projectbureau ARON (THOC, 2004).

Een gevolg daarvan was dat het oorspronkelijke project om de pijlers te ondermeten, aangepast moest worden, zoals blijkt uit een lijst van 1978 die een reeks wijzigingen opsomt.³⁴ Er werd slechts een foto van die werken gevonden. [6.12]

Toch bewaart het archief van de laatste restauratie enkele sporen van beperkt archeologisch onderzoek. De mappen met de veelbelovende titels ‘archeologisch onderzoek’ en ‘opgravingen, natuurwetenschappelijk onderzoek’ bevatten helaas weinig informatie. Al in 1972 nam Guido De Dijn contact op met Heli Roosens, directeur van de Nationale Dienst voor Opgravingen om de problemstelling van het bodemonderzoek in de kerk te bespreken. Het was de bedoeling om de Leuvense professor Joseph Mertens en Jozef Smeesters, de directeur van het Gallo-Romeins Museum Tongeren, bij het project te betrekken.³⁵ Blijkbaar hadden deze contacten geen gevolgen.

Twee brieven en een rekening bewijzen dat in 1979 archeologisch onderzoek werd verricht op de plaats van het altaar aan de oostkant van de brede noordelijke zijbeuk (vierde travee), met de

hulp van het Gallo-Romeins Museum Tongeren.³⁶ Op 11 augustus 1979 voerde archeoloog Marc Lodewijckx een opmeting van de hoek in de noordelijke zijbeuk uit, maar van een opgraving is geen sprake.³⁷ Enkele weken later, op 15 september 1979, maakte archeoloog Raf Van Laere een verslag van de afbraak van een ander zijaltaar, namelijk dat van de Heilige Drievuldigheid links van het koor.³⁸ Voorts zijn nog beknopte verslagen bewaard van door het Natuurwetenschappelijk Museum Bokrijk uitgevoerde analyses van steensoorten en van menselijke haren.³⁹

Het is merkwaardig dat het graven van de kelder onder de vierde travee van het schip in 1979 én het graven voor de aanleg van de ondergrondse technische installaties *niet* werden gevolgd door een archeoloog. Iedereen wist dat de bodem vol graven lag. Op 14-15 maart was toevallig een skelet gevonden door een inzinking in de vierde travee van de zuidelijke zijbeuk,⁴⁰ zo blijkt uit herinneringen van Raf Van Laere: “... bij het uitgraven van de kelders een hele reeks graven gevonden. In het profiel waren duidelijk drie boven elkaar liggende lagen herkenbaar.”⁴¹ De restauratiewerken liepen toen zo veel vertraging op dat er geen sprake meer kon zijn van archeologisch onderzoek dat nog meer oponthoud zou veroorzaken.⁴²

Funderingsmuren

Behalve graven bewaart de bodem nog een aantal funderingsmuren. Enerzijds zouden kettingmuren tussen de pijlers normaliter aanwezig moeten zijn. Anderzijds hebben de kerkdelen die nu verdwenen en vervangen zijn, ook fundamenten gehad waarvan restanten of sporen in de grond bewaard moeten zijn. Dat is een bijzonder belangrijk punt dat tot voor kort alleen op een volledig hypothetische wijze behandeld kon worden.

Riolerings- en drainagewerken in de omgeving van de begijnhofkerk gaven aanleiding tot een beperkte archeologische

[6.14] Deels bewaarde fundering van het oorspronkelijke schip aan de noordkant, blootgelegd door het Archeologisch Projectbureau ARON (THOC, 2004).

begeleiding door Elke Wesemael en Natasja De Winter van het Archeologisch Projectbureau ARON. Tussen 5 en 11 juli 2004 konden belangrijke nieuwe gegevens over de funderingen van de kerk en van de oorspronkelijke oostelijke traveeën van het schip aan het licht worden gebracht.⁴³ Deze archeologische begeleiding verliep in samenwerking met het bouwhistorische onderzoek en beperkte zich tot de onmiddellijke omgeving van de kerk.⁴⁴ Ze omvatte een rapportage van de buitenkant van de funderingen van de kerk, de opvolging van de aanleg van een rioleringssleuf en het onderzoek van geprofileerde stenen.⁴⁵ Hier komt enkel die eerste opdracht aan bod. Voor de werken werden de funderingen van alle buitenmuren van de kerk – behalve die van de westgevel – op ongeveer 30 cm onder het loopvlak blootgelegd. ARON heeft op 38 punten de hoogte van de plint, het hoogvlak, de bovenkant van het fundament en, zo mogelijk, de diepte van het fundament opgemeten. Op drie bouwkundig interessante plaatsen werd er verder uitgediept. Voorts kwamen funderingsmuren van de oorspronkelijke oostelijke traveeën van het schip aan beide kanten van de kerk aan het licht. Dit zijn, samengevat, de resultaten.

- De onderkant van de fundering van het koor is 1,60 m onder het loopvlak diep en is perfect coherent met de steunberen. Deze stevige fundering in Lincientufsteen bewijst dat de overwelfing van het koor bij de bouw was gepland. [6.13]
- De onderkant van de fundering van de westelijke traveeën van het schip (vermoedelijk ook de westgevel) is 1,19/1,26 m onder het loopvlak diep. De proefput onder de bouwnaad in de tweede travee van de noordelijke zijbeuk bevestigde enerzijds dat de westgevel en de eerste travee primair zijn, en anderzijds dat de steunberen los staan van het muurwerk en dus later aangebracht werden. [6.15]
- Aan weerskanten van de laatste travee van het schip tegen het koor, aan de buitenzijde van het 16de-eeuwse muurwerk, werden 70 à 80 cm brede funderingsmuren van het oorspronkelijke schip aangetroffen. De zijmuren bevonden zich in het

[6.15] Fundering van de noordelijke zijbeuk, proefput onder de bouwnaad in de tweede travee door het Archeologisch Projectbureau ARON (THOC, 2004).

[6.16] Fundering van het oorspronkelijke schip, oostelijke hoek aan de zuidkant, blootgelegd door het Archeologisch Projectbureau ARON (THOC, 2004).

verlengde van die van de westelijke traveeën van het schip. Aan de zuidkant werd de hoek gevonden. [6.14, 6.16]

Deze drie vaststellingen zijn belangrijke nieuwe gegevens voor de bouwhistorische analyse van de begijnhofkerk. [6.60] Door de archeologische begeleiding werd een tip van de sluier opgelicht en konden sommige hypothesen definitief achterwege blijven. Maar er rezen ook nieuwe vragen.

De bouwonderdelen

Door de ingewikkelde bouwgeschiedenis en de al vermelde onregelmatigheden is een systematische aanpak van de belangrijkste onderdelen van de kerk noodzakelijk. Eerst wordt de aandacht gevestigd op de ruwbouw van de kerk, dat zijn het metsel- en timmerwerk, de bouwmaterialen, verbanden en verbindingen. Daarna worden de onderdelen besproken die enige stijlkenmerken vertonen, namelijk de portalen en hun timpanen, de vensters en hun maaswerk, de profileringen en de zeldzame bouwsculptuur. Al die onderdelen leveren chronologische informatie waarvan de combinatie bepalend is voor de bouwgeschiedenis.

Metselwerk en bouwmaterialen

Een van de kenmerken van de begijnhofkerk is de aanwezigheid van diverse natuur- en baksteensoorten. Daardoor vertoont ze een niet-uniform metselwerk met verschillende kleuren en metselverbanden. [6.17] Het gebruik van een bepaalde steensoort en de manier waarop die bewerkt of gekapt is, vormen beslissende argumenten voor de definitie van bouwfasen. Toch moeten we er rekening mee houden dat materialen soms hergebruikt of door restauraties vervangen kunnen zijn. De geologische beschrijving en de herkomst van alle steensoorten die op het begijnhof aanwezig zijn, komen in een afzonderlijk hoofdstuk aan bod.⁴⁶ Hier worden alleen de bouwmaterialen van de kerk geïdentificeerd, met een bouwhistorische aandacht voor hun locatie in het gebouw en het metselverband.⁴⁷ Ook eventuele archiefbronnen worden hier vermeld.

Kwartsiet van Tienen (Overlaar)

In de begijnhofkerk van Sint-Truiden is kwartsiet alleen als buitenparement gebruikt, in combinatie met Lincanttufsteen voor de binnenparementen, Maastrichtersteen voor de vensteromlijstingen en Gobertangesteent voor de lijsten en plintbanden. Nergens werden er steenhoudersmerken gevonden.

De plint, het muurwerk en de steunberen van het koor zijn uit kwartsiet. De blokken zijn bijzonder zorgvuldig bijgewerkt, onder meer die op de hoeken van de steunberen. [5.4, 6.13] De manier waarop ze bijgewerkt werden met piek en bijtel kenmerkt de steenhoudertechniek uit de 13de en 14de eeuw.⁴⁸ Bij de voorgevel van de kerk zijn de plint en het muurwerk van de middenbeuk tot aan de waterlijst boven het middenvenster uit kwartsiet. [6.18] Ook de plint en het muurwerk van de zijbeuken tot boven de vensters (horizontale naad) zijn uit kwartsiet, net als de plint en het muurwerk van de vier steunberen tot de eerste

versnijding. De kwartsietblokken van de westgevel zijn gekloven en het merendeel is bijgewerkt, behalve die van de plint, die ruwer zijn. Een horizontale bouwnaad is duidelijk zichtbaar halfweg de linker steunbeer en het middenvenster. Onder de waterlijst van de noordtravee zijn de blokken verticaal geplaatst. De plinten van de zijmuren van de vier eerste traveeën van de zijbeuken zijn ook uit gekloven blokken kwartsiet in verzorgd metselverband. De kwartsietblokken in de zijmuren van het oostschip echter zijn duidelijk hergebruikt: aan de noordelijke kant werd kwartsiet gebruikt tot aan de waterlijst, met uitzondering van de steunberen.

Kwartsiet werd dus als buitenparement gebruikt in de twee oudste delen van de begijnhofkerk, namelijk het koor en het onderste deel van de westgevel. Het archeologische onderzoek van de funderingen heeft uitgewezen dat kwartsiet niet gebruikt werd als funderingsmateriaal: in de oudste delen van de kerk werd, onder de plinten uit kwartsiet, Lincanttufsteen aangetroffen. [6.15] De kwartsietblokken van het metselwerk van het oostschip zijn hergebruikt materiaal van het oudere oostschip, dat rond 1500 vervangen werd door het huidige in baksteen.

Tufsteen van Lincant

Tufsteen van Lincant is zowel binnen als buiten de begijnhofkerk aanwezig, meestal in combinatie met kwartsiet.⁴⁹ Deze steen werd ook voor de funderingen gebruikt. Door de kleur en het formaat van de blokken, is verwarring met Maastrichtersteen mogelijk,⁵⁰ zeker omdat die laatste bij restauraties vaak gebruikt werd om verweerde Lincanttufsteen te vervangen. Nergens werden er steenhoudersmerken gevonden.

Het binnenparement van de delen van het koor waarvan het buitenparement uit kwartsiet is, werd met Lincanttufsteen opgetrokken. [6.46] Zowel voor het koor als voor de zijmuren van het westschip hebben opgravingen bewezen dat de 1,60 m diepe getrapte funderingen volledig uit tufsteen zijn – en dus niet gecombineerd met kwartsiet.⁵¹ [6.15] Hoogstwaarschijnlijk is ook het binnenmetselwerk van de zijmuren van het westschip en van de westgevel uit Lincanttufsteen, eerder dan uit Maastrichtersteen. Aangezien alle binnenmuren van het schip vandaag herbepleisterd zijn, kunnen we ons alleen baseren op de zwart-witfoto's van de periode tussen 1934 en 1974. [6.9] Ook de buitenmuren van het westschip werden in 1979 bepleisterd vanwege de slechte bewaringstoestand en het 'patchworkaspect'. [6.19] Tijdens de restauratie van 1934 werden de slechtste blokken en de vensteromlijstingen vervangen met Maastrichtersteen, terwijl bij oudere restauraties baksteen werd gebruikt.⁵²

Het metselwerk van het hoofdaltaar en van het altaar rechts van de kooringang is in Lincanttufsteen. In de koorapsis bevindt zich een fraaie liturgische piscina uit de 13de eeuw, die ook uit Lincanttufsteen werd vervaardigd. [6.58]

Gobertangesteent

De witte kalkzandsteen van Gobertange is in alle delen van de begijnhofkerk aanwezig. Hij werd vooral gebruikt voor geprofileerde elementen, zoals lijsten en plintbanden. [6.20] Voorts werden enkele blokken in de steunberen verwerkt, meestal als hoekblokken,

[6.17] Kleurrijk metselwerk aan de noordkant van de begijnhofkerk (THOC, 2004).

onder meer in het oostschip in combinatie met baksteen. De lijstkapitelen en geprofileerde plintbanden van de pijlers van het schip en de kraagstenen in de midden- en zijbeuken zijn ook uit Gobertangesteent. [6.20] Nergens werden er steenhouwersmerken gevonden.⁵³

De twee enige beeldhouwde architectonische elementen van de begijnhofkerk, beide van eind 13de eeuw, zijn in Gobertangesteent. Het betreft enerzijds het paradijsportaal aan de zuidkant van het koor, zowel de omlijsting als het zeldzame timpaan met de voorstelling van het *Agnus Dei*. [6.43] En ook het hoofdportaal aan de westgevel is in Gobertangesteent: zowel de omlijsting als de kapiteeltjes met gestileerd bladwerk en het timpaan met tracteringdecoratie. [6.41, 6.42] De twee timpanen hebben een grote oppervlakte, wat alleen kan doordat de steen dwars op het groefleger, 'en délit', werd geplaatst.

In een rekening van 1499 voor werken aan de kerk worden kalk en Gobertangesteent vermeld: (...) *it uytgheven an die kerke aen caelc aen stene ende and[ere]*; (...) *it te Jiohennen? uuyt gheven an die set stenen vii ryngulden ende vi sts x oert it uyt gheven aen die leste Ghebbertynse stene x ryngulden iii sts dit is al swier ghelt*.⁵⁴

In 1510 of 1511 bestelde grootjuffrouw Marie van Flémalle bij meester Jan Laureis van Gobertingen 70 voet daklijsten, 51 voet lijsten, 51 voet waterlijsten, en 8 grotere stenen: *Item ons Joffr heft verdenct te maken aenden mester tot Gobbertingen lxx voete daecke lijsten ende c ende ii voet lijsten ende water lijsten half ende half ende elcken voet cost enen stuver ende een negemenneken Brabants gelt ende noch viii note met goeden sterten sonder argelijst en mester is Jan Laureis*.⁵⁵ Jan Laureis was een meester-steenhouwer en steenhandelaar, waarschijnlijk aandeelhouder van een steengroeve in Gobertange die in 1505 vermeld wordt in de bouwrekeningen van de Sint-Sulpitiuskerk in Diest.⁵⁶ Aangezien niet gespecificeerd is welke voet als maateenheid gebruikt wordt, mag verondersteld worden dat het de Luikse voet van Sint-Lambertus is. Deze 29,18 cm lange voet was de meest gebruikte maateenheid in het Land van Loon.⁵⁷ De bestelling betreft dus 20,42 m daklijsten, 6,12 m lijsten en 6,12 m waterlijsten. Het is duidelijk een gedeeltelijke bestelling ten opzichte van het totaal aan daklijsten van de bouwphase rond 1500, dat op ongeveer 100 m geschat mag worden.⁵⁸ De acht *note met goeden sterten* zijn grotere blokken die waarschijnlijk bestemd waren voor de kraagstenen onder de muurstijlen van de kap in de zijbeuken.

[6.18] Westgevel (THOC, 2004).

Maastrichtersteen

Maastrichtersteen werd het meest gebruikt van de 14de tot de 16de eeuw en later in combinatie met baksteen.⁵⁹ Zoals vermeld is Maastrichtersteen niet altijd gemakkelijk te onderscheiden van Lincenstufsteen. In de begijnhofkerk van Sint-Truiden is deze steen in het koor en in het westschip te vinden, maar hij werd ook als restauratiemateriaal gebruikt. Er werden geen steenhouwersmerken op gevonden.

De volledige triomfboog tussen het koor en het oostschip, met profilering en kapitelen, is uit Maastrichtersteen opgetrok-

ken. Dat geldt ook voor de verhoging van het metselwerk van het koor boven het oudste deel uit kwartsiet (buitenkant), voor vensteromlijstingen en maaswerk. [5.9, 6.17] Verder werd Maastrichtersteen bij de westgevel gebruikt voor: de bovengelingen en twee versnijdingen van de twee middensteunberen, de onderste helft van de geveldriehoek [6.18], tussen twee waterlijsten, de dakrand met (vernieuwde) hogels, de drie vensteromlijstingen, en de twee geveldriehoeken en dakranden van de zijbeuken.

Als restauratiemateriaal werd Maastrichtersteen zowat overal toegepast, onder meer aan de binnenkant van het koor, de buiten-

[6.19] Toegevoegde steunbeer aan de noordkant van het westschip (PCCE, Foto Graux, 1971).

[6.20] Waterlijst en plintband in Gobertangesteent, zuidelijke zijbeuk van het westschip (THOC, 2004).

kant van de zuidzijbeuken, de vensteromlijstingen enzovoort. Een nota gedateerd september 1934 vermeldt de levering van 10 ton mergelsteen van de steengroeve van Zichen-Zussen-Bolder in Riemst.⁶⁰

Leien en schaliën

Van de oorspronkelijke dakbedekking blijft niets meer over. Voor de drie laatste eeuwen zijn drie volledige vervangingen archiverisch gedocumenteerd: er zijn ten minste vier en waarschijnlijk vijf of zes bedekkingen geweest op de oudste delen van de kerk, dat zijn het koor (sinds ca. 1300) en de westelijke travéeën van het schip (sinds ca. 1350). De gemiddelde levensduur van een leibedekking wordt geschat op 100 à 120 jaar.

In de jaren 1741-1742 en 1744-1745 werd de volledige dakbedekking vernieuwd. De gedetailleerde rekening ervan is bewaard.⁶¹ Vanwege de hoge kosten van materiaal, vervoer en plaatsing werden de werken over vier jaren gespreid, met een breuk

in 1743. In 1741 werden 23.380 schaliën besteld, in 1742 45.000, en in 1745 50.000. Het werk werd toevertrouwd aan *Bartholomeus Coninx schaliendecker voor het nieff dack op die kercke te maeken*. De herkomst van de schaliën is niet gespecificeerd, maar ze werden waarschijnlijk vanuit Luik gehaald en in die stad betaald. Het is niet onmogelijk dat ze uit de groeven van Fumay (naast Givet) langs de Maas naar Luik waren gebracht.

De volgende gedocumenteerde vervanging van de dakbedekking vond plaats in 1934. Gezien de vreselijke staat van het dak en het feit dat de kerk in de 19de eeuw verwaarloosd werd, is het best mogelijk dat de 18de-eeuwse bedekking in 1934 nog grotendeels op het dak lag. [3.05, 3.06] Het bestek van de restauratie van 1934 voorzag een volledige vervanging van de bedekking in nieuwe Belgische leien, waarschijnlijk uit Martelange.⁶² Tijdens de restauratie door de Provincie Limburg werd aan het dak niet gewerkt – er werden alleen enkele herstellingen uitgevoerd in 1979-1980.⁶³ De laatste vervanging van de daken gebeurde in 1993, deze keer met Spaanse schaliën en in 80 werkdagen.⁶⁴

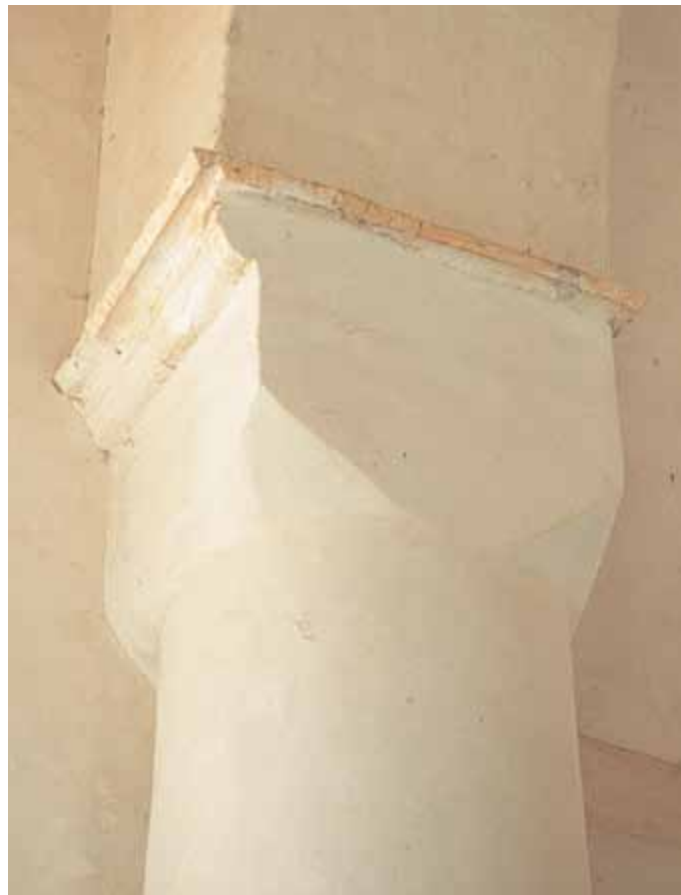

[6.21] Bouwnaad en duidelijk materiaalverschil tussen de triumfboog en de zuidelijke zijbeuk (PCCE, archiefphoto).

Maaskalksteen

In de begijnhofkerk is Maaskalksteen aanwezig op verscheidene plaatsen. Gezien de ligging van Sint-Truiden is er meer kans dat de daar gebruikte Maaskalkstenen uit Luikse groeven komen dan uit Naamse of Henegouwse. De volledige vloer is uit Maaskalksteen, zowel de deurdrempels en de vloertegels, als bijna alle grafzerken. Oorspronkelijk bestond de kerkvloer waarschijnlijk uit tegels, maar er werden op de site geen middeleeuwse tegels teruggevonden. Het archief bewaart een offerte uit 1784 van meester-metselaar Jean-François Uidal voor het witten van de kerk en het plaveien van het koor en de zijbeuken: (...) *voor het leggen van de pavaie steenen, op de choor en omtrent de communie bank: 18.8; Item voor het leggen van de pavye steenen in de seyde beucken, en plaesteren der selve involgens staet: 13.10.*⁶⁵

De mensa's van het hoofd- en zijaltaar in de zuidelijke beuk bestaan uit grote bladen Maaskalksteen. Opvallend is een merkwaardige steen met buitengewone afmetingen (1,73 m × 3,25 m) die pal onder de triumfboog ligt. Waarschijnlijk werd dit blok naar de begijnhofkerk gebracht tijdens de aanleg van de grafkelder van familie de Pitteurs in de 19de eeuw. In 1979-1980 werd de volledige kerkvloer weggenomen om de vloerverwarming te plaatsen. Daarbij werd de vloer grotendeels vervangen.⁶⁶

[6.22] Halfzuil aan de binnenkant van de westgevel (THOC, 2004).

Baksteen

Baksteen werd maar op drie plaatsen als hoofdmateriaal gebruikt: voor het volledige metselwerk van het oostschip, voor de zuidelijke pijlers van het westschip en voor de top van de voorgevel. [6.9, 6.10, 6.17, 6.18, 6.21] Die drie onderdelen behoren duidelijk tot dezelfde bouwfase, rond 1500. Vóór die periode blijkt baksteen op het begijnhof niet gebruikt te zijn en hij was waarschijnlijk zeldzaam in heel Sint-Truiden. Het versteningsproces van de vakwerkhuisjes zal niet veel ouder zijn dan de 17de eeuw. Het Torenhuis, gedateerd 1619, is na het kerschip het oudste baksteengebouw op het begijnhof.⁶⁷

Het formaat van de in het schip gebruikte bakstenen is 13,5/25 × 12/12,5 × 4,5/4 cm (de hoogte van tien lagen is 64 cm, met dikke voegen van ca. 2 cm). Het verband van de buiten- en binnenmuren – voor zover zichtbaar op binnenfoto's uit de tijd toen de muren ontleisterd waren – blijkt heel onregelmatig: staand- en kruisverband lopen door elkaar.⁶⁸ [6.9, 6.10] De begijnhofkerk van Sint-Truiden is daar dus een goede illustratie van.

Baksteen werd ook gebruikt voor kleine herstellingen en aanpassingen, onder meer bij de linker deurstijl van de westpoort van de kerk, aan de hoeksteunberen van de voorgevel en aan de binnenkant van de top van de apsismuren. Enkele herstellingen met bak-

[6.23] Het houten tongewelf met ribben op het schip werd in twee fasen aangebracht (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

stenen, die door de restaurateurs als onesthetisch werden beschouwd, werden vervangen met passende natuurstenen, bijvoorbeeld in het koor en op de westgevel rond de vensteropeningen. Op de buitenmuren van het westschip werden de muren bepleisterd om de talrijke herstellingen aan het oog te onttrekken.

Bepkeistering

Veel bakstenen van de buitenmuren van het oostschip dragen sporen van bepleistering. Toch waren ze oorspronkelijk niet bepleisterd, zoals blijkt uit de voorstellingen op de twee schilderijen uit de eerste helft van de 17de eeuw. [6.6] Waarschijnlijk werden de buitenmuren in de loop van de 18de eeuw gewit.

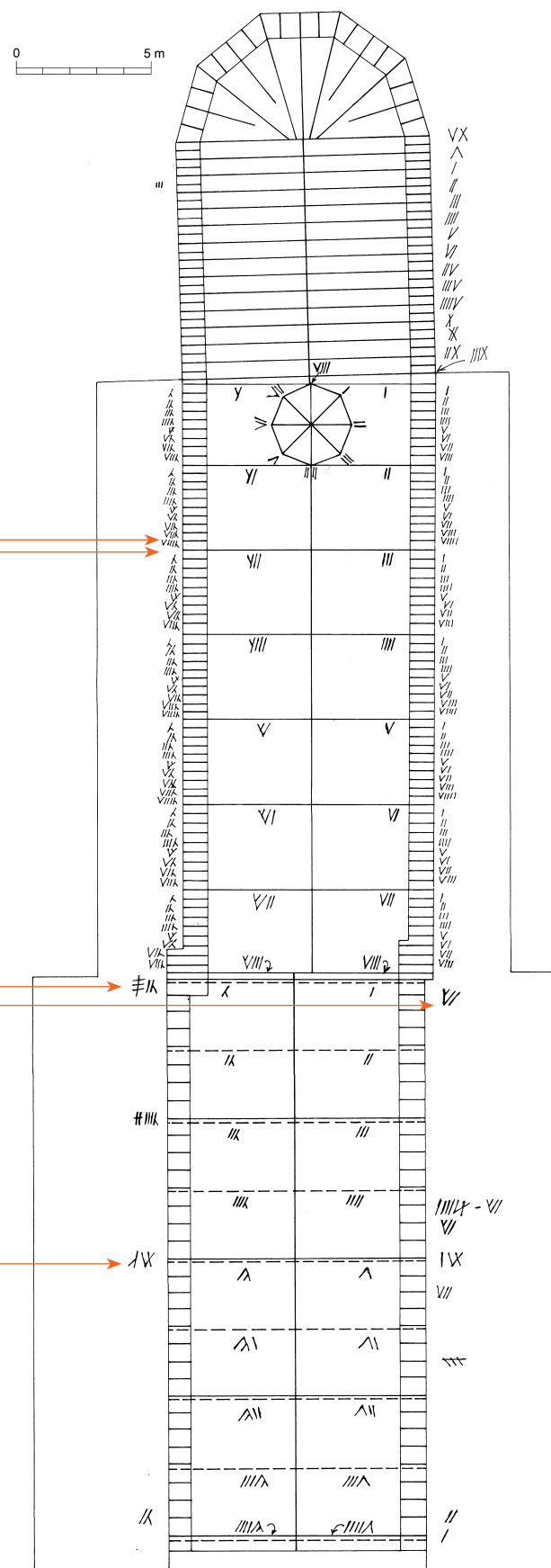
De binnenmuren en de pijlers daarentegen waren oorspronkelijk wel bepleisterd en ze droegen ook muurschilderingen.⁶⁹ Door de eeuwen heen werd de kalklaag herhaaldelijk opgefrist en soms vond een volledige opknopbeurt plaats. Zo wordt bijvoorbeeld *eene karre kalk die in het timmerhuys beslagen licht om de kercke te witten* in een rekening uit 1692 vermeld.⁷⁰ In 1742, na de herstelling van het dak, is er sprake van een uitgave aan *Conincx voor den coer* [koor?] *te witten*.⁷¹ Een overeenkomst uit 1784 tussen hoogmeesteres Agnes Victoria de Hubens en meester-metselaar Jean François Uidal betreft het witten van de kerk, met overal drie kalklagen en, waar nodig, vier of meer.⁷²

Behalve de muurschilderingen en de pijlers werd de volledige binnenbepleistering tijdens de restauratie van 1934 verwijderd om het metselwerk zichtbaar te maken. Tijdens de restauratie van de jaren 1970 werden alle binnenmuren opnieuw gewit, behalve de triomfboog en de muren van het koor.⁷³ [6.5, 6.22]

De drie kapconstructies van de begijnhofkerk

Één van de merkwaardigste kenmerken van de begijnhofkerk is de aanwezigheid van dakkappen met houten tongewelven in het koor en de middenbeuk. Die kappen zijn oorspronkelijk, bepalen zowel de binnenruimte als het bouwvolume, en vormen dus een fundamenteel onderdeel van de driedeligheid van de kerk. [6.23] De kappen van de zijbeuken werden in de loop der tijd vervangen.

De drie delen van de kapconstructie behoren tot drie verschillende types en illustreren op een prachtige manier de evolutie van de kappen met houten tongewelven in de middeleeuwen. Een zo duidelijke evolutie binnen eenzelfde gebouw is uitzonderlijk. Bouwhistorisch onderzoek van de kapconstructie heeft belangrijke gegevens geleverd voor de datering en interpretatie van de kerk. [6.24]

Dendrochronologische datering bevestigd door archief

De exacte bouwdata van de drie delen van de begijnhofkerk zijn niet bekend. In februari 2004 werd de eikenhouten structuur gedateerd door het *Laboratoire de dendrochronologie* van de universiteit van Luik.⁷⁴ De dendrochronologie is een daterings-techniek die bestaat uit het bemonsteren met een holle boor van zorgvuldig gekozen balken. De stalen, met een diameter van ongeveer 1 cm, zijn zodanig geboord dat alle groeiringen tot in de kern van het hout te zien zijn. In het laboratorium wordt van elk monster de breedte van de jaarringen nauwkeurig opgemeten en vergeleken met reeksen van gemiddelde en al gedateerde standaardcurven. Op de plaatsen waar de waarden van een monster maximale overeenkomst met de standaardcurven hebben, kan een datering volgen. Die datering is het jaar waarin de boom geveld werd. Het was gebruikelijk in de middeleeuwen dat het hout kort nadien verwerkt werd. Zo kan de ouderdom van een kapconstructie worden achterhaald. Van de aanwezigheid van spint-hout hangt de nauwkeurigheid van de datering af (soms op de lente of herfst na). In het geval van hergebruikte balken geldt de datering van het hout niet voor de kapconstructie. De bouw-historicus ziet onmiddellijk wanneer balken hergebruikt zijn: zij vertonen dan sporen van oudere verbindingen.

Het spinthout van de kapconstructie van de begijnhofkerk werd tijdens de restauratie van 1992 grotendeels weggeschuurd. Daardoor werden de laatste jaarringen onherroepelijk vernield en er moest een bijkomende groeiperiode voor het spinthout ingerekend worden. Zo kon worden vastgesteld dat de kap boven het koor tussen 1295 en 1310 werd vervaardigd, die van het westelijke deel van het schip tussen 1320 en 1360, en die van het oostelijke deel van het schip tussen 1507 en 1517. Het is niet bewezen dat het verwijderen van spinthout nuttig is. Meestal gaat de aantasting niet verder dan het malse spinthout en is er geen gevaar voor het harthout. Met het schuren zijn niet alleen de laatste jaarringen, maar ook de merken definitief verloren.

De betrouwbaarheid van de dateringstechniek werd op een verbluffende manier bewezen door doelgericht archiefonderzoek. Hanne Van Herck vond een archiefstuk over de bouw van de nieuwe kap van het schip. Het was gebundeld in een rekeningenregister van de infirmerie tussen de jaren 1507 en 1510 – precies dezelfde periode dus als die van de dendrodatering. Het archiefstuk is een overeenkomst tussen grootjuffrouw Marie van Flémalle en meester-timmerman Lemrecht: (...) *Joff. Marie van Flymale hogemestersse der baghinen hofs van Sintruden ter eender zijden en Lemrecht (...) Timmerman om te verdingen doen te maken die cappe met enen torne op die kerken des selven baghinen hofs.*⁷⁵

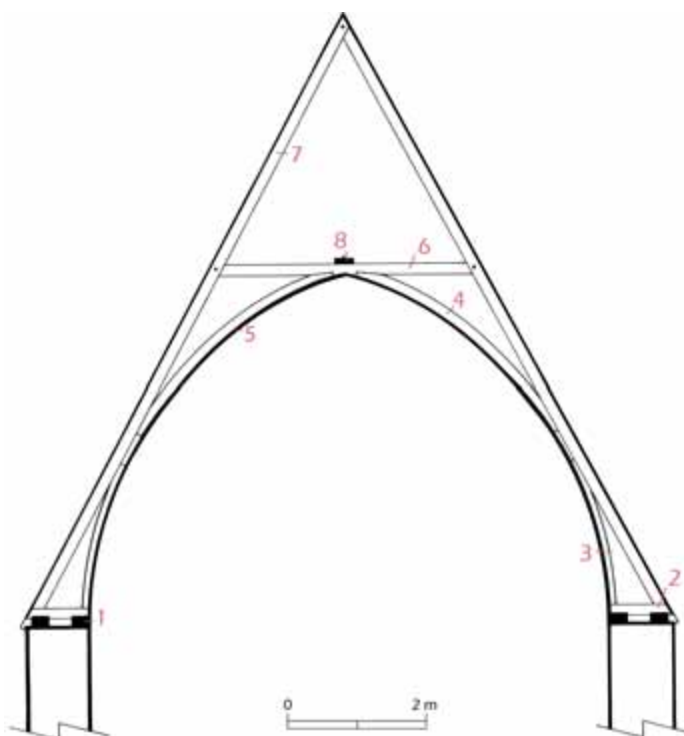
Deze mooie bron vermeldt dus duidelijk dat het om de kap en de dakruiter van het oostelijke gedeelte van het schip gaat, tussen het koor en het westelijke gedeelte of ‘achterste kerk’ (*die cappe met enen torne maken sal vanden chore totter alder*

kerken of achterster kerken toe). De tekst geeft ook aan dat die even hoog moeten zijn als die van het koor (*synen lasse gelyck vanden hoichden vanden core van dese kercke voirs*).

De sporenkap met tongewelf op het koor

De kap op het koor is van het meest eenvoudige type: een sporenkap met een hanenbalk waaronder een tongewelf is aangebracht.⁷⁶ [6.26] Elk van de vijftien spanten heeft de vorm van een hoofdletter A met een helling van 60°. [6.25] De sporen en de hanenbalken hebben een doorsnede van 12/13 × 12/13 cm, en de afstand tussen twee spanten varieert tussen 44 en 52 cm. Boven de apsis vormen vijf sporen de polygonale afsluiting van het dak. [6.27] Er zijn geen trekbalken noch makelaars of middenstijlen. Bovenaan zijn de sporen halfhouts verbonden, terwijl de hanenbalken met pen en gat in de sporen zijn verbonden. Een toognagel zet elke verbinding vast. Ook de kapvoet is eenvoudig en bestaat uit twee muurplaten en halfhouts verbonden blokkelen. De voeten van de daksporen zijn in de blokkelen gepend, boven de muurplaat die het meest naar buiten is geplaatst. Boven de andere muurplaat staat een standzoon.

De gebogen gewelfshouten – tussen de sporen en de hanenbalken van elk spant – werden vermoedelijk aangebracht na het plaatsen van de spanten. Zij bepalen het uiterlijk van het tongewelf dat een lichte spitse vorm vertoont. De beschieting bestaat uit dunne planken die tegen de gewelfhouten en de standzonen zijn gespijkerd. [6.26]

[6.25] Sporenkap met tongewelf op het koor, ca. 1295-1310: 1. muurplaat, 2. blokkeel, 3. standzoon, 4. gewelfshout, 5. beschieting, 6. hanenbalk, 7. spoor, 8. langsverbinding (THOC, 2005).

[6.24] Kartering van de telmerken op de kap en detailfoto's van telmerken (THOC, 2004).

[6.26] De beschieting van het tongewelf op het koor draagt nog sporen van haar kleurrijke afwerking (THOC, 2004).

[6.27] Polygonale afsluiting van het dak boven de koorapsis (THOC, 2004).

[6.28] Tussen de sporen werden kepers en halfhouts verbonden blokjes aangebracht om de dakkap te verstevigen (THOC, 2004).

[6.29] Overgang van de kap tussen oost- en westschip, gezien vanuit het westen (THOC, 2004).

Een opvallend detail is het voorkomen van twee gaten van houten nagels in de bovenzijde van de hanenbalk van alle spanten. De gaten kunnen gediend hebben om een verbinding in de lengterichting over de spanten te bevestigen. Op die wijze werd gezorgd voor de stabiliteit van de spanten, voordat het dakbeschot en de gewelfbeschieting waren aangebracht. Zo konden de vele spanten overeind blijven staan.

Toch vertoonde de kap van het koor een serieus stabiliteitsprobleem. Een verzakking in de lengte naar het westen is duidelijk merkbaar (22 cm tussen nok en hanenbalk). [6.40] Het lijkt alsof de kap oorspronkelijk aan de westkant tegen een gevel, boven de triomfboog, heeft geleund en is verzakt doordat die muur verdwenen is. Gezien de richting van de verzakking is het onmogelijk dat heftige winden de oorzaak zijn geweest.⁷⁷ Door die verzakking is de dakkap verstevigd met tussen de sporen aangebrachte kepers en halfhouts verbonden blokjes. Die dienden om de spanten evenwijdig te houden ondanks de verzakking. [6.28]

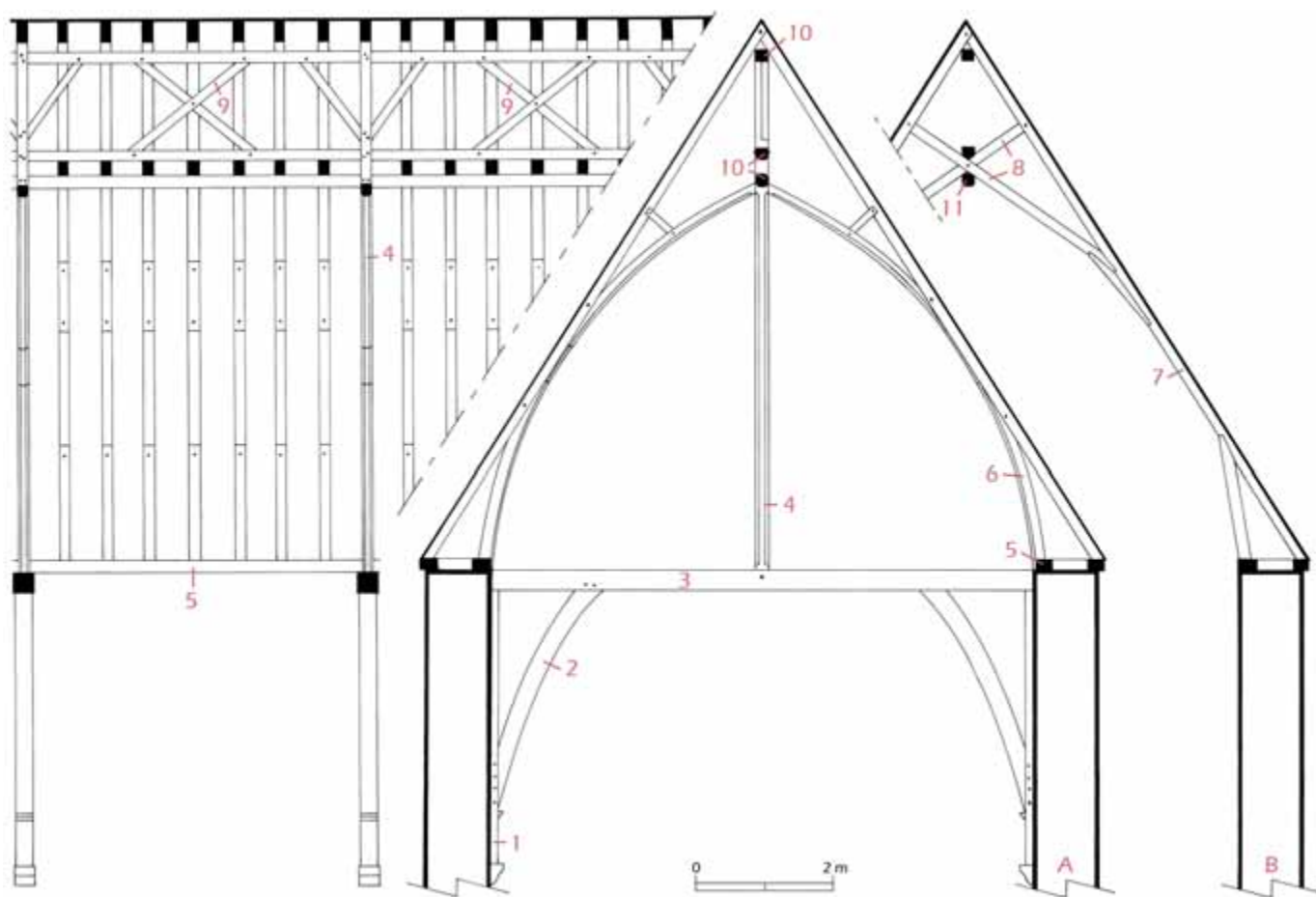
Het systeem van de telmerken is eenvoudig en bewijst dat de kap coherent is. [6.24] Uit een omzetting in de nummering van de vijftien spanten blijkt dat de kapconstructie in twee fasen opgetrokken werd. Eerst werden dertien spanten opgetrokken van het westen, waar zich toen hoogstwaarschijnlijk een gevel bevond, naar het oosten toe. De spanten dragen een doorlopende nummering met gesneden telmerken van XIII tot I. De telmerken lijken alleen aan de zuidkant aanwezig te zijn (bovenverbinding tussen de twee sporen, verbinding met hanenbalk en waarschijnlijk ook lager). Maar het is best mogelijk dat er lager aan de noordkant ook telmerken met onderscheidingstekens te vinden zijn, maar dat die verborgen blijven door het beschot. In een tweede fase werden de twee laatste spanten en de vijf sporen van het dak boven de apsis opgetrokken. Het meest naar het oosten gerichte spant draagt nummer XV en is dus het laatste van de reeks. Op het tweede spant werd geen nummer XIV gevonden, maar een plaatsingsmerk A dat doet vermoeden dat dit spant een bijzondere

rol heeft gehad bij het optrekken van de kap boven de apsis. Het is mogelijk dat het als laatste werd opgetrokken en zo de twee delen (1-13 en 15/apsis) heeft verenigd.

Om de kap van het koor dendrochronologisch te dateren werden zes monsters genomen. De aanwezigheid van spinthout op enkele balken leidde tot een nauwkeurige datering: de bomen werden tussen 1295 en 1310 geveld. Dit type eenvoudige sporenkap met houten tongewelf komt voor in 13de-eeuwse gebouwen.⁷⁸ In het voormalige prinsbisdom Luik werden enkele gelijksoortige kappen dendrochronologisch gedateerd: die van de begijnhofkerk in Tongeren (koor 1263), de minderbroederskerken in Luik (schip 1247-1255) en Hoei (koor 1267-1281), en het dormitorium van de abdij van Val-Saint-Lambert (1233-1234).⁷⁹

Een merkwaardige sporenkap met makelaar, langsribben en Andreaskruisen op het westschip

De kap op de vier westelijke traveeën van de middenbeuk is ongetwijfeld het meest boeiende deel van de kapconstructie van de begijnhofkerk. Wie in het schip staat, ziet een houten tongewelf met ribben van hetzelfde type als dat van de vier oostelijke traveeën van het schip. [6.23] Die twee gewelven werden inderdaad gelijktijdig opgetrokken en zijn te dateren in de jaren 1507-1510. Toch is er een opvallend verschil tussen de twee gewelven merkbaar. In het oostschip rusten de trekbalken op muurplaten, terwijl in het westschip muurstijlen en korbelen aanwezig zijn. Aan de zuidkant, waar het bakstenen metselwerk ook van rond 1500 dateert, is er geen muurstijl, maar een korte korbeel die zomaar uit de muur steekt. Aan de noordkant, waar het natuurstenen metselwerk het oudste is en de toestand dus nog oorspronkelijk is, is er een lange muurstijl op een natuurstenen kraagsteen en een lange korbeel. In het midden van de bovenzijde van de trekbalken zijn gaten die bewijzen dat er oorspronkelijk een met pen en gat verbonden makelaar heeft bestaan, wat dat er nog

[6.30] Sporenkap met makelaar, langsribben en andreaskruisen op het westship, ca. 1320-1360. A. gespan met makelaar, B. gespan zonder makelaar, 1. muurstijl, 2. korbeel, 3. trekbal, 4. makelaar, 5. muurplaat, 6. standzoon, 7. spoor, 8. kruisende houten, 9. andreaskruis, 10. langsrib, 11. naald (THOC, 2005).

[6.31] De kap op het westship wordt gekenmerkt door een zeldzame constructie met kruisende houten en langsribben (THOC, 2004).

[6.32] Bovenste gedeelte van de makelaar en drie langsribben (THOC, 2004).

delen overblijven van een bedekking die ouder is dan het vroeg-16de-eeuwse tongewelf. De voet van de kap hebben we niet kunnen zien, omdat die onbereikbaar is en ook gewijzigd werd. Tijdens de restauratie van de jaren 1980 werd een betonnen ringbalk geplaatst, waardoor de muurplaten werden vervangen en de blokkelen verwijderd.

Wie boven het tongewelf klimt, ziet onmiddellijk dat het tongewelf later aangebracht werd in een oudere kap die nog volledig bewaard is. [6.29] Dat deel van de kapconstructie is in minder goede staat dan dat boven het koor en het oostschip. Alle onderdelen werden hard geschuurd tijdens de behandeling van 1992, omdat het hout was aangetast. Schors en spinthout zijn nergens meer te vinden. Het is dan ook een mirakel dat de dendrochronologische analyse, op basis van zes monsters, deze kap heeft kunnen dateren – al is het met een brede tijdspanne: ze zou opgetrokken zijn in de jaren 1320-1360.

Deze 14de-eeuwse kapconstructie is van een zeldzaam type dat niet voorkomt in de referentietypologieën van Hans Janse en Patrick Hoffsummer.⁸⁰ Ze kan worden beschreven als een sporenkap met makelaar en Andreaskruisen. [6.30] De helling is 57° en de overspanning bedraagt 7,85 m. De in totaal 32 spanten tellende kap heeft vier spanten met een makelaar en trekbalk, ter hoogte van het 8ste, 16de, 24ste en 32ste spant. Het onderscheid tussen de spanten met en zonder makelaar is in deze kap fundamenteel, ook al kan niet gesproken worden van een echte spantenkap. De spanten zonder makelaar bestaan uit twee sporen die aan elkaar gebonden zijn door twee houten die kruisen tussen twee in de makelaars vastgepende langsribben. [6.31] Bij de top van de makelaar, onder de verbinding van de daksporen, is een derde langsrib. [6.32] Deze bovenlangsrib speelt gedeeltelijk de rol van een nokgording, maar is met de middenlangsrib verbonden door een Andreaskruis in de lengterichting van de kap. Deze merkwaardige constructie werkt zonder hanenbalken en flieringen, maar ontwikkelt dus haar hoofdstructuur in de lengterichting.

De spanten met makelaar hebben geen kruisende houten, maar twee gewelfhouten (schuine houten in het vlak van het spant) die in de makelaar gepend zijn en met een kalf aan de sporen zijn gebonden. De onderzijde van de gewelfhouten en die van de onderlangsrib zijn afgeschuind. Bovendien is het deel van de makelaar tussen de onderlangsrib en de trekbalk achthoekig. Die afwerking moest zichtbaar zijn vanuit het schip, zelfs als er geen gewelfbeschieting was geweest. Van een gewelfbeschieting werden trouwens geen sporen van nagels of spleten teruggevonden.

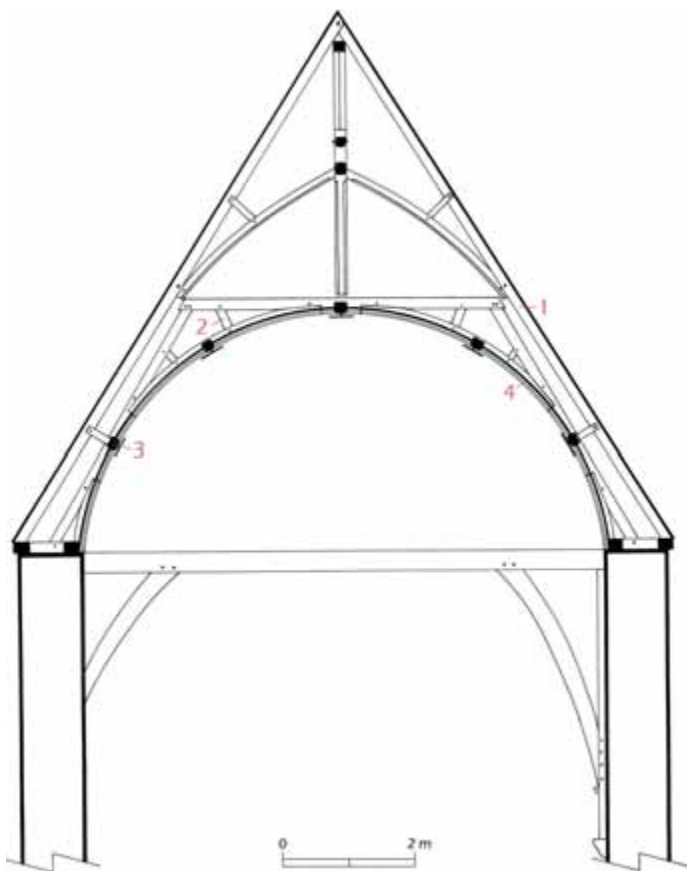
[6.33] Rechts een vlot- of eigendomsmerk, links telmerk 19 op spoor en kruisend hout aan de zuidkant van het westschip (THOC, 2004).

[6.34] Verbindingen van de langsribben met de makelaar van de kap op het westschip (THOC, 2004).

De aanwezigheid van de drie langsribben neemt de in de lengte verstevigende rol van de gewelfbeschieting over en bewijst dat die op structureel vlak niet nodig was. In de 14de eeuw was de middenbeuk dus gedekt met een ziende kap die regelmatig geritmeerd was door de spanten met trekbalken, makelaars en gewelfhouten, en die in de lengte onderstreept werd door de onderlangsrib die een soort naald vormde. [6.30]

De verbindingen zijn heel verzorgd en gevarieerd. [6.34] Er zijn halfhoutse verbindingen (top van de sporen, kruising van de kruisende houten), pen-en-gatverbindingen (langsribben en makelaar, kruisende houten en sporen) en lipverbindingen (sporen en makelaar, Andreaskruisen en makelaar, gewelfhouten en makelaar). De verbinding van de kalfjes met de sporen (door een tussenpen in twee gaten) en met de gewelfhouten (liplas) is knap bedacht. Alle verbindingen zijn met een of twee toognagels vastgezet. In de drie langsribben zijn, ter hoogte van elk spant, schuine loeven (soms een voorloef) uitgekeept om de kruisende houten en de toppen van de sporen te bevestigen en om verzakkingen in de lengte – zoals bij de kap van het koor – te vermijden.

[6.35] Kapconstructie op het westschip, huidige toestand: booggebinte met tongewelf, ca. 1507-1510 aangebracht onder de 14de-eeuwse sporenkap. Dwarsdoorsnede, reconstructie: 1. booggebinte, 2. kalf, 3. rib, 4. tongewelf (THOC, 2005).

Ondanks het wegschuren van het spinthout zijn hier en daar nog enkele gesneden merken terug te vinden. [6.24] Er blijven genoeg merken over die bewijzen dat het systeem uit een doorlopende nummering bestond, van nummer I tegen de westgevel tot nummer HH II als laatste aan de oostkant. Of de nummering verder doorliep, is onduidelijk. Het telmerksysteem maakt dus geen onderscheid tussen de spanten met of zonder makelaar. Op de kalven van de spanten met makelaar zijn de nummers 8, 16, 24 en 32 duidelijk leesbaar. Richtingstekens bestaande uit een dwarsstreep zijn aan de telmerken van de noordkant toegevoegd. Niet alleen telmerken werden aangetroffen. Op een aantal balken van verschillende spanten is eenzelfde merk te vinden.⁸¹ [6.33] Het is onmogelijk te weten of dat het persoonlijke merk van een timmerman is, ofwel een vlotmerk. Een vlotmerk is een teken dat op de balken van een loot op een stapelmarkt of op een vlot hout wordt gesneden om na verkoop de nieuwe eigenaar aan te geven.

Zoals vermeld werd in de jaren 1507-1510 een houten tongewelf met vijf ribben onder de sporenkap aangebracht. Daarvoor werden de standzonen van de spanten verwijderd en de onderste helft van de vier makelaars weggezaagd. [6.35, 6.36] naast de

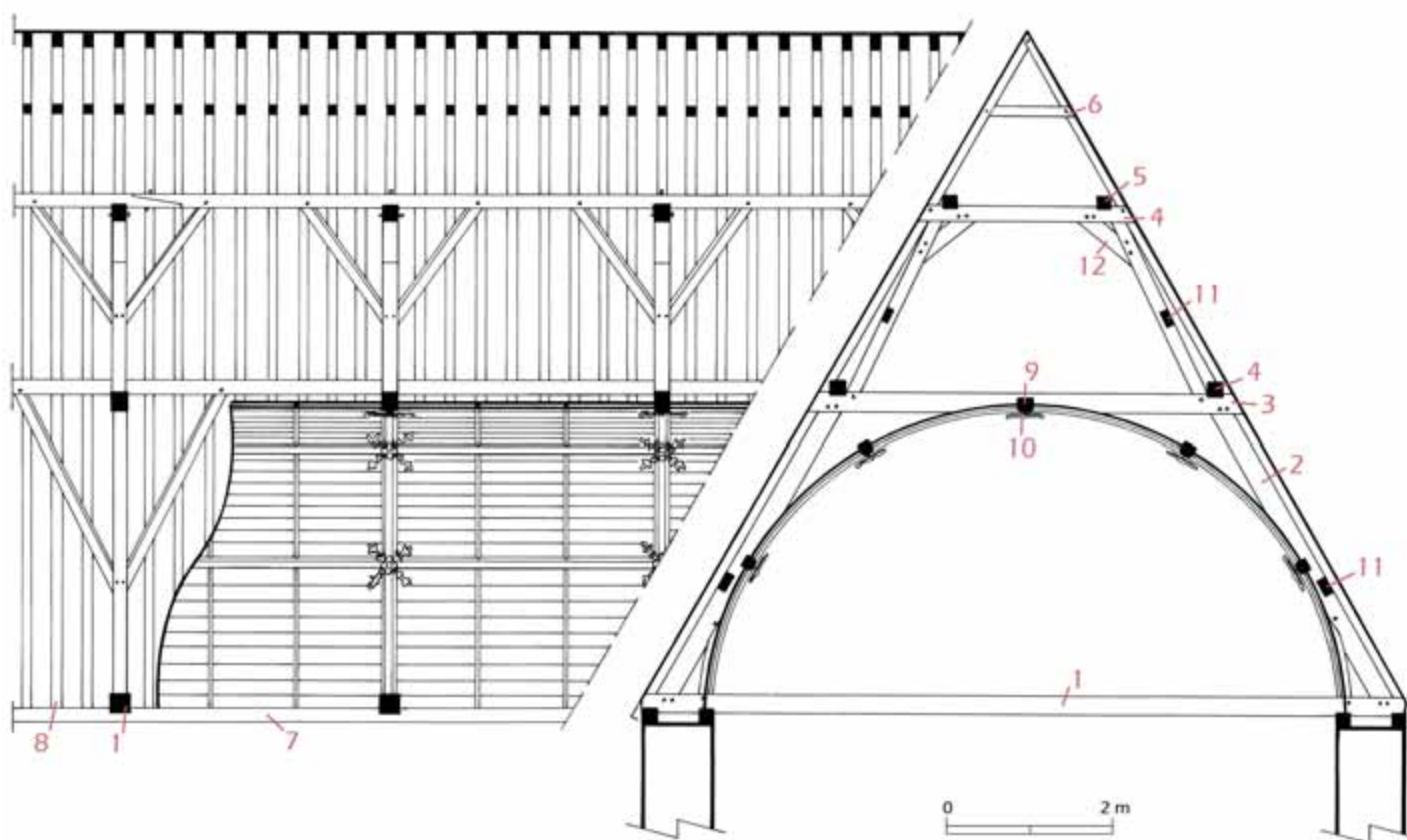
[6.36] Afgezaagde makelaar en later aangebracht tongewelf (THOC, 2004).

westgevel en spanten nummer 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28 en 32 geplaatst en eraan bevestigd met kalven en ijzerstukken. [6.35] Die booggebinten vormen portieken waaronder het tongewelf met vijf horizontale ribben werd getimmerd. Het tongewelf is van hetzelfde type als dat van het oostschip, dat verderop beschreven wordt. De booggebinten zijn genummerd van het oosten (1 tegen spoor 32) naar het westen toe (9 tegen de gevel), met een richtingsteken aan de noordkant. [6.24]

Een andere wijziging van de kap vond plaats tegen de westgevel. De drie eerste spanten en de drie langsribben werden verwijderd en vervangen door vier grof samengestelde spanten. Het gaat hier duidelijk om een snelle herstelling die gerelateerd moet worden aan de herstelling van de punt van de voorgevel. Die werken kunnen we dateren rond 1500 op basis van het gebruik van baksteen in de geveltop én het feit dat het tongewelf uit de jaren 1507-1510 onder de vier nieuwe spanten werd aangebracht.

De sporenkap met makelaar en Andreaskruisen op het westschip van de begijnhofkerk mag beschouwd worden als een *unicum*. Tot nu toe is geen gelijksoortige dakconstructie in België en Nederland bekend. In Nederland bestaan wel tientallen sporenkappen met makelaars, maar die blijken nooit gecombineerd te zijn met langsribben en Andreaskruisen.⁸² Het gebruik van Andreaskruisen is in Nederland beperkt en voor Vlaanderen is er voorlopig onvoldoende vergelijkingsmateriaal. In Wallonië zijn wel kappen met langsribben en Andreaskruisen te vinden, vooral in Luik en omgeving,⁸³ maar dan niet bij ziende kappen of bij kappen met tongewelven.

[6.37] Kap met booggebinten en tongewelf met ribben op het oostschip, ca. 1507-1510: 1. trekbalck, 2. spant, 3. spantbalck, 4. fliering, 5. bovenfliering, 6. hanenbalckje, 7. muurplaat, 8. spoor, 9. rib, 10. gewelfschotel, 11. windschoor, 12. korbeel (THOC, 2005).

De kap met booggebinten en tongewelf met vijf ribben van het oostschip

De kap van de vier oostelijke traveeën van de middenbeuk is een perfect coherente constructie. In tegenstelling tot de vier westelijke traveeën van de middenbeuk, waar het tongewelf later werd aangebracht, maakt het houten tongewelf van het oostschip deel uit van de structuur. De compositie van de kapconstructie is helemaal los van de indeling in traveeën van de middenbeuk. Terwijl het oostschip uit vier traveeën bestaat, telt de kap zeven vakken, waardoor de trekballen niet overeenstemmen met de assen van de traveeën en de bogen. Daaruit blijkt duidelijk dat timmerman en metselaar voor de bouw van het oostschip afzonderlijk hebben gewerkt.

De kap van de oostelijke traveeën van het schip telt 8 spanten en tussen elk spant een reeks van 8 of 9 sporen (in totaal 66 sporen). [6.37] De helling van het dak is 60°. Tussen de twee eerste spanten aan de oostkant en de twee bovenflieringen staan de acht stijlen van de achthoekige dakruiter. Elk spant kan beschreven worden als bestaande uit een booggebint met tongewelf, waarop een schaa gebint met flieringen rust. De kap is verstevigd door windschoren die aangebracht zijn tussen de flieringen en de spantdelen. De topdriehoek boven het schaa gebint is gevormd door de bovenste delen van de sporen en een hanenbalckje.

Het booggebint met trekbalck rust op twee muurplaten en integreert het tongewelf. [6.23] De overspanning van het tongewelf bedraagt 7,55 m. De verticale ribben zijn gevormd door de standzonen en de hoekverstijvingen of gewelfhouten. De horizontale ribben fungeren als verstijvingen in de lengterichting tussen de spanten. Op elke kruising van ribben is een vierlobbige gewelfschotel geplaatst met een schildje, rozetten en vier stralende bladeren. [6.39] De door de ribben gedefinieerde rechthoekige vakken zijn elk in drie verdeeld door twee verticale latten die op de beschieting zijn gespijkerd. De vakken van het tongewelf zijn met kleur onderstreept: de afschuiningen van de ribben zijn donkerrood geverfd en aan beide kanten van de ribben is een witte band met rode kruisjes geschilderd.

Wie boven het gewelf kruipt, is onmiddellijk onder de indruk van de regelmaat van de kap. [6.38] Imposant is zowel het modulaire en repetitieve stelsel van spanten en sporen als de gestandaardiseerde afmetingen van de onderdelen. In dat opzicht is het telmerken-systeem bijzonder rationeel. [6.24] Elk spant heeft een nummer van I tot en met VIII, met een richtingsteken op de stukken van de zuidkant (de zogenaamde Vlaamse merkwijze). Tussen de spanten zijn zeven reeksen sporen die elk een afzonderlijke nummering van I tot en met VIII hebben. Om de sporen van de zeven reeksen te onderscheiden combineert het telmerken-systeem de nummers van

[6.38] Het spel van spanten en sporen van de kap op het oostschip boven het houten tongewelf (THOC, 2004).

de reeksen en die van de sporen. Deze tel- en reeksmarken zijn op alle onderdelen herhaald, maar niet altijd op dezelfde kant van de balk. Ondanks de standaardisering en het grote aantal sporen heeft elk stuk binnen dit systeem een eigen nummer dat toch eenvoudig blijft. Dankzij de rationele combinatie van reeksen en sporen is nooit een tiental bereikt en konden de ingewikkelde en lange nummers vermeden worden.

De meeste verbindingen zijn pen-en-gatverbindingen met één of twee lange toognagels, maar de hanenbalken en de top van de sporen zijn halfhouts verbonden. Sommige verbindingen zijn vastgezet met ijzeren nagels in plaats van met houten toognagels.

Om deze mooie kap met tongewelf te dateren werden tien monsters uit de spanten en de stijlen van de dakruiter geboord. Ondanks het gebrek aan spinthout was het mogelijk de kap

dendrochronologisch te dateren. De synchronisatie met de standaardcurve leverde echter twee heel verschillende data op: 1507-1517 of 1710-1720. Dit resultaat is uitzonderlijk, maar statistisch niet onmogelijk. De typologie van kap en tongewelf pleitte zonder twijfel voor de oudste datering. En de archiefvondst van de overeenkomst die grootjuffrouw Maria van Flémalle en meester-timmerman Lemrecht sloten in de jaren 1507-1510, hakte de knoop definitief door.⁸⁴

De kap van het oostschip van de begijnhofkerk van Sint-Truiden mag gerelateerd worden aan een andere bron uit die tijd: een bestek uit 1499-1501 voor de reconstructie van de kap van het schip van de Sint-Pieterskerk in Rotselaar, bij Leuven.⁸⁵ Deze kerk was in 1489 verwoest door het leger van Maximiliaan van Oostenrijk. Op basis van de nauwkeurige beschrijving van deze inmiddels verdwenen kap hebben Hans Janse en Luc Devlieghe het gebint kunnen reconstrueren.⁸⁶ Het is precies hetzelfde type als in Sint-Truiden, met booggebinten en een tongewelf met vijf ribben. Janse en Devlieghe tekenen een spitstongewelf voor, maar de sporen van de kap tegen de binnenkant van de nog bestaande middeleeuwse westertoren bewijzen echter dat het tongewelf de vorm van een rondboog had, zoals in Sint-Truiden.⁸⁷

[6.39] Gewelfschotel op de kruising van de gewelfribben in het oostschip (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[6.40] Overgang tussen de verzakte sporenkap op het koor en de kap met de dakruiter op het oostschip (THOC, 2004).

In Nederland komen tongewelven met vijf horizontale ribben voor in Zeeland, Noord-Brabant, Zuid- en Noord-Holland en Utrecht. “Tot omstreeks 1540 is het gebied vrijwel hetzelfde als dat van tongewelven met drie ribben. Daarna breidde het zich uit naar het noorden, tegelijk met het gebruik van de nokgording. Veel van deze kappen zijn in de loop van de eeuwen gesloopt, vooral in de provincie Noord-Brabant. (...) In België treft men veel [sic] tongewelven aan met vijf horizontale ribben uit de tweede helft van de 15de eeuw tot de 17de eeuw, onder meer in Henegouwen, in het zuidelijke deel van Vlaanderen en in Limburg.”⁸⁸ In Engeland zijn gelijksoortige tongewelven met ribben gewoon.⁸⁹ In tegenstelling tot Nederland is dit type kapconstructie in België tot nu toe weinig bestudeerd, met uitzondering van een reeks 16de-eeuwse tongewelven in

Henegouwen, gekenmerkt door met krokodillenkoppen versierde trekbalken.⁹⁰ In Sint-Truiden is een ander tongewelf met vijf horizontale ribben bewaard in de kapel van het voormalige kapucijnenklooster, maar het dateert uit 1624 en is nu achter een stucgewelf verborgen.⁹¹

Uit vergelijkingen met Nederlandse voorbeelden uit dezelfde periode blijkt dat de beschildering van tongewelven gebruikelijk was.⁹² Dat was trouwens ook het geval bij stenen gewelven. En ook de op de kruising van de gewelfribben gespijkerde schotels met stralen waren gebruikelijk.⁹³ Meestal zijn deze gewelfschotels figuraal besneden en beschilderd, zoals de sluitstenen van kruisribgewelven. Door de afwezigheid van figuratieve motieven is de versiering van het tongewelf van de begijnhofkerk in Sint-Truiden sober te noemen. [6.39]

De portalen en deuren

De kerk heeft vier toegangen, namelijk het hoofdportaal in het midden van de westgevel, de koordeur aan de zuidkant van de eerste travee van het koor, en twee zijingangen in de zijbeuken van het oostschip. Één zijingang bevindt zich aan de zuidkant van de derde travee, één aan de noordkant van de vierde travee. De vier doorgangen zijn opvallend klein, waardoor moeilijk kan vastgesteld worden welke toegang de belangrijkste was.⁹⁴ De zijingangen waren voor de begijnen bestemd: via paadjes door het kerkhof konden ze rechtstreeks de zijbeuken van het oostschip ingaan vanuit het noviciaat aan de noordkant van de kerk en de infirmerie aan de zuidkant. De koordeur was de enige toegang tot het koor en was dus voorbehouden voor de pastoor en waarschijnlijk ook voor de begijn die verantwoordelijk was voor de sacristie. Het portaal van de westgevel, dat 'hoofdingang' wordt genoemd – niet door de afmetingen, maar wel door de ligging – kon door begijnen en leken worden gebruikt.

Het westportaal

Opvallend zijn de kleine dimensies van het westportaal ten opzichte van de voorgevel. De niet meer dan 1,61 m brede doorgang met een kleine rondboog lijkt te buigen onder het rijzige spitsboogvormige middenvenster en het bovenvenster met rijk maaswerk. Dit contrast is het resultaat van veranderingen van de voorgevel in de loop der eeuwen. Het portaal behoort tot de oudste bouwfasen van de begijnhofkerk, rond 1260, en is volledig uit Gobertangesteent gehouwen. [6.42] Het stukje geprofileerde baksteen in het midden van de linker deurstijl is een herstelling.

Het rondboogportaal vertoont een geprofileerde deuromlijsting met vier kralen en drie hollijsten. Tussen de deurstijlen en de boog is aan weerskanten een rij kapiteeltjes uit een steen gehouwen. [6.41] De decoratie ervan is beperkt tot enkele

gestileerde bladmotieven. De waterlijst van het muurwerk is onderbroken ter hoogte van de kapitelen en volgt de boogstenen van het portaal. De twee deuren zijn oud en zouden best oorspronkelijk kunnen zijn.

Het fraaiste onderdeel van het portaal is ongetwijfeld het timpaan dat op twee typisch 13de-eeuwse geprofileerde consolen rust en uit een dwars op het groefleger geplaatst blok Gobertangesteent gehouwen is. Wat overblijft van de decoratie van het timpaan is een ondiep, uit de steen gespaard maaswerkmotief tussen twee vierpassen, en een grote, ietwat gedrukte drielob. Hoogstwaarschijnlijk waren deze architectonische motieven gekleurd en dienden ze als kader voor geschilderde figuren. Het is heel makkelijk om zich figuren van heiligen voor te stellen in de twee vakken van de tratering – bijvoorbeeld de Heilige Trudo en de Heilige Agnes – en andere motieven in de vierpassen. Helaas zijn er geen sporen van kleur bewaard.

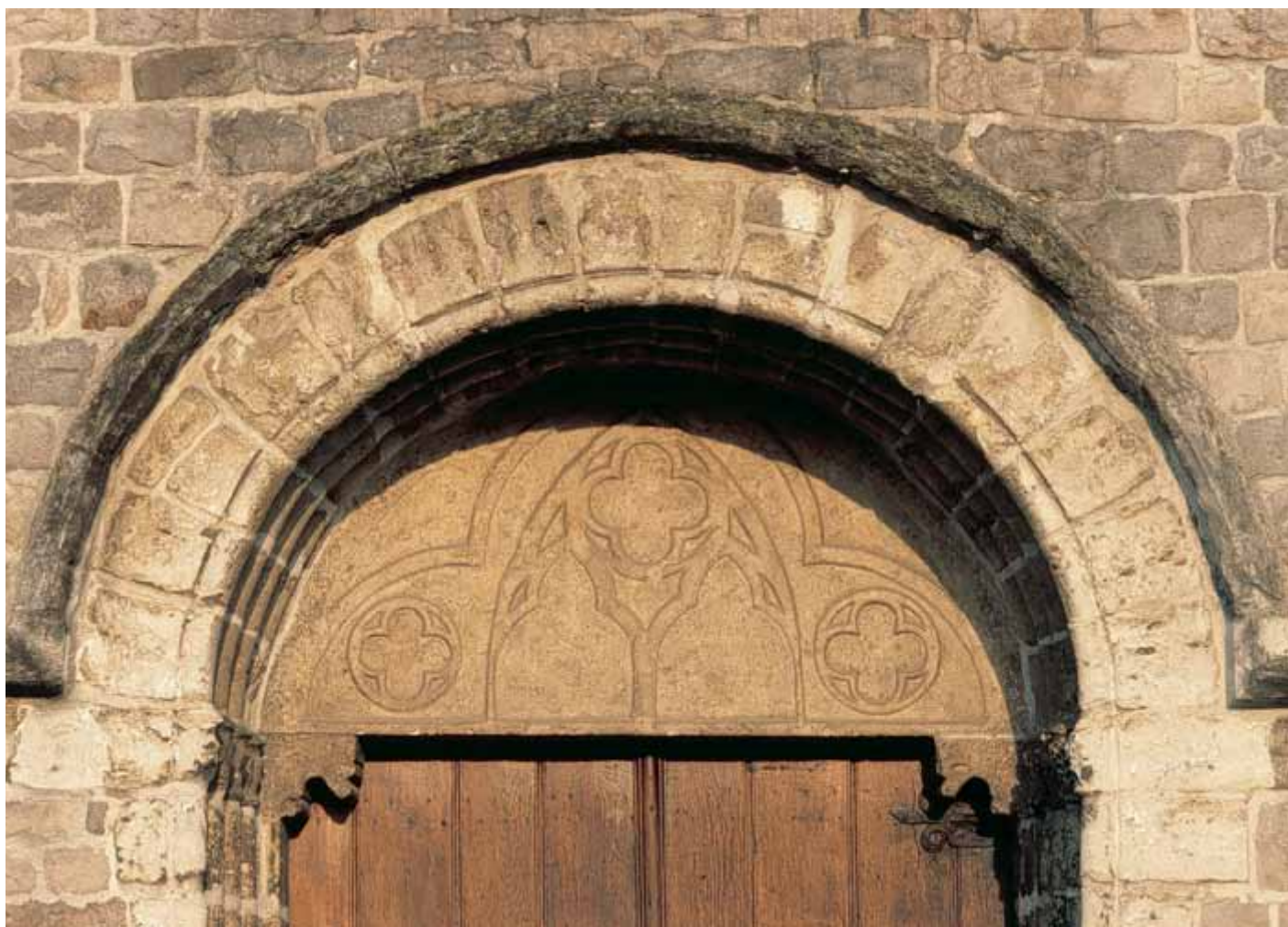
In de onderste helft van het venster boven het portaal hing tot midden jaren 1970 een kruisbeeld onder een afdakje. Tijdens de restauratie werd het kruisbeeld verwijderd om het venster volledig vrij te maken. Daardoor is een belangrijk gegeven van de voorgevel van de begijnhofkerk verloren geraakt en het mooie laatgotische kruisbeeld werd verwaarloosd.⁹⁵ Het zou zinvol zijn het terug te plaatsen. Op de gevel van de begijnhofkerk van Tongeren is een soortgelijk kruisbeeld tussen een Maria- en een Sint-Jansbeeld bewaard.

We willen hier ook wijzen op een fout die in de literatuur soms opduikt, namelijk dat dit westportaal een laatromaans portaal zou zijn.⁹⁶ Die vermelding steunt op het totaal achterhaalde idee dat de vorm van een boog de stijl en de datering bepaalt. Het op het timpaan getekende maaswerk is echter volledig gotisch en de stijlkenmerken van de verdwenen decoratie zijn onbekend. Het portaal van de begijnhofkerk is niet dat van een kathedraal en zijn bescheidenheid verwijst gewoon naar een andere realiteit.

[6.41] Kapitelen en korbeel van het westportaal (THOC, 2004).

[6.42] Timpaan van het westportaal (THOC, 2004).

De koordeur

De doorgang aan de zuidkant van het koor werd in 1929 door Guillaume Govaerts ontdekt en tijdens de restauratie van 1934-1935 vrijgemaakt.⁹⁷ Eeuwenlang was die deur aan het oog én aan verwerking onttrokken door een uitbouw van de sacristie, wat de goede bewaring van de steen verklaart. Ook de deur en het ijzerwerk zijn bewaard gebleven. De geprofileerde deuromlijsting is uit Gobertangesteent vervaardigd en behoort tot de oudste bouwfasen van het koor, rond 1260. [5.1] Het timpaan is het mooiste stuk sculptuur uit de begijnhofkerk. Het is trouwens ook de enige in steen gehouwen figuratieve afbeelding.

Net als het timpaan van het westportaal is dat van de koordeur uit een dwars op het groefleger geplaatst blok Gobertangesteent gehouwen. De afmetingen zijn iets kleiner en de decoratie is rijker. In de halfronde boog van het timpaan is een drielob ingeschreven: in het midden staat het Lam Gods tussen gevarieerde bladwerkmotieven, waaronder klimop en eikenblad. [6.43] Ook de zwikken van de drielob zijn gevuld met bladwerk, dat hier moet begrepen

worden als symbool van leven en verrijzenis. Het Lam Gods heeft een karakteristieke houding. De omgedraaide kop is omringd met een kruisnimbus, het specifieke onderscheidingssteken van Christus, en een voorpoot draagt de kruisstandaard.

Het Lam Gods is het voornaamste diersymbool van Christus.⁹⁸ De profeten zagen hem als het Lam, Johannes de Doper noemt hem het Lam Gods (*Ecce Agnus Dei...*) en de evangelist Johannes ziet in zijn Openbaring het geslachtofferde Lam op de hemelse troon. Het Lam Gods is al in de vroegchristelijke kunst aanwezig. Het wordt onder meer geassocieerd met de paradijstroken, de kelk en het kruis (inclusief de kruisstandaard), al naargelang de iconografische betekenis van de afbeelding naar de eucharistie of naar de verrijzenis verwijst.⁹⁹ Portaaldecoraties met afbeeldingen van Christus – kruis, Lam Gods, Majestas Domini, Laatste Oordeel – zijn in de middeleeuwen gangbaar. Op grafstenen in de kerk herinnert het Agnus Dei aan de liturgie ‘Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt, geef hen de rust’ (*Agnus Dei qui tollis peccata mundi, dona eis requiem*).

De iconografische betekenis van de paradijspoort

Paul Van den Bremt

De iconografische betekenis achterhalen van de paradijspoort stelt een aantal problemen. Een eerste probleem is de exacte identificatie van de planten. Tot het einde van de middeleeuwen werd er slechts in zeldzame gevallen aandacht geschonken aan een biologisch exacte weergave. Planten en dieren werden gestileerd weergegeven, wat een biologisch exacte wetenschappelijke identificatie vaak moeilijk, zo niet onmogelijk maakt.

Een tweede probleem is dat van de middeleeuwse symboliek. Vele symbolen hebben een meervoudige betekenis. De eigenlijke betekenis hangt af van de context waarin ze worden gepresenteerd en in bepaalde gevallen zelfs van de regio waarin ze voorkomen. Maar precies door die symbolische waarde van bepaalde soorten in een welbepaalde context, kunnen we ons wagen aan een identificatie van gestileerde afbeeldingen. Toch blijft elke verklaring enigszins speculatief.

Aan de bovenzijde van de stenen omlijsting van de deur bevinden zich links en rechts in twee aparte vakken gestileerde eikenbladeren en eikels. In de christelijke symboliek heeft de eik vaak een negatieve connotatie gekregen, onder meer door de associatie met boomverering bij de nog niet gekerstende heidense volkeren en door een hardnekkig bijgeloof bij de bekeerden als een soort atavistische reflex. Daarom werden eeuwenoude eiken op veel plaatsen door overrijverige missionarissen geveld. Als eikenloof in de christelijke symboliek opduikt, dan is het vaak alleen ter versiering. Toch denken we dat hier meer aan de hand is. Vermoedelijk staat de eik met zijn afvallende loof op de paradijspoort symbool voor het eindige menselijke leven en voor de menselijke levenskracht. De eik figureert met andere woorden als een soort aardse levensboom.¹⁰² De symboliek van zo een levensboom dook al op in de voorchristelijke tijd. De eikenbladeren links zouden de mannelijke levenskracht kunnen voorstellen, de eikenbladeren met eikels rechts de vrouwelijke. Ook het feit dat ze zich in twee vakken bevinden, apart van het hoofdafereel, kan symbolisch worden opgevat: de menselijke aardse levenscyclus staat los van het hiernamaals.

Het hoofdafereel wordt gedomineerd door het Lam Gods het staat symbool voor Christus die de zonden van de wereld op zich neemt. Links en rechts ervan worden symbolen van het eeuwige leven voorgesteld: links klimop, rechts acanthus. Beide plantensoorten zijn groenblijvend en symboliseren alleen al om die reden eeuwigheid. Wat opvalt, is dat net zoals bij

de eik ook deze plantensoorten al dezelfde symboliek hadden in de voorchristelijke tijd.¹⁰³ Zou die continuïteit hier in het hart van Haspengouw te maken kunnen hebben met de verstengeling van door Kelten en Germanen beïnvloede inheemse symbolen, Gallo-Romeinse symbolen en christelijke symboliek? Deze streek in het Haspengouwse leemgebied wordt in elk geval gekenmerkt wordt door de vrijwel onafgebroken bewoningscontinuïteit, zeker vanaf de Keltische periode.

In de christelijke traditie staat klimop niet alleen symbool voor eeuwigheid en voor onsterfelijkheid van de ziel, maar ook voor trouw en allesomvattende liefde, een voor de hand liggende symboliek voor een zich letterlijk hechtende plant. Het mediterrane wintergroene plantengeslacht *Acanthus*, afgeleid van het Griekse *ακανθα* of 'doornig gewas', heeft – zoals de naam het zegt – een wat doornig uiterlijk en verzinnebeeldt in de christelijke symboliek vaak de pijn van de zondigheid.

Het moeilijkst om te ontsluiten zijn de beide plantenbladeren links van het kruis. Wellicht gaat het hier om een vijgenblad en een door plaatsgebrek wel erg gestileerd wingerdblad worden weergegeven. De combinatie van wingerd en vijg komt in de christelijke symboliek wel vaker voor. Het blad van de wingerd, het dichtst bij het kruis, kan hier een attribuut zijn van de voorstelling van Christus als 'wijnstok' die het hele mensengeslacht draagt, maar het kan ook symbool staan voor de eucharistie. Het vijgenblad refereert vermoedelijk aan een passage uit het Johannesevangelie: (...) *Jezus antwoordde: Omdat ik U zeide dat Ik u onder de vijgeboom zag geloofd ge? Gij zult grotere dingen zien dan deze (...)*.¹⁰⁴ De vruchtloze vijgenboom staat, met die betekenis voor ogen, symbool voor de gelovige die genade ervaart.¹⁰⁵ In het Oude Testament vinden we ook enkele keren de uitdrukking *Onder zijn wijnstok en zijn vijgenboom toeven*¹⁰⁶, wat zo veel betekent als 'een vredig leven slijten'. Misschien kan hier de parallel gezien worden met het vreugdevolle (eeuwige) leven dat een goede christen in het Messiaanse rijk zal krijgen. Of is dat te verzocht? In deze regio waren wijnbergen in de middeleeuwen immers geen zeldzaamheid...¹⁰⁷

Volgens deze interpretatie omvat de symboliek van de paradijspoort een hoopvolle boodschap voor de gelovige. Wie oprecht in Christus gelooft, zal genade verwerven voor zijn zonden. Hem wacht het eeuwige leven.

[6.43] Timpaan van de paradijspoort met voorstelling van het Lam Gods aan de zuidkant van het koor (THOC, 2004).

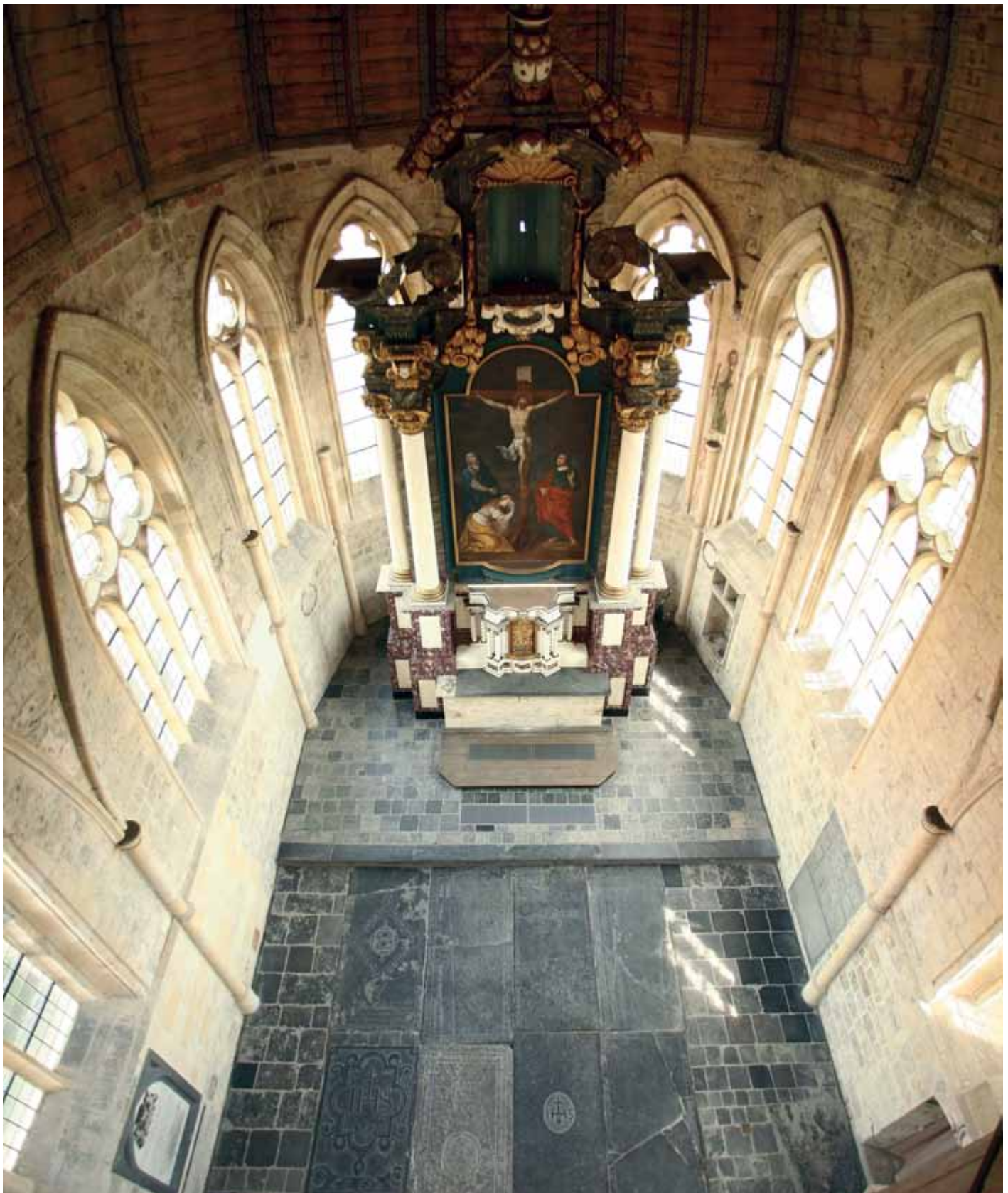
In België komen enkele middeleeuwse timpanen met vergelijkbare 13de-eeuwse afbeeldingen van het Agnus Dei voor, onder meer in de parochiekerk van Villers-la-Ville (afkomstig uit de abdijkerk van Villers), in de Sint-Genovevakerk in Oplinter, en in de Sint-Gertrudiskerk in Nijvel.¹⁰⁰ In de begijnhofkerk is het Lam Gods afgebeeld op het altaarblok van het Sint-Anna-altaar en op twee grafzerken.¹⁰¹

Via de koordeur had de pastoor toegang tot het sanctuarium van de kerk. De deur diende ook als doorgang naar het kerkhof tijdens begrafenisliturgieën van begijnen en wordt daarom paradijsportaal genoemd. De iconografische betekenis van het timpaan bevestigt die functie, zoals hierna aan bod komt. Paradijsportalen bevinden zich meestal in de (noord)transeptarm, zodat de processies niet door het sanctuarium moesten gaan. In de begijnhofkerk is er echter geen transept.

De zijingangen

De twee zijingangen van het oostschip krijgen hier weinig aandacht vanwege hun eenvoudige korfboogvormige omlijstingen in Gobertangesteent en vernieuwde deuren. [3.6] Beide behoren tot de vroeg-16de-eeuwse bouwphase en ze hebben bijna dezelfde afmetingen. De ingang aan de noordkant was lang dichtgemetseld en werd pas rond 1975 heropend. Aan de noordkant van de kerk stonden tot in de jaren 1950 geen huizen en een doorgang was dus niet meer nodig.

[6.44] Gezicht op de koorapsis (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

De vensters

Er zijn dertig vensters in de kerk. Ze vertonen een buitengewone variëteit aan vormen en invullingen, die verwijzen naar verschillende bouwfasen, aanpassingen en restauraties. Daarom zijn een nummering en een systematische beschrijving noodzakelijk. [6.45] Geen enkel venster bewaart oorspronkelijke glasramen. Vandaag is overal ongekleurd glas in lood geplaatst. Over gebrandschilderde glas-in-loodramen is niets bekend, over (onwaarschijnlijke) restauraties van traceringen in de 19de eeuw evenmin.

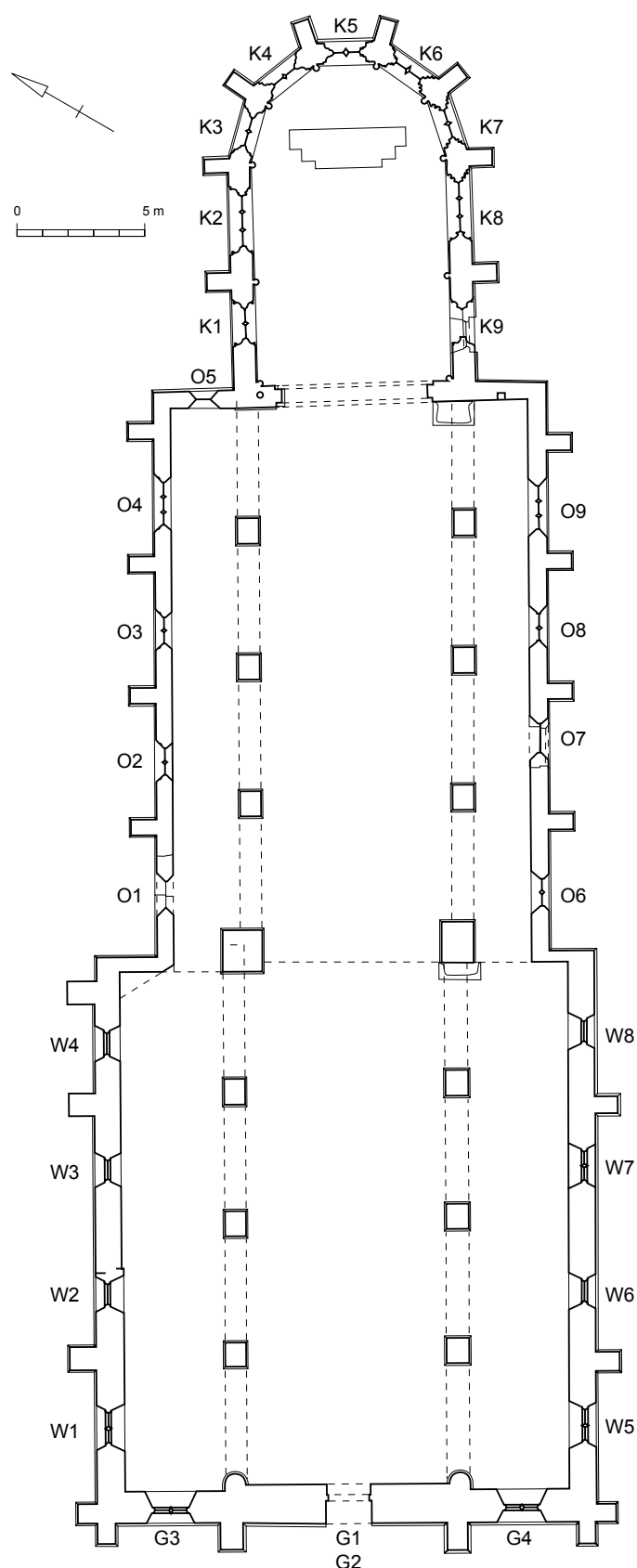
De koorvensters

De verschillende vormen en traceringen van de negen koorvensters zijn onmiddellijk merkbaar. [6.1, 6.44] Er zijn ook opvallende variaties in de stijlen van de vensters, soms in hetzelfde venster. Dat is een gevolg van de twee bouwfasen van het koor: in een tweede fase werden alle vensters aangepast en verhoogd. Toch werden in sommige vensters de onderste delen van de vensterstijlen van de eerste bouwphase bewaard en geïntegreerd. In de beschrijving die volgt worden de vensters van K1 (noord) tot K9 (zuid, boven de koordeur) genummerd.

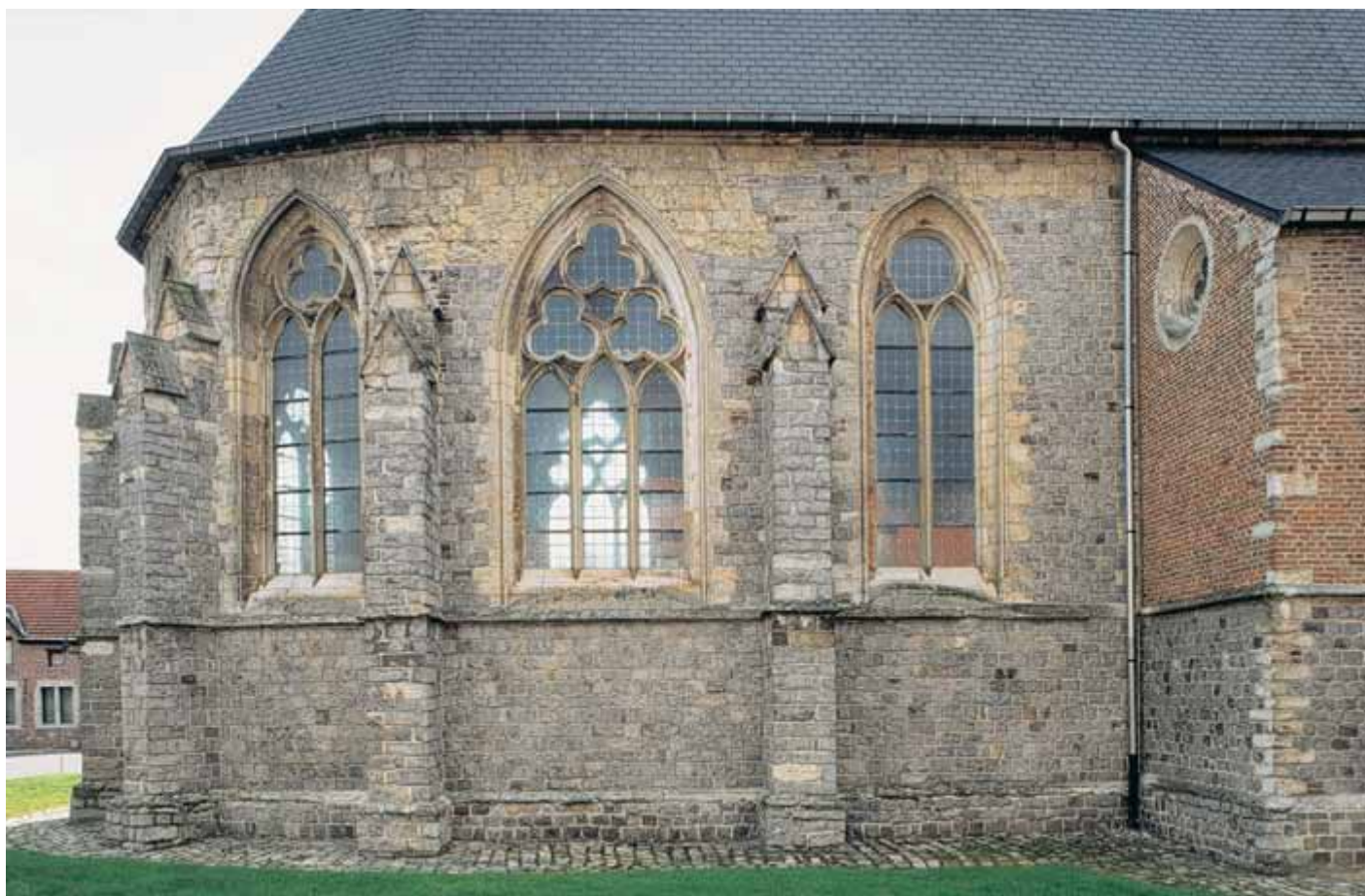
Twee vensters werden in de jaren 1970 gerestaureerd. Het maaswerk van venster K4 is volledig nieuw. Venster K5, dat in de as van het koor staat, was lang met baksteen dichtgemetseld. Waarschijnlijk vond die ingreep plaats rond 1700, om tegenlicht te vermijden toen het nieuwe hoofdaltaar werd opgetrokken. Voorts werd de beglazing van alle ramen rond 1976 vervangen door ongekleurd glas dat in een rechthoekig patroon is geplaatst. Waarom de bestaande ruitpatronen niet bewaard bleven en aangevuld werden, is niet duidelijk.¹⁰⁸

Er zijn twee types traceringen naargelang het raam breed of smal is. [6.46] Beide zijn even oud en gaan terug tot de verhoging van het koor rond 1300. Het maaswerk mag dus beschouwd worden als homogeen. Enerzijds is er het brede type (ramen K2 en K8), dat bestaat uit drie spitsbooglichten – het midden ietwat hoger – en drie driepassen. De zwikken tussen de boogjes en driepassen zijn opengewerkt en beglaasd. Die twee driedelige vensters staan aan weerskanten van het hoogaltaar. Anderzijds bestaat het smalle type (ramen K1, K3, [K4], K5, K6, K7 en K9) uit twee spitsbooglichten en een grote oculus. De dorpel van raam 9 past zich op een ongebruikelijke getrapte manier aan de boogrug van de koordeur aan.

Het onderzoek van de vensterstijlen en hun profielen is minder eenduidig. Er zijn twee verschillende types die naar de twee bouwfasen van het koor verwijzen. Elk type vertoont twee varianten in de profilering. Het oudste type, van rond 1260, is alleen te vinden bij de ramen K6 (enkel de weststijl), K7 (beide stijlen) en K8 (enkel de ooststijl). Het gaat hier niet meer om vensters of binnen- en buitenkant, maar wel om muurdammen. De muurdam of penant is het deel van een muur tussen twee openingen, in dit geval samen met een steunbeer. Ramen zijn gaten in de muren, terwijl de muurdammen het metselwerk vormen en als zodanig worden opgetrokken. We hebben hier dus te maken met twee volledige muurdammen (K6 west/K7 oost; K7 west/

[6.45] Plattegrond met nummering van de vensters (THOC, 2008).

[6.46] Vensters aan de noordkant van het koor van de begijnhofkerk (K1-K3) (THOC, 2004).

K8 oost) tot op de hoogte van de geboorte van de bogen. Het tweede profieltype behoort tot de verhoging. De rijk geprofileerde stijlen bestaan uit drie kralen die op basementjes rusten, en vier hollijsten. [6.47] Stijl K8 oost heeft maar twee kralen en is dus een variant. Het jongste type, van rond 1300, wordt bij alle andere ramen aangetroffen (K1, K2, K3, K4, K5, K6 ooststijl, K8 weststijl, en K9) én bij de bogen van de negen koorvensters. Het profiel bestaat uit een hollijst en een penant gevolgd door een kenmerkende wijde en ondiepe uitholling. [6.48] Variatie is te vinden in de rand tegen het glas dat soms een tweede kraal vertoont (K3, K4, K5, K6 ooststijl, K8 weststijl, en K9) en soms een tweede uitholling in de plaats heeft (K1 en K2).

Het is dus duidelijk dat bij de verhoging van het koor alle vensters werden aangepast. Ze werden allemaal verhoogd, maar sommige penanten en klaarblijkelijk alle steunberen werden bewaard. In se zijn deze profielverschillen helemaal niet storend. En ze vormen voor de bouwhistoricus een bijzonder waardevolle aanduiding. [6.50]

Hoe de oorspronkelijke vensters er precies uitzagen, is niet meer te achterhalen. Toen het koor lager was (even hoog als de steunberen), was er weinig ruimte tussen de waterlijst en de dorpels enerzijds en de top van de muren anderzijds. Waarschijnlijk waren de vensters

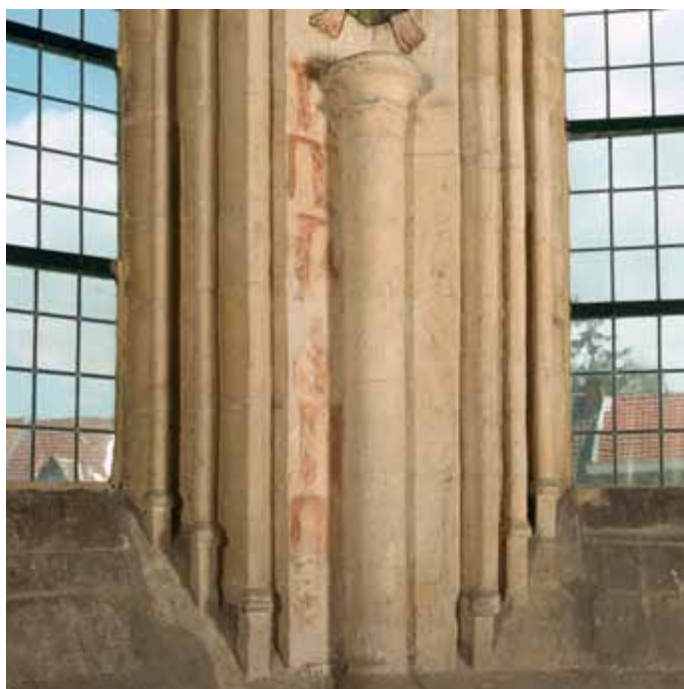
kleine lancetten, per twee of drie in elke travee geplaatst. Ze konden ofwel helemaal gescheiden zijn¹⁰⁹, ofwel samen onder een korfboog staan.¹¹⁰ Gezien de hoge kwaliteit van het oorspronkelijke koor (tracé, metselwerk) en van de rijke profilering moeten we ons voorstellen dat die eerste lancetten veel rijker waren en van een ander type dan die van de zijbeuken van het westschip. Toch moesten ze, geen halve eeuw na de bouw ervan, de weg ruimen voor een hoger en lichter koor, met grote ramen met maaswerk.

De vensters in de voorgevel

Er zijn vier vensters in de voorgevel: twee boven elkaar geplaatst in de middenbeuk (G1 en G2) en één in elke zijbeuk (G3 en G4). [6.18] Het rijzige middenvenster is zijn maaswerk kwijt. Dat gebeurde waarschijnlijk toen de onderste helft ervan werd dichtgemetseld om er een kruisbeeld onder een zadeldakje tegen te plaatsen.¹¹¹ De twee vensters van de zijbeuken zijn identiek. Hun eenvoudige tracering bestaat uit twee lancetvormige lichten en een vierpas.¹¹² [6.51]

Het bovenvenster is in mergelsteen en behoort tot een andere fase, namelijk die van de verhoging van de middenbeuk en de sporenkap uit de jaren 1340-1360. [6.49] De vorm en de tracering zijn niet in tegenstelling met deze datering. Het venster werd

[6.47] Muurdam met profielen van de koorvensters K6 en K7 (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[6.48] Muurdam met profielen van de koorvensters K4 en K5 (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

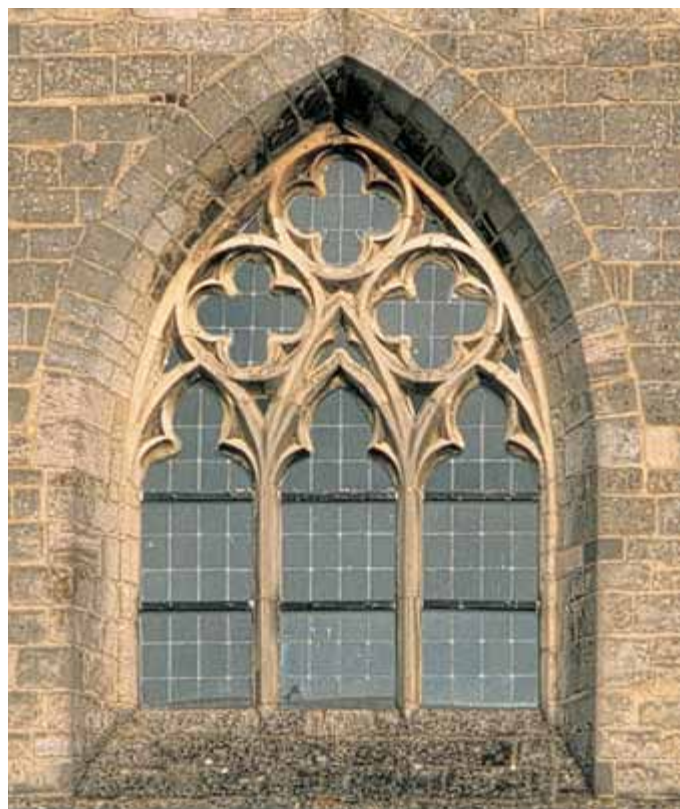
trouwens zo geplaatst dat het mooi paste onder de sporenkap, wat echter niet meer zichtbaar is sinds het houten tongewelf werd aangebracht, in de jaren 1507-1510. Het bovenvenster is breder dan de andere en het is in drie met driepasbogen versierde lichten gedeeld met drie vierpassen boven de lancetten. Het maaswerk is zeker oorspronkelijk, aangezien het venster eeuwenlang dichtgemetseld was – waarschijnlijk van 1507-1510 tot rond 1975, toen het weer opengemaakt werd.

De vensters in het westschip

In het westschip bevinden zich acht vensters in de zijbeuken, vier aan elke kant (W1-W8). Ze vertonen drie verschillende types, waarvan twee teruggaan tot het 13de-eeuwse bouwwerk. De vensters W2, W3 en W4 aan de noordkant en W6 en W8 aan de zuidkant zijn eenvoudige lancetvensters zonder tracering.¹¹³ De twee vensters van de tweede travee (W2 en W6) vertonen asymmetrische neggen: ze staan boven een bouwnaad en werden in twee fasen opgetrokken.

De vensters W1 en W5 in de eerste travee bestaan uit twee spitsbooglichten en een oculus en zijn van hetzelfde type als de vensters G3 en G4 van de westgevel.

Het venster W7 in de derde travee aan de zuidkant bestaat uit twee spitsbooglichten en een vierpas en is vergelijkbaar met het bovenvenster van de westgevel (G2). [6.52] Venster W7 heeft een oorspronkelijk klein lancet vervangen, waarschijnlijk vanwege een fundering (altaar, devotie, graf?) in deze travee van de zijbeuk. Dit fenomeen komt vaak voor in parochie- en abdijkerken, meestal aan de zuidkant waar meer licht is. De bouw van een afzonderlijke

[6.49] Het bovenvenster in de westgevel (G2) vertoont een rijk maaswerk (THOC, 2004).

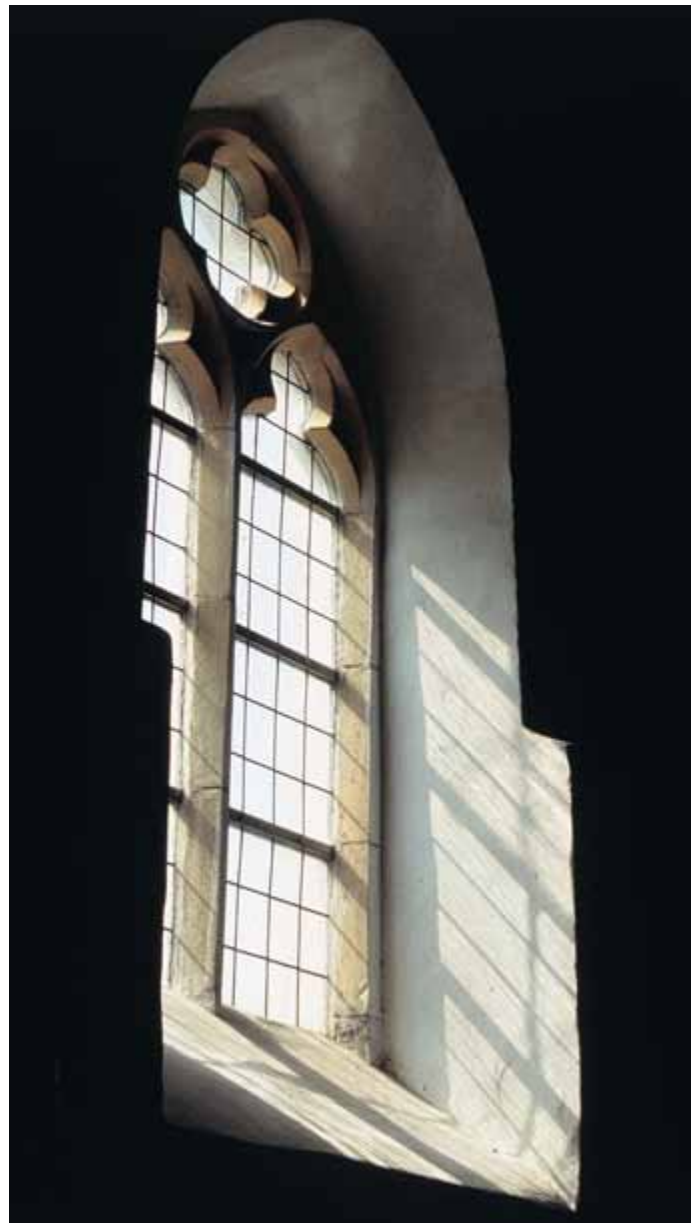

[6.50] Onderbroken profiel van het koorvenster K7 (THOC, 2004).

kapel, zoals tegen de noordkant van de begijnhofkerk in Tienen, is heel uitzonderlijk.

De vensters in het oostschip

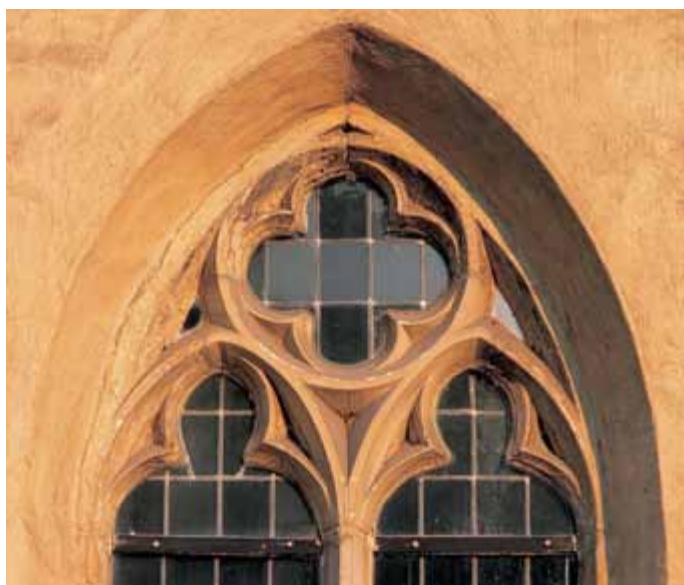
In het oostschip bevinden zich acht vensters in de zijbeuken (O1-O4 en O6-O8) en een klein oculusvenster in de oostgevel van de noordzijbeuk (O5). Alle vensteropeningen zijn uit Goebergangesteen en vertonen hetzelfde profiel. Ze behoren tot de vroeg-16de-eeuwse bouwfasen. We kunnen drie types verschillende traceringen onderscheiden. De vensters O4 en O9 in de eerste

[6.51] Venster van de noordelijke zijbeuk in de westgevel (G3). Het dikteverschil van de muur markeert twee verschillende bouwfasen (THOC, 2004).

travee tegen het koor vertonen drie spitsbooglichten onder een korbboog en twee visblaasmotieven. Deze twee fraaie traceringen zijn typisch voor de eerste helft van de 16de eeuw en enigszins 'flamboyant'. Het is niet toevallig dat ze precies de travee verlichten waar de zijaltaren zich bevonden. De vensters O1, O2 en O3 aan de noordkant bestaan uit twee rondbooglichten onder een gedrukte spitsboog en een driepas. Het is een vereenvoudigde vorm van het venster met drie lichten. Beter beschermd tegen de regenslag hebben de traceringen aan de noordkant de tand des tijds overleefd, in tegenstelling tot die aan de zuidkant. Daarom vertonen de geresatureerde vensters O6, O7 en O8 weinig

[6.52] Venster van het westschip in de zuidelijke zijbeuk (W7) (THOC, 2004).

[6.53] Venster van het oostschip in de zuidelijke zijbeuk (O8) (THOC, 2004).

betrouwbaar maaswerk. [6.53] Op oude foto's is de tracering van venster O7 te zien. Vermoedelijk werd dit venster in 1696 dichtgemetseld toen de orgeltribune in de zesde travee werd gebouwd. De vensters O6 en O8 vertonen 'geknutselde' traceringen met spitsboogjes die niet onder de driepassen passen. Klaarblijkelijk hadden de drie vensters oorspronkelijk rondbooglichten en een driepas, zoals hun tegenhangers aan de noordkant (O1-O3).

1,67 m aan de noordkant en 1,182 m aan de zuidkant. Daardoor is de hoek van de triomfboog aan de buitenkant van het noordoksaal van het koor zichtbaar. Ook aan de koorkant volgt de muraalboog een andere helling.

Overige bouwsculptuur en profielen

De triomfboog

De triomfboog, ook koorboog genoemd, is de boog waarmee het koor zich op het schip opent. Daarin of daaronder was de triomfbalk geplaatst, die bestond uit het kruisbeeld, geflankeerd door beelden van Maria en Johannes. In oorsprong stelt de triomfboog de ereboog van de triomferende Christus voor, wat dan ook verklaart waarom er vaak afbeeldingen van de verrijzenis en van het Laatste Oordeel op de boog geschilderd waren. In de begijnhofkerk van Sint-Truiden zijn restanten van muurschilderingen te zien op de naar het schip gerichte kant van de triomfboog: afbeeldingen van de Heilige Christoffel, van de Heilige Maria Magdalena, en de Kroning van Maria.¹¹⁴

De triomfboog is volledig uit Maastrichtersteen opgetrokken, behalve enkele blokken van de plint die uit Lincenttufsteen zijn vervaardigd. [6.24] De overspanning van de boog bedraagt 5,71 m, de dikte boven de plint 81,5 cm, en de hoogte 7,43 m. Het metselwerk aan weerskanten van de triomfboog eindigt met een rechte hoek die in het metselwerk een duidelijke verticale naad vormt. Het werk is niet perfect symmetrisch – de breedte bedraagt

[6.54] Geprofileerde plint van de triomfboog (THOC, 2004).

[6.55] Weegbreekapiteeltjes van de triomfboog (THOC, 2004).

Het muurwerk boven de boog is onderbroken. Op de top van de muur is een doorloop aangelegd, die leidt van de wenteltrap tot het in het beschot van het schip geopende luik naar het gebint van het oostschip. Die inrichting is een gevolg van de bouw van het nieuwe oostschip rond 1500. Klaarblijkelijk liep het muurwerk boven de triomfboog oorspronkelijk door tot de nok van het dak. Sporen van verzakking van en rond de triomfboog zijn op verscheidene plaatsen duidelijk zichtbaar. Er zijn scheuren in de noordplint van de boog, in de kap van het koor en in de zuidwesthoek van het koor.¹¹⁵

De stijlen en de boog vertonen een fraaie profilering met amandelkralen op de hoeken. [7.13, 7.16] Bij de geboorte van de boog is er aan weerskanten een reeks weegbreekapiteeltjes. [6.55] De profilering en de kapitelen van de triomfboog zijn de rijkste in de begijnhofkerk. Ze behoren duidelijk tot een jongere fase dan de profilering en de kapiteeltjes van het westportaal en de koordeur. De bouw van de triomfboog hoort bij de verhoging van het koor in de jaren 1295-1310. De boog is trouwens hoger dan de top van het oude metselwerk. Deze datering stemt overeen met de profilering en de kapitelen van de boog en met de op stijl gefundeerde datering van de muurschildering.¹¹⁶

De plint van de boog is alleen aan de noordkant zichtbaar. [6.54] Aan de zuidkant staan een altaar en de wenteltrap in de weg. De plint vertoont een doorlopende profilering met dubbele rol, dezelfde als de profilering van de plinten aan de buitenkant van het koor, de westgevel en het westschip. Het enige verschil is het materiaal: aan de buitenkant zien we Gobertangesteent, bij de triomfboog Maastrichtersteen. Opmerkelijk is dat de profilering van de noordplint van de triomfboog een hoek vormt en, door het muurwerk heen, doorloopt tot de buitenplint van het koor. Bouwhistorisch muuronderzoek heeft vastgesteld dat de triomfboog op deze plaats aan drie kanten met een doorlopende plint was afgewerkt. Dat doet een aantal vragen rijzen, onder meer over de aanwezigheid van altaren tegen de triomfboog.

De muurschilderingen op de westkant van de triomfboog bewijzen dat het steenmateriaal oorspronkelijk niet zichtbaar was en dat de profilering van de boog ook gekleurd was. Achter een plank in de traptoren is nog een stuk oorspronkelijke donkerrode polychromie van een kraal bewaard gebleven.

Het verdwenen beeld aan de buitenkant van het koor

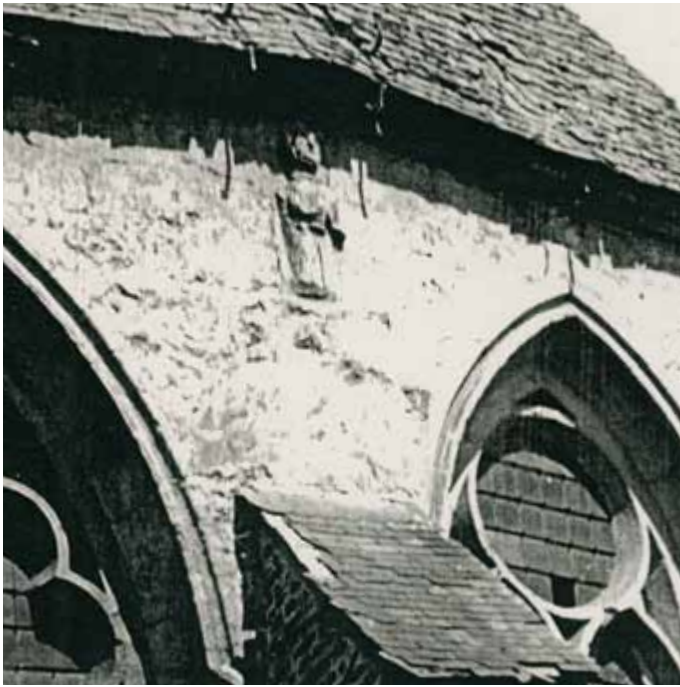
Aan de zuidkant van het koor, boven de steunbeer tussen de eerste rechte travee en het eerste vak van de apsis, bevond zich een beeldje. Het is goed zichtbaar op oude foto's uit de tijd van de eerste restauratie door architect Govaerts (1934-1935). [6.56] Het lijkt uit Maastrichtersteen gehouwen te zijn, maar het valt niet uit te sluiten dat het uit hout was. Vandaag blijft er niets meer van over: het is volledig verweerd omdat het aan de regenkant stond.

Het beeldje, ongeveer 60 cm groot, stelde een rechtop staande persoon voor met een groot hoofd en een lang kleed. Beide handen waren op de borst gevouwen en hielden iets vast. Het is onmogelijk te weten wat het beeldje precies voorstelde. Is het een engel met een bazuin (beschermers van de kerk of bedoeld voor het kerkhof), een mannelijke of vrouwelijke schutheilige met een attriboot, of een begijn (wat op die plaats weinig zin zou hebben)? Het is ook onmogelijk te weten wanneer het daar werd aangebracht.¹¹⁷ Bij gebrek aan informatie blijft dit beeldje voorlopig een raadsel.

Profilering van de plint en de kroon- en waterlijsten

De acht pijlers van het schip en alle buitenmuren van de kerk zijn voorzien van een plint. Alleen de twee steunberen aan de noordkant van de vierde travee van de noordzijbeuk hebben er geen. Alle plintlijsten buiten zijn uit Gobertangesteent gehouwen. De niveaus van de plinten werden opgemeten door Archeologisch Projectbureau ARON.¹¹⁸ Er zijn aanzienlijke verschillen (tot

[6.56] Verdwenen beeldhouwwerk aan de zuidzijde van het koor, ca. 1930 (PCCE, archiefphoto, Achille Thijs).

[6.57] 15de-eeuwse kroonlijst van de zuidelijke muur van het westschip: brede rollaag en ineengeknutselde verbinding met de 14de-eeuwse westgevel (THOC, 2004).

25 cm) tussen de drie delen van de kerk, en twee verschillende profileringen kenmerken de twee grote bouwfases. [6.15, 6.20] Enerzijds zijn er profielen met een dubbele rol (13de en 14de eeuw) aan de plint en steunberen van de voorgevel, de plint van de zijbeuken van het westschip, de plint en steunberen van het koor, de noordelijke pijlers van het westschip, en de triomfboog. De aansluiting van de plintlijsten op de deurstijlen van het westportaal en van de koordeur is een bijzonder knap detail. Anderzijds is er een profiel met gewone afschuining van 45° (ca. 1500) bij de plinten van het oostschip en de steunberen, de zuidelijke pijlers van het westschip, en alle pijlers van het oostschip. Dit profiel is doorgaans hoger dan het eerste, wat duidelijk zichtbaar is bij de aansluiting tussen de drie delen van de kerk (koor/oostschip en oostschip/westschip).

De kroon- en waterlijsten en de dakranden van de westgevel zijn uit Gobertangesteente gehouwen. Voor zover te zien is, vertonen de kroonlijsten vier verschillende profielen: uitholling tussen twee rollen op het koor (ca. 1300); enkelvoudige uitholling boven de muren van de zijbeuken van het oost- en westschip; brede rol (ca. 1500) op de bovenmuren van het oostschip en de zuidmuur van het westschip [6.57]; dakranden van de voorgevel met hogels (ca. 1340-1360).

De waterlijsten vertonen maar twee profielen: een profiel met een neus van 45° (13de-14de eeuw) op het koor, de westgevel en het westschip; profiel met neus van 30° (ca. 1500) op het oostschip.

Piscina, nis, waterput en wijwatervaten

In het eerste zuidvlak van de koorapsis van de begijnhofkerk is een mooie piscina bewaard. [6.58] Een piscina of lavabonis is een aan de epistel- of zuidzijde van het altaar gelegen nis die als reinigingsbekken dient voor de liturgie, vooral dan voor de consecratie en de communie. Een piscina is meestal tweevoudig: één bekken met een afvoer naar buiten voor het gewone waswater, en één met een afvoer naar de fundamenteën (d.i. gewijde grond) voor ablutie van de vaten na de communie. In of naast de piscina is vaak een tablet voor de plaatsing van de vaten.

Aangezien ze tegelijk met het koor werd aangelegd, is deze piscina samen met het blok van het hoofdaltaar één van de zeldzame oorspronkelijke liturgische elementen in de kerk. De lavabonis is uit Gobertangesteente gehouwen en bestaat uit twee delen. Er is de lavabo zelf, met de gebruikelijke twee bekkens die 58 cm boven de vloer geplaatst zijn. Aan weerskanten van de 44,5 cm diepe nis zijn halfzuiltjes met typisch 13de-eeuwse gestileerde bladmotieven die de tussendorpel dragen. Daarnaast is er boven de nis een dubbel kastje met twee vierkante openingen, even diep als de lavabonis. Zoals wel vaker het geval is met muurkasten in kerken, zijn de houten deurtjes weg. Aan de hand van de gleuven, de aanslag en sporen van de slotjes is het mogelijk om het ingenieuze systeem van deze deurtjes te reconstrueren.

Het is duidelijk dat het precieze vaatwerk in deze muurkasten bewaard werd. Veel bergruimte zal er oorspronkelijk niet nodig zijn geweest, aangezien het liturgische vaatwerk en de liturgische

[6.58] Piscina en wijdingskruis in de koorapsis
(VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

boeken in een begijnhofkerk veel beperkter waren dan in abdijkerken of stedelijke parochiekerken. In het middenvak van de koorapsis, recht achter het altaar, is een andere nis met een spitse boog. [7.7] Er is een haak in de nis die gediend kan hebben om een lamp (?) op te hangen. Onder de tablet van de nis is een kleine lage vierkante nis. Beide vertonen geen sporen van deuren, een aanslag of een slot. Twee wijdingskruisen werden op de spitsboog van deze nis geschilderd.¹¹⁹

Een andere eigenaardigheid, die teruggaat tot de bouw van het koor, is de aanwezigheid van een waterput vlak bij de net vermelde nis. Twee schuin geplaatste stenen in de koorvloer sluiten de opening van de put (1,09 × 75 cm). Tot rond 1975 was de put toegankelijk via een houten deksel dat, voor de veiligheid, door stevig gemetselde stenen vervangen werd. Over deze waterput is verder niets bekend.

In de kerk zijn ook vier in het muurwerk verankerde stenen wijwatervaten aanwezig. Het wijwatervat naast de deur in de zesde travee van de zuidzijbeuk, onder de orgeltribune, werd gebruikt door de begijnen, die langs deze zijingang de kerk binnenkwamen. Naast de deur in de vijfde travee van de noordzijbeuk en aan de hoofdingang van de kerk, links van het portaal, is een wijwatervaatje van hetzelfde type. Een laatste wijwatervat bevindt zich tegen de eerste noordpijler van het oostschip, waar de communiebank stond. Op de kuip is in sierlijke cijfers het jaartal 1700 geschreven.

De wenteltrap

De enige trap in de kerk staat in de zuidwesthoek van het koor. Het is een houten wenteltrap, los van het metselwerk, die duidelijk later werd aangebracht. [6.59] De trap is te dateren rond 1500-1510, ten tijde van de grote aanpassing van de kerk. Toen werd onder meer een nieuwe verbinding met de dakkap gemaakt, ter vervanging van een oudere waarover we niets weten, behalve dan dat zij in het oostschip moet hebben gestaan.

De wenteltrap is volledig uit hout gemaakt. De centrale verticale as is een 10 m hoge boomstam waarin 43 treden met pen en gat verbonden zijn. Aan de kant van het koor is de trap met een beplanking gesloten. Daar vormt hij een soort veelhoekige koker die door enkele gleuven verlicht is. De voet bestaat uit de as die op een geprofileerd stenen basementje rust, terwijl de koker zich op ribben ontvouwt, net als de kuip van een gotische preekstoel. Een houten deurtje geeft toegang tot de trap. Één van de plankjes tegen de ribben is hergebruikt en vertoont aan de binnenzijde gotisch bladwerk.

Tegen de wenteltrap was een houten wand met een deur aangebracht en die leek op het eerste gezicht op een sacristiekast. Toch was het een echte deur die via de oorspronkelijke koordeur een doorgang bood naar het bijgebouw aan de buitenkant van het koor. Dat bijgebouw stond tegen het timpaan met de Agnus Dei-afbeelding en verhulde het. Het is onmogelijk te bepalen of deze kleine sacristie gelijktijdig met of later dan de trap werd aangebracht. Het bijgebouw werd tijdens de restauratie van 1934 afgebroken, en de houten wand aan de binnenkant verdween tijdens de restauratie van de jaren 1970.

De kerkvloer

Reeds werd vermeld hoe drastisch de vloer van de begijnhofkerk tijdens beide restauraties behandeld werd: sommige grafzerken werden rechtop gezet, andere werden verplaatst, de hele vloer werd opengelegd voor het plaatsen van vloerverwarming, elektriciteit enzovoort.¹²⁰ [6.11] In 1979-1980 werden oude vloertegels uit de reserves van Bokrijk aangekocht.¹²¹ Op de oudste binnengezichten van de kerk is duidelijk te zien dat de vloer in de middenbeuk een veel onregelmatiger patroon vertoonde dan nu: de tegels waren van verscheidene formaten en de voegen waren veel dunner.¹²² Slechts een 1,16 m breed strookje oorspronkelijk vloer, achter het altaar in de apsis, werd niet herlegd. Een verschil in steen, formaten, voegen en kleur is er onmiddellijk zichtbaar.

[6.59] Wenteltrap met houten omkasting in het koor, begin 16de eeuw (THOC, 2004).

Het is onduidelijk of de twee treden in het schip oorspronkelijk zijn. [6.4] De eerste trede, tussen de vierde en de vijfde travee van het schip, stemt overeen met de breuk tussen het oostschip en het westschip. In de zijbeuken is er geen trede, maar een helling.¹²³ De tweede trede, tussen de zevende en de achtste travee van het schip, markeert het begin van het koor. Daar bevond zich de communiebank. Een derde stenen trede bevindt zich voor het altaar en is de gebruikelijke *gradus altaris*.

De 37 grafzerken – waarvan er 30 in de vloer liggen – weten de bezoekers ook vandaag nog te boeien. Samen met enkele afbeeldingen op de muurschilderingen belichamen ze de tastbare

aanwezigheid van begijnen in de kerk. In dat opzicht is hun bijdrage tot de specifieke identiteit van de begijnhofkerk niet te onderschatten. De grafzerken van de begijnhofkerk werden in 1845 en 1876, respectievelijk door baron Léon de Herckenrode en François Straven, getranscribeerd en uitgegeven.¹²⁴ Door verplaatsingen, onnauwkeurigheden en het overbrengen van nieuwe grafzerken sindsdien, was het wenselijk om een nieuwe transcriptie van alle epitafen voor te stellen.¹²⁵

Naast graven van hoogmeesteressen en begijnen zijn er in de begijnhofkerk ook grafzerken te vinden van priesters, namelijk in het koor, en van leken, meestal familieleden van begijnen. [6.44] In het koor liggen ook de epitafen van de familie de Pitteurs-Hiégaerts uit de 19de eeuw. En in de tijd van het Provinciaal Museum voor Religieuze Kunst werd ook de grafzerk van een abdis van de cisterciënzerinnenabdij Terbeek bij Sint-Truiden naar de begijnhofkerk overgebracht. De inschriften op de zerken vormen een uitgangspunt voor een aantal mogelijke uiteenzettingen, bijvoorbeeld over leven en dood, evolutie van het schrift, taalgebruik, heraldiek, gender, stijlen, sociale stand, familiebanden enzovoort.

De bouwgeschiedenis van de begijnhofkerk

De bouwgeschiedenis van de begijnhofkerk van Sint-Truiden is vrij complex. Ze wordt ingedeeld in drie fasen die elk uit verscheidene subfasen bestaan. [6.60] Opvallend is dat de drie fasen onvoltooid bleven, zodat noch het bouwvolume, noch de binnenruimte ooit homogeen zijn geweest. De oorzaken ervan zijn dubbel.

Enerzijds was het noodzakelijk dat de begijnengemeenschap de kerk kon gebruiken, ook tijdens de werkzaamheden. In tegenstelling tot parochiegemeenschappen die tijdens werkzaamheden in de buurparochies mochten kerken, waren begijnen, zoals andere kloostergemeenschappen, aan hun bedehuis gebonden. Dat verklaart het tweedelige karakter van het schip dat precies in het midden (twee keer vier traveeën) een aanzienlijke knik vertoont, zowel in de plattegrond als in de opstand. In alle omstandigheden, van de stichting tot de opheffing, heeft de gemeenschap ten minste een helft van het schip kunnen gebruiken. Tijdens de werken sloten houten scheidingswanden tijdelijk de gebruikte ruimte af.

Anderzijds is duidelijk dat de begijnengemeenschap nooit over grote financiële middelen beschikt heeft. Hergebruik van onderdelen, de verhoging van bestaande muren en verbouwingen kregen meer dan eens voorrang op nieuwbouw. Zelfs na de Contra-reformatie waren in Sint-Truiden geen middelen voorhanden om een nieuwe kerk in barokstijl op te trekken of de oude te uniformiseren, zoals bij de meeste begijnhofkerken in de zuidelijke Lage Landen en in het prinsbisdom Luik gebeurde. Klaarblijkelijk was men tevreden met een herinrichting.

Aan deze twee constante factoren hebben wij de huidige toestand van de begijnhofkerk te danken. Ze heeft een complexe, soms ongelofelijke, bouwgeschiedenis. En dat is eigenlijk veel fascinerender dan een homogeen gebouw dat van de fundering tot de nok in één bouwfase opgetrokken werd, of dat door de eeuwen heen

trouw gebleven is aan hetzelfde architecturale concept. Dankzij haar rijke bouwgeschiedenis vertelt de begijnhofkerk veel over de begijnen die het gebouw gedurende 600 jaren, van 1265 tot 1865, als bedehuis hebben gebruikt.

Fase 1: de kerk bij de stichting van het begijnhof (1258-1265)

Stichting- en bouwproces

De jaren 1258 en 1265 zijn de data van de twee stichtings-oorkonden van het begijnhof. De aanwezigheid van een bedehuis, een woonst en omheining met poortgebouw was een voorwaarde voor de stichting van eender welke vrouwengemeenschap. In het bisdom Luik werden in de eerste helft van de 13de eeuw talrijke vrouwengemeenschappen gesticht – vooral cisterciënzerinnenabdijen op het platteland en begijnhoven naast steden. De stichtingsprocedure werkte goed en een aantal ‘juridische’ voorwaarden moesten gerespecteerd worden. Op religieus niveau moest de stichting van een begijnhof in eerste instantie door de bisschop goedgekeurd worden en eventueel door de paus bevestigd, terwijl de wereldlijke stichter (stad, heer, prins) voor de materiële aspecten moest zorgen. In het geval van Sint-Truiden is de grens tussen wereldlijke en kerkelijke stichters niet eenduidig, aangezien de stichter van het begijnhof een religieus was, namelijk de abt van de benedictijnenabdij, en de bisschop ook de landsheer was. Maar het staat buiten kijf dat de voorwaarden van de stichting in acht genomen werden.

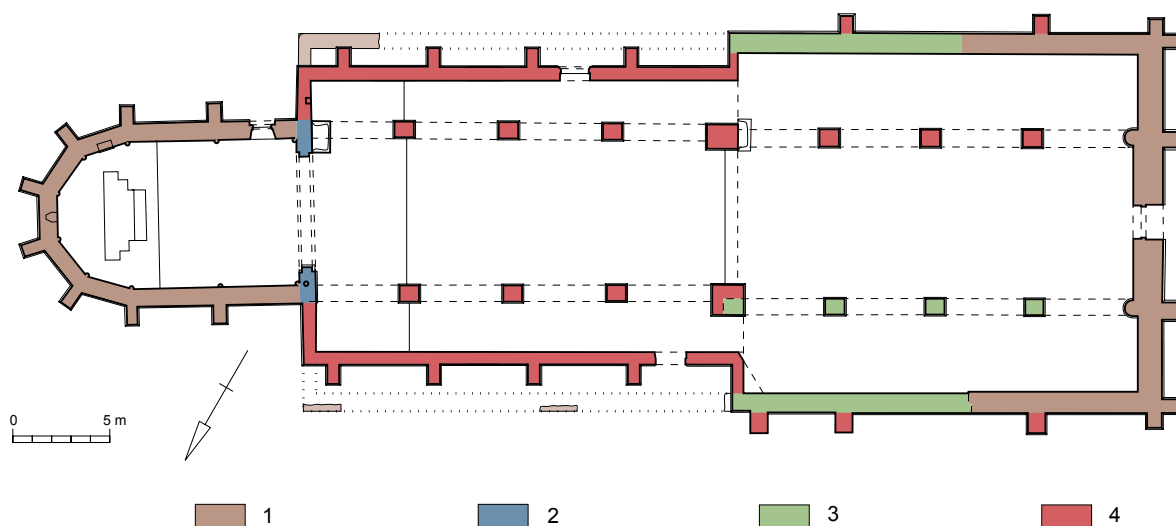
In de kroniek van de Sint-Trudoabdij wordt de stichting van het begijnhof heel duidelijk vermeld. Abt Willem van Rijkel stichtte het begijnhof in 1258 en bouwde een kerk, huizen en een stevige omheiningmuur (*ecclesiam in honorem sancte Agnetis construxit... ubi edificatis per girum mansionibus, murum firmum in munitionem circumponi procuravit*).¹²⁶ Die opsomming van de drie noodzakelijke gebouwen bewijst meteen dat de stichting nauwgezet volgens de

regels gebeurde. Dat wordt trouwens bevestigd in de stichtings-oorkonde van 1265 (*ad construendum curiam et edificandum in ea ecclesiam et cimiterium et domos ad opus et commodum begbinarum*).¹²⁷ De kroniek voegt er nog aan toe dat de abt 132 relieken aan de kerk schonk die hij in 1260 in Keulen was gaan kopen. In beide bronnen wordt het bedehuis ‘kerk’ (*ecclesia*) genoemd. Het was dus geen kapel (*capella, oratorium*).

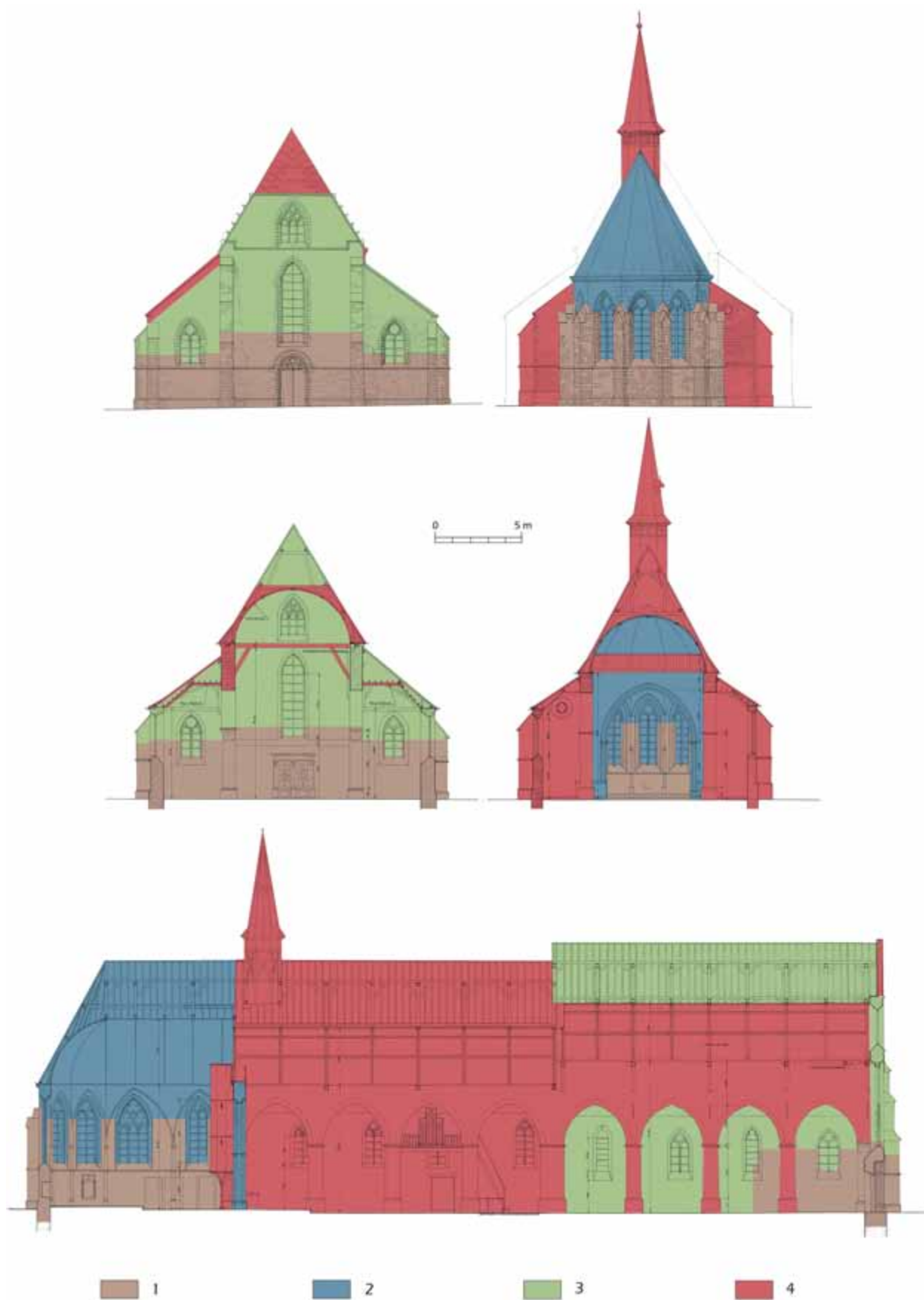
We mogen 1258 en 1265 zogoed als zeker beschouwen als de bouwdata van de eerste bruikbare kerk op het begijnhof. Belangrijke delen van deze kerk blijven nog over, namelijk de onderbouw van de voorgevel en van het koor, en deels opgegraven funderingsmuren van het oostschip. Uit archeologisch onderzoek van de funderingen blijkt dat eerst de onderbouw van de westgevel werd gebouwd en dat pas nadien met het koor begonnen werd. Op basis van dit onderscheid kunnen we afzonderlijke bouwfasen definiëren.

Fase 1a: onderbouw van de westgevel (1258) [6.61]

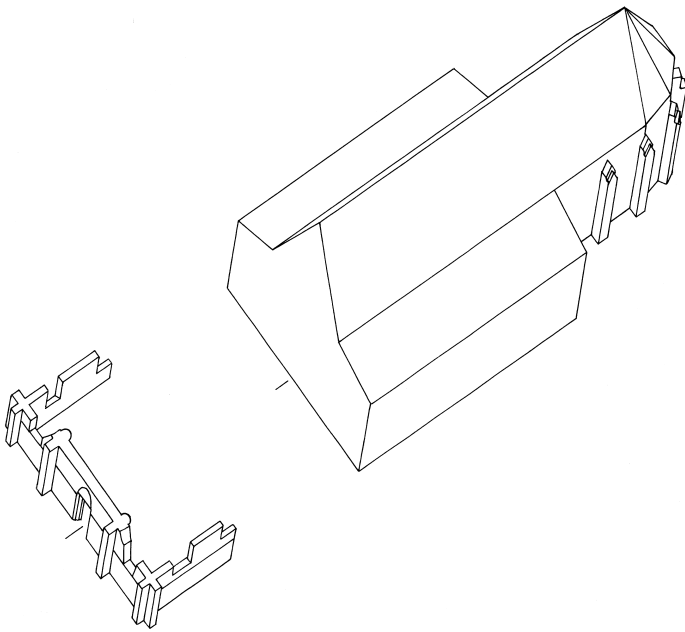
De onderbouw van de westgevel is duidelijk afgebakend. Bouwnaden lopen door het muurwerk onder de lancetvensters in de tweede travee van de noord- en zuidzijbeuk en zij veroorzaakten verspringingen in de waterlijst en in het metselverband van de plint en fundering. [6.5, 6.14, 6.20] De westgevel en de eerste travee van de zijbeuken zijn dus duidelijk primair ten opzichte van de volgende traveeën. In beide fasen werd ook een andere mortel gebruikt.¹²⁸ De hoogte van de in fase 1a opgetrokken onderbouw is duidelijk door dikteverschillen van de muur. De versnijding is goed te zien ter hoogte van de afzaat van het middenvenster van de westgevel en halfweg de hoogte van de twee westelijke vensters van de noordbeuk. [6.51] Dat wil zeggen dat het westportaal en de onderste waterlijst van de voorgevel tot het begin van de eerste fase behoren, net als de steunberen (tot de eerste versnijding) aan weerskanten van het westportaal en de overeenstemmende halfzuilen aan de binnenkant. [6.22]

[6.60] Plattegrond, opstanden en doorsneden van de begijnhofkerk met aanduiding van de bouwchronologie: 1. fase 1 (1258-1265); 2. fase 2a (ca. 1295-ca. 1310); 3. fase 2b (ca. 1315-ca. 1360); 4. fase 3 (1489-ca. 1511) (THOC, 2008).

[6.61] Hypothetische reconstructie van de kerk in 1265, fase 1 (THOC, 2008).

Waarom werd met de onderbouw van de westgevel begonnen? En waarom werd de bouwwerf nadien naar het koor verplaatst? Die vragen kunnen we alleen met hypothesen beantwoorden. We moeten ons goed voorstellen dat de stichting van het begijnhof op een onbebouwd terrein buiten de stad plaatsvond. Het geschonken erf werd nauwkeurig afgebakend en ommuurd. Bij de bouw van de kerk moest geen rekening gehouden worden met bestaande gebouwen of oudere kerkdelen. De as van de kerk werd vastgelegd op basis van de as van de abdijkerk en van de andere parochiekerken van de binnenstad (Onze-Lieve-Vrouwekerk, Sint-Gangulfuskerk en Sint-Martinuskerk). Het is niet toevallig dat de hoofdas van deze vijf kerken op dezelfde manier, ongeveer 45°, afwijkt van de traditionele oost-westoriëntering van kerkgebouwen. Na het vastleggen van de as van de kerk werd het grondplan afgebakend.

Dat bij de bouw van de begijnhofkerk begonnen werd met de onderbouw van de westgevel zou een dubbele symboliek kunnen hebben. Enerzijds is de westgevel naar de stad en de abdij gericht. Het portaal was toen vanuit de stad zichtbaar. Anderzijds geeft het hoofdportaal toegang tot de gewijde ruimte, het huis Gods. Vanaf de inbezitneming van de kerk door de gemeenschap, na de voltooiing van fase 1b, konden processies en andere rituelen via het hoofdportaal komen. In het geval er op het timpaan geschilderde afbeeldingen stonden van heiligen – mogelijk Trudo en Agnes, of Christus en Maria als de *porta coeli* –, dan krijgt de bouw van het portaal als eerste onderdeel van de kerk een bijzondere betekenis. [6.63]

Belangrijk is ook na te gaan of die bouwkeuze gebruikelijk was. Voorlopig is ons alleen het geval van de abdijkerk van Villers bekend. Ook daar werd in de eerste jaren van de 13de eeuw begonnen met de bouw van het westportaal en de bijbehorende narthex.¹²⁹

Daarna werd het koor opgetrokken en, na een verandering van concept, werd de bouw voortgezet met het schip en uiteindelijk met de westpartij, in de jaren 1260. De narthex werd niet afgebroken, maar in een westbouw geïntegreerd. Nader onderzoek naar deze bouwkeuze, haar betekenis en de daaraan gebonden overgangsrituelen en wijliturgieën zou zeker de moeite waard zijn.

Fase 1b: koor en oostschip (1265) [6.61]

Na de afbakening van de plattegrond van de kerk moest zo snel mogelijk een gebedsruimte gebouwd worden. Pas dan mocht de begijnengemeenschap werkelijk gesticht worden. Maar dat betekent niet dat de kerk voltooid en volledig ingericht moest zijn. Een koor met het hoofdaltaar en een schip met banken voor de gemeenschap zou volstaan. Fase 1b omvat de bouw van het koor en de eerste vier (?) traveeën van het schip. De tweede stichtingsdatum van het begijnhof, 1265, mag beschouwd worden als die van de inwijding van de kerk en de intrede van de eerste begijnen op het gesloten hof. De eerste reeks wijkdingsruisen in het koor moeten uit dat jaar dateren.¹³⁰ Fase 1b heeft een achttal jaar geduurd. De abdij van Sint-Trudo heeft klaarblijkelijk de nodige middelen voor de uitvoering van fase 1 vrijgemaakt.

Het koor vertoont een perfect regelmatige plattegrond met een 5/10-apsis die zorgvuldig werd getraceerd en opgetrokken. [6.64] Opvallend is dat de as van het koor een beetje afwijkt van de as van het hoofdportaal: ongeveer 80 cm over de totale lengte van 58 m. Een grote afwijking is het niet, maar ze heeft gevolgen gehad voor de volgende bouwfasen. Zoals bij fase 1a zijn de gebruikte materialen Lincenstufsteen voor het muurwerk en de funderingen, kwartsiet voor het buitenparement boven het maaiveld en Gobertangesteent voor de timpanen, plint- en waterlijsten.

Van de oorspronkelijke vensters van het koor blijven slechts enkele delen van stijlen over. Gezien de hoogte van de muren waren

[6.62] Het westportaal hoort tot de oudste bouwphase van de kerk. Het is niet onmogelijk dat op het timpaan heiligenfiguren geschilderd waren in het maaswerk (THOC, 2004).

[6.63] Gezicht op de koorapsis. Het materiaalverschil onderscheidt duidelijk de twee oudste bouwfasen (Chris Vandevorst, 2007).

de vensters kleine lancetten: één per vak in de apsis, en per twee of drie onder een boog gegroepeerd in de twee traveeën. De piscina en de koordeur aan de zuidkant met het fraaie Agnus Dei-timpaan van het paradijsportaal behoren tot fase 1b. [6.43, 6.48] Het is best mogelijk dat een deel van het metselwerk van het hoofdaltaar teruggaat tot deze fase.

Uit de zware steunberen en de diepe funderingen is duidelijk af te leiden dat het koor eigenlijk overwelfd moest worden. De halfzuiltjes in de hoeken van de polygonale apsis en de aanzetten van de muraalbogen – de hoogste delen ervan behoren tot fase 2a – suggereren dat kruisribgewelven in het koor gepland waren. [6.44] Die moesten ofwel uit steen, ofwel uit hout vervaardigd zijn.¹³¹ Of die gewelven gebouwd werden, is niet bekend, maar we hebben in elk geval geen sporen gevonden die de aanwezigheid

ervan bevestigen. Als de gewelven wél gebouwd werden, dan reikte hun kruin niet hoger dan de top van de muren. Als ze níet gebouwd werden, dan was het koor gewoon gedekt met een ziende kap. In tegenstelling tot het koor blijkt het oostschip niet overwelfd te zijn geweest. De blootgelegde funderingen zijn minder diep dan die van het koor en er zijn geen steunberen aanwezig. Dat wil niet zeggen dat koor en schip tot twee aparte fasen horen. Zoals gebruikelijk in dorpskerken kon best alleen het koor, de meest sacrale ruimte, overwelfd zijn.

Van het oorspronkelijke oostschip is weinig bekend. Dankzij de in juli 2004 gevonden zijmuren weten we zeker dat het oostschip even breed was als de westgevel en dat de uiterste hoeken aan de oostkant overeenstemden met het einde van het koor. [6.16] Het aantal traveeën en de vorm van de pijlers is onbekend. Wel mogen

we postuleren dat het oostschip in de as van het koor lag – dus niet in die van het schip, zoals in fase 3b – en dat de nok van het dak niet hoger was dan die van het koor. [6.61] De aanwezigheid van een lichtbeuk is onwaarschijnlijk, zodat het oostschip eruit moet hebben gezien als een pseudobasiliek met een vrij eenvoudige structuur en een ziende kap. Toch is een lichtbeuk van geringe hoogte, bijvoorbeeld met kleine oculi, niet uit te sluiten.¹³² De triomfboog van fase 2a heeft alle sporen doen verdwijnen van de oorspronkelijke overgang van het koor naar de middenbeuk. De middenbeuk was breder dan het koor gezien de afstand tussen de twee halfzuilen van de westgevel die van meet af aan de breedte van de middenbeuk bepaalden. Een schei- of triomfboog was ook nodig om het laatste gewelf van het koor tegen te houden. Deze boog moest dus aanzienlijk lager zijn dan de triomfboog van fase 2a.

Een onvoltooid schip?

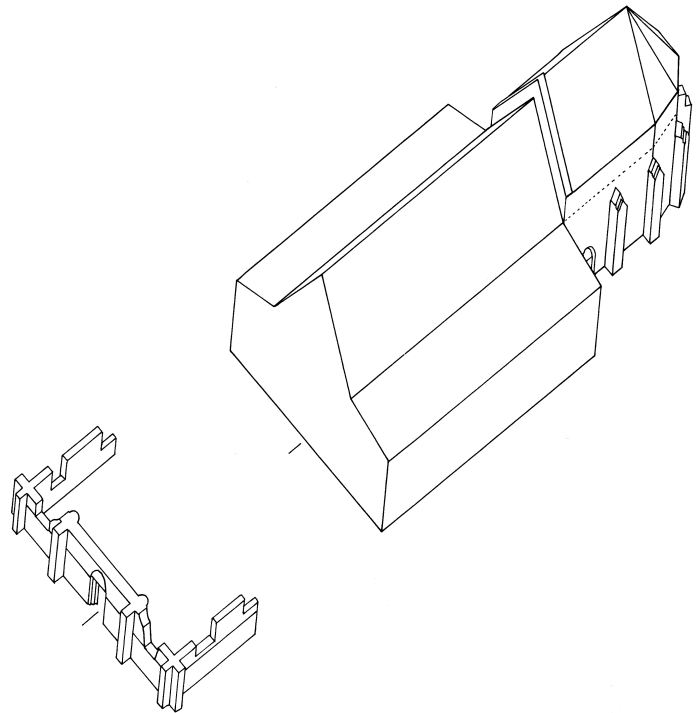
Drie argumenten pleiten tegen de hypothese dat het schip in de eerste fase voltooid zou zijn geweest. Ten eerste is de dakkap van het westschip uit de jaren 1340-1360 gedateerd en het is onwaarschijnlijk dat het westschip in minder dan een eeuw tijd volledig herbouwd werd. Ten tweede kunnen we moeilijk aannemen dat een acht traveeën lang schip samen met het koor in zeven jaar tijd werd opgetrokken. Het ging immers om een beginnende gemeenschap waarvan het succes in de toekomst helemaal niet verzekerd was. Er was in 1265 geen nood aan een 42,50 m lang schip. Ten derde kan de breuk tussen oost- en westschip alleen verklaard worden door het feit dat een belangrijke onderbreking van de bouwwerf precies in het midden van het schip plaatsvond. Een provisorische houten scheidingswand stond 75 à 80 jaar vóór de vierde travee. Aangezien het eerste oostschip volledig verdwenen is en het bodemarchief onder de vierde travee vernietigd werd, zijn er geen sporen van deze tijdelijke gevel terug te vinden.

Fase 2: verhoging van de kerk (ca. 1295 - ca. 1360)

Fase 2a: verhoging van het koor (ca. 1295 - ca. 1310) [6.64]

Bij bouwhistorisch onderzoek is de verhoging van het koor duidelijk af te leiden van het materialenverschil, de verandering van de koorvensters, de grote triomfboog en de sporenkap met spits tongewelf. De dendrochronologische datering van de dakconstructie leverde de tijdspanne 1295-1310 op voor het vellen van het hout. Deze bijzonder belangrijke informatie is een vaste mijlpaal in de bouwchronologie.

Het metselwerk van de apsis werd ongeveer anderhalve meter opgetrokken met Maastrichtersteen die in fase 1 niet voorkomt. [6.65] De steunberen van fase 1b werden niet verhoogd. Hetzelfde materiaal werd gebruikt voor de grote triomfboog, die even hoog is als de verhoogde koormuren en dus van dezelfde periode. Bij de verhoging werd afgestapt van het ontwerp om het koor met kruisribgewelven te overkluizen. In plaats daarvan werd een totaal nieuwe constructie gerealiseerd, namelijk een sporenkap met een

[6.64] Hypothetische reconstructie van de kerk rond 1310, fase 2a (THOC, 2008).

spits tongewelf dat veel hoger is dan de toppen van de muren. Daardoor werd de binnenruimte van het koor bijna verdubbeld en de muren konden met grote vensters worden geopend. [6.44] Om ze te openen moest het muurwerk tussen de steunberen gedemonteerd worden en de lage vensters van fase 1b werden verwijderd. Enkele delen van hun stijlen werden geïntegreerd. Rond deze grote, nieuwe vensters werden aan de binnenkant de muraalbogen van fase 1b aangepast. Hun heel onregelmatige vorm was duidelijk niet bestemd voor een gewelf. Boven de halfzuiltjes van de apsis, die oorspronkelijk wel bedoeld waren om de gewelven te dragen, werden apostelfiguren geschilderd. Ook de muurschilderingen op de westkant van de triomfboog zijn van rond 1300 en bewijzen dat de opening van het koor naar het schip werd gedecoreerd met gekleurde figuren (Kroning van Maria, Maria-Magdalena met vera-icoon, Heilige Christoffel enz.).

Rond 1300 vond een complete verandering van het sanctuarium van de kerk plaats, dat is het meest sacrale gedeelte van de kerk, dat altijd door de gemeenschap gezien kon worden. Veranderingen van oostpartijen in abdij- of kloosterkerken is een fenomeen dat in de middeleeuwen vaak voorkwam: rechte wanden en halfronde romaanse apsissen werden vervangen door polygonale gotische apsissen, het koor werd verlengd of verhoogd en van hogere gewelven voorzien. Lichtinval op het hoogaltaar is een fundamenteel visueel gegeven dat ook een spirituele dimensie heeft: de gotische spiritualiteit ontmoet God in het volle licht en niet meer in de duisternis van een crypte of een laag koor. In de middeleeuwen is licht altijd aan kleur gekoppeld. Grote ramen met maaswerk vormden

[6.65] Zuidzijde van de koorapsis. Tijdens de tweede bouwfase werd het muurwerk hoger opgetrokken en werden grote gotische ramen met maaswerk aangebracht (THOC, 2004).

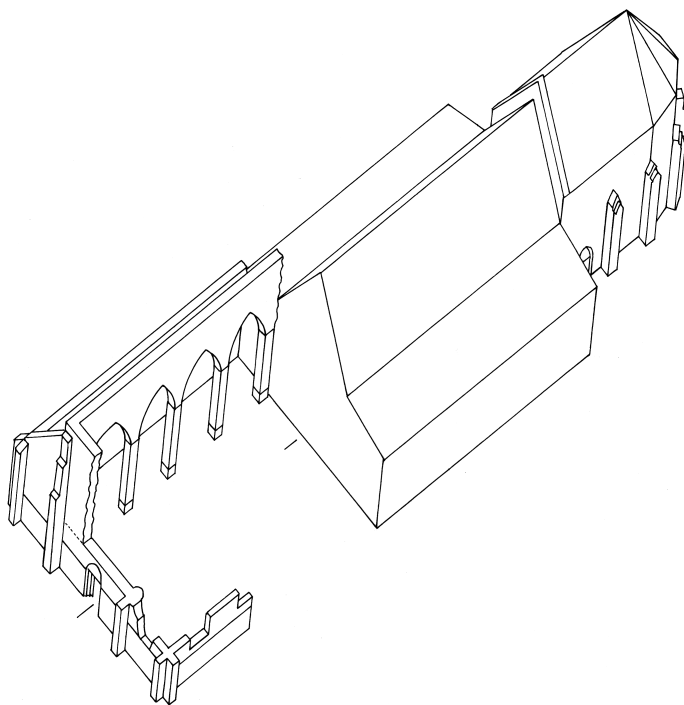
als het ware gekleurde glazen wanden. Die verandering moet op de gemeenschap een geweldige indruk hebben gemaakt. In de begijnhofkerk van Sint-Truiden had de verandering van het sanctuarium plaats nog geen veertig jaar na de voltooiing van fase 1b. Dat is dus één generatie na de stichting van het begijnhof. Letterlijk en figuurlijk was er sprake van een complete stijlverandering. Het rijzige, verlichte en gekleurde koor zorgde zeker voor een nieuwe dynamiek binnen de gemeenschap. Het is mogelijk dat de tweede reeks wijkruisen in het koor daarmee te maken heeft.¹³³

We kunnen speculeren over de betekenis van deze verandering, maar jammer genoeg ontbreken niet alleen gegevens over de context, maar ook over de volledige iconografie van de muurschilderingen op de triomfboog, de glasramen enzovoort. Was de opdrachtgever de hoogmeesteres, de abt van Sint-Truiden of de pastoor van het begijnhof? Hoe zag de begijnengemeenschap er na één of twee generaties uit? Het is in elk geval opmerkelijk dat het koor veranderd werd voor de voltooiing van het schip (fasen 2b en 2c).

Fase 2b: noordkant van het westschip (na 1315) [6.66]

Na de verandering van het koor was het tijd om het schip te voltooien. De enige beschikbare datum is de dendrochronologische datering van de kapconstructie van de middenbeuk, uit de jaren 1340-1360, waarmee de ruwbouw van het schip werd geëindigd (fase 2c). Het is onmogelijk te weten of er een interruptie is geweest tussen de fasen 2a en 2b-c. Het historische bewijs dat er een tijd van onrust en sociale strijd is geweest in Sint-Truiden tussen 1302-1304 en 1308-1314¹³⁴, pleit voor een onderbreking van de werkzaamheden. Een ander belangrijk jaar is 1324. Toen stelde Adolf van der Marck de begijnen in zijn prinsbisdom vrij van de afschaffing van het begijnenwezen, vastgelegd door het concilie van Vienne (1311-1312).¹³⁵ Die definitieve erkenning zorgde zeker voor meer zekerheid binnen de begijnengemeenschappen in het prinsbisdom Luik. Nieuwe bouwprojecten kunnen daar een gevolg van zijn geweest.

Het onderscheid tussen fase 2b en fase 2c is te zien aan de verticale bouwnaad op de voorgevel, links van het middenraam. [6.18] Het metselwerk aan de noordkant is primair. Het stukje voorgevel gaat samen met de noordelijke rij scheibogen en de noordzijbeuk. De scheibogen kunnen niet ouder zijn dan deze fase gezien de hoogte van de zijmuur en de samenhang met de verhoging van de voorgevel. Die zijn in Maastrichtersteen opgetrokken, een bouw materiaal dat vóór fase 2 niet voorkomt. Deze vaststellingen sluiten de hypothese van een voltooid ouder westschip definitief uit. Voorts zijn de noordelijke pijlers van het westschip vierkant en hoger dan de ronde halfzuil aan de binnenkant van de westgevel.

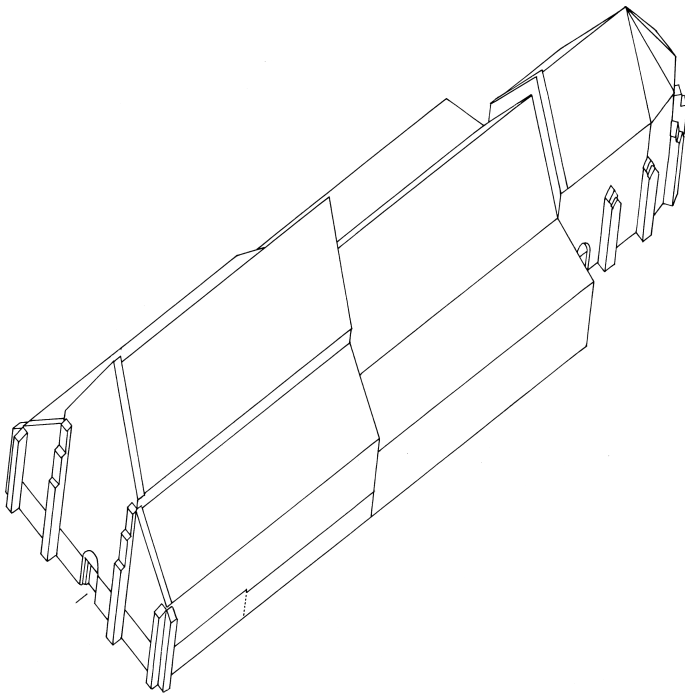
[6.66] Hypothetische reconstructie van de kerk na 1315, fase 2b (THOC, 2008).

Het westschip staat in de as van de westgevel, zodat de knik tussen de twee assen van de kerk zich ter hoogte van de vierde travee en de tijdelijke afsluiting van het oostschip bevindt. Het oostschip en het koor werden immers door de gemeenschap gebruikt tijdens de bouw van het westschip. Daarna werd er verder gewerkt aan de zuidkant en de dakconstructie.

Fase 2c: voltooiing van het westschip (vóór 1360) [6.67]

Van de rij scheibogen aan de zuidkant van het westschip weten we niets, aangezien ze in fase 3a vervangen werd. Toch moeten we aannemen dat die rij gelijk was aan de rij scheibogen van de noordkant, gewoon omdat ze samen de nieuwe dakconstructie droegen. De dendrochronologische datering van de fraaie sporenkap met makelaar, langsribben en Andreaskruisen is een andere mijlpaal in de bouwgeschiedenis van de kerk. Bij gebrek aan spinthout blijft de tijdsperiode van deze datering lang: 1340 tot 1360. 1360 moet dus beschouwd worden als een *terminus ante quem*.

Bij de voltooiing van het westschip hoort ook de afwerking van de westgevel in Maastrichtersteen en de twee westvensters.¹³⁶ De vorm van de top van de gevel en de plaats van het bovenvenster bevestigen dat het westschip altijd een pseudobasilicale opstand heeft gehad. De plaats van de kraagstenen van het oorspronkelijke lezenaarsdak van de noordzijbeuk ten opzichte van de top van de scheibogen en de muren sluit de mogelijkheid van een lichtbeuk uit. We moeten ons het westschip voorstellen zonder het houten tongewelf van fase 3. Door de hogere ziende kap en de samenhang tussen de schuine houten en het bovenvenster van de westgevel was de binnenruimte van de middenbeuk aanzienlijk rijziger dan nu.

[6.67] Hypothetische reconstructie van de kerk rond 1360, fase 2c (THOC, 2008).

Een onvoltooid project?

Hier rijst een fundamentele vraag. We zouden kunnen verwachten dat – na de verhoging van het koor (fase 2a) en de voltooiing van het westschip (fasen 2b en 2c) op een ander model dan het oostschip (fase 1b) – het oostschip in een volgende fase vervangen werd door nieuwe traveeën in het verlengde van het nieuwe westschip. De knik ter hoogte van de vierde travee had kunnen verdwijnen en de verandering van as vlak bij de triomfboog kon worden opgelost met een bredere travee met een pseudotransept of een echte dwarsbeuk. De begijnhofkerk van Sint-Truiden had dan geleken op die van Luik, Diest, Tienen of Tongeren. Die kerken vertonen verschillende dwarsbeuktypes.¹³⁷

In Sint-Truiden bleek een soortgelijk project te hebben bestaan, maar we hebben geen enkel bewijs gevonden dat het werd uitgevoerd. De nummering van de kapconstructie van het westschip loopt van west naar oost. De opgravingen aan de twee oostelijke hoeken van het oostschip hebben bewezen dat de begijnhofkerk van Sint-Truiden nooit een dwarsbeuk heeft gehad en dat de hoeken in kwestie nooit werden verstevigd met steunberen, wat zeker had moeten gebeuren in geval van verhoging. Het sterkste argument blijft de knik tussen de vierde en vijfde traveeën. Als het schip in de 14de eeuw werd voltooid, dan zou de knik verdwenen zijn. Aangezien de knik door fase 3 níét werd opgelost, moeten we aannemen dat de toestand van rond 1360 tot eind 15de eeuw ongewijzigd bleef.

Er zijn geen historische gegevens voorhanden die de onderbreking van de werkzaamheden kunnen verklaren. Het enige wat we weten is dat het midden van de 14de eeuw het begin was van ernstige demografische, sociale en economische problemen in de middeleeuwse stad. De eerste bloeiperiode van de begijnenbeweging was toen voorbij.

Fase 3: herstelling en verbouwing van de kerk (1489 - ca. 1511)

Oorlogsschade (1489)?

Het was al lang duidelijk dat belangrijke werkzaamheden in de begijnhofkerk van Sint-Truiden rond 1500 plaatsvonden. De bouwhistorische argumenten zijn enerzijds het gebruik van baksteen en anderzijds het houten tongewelf op de middenbeuk. De datering rustte op de stijlkenmerken van de vroeg-16de-eeuwse schilderingen op de bakstenen pijlers van het oostschip. Deze relatieve datering kon nog worden verfijnd en omgezet in een volkomen datering dankzij archiefbronnen en dendrochronologische datering.

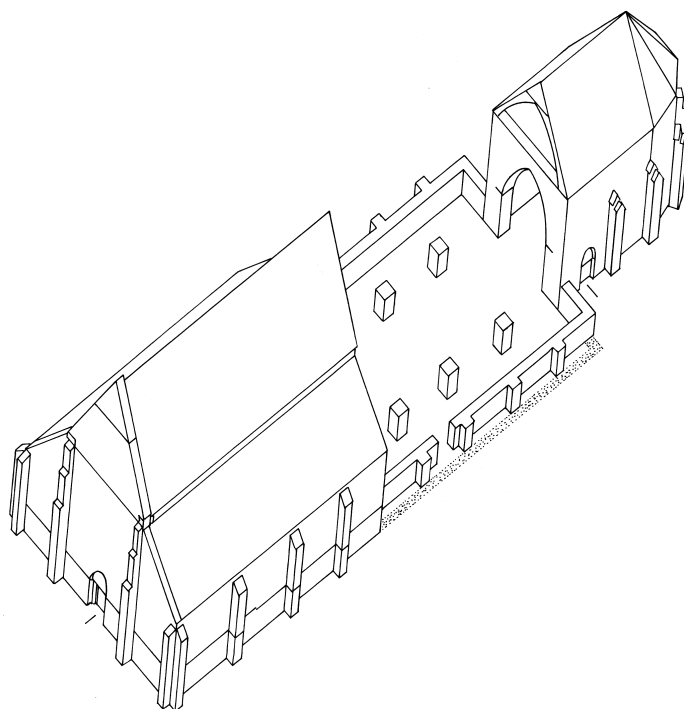
In 1499 werd er aan de kerk gewerkt, zoals blijkt uit een moeilijk leesbare rekening waarin onder meer werken aan de fundamenteën worden vermeld, de aanwezigheid van timmerlieden en de levering van kalk en Gobertangesteent: (...) *It Ties Vrancken ende Hermaen In die kercke fondement ghegravene iiii daghe vii [st] daechs beide (...); it aen die tiemmerliede in die kercke (...); it Tenus ende Vouter aen die kerke vi daghe daechs ix st (...); it uytgheven an die kerke aen caelc aen stene ende and[ere] (...); it uyt gheven aen die leste Ghebbertynse stene x rynsgulden iii sts dit is al swier ghelt.*¹³⁸

De dendrochronologische datering van de kapconstructie van het oostschip leverde de datum 1510-1517 op. Die datum kon nog verrijnd en bevestigd worden door de overeenkomst tussen grootjuffrouw Marie van Flémalle en meester-timmerman Lemrecht voor de nieuwe dakkap van de kerk, tussen 1507 en 1510. En we weten ook dat in 1510-1511 Gobertangesteent werd besteld bij meester Jan Laureis.¹³⁹

Merkwaardig is de omvang van de interventie. Niet alleen werd het volledige oostschip nieuw gebouwd, ook in het westschip vonden belangrijke werkzaamheden plaats: aan de pijlers en scheibogen aan de zuidkant, aan de top van de westgevel, en aan het dak van de noordzijbeuk. Ook in het koor werd gewerkt, aan de bouw van een houten wenteltrap. De werkzaamheden vertonen een gebrek aan coherentie, alsof men het gebouw haastig en met beperkte middelen wilde herstellen na een ramp. Een kerkbrand is uitgesloten, aangezien er nergens brandsporen (verkleurde stenen, gecalcineerde balken enzovoort) teruggevonden werden.¹⁴⁰ Een andere mogelijkheid is een storm of orkaan, waarbij de dakruiter op het oostschip gevallen zou zijn en de daken deels opgeblazen werden. Ook de verzakking van de kap van het koor en van de noordkant van de triomfboog zouden het gevolg kunnen zijn van een storm. [6.40] Die zou echter ook andere sporen in Sint-Truiden hebben nagelaten, maar de historische bronnen vermelden niets daarover. Een laatste mogelijke oorzaak van die omvangrijke werkzaamheden is oorlogsschade. De tweede helft van de 15de eeuw was voor Sint-Truiden een bijzonder moeilijke tijd. De stad lag immers op de grens van het prinsbisdom Luik en het hertogdom van Bourgondië. In oktober 1467 werden de Luikenaars in Brustem verslagen en in 1489 werd Sint-Truiden belegerd door het leger van Maximiliaan van Oostenrijk. In beide gevallen leed de stad zware oorlogsschade en grote delen van de stadsmuur en de stadspoorten werden door het geschut vernietigd: *tandem fuit idem oppidum ab inimicis tempore acerrimo obsessum et invasum, ac etiam porte cum muris in magna parte bombardis ac aliis machinis demolite, ut notorium est.*¹⁴¹

Door zijn ligging buiten de stadsomwalling was het begijnhof een makkelijke prooi. De begijnen zochten vast veiligheid binnen de muren, in hun refugehuis en bij hun familie. Het begijnhof moet dus min of meer leeg hebben gestaan en het kon naar willekeur door het aanvallende leger gebruikt worden: om zich te verschansen, als logies, als stalling of 'groeve' van bouw materiaal voor de belegering (hout, stenen, ijzer enzovoort). Het heiligdom van een begijnhof werd in die tijd niet meer gerespecteerd, zeker niet door een professioneel leger als dat van Maximiliaan van Oostenrijk, waarvan het geschut zware schade veroorzaakte tot in de streek rond Leuven. Onze hypothese is dus dat de begijnhofkerk – en waarschijnlijk ook de andere gebouwen op het begijnhof – ernstige schade opliep in 1467 en 1489, en dat de herstellingen jarenlang hebben geduurd wegens de onzekerheid én het grote aantal te herstellen panden in de stad. In het archief werd een algemene en vage bouwrekening uit 1484 gevonden met de vermelding van plakkers (*plackers*), timmerlieden (*tymmerluden*), een zager (*zeygher*), een smid (*smeet*) en metselaars (*steen messer*). Gebouwen werden echter niet weergegeven.¹⁴²

[6.68] Hypothetische reconstructie van de kerk kort voor 1500, fase 3a (THOC, 2008).

Fase 3a: herstelling van het westschip (vóór 1500) [6.68]

Het oostschip, dat rond 1500 ook het oudste deel van de kerk was (fase 1), was waarschijnlijk zo erg beschadigd dat het niet meer te herstellen was. Het westschip echter kon wel nog hersteld worden en snel weer in gebruik genomen worden door de begijnen. De herstelling van het westschip mag dus als een aparte fase beschouwd worden. Indrukwekkend moet het optrekken van de nieuwe scheibogen aan de zuidkant geweest zijn, omdat het in onderbouw van de kapconstructie van fase 2c gebeurd is. De daken van de zijbeuken werden vervangen en aan de noordkant iets verhoogd, zoals duidelijk is af te leiden van de bakstenen bij de dakrand van de noordzijbeuk. [6.69] Ook de top van de westgevel werd in baksteen herbouwd, samen met de vijf eerste spanten van de kap, die waarschijnlijk ingestort waren. Om het oudere muurwerk te verstevigen werden tegen de beide zijmuren steunberen gebouwd.

Vermoedelijk ging de herstelling van het westschip snel en kon de kerk door de begijnen al in de jaren 1490 weer in gebruik genomen worden. Het houten tongewelf werd waarschijnlijk later aangebracht, na de voltooiing van het oostschip. De nieuwbouw van het oostschip volgde op de herstelling van het westschip.

Fase 3b: nieuwbouw van het oostschip (ca. 1507 - ca. 1511) [6.70]

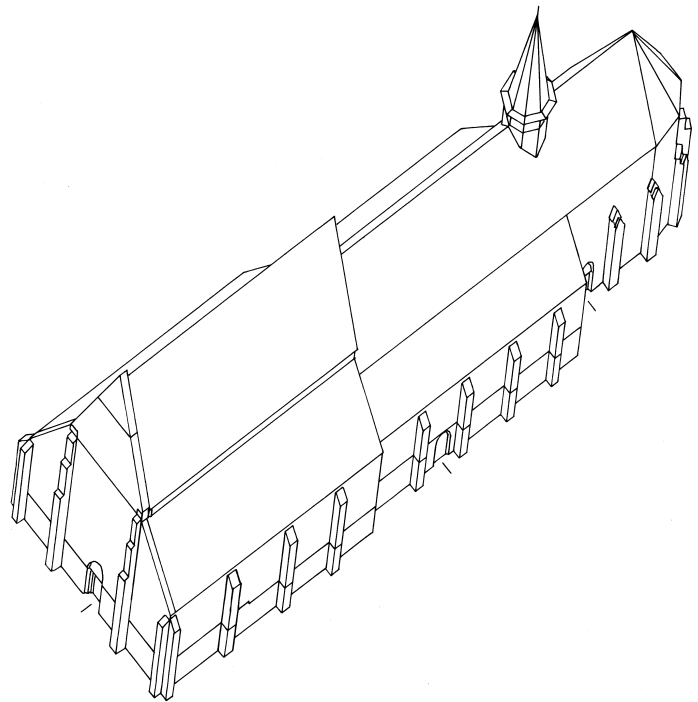
De data 1507, 1510 en 1511 werden reeds vermeld voor de bouw van de dakconstructie en de levering van Gobertangesteen. Wanneer de werken precies begonnen en eindigden, is niet bekend. De vier traveeën van het oostschip werden volledig nieuw gebouwd met baksteen en enkele hergebruikte natuurstenen. In de kap zijn geen hergebruikte balken aanwezig. Dat doet ons vermoeden dat er maar weinig overbleef van het puin van het oude oostschip.

De architecturale keuzes bij het nieuwe oostschip zijn niet in alle details duidelijk te volgen. De opgravingen in de oostelijke hoeken van de zijbeuken hebben bewezen dat de nieuwe zijbeuken smaller zijn en dat de oude funderingen dus niet hergebruikt werden. De pijlers van de twee rijen staan niet precies tegenover elkaar en de steunberen evenmin. De twee rijen staan ook niet in de as van de pijlers van het oostschip, zodat de knik tussen oost- en westschip behouden blijft, zowel in de middenbeuk als in de zijbeuken. Tijdens de bouw van het oostschip moet een houten wand het westschip hebben afgesloten. Aan de oostkant is de aansluiting bij de triomfboog onhandig uitgevoerd. De hoeken zijn niet recht en de steunberen zijn niet tegen de hoeken geplaatst. De som van al die onregelmatigheden in de plattegrond én het onverzorgde metselverband van de muren en pijlers geven de indruk dat fase 3b met beperkte middelen werd ontworpen en uitgevoerd. Het is duidelijk dat men het oostschip niet even hoog en even breed wilde bouwen als het westschip. [6.71] Ook de nieuwe ramen zijn verschillend en bevatten laatgotische traceringen.

In tegenstelling tot het metselwerk is het timmerwerk van fase 3b van hoge kwaliteit. Meester-timmerman Lemrecht heeft een prachtige kapconstructie met booggebinten en tongewelf bedacht en gerealiseerd. Ook de dakruiter hoort bij fase 3b. De gevel die boven de triomfboog tot de nok van het dak van het koor doorliep (fase 2a), verdween bij fase 3b. De verzakking van de spanten

[6.69] Westgevel van de noordelijke zijbeuk: baksteen werd gebruikt om de helling aan te passen (THOC, 2004).

[6.70] Hypothetische reconstructie van de kerk rond 1511, fase 3b (THOC, 2008).

boven het koor doen vermoeden dat die gevel op het oostschip gevallen was. Van de oorspronkelijke dakruiter en trap om het dak te bereiken, is niets bekend. De huidige weg om de kap boven de gewelven te bereiken is heel ongewoon en hoort ook bij fase 3b. De houten wenteltrap in de zuidwesthoek van het koor geeft uit op een platform boven de triomfboog, vanwaar het dak via een ladder door een luik in het gewelf bereikbaar is.

Kortom, grote middelen waren begin 16de eeuw kennelijk niet voorhanden voor de bouwverf van de begijnhofkerk. Met een reeks kleine afwijkingen en onregelmatigheden heeft de meester-metselaar de knikken tussen oost- en westschip en tussen oostschip en koor visueel 'aanvaardbaar' willen maken. Van een transept of een verlenging van de verhouding van het westschip was überhaupt geen sprake. Vanuit die optiek werd het tongewelf met vijf ribben doorgetrokken tot tegen de gevel. Het speelt een belangrijke visuele rol. Waarschijnlijk was de 'oplossing' van het nieuwe westschip ruimtelijk en esthetisch veel beter dan het contrast tussen het oude oostschip (fase 1b) en het westschip (fase 2b) en een gesloten muur boven de triomfboog.

Laatgotische herinrichting van de kerk

Op de werken van fase 3a en 3b volgde een nieuwe inrichting van de kerk.¹⁴³ Niet alleen de reeks pijlerschilderingen van het schip, maar een aantal stukken uit het roerend patrimonium van de kerk dateren uit de vroege 16de eeuw: een laatgotische koperen lezenaar, twee antependia, het grote kruisbeeld in de nabijheid van de triomfboog en andere beelden.

[6.71] Overgang tussen oost- en westschip (THOC, 2004).

Herinrichting en onderhoud (van het midden van de 16de eeuw tot 1797)

Na de grote werken van het begin van de 16de eeuw stopt de bouwgeschiedenis van de begijnhofkerk. Vanaf dat moment blijkt het gebouw te hebben volstaan voor een gemeenschap waarvan het aantal begijnen toch sterk geschommeld heeft (tussen een tweehonderdtal en een vijftigtal).¹⁴⁴ Gedurende ongeveer 200 jaar, tot de verkoop van het begijnhof in 1798, bleef de structuur van de kerk ongeschonden. En dat is heel uitzonderlijk in de Zuidelijke Nederlanden. Zoals de meeste (monastieke) kerkgebouwen in de context van de Contrareformatie werden de begijnhofkerken ofwel nieuw gebouwd¹⁴⁵, ofwel verbouwd¹⁴⁶, ofwel verregaand 'gebarokkiseerd' met nieuwe gewelven en meubilair.¹⁴⁷

In Sint-Truiden echter concentreerden alle inspanningen zich vanaf toen in de kerk. Weinig is bekend over de ravage die de Beeldenstorm in de begijnhofkerk zou hebben aangericht. Hoe lang bleef de laatgotische inrichting ongeschonden? Het is heel onwaarschijnlijk dat de kerk in de jaren 1560 nooit door een of andere bende geuzen bezocht werd. De laatste reeks muurschilderingen, waarvan er drie gedateerd zijn (1587, 1588 en 1597), bewijst dat de kerk in de tweede helft van de 16de eeuw nog werd opgeknapt. Ook de oudste grafzerken in het schip dateren uit de 16de eeuw.¹⁴⁸

Uit vijf visitatieverslagen uit 1613, 1624, 1643, 1686 en 1701 van de aartsdiaken van Haspengouw blijkt dat de inrichting gebeurde conform de nieuwe liturgische verplichtingen van de Contrareformatie.¹⁴⁹ Naast de plaatsing van enkele ongedateerde barokmeubels blijkt uit archief en inschriften dat ook de altaren werden vernieuwd (1696, 1699-1701, 1734, 1740, 1749 en 1759), dat een preekstoel werd besteld (1671-1672), en een nieuw orgel

geschonken (1644-1648 en 1696).¹⁵⁰ Er zijn ook drie vermeldingen van het witten van het interieur bekend (1692, 1742 en 1784).¹⁵¹ De hoogmeesteressen blijken goed te hebben gezorgd voor de *ciraet der kercke*, zoals blijkt uit hun rekeningen (1671-1710).¹⁵² Aan weerskanten van het hoogaltaar stonden deuren naar een in de koorapsis aangelegde sacristie. Rekeningen vermelden ook een herstelling na een heftige hagelslag (1680)¹⁵³, en de herstelling van het dak (1741-1745).¹⁵⁴ In de 17de en 18de eeuw werden ook heel veel mensen in de kerk begraven.¹⁵⁵

We stellen ons hierbij de vraag of de buitenmuren van de kerk in de nieuwe tijd bepleisterd waren. De eventuele sporen op de muren van het westschip zijn verloren geraakt bij het leggen van de nieuwe okerlaag in de jaren 1970. Op de oudste foto's van de begijnhofkerk, van rond 1900, zijn nog sporen te zien van een witte kalklaag op alle buitenmuren. Op de twee schilderijen uit de eerste helft van de 17de eeuw is de kerk niet bepleisterd en het materialenverschil is realistisch weergegeven [6.6]. Vermoedelijk werden de buitenmuren van de kerk pas in de 18de eeuw gewit, en werd haar aanschein zo in harmonie gebracht met de nieuwe gewitte stenen huizen op het begijnhof.

Noten

1. Zie de bijdrage van R. Dreesen.
2. Niet 'op de eerste rechte koortravee', zoals soms wordt vermeld (BDEH 1981, 855) en zoals fout is getekend op de plannen van G. Govaerts en P. Van Mechelen.
3. Tot in de jaren 1970 waren er vlakke houten zolderingen boven de zijbeuken.
4. Zie de bijdrage van A. Bergmans.
5. RAH, FBST, document dat nu zoek is: Straven 1876, 103-107 (103-104 en 105).
6. *Gesta abbatum Trudonensium*, ed. R. Köpke 1852, 400-401. Zie Bijlage 2.2.
7. Ryckel 1631, 405.
8. Zie Bijlage 4. Het archief werd door Hanne Van Herck grondig geanalyseerd, waarvoor onze oprechte dank.
9. Zie de bijdragen van P. Roose en L. Smets.
10. Kaarten van 1659 (Kaartboek Averbode), 1694 (Warnouts), 1696 (schets), 1697 (Kaartboek Sint-Trudoabdij), 1771-1778 (Ferraris). Zie de bijdrage van M. Laenen.
11. Daarnaast zijn dossiers van de laatste restauraties bewaard bij de betrokken restaurateurs en onderzoekers.
12. Herckenrode 1845, 38-79. Zie Bijlage 7.
13. Zie de bijdrage van A. Bergmans.
14. KIK-IRPA, fototheek, buitengezichten: A4486, A9916, A9917, A25312, B6927, B70198, A25335; binnengezichten: A133119, B6896, B6929, B6930, A9918, A25329. Afdrukken van dezelfde of gelijksoortige foto's zijn te vinden in de documentatiedoos van het begijnhof op het Stadsarchief Sint-Truiden en in de fotocollectie van het PCCE.
15. De foto's werden gerealiseerd door Foto Graux (Leuven). Een volledige reeks is bewaard in het archief van architect Piet Van Mechelen (SAST); enkel de reeks buitengezichten is op het PCCE terug te vinden.
16. ADST, VB: complete opname van de kerkinboedel in de vorm van een geautomatiseerde en geïllustreerde inventaris te raadplegen. Zie ook de bijdrage van L. Smets.
17. Plattegrond, langsdoorsnede, opstand westgevel en opstand zuidgevel. Ingekleurde reeks (ADST, VB); afdrukken in blauw in het archief van Piet Van Mechelen (SAST) en op het PCCE (doos MRK.423.3.1).
18. PCCE, hangmap Omgeving: paradijsportaal aan de zijkant van het koor; Sint-Truiden, Archief Dekenij: overdekking van de steunberen van het koor.
19. SAST, APM, zeven plannen op 2% (plattegrond, langsdoorsnede, dwarsdoorsnede, opstand zuidgevel, opstand oost- en westgevels, opstand noordgevel); ook op PCCE, doos MRK.423.3.1.

20. SAST, APM, map Opmetingen: reeks plannen van Govaerts door Van Mechelen geannoteerd en bijgemeten.
21. Plan van de kelder, 2%; details in het koor, 10%; details vensters, hogels en gordellijsten, 10% 1975; herstelling voet dakspanten, betonbalk, 1975.
22. Originelen bewaard op de Provincie, Directie Patrimonium (voormalige Dienst der Gebouwen); meerdere afdrucken o.m. in het archief van het Agentschap RWO Vlaanderen.
23. PCCE: Elektriciteit-verwarming-verlichting, bureau Libost, Hasselt, 1976; Technische plannen van de kelder onder het schip, Bureau Dejong uit Brussel, 1977; Opmeting van de dakkap, 5%, drie langs- en dwarsdoorsneden (koor, schip oost en schip west), 1982, anoniem, 1982; Fotogrammetrische opname van een deel van de voorgevel, bureau Libost, Hasselt, opstand, 197?, 5%; Nieuw meubilair voor het museum: stoel, balie, tochtportaal, 1982-1985.
24. Zie de bijdrage van M. Laenen.
25. Bijlage 7, epitaaf nr. 39.
26. SAST, Fonds Kerkregisters, 122 en 123: twee doden- en professieregisters. De gegevens bestrijken respectievelijk de periodes 1600-1750 en 1747-1796, ze bevatten informatie over intrede en overlijden van begijnen en 'andere' bewoners.
27. Zie bijdrage van H. Van Herck, en tabel.
28. De 17de-eeuwse grafsteen van Judocus Pitteurs tegen de zuidelijke muur is afkomstig uit de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Zie bijlage 7, epitaaf 31.
29. Een overwelfd gangetje leidt naar de grafkelder die soms onder water staat (mondelinge getuigenis van Hugo Knaepen, maart 2004).
30. Zie Bijlage 6, LO.1.
31. ADST, VB, Begijnhof, doos 1: beschrijving der werken, 6 juni 1934.
32. SAST, Verslagboek Vrienden van het Begijnhof, vergadering 29 november 1936.
33. SAST, Fonds Van Mechelen, doos begijnhof plannen: niet gesigneerd noch gedateerd plan, 1%.
34. Hasselt, Provincie Limburg, 9de Directie/Patrimonium (voormalige Dienst der Gebouwen), 59. Restauratie Begijnhofkerk Sint-Truiden, doos 832: Bijwerken en derde reeks wijzigingen (1978), punt 2: Bouwen van een kelder: *'er was in de aanneming voorzien een kelder uit te voeren met een diepte van 2.80 m onder de vloer van de kerk. Daar de funderingen der pijlers slechts een diepte had van 1 m onder het peil van de kerkvloer, werd naast de aangenomen werken in bijwerk nr 2 (offerte 14.01.76) een bijkomend bedrag van... voorzien voor ondermetselen der pijlers. Wijzigingen: A) Het ondermetselen der pijlers bleek bij de uitvoering te gevaarlijk voor de stabiliteit van de kerk. Er werd door de aannemer een studie gevraagd aan de gespecialiseerd ingenieur J. Dejong te Brussel (zie plan nr 1 dd. 12.4.77) voor het zijdelings versterken der steunpunten van de pijlers. [verticale stalen profielen]. B) Het ondermetselen der buitenmuren van de kerk, wat niet voorzien was in de aanneming, diende uitgevoerd te worden...'*
35. PCCE, doos 59, map 193: Brief van H. Roosens aan C.G. De Dijn, 24/03/1972.
36. PCCE, doos 58, map 186: Briefwisseling tussen C.G. De Dijn en J. Smeesters (Gallo-Romeins Museum). De brief van De Dijn (08/08/1979) vermeldt: *'Gisteren werden in de kerk van het begijnhof te Sint-Truiden op de plaats waar een altaar staat opgesteld (oostwand linkerzijbeuk van het brede schip-gedeelte) enige oudheidkundige vondsten gedaan. De bouw- en restauratie-activiteiten werden stilgelegd en de eerste vaststellingen werden genoteerd en gefotografeerd. De plaats is zeer belangrijk omdat hier het oorspronkelijke 13de-eeuwse metselwerk (mergel) overgaat in het 15de-eeuwse (bakstenen). Belangrijke sporen van oorspronkelijke bezetting, evenals muurresten zijn waarneembaar. Tussen het afbraakmateriaal werd oud glas en keramiek gevonden (zorgvuldig opgeborgen in depot).'*
37. E-mail van M. Lodewijckx aan Th. Coomans, 17 juni 2004. De opmeting en het verslag konden tot nu toe niet teruggevonden worden.
38. Enkel bekend door kopie uit het privéarchief van R. Van Laere.
39. PCCE, doos 59, map 198: Briefwisseling tussen Natuurwetenschappelijk Museum Bokrijk (M. Verbeeck) en Provinciaal Documentatiecentrum (R. Van Laere), 1978.
40. Uit het privéarchief van R. Van Laere: 'Verslag vondst graf op 14 en 15 maart 1978': graf gelegen op 110 cm diepte, restanten van nagels van de kist, de beenderen werden terug in het graf geplaatst en het graf werd opnieuw gesloten.
41. E-mail van R. Van Laere aan Th. Coomans 16 maart 2004.
42. De aannemer duldde op geen enkele wijze pottenkijkers en de staf van het Museum voor Religieuze Kunst stond te popelen van ongeduld voor de opening van het museum.
43. Wesemael, Driesen & De Winter 2004.
44. Met bijzondere dank aan projectverantwoordelijke Elke Wesemael.
45. Verslag beschikbaar op: <http://www.aron-online.be>
46. Zie bijdrage van R. Dreesen.
47. Met dank aan Dr. Frank Doperé (plaatsbezoek op 20/06/2004). Zie ook handboeken voor historische bouwsteensoorten: De Jonghe, Géhot, Genicot, Weber & Tourneur 1995; Dreesen, Duser & Doperé 2003; en een nota over de steensoorten van de begijnhofkerk: Hasselt, Archief Provincie Limburg, Dienst Cultuur, Provinciaal Museum voor religieuze Kunst, doos 59, map 197.
48. Doperé 2001b, 166 en 169.
49. Dreesen, Duser & Doperé 2003, 126-129; De Jonghe, Géhot, Genicot, Weber & Tourneur 1995, 140-141.
50. Bv. in de beschrijving van de begijnhofkerk in: BDEH 1981, 855-857.
51. Wesemael, Driesen & De Winter 2004.
52. Zoals blijkt uit de in 1972 opgenomen reeks foto's.
53. Doperé 2001a, 85-111; Dreesen, Duser & Doperé 2003, 119-121; De Jonghe, Géhot, Genicot, Weber & Tourneur 1995, 142-143.
54. SAST, FBGH, Register 8, rekeningen Luminaris 1461-1579, jaar 1499.
55. SAST, FBGH, Register 48, Rekeningen Infirmierie, 1501-1562, niet gedateerd (tussen 1510 en 1511).
56. Doperé & Tordoir 2000, 99-149 (tabel p. 111).
57. Mertens & Vandewalle 2003, 59 en 92.
58. Top van de zuidmuur van de middenbeuk van het westschip (ca. 20 m) + toppen van de zuid- en noordmuren van de middenbeuk van het oostschip (ca. 40 m) + toppen van de muren van de zijbeuken van het oostschip (ca. 40 m).
59. Gyselincx 1989, 26-31.
60. ADST, VB, doos 1: nota, september 1934 (carrières de *Sichen-Susten-Borlé*).
61. Zie Bijlage 4.7.
62. ADST, VB, doos 1: Beschrijving der werken door W. Govaerts, 06/06/1934.
63. Hasselt, Provincie Limburg, Directie Patrimonium (voormalige Dienst der Gebouwen), doos 59/832.
64. Hasselt, Archief Agentschap RWO, DC.144.
65. SAST, FBST, doos 7, facturen: offerte van J.-F. Uidal, 18 maart 1784.
66. De oude vloertegels van de drie laatste traveeën van het westschip zijn hergebruikt materiaal en werden door het Museum van Bokrijk geleverd. Hasselt, Archief Directie Patrimonium, doos 59/835, map 'aankoop oude vloertegels' (1979-1980).
67. Zie de bijdrage van M. Laenen.
68. Zuivere baksteenverbanden zoals in Vlaanderen, Holland en Friesland zijn in Zuid-Limburg zeldzaam vanwege het gebruik van heel verschillende bouwmaterialen uit steen en hout.
69. Zie de bijdrage van A. Bergmans.
70. SAST, FBST, Bundel 2 (processtukken), map 1, rekeningen A. Vanderborcht, 1692-?, f. 70v -71r.
71. SAST, FBST, doos 8, rekening van de Gulde, map 3, rekening 1742-1743, p. 22-23.
72. Zie Bijlage 4.13: SAST, FBST, doos 7, facturen: overeenkomst tussen grootmeesteres Agnes de Hubens en meester-metselaar Jean-François Uidal voor het witten van de kerk, 18 maart 1784; offerte van dezelfde persoon voor het witten van de kerk en het placeien van het koor en de zijbeuken, 18 maart 1784.
73. Zie bijdrage van M. Buyle.
74. Zie Bijlage 8.
75. Zie Bijlage 4.1: SAST, FBGH, Register 48, Rekeningen Infirmierie, 1501-1562, tussen 1507 en 1510.
76. Janse 1989, 149-153; Janse (z.j.), 03-1 en 03-3.
77. De dominerende winden komen net uit de andere richting (westen/zuidwesten).
78. Hoffsummer 1995, p. 82; Hoffsummer 2002, p. 180; Janse 1989, p. 149-153.
79. Coomans 1998; Coomans 2001; Coomans 2002.
80. Janse 1989; Hoffsummer 1989; Hoffsummer 2002; Janse (z.j.).
81. Bv. op spoor 18 zuid, 19 zuid, 31 noord en 31 zuid.
82. Janse 1989, 81-85.

83. Hoffsummer 1995, 123-130.
84. Zie Bijlage 4, 1.
85. Deman 1962, 460-461.
86. Janse & Devliegher 1962, p. 377-378.
87. Minnen, Doperé, Van Eldere & Cardon 1998, 123-124; Doperé & Minnen 1997, 41.
88. Janse 1989, 182-189; Janse (z.j.), 03-18 en 03-22.
89. Simpson 2004.
90. Delférière 1970-1971; Delférière 1971.
91. Martens, Vlaeminck & Coolen 1988, 48.
92. Janse 1989, 219-222.
93. Janse 1989, 205-209.
94. Westportaal: 1,61 m; zijingang zuidbeuk: 1,44 m; zijingang noordbeuk: 1,47 m; koordeur: 1,12 m.
95. Zie Bijlage 6, object B.26.
96. BDEH 1981, 6n2, 855: 'laat-Romaans rondboogportaal'.
97. Hasselt, PCCE, reproductie van een tekening: *Romaansche deur thans gestopt*, 5%, G. Govaerts, 5 januari 1929.
98. Timmers 1985, 49-53 (86-92), 172 (457) en 188 (510).
99. Zie kadertekst.
100. Coomans 2000, 148; Brigode 1936, 89-147.
101. Bijlage 5, epitafen nr. 21 (1629) en 27 (1552).
102. De Cleene & Lejeune 1999, 321-323; Impelluso 2003, 62-65.
103. De Cleene & Lejeune 1999, 94 en 594-595; Impelluso 2003, 50-54.
104. Johannes I, 43-51 (roeping van Natanaël)
105. Schmidt & Heffels 2000, 60-61; Cattiabani 1996, 120.
106. De Cleene & Lejeune 1999, 1061.
107. Jacobs 1997, 85-87.
108. Het patroon bestond uit ruiten en een dubbele rand die voor een zigzageffect zorgde. Ons inziens kon het best teruggaan tot de 18de eeuw. In de ramen 1, 4, 5 en 6 was het deels of helemaal vervangen (wat de ouderdom van het patroon bewijst).
109. Bv. koor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek (Roosdaal).
110. Bv. koor van de Sint-Amanduskerk in Wezeren (Landen).
111. Het kruisbeeld werd rond 1976 verwijderd en het venster werd weer geopend, maar de tracering werd niet teruggeplaatst.
112. Op de oudste foto's van de kerk, rond 1900, zijn de traceringen al aanwezig, wat doet denken dat ze niet werden vervangen. De oude herstellingen van de omlijstingen met baksteen werden tijdens de laatste restauratie verwijderd en vervangen door natuursteen.
113. De omlijsting van het W8 werd in de jaren 1934 volledig vervangen.
114. Zie de bijdrage van A. Bergmans.
115. Verplaatsing van stenen in het bovenste gedeelte van het muurwerk, zichtbaar in de 'traptoren'.
116. Bergmans 1994.
117. Op de twee 17de-eeuwse schilderijen die de kerk vanuit het zuiden voorstellen is het beeldje niet afgebeeld.
118. Wesemael, Driesen & De Winter 2004, bijlage 1.
119. Zie de bijdrage van A. Bergmans.
120. Zie hoger: bodemarchief en -onderzoek.
121. Archief Dienst Patrimonium, Provincie Limburg, Doos 59835, map zonder nummer.
122. Zonder de storende dilatatievoegen die geplaatst werden voor de vloerverwarming.
123. Volgens Hugo Knapen was er in het middenschip ook een helling, dus geen trede.
124. de Herckenrode 1845; Straven 1876.
125. In bijlage 5 zijn de 37 epitafen opgenomen en geordend volgens een nummering die hun tegenwoordige locatie in de kerk volgt.
126. *Gesta abbatum Trudonensium*, ed. R. Köpke 1852, 400-401.
127. RAH, FBST, document, nu zoek: Straven 1876, 103-107 (103-104 en 105).
128. Wesemael, Driesen, De Winter 2004.
129. Kervyn de Meerendré 1981, 45-105; Coomans 2000, 91-97 en 131-139.
130. Van Laere 1989. Zie ook de bijdrage van A. Bergmans.
131. Het gebruik van baksteen is in de 13de eeuw in Sint-Truiden heel onwaarschijnlijk. Baksteen is trouwens afwezig in de begijnhofkerk tot fase 3.
132. Zoals in de begijnhofkerken van Luik en Tongeren: Coomans 2006a.
133. Ze zouden ook na de herstelling van fase 3 aangebracht kunnen zijn, maar hun stijl en typologie verwijst eerder naar het begin van de 14de eeuw. Zie de bijdrage van A. Bergmans.
134. Zie de bijdrage van H. Van Herck.
135. RAH, xxx, akte van 24 oktober 1324: Straven 1876, 111-114.
136. De top van de gevel werd met baksteen vervangen in fase 3a.
137. Coomans 2006a.
138. SAST, FBGH, Register 8, rekeningen Luminaris 1461-1579, jaar 1499.
139. Zie noten 58 en 59.
140. De enige brandsporen zijn te vinden in de dakruiter, maar die werd in 1507-1510 gebouwd, dus ná de ramp die we zoeken.
141. SAST, Oorkonden, C III, 22/09/1507: Straven 1886, 2, 263-266.
142. SAST, FBGH, rekeningen Luminaris 1461-1579, jaar 1484.
143. Zie de bijdragen van L. Smets en A. Bergmans.
144. Zie de bijdrage van H. Van Herck.
145. Begijnhofkerken van Brussel, Gent (ten Hooie), Mechelen, Lier, Hoogstraten, Turnhout enzovoort.
146. Begijnhofkerken van Brugge en Gent (Sint-Elizabeth).
147. Begijnhofkerken van Leuven, Luik, Diest, Tienen, Tongeren.
148. Bijlage 7, 16de-eeuwse epitafen in het schip: nr. 16 (1544), 27.A (1552), 27.B. (1572) en 30 (1532); 16de-eeuwse epitafen in het koor: nr. 1.B. (1530) en 6 (1560).
149. Simenon 1939, 2, 630-631.
150. Zie de bijdragen van L. Smets en P. Roose.
151. Zie noten 75-76.
152. Zie de bijdrage van H. Van Herck.
153. SAST, Fonds Begijnhof, Register 34, rekening 1680-1681.
154. SAST, Fonds Begijnhof, doos 8, rekening Gulde, map 3, rekening 1742-1743, p. 22-23 en rekening 1744-1745, p. 22-23.
155. Zie noot 29.

7. De muurschilderingen van de begijnhofkerk: functie, betekenis en context

Anna Bergmans

Middeleeuwse kerkinterieurs droegen oorspronkelijk een kleurige geschilderde decoratie.¹ Zij moest het gebouw versieren, maar ze had ook een functie en een betekenis voor de opdrachtgever, voor de gelovigen, de liturgie en het geestelijke en religieuze leven in het algemeen.² Het geschilderde decor voor de cultus veranderde door de eeuwen heen. De basisschema's worden vandaag de dag meer en meer duidelijk door onderzoek *in situ*. Laatgotische kerkinterieurs werden in de regel bepleisterd en/of gewit. In Sint-Truiden ging het om een kalkpleisterlaag, dun aangebracht op de natuursteen, dikker op de baksteen. Op die afwerking werden de decoratieve voorstellingen en figuratieve taferelen geschilderd. Verschillende types van kerkgebouwen hadden eigen iconografische programma's. Ook aan een begijnhofkerk was dus een specifieke iconografie verbonden.³ In de Nederlanden bleef er wat dat betreft weinig middeleeuws referentiemateriaal bewaard. Naast de hier behandelde schilderijen kunnen we nog verwijzen naar de schilderijen in de begijnhofkerk Sint-Jan de Doper van het Groot Begijnhof in Leuven en naar de begijnhofkerk van Haarlem (nu Waalse kerk).⁴ Het jongste vooronderzoek in de deels ontleisterde en deels met stuc beklede begijnhofkerk Sint-Catharina van Diest bracht maar één restant van een middeleeuwse schildering aan het licht, van een Kruisiging met Maria en Johannes.⁵ In de Graethemkapel, oorspronkelijk een kapel van de johanniterorde en later begijnhofkapel in Borgloon (1259), zijn enkele fragmenten van middeleeuwse schilderijen bewaard, onder meer een vrouwenhoofd uit de 14de eeuw.⁶ Ten slotte vermelden we nog de Sint-Catharinakerk van het begijnhof in Tongeren. Daar was op de westelijke muur een laatmiddeleeuwse Boom van Jesse aangebracht, maar die werd in de 20ste eeuw volledig herschilderd.⁷ Binnen dit kader van begijnhofkerken is het ensemble in Sint-Truiden uniek.⁸ [7.1, 7.2]

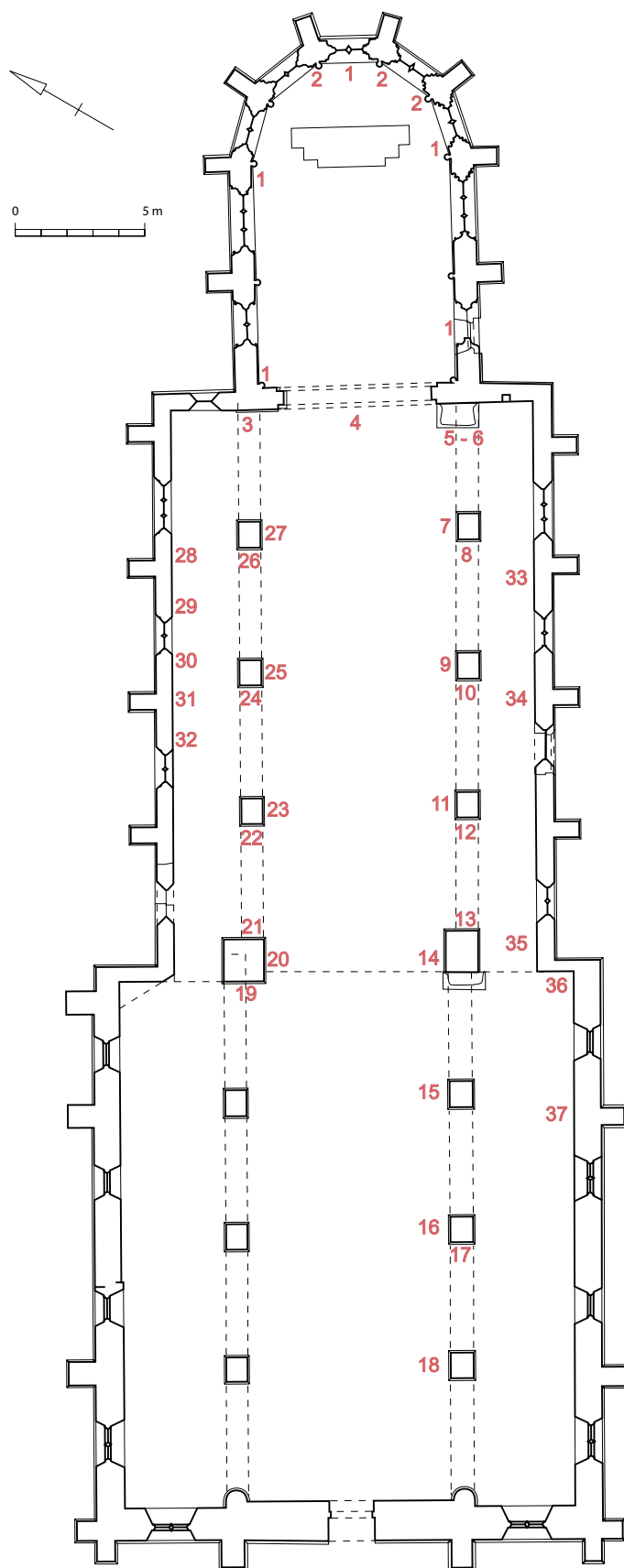
Vandaag zijn er in de middeleeuwse kerkgebouwen soms nog schilderijen te zien, maar vaak ook is er geen spoor meer van te vinden. Dat komt door het steeds wisselende gebruik van de ruimte, door nieuwe opvattingen over de inrichting van het kerkinterieur, maar ook door vroegere restauratievisies. Zo zijn vanaf de tweede helft van de 19de eeuw heel veel kerkinterieurs van hun pleister- en schilderwerk ontdaan, omdat toen om esthetische redenen de voorkeur werd gegeven aan zichtbare stenen en metselwerk.⁹ De begijnhofkerk van Sint-Truiden behoort tot de

gelukkige uitzonderingen die een groot deel van het oorspronkelijke decor bewaard hebben. Het ensemble omvat grosso modo 37 middeleeuwse en 16de-eeuwse schilderijen. Dat is niet alleen indrukwekkend voor een begijnhofkerk op zich, zelfs voor alle kerkgebouwen in de Nederlanden samen vormt dit geschilderde decor het omvangrijkste beschikbare corpus. De schilderijen zijn bijna allemaal uitgevoerd *a secco*, op een droge ondergrond en met gebruik van een bindmiddel. Dat is de normale middeleeuwse schildertechniek in de streken ten noorden van de Alpen. Twee schilderijen zijn uitgevoerd in olieverf, namelijk die van de heiligen Ursula en Odilia.

In deze studie gaan we in op de kunsthistorische aspecten van de schilderijen, binnen onze zoektocht naar hun functie en betekenis.¹⁰ De bouw van de begijnhofkerk van Sint-Truiden vond plaats in verschillende periodes, zoals gebleken is uit bouwhistorisch onderzoek.¹¹ Dat geldt ook voor de muurschilderingen: ze kunnen verbonden worden aan bepaalde bouw- en inrichtingsfasen. De oudste schilderijen zijn wijdingskruisen en ze dateren van de bouw van het oudste koor, in 1265. Daarna volgt het decor dat begin 14de eeuw werd geschilderd op de triomfboog, na de verhoging van het koor en de uitbreiding van het kerkgebouw rond 1295-1310. Vermoedelijk werd toen ook een tweede reeks wijdingskruisen aangebracht in het koor. De derde groep muurschilderingen dateert van het tweede decennium van de 16de eeuw, na het herstel en de verbouwing van de kerk van 1489 tot rond 1511. Een vierde decor, waarvan meerdere taferelen bewaard bleven, werd geschilderd op het einde van de 16de eeuw.

Om de betekenis van de schilderijen te duiden, moeten we ons verdiepen in de spirituele beleving van de begijnen, zoals die ook wordt uitgedrukt in andere liturgische en devotionele objecten en in de literatuur.¹² De materiële cultuur in relatie tot het spirituele leven van vrouwelijke religieuzen werd in het nabije verleden vanuit een kunsthistorische invalshoek diepgaand bestudeerd. In 1994 al bracht Paul Vandenbroeck onbekend beeldmateriaal uit vrouwenkloosters in de Zuidelijke Nederlanden samen voor een opzienbarende tentoonstelling in het Paleis voor Schone Kunsten in Brussel. Hij verklaarde de context waarin die kunstwerken functioneerden en belichtte de typische beeldcultuur van begijnen in het bijzonder.¹³ De boeiende tentoonstellingen over de dominicanessen van Unterlinden in Colmar (2001) en over de kunst uit middeleeuwse vrouwenkloosters in Essen en Bonn (2005) hebben tot toegankelijke syntheses geleid.¹⁴ Recent

[7.1] Maria Magdalena met Vera-icoon (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

stond de rol van de vrouwelijke religieuze in de productie van kunst en als opdrachtgeefster, in het brandpunt van nieuwe onderzoeken.¹⁵

Het spreekt voor zich dat in de Truiense begijnhofkerk ook sculpturen, schilderijen en meubilair een grote rol speelden in de beleving en in het gebruik van de liturgische ruimte, en dat de hele inrichting van de kerk een inhoudelijke samenhang vertoonde. Ook textiele, metalen en andere kunstvoorwerpen hoorden daarbij.¹⁶ Verder droegen ook gebrandschilderde ramen bij tot de ruimtelijke beleving van de architectuur en ze fungeerden als beelddrager.¹⁷ Maar jammer genoeg is daarover geen informatie beschikbaar. De beeldvoorstellingen en de objecten functioneerden trouwens niet alleen voor de begijnen, maar ook voor weldoeners en voor leken die toegang hadden tot een deel van de gebedsruimte.

Cruciaal in het contemplatieve leven van de middeleeuwse begijnen was hun verhouding tot Christus. Hun bestaan had als hoogste doel de meest intense omgang met Christus te bereiken en dat weerspiegelt zich in de muurschilderingen, zoals we dadelijk aantonen. Vast verbonden met het kerkgebouw zijn die schilderingen bronnen bij uitstek van de begijnenspiritualiteit en -devotie.

Ontdekking in 1860. Nieuwe belangstelling voor middeleeuwse muurschilderingen

Het was de Luikse neogotische schilder Jules Helbig (1821-1906) die in 1860 voor het eerst publiceerde over de muurschilderingen in de begijnhofkerk. Hij deed dat vlak na de ontdekking ervan.¹⁸ Die ontdekking gebeurde bij toeval, toen de kerk gereinigd werd

- [7.2] Plattegrond van de begijnhofkerk met nummering van de taferelen: 1. wijdingskruisen; 2. drie apostelen; 3. Kroning van Maria; 4. Laatste Oordeel; 5. Heilige Christoffel; 6. Heilige Maria Magdalena met Vera-icoon; 7. Heilige Maria Magdalena; 8. Tempelgang van Maria; 9. Huwelijk van Maria en Jozef; 10. De Jonge Man en de Dood; 11. Visitatie; 12. Geboorte van Christus; 13. a. Trap des Heils, b. Ecce Homo, Boom van Jesse, Stigmatisatie van de Heilige Franciscus, c. Heilige Jacobus de Meerdere, Heilige Laurentius, een heilige bisschop, Heilige Johannes Evangelist, aartsengel Michael; 14. Dood van Maria en Tenhemelopneming; 15. Heilige Quirinus van Malmédy; 16. Marteling van de Heilige Blasius; 17. Heilige Catharina van Siena, Heilige Catharina van Alexandrië, Heilige Agnes van Montepulciano; 18. Heilige Gertrudis van Nijvel; 19. Marteling van de Heilige Agatha; 20. Kroning van Maria; 21. Heilige Rombout van Mechelen; 22. Heilige Dimpna van Geel; 23. Annunciatie; 24. Heilige Elisabeth van Hongarije; 25. Heilige Goedele van Brussel of Heilige Genoveva van Parijs; 26. Heilige Odilia; 27. Heilige Ursula; 28. Heilige Hubertus van Luik als bisschop; 29. Beking van de Heilige Hubertus; 30. Stigmatisatie van de Heilige Franciscus van Assisi; 31. Lucia van Syracuse; 32. Heilige Cecilia van Rome; 33. Heilige Clara van Assisi; 34. Rozenkrans; 35. Hemelvaart van Christus; 36. Gekruisigde Christus; 37. Zeven werken van barmhartigheid.

om opnieuw witgekalkt te worden.¹⁹ Sinds eeuwen was dat witten het normale onderhoudswerk voor kerkinterieurs. Oude muurschilderingen verdwenen vaak onder die witsellagen die werden aangebracht vanwege slijtage of door nieuwe accenten in de eucharistie en in de cultus, die tot nieuwe opvattingen over de inrichting leidden.

In de 19de eeuw werden talrijke middeleeuwse muurschilderingen herontdekt door restauratie- of onderhoudswerken. Ontdekte en blootgelegde motieven of taferelen werden soms gedocumenteerd, en af en toe volgde ook een restauratie-campagne. Na de oprichting van de Belgische staat in 1830 was er immers, door de nationale belangstelling voor het eigen verleden, een nieuwe aandacht ontstaan voor oude schilderijen. Zij werden gekoesterd als getuigen van de artistieke grootheid van het land en werden aangegrepen om de eigentijdse monumentale historieschilderkunst te verantwoorden.²⁰ Dat verklaart ook de aanmoediging van de bevoegde minister van Binnenlandse Zaken (1862) om muurschilderingen te documenteren en zo mogelijk te restaureren. Zo werd het plan opgevat om in Brussel een collectie aan te leggen van kopieën en calques van oude schilderijen.²¹ Calques zijn kopieën van de schilderijen op ware grootte: ze werden met potlood overgetekend op calqueerpapier en achteraf vaak ingekleurd. Als de schildering zelf niet bewaard kon worden, dan werd op die manier de beeldvoorstelling toch overgeleverd. Dat gebeurde ook in Sint-Truiden, zoals we verder zullen zien.

Nadat in de begijnhofkerk op één pijler een bijna levensgrote geschilderde figuur aan het licht kwam, bleek spoedig dat het interieur op meerdere plaatsen onder de witsellagen kleurige verfresten bewaarde. Senator de Pitteurs-Hiégaerts lichtte als eigenaar onmiddellijk de bevoegde minister van Binnenlandse Zaken in over de vondst.²² De minister vroeg het advies van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en die oordeelde na een plaatsbezoek op 5 augustus 1861 dat de voorstellingen van kunsthistorisch en iconografisch belang waren en absoluut bewaard moesten blijven.²³ Dat betekende in eerste instantie hun redding.

Na de vermelde eerste publicatie door Helbig in 1860 volgde een tweede door architect (Isidoor) Joseph Gérard in 1861.²⁴ Hij herkende de volgende voorstellingen: de Tempelgang van Maria; het Huwelijk van de Heilige Maagd; de Ridder en de Dood; de Visitatie; de Geboorte van Christus; de Trap des heils; de Boom van Jesse; de Stigmatisatie van de Heilige Franciscus; de Heilige Blasius; de Heilige Gertrudis; de Heilige Ursula; de Heilige Genoveva; de Heilige Amalberga; de Annunciatie; de Heilige Dimpna; de Heilige Rombout; de Kroning van Maria; de Heilige Clara; de gekruisigde Christus; de Rozenkransvoorstelling; een tweede Kruisiging; de Heilige Hubertus als bisschop en zijn Beking; een tweede Stigmatisatie van de Heilige Franciscus; de Heilige Lucia; de Heilige Cecilia; het Laatste Oordeel. Hij dateerde alles eind 16de eeuw, maar maakte wel een onderscheid tussen een groep van oudste taferelen die het belangrijkste waren, en een groep jongere schilderijen die geen kunsthistorische waarde hadden. Alle voorstellingen waren volgens Joseph Gérard echter wel van iconografisch belang.

Jules Helbig (1821-1906), corresponderend lid van diezelfde Koninklijke Commissie voor Monumenten, voerde op het ogenblik dat de muurschilderingen ontdekt werden, een monumentaal decoratieproject uit in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Sint-Truiden.²⁵ Dat was de plek waar hij de neogotische voorman Jean-Baptiste Bethune (1821-1894) leerde kennen, een ontmoeting die zou leiden tot een levenslange vriendschap. Rond die tijd bezocht Bethune zelf ook de begijnhofkerk. Dat blijkt uit drie bladen met potloodtekeningen, gedateerd 1862. Op het eerste blad zijn Maria en Johannes, twee beeldhouwwerken van een nu verdwenen triomfgroep, getekend en de muurschildering van de Heilige Gertrudis [7.3]; op het tweede blad links de Heilige Cecilia met haar orgeltje en rechts een detail van de Heilige Franciscus [7.4]; op het derde blad links de Heilige Quirinus van Malmédy en rechts een detail van het decor op het houten gewelf.²⁶ [7.5]

Op verzoek van de minister en via de gouverneur diende Helbig op 29 januari 1862 een voorstel tot restauratie in.²⁷ Hij beoordeelde de schilderijen op hun materiële en artistieke kwaliteiten en selecteerde er acht die volgens hem een restauratie waard waren. Alle schilderijen bevonden zich op de pijlers van het schip en Helbig identificeerde ze als volgt: de Annunciatie, de Heilige Genoveva, een heilige met palm en banier van de verrijzenis, de Heilige Ursula, de Heilige Piatius, de Heilige Gertrudis, de Heilige Amalberga, de Ridder en de Dood. Meerdere personages kregen later een andere identificatie. De restauratie van deze acht schilderijen begrootte Helbig op 2500 frank. De overige taferelen achtte hij van onvoldoende artistiek belang of wel in een te slechte staat. Die uitspraak zegt veel over de materiële toestand van de schilderijen. Helbig raadde verder aan om foto's en calques te nemen en om het dak dicht te houden. Ten slotte suggereerde hij als alternatief voor de restauratie een heel persoonlijke visie. Omdat de schilderijen volgens hem vooral van belang waren als documentaire getuigen van de religieuze iconografie en van de wijze waarop kerkgebouwen gedecoreerd werden, brak hij een lans voor authenticiteit en voor non-interventie. Een restauratie was niet dringend meende hij en (...) *ces documents dégradés mais purs de toute retouche postérieure, seront toujours consultés avec plus de confiance par les archéologues et les artistes qu'une oeuvre d'art même habilement et consciencieusement restaurée*.²⁸ Archeologen en kunstenaars hadden dus volgens Helbig veel meer vertrouwen in een onaangeroerd kunstwerk dan in een gerestaureerd, zelfs als de restauratie bekwaam en nauwgezet gebeurde. Inderdaad werd de waarde van een muurschildering als kunstwerk ook in de 19de eeuw al door sommigen erkend, en geregeld gingen er stemmen op om niet te interveniëren als de materiële toestand dat niet vereiste. Hoe dan ook, de non-interventie bleef een uitzonderingsmaatregel waartoe in België in de periode 1830-1914 maar zelden en ad hoc werd besloten.²⁹

Op het ogenblik dat de neogoticus Jules Helbig zijn advies voor de restauratie van de begijnhofschilderingen formuleerde, was hij zoals vermeld aan het werk in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Sint-Truiden. Opgeleid aan de Academie van Luik en nadien aan die van Düsseldorf, was hij aanvankelijk beïnvloed door de religieuze schilderkunst van de Nazarenen. Door het contact met

[7.3] Jean-Baptiste Bethune, potloodtekening van Maria en Johannes, twee beeldhouwwerken van een verdwenen triomfgroep, en de muurschildering van de Heilige Gertrudis, 1862 (Kortrijk, Marke, Archief de Béthune).

[7.4] Jean-Baptiste Bethune, potloodtekening van de muurschildering met de Heilige Cecilia en een detail van de Heilige Franciscus, 1862 (Kortrijk, Marke, Archief de Béthune).

Bethune veranderde zijn stijl en kreeg hij een gespannen verhouding met de toenmalige Koninklijke Commissie voor Monumenten. Hoewel zij het monumentale schilderwerk van Helbig, zoals hij dat in 1850 realiseerde in het koor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, aanvankelijk wel honoreerde, verweet de Commissie hem tien jaar later dat hij evolueerde naar starheid en archaïsme.

Zijn decoratieprojecten in de Sint-Follianuskerk in Luik en de tweede restauratiefase van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Sint-Truiden ondervonden daardoor de grootste tegenstand.³⁰ Dat had te maken met de groeiende onenigheid tussen de Commissie, die toen van liberale strekking was, en de neogotici. Onder impuls van Jean-Baptiste Bethune inspireerde de archeologische neogotiek

[7.5] Jean-Baptiste Bethune, potloodtekening van de muurschildering met Quirinus van Malmédy en een detail van het decor op het houten gewelf, 1862 (Kortrijk, Marke, Archief de Béthune).

zich immers op uitgesproken starre modellen uit de 14de eeuw, wat tot hevige kritiek leidde. De meningsverschillen escaleerden in de komende jaren en werden pas opgelost in 1889 toen Jules Helbig via politieke weg tot lid van de centrale Koninklijke Commissie voor Monumenten werd benoemd, terwijl hij tot dan toe alleen provinciaal lid was.³¹

De Koninklijke Commissie voor Monumenten ging niet in op Helbig's voorstel tot restauratie van de begijnhofschilderingen, maar vroeg het advies van de Gentse schilder Jean Van der Plaetsen (1837-1877).³² Het is bekend dat Van der Plaetsen in meerdere dossiers het vertrouwen genoot van de Commissie. Hij was een historieschilder, afgestudeerd aan de Gentse Academie, die zich specialiseerde in de middeleeuwse muurschilderkunst en die daarvoor met toelagen van de Belgische staat een studiereis van zes maanden maakte naar Duitsland.³³ Van der Plaetsen restaureerde in 1862 de muurschildering van de Heilige Gertrudis in de gelijknamige abdijkerk van Nijvel onder toezicht van Étienne Le Roy, restaurateur van schilderijen.³⁴ Vanaf toen werd hij door de Commissie als een expert op het gebied van documentatie en restauratie van muurschilderingen naar voren geschoven. Hij werd

om advies gevraagd over restauraties in onder meer de Brusselse Zavelkerk, de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Tongeren en de Sint-Martinuskerk in Meise. Hij overtuigde de Commissie ervan dat de restauratie van de begijnhofschilderingen in Sint-Truiden niet uitvoerbaar was en hij stelde voor om uitsluitend de tien interessantste voorstellingen te laten kopiëren op papier.³⁵ Met die tekeningen kon dan een verzamelband gevormd worden voor een of andere openbare bewaarplaats. Om welke schilderijen het ging, heeft Van der Plaetsen niet vermeld. Hij werd eerst zelf met deze opdracht belast, maar hij liet te lang op zich wachten. Daarom werden de schilderijen, in opdracht van de minister en met staatstoelagen, enkele jaren later uiteindelijk gedocumenteerd door de schilder Isidoor Verheyden (1846-1905), een leerling van Jean Portaels (1818-1895) aan de Brusselse Academie. Portaels zelf zou dat werk van nabij opvolgen. Op 23 mei 1865 werden de kopieën afgeleverd bij de minister, zoals blijkt uit zijn briefwisseling.³⁶ Zij waren bestemd voor de collectie in het Musée royal d'armures, d'antiquités et d'ethnologie. Die verzameling calques en kopieën, opgestart in de 19de eeuw in de Brusselse Hallepoort, bevindt zich nu in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in Brussel. De kopieën die Isidoor Verheyden maakte in Sint-Truiden zijn daar jammer genoeg niet bewaard gebleven.³⁷

Wie in die periode ook nog een bezoek bracht aan de begijnhofkerk in Sint-Truiden is de Gilde van Sint-Thomas en Sint-Lucas. Dat gebeurde op 27 augustus 1873 in het kader van haar studiereizen. Tijdens haar avondvergadering in Tongeren kwam dat bezoek ter sprake, maar op de schilderijen werd toen niet ingegaan.³⁸ De verklaring hiervoor is te vinden in het verslag van de priester Guillaume Beetemé. Hij becommentarieerde het gebouw als volgt: *Un joli tympan décoré de figures géométriques orne la porte; sa voule est en bois; le chœur est éclairé de fenêtres ogivales d'un beau caractère, les murs sont ornés de peintures sans mérite.*³⁹ Aan de muurschilderingen werd geen waarde toegekend.

Volgende pagina's:

[7.6] Camille Tulpinck, 24 bladen met aquarellen van de muurschilderingen, ca. 1900. De identificatie volgens Henri Rousseau (1926): 1. Drie apostelen: Heilige Petrus, Heilige Paulus, Heilige Jacob; 2. Triptiek met Heilige Lucia, een heilige met een palm; een bijna volledig uitgewiste figuur; 3. Heilige Odilia; 4. Opdracht van Maria in de tempel; 5. Annunciatie; 6. Visitatie; 7. Kroning van Maria; 8. Huwelijk van Maria; 9. Geboorte van Christus; 10. Ridder en de Dood; 11. Martelscène van een bisschop; Heilige Theresa; Heilige Catharina; 12. Heilige Gertrudis; 13. Heilige Gudula; 14. Heilige Ursula; 15. Heilige Magdalena; 16. Vrouwelijke heilige met zwaard en geketende duivel; 17. Vrouwelijke heilige met tang (*pince*) en bord waarop twee vissen liggen; 18. Heilige Nicasius; 19. Blauwe damast; gewelfschildering; 20. Heilige Drievuldigheid; 21. Ouders van Maria; 22. Heilige Hubertus; 23. Vier heiligen: Jacobus de Mindere, Laurentius, Johannes Evangelist, Michael; 24. Heilige Rombout (Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis).

1

2

4, 5, 6

7, 8, 9

3
14
15

13
17
16

10
18
12

22

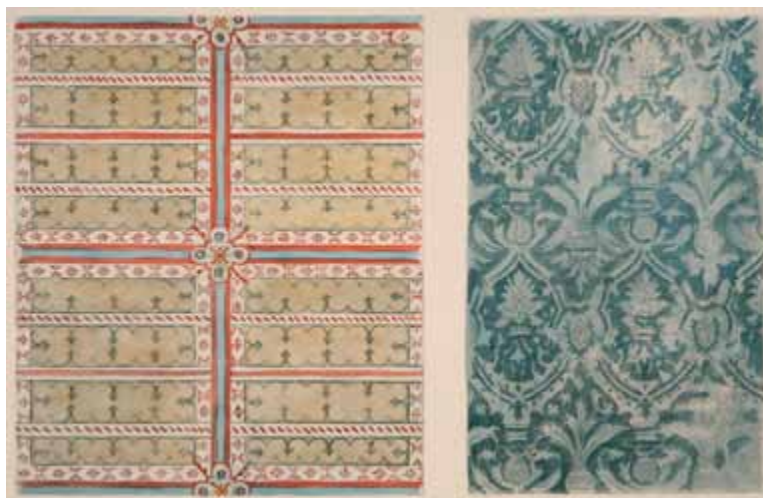
24
11

20
21

23
19

Camille Tulpinck (1861-1946), kunstenaar en archeoloog uit Brugge, maakte aquarellen van de begijnhofschilderingen op kleine schaal. [7.6] Die aquarellen moeten wel met de nodige historische kritiek benaderd worden.⁴⁰ Zij kaderen in de studie die Tulpinck wijdde aan de muurschilderkunst in België. Met dat werkstuk won hij de prijsvraag van de Académie royale de Belgique in 1900: *Étudier la peinture murale en Belgique, jusqu'à l'époque de la Renaissance, tant au point de vue des procédés techniques qu'au point de vue historique*. In maart 1898 al had deze Brugse schilder van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in Brussel de opdracht gekregen om honderd aquarellen te maken van middeleeuwse muurschilderingen, die zijn publicatie over de muurschilderkunst in België zouden illustreren. Tulpinck werd voor die honderd aquarellen vergoed met 20 000 fr.⁴¹ Zij werden tentoongesteld in de Koninklijke Musea in 1903.⁴² Tweehonderd andere aquarellen maakte hij op eigen initiatief en hij schonk ze persoonlijk aan het museum in 1925. Daar werden ze geïnventariseerd door Henri Rousseau en in 1926 werden ze tentoongesteld.⁴³ In de inventaris van Rousseau staat bij meerdere aquarellen vermeld of Tulpinck ze geschonken heeft of verkocht.

De door de Académie bekroonde tekst van Camille Tulpinck werd in 1902 uitgegeven, maar zonder illustraties.⁴⁴ Een fraaie publicatie van zijn hand met een samenvatting van zijn bekroonde studie volgde enkele jaren later. Daarin werden 24 kleurenplaten van zijn aquarellen opgenomen, waaronder drie van Sint-Truiden: een eerste plaat met de schildering op het houten gewelf en een damastmotief; een tweede plaat met het Huwelijk van Maria en Jozef en daarnaast de Heilige Elisabeth van Hongarije (door Tulpinck zelf ten onrechte de Heilige Petronilla genoemd); en een derde plaat met de Opdracht van Maria in de tempel en de Visitatie van Maria aan haar nicht Elisabeth.⁴⁵ Bij de platen noteerde hij: *Les polychromies du béguinage de Saint-Trond constituent l'enseignement le plus complet de l'art décoratif pictural aux différentes époques de l'histoire. Les scènes, les figures isolées sont également remarquables*.⁴⁶

Voor de uitvoering van zijn opdrachten voor de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis ging de Brugse kunstenaar niet altijd ter plaatse. Hij maakte ook gebruik van secundaire bronnen. Zo is geweten dat hij de calques en kopieën in de verzameling van het museum zelf als model gebruikte. Bovendien staat vast dat Tulpinck ook tekeningen en aquarellen maakte van muurschilderingen die op dat moment al lang verdwenen of overschilderd waren. Daarvoor heeft hij dus ontegensprekelijk een beroep gedaan op oudere, bestaande documentatie. Enkele voorbeelden, zoals de Zavelkerk in Brussel, de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Tongeren of de schepenkamer van de Ieperse Hallen, bewijzen dat.⁴⁷ Het decor met heiligenfiguren en stichterportretten van rond 1400 in het koor van de Brusselse Zavelkerk werd in 1866-1867 door Jean Van der Plaetsen volledig herschilderd in een eigentijdse monumentale stijl.⁴⁸ De schilderingen in het koor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Tongeren verdwenen doordat het parement rond 1865 werd vervangen.⁴⁹ Het laatmiddeleeuwse decor met portretten van de graven en gravinnen van Vlaanderen in de schepenkamer van de Ieperse Hallen ten slotte werd volledig vernieuwd en de zaal werd ingehuldigd in 1869.⁵⁰ Hoewel Tulpinck pas in 1861 werd geboren, bevat zijn verzameling aquarellen afbeeldingen van oude muurschilderingen in de drie bovenvermelde gebouwen. Het is wel

duidelijk dat de kunstenaar hier een andere bron benutte dan de middeleeuwse schilderingen zelf, en zo zijn er nog talrijke andere voorbeelden aanwijsbaar.

Van de muurschilderingen in Sint-Truiden maakte Camille Tulpinck 24 bladen met aquarellen. In de inventaris van Rousseau staat niet vermeld of zij gekocht werden door het museum dan wel geschonken waren door Tulpinck. Op sommige bladen staan twee voorstellingen. Belangrijk is die afbeeldingen te interpreteren als illustraties voor een boek. Het zijn geen calques die de schilderingen rechtstreeks op de muur overnamen, met al hun lacunes en gebreken. Een eigentijdse stilistische benadering en interpretatie door de schilder is dan ook onvermijdelijk. De inventaris van die aquarellen, opgemaakt door Henri Rousseau in 1926, identificeert de tekeningen als volgt⁵¹:

1. Drie apostelen: Heilige Petrus, Heilige Paulus, Heilige Jacob
2. Triptiek met Heilige Lucia, een heilige met een palm; een bijna volledig uitgewiste figuur
3. Heilige Odilia
4. Opdracht van Maria in de tempel
5. Annunciatie
6. Visitatie
7. Kroning van Maria
8. Huwelijk van Maria
9. Geboorte van Christus
10. Ridder en de Dood
11. Martelscène van een bisschop; Heilige Theresa; Heilige Catharina
12. Heilige Gertrudis
13. Heilige Gudula
14. Heilige Ursula
15. Heilige Magdalena
16. Vrouwelijke heilige met zwaard en geketende duivel
17. Vrouwelijke heilige met tang (*pince*) en bord waarop twee vissen liggen
18. Heilige Nicasius
19. Blauwe damast; gewelfschildering
20. Heilige Drievuldigheid
21. Ouders van Maria
22. Heilige Hubertus
23. Vier heiligen: Jacobus de Mindere, Laurentius, Johannes Evangelist, Michael
24. Heilige Rombout

De restauratie van de schilderingen werd, zoals hoger vermeld, door Jean Van der Plaetsen beschouwd als niet uitvoerbaar, maar uiteindelijk zouden de schilderingen toch gerestaureerd worden, nadat er een tweede reeks taferelen was ontdekt. Architect Guillaume Govaerts deed in 1933 de vondst van de voorstelling de Dood van Maria achter de barokke preekstoel en hij vroeg de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen om instructies.⁵² Daarop werd Camille Tulpinck, samen met de Luikse schilder Émile Berchmans (1867-1947), naar de begijnhofkerk afgevaardigd.⁵³ In zijn rapport van 17 juli 1933 noteerde Tulpinck onder meer: *La comparaison des relevés déposés aux Musées d'art et d'histoire permet d'apprécier leur degré de dérépitude*.⁵⁴ Hij verwees hier naar 'de' *relevés*, niet naar 'zijn' *relevés*

of aquarellen. Dat zou kunnen betekenen dat Tulpinck zijn aquarellen destijds maakte op basis van de documentatie op ware grootte in het Brusselse Museum, gerealiseerd door Isidoor Verheyden, en dat hij de muurschilderingen pas in 1933 voor het eerst echt zag. Maar die hypothese is speculatief.

De restauratie van de muurschilderingen vond uiteindelijk plaats in 1934 onder toezicht van Cornelis Leegenhoek (1903-1971). Dat wordt verderop beschreven door Marjan Buyle.⁵⁵

De decoratie van het koor

Wijdingskruisen

De oudste reeks schilderijen bevindt zich in het koor. Hier zijn op de wanden verschillende wijdingskruisen zichtbaar. Wijdingskruisen, ook consecratiekruisen of apostelkruisen genoemd, geven de plaats aan waar zich een wijding voltrokken heeft. Zij komen voor op liturgische meubelstukken en objecten, maar ook in gebouwen. Het kruis heeft in de regel de vorm van een Grieks kruis, met vier even lange armen, en is in een cirkel ingeschreven. De kerk werd bij haar wijding uitsluitend door de bisschop met chrisma gezalfd. Wijdingskruisen worden aangebracht in een reeks van twaalf, wat betekent dat het gebouw in al zijn onderdelen gereinigd werd. Het getal staat ook symbool voor de twaalf apostelen op wie het kerkgebouw figuurlijk rust.⁵⁶ In Sint-Truiden zijn op twee plaatsen in het koor, namelijk in de as en boven de zuidelijke toegangsdeur, twee geschilderde kruisen te vinden die elkaar gedeeltelijk overlappen en die duidelijk in verschillende fasen werden aangebracht. Dat betekent dat de kerk minstens twee keer werd gewijd. [7.7, 7.8]

Van de oudste kruisen zijn er vijf en ze zijn geschilderd in de vakken 1, 3, 5 (in de as), 7 (naast de piscina) en 9 (boven de zuidelijke deur). Geen enkel kruis bleef volledig bewaard. De kruisen hebben een diameter van ongeveer 55 cm en binnen een zwarte omtreklijn zijn ze wit geschilderd en ingeschreven in twee concentrische kringen. Op het snijpunt van de armen zijn de hoeken naar buiten toe door een zachte ronding verbonden. De in de breedte uitlopende uiteinden van de armen verwijzen naar een klaverblad of driepas. Één kruis van die oudste reeks, namelijk het exemplaar boven de nis met spitse boog achter het hoofdaltaar, is onderaan versierd met negen kleine wapenschilden. [7.9] Raf Van Laere heeft hierop de aandacht gevestigd.⁵⁷ De gepunte wapenschildjes zijn 2,5 tot 4,5 cm hoog en op één na allemaal in het zwart geschilderd, zonder de gebruikelijke heraldische kleuren – daardoor is identificatie heel moeilijk. Van het eerste wapen links is alleen de omtrektekening bewaard; het tweede draagt een breed kruis; van het derde is uitsluitend de ingekaste tekening bewaard; het vierde is aan de rechterzijde beschadigd door een ingemetselde voeg, maar toont duidelijk het schildhoofd; het vijfde schildje zou opnieuw een kruis kunnen dragen; het zesde is geschuind in vijven van rood en wit of zilver (?); het zevende wapen heeft een zwarte schuinbalk; het achtste draagt een smal ingekrast kruis; het negende ten slotte heeft een zwart schildhoofd en een witte keper op een grijs (?) veld. Het zesde en het achtste wapenschild hebben een afwijkende vorm en werden pas ingekrast nadat de overige afgewerkt waren – later dus dan de eerste reeks.⁵⁸ Hoewel de

[7.7] Wijdingskruisen, twee fasen die elkaar gedeeltelijk overlappen in de as van het koor (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

wapenschilden niet geïdentificeerd zijn, mogen we aannemen dat ze toebehoorden aan weldoeners van de begijnengemeenschap.

De wijdingskruisen van de tweede fase zijn van een ander type. Het kruis zelf is zwart, veel smaller dan het onderliggende, en het is verrijkt met rode punten of bollen aan de buitenkant van het snijpunt van de armen. Het is ingeschreven in twee concentrische cirkels waarvan de buitenste cirkel ook met rode bolletjes versierd is.

Over de datering van beide reeksen kruisen bestaat weinig zekerheid. De verschillende types variëren oneindig.⁵⁹ Omdat een kerk pas in gebruik kon worden genomen nadat ze was gewijd,

[7.8] Wijdingskruisen, twee fasen die elkaar gedeeltelijk overlappen boven de zuidelijke toegangsdeur in het koor (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[7.9] Negen kleine wapenschilden onderaan het wijdingskruis in de as van het koor (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

moet er een eerste wijding geweest zijn in 1265, bij de bouw van de kerk. Een tweede wijding vond mogelijk plaats na de grote verbouwing van het koor rond 1310, of werd uitgevoerd na de nieuwbouw van het oostschip rond 1510.⁶⁰ De oudste kruisen moeten dus aangebracht zijn bij de eerste wijding van het koor, in 1265. Het voorkomen van de wapenschildjes is een uitzonderlijk gegeven. Als de kruisen inderdaad aangebracht zijn in 1265, dan behoren ze volgens Van Laere tot de oudste heraldische wapens die in onze streken bekend zijn.⁶¹ Maar het jongere kruis met de rode

bollen verwijst typologisch eerder naar het begin van de 14de eeuw. Omdat een exacte datering onmogelijk is door de oneindige variatie van wijdingskruisen, blijft dit een hypothese.

De drie apostelen van de transfiguratie: een mystieke en eucharistische dimensie

In de apsis van het koor, boven de halfzuiltjes die oorspronkelijk bedoeld waren om de gewelven van het oudste bedehuis te dragen, zijn drie apostelen geschilderd: van rechts naar links worden zij vandaag geïdentificeerd als Paulus, Petrus en Johannes. [7.10, 7.11, 7.12] Aan weerszijden van de halfzuiltjes zijn decoratieve motieven aangebracht.

Heiligen worden altijd met een attribuut afgebeeld om door de gelovigen herkend te kunnen worden. Het algemene attribuut van alle apostelen is een boek, omdat zij het woord van Christus hebben verkondigd. Het boek verwijst naar het evangelie en wordt ook door andere heiligen dan apostels gedragen. Daarom hebben de apostelen elk nog een bijkomend specifiek voorwerp in de hand. Het zwaard van Paulus is zijn marteltuig, Petrus – de eerste paus – draagt de sleutel van de Hemel of het Koninkrijk, en Johannes heeft een kelk in de hand. Het is de kelk waaruit hij gif dronk zonder vergiftigd te raken: hij deed het gif verdwijnen door een kruisteken te maken.

Opmerkelijk is dat de door restaurateur Cornelis Leegenhoek behandelde apostelen andere attributen dragen dan bij Tulpinck. Op de aquarel gaat het duidelijk om Petrus (met sleutel), Paulus (met zwaard) en Jacobus de Meerdere (met pelgrimsstaf). Het is mogelijk dat Leegenhoek in 1934 de voorwerpen niet meer herkende en er een persoonlijke interpretatie aan gaf. Het was toen namelijk al meer dan zeventig jaar geleden dat de schilderijen ontdekt werden en zelfs toen al werd naar de slechte toestand ervan verwezen. Anderzijds moeten we hier ook wijzen op de vastgestelde en aangetoonde relatieve onbetrouwbaarheid van Tulpincks aquarellen. Ook Tulpinck kan zich vergist hebben, of hij zich nu baseerde op de schilderijen zelf of op oudere documentatie.

Apostelen worden, zoals ook hier het geval is, altijd blootsvoets voorgesteld. Jezus zond hen immers de wereld in met de woorden: *Draagt geen beurs mee, geen reiszak, geen schoenen, en groet niemand onderweg* (Lucas 10, 4). Zo konden zij zich niet hechten aan materiële zaken die de vurigheid van hun zending zouden temperen. Tijdens de middeleeuwen werden de apostelen altijd afgebeeld in een lange, ruim vallende tuniek met daarover een mantel. Binnen de architectuur van een kerkgebouw worden zij symbolisch verbonden met de zuilen. Vaak is die idee uitgewerkt in volplastische beelden in het koor.⁶² De thematiek gaat terug op de vergelijking dat de apostelen de steunpilaren zijn van de kerk. Die metafoer werd al verwoord door de apostel Paulus in een brief aan de Gallaten (2, 9). Ook volgens het Boek der Openbaring (21, 14) heeft het Hemelse Jeruzalem twaalf grondvesten, die de namen dragen van de apostelen. In talrijke laatmiddeleeuwse kerken werden de discipelen van Jezus daarom ook op de zuilen geschilderd of op de muurdammen van het koor. Later, tijdens de contra-reformatie, blijft die idee bestaan en de apostelen krijgen nog

[7.10] De apostel Petrus
(VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[7.11] De apostel Paulus, oorspronkelijk
Jacobus de Meerdere
(VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[7.12] De apostel Johannes
(VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

steeds vorm als plastische beeldhouwwerken waarbij een zwarte contourschildering de barokke sculptuur nog meer prononceerde in de ruimte.⁶³

In de begijnhofkerk van Sint-Truiden echter zouden de afgebeelde apostelen nog een andere en belangrijke spirituele betekenis kunnen hebben. Er zijn immers maar drie personages afgebeeld en het is materieel volstrekt onmogelijk dat alle twaalf apostelen een gelijkwaardige plaats vonden in het koor. Slechts een enkele plek boven een halfzuiltje is vandaag leeg.

Nu is er één belangrijke gebeurtenis in het Nieuwe Testament waarbij drie apostelen aanwezig waren, namelijk Petrus, Jacobus de Meerdere en zijn jongere broer Johannes de Evangelist. Dat was de gedaanteverandering van Jezus, ook 'Transfiguratie' genoemd, die plaatshad op de berg Tabor in Galilea (Mattëus 17: 1-13, Marcus 9: 1-8 en Lucas 9: 28-36). Het drietal wordt beschouwd als de meest bevoorrechten onder de apostelen. Op de aquarellen van Camille Tulpinck zien we drie figuren op één papier met de volgende attributen, van links naar rechts: een sleutel (Petrus), een zwaard en een boek (Paulus) en een pelgrimsstaf en een boek

(Jacobus de Meerdere). Vandaag, na de restauratie door Leegenhoek, zien we in de kerk nog: een kelk (Johannes), een sleutel (Petrus) en een zwaard, traditioneel beschouwd als het marteltuig van Paulus. Het is echter zo dat de apostel Jacobus de Meerdere tot in de tweede helft van de 13de eeuw steeds een zwaard als attribuut bij zich had en pas later een pelgrimsstaf.⁶⁴ Het is niet onmogelijk dat hier in Sint-Truiden rond 1310 nog de oudste iconografie gehanteerd werd, die dan door de restaurateur Leegenhoek hersteld werd. Het kan echter ook zijn dat Leegenhoek van een pelgrimsstaf een zwaard maakte. En Tulpinck? Die tekende wel een pelgrimsstaf maar zoals we hoger hebben aangetoond zijn de aquarellen niet altijd betrouwbaar.

Hoe dan ook: Johannes, Petrus en Jacobus de Meerdere beklommen met Jezus de berg Tabor om er te gaan bidden. In ieder geval hebben de hoofden die nooit overschilderd werden⁶⁵ absoluut de traditionele fysionomie van de bevoorrechte apostelen. De jonge en baardloze Johannes draagt krullende haren. Petrus, met een korte, gekrulde baard en kalend, heeft een haarplukje op het voorhoofd. Jacobus de Meerdere lijkt op een traditionele beeltenis van Christus met haarscheiding in het midden en volle ringbaard. Volgens het evangelie was Jacobus immers een volle neef van Jezus. Zijn vader Zebedeus was gehuwd met Salome, de zuster van de Moeder Gods.

Op de berg Tabor veranderde Jezus van gedaante. Voor de ogen van de apostelen nam hij een lichtstralend lichaam aan, terwijl hij sprak met de profeten Elia en Mozes. Uit een wolk klonk een stem die sprak: *Dit is Mijn veelgeliefde Zoon, luistert naar Hem*. Toen ze na deze mystieke ervaring de berg afdaalden en Jezus zijn normale gedaante weer had aangenomen, verbood hij de apostelen om aan iemand te vertellen wat zij hadden gezien, voordat de Mensenzoon zou zijn opgestaan uit de doden. De gedaanteverandering wordt daarom gezien als een aankondiging van Jezus' verrijzenis. In de begijnhofkerk van Sint-Truiden, in de onmiddellijke nabijheid van het hoofdaltaar, krijgt de voorstelling van de genoemde drie apostelen een bijzondere dimensie, zowel mystiek als eucharistisch.

Over de artistieke kwaliteiten van de geschilderde apostelen in Sint-Truiden kan weinig of niets gezegd worden door hun gebrek aan authenticiteit. De plastische kenmerken gingen verloren. De frontale voorstelling van de figuren, de handgebaren (gestiek) en de lachende aangezichten verwijzen wel naar het begin van de 14de eeuw. Die datering komt overeen met de decoratie na de verbouwing van het koor, rond 1310.

De schilderijen op de triomfboog

Te oordelen naar de 19de-eeuwse getuigenissen en naar de fragmentaire resten die vandaag op de triomfboog zichtbaar zijn, was die oorspronkelijk integraal beschilderd. Het gaat om de oudste beschildering, aangebracht onmiddellijk na de verbouwing van 1310, en dus tegelijk met die van de drie apostelen in het koor. Het decor werd als één geheel geconcipieerd, was wellicht aangebracht in registers, en het vertoonde een inhoudelijke samenhang. Een verdwenen voorstelling van het Laatste Oordeel waarschuwde de begijnen voor het einde der tijden. De fragmenten

van de Heilige Christoffel, de Kroning van Maria en Maria Magdalena met de Vera-icoon kunnen mystiek geduid worden. Daarnaast bevonden zich op de triomfboog beslist nog andere, nu verdwenen thema's die het programma expliciteerden. Zeker was er ook een samenhang met het lijden van Christus door het kruisbeeld dat in het midden onder de boog hing. De geschilderde decoratie van de triomfboog mag geïnterpreteerd worden als een kleurrijke omlijsting van de toegang tot het sanctuarium.

Het Laatste Oordeel

Vlak boven de ingang van het koor zijn momenteel geen schilderijen meer zichtbaar. Maar Helbig, in 1860, en Gérard, in 1861, schreven dat hier een Laatste Oordeel was geschilderd, waarvan toen nog twee fragmenten te zien waren: rechts de Heilige Petrus met tiara, die de uitverkorenen aan de poort van het Hemelse Jeruzalem verwelkomde, en links de ingang van de hel, waar duivels de verdoemden vastgrepen.⁶⁶ Het ging hier mogelijk om een heel traditionele voorstelling van het Laatste Oordeel die in vele laatmiddeleeuwse kerken op een goed zichtbare plaats was aangebracht. Centraal was Christus voorgesteld als wereldrechter, aan zijn rechterhand bevond zich Maria en links Johannes de Doper, beiden voorsprekers voor de doden. Een geliefkoosde plaats hiervoor was de schipzijde van de triomfboog.⁶⁷ Met een blik op de deur van het hemelse paradijs enerzijds en op schrikkelijke hellebeelden anderzijds maande het tafereel aan tot een deugdzaam bestaan, in afwachting van het eeuwige leven in de hemel. De begijnen namen plaats in het kerkschip en hadden zo een uitstekend zicht op het Laatste Oordeel. Omdat er geen resten meer aanwezig zijn, kunnen we alleen maar de hypothese aannemen dat dit Laatste Oordeel uit de oudste periode stamde, dus van rond 1310. In tegenstelling tot wat Gérard beschreef, toont de typevoorstelling van het Laatste Oordeel in de regel het hemelse paradijs links, en de hel rechts. Het is echter mogelijk dat Gérard vanuit het oogpunt van de oordelende Christus schreef. Vele bewaarde voorbeelden met dit thema dateren uit de tweede helft van de 15de eeuw, zoals het beroemde werk van Martin Schongauer op de westelijke muren van de Sint-Stefanuskerk in Breisach am Rhein. Zoals op een drieluik is daar in de middenbeuk het Laatste Oordeel uitgebeeld, in de noordelijke zijbeuk de verdoemden die naar de hel gaan, en in de zuidelijke zijbeuk de gelukzaligen die door Petrus in de hemel ontvangen worden (1485-1490).⁶⁸ Toch zijn zeker ook Laatste Oordelen bekend uit de 14de eeuw, zoals het exemplaar dat rond 1325 in twee registers geschilderd is op de triomfboog in de parochiekerk van Keldby (Denemarken). Hier is God de Vader zelf als rechter gezeten op de regenboog. Hij draagt de gekruisigde Christus met de Heilige Geest als duif in de traditionele voorstelling van de genadestoel.⁶⁹ Ook een voorstelling gedateerd 141(8), in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Heideck (Duitsland), is nog uitgewerkt in registervorm.⁷⁰ De vroege voorstellingen, tot begin 15de eeuw, zijn allemaal ingeschreven in registers, terwijl de latere, 15de-eeuwse voorstellingen zowel in de breedte als in de hoogte uitgewerkt zijn in één monumentaal tafereel. De schilderijen in de Sint-Leonarduskerk in Zoutleeuw en in de Sint-Genovevakerk in Zepperen illustreren dat mooi.⁷¹

[7.13] De Kroning van Maria (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Dat het Laatste Oordeel in Sint-Truiden uit de 14de eeuw (ca. 1310) stamde, veronderstellen we omdat ook de andere schilderijen op deze scheidingsmuur tussen koor en schip uit die periode dateren. Overigens werd de triomfboog zelf in deze periode gebouwd (1295-1310).

De Kroning van Maria, een mystieke duiding

Ook aan de noordzijde van de triomfboog, dus links van de ingang naar het koor, zijn nog resten te zien van schilderijen uit diezelfde verbouwingstijd. Die weinige nog aanwezige resten wijzen op een tafereel met een zittende of staande Christus en Maria. [7.13] Tot nog toe werd dit tafereel geïdentificeerd als de Kroning of Zegening van Maria.⁷² Er zijn immers duidelijk restanten te zien van twee gekroonde hoofden onder een driepasboog. De voorstelling bevindt zich onder een architecturaal uitgewerkt tweeledig baldakijn dat gedragen wordt door beschilderde zuilen, links spiraalvormig en rechts gekeperd.

[7.14] Hoofd van Maria met rechts het engelhoofdje, detail van de Kroning van Maria (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Het motief van de Mariakroning, dat dateert uit de 13de eeuw, heeft geen verhalend karakter, maar verwijst naar de verheerlijking van de Moeder Gods. De kroning komt niet voor in de apocriefe evangeliën, noch in de Marialegenden, maar wel in de liturgie, in de homilieën en in hymnen. In strikte zin wordt een voorstelling alleen 'Mariakroning' genoemd als de handeling van het kronen wordt uitgebeeld: Christus die een kroon plaatst op het hoofd van Maria. Maar in ruimere zin worden hier nog andere voorstellingen onder gerekend. Ook engelen kunnen het hoofd van Maria kronen of de kroning begeleiden. De schildering in Sint-Truiden is uiterst fragmentarisch. Wel zijn duidelijk twee frontaal weergegeven gekroonde hoofden te zien. Rechts van de rechterfiguur is een engelenhoofdje waarneembaar. [7.14] Engelen met kaarsen of met wierookvaten aan weerszijden van een troon duiden op een liturgische verering.⁷³ De sterren op een blauwe achtergrond maakten zonder twijfel deel uit van de achtergrond van de schildering, zoals vaak voorkomt bij dit thema.⁷⁴

Twee gekroonde hoofden, een koninklijk paar dus, zijn hier weergegeven. Waarschijnlijk zitten de figuren naast elkaar op een pronkzetel of een troon. Het rechtse aangezicht is dat van Maria, het is jong en meisjesachtig. Dat wijst op haar persoonlijke verdienste in de Verlossing – ze heeft uit vrije wil de boodschap van de engel (Annunciatie) aangenomen en aanvaardde de rol van dienstmaagd des Heren (*ancilla domini*).⁷⁵ Links is Christus afgebeeld.

Het westerse en gotische thema van de Mariakroning groeide in de Franse iconografie rond 1250 uit het voortzetten en verlevendigen van de voorstelling van Maria als koninklijke bruid, op de troon gezeten naast Christus koning. Zo zijn beiden uitgebeeld op het timpaan van het middenportaal in Senlis, rond 1185, en op het timpaan van het middelste noordportaal in Chartres, rond 1210. In Chartres is het thema uitgebreid met de dood van Maria en haar opwekking. In beide gevallen is Maria

gekroond voorgesteld en kan er dus geen sprake zijn van het kroningsthema – de handeling van het kronen wordt niet uitgebeeld. Nog voor het ontstaan van de Franse sculptuur komt de plechtige intronisatie van Maria in het Hemelse Jeruzalem ook al voor in Italië, op de apsismozaïek van Santa Maria in Trastevere in Rome, rond 1140. Christus en Maria zitten daar naast elkaar en zijn frontaal voorgesteld. Christus legt zijn rechterhand om Maria's schouder. Dat is het traditionele gebaar waarmee op de Romeinse mozaïeken heiligen de hemel worden binnengeleid (*introductio*). Het verwijst naar de Etruskische funeraire kunst en naar de Romeinse graftomben: met dit gebaar werden de echtgenoten na de dood vereeuwigd.⁷⁶ Naar Frans model ontwikkelde zich uit dit motief van de kroning ook in Italië de voorstelling van Maria's kroning, zoals bijvoorbeeld op de mozaïek van Jacopo Torriti, 13de eeuw, in de Santa Maria Maggiore in Rome.⁷⁷ Daar wenden Maria en Christus zich lichtjes naar elkaar toe, zoals ook bij de voorstelling van de Zegening van Maria het geval is. Een mooi gelijkaardig voorbeeld van een 13de-eeuwse Kroning van Maria biedt een Luiks psalterium van c. 1265-1275.⁷⁸ [7.15]

Welke betekenis kan deze voorstelling nu hebben in de begijnenwereld?

Vanuit eschatologisch perspectief wordt het thema van de Kroning van Maria enerzijds beschouwd als de apotheose van de menselijke natuur. Anderzijds maakt het evenzeer en onduidelijk deel uit van de metaforen en de beelden die de eenheid tussen Christus en Maria uitdrukken.⁷⁹ De verheerlijking van Maria als bruid van Christus maar ook als personificatie van de kerk (*Ecclesia*) is rechtstreeks voortgevloeid uit de liturgie op de feestdag van de Maria-Tenhemelopneming. Op 15 augustus werd immers het Hooglied voorgelezen waarin de dichter zijn bruid bezingt. In de christelijke traditie wordt dit liefdesgedicht niet beschouwd als een verheerlijking van de zinnelijke liefde, maar krijgt een metaforische betekenis waarbij de hoofdpersoon als Christus en de bruid als zinnebeeld van de kerk wordt geduid. In de tweede helft van de 13de eeuw zijn de grenzen tussen die verschillende symbolische connotaties heel flexibel geworden en de betekenislagen overlappen elkaar. De kerk als bruid kan dan ook als Maria worden gezien.⁸⁰ Op grond van de exegese van Maria wordt in de beeldtraditie immers duidelijk dat haar figuur alle met *Ecclesia*, met *Sponsa* (bruid) en met de apocalyptische vrouw verbonden gedachten en emblemen in zich verenigt.

De bruidsymboliek van het Hooglied werd overgedragen op Maria. Zij verdringt rond 1300 de voorstelling van de *Sponsa-Ecclesia*.⁸¹ Christus neemt zijn bruid als hemelskoningin in zijn rijk op. De mariologische duiding van het Hooglied in Psalm 45 (44), 10 en volgende beoogt de voorstelling van het hemelse koninkrijk van Maria. In die psalmverzen werd een voorspelling van haar kroning gezien, die de verheerlijking van haar bruidschap of van haar gemeenschap met Christus symboliseert. *Koningsdochters staan onder uw schonen; Daar treedt de Koningin aan uw rechter in ofir-brokaat!* Hoewel Maria inderdaad in de regel wordt voorgesteld aan de rechterzijde van Christus, bestaan er uitzonderingen, zoals ook hier in de begijnhofkerk van Sint-Truiden.

[7.15] Kroning van Maria in een Luiks psalterium, ca. 1265-1275 (Parijs, Bibliothèque Nationale, MS. Lat. 1077, f. 229).

De relatie tussen Christus en Maria werd als de meest hoogstaande en meest waardevolle band beschouwd tussen man en vrouw. Moeder en zoon zijn traditioneel afgebeeld alsof ze dezelfde leeftijd hadden. Jezus wordt beschouwd als het type van de *sponsus* (bruidegom) en Maria als dat van de *sponsa* (bruid) van het mystieke echtpaar. Haar schoonheid wordt bezongen in talrijke religieuze teksten. In het Hooglied maar ook in Nederlandse mystieke en visionaire teksten wordt aan deze huwelijksgedachte gerefereerd. Maria en Christus kunnen hier in Sint-Truiden dus geduid worden als koninklijk paar, als mystieke bruid en bruidegom bij het voltrekken van het mystieke huwelijk (Apokalyps 19,7). Een iets latere voorstelling, van rond 1335, is afgebeeld op de oostelijke gewelftravee van het nonnenkoor in de kerk van het cisterciënzerinnenklooster in Wienhausen (deelstaat Nedersachsen,

Duitsland). Hier zijn beiden gekroond gezeten op de troon, en Christus maakt een zegenend gebaar naar Maria.⁸²

Het is evident dat het mystieke huwelijk tussen Christus en Maria het summum van de spirituele betrachtting van de begijnen belichaamt. Voorstellingen van monialen die een bruidskroon ontvangen van Christus zijn legio en illustreren dat zij zich met de mystieke bruid vereenzelvigden. Iedere vrouwelijke religieuze is immers bruid van Christus. Het huwelijk voltrekt zich in drie fasen, namelijk bij het noviciaat, bij de geloften, en bij de dood. Zowel bij de professie als op haar sterfbed krijgt de non daarom een bruidskroontje. In de geestelijke context is het de bruidegom die zijn bruid kroont.⁸³ De begijnengemeenschap in Sint-Truiden trad hier in de kerk bovendien op als getuige van die mystieke verbintenis.

Heilige Christoffel, Christusdrager

Voor we het hebben over de bekendste en meest raadselachtige vrouwenfiguur die in de kerk wordt voorgesteld, verwijzen we naar de schaarse resten van de voorstelling van een ander personage. Tot nog toe werd deze figuur nooit geïdentificeerd. Door de specifieke kenmerken rees onmiddellijk het vermoeden dat hier een monumentale Heilige Christoffel was afgebeeld. Het gaat duidelijk om een heel grote figuur in een lang rood gewaad. Een met edelstenen versierde boord ter hoogte van de mouwen (?) en eenzelfde lange en smalle neerhangende gordel bevestigen dat hier rijke kledij werd afgebeeld. Onderaan is links een blote voet zichtbaar, rechts nog één blote teen. De linkervoet loopt schuin in de hoogte op. Daarnaast is een visje geschilderd. In de westerse iconografische traditie zijn deze kenmerken maar met één figuur te verbinden, namelijk de Heilige Christoffel. [7.16, 7.17]

De geschiedenis van de reus Reprobis die na zijn bekering Christoforus werd genoemd, is zuiver legendarisch. Rond 1260 werd het verhaal gepopulariseerd in de *Legenda aurea* van de dominicaan Jacopo de Voragine (ca. 1230-1298).⁸⁴ Reprobis had zich tot doel gesteld de machtigste prins op aarde te dienen. Maar toen hij merkte dat die bang was van de duivel, nam de reus zich voor de duivel te gaan dienen. Toen hij echter ontdekte dat de duivel bang was van een kruisbeeld, wilde hij alleen nog in dienst staan van Christus. Hij aanvaardde van een eremijt de nederige baan om mensen bij een gevaarlijke tocht over een rivier te helpen. Op een dag vroeg een kind aan de reus om hem over te steken. Tijdens de overtocht begon het loodzwaar te wegen en Reprobis meende dat hij de hele wereld op zijn schouders droeg. Toen openbaarde het kind zich als Christus en de reus werd een Christusdrager of Christoforus.⁸⁵

Een voorstelling van de Heilige Christoffel heeft een ondubbelzinnige betekenis. Talrijke teksten verwijzen naar het feit dat wie de heilige aanschouwt, die dag niet onverwachts zal sterven. Als monumentale figuur komt hij daarom erg vaak voor in de muurschilderkunst.⁸⁶ Vaak zijn er teksten bij de voorstelling aangebracht, die verwijzen naar de beschermende functie van de heilige. Een voorbeeld daarvan is te vinden in de parochiekerk van Schlangen, Westfalen (midden 13de eeuw). Vrij vertaald luidt het opschrift daar: *Wie ook het aangezicht van de Heilige Christoffel aanschouwt,*

[7.16] Fragmenten van de Heilige Christoffel (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

*die zal zeker die dag niet plotseling sterven.*⁸⁷ Ook op gedrukte prentjes met de figuur van de heilige staat soms een toelichting die verwijst naar zijn bescherming tegen de dood.⁸⁸ Het gaat hier om de schielijke dood (*mala mors*), de dood die niet voorbereid is, dat wil zeggen zonder de sacramenten van de stervenden te hebben gekregen en zonder vergeving van de zonden.

[7.17] Rechtervoet van de Heilige Christoffel met visje linksboven (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Het geloof in de Heilige Christoffel ontstond parallel met de groeiende verering van het Heilig Sacrament. Het grote succes daarvan mondde uit in het feit dat gelovigen al bij het aanschouwen van het Heilig Sacrament (*elevatio*) hoopten op een vrijwaring van een plotse dood. Omdat de hostie met Christus vereenzelvigd kan worden en Christoffel hem op de schouder draagt, werd de functie van de transsubstantiërende hostie overgedragen op de heilige zelf. Het gaat dus om een visuele vorm van devotie. De beschermende kracht kon alleen al door het aanschouwen van de Heilige Christoffel verkregen worden.

Niet alleen de reuzengestalte zelf trok de aandacht, ook de plaats waar de heilige voorkwam, werd zorgvuldig uitgekozen, zowel in een sacrale als in een profane omgeving. Zijn beeltenis werd, zoals vermeld, geschilderd en op prenten gedrukt, maar ook gebeeldhouwd. Hij verscheen altijd op een dominante plaats, als een volksheilige. In haar recente studie heeft Yvonne Bittmann een groot aantal van die beeldvoorstellingen onderzocht op hun plaats in het gebouw.⁸⁹ Zo blijken de muurschilderingen altijd te zijn aangebracht dicht bij het westportaal of meteen zichtbaar vanuit een andere toegang die als ingang werd gebruikt, zoals het zuidportaal. Vandaar dat de heilige ook voorkomt op de triomfboog of op een zuil van het schip. De plaatsing van de beeldvoorstelling werd werkelijk geënceneerd. Ook in andere ruimten dan kerkinterieurs bevindt de Heilige Christoffel zich vlak bij of visueel tegenover de toegangsdeur, zoals in de kapittelzaal van het klooster Heilige Dominicus in Bozen (Bolzano).⁹⁰

Of de Truiense begijnen aan de zuidzijde de kerk binnenkwamen, kan niet meer achterhaald worden, aangezien de bouw van de zuidelijke muur van het schip en het zuidportaal van later dateren. Hier kan echter gerust een oudere dispositie zijn overgenomen.

Om goed zichtbaar te zijn voor de gelovigen is de beeltenis ook vaak buiten op het kerkgebouw aangebracht. Dat gebruik ontstond in het Alpengebied, waar de heilige de reizende handelaars, de houthakkers en de boeren beschermde.⁹¹

Zoals op meerdere plaatsen het geval is, wordt Christoffel ook in de begijnhofkerk van Sint-Truiden tegenover de Moeder Gods geplaatst. Maria is immers ook een draagster van Christus, beide figuren hebben een bijzondere band met de Verlosser omdat zij hem gedragen hebben. Beiden zijn ook voorsprekers voor de gelovigen.

De bekende en vroege monumentale voorstellingen van de Heilige Christoffel zijn moeilijk te dateren, omdat het gaat om een traditioneel vastgelegde beeldvoorstelling, aanvankelijk een streng en monumentaal 'standbeeld'.⁹² Braun onderscheidt drie groepen beeldvoorstellingen.⁹³

De eerste groep komt voor op miniaturen, met een palm als attriboot.

De tweede groep dateert uit de 13de-14de eeuw en toont de heilige in een kostbaar gewaad, een lang kleed dat rijkelijk met textielpatronen versierd is en dat opgehouden wordt met een lange, neerhangende gordel. Hij is frontaal afgebeeld en draagt geen hoofddeksel. Zijn lange, afhangende mantel is vaak met bont gevoerd. Dat is het type dat ook in Sint-Truiden moet zijn afgebeeld. Op de oudste voorstellingen uit de 13de eeuw draagt de heilige schoenen en een wandelstok of een boomstammetje dat bloeit. Rond 1300 wordt hij blootsvoets in het water afgebeeld. Op zijn linker- of rechterarm of op zijn linkerschouder draagt hij een kleine Christusfiguur. Christus wordt aanvankelijk als een volwassen mens en niet als een kind weergegeven. Hij is volstrekt frontaal afgebeeld, met opgeheven hoofd, en heeft een streng hiëratisch en plechtstatig karakter. Talrijke mooie voorbeelden uit dezelfde periode als in Sint-Truiden, zijn terug te vinden in Duitsland, zoals in de Sint-Afrakerk in Schelklingen (Baden-Württemberg), uit het eerste decennium van de 14de eeuw. Daar is het Christuskind al drie vierde naar de heilige gekeerd.⁹⁴ De Heilige Christoffel in de Munsterkerk Heilige Maria en Heilige Marcus in Reichenau is een iets oudere voorstelling, gedateerd rond 1300⁹⁵, zoals ook de Christoffel van de Bartholomeuskerk in Setzingen.⁹⁶ Nog andere interessante en treffende voorbeelden die ter vergelijking kunnen dienen, zijn terug te vinden in de Sint-Egidiuskerk van Regensburg (exterieur), gedateerd rond 1305-1325⁹⁷, en in het gebied van de Bodensee in Stein am Rhein, Sieblingen en Lindau.⁹⁸ Ook in Oostenrijk zijn heel fraaie exemplaren te vinden, bijvoorbeeld in de parochiekerk van St. Dionysen, late 13de eeuw, in Oppenberg (ca. 1340), en in de Stiftskirche Sankt Lambrecht (ca. 1360).⁹⁹ Ten slotte kunnen ook de talrijke exemplaren in Graubünden (Zwitserland) niet onvermeld blijven.¹⁰⁰

In de 15de eeuw ontstond de derde groep en werd die strenge hiëratische beeltenis omgevormd tot een realistisch voorstelling met in de laatgotiek een krachtige en beweeglijke heiligengestalte die contrasteert met de kleine Christus op zijn schouder en met

omringende landschapselementen.¹⁰¹ De geschilderde Christoffel-figuur, gedateerd 1509, op de westelijke wand van het zuidtransept in de Sint-Genovevakerk in Zepperen vlak bij Sint-Truiden, is een mooi voorbeeld daarvan.¹⁰²

Vermeldenswaard is nog dat het thema van de Heilige Christoffel in de middeleeuwen wel vaker gecombineerd werd met dat van het Laatste Oordeel.¹⁰³ In Sint-Truiden was die voorstelling op de triomfboog geschilderd. Beide thema's staan in dat opzicht uiteraard in verband met de dood.

Ten slotte willen we ook nog wijzen op de voorliefde van de begijnen voor de heilige aan wie zij hun oudste kerk in de Lage Landen toewijdden, namelijk de Sint-Christoffelkerk in Luik (midden 13de eeuw).¹⁰⁴ Een fraaie miniatuur met de marteling van de Heilige Lambertus in een Luiks psalterium (ca. 1285-1290) toont in de marge onder een baldakijn de Heilige Christoffel met het Jezuskind op de schouders. Dat manuscript werd wellicht gemaakt voor een begijn van het begijnhof Sint-Christoffel.¹⁰⁵ Volgens Rosenfeld zou de verering van Christoffel in Luik en in Keulen vooral door begijnen verspreid geweest zijn.¹⁰⁶

Maria Magdalena, Christusdraagster

In een contextueel verband met Maria die Christus gedragen heeft en met Christoffel die het Christuskind droeg, is er op dezelfde wand een vrouw afgebeeld die de beeltenis van Christus draagt. [7.1] Het is de laatste voorstelling die dateert uit de periode rond 1310. De vrouwelijke figuur is rechts van de ingang naar het koor op de triomfboog geschilderd. In 1993 hebben we haar geïdentificeerd als Maria Magdalena die een afbeelding van het Ware Gelaat van Christus, of de Vera-icoon, voor zich uit draagt.¹⁰⁷ Dit type voorstelling van het Ware Gelaat van Christus, in de vorm van een Pantokratoricoon, gaat terug op een miniatuur in het eerste deel van de *Historia maior* door de monnik Matthew Paris van St. Albans (c. 1235). [7.18] Volgens de huidige stand van het onderzoek is dat de oudste westerse beeldvoorstelling van het Ware Aansijn.¹⁰⁸ Ook in het tweede deel van de *Historia maior* komt de Vera-icoon voor als *Andachtsbild* alsook in meerdere Engelse manuscripten van midden 13de eeuw.¹⁰⁹ De beeldvoorstelling van het Ware Gelaat werd in de 13de eeuw nog Veronica genoemd, tot het verhaal ontstond van de gelijknamige legendarische vrouw. Zij gaf het *sudarium* of de zweetdoek aan Christus op de weg naar Golgotha en kreeg die terug met een afdruk van zijn gelaat. De oudste beeldvoorstellingen van de Heilige vrouw Veronica met de zweetdoek dateren uit de 14de eeuw.¹¹⁰ Die hebben echter geen verband met het Ware Gelaat zoals het in Sint-Truiden is weergegeven. Zoals gezegd gaat deze voorstelling rechtstreeks terug op het beeld zoals het voorkomt in de 13de-eeuwse Engelse manuscripten, meer bepaald dat van Matthew Paris.

De vrouwenfiguur is geplaatst in een architecturale nis die gedragen wordt door zuilen met kepersversiering. Links en rechts daarvan zijn op ongelijke hoogte twee kleinere nissen geschilderd waarin links een gemijterde figuur herkenbaar is. Een overhoeks

geblokte fries vormt de begrenzing onderaan. Zuiver frontaal staat de vrouw kaarsrecht onder een driepasboog die overdekt is met een tentdak en versierd met hogels, en die bekroond wordt door drie torentjes. De figuur tekent zich af tegen een donkere achtergrond, beschilderd met een woekerend plantenmotief met groene blaadjes en rode vruchten. Zij is gehuld in een tot op de voeten neervallend rood kleed met een even lang afhangende gordel in de lenden. Om haar schouders is een rode mantel gedrapeerd die neerhangt tot op de grond en gevoerd is met vair, een teken van rijkdom dat de vrouw identificeert als een voornaam iemand. Haar blonde haren zijn bedekt met een sluier. Haar mond vertoont een milde glimlach, op de wangen heeft ze een rode blos.

Omdat de vrouw de buste van de Zaligmaker draagt, is het duidelijk dat zij een bijzondere relatie heeft met Christus. De Vera-icoon was één van de populairste beeldvoorstellingen in de middeleeuwen en werd massaal gereproduceerd.¹¹¹ Bij de vrouwelijke religieuzen was het verlangen om het gelaat van Christus te aanschouwen heel sterk aanwezig, het had voor hen een bijzondere betekenis. De afbeelding van zijn gelaat functioneerde voor zijn mystieke bruiden namelijk als een *Ersatz* voor zijn lichaam. Zij konden op die manier hun hemelse bruidegom aanschouwen en konden hem zelfs – bijvoorbeeld in de vorm van een beeldje in wasreliëf – letterlijk omarmen.¹¹²

In de westerse middeleeuwse iconografische traditie is er maar één vrouw aanwijsbaar die het Ware Gelaat van Christus op de borst draagt.¹¹³ Zij wordt in de literatuur geduid als Maria Magdalena *Christofore* of 'zij die Christus draagt'. Al in 1974 werd het dragen van Christus' hoofd met nimbus door Anstett-Janssen verklaard als een teken van haar brandende liefde voor de Heer.¹¹⁴ Uiteraard gaat het hier om een mystieke of geestelijke liefde. Dit uitzonderlijke thema komt voor op verschillende 14de-eeuwse geschilderde panelen in de school van Siena. Voorbeelden zijn: Madonna met Kind, Maria Magdalena en Dorothea door Ambrogio Lorenzetti, Pinacoteca nazionale in Siena [7.19]; Taferelen uit het Nieuwe Testament door Cristofano di Bindoccio, Pinacoteca nazionale in Siena [7.20]; Extase van Maria Magdalena en een Kruisigingstriptiek door Paolo Veneziano, Art Museum in Worcester (Mass.) [7.21] en Galeria nazionale in Parma; Extase van Maria Magdalena door Luca di Tommè, abdij van Hautecombe (Savoie). [7.22] Bij de voorstelling van Maria Magdalena met het Ware Gelaat van Christus wordt zij ook soms afgebeeld als boetelinge, gehuld in haar eigen lange haren. Volgens de legende zou zij immers na de dood van Christus het christendom zijn gaan prediken in de Provence. Later trok zij zich terug in de grot van Sainte-Baume waar ze dertig jaar lang boete deed. Iedere dag opnieuw werd zij door engelen ten hemel gedragen waar zij geestelijk voedsel ontving. Ten slotte stierf de heilige vrouw in Aix-en-Provence. Talrijke legendes over haar persoon werden samengevat in de 13de-eeuwse *Legenda aurea* van Jacopo de Voragine en verspreid door de bedelorden.

Door haar voorname afkomst wordt Maria Magdalena in Sint-Truiden voorgesteld als een welgestelde vrouw. Zij was een van de eerste volgelingen van Christus, die zich bekeerde nadat ze een zondig leven had geleid. Ze was aanwezig bij de kruisiging, bij de kruisafneming en bij de graflegging, en ze speelde een rol in

[7.18] Afbeelding van de Moeder Gods met Kind, het gelaat van de dode Christus en van de levende Christus (Vera-icoon) in de *Historia Maior* van Matthew Paris, ca. 1235 (The Master and Fellows of Corpus Christi College, Cambridge, Ms. 26, f. 7).

[7.19] Ambrogio Lorenzetti, Madonna met Kind, Maria Magdalena en Dorothea, c. 1319-1348. Linker zijluik met Maria Magdalena (Siena, Pinacoteca nazionale).

de passie. Maar bovenal was ze de eerste en bevoorrechte getuige van de verrijzenis van Christus. Dat rechtstreekse contact met de Heer was voor vrouwelijke religieuzen heel bijzonder. In de late middeleeuwen diende Maria Magdalena tot voorbeeld als een berouwvolle zondares die gered wordt. Haar liefde voor Christus werd beklemtoond door haar 'mede-lijden'. Daarom kreeg ze ook een bijzondere plaats op de voorstelling van de Kruisiging, knielend en biddend aan Christus' voeten.

Belangrijk voor de duiding van de figuur op de muurschildering is de kennis van de middeleeuwse literatuur. Want voor de 13de-

eeuwse mystieke vrouwen was Maria Magdalena op de eerste plaats de geestelijke minnares van Christus, de uitverkoren vrouw die deel uitmaakte van zijn gevolg en hem als eerste mocht terugzien na zijn verrijzenis.¹¹⁵ Pas in de laatmiddeleeuwse lyriek, van de 13de tot de 16de eeuw, wordt ze een *exemplum* en wordt haar liefde voor Christus gekenmerkt door medelijden, door *compassio*. Ze wordt om bijstand gevraagd en haar daden bewerken de eigen verlossing.¹¹⁶

Uit de geschriften van de bekende Antwerpse begijn en mystica Hadewijch (? -1248) spreekt een persoonlijke bevlogenheid. Ze geeft onomwonden aan dat ze persoonlijke ervaringen vertolkt.

[7.20] Cristofano di Bindoccio, *Taferelen uit het Nieuwe Testament*, ca. 1361-1406. Detail van de predella met Maria Magdalena (Siena, Pinacoteca nazionale).

[7.21] Paolo Veneziano, *Extase van Maria Magdalena*, midden 14de eeuw (Worcester, Mass., Art Museum).

[7.22] Luca di Tommè, *Extase van Maria Magdalena*, voor 1362 (abdij van Hautecombe, Savoie).

Ze heeft de mystieke liefde gezocht en gevonden en betitelt Christus zonder schroom als *mijn lief*. In haar *Visioenen, Brieven en Strofische gedichten* laat zij haar eigen stem horen en beschrijft een compleet opgaan in de liefde tot Christus.¹¹⁷ In haar *Lijst des volmaakten* krijgt Maria Magdalena een ereplaats tussen de grootste intimi uit Christus' onmiddellijke omgeving: zijn moeder Maria, Johannes de Doper en Johannes de Evangelist. Die lijst telt 107 volmaakte godgewijden en Maria Magdalena krijgt de vierde plaats, nog voor de apostelen Petrus en Jacobus. Dat drukt uit hoezeer zij gewaardeerd werd. Hadewijch citeert haar ook als na te volgen voorbeeld van een volledig onthechte en standvastige liefde. In haar *Mengeldicht III* staat het letterlijk zo geschreven:

*Van ere willic een deel beschiven
Daermen van gheestegher minnen
Grote tekene ane mach kinnen
Ende groet exempel mach nemen af,
Hoe enich si hare der minnen gaf.
Dat was maria magdalene,
Die ene met minnen was ghemene.*¹¹⁸

Maria Magdalena komt ook voor in de geschriften van de Henegouwse begijn Margarete Porete. Zij stierf in 1310 in Parijs op de brandstapel, omdat haar werk uitgelegd werd als een uiting van de aanmatigende superioriteit van mystici die zich boven de kerkelijke leer verheven achtten.¹¹⁹ De vrouw werd ook als staatsgevaarlijk beschouwd en het waren de Franse koning en zijn omgeving zelf die aanstuurden op haar veroordeling. In haar *Le miroir des âmes simples* (1290)¹²⁰ riep Porete op om het voorbeeld te volgen van Maria Magdalena, *la douce Madeleine*. In haar *considérations pour ceux qui sont en l'état des égarés et qui demandent le chemin du pays de liberté* beschrijft ze de contemplatie van Maria Magdalena, haar goede daden in totale liefde voor God, en de verlossing die daardoor volgt: *puisqu'elle avait fait ce qu'elle devait faire et qui lui appartenait, elle laissait Dieu disposer totalement d'elle. Et nous devrions faire la même chose.*¹²¹

Precies dat was het wat de begijnen nastreefden. Zij wilden het voorbeeld volgen van Maria Magdalena om God in liefde te kunnen aanschouwen. De heilige is bovendien een voorbeeld voor hen omdat ze zich dertig jaar lang terugtrok om boete te doen in de grot van Sainte-Baume. Zo toonde zij aan dat een vrouw evenveel kan lijden als een man. En zo bevestigde ze de lichamelijke en de geestelijke capaciteiten van de vrouw. Na Maria was Maria Magdalena overigens de voornaamste identificatiefiguur voor religieuze vrouwen. Via die twee heilige vrouwen kwamen ze in de onmiddellijke nabijheid van Christus en hadden een direct aandeel aan de smart van de offerdood. Het belangrijkste doel was deel te hebben aan dat lijden. Dat werd bereikt door individuele *imitatio en compassio*.¹²²

Maria Magdalena wordt in de middeleeuwse lyriek ook vergeleken met de bruid uit het Hooglied. Zij wordt tot voorbeeld gesteld en woorden van de *sponsa* worden haar in de mond gelegd.¹²³ De beeldspraak in de woorden van de bruidegom in het Hooglied, vers VIII, 6, *pone me ut signaculum super cor* (leg mij als een zegel op je hart) is manifest aanwezig in de minnemystiek van 13de-eeuwse vrouwen. En precies op die manier draagt Maria Magdalena in Sint-Truiden – letterlijk dan – de beeltenis, het Ware Gelaat van Christus, op haar hart. Zij was immers de mystieke bruid van Christus.¹²⁴

Voor de begijnen was de beeldvoorstelling een medium om tot een visionaire extase te komen. Bekend is het verhaal van de kluisenares Eva van Saint-Martin in Luik, die haar Veronica (Vera-icoon) liet zien aan Juliana van Mont-Cornillon (1192-1258). Toen Juliana de beeltenis zag, voelde zij het lijden van Christus en viel in zwijm. Ook de begijn en mystica Marie d'Oignies (1177-1213) huilde bij het zien van een beeld van de gekruisigde Christus en omarmde zijn voeten. Zij voelde lichtstralen van het beeld uitgaan die haar hart doorboorden.¹²⁵ Het is duidelijk dat die visionaire extase bij de begijnen in Sint-Truiden ook opgewekt kon worden door de muurschildering van Maria Magdalena met de Vera-icoon. Overigens identificeerde Marie d'Oignies zich met Maria Magdalena, zoals te lezen is in haar *vita* die rond 1215 werden opgetekend door Jacob van Vitry.¹²⁶

In onze studie van 1994 namen we aan dat de figuur van Maria Magdalena deel uitmaakte van een retabelschildering boven een zijaltaar.¹²⁷ Maar recent uitgevoerd bouwhistorisch onderzoek stelt dat daar, aangezien er een doorlopende plint loopt, geen zijaltaar heeft gestaan, maar wel in de zijbeuk, die toen breder was.¹²⁸ Daaruit moeten we besluiten dat de schildering deel uitmaakte van de decoratie van de triomfboog en dat ze werd aangebracht begin 14de eeuw, bij de uitbreiding van het kerkgebouw, rond 1310. Die aanname past in de algemene ontwikkeling van de muurschilderkunst in onze gewesten. Zij verwierf immers een vaste plaats in de gotische kerkruijmt rond 1300.¹²⁹ Maria Magdalena als Christusdraagster was in Sint-Truiden vlak onder Christoffel als Christusdrager afgebeeld, wat hun inhoudelijke relatie versterkte. Beiden kunnen ook beschouwd worden als *intercessores* bij het afgebeelde Laatste Oordeel.

Artistiek gekaderd

In de schilderkunst van rond 1300 zijn maar weinig parallele artefacten te vinden, met uitzondering van de miniatuurkunst. Meest voor de hand liggend is de vergelijking met de psalteria van het bisdom Luik, bestudeerd door Judith Oliver.¹³⁰ Zij kwam tot het besluit dat de productie van de 13de en vroege 14de eeuw stilistisch moeilijk onder één noemer te vatten is. Door buitenlandse invloeden evolueert de miniatuurkunst snel in die periode. In de Maaslandse manuscripten van het derde kwart van de 13de eeuw zijn de traditionele romaanse kenmerken nog aanwezig, vooral in de stad Luik. Van 1260 tot 1280 hebben de artistieke centra in Artois en Henegouwen de meeste invloed. Reizende kunstenaars uit Frankrijk en uit het noorden van Henegouwen waren actief in de stad Luik en in het hertogdom Brabant, waar een eigen lokale productie kan worden vastgesteld tot begin 14de eeuw. In de laatste decennia van de 13de eeuw zegevierde de hoofse stijl van Lodewijk IX, de Heilige (1214-1270), die hier werd geïmporteerd door kunstenaars uit Parijs, uit de Champagne en uit Lotharingen. De stijl van de school van Verdun ten slotte werd ook gedeeld door Maaslandse miniaturisten tot rond 1320. Rondreizende kunstenaars speelden een hoofdrol in de ontwikkeling van de gotische miniatuurkunst in het Maasland. Vermoedelijk waren zij leken, zoals dat ook in Parijs en in Vlaanderen het geval was. Zij brachten nieuwe ideeën met zich mee

die in het gebied ingang vonden en werden nagevolgd. Ondanks uitwisselingen en invloeden allerhande werd toch een onderliggende continuïteit bereikt, wat wijst op het bestaan van een traditie in een voornaam centrum als Luik, hoofdstad van het bisdom.¹³¹

Een belangrijk scriptorium in het bisdom is dat in de benedictijnenabdij van Sint-Jacob in Luik, waar een bloeiend centrum van miniatuurkunst opleefde onder abt Guillaume de Julemont (1285-1301) en zijn opvolgers.¹³² Over het scriptorium van de cisterciënzerinnenabdij van La Ramée in Jauchette ten zuidwesten van Sint-Truiden bestaan enkel hagiografische bronnen. Onder meer de mystica Beatrijs van Nazareth (1200-1268) zou een jaar lang in het scriptorium verbleven hebben. Het is niet bekend of de religieuzen er ook miniaturen vervaardigden voor de illustratie van de manuscripten. Integendeel, zelfs het bestaan van het scriptorium wordt ter discussie gesteld.¹³³

Schilders en miniaturisten in het bijzonder maakten deel uit van de Luikse gilde van de edelsmeden, omdat zij bladgoud gebruikten. Buitenlandse kunstenaars ontsnapten geregeld aan de voorschriften van de gilde. De oudste bewaarde reglementering dateert van het tweede kwart van de 14de eeuw.

In de begijnencontext en in het verlengde van wat in andere artistieke centra gebeurde, veronderstelde Judith Oliver dat de Luikse dominicanen iconografische cycli hebben geleverd voor begijnenpsalters, of sommige manuscripten zelfs gemaakt en geleverd hebben.¹³⁴ Maar de bestemming van de Luikse psalters voor begijnen, de inspiratie door de bedelorden, en de productieateliers werden grondig in twijfel getrokken door Walter Simons.¹³⁵

Ook in Sint-Truiden hebben scriptoria gefunctioneerd, maar de gotische productie is pas aan te wijzen vanaf midden 14de eeuw. De studies van enkele verluchte handschriften uit die periode, gepubliceerd ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Handschriften uit de abdij van Sint-Truiden' in 1986, suggereren het bestaan van een atelier (of ateliers?) in de stad.¹³⁶

Over de oudste groep schilderijen in de begijnhofkerk van Sint-Truiden – van rond 1310 – zijn geen historische gegevens beschikbaar. Een verband met de Luikse miniatuurkunst zou kunnen bestaan. De wijze waarop heiligen frontaal zijn voorgesteld en ook de vormgeving van de architectuur komen voor in de secundaire versieringen van de marges van de miniaturen eind 13de eeuw. Ook de lachende monden, de rode bloesjes op de wangen en het kleurenpalet van rood en blauw zijn in die tijd gangbaar in de miniatuurkunst. [7.23]

De muurschilderkunst in de regio verschaft weinig vergelijkingsmateriaal. De bekende ensembles uit de eerste helft van de 14de eeuw in de Sint-Hubertuskerk in Sint-Huibrechts-Hern, de Sint-Annakerk in Aldeneik en de Sint-Salviuskerk in Limbricht bieden geen directe aanknopingspunten. Hun toestand van bewaring laat ook geen schildertechnische vergelijking toe. De recente vermelding in de literatuur van Byzantijnse, Franse en Keulse invloeden kan niet rechtstreeks bedoeld zijn maar verwijst naar de artistieke tendensen die zich lokaal verankerden.¹³⁷ Het statische karakter van de schilderijen in Sint-Truiden schept de indruk van een traditionele beeldopvatting. Inderdaad komt de stijl rond 1310 niet vernieuwend over, maar eerder conservatief, als een voortleven van de laat-13de-eeuwse vormtaal.

[7.23] Een voorbeeld uit de gelijktijdige Luikse miniatuurkunst. William van Middleton, een knielende begijn en de Heilige Agnes. William van Middleton, Sermoen op de Heilige Agnes, Luik, benedictijnenabdij van Saint-Jacques, ca. 1310-1320 (Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt, Ms. 344, f. 138v).

Rolmodellen in het schip: de Moeder Gods en vrouwelijke heiligen

In de middenbeuk zijn de muurschilderingen op de pijlers aangebracht, in de zijbeuken op de wanden. Op basis van de stijl – vooral de langgerekte figuren – en ook op basis van de kostuumhistorische details werd deze tweede reeks schilderijen gedateerd begin 16de eeuw.¹³⁸ Die datering kan ook bevestigd en verfijnd worden door de vastgestelde data van de verbouwing en de herstellingswerken van de kerk in die periode. De kapconstructie van het oostelijke deel van het schip werd immers door dendrochronologische analyse gedateerd in 1507-1510.¹³⁹ De schilderijen moeten kort daarna zijn aangebracht. Ze bevinden zich in het oostelijke deel van het schip, waar de begijnen plaatsnamen voor hun gebeden en voor de liturgie. Het is opvallend dat in deze periode vooral vrouwelijke heiligen zijn afgebeeld en, als hoogste rolmodel, de Moeder Gods. Haar leven wordt in afzonderlijke scènes in beeld gebracht. Maria was voor de vrouwelijke religieuzen de belangrijkste figuur waarmee zij zich wilden vereenzelvigen. Ze verenigde in haar persoon immers drie fel begeerde eigenschappen: ze was maagd, ze was moeder en ze had, zoals Maria Magdalena, een direct contact met Christus. Maria speelde een heel belangrijke rol in het goddelijke Heilsplan en was daarom een uitmuntend na te volgen voorbeeld voor de begijnen. Ze namen deel aan haar lijden en daardoor ook aan de verlossing.¹⁴⁰

De mariale oriëntering van begijnen blijkt uit heel wat getuigenissen, direct of indirect. Relevant in dit verband is het voorbeeld van de gebedspraktijk in het Gentse Begijnhof. Daar verplichtten de statuten al in 1242 het dagelijkse reciteren van de honderdvijftig ave's uit het psalter van Maria. Ook tijdens de arbeid reciteerden de begijnen ononderbroken het weesgegroet.¹⁴¹ In Haarlem kreeg de eerste klok van de begijnhofkerk in 1398 de naam van Maria, en talrijke begijnhoven en altaren in begijnhofkerken werden aan Maria gewijd.

De gebeurtenissen en de heiligen worden enerzijds buiten voorgesteld, waar het tafereel omgeven is door een sjabloonfries. Anderzijds bevinden zij zich in een interieur dat door een architecturaal kader is omgeven. De schijnarchitectuur verleent diepte aan het tafereel en verschaft bovenaan als het ware een doorkijk in gevarieerde vorm die soms herinnert aan maaswerk. Het geboortetafereel is niet omkaderd.

Op deze cyclus muurschilderingen werd bijzondere aandacht besteed aan de uitbeelding van de kostuums. Dat aspect komt verderop uitgebreid aan bod.

Het leven van Maria, een apocrief verhaal

Het leven van Maria staat beschreven in de apocriefe evangeliën. Bewerkt door Vincentius van Beauvais werd het *Evangelium de nativitate Mariae* opgenomen in de *Legenda aurea* (ca. 1260) en het kende daardoor een heel ruime verspreiding in de late middeleeuwen. De oudste narratieve cycli bevinden zich in Frankrijk (Chartres, 1150), hoofdzakelijk uitgebeeld in sculptuur en verder ook in alle takken van de beeldende kunsten. In de

muurschilderkunst is de thematiek het ruimst vertegenwoordigd in Italië. Maar in heel West-Europa zijn iconografische thema's uit het leven van Maria te vinden die getuigen van een grote verering voor haar persoon.¹⁴²

Op de pijlers van de kerk in Sint-Truiden zijn er zeven taferelen gewijd aan het leven van de Heilige Maagd. Het zijn de Tempelgang van Maria, de Annunciatie, het Huwelijk met Jozef, de Visitatie aan haar nicht Elisabeth, de Geboorte van Christus, de Dood van Maria met haar Tenhemelopneming, en als laatste haar Kroning door de Heilige Drievuldigheid.

De *Tempelgang van Maria* stelt het ouderlijke paar voor, Anna en Joachim, die beneden blijven wachten, terwijl de kleine Maria, alleen begeleid door een engel, de trappen van de tempel in Jeruzalem opgaat. [7.24] De hogepriester Zacharias wacht boven om haar op te nemen in de gemeenschap van maagden, die ook in het gebouw zijn afgebeeld. Van haar derde tot haar veertiende jaar verbleef Maria in die tempel, tot zij terug naar huis keerde en de engel Gabriël haar de boodschap bracht van haar uitverkiezing als Moeder van God. Kort tevoren was de oudere Jozef op wonderbare wijze aangeduid als haar verloofde, aldus de *Legenda aurea*.

Op het tafereel van de *Annunciatie* of de *Boodschap aan Maria* zit de Moeder Gods geknield en met gevouwen handen aan een bidstoel, die is opgebouwd uit een raamwerk met briefpanelen. [7.25] Het interieur heeft een schuin oplopende tegelvloer en een vlakke, enkelvoudige balkenzoldering, en achter de figuren hangt een eredoek. Dat is een bespanning in kostbaar textiel waarmee eer betoond wordt aan de voorgestelde personen. Links staat de boodschappende engel Gabriël. Rond zijn staf, die bekroond wordt door een lelie, ontwikkelt zich een banderol met de woorden AVE MARIA [GRATIA] PLENA [DOMINUS] TECUM (gegroet Maria, vol van genade, de heer zij met u). Met deze woorden kondigde de engel aan dat Maria de Moeder zou worden van de Verlosser (Lucas I, 28). De Annunciatie speelde zich af in Nazareth waar zij woonde, terwijl haar verloofde Jozef in Betlehem hun huwelijk voorbereidde.

Het *Huwelijk van Maria en Jozef* wordt gesloten in een interieur met een schuin oplopende tegelvloer van gele en groene tegels in dambordpatroon. [7.26] De vier rondboogvenstertjes in de zijmuren en de achterwand zijn ingevuld met glas in lood in losangevorm. Verder is er een vlakke en enkelvoudige balkenzoldering te zien. Maria en Jozef worden getrouwd door een hogepriester, in aanwezigheid van vier getuigen, een man en drie vrouwen. Rechts onderaan zijn een biddende vrouw met haar dochter afgebeeld, links haar man met een zoon.

De *Visitatie* of het Bezoek van Maria aan haar nicht Elisabeth heeft plaats in de openlucht voor het huis van Zacharias, dat in een groene omgeving ligt. [7.27] Het gebrekkige perspectief suggereert dat Elisabeth in de deuropening staat. Beide vrouwen omarmen elkaar. Elisabeth was zo verheugd over de komst van haar zwangere nicht dat de kleine Johannes van vreugde opsprong in zijn moeders schoot (Lucas I, 39-56).

[7.25] De Annunciatie (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[7.24] De Tempelgang van Maria (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[7.26] Het Huwelijk van Maria en Jozef met onderaan links en rechts knielende en biddende stichtersfiguren (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

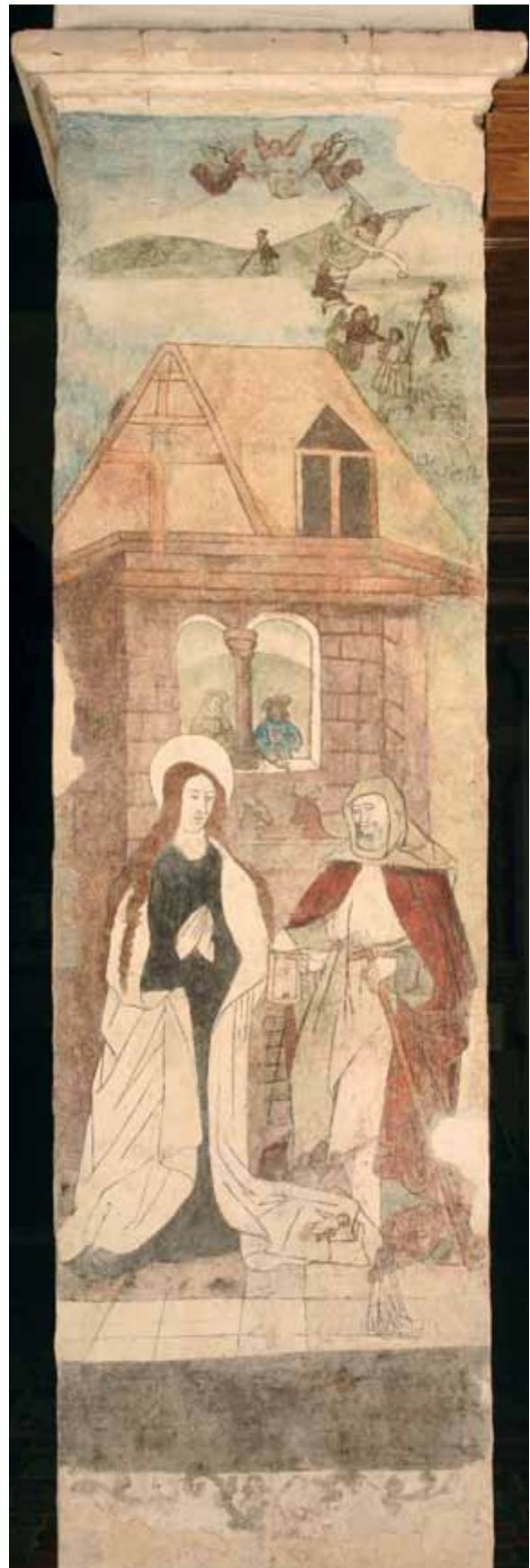

[7.27] De Visitatie (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

In een stal speelt zich de *Geboorte van Christus* af. [7.28] De heel kleine boreling ligt op de grond, op de mantel van Maria, en is omringd door twee engelen. De os en de ezel staan op de achtergrond. Twee mannen kijken toe door het niet-beglaasde dubbele rondboogvenster. Het bouwsel heeft een strooien dak, de diepte is primitief weergegeven. Rechts boven het dak is de Aankondiging van de geboorte door engelen aan de herders voorgesteld. Jozef wordt uitgebeeld als de oude man die hij was volgens de *Legenda aurea*. Hij heeft een stok in de hand en draagt een lantaarn. Dat laatste attriboot situeert het tafereel in de nacht. Een knielend begijntje ontbreekt ook hier niet, het bevindt zich onder aan de voorstelling.

Bij de *Dood van Maria* ligt zij in bed, omringd door de twaalf apostelen. [7.29] De bedhemel met het *rijcleet* is in een vreemd perspectief weergegeven. In haar linkerhand houdt Maria de kaars van de stervenden. Een apostel gezeten op een *driest* steekt de handen omhoog. Aan Maria's voeten zit een andere apostel met een geopend boek. Daarin staat te lezen: O MOEDER GODS [...] BIDT VOER ONS AMEN [...]. Ook andere apostelen houden een boek vast. Petrus staat achter het bed in het midden, gekleed als een priester. De *Legenda aurea* beschrijft hoe de apostelen, die in alle uithoeken van de wereld verbleven, op een wolkje naar het sterfbed werden gevoerd. Ook wordt verhaald hoe Maria na haar dood met geest en lichaam door engelen naar de hemel werd gebracht om er gekroond te worden. Dat laatste is bovenaan links door een vensteropening op de schildering te zien. Hoewel de twijfel van de ongelovige Thomas in de *Legenda aurea* wordt afgedaan als een verzinsel, is op het tafereel uitgebeeld hoe hem de gordel van Maria wordt toegeworpen als een bewijs van haar tenhemelopneming. Onderaan in het midden is weer een knielende stichterfiguur geportretteerd. Deze uitbeelding van Maria's dood behoort volledig tot de laat-15de-eeuwse iconografische traditie in de schilder- en beeldhouwkunst ten noorden van de Alpen.¹⁴³

Ook de *Kroning van Maria* door de Triniteit of de Heilige Drievuldigheid is afgebeeld voor een eredoeke dat door twee engelen wordt gedragen. [7.30] Andere muziek spelende en zingende engelen zetten de plechtigheid luister bij. Maria zit neer in het midden op een houten troonbank en wordt gekroond door God de Vader met wereldbol en door Christus die zijn zijdedwond toont. Boven de kroon zweeft de Heilige Geest in de vorm van een duif. De donkerrode mantels van Vader en Zoon zijn gebruikelijk bij dit type voorstelling, maar die van Maria als *Regina coeli*, die blauw moet zijn, is hier wit. De troon staat op een podium dat bij Maria in een halfgrond uitspringt. Het podium zelf staat op een schuin oplopende tegelvloer. De symmetrische en statische compositie van het beeld symboliseert de ideale orde in het hemelrijk. Ook de engelen beklemtonen die hemelse harmonie. Hun muziek verwijst naar de eeuwigheid, maar anderzijds overbruggen zij ook de afstand tussen hemel en aarde, want zij zongen al het Gloria bij Christus' geboorte (Lucas 2: 14).¹⁴⁴

[7.28] De Geboorte van Christus. Rechts onder knielt een biddende begijn (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[7.29] De Dood van Maria en Tenhemelopneming. In het midden vooraan een knielend schenkersfiguurtje (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Het is duidelijk dat het hier om een heel ander type van Kroning gaat dan bij de oudste reeks schilderijen. De personages zijn uitgebreid met God de Vader en de Heilige Geest. Maria vouwt biddend de handen. Die wijziging van het 13de-eeuwse thema gebeurde op basis van de *Bible moralisée*.¹⁴⁵

Vrouwelijke heiligen

Op de pijlers van de middenbeuk vonden ook acht populaire vrouwelijke heiligen een plaats. Als de figuren in een interieur zijn gesitueerd, dan staan ook zij voor een eredoek. De omkadering van de taferelen is architecturaal uitgewerkt, waarbij verschillende varianten voorkomen. Soms zijn ze omkaderd door een sjabloonfries.

[7.30] De Kroning van Maria door de Heilige Drievuldigheid (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Ursula van Keulen was een Bretoense legendarische koningsdochter die met 11.000 maagden op bedevaart ging naar Rome. [7.31] Op de terugweg, in Keulen, werden ze allemaal vermoord door de Hunnen. De Heilige Ursula staat voor een eredoek tegen een rode achtergrond, op een schuin oplopende tegelvloer in een geel en groen dambordpatroon. Ze is gekroond en wordt voorgesteld als schutshelige: ze neemt gelovigen in bescherming onder haar wijde mantel. Links zijn dat mannen, onder wie een paus, een bisschop, een kardinaal en talrijke mannelijke religieuzen, maar ook leken, onder wie een koning. Rechts zijn het vrouwen, religieuzen en leken dooreen. In haar handen draagt Ursula de pijlen die haar en haar gevolg hebben gedood. Tegelijk houdt zij daarmee haar mantel open.

Haar cultus ontstond in Keulen, waar de *Legenda aurea* de moordpartij situeert. De stad was ook het centrum van haar

uitbeelding als schutsheilige. In de regel neemt ze alleen mensen die tot haar gevolg behoorden, in bescherming.¹⁴⁶ In de Zuidelijke Nederlanden tussen Keulen en de Noordzee kende deze heilige een bijzondere verering. Vooral de benedictijnenabdij van Sint-Truiden speelde een grote rol in de verbreiding van haar cultus, omdat ze een draaischijf was voor de verdeling van relikwieën, sinds de ontdekking van het grafveld van de 11.000 maagden in Keulen. In 1270 al kreeg abt Willem van Rijckel van zuster Hawide van Soest een ciborium en eenendertig schedels van de 11.000 maagden uit Keulen – en dat door de bemiddeling van een begijn, een zekere Ermentrudis. Bij zijn persoonlijke bezoek aan Keulen bracht hij nog eens drieëntwintig schedels mee en later kwamen er nog meer.¹⁴⁷ Ook de mystica Elisabeth van Spalbeek, die in de cisterciënzerinnenabdij van Herkenrode verbleef, kreeg via die weg soortgelijke Ursula-relikwieën.¹⁴⁸ Met die relikwieën verspreidde zich ook de legende.¹⁴⁹ Een vroege voorstelling van de legende is te zien op het relikeschrijn van de Heilige Odilia in het klooster van Onze-Lieve-Vrouw-Kolen in Kerniel, bij Borgloon.

Diezelfde *Odilia van Hoei* wordt in de begijnhofkerk voorgesteld als schutsheilige. [7.32] Odilia was één van de gezellinnen van Ursula en volgens de legende vond ze samen met haar zussen Ida en Ima de dood bij de moordpartij in Keulen. Ze staat voor een eredoek tegen een rode achtergrond, op een groengele tegelvloer. Ook zij draagt een kroon en neemt mannelijke en vrouwelijke religieuzen in bescherming onder haar mantel. Mannen en vrouwen zijn hier niet gescheiden. In de rechterhand houdt ze een kruisstaf met kruisvaan, in de linkerhand de martelaarspalm. Odilia werd vereerd in het kruisherenklooster van Hoei, dat haar relikwen bezat sedert 1287. Toen de kruisheren in 1431 met de financiële steun van Maria van Kolen een klooster stichtten in Kerniel, werd het schrijn met de relikwen van Odilia overgebracht naar dat nieuwe klooster, Mariënlof.¹⁵⁰ De heilige komt in vele iconografische lexica niet voor, haar cultus is immers plaatselijk.

De Heilige *Goedele van Brussel* of *Genoveva van Parijs* wordt voorgesteld als een voorname vrouw – de mouwen van haar kleeft zijn met bont gevoerd. [7.33] Ze staat buiten voor een eredoek en draagt een gebedenboek dat verwijst naar haar vroomheid. In de rechterhand houdt ze een kaars die door een duivel met een blaasbalg wordt uitgeblazen, terwijl een engel de kaars weer aansteekt. Zowel Jules Helbig, in 1860, als Joseph Gérard, in 1861, identificeerde de voorgestelde heilige zonder meer als de Heilige Genoveva van Parijs.¹⁵¹ Die heilige werd rond 422 geboren in Nanterre en als kind werd ze door Germanus van Auxerre toegewijd aan God. Ze voorzag de Franse hoofdstad van voedsel tijdens de grote hongersnood en verdedigde de stad tegen de Hunnen die onder leiding van Attila binnenvielen. Genoveva wijdde haar leven aan werken van vroomheid en naastenliefde.¹⁵² Hoewel ze een echte Parijse heilige is, verspreidde haar cultus zich onder meer naar Zuid-West-Duitsland, waar ze even populair werd als Saint-Denis. In het vlak bij Sint-Truiden gelegen Zepperen is de parochiekerk aan de Heilige Genoveva van Parijs gewijd. Een cyclus muurschilderingen, gedateerd 1509, op de westelijke wand van het zuidelijke transept verhaalt haar legende in verschillende taferelen.¹⁵³ Een van die scènes stelt een heilige vrouw voor met een boek en een kaars die door de duivel met een blaasbalg wordt

[7.31] De Heilige Ursula van Keulen (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

uitgeblazen en door een engel weer aangestoken. [7.34] Dat wonder deed zich immers voor toen ze op een nacht naar de kerk ging. De vrouw heeft in Zepperen een volks karakter en mist de edele voornaamheid die de schilder aan de heilige in Sint-Truiden probeerde te geven. Maar beide schilderijen zijn wel van dezelfde hand, zoals we dadelijk aantonen. Het is dan ook waarschijnlijk dat in Sint-Truiden de Heilige Goedele van Brussel is afgebeeld. Zij werd in het midden van de 7de eeuw geboren uit een adellijk geslacht en was het petekind van de Heilige Gertrudis. Haar moeder was de Heilige Amalberga en ze behoorde tot de heiligen van het geslacht van keizer Karel de Grote. Goedele werd grootgebracht in de abdij van Nijvel en keerde vlak voor haar dood naar huis terug. Ze stierf in 712 en werd begraven in Hamme (Merchtem). Haar relikwieën kwamen na een omzwerving bij de stichting van het Sint-Goedelekapittel in de Sint-Michielskerk in Brussel terecht (1047). Haar cultus verspreidde zich vanuit Brussel richting Keulen. In de 12de eeuw werd haar schedel geschonken aan de Duitse mystica Hildegardis van Bingen. Nu wordt hij bewaard in de parochiekerk van Eibingen (Rüdesheim, deelstaat Hessen). De legendarische, nachtelijke tochten naar de kerk van zowel Genoveva van Parijs als van Gudula van Brussel zijn perfect verwisselbaar, hoewel Goedele ook vaak met een lantaarn in plaats van een kaars wordt afgebeeld.¹⁵⁴ Rechts onderaan op de muurschildering knielen vijf stichteressen.

Elisabeth van Hongarije of van Thüringen werd in 1207 geboren in Bratislava als dochter van koning Andreas II van Hongarije. [7.34] In 1221 al huwde ze Lodewijk, landgraaf van Thüringen, en ze schonk hem drie kinderen. Ze leefden op de burcht Wartburg in Eisenach. Elisabeth had een franciscaanse biechtvader, Rodeger, en na de dood van haar echtgenoot trok ze zich terug in Marburg en trad daar toe tot de derde orde van de Heilige Franciscus. Ze stichtte een hospitaal voor de armen waar ze zelf de zieken verzorgde.¹⁵⁵ Ze overleed in 1231 en werd vier jaar later al heilig verklaard. Elisabeth staat op de muurschildering in een interieur met een vlakke zoldering, voor een eredoek. Ze draagt een bord met twee vissen dat symbool staat voor haar liefdadigheid aan de armen. Meestal zijn echter twee broodjes afgebeeld, de vissen als attribuut komen eerder voor in de kuststreek van Noord-Duitsland.¹⁵⁶ Aangezien haar dochter Sophia van Thüringen trouwde met de Brabantse hertog Hendrik II, werd ze beschouwd als een lid van de Brabantse hertogelijke familie.¹⁵⁷ Omdat ze volgens de *Legenda aurea* zeventien wonderen verrichtte, werd Elisabeth beschouwd als een heilige van heel grote verdienste en met veel macht bij God. Zo kon ze ook optreden als middelares, als *intercessor* bij God.¹⁵⁸ Rechts onderaan knielen twee vrouwelijke stichtersfiguren.

Dimpna van Geel, de dochter van een heidense Ierse koning in de 7de eeuw, ontvluchtte haar vader toen hij na de dood van zijn gemalin met haar wilde trouwen. [7.36] Onder de hoede van de priester Gerebernus, die haar in de christelijke leer onderwees, reisde zij naar Geel. Maar daar werd ze, in opdracht van haar vader,

[7.33] De Heilige Goedele van Brussel of Genoveva van Parijs (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

onthoofd. Op de muurschildering is ze rijk gekleed en gekroond wegens haar vorstelijke afkomst. Een zwaard, het werktuig van haar marteldood, houdt ze in de rechterhand, in de linker draagt zij een boek als teken van haar godsvrucht. De geketende duivel aan haar voeten symboliseert haar overwinning op de tegennatuurlijke zonde. Deze geschilderde figuur van de Heilige Dimpna werd in het verleden ook geïdentificeerd als de Heilige Margaretha, die

[7.34] De Heilige Elisabeth van Hongarije met rechts onder knielende en biddende begijnen (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

normaal met een draak staat afgebeeld.¹⁵⁹ De schildering vertoont echter een sprekende gelijkenis met andere voorstellingen van de Heilige Dimpna uit de eerste helft van de 16de eeuw, zoals het houten beeld in de Sint-Amanduskerk in Geel zelf.¹⁶⁰ De vaststelling dat de heilige vooral in begijnhofcontext werd vereerd, zoals in Geel, Hoogstraten, Herentals, Mechelen, Diest en Turnhout, versterkt die identificatie nog.¹⁶¹ Dimpna werd

[7.35] De Heilige Genoveva van Parijs in de zuidelijke transeptarm van de Sint-Genovevakerk in Zepperen. Detail van de legende van de Heilige Genoveva. De heilige heeft hier een volks voorkomen (VIOE, Kris Vandevorst, 2008).

aangeropen als patrones van de krankzinnigen. Traditioneel wordt dat toegeschreven aan het feit dat haar incestueuze vader werd gebrandmerkt als een man die door de duivel bezeten was. Maar die verklaring is niet langer houdbaar.¹⁶² Vanuit Geel, waar haar cultus ontstond en zich ontwikkelde, verspreidde haar verering zich voornamelijk in Zuid-Brabant.¹⁶³

Door martelingen werd *Agatha* († 251), onder het bewind van de prefect Quintianus, gedwongen te verzaken aan haar geloof. [7.37] Ze was een voorname en christelijke jonge vrouw uit Catania (Sicilië), aan de voet van de Etna. Ze onderging verschillende martelingen, maar zelfs toen haar beide borsten werden afgesneden door twee beulen – zoals hier wordt getoond – bleef ze standvastig. Pas toen ze naakt over brandende kolen vermengd met snijdende scherven gesleurd werd, gaf ze de geest, terwijl de Etna een lavastroom uitspuwde.¹⁶⁴ Dat wordt uitgebeeld rechts bovenaan op het tafereel. Elk jaar opnieuw, op de verjaardag van haar dood, brak de Etna uit en telkens werd de lava op miraculeuze wijze tot stilstand gebracht. Agatha is de patrones van de zogende vrouwen. Ze wordt aangeropen tegen borstkwalen en tegen alle bedreigingen door het vuur. Vanuit Sicilië verspreidde haar cultus zich naar Italië en over heel West-Europa.

Maria Magdalena, die als Christusdraagster al uitgebreid aan bod kwam bij de reeks oudste schilderijen van de begijnhofkerk, opent hier op de pijler de zalfbus waarmee ze het lichaam van Christus zalfde na zijn dood. [7.38] Ze staat voor een eredoeck in

een interieur met een oplopende groengele tegelvloer in dam-bordpatroon. De zoldering is vlak afgedekt. Details van haar profane kledij verwijzen naar haar rijke afkomst. Hoe dicht deze vrouw door de zalving bij Christus stond in de beleving van de begijnen, hoeft geen betoog. Ook hier zijn links onderaan twee knielende vrouwen afgebeeld.

Gertrudis van Nijvel (626-659) ten slotte, draagt een boek en houdt haar abdissestaf in de hand. [7.39] Zij staat voor een eredoeck in een binnenruimte met een houten tongewelf. Op haar staf en op haar mantel kruipen muizen of ratten. Ze wordt dan ook aangeropen tegen muizen- en rattenplagen. Daarnaast is ze de patrones van reizigers en hospitalen. Gertrudis, dochter van Pepijn van Landen, wees een vorstelijk huwelijk af om te leven als een bruid van de Heer. Haar moeder Itta stichtte het klooster in Nijvel waarvan Gertrudis de tweede abdis werd.¹⁶⁵ Op de schildering draagt ze dan ook het gewaad van de Nijvelse kanunnikessen: een lang, wit, wollen habijt en een ruim, wit, tot de knieën reikend koorhemd, *rochet*, met platgestreken verticale plooien en wijde mouwen. Ook haar *guimpe* of bef heeft platgestreken plooien. Daarover draagt ze een zwarte mantel en over de witte hoofddoek een zwarte sluier. Vanuit Nijvel verspreidde haar cultus zich naar het Rijnland, Noord-Duitsland en naar het hogere noorden. Links onderaan staat een gebedsportret, deze keer van een mannelijke stichter.

Naast al die voorstellingen van vrouwelijke heiligen in de middenbeuk moeten we er nog twee vermelden die in de noordelijke zijbeuk te zien zijn, namelijk de Heilige Lucia en de Heilige Cecilia. [7.40]

Lucia van Syracuse staat voor een eredoeck met haar marteltuig, het zwaard dat haar hals doorboort. Ze draagt een lang gewaad en heeft loshangende haren. Onder keizer Diocletianus gaf ze in 304 haar leven voor het christelijke geloof. Haar cultus verspreidde zich vanuit Sicilië via Italië naar Frankrijk en het Rijnland.¹⁶⁶ Restaurateur Leegenhoek herschilderde haar gelaat.¹⁶⁷

Cecilia van Rome is voorgesteld met haar attributen de martelaarspalm en een handorgel. Zij stamde uit een voorname Romeinse familie in Trastevere en stierf de marteldood vanwege haar geloof op het einde van de 2de eeuw, ten tijde van het vroege christendom. Op de schildering heeft ze een lang gewaad en lange loshangende haren. Het orgel kreeg de Heilige Cecilia pas als persoonlijk attribuut op het einde van de 15de eeuw. Het berust ten onrechte op een fragment van haar *passio*, waarin verhaald wordt: *Terwijl de muziek klonk zong Caecilia in haar hart voor haar enige Heer, zeggende: moge, o Heer, mijn hart en mijn lichaam vlekkeloos zijn, opdat ik niet beschaamd worde.*¹⁶⁸ Onterecht werd uit die passage begrepen dat Cecilia zong op de muziek van een orgel waardoor zij patrones werd van de muzikanten. Met haar echtgenoot Valerianus, die ze tot het christendom bekeerde, verkoos ze een maagdelijk huwelijksleven. Vanuit haar woonplaats Rome verspreidde de cultus zich naar Noord-Italië, Frankrijk, Catalonië, de Nederlanden en Duitsland, tot aan de Baltische zee.¹⁶⁹ Leegenhoek herschilderde het draagbare orgeltje¹⁷⁰, dat in de inventaris van Tulpincks aquarellen door Rousseau vermeld wordt als een ijzeren kam, een martelwerktuig.¹⁷¹

[7.36] De Heilige Dimpna van Geel
(VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[7.37] De Heilige Agatha (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[7.38] De Heilige Maria Magdalena. Links onder knielen twee biddende begijnen (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[7.39] De Heilige Gertrudis van Nijvel met links onder een geknielde en biddende opdrachtgever (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[7.40] Van links naar rechts de Heilige Cecilia van Rome, de Heilige Lucia van Syracuse, de Stigmatisatie van de Heilige Franciscus van Assisi (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Al deze heilige vrouwen zijn toonbeelden van een toegewijd leven in dienst van de Heer. Ze zijn modellen van geloof en deugd voor de begijnen. De martelaressen onder hen – Lucia, Cecilia, Ursula, Odilia, Dimpna en Agatha – worden algemeen beschouwd als bloedgetuigen van de Heer. Anderen, zoals Elisabeth, kunnen expliciet beschouwd worden als voorspreker. Of ze waren Christus heel nabij, zoals Maria Magdalena. Allemaal zijn het heiligen die heel vaak voorkomen op de beeldvoorstellingen in de omgeving van vrouwelijke religieuzen.¹⁷² In het Sint-Truidense kerkinterieur zijn ze nadrukkelijk aanwezig op de muurschilderingen, zodat ze er dagelijks bekeken konden worden. Een opvallend kenmerk van hun kledij is de rijkdom. Brokaatstoffen en vaarbont springen in het oog. De begijnen zelf waren echter wel sober gekleed. In de statuten van Sint-Truiden werd het dragen van hermelijn expliciet verboden.¹⁷³

De staande heilige, geschilderd op een zuil of wand in een architecturaal decor en/of tegen de achtergrond van een textiele eredoek, is een bekend en wijd verspreid laatgotisch model, dat zich in de late 15de eeuw ontwikkelde.¹⁷⁴ Tegelijkertijd komt het type vaak voor op grafische voorstellingen en op andere objecten uit de kunstnijverheid, zoals geborduurde kazuifels.

Hubertus en Franciscus

Naast de vrouwelijke heiligen zijn in de noordelijke zijbeuk als uitzondering ook enkele taferelen met mannelijke heiligen voorgesteld. Het gaat om: de Bekering van Hubertus, Hubertus als bisschop en de Stigmatisatie van Franciscus.

Hubertus van Luik († 727) was van adellijke afkomst. [7.41] Toen hij op een dag tijdens de jacht een hert zag verschijnen dat tussen het gewei een gekruisigde Christus droeg, bekeerde hij zich tot het christendom. Dat voorval wordt afgebeeld op het linker taferel. Op bevel van een engel werd Hubertus tijdens een bedevaart in Rome tot bisschop gewijd door paus Sergius. Hij bracht in 716 de bisschopszetel over van Maastricht naar Luik, de plaats waar zijn voorganger, de Heilige bisschop Lambertus, gemarteld en gedood werd.¹⁷⁵

Rechts is Hubertus voorgesteld, voor een eredoek, in bisschoppelijk ornaat met staf en mijter. In zijn hand draagt hij een boek, aan zijn voeten ligt het hert van de legende. De stad Sint-Truiden bevond zich in die tijd in het bisdom Luik en de cultus van en de devotie tot de Heilige bisschop Hubertus is hier dus volkomen normaal.

[7.41] Links de bekering van de Heilige Hubertus, rechts de Heilige Hubertus als bisschop van Luik (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Rechts van de Heilige Lucia bevindt zich de Stigmatisatie van *Franciscus van Assisi* (1181-1226). [7.40] Franciscus trok zich als twintigjarige terug uit het wereldse leven om Christus na te volgen. Hij stichtte de orde van de franciscanen of minderbroeders, de orde van de clarissen, en de zogenoemde Derde Orde voor wereldlijken die de volkomenheid nastreefden.¹⁷⁶ Op de schildering ontvangt de heilige de stigmata of de wonden die Christus kreeg toen hij aan handen en voeten op het kruis werd genageld. Dat gebeurde toen Franciscus het visioen kreeg van een serafijn die tussen zijn vleugels een gekruisigde Christus droeg. Hier valt een parallel op te merken met Hubertus die de gekruisigde Christus zag verschijnen in het hertengewei. De Stigmatisatie van Franciscus is een geliefd thema bij vrouwelijke religieuzen. Het ontvangen van de stigmata is namelijk een teken van Gods hoogste liefde. Franciscus was de eerste man die ze kreeg, de eerste vrouwelijke heilige was Catharina van Siena (1347-1380), die in een latere periode in de begijnhofkerk wordt uitgebeeld. Ook als navolger van Christus had Franciscus natuurlijk een bijzondere betekenis voor de begijnen. De Stigmatisatie van Franciscus is integraal overschilderd door restaurateur Leegenhoek.¹⁷⁷

Memento mori. De Jongeman en de Dood

De iconografie van de vroeg-16de-eeuwse voorstellingen is tot nog toe beperkt gebleven tot Maria en de vrouwelijke heiligen, en tot Hubertus en Franciscus. Een aparte voorstelling is die van de Jongeman en de Dood. [7.42] Modieus gekleed, aan de voeten de typische recht afgesneden koemuilen en zijn hoed met veren getooid, wordt de rijke jongeling onaangenaam verrast door de Dood die zijn pijl op hem richt. Niemand ontkomt aan de dood, dat is de boodschap van het beeld en ook van de tekst die eronder werd geschilderd in gotisch schrift.

BERAEMT U HURS GHI MOET STERVEN ENDE NIET LIEGHEN
 [...] MY [...] DAT ICK U ONVERSINDEN [...] MOET
 [...] DOOT DI MOET NAER [...] WIL
 [...] DIE EWIGHE [...] SOE SINDE [...] HERT DIE DOOT ES HI DIE NIEMANT EN SPAERT AL HIN
 ICK MOET ER AEN NA MY[N] VERDIENSTEN LOEN ONTFAEN [...] ELKEEN KAN [...] DAGHEN GHI EN COND MY ONTLOPE [...] STERK WY [...] GROET [...] MOET [...] ONTFAEN VAN MY DOOT AL SULKE GHERICHT [...] [...]N.¹⁷⁸

De Jongeman en de Dood hoort thuis onder de macabere thema's, dat zijn voorstellingen die verband houden met de dood. Aan de basis lag de iconografie van de Dodendans. Daarin worden de standen van de maatschappij door skeletten ten dans gevoerd. Een variante is het thema van de drie levenden en de drie doden (*les trois morts et les trois vifs*), die elkaar ontmoeten.¹⁷⁹ De gedachte 'memento mori' (gedenk te sterven) heeft tot de uitbeelding van deze thema's geleid. Zij wordt elders evengoed in beeld gebracht door de voorstelling van een jonge vrouw met de dood, ook uit de context van de Dodendans ontwikkeld. Dat motief werd echter sterk geërotiseerd en bleef geografisch beperkt tot de Duitssprekende regio's.¹⁸⁰ Op de schildering in Sint-Truiden wordt de ijdele jongeman staande gehouden en bedreigd door een personificatie van de dood, die hem een pijl in de schouder plant. De middeleeuwse mens leefde namelijk met een constante gedachte aan de dood. Ze werd de mensen ingeprent, aanvankelijk door volksprediking, en later was de voorstelling alom aanwezig door de houtsneden. Met de boekdrukkunst heeft de lichamelijke (anatomische) afbeelding van de Dood zich wijd verspreid. Een gelijktijdige miniatuur uit de Gent-Brugse school met hetzelfde onderwerp (1500-1510) werd toegevoegd in een Leids (?) Getijden- en Gebedenboek (ca. 1480-1490) om het dodenofficie te illustreren.¹⁸¹ De jongeman vlucht hier weg en trekt zijn zwaard, maar zal niet aan de pijl van de Dood ontkomen. Het thema 'memento mori' komt dus in uiteenlopende vormen voor en speelde een belangrijke rol in de paneelschilderkunst van Zuid-Nederlandse triptieken tussen 1450 en 1520. Als het ogenschijnlijk als een secundair thema op de buitenluiken verschijnt, dan is er toch een nauw verband met het middenluik en dan is het 'memento mori' een uitdrukkelijke wens van de opdrachtgever.¹⁸² Op de schildering in de begijnhofkerk worden de begijnen gewaarschuwd voor de dood die iedereen wacht, en voor wie iedereen gelijk is.

Geschilderd naar prenten?

In de literatuur over de vroeg-16de-eeuwse schilderingen van de begijnhofkerk wordt vaak verwezen naar gravures als inspiratiebron. Het is bekend dat gedrukte prentjes allang circuleerden in nonnenkloosters en door nonnen gebruikt werden. Een typevoorbeeld is de vondst uit 1953 bij het opbreken van de plankenvloer van het koor in de kloosterkerk van de cisterciënzerinnen in Wienhausen. Daar bevonden zich vroege gedrukte prentjes met onder meer de Heilige Christoffel.¹⁸³ Een ander voorbeeld is de vondst uit de Zwitserse abdij van La Maigrauge in Fribourg. Daar werden in 1982-1984 realia gevonden bij het demonteren van het koorgestoelte uit de late 14de eeuw.¹⁸⁴ Hoezeer de grafiek in de 15de en 16de eeuw een massale verspreiding van beeldvoorstellingen bevorderde, werd uitgebreid bestudeerd met bijzondere aandacht voor de nonnenkloosters. De recente studies van Jeffrey Hamburger en van Peter Schmidt wierpen licht hierop.¹⁸⁵

[7.42] De Jongeman en de Dood (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Beeldvoorstellingen werden vanaf het begin van de 15de eeuw – lang voor het gedrukte boek – verspreid via gedrukte prentjes (*Einblattdrucke*).¹⁸⁶ Dat was een enorm verschil met tevoren en het betekende een verlies van de eigenschappen die een kunstwerk tot dan toe definieerden: er was geen opdrachtgever meer, en het object was niet duurzaam, bestond niet uit waardevolle materialen en had geen socio-economische betekenis. Natuurlijk waren grafische prenten héél mobiel en de massale verspreiding ervan wijst op de nieuwe behoefte om die beeldvoorstellingen te bezitten.¹⁸⁷

De lijnvoering kan wijzen op de blokdrukken als inspiratiebron voor de muurschilderingen. Ze is vrij recht en hoekig weergegeven, maar dat aspect werd beklemtoond door de verschillende restauraties. Het contrast met de oorspronkelijk plastisch ingeschilderde partijen is immens en werkt bevreemdend. Vooral op de witte gewaden zijn de lijnen van de plooiën heel hard. Bij de figuren bestaat er een wanverhouding tussen hun ongewoon kleine hoofden en bovenlijf, en hun heel brede onderlichaam. Ze zijn groot, als het ware uitgerekt. De perspectieven lopen mank, zijn gewrongen of totaal fout weergegeven. Hier is een schilder aan het werk geweest die weinig ervaring had met monumentale kunst.

Ook het feit dat de houding van de heiligen bijna identiek is, kan erop wijzen dat de schilder zich baseerde op prenten en daarop dan varieerde. Bij een vergelijking tussen de Heilige Cecilia, de Heilige Goedele of Genoveva en de Heilige Elisabeth van Hongarije bijvoorbeeld, valt op hoe sterk de figuren op elkaar lijken. Ook de weergave van de Heilige Lucia en die van de Heilige Gertrudis van Nijvel op de muur vertonen een grote verwantschap.

De hand van de schilder

Vlak bij Sint-Truiden ligt het dorp Zepperen. We verwezen eerder al naar sommige schilderijen in de Sint-Genovevakerk aldaar: het Laatste Oordeel, de Heilige Christoffel, en de legende van de Heilige Genoveva. Het is opvallend hoe sommige personages op het Laatste Oordeel een haast fysieke gelijkenis vertonen met de heiligen afgebeeld in Sint-Truiden. [7.43] Vooral in het groepje heilige vrouwen met Barbara en Catharina links boven de gelukzaligen kunnen treffende overeenkomsten met de aangezichten van vrouwelijke heiligen in Sint-Truiden worden aangewezen. [7.44] De handen met gestrekte tegen elkaar ‘geplakte’ vingers zijn op dezelfde manier geschilderd. De weergave van de lange haren van de vrouwen in uiteenvallende strengen is volkomen gelijkend, de opvallende tekening van de neuzen identiek. Brokaatstoffen en kledij met vierkante halsuitsnijding vallen op en een lijnrechte en hoekige plooiënval springt in het oog. De plaatsing van de apostelen Mattëus en Thomas op een schuin oplopende tegelvloer, voor een eredoek en in een architecturaal kader, is volledig gelijk aan de voorstelling van meerdere heilige vrouwen in Sint-Truiden, en aan die van de Heilige Hubertus. [7.45, 7.46] De apostelen in Zepperen zijn ook zware figuren met smalle schouders en relatief kleine hoofden. De plooiënval van hun gewaad die met zware penseelstreken geschilderd is vertoont grote gelijkenis met die van

Agatha en die van de 16de-eeuwse Maria Magdalena in Sint-Truiden. Op beide decors gaat de schilder onhandig om met de plaatsing van de figuren in de ruimte en zijn er disproporties tussen de hoofden, de boven- en onderlichamen. De perspectieven lopen mank. De schilderijen in beide kerken vertonen zoveel stilistische overeenkomsten dat ze door eenzelfde atelier vervaardigd moeten zijn.

De muurschilderingen van Zepperen zijn door twee datumopchriften gedateerd 1509. Het Laatste Oordeel, de cyclus van Genoveva en de Heilige Christoffel werden door Monique Daniëls aan “één hand” toegeschreven. De wat houterige figuren, de onhandige weergave van het perspectief en de enigszins naïeve anekdotische details zijn ook in Sint-Truiden waarneembaar. Beide decors zijn duidelijk van dezelfde hand. Stilistisch komt dat van Zepperen uit 1509 het eerst. Onmiddellijk daarna werden de voorstellingen in Sint-Truiden geschilderd. Uit archivalisch, bouwhistorisch en dendrochronologisch onderzoek is immers gebleken dat de verbouwing van het schip van de begijnhofkerk rond 1510 werd afgesloten met het timmeren van het gebinte.¹⁸⁸ De data van de schilderijen in Zepperen en die in Sint-Truiden stemmen daarmee perfect overeen.

Het Truiense schildersmilieu in de 16de eeuw is weinig bestudeerd. In ieder geval waren daar toen schilders en miniaturisten werkzaam. In dat verband verwijzen we naar een interessant artikel van Mark Peeters over Laurens Heroudt, alias Ignoye.¹⁸⁹ Heroudt was rentmeester van de goederen van de Sint-Lambertuskathedraal in Luik en ook schilder in Sint-Truiden, maar hij stond niet ingeschreven in het ambacht der smeden, zoals voor de beeldende kunstenaars gebruikelijk was. Naar middeleeuwse traditie was hij op veel domeinen actief. Hij kleurde blazoenen, schilderde interieurs, bracht goudleder aan, deed polychromiewerken aan buitengevels, verfde schrijnwerk, en stoffeerde en vergulde beeldhouwwerken. Ook tekende hij kartons voor tapijtwevers en glasschilders en maakte picturaal werk, zoals het tafereel van *die seven planeten* in het *salet* van de pastorie van Hoepertingen. Voor de parochiekerk van Aalst-bij-Sint-Truiden schilderde hij *die Passie ons Hiere en een oerdeel met Ste. Christoffel en Ste. Gietruyt*, wellicht waren dat muurschilderingen. Er zijn nog meer 16de-eeuwse Truiense schilders bekend, maar een relatie met de muurschilderingen van de begijnhofkerk kan niet gelegd worden.

Meer variatie

Op het einde van de 16de eeuw komt er verandering in de iconografie van de voorstellingen. Ze vertoont een grotere variatie, vooral door de aanwezigheid van mannelijke heiligen en van devotionele taferelen, voorstellingen dus die de devotie opwekken. Die latere muurschilderingen werden zowel op de pijlers als op de wanden van de zuidelijke zijbeuk aangebracht. Ook op deze voorstellingen is vaak een gebedsportret toegevoegd, een klein portret van de schenker of schenkster die meestal als een begijn is voorgesteld. Op enkele taferelen staat een datumopchrift. De schilderijen zijn volks en anekdotisch uitgewerkt.

[7.43] Het Laatste Oordeel in de zuidelijke transeptarm van de Sint-Genovevakerk in Zepperen, gedateerd 1509 (VIOE, Kris Vandevorst, 2008).

[7.44] Vrouwelijke heiligen. Detail van het Laatste Oordeel in de zuidelijke transeptarm van de Sint-Genovevakerk in Zepperen, gedateerd 1509 (VIOE, Kris Vandevorst, 2008).

[7.45] De apostel Mattëus in de zuidelijke transeptarm van de Sint-Genovevakerk in Zepperen (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Een voorstelling van *Rombout van Mechelen* [7.47] is gedateerd 1589. Ze draagt het onderschrift *Sinte Rombode bidt woer ons alle*. De heilige is voorgesteld als een bisschop met zijn staf en een boek. Achter hem ligt een man op de grond met een gebroken werktuig in de hand. De Heilige Rombout, een Ierse aartsbisschop en later zending in Mechelen, werd door arbeiders gedood omdat hij hen een losbandig leven verweten had.¹⁹⁰

[7.46] De apostel Thomas in de zuidelijke transeptarm van de Sint-Genovevakerk in Zepperen (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Drie vrouwelijke heiligen zijn op de volgende schildering gegroepeerd, van links naar rechts: Catharina van Alexandrië, Catharina van Siena, Agnes van Montepulciano. [7.48]

In het midden en als grootste afgebeeld, staat *Catharina van Siena* (1347-1380) in het habijt van een dominicanes. Op zevenjarige leeftijd legde zij de gelofte van maagdelijkheid af en toen ze zeventien was, trad ze in bij de dominicanessen. Ze kreeg

[7.47] De Heilige Rombout van Mechelen (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

verschillende visioenen waarin ze onder meer de doornenkroon op haar hoofd van Christus zelf ontving. Een andere keer verwisselde Hij zijn hart met dat van haar. Het hart met het Jezuskind dat Katharina draagt, verwijst daarnaar. Ook drukte Christus de stigmata, de tekenen van zijn eigen wonden, in haar lichaam.¹⁹¹

De legendarische *Catharina van Alexandrië* staat links met aan haar voeten haar marteltuig, het rad. Ze was christen en verloofde zich op mystieke wijze met Christus. Ze trad in discussie met vijftig heidense wijsgeren die ze overtuigde van haar geloof. Daarop werd ze veroordeeld: ze zou worden doorkliefd door raderen, beslagen met messen en nagels. Nadat engelen de raderen hadden vernield, werd ze onthoofd door keizer Maxentius. Haar biografie, die voor het eerst verscheen in de *Menoloog van Basilius* (10de eeuw), werd verspreid via de *Legenda aurea*.¹⁹² Boven haar zweeft een engel, een stichteres is afgebeeld naast het rad.

[7.48] Van links naar rechts de Heilige Catharina van Alexandrië, de Heilige Catharina van Siena, de Heilige Agnes van Montepulciano. Links knielt een biddende begijn (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Agnes van Montepulciano (1277-1371) ten slotte is rechts afgebeeld in het habijt van de dominicanes. Zij draagt haar abdissestaf en een bloeiende lelietak als teken van haar zuiverheid. Ze trad immers al als kind van negen jaar in het klooster. Later stichtte ze op goddelijk bevel het dominicanessenklooster van Montepulciano waar ze in 1306 priorin werd. Volgens de legende verscheen haar op een dag Maria die het Jezuskind in haar armen legde. Voor ze het teruggaf, nam ze het kruisbeeldje dat het kind om de hals droeg, en ze liet het nooit meer los. Geregeld werd ze, als ze in gebed was, overdekt met hemels manna, in de vorm van een kruis.¹⁹³ Een cartouche, opgehangen boven haar hoofd, is onleesbaar. Het gezamenlijke voorkomen van deze drie vrouwelijke heiligen op dit tafereel verwijst duidelijk naar de bijzondere, mystieke band die ze met Christus hadden. Dat maakte hen bij de begijnen bijzonder geliefd.

De *Marteling van de Heilige Blasius* is, zoals de voorstelling van de Heilige Rombout, gedateerd 1589. [9.11] Deze heilige bisschop uit Armenië is vastgemaakt aan een zuil en wordt door twee mannen gefolterd met een ijzeren hekel. In 316 werd hij onthoofd vanwege zijn geloof.¹⁹⁴ Op de grond liggen zijn bisschoppelijke gewaad en attributen. Boven op de zuiltjes links en rechts staan twee engelen met een wapenschild. Deze martel-scène verwijst, door het verwante beeld, naar de geseling van Christus. Naast Maria en de vrouwelijke heiligen en de mystieke liefde, is de passie van Christus een geliefd thema bij vrouwelijke religieuzen.

Quirinus van Malmédy, in priester gewaad en met zijn staf in de hand, draagt zijn eigen schedel als teken van zijn marteldood door onthoofding. [7.49] Hij was een helper van bisschop Nicasius van Rouen (ca. 312) en hij staat op een draak, als teken van overwinning op het kwade.¹⁹⁵

Clara van Assisi († 1253) draagt het habijt van de clarissen, de kloosterorde die zij samen met de Heilige Franciscus stichtte in Assisi. [7.50] Daarom heeft ze ook een abdissenstaf. De bloementak die ze in de andere hand draagt zou volgens een oude beschrijving vroeger een monstrans zijn geweest. De monstrans is haar normale attribuut, omdat zij daarmee ooit de Saracenen op de vlucht heeft gejaagd. Vermoedelijk heeft restaurateur Leegenhoek, door de slechte toestand van de schildering, het attribuut verkeerd geïnterpreteerd en er een bloeiende tak van gemaakt.¹⁹⁶ Het tafereel rechts van Clara zou vroeger Christus aan het kruis hebben voorgesteld en is bovenaan gedateerd 1597.¹⁹⁷ De voorstelling is niet meer herkenbaar. Op beide schilderingen is een knielende stichteres afgebeeld.

Drie taferelen boven elkaar kunnen geïdentificeerd worden als volgt: de *Trap des Heils* of *Intercessio* bevindt zich bovenaan. Het is een Bijbels thema waarop wordt afgebeeld hoe Maria en Jezus bij God de Vader bemiddelen voor de mens. Daarom worden ze 'voorsprekers' genoemd. Ze smeken genade af door hun eigen bijdragen aan de Verlossing in het licht te stellen. Maria toont Jezus haar borsten om Hem te herinneren aan haar moederschap. Jezus toont zijn zijdwond aan de Vader en draagt het kruis waarop hij stierf. Tussen hen beide zien we de Heilige Geest in de gedaante van een duif. Zes biddende engelen begeleiden het tafereel. Het thema van de *Intercessio* kende een heel ruime verspreiding in de Nederlanden en in Duitsland rond 1500.¹⁹⁸ [7.51]

In het midden zien we van links naar rechts: een zittende *Christus als Ecce Homo*, een *Boom van Jesse*, en de *Stigmatisatie van Franciscus*. Onder het opschrift *ecce h(omo)* (zie de mens) zit Christus, bijna naakt, met een doornenkroon op het hoofd en een rietstok in de hand – zoals Pilatus Hem spottend toonde aan het volk. Rechts van Christus staat in het midden een boek waaruit bloeiende takken omhoog groeien. In het rankwerk zijn links en rechts de figuren van Joachim en Anna voorgesteld in een bloemkelk. Bovenaan troont Maria met haar Kind. Het tafereel is een variatie van de *Boom van Jesse*, een symbolische voorstelling van het geslacht waaruit Jezus is geboren. Jesse was de vader van David. Uiterst rechts is Franciscus van Assisi geschilderd

[7.49] De Heilige Quirinus van Malmédy (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

in zijn bruine pij. Hij ontvangt de stigmata van Christus door stralen vanuit een gevleugeld kruis. Aan zijn voeten ligt zijn attribuut, het boek, en zit zijn medebroeder Leo, die van het mirakel getuige was.

Op het onderste tafereel staat van links naar rechts: *Jacob de Meerdere*, *Laurentius*, een heilige bisschop, *Johannes Evangelist* en de *aartsengel Michael*. Het tafereel is erg verweerd. De apostel Jacob de Meerdere is voorgesteld met een pelgrimsstaf en een hoed, zoals de bedevaarders droegen die naar zijn heiligdom in Santiago de Compostela reisden. Laurentius is afgebeeld als diaken, een functie die hij vervulde in Rome. Hij draagt een boek en het rooster waarop hij in 258 brandend gemarteld werd. Van de volgende figuur zijn alleen nog de mijter en een stukje van zijn kromstaf herkenbaar. Het is een heilige bisschop die verder niet geïdentificeerd kan worden. Johannes de Evangelist wijst naar de slang die ontsnapt uit zijn kelk en die het gif voorstelt dat in

[7.50] De Heilige Clara van Assisi met geknielde en biddende begijn. Het tafereel rechts is verdwenen en zou een Kruisiging van Christus hebben voorgesteld. Ook hier knielt een biddende begijn (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

zijn drank was gedaan. Uiterst rechts is Sint-Michiel of Michael herkenbaar, de gevleugelde aartsengel. Hij doodt een draak die het kwade symboliseert.

Het tafereel van de *Gekruisigde Christus* is door restaurateur Leegenhoek in 1934 gedeeltelijk opnieuw geschilderd. [7.52] Een grote leemte in het middengedeelte werd door hem ingevuld.¹⁹⁹ Links en rechts staan de kruisen van de goede en de slechte moordenaar. Maria en Johannes staan zoals gebruikelijk treurend aan de voet van het kruis van Christus. Links onderaan is een stichteres geknield. Marjan Buyle vermeldt het datumopschrift 1587.

Bij de *Hemelvaart van Christus* zijn Maria en de apostelen aanwezig. [7.53] Twee engelen begeleiden Christus naar de hemel. Op de rots vanwaar hij opsteeg, staan zijn voetafdrukken.

De *Zeven werken van barmhartigheid* (Mattheus 25: 31-46) speelden een belangrijke rol in de laatmiddeleeuwse samenleving. [2.22, 8.12] Op de muurschildering staan de volgende werken links: de naakten kleden, de vreemdelingen herbergen, de gevangenen bezoeken. De rechtse tafereelen verbeelden: de hongerigen spijzen, de dorstigen laven, de zieken bezoeken. In het midden worden de doden begraven. De eerste zes werken van barmhartigheid staan vermeld in de Bijbel als criteria om toegelaten te worden tot het hemelrijk (Mattheüs 25: 35-36).

Paus Innocentius III (1198-1216) voegde daar in 1207 het begraven van de doden aan toe. De begijnen hielden zich in het bijzonder bezig met de werken van barmhartigheid.

Een laatste thema is dat van de *Rozenkrans*. [7.54] In het midden van het tafereel zit Maria met haar Kind onder een baldakijn en voor een eredoek. Links en rechts zweven twee engelen. Zoals de legende het verhaalt, schenkt Maria een rozenkrans aan de Heilige Dominicus, links op de voorstelling. Aan zijn voeten ligt een hond met een fakkel in zijn bek. Dominicus' moeder zou namelijk kort voor zijn geboorte gedroomd hebben dat zij het leven schonk aan een hond die een fakkel in de bek droeg en daarmee de hele wereld in brand stak. Rechts staat de Heilige dominicanes Catharina van Siena (1347-1378), die volgens de legende de stigmata ontving en met Christus een mystiek huwelijk sloot. Naast haar knielt de stichteres of opdrachtgeefster. Rond het centrale tafereel zijn in een concentrische ring vijftien medaillons aangebracht, afgeboord met een bidsnoer, paternoster of rozenkrans. In die medaillons zijn de vijf blijde, de vijf droevige en de vijf glorieuske mysteries afgebeeld. Zij verwijzen naar de dominicaner rozenkrans (drie maal vijf tientjes). De vijf blijde mysteries zijn: de Annunciatie of de Boodschap, de Bezoeking van Maria aan haar nicht Elisabeth, de Geboorte van Jezus, de Vinding van Jezus in de tempel, en Jezus tussen de schriftgeleerden. De vijf droevige mysteries stellen voor: Christus in de hof van Olijven, de Geseling, de

Doornenkroning, de Kruisdraging, en de Kruisdood van Christus. De vijf glorierijke mysteries ten slotte zijn: de Verrijzenis van Christus, de Hemelvaart van Christus, de Nederdaling van de Heilige Geest, de Hemelvaart van Maria, en de Kroning van Maria. In de vier uiterste hoeken van het tafereel, buiten de rozenkrans, zweeft telkens een engel. Onderaan dragen de engelen passiewerktuigen, namelijk de geselkolom en de geselroede rechts, de lans en het kruis links. De engel links bovenaan draagt een boek, de rechtse speelt op een fluit.

Een tekst, aangebracht rechts van de rozenkransvoorstelling, is niet meer leesbaar.

[7.52] Gekruisigde Christus met de goede en de slechte moordenaar, Maria, Johannes en een knielende begijn (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[7.51] Bovenaan de Trap des Heils, in het midden een zittende Christus als Ecce Homo, een Boom van Jesse, en de Stigmatisatie van Franciscus, onderaan Jacob de Meerdere, Laurentius, een heilige bisschop, Johannes Evangelist en de aartsengel Michael (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[7.53] De Hemelvaart van Christus (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[7.54] De Rozenkrans met Madonna en Kind, de Heilige Dominicus en de Heilige Catharina van Siena in het midden, de vijf blijde, de vijf droevige en de vijf glorieuske mysteries rondom (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Op verschillende laat-16de-eeuwse taferelen wordt verwezen naar de franciscanen en naar de dominicanen. Zo zien we voorstellingen van: de Stigmatisatie van de Heilige Franciscus, een mystiek thema dat de begijnen beroerde; de Heilige dominicanessen Agnes van Montepulciano en Catharina van Siena; en de Heilige Dominicus zelf. Beide orden hadden nauw contact met de begijnen. In het bisdom Luik ontstond het begijnenwezen ook vlak nadat de bedelorden zich in Luik gevestigd hadden. Zij namen al vroeg de geestelijke leiding en de administratie van het begijnenwezen op zich.²⁰⁰ De stigmatisatie als mystiek gebeuren en de heiligen als rolmodellen zijn elementen die ook op de vroeg-16de-eeuwse muurschilderingen voorkomen.

Gebedsportretten

Archiefonderzoek heeft geen gegevens opgeleverd over de uitgaven voor de muurschilderingen. Als de voorstellingen in persoonlijke opdracht werden uitgevoerd, dan is dat niet vreemd. Opvallend is dat bij vele taferelen in het schip in de benedenhoeken kleine figuurtjes zijn afgebeeld in de meest nederige positie, namelijk geknield. [7.55] Dat is het geval bij de reeks schilderijen van rond 1510 op de taferelen van het Huwelijk van Maria en Jozef, de Dood van Maria, Maria Magdalena, Goedele van Brussel of Genoveva van Parijs, Elisabeth van Hongarije en Gertrudis van Nijvel. Bij de tweede reeks, van het einde van de 16de eeuw, gaat het om de Kruisiging, het tweeluik Clara van Assisi met (vermoedelijk) een tweede Kruisiging (1597), en het tafereel met Catharina van Alexandrië, Catharina van Siena en Agnes van Montepulciano. Ook de begijn die bij de Zeven werken van barmhartigheid op de begraafplaats knielt, kan als een stichterfiguur geïnterpreteerd worden.

Verschillende geknielden personages zijn door hun kledij duidelijk als begijnen te identificeren, maar er komen ook enkele anders voorgestelde personen voor, mannen en vrouwen. Ze vouwen allemaal biddend de handen en dit type voorstelling wordt dan ook 'gebedsportret' genoemd. Het is meer dan waarschijnlijk dat het gaat om de personen die de opdracht gegeven hebben om het tafereel te schilderen. Zij hebben de schilder dus betaald. Aangenomen wordt dat dit gebeurde om een gelofte in te lossen of juist in de hoop op steun in de toekomst en vooral na de dood.²⁰¹ De gebedsportretten strekten ook tot voorbeeld om giften te doen waarmee het kerkinterieur verfraaid kon worden. Als er individuele heiligen op het tafereel zijn uitgebeeld, gaat het vaak om naamheiligen die de patroon- of beschermheilige waren van de geportretteerde en knielende opdrachtgever. Maar in het geval van de begijnhofkerk bestaat hierover geen concrete informatie. Hoewel er enkele namen van 16de-eeuwse begijnen bekend zijn, kunnen die niet met de gebedsportretten verbonden worden.²⁰² Ook de niet-begijnen zijn op geen enkele manier identificeerbaar.

Besluit

De muurschilderingen van de begijnhofkerk in Sint-Truiden kregen sinds hun ontdekking in 1860 aandacht van talrijke archeologen, kunsthistorici en restaurateurs. Het geschilderde decor is uniek voor de regio door de kwantiteit van de bewaarde taferelen, en het is ook enig in de context van begijnhofkerken. In deze bijdrage werd de functie en de betekenis van de schilderingen opnieuw onderzocht en zowel hun inhoudelijke als ruimtelijke samenhang geduid.

De oudste reeks wijdingskruisen moet rond 1265, bij de eerste bouw van het koor, zijn aangebracht. De tweede reeks schilderingen van rond 1310 werden onmiddellijk na de verbouwing van het koor geschilderd en hun thematische verband wijst erop dat zij deel uitmaakten van een concept. Zowel de geschilderde wijdingskruisen als de drie apostelfiguren van de Transfiguratie in het koor, het Laatste Oordeel, de Heilige Christoffel, Maria Magdalena en de voorstelling van de Kroning van Maria, komen courant voor in laatmiddeleeuwse kerkgebouwen. De context van dit bedehuis verbindt de voorstellingen echter specifiek met de bejinnen-spiritualiteit en staat een mystieke duiding toe. De Christusdragers Maria, Christoffel en Maria Magdalena staan op de scheidingsmuur tussen koor en schip niet in een toevallig, maar in een structureel verband. Zij verbeelden aspecten van de mystieke liefde die de bejinnen voor Christus koesterden.

Dat is anders voor de schilderingen in het schip die dateren van rond 1510. Zij werden aangebracht nadat een grote verbouwing van de kerk was uitgevoerd. Maria, die een hoofdrol speelt, belichaamt de verlossing, en haar voorbeeldig leven wordt hier in beeld gebracht. Daarnaast hebben individuele devoties tot de keuze van de voorstellingen geleid. In hoofdzaak werden hier vrouwelijke heiligen als rolmodellen uitgekozen, naast de Heilige bisschop Hubertus, de mystieke Sint-Franciscus en een memento mori. Die diversiteit geldt ook voor de derde fase, eind 16de eeuw, waarbij meer variatie opduikt in de afgebeelde heiligen.

De schilderingen van rond 1510 hebben we verbonden met het decor in het zuidelijke transept van de Sint-Genovevakerk in het nabijgelegen Zepperen, dat het datumopschrift 1509 draagt. Door de treffende gelijkenissen tussen de twee ensembles mogen we besluiten dat hier eenzelfde atelier aan het werk was.

De thema's die in Sint-Truiden aan bod komen, zijn specifiek voor de spiritualiteit van middeleeuwse religieuzen en in het bijzonder voor bejinnen. Uniek voor de Nederlanden is de voorstelling van Maria Magdalena met de Vera-icoon. Een opvallend element zijn de gebedsportretten die in hoofdzaak anonieme bejinnen aanduiden als stichteressen, als opdrachtgeefsters van de schilderingen in de 16de eeuw. Terwijl er voor andere artistieke objecten in de context van vrouwelijke religieuzen soms twijfel bestaat over de opdrachtgever, is dat hier niet het geval. De mannelijke en vrouwelijke opdrachtgevers in de begijnhofkerk zijn dan wel niet bij naam te identificeren, maar in de meeste gevallen gaat het duidelijk om bejinnen. Zij worden immers frequent voorgesteld als stichteressen. Het ensemble vormt zo een unieke getuigenis van de bejinnenspiritualiteit en -devotie in de Lage Landen.

[7.55] Gebedsportretten van bejinnen. Detail van de Heilige Goedele van Brussel of de Heilige Genoveva van Parijs (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Noten

1. Voor hun stimulerende feedback op deze tekst dank ik Thomas Coomans, Barbara Baert, Marjan Buyle, Mireille Madou, Paul Vandenbroeck, Christine Vanthillo.
2. Zie recent onder meer Kaspersen 2004; Kroesen & Steensma 2004, 25-39.
3. Bergmans 2002; Bergmans 2003.
4. Voor Leuven zie: Bergmans, De Maegd, Olyslager, Vande Gaer 1985; Bergmans 1994c; Bergmans 1998, 321. In Haarlem: schilderingen uit de tweede helft van de 15de eeuw: een textiel eredoek opgehouden door twee engelen; decoratieve patronen; de drie Maria's aan het graf (foto's Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten Zeist, neg. 139,150-151-153-154; opnamen van juni 1971).
5. Schildering op de vierde zuil in de noordelijke zijbeuk, door Grootaers gedateerd eerste helft 15de eeuw. Grootaers 1996, 10-12.
6. Smets 1996, 29; Bergmans 1998, 299.
7. Bergmans 1998, 335; afbeelding in Smets 1996, 46.
8. Ook voor begijnhofhuizen zijn weinig middeleeuwse muurschilderingen bekend. Een Duits voorbeeld: Lübeck, St. Annenstrasse 3, Egidiusconvent: verschillende mannelijke en vrouwelijke heiligen, tweede helft 14de eeuw. Zie Möhlenkamp 2005. In Nederland: Amsterdam, Begijnhof 34: Maria in een besloten hofje met eenhoorn, rond 1500, een thema dat verwijst naar de maagdelijkheid. Zie Glaudemans 2007, 216.
9. De problematiek van het ontleisteren in België werd uitgebreid bestudeerd in het hoofdstuk 'De restauratie van kerkinterieurs: *mettre à nu la belle pierre*', in Bergmans 1998, 107-163.
10. De bijdragen van M. Madou en van M. Buyle belichten aanvullende aspecten.
11. Zie de bijdrage van Th. Coomans over de bouwgeschiedenis.

12. Specifiek over de begijnenliteratuur is een recente synthese te vinden bij Van Oostrom 2006, 414-461.
13. Vandenbroeck 1994a.
14. Les dominicaines d'Unterlinden 2000; Krone und Schleier 2005.
15. Hamburger, Jäggi, Marti & Roecklein 2007.
16. Zie de bijdrage van L. Smets en de inventaris van C. Vanthillo.
17. Een bijzonder fraai 14de-eeuws fragment van het gebrandschilderde raam in de vlakke koorafsluiting van de begijnhofkerk Sint-Jan de Doper in Leuven is bewaard in het Stedelijk Museum Van der Kelen-Mertens. Het betreft een voorstelling van Maria met Kind. Maes 1987, 25, 27-30.
18. Helbig 1860.
19. De ontdekking kan gereconstrueerd worden op basis van het dossier AR, SK 1957, nr. 1334. De documenten over de ontdekking van de schilderijen ontbreken in de briefwisseling van de Koninklijke Commissie voor Monumenten, bewaard in het archief VO-RWO-OE, dossier 6, oud dossier Sint-Truiden, Sint-Agneskerk. Zij staan wel vermeld in de Inventaris der stukken, nr. 1-22.
20. Over de 19de-eeuwse belangstelling voor oude muurschilderingen, zie Bergmans 1998, 17-55; over de monumentale historieschilderkunst in België, zie vooral Ogonovsky 1999.
21. BCRAA 1864, 513.
22. AR, SK 1957, nr. 1334, 20 december 1860: brief van de Pitteurs-Hiégaerts aan minister: *Dans le courant du mois d'octobre je faisais procéder à quelques travaux d'entretien à l'église de l'ancien Béguinage de St. Trond. Pendant l'exécution de ces travaux on a découvert par hasard des peintures murales en assez grand nombre.*
23. AR, SK 1957, nr. 1334, 2 september 1861: brief Commissie aan minister; BCRAA 1862, 172.
24. Gérard 1861.
25. Deconinck 1994; Bergmans 1998, 49-52; Bergmans 2008.
26. Kortrijk (Marke), Archief de Béthune, nr. 06280 137/001-002-003
27. AR, SK 1957, nr. 1334, 29 januari 1862: brief van Helbig aan Gouverneur.
28. Ibidem.
29. Zie het hoofdstuk 'Restauratie versus non-interventie' in Bergmans 1998, 188-190.
30. Bergmans 1998, 88.
31. Bergmans 1998, 167-171.
32. DPB 1995, 2, 1040. Over zijn betrokkenheid bij de ontdekking, de documentatie en de restauratie van oude muurschilderingen, zie Bergmans 1998, passim.
33. BCRAA 1863, 6; meer gedetailleerd behandeld in Bergmans 1998, 58-59.
34. Bergmans 1998, 75-76.
35. AKCML, *Procès-verbaux*, 17 juli 1862: 'Son avis est qu'une bonne restauration des peintures (...) n'est guère praticable...'; BCRAA 1862, 350.
36. Briefwisseling in AR, SK 1957, nr. 1334, 13 oktober 1862; 10 december 1864; 7 januari 1865; 23 mei 1865. Zie Bergmans 1998, 63.
37. In 1993-1994 inventariseerden wij de grafische documentatie van oude muurschilderingen in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in Brussel, met de gewaardeerde hulp van Marleen Van Cauwelaert. Talrijke documenten die ooit tot de collectie behoorden, waren niet meer aanwezig. De collectie bevindt zich momenteel in de kelders van het museum.
38. BGSTSL 8, 1973, 16.
39. BGSTSL 8, 1973, 50.
40. Bergmans 1998, 162-163.
41. BCRAA 189, 60.
42. BMR 1903, 70-71
43. Rousseau 1926; BMRAH 1929, 30.
44. Tulpinck 1902.
45. Tulpinck s.d. [ca. 1906]
46. Tulpinck s.d. [ca. 1906], 28.
47. Bergmans 1998, 162.
48. Aquarellen van Tulpinck nr. 30-47. Rousseau 1926, 4-5. Tulpinck s.d. [ca. 1906], pl. Brussel 1 en 2.
49. Bergmans 1998, 60-61. Tekeningen in Tulpinck s.d. [1906], 7, 11, 20, 21, 22.
50. Bergmans 1998, 79-80. Aquarellen van Tulpinck nr. 185-189. Rousseau 1926, 21-22.
51. Rousseau 1926, 31-34. Deze identificatie verschilt bij verschillende figuren van de huidige.
52. VO-RWO-OE, oud dossier Sint-Truiden, Sint-Agneskerk, brief van 11 juni 1933, van Govaerts aan de Commissie.
53. DPB 1995, 1, 70.
54. VO-RWO-OE, oud dossier Sint-Truiden, Sint-Agneskerk, rapport van 17 juli 1933 van Camille Tulpinck.
55. Marjan Buyle bracht precies veertig jaar later de muurschilderingen opnieuw in de belangstelling met haar licentiaatsverhandeling van 1974.
56. Maué & Drescher 1978, 63.
57. Van Laere 1989.
58. Van Laere 1989, 201.
59. Maué & Drescher 1978 geven 78 voorbeelden van wijdingskruisen.
60. Zie de bijdrage van Th. Coomans over de bouwgeschiedenis.
61. Van Laere 1989, 202.
62. Bijvoorbeeld in de Sint-Martinusbasiliek van Halle. Zie Geelen 2000.
63. De apostelreeksen in de begijnhofkerk Sint-Jan de Doper in Leuven of in de Sint-Pauluskerk in Antwerpen zijn mooie voorbeelden van beelden met contourschilderingen.
64. Met dank aan Mireille Madou. De identificatie van de apostel als Jacobus de Meerdere met pelgrimsstaf of zwaard werd recent nog in het licht gesteld, zie Overath 2006, Overath 2007.
65. Buyle 1974, 71.
66. Helbig 1860, 186; Gérard 1861, 196.
67. Kroesen & Steensma 2004, 29.
68. Kemperdick 2004, 211-218.
69. Kroesen & Steensma 2004, 30-31.
70. Schädler-Saub 2000, 92.
71. Bergmans 1994; Vanthillo 1994.
72. Buyle 1974, 65-67.
73. Schiller 1976, 4, 1, 116.
74. Buyle 1974, 65. Hier wordt verwezen naar een "oudere fase". Het bouw-historisch onderzoek heeft echter uitgewezen dat de uitbreiding van het koor en de bouw van deze muur gelijktijdig met de beschildering plaatsvonden.
75. Schiller 1976, 4, 1, 117.
76. Verdier 1980, 42-43.
77. Synthese naar Van Os 1970, 671-673. Voor de Kroning door J. Torriti, zie 672, afb. 1.
78. Parijs, Bibliothèque nationale MS. lat. 1077, f. 229. Oliver 1988, 1, 287-289.
79. Verdier 1980, 13.
80. Schiller 1976, 4, 1, 101.
81. Schiller 1976, 4, 1, 105.
82. W. Michler 1968, met afb. op p. 55.
83. Vandenbroeck 1994 a, 104.
84. Stahl 1920; Rosenfeld 1937; Réau 1958, III, I, 304-313; Werner 1973b; Braun 1992⁴, 165-166.
85. Fuhrmann 1996; Exner 1998.
86. Voor Engelse voorbeelden, zie Whaitte 1929.
87. S(ANCTI) CR[1]STOFORI FA/CIEM...MQUE TU/ETUR, [IL]LO N[EM]PE DI/E NULO SUBBIT[A]N/[ECE] NON MORIETUR. Eickermann 1975, 185-186; Claussen 1975, 183-184.
88. Voorbeeld bij Benker 1975, 63: een houtsnede van 1423; Steger 1998, 40.
89. Bittmann 2003.
90. Stein-Kecks 2004, 220, 391.
91. Recente synthese voor Duitsland met talrijke voorbeelden: Steger 1998, 39-43. Zie ook Michler 1985.
92. J. Michler 1992, 30.
93. Braun 1992⁴, 167-168.
94. Kadauke 1991, 35-36, afb. 18. Veel minder hiëratisch en niet meer streng frontaal is Christoffel voorgesteld in de O.-L.-V.-kerk van Reutlingen, 1340-1350. afb. XVI.
95. J. Michler 1992, 30-31.
96. Kadauke 1991, 22-23.
97. Steger 1998, 276-278.
98. J. Michler 1992, 30-31.
99. Lanc 2002, 2, afb. 436, 619 en 730.
100. Raimann, 1985².
101. J. Michler 1992, 102.
102. Afbeelding in Smets 1998, 43.
103. Bijvoorbeeld in de Sint-Mariakerk van Katzwang (Nürnberg) van rond 1370-1390. Schädler-Saub 2000, 182-183. Ook aan de buitenzijde van de Sint-Michaelskerk in Aufkirch, midden 14de eeuw. Steger 1998, 119-121; J. Michler 1985, 21; J. Michler 1992, 44, 158.

104. Coomans 2006.
105. Liège, Bibliothèque de l'Université MS. 431, f. 12. Oliver 1988, 2, 259-262.
106. Rosenfeld 1937, 112 en volgende.
107. Bergmans 1994, bewerkt in Bergmans 2002; Bergmans 2003. Vele andere hypothesen werden aangenomen, onder meer in: Buyle 1984; Smets 1989.
108. Deel 1: *Cambridge, Corpus Christi College*, Ms. 26, 283 (VII); deel 2: *Cambridge, Corpus Christi College*, Ms. 16, f. 49 v (52v). Zie ook Belting 1981, 200-204; Belting 1985, 180. Kanunnik Maere was de eerste die het verband legde met de miniatuur van Matthew Paris. Maere 1936. Zie ook Buyle 1984, 48.
109. Diverse voorbeelden bij Buyle 1984, 48; Smets 1989, 156. Hieraan kan het Getijdenboek van Yolande van Soissons, ca. 1275-1285, nog worden toegevoegd. Belting 1981, 103-104.
110. Réau 3, dl. 3, 1314-1317; Emminghaus 1976, 543-544; Kuryluk 1991.
111. *Il volto di Cristo* 2000; *The Image of Christ* 2000, 75-77.
112. Hamburger 1997, 193-197; Hamburger 1998, 323; Baert 2000, 482-515.
113. Hier wordt abstractie gemaakt van het orthodoxe thema 'Maria platytera' in orantenhouding.
114. Anstett-Janssen 1974, 537.
115. Willaert 1987.
116. Aus der Fünten 1966, 166-204.
117. Van Oostrom 2006, 419-456.
118. Citaat naar Willaert 1987, 60.
119. Van Oostrom 2006, 445.
120. In het Nederlands luidt de volledige titel van haar *Miroir: De spiegel van simpele, tot hun essentie teruggebrachte zielen, die alleen nog maar bestaan uit wil en verlangen tot liefde*.
121. Porete, ed. Huot de Lonchamp 1984, 214.
122. Vandenbroeck 1994 a, 51; Jäggi 2006, 271.
123. Aus der Fünten 1966.
124. Doumergue 2004, 404-425.
125. Oliver 1989, 45.
126. Lauwers 1992.
127. Bergmans 1994a, 265.
128. Zie de bijdrage van Th. Coomans over de bouwgeschiedenis.
129. Bergmans 2005.
130. Oliver 1988, 1, 203-207.
131. Oliver 1988, 1, 202.
132. Oliver 1988, 1, 203.
133. Falmagne 2002.
134. Oliver 1988, 1, 206.
135. Simons 1991; Oliver & Simons 1992.
136. Cardon 1986; Haagdorens 1986; Smeyers 1986; Valvekens 1986.
137. Koldewij, Hermesdorf & Huvenne 2006, 23.
138. Deconinck 1987; Bergmans 1998, 330-331.
139. Zie de bijdrage van Th. Coomans over de bouwgeschiedenis en bijlage 6.
140. Vandenbroeck 1994, 71-75.
141. Meersseman 1848, 75; Oliver 1988, 1, 113; Wehrli-Johns 1990, 147.
142. Nitz 1971, 212, 216-233; zie ook Lafontaine-Dosogne 1964-1965.
143. Myslivec 1972.
144. Oechslin & Konrad 1994. Commentaar bij een Mariakroning uit Zürich, 1508-1509, die opvallende gelijkenissen vertoont met de muurschildering.
145. Van Os 1970, 674.
146. Dit in tegenstelling tot de schutsmantelmadonna die alle mensen zonder onderscheid onder haar mantel beschermt. Zehnder 1985, 143.
147. Zie de bijdrage van Th. Coomans.
148. Vandenbroeck 1994, 243-245.
149. Tervarent 1931, 35-41; Réau III, III, 1959, 1296-1301; Nitz 1976; synthese over legende en cultus bij Zehnder 1985.
150. Tervarent 1931, 109-115; Réau III, II, 1958, 998-999; Zehnder 1985, 180-181.
151. Helbig 1860; Gérard 1861.
152. Braun 1992⁴, 280-283; Schütz 1974; Réau III, II, 1958, 563-568.
153. Van Rompay-Daniëls 1983; Vanthillo 1994.
154. Braun 1992⁴, 310-312; Künstle II, 1928, 288; Réau, III, II, 1958, 618.
155. Braun 1992⁴; Künstle II, 1928, 198-207; Réau III, I, 1958, 417-421; Hahn & Werner 1974; Scholz 1997.
156. Hahn & Werner 1974, 135.
157. Van Loenen 1997, 146-148; Coomans 2000, 214-215.
158. Scholz 1997, 52. Zie ook Sankt Elisabeth 1981.
159. Buyle 1974, 105.
160. www.kikirpa.be: cliché nr. B44440, gedateerd eerste decennium 16de eeuw. Talrijke andere voorbeelden als vergelijkingsmateriaal zijn te vinden in sculptuur en borduurwerk.
161. Jansen 1994, 45.
162. Zie hierover Vandenbroeck 2008.
163. Künstle I, 1926, 190-192; Réau III, I, 1958, 407-408; Braun 1992⁴, 199; Van Looveren 1974, 101-102; Timmers 1974, 251.
164. Künstle I, 1926, 37-39; Réau III, I, 1958, 27-32; Braun 1992⁴, 37-41; Squarr 1973, 44-48; Timmers 1974, 228.
165. Voor de iconografie van deze heilige verwijzen we naar de synthese van Madou 1975.
166. Réau III, II, 1958, 833-837. Voor de band tussen Lucia en Dimpna, zie Vandenbroeck 2008.
167. Buyle 1974, 100.
168. *Cantatibus organis Caecilia virgo in corde suo soli Domino decantabat dicens: fiat, Domine, cor meum et corpus meum immaculatam, ut non confundar*.
169. Réau 1958, III, I, 278-284; Werner 1973a; Braun 1992⁴, 159-162; Timmers 1974, 243-244.
170. Buyle 1974, 100.
171. Rousseau 1926, 31.
172. Zie onder meer Vandenbroeck 1994; Jäggi 2006.
173. Oliver 1988, 1, 118. Zie de bijdrage van M. Madou.
174. Voorbeelden: vrouwelijke heilige in de kloosterkerk van Wagenhausen (omgeving Bodensee, Zwitserland), Michler 1992, 144-145; Heiligen Gertrudis en Petronilla op een pijler in de evangelische kerk van Sankt Goar (Duitsland), afb. in Braun 1992⁴, 295.
175. Réau III, 2, 1958, 658-663; Braun 1992⁴, 338-341; Werner 1974; Timmers 1974, 264-266.
176. Réau III, 1, 1958, 516-535; Braun 1992⁴, 267-268; Timmers 1974, 256-257; Schmucki & Gerlach van 's-Hertogenbosch 1974.
177. Buyle 1974, 100.
178. Transcriptie naar Buyle 1974, 110.
179. Veel voorkomend thema in de middeleeuwse muurschilderkunst in Frankrijk. GRPM 2001.
180. Knöll 2006. De bekende voorstelling van de ijdele en naakte jonge vrouw op een triptiek van Hans Memling (Strasbourg, Musée des Beaux-Arts) wordt in een andere iconografische context gesitueerd. Gliemann 2006, 322-323.
181. Utrecht, Museum Catharijneconvent, BMH H 162, f. 69v; *Zum Sterben schön*, 2, 2006, 155-157.
182. Gliemann 2006.
183. Appuhn 1973.
184. Delétra-Carreras 2005, 165-173.
185. Hamburger 2000; Schmidt 2000.
186. Voor actuele vraagstellingen over publiek en gebruik, zie Field 2005; Schmidt 2005.
187. Sommige werden zelfs gebruikt als een soort prentbriefkaart; Schmidt 2005, 51.
188. Zie de bijdragen van H. Van Herck en van Th. Coomans.
189. Peeters 1984. Gegevens uit een document van 1553.
190. Tschochner 1976.
191. Braun 1992⁴, 418-420; Réau III, I, 1958, 272-277; Pleister 1974; Van Nueten & Van Wassenhove 1980, 147.
192. Braun 1992⁴, 413-418; Réau III, I, 1958, 262-272; Assion 1974.
193. Braun 1992⁴, 48-49; Réau III, I, 1958, 38-39; Timmers 1973.
194. Braun 1992⁴, 141-145; Réau III, I, 1958, 227-233; Welker 1973.
195. Braun 1992⁴, 616-617; Réau III, III, 1959, 1131.
196. Buyle 1974, 158.
197. Buyle 1974, 157.
198. Koepplin 1970.
199. Buyle 1974, 148.
200. Oliver 1988, 1, 114-115.
201. Van Bueren 1999; Van Bueren 2005; in een breder kader: Bijsterveld 2007.
202. Zie bijlage 3.

8. Met het oog op de kostuums

Mireille Madou

Het interieur van de begijnhofkerk van Sint-Truiden is zonder meer oogstrelend te noemen. De pijlers in de middenbeuk, alle beschilderd met meer dan levensgrote figuren, trekken onmiddellijk de aandacht van de bezoeker. Op de wanden van de zijbeuken, triomfboog en koorapsis zijn nog meer geïsoleerde personages en diverse taferelen te zien. Die schilderijen dateren uit verschillende periodes. Ze zijn van rond 1310, van rond 1510 en uit de laatste decennia van de 16de eeuw. De iconografische en technische aspecten van deze overvloed aan afbeeldingen zijn hierboven al behandeld.¹

Voor de kostuumhistoricus blijft evenwel nog meer dan genoeg onderzoeksruimte open. De vestimentaire aspecten in het algemeen en vooral de ‘modieuze’ details van de kledij verdienen het nader bestudeerd te worden. De kleding maakt immers een essentieel deel uit van het menselijke bestaan. We brengen hier dan ook een nauwkeurige analyse van de diverse kledingstukken die het silhouet van de voorgestelde personages bepalen, en van de elementen die de kledij opsmukken en verrijken. Maar, de met gewaden beklede mens die zich, bewegend, in zijn kleding vertoont, is op de geschilderde voorstellingen immobiel geworden en verstard. De kunstenaars hebben noodgedwongen een facet van hun eigen contemporaine leefwereld in vorm en kleur proberen vast te leggen. Over die vorm en die kleur bij de 16de-eeuwse personages zullen we het hier hebben.

De vorm van de afgebeelde kleding

De wandschilderingen stellen Bijbelse taferelen voor, vrouwelijke en mannelijke heiligen, opdrachtgevers, een jongeman en de Dood (bedoeld als een *memento mori*) en de zeven lichamelijke werken van barmhartigheid.² Een gedetailleerde beschrijving van de kostuums die de afgebeelde personen dragen, bestaat al langer.³ Hoewel niet onverdienstelijk doet deze publicatie uit 1987 toch wat schools en idealiserend aan. Michèle Tournier volgde heel trouw de door haar geraadpleegde literatuur en verzuimde daardoor in te gaan op enkele vestimentaire details die van de aangegeven normen afwijken en om een nauwkeuriger uitleg vragen.⁴ Het meest opvallend in het kostuum uit de eerste helft van

de 16de eeuw is de tendens tot horizontaliseren van de menselijke figuur. Die voorkeur voor horizontale lijnen manifesteerde zich al in de laatste decennia van de 15de eeuw en bleef tot ongeveer 1550 het kledingbeeld domineren.⁵

De meeste wandschilderingen in de begijnhofkerk vertonen dan ook de kenmerken van die ‘mode’. Ze zijn vooral zichtbaar en consequent toegepast in de kledij van de mannen. Exemplarisch zijn de Jongeman en de Dood en het tafereel met Sint-Hubertus en zijn jachtgezellen. [8.1, 8.2] De horizontaliserende elementen zijn het vierkantige decolleté van het wambuis en de knielange paltrok die vanaf de lendenlijn in ruime, ronde plooiën valt en zo de gestalte verbreedt. Verder is er bij het overkleed of de *scouwe* de brede platte kraag die in de rug doorloopt.⁶ De mouwen van zowel de paltrok als de *scouwe* zijn breed en eindigen in een omgeslagen rand of vallen klokvormig tot op de hand. Voet- en hoofdbedekking volgen dezelfde trend. De schoenen hebben brede, heel korte kappen en worden met een lint over de wreef op hun plaats gehouden. Ze worden benoemd met de weinig vleierende term ‘koemuilen’. Ook laarzen, vervaardigd uit soepel leer, lopen bij de tenen breed uit. Het hoofd van de mannen is helemaal in harmonie met het horizontaliserende ideaal. Hun haar valt recht naast het gelaat tot op de schouders. Ze dragen een platte baret met brede rand. Die is vaak schuin geplaatst boven een kleinere ondermuts of op een *huyve*. Dat is een meestal kostbaar haarnet, vaak vervaardigd uit zijde en gouddraad. De *huyve* omsluit heel strak het hoofd en verbergt het haar volledig.⁷ Een enkele veer of een bos struisvogelveren, aan de rand van de baret bevestigd, verlenen een joyeuze gratie aan de verschijning van de modieuze uitgedoste jongemannen.

Bij de vrouwen is de kledij veel conventioneel en meer ingetogen. Uiteraard wordt ook hier de horizontale lijn benadrukt, maar niet zo uitgesproken als in het mannenkostuum. Het brede silhouet van de vrouwen is vooral te wijten aan de snit van het overkleed of de tabbaard: de tegenstelling tussen lijfje en rok. Het lijfje sluit strak om het bovenlichaam en heeft een vierkantig decolleté, vaak benadrukt door een zwarte zoom of zwarte inzetstukjes. Net als bij de mannen is in de halsuitsnijding het witte hemd zichtbaar. De rok van de tabbaard valt heel breed en ruim en is rondom te lang. Die rok wordt soms van voren opgenomen, zodat het onderkleed te zien is. De zo ontstane plooiënval zou aan de gestalte een zekere monumentaliteit moeten geven. Dat effect is echter in Sint-Truiden niet altijd bereikt, omdat de plooiën vaak op een heel stuntelige manier weergegeven zijn. De mantel echter

[8.1] Detail van de Jongeman en de Dood, een staaltje van de mode uit de vroege 16de eeuw (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[8.2] Detail van de Beking van Hubertus (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

geeft aan de personages wel het gewenste volume. Die mantel is een heel eenvoudig overkleed zonder sluiting. Hij hangt over de schouders en valt in artificiële plooien tot op de grond. Met de hand, of ook wel op onduidelijke wijze, wordt die mantel soms opgenomen, vermoedelijk om – overigens met weinig succes – een zekere elegantie na te streven. In die vroeg-16de-eeuwse vrouwenkleding spelen de mouwen van de tabbaard of robe een niet te onderschatten rol. Bovenaan passen ze perfect in het armsgat en ze lopen naar onderen toe heel breed uit en zijn ook veel te lang. Het uiteinde wordt dus omgeslagen over de onderarm en vormt een al dan niet brede of smalle manchet – de mouwen zijn altijd met bont gevoerd. Opvallend is hier dan ook de lijnrechte en smalle manchet zonder bont aan de robe van Maria op het huwelijkstaferel, en de manchet van Lucia. [8.3] Verder wordt de aandacht getrokken door de smalle met vair gevoerde manchetten die de tabbaarden sieren van Dimpna, Genoveva, Odilia en Ursula.⁸ Verder komen we op deze speciale manchetten terug.

Onder de lange gewaden is het schoeisel met brede neus zelden te zien. De haartooi van de vrouwen is weinig spectaculair. De lange golvende lokken liggen keurig gespreid over hun schouders en rug en reiken tot op lendenhoogte. Drie van de heilige vrouwen

zijn gekroond (Dimpna, Odilia en Ursula). Alleen Elisabeth en Maria Magdalena dragen een hoofddeksel, dat we verder nog zullen analyseren. De nonnenkap van Gertrudis laten we hier buiten beschouwing. Bij Dimpna en Ursula is het bovenkleed opgesmukt met een los geknoopt lint dat als gordel bedoeld is. Odilia heeft een smalle leren ceintuur, gesloten met een gesp, en een afhangend, met metaal versierd eindstuk. [8.4, 8.5]

We willen deze bespreking van de vorm van het vrouwelijke silhouet besluiten door nog eens te wijzen op de weergave van de plooien in de robes en de mantels. In beide gevallen is de manier van uitvoeren weinig doordacht. Ofwel zijn de plooien heel grafisch uitgewerkt, in een scherpe droge tekening, ofwel valt het plooien spel op door een volle zware penseeltrek die een eerder lomp effect heeft (bij Agatha, Maria Magdalena). Alle vrouwenfiguren missen de elegante zwier die zo kenmerkend is voor de contemporaine stijl van het Antwerpse maniërisme. De vraag rijst of dat te wijten is aan de onkunde van de schilder, dan wel of in die onlogische behandeling van de plooien in de gewaden de hand van restaurateur Leegenhoek moet worden gezien. Hij zou naar eigen goeddunken contouren geaccentueerd hebben en zo het realiteitsgehalte van de afgebeelde kledij ernstig hebben geschaad.⁹

[8.3] De Heilige Lucia draagt een witte mantel met smalle witte manchetten (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

De kleur van de afgebeelde kleding

In het kostuumhistorische onderzoek is tot nog toe weinig aandacht besteed aan de kleur van de kledij. De geschilderde personages op de pijlers en de wanden van de begijnhofkerk van Sint-Truiden bieden een uitstekende gelegenheid om meer inzicht te krijgen in dit nauwelijks aangeboorde vestimentaire gebied. Een eerste vaststelling bij het zien van de meeste figuren is bevreemdend. In de kledij van zowel de (vooral vrouwelijke) heiligen als van de Bijbelse en allegorische figuren predomineert het wit. Dat is hoogst merkwaardig, aangezien het dragen van witte wollen kleren in de 16de eeuw en ook daarvoor en daarna helemaal niet gebruikelijk was. Uiteraard moet een uitzondering gemaakt worden voor de habijten van kloosterlingen van diverse orden, zoals cisterciënzers, kartuizers, dominicanen en hun vrouwelijke ordegenoten. In het burgerlijke kostuum echter is de afwezigheid van wit voor boven- en overkledij opvallend. Wel heerste een voorkeur voor wit voor bepaalde onderdelen van het kostuum. De hemden van mannen en vrouwen, te zien in de vierkantig uitgesneden decolletés, en de *couvre-chefs* en de kapjes van de vrouwen zijn helder wit. Ze zijn evenwel vervaardigd uit andere materialen, zoals linnen, katoen of zijde. De overvloed aan witte gewaden in Sint-Truiden schept dus duidelijk problemen en die zijn tweërlei.

Het eerste probleem is de vraag naar het realiteitsgehalte van de afgebeelde kostuums. Met andere woorden: in hoeverre wordt hier de werkelijk gedragen vrouwenkledij van de vroege 16de eeuw weergegeven? Een uitgebreide vergelijking met contemporaine portretten valt absoluut negatief uit voor de kleding zoals die hier werd geschilderd.¹⁰ De realiteitswaarde, nog aanwezig en relatief betrouwbaar bij de weergave van het silhouet, is wat de kleur van de kledij betreft in grote mate te verwaarlozen.

Het tweede probleem is van schildertechnische aard: over welke pigmenten beschikte de kunstenaar om zijn oeuvre uit te voeren. Vermoedelijk hadden de wandschilders hier niet veel keuze.¹¹ Dat blijkt uit het veelvuldige gebruik van aardkleuren, zoals oker en bruin¹², en van groen, verkregen uit een plantaardige kleurstof. Het wit werd waarschijnlijk door kalken verkregen.

Belangrijk is om zich te realiseren dat het hier om wandschilderingen gaat. Bij de verschillende schildertechnieken werd vanzelfsprekend gebruikgemaakt van andere samenstellingen om witte verf te verkrijgen. Paneelschilderkunst en boekverluchting hebben immers een andere drager en vereisen dus een andere verfsoort. Ook in deze disciplines speelde wit een ondergeschikte rol bij de weergave van kledij, tenzij de kunstenaar de opdrachtgevers uit bepaalde kloosterorden moest portretteren.¹³ Deze religieuzen dragen wel degelijk witte wollen habijten.¹⁴ Maar hoe wit was dat wit in werkelijkheid? Komt het geschilderde wit op de panelen overeen met het wit van de gedragen kledij? Het is bekend dat de witte habijten van de kloosterlingen eerder grauw waren, in het Middelnederlands 'schier' genoemd.¹⁵ Het is vooral Michel Pastoureau die zich verdiept heeft in de studie van de kleuren, zowel in concreto als in het symbolische aspect ervan.¹⁶ Volgens hem was het bijna onmogelijk heldere

[8.4] Het bovenkleed van de Heilige Ursula is opgesmukt met een losgeknoopt lint (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[8.5] De Heilige Odilia draagt een smalle leren ceintuur (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

witte wollen stoffen te maken.¹⁷ Met wit wordt dan ook steeds bedoeld: ongebleekte wollen stof in haar natuurlijke tint. Ze kreeg wel de benaming 'draps blancs' of 'witte wulle'.¹⁸ Dit ongekleurd textiel behield altijd een grauwe (schier), geel- of blauwachtige schijn. Om de kwaliteit van het wit, eigenlijk synoniem van 'ongekleurd', toch te verhogen, werden de stoffen soms gebleekt op een bleekweide. Om linnen witter te maken, werd het blootgesteld aan zwaveldampen. Nooit werd er gebruik-gemaakt van een witte verfstof.¹⁹

De aanwezigheid van zo veel witte gewaden, gedragen door vele personages op de pijler- en wandschilderingen van de begijnhofkerk, kan dus moeilijk beantwoorden aan de toenmalige vestimentaire werkelijkheid. Het lijkt voor de hand te liggen dat het hier om louter schildertechnische aspecten gaat, tenzij het wegnemen van de bedekkende kalklaag in 1860 of de restauratie van 1934 hierin de hand hebben gehad.²⁰

Kleine verscheidenheden²¹

Hier willen we enkele vestimentaire details nader toelichten. Een indeling naar iconografische thema's leek de meest logische manier om de aandacht te vestigen op enkele bijzonderheden van de kostuums, en de dragers ervan.

Joachim en Anna

Volgens de traditie waren de ouders van Maria beiden bejaard en hun kinderwens was on vervuld gebleven tot de Almachtige zich over hen ontfermde. Zij kregen een dochter en uit dankbaarheid schonken ze hun jonge kind aan de Heer. Ze werd als tempeldienares opgevoed. De uitbeelding van de opdracht van Maria, waarbij het kleine meisje vastbesloten de trappen bestijgt en door de hogepriester wordt ontvangen, stelt geen problemen. Minder vanzelfsprekend is de voorstelling van het ouderpaar dat, zowel vanuit kostuumhistorisch oogpunt als vanuit de algemeen aangenomen traditie, een opmerkelijke afwijking van de gebruikelijke iconografie vormt.

Twee jonge mensen zijn bij het gebeuren aanwezig. [8.6] De jeugdige Anna is gekleed in een witte loshangende robe en een bruinrode mantel en draagt een witte linnen *couvre-chef* met bef. Haar kledij is nog volledig in de laat-middeleeuwse traditie. De witte rol of *bourrelet* op haar hoofd is een element ontsproten aan de fantasie.²² Terwijl Anna heel ingetogen voor zich uit kijkt, buigt Joachim zich lichtjes naar zijn vrouw toe en schijnt haar toe te spreken. Ook hij is jong en bovendien modieus gekleed. Zijn hemd, gefronst aan een geborduurd randje, is zichtbaar in het vierkante décolleté van zijn paltrok. Als overkleed draagt hij een mouwloze mantel met een brede platte kraag. Het is geen *scouwe*, wat hier eerder ongewoon is. Met de rechterhand houdt hij de mantel op. Het lijkt alsof er nog een laag textiel van de linkerschouder naar beneden valt – een toevoeging van de restaurateur? Joachim heeft een korte baard en zijn donkere sluike haren vallen tot in zijn hals. Op het hoofd draagt hij een brede baret en aan zijn voeten soepele leren laarzen met brede stompe toppen.

[8.6] Joachim en Anna zijn afgebeeld als twee jonge mensen. Detail van de Tempelgang van Maria (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Jozef

In de hele cyclus van de wandschilderingen komt de Heilige Jozef twee keer voor: bij de voorstelling van zijn huwelijk met Maria en in de stal bij de geboorte van Jezus. Hoewel het overduidelijk twee keer om dezelfde persoon gaat en de beide gebeurtenissen relatief snel op elkaar volgden, heeft de kunstenaar twee totaal verschillende Jozef types uitgebeeld.

Bij het huwelijk is Jozef een jonge man met de in de vroege 16de eeuw gebruikelijke haar- en baarddracht. Zijn tabbaard, in de taille met een leren riem gegord, reikt tot op de grond. Één van zijn voeten is zichtbaar en geschoeid met een modieuze 'koemuil'. Als overkleed draagt hij een eenvoudige mantel die hij met de linkerhand een beetje optilt. Boven die mantel draagt hij nog een in de lengte dubbelgevouwen kaproen die zijn nek en schouders bedekt. Dit kledingstuk vormt een probleem. Een kaproen, op die manier gedragen, behoort immers exclusief tot de garderobe van artsen, geleerden en rectoren van universiteiten.²³ Aangezien de open uiteinden van de kaproen (gezichtsoening en kraag) doen denken aan een smalle broek met beide pijpen naar voren getrokken, kreeg dit kledingstuk de naam *braies d'Aristote* of 'broek van Aristoteles', in het Middelnederlands 'brak' geheten.²⁴ Vermoedelijk werd vanaf de 16de eeuw voor dit schouderstuk de meer officiële naam *epomis* gebruikt.²⁵ Het model ervan werd in de loop van die eeuw sterk vereenvoudigd en na de 18de eeuw was de *epomis* niet meer in gebruik.²⁶ In de voorstelling van het huwelijk is de figuur van Jozef opgewaardeerd, zowel qua leeftijd als qua sociale rang. Wie of wat de kunstenaar inspireerde tot die vestimentaire escapade kon niet achterhaald worden.

In tegenstelling tot de huwelijks-scène is Jozef bij de voorstelling van de geboorte de vertrouwde oudere man. Hij staat naast Maria, de blik gericht op het onooglijke kleine Jezuskind dat naakt op de mantelslip van zijn moeder ligt. Jozef draagt zijn kaproen op de gewone manier: de kap over het hoofd en de kraag over de schouders. De gordel van zijn lange bovenkleed is een smal dichtgeknoot lint of koord en als overkleed draagt hij een eenvoudige lange mantel. De stok in zijn linkerhand is een accessoire dat kan duiden op zijn gevorderde leeftijd of dat herinnert aan de lange voettocht naar Betlehem.

Maria Magdalena

Deze heilige wordt in de kunst altijd voorgesteld als een luxueus geklede dame. [8.7] Ook hier valt zij op door enkele ongewone details in haar kledij. Het lijfje van de robe of tabbaard beantwoordt aan het contemporaine modebeeld: nauw aansluitend, een vierkantig decolleté en een suggestie van een sluiting middenvoor. De rok van dit witte bovenkleed valt in zwaar geaccentueerde en weinig logisch getrokken plooiën tot op de grond en is rondom slepend. De aandacht gaat echter vooral naar de mouwen en het hoofddekseel.

Alleen de linker mouw is zichtbaar. Ze is matig wijd en reikt tot aan de pols. Ze is opgesierd met een ruimvallend klokvormig kapje dat halfweg de opperarm ophoudt. Van onder dit korte mouwtje valt een groene, wat onhandig gedrapeerde reep stof die de indruk van een pronkmouw moet wekken. Een gelijksoortige groene draperie bedekt haar rechterarm, maar daar is trouwens geen klokvormige korte mouw te zien. Het geheel van Maria Magdalena's kostuum lijkt ineengeknutseld en is nauwelijks vergelijkbaar met de vele fantasierijk geklede vrouwenfiguren op de contemporaine Antwerpse retabels.²⁷

Haar hoofddekseel bestaat uit een okerkleurige kaproen of kap die tot op de schouders valt en het achterhoofd wat overdreven bolvormig maakt.²⁸ Rond het gezicht zijn op regelmatige afstanden

[8.7] Maria Magdalena draagt een wit gewaad met groene pronkmouwen (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

insnijdingen aangebracht. De bol van de kaproen is opgesierd met een relatief breed wit lint dat eromheen is geknoot en dat uitwaaiert in de rug. Wellicht heeft de kunstenaar zo enige zwier willen brengen in het overigens niet zo elegante silhouet.

Elisabeth

Net als Maria Magdalena is Elisabeth gekleed in een witte robe of tabbaard. [8.8] Haar gestalte is heel uitgerekt. Omdat de proporties van boven- en onderlichaam niet in acht werden genomen, is de horizontaliserende trend die in de vroege 16de eeuw werd nagestreefd, niet in het silhouet te merken. Maar de kunstenaar heeft wel het vierkantige decolleté weergegeven. Dat is links en rechts met een strookje zwarte stof opgevuld. Ook haar hoofdtooi is eigentijds. Ze draagt een linnen ondermuts en daarop een zwart kapje dat tot

[8.8] Elisabeth van Hongarije draagt een eigentijds hoofddeksel: een linnen ondermuts en daarop een zwart kapje (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

over de oren reikt en lichtjes tegen de slapen aandrukt. De rand ervan is op drie plaatsen ingesneden, vergelijkbaar met de kaproen van Maria Magdalena. Dit kapje, bedekt met een zwarte met bruin gevoerde kaproen, doet aan een timpelet denken.²⁹ De kraag ervan valt tot op haar schouders. De rand van de kaproen is hoog opgeslagen, zodat de indruk wordt gewekt dat ze een hoed met een opstaande rand draagt. Een andere bijzonderheid is haar zwarte leren gordel, waaraan een niet te identificeren voorwerp hangt.³⁰ Een eenvoudige groene mantel maakt haar garderobe compleet.

Manchetten

We vermeldde al dat de mouwen een belangrijk onderdeel van de vrouwentabbaard vormden. De omslagen of manchetten trekken dan ook de aandacht. In Sint-Truiden zijn bij een aantal vrouwelijke

heiligen heel specifieke manchetten te zien. Ze zijn smal, stijf en recht, en gevoerd met vair.³¹ Deze bontsoort blijkt bij nader onderzoek van het beschikbare beeldmateriaal niet zo evident als voering voor mouwen van damestabbaarden. Manchetten in vair zijn eerder uitzonderlijk: ze werden maar drie keer aangetroffen in een portret³², en drie keer bij vrouwen die niets met portretten te maken hebben.

De tabbaard van Odilia heeft twee verschillende mouwen. De mouw van de rechterarm is matig breed met een smalle manchet van vair. Die van haar linkerarm is beduidend wijder, de boord is niet omgeslagen maar laat wel de hand vrij. Ten slotte vragen de manchetten aan de mouwen van Lucia's bovenkleed speciale aandacht. Ze bestaan namelijk allebei uit een witte, smalle rechthoekige strook, zonder enige fantasie. Het lijkt of ze met een liniaal getekend zijn en ze beantwoorden helemaal niet aan het reële kledingbeeld van de vroege 16de eeuw.

'Gekleurde heiligen' en kostbare stoffen

Twee heiligenfiguren, Odilia en Ursula, beiden schutsheligen, zijn uitgevoerd in olieverf. Hun kledij vertoont felle kleuren en is kostbaar. De robe van Ursula is van rood laken. Het model van dit bovenkleed munt niet uit door een modieuze snit, maar de stof verdient enige commentaar. Vermoedelijk gaat het hier om scharlaken, een laken van de allerbeste kwaliteit en uiteraard heel duur. Als dit laken rood werd geleverd, oversteeg de prijs van het verven vele malen die van het materiaal. Rood scharlaken behoorde tot het kostbaarste wat de lakenindustrie heeft voortgebracht.³³ Terwijl het scharlaken een product van eigen bodem was, werden brokaat of goudlaken,³⁴ zijdedamast en fluweel ingevoerd uit Italië (Florence, Venetië). In de 16de eeuw werd het goudlaken, vooral in hofkringen, nog veel gebruikt. De tabbaard van Odilia is vervaardigd uit een luxueuze Italiaanse stof. Het dessin is niet erg duidelijk te herkennen. De plooienvall suggereert dat het om een zware stof gaat, vermoedelijk fluweel of misschien zelfs brokaat.

Naast die 'gekleurde heiligen' zijn nog andere kostbare stoffen te ontdekken. De mantel van Cecilia vertoont sporen van een ingeweven patroon, terug te vinden in het eredoek dat achter de heilige is gespannen. Het is niet duidelijk of het hier om zijdedamast gaat. Het meest in het oog springend is evenwel de robe van Dimpna. [8.9] Daarin is duidelijk een brokaatpatroon geweven, het zogenaamde granaatappel-motief.³⁵ De gebruikte schildertechniek doet jammer genoeg geen recht aan de schitterende glans die dit textiel in werkelijkheid tentoonspreidt. Behalve Cecilia hebben de andere drie genoemde heiligen op het hoofd een kroon die verwijst naar hun koninklijke afkomst. Dat is wellicht de reden waarom voor hun kledij zulke kostbare stoffen werden gebruikt. We voegen hier volledigheidshalve nog aan toe dat de mouwen bij de drie gekroonde personages allemaal de voor Sint-Truiden zo kenmerkende vairmanchetten hebben.

[8.9] De Heilige Dimpna: detail van het granaatappelmotief, brokaatpatroon van haar robe, en van de met vair gevoerde manchet (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

De beulen van de Heilige Agatha en van de Heilige Blasius

De beide beulen die met tangen de Heilige Agatha 'ontboezemen' dragen hybride kleding. [8.10] Bij de rechterbeul zijn de mouwen van zijn zwarte wambuis zichtbaar: ze vertonen een drievoudige rij splitten. De zogenaamde splittenmode was in de 16de eeuw heel gebruikelijk, zelfs populair, zowel in de mannen- als in de vrouwenkledij.³⁶ Bij deze beul lijkt het echter alsof die modieuze mouwen als een vorm van decoratie zijn opgevat, als contrast met zijn knielange, lichtblauw en wit gestreepte tabbaard die voorzien is van klokvormige korte mouwen.³⁷ De taille is omgord met een smalle riem. Daaraan is met een aparte riem een degen bevestigd waarvan alleen het gevest zichtbaar is. Heel waarschijnlijk betreft het hier een sierdegen.³⁸ De man heeft een korte baard en zijn haar hangt sluij tot op zijn schouders. Zijn hoofd is bedekt met een ronde muts, uitlopend in een punt die

[8.10] De beide beulen van de Heilige Agatha dragen hybride kleding (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

door het gewicht van een kwast naar beneden gebogen wordt.³⁹ Zijn voeten zijn in halflange, soepele leren laarzen gestoken, met omgeslagen rand en brede afgeplatte toppen.

De metgezel van de beul, links op het tafereel, draagt een halfhang bovenkleed met in de rug een vierkantig uitgesneden decolleté en klokvormige mouwen. Het gewaad, uit een lichte stof gemaakt, bloest over zijn gordel. De rok heeft twee verticale splitten en is versierd met horizontaal lopende eenvoudige geometrische motiefjes. Zijn sierdegen is helemaal zichtbaar en hangt aan een leren riem op zijn heup. Hij heeft een ringbaard en zijn hoofddekkel bestaat uit een bol, gevat tussen telkens een cirkelvormige plaat. Zo een hoofddekkel is vermoedelijk van metaal en is volledig ontsproten aan de fantasie.⁴⁰ De twee mannen die op de achtergrond Agatha begraven, verschillen van de twee beulen. Ze dragen een eenvoudig bovenkleed, hebben allebei een baard en sluij haar en op het hoofd een puntmuts, één met en één zonder kwast.

De schildering met de marteling van de Heilige Blasius is gedateerd 1589. [8.11] Er is dus enig verschil te merken met de kledij van het voormelde beulenpaar. De mannen die Blasius met ijzeren

[8.11] De Marteling van de Heilige Blasius (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

hekels martelen, hebben zich ontdaan van hun bovenkledij. De rechterfiguur heeft een lijfje of hemd met lange mouwen aan en zijn wambuis, of wat ervoor moet doorgaan, hangt vormloos over zijn taille. Zijn pofbroek, die tot aan de knieën reikt, is gemaakt van repen stof van verschillende kleuren. Wellicht wordt hier een splittenbroek gesuggereerd, behorend tot de modieuze mannen-dracht op het einde van de 16de eeuw.⁴¹ Zijn benen en voeten zijn in kousen gestoken en op zijn hoofd draagt hij een muts die naar achteren afzakt. Een sierdegen hangt aan zijn gordel. De beul aan de linkerzijde is blootshoofds en heeft een snor en baard en een volle bos haar. Zijn bovenlichaam is bedekt met een hemdje met korte mouwen. Hij draagt een knielange broek met brede pijpen en ook hij heeft een sierdegen aan zijn gordel. Aan zijn voeten heeft hij halfhoge leren laarzen. Geen van de beide mannen draagt modieuze kledij, wat wellicht te wijten is aan het feit dat zij tot het plebs behoorden en op het gebied van kleding geen toonaangevende rol speelden.

De Werken van barmhartigheid

Deze cyclus, geschilderd op de zuidelijke muur van de beuk, dateert uit de tweede helft van de 16de eeuw. [8.12] De kledij van de afgebeelde personages is niet spectaculair te noemen, onder meer omdat de meeste figuren volkse types zijn. Toch zijn enkele bescheiden verwijzingen naar de toenmalige mode aanwezig. De twee mannen die de lijkstijl in het gedolven graf laten zakken, dragen een onderwambuis met lange smalle mouwen en een overwambuis met korte mouwen – eigenlijk een interpretatie van de schouderkleppen of *brahones*.⁴² Ze dragen een knielange en enigszins poffende broek. De strepen stellen ongetwijfeld de splitten voor die in het mannenkostuum van de betere standen nog gebruikelijk waren. Aan de benen dragen ze hosen, nu al kousen genoemd⁴³, aan de voeten een eenvoudig schoeisel. De priester draagt boven zijn soutane een wit rochet en een zwarte stola. Dat wijst op een begrafenis zonder veel ceremonieel. Vrijwel identiek met de kledij van de twee figuren bij de lijkstijl is het kostuum van de man, uiterst rechts, op de uitbeelding van 'de dorstigen laven'.

De 'weldoeners' die de werken van barmhartigheid beoefenen, zijn gekleed in een lang gewaad dat open is aan de voorzijde en wellicht met bont is gevoerd. Het betreft de arts bij het ziekbed en de heer die de dorstigen te drinken geeft. De persoon die de pelgrim ontvangt, draagt een lange schoudermantel als overkleed, net als degene die brood uitdeelt. Zijn kousen zijn niet vastgemaakt aan zijn broek, maar slobberen bij de knieën. Zijn hoofd is bedekt met een baret die lijkt op die van de arts. Zoals gebruikelijk draagt de pelgrim korte reiskledij die hem bij het stappen niet hindert. Zijn mantel heeft het model van de Spaanse *capa*.⁴⁴ Zijn hoed is niet getooid met een pelgrimsteken, maar hij heeft wel zijn staf in de hand. De hoofddeksels van de meeste mannen zijn gewone bolle hoeden met smalle rand die blijkbaar niet aan een bepaalde mode beantwoorden.

De enige vrouw die in deze cyclus wordt weergegeven, brengt een schotel naar het ziekbed. Haar bovenkleed met vierkantig uitgesneden decolleté heeft bolstaande korte mouwen voorzien van splitten. De lange mouwen van haar onderkleed zijn zichtbaar, net als haar schoenen, aangezien de rok voetvrij is. Door dit detail én omdat ze een witte schort voor heeft en op haar hoofd een wit mutsje draagt, kunnen we veronderstellen dat zij een dienstmaagd is. Ten slotte zijn nog een paar details te vermelden van de uitbeelding van het bezoek aan de gevangenen. Het wambuis van de rechtse persoon die in voetboeien geklonken is, heeft een knoopjessluiting. De bezoeker draagt halflange laarzen met een omgeslagen ingekeepte rand. Die laarzen zijn echter maar een povere navolging van de fantasierijke en heel gevarieerde exemplaren te zien op de contemporaine Antwerpse retabels en maniëristische schilderijen.⁴⁵

De opdrachtgevers

Op enkele van de geschilderde taferelen zijn onderaan, en klein van gestalte, de opdrachtgevers in knielende houding weergegeven. Meestal gaat het om begijnen, die als bewoonsters van het begijnhof dagelijks de kerk bezochten. Deze vrouwen dragen het zwarte habijt en enkelen van hen daarboven nog een witte mantel.

[8.12] De Werken van barmhartigheid (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Hun hoofd is bedekt met een witte couvre-chef met kindoek die tot op de borst reikt. Een witte sluier vervolledigt hun kledij. Hoewel de begijnen geen kloosterlingen waren, moesten ze toch strenge gedragsregels volgen, wat ook in de soberheid van hun gewaden tot uitdrukking kwam. Ze hoorden zich te houden aan de statuten die onder meer hun kledij bepaalden.⁴⁶ Zo was het hun verboden kleren te dragen geverfd in andere kleuren, zoals rood of blauw. Alleen wit en zwart waren toegestaan. Hun kleed mocht ook niet te kort zijn en de mouwen ervan niet te smal. Zijden handschoenen, geverfde en met metaal beslagen gordels en zijden beurzen als accessoires, waren uit den boze.⁴⁷

Op de voorstelling van het huwelijk van Maria en Jozef zijn leken als donateurs neergeknield. [8.13] Links is een man te zien, gekleed in een zwart gewaad, in gezelschap van zijn zoon, die helemaal in het wit is uitgedost. Rechts knielt de echtgenote. Haar witte tabbaard heeft een vierkantig decolleté. Op haar

hoofd is een witte sluier te zien en een zwarte falie vormt haar overkleed.⁴⁸ De kleinere figuur achter haar is vermoedelijk haar dochter. De slechte toestand van de schilderijen laat niet toe meer details van de kostuums te beschrijven.

De Jongeman en de Dood

Tussen de Bijbelse taferelen en de heiligen in staat, als een complete verrassing, een taferel van een jongeman met naast hem de Dood. [8.1] Ondanks het macabere thema heeft deze schildering op de westelijke zijde van een pijler in het begijnenkoor een onweerstaanbare charme. De twee figuren zijn geplaatst in een landschap. Links op een heuvel groeit een frisse groene boom. Op de grond rechts liggen enkele stenen. De Dood is een uitgemergelde man met een weinig expressief gezicht. Over zijn benige lijf is een smalle witte doek gedrapeerd die van zijn

[8.13] Leken als schenkers: links een man met zijn zoon, rechts de echtgenote met haar dochter. Detail van het Huwelijk van Maria en Jozef (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

rechterschouder naar zijn onderbuik loopt. Met zijn opgeheven rechterarm richt hij een pijl op zijn slachtoffer en met de linkerhand raakt hij de mouw aan van diens overkleed. De jongeman, een prille jongeling nog, kijkt even op, maar lijkt de Dood niet te zien. Enkel zijn op borsthoogte opgeheven handen suggereren een zweem van afschuw.

De hier voorgestelde jongeman behoort duidelijk tot de *jeunesse dorée*. Hij is ten voeten uit en in vooraanzicht afgebeeld en gekleed in een heel kostbaar en luxueus kostuum. Zijn wit linnen hemd heeft een *ghefronste craeghe*.⁴⁹ Die vult het vierkantige decolleté op van zijn paltrok en is volledig in overeenstemming met de toen heersende mode. De paltrok is wit. De halslijn ervan is geaccentueerd door een zwart biesje dat ook te zien is op de paltrok van Joachim. Smalle horizontaal lopende zwarte biesjes of galons (?) sieren de schoot van dit knielange bovenkleed dat in regelmatige ronde plooiën is geschikt. Als overkleed draagt hij een *souwe* of tabbaard die tot halfweg de benen reikt. Het kledingstuk is van een roodbruine kleur die veelvuldig op de wandschilderingen van Sint-Truiden voorkomt.⁵⁰ Het model wijkt niet af van de gebruikelijke vormen. Er is de brede platte kraag die in de rug doorloopt en de matig wijde mouwen, aan de pols voorzien van smalle omslagen. Wel is het overkleed heel ruim bemeten en die ruimte is verwerkt in een aantal ronde plooiën die aan de gestalte het gewenste monumentale effect verlenen. Zoals gewoonlijk is de *souwe* helemaal gevoerd met bont. Dat bont is zichtbaar aan de kraag, de manchetten, de omgeslagen randen middenvoor en tussen de openhangende voorpanden van de tabbaard, aangezien die langer

is dan de paltrok. De jongeman draagt kousen en zijn voeten zijn gestoken in koemuilen met opvallend korte kapjes op de voorvoet. Een riempje, tegen de enkel aan, moet de schoen op zijn plaats houden. Het haar van de jongeling golft tot net boven zijn schouders. Zijn hoofd is bedekt met een kleine platte muts waarboven een schuin geplaatste baret prijkt, getooid met een fortuin aan struisvogelveren. Ten slotte vermelden we ook nog zijn sierdegen waarvan alleen het met twee krullen verlevendigde gevest te zien is.

De schildertechniek waarin de voorstelling is uitgevoerd, laat niet toe de aard van alle gebruikt textiel van de kledij te bepalen. We mogen ervan uitgaan dat de *souwe* uit kostbaar laken is vervaardigd. Het is ook bekend dat aan de mooie voering van dit overkleed bijzonder veel waarde werd gehecht. De textuur van het bont, vermoedelijk marter, is bij nauwkeurige observatie enigszins te zien. Weer rijst echter de vraag naar de witte kleur van de paltrok. Die is zeker niet uit linnen vervaardigd. Een onderzoek van boedelinventarissen en rekeningen wees uit dat fijn laken de meest gebruikte stof was voor dit bovenkleed. Er worden echter ook paltrokken vermeld van satijn, fluweel en zware zijde.⁵¹ Omdat de jongeman wordt voorgesteld als 'man van de wereld', zou de keuze voor een kostbare stof een optie kunnen zijn om de waarde en de kleur van de paltrok te schatten. De jongeman is met zijn charmante en modieuze verschijning in elk geval een verrassende aanwezigheid in de ingetogen wereld van de begijnen. Dit tafereel is een van de meest geslaagde schilderstukken die de begijnhofkerk rijk is.

Besluit

Bij een eerste oppervlakkige aanblik lijken de geschilderde personages in het schip van de begijnhofkerk van Sint-Truiden een fraai beeld te geven van de vroeg-16de-eeuwse kleding in de Zuidelijke Nederlanden. Maar een meer gedetailleerde analyse leidt tot een ander inzicht. Al met al geven zowel de Bijbelse taferelen als de voorstellingen van vooral de vrouwelijke heiligen nog een laatmiddeleeuwse indruk. Slechts enkele details in de kleding verwijzen expliciet naar de vernieuwende tendens van het 16de-eeuws kostuum. We wijzen daarbij op de vierkantige decolletés, de wijde mouwen van de vrouwentabbaarden en zowat de hele garderobe van de mannelijke personages.

Het meest opvallend in de schilderijen is het veelvuldige gebruik van wit laken voor de boven- en overkledij. Aan deze voorkeur voor wit kan geen realiteitswaarde toegekend worden. Witte wollen gewaden hoorden niet thuis in het kledingbeeld van de toenmalige burgerij noch van de adel. Alleen monniken en monialen van bepaalde orden droegen pijen of habijten van ongebleekte wol.

Een ander opvallend kenmerk is de weergave van het plooienspel in de lange robes en mantels. Ofwel zijn de plooien heel scherp en lineair, ofwel zijn ze met zware penseelstreken geaccentueerd. In beide gevallen is geen logische behandeling van de plooiënval te bespeuren. Misschien beschikte de kunstenaar niet over goede modellen, misschien bewees hij hier zijn onkunde of onhandigheid, of is in de lomp aandoende 'draperieën' de hand van een slordige en eigenzinnige restaurateur te herkennen.

Tot slot willen we benadrukken dat de kledij van alle voorgestelde mannelijke personages geheel in overeenstemming is met de toen heersende mode. Vooral de haar- en hoofdtooi van de Heilige Hubertus en zijn jachtgezellen kan exemplarisch worden genoemd. Ze vertonen, op heel bescheiden wijze, iets van de exuberante zwier die de breuklijn tussen de middeleeuwen en de nieuwe tijd kenmerkt. De weergave van de kostuums mag dan provinciaal aandoen, en de vele ongerijmdheden in de kleding van heel wat, vooral vrouwelijke, personages mag dan de realiteitswaarde ervan in vraag stellen, het blijft een feit dat het ensemble van de wandschilderingen in Sint-Truiden de bewondering van de bezoeker wekt. En terecht. De kostuumhistoricus kan uit al het voorgestelde leerrijke lessen trekken.

Noten

1. Zie de bijdragen van Anna Bergmans en Marjan Buyle.
2. Een volledige inventaris van de muurschilderingen geeft Bergmans 1998, 330-331.
3. Tournier 1987.
4. Naast algemene werken over de geschiedenis van het kostuum was haar voornaamste bron: de Jonge 1918, 133-169. De hier bedoelde afwijkingen zullen verder ter sprake komen.
5. Van Thienen 1967, 48-49; Madou 1981, 111-122; Madou 1997, 61-68.
6. Dit overkleed wordt ook 'tabbaard' genoemd: de Jonge 1916, 58-67. Het Middelnederlandse woord *scouwe* of 'schoeve' komt van het Duitse *Schaube*. Dit kledingstuk wordt immers 'aangeschoven' en heeft dan ook geen sluiting, zodat het middenvoor openhangt. Zie De Smet 1963, 267; Thiel 1973, 269; Jaritz 1992, 220-221.
7. Hoogstwaarschijnlijk is de 'huyve' van Duitse oorsprong. Zie de Jonge 1918, 142-143; Fink 1963, 70, 129-130.
8. Vair is vel van eekhoorntjes uit het Noorden. De grijze rugjes en witte buikjes worden om en om naast elkaar geplaatst. Dit geeft het kenmerkende gestreepte effect. Meer over vair: Delort 1978, I, 42.
9. Voor de discussie over en de beoordeling van de restauratiewerken van Leegenhoek in Sint-Truiden, zie de bijdrage van Marjan Buyle, en Bergmans 1998, 257-258.
10. Bij die vergelijkende studie was het werk van Der Kinderen Besier 1933 een heel nuttig werkinstrument. Daarnaast werden talrijke tentoonstellingscatalogi over 16de-eeuwse schilder- en tapijtkunst geconsulteerd, en de algemene werken over de kostuumgeschiedenis.
11. Een uitzondering moet gemaakt worden voor de afbeeldingen van Odilia en Ursula die in olieverf werden uitgevoerd. Ze komen verder ter sprake.
12. In wandschilderingen domineert meestal het bruin. Vavra 1996, 193-195 en grafieken 6-7.
13. Onder vele andere voorbeelden zijn hier slechts vermeld: Hans Memling, de donatrices op een buitenluik van het *Johannes-drieluik* (Brugge, Memlingmuseum); Jean Bellegambe, *De heilige Maagd beschermster van de cisterciënzers* (Douai, Musée de la Chartreuse). Opvallend zijn ook de witte mantels van de apostelen op het middenluik van *Het Lam Gods* van Van Eyck (Gent, Sint-Baafskathedraal).
14. De witte habijten van de cisterciënzers zouden een uiting zijn van het zoeken naar licht, het benaderen van de goddelijke perfectie. Het wit was ook een reactie op het zwart van de cluniacenzers. Pastoureau 1989, 33-34. Het wit kan ook een verwijzing zijn naar de evangelieteksten over de Gedaanteverandering waar Christus verschijnt in kleren 'wit als sneeuw'. Pastoureau 1997, 89. Volgens Mattheus 17,3: 'kleren wit als het licht'; volgens Marcus 9, 3: 'en zijn kleren werden blinkend, het wit, zo wit als geen volder op aarde zo wit kan maken'; volgens Lucas, 9, 29 'zijn kleed schitterend wit'. De Bijbelteksten zijn overgenomen uit Van Tichelen 1926.
15. De term leeft nog voort in de naam van het Waddeneiland Schiermonnikoog, het eiland van de grijze monniken. Dit waren cisterciënzers van het klooster Klaarkamp in Friesland die het eiland (het 'oog') bevolkten. Zie <http://www.kustgids.nl/schiermonnikoog/main1.html>, geconsulteerd 27 december 2007.
16. Pastoureau 1989, 9-68; 1997, 68-71; de Mérindol 1989, 201-202.
17. Pastoureau 1997, 69: "C'est pourquoi, dans les sociétés médiévales, il est rare d'être habillé d'un blanc vraiment blanc. (...) Le blanc uni était impossible à obtenir et à stabiliser".
18. Van Werveke 1951, 15; De Poerck 1951, I, 45. Voor meer bijzonderheden over de 'blanche draperie' en over het gebruik ervan, zie De Poerck 1951, I, 205-206. Een soort van wit laken, het zogenaamde 'noirtse witte' zou afkomstig zijn uit Norwich. Zie Dubbe 1993, 438. Van Werveke 1951, 16 brengt ook Norwich als belangrijke exportplaats voor een grove wollen stof, 'worsted' genaamd. Hij noemt er echter geen kleur bij.
19. Een afbeelding van het bleken van linnen sluiers door zwaveldampen is te vinden in: Kühnel 1984, 245. Met veel dank aan Frieda Sorber die dit probleem over 'witte wulle' en wit linnen uitvoerig met mij wilde bespreken.
20. Over de geschiedenis van de restauratie, zie de bijdrage van M. Buyle, en Bergmans 1998, 52-53, 257-258.
21. A. Viane gebruikte deze uitdrukking in het Brugse tijdschrift *Biekorf* als titel voor zijn rubrieken met verklaringen van middeleeuwse woorden en begrippen die hij in de archieven vond.
22. Dit kostuumdetail is vaak te zien op afbeeldingen van heilige vrouwen in Bijbelse taferelen, maar nooit op portretten. Deze 'bourrelet' is wellicht bedoeld om een oosters tintje aan de figuur te geven. Zie Coppens d'Eeckenbrugge 1972, 129 en 143. De auteur maakt onderscheid tussen werkelijk gedragen hoofddeksels en "créations".
23. Boucher 1965, 432: "C'est le chaperon du Moyen Âge réduit à un insigne porté par les magistrats et les universitaires en robes. Il était aussi nommé chausse"; Bernis 1979, 70, pl. 66: "Tambien los letrados, que se distinguieron por la seriedad de sus trajes, usaron este conjunto: el capirote lo llevaban echado sobre los hombros"; Braun 1992, 440 vermeldt bij de iconografische beschrijving van de Heilige Cosmas diens kleding die vervolledigd wordt door "eine Stolaartige, die Schultern umziehende, mit einem Ende herabhängende Binde, Abzeichnendes Doktorwürde". Bekende afbeeldingen van

- dit kledingstuk zijn te zien op onder meer: Rogier van der Weyden, de Heilige Cosmas op de *De Medici-Madonna* (Frankfurt a. M., Städtischen Kunstinstitut und Städtische Galerie); bisschop Jean Chevrot op de dedicatieminiatuur van de *Chroniques de Hainaut* (Brussel, Bibliotheek Albert I, ms. 9242, fol. 1); Geertgen tot Sint Jans (?), profect Jesaja op *De boom van Jesse* (Amsterdam, Rijksmuseum).
24. De termen 'broek van Aristoteles' en 'brak' werden mondeling medegedeeld door Prof. dr. J.K. Steppe. Een literatuurverwijzing naar deze terminologie kon alsnog niet opgespoord worden. Zie ook Madou 1976, 56, nr. 76.
  25. Voornaamste vermeldingen van *epomis* als academische dracht zijn te vinden op: <http://www.kuleuven.be/pr/protocol/toga/inleiding.htm>; op <http://www.encyclopefia.org/robes>: "There were evidently hoods of at least two kinds for masters, sometimes called respectively *caputium* and *epomis*". Zie ook: http://www.blueletterbible.org/tsk_b/Lev/8/7.html: "...*epomis* wich signifie that it was worn on the shoulder". Websites geconsulteerd op 18 december 2007.
  26. Academici met de *epomis* zijn te vinden op 17de-eeuwse portretten afgebeeld in *550 jaar universiteit Leuven* 1976, II, 339-340, nr. 483; 354-355, nr. 505.
  27. Naast vele andere voorbeelden dient hier vooral de kleding van 'De vijf wijze en de vijf dwaze maagden' ter vergelijking. Zie Nieuwdorp 1993, I, 146-147.
  28. Coppens d'Eeckenbrugge 1973, 135-137 rangschikt een soortgelijk hoofddeksel onder *chaperon*.
  29. "Aan haar functie om de slapen te bedekken (tempe: templette) ontleent de templet haar naam, die in het Nederlandsch tot timpelet verbasterd werd": Der Kinderen-Besier 1933, 103-106.
  30. Volgens Tournier 1987, 18, is het een beursje, volgens Rousseau 1926, 33, is het een tangetje.
  31. Zie noot 8.
  32. Het gaat hier om het portret van een dochter van de opdrachtgevers, voorgesteld op de rechtervleugel van de triptiek met de Aanbidding der koningen (Sint-Sulpitiuskerk, Diest) (afbeelding in Extravagant 2005, 174) en om twee portretten, een opdrachtgeefster en haar dochter, op het rechterluik van de triptiek met Anna ten driën met de familie Van Beersel van Heemskerk (Aken, Suermondt-Ludwig Museum) (afbeelding in Van Bueren 1999, 228-230, nr. 83). Twee andere voorbeelden van een vairmanchet konden opgespoord worden in de kalenderbeelden van de maand januari in het Breviarium Mayer van den Bergh (Antwerpen, Museum Mayer van den Bergh, cod.946) en in het da Costagetijdenboek (New York, Pierpont Morgan Library, ms. 399). Beide miniaturen zijn heel gelijkend en stammen uit hetzelfde atelier (afbeeldingen respectievelijk in: Dekeyser 2004, 25, en Smeyers & Van der Stock (eds.) 1997, 39). Een laatste voorbeeld is te zien op de Leuvense uur- en kalenderwijzerplaat op het segment met de maand mei (afbeelding in Smeyers 1997, 75).
  33. De Poerck 1951, 213-214; Munro 1983, 13-70; Pastoureau 1997, 39-43.
  34. Hundsichler 1992, 38.
  35. Koch 1995, 50; Hundsichler 1992, 91-92.
  36. Splitten kwamen in de 16de eeuw voor op het wambuis, de pofbroek en de schoenen van de mannen, maar ook op de mouwen en het lijfje van de vrouwentabbaard. De oorsprong van de splittenmode zou liggen bij de Duitse landsknechten. Zie Der Kinderen-Besier 1933, 54-55; Thiel 1973, 251, 290; Jaritz 1992, 228-229.
  37. Hier is duidelijk geen broek bedoeld. Het kledingstuk geeft door zijn bizarre vorm wel een komisch effect. Gestreepte kledij werd vanaf de 12de-13de eeuw negatief beoordeeld en werkte zelfs discriminerend. Enkel de marginalen (prostituees, narren, jongleurs, beulen en verraders) droegen gestreepte kleren, waardoor ze in de maatschappij onmiddellijk als dusdanig werden herkend. Het valt op dat de brede strepen bij de beul van Agatha alleen voorkomen op de rok van zijn bovenkleed en niet op het lijfje noch op de mouwen. Voor gestreepte kledij, zie Pastoureau 1991, vooral p. 27.
  38. Al vanaf het eerste kwart van de 16de eeuw werd de degen een accessoire van het mannenkostuum. In de tweede helft van de eeuw werd de sierdegen zowel door de adel als door de burgers gedragen. Zie Der Kinderen-Besier 1933, 89; Leloir 1951, 140-143; Thiel 1973, 318.
  39. Mutsen met heel kunstzinnig vervaardigde kwasten waren op het einde van de 15de eeuw heel populair in Duitsland. Zie Madou 1985, 289-290. De muts van de beul is een minder geslaagde uitvoering van, wellicht, een Duits voorbeeld.
  40. De Antwerpse retabels uit het begin van de 16de eeuw tonen een overdaad aan soortgelijke figuren van beulen en soldaten, vooral in de passietaferelen. De artistieke kwaliteit van die figuren is echter veel beter. Zie Nieuwdorp retabels 1993, passim.
  41. Der Kinderen-Besier 1933, 228.
  42. *Brabones*, in het Oudnederlands 'bragoenen', zijn schouderkleppen die de afscheiding tussen het wambuis en de mouwen accentueren. Dit kledingdetail is overgenomen van de Spaanse mode die tussen 1550 en 1600 in heel Europa veel invloed uitoefende. Zie van Thienen 1967, 60.
  43. In de tweede helft van de 16de eeuw ontstond, onder invloed van de Spaanse mode, een scheiding tussen broek en hopen of kousen. De broek, meestal een korte pofbroek, kreeg de naam *haut de chausses* en de hopen werden *bas de chausse* genoemd – daaruit komt het woord 'bas' of kous voort. Deze kousen waren veelal gebreid in zijde of wol. Zie Der Kinderen-Besier 1933, 180-182, 226-229; Boucher 1965, 425; Thiel 1973, 312-316.
  44. Der Kinderen-Besier 1933, 184; Vavra 1992, 43.
  45. Veel varianten van laarzen 'naar den antieke' zijn te zien op de in Antwerpen vervaardigde kunstwerken uit de eerste helft van de 16de eeuw. Het meest gelijkende exemplaar bevindt zich op het passieretabel van Elmp. Zie Madou 1993, 11, afb. 7.
  46. Zie 15de-eeuwse statuten en statuten van 1589, bijlage 2.5 en 2.6.
  47. Statuten van 1589, kapittel 20: *Van het babyt ende cleederen des lichaems*. Zie bijlage 2.6.
  48. De falie is een zwarte sluierdoek door vrouwen als mantel over het hoofd en de schouders gedragen. Hij viel tot op de grond. De falie was het gebruikelijke overkleed voor begijnen en kloosterzusters en was vaak vervaardigd uit fijne serge. De vouwen in dit kledingstuk werden verkregen door speciale 'faliepersen'. Zie Der Kinderen-Besier 1933, 112-115 en notities van diverse auteurs in *Biekerf*, 1932, 1961, 1962.
  49. Het woord 'craeghe' betekende in de eerste helft van de 16de eeuw de gefronste zoom van het hemd. Zie de Jonge 1916, 51.
  50. Volgens M. Buyle zou de tabbaard rood van kleur zijn, maar die bewering is onjuist. Zie *Oude Kunst* 1974, 39, nr. 59.
  51. De rekeningen van Pompeius Occo voor koning Christiaan II van Denemarken, tussen 1520 en 1530, vermelden onder meer *...een stuck fyn armenteers ...tot paltrocken*; ook satijn en fluweel worden als stof voor de paltrokken genoemd. Zie de Jonge 1916, XLVIII-L. Met 'armenteers laken' wordt laken uit Armentières bedoeld. Deze stad kende in de 16de eeuw een bloeiende lakenproductie. Zie Van Werveke 1951, 18.

9. De restauratie en conservatie van de muurschilderingen

Marjan Buyle

De opeenvolgende restauraties van de muurschilderingen van de begijnhofkerk vormen een interessant voorbeeld voor de toch al niet uitvoerig bestudeerde recente restauratiegeschiedenis.¹ De restauratie van Cornelis Leegenhoek in 1934 kwam er pas na een lange aanloop en is een mooie illustratie van de manier waarop restauraties toen werden uitgevoerd: door aan te vullen en te vervullen. [9.1] De tweede restauratie, uitgevoerd onder leiding van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK), illustreert de veranderde opvattingen, waarbij latere toevoegingen grotendeels verwijderd werden en plaats werd ingeruimd voor de oorspronkelijke intenties van de schilder en de natuurlijke veroudering.

De moeizame start van de eerste restauratie: “un véritable cauchemar”

Hoewel de ontdekking van de eerste reeks schilderijen al teruggaat tot 1860 en de Koninklijke Commissie voor Monumenten twee jaar later een plaatsbezoek bracht, werd de eerste restauratie door Cornelis Leegenhoek van Brugge pas uitgevoerd in 1934. Nergens wordt vermeld op welke manier en door wie de schilderijen werden blootgelegd. Waarschijnlijk was dat pastoor Polydoor Daniëls, corresponderend lid van de Koninklijke Commissie, die later in Zepperen ook op de muren zal krabben om de schilderijen te ‘vinden’. De schade die aangebracht werd door dit toen gebruikelijke ‘amateuristische’ blootleggen, waarbij de kalklagen met grote messen en beitels werden afgekap en de beschikking naderhand niet gefixeerd werd, leidde van bij de ontdekking tot ernstige beschadiging van de originelen. Het zal lang duren voor het blootleggen van muurschilderingen beschouwd wordt als een fase in de conservatie-restauratie die moet worden uitgevoerd door gespecialiseerde restaurateurs.² Ook Guillaume Govaerts, de architect die belast was met de restauratie van de begijnhofkerk, nam deel aan het blootleggen van de schilderijen, al vroeg hij wel bescheiden om verdere instructies van de Koninklijke Commissie: (...) *j’ai pu également enlever aisément le crépissage, qui recouvrait la tête de la Ste Vierge mais je voudrais, avant de continuer ce travail, recevoir les instructions de la Commission Royale.*³

In 1862 had Jules Helbig de restauratie van de *acht belangrijkste taferelen* geraamd op 2500 fr.⁴ Er waren er op dat ogenblik veel meer ontdekt, namelijk 26.⁵ De Commissie volgde echter het advies van Helbig niet en wendde zich tot Jean Van der Plaetsen als deskundige. Die was van mening dat de restauratie van de schilderijen te grote technische moeilijkheden zou opleveren vanwege de slechte toestand van de pleisterlagen. Hij meende dat het voldoende was om de tien interessantste te kopiëren.⁶ Dat aantal is al even arbitrair als het vorige en de keuze ervan wordt ook deze keer niet toegelicht. Omdat Van der Plaetsen deze opdracht op de lange baan schoof, koos de commissie uiteindelijk voor Isidoor Verheyden. Hij zou in 1865 tien calques gemaakt hebben onder leiding van zijn leermeester Jean Portaels.

Rond de eeuwwisseling maakte Camille Tulpinck aquarellen van de toen reeds gevonden muurschilderingen. [7.6] Er waren er ondertussen nog vijf andere blootgelegd.⁷ Blijkbaar werden in die tussentijd de schilderijen op de zuidermuur, die in 1861 door Joseph Gérard beschreven waren, opnieuw verborgen, aangezien Tulpinck ze niet aquarelleerde. Ze waren trouwens al in heel slechte bewaringstoestand en moeilijk identificeerbaar bij hun ontdekking. [9.2] In 1926 werd de volledige lijst van de reeks aquarellen van Belgische muurschilderingen gepubliceerd door Henri Rousseau en ze werden ook gefotografeerd door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (de toenmalige ACL – Archives centrales iconographiques d’art national et Laboratoire central des musées de Belgique).⁸ De *relevés* van Tulpinck geven tot in detail de nog aanwezige schildering, de omvang van de lacunes en de juiste kleuren weer. De aquarellen werden ondergebracht in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, waar ze zich nu nog bevinden. Vreemd genoeg werden ze bij de restauratie van 1934 niet gebruikt. Dat blijkt uit de ‘fouten’ die restaurateur Cornelis Leegenhoek maakte bij bepaalde interpretaties van voorstellingen of attributen die op de aquarellen toch duidelijk leesbaar waren. Toen de restauratie van het kerkinterieur een aanvang nam, werden er ten slotte nog zes schilderijen aangetroffen achter meubilair, dat om veiligheidsredenen gedemonteerd en tijdelijk opgeborgen werd op het Speelhof daar vlakbij.

Maar begin 20ste eeuw was er dus nog altijd niets gedaan aan het behoud van de muurschilderingen zelf. In zijn verslag van 1901 vermeldt pastoor Daniëls de muurschilderingen als *très belles et intéressantes au plus haut degré*.⁹ Om de behandeling ervan

[9.1] De restaurateur Cornelis Leegenhoek poseert voor zijn stelling tijdens zijn werk aan de Rozenkrans (PCCE, archiefoto).

[9.2] Aquarel van Camille Tulpinck met voorstelling van de Heilige Gertrudis, ca. 1900 (Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis) en een zeldzame fotografische opname van dezelfde schildering uit 1925, vóór de restauratie van Leegenhoek (copyright IRPA-KIK, Brussel). De schade, zoals het gat midden rechts op de boord, is door Tulpinck in beeld gebracht.

opnieuw op de agenda te plaatsen, vroeg hij een nieuw plaatsbezoek van de Commissie: *Le Comité se permet d'insister pour que la Commission y retourne et avise au plus tôt aux moyens de conserver et de restaurer ces beaux restes d'une si importante décoration polychrome.*

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog belette verdere stappen in dit dossier, en het zou nog tweeëndertig jaar duren vooraleer dezelfde Daniëls het belang en de voortschrijdende degradatie van dit ensemble opnieuw onder de aandacht van de Commissie bracht.¹⁰ De begijnhofkerk, die hij in zijn verslag bestempelde als *un véritable cauchemar pour notre Comité et pour la Commission Royale*, was tot een ruïne vervallen. Polydoor Daniëls maakte zich overigens ook grote zorgen over de inboedel: het meubilair en de kunstwerken. Na lang aandringen besliste de toenmalige eigenares, gravin d'Irumberry de Salaberry, om de inboedel voorlopig onder te brengen in haar kasteel Speelhof, vlak naast het begijnhof. Het was trouwens tijdens deze verplaatsingen dat achter de preekstoel de grote muurschildering van De dood van Maria werd gevonden. Daniëls kondigde in zijn verslag ook de naderende oprichting aan van de vereniging van de Vrienden van het Begijnhof. Het is onder hun impuls dat het jaar daarop eindelijk werd begonnen met de restauratie van de muurschilderingen.

De muurschilderingen van de begijnhofkerk verschenen in de jaren dertig opnieuw op de agenda van de Koninklijke Commissie, waarbij terecht gewezen werd op de noodzaak om eerst het kerkgebouw bouwfysisch aan te pakken, vooraleer te beginnen met de behandeling van de schilderingen. Het commissieverslag van 1933 vermeldt: *Wat de muurschilderingen betreft, de vergelijking met de opnamen bewaard in de koninklijke museums voor kunst en geschiedenis [dit zijn waarschijnlijk de bovengenoemde aquarellen van Tulpinck of de nu verdwenen relevés die Isidoor Verheyden in 1865 maakte]¹¹ laat toe hun gevorderden staat van verval te beoordelen. Al de maatregelen die genomen worden met het oog op het fixeeren der schilderingen, zullen ondoeltreffend zijn zolang de daken niet zullen hersteld zijn.*¹² Het verslag vervolgt met: *De onlangs ontdekte schildering (Dood van Maria) behoort evenmin als de andere, tot de techniek van de frescoschildering. Uitgevoerd op een lichte bepleistering, in 't Vlaamsch 'Kaleije' genaamd, deze schilderingen staan in verband met de werkwijzen waarvan de kaasstof (caséine), de melk, de lijm, het serum enz... het hoofdbestanddeel uitmaken.*¹³

De gedreven kanunnik Boes, voorzitter van de intussen opgerichte vzw Vrienden van het Begijnhof van Sint-Truiden, verzoekt om subsidies voor de restauratie van de kerk in zijn brief van 4 juli 1934 aan de minister van Wetenschappen en Kunsten Victor Maistriau. Hij voert onder andere als argument aan dat *de muren en bijzonder de peilers zijn versierd met een dertigtal gehistorieerde fresco's (14de, 15de en 16de eeuw), die door hun artistieke waarde en hun gaafheid, volgens het oordeel van deskundigen, de schoonsten zijn van gansch het land.*¹⁴

De restauratie in 1934 door Cornelis Leegenhoek

Architect Guillaume Govaerts was al als ontwerper voor de restauratie van het kerkgebouw aangesteld, toen een beroep werd gedaan op Cornelis Leegenhoek uit Brugge om de schilderingen te fixeren en te herstellen. [9.1. en 9.3] De keuze van de uitvoerder lag voor de hand. Deze 'kunstschilder-restaurateur' had immers van 1933 tot begin 1934 in de Sint-Genovevakerk van het nabijgelegen Zepperen gewerkt aan de muur- en gewelfschilderingen van het noordtransept.¹⁵ Op het ogenblik dat Leegenhoek begon, was het grootste deel van de nu bekende schilderingen al ontdekt, min of meer blootgelegd en daardoor aan de lucht blootgesteld zonder enige fixatie – en dat al meer dan zeventig jaar. De schilderingen bevonden zich dus ongetwijfeld in totaal verpoederde toestand. Toch voerde Leegenhoek zijn opdracht opvallend snel uit: tussen juli en oktober restaureerde hij achttien muurschilderingen! Er is nergens sprake van helpers, maar we weten dat hij in Zepperen samenwerkte met zijn zoon.¹⁶

De werkwijze van Leegenhoek

We kunnen alleen maar gissen naar de werkwijze en de producten die Leegenhoek gebruikte in de begijnhofkerk van Sint-Truiden. Over zijn werkwijze in de Sint-Genovevakerk in Zepperen zijn we beter geïnformeerd,¹⁷ omdat dit een parochiekerk is met bewaarde kerkarchieven. We kunnen gerust aannemen dat hij in datzelfde jaar dezelfde methodes en producten gebruikte in Sint-Truiden. Om de pleisterlaag te hechten gebruikte hij in Zepperen de volgende techniek: *à injecter de la cire liquide dans les crevasses du mortier, puis à presser les parties au moyen d'une surface plane.* Die was drong echter door de mortellaag heen, tot de beschilderde laag, en daardoor werden de kleuren plaatselijk verzadigd. Om dit ongelijkmatige resultaat weg te werken, bleek het dus nodig om het hele oppervlak met was te behandelen en zo een harmonisering van alle partijen te verkrijgen.

Op de gewelven van Zepperen was de lichtgrijze achtergrond systematisch gesausd met een oliehoudende overschildering. Alleen de gewelfzwikken waren daar met was ingestreken. In het kerkarchief en het archief van de Koninklijke Commissie is er voor Zepperen sprake van bijenwas, opgelost in terpentijn met een beetje spijkolie (*huile d'aspic*). Daar werd de was dus blijkbaar niet warm aangebracht, maar verdund en uitgestreken met de borstel. De te verwachten vergeling en verkleuring van de terpentijn werden echter niet vastgesteld. Wellicht voegde Leegenhoek paraffine of white spirit toe, of een zeep van was? Het is ook mogelijk dat er verwarring is door het woord 'terpentijn': terpentina was namelijk een handelsmerk van white spirit. Er werd maar op één plaats een wasdepot teruggevonden achter de bepleistering. Het onderzoek van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium naar mogelijke harsen of andere toeslagen leverde geen resultaat op.

Het in de was zetten van muurschilderingen om ze te fixeren en 'op te frissen' was in die periode courant. De ACL (vanaf 1956 het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium) schreef in de

jaren veertig de zogenaamde *mélange 4-3-2* voor, respectievelijk vier delen was, drie delen paraffine en twee delen hars, dat alles opgewarmd en opgelost in terpentijn. Het mengsel 4-3-2 moest aangebracht worden op de schildering en daarna werd de muur verwarmd om de was in de diepte te doen doordringen: met acht infraroodlampen (voor een schildering van amper 1,30 op 0,70 m) op 95°C om 12.00 uur en van 14.00 tot 19.00 uur op 115°C, waarna hetzelfde mengsel nog eens werd aangebracht. Daarna volgde een behandeling om de overvloedige was op het oppervlak weg te nemen. Tot slot werd na twee weken een laatste laag was aangebracht, deze keer sterk verdund.¹⁸

In een ander dossier van 1955, bijna twintig jaar later, werd nog steeds gekozen voor gelijksoortige mengsels: voor de behandeling van de schilderingen in de refter van de Sint-Baafsabdij was het oorspronkelijke recept geëvolueerd naar een mengsel van was (zes delen) en elemi (één deel), gevolgd door een tweede behandeling van was met damar. Opvallend is de hoeveelheid die wordt gebezigd: 7 kg was-elemi voor amper 14 m² schildering en dan nog eens $\frac{3}{4}$ kg was en damar.¹⁹

Dit lijkt dus jarenlang de doorsneebehandeling te zijn geweest voor het fixeren en opfrissen van muurschilderingen, hoewel Daniel Thompson hier in 1936 al tegen fulmineerde.²⁰ Zijn belangrijkste bezwaar was dat “deze manie van onze generatie” het normale uitzicht van muurschilderingen wijzigde. In Italië werden muurschilderingen al met was behandeld vanaf 1844 en deze werkwijze werd ‘officieel’ voorgeschreven in de restauratiehandboeken van Giovanni Secco Suardo en van Ullisse Forni.²¹ Ook in Engelse handboeken kwam ze voor als courante behandeling vanaf 1870.²²

De keuze van was voor de behandeling van muurschilderingen had ook te maken met een foutief identificeren van de vermeende schildertechniek: zo werd bijvoorbeeld aangenomen dat de fresco's van Berzé-la-Ville in Bourgondië lijmschilderingen met wasvernissen waren. En die van Hardham in Sussex, toevallig ook echte fresco's, werden geïdentificeerd als tempera met olie.²³ Vanuit dat oogpunt werd aanvankelijk geprobeerd om de schilderingen te fixeren met twee lagen vernis, maar dat bleek niet afdoende en al snel werd geëxperimenteerd met washarsmengsels. In de jaren dertig werd deze wasbehandeling ‘verbeterd’ door een warmtebehandeling. Pas vanaf de jaren vijftig bleek de vernielende werking van deze wasbehandelingen, die vooral in combinatie met vochtproblemen nefast waren. Bovendien werd het uitzicht van de schilderingen sterk beïnvloed, omdat de waslaag vuil aantrok en de kleuren veranderde.

Leeghenhoek werkte de schilderingen bij zonder ze vooraf te reinigen. Dat resulteerde in een donkerder en minder zuiver kleurenpalet dan het oorspronkelijke. De composities werden in hun geheel opgefrist en bijgevuld. Waar de oude pleisterlaag nog aanwezig was, maar de verflaag quasi verdwenen, zoals op het Rozenkranstaferaal, vulde hij de voorstellingen aan. Waar ook de oude pleisterlaag ontbrak, verving hij die door een nieuwe harde gipspleister. Daarop completeerde hij de schilderingen. Wellicht als laatste operatie kregen de schilderingen een volledige

opfrisbeurt, waar hij zich beperkte tot het licht oversausen van sommige kleurpartijen, het benadrukken van wat vervaagd was (vooral in de aangezichten) en het licht aanvullen van ontbrekende delen, zoals in de omkaderingen.

De toenmalige perceptie van de restauratie van Leeghenhoek

In de archieven van de Commissie zijn twee brieven bewaard met contradictorische beoordelingen.²⁴ De ene is uiterst positief over de uitgevoerde behandeling, terwijl de andere ronduit vernietigend is. Architect Govaerts, als verslaggever van een delegatie die de werkzaamheden bezocht, meldt op 5 september 1934 aan de Commissie: (...) *De delegatie heeft geconstateerd dat de renovatie van de muurschilderingen gedaan is met de grootste zorg, zonder één enkele toevoeging of retouche, door de schilder-restaurateur Leeghenhoek van Brugge (...)*. Maar de brief van een particulier op 17 augustus 1934 is van een heel andere teneur: (...) *Wat er overblijft van de oude fresco's is prachtig en indrukwekkend. Bijna uitgewiste trekken spreken tot de verbeelding en retoucheren is dan ook nauwelijks vereist. Wat hier gebeurt is echter wraakroepend. Men hermaakt wat bijna verdwenen is en doet wat nog bestaat heropleven. Alle omtreklijnen worden benadrukt (...)* Indien het mogelijk is, doe dan deze slechte kunstenaar ophouden opdat men later niet alles wat hij nu doet zal moeten ongedaan maken.

De huidige perceptie van de restauratie van Leeghenhoek

Restauratie was in de jaren dertig geen volwaardig apart beroep, maar werd uitgeoefend door kunstschilders. Kenmerkend voor de restauratie door Cornelis Leeghenhoek zijn: het gebruik van gipspleister voor de opvullingen, het retoucheren in olieverf, en het aanbrengen van een vette bescherm laag (mengsel van paraffine en/of was) die diende om de schilderingen ‘op te frissen’. Zijn werkmethode kaderen in de toenmalige opvattingen over wat verwacht werd van een restauratie: de voorstellingen zodanig behandelen dat ze weer compleet en genietbaar waren. Het is geenszins de bedoeling om de restauratie van Leeghenhoek denigrerend of arrogant te beoordelen. Binnen de tijdsgeest en volgens de opvattingen en met de technieken en producten die toen voorhanden waren, voerde hij hier zijn opdracht uit. [9.3]

Één en ander had natuurlijk wel consequenties voor de latere bewaringstoestand. Het opvullen van de ontbrekende bepleistering veroorzaakte immers na verloop van tijd opstuwingen van de originele pleisterlaag, omdat de opvulling rigider en harder was dan de oorspronkelijke kalkbepleistering. De opvullingen werden ook niet netjes binnen de aanwezige lacune geplaatst, maar liepen altijd een beetje over de randen, waarbij origineel pleisterwerk verborgen werd. De picturale retouches werden uitgevoerd zoals toen gebruikelijk was: zonder voorafgaande reiniging van het origineel en met de bedoeling de ‘voorstelling’ te vervolledigen. Omdat er geen reiniging werd uitgevoerd, baseerde de aanvulling zich op vervuilde en gedegradeerde tinten. Net zoals bij de

opvullingen in de pleisterlaag, overschreed de restaurateur ook bij het retoucheren de eigenlijke afmetingen van de lacunes en schilderde gedeeltelijk over het origineel heen. De meeste toevoegingen van Leegenhoek waren echter vooral gericht op het aanvullen van ontbrekende of zwaar lacunaire delen en in mindere mate op het verfraaien van het bewaarde materiaal.

De fixeerprouducten die toen gebruikt werden, trokken stof en vuil aan, wat leidde tot een algemene verdonkering en verkleuring op langere termijn. Restauraties uit die periode gingen meestal niet gepaard met veel geschreven, getekende of gefotografeerde documentatie en publicatie. Daardoor blijven veel vragen over de toenmalige producten en technieken onbeantwoord. Het fixeermiddel van Leegenhoek zou nu uiteraard niet meer gebruikt worden om verschillende redenen: het wijzigt het matte aspect van de temperaschilderingen, het veroudert slecht, en trekt vuil aan. Maar we moeten ook toegeven dat muurschilderingen die in de tweede helft van de 19de eeuw en in de eerste helft van de 20ste eeuw ontdekt werden en toen niet gefixeerd werden, nu totaal verloren zijn. Dat zien we bijvoorbeeld in de Sint-Waltrudiskerk in Herentals. Een voorstelling van het Heilig Sacrament, een heilige martelares en de Heilige Cornelius werd begin 20ste eeuw blootgelegd en door Tulpinck gekopieerd op een aquarel, maar de schildering werd niet gefixeerd. Nu is ze nog nauwelijks leesbaar bewaard en verborgen achter een schilderij.²⁵ De volgens de huidige normen inadequate fixeermiddelen hebben uiteindelijk toch veel schilderijen gered van de ondergang en hebben in se geen beschadigingen aan de schildering zelf toegebracht. Ze moesten wel verwijderd worden met zware solventen, zoals carboontetrachloruur, mierenzuur en chlorotheen.

Leegenhoek heeft het tafereel met de voorstelling van de Vera-icoon²⁶ niet aangeraakt, waarschijnlijk omdat hij (of zijn opdrachtgevers) deze schildering te belangrijk vond. Op deze voorstelling werden nergens sporen van fixeermiddelen of retouches teruggevonden. Leegenhoek beperkte zich hier, voorbeeldig voor zijn tijd, tot een nauwkeurige reconstructie op paneel.²⁷ Op een oude foto, genomen tijdens een beeldtentoonstelling in de kerk, is de toenmalige opstelling zichtbaar: rond de originele, niet geresatureerde schildering was een houten kader aangebracht, waarbij de reconstructie van Leegenhoek opengeklapt als een soort tweeluik werd voorgesteld. Vermits hij op zijn reconstructie de beide weliswaar moeilijk leesbare “zijluiken” niet afbeeldt, is die smaller dan de originele schildering. Om dit verschil bij te passen werd links een houten plank toegevoegd. Deze inscenering had twee opstellingen: opengeklapt als een soort retabel, waarbij de toeschouwer zowel het origineel als de reconstructie kon bekijken; en dichtgeklapt, waarbij er niets zichtbaar was. Op die manier werd het fragiele origineel beschermd, zoals eertijds ook de retabels meestal gesloten waren. Anderzijds had de toenmalige toeschouwer wellicht ook problemen met de permanente zichtbaarheid van een dergelijke lacunaire, niet behandelde schildering? [9.5]

Het archief van de provincie Limburg bewaart drie zwart-witfoto's van Leegenhoek tijdens de werkzaamheden. [9.1, 9.3, 10.6] Op basis van deze visuele getuigen kunnen we een en ander leren. Zo

[9.3] Cornelis Leegenhoek bij het opwarmen van zijn fixeermengsel (?) (PCCE, archiefphoto).

bleken de werkomstandigheden in het interbellum allesbehalve ideaal of comfortabel voor de uitvoerder. De werksteigers lijken ineengeflanst uit een aantal ladders met een wankel uitbouw, en voor het werken aan de muren werden grote stukken kerkmeubilair of plinten met een soort tafel opeengestapeld. De verlichting bestond uit lange elektriciteitsdraden aan een driehoekige constructie waarop een lange lamp lijkt vastgesjord. De vloer is bezaaid met afgekapte pleisterwerk, bergen losse planken en andere rommel. Er is een vuurpotje te zien waarop Leegenhoek iets opwarmt. Het kan bezwaarlijk zijn koffie zijn, dus het lijkt aannemelijk dat hij in het zwarte keteltje zijn restauratieproducten opwarmt – het wasmengsel misschien? Van het rozenkrans tafereel is te zien dat het middendeel zwaar beschadigd is. Ook de tafereelen rondom, met de rozenkransboord, vertonen veel lacunes. Van de twee tafereelen links van dat venster schiet weinig over. Die werden

[9.4] Kroning van Maria door de Heilige Drievuldigheid: achtereenvolgens de aquarel van Tulpinck uit ca. 1900 (Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis), de toestand van de schildering na de restauratie door Leegenhoek (copyright IRPA-KIK, Brussel, foto Paul Coninx) en na de restauratie door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

door Leegenhoek bijgewerkt en aangevuld. Op de foto is te zien dat de muren toen al gedeeltelijk gedecapeerd waren. Ten slotte leek Leegenhoek constant pijp te roken, ook als hij aan het schilderen was, of in elk geval telkens als hij poseerde voor de werkfoto's.

De wondere persoonsverandering van de apostelen

Toen Joseph Gérard in 1861 de toen zichtbare muurschilderingen beschreef, waren de apostelfiguren in de koorapsis blijkbaar nog niet ontdekt.²⁸ Dat is overigens niet verwonderlijk. Ze bevonden zich op een moeilijk bereikbare plaats achter het latere barokaltaar. Henri Rousseau vermeldt in zijn lijst van de aquarellen van Tulpinck: *Trois apôtres: Saint Pierre, Saint Paul, Saint Jacques XIVe siècle*.²⁹ [9.6] Ze zijn ook herkenbaar aan respectievelijk de sleutel (Petrus), het zwaard (Paulus) en de pelgrimsstaf (Jacobus de Meerdere). Na de restauratie van Leegenhoek zien ze er niet alleen heel anders uit, ook hun attributen zijn veranderd. We zouden kunnen aannemen dat Tulpinck niet nauwgezet heeft weergegeven wat er te zien was, maar die hypothese lijkt niet houdbaar. De door Tulpinck weergegeven figuren passen immers volledig in de stijl van deze afbeeldingen. De plooien vallen zwaar en elegant neer en de

apostelen hebben de juiste fysionomie: Petrus met een korte krulbaard, Paulus met een bijna kaal hoofd en Jacobus als de broeder van Jezus met hetzelfde half lange haar en een baard. Met hun bijna dansende blote voeten staan ze op een heuveltje boven op de pilasters, die aan weerskanten met architectuurpolychromie in de vorm van een vairimitatie versierd zijn.³⁰

In 1935 sprak architect Govaerts in een lezing in Hasselt over de restauratie van Leegenhoek en hij vermeldde de schilderingen van “les deux apôtres Pierre et Paul (14e siècle), de l’apôtre Jean (...)”.³¹ Na de interventie van Leegenhoek zien we inderdaad van links naar rechts de apostelen Johannes, Petrus en Paulus. Petrus, die een pand van zijn mantel in de hand hield en naar zijn sleutel wees, is nu Johannes geworden, die naar zijn kelk wijst en plots baardloos is. Paulus met het zwaard draagt nu de sleutel van Petrus. En Jacobus met de pelgrimsstaf heeft nu een zwaard in de hand. De plooien zijn hoekiger en onlogisch geworden, de heuveltjes onderaan zijn verdwenen en de apostelen hebben nu opvallend zware voeten.

Om alles nog wat ingewikkelder te maken, werden deze drie personages blijkbaar al vroeger bijgewerkt. Tijdens de restauratie werden op de gewaden sporen van groene verf gevonden, identiek aan de groene verf waarmee Odilia's kleed geschilderd is.

De toevoegingen van Leegenhoek zijn hier zwaarder en ingrijpender dan op de rest van de schilderijen. Dergelijke drastische veranderingen in de iconografie zijn elders in de kerk niet aanwijsbaar. Waren de attributen zo erg vergaan dat hij ze niet duidelijk kon lezen? Was hij gehinderd door de moeilijke plaatsing en een waarschijnlijk ongemakkelijke stelling en positie? Ging hij ervan uit dat er oorspronkelijk maar drie apostelen stonden en dat het dan wel de drie belangrijkste zouden zijn: Petrus, Paulus en Johannes? Het is in elk geval een op zijn minst merkwaardige gedaanteverwisseling.

De restauratie door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium en losse medewerkers van 1972-1974 en april 1982

Start van de werkzaamheden

Als aanzet tot de werkzaamheden werd een dossier geopend bij het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium op 22 maart 1971.³² De bestendige Deputatie Limburg en het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium ondertekenden een overeenkomst voor de uitvoering van de restauratie op 19 juni 1972. [9.7] Na een fotografische documentatie in opdracht van de

provincie, begon de eigenlijke behandeling met vooronderzoeken op 25 juli 1972 en met lange lijsten analyses (vocht- en temperatuurmetingen). Twee stalen van verfmonsters werden geanalyseerd en lieten zien dat de schildering uit twee lagen bestond, namelijk een witte preparatie op basis van calciumcarbonaat en daarop een korrelig vermijloen (rood) met een waterig bindmiddel. De begrenzing tussen deze twee lagen was heel duidelijk, zodat er zeker geen sprake kon zijn van een frescotechniek, maar wel van een temperatechniek met waterig bindmiddel. Het staal werd genomen op de *rosace à droite de l'autel principal*, dat wil zeggen een van de wijdingskruisen in het koor, die tot de oudste beschildering van de kerk behoren.³³

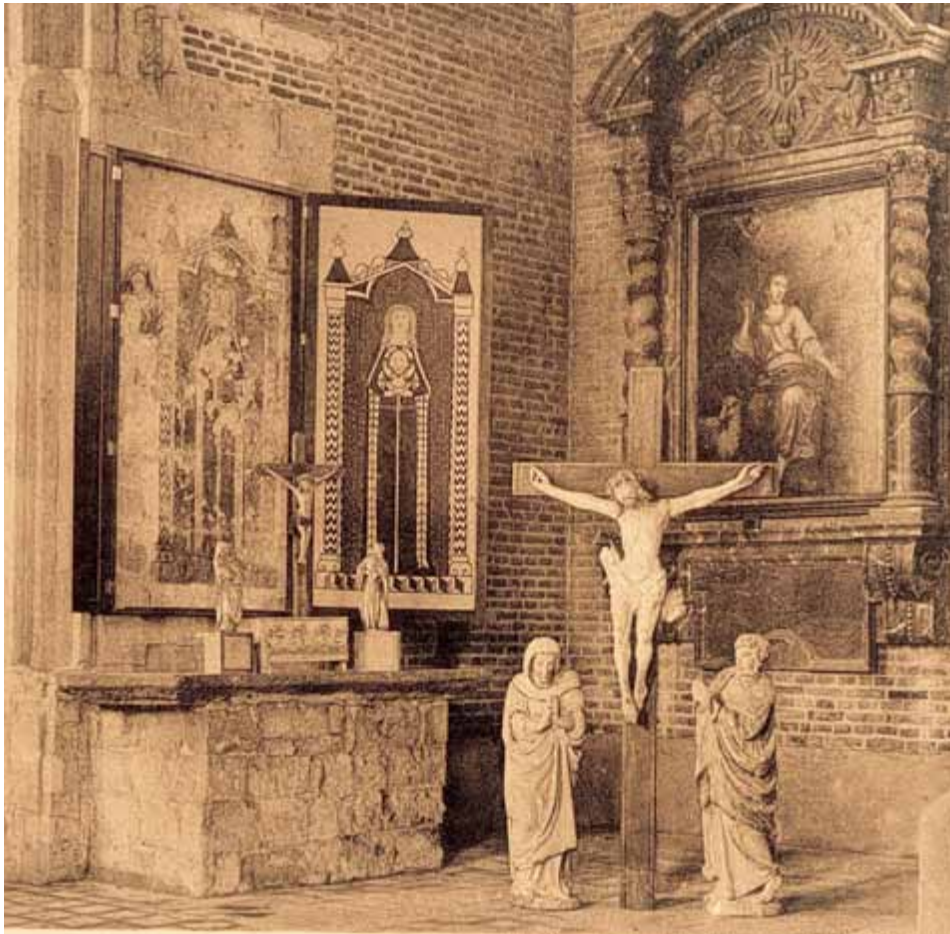
De eerste ploeg bestond uit Michel Savko, die de werkzaamheden leidde, en Alma Van der Pas uit het muurschilderingenatelier, aangevuld met personeel van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium uit andere ateliers, namelijk Willem Stillaert, B. Eloy en Marcel Bosquet. Ook Tine Stijnen werd als losse medewerker aangetrokken. Zij werkten met hun zessen van 1 juni tot 31 juli 1972 in de begijnhofkerk.

Voor de beschrijving van de muurschilderingen werd een beroep gedaan op de heer Heynen, archivaris van de Vrienden van het Begijnhof en stadsarchivaris met pensioen. Enkele identificaties van "De Fresco's" (sic) zijn afwijkend. Wat door kanunnik Boes – terecht – *het H. Aanschijs* wordt genoemd, verscheen onder de benaming *Salvator Mundi*. De *H. Herlindis* werd doorgestreep en vervangen door *H. Amalberga* (nu Elisabeth van Hongarije). De *H. Quirinus* werd door Heynen als de *H. Piatius* geïdentificeerd, één van de cefaloforen (de heilige hoofd dragers, die na hun dood door onthoofding met hun hoofd rondliepen, doorgaans om de plaats aan te duiden waar ze wilden begraven worden of waar een kerk moest worden gebouwd). En tot slot wordt de *Intercessio* niet als zodanig herkend.

Restauratieopvattingen

Als restauratieopvatting werd gehanteerd: *Het doel van de behandeling is de beschadigde schilderijen redden door alles te behouden wat van de oorspronkelijke structuur van het werk overblijft. Het principe is dat de schilderijen een versiering moeten blijven voor het gebouw waarin ze zich bevinden.*³⁴

De reiniging was gericht op de verwijdering van alle toegevoegde elementen die storend waren voor de dimensie die de kunstenaar en de natuurlijke veroudering aan de schilderijen hadden gegeven. In het restauratiedossier van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium wordt de werkwijze beschreven als volgt: "zouten mechanisch verwijderen, daarna bevochtigen met wattenprop; oppervlakkig vuil verwijderen met penseel, behalve als de verf verpoederd is; bevochtigen met sproeier (water en ethylalcohol), doppen met natte watten; pulverige delen fixeren met polyvinylalcohol aan 2,5 tot maximum 5% met penseel; opstuwingen en schilfers fixeren met verdunde primal; pleisterlaag hechten met polyvinylacetaat (1 ml) met water (1 ml) en krijt; resten olieverfschildering reinigen en wachten; grote lacunes opvullen met ½ volume kalk en 1 volume zand".³⁵

[9.5] De voorstelling van de Vera-icoon werd door Leegenhoek niet gerestaureerd. Hij maakte een reconstructie van het middenpaneel, die werd opgenomen in een encensering met openklappend zijluik. De reconstructie is vrij secuur uitgevoerd, al laat Leegenhoek de beide originele “zijluiken” buiten beschouwing (PCCE, archiefphoto en Eddy Daniëls, 2007).

Organisatie

Op 30 mei 1973 sloot gouverneur Albert Claessen in naam van de Bestendige Deputatie Limburg een contract af met directeur René Sneyers van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. Daaruit blijkt dat de tweede restauratiecampagne gericht was op: het verwijderen van de cementvoegen rond de schilderijen, de fixatie van de bepleistering en de muurschilderingen, de feitelijke restauratie, het opstellen van een restauratieverslag, en advisering over de verwarmings- en de verlichtingsproblematiek.

Van juni tot september 1973 werkte Michel Savko met een ploeg van elf: Marcel Bosquet, de heer Benon, mevrouw Benon, Marjan Buyle, B. Eloy, Albert Henrion, Jacques Spitaels, Tine Stijnen, Willem Stillaert, Erik Van Straelen en Francis Witters. Na deze campagne waren veertien schilderijen behandeld, veertien andere gedeeltelijk, zeven nog niet en één was afgenomen (de Hemelvaart op de muur, vanwege onoplosbare vocht- en zoutproblemen). Deze campagne was bedoeld als opleiding voor een grotere groep mensen die van buiten het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium werden aangetrokken.

In 1974, van juni tot september, werkte een ploeg van tien mensen onder leiding van Michel Savko de aangevatte conservatiebehandeling verder af. Die behandeling bestond uit het hechten van de verflaag waar nodig, het verwijderen van de pleisteren invullingen, het hechten van losgekomen bepleistering, het wegnemen van de overschilderingen waar nodig, het wegnemen van de beschermklaag van 1934, het reinigen van de originele verflaag, en het reinigen van de originele bepleistering rondom de taferelen. Het geschatte budget voor deze restauratiefase bedroeg 755.318 Belgische frank.

Uitvoeringstechniek en gebruikte producten

Het fixeren van de oudste schilderijen werd uitgevoerd met een oplossing van 300 ml ethylalcohol, 300 ml water en 150 ml primal, en het reinigen met chlorotheen. Als beschermklaag werd paraloid à 3 % in toluene op de hele oppervlakte aangebracht. De vroeg-16de-eeuwse schilderijen, die bedekt waren met een dikke vervuilde beschermklaag, konden alleen gereinigd worden met zware oplosmiddelen: chlorotheen, carboontetrachloor en

[9.6] De apostelen in het koor. Tulpinck aquarelleert respectievelijk Petrus met de sleutel, Paulus met het zwaard en Jacobus de Meerdere met pelgrimsstaf (Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis). Na de restauratie door Leegenhoek zijn dit respectievelijk Johannes met de kelk, Petrus met de sleutel en Paulus met het zwaard geworden (copyright IRPA-KIK, Brussel).

[9.7] Gezicht op het schip in 1972 tijdens de restauratie door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. De muren en bogen zijn nog gedecapeerd (copyright IRPA-KIK, Brussel, M.103010).

mierenzuur voor hardnekkige vervuiling. Voor het hechten van de pleisterlaag werd kalkcaseïnaat of verdunde polyvinylacetaat geïnjecteerd. De verflaag werd gefixeerd met polyvinylalcohol en het geheel werd ook hier beschermd met een laag acrylhars (paraloid B72).

Na een plaatsbezoek op 13 september 1974 drong René Sneyers in een brief aan Clemens Guido De Dijn aan op minimale interventies en op degelijk onderhoud, in plaats van “radikale, vernuftige, dure maar ontaardende ingrepen”. Hij argumenteert dit als volgt: “We staan hier niet voor een monument van grote architectonische waarde maar voor een getuige uit het verleden, die bekoort door de ontelbare sporen tijds aantasting, wat trouwens de authenticiteit aantoonst. Laat ons er geen techniciteitsdemonstratie van maken, die voor onze nakomelingen niet meer waarde zal hebben dan de neogotische spoorwegstations en postkantoren voor ons hebben.”³⁶

De eindafwerking, oorspronkelijk voorzien voor 1974-1975, liet heel lang op zich wachten, onder andere door gezondheidsproblemen van Michel Savko en door het inkasten van de schilderijen tijdens de binnenrestauratie van de kerk. Uiteindelijk werd de retouchering pas vanaf 19 april 1982 uitgevoerd. Die laatste fase bestond uit een lichte reiniging, kleine retouches en de definitieve presentatie. Ze werd uitgevoerd, onder leiding van Savko, door Isabelle Henricot-Hennebert, Ablena Mazakowa en Erik Van Straelen. Van Straelen was de enige medewerker die ook bij de vorige campagnes betrokken was, wat de homogeniteit

in de uitvoering van de volledige restauratie niet echt ten goede kwam. Voor deze werkzaamheden waren maar drie weken voorzien. Ondanks het inkasten was er schade aan verschillende schilderijen door: algemene vervuiling en stofafzetting, krassen en beschadigingen aan de hoeken, begin van afschilferingen op de voorstellingen van de Heilige Ursula en de Heilige Odilia, luchtzakken in de pleisterlaag (door werkzaamheden aan de kerk en aan de vloer), en moedwillige beschadiging door achteloos inkerven van cijfers en tekens.³⁷

Evaluatie van de restauratie

Om de schilderijen te ontdoen van de donkerbruine dikke en klevende beschermlaag die Leegenhoek had aangebracht, moesten zware solventen en zuren worden ingezet: carboontetrachloruur, chlorotheen, mierenzuur. Dat gebeurde zonder inachtneming van de nu geldende gezondheidsvoorschriften, waarbij voor zulk werk maskers, beschermkledij en ventilatie moeten worden voorzien.

Op sommige schilderijen werd een kleine getuige bewaard van de toestand vóór de restauratie (met de vuile waslaag). Dat is nog te zien op de boord van de voorstelling van de Heilige Genoveva³⁸ [9.8] en op het lichaam van de Heilige Agatha op het tafereel van haar marteling [8.10]. Zo kan in de toekomst verder onderzoek worden gedaan naar de aard van het door Leegenhoek gebruikte fixeermiddel.

De lacune-invullingen met kalkmortel werden uitgevoerd op enkele millimeters onder het niveau. Volgens Savko zou dit een niveau onder de schildering creëren en zo de aandacht ervan afleiden. Van die techniek van invulling werd later afgestapt, omdat bleek dat de randen van die invullingen na verloop van tijd zwart werden door stof- en vuilafzetting.

De overschilderingen van Leegenhoek, die zich boven nog bewaarde originele schildering bevonden, werden systematisch verwijderd, zelfs als daaronder een enigszins gehavende schildering tevoorschijn kwam. [9.9] Zijn toevoegingen op oude pleisterlagen daarentegen, op zones waar de oude composities zo goed als verdwenen waren zoals op het Rozenkranstafereel, werden wel bewaard. Wat tenslotte Leegenhoek's toevoegingen op nieuwe gipspleister betreft, werd de keuze per schildering en zelfs per onderdeel van de schildering gemaakt op vrij pragmatische wijze en na discussie met de diverse uitvoerders. Soms werd na evaluatie beslist dat het verwijderen de eenheid van de voorstelling in gevaar zou brengen. Dit was onder meer het geval bij het hoofd en het kleed van de apostelen voor het bed van de Dood van Maria. Deze details werden bewaard, terwijl de rest van Leegenhoek's overschilderingen op dat tafereel verwijderd werd en neutraal ingevuld met ongekleurde mortel. [9.10] De linkerbovenhoek van het Bezoek van Maria aan haar nicht Elisabeth werd eveneens verwijderd, omdat deze beschadiging te wijten was aan de latere installatie van de orgeltribune erboven. Dit was dus een lacune, die door de bezoeker onmiddellijk begrepen wordt. De grote linkerbovenhoek bij de Martelingen van de Heilige Agatha werd ook ter plaatse gelaten omwille van zijn afmetingen en het niet storend karakter van de discrete aanvulling door Leegenhoek.

[9.8] Alle schilderijen, behalve de Vera-icoon en de apostelen in het koor, werden door Leegenhoek ingestreken met een dikke laag fixeewas. Bij de restauratie door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium werd een getuige van deze laag bewaard links op de omkadering van de Heilige Goedele van Brussel of Genoveva van Parijs (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

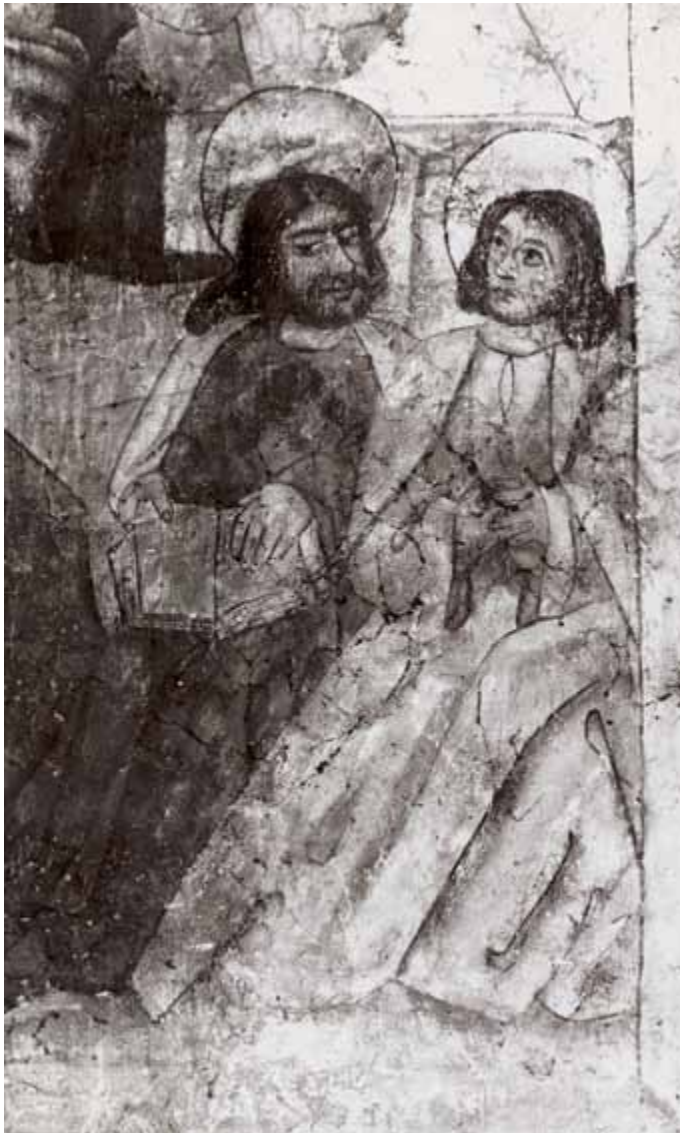

[9.9] Leegenhoek wijzigde sommige details van de kledij (omdat hij ze niet kende of niet meer kon identificeren?) bij de Opgang van Maria naar de tempel: de muts van Joachim werd een tulband (copyright IRPA-KIK, Brussel, A36894, 1943). Tijdens de restauratie door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium werd deze overschildering verwijderd (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Bij de Kroning van Maria door de Heilige Drievuldigheid is iets vreemds aan de hand. [9.4] Tulpinck toont een gave schildering met een erdoek vol bloemen in sjabloondecoratie. Bovenaan vijf musicerende engelen met witte gewaden die het tafereel omkransen. Na de behandeling van Leegenhoek verschijnen er plots drie extra engelen in rode gewaden in de middelste bovenboog, alsook een engel die achter Maria staat. De sjabloonbloemen zijn verdwenen en het erdoek vertoont een bovenboord en zware doorhangende plooiën. Dat Leegenhoek deze engelen zou bijgeschilderd hebben, is mogelijk maar niet waarschijnlijk. Het behoort ook niet echt tot zijn werkwijze. Hij schildert ruimschoots bij op plaatsen waar het origineel verdwenen is en waar hij een nieuwe gipspleister heeft gezet. Hij schildert ook zonder veel scrupules bij op de oude pleisterlaag, wanneer het origineel nagenoeg verdwenen is. En over het algemeen verfraait en 'verfrist' hij de volledige voorstelling, maar het bijvoegen van niet bestaande figuren, en dit zelfs op twee plaatsen, is vrij ongebruikelijk. Er zijn twee mogelijke hypothesen: ofwel is de aquarel van Tulpinck niet correct, en waren er hier ook restanten van een (16de-eeuwse?) overschildering zoals die eveneens bestond op de Annunciatie [9.11, 9.12]; ofwel ging Leegenhoek hier zijn boekje te buiten door het fantaseren van een paar engelen, die overigens de compositie eerder verstoorden dan verfraaiden.

Documentatie en publicatie van deze toch belangrijke werkzaamheden zijn summier of onbestaand. Van documentatie tijdens de werkzaamheden is in het dossier van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium bijna niets terug te vinden.³⁹ Dit

dossier is vooral een administratief dossier met correspondentiestukken. Voor en na de restauratie werd een uitvoerige fotografische documentatie gemaakt, maar tijdens de werkzaamheden werd niets fotografisch vastgelegd. Ook de publicatie over de restauratie bleef summier. Achteraan in het Bulletin van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, waar alle werkzaamheden worden voorgesteld, vermeldde Savko in een korte nota: *41 panneaux du XIIIe au XVIe siècle, couvrant le chœur ainsi que les parois des bas-côtés et les piliers de la nef, représentant des saints personnages de nos régions et quelques scènes de la Vie de la Vierge. La plus grande part de notre énergie dans ce secteur a été consacrée, en 1972 et 1973, au dégagement et à l'assainissement de cet imposant ensemble défiguré par des restaurations abusives et maladroites. Les premières blessures remontent à 1861, lorsque les peintures furent libérées tant bien que mal de leur gangue de plâtre et le reste des murs décapé. De généreuses retouches à l'huile et un encaustiquage les ont ensuite dénaturées et uniformisées en 1934. Le bouchage au plâtre des masticages et le ciment imperméable des joints ont encore précipité les dégradations. Après un premier dégagement, ces multiples scènes ont retrouvé leur caractères propres*

[9.10] Dood van Maria na de restauratie door Leegenhoek (copyright IRPA-KIK, Brussel, Paul Coninx, 1972). Om de continuïteit te bewaren werden een hoofd van een apostel en een gedeelte van het kleed van een andere apostel van de Leegenhoek-fase bewaard tijdens de restauratie door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. Detail van de Dood van Maria (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

*et révéla l'unité foncière de l'ensemble. Une des peintures, représentant l'Ascension du Christ, dont le support s'effritait sous l'effet de l'humidité, a dû être transposée.*⁴⁰ Sinds het Bulletin 1980/81 werd dit volledige overzicht van de werkzaamheden vervangen door een 'selectie van de werkzaamheden' en de muurschilderingen van Sint-Truiden werden nooit meer vermeld, noch uitvoerig gepubliceerd. Des te jammer als we de kwaliteit en de tot in alle details uitgewerkte verslaggeving van Michel Savko over de muurschilderingen van Sint-Huibrechts-Hern lezen, overigens de enige werf van muurschilderingenrestauraties van Savko's atelier die door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium in zijn Bulletin in extenso werd gepubliceerd.⁴¹

Positief aan deze restauratiecampagne was de aandacht voor de afwerking van de rest van het interieur en voor de onbeschilderde pleisterlagen, die met dezelfde zorg behandeld werden als de beschilderde lagen. De restauratie werd opgevat als een opleidingswerf voor jonge restaurateurs. Tijdens de lunchpauzes onder-

richtte Savko de theorie van de restauratie en de rest van de werkdagen konden de restaurateurs praktijkervaring opdoen.

De restauratiepraktijk in België is schatplichtig aan wat in Italië gebeurde, aangezien dat land beschouwd werd als hét muurschilderingenland bij uitstek. Bovendien organiseerde het ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) cursussen over muurschilderingenrestauratie lang voor daarvan in andere landen sprake was. De dramatische overstroming van Firenze in 1966 zorgde voor een versnelling van de Italiaanse expertise. Al vroeg werd daar een terugkeer naar de zogenaamd 'originele' toestand gepredikt, waarmee verwezen werd naar de toestand vóór de talrijk uitgevoerde 'romantische' restauraties met aanvullingen en vervolledigingen. Schoolvoorbeeld hiervan was de restauratie van Giotto's muurschilderingen in de Bardi- en Peruzzi-kapellen van de Florentijnse Santa Croce kerk door Leonetto Tintori, daarin theoretisch aangemoedigd door de ideeën van Ugo Procacci.⁴² Deze zogenaamde

[9.11] Detail van de Annunciatie uit de aquarel van Tulpinck, ca. 1900 (Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis) en hetzelfde detail in situ (VIOE, Kris Vandevorst, 2007). In de 16de eeuw (?) werd deze voorstelling compleet overschilderd in een nieuwe iconografie en encensering, zoals nog gedeeltelijk te zien op de aquarel van Tulpinck. Links bovenaan werd God de Vader van de overschildering van de 16de eeuw (?) eerst door Leegenhoek en daarna ook door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium als getuige bewaard.

‘correctieve restauratie’ verwijderde alle overschilderingen en bijvoegingen van de vorige restauratie. Maar uit respect voor het werk van hun voorgangers, Gaetano Bianchi en Antonio Marini, werden hun aanvullingen afgenomen en elders in het complex tentoongesteld. Een dergelijke puristische aanpak werd niet gevolgd in de Sint-Truidense begijnhofkerk. Daar werd, zoals vermeld, gekozen voor een meer pragmatische en genuanceerde aanpak zonder algemene regel. Schildering per schildering werd geëvalueerd en bediscussieerd wat weg kon en/of moest, en wat kon blijven. Er werd wel een onderscheid gemaakt tussen lacune-invullingen op de nieuwe pleisteren delen en de overschilderingen op het origineel. Die laatste werden zo veel mogelijk weggenomen, tenminste als het origineel nog voldoende bewaard was.

Overzicht van de toestand na de diverse restauraties

De oudste muurschilderingen

De Vera-icoon⁴³ op de triomfboog vertoont slechts beperkte toevoegingen (uit de 16de eeuw?), onder andere de groene verf van de kruisnimbus en details in hetzelfde groen op het linkerluik. Leegenhoek behandelde deze schildering niet, maar maakte een vrij getrouwe reconstructie op paneel. [9.5] De apostelen in het koor zijn bewaard, met de ingrijpende overschilderingen en de wijziging van hun attributen. Alleen hun hoofden zijn nog vrij origineel. Andere kleine fragmenten op de triomfboog werden nooit behandeld en de wijdingskruisen in het koor werden gefixeerd tijdens de campagne van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium.

Het leven van Maria en heiligenvoorstellingen van de tweede periode

Op sommige voorstellingen werden overschilderingen en toevoegingen (tweede helft 16de eeuw?) bewaard, zoals de schaduwlijnen op het kleed van Magdalena en de Marteling van Agatha, de zwaarden en carnatie van de beulen op de Martelingen van Agatha, de herneming van het blauwe kleed op de Kroning van Maria en de rode grond op dezelfde scène, de blauwe overschildering van de deken op de Dood van Maria op het originele zwarte, de verfraaiing van de mouwen door toevoeging van pelsen boorden, zoals bij de Opgang van Maria naar de tempel en het Huwelijk van Maria en andere.

Sommige taferelen werden blijkbaar volledig of gedeeltelijk hernomen in de loop van de 16de eeuw. De figuren van de Heilige Ursula en de Heilige Odilia werden volledig vernieuwd, met inbegrip van het afkappen van de originele schilderingen en pleisterlaag. Bij andere schilderingen werd gewoon boven op de oorspronkelijke voorstelling geschilderd, zoals op het tafereel met de Boodschap. Toen Tulpinck de schilderingen kopieerde, was al veel uit deze periode verdwenen (door ondeskundig blootleggen?). Leegenhoek liet een deel van die overschilderingen onaangeroerd, als ze op weinig opvallende plaatsen zaten, zoals op de boord. Ook de jongste restauratie respecteerte deze getuigen van vroegere verfraaiingen, zoals op de linkerboord en de linkerbovenhoek van de Boodschap aan Maria. Dit tafereel werd overschilderd omdat de iconografie intussen geëvolueerd was: God de Vader zond zijn zoon op stralen naar Maria.

[9.12] Een ander detail van de Annunciatie op de aquarel van Tulpinck (Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis) en in situ (VIOE, Kris Vandevorst, 2007). Leegenhoek verwijderde de overschilderingen grotendeels, behalve een deel van de rode mantel van de engel links, die hij overschilderde met een nieuwe boord.

De schilderijen van de derde en laatste periode

Deze voorstellingen, waarvan de schildertechniek soms niet al te best was en die, op de buitenmuren, nog extra belast werden door vochtproblemen, zijn door Leegenhoek aangevuld. Zo schilderde hij ongeveer de helft bij van de Werken van barmhartigheid en van de Rozenkrans. Ze werden bij de jongste restauratie bewaard als getuigen van een vroegere ingreep en omdat er op die plaatsen geen originele materie meer overblijft.

De herbepleistering van het interieur

Van bij het begin van de restauratie van de muurschilderingen werd de herbepleistering van het gedecapeerde interieur en deels ook van het exterieur opportuun geacht. In augustus 1973 werden stalen genomen voor onderzoek van de binnen- en de buitenmortel. De oorspronkelijke binnenmortel was wit en van geringe dikte (ca. 0,50 cm) en bestond uit kalk en weinig kwarts met fijne korrels en veel vezels als toeslag. Er werden ook fragmenten van

houtskool in teruggevonden, waarschijnlijk overblijfselen van het verbrandingsproces van de kalksteen. Van deze monsters werden ook de densiteit en de porositeit geanalyseerd.

Op 16 juni 1975 meldde directeur René Sneyers aan Guido De Dijn dat de twee proeven van buitenbepleistering niet voldeden.⁴⁴ Die bestonden uit een gele pleister van vier delen zand, een deel witte cement en een deel kluitkalk. De grijze proef bestond uit drie delen wit en een deel geel zand, anderhalf deel kluitkalk en een half deel witte cement. Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium vroeg nieuwe proeven met fijn gedisperseerde hydraulische kalk, waarbij eerst de grote gaten gevuld worden met waterverzadigde baksteenfragmenten en zo weinig mogelijk kalk. Het pleisteren moest gebeuren op een waterverzadigde muur en het oppervlak moest gladgestreken worden, waarbij elk effect van valse rustiek vermeden moest worden. De mortel moest zo droog mogelijk worden aangebracht op een zo nat mogelijk muuroppervlak.

Zes jaar later, op 31 augustus 1981, was het heikele probleem nog altijd niet opgelost. Het labo van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium analyseerde de samenstelling van de aangebrachte pleister en kwam tot de conclusie dat die niet overeenstemde met het voorstel. Er was namelijk veel te weinig bindmiddel, waardoor de laag korrelig was en een slechte hechting vertoonde. Met die samenstelling kon eventueel wel een eerste basispleister gezet worden, maar die moest dan direct bedekt worden met kalkplamuur.

Het probleem sleepte zich voort. In een brief van 23 oktober 1979 klaagde Savko aan dat de aannemer de instructies van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium voor de nieuwe bepleistering niet gevolgd had. Daardoor was de pleisterlaag te bros en te korrelig, en had de verkeerde kleur, en bovendien was de aansluiting met de oude pleister slordig uitgevoerd. Hij stelde voor om de tegenstrijdigheden te verzachten met getint kalk-caseïnaat. Het uitzicht en de samenstelling van de pleisterlagen zijn tot op heden niet zoals ze zouden moeten zijn. De laag is veel te breekbaar en te grof aangebracht. De oorspronkelijke middeleeuwse pleister was heel verzorgd en glad aangebracht, met een heel hoog kalkgehalte in de laatste dunne laag. Een deskundig uitgevoerde herbepleistering met de juiste materialen zou het hele interieur kunnen revaloriseren.

Noten

1. Voor de 20ste eeuw bestaat er geen synthese zoals voor de 19de eeuw, zie Bergmans 1998. Walter Schudel reflecteert kritisch op de restauratietheorie en -praktijk na de Tweede Wereldoorlog: Schudel 2005, 143-188.
2. Schudel 1994-1995; Schudel 2005.
3. Hasselt, R-O, Onroerend Erfgoed, dossier KCML, 5965 (oud nummer 2770): brief van G. Govaerts aan de voorzitter van de KCML, 11 juni 1933.
4. Bergmans 1998, 62-63.
5. Buyle 1974, 38-39.
6. Bergmans 1998, 63.
7. Buyle 1974, 39.
8. Rousseau 1926.
9. BCRAA, 40, 1901, 233-235.
10. BCRAA, 72, 1933, 371-372.
11. Bergmans 1998, 331: hier is sprake van documentatie van tien voorstellingen door Isidoor Verheyden in 1865. We weten niet om welke tien voorstellingen het gaat. Op dat ogenblik waren er veel meer dan tien muurschilderingen zichtbaar.
12. Hasselt, R-O, Onroerend Erfgoed, dossier KCML, 5965 (oud nummer 2770): verslag van 31 juli 1933, meegedeeld aan de gouverneur van Limburg. De Franstalige versie van de tekst wijkt een beetje af: *Quant aux peintures murales, la comparaison avec les relevés déposés aux musées d'art et d'histoire permet d'apprécier leur degré de décrépidité. Toutes mesures de fixage seront inefficaces aussi longtemps que les toitures ne seront réparées.*
13. Ibidem. Franstalige versie: *La peinture récemment découverte, pas plus que les autres, ne relève de la technique de la fresque. Exécutées sur un léger crépis appelé en flamand "Kaley" elles se rattachent aux procédés ayant pour base la caseine, le lait, la colle, le sérum etc.*
14. Hasselt, R-O, Onroerend Erfgoed, dossier KCML, 5965 (oud nummer 2770).
15. Vanthillo & Delmotte 1993.
16. Leegenhoek werkte in Zepperen met zijn zoon Joseph Oscar Victor Marie Leegenhoek, gestorven op 30 juli 1997 in Parijs op 91-jarige leeftijd, en begraven in Saint-Germain des Prés. Zijn overlijdensbericht vermeldt "restaurateur en expert in oude schilderijen" (gegevens op zijn overlijdensbericht in het archief van de KCML).
17. Vanthillo & Delmotte 1993; Van Rompay-Daniëls 1983.
18. Brussel, KIK, dossier D.I.643: brief van directeur Coremans aan conservator H. Nowé, 28 augustus 1948 (vermeld in: Schudel 2003, 93).
19. Brussel, KIK, dossier D.I.1391, aantekeningen van 1955.
20. Thompson 1936, 49.
21. Secco Suardo, 1866; Forni, 1866.
22. Cather & Howard, 1986.
23. Buyle 2003, p. 92.
24. Hasselt, R-O, Onroerend Erfgoed, dossier KCML, 5965 (oud nummer 2770).
25. Buyle 1994, 27.
26. Hier wordt de benaming 'Vera-icoon' gehanteerd omdat die zo in de archieven van de verschillende restauraties voorkomt. Voor de identificatie als voorstelling van Maria Magdalena, zie de bijdrage van A. Bergmans.
27. De zeldzaamheid en het artistieke belang werden eerder aangegrepen om een muurschildering niet te restaureren. Een belangrijk debat hieromtrent had plaats in 1907, naar aanleiding van de ontdekking van de Kruisiging (tweede kwart 15de eeuw) in het noordelijk transept van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Dendermonde. Ook daar werd onder meer voorgesteld om niet in te grijpen en om twee mobiele luiken voor het tafereel te hangen, met op de buitenzijde een zo getrouw mogelijke kopie van de muurschildering. Het voorstel werd niet uitgevoerd. De schildering werd pas in 1943 gerestaureerd door ... Cornelis Leegenhoek. Bergmans 1998, 192-195.
28. Gérard 1861.
29. Rousseau 1926, 31, nr. 260.
30. Voor de identificatie van deze apostelen als Johannes, Petrus en Jacobus, zie de bijdrage van A. Bergmans.
31. *Les Nouvelles*, 28 februari 1935, artikel over een lezing van G. Govaerts in 'Les Trois Pistolets' in Hasselt.
32. Brussel, KIK, dossier 2L/44 D.I. 2064.
33. Zie de bijdrage van A. Bergmans.
34. Brussel, KIK, dossier 2L/44 D.I. 2064.
35. Ibidem.
36. Ibidem.
37. Brussel, VIOE, dossier Sint-Truiden begijnhofkerk, onuitgegeven rapport van Marjan Buyle, waarbij alle schade werd aangeduid op fotokopieën van de afbeeldingen van de schilderijen. De monitoring van de muurschilderingen kwam er op verzoek van de Provinciale Dienst voor het Kunstpatrimonium.
38. Voor de identificatie van deze heilige als Goedele van Brussel, zie de bijdrage van A. Bergmans.
39. Brussel, KIK, dossier 2L/44 D.I. 2064.
40. *Peintures murales* 1974, 243-244.
41. Savko 1971-1972, 90-130.
42. Bonsanti 2002, 77-90; Tintori & Borsook 1965.
43. Zie noot 26.
44. Hasselt, R-O, Onroerend Erfgoed, dossier KCML, 5965 (oud nummer 2770).

10. Het interieur van de begijnhofkerk: het meubilair en de kunstwerken

Leon Smets

Wie vandaag de begijnhofkerk bezoekt, wordt geconfronteerd met een eenvoudige, sobere binnenruimte, helder door zijn driebeukige structuur zonder transept en met eenvoudig tongewelf, helder ook door het binnenstromende licht. [10.1] De aandacht wordt meteen opgeëist door de serie van wandschilderingen op pijlers en muren en door het monumentale barokke hoofdaltaar dat de apsis afsluit. Vooraan links staat de barokke preekstoel, op een wel heel ongebruikelijke plaats in de kerk. Verderop, tegen de vierde pijler aan de zuidkant van de middenbeuk, staat een marmeren altaar en verder in de oostelijke beuk staat een orgeltribune met een charmant 17de-eeuws orgeltje. Tegen de oostelijke muren van de midden- en zijbeuken blijven de restanten van altaren bewaard, een stenen altaartafel en geschilderde altaarstukken. Een houten wenteltrap in de zuidwesthoek van het koor geeft toegang tot een houten loopbrug boven de triomfboog.

Wat is de status van die sobere aankleding? Het is duidelijk dat de herbestemming van de kerk tot museum sinds 1934 en de laatste grote restauratiecampagne van 1970 tot 1981, een sterke stempel hebben gedrukt op de huidige verschijningsvorm en inrichting. Selecteren en uitpuken bleken toen de sleutelwoorden, in functie van de museale bestemming. De kerk moest een ontmoetingsruimte worden en het kader van een wisselend tentoonstellingsbeleid. Enkele meubelstukken en beelden, wat zilverwerk en geelkoper kregen een meer permanente museale presentatie. Het ging om objecten waarvan de historische band met de kerk met vrij grote zekerheid gestaafd kon worden. Deze kunstwerken moesten een rol vervullen als reminiscenties aan de opeenvolgende interieur-inrichtingen over zes eeuwen.

In deze bijdrage proberen we na te gaan hoe het interieur van de begijnhofkerk er moet hebben uitgezien en hoe het geëvolueerd is in de loop van de eeuwen. Eerst lichten we kort het concept 'museumkerk' toe, dat in het laatste kwart van de vorige eeuw zijn stempel heeft gedrukt op het interieur. Daarna stellen we de vraag naar wat er ooit was en wat er nog is, op basis van het bronnenmateriaal dat ons daarover kan informeren. Dat zijn in de eerste plaats de nog bewaard gebleven kunstwerken en het kerkmeubilair zelf. Inventarissen, oude interieuroptnamen, rekeningen en andere archiefstukken helpen ons een benaderend beeld te vormen van de interieuruitrusting in diverse periodes. Het meubilair en de

kunstwerken uit de begijnhofkerk, die bewaard zijn gebleven sinds de Vrienden van het Begijnhof zich in 1934 over de kerk ontfermden, kunnen globaal gegroepeerd worden binnen drie periodes in de geschiedenis van het kerkinterieur: die van het ontstaan tot de late 16de eeuw (hoofdzakelijk laatgotische objecten), de laatbarokke periode (eind 17de en begin 18de eeuw), en die vanaf het midden van de 18de eeuw. De materiële beschrijving van de stukken, met bibliografie, is als bijlage opgenomen in de inventarislijst (Bijlage 6).

Van begijnhofkerk tot museumkerk

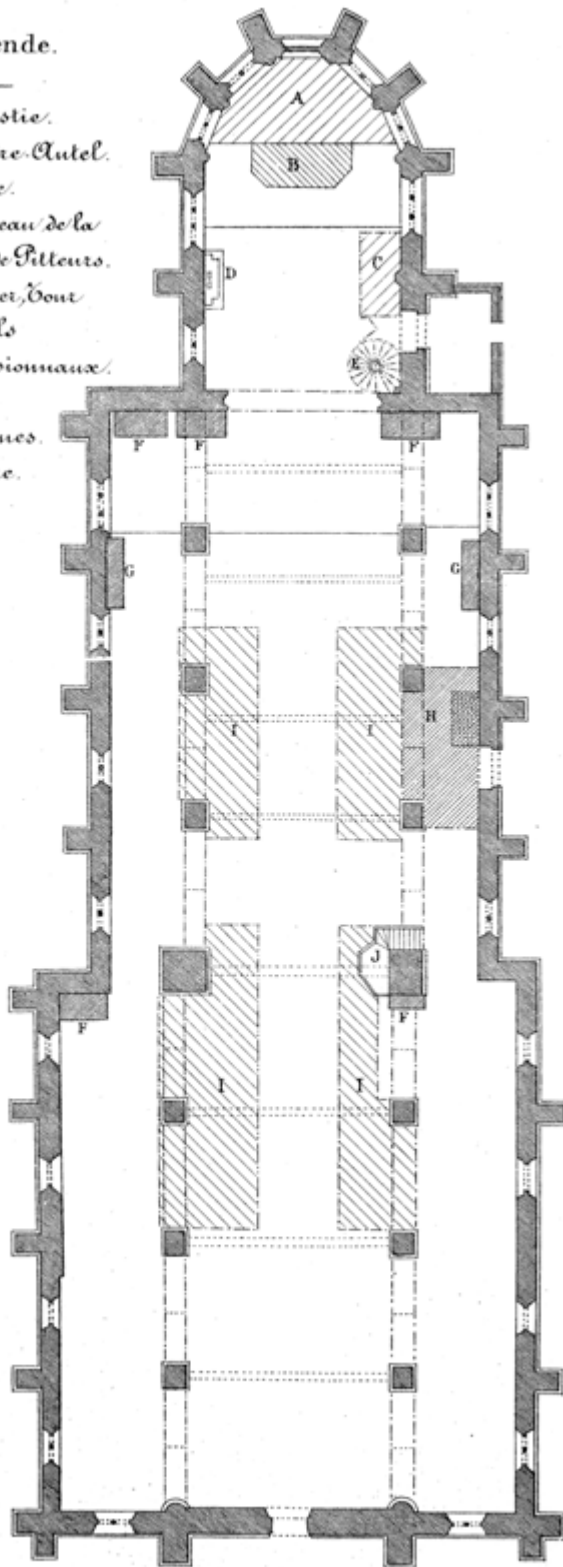
Het selectief en neutraal presenteren van maar enkele stukken heeft verschillende redenen. Ten eerste is het moeilijk om een min of meer betrouwbaar en coherent beeld te reconstrueren van hoe de kerkrimte in een vroegere fase was aangekleed, en welke referentieperiode nemen we dan: middeleeuwen, 16de-eeuwen of barok? Het bewaard gebleven materiaal is nu eenmaal weinig gedocumenteerd en ook van het meubilair dat verdwenen is, hebben we geen betrouwbaar beeld. Duiden bijvoorbeeld bevestigingsspooren in de triomfboog op de vroegere aanwezigheid van een koorafsluiting? En in welke mate is een aantal meubels en kunstobjecten oorspronkelijk met deze kerk verbonden, dan wel pas na de privatisering toegevoegd? [10.2] Alleen het muurvaste meubilair geeft de hoofdaccenten aan van de situatie tussen 1670 en 1740, toen de muurschilderingen al achter een witsellaag verdwenen waren. Ten tweede heeft het getij van de geschiedenis in 1928 – toen het gebouw aan de eredienst werd onttrokken en er naar een nieuwe bestemming werd gezocht – heel heterogene en meestal sterk vervallen resten achtergelaten van diverse periodes. Het aantal museumwaardige stukken was echter gering. Sinds de privatisering eind 18de eeuw waren kostbare elementen van de oude kerkinboedel verkocht, zoals twee altaarantependia uit het begin van de 16de eeuw.¹

Toen de nieuwe eigenaar, het Limburgse provinciebestuur, de kerk verwierf in 1970, waren het interieur en de inboedel letterlijk een puinhoop. [10.3] De ambitie was om van de kerk opnieuw een museum van religieuze kunst te maken, en daarvoor moesten eerst het gebouw en de muurschilderingen grondig aangepakt worden. Pas dan zou het vaste meubilair aan de beurt komen.² Voor die museale bestemming waren bijzondere infrastructuurwerken noodzakelijk, zoals een luchtbehandelinginstallatie, sanitair, een

[10.1] Gezicht op het schip naar het koor (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Légende.

- A Sacristie.
- B Maître-Altel.
- C Stalle.
- D Tombeau de la
fam. de Pitteurs.
- E Evocalier, Vout.
- F Autels
- G Confessionnaux.
- H Jubé.
- I Tribunes.
- J Chaire.

[10.2] Plattegrond van de kerk met aanduiding van de 19de-eeuwse inrichting (Straven 1876).

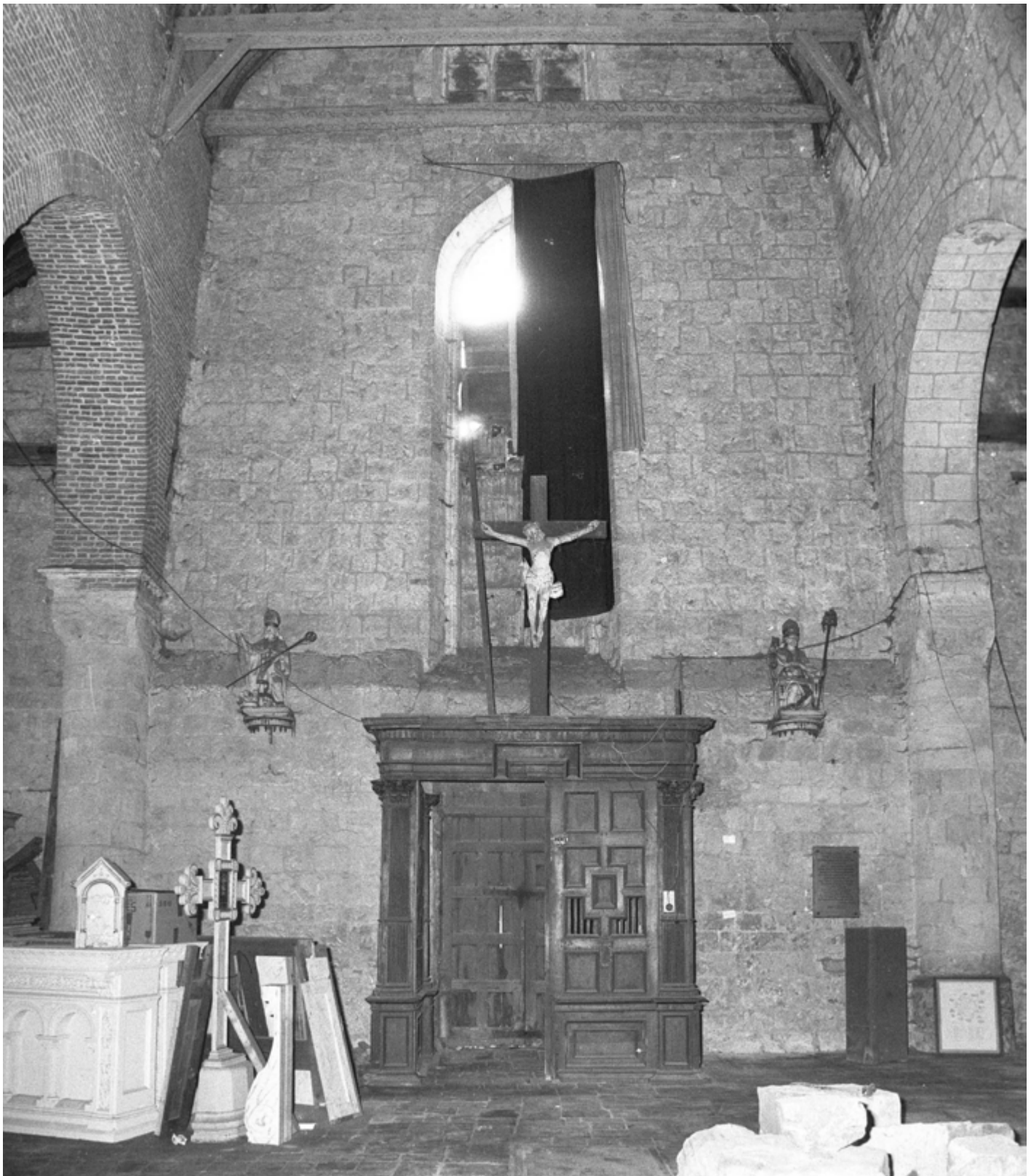
ontvangstbalie en een tochtsas dat efficiëntie en toegankelijkheid koppelde. Het moest veilig, tochtwerend en ruim zijn, maar ook transparant en praktisch, ook voor mindervaliden. Er werd beslist om het bestaande tochtsas, wellicht laat 17de-eeuws en sterk onderkomen, niet te verbouwen maar te verhuizen naar een depot. De rest van het meubilair, een mengelmoes van 17de-, 18de- en 19de-eeuws kerkmeubilair – deels van oorsprong uit de begijnhofkerk, deels van elders –, was volledig vervallen en sterk beschadigd. Talrijke meubelstukken misten onderdelen en de kwaliteit was op zijn zachtst uitgedrukt ongelijk. Een strenge keuze drong zich op, zowel vanuit historisch, museaal als financieel oogpunt. Het was in elk geval geen optie om te investeren in de restauratie van inferieure elementen die in de laatste periode van het bedehuis wel een plaats hadden gehad, maar die nauwelijks van betekenis waren in het verhaal van de begijnhofkerk. Waardevoller meubilair, zoals de barokke altaren, de twee biechtstoelen, het orgel, de communiebank en enkele andere die verderop worden besproken, werd wel ingeschreven in een langlopend restauratietraject. Maar ook hier moesten en moeten nog altijd keuzes worden gemaakt. De twee 17de-eeuwse biechtstoelen bijvoorbeeld konden onmogelijk naar hun oorspronkelijke plaatsen terugkeren. De ene bedekte gedeeltelijk een muurschildering en de andere stond voor de toegangsdeur in de noordelijke zijbeuk, die nu gebruikt wordt als nooduitgang. Daarom werd beslist zo niet beide, dan toch minstens één van de biechtstoelen na restauratie elders in de kerk een plaats te geven.

Ook enkele zijaltaren moesten vanwege de muurschilderingen na restauratie elders worden opgesteld, namelijk het Drievuldigheidsaltaar en dat van de patroonheilige Sint-Agnes. [10.4] Van het zijaltaar met de grote calvarievoorstelling en de schenkersportretten van pastoor Petrus Cartuyvels en zijn zuster Catharina bleef alleen het schilderij over met een zwaar gehavende lijst met predella. Het schilderij werd begin 1980 gerestaureerd, de overgebleven onderdelen van het altaar werden opgeslagen en gedocumenteerd. Hetzelfde gebeurde met het Sint-Jozefsaltaar: het schilderij ervan was al vroeger gerestaureerd door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium en de altaaronderdelen kwamen in het depot terecht.

De 'historische' herinrichting van de begijnhofkerk loopt nog altijd, als een project *in progress*. Belangrijk hierbij is het bepalen van de criteria voor de al of niet wederopname. Zoals gezegd stond de kerk in 1970 vol met vervallen meubilair uit diverse periodes. De meeste kunstwerken – beelden, schilderijen, textilia, koper en edelmetaal – waren door de Vrienden van het Begijnhof toen al in veiligheid gebracht. Voor de minder historisch, ambachtelijk en artistiek waardevolle stukken was het bewaren in een depot de meest voor de hand liggende keuze, zowel uit financieel als historisch-documentair oogpunt.

Het kon niet de bedoeling zijn om de museumkerk weer vol te plaatsen met elementen waarvan de originele herkomst niet altijd te achterhalen viel en waarvan de oorspronkelijke plaats in de kerk nog moeilijk te bepalen was. Bovendien is het historische bronnenmateriaal daarover uiterst schaars: er zijn nauwelijks inventarislijsten bewaard gebleven. De verslagen van de visitaties door de aartsdiaken van het aartsdiaconaat Haspengouw in 1613,

[10.3] Gezicht op de eerste travée van het schip naar het westen in 1970. Het tochtportaal en enkele beelden zijn nog aanwezig (M.12, B.14, B.15) (PCCE, archieffoto).

[10.4] Toestand van twee zijaltaren in 1970 (PCCE, archiefphoto).

1624, 1643, 1686 en 1701, zijn wel uitgegeven, maar ze zijn heel summier.³ De oudst bewaarde en meest volledige inventaris is een lijst die in 1832 werd opgesteld door kerkmeesters van de hoofdkerk van de stad Sint-Truiden, in aanwezigheid van pastoor Wennen, bedienaar van de begijnhofkerk.⁴ De kerkmeesters of *marguilliers* werden uit de raadsleden van de kerkfabriek verkozen voor het beheer van de goederen. Een volgende inventarislijst dateert pas uit 1928: het gaat om een handgeschreven lijst,⁵ waarvan een getypte versie werd gemaakt. Die laatste versie, onderaan gesigneerd door H. Vandersteegen, is langer, want ze werd aangevuld met de aantallen witte priester- en misdienaar-gewaden, altaardwalen, antependia, kazuifels enzovoort.⁶ Boven aan de lijst stond het jaartal 1928, wellicht aangebracht in de jaren zeventig door stadsarchivaris Gerard Heynen.⁷ Ook een andere handgeschreven lijst uit die periode bevindt zich in het archief van de Vrienden van het Begijnhof.⁸ De volgorde van de opsomming is min of meer die van het vorige document, maar er zijn meer objecten vermeld en meestal zijn die iets uitgebreider beschreven en vergezeld van een waardebepaling per stuk. Van de objecten in de sacristie wordt aangegeven in welke kast ze zijn opgeborgen, bij de kandelaars staat in de marge genoteerd op welk altaar ze staan.

Van 1935 dateert een andere getypte lijst met de objecten die graaf de Salaberry overmaakte aan de Vrienden van het Begijnhof.⁹ Blijkbaar bevond een aantal roerende voorwerpen zich op dat ogenblik verspreid bij verschillende privépersonen thuis: *objets provenant de la maison Belet* (schilderijen en beelden) en *de la maison Vanderstegen* (gewaden, altaarvoorhangsels, kant, mantels voor het Madonnabeeld enzovoort). Als *objets provenant du château* worden twee delen van de communiebank genoteerd, twee altaarstukken (het schilderij van het hoofdaltaar en dat van het eerste altaar links) en een *lutrín avec pied en bois* (gaat het hier om de koperen paaskandelaar-lezenaar, gemonteerd op een houten voetstuk?). Een bijbehorende getypte brief van architect Guillaume Govaerts, gedateerd 1 mei 1935 en gericht aan mijnheer Vanbergen,¹⁰ vermeldt dat het hier een afschrift betreft van de inventaris van de voorwerpen *gelijk ze in mijn schrijfboek aangetekend zijn*. Govaerts bevestigt dat al die voorwerpen zich op het stadhuis bevinden, behalve enkele van de vijftien schilderijen die bij Cornelis Leegenhoek voor herstelling waren en de twee delen van de communiebank. De brief vervolgt met de mededeling dat de schilderijen op 30 april 1935 weer op hun plaats in de begijnhofkerk zijn opgehangen en dat ook de twee delen van de communiebank teruggeplaatst zijn.

Het zijn deze inventarissen, en in het bijzonder die van de kerkmeesters uit 1832, die ons een beeld geven van welke meubelstukken en objecten zich in de begijnhofkerk bevonden in de periode van de laatste begijnen. Hier en daar is de plaats in de kerk nauwkeurig aangegeven. Enkele foto's van rond het begin van de 20ste eeuw tonen interieuraanzichten, waarop diverse voorwerpen, altaren en andere meubels herkenbaar zijn – zo weten we hun plaats in de kerk.¹¹ [10.5] Als oudere bronnen resten ons de *visitationes archidiaconales* (1623, 1643, 1686 en 1701), en enkele archiefvondsten, waarvan maar een beperkt aantal stukken bruikbare informatie verschafft.¹²

Toen in 1934 beslist werd om de ontwijde en verlaten begijnhofkerk een nieuwe bestemming als museumkerk te geven en het gebouw ook als monument beschermd werd, ging alle aandacht naar de redding van het monument en de muurschilderingen. Het in onbruik geraakte meubilair takelde verder af. Vaatwerk en textiel werden bij particulieren ondergebracht, net als de aan de belangstelling van de gelovige gemeenschap onttrokken beelden en schilderijen. Na restauratie door Cornelis Leegenhoek werden de schilderijen in 1935 teruggeplaatst in de kerk. [10.6, 10.7] De museale activiteit was van beperkte duur en het verval schreed voort. Toen de kerk van 1942 tot 1964 onderdak bood aan het astronomische uurwerk van Kamiel Festraets, werd de 'presentie' van het historisch waardevolle kerkinterieur sterk op de achtergrond geschoven. [3.16, 3.17] Tot het provinciebestuur in 1971 de draad weer opnam. Maar meer nog dan voordien ging alle aandacht naar de zorgvuldige restauratie van de muurschilderingen en van het gebouw. De aanpak van de inboedel gebeurde volgens de nieuwe visie op het museale functioneren van het historische monument, en was vrij selectief. Talrijke objecten en meubelstukken verhuisden naar een depot, waar ze een basisregistratie kregen volgens de gestandaardiseerde objectbeschrijving die toen van toepassing was.¹³ De voor de vaste museumpresentatie

[10.5] Gezicht op het koor zoals het rond 1900 bemeubeld was (PCCE, archieffoto).

[10.6] Interieur tijdens de restauratie van 1934-1935, met links Cornelis Leegenhoek aan het werk (PCCE, archieffoto).

geselecteerde voorwerpen en meubelstukken kregen een uitvoeriger wetenschappelijk dossier, dat zo nodig nog altijd wordt aangevuld. De barokaltaren werden, voor hun restauratie door de Limburgse Stichting tot behoud van het Roerend Kunst- en Oudheidkundig patrimonium, aan een voorbereidend onderzoek onderworpen, waarbij de opeenvolgende beschilderingsfasen in kaart werden gebracht. Alle altaren en altaarschilderijen in de kerk kregen in de loop van de jaren 1980 een conservatie- of restauratiebehandeling. Ook enkele afzonderlijke schilderijen, die door Leegenhoek in 1935 al onder handen waren genomen, werden opnieuw gerestaureerd.

Nog voor de meeste objecten in 1994 door bruikleengevers, de Vrienden van het Begijnhof, werden teruggevorderd en elders ondergebracht, werd een geïnformatiseerde inventaris opgesteld

door de provincie Limburg, volgens het eigen registratieprogramma LiCoBeCu. In opdracht van de kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw bracht de heer P. Vanmarsenille de gegevens over en vulde ze waar nodig aan in een eigen systeem, met een eigen nummering. Het is die recentste nummering die wij hier handhaven als identificatienummer bij elk voorwerp.¹⁴

De museale invulling van de begijnhofkerk – die ook als concert-ruimte dienstdoet, onder meer voor de Basilica Concerten van het Festival van Vlaanderen – is in de loop van de jaren geëvolueerd. Dat drukte zijn stempel op de omgang met en de beslissingen over het kerkmeubilair. Vanaf 1981 tot midden jaren 1990 vormde de kerk het kader van een intensief tentoonstellingsbeleid, met als voornaamste krachtlijnen: de kunst en cultuur van het Maasgebied

[10.7] Tentoonstelling 'Madonna's in Limburg' in 1936 (PCCE, archiefphoto).

(het oude prinsbisdom Luik, huidig Limburg en het grensland); het begijnenwezen en de spiritualiteit (zoals onder andere tot uiting werd gebracht in de historische begijnhofkerk zelf); en het culturele verleden van de abdijstad Sint-Truiden.¹⁵ [3.20, 3.21, 10.8] Gesteld werd dat de begijnhofkerk daarvoor genoeg elementen kon aanreiken als inspirerend kader, zonder een al te concrete – en belemmerende – reconstructie en totale heraanakleding. Een selectie van de meest historisch, documentair en artistiek waardevolle meubilering moest volstaan om een coherent tijdsbeeld te geven, met de liturgisch vereiste componenten. Nadien is het tentoonstellingsbeleid veranderd. Het aantal tentoonstellingen werd teruggeschoefd en de cultuur-historische thema's maakten plaats voor hedendaagse kunst-evenementen. [10.33] Bij de permanente ontsluiting van de begijnhofkerk ligt het accent nadrukkelijker op het monument, waarbij de historische inrichting meer aandacht krijgt. Enkele

belangrijke kunstwerken, zoals het laatgotische triomfkruis en het tot de contrareformatorische sfeer behorende meubilair, zullen worden gerestaureerd en teruggeplaatst.

Door de overdracht van het kerkgebouw door de Vrienden van het Begijnhof aan de provincie Limburg, is de provincie ook eigenaar geworden van de vaste kerkinboedel, onroerend door bestemming. De roerende goederen echter zijn nog altijd eigendom van de Vrienden van het Begijnhof, waarmee het provinciebestuur afspraken moet maken over de tijdelijke bruikleen. De meeste objecten zijn bij de verschijning van dit boek in drie verschillende locaties in Sint-Truiden bewaard: in het depot van de Vrienden in de voormalige abdij, in de dekenij, en in de schatkamer van de Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaartkerk.

Getuigen van de (laat)middeleeuwse inrichting

Hoe moeten we ons de stoffering en uitrusting van de begijnhofkerk voorstellen in de eerste drie eeuwen vanaf de bouw? Zoals bij de meeste middeleeuwse kerkgebouwen is de informatie hierover schaars. Maar op een uitzonderlijke manier informeert de uitgebreide reeks van muurschilderingen ons over het programma, de plaats, de functie en de stijl van de wandversiering in een (laat)middeleeuws begijnenbedehuis.¹⁶ De monumentale schilderijen zijn dominant aanwezig en laten zich lezen als een programma van devoties, aangevuld met nieuwe thema's in de tweede helft van de 16de eeuw. Zij geven een zekere structuur aan de binnenruimte, met het accent op het centrale deel van de middenbeuk, waar de begijnen plaatsnamen. Ze getuigen van het kleurrijke karakter dat het middeleeuwse bedehuis over het

[10.8] Tentoonstelling 'Laat-gotische beeldsnijkunst uit Limburg en Grensland' in 1990 (PCCE, archiefphoto).

algemeen kenmerkte. Daarnaast fungeren de epitafen, verspreid in de kerk, als hardstenen documenten.¹⁷ Het aantal middeleeuwse epitafen beperkt zich tot die van zes priesters in het koor. Uit de 16de eeuw vinden we enkele grafzerken in het schip, maar het merendeel van de tomben dateert uit de 17de en 18de eeuw.

Voor het overige bleef van de kerkinrichting uit deze periode helaas maar weinig bewaard, op enkele kunstwerken na. Zij worden tot nog toe niet of nauwelijks gedocumenteerd met archiefdocumenten of visitatieverslagen. Toch mogen we, onder meer op basis van stijlkenmerken en iconografie, met grote waarschijnlijkheid aannemen dat ze al sinds de middeleeuwen tot de kerk-inboedel hebben behoord.

Beelden van de 13de tot de late 16de eeuw

Van rond 1270-1300 dateert het elegante beeld van de staande Onze-Lieve-Vrouw met Kind (B.1). [10.9] Het wordt beschouwd als een product van een Maaslands, wellicht Luiks beeldsnijcentrum. Vergelijkbare Madonnabeelden zijn die uit de Sint-Niklaas van Tolentijnerkerk van Niel-bij-As (Limburg) en uit de Onze-Lieve-Vrouw Geboortekerk van Alden Biesen (Rijkhoven). Het Sint-Truidense exemplaar werd vermoedelijk midden vorige eeuw gerestaureerd en het bezit nog talrijke resten van de oorspronkelijke polychromie en vergulding. Die restauratie werd niet gedocumenteerd. Blijkbaar werd het beeld vroeger niet beschouwd als één van de oudste en kostbaarste kunstwerken in de kerk. Het Madonnabeeld komt niet in archiefteksten of visitatieverslagen voor, in tegenstelling tot het grote beeld van de Moeder Gods dat de plunderingen in 1603 zonder schade zou overleefd hebben en waarover in sommige teksten sprake is (*una pia Imago Deiparae Virginis praegravidis*).¹⁸ Ook de 19de- en 20ste-eeuwse inventarislijsten verwijzen maar vaag naar een Mariabeeld.¹⁹ Toch wordt aangenomen dat het altijd verbonden is geweest met deze kerk. Er heeft hoe dan ook een beeld van Maria met Kind op het Maria-altaar gestaan. Het was voorzien van een uitgebreide garderobe van kleren, mantels, kanten sluiers en zilveren kroontjes. De oudste foto's van het kerkinterieur, begin 20ste eeuw, tonen een gekleed Madonnabeeld op het Trinitariërsaltaar, maar laten geen duidelijke identificatie toe. Het hoofd van het hier besproken beeld werd ooit bovenaan aangepast, waarbij de sluier- en haarpartij gedeeltelijk werden weggesneden en een centrale holte werd geboord voor de bevestiging van een kroon. Waarom dit uitzonderlijke stuk uit de gotische Maaslandse beeldsnijkunst door de privatisering van het bedehuis niet in de (internationale) kunsthandel terecht is gekomen, zoals sommige andere kostbaarheden, blijft een vraagteken. Misschien is het Madonnabeeld als devotieobject altijd voorwerp van verering gebleven?

Het levensgrote triomfkruis (B.7), vervaardigd door een Maaslands atelier rond 1530, wordt pas voor het eerst vermeld in de inventarissen vanaf 1832. [10.10] Toch mogen we aannemen dat het oorspronkelijk zijn plaats had in het 16de-eeuwse interieur, zoals in de middeleeuwse kerken gebruikelijk was. Of het om een calvariegroep ging, weten we niet. Er zijn geen Johannes- en Mariabeelden bewaard van vergelijkbaar formaat en soortgelijke sculpturale stijl. De drie calvariegroepen die in de inventaris van

[10.9] Onze-Lieve-Vrouw met Kind, Maaslands, ca. 1270-1300 (B.1) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

[10.10] Het triomfkruis hing in het midden van de boog tussen het schip en het koor, ca. 1530 (B.7) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

[10.11] Christus op de koude steen, ca. 1520. De polychromie is afgeloofd (B.6) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

[10.12] Liggende Christus afkomstig van een Heilig Grafcompositie, eind 16de eeuw (B.11) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

de Vrienden van het Begijnhof zijn opgenomen, zijn kleiner en vertonen geen stijlovereenkomsten met dit triomfkruis. Een dergelijk monumentaal Christusbeeld bevond zich in de late middeleeuwen op de overgang van schip naar koor: het hing onder de zogenaamde triomfboog of stond op een doksaal of apostelbalk. Bij dit kruisbeeld lopen drie uiteinden van de kruisbalken uit in een gestileerd leliemotief, de verticale balk loopt uit in een ajour uitgewerkte sokkel met zwaluwnestvorm. Tijdens een recent onderzoek van de picturale laag werd vastgesteld dat onder de vrij banale en vermoedelijk nog 20ste-eeuwse beschrijving twee oudere lagen aanwezig zijn.²⁰ Van de oudste, wellicht oorspronkelijke polychromie, blijven alleen sporen over van een dunne preparatielaag. Op het kruishout echter werd onder de egale overschildering de – hoogstwaarschijnlijk oorspronkelijke – 16de-eeuwse polychromie aangetroffen, kwalitatief hoogstaand en goed bewaard. Het provinciebestuur heeft nu de intentie om het beeld na restauratie weer onder de triomfboog te hangen.

Van nog drie andere calvariegroepen zijn figuren bewaard. Zij maakten deel uit van de inboedel toen de Vrienden van het Begijnhof een inventaris opmaakten, maar hoe en wanneer ze in de kerk terechtgekomen zijn, is niet duidelijk. Van de meest kwaliteitsvolle groep, een kleine calvarie uit het begin van de 16de eeuw, blijft alleen nog het kruisbeeld over (B.3), sinds Johannes en Maria spoorloos verdwenen in 1975. Bij beelden van Johannes en Maria uit het begin van de 16de eeuw (B.4, B.5) en een stel uit de late 16de eeuw (B.9, B.10) ontbreekt dan weer telkens het kruisbeeld. Beide groepen zijn gepolychromeerd. De laatste groep, die te zien is op een binnenaanzicht uit het begin van de 20ste eeuw, draagt sporen van verwerking. Stond de calvarie een tijd buiten opgesteld, als één van de passietaferelen rond de kerk? Op het schilderij met de legende van de jongeling en de begijn van Sint-Truiden uit de vroege 17de eeuw [2.1], is onder een afdak tegen de kerk een beeldengroep van de Hof van Olijven zichtbaar, en tegen de koorpartij is een calvariegroep te zien. Verder is er nog een Christus aan het kruis uit het midden van de 16de eeuw, met een recente witte verflaag (B.8). Dat kruisbeeld is te zien op foto's van rond 1970, toen het nog boven het tochtportaal stond opgesteld. Sinds 2002 hangt het in de kerk van Walsbets.

De ingetogen Christus op de koude steen (B.6), een eikenhouten beeld van rond 1520 dat van zijn polychromie ontdaan is, wordt toegeschreven aan een Maaslandse beeldsnijder, met de noodnaam 'Meester van de calvarie van Fize-le-Marsal'.²¹ [10.11] Ook over dit beeld en zijn historische band met de begijnhofkerk zijn geen archivalische documenten gevonden ouder dan de 19de eeuw. Maar gezien de bloeiende devotie tot de passie van Christus in de late middeleeuwen, de ruime verspreiding van dergelijke *Andachtsbilder* in bedehuizen, kloosters, ziekenhuizen en begijnhoven, én de stilistische verwantschap met ander sculpturaal werk in de omgeving, mogen we aannemen dat het beeld lang geleden al zijn plaats heeft gekregen in de kerk.²² Hoogstwaarschijnlijk stond het dicht bij de westelijke toegangsdeur, de gebruikelijke plaats voor deze passietaferelen voor persoonlijke devotie.

Ook het beeld van de Heilige Trudo (B.2), een ander Maaslands werk van rond 1540, behoort zogoed als zeker tot de oorspronkelijke laatmiddeleeuwse kerkinboedel. [2.5] Het ligt voor de hand dat de stichter van de abdij én patroonheilige van de stad in de kerk met een beeltenis vertegenwoordigd werd.²³

Laatmiddeleeuwse kerken waren meestal voorzien van devotievoorstellingen die momenten van het bittere lijden van Christus afbeelden, zoals de bovengenoemde Christus op de koude steen. Pas later, tegen het einde van de 16de eeuw, kwam in deze begijnhofkerk een levensgroot beeld terecht van de gestorven Christus in het graf (B.11). [10.12] Het Christusbeeld zelf, enigszins stroef van snit, lag voor de ontruiming van de kerk opgebaard in een zwartgeschilderde houten kast met een 18de-eeuws front, dat samengesteld was uit twee opengewerkte deuren met balustertjes en een zware driehoekige bekroning. Heel waarschijnlijk lag dit Christusgraf in de buurt van de kerkingang,²⁴ zoals onder andere nog te zien is in de Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaartkerk (ca. 1530), in de Sint-Martinuskerk (18de eeuw) in Sint-Truiden, in de Sint-Leonarduskerk van Zoutleeuw (ca. 1491-1510) en in de Sint-Michielskerk van Bree (ca. 1510-1530). Vaak wordt de Christus omringd door de voorstellingen van zijn treurende moeder en volgelingen, geschilderd op het grafmeubel, zoals in Zoutleeuw, of gebeeldhouwd, zoals in Bree. Hoewel het gedateerd wordt als van rond 1600, vermelden we hier ook nog het monumentale beeld van de gekruisigde Christus dat jarenlang buiten boven de westelijke kerkingang hing onder een zadeldakvormig afdakje (B.26).

Een bijzonder expressief beeldje van Sint-Jan de Doper uit de late 15de eeuw is ons alleen nog van een foto bekend (B.22). Het verdween spoorloos in 1975. De geringe afmetingen doen vermoeden dat het een plaats had in de nis van een of ander kerkmeubel. Ook een merkwaardige beeldengroep, vermoedelijk te situeren midden 16de eeuw, kennen we alleen van een foto uit de eerste helft van de 20ste eeuw. Het gaat om een onthoofding van Sint-Jan de Doper, die op het zijaltaar onder het schilderij van de calvariegroep met pastoor Cartuyvels stond.

Uitzonderlijk 16de-eeuws textiel: twee antependia en een reeks gewaden

Van rond 1530 dateren de twee geweven antependia of altaarvoorhangsels (T.1, T.2), die zich momenteel respectievelijk in Metropolitan Museum of Art in New York en in de Burrell Collection in Glasgow bevinden. Hoewel dat met geen enkel vroeg archiefdocument wordt geattesteerd, staat het buiten kijf dat ze vanaf hun ontstaan deel hebben uitgemaakt van de kerkinboedel. Dat bewijst in de eerste plaats de iconografie. Het ene antependium toont, centraal, een Maria met Kind op de stralenkrans geflankeerd door de Heilige Catharina van Antiochië en de Heilige Barbara. [10.13] Het andere heeft de Heilige Agnes als centrale figuur, met aan haar zijde de Heilige Maria Magdalena en de Heilige Elisabeth. [2.7] We wezen al op de bevoorrechte plaats van deze heiligen in de devotie wereld van de begijnen, en op de samenhang met

[10.13] Antependium met Maria en Kind, Catharina van Alexandrië en Barbara, ca. 1500-1530 (T.1) (The Metropolitan Museum of Art, The Cloisters Collection, 57.35; Photograph ©2008 The Metropolitan Museum of Art).

het iconografische programma van de muurschilderingen.²⁵ Bovendien stemmen de afmetingen van de antependia overeen met de van oudsher aan Maria en de Heilige Agnes toegewijde zijaltaren. Mogelijk werden de beide tapisserieën in Sint-Truiden geweven. De stad kende in de 15de en 16de eeuw een grote productiviteit van als ‘feuillages’ of ‘verduren’ beschreven tapijten. De altaarvoorhangsels werden in 1880 op de ‘Exposition nationale Belge’ in Brussel tentoongesteld en, naar aanleiding daarvan, in kleur gereproduceerd, met als herkomstvermelding de begijnhofkerk van Sint-Truiden.²⁶

Een vrij uitzonderlijk ensemble gewaden van de begijnhofkerk – een kazuifel en twee dalmatieken met goud en zijdeborduurwerk (T.3, T.4, T.5) – is nu ondergebracht in de schatkamer van de Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaartkerk van Sint-Truiden. Hoewel de gewaden qua datering noch stijl tot de late middeleeuwen behoren, passen ze nog volledig in de oudere traditie van de met gefigureerde aurifrisia of geborduurde stroken versierde kerkgewaden. Ze dateren uit de tweede helft van de 16de eeuw, met duidelijke renaissance-invloeden in de architecturale omlijsting van de taferelen. Op de achterzijde van het kazuifel is een Aanbidding van de koningen voorgesteld, met daarboven God de Vader, en daaronder de heiligen Petrus en Paulus. Op de kolom van de voorzijde staan een Salvator Mundi, een Madonna met Kind en Andreas afgebeeld. [2.24] De kerkgewaden werden ingrijpend gerestaureerd, waarbij de geborduurde stroken op een volledig vernieuwde ondergrond werden gemonteerd.²⁷

Varia

Verborgen achter een centrale sluitsteen, onder de blauwe hardstenen mensa van het hoofdaltaar, werd in 1927 een urne met de altaarreliëken gevonden (LO.1). Dit middeleeuwse tuitpotje in gebakken aardewerk, met beenderresten, wordt gedateerd tussen 1260 en 1340 en het behoort tot de oudst bewaarde voorwerpen uit de beginperiode van het begijnhof.

Ook een koperen paaskandelaar met lezenaar (LO.2) wordt tot het middeleeuwse meubilair van de begijnhofkerk gerekend, weliswaar zonder enige vermelding in archieven voor 1832.²⁸ [10.14] Stilistisch behoort hij tot de zogenaamde dinanderiestijl.²⁹ Traditioneel wordt hij rond 1500 gedateerd, maar een latere ontstaansdatum is niet uitgesloten. Vormelijk vertoont hij zowel gelijkenissen met de 15de-eeuwse paaskandelaar van de Sint-Jacobskerk in Leuven, als met die uit de Sint-Catherinakerk van het Tongerse begijnhof (1605). Tot de 16de-eeuwse kerkinboedel behoren ook de vier paren van geelkoperen kandelaars (LO.3, LO.4, LO.5, LO.9).

De begijnhofkerk had vóór de restauratie in 1972 een torenuurwerk (M.21). Het mechanisme stond opgesteld op een houten stellage tegen de triomfboog in de noordwesthoek van het koor. Er zijn geen aanwijzingen dat er een buitenwijzerplaat is geweest. Het mechanisme, dat grotendeels maar niet volledig bewaard is, dateert uit de late 15de, begin 16de eeuw en is nu tentoongesteld vooraan in de noordelijke zijbeuk. Op de oorspronkelijke plaats van het uurwerk werd enkele jaren geleden het beter bewaarde

[10.14] Koperen paaskandelaar met lezenaar, ca. 1500 (LO.2) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

16de-eeuwse uurwerkmechanisme van de kerk van Berlingen (Borgloon) opgesteld, waarvan het slagwerk nog compleet aanwezig is.

Het barokke interieur

Een eeuw na de officiële bekendmaking in Sint-Truiden van de contrareformatorische maatregelen van het Concilie van Trente (1545-1563), zijn de eerste sporen zichtbaar van hoe de begijnengemeenschap zich aan het nieuwe programma conformeerde. Over het verloop daarvan worden we vrij goed gedocumenteerd door archiefstukken en vooral door het aanwezige meubilair. Het verschaft niet alleen inlichtingen over de ontstaansdatum, maar ook over het programma waarin het nieuwe geestelijke elan tot uitdrukking kwam. De heiligen op de muren waren niet langer de voorgangers die de begijnen geleidden in hun geestelijke oefeningen. De spirituele boodschap werd voortaan verkondigd vanaf de preekstoel, waarachter het lerende en inspirerende beeldverhaal letterlijk verdween. Alle muurschilderingen werden onder een witsellaag verborgen en de aandacht werd geheel gericht op het monumentale barokke hoofdaltaar, met de grote calvarievoorstelling en het tabernakel, het centrum van de eucharistie dat het volle licht krijgt van de grote koorvensters. [10.15] Elders in de kerk werden nieuwe altaren opgericht, de meeste in hout en afgewerkt met een rijke marmerschildering. Ze dateren van rond 1700 en de eerste decennia van de 18de eeuw, en ze zijn gewijd aan de Moeder Gods (soms ook vermeld als het Drie-vuldigheidsaltaar of het Heilige Geestaltaar), aan de patroonheilige van de kerk Sint-Agnes, aan Sint-Jozef en Sint-Anna.³⁰

Terwijl het kerkinterieur vroeger kleurrijk was door de spreiding van de wandschilderingen en gepolychromeerde beelden over het hele gebouw, was er in de tweede helft van de 17de eeuw sprake van een witte binnenruimte, met barokke altaren als grote kleuraccenten en met her en der schilderijen aan de wanden. Het witten van de kerk is archivalisch gedocumenteerd voor de jaren 1692, 1742 en 1784.³¹ Nieuwe beelden, zoals dat van de tronende Sint-Petrus en Sint-Anna-te-Drieën op het marmeren Anna-altaar, zijn witgeschilderd. Mogelijk gebeurde dat ook met de voorheen polychrome middeleeuwse sculpturen. Het gold in elk geval voor het Christusbeeld boven het tochtportaal. Voor andere beelden, zoals de Christus op de koude steen of de kleine calvariegroep, ontbreken de sporen, omdat ze in de loop van de tijd werden afgeloofd.

De voorschriften van Trente voor de eucharistie, de woorddienst, de biecht en de communie, zijn weerspiegeld in de kerkinrichting. De meeste componenten daarvan zijn tot vandaag bewaard gebleven, zowel in het meubilair als in de gebruiksvoorwerpen, zoals het kerkelijke vaatwerk. We behandelen ze hier typologisch, te beginnen met het meubilair. Daarna volgen de schilderijen, de beelden en de gebruiksvoorwerpen. Het orgel (M.13) dat in 1646 in de begijnhofkerk geplaatst werd en dat nog altijd op de orgeltribune prijkt waarnaar het in 1696 werd overgebracht, vermelden we apart.³²

[10.17] Hoogaltaar met Kruisiging in 1700 door Lambot geschilderd, in opdracht van pastoor Cartuyvels (M.1) (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Barokke altaren

Rond het einde van de 17de eeuw werd het hoogaltaar (M.1) in het koor geplaatst. [10.17] Het exacte jaartal is niet bekend. Wel kennen we het jaar van de levering van het grote altaarstuk: schilder Lambot ontving hiervoor in september 1700 een betaling van pastoor Cartuyvels.³³ Het altaar is volledig in hout opgetrokken en afgewerkt in marmerschikking.³⁴ Het altaarstuk draagt het opschrift: PER IGNEM ET AQUAM PS. LXV R.D. PET. CARTUYVELS S.T.B.F. 17... [onleesbaar] PASTOR. In 1982 vond een onderzoek plaats van de nog aanwezige polychromie. Uit de kleursonderingen bleek dat er nog twee oudere lagen aanwezig zijn, waarvan de kleurstelling op sommige plaatsen afwijkt van de laatste schildering. Er werd beslist om de recentste marmering te conserveren. Alleen de beschikking van de witte zuilen moest vernieuwd worden, gezien de zeer slechte staat van bewaring. De vaststellingen uit het onderzoek werden in een dossier opgenomen en in een tentoonstelling aan het publiek toegelicht.³⁵ Het chronogram in de cartouche bovenaan levert het jaartal 1740 op, het jaar waarin het altaar mogelijk herschilderd werd. Onder de verflaag met de chronogramtekst bevindt zich een oudere schilderlaag. Het altaar staat nu vrij opgesteld in het koor, maar dat was vroeger niet het geval. Minstens tot in het begin van de 20ste eeuw was er links en rechts van het altaar een deur, gevat in een houten gemarmerde deurpost met bekroning. [10.5, 10.22] Die deuren verbonden het altaar met de muur en bakenden zo een ruimte achter het altaar af die als sacristie werd gebruikt. In het visitatieverslag van 1701 wordt beschreven welke kostbare gewaden en soorten van linnen in de sacristie achter het hoofdaltaar worden bewaard.³⁶ Boven elke deurpost prijkte een rond schilderij op paneel, met respectievelijk de buste van Petrus en Paulus. Beide medaillons van ongeveer 110 cm doorsnede worden nu bewaard in het depot van de Vrienden van het Begijnhof [10.31].

Bovenaan in de centrale nis van het hoofdaltaar staat een monumentaal beeld van de Moeder Gods met Kind (B.13). [10.16] Het is 119 cm hoog en kan rond 1700 gedateerd worden. Vermoedelijk hoort het van bij de oorsprong bij dit altaar. Wat de verhoudingen betreft, is het in elk geval geconcipteerd om vanuit een lager gelegen gezichtspunt gezien te worden. Het beeld heeft een monochrome blauwgrijze kleur. Recent onderzoek wees uit dat er twee waardevolle beschikkingen onder verborgen zitten.³⁷ De oorspronkelijke polychromie moet heel rijk geweest zijn, met kwaliteitsvol uitgevoerde incarnaten, de haren en de mantel van Maria volledig in bladgoud en haar kleed in bladsilver, versierd met een decoratief patroon in rode lak. Later, wellicht in de 19de eeuw, werd de mantel blauw geschilderd, met gouden sterren, en het kleed rood. Bij het ter perse gaan van dit boek was nog geen beslissing bekend over de mogelijke toekomstige restauratie.

Rond dezelfde periode als het hoofdaltaar werden enkele barokke zijaltaren in de kerk geplaatst. Van enkele weten we in ieder geval dat ze waren toegewijd aan de Heilige Agnes, aan Onze-Lieve-Vrouw – ook wel als het Heilig Drievuldigheidsaltaar vermeld –, en aan Sint-Jozef. Deze altaren komen al vroeger in de rekeningen en in de aartsdiaconale visitaties voor,³⁸ maar ze krijgen pas hun barokke uiterlijk rond 1700. In de kerk zijn nu nog de altaren van

[10.16] Onze-Lieve-Vrouw met Kind, afkomstig van de centrale nis van het hoogaltaar, ca. 1700 (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

[10.17] Schilderij van het zijaltaar van het Heilig Kruis, einde 17de eeuw (PCCE, Eddy Daniëls 2007).

Sint-Agnes en de Heilige Drievuldigheid opgesteld, zij het niet meer op de oorspronkelijke plaats. Het marmeren altaar, toegewijd aan de Heilige Anna (M.5), is het enige dat bewaard bleef op zijn plaats, tegen de vierde pijler aan de zuidkant van de middenbeuk. [10.22] Andere kleinere altaren met (laat)barokke kenmerken, die tot 1970 in de kerk stonden, werden naar een depot overgebracht en fotografisch gedocumenteerd, maar niet verder bestudeerd. Van het zijaltaar van het Heilige Kruis (M.2) met de calvarievoorstelling met de schenkersportretten, dat tegen de uitspringende oostelijke muur van de noordelijke zijbeuk van het westschip stond opgesteld, werd alleen het monumentale schilderij gerestaureerd. [10.17] Het werd echter nog niet in de kerk teruggeplaatst. Het schilderij was gevat in een eenvoudige houten lijst en het stond op een predella. Die draagt een geschilderd opschrift dat alleen nog fragmentarisch te ontcijferen is: *... jaar 1696 den 20 april hebben mijn here gil ardens gegeven desen autaar ... vrouwe anna meyers...* Het is heel twijfelachtig of de personen vermeld op de predella geïdentificeerd mogen worden met de twee schenkersportretten. Mogelijk was de altaaromlijsting niet voor deze plaats bestemd en werd het schilderij pas later in de lijst ingepast. Aangenomen wordt dat het gaat om de portretten van pastoor Cartuyvels en zijn zuster Catharina. Straven vermeldt dat Petrus Cartuyvels in 1692 een Heilig Kruisaltaar liet oprichten en dat liet versieren met een

Christusvoorstelling. Hij meent dan ook Cartuyvels en zijn zuster op het schilderij geportretteerd te zien.³⁹

Het altaar van de patroonheilige Agnes (M.4) stond rechts van de kooringang en bedekte tot rond 1934 de muurschildering van de Heilige Maria Magdalena, de zogenaamde Vera-icoon. [10.18] Het altaar zou rond 1696 zijn opgericht, het jaar waarin een belangrijke som wordt geschonken voor het schilderij.⁴⁰ Op het schilderij echter zijn op de achtergrond zowel de toren van de abdij als van de minderbroederskerk van Sint-Truiden te zien, en die kerk werd gebouwd tussen 1731 en 1735. Dat zou erop kunnen wijzen dat het doek pas ná die datum werd geschilderd – of dat het werd bijgewerkt. Het chronogram levert het jaartal 1740 op.

Een merkwaardig altaarstuk is het zogenaamde Drievuldigheidsaltaar (M.3). Het beeldt het visioen af van Johannes de Matha, stichter van de Trinitariërs of Orde van de Heilige Drievuldigheid tot vrijkoop van de slaven. [10.19] Waarom dit concrete thema hier is afgebeeld, is onduidelijk. Deze orde van reguliere kanunniken, die leefde volgens de regel van Augustinus, heeft nooit een huis gehad in Sint-Truiden. Op het schilderij zijn zowel de Heilige Drievuldigheid als Onze-Lieve-Vrouw voorgesteld. Het doek maakte deel uit van het zijaltaar tegen de oostelijke wand van de noordelijke zijbeuk, de gebruikelijke plaats voor een Maria-altaar.⁴¹ Het moest trouwens verplaatst worden omdat het resten van de oudste muurschilderingen verborg, namelijk een tafereel van de kroning van Maria. Merkwaardig is bovendien dat de bovenbekroning van het altaar een schild bevat met het ordekruis van de Trinitariërs in rood en blauw. Een chronogram in de bovenbekroning geeft als datum 1740, net als de cartouche met chronogram onder het schilderij. Werd het altaar van elders overgebracht en, wellicht net als de andere barokaltaren, in 1740 herschilderd? Merkwaardig is bovendien dat een tweede, bijna identieke voorstelling van dit tafereel tussen de schilderijen van de begijnhofkerk is aangetroffen. Waarschijnlijk is het te vermetel een verband te zoeken met het godshuis van de Heilige Drievuldigheid op het begijnhof. Het is weinig aannemelijk dat de sobere behuizing daar zo een kunstwerk toeliet. Het thema van het visioen van Johannes de Matha dringt pas echt door in de kunst van af eind 17de eeuw. Het is daarbij niet uitgesloten dat die voorstelling teruggaat op prenten van Theodoor van Thulden (1606-1676).⁴²

Naast het Drievuldigheidsaltaar bevond zich tegen de oostmuur het Sint-Jozefsaltaar (M.7), dat gedemonteerd werd en bewaard in het depot. Het chronogram op de cartouche onder aan de lijst geeft als jaartal 1740. Het schilderij, met de geboorte van Christus en op de achtergrond de verkondiging aan de herders, werd in de jaren 1970 gerestaureerd. [10.24] Het altaar moet vóór 1698 zijn opgericht, op last van Aleydis (†1678) en Marie de Froidmont (†1698), die begraven liggen voor het altaar en waarvan het grafschrift meedeelt: *lesquelles ont erigez lavtel de st ioseph fonde vne grande messe tovts les mois et le iour de saint ioseph lofficce solemnel.*⁴³

Van iets latere datum (1759) is het enige marmeren altaar in de kerk, nog op de oorspronkelijke plaats tegen de vierde pijler aan de zuidkant van de middenbeuk (M.5). [10.20] Het is gewijd aan Sint-Anna. Het chronogram op het voetstuk verwijst naar Carolina

[10.18] Zijaltaar van Sint-Agnes, ca. 1740 (M.4)
(VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

[10.19] Zijaltaar van de Heilige Drievuldigheid, ca. 1730-1740 (M.3)
(VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

de Wezeren (†1737) en Johanna Christina de Wezeren (†1761) (CAROLINA VAN WEZEREN ST ANNAM INTRODUXIT. / IOANA NEPTIS RELIQUIAS / ET IPSA EXORNAVIT). Die laatste ligt begraven voor het altaar.⁴⁴ Zoals te zien is op interieurfoto's van het begin van de 20ste eeuw stond op de hardstenen sokkel een houten tabernakeltje, gedateerd 1742. Op het halfronde deurtje, waarachter relieken van Sint-Anna werden bewaard, stond een afbeelding van een stralenmonstrans in laagrelief. Boven op het tabernakel was het 18de-eeuwse beeld van Sint-Anna geplaatst. Het tabernakel wordt nu bewaard in het depot (M.6).

Om het overzicht van het meubilair uit de 17de en 18de eeuw te vervolledigen, moeten we nog twee kleinere houten altaren vermelden die tot voor de laatste restauratiecampagne in de noordelijke zijbeuk, rechts van de biechtstoel, waren achtergebleven. Het ene heeft een sobere sarcofaagvormige altaartafel, met daarboven een smallere constructie bestaande uit een tabernakeldeurtje met het monogram AM en een hoge nis, geflankeerd met acanthusbladwerk. Het tweede is een barok portiekaltaar, rijker versierd met krulvoluten en acanthusmotieven op de altaartafel, en een bovenbouw met getorste zuilen met wingerdranken

[10.20] Zijaltaar van Sint-Anna, 1759 (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

en een driehoekige bovenbekroning met blinde cartouche en vruchtenslingers. Een grote centrale nis bood plaats aan een beeld. De altaren zijn niet gepolychromeerd en ze werden gedemonteerd opgeborgen in het depot. Wanneer die altaren precies in de kerk zijn terechtgekomen, is niet duidelijk. Wat betreft hun datering kunnen ze aansluiten bij het overige altaarmeubilair in de kerk, maar in de inventarislijst van de kerkmeesters uit 1832 komen ze niet voor. De lijst vermeldt immers, naast één altaar in marmer, maar vijf houten altaren, namelijk het hoofdaltaar en de vier zijaltaren naast het koor. Ook in de lijsten van rond 1930 worden geen andere altaren beschreven. Wel is er sprake van een nis voor Sint-Rochus in eikenhout, Lodewijk XIV-stijl (*Niche de St. Roch – LXIV en chène*). De geschatte waarde is 750 frank, evenveel als het Sint-Jozefsaltaar. Mogelijk hebben we hier te maken met één van beide altaren, die niet functioneerden voor de eredienst maar beschouwd werden als nis voor een beeld.

Barokmeubilair voor de communie, de preek en de biecht

Op de overgang van het priesterkoor naar de kerkbeuk bevond zich tot rond 1970 de communiebank (M.8), een eenvoudig meubel samengesteld uit vier vaste vakken en een centrale vleugel deur. De rechterhelft en de vleugel deur bestaan uit een rij van naar onderen toe versmallende balustertjes, bovenaan verbonden met een guirlandemotief. De twee vakken van de linkerhelft zijn van een andere oorsprong, met een ander type zuiltjes en een rijkere versiering van cherubshoofden, mannelijke en vrouwelijke bustes en beeldhouwde fries met knorrenrand. Hoewel ze stilistisch verschillen, vertonen de beide communiebankonderdelen bijna dezelfde afmetingen en ritmering. Ze dateren vermoedelijk van rond 1700. Het provinciebestuur heeft op dit ogenblik de intentie om het meubel te laten restaureren en in de kerk terug te plaatsen.

De preekstoel (M.9) is na het hoofdaltaar de tweede belangrijkste plaats in het verloop van de liturgie, meer bepaald die van de woorddienst. [10.21] De kansel van de begijnhofkerk draagt het jaartal 1672 in de cartouche van het paneel boven aan de trap en hij heeft nog de traditionele opbouw van voetstuk, steun, kuip, trapen klankbord. De iconografie verzinnebeeldt de verkondiging van het Woord in de afbeelding van de vier evangelisten op de kuip, en de inspirerende Heilige Geest centraal tegen het klankbord. In vier van de vijf lege nissen prijken vrouwelijke heiligenbeelden. Die zijn nu verdwenen, maar de namen staan nog geschilderd in de cartouches: S. BEGGA, S. MARIA, S. AGNES en S. CATHARINA. Van een opschrift op de andere cartouche is niets overgebleven. Volgens een rekening uit 1671 werd aan een zekere Jan Schrijnwerker 500 gulden betaald voor de preekstoel.⁴⁵ Mogelijk gaat het om Jan Rutten, schrijnwerker – en beeldsnijder? – uit Sint-Truiden. Hij volgde in 1686 meester-beeldhouwer Laurens Vanreyt uit Hasselt op, om een deel van de koorbanken, van de communiebank en van de koorlambriserings te voltooien in de Sint-Pietersbandenkerk van Beringen.⁴⁶ Stilistisch en kwalitatief is er tussen deze preekstoel en het werk in Beringen een duidelijke verwantschap in de decoratieve vormtaal en het snijwerk. De preekstoel stond eerst in het midden van de kerk, aan de zuidkant, tegen de pijler met de muurschildering van de dood van Maria. Toen in 1933 de muurschildering werd ontdekt, werd hij overgebracht naar zijn huidige plaats in het westelijke gedeelte van de kerk.

In de 16de eeuw kwam de biechtstoel in gebruik, toen het sacrament van de biecht sterk gepropageerd werd door de Contrareformatie. Vanaf toen ontbrak het meubel in geen enkele kerk. De begijnhofkerk bezit twee mooie exemplaren van het basistype, de driedelige nissenbiechtstoel (M.10, M.11). Beide hebben een rijk beeldhouwde kroonlijst met bloem- en bladwerkversiering, cherubshoofden en cartouches met de respectieve data 1662 en 1684. Boven de centrale nis van de biechtstoel uit 1684 is het wapenschild van de Froidmont voorgesteld.⁴⁷

[10.21] Preekstoel, 1672 (M.9)
(VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

Overig meubilair

Uit de late 17de eeuw dateert het eikenhouten tochtportaal (M.12). [10.3] Het werd bij de aanvang van de laatste restauratiecampagne uit de kerk verwijderd en vervangen door een eigentijds, hoofdzakelijk glazen portaal. Het imposante barokke portaal vormde een gesloten volume en was opgebouwd uit een hoge basis, versierd met eenvoudig stijl- en regelwerk, waarin aan elke zijde twee horizontale panelen waren gevat. Daarboven verzezen geprofileerde pilasters, op de hoeken en centraal tussen de dubbele deur. Met acanthusbladeren versierde kapitelen droegen een brede kroonlijst die bovenaan was afgeboord met een muizentandmotief. De zijdeuren waren opgebouwd uit stijl- en regelwerk, waarin telkens zes panelen gevat waren. De dubbele middendeur was symmetrisch versierd met een geometrisch patroon van stijl- en regelwerk in verstek. In de rechterdeur was een getraliede kijkopening uitgespaard. Op foto's van voor de demontage van het

portaal is te zien dat centraal een laatgotische calvarie was geplaatst, en rechts het beeld van de zittende Heilige Petrus Paus. Het meubel staat nu in het depot. Over het verdere lot ervan is nog niets beslist.

Foto's uit het begin van de 20ste eeuw tonen hoe in het oostschip – de centrale middenbeuk of het zogenaamde begijnenkoor – aan weerszijden houten omsluitingen met deurtjes waren opgetrokken, opgedeeld in vakken waarin telkens twee tot drie bidstoelen stonden. [10.22] De constructie, die ongeveer 90 cm hoog moet zijn geweest, bestond uit eenvoudige verticale planken, bovenaan afgewerkt met een geprofileerde rand. Ze liep van ongeveer één meter voor de communiebank tot voorbij de eerste pijler in het westschip. Die houten stallen werden vermoedelijk vóór 1930 afgebroken. Op de foto met restaurateur Leegenhoek zijn ze verdwenen. [10.6] Aangezien het om heel eenvoudige constructies gaat, waarover we alleen door enkele algemene

[10.22] Interieur van de kerk met inrichting rond 1900 (Copyright IRPA-KIK, Brussel, A9918).

interieurgezichten worden geïnformeerd, zijn die koorzitmeubels moeilijk te dateren. Waarschijnlijk zijn ze 19de-eeuws, hoewel zulke houten bankconstructies in de late 17de en 18de eeuw al voorkwamen.

Van het kleinere meubilair uit het (laat)barokke kerkinterieur kunnen we ons een beeld vormen door enkele bewaard gebleven stukken, zoals de twee 17de-eeuwse koorstoelen, één mét en één zonder armleuningen (M.18), of door fotografische documenten, waarop een fraai barok wandretabeltje te zien is met het beeldje van de Heilige Antonius van Padua (nu verdwenen). Wellicht gaat het hier om de *Niche de St. Antoine*. Die wordt vermeld in de *Evaluation des objets anciens* van rond 1930, maar is niet opgenomen in de lijst van de kerkmeesters van 1832. Die lijst maakt melding van enkele kasten, *schaeperaye* genoemd, waaronder een eiken model in de sacristie om *kazuifels en andere dienst-klederen in te bewaren*. Een andere 'schapraai' *was geplaatst in het inkomen der kerk rechts van de grote deur*. Daar staat nog altijd een 17de-eeuwse eikenhouten tweedeurskast met ingewerkte panelen

(M.14). De lage, meer dan twee meter lange kast is eenvoudig versierd met accoladevormig smeedijzeren beslag. In 1983 werd ze zorgvuldig gerestaureerd. Wellicht is het overmoedig om dit meubel te identificeren met de kast die in 1680 herstellingswerken moest ondergaan ten gevolge van heftige hagelslag en die onder handen genomen werd door een zekere Jan Sterren *voor het beslaghe ende ander reparatie aen de kasse in de kercke*?⁴⁸ Op de oudste foto's van het kerkinterieur is een hoge kast in stijl- en regelwerk zichtbaar, tegen de zuidwand in de buurt van het Agnesaltaar.

De nu verdwenen vlakke houten zolderingen van de zijbeuken bepaalden mee de aanblik van de binnenruimte. Het waren eenvoudige houten cassetteplafonds. Boven het Sint-Jozefsaltaar en de grafsteen van Marie en Aleydis de Froidmont was de op eikenhout geschilderde *obiit* van beide schenksters in het plafond gevat (1680) (R.1, R.2). Door verwaarlozing takelde het plafond af in de loop van de 20ste eeuw en het paneel kwam naar beneden. Alle onderdelen konden gerecupereerd worden, ze wachten nu op een eventuele restauratie.

[10.23] Aanbidding der Wijzen, eind 17de eeuw, naar een compositie van Rubens (S.7) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

Schilderijen

Hoewel de *visitationes* en de rekeningen weinig of geen informatie verschaffen over de in de kerk aanwezige schilderijen of over de aankoop ervan – alleen de altaarstukken worden vermeld – staat buiten kijf dat de wanden van het gewitte interieur verfraaid waren met diverse taferelen op paneel of doek. Zo noemden we al de medaillons met de afbeeldingen van Sint-Petrus en Paulus boven de deurposten van de sacristie naast het hoofdaltaar. En uit de vroege 17de eeuw dateren de twee kleine doeken die de begijnhofkerk in beeld brengen, en de vereringen en verhalen die ermee verband hielden. De Processie met de H. Agnes en musicerende engelen, met knielende schenkers (S.6) en de Legende van de jongeling en de begijn van Sint-Truiden (S.5) zijn weliswaar geen meesterwerken, maar ze vormen als tijdsbeeld een unieke iconografische bron voor de kennis van het historische begijnhof en de kerk. [2.1, 2.29] Het gaat om respectievelijk een devotievoorstelling en een moraliserende legende. Welke plaats ze in de kerk hadden, weten we niet.

In de 20ste-eeuwse boedellijsten van de begijnhofkerk verschijnt het kleine drieluik met, centraal, de Verrijzenis van Christus en op de zijluiken de schenkers Joris Cartuyvels en Catharina Stasseyns, vergezeld van hun patroonheiligen (S.1). [10.32] Het schilderij dateert van rond 1590-1610. Over de oorspronkelijke herkomst en relatie met de historische kerkinboedel zijn geen andere sporen te vinden, ook niet in de lijst van de kerkmeesters (1832), waarin het picturale bezit van de begijnhofkerk simpelweg wordt afgehandeld als *achttien schilderijen*. Beter geïnformeerd zijn we over het doek Zegenende Christus met Maria (S.8), dat links onderaan het opschrift D:C: DE WEZEREN DONO DEDIT draagt.

Naar alle waarschijnlijkheid was het een schenking van begijn Carolina de Wezeren, overleden in 1737 (eerste vermelding in 1680). [2.27]

Vermoedelijk uit de eerste helft van de 18de eeuw dateren twee versies van de Aanbidding der wijzen, twee van de talrijke kopieën naar hetzelfde populaire prototype van de horizontale compositie uit het Rubensatelier (S.7, S.19). [10.23] Ook uit het begin van de 18de eeuw zijn een Bewening van Christus (S.10) en een Boodschap aan Maria (S.9). Sommige van deze doeken zijn herkenbaar op de oude interieurfoto's van vóór de kerksluiting, maar we weten niet wanneer precies ze in de kerk terechtkwamen. Wel zeker is dat de kleurrijke middeleeuwse stoet van heiligen en martelaren, die de begijnengemeenschap eerst tot voorbeeld dienden, na de Contrareformatie vervangen werd door de uitbeelding van de grote verhalen uit het leven van de Heiland en Maria. Pas een eeuw later zouden nieuwe heiligen hun intrede doen in de picturale wereld binnen de begijnhofkerk.

Beelden

Door de eeuwen heen bleef ook in de barokke periode een aantal (laat)middeleeuwse beelden bewaard in de kerk, zoals hierboven in detail wordt weergegeven. Mogelijk werden sommige wit geschilderd, zoals vaker gebeurde bij de integratie van polychrome oude kunstwerken in een barokke omgeving. Dat was onder meer het geval bij de Christus aan het kruis die boven op het tochtportaal stond (nu bewaard in het depot). Het is niet uitgesloten dat het Sint-Trudobeeld (B.2), het kruisbeeldje van de kleine calvarie (B.3) en de Christus op de koude steen (B.6) hetzelfde lot ondergingen, maar aangezien de verf in het verleden tot op

[10.24] Geboorte van Christus en verkondiging aan de herders, eind 17de eeuw, afkomstig van het zijaltaar van Sint-Jozef (M.7) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

het hout werd afgeloogd, hebben we hierover geen verdere informatie.

Ook andere beelden, zoals de treurende Maria en Johannes (B.4, B.5), waarvan de oude polychromie duidelijke sporen van restauratie draagt, waren mogelijk overschilderd. In de 17de en vooral in de 18de eeuw werd het kerkinterieur aangevuld met nieuwe sculpturen, zoals de tronende heilige Petrus Paus (B.14) en de Sint-Anna-ten-Drieën van het Anna-altaar (B.18), beide in witgeverfd hout. [10.25] Er kwam ook een aantal heiligenfiguren bij die, wellicht begin 20ste eeuw, op weinig verfijnde wijze herbeschilderd werden: Sint-Lucia (B.16) en Sint-Rochus van Montpellier (B.17). De beelden van de apostel Andreas (B.19) en van Sint-Sebastiaan (B.20), die ook tot de inboedel van de begijnhofkerk werden gerekend, zouden afkomstig zijn uit de oude Sint-Pieterskerk van Sint-Truiden.

Liturgische objecten, gewaden en altaarvoorhangsels

Het was vooral op en om de altaren dat kleur en kostbaarheden werden geëtaleerd, in de liturgische objecten, gewaden en altaarvoorhangsels. Verschillende antependia in zijde, met eenvoudige motieven, soms in zilverdraad, hebben de tijd overleefd, maar waren zo versleten, verbleekt en gescheurd dat herstelling geen optie was. Uit de 17de en 18de eeuw bleven twee koorkappen, twee kazuifels en dalmatieken bewaard, in zijde en versierd met bladwerk en bloemmotieven. [10.27] Ze zijn opgeborgen in de Sint-Truidense hoofdkerk (T.6, T.7, T.8, T.9, T.10, T.11, T.12, T.13, T.14, T.15, T.16, T.17).

[10.25] Sint-Anna-ten-Drieën, afkomstig van het Sint-Anna-altaar uit 1759 (B.18) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

[10.26] Torenmonstrans, gedateerd 1633 (LO.7) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

De zilveren torenmonstrans van de begijnhofkerk (LO.7) is een indrukwekkend en fraai stuk edelsmeedwerk van een onbekende, wellicht Leuvense, meester. [10.26] De monstrans is onder aan de voet gedateerd 1633 en draagt het opschrift 136 ONSSE 10 ENGELSE(N). Aan de uiteinden van de monumentale bovenstructuur prijken de beeldjes van Sint-Trudo en Sint-Agnes onder een baldakijn.

De ciborie (LO.9), voorzien van de merktekens van de Truiense edelsmid Pierre Massart, is rijk versierd met vruchtentrossen en bloem- en bladmotieven. [10.26] Ze werd vervaardigd tussen 1667 en 1669. Op de altaren stonden ook geelkoperen kandelaars. De gemeenschap had nog een aantal 16de-eeuwse exemplaren, maar ze schafte zich in de eerste decennia van de 18de eeuw eigentijdse modellen aan. Dat type had een driezijdige voet op klauwbollen, een slanke stam met peervormige nodus tussen ringen en een naar boven toe verjongende stam, traditioneel versierd met cherubs-, blad- en krulmotieven. Zeventien stuks, van diverse afmetingen, zijn tot nu bewaard (LO.3, LO.4, LO.5, LO.6, LO.10, LO.11).

[10.27] Koorkap, derde kwart van de 18de eeuw (T.6) (PCCE, Eddy Daniëls 2007).

Het kerkinterieur na 1750

In de laatste halve eeuw voor de opheffing van het begijnhof veranderde er waarschijnlijk weinig aan het kerkinterieur, tenzij de houten omsluiting met knielbanken pas in deze periode geplaatst zou zijn. Maar daarover bestaat geen zekerheid. Er werden enkele nieuwe schilderijen tegen de muren en pijlers gehangen, in het bijzonder afbeeldingen van de jezuïetenheiligen Aloysius van Gonzaga (S.16) – met de begijnhofkerk duidelijk herkenbaar op de achtergrond – en Franciscus de Hieronymo (S.17). Een ander schilderijtje stelt het IHS-monogram voor, voorzien van een gebedstekst van Franciscus de Hieronymo (S.18). De associatie van de jezuïetenheiligen met het Sint-Truidense begijnhof is tot nog toe niet verklaard. De inventaris van de kerkmeesters uit 1832 vermeldt nog een beeld van Sint-Franciscus de Hieronymo *op het altaar van Sint-Agnes, waar aan een zijde geplaatst is het beeld van St. Trudo en aan de andere het beeld van St. Rochus*. Het beeld in kwestie is nog te zien op een oude interieuropname van begin vorige eeuw, staande op een houten sokkel tegen de pijler met de Sint-Quirinus-schildering. Ook de aanwezigheid van het

[10.28] Ciborie, 1667-1669 (LO. 9); reliëkostensorium van de Heilige Hubertus, eind 18de eeuw (LO.25); kelk, gedateerd 1739 (LO.14) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

18de-eeuwse schilderij met de Heilige koning Lodewijk IX van Frankrijk (S.11), is moeilijk te verklaren.

In elk geval werd de kerk in de tweede helft van de 18de en in het begin van de 19de eeuw verrijkt met talrijke relieken, tentoongesteld in diverse soorten van ostensoria. Er zijn verschillende zilveren exemplaren bij, meestal uitgevoerd door Truïense zilversmeden, zoals Aegidius Molinet (reliëkostensorium Heilige Anna, LO.22, en Heilige Lucia, LO.24), Hendrik Plugers (ostensorium Heilige Eucherius van Orléans, LO.23), Pieter Jan Ulens (Heilige Hubertus, LO.25) [10.28], of door onbekende edelsmeden (ostensorium Sint-Jozef, LO.8, en Sint-Franciscus de Hieronymo, LO.19). Daarnaast bezit de kerk een aantal houten reliekhouders met zilverbeslag of decoratief beplakt met een rijkelijke, geometrische versiering in stro. Die ostensoria hebben overwegend een piramidale vorm. Voor de volledigheid vermelden we nog enkele mooie stukken kerkelijk vaatwerk, zoals de zilveren kelk uit 1739 van een Luikse zilversmid (Jean Dethier of Joseph-Clement Dupont) (LO.14) [10.31], ampullen van de Luikenaar Olivier Franckson (1746-1747) (LO.20), twee eenvoudige zilveren cibories (LO.2), en diverse zilveren kroontjes voor het Onze-Lieve-Vrouwebeeld (LO.29).

Ongetwijfeld bezat de gemeenschap een uitgebreid assortiment communie- en altaardwalen, kleding voor het Mariabeeld en andere doeken afgewerkt met kostbare kant. Na de privatisering van het gebouw kwam deze kantcollectie in het bezit van de nieuwe eigenaar. Verder is er niets meer over geweten, maar allicht betrof het hoofdzakelijk producten van de vermaarde Sint-Truidense kant.

In de loop van de 19de eeuw werd de kerkinboedel aangevuld met klein meubilair, zoals enkele bidstoelen en een knielbank-biechtstoel. De devotie tot de Heilige Maagd van Lourdes deed haar intrede in de vorm van een neogotisch Maria-altaar. Heiligen als Sint-Franciscus de Hieronymo en Sint-Antonius van Padua werden vertegenwoordigd met een houten of plaasteren beeld. Twee gebeurtenissen waren vanaf 1860 echter het meest beeldbepalend voor de verdere ontwikkeling van het kerkinterieur, namelijk de ontdekking van de muurschilderingen en de bestemming van het gebouw als grafkerk voor de nieuwe eigenaars, de adellijke familie de Pitteurs-Hiégaerts. Tijdens of na het blootleggen van de wandschilderingen werden de binnenmuren opnieuw gewit en voorzien van voegenschildering. De wapenschilden van de families de Pitteurs de Budingen en de Pitteurs-Hiégaerts werden op het boogveld van de scheiding tussen de twee delen van het tongewelf geschilderd. [10.1] Het koor werd ingericht als grafkapel van de familie, met geschilderde rouwborden en een neogotisch marmeren monument waarvan alleen de epitafen bewaard zijn.⁴⁹ Ook achteraan, links en rechts van het portaal, werden rouwborden tegen de muur opgehangen (R.4-R.11).

Vermoedelijk eind 19de eeuw kwam een kruisweg tegen de muren van de zijbeuken. Deze nu verdwenen geschilderde taferelen waren vrij klein, zoals nog te zien is op de oudste interieurfoto's. Die geven ook een beeld van de karige kerkverlichting met olielampen.

In 1869 verscheen een nieuw beeld van de patroonheilige Sint-Agnes in de kerk (B.21). [10.29] Het is een verfijnde

[10.29] Heilige Agnes door Cornelis Janssen en Pierre Wynrocx, 1869 (B.21) (PCCE, Eddy Daniëls, 2007).

neogotische creatie van 123 cm hoog, uit het Sint-Truidense beeldhouwersatelier van Cornelis Janssen, en gepolychromeerd door zijn schoonbroer P. Wynrocx. Dit hernieuwde aanknopen bij de middeleeuwse traditie en de toenemende belangstelling voor de herontdekte muurschilderingen konden niet verhinderen dat de begijnhofkerk een eeuw van verval en moeilijke heropstanding tegemoet ging.

Besluit

De begijnhofkerk van Sint-Truiden behoort tot de belangrijkste monumenten in zijn soort in België, en geniet de status van UNESCO-werelderfgoed. Zijn bekendheid dankt het gebouw vooral aan het behoorlijk intact gebleven ensemble van wandschilderingen, dat mooi tot zijn recht komt in het, voor het

overige, sobere interieur. Binnen en buiten wordt de architectuur gekenmerkt door de bescheidenheid die karakteristiek is voor de middeleeuwse begijnhofkerken. Wat de overige interieurstoffering en inboedel betreft – het residu en samenraapsel van zes eeuwen gebruik – onderging de kerk vooral in de 20ste eeuw sterke wijzigingen: kostbare interieurelementen, zoals de twee laat-middeleeuwse altaarantependia, kwamen op de kunstmarkt terecht. Maar vooral de bestemming tot museumkerk, voorafgegaan door een grondige restauratie van exterieur en interieur, reduceerde het historische kerkinterieur tot een uitgepuurde ruimte. Belangrijke vaste componenten, zoals de preekstoel, het orgel en drie altaren, werden zorgvuldig gerestaureerd. Andere wachten op een behandeling en een herplaatsing in de kerk, zoals de communiebank, het Sint-Jozefsaltaar, één van beide biechtstoelen, het triomfkruis, de in het graf liggende Christus en het barokke Madonnabeeld uit het hoofdaltaar. Daarmee is in ieder geval de beweging ingezet om weer dichterbij te sluiten bij de geest en het programma van interieuraankleding, zoals de begijnengemeenschap ze heeft nagelaten. Ook de terugkeer van de nu verspreide kunstobjecten – vooral van het zilverwerk, de beelden en enkele schilderijen, waarover de archieven gegevens aanreiken – is van belang. Het is een noodzakelijke stap om op een gepaste manier de spirituele leefwereld over te brengen van de religieuze gemeenschap voor wie de kerk gedurende zes eeuwen het middelpunt van het bestaan was.

[10.30] Zilveren kroontje, 19de eeuw (LO.29.8) (PCCE, Eddy Daniëls 2007).

[10.31] Medaillons met bustes van de Heiligen Paulus en Petrus (S.12, S.13) (PCCE, Eddy Daniëls 2007).

Noten

- Smets 1984.
- Zie de bijdrage van M. Buyle.
- Simenon 1939, 2, 630-631.
- ADST, VB: *Op heden den tweeden oktober 1800 twee en dertig, ingevolge Art. 55 van het Decreet van 30 December 1809, hebben wij, Marguilliers van het fabriek der hoofdkerk van de stad Struïjden, ons begeven in de kerk van het begijnhof, alwaer wij zijn overgegaan in het bijwezen van den heer Wennen bediener van gezegde kerk tot het opmaeken van den inventaris der ornamenten, lijnwaad, zilwerwerk en generaelijk van alle kerkmeubelen, welke bestaan in de volgende voorwerpen te weten:...*, 4 p. in schrijfboek.
- ADST, VB: *Inventaris op 19-1-1928 der meubelen toevertrouwd aan den heer Hubert Vanderstege, alsmede de ornamenten en lijnwaad der kerk van Begijnhof.*
- ADST, VB: *Inventaire des Meubles et des ornements et du linge de l'Église du Béguinage confiés à Vanderstegen Hubert, à St-Trond*, 2 p.
- Gerard Heynen, lid van de Vrienden van het Begijnhof, woonde op het begijnhof tegenover de kerk en bewaarde er de archieven van de Vrienden tot bij zijn overlijden in 1984. Het is daar dat ik de 19de- en 20ste-eeuwse documenten over de begijnhofkerk begin jaren 1980 heb kunnen consulteren.
- ADST, VB: *Évaluation des objets anciens se trouvant à l'Église du Béguinage à St-Trond*, 6 p. Het stuk is niet gedateerd, maar wellicht te situeren tussen 1928 en 1935.
- ADST, VB: *Béguinage. Inventaire des objets remis par Monsieur le Comte de Salaberry à l'A.S.B.L. 'De Vrienden van 't Begijnhof van St-Truiden'*, 2 p.
- Bestuurder der melkerij, Luikersteenweg, Sint-Truiden.
- Foto's bewaard bij het PCCE te Hasselt.
- Zie de bijdrage van H. Van Herck.
- Objectregistratie op de door het KIK-IRPA ontworpen fiche.
- Zie Bijlage 6.
- Zie de bijdrage van Th. Coomans.
- Zie de bijdrage van A. Bergmans.
- Zie Bijlage 7, epitafen.
- Het gaat in ieder geval niet om het grote Moedergodsbeeld waarover in sommige teksten sprake is (*una pia Imago Deiparae Virginis praegrandis*), dat de plunderingen in 1603 zonder schade overleefd zou hebben. Zie: *Het Leven van de seer Edele Doorluchtigste en H. Begga*, 1771, 526.
- ADST, VB: In de inventaris van 1832 wordt maar één Mariavoorstelling vermeld, in onduidelijke bewoordingen *O.L.Vrouwe in eene*; de lijst *Évaluation des objets anciens* vermeldt enkel *Autel complet de la Ste Vierge avec statue & tableau Descende du St Esprit* ter waarde van 1000 frank. In de lijst van objecten, overgedragen door graaf de Salaberry aan de Vrienden van het Begijnhof (1935), komen een *statue N.D. et enfant (polychr)* en een *statue N.D. pour processions* voor.
- Onderzoek uitgevoerd in 2006 door restaurateur Krystyna Wazgird in opdracht van het provinciebestuur van Limburg, voor de samenstelling van het restauratiedossier.
- Ceulemans, Didier & Gerits 1990, II.23, cat. 32.
- ADST, VB: vermelding in alle inventarissen sinds 1832.
- ADST, VB: volgens de inventaris 1832 stond een beeld van Sint-Franciscus de Hieronymo *op den altaer van St Agnes, waer aen d'een zijde geplaatst is het beeld van St Trudo en aen de andere het beeld van St Rochus*.
- ADST, VB: vermeld in inventaris van 1832 als *'O.L.heer in't graf waer boven geplaatst is een crucifix met twee beelden van heyligen'*. Hierbij aansluitend volgen *'O.L.heer op den kouden steen'*, en *'twee beelden van heyligen met een crucifix in hout boven het portael'*, wat erop zou kunnen wijzen dat al die taferelen uit de passie bij de kerkingang stonden opgesteld.
- Smets 1984.
- Keuller & Wouters 1881, pl. V. ADST, VB: in de inventaris van 1832 wordt geen gewag gemaakt van twee gefigureerde verduren. Er is alleen sprake van *Dry* [antependia] *in het groen, alle voorzien met hunne passetten*. In de inventaris van 1928 worden ze helemaal niet vermeld.
- In 1955-1956 uitgevoerd door de Brugse firma A.E. Grossé.
- ADST, VB: in de inventaris van 1832 vermeld als een koperen lessenaar in de vorm van een kandelaar. In de *Évaluation des objets anciens* figureert hij als *lutrín en bronze, gothique*, met een hoge waardeschatting van 20.000 frank. In de overdrachtsinventaris van de Salaberry wordt hij *lutrín avec pied en bois* genoemd. De holle basis van de lezenaar was gemonteerd op een breder houten voetstuk, dat nog bewaard is gebleven (98/50/066).
- Naar de stad Dinant genoemde laatmiddeleeuwse productie van geelkoperen sier- en gebruiksvoorwerpen met Maaslandse karakteristieken. Zie Toussaint 2005; Tavenor-Perry 1910; Destrée 1904.

[10.32] Drieluik met Verrijzenis van Christus en portretten van Joris Cartuyvels en Catharina Stasseyns, 1590-1610 (S.1) (PCCE, Eddy Daniëls 2007).

30. ADST, VB: de inventaris van 1832 vermeldt ook altaren gewijd aan Sint-Trudo en Sint-Jan (de Doper?).
31. Zie de bijdrage van Th. Coomans.
32. Zie de bijdrage van P. Roose.
33. SAST, Burgerlijke Godshuizen, Register 41, f. 126. Zie Bijlage 4.5.
34. Simenon 1939, 630-631: *Summum altare est ligneum novum, et recenter depictum cum tabula sive pictura nova per pastorem modernum data; est benedictum*. SAST, Fonds Begijnhof, Bundel 2, map 1, f. 72v: in 1696 worden de ontvangsten genoteerd van zuster Anna Noville als hulp om de grooten autaar te doen marmoriseren. Zie Bijlage 4.4.
35. Smets 1982.
36. Simenon 1939, 2, 631: *Retro summum altare sunt pulchra ornamenta et paramenta pretiosa et omnium colorum et aliqua cum dalmaticis; sunt etiam 4 cappae; item linteamina omnis generis in magna quantitate et munda*.
37. Onderzoek uitgevoerd in 2006 door restaurateur Krystyna Wazgird in opdracht van het provinciebestuur van Limburg, voor de samenstelling van het restauratiedossier.
38. Simenon 1939, 2, 630-631.
39. Straven 1876, 63.
40. SAST, Fonds Begijnhof, Bundel 2, map 1, f. 73r: in 1696 boekt hoogmeesteres Anna Vanderborcht een som van 100 gulden vanwege zuster Agnes van Daelem voor *eene schilderje op den autaar van Sinte Agnes*. Zie Bijlage 4.4.
41. Simenon 1939, 2, 630: in de *Visitationes archidiaconales* van 1624 wordt bij de *altaria minora* een *altare B.M.V.* [beatae Mariae Virginis] *consecratum sed non dotatum* vermeld.
42. Thijs 1965, 39.
43. Zie bijlage 7, epitaaf 9A.
44. Zie bijlage 7, epitaaf 23 en 24.
45. SAST, Fonds Begijnhof, Register 34, jaar 1671: *mr Jan Schrijnwerker voor den Preeck Stoel betaelt 500 gl.*
46. De Dijn, Van Laere & Smets 1978, 14.
47. Besproken en gereproduceerd in Zajadacz-Hasternath 1970, 128 en 207, nr. 119.
48. SAST, Fonds Begijnhof, Register 34, rekening 1680-1681.
49. Zie Bijlage 7, epitaaf 31-36.

11. Het orgel uit 1644-1646, of hoe pastoor Joannes Giselinus zichzelf verzekerde van eeuwige nagedachtenis

Patrick Roose

Al in de eerste helft van de 17de eeuw was er een orgel in de Sint-Truidense begijnhofkerk aanwezig. Dat kunnen we afleiden uit de korte notitie *Insup[er] debet habere positivum q[uo]d modo est in n[ost]ra ecclesia*, bijgeschreven op het bouwcontract voor het nieuwe orgel van 1644.¹ Deze notitie slaat op een (klein) positieforgel dat in de kerk stond. Het was trouwens een courante praktijk dat de orgelbouwer het ‘oude’ orgel mocht meenemen (*habere*) en daarvoor een reductie gaf op de prijs van het nieuwe instrument. Over de bouwer of het bouwjaar van dit oude *positivum* is verder geen informatie bekend.

Volgens het bouwcontract van 8 november 1644, dat overgeschreven is in het register van de inkomsten van de pastorie voor de jaren 1628-1676, bestelde Joannes Giselinus, *Monsieu le Pasteur du beginage*, een heel nieuw orgel bij orgelmaker Christian Ancion uit Hoei. Hoewel er niet meer vermeld staat dan de dispositie, de prijs, de datum en de handtekening van de aannemer, is deze summiere archieftekst een heel waardevolle bron: *Organum* [later bijgeschreven hoofding] / 1 *Holpyp au ton de 8 pieds / monstrance ou octave / Flûte au ton de 4 pieds / Doublette ou superoctave au ton de deux pieds / Mixtûre / Cornet / Claron ton de 4 pieds / Dyton / Cifflet / Cymbal / Tremblant / Nachtgael / Trommel / Ces registres avec que / le secret, soufflets et / une casse pour montrer / à la façon ordinaire / enans[?] accordé de le / livrer pour quatre / cent florins / avecque Monsieu le / Pasteur du beginage / Le 8e novembre / 1644 / [getekend] Christian Ancion.² Deze tekst werd ook gebruikt voor de recente restauratie.*

Op 9 januari, 17 april, 12 juni en 18 oktober 1646 vermeldt hetzelfde register tussentijdse betalingen aan Ancion voor een totaalbedrag van 400 florijn, conform de overeenkomst van 1644. Dat doet vermoeden dat het orgel in 1646 werd gebouwd en in oktober in de begijnhofkerk werd geplaatst. [11.1] Blijkbaar bespraken de opdrachtgever en de orgelbouwer tijdens de uitvoering enkele veranderingen van het ontwerp. Op 23 februari 1648 vermeldt het register de eindafrekening van Ancion voor een totaalbedrag van 525 florijn: *Subsigné confesse estre entierement païé de l'orgue / positive lequel i ay livré pour cinque cent et ving[t] / ci[n]que florins au beginage lez Saintrond / Datum 23 february 1648 / [getekend] Christianus Ancion.³*

Christian Ancion, van wie noch het geboorte-, noch het overlijdensjaar bekend is, was als orgelmaker gevestigd in Hoei.⁴ Er zijn, bijna uitsluitend archivalisch, activiteiten van hem bekend van 1632 tot 1662. Er is ook nog een Remy Ancion werkzaam geweest, voor zover we weten tussen 1665 en 1676. Hij overleed op 9 februari 1680. Tot nu toe is niet achterhaald of het om een zoon of een broer van Christian gaat. In elk geval was het Christian die het contract in Sint-Truiden afsloot en die ook de honoraria ontving. Zoals vele vakspecialisten in die tijd had hij een vrij grote actieradius – er waren nu eenmaal weinig orgelmakers. Hij is voor het eerstesignaleerd in 1632, in Averbode, en zijn laatste werk was het nieuwe orgel in Zoutleeuw in 1662. Mogelijk is dat orgel pas voltooid in 1666. De laatste betalingen daar gebeurden aan het adres van Remy Ancion. Misschien was Christian kort tevoren overleden. Het orgel van Zoutleeuw, waarvan alleen nog een archiefphoto bewaard is,⁵ was een werk van aanzienlijke omvang, in tegenstelling tot het kleine positief van de Sint-Truidense begijnhofkerk. Dat bewijst dat de Ancions beslist geen tweederangsfiguren waren. Ook de fraaie grote orgelkast die nu in Neerlinter staat en die uit de abdij van Heylissem komt (ca. 1660), wordt aan hen toegeschreven. Van Remy Ancion is verder nog werk bekend in Maastricht, Walcourt en Hoei.

Bijna tien jaar na de bouw van het orgeltje van de begijnhofkerk, werd het door pastoor Joannes Giselinus definitief aan het begijnhof geschonken. Zich voorbereidend op het hiernamaals dacht de pastoor aan zijn *memoria* en hij beschouwde de schenking als het ‘onderpand’ voor een eeuwig jaargetijde, jaarlijks te houden op de dag van *St Jans Baptisten*, zijn patroonheilige.⁶ Daaruit blijkt dat de aanschaf van een orgel, op zijn kosten, voor de pastoor een gewichtige gebeurtenis is geweest. Ook daarnaast heeft Joannes Giseling de kerk meermaals gul gedoteerd. Zijn naam zal blijvend herinnerd worden op zijn grafzerk in het koor.⁷

De tekst van de op 10 oktober 1656 opgestelde schenkingsakte luidt als volgt: *Aengesien dat redelyck ende behooryck is, dat men allen Godtsdiensten ende dat tot de selven is dienende / sal vermeederen ende vervorderen principalyck op geestelycke plaetsen, / alwaer de selven seer loffelyck behooren te geschieden, / soo ist dat ick ondergescreven in het jaer 1656 de 10 october hebbe gecontracteert ende geaccordeert met Oversten des Begynhof St Agneeten buyten der stadtmueren St Truyden / te weten Barbara Walschars als opperste meeterse, Anna Libens, Joanna Vanden Creeft, Maria Schoepen ende Elyzabeth van Aecken tsamen Raedts Joffrouwen ende regenten des voorseyden Begynhofs: als dat ick ondergescreven soudon doen maken*

[11.1] Het orgel van de begijnhofkerk van Sint-Truiden is het oudste homogene en complete orgel in de Zuidelijke Nederlanden (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

ende stellen een nieuwe orgelen in de kercke des begynhofs voorseyden tot mynen cost ende last, het welck aldus gemaect ende gestelt is op dese naerbescreven conditiën / te [weten] dat de oversten, de heeren ende gemeynten gehouden sullen syn, met henlieder naerkomelingen myn Jaergetyt te houden, ende dat op St Jans Baptisten dach de singende vigilien, ende daer naer de requiem messen van de heeren int gelyck, ende den pastoor sal de singende messe doen, ende de anderen sullen lesen voor myn ziele, ouders ende vrinden zielen, / om dat de Orgelen soo wel tot verlichtinge van den sanck syn als tot den dienst Godts ende gemeynten dienen, / ende ten respect van dien hebbe ick aen de Heeren twee guldens in myn testament meer gelaeten tot de maendelyke messe ter eeren de Alderh. Dryvuldichyt als sy plachten te hebben, te weten tsamen XII guldens ut een rente van XVI guldens, naer luyt des briefs daer van synde, ende inhout van mynen testament, / ende dit voorseyden contract is oock geschiedt met vollen consent der geheele gemeijnten, tselfe in het generael capittel voorgehouden synde. / Ende tot teeken des acceptation ende ratification van desen contract heeft syne Hoochwerdichijt den prelaet der Stadt Sint Truyden als Oversten des Begynhofs voorseyden dit met de andere voorseyden oversten met henlieder ijgen handt onderteekent ende den gemynen siegel des voorseyden Begynhofs hier onder aengehangen / Actum ende onderteekent duer mijn ygen handt / [getekend] Joannes Giseleng, pastor Beginagij prefati / Auditis superiore Magistra et consultricius Beguinagij super contentis huius Instrumenti, laudamus et approbamus praetactam Anniversarij institutionem / Datum in Abbatia nostra Sti Trudonis Anno Domini 1657 / 25 mensis Octobris / [getekend] Hubertus Abbas Sti Trudonis / [getekend] Barbara Walscharts / Anna Libens / Joanna vanden Creeft / Maria Schoepen / Elisabeth Van Aecken.⁸

Het feit dat die overeenkomst pas in 1656 geboekstaafd werd en in 1657 door de abt van Sint-Truiden werd goedgekeurd, heeft in zowat alle publicaties van na 1979 tot de hypothese geleid dat er in 1656-1657 voor de tweede keer een nieuw orgel geplaatst werd. Die veronderstelling is ook gebaseerd op gegevens uit de summier archiefstukken van 1644 tot 1648. Enerzijds ondertekent orgelmaker Ancion op twee verschillende documenten 'voor voldaan', en dan nog voor een verschillend bedrag. Anderzijds zijn er twee verschillende versies van de dispositie, de registersamenstelling, van het orgel genoteerd. En om de verwarring compleet te maken, komen die beide versies niet overeen met wat in werkelijkheid uitgevoerd werd.

Bij een aandachtige herlezing van de tekst uit 1656 echter kunnen we concluderen dat er in 1656 géén nieuw orgel werd geleverd. Naast de vermelding dat het orgel (*het welck*) aldus gemaect ende gestelt is, kunnen ook twee argumenten weerlegd worden. Wat betreft het verschillende bedrag, staat in slechts één van beide kwitantienotities dat de orgelmaker het oude orgel mocht meenemen voor een niet opgegeven waarde – wat het prijsverschil kan verklaren. En wat de afwijkende dispositie betreft: het komt courant voor in de orgelbouw dat een contractueel vastgelegde dispositie nog gewijzigd wordt tijdens de uitvoering van het werk.

In de marge van dit verhaal – en deels ter ondersteuning van onze aanname dat er in 1657 geen tweede orgel werd geplaatst –

vermelden we nog het orgel dat zich nu in de vlakbij gelegen kerk van Sint-Jacob in de wijk Schuurhoven bevindt. Ook dat orgel mag aan Ancion toegeschreven worden, en het komt in ieder geval níet uit de begijnhofkerk, maar wel uit het gewezen klooster van Nonnemielen in Duras, bij Sint-Truiden.⁹

De enige latere archivalische vermelding van het orgel van de begijnhofkerk slaat op de verplaatsing ervan, in 1696. Toen werd het orgel verplaatst naar het nieuw gemaakte doksaal, waar het zich nu nog bevindt [3.33, 10.7, 11.2]: *Cedule van den ontfanck ende viltgeef door de ouersten sgeordineert om die oxael te maecken, ende die orgelen op die selue te [f. 69r] transporter in het jaer duysent sess hondert sess ende negentich.*¹⁰

In de loop van de 18de en 19de eeuw werd het instrument vrij gaaf overgeleverd, wat uitzonderlijk is voor een 17de-eeuws orgel. De enkele wijzigingen die plaatsvonden eind 19de en begin 20ste eeuw worden vermeld in de technische beschrijving van het instrument.

In 1969 werd het orgel gedemonteerd door een Nederlandse orgelbouwfirma en dat bedrijf hield het tot rond 1988 in bewaring. Vervolgens werd het naar Sint-Truiden teruggebracht. In de periode 1994-1996 werd het eindelijk gerestaureerd en het kon opnieuw zijn stem laten horen in zijn oorspronkelijke kader.

De restauratie van 1994-1996

De begijnhofkerk van Sint-Truiden is als monument beschermd en daardoor kon ook het orgel gerestaureerd worden met subsidies van het Vlaams Gewest, het provinciebestuur en het stadsbestuur. Als ontwerper van het project werd Gabriël Loncke (Overmere) aangesteld, waarna de uitvoering van het werk werd toevertrouwd aan Pierre Decourcelle, orgelbouwer in Mont-Saint-Aubert (Doornik).¹¹

Technische kenmerken

De orgelkast is gemaakt in eersteklas kwartierseikenhout, maar ze is wel heel sober uitgevoerd: enkele sierlijsten en geen torens of sculpturen. Alleen de drie blinderingsstukken boven de frontpijpen geven een indruk van reliëf. [11.2]

De windlade, met chromatise pijpopstelling, telt 45 cancellen. Het klavier, hoewel in de 19de eeuw vernieuwd, had zijn verkorte basoctaaf behouden.

Klavier, toets- en registertractuur waren niet meer origineel en moesten gereconstrueerd worden. De waaivormige stekersmechaniek van toets naar windlade is uiterst simpel en daardoor ook ongelooflijk direct.

Drie kleine spaanbalgen – net zo groot als het kleine doksaal toeliet – werden gereconstrueerd en zorgen voor een toereikende windtoevoer. De winddruk bedraagt 79 mm WK. Een elektroventilator werd uiteraard nu toegevoegd.

De windlade is nog volledig origineel gebleven. Ze was sinds de bouw nooit opengemaakt, wat heel uitzonderlijk is in de orgelbouwgeschiedenis. De kleine lade bestaat uit twee stukken massieve eik. Daarin zijn de cancellen, miniem van afmeting,

[11.2] In 1696 werd het orgel verplaatst naar het nieuw gemaakte doksaal in de zuidelijke zijbeuk (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

uitgeruimd en daarna werden de stukken op elkaar gelijmd. Ook de ventielkas is nog de originele.

Het pijpwerk vergde veel uren restauratiewerk, omdat het al gehavend was nog voor het decennialang verwaarloosd werd. Het is dan ook des te verwonderlijker dat alle parameters voor intonatie en stemming zonder veel twijfel teruggevonden konden worden. Dat zo een authentiek 17de-eeuws klankbeeld geregenereerd kon worden, is uniek.

De stemming, die uit de frontpijpen en enkele andere kon worden afgeleid, is middentoons met niet minder dan zeven reine tertsen (en één bijna reine terts).

Zo een 120 (kleine) pijpen, op een totaal van 522, waren verdwenen en werden gereconstrueerd naar het model van de bestaande.

Het register Prestant 4 voet heet in het contract *Monstrance*, omdat de 21 grootste pijpen ervan in het front staan. Deze loden pijpen zijn, zoals oorspronkelijk, bekleed met een laagje bladzilver.

De Holpyp is een klassieke bourdon van 8 voet (gedekten, met verschuifbare hoed). Ook de Flûte 4 voet bestaat volledig uit gedekten met verschuifbare hoed. De hoeden werden nauwsluitend gemaakt door middel van hun licht conische constructie: er was aanvankelijk geen papierdichting onder de hoeden, wat eigenlijk een riskante techniek is.

De Cornet heeft drie koren (2 $\frac{2}{3}$, 2 en 1 $\frac{1}{3}$ voet), en begint op d¹.

De Dyton ('Twee tonen') is een Terts beginnend op $\frac{2}{3}$ voet, op c° repeterend naar $\frac{1}{3}$ voet en op f^{#1} naar 1 $\frac{1}{3}$ voet.

Samenstelling van de mixturen:

	C	c ⁰	g ^{#0}	c ¹	g ^{#1}	c ²	f ²	g ^{#2}
<u>Mixture</u>	$\frac{2}{3}$ $\frac{1}{2}$	1 $\frac{2}{3}$		1 $\frac{1}{3}$ 1		2 1 $\frac{1}{3}$		2 $\frac{2}{3}$ 2
<u>Cymbale</u>	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{2}{3}$		1		1 $\frac{1}{3}$	

[11.3] Het orgel boven op het doksaa (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

De deling tussen bas en discant van het tongwerk (*Clairon bas / Trompette sup.*) ligt op $c\sharp^1/d^1$. De tambour wordt met één druktoetsje bespeeld: het activeert twee houten baspijpen die zwevend gestemd zijn en zo een 'roffelend' geluid veroorzaken. De intonatie gebeurde met open pijpvoet. De reconstructie van de 'temperatuur' (stemming) werd afgeleid uit de herstelde steminsnijdingen (in halfronde vorm) van de open labiaalpijpen.

Dispositie

Registertrekkers aan weerszijden van het klavier:

○ Holpyp [8 v]	Monstrance [4 v]	○
○ Flûte [4 v]	Cornet [3 r]	○
○ Mixture [2 r]	Doublette [2 v]	○
○ Cymbale [1 r]	Dyton [1 r]	○
○ Clairon bas [4 v]	Cifflet [1½ v]	○
	Trompette sup [8 v]	○

Afzonderlijke bediening:

Tremblant
Ventille
Rossignol
Tambour

Manuaalomvang: CDEFGA - c^3 [= 45 toetsen]
(geen pedaal)

Toonhoogte: A = 402 Hz bij 18° C

Temperatuur: ongelijkzwevend met 7 reine tertsen

Het oudste homogene en complete orgel in de Zuidelijke Nederlanden

Het orgel van de Sint-Truidense begijnhofkerk is van uitzonderlijke waarde binnen het Vlaamse orgelerfgoed. De ironie van het lot wil dat net de jarenlange sluiting van de kerk ertoe heeft bijgedragen dat het orgel onveranderd is gebleven. Bovendien is er intussen in Vlaanderen meer dan dertig jaar ervaring in het vakkundige restaureren van historische instrumenten. Ook daardoor is het

[11.4] Klaviatuur van het orgel van de begijnhofkerk (VIOE, Kris Vandevorst, 2007).

begijnhoforgel gerestaureerd op een wijze die tot ver buiten de grenzen van Vlaanderen als exemplarisch mag gelden.

Daarmee beschikt Sint-Truiden over een orgel dat, op een paar onderdelen na, beschouwd mag worden als het oudste homogene en complete orgel in de Zuidelijke Nederlanden. Ook al heeft het instrument zijn liturgische functie verloren, voor zijn toekomst hoeft het niet meer te vrezen. Dat bewijzen de orgelconcerten die geregeld in de kerk georganiseerd worden, de bezoeken van volle autocars orgeltoeristen, en de cd-opnames die daar gemaakt werden.¹²

Noten

1. RAH, FBST, Register 6, f. 376 v.
2. RAH, FBST, register 6, f. 376 v.; transcriptie en reproductie in: Loncke 1987, 39; Vrancken 1996, 2-3.

3. RAH, FBST, register 6, f. 380 v.; Loncke 1987, 39.
4. Felix 1986, 24; Vrancken 1996, 5-7.
5. Brussel, KIK, B.3672, ca. 1900.
6. Heinen 1979, 2.
7. Zie bijlage 7, epitaaf 5.
8. SAST, FBGH, Bundel 1 (diverse stukken); transcriptie in: Heinen 1979, 2.
9. Lemmens 1996, 23.
10. SAST, FBST, Bundel 2 (processtukken), map 1, rekeningen van hoogmeesteres Anna Vanderborcht, 1692-?, f. 68v tot 73.
11. Archief: Hasselt, PCCE, 106/101. Zie ook Vrancken 1996; Decourcelle 1996; Bastiaens 1998.
12. Discografie: Sint-Truiden Begijnhof Ancion-orgel 1644-46, vol. I in de reeks *The Flemish Organ Heritage*, CD NAXOS 8.555279, München 2000. Luc Ponet speelt werk van G. Brulé, S. Aguilera de Heredia, A. van den Kerckhoven, Fr. Peraza, Anoniem 17e eeuw, J. Playford, H. Scheidemann, J. Lafosse, L. Chaumont, Th. Babou, J. Kuhnau, J.S. Bach, G.F. Haendel en L. Ponet. *Keyboard Music at the Court of Albert & Isabella*, ed. Vanguard Classics 99726, 1998. K. Verelst (klavecimbel, virginaal, orgel). [Nrs. 12-17 aan het orgel Sint-Truiden Begijnhof; werk van P. Philips, J. Bull en P. Cornet.]

Bijlage 1 Chronologie van het begijnhof van Sint-Truiden

- **1241:** eerste vermelding van begijnen in de kroniek van de abdij van Sint-Trudo
- **1246** (ca): statuten der begijnenverenigingen van het Bisdom Luik
- **1258:** eerste stichtingsoorkonde door abt Willem van Rijckel
- **1265** (juni): tweede stichtingsoorkonde door abt Willem van Rijckel
- **1267** (27 november): pauselijke bul van Clementius IV bevestigt de schenkingen van abt Willem van Rijckel
- **1295-1310:** dakconstructie van het koor van de kerk
- **1311-1312:** pauselijke onderdrukking van het begijnenwezen; Concilie van Vienne
- **1320-1360:** dakconstructie van de westelijke traveeën van het schip van de kerk
- **1344:** plundering van het begijnhof
- **1448:** oprichting van het godshuis Heilige Drievuldigheid door Gielis van Eyck
- **1467 en 1489:** belegering en plundering van Sint-Truiden
- **1507-1510:** dakconstructie van de oostelijke traveeën van het schip en van het houten tongewelf van de kerk
- **1511-1512:** dakconstructie van de infirmerie
- **1524:** oprichting van het godshuis Sint-Agnes door Hildegard van Meer
- **1532:** verbouwing van het godshuis Onze-Lieve-Vrouw (in 1532 zijn er zes godshuizen op het begijnhof)
- **1537:** oprichting van het godshuis Sint-Jacob door Marie Strauven
- **1576:** een schouwtekening vermeldt 71 begijnen in 69 huizen
- **1582-1592:** dakconstructie van de portierswoning
- **1587:** muurschildering Sint-Rombouts in de begijnhofkerk

- **1589:** muurschildering Sint-Blasius in de begijnhofkerk
- **1589:** nieuwe statuten; vermelding van 120 begijnen
- **1589:** mislukte poging tot plundering door geuzenbenden; begin jaarlijkse processie op Pinksteren
- **1597:** muurschildering in de begijnhofkerk
- **1617-1618:** kap van de stal bij het begijnhofhuis nr. 65
- **1619:** bouw van het Torenhuis
- **1623:** vrijgeleide van aartshertogin Isabella
- **1624:** vermelding van 130 begijnen
- **1625:** heroprichting van het godshuis Sint-Agnes, ook klein convent genoemd
- **1644-1646:** bouw van een orgel door Christian Ancion in opdracht van pastoor Joannes Giselenus, in de begijnhofkerk
- **1671-1672:** aanschaffing en plaatsing van de preekstoel in de begijnhofkerk

Torenhuis, Poortstraat nr. 8, wapenschild en datum 1619 op de voorgevel (PCCE, Eddy Daniëls, 2006).

- **1680-1724:** conflict tussen hoogmeesteres Anna Vanderborcht en pastoor Petrus Cartuyvels; proces over rekeningen opgesteld door Anna Vanderborcht
- **1688:** plundering van het begijnhof door de bewoners van Sint-Truiden
- **1690:** begijnhofhuis nr. 10
- **1696:** zijaltaar met Kruisiging en schenkersportret van Anna Meyers, in de begijnhofkerk
- **1696:** orgeltribune in de begijnhofkerk
- **1699-1701:** hoogaltaar, schilderij door Lambot in opdracht van pastoor Cartuyvels, in de begijnhofkerk
- **1700:** wijwatervat in de begijnhofkerk
- **1721:** begijnhofhuis nr. 63
- **1722:** begijnhofhuis nr. 62
- **1723:** begijnhofhuis nr. 61
- **1728-1730:** bouw van de pastorie
- **1734:** begijnhofhuis nr. 54
- **1734:** Drievuldigheidsaltaar in de begijnhofkerk
- **1740:** hoogaltaar in de begijnhofkerk: *sIT PAX VIVIS / sIT GLORIA ALTISSIMO / sIT REQUIES DEFUNCTIS*
- **1740:** schilderij van de heilige Agnes in de begijnhofkerk: *DULCE VIRGINIBUS AUXILIUM*
- **1740:** retabel zijaltaar in de begijnhofkerk: *AVE PIA GENITRIX GRATIAEQUE DILUCULUM en UTI HI TRES UNUM SUNT ITA ET VOS CONCORDES VIVITE*
- **1740:** zijaltaar van de heilige Jozef in de begijnhofkerk: *IUSTE IOSEPH UTI CUSTOS FUISTI / DOMINI TUI / ITA SIS ET CUSTOS NOSTER*
- **1741-1745:** vernieuwing van de bedekking van het dak van de kerk
- **1754:** derde huis van de Infirmerie
- **1759:** zijaltaar van de heilige Anna in de begijnhofkerk: *CAROLINA VAN WEZEREN STANNAM INTRODUXIT. / IOANA NEPTIS RELIQUIAS / ET IPSA EXORNAVIT*
- **1778-1799:** dakconstructie van het begijnhofhuis nr. 58-60

- **1787**: conventshuizen, begijnhof nr. 57-60
- **1797**: opheffing van het begijnhof (wet 5 frimaire An VI)
- **1798** (25 november): bevel tot verlaten van het begijnhof (23 pluviöse An VI) (11 februari): verkoop van de inboedel van de infirmerie (11 ventôse An VI) (9 september): verkoop van de kerk aan Michel Laurent de Sélys
- **1799** (26 februari): de Luikenaar Michel Laurent de Sélys koopt het begijnhof.
- **1860**: overlijden van de laatste begijn
- **1860**: ontdekking van de muurschilderingen in de begijnhofkerk
- **1917** (december): begrafenis van baron Théodore de Pitteurs-Hiegaerts, oud-gouverneur van de Provincie Limburg, in de begijnhofkerk
- **1922** (juli): instorting van een deel van het plafond van de zuidzijbeuk van de kerk
- **1928** (1 januari): sluiting van de kerk voor de eredienst
- **1933** (juni): ontdekking van de muurschildering achter de preekstoel in de begijnhofkerk
- **1933** (30 december): bescherming van de begijnhofkerk als monument.
- **1934** (26 mei): oprichting van de v.z.w. "De Vrienden van het Begijnhof van Sint-Truiden"
- **1934** (26 juni): schenking van de kerk aan de Vrienden van het Begijnhof
- **1934**: restauratie van de kerk en muurschilderingen / ontdekking van het timpaan boven de sacristie deur
- **1935** (7 juli): inhuldiging van het museum in de begijnhofkerk
- **1935**: tentoonstelling "Kerkschatten in Limburg"
- **1936**: tentoonstelling "Madonna's in Limburg"
- **1942-1966**: Festraats-vuurwerk in de begijnhofkerk tentoongesteld
- **1970** (2 april): schenking van de kerk en huis nr. 3 door de Vrienden aan de Provincie Limburg
- **1972** (15 maart): Provincie Limburg koopt de begijnhofhuizen nr. 2, 4, 8, 38, 39, 40 en 41 aan de erfgenamen de Salaberry.
- **1972-1974**: restauratie van de muurschilderingen door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
- **1974** (12 april): bescherming van het begijnhof als stedelijk landschap en van een dertigtal huizen (gevels en bedaking) als monument.
- **1975-1981**: restauratie van de kerk
- **1979** (14 mei) - **1997** (15 oktober): Provinciaal Museum voor Religieuze Kunst.
- **1993**: vervanging van de daken van de begijnhofkerk
- **1998** (2 december): inschrijving van het begijnhof op de lijst van het cultureel en natuurlijk werelderfgoed van de UNESCO, samen met twaalf andere Vlaamse begijnhoven.
- **2005** (12 mei): voorlopige uitbreiding van de bescherming als monument en stadsgezicht tot de volledige huizen, het plein en de straten, een ruimere omgeving en de omheiningmuur.

Bijlage 2 Stichting en statuten

1. Twee stichtingsoorkonden door abt Willem van Rijckel, 1258 en 1265

Van de eerste stichtingsoorkonde, uit 1258, is enkel een afschrift bewaard in het Cartularium D van de Sint-Trudo-abdij, dat nu wordt bewaard in de Universiteitsbibliotheek van Luik. Van de tweede oorkonde, uit juni 1265, zijn zowel het origineel als enkele afschriften bewaard; het laatst genoemde origineel, dat in de oorkondencollectie van het Fonds Begijnhof Sint-Truiden in het RAH behoort te zitten, is echter spoorloos. Enkel de tekst van 1265 werd uitgegeven, echter volgens het afschrift in register 9 van het genoemde fonds in het RAH. Toen Straven zijn uitgave publiceerde was het origineel immers nog niet overgemaakt aan het genoemde archief. Dat gebeurde pas in 1894, met name door de Minderbroeders van Sint-Truiden (Nimal 1908, 41, noot 1). Er zijn weinig inhoudelijke en vormelijke verschillen tussen de oorkonden van 1258 en 1265 (Goethals 1965, 69-85). Transcriptie uit: Straven 1876, 103-107; Piot 1870, 1, 320-325.

Universis presentibus et futuris, Wilhelmus, Dei gratia abbas, totusque conventus Sancti Trudonis, salutem in Domino. Notum facimus universis quod nos multorum proborum piis desideriis, devotis petitionibus, nec non et diversorum consiliis discretorum acquiescere ac satisfacere, multarum etiam animarum saluti providere ac earumdem periculis et dispendiis precavere pro nostris viribus cupientes, universitatem beghinarum in diversis parochiis Sancti Trudonis periculose dispersam, ad custodiendum puritatem et religionem ac procurandum in ipsis religionis augmentum, un uno loco, sub una clausura cupimus ac intendimus congregare, ut a conversatione et vanitatibus seculi specialius segregate saluti suae commodius valeant intendere et Domino securius et fructuosius deservire.

Locum itaque competentem, ad construendum beghinagium juxta Sanctum Trudonem querentes, terram nostram, quam habemus apud Schuroven, quam quondam ortolanus noster tenere solebat, cum alia terra nostra adjacente versus Merwele super rivum, que quidem terra octo bonuaria continet, parumplus vel minus, ad construendum curiam et edificandum in ea ecclesiam et cymiterium et domos ad opus et commodum beghinarum duximus ordinandum; volentes et concedentes et, sicut jam dudum concessimus, renovantes ut ex nunc in antea predicta terra cum fructibus, decimis, que in dicta curia poterunt provenire, illarum sit beghinarum, ac ipsis hereditario jure cedat, que ibidem volente Domino jam convenerunt et imposterum convenient ad manendum; reservantes nobis tantum spacium juxta rivum quod ipse rivus ex una parte commode purgari valeat annuatim.

Concedimus etiam quod beghine in dicta curia commansure aquam de rivo nostro circa ipsam curiam et in ipsa deducere valeant per fossata, prout eis fuerit oportunum, ita tamen quod hoc faciant tempore competentis, ne per defectum aque molendinarius noster de Merwele conqueri compellatur. Si vero contingat quod dicte beghine aliquas domunculas edificent juxta rivum vel etiam super rivum hoc ita caute et cum illo moderamine facere tenebuntur, quod per hoc transitus aque nullatenus retardetur. Hanc autem ordinationem et concessionem facimus sub conditionibus infra scriptis, scilicet quod de terra predicta beghine vel procuratores sive mambordi curie memorate, quinque marchas Leodienses in vigilia Joannis Baptiste, et alias quinque marchas Leodienses, in vigilia Nativitatis Domini, nobis et successoribus nostris annis singulisolvere tenebuntur.

Ita tamen quod de decem marchis predictis poterunt nobis facere recompensationem congruam, in toto vel in parte, una vice vel diversis, ad dictum proborum virorum, prout nobis et ipsis videbitur expedire. Predicta vero recompensatione de predictis decem marchis

integre nobis facta, procuratores curie beghinarum unum denarium aureum, valentem tres solidos sterlingorum nomine census nobis nostrisque successoribus in festo beati Trudonis, annis singulis in recognitionem jurisdictionis ac dominii, que nos nobis et nostris successoribus de predicto nostro allodio et de personis ibidem pro tempore comansuris retinemus, imperpetuum solvere tenebuntur. Preterea universe beghine et quecumque persone ad predictam curiam pertinentes, ad molendina nostra de Merwele et de Gursebrul sive Meysbruc, omnes segetes suas molere tenebuntur.

Si vero ex nimia protractione vel subtractione eisdem contingat, quod absit, dampnum, tedium vel incommodum probaliter gravari, nos illud facimus cum nobis conquestum fuerit emendari. Predictam etiam terram nullo casu contingente alienare, vendere, dare vel ad alium sive ad alios transferre poterunt beghine, vel procuratores eorum ullo unquam tempore, sine nostra vel successorum nostrorum licentia speciali.

Quia vero ecclesia in predicta curia edificata sive edificanda in nostro domino et allodio et infra terminos nostre parrochie constructur, medietatem oblationum in quatuor precipuis sollempnitatibus anni, scilicet in die nativitatis Domini et in die pasche et in die penthecostes et in die omnium sanctorum, nobis et nostris successoribus reservantes, aliam medietatem, cum ceteris oblationibus et accidentibus sive obventionibus ejusdem ecclesie ad opus infirmarie ipsius curie, in qua beghine pauperes sustentantur, in perpetuum assignavimus. Ita tamen quod procuratores curie sacerdoti legitimo vicario et suis sociis sacerdotibus, si quos forte imposterum hebuerit, de ipsis oblationibus dicte infirmarie deputatis sive de aliis bonis ipsius curie teneantur pro sua sustentacione in beneficiis providere, prout ipsis procuratoribus visum fuerit expedire. Si vero de elemosinis fidelium vel per industrium sacerdotum seu quocumque alio modo predictae ecclesie sacerdotis vel sociorum suorum beneficium augmentetur, nos

nichilominus predicta medietate oblationum de predictis quatuor diebus gestivis contenti erimus.

Portionem vero predictae infirmarie assignatam et omnia que ipsis sacerdotibus predictis modis accidere vel accrescere poterunt, eisdem libere dimittimus, et nobis ea subtrahere vel diminuire non licebit. Institutionem vero predicti sacerdotis, nos W[ilhelmus], abbas, nobis et nostris successoribus reservamus. Ita tamen quod procuratores et superior magistra, cum aliis magistratibus ipsius curie, quas ad hoc voluerint convocare, habito inter se tractatu et consilio provido ac maturo, nobis sive nostris successoribus presentabunt sacerdotem religiosum, scientia et moribus commendatum, quotiens fuerit opportunum, et illum instituemus ibidem perpetuum vicarium et legitimum capellanum, qui in omnibus in dicta curia manentibus et mansuris sacramenta ecclesiastica ministrabit.

Eidem vero sacerdoti unum socium sacerdotem vel plures in partem sollicitudinis de anno in annum, et etiam custodem sive campanatorem predicto modo poterimus adjungere, quotienscumque id procuratoribus et magistratibus curie visum fuerit expedire, dummodo ad hoc ipsius infirmarie sive curie sufficiant facultates. Sacerdotes vero ibidem pro tempore instituendi, nobis et ecclesie Sancte Trudonis ac predictae ecclesie et curie begbinarum fidelitatem facere tenebuntur. Si vero aliquem sacerdotem, qui in dicta curia quocumque tempore celebrabit, contingat, quod absit, incontinenzie morbo vel alio notorio vicio laborare, procuratores et magistre ipsius curie nobiscum et nos ipsis laborabimus bona fide, quod talis sacerdos a dicta curia repellatur, et secundum modum predictum alius subrogetur et instituat, prout salutis animarum visum fuerit expedire, qui flores spiritualium lyliorum non evellere, sed plantare potius noverit et nutrire.

Preterea predicere magistre, de consilio sacerdotis sui, duos mambordos sive procuratores clericos sive laicos, predicto etiam modo, prout eis placuere, eligere poterunt et habere. Sacerdos vero et mambordi cum illis magistrabus, quas ad hoc duxerint convocandas, superiore magistram eligent quociens necessitas id requirit. Item ordinamus et concedimus quod nulle de cetero persone juxta dictam ecclesiam vel etiam in dicta curia in quocumque loco reclusorum concedatur. Concedimus etiam quod omnes mulieres sive puellae, que de familia predictorum fuerint sacerdotum, ad parochiam predictae curie pertineant, et ibidem ecclesiastica recipiant sacramenta. In quorum omnium testimonium et munimen presentes litteras sigillis nostris fecimus roborari.

Nos vero Henricus, Dei gracia Leodiensius episcopus, predictas ordinationes et concessiones, cum omnibus condicionibus et articulis supradictis, ratas habentes et gratas, eas episcopali auctoritate confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus; volentes et districte mandantes predicta omnia firmiter teneri et perpetuo ac inviolabiliter observari. In quorum omnium testimonium et perpetuam firmitatem presentam cartam sigilli nostri impressione fecimus roborari. Datam anno Domini millesimo ducentesimo sexagesimo quinto, mense junio.

2. Stichtingsverhaal uit de kroniek van de Abdij van Sint-Trudo, 1258-1260

Gesta abbatum Trudonensium (continuatio tertia, pars II a 1180-1366), ed. Köpke 1852, p. 400 (l. 49)-401 (l. 8).

Anno Domini 1258 Willelmus abbas Beginas, que sub diversis parrociis nostri oppidi, partim scilicet apud Ghovelinghen, Rokendale, Sanctum sepulcrum, et partim apud Sanctum Genghulfum Deo serviebant, in unum locum collegit, et in suburbio de Schurovem in allodio et districtu monasterii nostri ecclesiam in honorem sancte Agnetis construxit, ad quam contulit reliquias de corporibus sanctorum 132, ubi edificatis per girum mansionibus, murum firmum in munitionem circumponi procuravit. Ob cuius perpetuam memoriam magistra Beginarum in die depositionis beati Trudonis offert ad altare unum aureum denarium valentem 3 grossos veteres. Tenentur etiam eedem begine blada sua molere ad molendinum nostrum in Mervile, prout in literis inde confectis plenius continetur. Eodem anno discordia inter nostrum monasterium et conventum fratrum Minorum in opido nostro commorantium per arbitralem compositionem sic sopita est, quod idem conventus pro loco, in quo manent et eorum ecclesia sita est, solvet nobis perpetuo in die depositionis sancti Trudonis unum aureum denarium, valentem 12 denarios Lovanienses, et quod habeant liberam sepulturam, salvo iure parochialis ecclesie. Anno Domini 1260 Willelmus abbas attulit de Colonia plures reliquias, tam de sanctis undecim milibus virginibus quam sanctorum Thebeorum et Gereonis.

Vertaling: Lavigne, Jappe Albers & Jansen 1988, p. 106-107: "In het jaar 1258 bracht abt Willem de begijnen bijeen; tot dan dienden ze God, verspreid over verscheidene parochies van onze stad: Guvelingen, Rochendaal, het

H. Graf, Sint-Gangulfus. Hij liet voor hen een kerk ter ere van de H. Agnes bouwen in de buitenwijk Schurhoven op een eigendom van en binnen de jurisdictie van onze abdij. Hij bracht er relieken van 132 heiligen; rondom liet hij huisjes optrekken en ter bescherming omgaf hij alles met een stevige muur. Tot zijn blijvende gedachtenis offert de meesteres van de begijnen op de dag van het overlijden van de H. Trudo op diens altaar een gouden penning ter waarde van drie oude groot. De begijnen zijn ook verplicht hun koren te laten malen in onze molen te Melveren, zoals duidelijk beschreven is in de brieven die daarover handelen. In datzelfde jaar werd een geschil tussen onze abdij en het convent van de Minderbroeders in onze stad door scheidsrechterlijke uitspraak als volgt bijgelegd: de Minderbroeders moeten voor het terrein waarop ze wonen en waar hun kerk gelegen is, ons ten eeuwigen dage op de dag van het overlijden van de H. Trudo een gouden penning betalen ter waarde van 12 penningen Leuvens; anderszids krijgen zij vrije begrafenis voor zoverre dat niet tot een conflict met de parochiekerk leidt. In 1260 bracht abt Willem talrijke relieken mee van Keulen, afkomstig van de elfhonderd heilige maagden, van de heilige Thebanen en van Gereon".

3. Pauselijke bul van Clemens IV, 27 november 1267

Bevestiging van de schenking van abt Willem van Rijckel aan de begijnen van Sint-Truiden Uitgegeven in Straven 1876, 107-108.

Clemens episcopus, servus servorum Dei, dilectis in Christo filiabus, magistre et sororibus beginis sancte Agnetis, juxta Sanctum Trudonem, Leodiensis diocesis, salutem et apostolicam benedictionem. Cum a nobis petitur quod justum est et honestum, tam vigor equitatis quam ordo exigit rationis, ut id per sollicitudinem officii nostri ad debitum perducatur effectum. Sane petitio vestra nobis exhibita continebat quod dilecti filii, abbas et conventus monasterii Sancti Trudonis, ordinis Sancti Benedicti, Leodiensis diocesis, attendentes quod vos disperse in diversis locis dicte diocesis manebatis, ac cupientes quod vos in nostre religionis augmentum, in uno loco sub claustra, a conversatione secularium sequestrate virtutum Domino possetis utilius et salubrius famulari, locum situm juxta Sanctum Trudonem in quo sub unum vitam degitis, necnon quosdam proventus decimarum infra claustrum dicti loci et

alia jura quedam, tunc ad dictum monasterium spectantia, considerata etiam in hoc utilitate ipsius monasterij, vobis sub certis modis et annuo censu duxerunt perpetuo concedenda, diocesano assensu ad id nichilo minus accedente, prout in litteris inde confectis plenius dicitur continere. Nos itaque vestris supplicationibus inclinati, quod super hoc proinde factum est, ratum et gratum habentes, illud auctoritate apostolica confirmamus et presentis scripti patrocínio communimus. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre confirmationis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei, et beatorum Petri et Pauli apostolorum eis se noverit incursurum. Datum Viterbii quinto kalendas decembris, pontificatus nostri anno tercio.

4. Statuten der Begijnen- verenigingen van het Bisdom Luik, circa 1246

Door Robrecht van Thourotte, bisschop van Luik.

RAH, FBST, Register 9, f. 32-34v; overgeschreven uit Philippen 1918, 303-308.

PROLOGUS *Circa annum I^m If XLVJ*

Robrecht bij der gracen goeds biscop van Ludick, allen geminden in Cristo ghetrouwen dochteren wijven, vrouwen ende wedewen gheset beghinen, teghewoerdich ende toe-coemende in den ghestichte van Ludick gheseten Selicheyt ende van blijschapen des hoepens te coemene totter blijschapen der schoenheyt want die weghe der gottelycker rade menegerhande sijn metten welighen die dochtere van Iherusalem zelijcklyk goen opdat zij in hare coenichlijker croene den coeninck der wijsheyt mogen aen scouwen ende sien, daer omne die menighe van uch meecheden ende vrouwen die volleck den toeganck der ghehoersamheyt niet vinden en connen ende och sij condon soe en connen sij die scerpheyt der ordenen niet ghedoeghen, desen wech wijsleek ende voersinnichleek ghecoeren hebben, dat sij meechedelecheyt ende scemelecheyt der reynicheyt in eersamen ende oetmoedigen gheselschap willen voerdaen in haren hoeven ende huysen behauden, dan woenen in woeninghen der sunderen, waer omne ghij vaderleek huysen ende weerleek ghenuechte alst sijn mochte achter laten van auts omtrent

Ludick ende in anderen sommighen dorpen ende steden ons ghestichs te goeder coemen sijt, opdat ghij vrijlijcker moecht ledich sijn gottelycker wercken, wij daer omme uure begherie ende ernst inden heere menichfout lonende, uch ende uch toebehoerende nemen altemale uyer werelt onder ons bescuddenisse verbiedende op den ewighen ban dat niemant uch hoeme en beruyme tegen dat voersejd is uch te besorghene noch te onderwendene un uwen dinghen noch persoenen, noch te veronrechtene, noch te scedeghine noch te seente te roepen, opdat van onghemacke welck niet en geschie die someghen van ich beduonghen werden achterwert te siene, ende daeromme vallen in scaden sijnre selicheyt, mer die andere die niet bennen den hoeve mer buten woenen, al eest dat sij hon beghinen sijn te noemene, ende na manieren der beghinen goen onder vrouwen ende oetmoedich habijt, die en willen wij van egheenen uutmene privilegeen verblinden. Ende want wij sien onredeleck creaturen houden die maniere ende ordene van gane, want in die bijen een coeninck is ende die cranen gaen na gheleerden ordine soe eest werdich ende redeleck dat ghij die sijt redeleck creaturen alsoe besorcht die maniere ordine van goene buten te huedenen, dat ghij swijghen doet die ontwetenheyt der onvroederen. Ende ghij sult hebben in uwen huijsen een hoy die hare meghesellinnen voer gaen sal ghenoeghelick ende een yeghelecken uut caritaten seggen als te doen is waer omme doetstu dat. Ende daer omme want van ghewoenten die coepluden, lakemekeren, beckeren, briederen, volleren, weveren, ende andere menigherhan de ambachten ons ghestichs hebben ende plaghen te kiesene ende te seten hon meesteren cappeteyne oft principale hare ambachten. Soe willen wij dat soe voer drie oft mer beghinen sijn in eenen huysse vergadert dat sij hebben een principoele meestersse.

Item wanneer in eenen huysse een meestersse ghebrickt als dan die beghinen des huys sullen dat haren rectoere cont doen der principale meestersse des hoefs, den welighen wij bevelen ons macht. Ende die sullen personenleek ter kercken wert goende allen beghynen des hoefs huys, tot hare teghewoerdicheyt, inder kerken te gadere roepen ende ghehoert ellicks zunderlinghen seggen, die ghene die van alle eersamstes levenen, wendinghen, ende verstantenisse is sal ingheset werden. Item eest dat men inden selven huysse egheene orbelycke vinden en can, soe salmen inder manieren voerseyt eene van eenen anderen huysse kiezen ende setten. Ende die alsoe ghecoeren, sonder

merren hare tot deenre huysse te gane stellen sal, ende och moet is soe salmense tot alsulcker meesterschap beduonghen, met ordel der heyligher kercken hare te verbannene inden boedic der kercken tot dat sij onderdenich sij, eest oeck dat sij in haer proper huys oft inder ermer huys woent, die willen wij teghen danck beduonghen te sijne, dat sij ewech gaen, ende die boerden in haer neme. Ende ocht enige beghine woent inden beghinen hove in huys enichs hare moeder oft twee oft drie, in eenighe enghe stat in welcker die vierde niet en ghesijn en can noch men en can tusschen de drie egheene orbeleck meestersse ghevinden, soe sullen sij sich ghevoeghen cynighe vanden alre neesten huysen ende onderdenisch sijn der overster des huys.

Wetende dat beghinen die egheene overster meesterssen cynichs huys niet onderdenich en sijn, die en sullen niet verblijft sijn, noch ghebruycken der vryheyt oft privilegien der beghinen, mer sij salse openbaerleek verwijzen ende verbannen totdat sij uutten beghynen hove goen oft dat sij onderdenich oft ghehoersam sijn.

*Quod obedire tenentur omnes magistre domus
Item dat alle beghinen sculdich sijn ghehoersam
te sijne enigher meesterssen teynich huys*

Ende na dat die ghecoren den last oft bordenen aenghenoomen heeft van onsen bevel alle andere vanden selven huysse hare in eersamheyt des levens ende zeden onderdenich sullen sijn. Ende oft cynighe hare onghehoersam oft wederstrevich were, dat salmer der rectoer cont doen ende sal ghecorrigeert werden van vermedenisse vander lichter mesdaet.

Item de levi culpa id est vander lichter mesdaet

Ende opdat ghij weet welcke mesdaden wij verstaen tusschen uch licht te sijne, al eest dat sij van den sommighen mochten swaer wenen te sijne, sommighe daer af hier uch meynen te ontbendene ende cont te maecken.

Te weten oft enige beghine almer inder kercken goeds dienst doet, geruechte oft strevelinghe maecte oft dede.

Item ocht sij daer ocht ergens vonden woert van anderen haren ghesellinnen alte voele in cynighen mensche hare oghen inwerpen.

Item oft sij met ydelen oeghen ende ongehoersame beruerenisse tselichaems bewijsde lichticheyt des gedrachten.

Item oft sij alte langhe spreekte met cynighen wantrouweghen man.

Item ocht sij eynighen man alte voele ydeleck aenlachde, ende ocht sij dat doet in huys oft kerckhe, ocht ander brinct tot ydeleck te lachene.

Item ocht sij alte ydel oft uutwendighe cleedere heeft.

Item oft sij haer ghesellinnen met woerden ocht ghelate te scanden brinct;

Item ocht sij met ghesworenen eeden sonder noetsacke yet sterct.

Item ocht sij ghewoen is eeden ocht loeghenen.

Item ocht sij leeleck redene oft ijdel spraecke in ghewoenten heeft.

Dese voersyde ende deser ghelyck verstaen wij leues culpas id est lichte mesdaden. Ende men salse corrigeren die alsulck culpen id est mesdaden doen.

Item de gravi culpa id est van swaren sunden oft mesdaden

Wij verstaen sware mesdaden te sijne.

Item ocht enighe beghine met yemanne man oft wijf in gherichte oft ghedinghe der weerlecheyt tweste oft sculde oneerlecken.

Item ocht sij in stridende oft twestende ocht eender ander peys perturberende, oft bedruefde oft stuerde;

Item ocht sij mannen in hare camere leyt.

Item ocht sij vader oft bruder in camere daer meer ander woenen met hare in leyde, uutghenoemen redene van siecten.

Item ocht sij vals ghetughenisse teghen yemant seet ocht dreecht.

Item ocht sij yemant lieleck spot seet sceldende.

Item ocht sij eynicher beghinen verweet mesdade, daer sij af ghenoech ghedaen, ocht ghebeteret hedde.

Item oft sij vonden woert rumende oft achter spreekende.

Item ocht sij met eynighen ydelen moerden anderen beghinen haren vrede bename. Dese de desen ghelijcke die wij in teghewoerdich niet en connen ellick bij hem selven ghesetten, segghen wij sijnde graves culpas, te weten sware mesdaden.

Item van noch sware mesdaden id est de graviori culpa

Dese mesdade segghen wij noch sware. Te weten ocht sij teghen den restoer oft meestersse oneersamleck schilt.

Item ocht sij met te gader sweringhen ocht ondersekernisse, beswerenisse ocht met quader

eendrechticheyt tegen hon ocht eynighen van hon oprichtende were.

Item ocht sij eynighe jonghe daer suspicie en ware dicwile alleene uut te gane plach sonder orloff, oft sij eenyge anderen raet gheeft tot sonden.

Item ocht sij eynigher gheernsticht heeft tot sunden.

Item ocht sij boetscappe eynigher sunden bracht heeft.

Item ocht sij vinden woert in wantrouwelycken steden ocht uren met eynighen man drinckende, oft anders yet doende, daer wantrouwelicheyt, oft twivelecheyt af op staen mach.

Item de culpa gravissima te weten en alreswaerste mesdaden

Die alreswaerste mesdaden sijn, ocht eynighe begine zede dreyghende overmits hare ocht met haren weerlycken vrinden den rectoer, oft der overster meesterssen oft raetsioffen om corectie, beteringhe, ocht penitentien hare ghesat.

Item ocht eynighe versmedeleck is oft wederstrefleck, den rectoer oft der meesterssen, ocht meesterssen des huys versmeden haer onderhoerich ende onderdenich te sijne.

Item ocht sij metter nacht ewech is sonder orloff haers persoens ocht der overster meesterssen ocht meesterssen des huys.

Item ocht sij eynighen man in liette metter nacht.

Item ocht sij in oncuysheyden obenbaerleck met eynighen man vonden oft diffameert es.

Item ocht sij diefde ghedaen heeft.

Item ocht sij eynighe andere beghine tot der sunden der oncuysheijt coppelde.

Dese ende des ghelycke noemen wij alreswaertse mesdaden. Te wetene gravissimas culpas.

Item van te haudene te gadere te roepene alle moenden id est de convocatione tenenda quolibet mense

Ende op dat die voerseide mesdaden oft dier ghelycke die wij allen niet ghesegghen en connen gaen onhecorrigeert ocht ongevroecken, allen beginnen eens eyghelics hoefs inden ghestichte van Ludick in hare perochien alle moenden op den eersten vridach elcker moent oft eer oft langher na dats te doene es, vergaderen ocht capittel houden sullen, alsoe dat na der messen tot luyde der clocken alle tot hare proffie kercken te gadere coemen sullen op die penne van ghehoersamheyt.

Ende als sij daer vergadert sijn, egheene alsoe langhe als die vergaderinge durende es, spreekken en sal, dan haer scout, ocht ander voereroepende oft ghebracht vanden persoene ocht meesterssen vredeleck spreekene. Wij daer omme allen beghinen die tot alsulcker vergaderinghen oft capittel coemen sijn, ende niet dan inden voerseide ghefallen ghesproken en hebben XX daghe van haer ghesadder penitentien laten ende quijtselden. Ende een yeghelyck beghine hare mesdaden beyde lichte ende swaer, die sij in haren huys beteren wilt ende ander noch ware, sal oetmoedeleck bekennen ende ghenade van haren persoene oetmoedeleck neyghende, heysschen sal deene na dander ghevoeghelycke.

Item de monitione contumacie id est van manisse der versmedelecheyt

Voert ocht enighe versmedich, onghehoersam, oft wederspenich, wreedeleck, crijchleck haer ontsculdegghen oft bescudden woude, ocht beruyme, ende teghen bevelen haers persoens oft overster meesterssen dede, op dat onder ocht met sturinghen niet en gheschiede, der principael persoene oft meestersse hare sueteleck daer manen sal dat sij onderdenich sijn der beteringhen, duellick ocht sij dat niet doen en wilt dar persoene openbaerleck met haren goede oerloff gheven sal. Ende och sij bennen drye daghen alsoe ghemaent uutten hove niet en ghiet soe willen wij hare abijt doen aflegghen, ende metten meere deenre stat, uuter stat te bannene, het en sij dat sij in die volle proffie aff doen wille. Ende afdoen den habijt der beghinen, ende alsoe mach sij bliven in die stat als een uutgheloepen.

5. Statuten van het begijnhof te Sint-Truiden, tweede helft van de 15de eeuw

RAH, FBST, Register 9, f. 35-38v; overgeschreven uit Philippen 1918, p. 308-314. Voor een argumentering inzake datering en auteur, zie: Goethals 1964, p. 49-50 en 62.

Ista sunt statuta que tenere tenentur omnes hanc curiam inhabitantes, id. est dit sijn die statuten wellich die beghinen wonende inden hoeve sinte Agneeten bij Sintruden hauden sullen

In den eersten ordineren wij dat eghene daer ghenomen sal werden als beghine of marthe

sonder weten ende oerlof te minsten des overstes persoens ende meesterssen duellick oft anders ghedaen woerde dat en hebben wij niet ghestedich ende die alsoe ghenomen is verdienen sij ende dise ghenomen hebben swaerleck ghecorrigeert werden.

Item dat in een yegheleck huys sij een meestersse.

Item dat egheen weerlik wijff daer benechtighen en sal boven en sal boven twee nachte sonder noetsaecke ende onscuwelijcke saecke oft ghevalen. Ende dat nochtan van orlove persoens ende meesterssen, die welcke anders doet, een moent lanc omme die mesdaet wille bliven sal sonder uitganck ende daechlix discipline nemen sal.

Item soe wanneer mij daer cyniche nemen oft ontfacen sal, soe salse teerst gheloven bij hare kerstelycker trouwen in stat van eede hare te stane der ordinantiën des hoefs, ende sal onderdenich zijn ende ghehoersam den persoon ende der meesterssen tshuis ende den anderen oversten, alsoe langhe als sij daer staen sal te woenen.

Item dat egheen mans persoon die sijne X iaren leden heeft daer benechtighen en sal.

Item ocht cynighe sonder orlof uughtinghe, oft uughtewoerpen woerde van sunden der oncuyshet, oft van kende die verwonne were oft die mer verwennen conde die en sal niet wenden inghenomen weder bennen twee iaren. Ende ochtmense na die twee jaren nemen soude, soe muste die ghene die alsoe uughtewoerpen were, dat sij in cynighe convente hare lofleck gheregeert hedde, dat men hare gracie dede dat mense weder inne name, mer haer huys oft camer sal binnen denen zijn in dispositien ende ghevoeghenisse des persoens ende meesterssen.

Item oft cynighe uughtinghe van ocht omme redelick ocht wettighe saecken van orlove des overste persoens, die huys oft camer inden voerseiden hove hedde, soe en salmer in dat voerseid huys oft camer nyemant setten, sonder van weten ende van orloff des persoens ende meesterssen. Ende ocht alsullick boeven een ier buten den hove bleve met orlove des principaels persoens, dan soe sullen die overste moghen ordineren van de voerseiden huys oft cameren tot hare coemsten.

Item alsoe schire als cynighe verwonnen woert na den rechten van dieften ocht boetscappen te draghen des verdumenisse te wetene, cynighe vanden voerseiden hoeve bedriegelc te leydenen die en sal nummermeer weder op thof coemen mer sijs al uughtewoerpen werden.

Item ocht cynighe meynden eenen man te trouwene oft te hebene, soe salse te minsten bennen eenre maent te voeren hare dinghen ewech draghen, welck ocht sij niet en dede, alsoo bau als den hoeve dat cont is hare dinghen ocht sij om saecken te besueckene totten voerseiden hoeve coemen wilt, soe salmer hare die poerte voerscluyten, ende bennen den jare vab nyemanne inden hoeve voerseid ontfacen en sal werden.

Item correctie van twee moenden

Item datmer niet en sette in cameren noch int hof met egheen mans persoon van wat stade ende ordinen dat hij is die zijn teende ier leden heeft anders dat metten vader, bruder, ocht kindren brudren en sustren, oem ocht muyen dan in openbaerleck zieckheyt, ende dan sal met bevelen der conscientien der meesterssen thuys, mer die ghesellinne ocht sij cynighe hedde sittende met vader oft bruder ende anderen voerseid, die voersede camer oft hof uughten sal, alsoe langhe ende alsoe decke als sij te gader sitten. Ende want allen steden daer alleyn man ende vrouwen bij een sitten es te begrypen. Daer om ordineren wij dat inden eenen oft anderen steden beyden inden hoeve ende buyten den hoeve zijn een met eenre. Beteringhe dis der twee moenden.

Item ocht cynighe gaen Woude ten doerpe oft tot anderen steden die meestersse tshuis sal haer een ghesellinne bewisten, sonder die welcke, sij niet ewech gaen en sal, teerst nochtan ghetoeent noetsaecke ende saecke des weechs, ende dan sal alsulcke weder coemen ten daghe hare verliet, mer ochtsij mennde te blivene langhe, te wetenen boeven eenen dach oft nacht soe sijne te orlovne vanden persoon oft meesterssen.

Inden wedercoemenen ocht cynighe haer in den weghe oneerleck haer ghehad heeft, die ghesellinne haer bewijst alsoe na haer conscientien dat segghen sal den persoon och toverster meesterssen, alsoe dat sij inden weghe tot eghenen cloestere ocht priesters huysen ocht andere wantrouweleck stede hon afkeren en sullen.

Item dat egheene uughten en sal tot vader ende moeder sonder orlof haer overster meesterssen.

Item ocht enighe gaen wilt in die stat dat sal zijn van wetenen ende orlove der meesterssen 'tshuys.

Item dat tot eersten messen oft lycken boeven XIJ niet en gaen, alsoe dat die neeste die

sijn messe senghen sal, ocht des doeden tot haer kiesen sal ocht nemen haer elve, ende dat van weten ende orlove des persoens ende meesterssen, mer buten der stat totter messen ocht lycken en sullen ter gaen maer sesse eest dat sij nichten zijn, ende ocht des niet en is drie oft viere.

Item datse niet en sullen draghen cleeder gemenct met roeder wollen blou swaert, oft andere verwe gheverft. Ende egheen ander mencsel en draghen anders dan die drie deelen sullen zijn wit, ende vierde deel swert van zelfs wassen.

Item soe en sullen sij eegheen siden hanschen draghen.

Item sij en sullen niet draghen gheverfde riemen besclaghene, noch gheijstert wollen oft sijden, sijden borssen ende deene ghelyck.

Item noch cleedere boeven een vierdel opt derde hanghende en sullen draghen. Ende niet draghen en sullen alte inghe muwen.

Item dat se niet en dienen vrouwen lighende in kenderbedde.

Item van hanen ende hinnen uughtenoemen die costorse die eenen hane met twee hinnen houden mach.

Item soe en sullense niet danssen.

Item eens in die moent sullen sij coemen ende vergaderen tot capittale des proffis persoens, om hon te vroeghene van haren mesdaden, ocht ander voert roepen, sij se kenleck, ocht hon ghebracht vanden priester vriedelc antwerdende. Ende allen beghinen die totten capittel voerseid vergaderen in saecken voerseid XX daghe hon van ghesadder penitentiën overmits den settere der ordinantiën vergeven werden.

Item dat die meesterssen der huijse hauden hare capittelen allen weecken des vridaechs ende allen beghinen van den huyse teghenwoerdiche zijn sullen alsulcker vergaderinghen, allen anderen sullen achterlaten die deser saecken niet toebehooren. Ende den ghenen die in vreden ende stillen bleven zijn, woer sij hon ocht ander niet ghewroecht en hebben, ocht ghenae ende venie gheheijt en hebben, ocht van den rectoer ocht meesterssen erghens op versocht gheweest zijn, X daghe van ghesadder penitentie hare vergeven werden.

Item op ghehoersamheyt ghebieden wij dat egheene en segghe die daden oft gheseden ons capittels met claghene ocht anderen manieren, persoenen die daer toe niet en hoeren.

*Deese statuten sijn verboeden op die pyne van
eweghen verliesenisse
ende wtwerpen des hoefs*

Dat eerste statuyt esdat egheene beghine om hare vreekene, haren weerlycken vrinden claghe en doen scillinghen openbaerleck teghen den persoon, hoeghe meestersse, raetsioffrouwen ofte cynighe ander persoene des hoefs, hon te dreyghene, te quetsene och nachte och daghe besweringhen. Ende die tegen dat voerseyt statuyt doet die sal vanden hoeve wtgewoerpen werden, behelteleck datmer niet dan een openbaer fame op alsulck statuyt voere die meestersse des hoefs gheprueven can.

Item dat ander statuyt, weert dat eijnighe beghine stele, oft diefde dede, die salmer wten hoeve werpen.

Item dat derde statuyt is van coppeloerssen op die voerseide pijnne des latens ende wtwerpens des hoefs.

Item dat vierde statuyt is van schelmen ziekheyden ende swaeren dat laten wij op bescheydenheyt ende terminatien der meesterssen des hoefs, den welken wij bevelen, datse alsulcke ocht persoene van quader famen ocht oneersam in gheselschap des hoefs niet en nemen.

Item op die pyne van ghehoersamheyt verbieden wij kerspen doecke.

Item te hullen gheel duecke.

Item spreijdelinghe met sijden snueren bennen den hoeve oft buten den hoeve te draghene.

Item dat egheene laecken maecken en sal ocht cleederen, sij en toene teerst op ghehoersamheyt der meesterschap tshoefs, na den staet tshoefs, dmincse des lakens ghedaen.

Item datmen egheene gheverfde cousen en draghe.

Item noch cleedere met VIIJ ghieren.

Item noch cleedere van onder op ghebest.

Item noch muwen op ghesclaghen.

Item stocknade ontrent die cleedere tallen steden van wat materien.

Item noch ghevoederde muwen met bonte noch samite ocht ghereghen ende deenre ghelycke.

Item noch cleedere met bonten ghevoedert.

Item dat egheene beghine ter bruiloft en gaen.

Item dat egheene beghine vrinden ocht dise minnen en vergaderen en sal, ocht te hon gaen, ocht met hon in eynigher manieren ghemeynscappen hebbe, bennen noch buten den hoeve.

Item dat egheene in die waecken och rade des wenters, ende vergaderinghe der joffrouwen manne persoene en ontfacen, al weert alsulck en were mer X jaer out.

Item noch ordineren wij op die pyne van verliesenisse des hoefs dat egheene en wercke in die stat om hare penninghe te wennenen, te weten te scroedenen ocht te noppene.

Item datse egheen hoyhen en draghen noch inden hof noch daer buten.

Item noch datse egheenrehande capruyne en draghen met teppen.

Item datse egheene vergaderinghe en hauden op egheenen dach in die straten noch voere der poerten des beghinen hoefs, met yemanne mer sitten in haer huys ocht hare cameran.

Item sij sullen hon biechten eens ter moent.

Item en sullen niet draghen jupen ochte rucke op ghereghen.

Item pelse op ghecoppelt met haren barbieren ende spindelen.

Item doecke ocht hoetdoecsele onlixent.

Item noch ranschen. Item noch kermesgelt.

Item soe en sullen sij wter poerten niet gaen sonder breeden hoetdoeck op hare hoet.

Item sij sullen die warttoren afdoen ende niet meer draghen noch maecken.

Item sij en sullen egheen ander dan simpele sairgen hebben niet gheweuen met bielden ocht beesten noch anders dan simpele tapite ende cussene.

Item op die pijnne van ghehoersamheyt soe en sullen sij egheene langhe laeckene maecken.

Item wij sluten wt allen beghinen openboer coepwijven boeven X Merck hebbende in haren commescappen van voerdele ende vergaderingen der beghinen ende oeck van callingen der schettingen ocht gheloeghe willen wijse vrij sijn.

Item sij en sullen niet draghen swertte rocke noch platinen met copere of met blecke.

Item sij en sullen in die kercke niet goen op hotschoene oft platinen besclaghen. Item sij sullen hare tegewoerdighe weerleck cleedere verandere bennen den jare.

Item die ghene die inden tide des oexste wtgaen sullen om vergaderinghe der aeren, twee ende twee sullen te minsten te gader gaen och dat sijn mach och met haren moederen ocht susteren ocht andere seeckere gheselschap ende sij sullen gheherbercht werden in eersamen herberghen. Ende want God eenenye ghelijcken bevoelen heeft van sijnen alreneesten dat die eene danderen hueden sal. Ende och sij

yet notabel dat te merckene is van hare segghe oft voer waer verstaen hedde, dat salse tot haren persoon ocht meestersse des hoefs heymeleck als sij comen in segghen ende hoeme ocht hon opghehoersamheyt cont doen sal tijleck.

Hier boeven allen beghinen sullen dickwijle hare biechte doen in wren nochtan ende syeden niet wantrouwelick oft suspijt ernstelijcker verhuedende, datse sonder groette ende redelycke saecke ende sonder orlof des persoens niet egheenre wijs en laten haren eijghenen persoon.

Item messe alsoe decke als sijse ghehoeren connen sullen hoeren in hare proffien, ende en sullen egheen onnut ocziijn suecken te loepenen tot ander kercken onredeleck, ende sunderlinge op sondaghe ende heylichdaghe. Ende die ghemeckeleck connen sullen sijn in allen sermoenen die in haren proffien sijn sullen.

Item die ghebeden dise gheroef hebben voere doede ende voer levende alsoe sijse gheloef hebben als mense ontfact al te moele betalen.

Item sij sullen instaan in vastinghen, waeckinghen, ende anderen goeden wercken te ghewoenlycker wren.

Item sij sullen hauden sunderlinghen speciale ghebet voer den paus ende staet der roemscher kercken te minsten alle daghe VIJ *ave Maria* knijelende, ende alsoe voele voer den bysscop ende die kercke van Ludick.

Item sij sullen gheven in die vier principael hoechtijden hare offeranden.

Item want in die kercke spreekende na leere der heyligher vadere is met den duvelen spreekende, soe sullense hueden oft hauden swigen anders, dan in noetsaecke. Ende dan sullen sij suueleck spreekende oft met werelijcken vrouwen eest dat sij daer aff besoecht werden.

Item in die tafele alsmer it, alsmer die benedictie ghedaen heeft alse ghemeynleck eten soe en sullense niet excederen noch boven gaen die maniere van spreekende, tot na der gracen.

Item snachts als van hon gheseet sijn salmen ocht *pater noster* ocht *ave Maria* van compleeten tot inder daecht als priemen gheseet is, soe en betemet hon niet in voel spreekende overdedich te sijne, nochtan soe woert silentie te wetene swighen onder mesdaet om ongheval van vuere, ende vloenis der watere, ende om loeghen der dieven. Ende ocht eynighe stirft inder herbergen.

Met werden oeck uutghenoemen sieckheyden te wetene siecde en hare hoeden diese hueden ende meesterssen ocht die in haer

stat sijn die welighe spreekken moeghen, als orbelecheyt ocht noetsaek dat heyschen.

Item sij sullen ernsteleck ende ghemeynleck alle gader te kercken coemen als men die jaerghetijden doet voere bruedere ande susterre ghemeynleck.

Item sij sullen slaeppen in hare onderste habijt ende alleene, te wetene in hare himde.

6. Statuten van 1589

Door abt Leonard Betten en kanunnik Jan Duyfkens van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Statuten 1589 in RAH, FBST, Register 9, f. 79r-90v; overgeschreven uit Straven 1876, p. 154-185.

Leonardt Betten duer goodts ghenade abt van Sintruyden, ende heer ende M. Jan Duyfkens, pastoer ende canoninc van onser L. vrouwen, vuyt bevel der alder Eerweerdichste ende doorluschlichste heer ende Prince h. Ernest archbiscop tot Cullen ende Coorforst, Bischof tot Luyck, als visiteerders gedeputeert, ende ordeneert, den Eerw. godtvruchtige ende devoten onsen lieven geminden den pastoer, opperste meestersse oft hoochjoffrau, den Raetsjoffrauwen, ende alle andere meesterssen met alle ghemeynen bagynkens, die van goede wille sijn, binnen ons begynhoff Sintruyden, ewighe groete inden heeren, ende eenen dagelycxen vortganck in den gheest tot die oprechte volmaectheyt toe.

Eersame ende devote dochteren in Christo bemindt, naedemael dat den alder Eerw. en genaedichsten onsen heer en bischof beliefft heeft ons syn plaets te bevelen om in synen naem u hoff te visiteren ende besueken, ende indyen wy iet vinden mochten, het waer in het hooft, oft in die ledemens dwelck reformatie, beteringhe, oft stravinge vandoen hadde; dat wy dat duer syn biscopelyc ende ordinarise autorityt soudent reformeren, beteren ende straven. Soe ist dat wy een ygelyc van u lieden nae die discipline off ordinantie van leven nerstelycke gevraecht hebbende, bevonden hebben dat over een deel voegaende iaeren, die geestelycke aude maniere van leven, seer verlopen ende verlamt is ende dat die ghemeyn conversatie van den bagynkens niet soe wel en accordeert by den auden regel, alst soude behoiren. Hebt gy nochtans meestendeel ghenoechsaem te kenne gegheven dat ghy wel gerren sien saut een goede reformatie dwelck ons seer genoehelyc is geweest om te verstaen, en hebben dese moeten tot der goetwilliger

kenderen vertroostinghen willen aennemen, dat wy hetgheen dat confues ende sonder orden in uwen regel staet, ende in een groete deel qualyc onderhouden wort, dat selve sanden in goede orde stellen, ende om die memorie te hulpen in seker capittelen delen, en dat in onse duytsche talen tot uwen gemack, vuyten latyn oversetten, en u.l. dat selve tot een vorm van reformatie voor hauwen. Nu zal ulieden toe staen hetselve dat wy vuyt goede vaderlycke affectie tauwert niet sonder moeten u presenteren dat ghy dat selve met danckbaerhyt ontfanckt ende onser in u devote gebedekens gedachtich syt.

Ende aengesien dat wy verstaen dat u principaale en overste meestersse seer hertelyck begeert ontslagen te syn van haer officie, ende dat wy daer om by avonturen sullen benodicht syn een ander te kiezen. Daerom hebben wy dese onse statuten van reformatie willen beghinnen van die maniere van een overste te kiezen.

I CAPITTEL

Vandie kiesinghe van die hooghe meestersse

In die kiesinghe van eender opperster meestersse dunckt ons dat men profyteyck mach onderhauwen die form ende maniere die heer Wilhelm abt over dryhondert jaer heeft overgelevert, als te weten: Dat men die stelle tot een opperste Meestersse, dy welcke die pastoer [met myn eerwerdighe heer van S.T. indien hem ghelieft te coemen] ende die twee mombars, let den meesterssen [offt Raetsjoffrauwen] die sy by hen begheren te nemen [die welcke altesaemen onder hunnen eest sullen beloeven dat sy naer hun besten sullen arbyden om die alderbequaemste offt een van die alderbequaemste te kiezen die naer die vreesse godts, etc.] waer die vreesse goodts hun duncket die bequaemsten te syn, die welcke geestelycke en tydelycke saken salichlyc micht regeren en besorgen.

Welcke ordinantiën als die heel cort is hebben willen dese naevolgende punten by voegen. Als te weten. Dat soe wanneer men voortaan sal begheren te kiezen een opperste hoof meestersse, dat men dat sal in tyts vercondighen, en daechs te voeren sullen allen suppoosten oft den hove onderworpen vasten, ende voer dat werck der kieginghen sal men een solemneel misse doen, sullen oec allen die bagynckens die gheen wettich letsel en hebben, hon dien dach tot den heylighen sacrament te ontfanghen bereet maken in die solemnele misse, ende alsoe eendrachtelyc den H. gheest aenroepen.

Dwelc met alle tamelycke sedeychyt gedaen synde, dan sullen die persoonen die van rechts oft gewoente weghen behoren te kiezen, onder haren eest beloven, dat sy nae hon besten sullen arbyden om die alderbequaemsten, oft ommer een van den bequaemsten te kiezen.

Ende aengesien dattet warachtich is (soe men gemeynlyck seit) dat twee ooghen meer sien dan een, ende dat het ghetal van denghenen die ghewoenlyc syn te kiezen cleyn is: hoe ist dat wy hebben willen ordineren, dat van nu voortaan die persoonen, die totter electien gedeputeerd syn, recht voer die kiesinghe sullen tot hen roepen sommighe godtvreesende baghykens, tsyn meesterssen oft ander sumpele geen officie hebbende ende te minsten by manieren van raet hon vrighen, wy dat mocht die bequaemste syn: blyvende nochtans den pastoer, mombars, en raetsjoffrauwen die gewoenlycke authorityt van die hooch joffrouwe te kiezen. Die welcke wy nerstelyck vermaenen, dat sy voer hen sien, dat sy alsulcken persoon kiezen die welcke dander te boven gaen duer verdienste van leven, en wysheyt van leeren en van eerlycke ende goede naem, ende te minsten dertich jaer audt, wettich van ghebuerten, ende geen wettelyck letsel hebbende.

II CAPITTEL

Hoedanich dat die hooghe joffrau, oft opperste meestersse behoert te wesen

De nieuwe ghecoren hooghe joffrouwe die behoert altyt gedachtich te syn haerrder officien en haers naems, ende daerom alle haer nersticheyt derwaerts scicken, dat sy den naem van een meestersse met der daet vutdrucke en betoon. Ende aengesien dat sy die plaets oft stadt goodts in het begynhoff haudende is, gelyc Christus selver seit: "Ghy noemt my te wesen meester ende heer, ende ghy seyt wel, want ick bent". Ende daerom en behoert sy niet buyten den bevel goodts te leeren, te ordineren, oft bevelen, mer haer bevel ende leeringhe moet in die herten haerder leerdocteren beslaghen werden, als eenen desem oft heefsel der rechtveerdicheyt goodts.

Met tweederleyde leeringhen behoert sy haer dochteren te leeren, als te weten dat sy allen goed hon lieden aenpryse met haere eyghen werken, ende exemplen, dan met worden voor halden. Den verstandighen ende beleefden susterkens sal sy die geboden goodts ende honnen regel met worden voor halden; mer den hardneckighen, plompen ende ongeschickten, dien sal sy duer haer goed exempel

die goddelycke geboden aenprysen ende indrucken. Ende allen het ghene dat haer dunckt contrarie te syn der zalicheyt van haerder schaepkens, dat sal sy met haer exempel toenen niet behoeren te geschieden, opdat sy een ander leerende, selver niet bevonden en worde te syn onnut ende verworpen, ende dat haer godt niet en verwyte seggende: "Hoe derde ghy myn rechtverdigheyden vertellen, ende neemt myn testament in uwen mont, daer ghy nochtans allen goede ordinatie politie ende discipline hatende syt, ende hebt myn worden achter u geworpen; ende ghy die in u susters ooghe cleen veesken saecht, en siet in u eyghen oogheg ghenen balc". Sy en sal gheen vuytnemen der persoonen synde onder die vergaderinghe, sy en sal deen niet liever hebben dan dander, dan ten waer sy haer beter en nerstigher vant tot goede wercken ende gehoersamheyt. In haer leeringhe sal sy altyt hauden die apostolice forme, daer hy alsoe leert berispt, bidt straeft, dat is: ondersciет oft mengelt die tyden onder malcanderen suete ende minlycke worden tusschen dreyghementen, ende toont deen reyse een gelaet van een strenge meesteres: op een ander tyt draeght u als een liefflycke ende minnelycke moeder. Die ongesciete en ongeruste suldy straffelyk berispen, met die gehoersame, sachtmoedige ende verduldige dochteren, die suldy seer hertelyck bidden dat sy meer ende meer in duechden willen voertgaen.

Die hooghe joffrau en sal in sonden ende misdaden van haren dochteren gheen oochluckinghe doen, mer alsoe haest als sy sullen beghinnen vuyt te spruyten, soe sal syse nae haer besten met den wortelen vuyt royen, gedachtich synde het peryckel van Heli den priester tot Lilo.

Die eerbare nochtans ende beleefde dochterkens sal sy eens oft tweemaal met worden suetelyck vermaenen, mer die onbeleefde, hooverdighe, hartneckighe, ende ongehoersame is dat noodich is, sal sy oec duer eynghe lischamelycke castyinge, als duer disciplyn oft andersins, int beginsel der sonden dwingen ende temmen, wel wetende datter gescreven is: "Een dwaes mensch, die en wort duer worden niet gebetert". Ende wederom: "Slaet uwen soene met een roede, ende ghy sult syn siel van der doot verlossen". De opperste meesteres behoirt wel te weten dat van denghenen dien meer bevolen is, van hem sal meer gheyscht worden, ende dat sy eene swaere saec heeft ontfangen te weten zielen te regeren, ende te dienen den manieren van veel persoonen ende daerom sal sy al haer uterste besten doen

om die een met sueten ende minnelycke worden, dander met straffen worden, dander met goede raeden in haer officie ende roep te hauden, ende sal haer nae haer besten gheven nae die gesteltenisse, bequaemheyt, verstant van een yegelyck, opdat sy niet alleen gheen scade en lyde van het cudde dat haer bevolen is, mer dat sy haer mach verblyden van die vermeerderinghe van haeren cudde. Alle haer ordelen ende vonnissen sal sy alsoe doen ende ordineeren, als een die sal moeten den strengen richter redene ende reekinghe geven, van allen den zielen die haer bevolen syn. Daerom sal sy nerstelyc wachten dat sy niet meer sorghe draghe voor tytelycke ende verganclycke dinghen dan voor die salicheyt der zielen die haer bevolen syn, die welcke syn den prys des bloodts Christi. Ende dat sy by avonturen niet en claeghe van den cleynen tytelycken goet ende middel, om die lasten des huys te draeghen, sal gedachtich syn datter geschreven is: "Suckt voor al het ryck goodts, ende syn rechtverdicheyte ende alle dinghen sullen u toegeworpen worden". Ende wederom: "Den ghenen die godt vreesen en gebreekt niet". [Die hooghe joffrau en sal niet wandelen in hoochverdicheyte, maer in den wech der ootmoedicheyt als een moeder tot haer dochter, ende sal allen dingen naer die statuten ter eeren des convents regeren].

[Die vier raatsjoffrauwen worden van den pastoor ende hoochmeestersse ghesosen. – Die gulde joffrauwen, rentmeesterssen ende infirmarie meesteresse worden ghesadt van die ses oversten van den hoeve ende sullen ghetrouwe syn dat convent, ende der infirmarie ende in allen ootmoedicheyt haeren oversten gehoorsaemen ende in allen groote saecken daert nootelyck weesen sal, te raede gaen].

III CAPITTEL

Van die kiesinghe der meesterssen in die goodshuysen ende minder meesterssen

In die kiesinghe der minder meesterssen zal men onderhauwen die gewoonlycke maniere, die oock in die bulle geteekent is behalve nochtans dat wy bevelen dat men voordaen meerder toesicht ende onderscheyt sal hebben der personen ende dat men voertaen gheen meesteresse int goodthuys ordineren en sal dan die xxv iaren gepasseert sy.

Ten waer dat vuyt eenighe treffelycke oorsaec, den pastoor, hoogjoffrou ende raedsjoffrauwen docht nootelyc te syn dat men soude dispenseeren, ende sal men alsdan een mogen nemen gepasseert synde xxii iaren, die ryp syn van manieren, ende van goeden

getuygenisse, vry synde van alle suspitie van onsuyverheyt, ende van goeder conversatiē die ghene die goet can voorsien voer godt ende voer die menschen ende (met eenen worde) dy bequaem sy om zielen te winnen, met der welcker die opperste meesteresse vryelyc ende sonder achterdencken, haer lasten mach deylen; de welcke haer goodtshuys regere ende administrer niet naer haeren lust ende appetyt, mer naer het gebod goodts, naer het bevel der hoogher joffrauwen ende naer ordinantie der statuten des hoeffs. [Die welcke meesteresse zal regeren, ende overste syn over allen; haer maechden sullen haer onderdanich syn in eerlycke ende goddelycke dinghen].

III CAPITTEL

Die maniere der maechden ende eerlycker weduwen te ontfanghen in het hoff, ende tot den geselschap der Baghynen

In het ontfanghen der baghynen ordineren wy (mits belastende daer mede die consciētie des pastoers ende der anderen overheyt joffrauwen ende meesterssen) dat men niet te lichtelyck iemant en sal ontfanghen mer nae die leeringhe vanden heyligen apostel, men sal die geesten proven, oft sy vuyt godt syn, ende nerstelyc ondermercken, oft sy oprechtelyck godt sueken, oft sy sorchvuldich syn tot goodts dienst, ende tot die oeffeninghe der gehoersamheyt.

V CAPITTEL

Van den tyt, vander plaetsen ende van die maniere der noviceryen oft proofiaer

Vuyt seker swaere redenen die ons duer dese tegenwoordighe visitatie bekint syn ende bewegen, soe ordineeren wy dat van nu voertaen noch weduwe noch maget ontfanghen worden en sal tot baghyn, letmaet van den hoeve, ten sy twee geheel ier loffelyck verkeert heeft, ende nerstelyck geproeft is en enich convent oft goodtshuys [offt by een andere camer baghyne duer consent], daer sy met ander maechdekens onder die gehoersamheyt ende stieringhe van eender huysmeesterssen, als eenen steen die welcke een weenich tyts hier nae ghebruyckt ende ghevuecht sal worden in die timmeragie van dat hemelsche jerusalem, duer het exercitie ende oeffeninghe der heyliger meditatie, der gheduriger biddingen, ghehoersamheyt, verduldicheyt, ende een godlycke ende vruchtbaerlycke silentie oft swyginghe gheeffent ende geviercant mach worden. [Ende die meesteresse sal ghetuighe

geven van haar voer den pastoer, joffrouw ende raet, ende nae den ghetuigenis soes al men se ontfanghen oft laten, word daer vermaent allen bagynkens oft sy wisten eynich letsel dat sy dat sullen te kennen geven pastoer, hoogmeestersse, raetsjoffrouwen van eynich gebreck oft gebreecken].

VI CAPITTEL

Hoelanghe dat die baghynen in toecomende tyt sullen behoeren in die goodshuysen te woenen

Om geen andere argumenten oft redenen by te bringhen, waerom dat peryckleus is eenen iongen mensche (sonder experientie) alleen te syn, ende besunder een vrouwe persooene, behoort ons genoech te syn die sententie van den wysenman aldus luydende: “Wee den ghenen die alleen is: want is dat hy valt, hy en heeft niemant die hem opheffen can”.

Welke sententie dat sy warachtich is (godt moet het gheclaecht syn) dat blyckt veel te wel soe vuyt den leelycken val, die noch versch is, ende ons altesaemen te veel bekent, die wy al nu niet en willen verhalen, mer beschryen ende beclaghen.

Welke redenen ende meer andere die lange waeren te verhalen, wel bemerckt hebbende, syn beweecht gheweest, seer vastelyc ende nerstelyc te ordineren ende inne te stellen ghelyckerwys als wy nu teghenwordelyc ordineren ende inne stellen.

Dat van nu voertaen gheen maget oft weduwe ontfangen sal worden ende toegelaeten tot een volle baghyne soo men se noempt, ten sy dat sy te voeren twee geheel iaer lanck loffelyck geleeft heeft ende wel nerstelyc beproeft in een convent ofte godtshuys. In welck goodtshuys sy voertaen oec soe langhe blyven sal totder tyt toe, dat sy duer langhe geestelycke oeffeninghe, alsulcke godtvruchticheyt van leven ende ryphuyt van manieren vercregen sal hebben, dat men se mach sonder achterdincken oft tenemael alleen oft by een ander nede suster in een camer laten wonen.

Jonghe dochterkens en willen wy gheensins dat van nu voertaen voor haer dryentwintichste iaer sullen toegelaten worden in een camer alleen te woenen, ten waer datter enighe sonderlinghe treffelycke redene waere, by den visitateurs ende pastoor te examineren ende adproberen.

VII CAPITTEL

Van die visitatie der convent oft goodtshuysen terstont te doen

Want wy ghenoech geïnformeert syn dat over veel iaren die conventen oft goodtshuysen veronnaxaempt gelegen hebben, ende dat oft duer die ghiericheyt der overheyt oft achterwerde sorghe der dinghen, oft ommer duer haer onnaxaemheyt; daer nochtans die goodtshuysen behoerden te wesen als een poterye, oft plaetse van ionghe plantsoen der duechsamighe ende religieuse maechdekens: Bevelen wy daerom ernstelyc ende onder obediencie den pastoer, opperste meestersse, ende die vier raetsjoffrouwen; dat sy ter eerster gelegentheyten allen goodtshuysen nerstelyc visiteren ende versien van eerbare ende rype meesterssen, die duer den geest goodts trek hebben om goodts glorie ende eer te vermeerderen, ende geschikt syn om zielen te wennen. Dat oec dese heyliche huysen niet desolaet en blyven sonder inwoenere, willen wy dat die jonghe baghynen, die den werelt min gestorven bevonden worden, sullen bedwonghen worden wederom in die goodtshuysen te gaen tot wederoepen, al hadden sy al een eygen camer. Sullen oic die voergenoomde visitateurs nerstelyc besorghen dat die renten duer behulp des wereldlycken rentmeester wel gade geslaghen worden.

VIII CAPITTEL

Van die visitatie der goodtshuysen allen jaer te doen

Wat onse Salichmaker in syn heyliche Evangelie het ryck der hemelen oft syn heyliche Kercke nu den acker, nu die comenschappe, nu een cudde scaepen, nu eenen wyngaert heeft geseyt gelyc te syn; ende dat niet genoech en is den acker te syn, ten sy saken dat hy ghebout werde, oft den wyngaert voer een wyl tyds schoon ende wel te staen, ten sy dat hy gemest, ende dickwils gesneden werde; ende dat het cudde scaepen sonder ophouden behoert bewaert te werden, soe bevelen wy nerstelyc onderhouden te werden dat van nu voertaen allen iaer op eenen zekeren dach die men daer toe stellen sal, die goodtshuysen sullen van den Vicaris ende Meesterssen met den Raetsjoffrouwen gevisiteert werden: opdat, indyen daer iet bevonden wort vervallen te syn, men terstond dat mach ter minste kosten repareren.

Die generael visitatiedes begynhoffs meynen wy ghanselyc van noede te syn, dat

sy in toecomende tyden allen drye jaeren nerstelyc gedaen werde, (ten sy dat den eerwerdichsten heere biscop anders dunckt) opdat duer die middelen, daer den acker, ende wyngaert ende het cudde scaepen, ende die comenschappe duer voertgaet ende bedyt: insgelycken die kercke goodts, ende dese die voer handen is, een cleyn deelken van haer is gebouwt, vermeerderd ende volmaectt werde.

IX CAPITTEL

Van die ghelooften die de ghene doen sal die int hoff ontfangen sal worden

Als men een maecht oft weduwe int hoff ontfangen sal, sal sy geloven te staen onder die ordinantie des hoeffs, ondervuldich en onderdanich te syn den visitateurs, den pastoer, overste meestersse, raetsjoffrouwen, ende oec der meestersse des huys ende andere overheyt soe langhe als sy daer woenen sal, nae die aude gewoonlycke maniere.

X CAPITTEL

Van het generael ende particulier capittel

De gewoenten van capittel te hauden in den regel bescreven willen wy van nu voertaen te wercke gestelt te worden, dat te weten allen baghynen eens ter maent (ten sy dat sy een wettich letsel voertbrenghen) ten capittel des pastoers te samen comen sullen, ende daer oft hun selven beschuldighen van hun eyghen misdaet; oft andere aenbrengen, indyen sy sunderlingen misdaen hebben; gevraecht synde van den priester sulles y hem huysselyc ende duechdelyc antwoorden; beschelt oft bekeven synde sullen hunne schult bekennen ende oetmedelyk genaede begeren.

Indien het den pastoor schynt te moeilyc te syn, allen maenden hon te samen te roepen, soe en sal hy nochtans gheensins drye volle maenden laeten voerby gaen.

Die meesterssen der goodtshuysen dat sy allen weecken svrydaechs (gelyk die aude statuyten hebben) capittel houwen bevelen wy vastelyc, op die pene die dye overste meestersse hun insetten sal nae dat die onnaxaemheyt is.

Het stilswygen des capittels bevelen wy op die pene der swaerder schult.

Van het swygen tonderhouden siet naemaels.

XI CAPITTEL

Van die Bichte ende ontfanginghe des heylighen Sacraments

Dat onse susteren die baghynen de commendatie van dickwils te bichten oft het heylige sacrament tontfanghen als een ontfanginghe der bester ende gereetster medicynen der zielen, soe wel genesende als bewaerende (ellers anders dat is vuyt die scriften der duechdelycke mannen soecken ende vuytnemen) raeden wy, daerom dat het onse officie niet en is, noch het ons van noede oft bequaem dunckt te syn, dat wy oft die sunderlinge duechden oft die instrumenten ende middelen om die te crygen ende te exerceren hier soudén verhaelen; dan hebben wy daerentusschen sterckelyck gedacht te bevelen, dat van nu voertaen alle baghynen sullen alle maenden een sacramentael bichte doen, nae het gebod van hunnen regule.

Hun nochtans raedende inden heere ende vuyt een vaderlycke affectie vrendelyc biddende, dat sy met desen gebot niet te vreden wesende, hun soe stellen dat sy verweckt hebbende een geestelycke begeerten om hon te vuegen ende te vereenighen met hunnen hemelschen vader, allen acht daghen hun soudén stellen te bichten ende het hoochwerdich licham ons heeren te ontfanghen, opdat duer het sacrament der pœnitentien den grendel die den toeganck tot godt den mensche met avonturen mach beletten wech genomen werde (want het syn die sonden, die daer tusschen godt ende den menschen scheyden), ende dat sy duer het nutten des hoochwerdighen lichams ende bloets ons heeren als eenen geest met godt werden. Soe de heere seet: “Die myn vleesch eet, ende myn bloet drinckt, die blyfft in my ende ick in hem”. In dese heylighe ontfanginge willen wy nochtans niet gedaen hebben sonder den raedt der geestelycke vaders, dy welcke wy oec vermaenen, dat sy hun wyselyc ende voersichtelyc houwen in raedt te geven, ende allen hunne dochteren nae hun bequaemheyt ende verstant tot vruchten der duechden verwercken, dat sy in den dach der vergeldinghe des heeren mueghen ontfanghen werdighen loon van hunne neersticheyt ende arbyt.

Mer den anderen, den welcken dickwils te bichten oft ten heylighen sacramente gaen niet te mael en behaegt, die vermanen wy in den heere, iae op die pene van swaere schult voer het eersten, van swaerder voer het tweeden, van alderswaersten voer het derden te setten ende aen te doen: verbieden wy, dat niemant van hun oft in particulier oft openbaer soe stout en sy, dat sy aldusdanighe frequente oft dicke gebruyc

ende exercitie van dese heylige sacramenten oft oec die persoenen selve in aldusdanighe exercitie en berispe, oft den spot daer mede en hebbe, oft oec met versmaetheyt de Jesuiten heyte, want aengesien jesuïet anders niet en heyte dan een naevolger Jesu, gelyc Christianus of een Christen menschee enen discipel Christi beduyt: soe doet hy Jesu groete injurie die met versmaetheyt die menschen die godt toegedaen syn jesuiten noempt; due welcke dan in toecomende tyden haer susteren oft eynghe andere persoonen met gestoerden moede, oft al spottende met desen naeme noompt, die sal gestraeft werden met die pene van der grooter schult.

XII CAPITTEL

Van den goddelycken dienst

Blyvende in die voetstappen van de auden regel, soe willen wy dat allen bagynkens, soe dickwils alst mogelyc syn sal, het goddelycke sacrificie der missen hoeren in haer eygen parochie kercke, ende en sullen geen frivole oft lichtelycke oersaecken soecken om te loepen tot ander vreempde kercken, besonder op son-daghen ende heylige daghen wanneer dat wy ganselyc willen, dat sy altesamen sullen comen in die hoochmisse, vesperen, ende sermoenen die daer sullen geschieden, ten waer dat daer enich wettelyc letsel waer dwelc sy den oversten behoerden te kennen te geven. In ander ghemeyne gebeden sullen sy nerstelyc onderhouden die ordinantie des regels ende statuyten. Waer toe behoert pastoor ende hoochjoffrau nerstelyc te arbeiden. Ende oec dat men den dienst op een seecker ure doen.

XIII CAPITTEL

Van het silentie oft goede ordonantie op seker tyden te moghen spreken, op seker tyden enden ende plaetsen behoeren te swygen

Dat niet sonder groete redene en is dat inder baghynen Regele ende statuten van audts geordineert is te onderhouden somtyds het heylige silentium, waer seer nut ende profytelyc langhe ende breet vuytgeleet, ten waer saecke dat dese visitatie curtheyt verheyschende is, ende dat wy daer toe syn gestelt dat wy als goede ackerlieden oft timmerlieden oft oec medicynen als die prophete seyt vuyt te royen, te bedorven ende te verstroyen; ende daarna te timmeren, te planten, te genesen oft cureren.

Mer wat soudén wy vuyt royen? Anders ongetwyfelt niet, dan het oncruyt ende het

quaet saet, dat der viant overgesayt heeft ter wylen dat die menschen, dat is Pastoor, joffrauwen, meesterssen duer quade toesicht slaepende waeren als clapperye, mutmuratien, tweedracht, kyvagie, achterclap enz.

Wat soudén wy bedorven ende verstroyen? Quade raden, suspecte gemeynschappen, veel verkeeringhe met weerlycke ende besunder ongelycke persoonen, curioshyt van cleederen ende diergelycken meer abusen.

Ten lestén wat behoeren wy te timmeren? Wat moeten wy planten? Heylighe silentium, eendrachticheyt onder die susteren, ghehoorsamheyt tot den oversten, liefden ende sorchvuldicheyt tot den onderdanen, het vlien der werelt, ende der oorsaken van sondighen enz.

Aengesien dat dat ons officie alsulch verheyscht dat wy het gheen dat voorscreven is nae ons besten nerstelyc behoeren te besorghen, ende dat onder andere vele fauten die wy in dese plaetsen bevonden hebben, wel een van den principaelsten ende periculeuste is, die onbesnedenheyt der tonghen, dunckt ons geheelyc notelyc te syn te stellen eenighen wet, ordere ende maniere van spreken ende swygen op seker plaetsen ende tyden waer by dat die tonghen oec haren toem hebbe.

Inden eersten dan aengesien den tempel goodts oft die bidde plaets anders niet en is dan een spreekhuys goodst, daer men godt toespreect ende godt hoert spreken, opdat hy blyff het gheen dat hy genoompt wort ende dat men voertaen daer anders niet en doen dan daer hy toe gemaect ende gewyt is, ende aengesien dat (alsoe den regel spreekt) in den tempel clappen, is met den duivel spraek hauden, soe is ons eerstelycke ordinantie ende bevel, dat van nu voertaen allen bagynkens vander opperste meesterssen tot der jonxsten toe inder kerken altyt seer strengelyc sullen haer silentie onderhouden, ende dat niet breken sonder groote noot, oft blyckelyc profyt; anders coompter iet veel te spreken, machmen met oorloff ende reverentie vuytgaen om niemant anders in hare devotie te turberen, als tot noch toe veel geschiet is.

Over taeftel sullen bagynkens stille swygen oft luttel ende stichtighe worden spreeken. [van savons 9 tot de priemen tyt] Vanden complete aff tot der primen toe behooren baghynen stille te swyghen ende wat goets te overpeisen ende alsoe godt hooren spreken, ende hem toe te spreken; welcke ordinantie oft statute van silentie, willen wy onverbrekelyc gehauden hebben besunder in goodts huysen. [van den 9 uren totten priemen toe] Op ander tyden moghen sy taemelyc ende eerlyc by

malcanderen spreken mae gelegentheyt des tyts ende plaetsen, ende der persoonen, altyt gedachtich der sententien van den wysen man als hy seet: “daer is eenen tyt van swygen ende eenen tyt van spreecken”. Op welck wort Hugo van Sint Victoers seer wel vermaent, dat men wel behoert te mercken, dat den tyt van swyghen behoort voor te gaen voor den tyt van spreecken, opdat men ten tyde van spreecken bequamelyc mocht voertbrenghe, anders soe coompt te passé het ander wort van de wysen man: “in veel spreekens en sal gheen sonde gebreecken, mer die ghene die syn lippen wel regeert, ende maet, die is die syste”. Ende Sint Jacob die seet: die gheeyne die meynt dat hy religieus ende een godtvruchtighe persooone is, ende nochtans syn tonghe niet en toompt, diens religie is ydel ende onnutte”. Ende Salomon: “gelyc als een stadt sonder mueren, soe is een man, die syn tonghe int spreken niet en kan bedwinghe”.

XIII CAPITTEL

Van tweedracht ende kyvagie

Aengesien dat gelyc als scripture seyt godt die liefde is, ende die in die liefde is, die blyfft in godt ende godt in hem, ende dat die volheyt des wets ende het eynde van allen wercken der menschen ende van allen onderhaudinghe van alle strengicheyt behoort te wesen die liefden, ende want die ghenen die in die liefde niet en blyft, dye blyfft in die doot, hier omme soe vermaenen wy nerstelyck ende bidden seer vriendelyc allen ende yegelycke onse bagynkens, dat sy nerstelycken sullen soeken allen het ghene ende voren allen middelen die enichsins die liefden vervorderen mochten, ende allen letselen nerstelyc vlien ende schouwen; bidden seer nerstelyc die oversten dat sy me allen vliet, dit selven willen vervorderen. Ende oft sake waere dat die overste eynich bagynken kenden die kyffachtich, quaetsprekende, oft vermaledydende waer, oft die ghene die gramschappen oft viantschappen over drye daghen ophoudende waer, oft binnen dien drye daghen die ghene die sy met worden, werken oft andersints vergampt heeft, niet en versoent, oft die ghene die gebeden synde om vergiffenisse van die ghene die haer vergampt oft te cort gedaen heeft, niet en wilt vergeven; dien persoonen suldy nae die eerste vermaninghe poenitentie doen doen als van noch swaarder schult, maer die derde vermaninghe poenitentie als voor die alder swaerste scult ende indyen sy alsdan haer noch niet ene betert, soes al mense buyten den hove stellen.

XV CAPITTEL

Van die sonde van achterclap, die welcke (godt sy het geclaecht) bovenmaeten seer hinderlyk is; ende de vrouwe persoonen sunderlyck ghemeyn ende welcke sonde selden vergeven wort duer fault van oprechte poenitentie ende besunder van notelyc voldoeninghe

Soe wanneer eynighe baghyne enighen achterclap van haer medezuster oft oec van iements vreempts, het sy vrouwe oft man, enighe onneer oft achterdeel onredelyc gesproken heeft, ende dat het misdaet tot kennisse coompt van den oversten, soe sal sy geroepen worden voor den pastoor, die opperste meestersse ende die vier raetsjoffrouwen; die welcke met ghemeynen raet die selve misdaen hebbende, naer vuyt heyschen des misdaets sullen sy seer strangelyc corrigeren, alsoe dat ander dat siende muegen een zaligher vreesse aen nemen.

Is dat alsulcke persoon twee oft drye mael vermaent synde haer niet en betert soe sal men se als een opruerighe persooone ende viant der vergaderinghe met scande vuyt den hoeve werpen.

Verbieden wy oec strengelyc dat gheen hoofs onderstaet tsy capellaen oft baghyne iemenden binnen den hove ter oorsaken van eynighe iniuriose worden, enighe libelle van iniurie sende, oft werlyc roope, ten sy dat hy eerst die saecke aen die overicheyt des hoofs heb aengegeven ende van hem recht versocht, oft consent gecregen om sulcx te doen. Die contratie doet, sal voer die fabrycke twee pont was betalen, behalven noch ander penitentie by den pastoor mae vuytheysch der misdaet inne te stellen.

XVI CAPITTEL

Van die murmuratione

Die sonde der murmuratione al regneert sy veel te seer (elacy) onder die geestelycke persoonen, soe is sy mochtans soedanich dat sy van godt allermeeest wordt gehaet, besondere als sy is streckende tsegen prelaten ende oversten, ende principaelyc om onderwysinghe ende straffinghe wille. Want in gheen dinck (gelyc den heiligen Augustinus seet) en heeft het volc van Israel soes eer godt vertornt in het oude testament, als daer in dat sy murmureerden tsegen hunne oversten die welcke godt hun gestelt hadde te weten Moysen ende Aaron, gelyc Moyses in Exodo scrijft: “noch tsegen onsliden en is u murmuratione niet, mer stegen den heer”. Ende den apstol Paulus Cor. 10.

Noch en wilt niet murmureeren, gelyc sommige gemurmureerd hebben ende syn vergaen van den exterminateur, van dien, te weten (gelyc sinte Bernardus seet) exterminateur, die gestelt is daer toe, dat hy van die eynden der heyliche stadt verdryve den murmureerde rende verreiaege van haer paelen, tot den welcken geseet wordt: “Loeft, Jerusalem, den heere, want hy heeft gestelt u eynden vrede”, want die murmuratie ende den vrede geen gemeenschap en hebben; noch dancsegginge ende achterclap; noch oec affectie der bitterheyt ende die stemme des loeffs.

Als dan dese sonde van murmuratie soe affgryselic is inden ooghen goodts, opdat sy den menschen alsoe oec schyne, soe vermaenen wy in den heere den pastoor ende die meesterssen, dat sy strengelyc die murmureerdessen straffen: soe verre, dat indyen sy voer die tweede oft derde reyse berispt synde ende geadmoneert haer niet en beteren, dat syse oec duer sententie van excommunication vuyt die vergaderinghe der heyligen iaeghen, mae het gebot der geestelycke rechten. Verre moet sy syn van die gemeenschap der broederen die daer murmureert, ende syn werck moet verworpen worden die murmurende bevonden wort.

XVII CAPITTEL

Van die wutganck des hoeffs

[Hier moest voergaen van die conversatie met mandts persoonen binnen den hoeve offt camere, het welck achter int boec nu gestelt is] Dat den regule van die discipline van vuytganck gebiet bevelen wy vastelyc onderhouden te syn. Dat te weten als enighe sal willen vuytgaen nae het dorp of enighe andere plaetse [by consent pastoers ende hoochjoffrouwen] die meestersse des hys sal haer een gesellinne geven, waer sonder sy niet sal weggaen; eerst nochtans vertoont hebbende die oorsake des reysens; ende dan sal sy wederom comen op den gestelden dach. Mer indyen sy begerden langer te blyven, te weeten eenen dach oft nacht, dan sullen sy moeten oorlof nemen van den oversten priester ende meestersse. Mer int wederkeeren indyen enighe haer niet eerlyc gedragen en heeft op den wech, dan sal dat die gesellinne haer aldus gesteld nae der conscientien den pastoor te kennen geven oft die overste meestersse. Ende die vuytgaen sullen hun wachten tot eynighe plaetse te gaen, die suspect mochte syn, oft eynighe ghemeyne herberge sonder noot des wechs, ende dat op die pene van eene maent in die penitentie te blyven.

Op die sondaghen ende heylige daghen veel vuyt te loopen nae die stadt ende andere kercken verbieden wy strengelyc. Nochtans den pastoer ende die meestersse sullen somwylen mer selden, moghen duer een eerlycke ende redelycke sake tsegen dit gebot dispenseeren; behalven dat sy in die sermoenen ende ander goddelycke officien, soes eer alst mogelyc wesen sal, sullen in hun eyghen kercke verschynen.

Ter bruyloften en sullen sy niet gaen noch die heyde vrouwen dienen, ende andere die den regule voorhilt nerstelyc onderhandelen. [Niemandt en sal buyten der muere gaen sonder regel cleet oft huyck of hoet. Niemandt en sal te bagenckenis oft ten iersten missen gaen, sonder consent pastoers ende meesterssen. Niemant en sal buyten gaen noppen (?) oft schroeyen (?) oft diergelycken hanteringhen].

XVIII CAPITTEL

Van ten oechst te gaen ende ter merckt

Al is saken dat den regule die over drye hondert iaeren by avonturen gescreven is schynt toe te laten dat die begynen inden oechst mogen twee ende twee gaen oechsten oft aeren vergaderen: wy nochtans die daer sien die boosheyt van desen tyt veel meerder te syn dan van die voorseden tyt, ende dat die gemeynschap oft familiaritit der maechdekens met dese oneerbare, dat ick niet en segge ongoddelycke juecht veel grootere peryckel onderworpen is, dan het was met die simpele menschen van dyen tyt: souden wy vuyter harten begeren dat dese gewoonten iae bederffenisse te mael wech genomen waere. Niet dat het werck van hem selven quaet sy: mer dat het den geestelycken persoonen niet wel en gelyckt; ende dat om sekere circumstanciën, die wy allen wel bemerken. Want wy oec vuyt een warachtig verhael verstaen hebben dat sedert weenich iaeren wel over 25 maechden ter oersaken van den oechst den hoff verlaten hebben: al swygen wy veel andere dinghen die ter oersaken van dyen onbetamelyc gheschiet syn.

Daerom [*hoc iam penitus abolitum est*] soe sal men oft te mael van dat oechsten oft vergaderen der aeren hem wachten, oft nae het gebot des regels, en sal niet geschieden, ten sy met een eerlycke geselschappe, dat is dat sy ten minsten een eerlycke mede suster sullen met leiden. Daer wy dat oick vuyt den regel willen onderhouden hebben, dat deen des andere manieren gaede slaen, ende indyen sy buyten iet oneerlyck heeft sien oft hooren doen, dat sy dat wederom comende den pastoor oft

meestersse des hoffs secretelyck te kennen geve, ende hen in tyts verclaere vuyter liefdden: aengesien godt een yegelyck bevolen heeft van synen even naesten, ... ten sy saken, dat sy duer haer vermaninghe dat beteren mochte.

XIX CAPITTEL [omittatur]

Van moes in den merckt te vercoopen [ende lynen laken te vercoopen]

Veele geestelycke ende werlycke persoonen werden beroert ende gescandalizeert in die dagelycke conversatie der beghinen op den merckt; noch ten is niet mogelyc, daer en comen veel distractien vuyt ende orsaken om te sondighen diewyl dat daer verscheyden verbeeldinghen duer die ooren ende ooghen; (dwelc syn der harten dueren) ingelaeten werden: die welcke namaels vuyt te sluyten seer swaer is. Tot welcken quaet, op dat wy soe veel als in ons is, kunden remedie toegedoen, soe verbieden wy strengelyc dat in toecomenden tyden, die baghynen niet meer sonder ordene in den ghemeynen merckt, oft hun selven oft hun moes... te coep stellen. Mer indyen het der overste meesterssen te mael van noode dunckt, dat sommige om hun armoede wille, vercoopende hun moes hun behelpen moeten: soe mach sy stellen drye oft vier auwe baghynen die dat plegen te doen; die voer die jonghe voor haeren loon hun moes vercoopen. Daerentusschen sullen die jonghe lichtelyc met hun hantwerck in eeren ende stilheyt soe veel winnen, dat genoech syn sal om moet te werven van die gheene diet voor haer vercoopt.

Ende opdat wy soe in dit statuyt, als in het gene van niet ten oechst te gaen, niet en schynen den ermen hardt te vallen oft onrecht te doen: soe bevelen wy ernstelycken den oversten dat sy der armer besundere godtvreesende nerstelycken sorghe draeghen, ende soe dicwils alst van noode wesen sal, van de ghemeyne goeden hun in hunne armoede onderstant doen. Ende dat daarom oec sommige gheen behulp van den hoeff en sullen hebben, omdat zy een cleyn rente hebben. Noch oec ter contrarien daerom sommige geen renten en hebben, sullen sy moeten gevuerdelt ende geprivilegieert syn. Mer dat men voertaen opsicht hebbe op die nootsakelyckheit: opdat nae die onderhaudinghe der nieuwer heyliger kercken, het goet werde gedistribueert ende vuytgerecht voer nootsakelyckheit der susteren, nae dat een yedere meer van noode hebben sal.

Want daer syn sommige die geen erfelycke patrimonie en hebben, ende nochtans duer hun experientie ende nersticheyt

wel wennen dat sy van doen hebben: dat dye hun schamen aelmoessen te heyschen; mer meer nae d'exempel van den apostel, dat sy metten handen wercken, op dat sy moeghen hebben waer met dat sy den nootsakelycken mensche behulpich moghen syn. Daer syn oec noch andere die by avonturen drye oft vier guldens, oft sommige vaten coerns erfelyck hebben ende daerentusschen syn sy weec ende seer luttel expert, soe dat sy luttel oft geen profyt en doen. Dese dan en meynenwy niet dat sullen veronaxamt werden, daerom dat sy wat hebben; mer daerom moet men hun bystant doen dat sy veel vandoen hebben: opdat geschiede nae den sinne des gebots goodts, ende der gheenen die die aelmoessen gestelt ende gefundert hebben.

Welck statuyt indyen het wel onderhauwen worde, en meynen wy niet voertaen van noode te wesen, dat om die nootsakelyckheit des lichaems, die zielen der baghynen oft duer oechsten oft vergaderen der aeren, oft oec duer het gemeyn vercoopen des moes, int peryckel gestelt worden.

XX CAPITTEL

Van het habyt ende cleederen des lichaems

In die cleederen des lichaems willen wy te mael die forme, ende stoffe, ende couleur onderhauwen hebben diewelcke den regele voerscryft, ende die met die ootmoedicheyt van eenen grouwen rock, ende eene witte faelgie gelyck syn, ende besundere aen het ciraet der hoeffden, als huyffven ende doecken, ende vorts riemen, burssen, gevauwen voerschooden, werlycke clieren, het overvloedich gebtuyc van spellen, ende der gelycken, het welck meer rieckt die curiesheyt dan de nooturfft; dat willen wy al met desen tegenwordighen statuyt wechgenomen ende affgebroecken hebben [ende nymant en sal sonder lap gaen noch binnen, noch buyten den hoeve, en voort en sal men voertaen niet communiceren sonder roch noch met geenen witten voorschoot, ... en sullen buyten die porte het regelcleet oft hueke moeten aenhangen].

XXI CAPITTEL

Van die sieke susteren

Want wy lestmael doen wy visiteerden hebben verstaen dat men die siecke susteren seer veronaxamt, dwelc alst niet mogelyc en is te geschieden sonder godt den heer seer te vertornen; soe bevelen wy wastelyc die overste meestersse, ende den anderen dyen dat vuyter

officien te doen staet, dat sy voer al ende boven al sorghe draghen voer die siecken ende crancken: ende gelyck men Christo, dat men hun oec soe diene. Want hy heeft geseet: “Ick ben cranck geweest, ende ghy hebt my besocht”; “Ende dat ghy eenen van den minsten van desen gedaen hebt dat hebt ghy my gedaen”. Ende wy en willen niet alleen dat men dier siecken sorghe draghe die in de firmarye gestelt syn: Mer wy bevelen oec dat die overste meestersse die oec besucken sal die in besondere cameren oft huysen woenen: den welcken men boven die geestelycke consolatie, oec van den aelmoessen van der firmeryen (indien men bevint dat syt vandoen hebben) sal een lichamelycke onderstant doen. Indyen sy by avontueren segghen dat men met die tenten van der firmaryen daer toe niet comen en saude: dat men dan twee godtvreesende maechden kiese, die welcke op sondaghen ende heylige daghen tot behoef van den armen huysuecken inder kercken aelmoessen begeren ende vergaederen. Want alsoe betamet die siecke susteren van die gesonde geholpen te worden gelyckerwys in eens menschen lichame een gesonde handt leet een plaestere op eenen gequetsten voet.

XXII CAPITTEL

Hoe sy slaepen sullen

Van die maniere om te slapen en voerscryven wy niet ander, dan dat wy nerstelyc willen onderhauwen hebben, dat die regule seet, te weten dat elcke baghyne op een besunder bedde slaepe, noch nimmermeer twee te samen; ten sy vuyt eenighe swaere sake, oft met orloff van de overste meesterssen. Buyten en sullen sy savonds niet eten, noch ten minsten gheen manspersoonen ten avontmael roepen oft noyen. Ja sy en sullen nimmer meer eynighen manspersoon tsy geestelyc oft werlyc te maeltyt noyen sonder expresse consent der overster meesterssen, die welcke haer oec een rype medesuster by voegen sal in den maeltyt tot getuygenis der eerbarheyt. Haer noenmaeltyden, indyen sy eenighe hauden en sullen over twee uren niet duren, oft ten hoochsten over drye, indyen men gheen avontmael hauwen en sal.

XXIII CAPITTEL

Van die vleeschelycke sonde

Int straffen der vleeschelycker sonden sal men onderhauwen het gheen dat den regule voerhilt.

Die stomme sonden sal men straffen mits verdryven vuyt den hove, besunder ist dat begost syn bekint te worden.

XXIII CAPITTEL

Van de kinderen te leeren

De maechdekens sullen sy moeghen, dien dat toegelaten sal werden, ende oec snachts thuys hauwen voer discretie der overste meesterssen ende der raetjoffrouwen. Wy laeten hun oec toe dat sy knechtsiens tot den acht iaeren toe alt synde sullen moghen leeren. Mer wy en willen niet dat sy voertaen eynighe metter nacht laeten opt begynhoff blyven om swaere redenen, die wy niet gehauwen en syn hier te verclaeren.

XXV CAPITTEL

Van die lichte, swaere, noch swaerder ende alderswaerste schult, vuyt den alden regel

Nu aengesien dat wy somtyts in dese voergaende capitulen mentie hebben gemaect van lichte, swaere, noch swaerder, oft alderswaerste schult, opdat ghy muecht weten, welcke dat wy noemen onder u lieden te syn lichte, swaere, noch swaerder, ende alderswaerste schult, hebben voer ons genomen hier vuyt te drucken.

XXVI CAPITTEL

Van de lichte schult

Lichte schulden noemen wy als een baghyne onder den dienst goodts eynich gherucht maeckt; ist dat sy van yemant gemerckt is in die kercke oft elders te lange haer ooghen te werpen op eynighen manspersoon; is dat saken dat sy eenighe tekenen van ontamelijke lichtverdicheyt vuytwendich van haer geeft; ist dat sy te lang met eynighen manspersoon die suspect is, sprac houdt; ist dat sy lichtverdichlyc ende ongestichtelyc met enighe manspersoon lachende ist oft dat sy yemant oersaec geeft om ongebondelyc te lachen; ist dat sy curiose cleederen draecht; ist dat sy haer medesusteren met worden oft met vuytwendighen ghelaet scandaliseert oft verergert; ist dat sy sonder noot sweert; ist dat sy gewoen is te sweeren oft te liegen; ist dat sy gewoen is leelycke oft ydele worden te spreken. Dese ende dyergelycken noomen wy lichte schulden.

XXVII CAPITTEL

Wat poenitentie dat men voor lichte schulden insetten sal

Over lichte schult als den regel heeft, sal men bevelen eenen psalm oft mer, oft een seker getal van *pater noster*, ende *ave Maria*, oft een discipline ontfanhen, oft vasten, nae vuytheysch des misdaets ende des regels.

XXVIII CAPITTEL

Van die swaere schult

Swaere schult noemen wy te wesen wanneer enighe baghyne met yemant anders in bywesen van weretlycke persoonen oneerlycke oft onbetamelijke twist of kyfft, oft als enighe gewoonlyc is dickwils te kyven, dat sy twist maeckt oft vrede breeckt tusschen ander bagynkens; ist dat sy manspersoonen in haer camer leet, oft in die gemeyn camer, daer veel bagynkens slaepen, ten waer duer orsaek van siecte; ist dat sy valsch getuygenisse tegen yemant gesproken heeft; ist dat sy iemant eenich leelyc verwyf heeft ghedaen; ist dat sy een achterclappersse oft murmureerdese is bevonden; ist dat sy veel claps heeft, ist dat sy ongerust oft ontstille is herwart ende derwart loopende. Dese ende diergelycken die noomen wy swaere schulden onder die bagynkens.

XXVIII CAPITTEL

Wat poenitentie men gheven oft insetten sal voer swaere schult

Voer swaere schult, sullen sy gaen van huysse te huysse, oft by den pastoor, die meestersse, oft die ghene die sy misdaen hebben, ende bidden vergiffnisse; oft sy sullen hon verootmoedighen vallende op hen knyen ter tyt dat men die epistel in die hoochmisse sengt, ende diergelycke dinghen doen, nae verheysch der schult.

XXX CAPITTEL

Van noch swaerder schult

Swaerder schult achten wy te syn wanneer iemant tegen den pastoor, oft die hoochjoffrau sonder eer oft reverentie kyvende oft twistende is; dat sy duer conspiratie, conjuratie oft enich boos accordt tegen enich van haer overste haer oprecht; ist dat een jonghe baghyne oft die suspect is alleen sonder orloff haer gewint vuyt te gaen; ist dat sy iemant tot sonde verweckt; ist dat sy eenighe bootscap van sonden overbrengt; ist dat sy in suspecte plaetsen oft tyden gevonden wort met een manspersoon te

drencken oft iet te doen daer suspicie vuyt komen mach.

XXXI CAPITTEL

Van ide poenitentie der swaerder schult

Voer swaerder scult sullen sy staen op het rat, oft sullen twywater dragen onder die antiphone *asperges me*, ende dat met rypheyt ende stilheyt sonder haesten. Ende dyer gelycken dinghen sullen sy doen.

XXXII CAPITTEL

Van die alder swaerste schult

Die alderswaerste schulden syn, als enighe beghyne duer haer selven, oft duer haer werlyche vrinden den pastoor, den hoogher joffrouwen, oft der raetsjoffrouwen eynghe dreygemente doet, om der correctien oft poenitentie wil, die haer inne gestelt is; ist dat enighe hertneckich oft rebel valt, ende den pastoor, oft hooger joffrauwen niet onderdanich syn en wilt; ist dat sy by nacht sonder orloff des pastoors ende joffrauwe oft huysmeestersse buyten blyfft; ist dat sy by nachten enighen manspersoonen ingelaten heeft; ist dat sy bevonden is oneerlyc gedaen te hebben,

oft van alsulx openbaerlyc befaemt is; ist dat sy iet gestolen heeft, dat sy een ander begyn tot die sonde der onsuiverheyt verweckt heeft. Dese ende dyergelycke noomen wy te weesen alder swaerste misdaden.

XXXIII CAPITTEL

Wat poenitentie men behoort inne te stellen voor alder swaerste sonden

Voor die swaerste schult sullen sy omme gaen voor allen die huysen, hebbende een roede in haer hant, ende sullen disciplien nemen van die meesterssen der huysen, ende diergelycken.

Ende indyen sy eens, tweedemael ende derdemaal vermaent synde met wederspannicheyt tegenstaen ende niet en willen gehoersam syn: soe sal mense van den hove stellen als den regel melt, ende sullen allen haer recht verliesen.

Item voor swaere ende alderswaerste schult mach mense doen int hoff blyven eenen seeckeren tyt, naer discretie der oversten. Die welcke wy begheeren dat haer oerdeelen ende vonnissen, alsoe sullen maeten ende disponeren, als het bevonden sal worden alderprofytelycxste te syn den zielen die hon bevolen syn.

XXXIII CAPITTEL

Dat men verscheyden copyen van dese statuten sal doen uitscryven

Nu opdat hem niemandt in toecomende tyden en can veronschuldigen duer onwetenheyt des wets, soe willen wy dat binnen een maent nae dese publicatie, dese teghenwoordighe statuten in duytschen overgesteld openbarlyc in der kercken met een keten vast gemaect worden, oft op een ander plaets, daer die ghemeynte bequaemelyc mach aencomen. Die pastoor oec, die capellanen, ende yegelyck goodtsguys, sullen elc een exemplaar hebben tot hunnen huyse, dwelc sy dickwils sullen lesen, waerby dat lichtelycker mocht te werck gestelt worden; totter glorien ende eeren van godt almachtich, die leeft ende regneert inder eeuwichheyt. Gegeven in der stadt Sintruyden, anno Domini 1589, den veertiensten dach des maents Junij.

Leonardt abdt

Joannes Duyfkens pastor

Bijlage 3   Namenlijst van Begijnen

Hanne Van Herck

Begijnen in Sint-Truiden, 13de-16de eeuw

Familienaam	Voornaam	Functie	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Abertyns	Christina	begijn	1547	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Bartmekers	Christina	infirmiermeesteres	1355	1355	RAH, FBST, regest 59
Bauwens	Guelken	begijn	1532	1532	RAH, FBST, regest 365
Bauwens	Margareta	begijn	1546	1546	RAH, FBST, regest 407
Bauwens	Maria	begijn	1539	1539	RAH, FBST, regest 392
Bellens	Magriete	begijn	1510	1510	SAST, FBG, register 8
Berlinghe	Gertruyt	begijn	1555	1555	SAST, FBG, register 8
Biecmans	Marie	begijn	1546	1546	SAST, FBG, register 8
Binenbaces	Maria	begijn	1363	1363	RAH, FBST, regest 63
Bloemen	Mabilia	begijn	1463	1463	RAH, FBST, regest 219
Blommen	Lysken	begijn	1554	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Blommen	Marie	begijn	1568	1568	SAST, FBG, register 8
Boets	Anna	begijn	1579	1579	SAST, FBG, register 8
Boiesmans	Catherina	begijn	1572	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Boiesmans	Magriet	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
Bollens	Margriet	begijn	1518	1518	RAH, FBST, regest 327
Bolles	Lynken	begijn	1576	1576	SAST, FBG, register 8
Bollis	Barbara	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
Bollis	Marie	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
Bollis	Marie die alde	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
Bollis	Mechel	begijn	1578	1578	SAST, FBG, register 8
Borgelijns	Agnes	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
Bormans	Elisabeth	begijn	1562	1562	RAH, FBST, regest 451
Bormans	Magriet	begijn	1551	1576	SAST, FBG, register 8
Bormans	Oyken	begijn	1551	1551	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Bottelen	Marie	begijn	1579	1579	SAST, FBG, register 8
Bovejans	vrouwe	begijn	1510	1510	SAST, FBG, register 8
Brunincx	Eelken	begijn	1551	1551	SAST, FBG, register 8
Caeckmans	Genneken	begijn	1558	1558	SAST, FBG, register 8
Cakelaers	Anneken	begijn	1564	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1

Familienaam	Voornaam	Functie	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Cakelaert	Catharina	begijn	1567	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Catuvels	Anna	begijn	1576	1576	SAST, FBG, register 8
Ceulemans	Marie	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
Clienen	Marie	begijn	1579	1579	SAST, FBG, register 8
Coeijtinx	Maria	begijn	1431	1431	RAH, FBST, regist 129
Coelen	Agnes	begijn	1454	1460	RAH, FBST, regest 193, 194 en 212
Coelen	Margareta	begijn	1569	1569	SAST, FBG, register 8
Coelen	Maria	begijn	1537	1537	RAH, FBST, regist 380
Coiemans	Margareta	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
Coiemans	Marie	begijn	1570	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Compos	Margareta	begijn	1270	1270	RAH, FBST, regist 4
Cona	Beatrix	begijn	1300	1300	RAH, FBST, regist 22
Conen	Aleyt	begijn	1578	1578	SAST, FBG, register 8
Copis	Jacobine	begijn	1538	1538	RAH, FBST, regist 386
Copis	Lynken	begijn	1510	1510	SAST, FBG, register 8
Copis	Marie	begijn	1544	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Cordewarms	Joete	begijn	1510	1510	SAST, FBG, register 8
Corthauts	Christina	begijn	1570	1570	SAST, FBG, register 8
Craenen	Catherina	begijn	1559	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Cranen	Gertruyt	begijn	1547	1547	SAST, FBG, register 8
Cruels	Marie	begijn	1573	1573	SAST, FBG, register 8
Cruers	Anna	begijn	1550	1550	RAH, FBST, regist 414
Cuerarts	Marie	begijn	1551	1551	SAST, FBG, register 8
Cuesters	Catharina	begijn	1564	1564	SAST, FBG, register 8
Culen	Dinghen	begijn	1545	1545	SAST, FBG, register 8
Cupers	Agnes	begijn	1548	1548	SAST, FBG, register 8
Cuppens	Lysken	begijn	1521	1521	SAST, FBG, register 8
Cussers	Marie	begijn	1576	1597	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Danieels	Marie	begijn	1566	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Daniels	Johanna	begijn	1578	1578	SAST, FBG, register 8
de Berge	Elisabeth	begijn	1393	1393	RAH, FBST, regist 76
de Bevinghen	Agnes	begijn	1329	1329	RAH, FBST, regist 47
de Brusele	Elisabeth	begijn	1336	1336	RAH, FBST, regist 48
de Corswerme	Oda	begijn	1305	1305	RAH, FBST, regist 25
de Droyen	Mechtildis	begijn	1304	1304	RAH, FBST, regist 24
de Duras	Bertha	begijn	1328	1328	RAH, FBST, regist 46
de Duras	Katharina	begijn	1328	1328	RAH, FBST, regist 46
de Droyen	Mechtildis	begijn	1304	1304	RAH, FBST, regist 24
de Emeren	Katharina	begijn	1336	1336	RAH, FBST, regist 48
de Emmeren	Eva	begijn	1344	1344	RAH, FBST, regist 52
de Flidermale	Beatrix	begijn	1275	1275	RAH, FBST, regist 8
de Gheertboutsrode	Gertrudis	begijn	1329	1329	RAH, FBST, regist 47

Familienaam	Voornaam	Functie	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
de Grient		begijn	1301	1301	RAH, FBST, regest 23
de Hasbruch	Margareta	begijn	1275	1275	RAH, FBST, regest 9
de Hemmen	Aleidis	begijn	1276	1276	RAH, FBST, regest 10
de Hemmen	Beatrix	begijn	1276	1276	RAH, FBST, regest 10
de Here	Katharina	begijn	1308	1308	RAH, FBST, regest 30
de Hulzen	Helwidis	begijn	1298	1298	RAH, FBST, regest 20
de Inrode	Katharina	begijn	1308	1308	RAH, FBST, regest 30
de Joec	Beatrix	begijn	1329	1329	RAH, FBST, regest 47
de Laka	Margareta	begijn	1295	1295	RAH, FBST, regest 18
de Locke	Oda	begijn	1336	1336	RAH, FBST, regest 49
de Moeffrant	Margareta	hoogmeesteres	1336	1336	RAH, FBST, regest 48
de Mosmael	Mabilia	begijn	1463	1463	RAH, FBST, regest 219
de Palude	Christina	begijn	1300	1300	RAH, FBST, regest 22
de Palude	Margareta	begijn	1300	1300	RAH, FBST, regest 22
de Ricle	Juliana	begijn	1309	1309	RAH, FBST, regest 32
de Rikele	Margaretha	guldemeesteres	1358	1358	RAH, FBST, regest 61
de Roeckelingen	Gertrudis	begijn	1291	1291	RAH, FBST, regest 15
de Roest	Sibilia	begijn	1329	1329	RAH, FBST, regest 47
de Sancto Johanne	Katharina	begijn	1291	1291	RAH, FBST, regest 15
de Sancto Johanne	Margaretha	begijn	1305	1305	RAH, FBST, regest 25
de Schore	Maria	begijn	1395	1395	RAH, FBST, regest 79
de Scuroven	Maria	begijn	1293	1293	RAH, FBST, regest 17
de Serkinghen	Helena	begijn	1309	1309	RAH, FBST, regest 31
de Serkinghen	Katharina	begijn	1284	1284	RAH, FBST, regest 13
de Stapele	Lutgardis	begijn	1399	1399	RAH, FBST, regest 81
de Thenis	Aleidis	begijn	1300	1300	RAH, FBST, regest 22
de Vissenghate	Maria	begijn	1314	1314	RAH, FBST, regest 36
de Weyda	Fredewidis	begijn	1348	1348	RAH, FBST, regest 57
de Zadelmekers	Aleydis	begijn	1419	1419	RAH, FBST, regest 100
de Zepperen	Katharina	hoogmeesteres	1329	1329	RAH, FBST, regest 47
de Zyghene	Margaretha	infirmieriemeesteres	1344	1344	RAH, FBST, regest 53
den Putte	Katlijn	begijn	1510	1510	SAST, FBG, register 8
der Nouwerkercken	Margriet	begijn	1394	1394	RAH, FBST, regest 78
Diericx	Lysken	begijn	1545	1545	SAST, FBG, register 8
Dippart alias van Berlinghen	Christina	begijn	1558	1558	RAH, FBST, regest 442
Dries	Marie	begijn	1572	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Dullaers	Anneken	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
Dullaers	Meesken	begijn	1556	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Ekelgans	Heylwyff	begijn	1399	1421	RAH, FBST, regest 80 en 107
Erren	Beatrix	guldemeesteres	1358	1358	RAH, FBST, regest 61
Everaers	Marie	begijn	1558	1558	SAST, FBG, register 8
Femeleerts	Lynken	begijn	1564	1564	SAST, FBG, register 8

Familienaam	Voornaam	Functie	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Fortis of Ende	Oda	begijn	1283	1289	RAH, FBST, regest 14
Furelyns	Lyken	begijn	1520	1520	SAST, FBG, register 8
Fyen	Marie	begijn	1551	1561	SAST, FBG, register 8
Gabriels	Anna	begijn	1578	1578	SAST, FBG, register 8
Gabriels	Marie	begijn	1573	1573	SAST, FBG, register 8
Gebrokenvoets	Aleydis	raadsjuffrouw	1448	1448	RAH, FBST, regest 177
Ghelaesmakers	Catryn	begijn	1554	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Ghisebrecht	Lysebeth	begijn	1548	1548	SAST, FBG, register 8
Gielkens	Marie	begijn	1565	1565	SAST, FBG, register 8
Goessens	Gertruyt	begijn	1564	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Gongiers	Lysken	begijn	1565	1565	SAST, FBG, register 8
Goutsmeets	Mechtild	begijn	1461	1463	RAH, FBST, regest 216 en 219
Grootians	Ydeken	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
Grunendaels	Anna	begijn	1574	1574	SAST, FBG, register 8
Hertkese	Elisabeth	begijn	1271	1271	RAH, FBST, regest 5
Hoefnagels	Margaretha	begijn	1437	1438	RAH, FBST, regest 143 en 147
Hoefnagels	Maria	raadsjuffrouw	1448	1448	RAH, FBST, regest 177
Hoeken	Anne	begijn	1518	1518	SAST, FBG, register 8
Hoesdens	Helchen	begijn	1578	1578	SAST, FBG, register 8
Hollans	Marie	begijn	1559	1559	SAST, FBG, register 8
Hollans	Truyken	begijn	1559	1559	SAST, FBG, register 8
Jacobs	Christina	begijn	1538	1538	RAH, FBST, regest 386
Jacobs	Gertruyt	begijn	1555	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Jacobs	Lysken	begijn	1555	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Jacobs	Maria	begijn	1547	1547	SAST, FBG, register 8
Jannes	Juetken	begijn	1554	1554	SAST, FBG, register 8
Jans	Marie	begijn	1578	1578	SAST, FBG, register 8
Joes	Cecilia	begijn	1550	1550	SAST, FBG, register 8
Kaelens	Marie	begijn	1504	1504	SAST, FBG, register 8
Kanghieters	Anna	raadsjuffrouw	1448	1448	RAH, FBST, regest 177
Kempeneers	Anna	raadsjuffrouw	1576	1580	RAH, FBST, regest 497; SAST, Staten, 950/1
Kempeneers	Beelken	begijn	1448	1448	RAH, FBST, regest 176
Kersmekers	Odyne	begijn	1470	1531	RAH, FBST, regest 230, 233, 240, 252 en 360
Kerssen	Janna	begijn	1576	1576	SAST, FBG, register 8
Kervers	Ida	begijn	1436	1436	RAH, FBST, regest 136
Ketelbincs	Anna	begijn	1551	1551	SAST, FBG, register 8
Kipseijs	Aleydis	begijn	1440	1440	RAH, FBST, regest 153
Knapen	Agnes	begijn	1576	1576	SAST, FBG, register 8
Knapen	Katherina	begijn	1547	1547	SAST, FBG, register 8
Knies	Anna	begijn	1579	1579	SAST, FBG, register 8
Koens	Mechtelt	begijn	1485	1485	SAST, FBST, doos 1, f. 75
Laeten	Lynken	begijn	1516	1516	SAST, FBG, register 8

Familienaam	Voornaam	Functie	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Lantermans	Anna	begijn	1579	1579	SAST, FBG, register 8
Libens	Barbara	begijn	1561	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Libens	Marie	begijn	1596	1596	SAST, FBST, doos 1, f. 131
Liebrechs	Catryn	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
Lintermans	Katharina	begijn	1463	1463	RAH, FBST, regest 219
Lonix	Anna	begijn	1579	1579	SAST, FBG, register 8
Loopen	Truyken	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
Losen	Geertruyt	begijn	1578	1578	SAST, FBG, register 8
Maesmans	Aleyt	begijn	1577	1577	SAST, FBG, register 8
Maesmans	Greten	begijn	1579	1579	SAST, FBST, doos 1, f. 147
Marten	Marie	begijn	1504	1504	SAST, FBG, register 8
Martens	Anna	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
Martens	Lyskens zus	begijn	1558	1558	SAST, FBG, register 8
Martens	Margarita	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
Mathoelen	Mechtild	begijn	1474	1480	RAH, FBST, regest 245 en 262
Matiers	Margareta	begijn	1569	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Menten	Johanna	begijn	1561	1574	SAST, FBG, register 8
Menten	Ursula	begijn	1536	1547	SAST, FBG, register 8; SAST, FBST, doos 1, f. 297
Mertens	Lysken	begijn	1572	1572	SAST, FBG, register 8
Minsen	Anna	hoogmeesteres	1549	1597	RAH, FBST, regest 497 en 530; SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Minsen	Jacubien	begijn	1569	1569	SAST, FBG, register 8
Minsen	Margriet	begijn	1552	1576	RAH, FBST, regest 419; SAST, Staten, 950/1
Moelen	Gemeken	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
Momers	Marie	begijn	1556	1556	SAST, FBG, register 8
Moninx	Maria	begijn	1565	1595	RAH, FBST, regest 521 en 527; SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Morox	Aleydis	begijn	1458	1458	RAH, FBST, regest 205
Morren	Catharina	begijn	1577	1577	SAST, FBG, register 8
Mues	Katharina	begijn	1460	1460	RAH, FBST, regest 210
Nevelinx	Ida	begijn	1573	1573	SAST, FBG, register 8
Neven	Maria	begijn	1524	1524	RAH, FBST, regest 340
Nies	Agnes	begijn	1576	1589	SAST, FBG, register 8; RAH, FBST, regest 515
Nijs	Miesken	begijn	1560	1560	SAST, FBG, register 8
Niys	Stynken	begijn	1560	1576	SAST, Staten, 950/1; SAST, FBG, register 8
Oelsleghers de Coelminnen	Katharina	begijn	1357	1357	RAH, FBST, regest 60
Outbroeck	Margriet	begijn	1485	1485	RAH, FBST, regest 274
Pavels	Marie	begijn	1576	1576	SAST, FBG, register 8
Peters	Alyt	begijn	1568	1568	SAST, FBG, register 8
Peters	Anna	begijn	1556	1556	SAST, FBG, register 8
Peters	Maria	raadsjuffrouw	1448	1468	RAH, FBST, regest 177, 211 en 226
Plenes	Marie	begijn	1504	1504	SAST, FBG, register 8

Familienaam	Voornaam	Functie	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Pluegers	Maria	begijn	1538	1538	RAH, FBST, regest 386
Poelen	Barbara	begijn	1572	1572	SAST, FBG, register 8
Poelmans	Marie	begijn	1552	1552	SAST, FBG, register 8
Poelmans	Stynken	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
Priesters	Mechtild	begijn	1439	1439	RAH, FBST, regest 149
Prols	Kathelijne	begijn	1448	1448	RAH, FBST, regest 176
Regiers	Anneken	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
Renaerts	Iken	begijn	1570	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Reynaerts	Catherinen	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
Robiens	Anna	begijn	1574	1574	SAST, FBG, register 8
Robiens	Marie	begijn	1574	1574	SAST, FBG, register 8
Robijns	Christina	begijn	1570	1598	RAH, FBST, regest 530 en 536; SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Robijns	Mechtild	begijn	1550	1576	RAH, FBST, regest 465; SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Ruysscharts	Cecilia	guldemeesteres	1524	1526	RAH, FBST, regest 340 en 347
Santermans	vrouwe	begijn	1511	1511	SAST, FBG, register 8
Scaeps	Ida	begijn	1459	1459	RAH, FBST, regest 209
Scellens	vrouwe	begijn	1494	1494	SAST, FBG, register 8
Schlegers	Marie	begijn	1433	1433	RAH, FBST, register 1, f. 141
Scoensusters	Agnes	begijn	1438	1438	RAH, FBST, regest 146
Scoensusters	Katharina	begijn	1455	1455	RAH, FBST, regest 197
Schrijvers	Anna	begijn	1545	1545	SAST, FBG, register 8
Scuermeers	Margareta	begijn	1463	1468	RAH, FBST, regest 219 en 228
Sheeren	Marie	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
Sijs	Anna	begijn	1547	1547	SAST, FBG, register 8
Sionckeren	Katharina	begijn	1448	1448	RAH, FBST, regest 110 en 174
Smeets	Catharina	begijn	1568	1597	SAST, FBG, register 8; RAH, FBST, regest 530
Smeets	Lynken	begijn	1572	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Smeets	Maria	raadsjuffrouw	1580	1580	RAH, FBST, regest 497
Smeyers	Elisabeth	begijn	1455	1455	RAH, FBST, regest 195
Spech	Yken	begijn	1504	1510	SAST, FBG, register 8
Sprolants	vrouwe	begijn	1564	1564	SAST, FBG, register 8
Stex	vrouwe	begijn	1518	1518	SAST, FBG, register 8
Steynenhuys	Genneta	begijn	1494	1494	SAST, FBG, register 8
Stiplits	Maria	begijn	1586	1592	SAST, FBST, doos 1, f. 121; RAH, FBST, regest 522
Stips	Maria	begijn	1574	1598	RAH, FBST, regest 534; SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Stouten	Marie	begijn	1544	1576	SAST, Staten, 950/1; SAST, FBG, register 8
Struven	Katharina	raadsjuffrouw	1526	1532	RAH, FBST, regest 347; RAH, FBST, register 1, F. 210

Familienaam	Voornaam	Functie	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Struven	Maria	raadsjuffrouw	1506	1544	RAH, FBST, regest 329, 347, 362, 383 en 386; SAST, FBG, register 8
Svierinx	Magriet	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
Swijsen	Margareta	begijn	1572	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
te Hout	Juete	begijn	1510	1510	SAST, FBG, register 8
Thenarts	Genneken	begijn	1544	1547	SAST, FBG, register 8
Thenarts	Marie	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
Torebeys	Mechtild	rentmeesteres, hoogmeesteres	1443	1448	RAH, FBST, regest 164 en 177
uutden Broeck	Margriet	begijn	1554	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1; RAH, FBST, regest 497 en 499
uuter Kempen	Grete	begijn	1517	1517	SAST, FBG, register 8
uuter Kempen	Lisken	begijn	1517	1517	SAST, FBG, register 8
uuytden Broeck	Anna	begijn	1578	1578	SAST, FBG, register 8
Uyckmans	Elizabeth	begijn	1545	1556	SAST, FBG, register 8
Vaes	Margareta	begijn	1453	1453	RAH, FBST, regest 187
Vaes	Maria	rentmeesteres	1539	1539	RAH, FBST, regest 312
van Alken	vrouwe	begijn	1516	1516	SAST, FBG, register 8
van Anrode	Elyzabeth	begijn	1564	1576	SAST, Staten, 950/1; SAST, FBG, register 8
van Anrode	Marie	begijn	1572	1576	SAST, Staten, 950/1; SAST, FBG, register 8
van Antwerpen	Margriet	begijn	1432	1432	RAH, FBST, regest 131
van Belsen	Elyzabeth	begijn	1579	1579	SAST, FBG, register 8
van Berlinghe	Stynken	begijn	1551	1557	SAST, FBG, register 8
van Bernissem	Ida	begijn	1304	1304	RAH, FBST, regest 24
van Bilsen	Lysken	begijn	1579	1579	SAST, FBG, register 8
van Blade	Margriet	begijn	1448	1458	RAH, FBST, regest 175 en 206
van Blaer	Lysken	begijn	1561	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
van Corttesim	Lysken	begijn	1551	1551	SAST, FBG, register 8
van Dechnen	vrouwe	begijn	1506	1506	SAST, FBG, register 8
van Dormael	Genneken	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
van Engelen	Maria	begijn	1560	1560	SAST, FBG, register 8
van Entbroeck	Margarita	begijn	1485	1485	SAST, FBST, doos 1, f. 75
van Flémalle	Maria	guldemeesteres, hoogmeesters	1508	1527	RAH, FBST, regest 287, 300, 310, 315, 320, 339, 349 en 391
van Fonteynen	Marie	begijn	1417	1417	RAH, FBST, regest 96
van Gelmen	Agnes	begijn	1277	1277	RAH, FBST, register 1, f. 100v
van Gelmen	Christina	guldemeesteres	1526	1526	RAH, FBST, regest 347
van Gelmen	Hendriks zus	begijn	1511	1511	SAST, FBG, register 8
van Gelmen	Maria	hoogmeesteres	1516	1532	RAH, FBST, regest 347 en 349; SAST, FBG, register 8
van Gheel	Maria	raadsjuffrouw	1526	1526	RAH, FBST, regest 347
van Gheest	Ida	begijn	1461	1461	RAH, FBST, regest 216
van Ghelle	Grete	begijn	1510	1510	SAST, FBG, register 8

Familienaam	Voornaam	Functie	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
van Ghovelen	vrouwe	begijn	1513	1513	SAST, FBG, register 8
van Gingelom	Magriete	begijn	1511	1511	SAST, FBG, register 8
van Hamme	Magriet	begijn	1564	1564	SAST, FBG, register 8
van Hasselt	Iken	raadsjuffrouw	1532	1532	SAST, FBG, register 8; RAH, FBG, register 1, f. 210
van Heire	vrouwe	begijn	1512	1512	SAST, FBG, register 8
van Hellensfort	Barbara	begijn	1568	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1; RAH, FBST, regest 530
van Helmont	Margaretha	hoogmeesteres	1427	1429	RAH, FBST, regest 97, 98, 121 en 126
van Heretaels	vrouwe	begijn	1504	1504	SAST, FBG, register 8
van Herkenroie	Yken	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
van Hessen	vrouwe	begijn	1518	1518	SAST, FBG, register 8
van Houtem	Lysbeth	begijn	1511	1516	SAST, FBG, register 8
van Intbroeck	Elisabeth	begijn	1487	1487	RAH, FBST, regest 278
van Kermt	vrouwe	begijn	1506	1506	SAST, FBG, register 8
van Laere	Anna	raadsjuffrouw	1544	1580	RAH, FBST, regest 443 en 497; SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
van Landen	Genneken	begijn	1545	1545	SAST, FBG, register 8
van Landen	Marli	begijn	1517	1517	SAST, FBG, register 8
van Landen	Maria	begijn	1523	1524	RAH, FBST, regest 334 en 340
van Leeuwe	Jeanne	begijn	1441	1441	RAH, FBST, regest 158
van Leewe	Anna	begijn	1525	1525	RAH, FBST, regest 344
van Leuwe	Genneken	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
van Leuwe	Lysken	begijn	1510	1510	SAST, FBG, register 8
van Lieck	Magriet	begijn	1510	1544	SAST, FBG, register 8
van Loen	Anna	begijn	1546	1546	RAH, FBST, regest 409
van Loen	Maria	raadsjuffrouw	1532	1532	RAH, FBST, register 1, f. 210
van Looy	Metteken	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
van Merhoven	Jans zuster	begijn	1508	1510	SAST, FBG, register 8
van Mervel	Katharina	begijn	1546	1546	SAST, FBG, register 8
van Mielen	Anneken	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
van Milen	Katharina	begijn	1426	1445	RAH, FBST, regest 116, 135, 144, 146 en 167
van Montenaken	Heyken	begijn	1516	1516	SAST, FBG, register 8
van Neretsen	Magriet	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
van Nittinghen	Lynken	begijn	1578	1578	SAST, FBG, register 8
van Noppum	Anna	begijn	1546	1546	SAST, FBG, register 8
van Nutsil	Genken	begijn	1506	1506	SAST, FBG, register 8
van Oerbeek	Marie	begijn	1579	1579	SAST, FBG, register 8
van Oppum	Appollonia	begijn	1537	1544	RAH, FBST, regest 382; SAST, FBG, register 8
van Oppum	Marie	begijn	1572	1572	SAST, FBG, register 8
van Pepingen	Elisabeth	begijn	1304	1304	RAH, FBST, regest 24
van Reeck	Gertruyt	begijn	1551	1551	SAST, FBG, register 8

Familienaam	Voornaam	Functie	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
van Rikel	Christyn	raadsjuffrouw	1532	1532	RAH, FBST, register 1, f. 210; SAST, FBG, register 8
van Roest	Gertruyt	begijn	1556	1556	SAST, FBG, register 8
van Rutte	Lysken	begijn	1574	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
van Schoer	Christina	begijn	1547	1563	SAST, FBST, doos 1, f. 160; SAST, FBG, register 8; RAH, FBST, regest 454
van Schoir	Margarita	begijn	1538	1567	SAST, FBG, register 8; RAH, FBST, regest 384 en 463
van Scole	Magriete	begijn	1510	1510	SAST, FBG, register 8
van Scole	Stine	begijn	1509	1509	SAST, FBG, register 8
van Sint Jans	Genneken	begijn	1509	1509	SAST, FBG, register 8
van Spalbeek	Maria	begijn	1573	1573	RAH, FBST, regest 485
van Stapel	Odilia	begijn	1580	1580	RAH, FBST, regest 496; SAST, FBG, register 8
van Steinhoef	vrouwe	begijn	1511	1511	SAST, FBG, register 8
van Stevoorden	vrouwe	begijn	1512	1512	SAST, FBG, register 8
van Swaertenbroeck	Ida	begijn	1565	1565	SAST, FBG, register 8
van Tonghen	vrouwe	begijn	1511	1511	SAST, FBG, register 8
van Vechtmael	Lysken	begijn	1557	1557	SAST, FBG, register 8
van Velcer	Marie	begijn	1579	1579	SAST, FBG, register 8
van Velme	Lysbecht	begijn	1510	1510	SAST, FBG, register 8
van Velxen	Beatrix	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
van Vert	Elken	begijn	1504	1504	SAST, FBG, register 8
van Vriehere	Lijsbeth	begijn	1411	1411	RAH, FBST, regest 88
van Vuycht	Margareta	begijn	1565	1565	SAST, FBG, register 8
van Vyden	Katharina	begijn	1394	1394	RAH, FBST, regest 78
van Waelhoven	Odilia	begijn	1427	1427	RAH, FBST, regest 120
van Wenne	Mechtelt	begijn	1516	1516	SAST, FBG, register 8
van Wijer	Margareta	begijn	1570	1570	SAST, FBG, register 8
van Wilroie	Catharina	begijn	1579	1579	SAST, FBG, register 8
van Win	Katharina	begijn	1578	1598	RAH, FBST, regest 520 en 534; SAST, FBG, register 8
van Wolpen	Beatrix	begijn	1570	1570	SAST, FBG, register 8
van Worm	Elysabeth	begijn	1538	1576	SAST, Staten, 950/1; RAH, FBST, regest 384; SAST, FBG, register 8
van Worme	Lysken	begijn	1546	1546	SAST, FBG, register 8
van Zepperen	vrouwe	begijn	1516	1516	SAST, FBG, register 8
vanden Blockerien	Juete	begijn	1511	1511	SAST, FBG, register 8
vanden Borch	Vyffken	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
vanden Bossche	Ida	raadsjuffrouw	1526	1526	RAH, FBST, regest 347
vanden Bosse	vrouwe	begijn	1518	1518	SAST, FBG, register 8
vanden Capelle	vrouwe	begijn	1518	1518	SAST, FBG, register 8
vanden Capellen	Mechel	begijn	1573	1573	SAST, FBG, register 8
vanden Ghoore	Marie	begijn	1557	1576	SAST, Staten, 950/1; SAST, FBG, register 8

Familienaam	Voornaam	Functie	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
vanden Hour	Beatrix	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
vanden Hove	Bart	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
vanden Kerckhoff	Marie	begijn	1554	1554	SAST, FBG, register 8
vanden Leen	Maria	begijn	1524	1524	RAH, FBST, regist 337
vanden Lieve	Katharina	begijn	1515	1515	RAH, FBST, regist 318
vanden Loeke	Juete	begijn	1430	1430	RAH, FBST, regist 128
vanden Logie	Anna	begijn	1576	1579	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
vanden Loie	Marie	begijn	1579	1579	SAST, FBG, register 8
vanden Meren	Hille	begijn	1510	1523	SAST, FBG, register 8; RAH, FBST, regist 334
vanden Poele	Elisabeth	begijn	1437	1437	RAH, FBST, regist 141
vanden Putte	Grietken	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
vanden Putte	Margareta	begijn	1574	1574	SAST, FBG, register 8
vanden Stege	Lijsken	begijn	1572	1572	SAST, FBG, register 8
vanden Steynenhuys	Aleyd	begijn	1424	1424	RAH, FBST, regist 112
vanden Zwertenvenne	Elisabeth	begijn	1458	1479	RAH, FBST, regist 206 en 258
vander Hoven	Aleyt	begijn	1524	1524	RAH, FBST, regist 340
vander Kelen	Johanna	begijn	1382	1385	RAH, FBST, regist 69 en 71
vander Kelen	Maria	begijn	1382	1429	RAH, FBST, regist 69, 71 en 124
vander Kempenen	Isabella	guldemeesteres	1449	1449	RAH, FBST, regist 180
vander Kerckem	Marie	begijn	1561	1561	SAST, FBG, register 8
vander Linden	Marie	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
vander Marten	Maria	begijn	1491	1491	RAH, FBST, regist 282
vander Nouwerkerken	Margriet	begijn	1394	1394	RAH, FBST, regist 78
vander Pipen	Margarita	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
vander Rijt	Aleydis	guldemeesteres	1460	1460	RAH, FBST, regist 212
vander Stegen	Gertruid	guldemeesteres	1448	1449	RAH, FBST, regist 176 en 180
vander Spiegelen alias a Speculo	Beatrijs	begijn	1304	1304	RAH, FBST, regist 24
vander Wyeren	Liske	begijn	1510	1512	SAST, FBG, register 8
Velarts	Marie	begijn	1556	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Viegarts	Anna	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
Vlemincs	Margareta	begijn	1336	1336	RAH, FBST, regist 48
Vlemincx	Marie	begijn	1556	1556	SAST, FBG, register 8
Vochmaele	Marie	begijn	1545	1545	SAST, FBG, register 8
Vochters	Anna	begijn	1558	1558	SAST, FBG, register 8
Vos	Katharina	begijn	1471	1471	RAH, FBST, regist 234
Vos	Maria	begijn	1454	1460	RAH, FBST, regist 191, 204 en 215
Vos	Meesken	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1
Vrancken	Elken	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
Vrancken	Mabilia	hoogmeesteres	1519	1576	SAST, FBG, register 8
Vybech	Meyken	begijn	1506	1506	SAST, FBG, register 8
Wanten	Lynken	begijn	1568	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1

Familienaam	Voornaam	Functie	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Wijgaerts	Elisabeth	begijn	1538	1572	RAH, FBST, regest 386 en 476
Winters	Katharina	begijn	1438	1438	RAH, FBST, regest 145
Wochters	Marie	begijnv	1556	1556	SAST, FBG, register 8
Wouter	Yken	begijn	1546	1546	SAST, FBG, register 8
Wuyst	Eylken	begijn	1545	1545	SAST, FBG, register 8
Wysens	Lysken	begijn	1516	1544	SAST, FBG, register 8
Zeels	Marie	begijn	1560	1576	SAST, FBG, register 8; SAST, Staten, 950/1
Zeppermans	Ida	begijn	1520	1539	SAST, FBG, register 8; RAH, FBST, regest 384, 386, 388, 391 en 392
Zuerincx	Anna	begijn	1546	1546	SAST, FBG, register 8
Zuerincx	Marie	begijn	1544	1544	SAST, FBG, register 8
Zuerinx	Beatrix	guldemeesteres	1434	1434	RAH, FBST, regest 135
	Christina	begijn	1279	1279	RAH, FBST, regest 11
	Christina	begijn	1308	1308	RAH, FBST, regest 29
	Christina	infirmieriemeesteres	1329	1329	RAH, FBST, regest 47
	Joetta	begijn	1275	1275	RAH, FBST, regest 9
	Juete	begijn	1425	1425	RAH, FBST, regest 113
	Katharina	hoogmeesteres	1308	1308	RAH, FBST, regest 22
	Mabilia	infirmieriemeesteres	1298	1298	RAH, FBST, regest 20
	Margaretha	begijn	1284	1308	RAH, FBST, regesten 13 en 29
	Maria	begijn	1289	1289	RAH, FBST, regest 13 en 17
	Maria	campanatrix	1300	1300	RAH, FBST, regest 22
	Maria	begijn	1317	1317	RAH, FBST, regest 38
	Mechtelt	begijn	1485	1485	RAH, FBST, regest 274
	Metteken	begijn	1545	1545	SAST, FBG, register 8
	Odegava	hoogmeesteres	1266	1266	RAH, FBST, regest 2
	Truyken	begijn	1576	1576	SAST, Staten, 950/1

Begijnen in Sint-Truiden, 17de-18de eeuw

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede-jaar	Sterf-jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Aerts	Helena	begijn	Sint-Truiden	1631	1670	1631	1670	SAST, kerkregister 122
Aerts	Catharina	begijn			1679	1663	1679	SAST, kerkregister 122
Aerts	Anna Maria	begijn	Sint-Truiden	1660	1718	1660	1718	SAST, kerkregister 122
Aerts	Anna Maria	begijn	Sint-Truiden	1698	1766	1698	1766	SAST, FBST, register 18, p. 76; SAST, kerkregister 123
Alerts	Anna	begijn			1667	1663	1667	SAST, kerkregister 122
Allaer	Helena	begijn		1698	1753	1698	1753	SAST, FBST, register 18, p. 76; SAST, kerkregister 123
Antonis	Christina	beg		1647		1647	1676	SAST, FBST, register 34; BGH, register 11, f. 70; SAST, kerkregister 122

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Arts	Margarit	begijn				1698		SAST, FBST, register 18, p. 76
Baddelijns	Magriet	begijn				1669	1669	SAST, kerkregister 122
Baerts	Maria	begijn			1676	1669	1676	SAST, kerkregister 122
Baerts	Helena	portierster			1692	1663	1692	SAST, FBST, register 34; SAST, kerkregister 122
Balewijns	Geertruijdt	begijn	Sint-Truiden	1656		1656	1656	SAST, kerkregister 122
Baltus	Anna	begijn	Sint-Truiden	1623	1688	1623	1688	SAST, kerkregister 122
Bangs	Maria Margareta	begijn	Vechmaal		1764	1735	1764	SAST, kerkregisters 122 en 123
Banx	Damiana	begijn			1696	1682	1696	SAST, kerkregister 122
Banx	Madelon	begijn				1673		SAST, FBST, register 18, p. 76
Banx	Maria Anna	begijn				1696	1696	SAST, FBST, register 34, rek. 1673
Bara	Marie Jacoba	begijn	Brussel	1719	1735	1719	1735	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 122
Bartholeijns	Anna Catharina	begijn		1705	1768	1704	1768	SAST, FBST, register 18, p. 29v; register 34, rek. 1704; SAST, kerkregister 123
Bartholemeers	Maria	begijn			1731	1709	1731	SAST, FBST, register 34: 1708; SAST, kerkregister 122
Bartholijns	Barbara	begijn		1688	1700	1688	1700	SAST, FBST, register 18, p. 116; SAST, kerkregister 122
Bartholijns	Anna	begijn			1720	1720	1720	SAST, kerkregister 122
Bartholijns	Margareta	begijn	Mettekoven		1731	1726	1731	SAST, kerkregister 122
Bartholijns	Maria Magdalena	begijn	Mettekoven	1725	1790	1725	1790	SAST, kerkregister 123
Bauvin	Maria Joanna	begijn	Jeneffe	1743	1792	1743	1792	SAST, kerkregisters 122 en 123
Bauwens	Magriet	begijn				1639	1639	SAST, FBST, doos 1, f. 226
Bauwin	Marie Jenne	begijn		1707	1759	1707	1759	SAST, FBST, register 34, 1707; SAST, kerkregister 123
Beckers	Barbara	begijn	Sint-Truiden	1659	1664	1659	1664	SAST, kerkregister 122
Beckers	Gertrudis	begijn	Sint-Truiden	1659	1720	1659	1720	SAST, kerkregister 122
Beekmans	Margareta	begijn	Luik	1628	1678	1628	1678	SAST, kerkregister 122
Beijer	Catharina	begijn		1709	1752	1709	1752	SAST, FBST, register 18, p. 95; register 34; SAST, kerk- register 123
Beijns	Anna	begijn	Sint-Truiden			1771	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Belfroid	Joanna	begijn		1715	1764	1715	1764	SAST, FBST, doos 6, map 8; register 18, p. 97v; SAST, kerkregister 123
Belfroid	Maria Elisabeth	begijn	Heks		1781	1750	1781	SAST, kerkregisters 122 en 123
Bellen	Joanna	begijn			1695	1663	1695	SAST, kerkregister 122
Bellenrox	Maria	begijn	Sint-Truiden	1629	1677	1629	1677	SAST, kerkregister 122

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Bellenrox	Anna	begijn	Sint-Truiden	1637	1679	1637	1679	SAST, kerkregister 122
Bellenrox	Joanna	begijn	Sint-Truiden	1637		1637	1694	SAST, FBST, register 34: 1694; BGH, register 41, 1688; SAST, kerkregister 122
Berckx	Maria	begijn	Hasselt	1665	1675	1665	1675	SAST, kerkregister 122
Berden	Clara	begijn			1719	1719	1719	SAST, kerkregister 122
Berden	Maria Elizabeth	begijn		1735		1736	1748	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; RAL, Etats, lijst 1748; SAST, kerkregister 123
Bergans	Magdalena	begijn			1691	1663	1691	SAST, FBST, register 34, 1690;
Bergans	Elisabeth	begijn	Batsheers	1605		1605	1671	SAST, FBST, register 34; SAST, kerkregister 122
Bergmans	Elisabeth	begijn			1671	1663	1671	SAST, FBST, register 34, 1671; SAST, kerkregister 122
Bex	Catharina	infirmierie		1719	1768	1719	1768	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 123
Billen	Agnes	begijn			1690	1690	1690	SAST, kerkregister 122
Billen	Catharina	begijn				1688	1689	SAST, FBST, register 18, p. 116; register 34, rek. 1689
Bincom	Oda	begijn	Hoegaarden	1645	1695	1645	1695	SAST, BGH, register 41, f.108v; SAST, kerkregister 122
Bloemen	Maria	begijn	Sint-Truiden	1636	1671	1636	1671	SAST, kerkregister 122
Bloemen	Catharina	begijn			1721	1669	1721	SAST, kerkregister 122
Bloemen	Christina	begijn			1724	1677	1724	SAST, kerkregister 122
Bloemen	Clara	begijn		1689	1747	1689	1747	SAST, FBST, register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 122
Bloemen	Cornelia	begijn				1689		SAST, FBST, register 18, p. 116v
Boden	Gertrudis	begijn	Sint-Truiden		1668	1625	1668	SAST, kerkregister 122
Boden	Anna	begijn	Ukkel	1629	1668	1629	1668	SAST, kerkregister 122
Boden	Anna	begijn	Bettincourt	1619	1687	1619	1687	SAST, kerkregister 122
Boden	Cecilia	begijn			1701	1700	1701	SAST, FBST, register 34, 1700
Boden	Anna	begijn	Ukkel (Groelst)	1663	1709	1663	1709	SAST, FBST, register 34: 1709; SAST, kerkregister 122
Boden	Anna jr.	begijn			1709	1709	1709	SAST, kerkregister 122
Boden	Anna	raadsjuffrouw			1735	1735	1735	SAST, kerkregister 122
Boden	Anna Cecilia	begijn		1709	1773	1709	1773	SAST, FBST, register 18, p. 95; SAST, kerkregister 123
Boden	Marie Ceciel	begijn				1708	1710	SAST, FBST, register 34, 1708
Bodet	Anna	begijn		1715	1768	1715	1768	SAST, FBST, register 18, p. 97v; SAST, kerkregister 123
Bodson	Maria Joseph	begijn		1694	1730	1694	1730	SAST, FBST, register 18, p. 71; SAST, kerkregister 122
Bodson	Margareta	begijn		1690	1740	1690	1740	SAST, kerkregister 122
Bodson	Agnes	begijn		1698	1743	1698	1743	SAST, FBST, register 18, p.76 en register 34, 1698; SAST, kerkregister 122

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Boenen	Elisabeth	begijn				1703		SAST, FBST, register 18, p. 29
Boenen	Maria Elisabeth	begijn				1718		SAST, FBST, register 18, p. 98
Boenhoven	Anna	begijn	Schurhoven	1656	1705	1656	1705	SAST, BGH, register 41, f. 109; SAST, kerkregister 122
Boenten	Anna	begijn	Sint-Truiden	1656		1656	1656	SAST, kerkregister 122
Boesmans	Barbara	begijn	Montenaken	1665	1687	1665	1687	SAST, BGH, register 41, f. 110; SAST, kerkregister 122
Boesmans	Catharina	begijn	Montenaken	1660	1700	1660	1700	SAST, FBST, doos 1, f. 276; SAST, kerkregister 122
Bolgée	Maria Catharina	begijn		1705	1730	1705	1730	SAST, FBST, register 18, p. 29v; SAST, kerkregister 122
Bolgée	Joanna	begijn		1717	1765	1717	1765	SAST, FBST, register 18, p. 97v; SAST, kerkregister 123
Bollis	Maria Sophia	begijn	Sint-Truiden		1772	1758	1772	SAST, kerkregister 123
Bollis	Anna Apollonia	begijn	Sint-Truiden	1730	1793	1730	1793	SAST, FBST, register 18, p. 12v; SAST, kerkregister 123
Bollis	Anna Maria	begijn	Sint-Truiden		1794	1724	1794	SAST, kerkregisters 122 en 123
Bollis	Maria Elisabeth	begijn	Sint-Truiden	1726	1796	1726	1796	SAST, kerkregisters 122 en 123
Bonam	Anna	begijn	Haccourt	1619	1668	1619	1668	SAST, kerkregister 122
Boonen	Francisca Christina	begijn	Sint-Truiden		1790	1751	1790	SAST, kerkregister 123
Boonen	Maria Christina	begijn	Sint-Truiden			1788	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Bordenne	Marie Claer	begijn				1708	1709	SAST, FBST, register 34, 1708
Borgerez	Marie Catharina	begijn				1705	1705	SAST, FBST, register 34, rek. 1705
Bormans	Anna	begijn	Hasselbroek	1642	1692	1642	1692	SAST, kerkregister 122
Bormans	Catharina	begijn			1700	1699	1700	SAST, FBST, register 34, 1699
Bormans	Anna	begijn	Montenaken		1722	1683	1722	SAST, kerkregister 122
Bormans	Maria	begijn	Sint-Truiden	1664	1723	1664	1723	SAST, kerkregister 122
Bormans	Joanna	begijn		1690	1730	1690	1730	SAST, FBST, register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 122
Bormans	Helena	begijn		1689	1742	1689	1742	SAST, FBST, register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 122
Bormans	Maria	begijn		1689	1746	1689	1746	SAST, FBST, register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 122
Bormans	Margareta	begijn			1765	1748	1765	RAL, Etats, lijst 1748; SAST, kerkregister 123
Bormans	Maria Catherina	kosteres		1706	1768	1706	1768	SAST, FBST, register 39, p. 148; register 18, p. 87v; SAST, kerkregister 123
Bormans	Maria Elisabeth	begijn	Sint-Truiden	1723	1789	1723	1789	SAST, kerkregisters 122 en 123

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Bormans	Anna Maria	begijn				1703	1736	SAST, FBST, register 34, rek. 1703; lijst 1736
Bormans	Elken	begijn	Hasselbroek	1630		1630	1630	SAST, kerkregister 122
Bourlet	Marie Jenne	begijn				1687	1689	SAST, FBST, register 18, p. 116 en reg 34, rek.1689
Bous	Maria	begijn	Gelinden		1693	1663	1693	SAST, kerkregister 122
Boux	Catharina	begijn				1610	1610	SAST, kerkregister 122
Brans	Maria	begijn	Sint-Truiden	1659	1694	1659	1694	SAST, kerkregister 122
Braze	Joanna	begijn			1681	1663	1681	SAST, kerkregister 122
Briers	Anna	begijn	Alken			1773	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Broucks	Mari	begijn				1699		SAST, FBST, register 18, p. 79v
Brugmans	Joanna Christina	begijn				1691	1699	SAST, FBST, register 18, p. 116v; register 34, rek. 1694 en 1699
Bruyninx	Marie	begijn				1691	1691	SAST, FBST, register 34, rek. 1691
Buijsmans	Maria Barbara	begijn	Attenhoven	1730	1789	1730	1789	SAST, FBST, register 18, p. 13; SAST, kerkregister 123
Buntinx	Maria	begijn	Sint-Truiden	1630		1630	1630	SAST, kerkregister 122
Buron	Maria	rentmeesteres	Sint-Truiden			1782	1798	RAH, BST, register 15, p. 1; RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Buysmans	Barbara	begijn	Attenhoven	1730		1730	1731	SAST, kerkregister 122
Cartuijvels	Maria Elisabeth	begijn			1755	1755	1755	SAST, kerkregister 123
Cartuijvels	Barbara Maria Gertrudis	begijn	Boekhout		1773	1758	1773	SAST, kerkregister 123
Cartuijvels	Barbara	begijn	Sint-Truiden	1768	1776	1768	1776	SAST, FBST, doos 4, lijst 1768; SAST, kerkregister 123
Cartuijvels	Joanna Maria	begijn	Sint-Truiden			1770	1798	RAH, BST, register 15, p. 88; RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Cartuijvels	Maria Elisabetha	begijn	Rukkelingen			1780	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Cartuijvels	Anna Gertrudis	begijn	Rukkelingen			1759	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Cartuijvels	Maria Catharina	begijn	Sint-Truiden			1782	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Cartuyvels	Helena	begijn			1781	1765	1781	SAST, kerkregister 123
Cartuyvels	Anna	begijn	Jeuk	1630		1630	1630	SAST, kerkregister 122
Ceuleers	Anna	begijn		1704	1720	1704	1720	SAST, FBST, register 18, p. 29; SAST, kerkregister 122
Ceuleers	Catharina	begijn			1764	1690	1764	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; doos 3, lijst 1762; register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 123

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen	
Ceuleers	Maria Catherina	begijn	Kozen		1793	1772	1793	SAST, kerkregister 123	
Ceulemans	Christina	rentmeesteres	Velm	1674	1693	1674	1693	SAST, BGH, register 41, 1688; SAST, kerkregister 122	
Ceulemans	Christina	begijn			1717	1717	1717	SAST, kerkregister 122	
Ceulemans	Catharina	begijn			1754	1688	1754	SAST, FBST, register 34: 1688; register 18, p. 116; SAST, kerk- register 123	
Ceulemans	Susanna	begijn		1709		1709	1736	SAST, FBST, register 34, 1709; register 18, p. 95; doos 4, lijst 1736;	
Chandelon	Eva	begijn				1610	1610	SAST, kerkregister 122	
Chreier	Mergo	begijn				1676	1676	SAST, kerkregister 122	
Cillis	Margareta	begijn			1693	1663	1693	SAST, kerkregister 122	
Clerx	Helena	begijn			1676	1671	1676	SAST, kerkregister 122	
Clerx	Helena	begijn	Lamine	1657	1697	1657	1697	SAST, BGH, register 41, f. 110; SAST, kerkregister 122	
Clerx	Anna	begijn	Lamine	1619		1619	1619	SAST, kerkregister 122	
Cnapen	Margriet	begijn				1674	1708	SAST, FBST, register 34, rek. 1674 en rek. 1708	
Cnapen	Elisabeth	begijn				1697	1698	SAST, FBST, register 34, rek. 1697 en rek. 1698	
Coemans	Catharina	begijn	Sint-Truiden	1664	1694	1664	1694	SAST, FBST, register 34: 1674; SAST, kerkregister 122	
Coemans	Anna	infirmierie	Sint-Truiden	1628	1694	1628	1694	SAST, kerkregister 122	
Coemans	Joanna	begijn			1694	1677	1694	SAST, kerkregister 122	
Coemans	Mechtildis	begijn	Zepperen		1752	1745	1752	SAST, kerkregister 122	
Colen	Margriet	begijn			1671	1663	1671	SAST, kerkregister 122	
Colen	Anna	begijn	Sint-Truiden	1655	1676	1655	1676	SAST, kerkregister 122	
Colen	Christina	begijn			1691	1669	1691	SAST, kerkregister 122	
Colen	Joanna	begijn			1710	1676	1710	SAST, BGH, register 11, f. 29; SAST, kerkregister 122	
Colen	Susana	begijn	Sint-Truiden	1663	1719	1663	1719	SAST, kerkregister 122	
Colen	Gertrudis	raadsjuffrouw			1726	1670	1726	SAST, kerkregister 122	
Colen	Isabella	begijn			1695	1730	1730	SAST, FBST, register 18, p. 71; SAST, kerkregister 122	
Colen	Maria Aleydis	raadsjuffrouw			1695	1731	1695	1731	SAST, FBST, register 18, p. 71; SAST, kerkregister 122
Colen	Joanna Christina	begijn			1699	1732	1699	1732	SAST, FBST, register 18, p. 79; SAST, kerkregister 122
Colen	Theresia Gertrudis	begijn			1715	1742	1715	1742	SAST, FBST, register 18, p. 97v; SAST, kerkregister 122
Colen	Joanna Maria	begijn			1703	1747	1703	1747	SAST, FBST, register 18, p. 29; register 34, 1703; SAST, kerk- register 122

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Colen	Anna Maria	begijn	Sint-Truiden		1759	1726	1759	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; SAST, kerkregisters 122 en 123
Colen	Susanna Barbara	begijn		1710	1764	1710	1764	SAST, FBST, register 18, p. 30; SAST, kerkregister 123
Colen	Maria Catharina	raadsjuffrouw		1715	1765	1715	1765	SAST, FBST, register 18, p. 97v; SAST, kerkregister 123
Colen	Elisabeth	hoogmeesteres		1696	1768	1696	1768	SAST, FBST, register 18, p. 76; SAST, kerkregister 123
Collenet	Isabel	begijn				1715		SAST, FBST, register 18, p. 97v
Columbe	Marguereta	begijn		1629		1629	1629	SAST, kerkregister 122
Commissair	Ida	begijn				1689	1694	SAST, FBST, reg 18, p. 116v; reg 34, rek. 1694
Congré	Joanne	begijn	Sint-Truiden		1733	1733	1733	SAST, kerkregister 122
Conincx	Maria	begijn				1703	1704	SAST, FBST, register 34, rek. 1703 en 1704
Coninx	Anna	begijn		1711	1762	1711	1762	SAST, FBST, register 18, p. 30; SAST, kerkregister 123
Constant	Catharina	begijn		1669	1687	1669	1687	SAST, kerkregister 122
Constant	Francisca	begijn			1711	1670	1711	SAST, BGH, register 41, f. 110v; SAST, kerkregister 122
Constant	Anne Maria	begijn		1695	1731	1695	1731	SAST, FBST, register 18, p. 71; SAST, kerkregister 122
Constant	Maria Aleydis	begijn		1713	1746	1713	1746	SAST, FBST, register 18, p. 97; SAST, kerkregister 122
Constant	Catharina Francisca	begijn	Horemont		1750	1736	1750	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; SAST, kerkregister 123
Constant	Maria Theresia	begijn	Honneux?	1743	1788	1744	1788	SAST, kerkregisters 122 en 123
Coors	Maria	begijn	Alken		1666	1663	1666	SAST, kerkregister 122
Cosemans	Maria Agnes	begijn				1773	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Cox	Catharina	begijn	Zepperen	1633		1633	1633	SAST, kerkregister 122
Craninx	Maria Catherina	begijn	Sint-Truiden		1750	1750	1750	SAST, kerkregister 123
Craninx	Agnes	begijn		1716	1770	1716	1770	SAST, FBST, register 18, p. 97v; SAST, kerkregister 123
Craninx	Maria Ida	begijn	Sint-Truiden	1730	1787	1730	1787	SAST, kerkregisters 122 en 123
Cuijpers	Margareta	begijn	Sint-Truiden		1693	1693	1693	SAST, BGH, register 11, f. 87; SAST, kerkregister 122
Danckere	Lucia	begijn	Sint-Truiden			1691	1691	SAST, FBST, doos 1, f. 557v
Dane	Catharina	begijn			1725	1671	1725	SAST, kerkregister 122
Daniels	Maria	begijn			1713	1675	1713	SAST, BGH, register 41, f. 109; SAST, kerkregister 122
Daniels	Maria	infirmierie	Sint-Truiden	1725	1775	1725	1775	SAST, FBST, doos 3, lijst 1762; SAST, kerkregisters 122 en 123
d'Arsis	Margareta	begijn	Milmort	1640	1693	1640	1693	SAST, kerkregister 122

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Dauvin	Elisabeth	begijn				1629	1629	SAST, FBST, doos 1, f. 88
Davids	Christina	begijn	Batsheers	1656	1683	1656	1683	SAST, kerkregister 122
de Buisson	Agnes	begijn	Hollogne	1734	1796	1734	1796	SAST, kerkregister 123
de Catte	Anne	begijn			1736	1707	1736	SAST, FBST, register 34, 1707; SAST, kerkregister 122
de Cler	Helena	begijn			1676	1663	1676	SAST, FBST, register 34, 1675
de Creir	Margareta	begijn	Luik		1692	1663	1692	SAST, FBST, register 34, 1674; SAST, kerkregister 122
de Falize	Isabella	begijn		1724		1724	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 122
de Fraisine	Catharina	begijn		1690	1724	1690	1724	SAST, FBST, register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 122
de Froidmont	Maria	begijn	Sint-Truiden	1646	1671	1646	1671	SAST, kerkregister 122
de Froidmont	Judith	begijn			1677	1663	1677	SAST, kerkregister 122
de Froidmont	Aleijdis	begijn			1678	1663	1678	SAST, kerkregister 122
de Froidmont	Maria	begijn	Haccourt		1688	1663	1688	SAST, kerkregister 122
de Froidmont	Aleijdis	begijn	Haccourt		1689	1663	1689	SAST, kerkregister 122
de Froidmont	Maria	begijn		1663	1698	1663	1698	SAST, kerkregister 122
de Froidmont	Elisabeth	infirmier		1694	1745	1694	1745	SAST, FBST, register 18, p. 71; SAST, kerkregister 122
de Froidmont	Elken	begijn	Hermee (bij Haccourt)			1610	1610	SAST, kerkregister 122
de Froidmont	Barbara	begijn	Haccourt	1658		1658	1658	SAST, kerkregister 122
de Froidmont	Elken	begijn	Haccourt	1638		1638	1638	SAST, kerkregister 122
de Froidmont	Elken	begijn		1638		1638	1683	SAST, kerkregister 122
de Greeff	Anna	begijn		1685	1727	1685	1727	SAST, FBST, doos 6, map 16; SAST, kerkregister 122
de Grijen	Cornelia	begijn	Antwerpen	1699		1699	1701	SAST, FBST, register 18, p. 79; SAST, kerkregister 122
de Hert	Anna	begijn				1705		SAST, FBST, register 18, p. 87v
de Hubens	Anna Maria	raadsjuffrouw			1763	1748	1763	RAL, Etats, lijst 1748; SAST, kerkregister 123
de Hubens	Isabella Clara	raadsjuffrouw	Luik	1733	1784	1733	1784	SAST, kerkregister 122
de Hubens	Agnes Victoria	hoogmeesteres	Luik	1721	1788	1721	1788	SAST, kerkregister 123
de Merode	Maria Christina	begijn		1720	1759	1720	1759	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 123
de Molligh	Maria Joseph	begijn	Luik			1724	1724	SAST, kerkregister 122
de Peron	Maria	begijn				1642	1642	SAST, FBST, doos 1, f. 89
de Prossere	Maria	begijn			1692	1663	1692	SAST, kerkregister 122
de Sparces	Maria	begijn			1712	1712	1712	SAST, kerkregister 122
de Sporneaux	Maria Joanna	begijn				1699	1699	SAST, FBST, register 34, rek. 1699

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
de Stein	Anna	begijn	Horion		1678	1663	1678	SAST, FBST, doos 1, f. 472; SAST, kerkregister 122
de Sterxe	Catharina	begijn			1718	1677	1718	SAST, kerkregister 122
de Stexe	Anna	begijn		1663	1693	1663	1693	SAST, kerkregister 122
de Tier	Catharina	begijn		1655	1694	1655	1694	SAST, kerkregister 122
de Tier	Marie	begijn		1650	1708	1650	1708	SAST, kerkregister 122
de Tier	Margareta	begijn			1725	1684	1725	SAST, FBST, register 34, 1684; SAST, kerkregister 122
de Vivers	Catharina	begijn	Tongeren			1724	1724	SAST, kerkregister 122
de Weseren	Joanna Christina	begijn		1711	1761	1711	1761	SAST, FBST, register 18, p. 30; SAST, kerkregister 123
de Weseren	Maximiliana Antonia	begijn		1719	1751	1719	1751	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 123
de Wezeren	Theresia	begijn				1680	1680	SAST, kerkregister 122
de Wezeren	Margareta Francisca	hoogmeesteres			1728	1670	1728	SAST, kerkregister 122
de Wezeren	Carolina	begijn			1737	1680	1737	SAST, kerkregister 122
Decerf	Maria Joseph	begijn	Luik			1776	1783	SAST, FBST, doos 4, lijst 1783; SAST, kerkregister 123
Dechateau	Maria Theresia	begijn		1715	1766	1715	1766	SAST, FBST, register 18, p. 97v; SAST, kerkregister 123
Delbrouck	Maria Cornelia	begijn		1715	1766	1715	1766	SAST, FBST, register 18, p. 97; SAST, kerkregister 123
Demolain	Maria Josepha	begijn	Villers l'Evêque		1761	1736	1761	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; SAST, kerkregister 123
Demon	Catharina	begijn				1704	1736	SAST, FBST, register 18, p. 29; lijst 1736, SAST, FBST, doos 4
Denommerence	Maria Catharina	begijn				1756	1798	SAST, FBST, doos 5, map 23; RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Des	Elisabeth	begijn	Sint-Truiden		1702	1684	1702	SAST, FBST, register 34, 1684; SAST, kerkregister 122
Driesens	Joanna	begijn	Broekom	1738		1738	1783	SAST, FBST, doos 6, map 8; doos 5, map 23; doos 3, lijst 1762; doos 4, lijst 1783; SAST, kerkregister 122
du Molin	Anna	begijn	Sint-Truiden		1760	1726	1760	SAST, kerkregisters 122 en 123
Dubien	Maria Catharina	begijn		1721	1779	1721	1779	SAST, kerkregister 123
Dullaerts	Joanna	begijn		1643	1678	1643	1678	SAST, kerkregister 122
Dullaerts	Elisabeth	begijn		1659	1666	1659	1666	SAST, kerkregister 122
Dullaerts	Maria	begijn		1628	1682	1628	1682	SAST, kerkregister 122
Eenbreckx	Joanna Maria	begijn				1719		SAST, FBST, register 18, p. 98
Egge	Maria Catharina	infirmierie		1713	1778	1713	1778	SAST, FBST, doos 5, map 23; register 18, p. 97; SAST, kerk- register 123

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Elbrochts	X	begijn			1707	1706	1707	SAST, FBST, register 34, rek. 1706
Elsbrechts	Elisabeth	begijn			1677	1663	1677	SAST, kerkregister 122
Enbroeckx	Maria	begijn	Sint-Truiden	1652	1676	1652	1676	SAST, BGH, register 3, p. 66; SAST, kerkregister 122
Enbroeckx	Elisabeth	raadsjuffrouw	Sint-Truiden	1644	1693	1644	1693	SAST, BGH, register 41, f. 107v; SAST, kerkregister 122
Essinc	Martha	begijn				1683	1683	SAST, FBST, register 34, 1683; SAST, kerkregister 122
Excel	Isabella Francisca	begijn	Wellen		1742	1724	1742	SAST, kerkregister 122
Firoes	Maria	begijn			1697	1663	1697	SAST, kerkregister 122
Flerba	Barbara	begijn		1729		1729	1736	SAST, FBST, register 18, p. 12v; doos 4, lijst 1736; SAST, kerkregister 122
Flerson	Agnes	begijn				1686		SAST, FBST, register 18, p. 115
Fosset	Anna Elisabeth	begijn	Sint-Truiden			1758	1798	SAST, BH ,doos 6, map 8; RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Fosset	Maria Catharina	begijn	Sint-Truiden			1758	1798	SAST, FBST, doos 6, map 8; RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Fraipont	Maria	begijn	Luik	1628	1665	1628	1665	SAST, kerkregister 122
Fraipont	Philippet	begijn	Luik	1632	1670	1632	1670	SAST, kerkregister 122
Fraipont	Maria Anna	begijn	Luik	1658	1676	1658	1676	SAST, kerkregister 122
Franquinet	Maria	begijn	Leuven		1694	1670	1694	SAST, kerkregister 122
Fransaerts	Maria	begijn			1667	1663	1667	SAST, kerkregister 122
Froyenhoven	Gertrudis	begijn	Sint-Truiden			1729	1783	SAST, FBST, doos 4, lijst 1768; doos 4, lijst 1783; register 18; SAST, kerkregister 122
Froyenhoven	Maria Margareta	begijn	Sint-Truiden		1774	1729	1774	SAST, FBST, doos 4, lijst 1768; register 18; SAST, kerkregisters 122 en 123
Galliot	Agnes	infirmierie		1699	1733	1699	1733	SAST, doos 6, map 18; doos 5, maandboek; register 18, p. 79; SAST, kerkregister 122
Geijsen	Moiijken	begijn	Eisden	1628	1668	1628	1668	SAST, kerkregister 122
Gerins	Maria	begijn	Sint-Truiden	1645		1645	1645	SAST, kerkregister 122
Gesellen	Maria	raadsjuffrouw	Budingen	1633	1693	1633	1693	SAST, BGH, register 41, f.107v; SAST, kerkregister 122
Gesellen	Elisabeth	begijn	Budingen	1633		1633	1633	SAST, kerkregister 122
Gielen	Aleijdis	begijn			1721	1684	1721	SAST, kerkregister 122
Gielen	Anna	begijn	Gors-Opleeuw	1634		1634	1634	SAST, kerkregister 122
Gielen	Gertrudis	begijn	Gors-Opleeuw	1645	1664	1645	1664	SAST, BGH, register 3; SAST, kerkregister 122
Gijsbrechts	Maria	begijn				1636	1636	SAST, FBST, doos 1, f. 193

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Gijse	Barbara	begijn			1712	1712	1712	SAST, kerkregister 122
Gijsebrechts	Barbara	begijn	Kwaadmechelen	1648	1693	1648	1693	SAST, FBST, register 34; SAST, kerkregister 122
Gijsebrechts	Joanna	begijn	Kwaadmechelen			1682	1682	SAST, FBST, register 34, rek. 1682
Gijsebrechts	Catharina	begijn				1677	1677	SAST, register 34, rek. 1677; SAST, kerkregister 122
Gilsen	Marie	begijn			1669	1669	1669	SAST, kerkregister 122
Goebanxs	Anna	begijn	Sint-Truiden	1665		1665	1666	SAST, kerkregister 122
Goedeziel	Catlijn	begijn	Sint-Truiden	1643		1643	1643	SAST, kerkregister 122
Goelen	Joanna	begijn	Sint-Truiden	1651		1651	1651	SAST, kerkregister 122
Goemans	Anna	begijn	Attenhoven		1685	1683	1685	SAST, kerkregister 122
Goemans	Catharina	begijn				1634	1634	SAST, FBST, doos 1, f. 162
Goemans	Meirie Liesiebet	begijn				1688		SAST, FBST, register 18, p. 116
Goemans	Maria Elisabeth	begijn		1699	1732	1699	1732	SAST, FBST, register 18, p. 79; SAST, kerkregister 122
Goemans	Maria	begijn				1679	1692	SAST, FBST, register 34: 1692; SAST, kerkregister 122
Goffin	Maria Elisabeth	begijn	Aalst	1784		1784	1796	RAM, Frans Fonds, nr. 1070: lijst 1796; SAST, kerkregister 123
Goffin	Joanna	begijn				1683	1683	SAST, FBST, register 34, rek. 1683
Goffingh	Marie Joanna	begijn				1698	1705	SAST, FBST, register 18, p. 87v; bundel 2, akte 10/11/1698;
Gooven	Agnes	begijn			1676	1663	1676	SAST, kerkregister 122
Govaerts	M. Elis.	begijn		1796		1796	1796	RAM, Frans Fonds, nr. 1070: lijst 1796
Govaerts	Thérèse	begijn	Hollogne	1795		1795	1798	RAM, Frans Fonds, nr. 1070: lijst 1796; RAH, FS, nr. 185: lijst 1798
Grand Jean	Joanna	begijn	Alken	1664	1674	1664	1674	SAST, FBST, register 34; SAST, kerkregister 122
Graven	Geertruijt	begijn				1648	1648	SAST, FBST, doos 1, f. 349
Gremans	Maria	begijn			1693	1663	1693	SAST, kerkregister 122
Greten	Barbara	begijn	Sint-Truiden	1645	1680	1645	1680	SAST, kerkregister 122
Groeven	Agnes	begijn			1675	1669	1675	SAST, FBST, register 34: 1675; SAST, kerkregister 122
Groven	Joanna	begijn	Hendrieken		1736	1678	1736	SAST, kerkregister 122
Gysens	Francisca	portierster		1713	1753	1713	1753	SAST, FBST, doos 6, map 8; doos 3; register 18, p. 97; SAST, kerkregister 123
Gysens	Maria	begijn			1731	1680	1731	SAST, FBST, register 34: 1683; register 41: 1688; SAST, kerk- register 122

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Halet	Maria Catharina	begijn				1736	1736	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736
Hamels	Anna	begijn				1687	1687	SAST, FBST, doos 1, f. 528v
Hannoset	Joanna	begijn		1709	1773	1709	1773	SAST, FBST, register 18, p. 95; register 34: 1709; SAST, kerk- register 123
Happaerts	Catlijn	begijn	Sint-Truiden	1653		1653	1653	SAST, kerkregister 122
Happaerts	Elisabeth	begijn	Sint-Truiden	1660	1676	1660	1676	SAST, kerkregister 122
Happaerts	Maria	begijn	Rijkel		1749	1726	1749	SAST, kerkregisters 122 en 123
Hardeques	Christina Barbara	begijn	Sint-Truiden			1740	1740	SAST, kerkregister 122
Hardeques	Maria Catherina	begijn	Sint-Truiden			1746	1746	SAST, kerkregister 122
Hardeques	Christina Elizabeth	begijn	Sint-Truiden			1743	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 122
Hardi	Joanna	begijn		1633	1676	1633	1676	SAST, kerkregister 122
Hardiques	Anna	begijn	Sint-Truiden		1725	1675	1725	SAST, kerkregister 122
Hardiques	Anna Maria	begijn	Sint-Truiden	1723	1792	1723	1792	RAH, BST, register 15; SAST, kerkregisters 122 en 123
Hardiques	Joanna Barbara	begijn		1705	1740	1705	1740	SAST, FBST, register 18, p. 29v; SAST, kerkregister 122
Hardiques	Isabella Anna	begijn		1699	1740	1699	1740	SAST, FBST, register 18, p. 79; register 34, rek. 1699; SAST, kerkregister 122
Hardiques	Maria Anna	begijn		1712	1712	1712	1712	SAST, FBST, register 18, p. 97; SAST, kerkregister 122
Hardiques	Christina Elisabeth	begijn	Sint-Truiden	1717	1786	1717	1786	SAST, FBST, register 18, p. 97v; SAST, kerkregister 123
Hardiques	Maria Catharina	begijn	Tienen			1775	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Hardiques	Maria Catherina	begijn			1749	1749	1749	SAST, kerkregisters 122 en 123
Haudillon	Eva	begijn			1670	1663	1670	SAST, kerkregister 122
Heeren	Maria Cecilia	begijn		1720	1750	1720	1750	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 123
Heeren	Catharina	begijn			1728	1674	1728	SAST, FBST, register 34; SAST, kerkregister 122
Hennet	Margareta	begijn		1705	1754	1705	1754	SAST, FBST, register 18, p. 87v; SAST, kerkregister 123
Hennet	Maria	begijn	Luik		1725	1707	1725	SAST, FBST, register 34, rek. 1707; SAST, kerkregister 122
Hennin	Maria Catharina	begijn	Waremmes	1727	1792	1727	1792	SAST, kerkregisters 122 en 123
Henning	Anna Margarita	begijn	Waremmes			1757	1798	RAH, BST, register 15, p. 100; RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Henningh	Francisca	begijn		1714	1774	1714	1774	SAST, doos 6, map 8; register 18, p. 97; SAST, kerkregister 123
Hermans	Helena	begijn	Munsterbilzen	1619	1678	1619	1678	SAST, kerkregister 122
Hermans	Agnes	begijn	Hasselt		1687	1672	1687	SAST, FBST, register 34; SAST, kerkregister 122
Heusdens	Maria	begijn	Sint-Truiden		1693	1684	1693	SAST, kerkregister 122
Heusdens	Anna	begijn		1685	1702	1685	1702	SAST, kerkregister 122
Heusdens	Catharina	begijn			1720	1682	1720	SAST, kerkregister 122
Heusdens	Magdalena	begijn				1659	1659	SAST, FBST, doos 1, f. 236
Heusdens	Anna	begijn				1659	1676	SAST, FBST, doos 1, f. 236 en BGH, register 11, f. 38
Heusdens	Anna	begijn			1759	1685	1759	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; SAST, kerkregister 123
Heusdens	Eleonora	begijn			1743	1685	1743	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; register 34, rek. 1685 en 1704; SAST, kerkregister 122
Heusdens	Catharina	begijn		1704	1732	1704	1732	SAST, FBST, register 18, p. 29; SAST, kerkregister 122
Heusdens	Anna Maria	begijn		1690	1735	1690	1735	SAST, FBST, register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 122
Heusdens	Maria	begijn	Rijkel		1701	1679	1701	SAST, FBST, register 34; SAST, kerkregister 122
Heusdens	B. Elisabeth	begijn				1704	1704	SAST, FBST, register 34, rek. 1704
Heusdens	C. E.	begijn				1704	1704	SAST, FBST, register 34, rek. 1704
Heusdens	Maria	begijn	Velm	1663	1676	1663	1676	SAST, kerkregister 122
Heusdens	Mabilia	begijn			1679	1679	1679	SAST, kerkregister 122
Heusdens	Anna	begijn	Velm		1680	1671	1680	SAST, kerkregister 122
Heusdens	Agnes	begijn	Velm		1690	1671	1690	SAST, kerkregister 122
Hiegaerts	Joanna	begijn	Sint-Truiden	1658	1690	1658	1690	SAST, kerkregister 122
Hiegaerts	Maria	begijn			1724	1669	1724	SAST, kerkregister 122
Hobauchs	Anna	begijn			1669	1663	1669	SAST, kerkregister 122
Holants	Margareta	begijn				1669	1669	SAST, kerkregister 122
Hollanders	Marguareta	begijn	Sint-Truiden	1659		1659	1659	SAST, kerkregister 122
Hubens	Maria Anna	begijn				1736	1736	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736
Hubens	Elisabeth	raadsjuffrouw		1685	1719	1685	1719	SAST, FBST, register 18, p. 115; SAST, kerkregister 122
Hubens	Maria Catharina	begijn		1699	1745	1699	1745	SAST, FBST, register 18, p. 79; register 34: 1706; SAST, kerkregister 122
Hubens	Maria Clara	begijn		1705	1741	1705	1741	SAST, FBST, register 18, p. 87v; register 34, rek. 1706; SAST, kerkregister 122
Hubens	Christina	begijn				1709	1710	SAST, FBST, register 34, 1709

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Hubens	Anna	begijn			1694	1663	1694	SAST, FBST, register 34: 1684; SAST, kerkregister 122
Hubens	Maria Theresia	hoogmeesteres	Hoegaarden		1795	1747	1795	SAST, kerkregisters 122 en 123
Huberts	Isabella	begijn	Tongeren		1696	1663	1696	SAST, kerkregister 122
Huybrecht	Anna	begijn	Haccourt	1600	1667	1600	1667	SAST, kerkregister 122
Huys	Jenina	begijn				1671	1671	SAST, FBST, register 34, rek. 1671
Jacobs	Catharina	begijn			1721	1674	1721	SAST, kerkregister 122
Jacobs	Joanna	begijn		1674	1722	1674	1722	SAST, kerkregister 122
Jacobs	Maria	begijn	Ordingen	1637		1637	1637	SAST, FBST, doos 2, bundel; SAST, kerkregister 122
Jacquemin	Theresia	begijn	Mielen boven Aalst			1773	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Jansens	Maria	begijn		1691	1731	1691	1731	SAST, FBST, register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 122
Jansens	Ida	begijn	Herk	1655	1681	1655	1681	SAST, kerkregister 122
Jurij	Maria Anna	begijn	Luik	1727	1784	1727	1784	SAST, FBST, doos 4, lijsten 1736 en 1783; SAST, kerk- registers 122 en 123
Jurij	Barbara	begijn		1722	1778	1722	1778	SAST, kerkregister 123
Kakelaers	Agnes	begijn			1693	1663	1693	SAST, kerkregister 122
Kempeneers	Maria	begijn	Horpmaal	1653	1682	1653	1682	SAST, kerkregister 122
Kempeneers	Christina	begijn	Horpmaal	1665	1719	1665	1719	SAST, BGH, register 41, f. 109v; SAST, kerkregister 122
Kempeneers	Anna	begijn	Horpmaal	1661	1717	1661	1717	SAST, BGH, register 41, f. 109v, 1688; SAST, kerkregister 122
Kempeneers	Barbara	begijn				1699	1704	SAST, FBST, register 18, p. 79; register 34, rek. 1704
Kenis	Brigitta	infirmierie	Wellen		1666	1615	1666	SAST, FBST, doos 1, f. 457; SAST, kerkregister 122
Kersteens	Barbara Clara	begijn	Sint-Truiden	1730	1785	1730	1785	SAST, FBST, register 18, p.13; SAST, kerkregisters 122 en 123
Knapen	Margareta	begijn	Horpmaal		1696	1675	1696	SAST, BGH, register 41, f109v, 1688; SAST, kerkregister 122
Knapen	Anna Margareta	kosteres		1709	1771	1709	1771	SAST, FBST, doos 5, maand- boek, 1718; register 39, 1721; SAST, kerkregister 123
Knapen	Anna	begijn		1684		1684	1685	SAST, FBST, register 18, p. 114; SAST, kerkregister 122
Knapen	Maria	begijn			1678	1673	1678	SAST, FBST, register 34, 1673; SAST, kerkregister 122
Knapen	Margriet	begijn				1709	1704	SAST, FBST, register 34, 1709
Knapen	Maria Elisabeth	begijn			1767	1736	1767	SAST, doos 3, lijst 1762; SAST, doos 4, lijst 1736; SAST, kerk- register 123

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
la Croix	Maria	begijn	Luik		1715	1683	1715	SAST, kerkregister 122
Labije	Elisabeth	begijn				1693	1693	SAST, FBST, register 34, rek. 1693
Lambrechts	Anna Maria	novicen- meesteres	Sint-Truiden	1662	1695	1662	1695	SAST, BGH, register 41, f. 109, 1688; SAST, kerkregister 122
Lambrechts	Margareta	begijn	Sint-Truiden	1661	1669	1661	1669	SAST, kerkregister 122
Lambreghts	Christina	begijn		1709	1759	1709	1759	SAST, FBST, register 18, p. 95; SAST, kerkregister 123
Langenaecken	Gertrudis	begijn			1728	1728	1728	SAST, kerkregister 122
Langenaecken	Catherina	begijn	Hasselt		1731	1678	1731	SAST, kerkregister 122
Langenaecken	Ida	begijn				1669	1687	SAST, FBST, register 34: 1687; SAST, kerkregister 122
Langenaken	Elisabetha	begijn		1720	1772	1720	1772	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 123
Lasseus	Maria	infirmier			1707	1707	1707	SAST, kerkregister 122
Latiu	Maria Margareta	begijn		1720	1725	1720	1725	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 122
Lecler	Maria	begijn			1730	1700	1730	SAST, FBST, register 34: 1700; SAST, kerkregister 122
Leewe	Anneken	begijn				1642	1619	SAST, FBST, doos 1, f. 130
Lembers	Genoveva	begijn			1704	1672	1704	SAST, kerkregister 122
Lemmens	Ida	begijn	Horpmaal	1663		1663	1664	SAST, kerkregister 122
Lemmens	Maria	begijn	Horpmaal	1653	1694	1653	1694	SAST, FBST, doos 1, p. 344; SAST, kerkregister 122
Lemmens	Christina	begijn				1708	1710	SAST, FBST, register 34, rek. 1708
Lenaers	Maria Catharina	begijn	Sint-Truiden	1710	1767	1710	1767	SAST, FBST, register 18, p. 30; SAST, kerkregister 123
Lenaers	Maria	begijn			1739	1686	1739	SAST, FBST, register 34: 1686; register 18, p. 115; SAST, kerk- register 122
Leplat	Barbara	begijn		1718	1769	1718	1769	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 123
Lhooft	Margareta	begijn		1710	1714	1710	1714	SAST, FBST, register 18, p. 30; SAST, kerkregister 122
Libens	Anna	raadsjuffrouw	Buvingen	1628	1676	1628	1676	SAST, kerkregister 122
Lijcops	Anna	begijn	Sint-Truiden	1661	1695	1661	1695	SAST, kerkregister 122
Lintermans	Maria	begijn			1737	1678	1737	SAST, kerkregister 122
Livers	Marie Catharina	begijn			1735	1735	1735	SAST, kerkregister 122
Livesoens	Maria	begijn				1673	1673	SAST, FBST, register 34, rek. 1673
Loeft	Maria	meesteres godshuis	Horpmaal		1712	1683	1712	SAST, FBST, register 18, p. 30; SAST, kerkregister 122
Loeft	Margareta	begijn				1709	1710	SAST, FBST, register 34, rek. 1709 en 1710

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Loesens	Anna	begijn	Buvingen		1716	1681	1716	SAST, kerkregister 122
Loix	Catlijn	begijn		1647		1647	1674	SAST, FBST, register 34: rek. 1673; SAST, kerkregister 122
Lombaerts	Barbara	begijn		1689	1754	1689	1754	SAST, FBST, doos 1, f. 538; SAST, kerkregister 123
Loncin	Catharina	begijn		1661	1683	1661	1683	SAST, kerkregister 122
Loncin	Joanna	begijn		1655	1694	1655	1694	SAST, kerkregister 122
Longrez	Jenniton	begijn	Grazen			1699	1701	SAST, FBST, doos 1, f. 300(bis); register 34, rek. 1699 en 1701
Lowies	Anna	begijn				1684	1705	SAST, FBST, reg 18, p.114 en reg 34, rek. 1705
Maes	Maria	infirmierie		1604	1663	1604	1663	SAST, kerkregister 122
Makar	Francisca	begijn		1645	1709	1645	1709	SAST, kerkregister 122
Makar	Dorothea	begijn		1684	1685	1684	1685	SAST, FBST, register 18, p. 114; SAST, kerkregister 122
Malchar	Catharina	begijn	Cheratte	1662	1715	1662	1715	SAST, FBST, register 39; SAST, kerkregister 122
Mans	Catharina	begijn	Sint-Truiden	1630		1630	1630	SAST, kerkregister 122
Manshoven	Marie	begijn				1695	1736	SAST, FBST, register 18, p. 71; doos 4, lijst 1736
Martens	Anna	begijn	Wommersom	1711	1717	1711	1717	SAST, FBST, register 18, p. 30; SAST, kerkregister 122
Martens	Maria	infirmierie		1686	1725	1686	1725	SAST, doos 5, maandboek 1718; register 18, p. 116; SAST, kerkregister 122
Massa	Gertrudis	begijn		1686	1736	1686	1736	SAST, FBST, register 18, p. 115; RAL, Etats, lijst 1748; SAST, kerkregister 122
Massa	Isabella	begijn		1705	1762	1705	1762	SAST, FBST, register 18, p. 87v; SAST, kerkregister 123
Massa	Gertrudis	novicen- meesteres		1705	1749	1705	1749	SAST, FBST, register 18, p. 87v en 113; SAST, kerkregister 123
Massa	Maria	Begijn				1786	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Massaes	Sibilia	begijn		1633	1678	1633	1678	SAST, kerkregister 122
Massart	Isabella	begijn	Sint-Truiden		1722	1686	1722	SAST, FBST, register 18, p. 115; SAST, kerkregister 122
Meers	Anna Catharina	begijn		1692	1704	1692	1704	SAST, FBST, register 18, p. 117; SAST, kerkregister 122
Meers	Elisabeth	begijn				1699		SAST, FBST, register 18, p. 79v
Meers	Anna	begijn		1699	1723	1699	1723	SAST, FBST, register 18, p. 79v; SAST, kerkregister 122
Meers	Maria Lucia	begijn				1702	1702	SAST, FBST, register 34, rek. 1702
Meijers	Christina	begijn	Ordingen		1717	1681	1717	SAST, kerkregister 122

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Meijers	Maria	begijn	Sint-Truiden		1718	1681	1718	SAST, kerkregister 122
Meijers	Anna	begijn			1758	1697	1758	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; bundel 2, map 4, 1692; SAST, kerkregister 123
Meijers	Margareta	begijn		1691	1736	1691	1736	SAST, FBST, register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 122
Meijers	Joanna Maria	begijn		1692	1742	1692	1742	SAST, FBST, register 18, p. 117; SAST, kerkregister 122
Meijers	Isabella	begijn		1699	1749	1699	1749	SAST, FBST, register 18, p. 79; register 34, 1701; SAST, kerk- register 123
Meijers	Joanna	begijn			1742	1679	1742	SAST, FBST, register 34, 1679 en 1683; doos 4, lijst 1736; SAST, kerkregister 122
Meijers	Joanna Catharina	begijn				1705		SAST, FBST, register 18, p. 87v
Meijers	Anna Catharina	begijn				1706	1706	SAST, FBST, register 34, rek. 1706
Melaer	Catharina	begijn			1693	1680	1693	SAST, kerkregister 122
Ments	Audilia	begijn				1672	1672	SAST, kerkregister 122
Merode	Odina	begijn	Sint-Truiden	1650	1676	1650	1676	SAST, kerkregister 122
Mevis	Catharina	begijn			1733	1683	1733	SAST, FBST, register 34, 1683; SAST, kerkregister 122
Meyers	Elisabeth	begijn			1766	1736	1766	SAST, FBST, doos 3, lijst 1762; doos 4, lijst 1736; SAST, kerk- register 123
Minsen	Anna	begijn			1663	1663	1663	SAST, kerkregister 122
Mives	Maria	begijn	Luik			1684	1684	SAST, kerkregister 122
Moers	Catharina Lucia	novicen- meesteres		1699	1776	1699	1776	SAST, FBST, register 18, p. 79; SAST, kerkregister 123
Moers	Elisabeth	begijn				1718		SAST, FBST, register 18, p. 98
Montaigne	Margareta	begijn		1621	1669	1621	1669	SAST, kerkregister 122
Moons	Joanna	begijn	Sint-Truiden	1661	1668	1661	1668	SAST, kerkregister 122
Moons	Emerentiana	begijn		1694	1715	1694	1715	SAST, FBST, register 18, p. 71; SAST, kerkregister 122
Moors	Mechteld	begijn	Brustem		1669	1663	1669	SAST, kerkregister 122
Moors	Mechtildis	begijn				1610	1610	SAST, kerkregister 122
Moors	Gertrudis	begijn	Borlo	1663		1663	1676	SAST, BGH, register 11, f. 78; SAST, kerkregister 122
Moors	Maria Christina	begijn	Rukkelingen	1713	1781	1713	1781	SAST, FBST, register 18, p. 97; SAST, kerkregister 123
Moors	Joanna Maria	begijn		1689	1695	1689	1695	SAST, FBST, register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 122
Moors	Aleijdis Juliana	begijn	Sint-Truiden			1762	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Moors	Anna Elisabeth	begijn	Sint-Truiden	1718	1788	1718	1788	SAST, kerkregister 123
Morbiers	Helena	begijn	Groot-Gelmen	1645		1645	1653	SAST, kerkregister 122
Morren	Gertrudis	begijn	Sint-Truiden	1605	1664	1605	1664	SAST, kerkregister 122
Morren	Elisabeth	begijn	Sint-Truiden	1619	1677	1619	1677	SAST, kerkregister 122
Morren	Maria	begijn			1691	1646	1691	SAST, FBST, doos 1, f. 444; SAST, kerkregister 122
Morren	Ida	begijn	Sint-Truiden	1641		1641	1641	SAST, kerkregister 122
Motmans	Anna Catharina	begijn			1764	1764	1764	SAST, kerkregister 123
Motmans	Joanna Maria	hoogmeesteres		1699	1742	1699	1742	SAST, FBST, register 18, p. 79; SAST, kerkregister 122
Motmans	Anna Margarita	begijn				1699	1762	SAST, FBST, register 18, p. 79; doos 3, lijst 1762
Motmans	Margareta	begijn			1694	1663	1694	SAST, FBST, register 34, 1674; SAST, kerkregister 122
Motmans	Anna	begijn			1705	1681	1705	SAST, FBST, register 34, 1681; SAST, kerkregister 122
Motmans	Catharina	begijn			1719	1681	1719	SAST, FBST, register 34, 1681; SAST, kerkregister 122
Motmans	X	begijn				1701	1701	SAST, FBST, register 34, rek. 1701
Mottaen	Maria Gertrudis	begijn	Veulen		1795	1768	1795	SAST, kerkregister 123
Nectinx	Anna	begijn	Sint-Truiden	1644	1676	1644	1676	SAST, kerkregister 122
Neutelers	Anna	begijn				1687	1694	SAST, FBST, register 18, p. 116; register 34, rek. 1694
Neven	Francisca	begijn	Sint-Truiden	1661		1661	1661	SAST, kerkregister 122
Neven	Maria	begijn		1691	1758	1691	1758	SAST, FBST, register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 123
Nicolai	Maria	begijn				1727	1736	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; SAST, kerkregister 122
Noville	Anna	begijn				1667	1693	SAST, FBST, register 34, 1693; BGH, register 11; register 41, 1688; SAST, kerkregister 122
Odendael	Maria Anna	begijn	Sint-Truiden			1790	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Odeurs	Catharina	begijn	Borlo		1705	1680	1705	SAST, FBST, doos 1, f. 559; register 34, 1679; SAST, kerk- register 122
Ommael	Marie	begijn				1651	1651	SAST, FBST, doos 1, f. 341
Oris	Maria Catharina	begijn	Alken			1771	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Oris	Maria Judith	begijn	Alken			1768	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Oris	Aldegondis	begijn	Hoepertingen			1779	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Otten	Audilia	begijn			1691	1679	1691	SAST, kerkregister 122
Oudewaters	Angelina	begijn		1715	1754	1715	1754	SAST, FBST, register 18, p. 97v; SAST, kerkregister 123
Ouwercks	Maria Elisabeth	begijn				1699	1701	SAST, FBST, register 18, p. 79
Ouwerx	Gertrudis	begijn	Sint-Truiden			1726	1726	SAST, kerkregister 122
Ouwerx	Catharina	begijn	Straten			1727	1727	SAST, kerkregister 122
Ouwerx	Catharina	begijn		1734	1771	1734	1771	SAST, kerkregisters 122 en 123
Ouwerx	Maria Catharina	begijn		1725	1772	1725	1772	SAST, kerkregister 123
Ouwerx	Birgitta	begijn	Orsmaal			1758	1798	RAH, BST, register 15, p. 87; RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Ouwerx	Catharina	begijn	Sint-Truiden		1792	1755	1792	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; SAST, kerkregister 123
Ouwerx	Maria Anna	begijn		1735		1735	1798	SAST, FBST, doos 4, lijsten 1736, 1768 en 1783; doos 3, lijst 1762; RAH, FS, nr. 185, lijst 1798; RAM, Frans Fonds, nr. 1070: 1796
Ouwerx	Catharina	begijn		1685	1694	1685	1694	SAST, FBST, register 18, p. 115; SAST, kerkregister 122
Ouwerx	Anna	begijn		1689	1709	1689	1709	SAST, FBST, register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 122
Ouwerx	Maria Gertrudis	begijn		1703	1754	1703	1754	SAST, FBST, register 18, p.29; register 34; SAST, kerkregister 123
Ouwerx	Maria Gertrudis	begijn	Sint-Truiden			1758	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Ouwerx	Mechtildis	begijn	Diepenbeek	1619	1677	1619	1677	SAST, kerkregister 122
Ouwerx	Anna	begijn	Velm	1655	1693	1655	1693	SAST, kerkregister 122
Ouwerx	Elisabeth	begijn	Velm	1655	1693	1655	1693	SAST, kerkregister 122
Ouwerx	Anna	begijn	Velm		1694	1681	1694	SAST, kerkregister 122
Ouwerx	Elisabeth	begijn			1703	1703	1703	SAST, kerkregister 122
Pansaerts	Maria	begijn		1626		1626	1626	SAST, kerkregister 122
Paqué	Catharina	begijn	Luik		1770	1727	1770	SAST, kerkregisters 122 en 123
Pavoris	Catharina	begijn	Sint-Truiden	1654	1693	1654	1693	SAST, BGH, register 41, f. 110v: 1688; SAST, kerkregister 122
Peeters	Joanna	begijn	Gelmen	1658	1694	1658	1694	SAST, kerkregister 122
Peeters	Magriet	begijn	Groot-Gelmen	1649		1649	1649	SAST, kerkregister 122
Petit Jean	Anna	begijn	Roloux		1694	1663	1694	SAST, kerkregister 122
Petit Jean	Joanna	begijn	Roloux		1700	1674	1700	SAST, kerkregister 122
Petit Jean	Maria	begijn			1721	1721	1721	SAST, kerkregister 122
Petit Jean	Maria Joseph	begijn	Rijkel			1762	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Petit Jean	Anna	begijn			1679	1663	1679	SAST, kerkregister 122
Petri	Maria Elisabeth	begijn	Villers l' Evêque	1717	1786	1717	1786	SAST, FBST, register 18, p. 97v; SAST, kerkregister 123
Pierdts	Catharina	begijn	Diepenbeek	1639		1639	1639	SAST, kerkregister 122
Pijpops	Maria	begijn		1685	1732	1685	1732	SAST, FBST, doos 1, f. 300bis; register 18, p. 115; SAST, kerk- register 122
Pijpops	Anna Catharina	begijn		1696	1756	1696	1756	SAST, FBST, register 18, p. 76; SAST, kerkregister 123
Pijpops	Anna Maria	begijn				1697	1697	SAST, FBST, register 34, rek. 1697
Pijpops	Anna	begijn	Batsheers	1646	1676	1646	1676	SAST, kerkregister 122
Pilson	Maria	begijn		1641		1641	1641	SAST, kerkregister 122
Pipeleers	Anna Maria	begijn	Zepperen	1723	1788	1723	1788	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736 en 1783; SAST, kerkregisters 122 en 123
Pipeleers	Maria Christina	begijn	Zepperen		1756	1725	1756	SAST, kerkregisters 122 en 123
Pira	Anna	begijn	Bettincourt	1663	1679	1663	1679	SAST, kerkregister 122
Plevoets	Joanna	begijn				1710		SAST, FBST, register 18, p. 30
Plevoots	Helena	begijn		1698	1776	1698	1776	SAST, FBST, register 18, p. 76; SAST, kerkregister 123
Pluijmers	Maria	begijn			1678	1672	1678	SAST, FBST, register 34: 1678; SAST, kerkregister 122
Pollaers	Maria Geertruyt	begijn				1699	1701	SAST, FBST, register 18, p. 79
Ponse	Maria	begijn	Luxemburg	1644		1644	1674	SAST, FBST, register 34: 1674; SAST, kerkregister 122
Portugal	Anna Catharina	begijn	Koniksem			1771	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Preuveneers	Joanna Maria	begijn			1708	1707	1708	SAST, FBST, register 34, rek. 1707
Princen	Catharina	begijn				1629	1629	SAST, FBST, doos 1, f. 88
Proenen	Agnes Adriana	begijn	Maastricht	1720	1778	1720	1778	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 123
Proenen	Elisabeth Emerentiana	begijn	Maastricht		1765	1727	1765	SAST, kerkregisters 122 en 123
Proesmans	Agnes Barbara	portierster				1749	1749	SAST, FBST, doos 5, map 23; SAST, kerkregister 122
Proffet	Maria	begijn	Luik	1655		1655	1655	SAST, kerkregister 122
Proosmans	Agnes Barbara	begijn			1783	1783	1783	SAST, kerkregister 123
Proveneers	Margareta	begijn	Sint-Truiden	1629	1689	1629	1689	SAST, kerkregister 122
Proveneers	Anna	begijn	Sint-Truiden	1649	1668	1649	1668	SAST, FBST, doos 1, f. 222; SAST, kerkregister 122

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Proveneers	Magdalena	begijn		1671		1671	1672	SAST, FBST, register 34, 1671; SAST, kerkregister 122
Pulinx	Maria	begijn			1695	1663	1695	SAST, kerkregister 122
Putmans	Lutgardis	begijn			1728	1677	1728	SAST, kerkregister 122
Putmans	Maria Ludovica	begijn		1719	1757	1719	1757	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 123
Puts	Catharina	infirmierie			1666	1663	1666	SAST, kerkregister 122
Puts	Lijnken	begijn	Heers			1610	1610	SAST, kerkregister 122
Putzeijs	Maria Juliana	begijn		1717	1778	1717	1778	SAST, kerkregister 123
Putzeijs	Stijnken	begijn	Hasselt	1632		1632	1632	SAST, kerkregister 122
Putzeijs	Christina	begijn			1685	1663	1685	SAST, kerkregister 122
Putzeijs	Agnes	begijn	Veulen		1685	1681	1685	SAST, kerkregister 122
Putzeijts	Anna Maria	begijn	Alken			1771	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Putzijs	Anna Maria	rentmeesteres	Wange			1766	1798	RAH, BST, register 15, p. 1; RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Quapeerts	Elisabeth	begijn			1747	1736	1747	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; SAST, kerkregister 122
Raccourt	Beatrix	begijn	Sint-Truiden		1744	1726	1744	SAST, kerkregister 122
Raesens	Catharina	begijn	Sint-Truiden	1647	1678	1647	1678	SAST, kerkregister 122
Raeskene	Agnes	begijn	Hermee (bij Haccourt)	1639		1639	1639	SAST, kerkregister 122
Raijmackers	Maria Elisabeth	begijn	Aalst	1738	1795	1738	1795	SAST, kerkregister 123
Reijnaerts	Oda	begijn	Wellen			1681	1736	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; SAST, kerkregister 122
Reijnaerts	Joanna	begijn			1722	1676	1722	SAST, FBST, register 34, 1693; SAST, BGH, register 11, f. 53; SAST, kerkregister 122
Reijnaerts	Francisca	hoogmeesteres			1744	1680	1744	SAST, FBST, register 34, 1705; doos 4, lijst 1736; SAST, kerk- register 122
Reijnaerts	Maria	infirmierie- meesteres			1747	1698	1747	SAST, FBST, register 34, rek. 1698; SAST, kerkregister 122
Renaers	Ida Beatrix	begijn		1721	1769	1721	1769	SAST, kerkregister 123
Renaers	Anna Elisabeth	begijn			1766	1736	1766	SAST, FBST, doos 3, lijst 1762; doos 4, lijst 1736; SAST, kerk- register 123
Renaers	Maria Oda	begijn			1775	1771	1775	SAST, FBST, doos 4, lijst 1768; SAST, kerkregister 123
Renaers	Elisabeth	begijn		1706	1767	1706	1767	SAST, FBST, register 18, p. 87v; register 34: 1707; SAST, kerk- register 123
Renaers	Maria Catharina	begijn		1709	1767	1709	1767	SAST, FBST, register 18, p. 95; SAST, kerkregister 123

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Renaers	Oda Margareta	begijn	Borgloon	1715	1771	1715	1771	SAST, FBST, register 18, p. 97; SAST, kerkregister 123
Renaers	Maria Elisabetha	begijn	Wellen			1768	1796	SAST, doos 3, lijst 1762; doos 4, lijst 1783; RAM, Frans Fonds, nr. 1070: lijst 1796; SAST, kerkregister 123
Renaers	Maria Agnes	begijn	Wellen		1762	1753	1762	SAST, kerkregister 123
Renaerts	A. C.	begijn				1709	1710	SAST, FBST, register 34, 1709
Renson	Joanna	begijn	Luik	1717	1785	1717	1785	SAST, FBST, register 18, p. 97v; SAST, kerkregister 123
Renson	Isabella Petronilla	begijn	Luik	1721	1774	1721	1774	SAST, kerkregister 123
Rethi	Christina	begijn	Sint-Truiden	1719	1793	1719	1793	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 123
Rijcman	Catharina	begijn	Spalbeek	1702	1713	1702	1713	SAST, FBST, register 18, p. 29; SAST, kerkregister 122
Roberti	Agnes	begijn				1676	1676	SAST, kerkregister 122
Robijns	Christina	begijn	Ordingen	1718	1761	1718	1761	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 123
Robyns	Anna Maria	begijn		1734		1734	1798	SAST, FBST, doos 4, lijsten 1736 en 1768; RAM, Frans Fonds, nr. 1070: lijst 1796; RAH, FS, nr. 185: lijst 1798
Roccaers	Maria Barbara	begijn				1715		SAST, FBST, register 18, p. 97v
Roekaerts	Maria	begijn	Sint-Truiden	1657		1657	1676	SAST, BGH, register 11, f. 76; SAST, kerkregister 122
Roelands	Agnes	begijn		1626	1669	1626	1669	SAST, kerkregister 122
Roelants	Maria	begijn	Sint-Truiden	1627	1677	1627	1677	SAST, FBST, doos 2, bundel; SAST, kerkregister 122
Roes	Adilia	begijn	Boekhout			1683	1683	SAST, kerkregister 122
Roes	Catlijn	begijn			1679	1663	1679	SAST, FBST, register 34, 1678
Roesmael	Elisabeth	begijn	Hasselt	1647	1685	1647	1685	SAST, kerkregister 122
Roesmael	Anna	begijn	Hasselt	1662	1700	1662	1700	SAST, FBST, register 34; SAST, kerkregister 122
Rom	Maria	begijn	Momalle	1634	1678	1634	1678	SAST, kerkregister 122
Rosmeijr	Anna	begijn			1700	1700	1700	SAST, FBST, register 34, 1684); SAST, kerkregister 122
Rouchout	Maria	begijn			1693	1655	1693	SAST, BGH, register 41, f. 108; SAST, kerkregister 122
Saenen	Maria	rentmeesteres	Sint-Truiden	1662	1708	1662	1708	SAST, kerkregister 122
Saenen	Elisabetha	infirmier- meesteres	Sint-Truiden			1773	1783	SAST, FBST, doos 4, lijst 1783; SAST, kerkregister 123
Saenen	Barbara	hoogmeesteres		1705	1714	1705	1714	SAST, FBST, register 18, p. 87v; SAST, kerkregister 122
Saenen	Maria	begijn	Sint-Truiden			1759	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Saffaers	Maria	begijn	Tongeren		1704	1672	1704	SAST, kerkregister 122
Sanen	Joanna Maria	raadsjuffrouw		1713	1779	1713	1779	SAST, FBST, register 18, p. 97; SAST, kerkregister 123
Savegaerde	Joanna	begijn		1665	1678	1665	1678	SAST, kerkregister 122
Scaetsen	Agnes	begijn		1687	1713	1687	1713	SAST, FBST, register 18, p. 116; SAST, kerkregister 122
Schabiau	Agnes	begijn				1702	1702	SAST, FBST, register 34, rek. 1702
Schaetsen	Adriana	begijn	Sint-Truiden			1695	1701	SAST, FBST, register 34, 1695 en 1701
Schaffaerts	Barbara	begijn		1634	1676	1634	1676	SAST, BGH, register 3; SAST, kerkregister 122
Schaffaerts	Anna	begijn		1634	1678	1634	1678	SAST, BGH, register 3; SAST, kerkregister 122
Schepens	Catharina	begijn			1719	1719	1719	SAST, kerkregister 122
Schepers	Joanna Catharina	begijn				1685	1685	SAST, FBST, register 34, 1685
Schevenels	Gertrudis	begijn	Sint-Truiden	1691	1743	1691	1743	SAST, FBST, register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 122
Schoefs	Cecilia	begijn			1748	1736	1748	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; SAST, kerkregister 123
Schoefs	Gertrudis	begijn		1696	1767	1696	1767	SAST, FBST, register 18, p. 76 en register 34: 1697; SAST, kerkregister 123
Schoenaerts	Agnes	gulde-meesteres		1629	1679	1629	1679	SAST, kerkregister 122
Schoenaerts	Ida	begijn			1743	1676	1743	SAST, kerkregister 122
Schoepen	Joanna	begijn	Sint-Truiden		1698	1670	1698	SAST, kerkregister 122
Schoepen	Geertruijt	begijn		1647		1647	1687	SAST, FBST, register 34: 1687; SAST, kerkregister 122
Schoepen	Maria	begijn		1632	1680	1632	1680	SAST, kerkregister 122
Schoepen	Gertrudis	begijn		1632	1682	1632	1682	SAST, kerkregister 122
Schoepen	Maria	raadsjuffrouw		1653	1688	1653	1688	SAST, kerkregister 122
Schoffeneels	Catharina	begijn	Sint-Truiden		1727	1684	1727	SAST, FBST, register 18, p. 114; SAST, kerkregister 122
Schoffeneels	Catharina	begijn			1735	1689	1735	SAST, FBST, register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 122
Schoonaerts	Maria Agnes	begijn		1709	1757	1709	1757	SAST, FBST, register 18, p. 95; SAST, kerkregister 123
Schoupen	Ida	begijn				1651	1651	SAST, FBST, doos 1, f. 115
Schoupen	Maria	begijn				1651	1651	SAST, FBST, doos 1, f. 115
Selis	Maria	begijn	Sint-Truiden	1655	1693	1655	1693	SAST, kerkregister 122
Selis	Catharina	begijn			1692	1664	1692	SAST, BGH, register 41, f. 110: 1688; SAST, kerkregister 122
Selis	Joanna	begijn			1681	1663	1681	SAST, kerkregister 122
Sevenants	Anna	begijn			1704	1672	1704	SAST, kerkregister 122

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Sevenants	Maria	begijn			1725	1672	1725	SAST, kerkregister 122
Sillis	Margareta	begijn				1680	1680	SAST, FBST, register 34, 1680
Simons	Maria Catharina	begijn			1759	1759	1759	SAST, kerkregister 123
Simons	Maria Agnes	begijn	Sint-Truiden			1748	1748	SAST, kerkregister 122
Simons	Joanna Gertrudis	begijn	Sint-Truiden	1723		1723	1783	SAST, FBST, doos 3, lijst 1762; doos 4, lijst 1783; SAST, kerk- register 122
Simons	Christina	begijn		1687	1730	1687	1730	SAST, FBST, register 18, p. 116; SAST, kerkregister 122
Simons	Mari	begijn				1703	1736	SAST, FBST, register 18, p. 29; doos 4, lijst 1736
Simons	Joanna Maria	begijn		1699		1699	1699	SAST, FBST, register 18, p. 79
Simons	Maria	begijn	Sint-Truiden	1705	1769	1705	1769	SAST, FBST, register 18, p. 87v; SAST, kerkregister 123
Simons	Helena	begijn				1720	1720	SAST, FBST, register 18, p. 98v
Simons	Maria	begijn			1710	1710	1710	SAST, FBST, register 34: 1702; SAST, kerkregister 122
Simons	Joanna	begijn			1754	1708	1754	SAST, FBST, register 34: 1707; SAST, kerkregister 123
Simons	Joanna Maria	begijn	Sint-Truiden			1764	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Simons	Maria Helena	begijn	Sint-Truiden		1785	1728	1785	SAST, kerkregisters 122 en 123
Simons	Joanna Gertrudis	begijn	Sint-Truiden		1796	1796	1796	SAST, kerkregister 123
Simpernel	Maria	begijn	Sint-Truiden	1619	1668	1619	1668	SAST, kerkregister 122
Slegers	Maria	begijn	Hasselt	1658		1658	1658	SAST, kerkregister 122
Smeets	Maria	begijn	Sint-Truiden	1665		1665	1666	SAST, kerkregister 122
Smets	Catherina	begijn	Sint-Truiden	1666	1676	1666	1676	SAST, FBST, register 34; SAST, kerkregister 122
Smets	Margareta	begijn			1735	1681	1735	SAST, FBST, register 34, 1681; SAST, kerkregister 122
Smets	Elisabeth	begijn				1677	1685	SAST, FBST, register 34: 1685; SAST, kerkregister 122
Smets	Catharina	kosteres			1745	1681	1745	SAST, FBST, register 39, p. 147; register 34: 1681; SAST, kerk- register 122
Sneijers	Gertrudis	begijn			1717	1717	1717	SAST, kerkregister 122
Sneijers	Elken	begijn	Sint-Truiden	1648		1648	1678	SAST, FBST, doos 1, f. 470; SAST, kerkregister 122
Sneijers	Gertrudis	begijn	Sint-Truiden	1648		1648	1678	SAST, FBST, doos 1, f. 471; SAST, kerkregister 122
Sneijers	Maria Elisabeth	begijn		1694	1741	1694	1741	SAST, FBST, register 18, p. 71; SAST, kerkregister 122
Sneijers	Aleijdis	begijn			1710	1710	1710	SAST, kerkregister 122

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Sneijers	Barbara Catharina	begijn	Jeuk		1757	1728	1757	SAST, kerkregisters 122 en 123
Sneijrs	Maria Lucia	begijn	Jeuk	1726	1788	1726	1788	SAST, kerkregister 123
Sneyrs	Isabella	begijn				1736	1736	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736
Spreemont	Isabelle	begijn			1721	1673	1721	SAST, FBST, register 34: 1674; SAST, kerkregister 122
Sproelants	Catharina	kosteres			1693	1678	1693	SAST, BGH, register 41, f. 110: 1688; SAST, kerkregister 122
Sproelants	Magdalena	begijn			1676	1663	1676	SAST, kerkregister 122
Staes	Margareta	begijn		1628	1683	1628	1683	SAST, kerkregister 122
Staes	Maria	begijn	Schurhoven	1657	1713	1657	1713	SAST, FBST, register 34; SAST, kerkregister 122
Staessen	Adriana	begijn				1678	1689	SAST, FBST, register 34: 1689; SAST, kerkregister 122
Stas	Oda	raadsjuffrouw		1706	1770	1706	1770	SAST, FBST, register 18, p. 87v; register 34: 1707; SAST, kerk- register 123
Stas	Maria Agnes	begijn		1713	1778	1713	1778	SAST, FBST, register 18, p. 97; SAST, kerkregister 123
Stas	Catharina	begijn			1678	1676	1678	SAST, FBST, register 34; SAST, kerkregister 122
Stassijns	Joanna	begijn	Klein-Jeuk	1637	1687	1637	1687	SAST, FBST, doos 1, f. 529; SAST, kerkregister 122
Stassijns	Margareta	raadsjuffrouw	Jeuk	1645	1676	1645	1676	SAST, FBST, doos 2: bundel; SAST, kerkregister 122
Stassijns	Anne Gertrudis	begijn	Hasselbroek			1735	1736	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; SAST, kerkregister 122
Stauten	Anna	begijn	Schurhoven	1650		1650	1650	SAST, kerkregister 122
Steeghmans	Anna Elisabeth	infirmierie	Mechelen	1736	1785	1736	1785	SAST, FBST, doos 6, map 8 ea; SAST, kerkregister 123
Steens	Elisabeth	begijn		1712	1760	1712	1760	SAST, FBST, register 18, p. 97; SAST, kerkregister 123
Stefani	Marion	begijn				1696		SAST, FBST, register 18, p. 76
Stefani	Catharina	begijn				1698	1736	SAST, FBST, register 18, p. 76; doos 4, lijst 1736
Stephani	Joanna	begijn	Waremmе		1694	1683	1694	SAST, kerkregister 122
Stephani	Margareta	begijn	Bersillies		1762	1736	1762	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; SAST, kerkregister 123
Stephani	Mergo	begijn				1688	1688	SAST, FBST, register 34, 1688
Stephani	Maria	begijn			1697	1663	1697	SAST, FBST, register 34, 1696; SAST, kerkregister 122
Stephani	X	begijn	Bersillies		1748	1748	1748	SAST, kerkregister 123
Stessens	Maria	begijn			1680	1663	1680	SAST, kerkregister 122
Stevens	Catharina	begijn	Klein-Gelmen	1664	1699	1664	1699	SAST, kerkregister 122
Stevens	Anna	begijn	Corswarem	1632		1632	1632	SAST, kerkregister 122

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Stevens	Christina	begijn	Gelmen	1649		1649	1649	SAST, kerkregister 122
Stevens	Sibilia	begijn	Gelmen	1651	1694	1651	1694	SAST, BH, doos 1, f. 518v; SAST, kerkregister 122
Stevens	Maria	begijn		1686	1719	1686	1719	SAST, FBST, register 18, p. 115; SAST, kerkregister 122
Stevens	Maria Catharina	begijn		1687	1732	1687	1732	SAST, FBST, register 18, p. 116; SAST, kerkregister 122
Stevens	Joanna	begijn	Lamine	1655		1655	1678	SAST, FBST, register 34, 1678; SAST, kerkregister 122
Stevens	Anna Maria	begijn				1686	1686	SAST, FBST, register 34, 1686
Stevens	Maria Catharina	begijn	Velm		1705	1673	1705	SAST, FBST, register 34: 1673; SAST, kerkregister 122
Stevens	Marie	begijn	Ukkel (Groelst)	1634		1634	1634	SAST, kerkregister 122
Steynen	Anna	begijn	Sint-Truiden	1721	1773	1721	1773	SAST, kerkregister 123
Stiers	Maria Anna	begijn		1699	1751	1699	1751	SAST, FBST, register 18, p. 79v; SAST, kerkregister 123
Stijnen	Elisabeth	begijn	Sint-Truiden	1637		1637	1637	SAST, kerkregister 122
Stijns	Marie	infirmierie	Sint-Truiden	1619	1671	1619	1671	SAST, kerkregister 122
Stiplits	Barbara	begijn				1631	1631	SAST, FBST, doos 1, f. 87
Straetsen	Adriana	begijn			1701	1701	1701	SAST, kerkregister 122
Strauven	Margareta	begijn	Sint-Truiden	1634	1693	1634	1693	SAST, kerkregister 122
Strauven	Agnes	begijn		1688	1731	1688	1731	SAST, FBST, register 18, p. 116; SAST, kerkregister 122
Strauven	Catharina	begijn	Muizen	1690	1708	1690	1708	SAST, FBST, register 18, p. 116v; SAST, kerkregister 122
Strauven	Maria Anna	begijn		1703	1755	1703	1755	SAST, FBST, register 18, p. 29; register 34; SAST, kerkregister 123
Strauven	Maria Anna	begijn		1696	1748	1696	1748	SAST, FBST, register 18, p. 76 en register 34, 1696; SAST, kerkregister 122
Strauven	Audilia	begijn				1696	1704	SAST, FBST, register 18, p. 76; register 34, 1704
Strauven	Helena	begijn		1699	1750	1699	1750	SAST, FBST, register 18, p. 79v; SAST, kerkregister 123
Strauven	Gertrudis	begijn		1715	1770	1715	1770	SAST, FBST, register 18, p. 97; SAST, kerkregister 123
Swennen	Florentia	begijn		1720	1743	1720	1743	SAST, kerkregister 122
Swennen	Barbara	begijn			1753	1716	1753	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; register 18, p. 97v; SAST, kerk- register 123
Swennen	Barbara	begijn	Hasselt		1694	1663	1694	SAST, FBST, register 34, 1691; SAST, kerkregister 122
Swennen	Christina	begijn	Sint-Truiden	1661	1701	1661	1701	SAST, kerkregister 122
Tackoen	Anna Christina	begijn	Herten	1729	1790	1729	1790	SAST, FBST, register 18, p. 12v; SAST, kerkregisters 122 en 123

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Tackoen	Anna Florentia	begijn		1710	1736	1710	1736	SAST, FBST, register 18, p. 30; SAST, kerkregister 122
Tackoen	Maria Magdalena	begijn	Sint-Truiden	1718	1763	1718	1763	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 123
Tackoen	Maria Magdalena	begijn			1750	1694	1750	SAST, FBST, register 34, 1694; SAST, kerkregister 123
Tielens	Petronella	begijn	Sint-Truiden	1662	1703	1662	1703	SAST, kerkregister 122
Tilens	Gertrudis	begijn			1703	1670	1703	SAST, kerkregister 122
Tilens	Cecilia	begijn		1717	1755	1717	1755	SAST, FBST, register 18, p. 97v; SAST, kerkregister 123
Tilius	Christina	infirmierie			1703	1703	1703	SAST, kerkregister 122
Tilkens	Maria	begijn	Mielen boven Aalst		1689	1663	1689	SAST, kerkregister 122
Tilkens	Anna	begijn			1705	1676	1705	SAST, FBST, register 34, 1684; SAST, BGH, register 11, f. 83; SAST, kerkregister 122
Timmermans	Elisabeth	begijn			1678	1670	1678	SAST, kerkregister 122
Timmermans	Maria	begijn			1687	1670	1687	SAST, kerkregister 122
Tolmer	Willemijn	begijn	Sint-Truiden	1647	1663	1647	1663	SAST, kerkregister 122
Tombeur	Joanna	begijn	Sint-Truiden	1628	1678	1628	1678	SAST, kerkregister 122
Toors	Maria	begijn	Gelmen	1660		1660	1660	SAST, kerkregister 122
Tossijns	Jenneken	begijn			1674	1663	1674	SAST, FBST, register 34, 1673
Traetsch	Catlijn	begijn	Sint-Truiden	1637		1637	1637	SAST, kerkregister 122
Treunen	Anna Maria	begijn	Alken			1768	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Trimpen	Joanna Maria	begijn			1741	1741	1741	SAST, kerkregister 122
Trimpeneers	Anna Maria	infirmierie	Gelmen		1795	1750	1795	SAST, FBST, doos 7, map 24; SAST, kerkregister 123
Trimpeneers	Anna Maria	begijn		1699	1775	1699	1775	SAST, FBST, register 18, p. 79; SAST, kerkregister 123
Trimpeneers	Elisabeth	begijn			1728	1681	1728	SAST, FBST, register 34, 1681; SAST, kerkregister 122
Trimpeneers	Maria Elisabeth	begijn				1701	1701	SAST, FBST, register 34, 1701
Trimpeners	Maria	begijn			1665	1663	1665	SAST, kerkregister 122
Troch	Anne Appollonia	begijn	Sint-Truiden			1731	1731	SAST, kerkregister 122
Trumpeneers	Joanna Maria	begijn				1713	1762	SAST, FBST, register 18, p. 95; doos 4, lijst 1736; doos 3, lijst 1762;
Trumpeners	Anna	begijn	Sint-Truiden	1652		1652	1652	SAST, kerkregister 122
Trumpeners	Catlijn	begijn	Sint-Truiden	1658		1658	1658	SAST, kerkregister 122
Ulen	Christina	begijn				1619	1619	SAST, FBST, doos 1, f. 129
Ulen	Marie	begijn				1686	1707	SAST, FBST, doos 1, f. 199; register 34, 1686;

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Ulen	Maria	begijn			1693	1686	1693	SAST, FBST, register 18, p. 116
uut den Broeck	Elisabeth	begijn	Sint-Truiden	1644		1644	1644	SAST, kerkregister 122
van Aecken	Elisabeth	raadsjuffrouw	Broekom	1645	1698	1645	1698	SAST, BGH, register 43, f. 107: 1688; SAST, kerkregister 122
van Aecken	Anna Margareta	begijn		1719	1726	1719	1726	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 122
van Aecken	Catharina	raadsjuffrouw			1737	1671	1737	SAST, kerkregister 122
van Aertrijck	Margareta	begijn		1720	1772	1720	1772	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 123
van Aken	Joanna	kosteres		1710	1768	1710	1768	SAST, FBST, register 18 p. 30; register 39 p.148: 1722; SAST, kerkregister 123
van Aken	Maria	begijn				1705	1762	SAST, FBST, register 34, 1705; doos 3, lijst 1762; doos 4, lijst 1736;
van Ceulen	Catharina	begijn	Sint-Truiden	1655	1710	1655	1710	SAST, kerkregister 122
van Ceulen	Catharina	begijn	Sint-Truiden	1655	1675	1655	1675	SAST, kerkregister 122
van Cleef	Mechtel	infirmierie	Montenaken	1628	1667	1628	1667	SAST, kerkregister 122
van Corsworm	Barbara	begijn	Klein-Vorsen	1663	1695	1663	1695	SAST, kerkregister 122
van Corsworm	Christina	begijn	Klein-Vorsen	1657	1714	1657	1714	SAST, BGH, register 41, f. 110v; SAST, kerkregister 122
van Corsworm	Anna	begijn	Montenaken	1629	1676	1629	1676	SAST, kerkregister 122
van Corsworm	Maria	begijn	Montenaken	1650	1680	1650	1680	SAST, kerkregister 122
van Corsworm	Magdalena	begijn	Montenaken	1639	1680	1639	1680	SAST, kerkregister 122
van Daelen	Agnes	begijn	Sint-Truiden	1661	1696	1661	1696	SAST, FBST, register 34: 1685; SAST, kerkregister 122
van Dormael	Elisabeth	begijn				1633	1633	SAST, FBST, doos 1, f. 148
van Dormael	Anna	begijn	Sint-Truiden	1658	1676	1658	1676	SAST, kerkregister 122
van Esche	Catharina	begijn			1726	1726	1726	SAST, kerkregister 122
van Esche	Judith	begijn				1679	1679	SAST, kerkregister 122
van Esche	Maria	begijn	Batsheers	1622		1622	1676	SAST, BGH, register 11, f. 66; SAST, kerkregister 122
van Esche	Anna	begijn	Batsheers	1628	1671	1628	1671	SAST, kerkregister 122
van Froijenhoven	Joanna Gertrudis	begijn	Sint-Truiden		1790	1790	1790	SAST, kerkregister 123
van Goedtshoven	Margareta Maria	begijn	Borgloon			1726	1726	SAST, FBST, doos 6, map 8: 1758; doos 9, map 22; SAST, kerkregister 122
van Gutschoven	Jaquelina	hoogmeesteres	Leuven	1663	1717	1663	1717	SAST, FBST, register 34: 1705; register 41: 1688; SAST, kerkregister 122
van Gutschoven	Isabella	begijn	Leuven	1659	1671	1659	1671	SAST, kerkregister 122
van Hamel	Anna	infirmierie- meesteres	Gelinden	1605	1667	1605	1667	SAST, kerkregister 122
van Heer	Ursula	begijn	Wellen	1623	1679	1623	1679	SAST, kerkregister 122

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
van Heirle	Mechtildis	begijn			1755	1705	1755	SAST, FBST, register 34, 1705; register 18, p. 87v; SAST, kerkregister 123
van Herck	Anna Maria	begijn			1693	1663	1693	SAST, kerkregister 122
van Herck	Maria	begijn			1723	1672	1723	SAST, kerkregister 122
van Herck	Christina	begijn		1654		1654	1654	SAST, kerkregister 122
van Herck	Maria	begijn	Hasselbroek		1700	1669	1700	SAST, FBST, register 34: 1671 en 1677; SAST, BGH, register 41, f. 110; SAST, kerkregister 122
van Herck	Catharina	begijn			1676	1676	1676	SAST, kerkregister 122
van Herfft	Joanna	begijn			1691	1669	1691	SAST, kerkregister 122
van Langenacker	Ida	begijn	Borgloon		1688	1663	1688	SAST, kerkregister 122
van Langenaecken	Maria	begijn	Borgloon	1725	1779	1725	1779	SAST, FBST, doos 4, lijst 1736; SAST, kerkregisters 122 en 123
van Leeuw	Judith	begijn	Luik	1619	1669	1619	1669	SAST, kerkregister 122
van Manshoven	Anna Maria	raadsjuffrouw	Kortenbos		1762	1748	1762	RAL, Etats, lijst 1748; SAST, kerkregister 123
van Miegen	Joanna	begijn			1712	1671	1712	SAST, FBST, register 34, 1671; SAST, kerkregister 122
van Mueghen	Jenneken	begijn				1672	1672	SAST, kerkregister 122
van Nevel	Catharina	begijn				1691		SAST, FBST, register 18, p. 116v
van Nitsem	Maria Catharina	infirmierie- meesteres	Alken			1782	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
van Rijckel	Joanna	begijn		1706	1737	1706	1737	SAST, FBST, register 18, p. 87v; register 34: 1707; SAST, kerkregister 122
van Rijkel	Maria Judith	raadsjuffrouw	Vise	1699	1767	1699	1767	SAST, FBST, register 18, p. 79; SAST, kerkregister 123
van Rijkel	Marie	begijn			1690	1663	1690	SAST, FBST, register 34, 1689
van Scell	Maria	begijn			1687	1679	1687	SAST, kerkregister 122
Vanaken	Maria	begijn			1767	1767	1767	SAST, kerkregister 123
vande Velde	Catharina	begijn	Borlo	1650	1679	1650	1679	SAST, kerkregister 122
vande Ven	Maria	begijn	Halen	1644		1644	1644	SAST, kerkregister 122
Vandegreyn	Cornelia	begijn			1745	1700	1745	SAST, FBST, register 34: 1700; lijst 1736, SAST, FBST, doos 4; SAST, kerkregister 122
vanden Abeel	Digna	begijn			1713	1681	1713	SAST, kerkregister 122
vanden Abeel	Anna Maria	begijn				1677	1677	SAST, kerkregister 122
vanden Abeel	Margareta	begijn			1728	1684	1728	SAST, FBST, register 34, 1706; register 41, p. 470; SAST, kerkregister 122
vanden Berch	Cornelia	begijn			1715	1679	1715	SAST, kerkregister 122
vanden Creeft	Joanna	begijn	Sint-Truiden	1621	1679	1621	1679	SAST, kerkregister 122
vanden Creft	Gertruijt	begijn			1722	1722	1722	SAST, kerkregister 122

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
vanden Put	Catelijn	begijn	Luik			1667	1667	SAST, FBST, doos 1, f. 319
Vandendweij	Catherina Francisca	begijn				1743	1743	SAST, kerkregister 122
Vandendwije	Joanna	begijn		1710	1775	1710	1775	SAST, FBST, register 18, p. 30; SAST, kerkregister 123
Vandendwije	Barbara	begijn		1718	1776	1718	1776	SAST, FBST, register 18, p. 98; SAST, kerkregister 123
Vandenhove	Marie	begijn				1648	1648	SAST, FBST, doos 1, f. 77; SAST, BGH, register 3
Vandenvelde	Catharina	begijn				1691	1695	SAST, FBST, register 34, 1691 en 1695
Vandeputte	Clara	begijn		1705	1759	1705	1759	SAST, FBST, register 18, p. 87v; register 34: 1705; SAST, kerk- register 123
vander Borch	Catharina	begijn	Sint-Truiden	1665	1721	1665	1721	SAST, kerkregister 122
vander Borch	Catharina	begijn	Sint-Truiden	1659	1702	1659	1702	SAST, kerkregister 122
vander Borch	Maria	begijn	Sint-Truiden	1657		1657	1657	SAST, kerkregister 122
vander Haegen	Maria	begijn	Sint-Truiden	1647		1647	1647	SAST, kerkregister 122
vander Haegen	Joanna	begijn	Sint-Truiden	1648		1648	1648	SAST, kerkregister 122
vander Haegen	Joanna	begijn	Sint-Truiden	1665		1665	1667	SAST, kerkregister 122
vander Kempen	Maria Elisabeth	begijn	Sint-Truiden	1736	1791	1736	1791	SAST, kerkregister 123
Vanderboerten	Anna	raadsjuffrouw			1705	1705	1705	SAST, kerkregister 122
Vanderborcht	Anna	hoogmeesteres	Sint-Truiden	1661	1723	1661	1723	SAST, kerkregister 122
Vandereijken	Anna	begijn	Ordingen		1685	1663	1685	SAST, BGH, register 11, f. 80; SAST, kerkregister 122
Vanderhaegen	Joanna	begijn			1727	1727	1727	SAST, kerkregister 122
Vanderhaegen	Joanna	meesteres godshuis			1724	1724	1724	SAST, FBST, register 18, p. 73bis; SAST, kerkregister 122
Vanderhaegen	Maria	begijn			1693	1663	1693	SAST, FBST, register 34, 1686; SAST, kerkregister 122
Vanderhaegen	Joanna	begijn			1680	1663	1680	SAST, kerkregister 122
Vandermeir	Maria Catharina	begijn	Tongeren			1779	1783	SAST, FBST, doos 4, lijst 1783; SAST, kerkregister 123
Vandermonde	Elizabeth	begijn		1692	1731	1692	1731	SAST, FBST, register 18, p. 117; SAST, kerkregister 122
Vandersmissen	Maria Ida	begijn	Sint-Truiden		1783	1753	1783	SAST, kerkregister 123
Vanderstraeten	Maria Catherina	begijn	Stevoort	1735		1735	1796	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 122
Vangudtscoven	Margareta	infirmierie		1724	1769	1724	1769	SAST, kerkregister 123
Vanham	Anna Gertrudis	begijn	Sint-Truiden			1738	1738	SAST, kerkregister 122
Vanherck	Maria Petronilla	raadsjuffrouw	Sint-Truiden	1729	1779	1729	1779	SAST, FBST, register 18, p. 12v; doos 4, lijst 1736; SAST, kerk- registers 122 en 123

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Vanlangenaker	Maria Christina	begijn	Ulbeek			1773	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Vannes	Maria	begijn			1687	1672	1687	SAST, BGH, register 41, f. 109v; SAST, kerkregister 122
Vannes	Catharina	begijn				1672	1672	SAST, FBST, doos 1, f. 513; SAST, kerkregister 122
Vannes	Oda	begijn	Batsheers	1664	1716	1664	1716	SAST, FBST, register 41, p. 110; register 34, 1685-1686; SAST, kerkregister 122
Vannes	Judith	begijn			1694	1663	1694	SAST, kerkregister 122
Vannes	Maria Anna	begijn				1672	1672	SAST, kerkregister 122
Vansichem	Anna Catharina	begijn	Gorsem			1760	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 123
Vanvuchelen	Maria Isabella	begijn		1721	1772	1721	1772	SAST, kerkregister 123
Vanvucht	Joanna Catharina	begijn		1705	1764	1705	1764	SAST, FBST, register 18, p. 29v; SAST, kerkregister 123
Vanwiddingen	Anna Maria	begijn	Sint-Truiden			1772	1787	RAH, register 15, p. 90; SAST, FBST, doos 4, lijst 1783; SAST, kerkregister 123
Vasoens	Joanna	raadsjuffrouw	Sint-Truiden	1659	1696	1659	1696	SAST, kerkregister 122
Vasoens	Elisabeth	begijn	Luik	1642		1642	1642	SAST, kerkregister 122
Vasoens	Maria	begijn	Luik	1642	1671	1642	1671	SAST, kerkregister 122
Veilaert	Maria	begijn			1693	1686	1693	SAST, FBST, register 18, p. 116
Velaerts	Anna	begijn				1704	1705	SAST, FBST, register 34, 1704 en 1705
Velaerts	Maria	begijn	Kerkom	1659	1726	1659	1726	SAST, kerkregister 122
Velme	Maria	portierster	Kerkom		1692	1663	1692	SAST, kerkregister 122
Velrus	Ida	begijn			1716	1716	1716	SAST, kerkregister 122
Veltmans	Catlijn	begijn				1679	1679	SAST, FBST, register 34, 1678
Versan	Maria	begijn		1640	1685	1640	1685	SAST, kerkregister 122
Vleminx	Catherina	begijn		1685	1699	1685	1699	SAST, FBST, register 18, p. 115; SAST, kerkregister 122
Vleus	Maria	gouvernante	Borlo		1716	1680	1716	SAST, kerkregister 122
Vos	Margareta	begijn	Gelmen	1659	1699	1659	1699	SAST, kerkregister 122
Vrancken	Maria	begijn		1645	1664	1645	1664	SAST, kerkregister 122
Vrancken	Cecilia	begijn	Ordingen	1637	1693	1637	1693	SAST, BGH, register 41, f. 108; SAST, kerkregister 122
Vranx	Anna	begijn		1696	1734	1696	1734	SAST, FBST, register 18, p. 76; register 34, 1696; SAST, kerkregister 122
Vranx	Gertrudis	begijn		1716	1732	1716	1732	SAST, FBST, register 18, p. 97v; SAST, kerkregister 122
Vroninx	Maria Gertrudis	begijn	Mettekoven	1664	1694	1664	1694	SAST, kerkregister 122

Familienaam	Voornaam	Functie	Herkomst	Intrede- jaar	Sterf- jaar	Vroegste vermelding	Laatste vermelding	Bronnen
Vroninx	Agnes	begijn	Zepperen	1730	1793	1730	1793	SAST, FBST, register 18, p. 12v; SAST, kerkregisters 122 en 123
Vucht	Clara	kosteres			1724	1718	1724	SAST, FBST, register 39, p. 147; doos 5, maandboek; SAST, kerkregister 122
Waldewijns	Geertruijt	begijn			1670	1663	1670	SAST, kerkregister 122
Walewijns	Maria Francisca	begijn	Sint-Truiden	1728	1793	1728	1793	SAST, FBST, register 18, p. 12v; SAST, kerkregisters 122 en 123
Walschaerts	Barbara	hoogmeesteres	Sint-Truiden	1621	1667	1621	1667	SAST, kerkregister 122
Warnors	Maria Catherina	begijn	Klein-Gelmen		1750	1746	1750	SAST, kerkregisters 122 en 123
Warnots	Maria	begijn				1696	1696	SAST, FBST, register 34, 1696
Wauters	Magdalena	begijn	Hasselt	1646	1690	1646	1690	SAST, kerkregister 122
Wauters	Catharina	begijn	Sint-Truiden	1663	1693	1663	1693	SAST, kerkregister 122
Wauters	Maria Elisabeth	begijn		1713	1731	1713	1731	SAST, FBST, register 18, p. 97; SAST, kerkregister 122
Weemons	Elisabeth	begijn			1729	1729	1729	SAST, kerkregister 122
Werson	Eleonora	begijn		1687	1743	1687	1743	SAST, FBST, register 18, p. 116; SAST, kerkregister 122
Werson	Adriana	begijn		1698	1755	1698	1755	SAST, FBST, register 18, p. 79; SAST, kerkregister 123
Werzon	Agnes	begijn			1729	1729	1729	SAST, kerkregister 122
Wiemons	Elisabeth	begijn				1687	1706	SAST, FBST, register 18, p. 116; register 34, 1706;
Wienans	Oda	begijn				1699	1702	SAST, FBST, register 18, p. 79
Wienants	Marie Margriet	begijn		1696	1724	1696	1724	SAST, FBST, register 18, p. 71; SAST, kerkregister 122
Willems	Joanna	begijn	Hasselt	1641		1641	1641	SAST, kerkregister 122
Willems	Cattelijjn	begijn				1629	1635	SAST, FBST, doos 1, f. 167
Wilsens	Maria Helena	portierster	Wuesherck?			1772	1783	SAST, doos 5, map 23; doos 4, lijst 1783; SAST, kerkregister 123
Winnen	Anna	begijn	Sint-Truiden	1621		1621	1621	SAST, kerkregister 122
Wouters	Anna	begijn	Kwaadmechelen	1630		1630	1630	SAST, kerkregister 122
Wouters	Anna	begijn	Sint-Truiden	1647	1659	1647	1659	SAST, FBST, doos 1, f. 236; SAST, kerkregister 122
Wouters	Maria Helena	begijn	Horpmaal	1739		1739	1798	RAH, FS, nr. 185: lijst 1798; SAST, kerkregister 122
X (die blinde)	Elisabeth	begijn			1707	1706	1707	SAST, FBST, register 34, 1706

Bijlage 4   Bouwrekeningen

1. Overeenkomst tussen groot-juffrouw Marie van Flémalle en meester timmerman Lemrecht voor de nieuwe dakkap van de kerk, [1507-1510]

Stadsarchief Sint-Truiden, Burgerlijke Godshuizen, Register 48, Rekeningen Infirmierie, 1501-1562.

Het document is niet gedateerd, maar is gebundeld tussen de algemene rekening van 1507 en die van 1510.

Cont ende kenlyck syn en eygeliken dat te zamen vergadert syn Joff. Marie van Flymale hogemestersse der baghinen hofs van Sintruden ter eender zijden en Lemrecht (...) Timmerman om te verdingen doen te maken die cappe met enen torne op die kerken des selven baghinen hofs soe eest waer dat Joff. Marie ende Lambr. voirs. eens woerden syn dat Lamr. voirs. die cappe met enen torne maken sal vanden chore totter alder kirken of [doorstreept: h] achterster kirken toe of [in de marge: synen lasse gelyck vanden hoichden vanden core van dese kercke voirs.] op allen die manieren van wercke dat die cappe tot weestkerke gemaect is met arger voer dat meer te verbeteren ende altoes te maken tot meestere prise ende Lembrecht voirs sal dat alde werck afliggen des sal men hem drie gesellen dan also lange als dat duren sal op des hoifs cost ende als hy richten sal soe sal men hem iiii gesellen doen also lange als hy dat werck richten sal op des hoefs cost ende [doorstreept: sal] Lembr voirs met synen gesellen sullen den cost hebben also lange als sy aen dat wircke richte sullen ende Lemr voirs dat denthoren maken xvote bem? [bovengeschreven: bru?] met acht canten ende van hoechden na syn behoorde tot mestersprise altyt sonder argelijst des sal Lemr. voirs. hebben vore syn timmeren met synen knapen ende vore die zaghers dien hy sal dat hout doen zagen iij xx rins gulden lopende paijen van Sintruden ende des sal Lemr. syn gelt hebben van weken van xv dagen ende te maenden

also hy dat versuckt om die wircklude daer mede te betalen ende Lemr. voirs. sal noch hebben v mudden corns ende vi amen biers also men daer opt baginen hof bruct ende also voele specie daer sy hon spyse mede coken sullen ende min sal hem doen i camer of huys met drie bedden also lange als dat wirck duren sal.

2. Overeenkomst tussen groot-juffrouw Marie van Flémalle en meester Jan Laureis uit Gobbertingen voor het leveren van steen voor dak- en waterlijsten, [1510]

Stadsarchief Sint-Truiden, Burgerlijke Godshuizen, Register 48, Rekeningen Infirmierie, 1501-1562.

Het document is niet gedateerd, maar is gebundeld tussen de algemene rekening van 1510 en die van 1511.

Item ons Joffr heft verdenct te maken aenden mester tot Gobbertingen lxx voete daecke lijsten ende c ende ii voet lijsten ende water lijsten half ende half ende elcken voet cost enen stuver ende een negemenneken Brabants gelt ende noch viii note met goeden sterten sonder argelijst en mester is Jan Laureis.

3. Herstellingswerken aan de kerk na een heftige hagelslag, 1680

Sint-Truiden, Fonds Begijnhof, Register 34, rekening 1680-1681.

*Uijtgaaf ordinair ende extra ordinair aen de kercke inden Bauwe
Aen Stoffet vander Monden voor acht dage met eenen meesterknecht daeghs ider
12 stuij ende voor 10 stuij nagelen voor t'maecken van een casse*

*geordeonneert ende d'Archiven gestelt in de kercke
10. 2.
voor het beslaghe ende ander reparatie aen de kasse in de kercke aen Jan Sterren 9.
voor een korde aen de lampe ende aen Orbon voor het ophangen samen 3.15.
aen Dries Baerts voor het toomaecken van eenige graven 1.
voor 1400 schalien aen elf guld het durent 15. 8.
aen Carel Martens schaliedecker voor dagbhuren 2. 6.
aen Herman Smets voor het maecken van de gelasevensters in de kercke welcken door den hagelslaghe gebroken waeren 202. 6.
aen Matthijs Stex voor 88 pondt jser het pondt 9 orden volgens scedule 9.18.
aen Jan Sterren voor het jserwerck aen de vensteren van de kerck volgens scedule 30.14.
aen Dries Baerts voor 32 dagen met synen knecht aen de vensteren ende kerckmuieren te repareren 32.
voor twee karren kalck 19.
voor kareelen ende 4 karren zavel 20. 8*

4. Versiering van altaren, 1696

Sint-Truiden, Fonds Begijnhof, Bundel 2 (Processtukken), map 1, rekeningen van hoogmeesteres Anna Vanderborcht, 1692-?, f° 68 v tot 73 r.

*Cedule van den ontfanck ende vijtgeef door de ouersten sgeordineert om die oxael te maecken, ende die orgelen op die selue te [f° 69 r] transporteren in het jaer duysent sess hondert sess ende negentich.
Item van meester Peeter van der Gejjer boven liquidatie van twee kandelaeren ende sijnen arbeijdt bedraeght [f° 69 v] samen een twintich guldens ende het copen van het Cruys wagende hondert twee ende vijftich*

pondt, aen sess stuiver ende een halven, het
goudt ontfangen: 28. 8. 0
[f° 70 v] Item aen Wouter Aerts voor het drajen
der pedestaelen: 4.10. 0
Item aen twee schilderejen: 28. 0. 0
[f° 72 v] Item van d'Eerssгенааenen suster Anna
Noville tot hulpe des grooten [f° 73 r] autae
te doen marmoriseren: 24. 7. 0
Itel van Item van d'Eerssгенааenen suster Agnes
van Daelem tot eene schilderje op den autae
van Sinte Agnes: 100. 0. 0
Item van diversche begijnkens vereert tot hulpe
van eene silvere Lampe te maeken in de choir:
17. 0. 0

5. Betaling door pastoor Cartuyvels aan schilder Lambot van een schilderij voor het hoogaltaar, 1700

Stadsarchief Sint-Truiden, Burgerlijke Gods-
huizen, Register 41, f° 126.

Betaling door pastoor Cartuyvels aan
schilder Lambot van een schilderij voor
het hoogaltaar van de begijnhofkerk van
Sint-Truiden.

*Le soubseigné confese avoir Receux de Monsieur
Piere Cartuijvels pasteur du grand beginage de
S Trond la somme de septante et cenque 75 franc
a bon comte sur la table dhautelle fait ce 4 en
spbre 1700. [get.] Lambot peintre*

*Ego infrascriptus presens fui vigesima secunda
septembris 1700 quando R^{dus} D^{mus} Cognatus meus
in domo D^{celle} Goidtscoven in eius et plurium pre-
sentia solvit suprascripto Lambot adhuc viginti
quinque florenos per manus amite meę Marie
Ulenz Begine, quibus mediantibus dictus Lambot
fasset sibi plenarie a dicto D^{mo} Cognato satis-
factum depictura Imaginis in summo altari
Ecclesię Beginagij Ste Agnetis, in qua depicta sunt
Christus Crucifixus, Diva Virgo, Sⁱ Joannes et
Magdalena, idque iuxta conventionem (pro ut
Lambot fatebatur) inter ipsum et dictum D^{num}
Pastorem initam, in quorum testimonium sub-
scribo hac 22^a septembris 1700 [get.] G. Beckers*

6. Inventaris van de infirmerie, 1725

Stadsarchief Sint-Truiden, Fonds Begijnhof,
doos 1, 2 en 3, Register 41 en 42.

Liste der meubelen der infirmerie ghelaeten den
30 april 1725.

Daer is op den solder der infirmerie ghebleven in
coren twee hondert negen en negenthig vaten
coren -...

Item in terfisser ghebleven van ghelijcken vijfen
seventigh vaten terf - 75 -

In gerst isser ghebleven opden solder hondert drij
en twintigh vaten gerst - 123-

In haver twee en seventigh vaten - 72 -

Liste der beesten

Inde infirmerie sijn 8 werckende peerden van
welcke perden isser 2 merrien

Item 2 veulekens waer van deen is audt twee
iaeren oft wat meer ende dander over een
iaer.

Item 60 hamels, vijf en vertigh ooen, seven en
twintigh erlinghen, negen enderdertigh
lammeren is tesamen hondert seventigh ses

Item neghen melck kojien, ende twee rendts
beesten audt drij iaeren maekt - elf -
beesten.

Item daer sijn oock vijfhien grotte verkens audt
twee iaeren enden eenen bier ende vier
soghen, item noch seven thien verckens audt
een iaer.

Somma seven endertigh verckens

daer sijn nogh ghebleven elf witte bagghen audt
van ontrent den meert 1725, dit is ghebleven
in het huis.

7. Bouw van de pastorijs, 1729

Stadsarchief Sint-Truiden, Fonds Begijnhof,
Rekeningen van de infirmerie, doos 6, map 23.

Rekening van het nieffpastorije huijs ontfanck

Ontfangen van Jouffrau Francisca Reijnarts
jouffrauw des hoff vijff hondert guld deco
500-0-0

Van het audt pastorije huijs verkoch voor 192

Noch van aude timmeragie volgens annotatie
23-16-0

Noch ontfangen door Jouffrau Francisca Reynarts
voor een present tot hulp van den beaauw des
huijs voors. 200-0-0

915-16-0

Exposita aen het nieffpastorije huijs

Aen Giel Collart steenmetser volgens staet 433-
2-0

Aen Hendrick Helas steenmetser volgens quit-
tantie 50-7-0

Aen Joseph Bockoe steenmetser volgens quittance
41-12-2

Aen Gelaude Vande Bosch timmerman voor den
geheelen timmer op te rechten aen het voors
huijs volgens het beschreven accordt ende
quitt.ie 168-0-0

Noch voor negen en twintigh daghuren volgens
quitt.ie 14-10-0
707-11-2

Aen Collas Courtoye steenhauwer te weten voor
die blauw steen vinsters deuren met den
toure aen die arde quitt.ie 324-0-0

Aen Jouffrau Gigot tot Hoijs voor 27 duysent
grote schalien volgens quitt.ie 283-10-0

Eodem voor pasavant 5-0

Aen Thomas Ledein potbacker voor 59 vorst
steen aen dertien ordt het stuck facit
10-0-0

Aen die sagers betaelt volgens annotatie 35-6-0

Aen Nijs Herckens schalien decker volgens sijnen
overgeleverden staet 141-10-0

Aen den placker voor die separatie in die keukken
te vitsen ende te placken 2-0-0

Aen Hubert Du Neuffmoulein voor die schaele
nagels ende andere nagels om het berdt op te
sleaven volgens sijnen staet 89-6-0

Aen Willem Robijns voor 505 pont ende 3 vierdel
ponte loot ad 17 ord het pont ende eenige
nagels volgens sijnen staet 109-15-0

Aen Cornelis Iansens bleckslaeger voor ses loote
bollen te maecken volgens quitt.ie 5-0-0

Aen Willem Gysens smit voor alle sijn geleverd
eijserwerck volgens sijnen staet 158-16-2

(...)

Aen Jouffrau Dewerts tot Luijck voor 528 pont
eijser tot die sponnen een back tot het four-
neau ende een eijser plaet betaelt volgens
quitt.ie 59-18-0

Aen mijn verteringe naer Hoijs ende steenkuijl
3-14-0

Naer Hoijs te samen met schrijnewercker geweest
3-7-0

Aen die nieffport voor weegel volgens accort
voor passagie van alle vrachten betaelt
2-0-0

Aen onse wercklieden voor die fondamenten
helpen te graven, alle die careelen te vaeren
ende te laeden, kalck te haelen, den colder
uijt te schieten, ende eenige gekochde groe-
manden volgens annotatie bouck te samen
betaelt 36-14-2

Tot Moehay anno 1727 voor den sestigsten
penninck van 3 wagens ende 7 kayren betaelt
blauw steen tot deuren ende vensters 1-7-0

Aen gekochden savel volgens annotatie bouck
14-15-0

Aen gekochden lijn 0-5-0
280 170

Voor 75 pont haer volgens staet 5-12-2
 Noch voor 87 ende een halff pont roet haer
 volgens quitt.toe 7-12-2

Aen Collas Courtoije voor 4 wagens ende 6
 kaeren kalck volgens quittance 48-0-0
 Tot Hoijs bij Sr. De Ville gehaelt 870 voet
 soe berdt als cartier haut volgens quittance
 87-0-0

Bij meester Mathijs veracordeert voor het fatsoen
 van ider deur aen vijffguld het stuck belopen
 die acht deuren volgens quitt.tie 40-0-0

Voor die groete porte tegens die straet volgens
 accort ende quittance 9-0-0

Voor 16 vinsters het stuck ad 1 gld 15 stuy
 volgens accort, belopen die 16 volgens quitt.
 ie 28

Voor die groete blauw steene porte tegens die
 straet, die blauw steene kelder trappen ende
 die blauw sije steenen der brugge ende eenen
 water steen te samen betaelt 186-0-0

341-5-0
 280-17-0
 1000-12-2
 707-11-2
 Soa Total 2330-6

Den uijtgeve aen den bauw van het nieuw
 pastorijhuijs bedraecht soo voorss is ter soe
 van 2330 gld -6

ende den ontfanck als voor 915-16.

Blijkt meer te sijn uijtgegeven als ontf aen
 den bauw voorss tot datum deses 18 mej
 1729 die somme van 1414 gld 10

8. Vernieuwing van de dakbedekking van de kerk, 1741-1745

Stadsarchief Sint-Truiden, Fonds Begijnhof,
 doos 8, rekening van de Gulde, map 3,
 rekening 1742-1743, p. 22-23 en rekening
 1744-1745, p. 22-23.

Exposita aen het nieffschalien dack op die kercke
 in anno 1741

aen 21 duysent schalien ad 9 guld het duysent
 facit volgens quittie 189. 0. 0
 voor de vracht ad 2 gulden het duysent
 42. 0. 0

aen Poulus le Core voor 2380 schalien met die
 vracht volgens quittie 26.16. 0
 aen gekochde nagels volgens vier quittiens
 156.11. 0

aen Willem Robeyns voor loot volgens staet
 20. 4. 0

aen die haecken op die kerk volgens staet
 28. 0. 0

aen het schalie berdt op te slaen volgens staet
 50. 0. 0

aen het dack te leggen volgens staet 171. 0. 0
 voor het dack te repareren op den affganck
 16.14. 0

voor eenen witte boom doen te cappen 0.10. 0
 aen den saeghloon van 2392 voet berdt
 23.17. 2

tot Luyck verbeet om die schalien te betaalen
 4.10. 0

aen eenige briven van Luyck 0. 6. 0
 aen gekocht loot volgens quittie 4. 4. 0
 733.12. 2

Exposita aen het nieffschalien dack op die kercke
 in anno 1742

aen 45 duysent schalien volgens quittie ad 9 guld
 tien stuy het duysent facit 427.10. 0
 aen gekochde nagels volgens quittance
 188. 0. 0

aen Bartholo Conincx voor het dack te leggen
 141. 0. 0

aen Arnold Le Rude voor vracht van 17655 schal
 34. 4. 0

aen Charel Le Core voor vracht van 20776
 schalien 38.17. 2

aen Paulus Le Core voor vracht van 6569
 schalien 13.10. 0

aen Lamb van Horen voor het berdt op te staen
 35. 0. 0

tot Luyck met onsen heer pastoer verteert
 8. 6. 2

noch tot Luyck die leste schalie betaelt verteert
 2.16. 2

aen Mattys Mattys voor boomen te cappen
 3.10. 0

voor 2480 voet witte boomen berdt 124. 0. 0
 voor 1050 noch 1936 voet witte boome berdt
 142. 0. 0

voor saeghloon van 2240 voet wit berdt
 22.12. 2

voor 30 vorst steen aen 3 stuy het stuck 4.10. 0
 aen haecken en nagels volgens staet 17. 0. 0

aen gekocht loot volgens quittie 43. 4. 0
 aen Conincx voor den coer te witten 25. 0. 0

aen Conincx voor den thoren te repareren
 37. 0. 0

1308. 1. 0

Exposita aen het nieffschalien dack op die kercke
 begonst den 1 iuly 1744

voor 2 grau manden 0. 9. 0

aen Joseph Ignace Falke voor nagels volgens staet
 107. 5. 0

aen Lambert van Horen timmerman voor het
 berdt op die kercke te slaen volgens staet
 29. 0. 0

aen Bartholomeus Conincx schaliendecker
 voor het nieff dack op die kercke te maeken
 volgens staet 92. 0. 0

aen Bartho Conincx voor die affgangen te
 repareren 26. 0. 0

aen het port van 4 manden nagels van die catsye
 1. 0. 0

voor 1264 voeten witte boomen berdt
 63. 0. 0

aen gekocht loot volgens quittie 20. 0. 0

aen dry brieven 0. 0. 0

aen verteringe van onse twee wagens 8.11. 0
 347.11. 0

Exposita aen het nieff schalien dack op die
 kercke begonst den 17 febyr 1745

naer Luyck met die post cuse vertroecken om die
 schalien aff te haelen in toto geexponeert
 9. 5. 0

aen jouff Deprée voor die vracht van vijftigh
 duysent schalien met den soixsantiem solui
 182. 5. 0

aen sr Bernard voor vijftigh duysent schalien
 219. 3. 0

aen dry pasavangen en conboir ad 3 stuy het
 duysent 7.16. 0

aen die sackdragers voor 7 wagens en 3 karen
 14.10. 0

eodem tot Luyck verteert 2. 0. 0

aen verteringe en barieren van onse twee wagens
 synde twee reysen naer Luyck geweest
 13. 8. 1

voor dry manden nagels op ons begynhof te
 brengen 0. 7. 0

aen Joseph I. Falke voor nagels volgens state
 90. 0. 0

voor elf hondert voet berdt te sagen ende die
 boomen te beslaen te samen solui 15. 0. 0

aen Willem Goyens gekocht 347 voet wit berdt
 17. 6. 0

by die Bogarden gekocht 1333 voeten wit berdt
 66.13. 0

voor 54 vorst steen op die kercke 8. 0. 0

voor het berdt op die kercke te slaen volgens staet
 20.10. 0

aen Bartho Conincx voor het groet dack op die
 kercke te leggen solui 97.15. 0

aen Conincx voor die affgangen te repareren
 16.15. 0

aen J. Gouffens smit voor haecken volgens staet
 23.15. 0

aen gekocht loot volgens staet 14.12. 0
 819. 0. 1

9. Bouw van de begijnhofmuur, 1750

Stadsarchief Sint-Truiden, Fonds Begijnhof, Rekeningen van de infirmerie, 1750, doos 7, map 3, p. 29 r.

Uijtgeeff aen den niven muer op den bamp over die beecke in anno 1750

Uijtgegeven aen den muer soe aen die wercklieden kalck savel ende alles volgens annotatie uti fol 7 – 337-4-1

Uijtgegeven aen den muer alles volgens annotatie uti fol 9 – 768-4-0

Aen het vormen van den eersten careel hoven volgens annotatie uti fol 12 – 177-4-2

Constat

Aen Matthias Marnet voor 8 wagens en 4 caren colen gabellen enz. – 135-0-2

Aen het indragen van den eersten careel hoven volgens annotatie fol. 13 – 76-12-2

Aen het vormen van den tweeden careel hoven volgens annotatie uti fol 13-101-5-3

Aen Mathias Marnet voor 6 wagens en 5 caren colen gabellen enz. fol 13-139-4-0

Aen het indragen van den tweeden careel hoven volgens annotatie fol 13-52-12-1

Aen Sr. Courtoye voor 9 caren kalck -36-0-0

Aen Ian Meugens voor 35 caren savel tot die twee careel hovens fol 13-26-5-0

Uitgegeven volgens annotatie uti fol 14 -20-16-1

Dezen uijtgeeff beloept ad 1870-9-0 waer uyt sullen dienen voor uijtgeeff aen die infirmerie die somme van 1250-0-0, die resterende ses hondert twintigh guld negen stuys sullen dienen voor uijtgeeff aen die gulde Ste Agneten

10. Bouw van de infirmerie, 1753

Stadsarchief Sint-Truiden, Archief van het begijnhof. Rekeningen van de infirmerie, doos 7, map 4 uit 1753.

Uijtgeeff in geldt aen den eersten careel hoven voor die infirmerij 3 may 1753

Constat

Aen het vormen van den eersten careel hoven volgens annotatie 92-0-0-

Aen Carel Wauters voor 21 caren savel 20-0-0-

Aen Tossein Chantrein voor 8 caren colen vrachten tollens en gabelle 122-0-0

Aen het indragen van den careel hoven 60-16-5

Uijtgeeff aen den tweeden careel hoven voor die infirmerie den 16 juny 1753

Constat

Aen het vormen van den tweeden careel hoven volgens annotatie 86-14-0

Aen 7 caren colen vracht tolle en barieren 110-5-0

Aen het indragen van den careel hoven 37-6-2

Uijtgeeff in geldt aen den niven beau der infirmerie

Docuit: aen gekoght loot volgens quittantiens 64-14-0

Petres?

Docuit: aen den slotmaecker volgens staeten 71-0-0

Docuit: aen geleverde vorststeen volgens quitt.ie 16-10-0

Docuit: aen Ian Du Bois schrijnewercker ad comp 116-0-0

Constat: aen die sagers volgens annotatie 69-0-0

Docuit: aen den gelaesemaecker volgens quitt.ie 99-0-0

Docuit: aen gekoght haer volgens quitt.ie 10-10-0

965-16-1

Docuit: aen gekoghde nagels volgens quittance 112-0-0

Constat: aen twee copere knoppen 3-5-0

Docuit: aen den schaliendecker volgens quitt.ie 133-0-0-

Constat: voor 3 schalie herden te maecken 11-0-0

Docuit: aen den smit volgens staet 250-0-0-

Docuit: aen gekoghde schalien volgens quitt. met die vracht 315-0-0

Docuit: voor een eijlere plaat in den sael volgens quitt.tie 8-0-0

Constat en docuit: aen die timmerlieden, steenmetzers geleverde blau steen kalck en daghuren volgens annotatie en quittantiens 1362-13-2

Constat: voor gedaende vrachten volgens annotatie 359-18-0

Docuit: aen Claes Mathijs voor extraordinarise daghuren volgens staet 163-12-0 2718-8-2

Constat: aen het vormen van den careel hoven volgens annotatie 117-10-0

Constat: aen Tossein Chantrein voor 10 caren colen vrachten tollens en gabellen 162-10-0

Constat:

aen het indragen van den careel hoven 50-10-0
aen cleyne extra ordinaria 4-5-2

aen gedaene vrachten volgens annotatie 126-18-0

aen die sagers volgens annotatie 235-16-3

Docuit: aen gekoghde schalien volgens quittantiens 561-0-0

Constat: aen 2 douseyne grau manden 6-7-0

Docuit: aen den smit volgens staet 150-0-0

Docuit: aen die timmerlieden volgens quittantiens 484-17-0

Docuit: aen gekoghde boomen volgens quittantiens 517-0-3

Docuit: aen den schrijnewercker 61-0-0

Docuit: aen den slotmaecker volgens quitt.iens 15-10-0

Constat

Aen eenige porseleijne steenen 13-15-0

Voor eenen boem t cappen 1-10-0

Aen gekoghde nagens volgens annotatie 140-17-0

Docuit: voor een eijlere plaet volgens quitt.ie 17-15-1

Docuit: aen gekoght haer volgens annota.en quitt.ie 16-18-0

Docuit: voor 326 pavee stien tot den sael volgens quitt.ie 127-15-0

Docuit: aen die vracht voor drij kaeren volgens quitt.ie 27-0-0-

2832-15-1

Docuit: aen den steenmetser volgens annotatie 335-0-0

Docuit: aen, den gelaesemaecker volgens staet 81-0-0

Constat: aen gekoghden savel volgens annotatie 61-0-0

Docuit: aen gekoght berdt volgens quitt.ie 133-11-2

Docuit: aen gekoght loot volgens quittantiens 274-7-2

Docuit: aen die gekoghde blau steenen volgens quitt.iens 341-0-0

Docuit: voor het schalien dack te leggen volgens quitt.ie 176-0-0

Constat: aen Coninx voor eenen schalien hert te maecken 3-10-0

Constat: aen diverse pasavangen solvi 5-13-2

Docuit: voor een sonet der domestiecken 11-0-0

Docuit: aen die vorst steen solvi volgens quitt.ie 18-0-0

Docuit: aen olie en verff volgens quitt.ie 11-2-0

Docuit: aen gekoghden kalck en steen volgens quitt.ie 94-0-0

Constat: voor het duijfhuys te maecken solvi 16-2-2

Docuit: aen den coperslaeger volgens staet
27-0-0

Constat: aen Conincx voor den schalien herdt
in den sael 4-0-0
1592-7-0

Den geheelen uijtgeef in geldt bedraeght
Fol 24 229-15-2
Fol 25 919-19-1
Fol 26 705-13-1
Fol 27 262-2-2
Fol 28 406-4-0
Fol 29 965-16-1
Fol 30 2718-8-2
Fol 31 2832-15-1
Fol 32 1592-7-0
Volgens slot der voorgaende rekeninge vinde
goet 1208-0-3
Somma 11841-1-1

11. Bouw van de infirmerie, 1756

Stadsarchief Sint-Truiden, Archief van het
begijnhof. Rekeningen van de infirmerie, doos
7 map 7 uit 1756

Uijtgeef in geldt aen den niven bau der infir-
merij

Constat en docuit
Aen die sagers volgens annotatie 54-14-0
Aen den steen metser volgens quittance 80-0-0
Voor het huys der infirmerije te besetten 32-0-0
Aen Nicolas Mattijs volgens staet 201-0-0
Aen gekoght haer volgens quittance 2-19-2
Aen twee eijcke boomen volgens quittance 55-
18-2
Aen Ian Du Bois volgens quittance 50-0-0
Aen Conincx schalien decker volgens quittance
1-10-0
478-2-0

12. Rekening van de kerkfabriek van Wezeren van de bouw van de oude schuur van het begijnhof van Sint-Truiden, 1764

Algemeen Rijksarchief Leuven, Kerkelijk
Archief van Vlaams Brabant, Wezeren 23987,
p. 272-274 / f. 722.

In de rekening van 1764, die afgesloten
werd met een saldo van 218 gl. 15 st., noteerde
pastoor G. Van Loubbeeck:

welcke somme ick pastoor ben haudende op
rekenighe van het timmeren van de thinde
schure, welck tot last is van de fabrycke, gelijk
het blijktt uyt de aude registers der rekeninghen,
gelijk van gelijcken ock het kerken huys, in
het welck den heer pastoor logert, welck schure
ende huys ende stellagiens als ick pastoor
ben ingekomen hebbe geheelijck buyten staet
gevonden, gelijk het kenbaer is aen de geheel
gemeeynten, gelijk ick ock het selve huys, schure
etc. in mijn inkomste in dese pastorije in het
jaer 1749 in de maent julii hebbe doen justi-
tielijck door Gilis Smets, timmerman tot
Montenaecken visiteren, denwelcken aen de heere
schepenen onder eedt verclaerden alles buyten
staet te sijn, het gene sij wel met de timmerman
bemerckden, soo nochtans dat ick naer conti-
nuele reparaties aen de schure ende huys (het
meestendeel uyt mijne burse gelijk het claer blijk
uyt de rekeninghen van mijnen tijdt) genoetsaek
ben geweest van eene andere schure doen te
timmeren, aengesien dat de aude schure drijgde
te vallen, gelijk het seer wel bekend is aen de
geheel gemeeynten, gelijk ick ock selve kan doen
blijcken door de geenens diese gekoght hebben
ende de timmerlieden diese hebben afggenomen,
gelijk het ock blijktt uyt den verkoopt, want sij is
verkoght voor 52 gl.

Nu volghet een staet van de voorsijde schure ende
andere reparatiens aen het voorscreven huys, te
weeten een washuys, spinde, waeter steen, twee
plaetsen boven het washuys :

– in den eersten hebbe gekoght de aude schure van het begijnhof tot Sintruyden	180 10
– voor het hertimmeren	52 10
– gehadt tot Janshooven 1000 carreenen	40
– aen de metsers	38 17
– voor de karren kalck	9
– voor de vrachten derselven	12
– voor latten en vitshaudt	19
– voor nagels	4
– voor de vracht van dit haudt	10
– van het verteer van de kerwijwagels als sij de aude schure hebben gehaelt tot Sintruyden ende pordtgeldt	12
– voor eyser banden, latten aen den vast, reckhautens opgaende steylens ende sme-	
nagels, beloopende 80 pandt	14
– 30 pondt latnagels	6
– aen daghuren van decken voor meester ende knechten	15
– voor het placken derselve	20 12 2
– voor sagen van keepers ende voor het berdt van de groote schur porte	20 10

– voor het maecken der selve porte	4
– voor nagels	2
– voor het viersen van de twee gevels	7
Ergo dese somme van de schure beloopt	467

De andere ontkosten te weeten van verteer,
bier, etc. de pastoor aen de fabrycke ex gratie
ben quyttscheldende

Hier volghet nu den staet van andere reparatiens
die ick pastoor be gedaen uyt noetsaeklijckijt
aen het huys, te weeten aen het huys, spinde,
waetersteen etc.

– eycken boomen gekoght tot Weyer door Arnol Goffin	21 1
– voor drij wagels om de selve te haelen	21
– aen Jan Baque, timmerman, met sijnen loon	54
– voor 1000 vooten withaudt berdt tot Rum-	
men gekoght aen 9 schillingen honderdt	45
– voor de vrachte	6
– noch voor 443 vooten tot Walshoutem aen Dionijs Goyens, noch aen 9 schillingen hondert	19 15
– voor 50 pondt eyser voor sponnen voor het eyser ende smeen	8 15

Deesen geheelen uytgeeft aen de reparatiens
van het huys beloopt 176 0

13. Overeenkomst tussen grootmeesteres Agnes de Hubens en meester metselaar Jean François Uidal voor het witten van de kerk, 1784

Stadsarchief Sint-Truiden, Fonds Begijnhof,
doos 7, facturen.

Offerte van Jean-François Uidal, 18 maart 1784:
Rekeninge van het (...) Jean François Uidal
meester metser is compererende over het
witten der kercke, reparaties de selve ett^e.
1784 18 meert.

voor het witten der kercke involgens accord
60.

involgens staet , voor het leggen van de pavaie
steenens, op de choor en omtrent de communie
bank 18. 8

Item voor het leggen van de pavaye steenen in
de seyde beucken, en plaesteren der selve
involgens staet 13.10
91.18

item door hem betaelt aen den Heer stadshouder
Bechers voor geleverd hayr, involgens staet
ende quittantie

2.12

94.10

Overeenkomst voor notaris Laurent Hubar,
18 maart 1784:

Le sousigné confesse d'avoir convenus avec la demoiselle Marie Therese [sic] Hubens premier maitresse et superieure du Beguinage de Ste Agnes les St Trond, que parmy la somme de soixante florins, qu'elle sera obligé d/ me payer aussitot que l'ouvrage icy specifié sera achevé, dont je promet d'avoir fini avant le premier jour du mois d'avril prochain a poene d'etre frustrée de mes journées et de ceux de mes ouvriers. Premièrement, de blanchier l'église du dit Beguinage depuis le haut jusqu'en bas et de le passer pour le moins trois fois, et si en cas, dans quelques endroits il ne seroit assez blanc de le passer quatre ou plus de fois en cas nécessaire. Secondement, que je sera aussi obligé de plâtrer et restaurer les platrages des murailles pla-fond, ou autre, ainsi que le tout soit en etat, sans contradiction. Trois, à condition que la susditte demoiselle premiere maitresse me livre de la chaux, poils, briques ou autres matériaux à ce nécessaire, et qu'en outre les soixante florins ici

dessus spécifiée, elle soit obligé de me livrer tant pour moy, que pour mes dits ouvriers deux pot de la bonne bierre par jours, et rien de plus. [v°]

En foy de quoy j'ay signé la présente au Beguinage susdit dans la maison de la susnommée demoiselle premier maitresse ce 18 mars 1784

[get.] Jean Francois Uidal [get.] Moy present Laur[ent] Hubar notaire

Recue de mademoiselle M[arie] T[herese] Hubens premiere maistresse et superieure du Beguinage soixante florins et pour satisfaire au contenus de l'accord ici dessus specifié, ce 10 avril 1784

[get.] Jean François Uidal

14. Toewijzing van het Godshuis van de Drievuldigheid aan de gezusters Fosset, 1791

Stadsarchief Sint-Truiden, Archief begijnhof
Sint-Truiden, doos 4, map varia 'Akkoord van
de raad uit 1791'

*Desen 3 januarii 1791 jouff: opperste meestersse,
den eerw. Heer pastoor, jouff. A.M. Bollis, M.C.
Vanderstraeten, M.A. Putzeijs Raedsjouffrouwen
in den raedt vergadert sijnde considereerende dat*

*het gebedt des godtshuijs door de cranckheijt der
meestersse, en de beroovinge der novitiens niet en
can gequeten worden, soo hebben wij goet
gevonden van ten desen aen te stellen de jouff.
Fosset begijnkens gesusters beloovende het geseijt
gebedt volgens gewoonte devotelijck te volbrengen,
ende sijn geconvenieert in deser vuegen, te weten
dat geseijde jouff. Fosset gesusters daer voor sullen
genieten s'jaerlyx ieder van hun beijde ses
patacons te samen twelff pattacons oft acht en
veertigh guldens eerstwerffte vallen st. magdalena
1791 aenstaende, vermits 't jaer alsdan sal
verschijnen, dat sij dit gebedt gequeten heeft; en
ist 'sacken binnen den termeijn van t' jaer eene
novitie in t' godshuijs sal wesen, soo dat t'gebedt
door die novitie gequeten worden, en in sulken
geval sullen de jouff. Fosset genieten naer rate des
tijts. Welke acht en veertigh guldens sullen getelt
worden uyt den register der gulde tot ontlastinge
des godtshuijs. 't Welck de jouff Fosset heeft
geaccepteert en de beloofd daer mede content te
sijn, en niet voorders ten dien opsicht te connen
vraegen.*

*Actum ut supra. M.M. Simons pastor beggy.
Stae Agnetis.*

[get.] M.A. Ouwerx opperste meesters,
[get.] Anna M. Bollis, [get.] M.C. Vander
Straeten, [get.] A.M. Putzeijs, [get.] C.M. Fosé

Bijlage 5 Verkoop van het onroerend erfgoed van het begijnhof, 1799

Op 8 Ventôse van het jaar VII (26 februari 1799) werden de gronden en zestig woningen, waarvan dertig nog bewoond waren door begijnen, door Michel Laurent Selys uit Luik en door Hubert François Hermans uit Maastricht verworven.

Maastricht, Regionaal Historisch Centrum voor Limburg, Frans Archief, Arrondissement Maastricht, Departement Nedermaas, inv. 1283, *procès verbal d'adjudication*; cfr. Sint-Truidense kloosters, 1963, p. 63, nrs. 76 en 77; De Dijn 1974, 22, nr 22; Straven 1876, 40-52.

Procès-verbal d'Adjudication n° 78 ou 3me N) de la vente de 125.000.000.
Le 3 nivose An 7 Republique;

Canton & Commune de St-Trond.
Article 6.

Tous les batimens formant le ci devant Grand Beguinage de cette commune; consistant en une église et soixante maisons, la plupart occupées par les membres dudit établissement. Toutes ces maisons sont contigues et sont à peu près de pareille construction, ayant chacune un petit jardin. Dans l'intérieur des murs environnant cet établissement est un beau corps de ferme, consistant en une demeure pour le fermier et deux autres maisons, étables, écuries et granges, une basse cour et un jardin potager servant à l'exploitation de trente bonniers quatre vergers, y compris trois bonniers de prairie situé dans l'intérieur dudit beguinage, ci-devant exploités par les membres du ci-devant établissement divisés comme suit, savoir:

*1° Une petite maison construite en briques et couverte thuyles; ayant servie pour la portière contenant une petite cuisine, une chambre à feu et une petite chambre surmontée d'un grenier ayant aussi une petite cave;
La ferme appelée l'infirmerie, deux etables surmontées d'un pigeonier, une écurie servant de magasin à bois et puis encore deux écuries,*

cinq etables à cochons, une etable aux vaches, une belle grange & une etable aux vaches. Le corps de ferme consistant en un vestibule, une cuisine (une verge) derriere laquelle il y a encore une pareille deux petites despenses, une petite chambre, une petite despenses, une laiterie, deux chambrettes, une chambre à feu au rez de chaussée, une chambre à feu et deux petites chambres à coucher et deux autres chambres au premier etage, le tout surmonté d'un grenier divise en pigeonier colombier et en trois autres places. Le tout batie en briques et couvert en thuyles et ardoises ayant aussi une cave.

La basse cour qui contient un puit et un jardin potager de la ferme d'environ deux grandes vergers et demi, le quartier ou la maison du ci-devant receveur consistant en une cuisine et petite dispense vis-à-vis laquelle se trouve une autre et une chambre à feu, au rez de chaussée trois pieces au premier etage surmontées d'un grenier couvert d'un toit en thuyles au dessous est une cave, le tout est batie en briques. A coté dudit quartier est une boulangerie un grenier et à coté d'elles un puit, entre deux est un passage qui va au jardin potager derriere lad(ite) maison du receveur contenant environs une grande verge, dans lequel deux petites places à charbon et une chapelle surmontées d'un mauvais grenier.

2° Item une maison batie en briques et argile et couvert en partie ayant trois places surmontée d'un grenier suivi d'un jardin d'environ une demie verger occupée par la citoyenne Schevenels muni 'une petite cave.

3° Item une chaumiere contenant trois places surmontées d'un grenier suivie d'un jardin d'environ une demi verger occupé par le citoyen Van der Steegen.

4° Item une id. ayant une cave suivie d'un jardin et non occupé. Un jardin contenant environ ½ verge située entre cette maison et la suivante.

5° Une maison batie en briques contenant quatre places au rez de chaussée trois pièces au premier etage surmontées d'un grenier couvert d'un toit en thuyles et ardoises, munie d'une cave et suivie d'un jardin d'environ une grande verge, elle est non occupée.

6° Item une id. contenant quatre places, surmontées d'un grenier, couvert d'un toit en paille, au dessous est une petite cave la tout suivie d'un jardin d'environ une demi verge et occupé par la citoyenne Bleekers.

7° Item une id. bati en bois et argile couvert en paille contenant trois places surmontée d'un grenier, couvert en paille et un jardin potager d'une demi verge occupée par la citoyenne Fossé.

8° Item une id. construit en briques contenant trois places a rez de chaussée & trois pièces au premier etage de ladite maison surmontées d'un grenier couvert d'un toit en paille, et au dessous une petite cave, le tout suivi d'un jardin d'une demi verge occupé par le citoyen Simons.

9° Item une petite maison batie en bois et argile couvert de paille, contenant trois places surmontées d'un grenier ayant une petite cave et un jardin occupée par la citoyenne Swennen.

10° Item une id. construite en briques et couvert de paille, composée de trois places surmontée d'un grenier ayant une cave et jardin et non occupée.

11° Item une chaumière inhabitable avec un petit jardin

12° Item une id.

13° Item une maison construite en briques couvert en ardoise contenant un vestibule et six places a rez de chaussée, et quatre pièces au premier étage surmontée d'un grenier ayant une belle cave et un jardin d'un demie verge, occupée par la citoyenne Putzeys et autres.

- 14° Item une id. couvert en paille, conenant un vestibule et quatre places à rez de chaussée, et trois pièces au premier etage surmontées d'un grenier, ayant une cave et jardin occupée par la citoyenne Cartuyvels la jeune.
- 15° Item une id. composée de quatre places au rez-de-chaussée, deux pièces au premier etage surmontées d'un grenier, ayant une cave et un jardin d'environ une grande verge demie dans lequel est une étable à mètre du bois, le tout occupé par la citoyenne Cartuyvels.
- 16° Item une id. contenant trois places surmontées d'un grenier, ayant une petite cave, et un jardin potager non occupée, entre cette maison et la suivante est un jardin d'environ une grande verge.
- 17° Item une chaumière inhabitable et un jardin d'une demi verge entre laquelle et la maison suivante est un autre d'environ .gr. verge.
- 18° Item une maison en bois et argile composée de trois places surmontées d'un grenier couvert d'un toit en paille ayant une cave et un jardin d'environ une grande verge occupée par la citoyenne Vanitsem.
- 19° Item une id. composée de trois pièces surmontées d'un grenier ayant une petite cave, un jardin d'une demi verge, occupée par la citoyenne Robeyns.
- 20° Item une chaumière content trois places surmontées d'un grenier ayant une petite cave et un jardin occupée par la citoyenne Cartuyvels ainée.
- 21° Item une maison construite en briques couvert d'ardoise, servant de demeure aux novices consistant en un vestibule, une cuisine, une chambre, une dispense et une place à blanchir au rez de chaussée. Treize places au premier etage surmontées d'un grenier ayant une petite cave, un jardin d'environ une grande verge, entouré de murailles, dans la basse cour une maison fort caduque de trois pièces servant d'étable.
- 22° Item une petite maison en bois et argile couvert en paille composée de trois places au rez de chaussée surmontées d'un grenier ayant une cave et un jardin d'une demi verge occupée par citoyenne Oris.
- 23° Item une id. de même grandeur et dimension avec jardin occupée par la citoyenne Nombregé.
- 24° Item une chaumière inhabitable avec très petit jardin.
- 25° Item une maison en briques couvert en paille, composée de trois places à rez de chaussée, deux pièces au premier etage surmontées d'un grenier, ayant une cave, une étable servant de magasin à bois occupée par la citoyenne Van Grieken.
- 26° Item une id. content trois places et un puit au rez de chaussée, cinq pièces au premier etage surmontées d'un grenier ayant une cave et jardin dans lequel une arrière cuisine le tout occupé par le citoyen Putzeys.
- 27° Item une id. couverte en ardoise contenant deux places surmontées d'un grenier, elle contient une cave, un jardin dans lequel existe une petite arrière cuisine. Lad(it)e maison occupée par la citoyenne Jacquemin.
- 28° jusqu'à 31° Quatre maisons inhabitables fort caduque ayant chaque un petit jardin. Parcelle n°31 se trouve une houblonnière contenant environ une grande verge et demie entourée de murailles.
- 32° Item une petite maison en briques couvert en ardoise composée de trois places surmontées d'un grenier, ayant une cave et un jardin d'une demi verge dans lequel est une petite étable. Ladite maison est occupée par la citoyenne Saenen.
- 33° Item une maison construite en briques et argile couverte en paille consistant en un vestibule et cinq places au rez de chaussée & cinq pièces au premier etage surmontées d'un grenier ayant une cave et un jardin d'une grande verge dans lequel une petite arrière cuisine, et un petit réservoir au bois. Ladite maison est occupée par la citoyenne Hardiques la jeune.
- 34° Item une id. composée de trois pièces surmontées d'un grenier ayant une cave et un jardin d'une demi verge non occupée.
- 35° Item une chaumière inhabitable et un petit jardin.
- 36° Item une maison en briques content deux places surmontées d'un grenier couvert d'un toit en paille, une cave et un jardin d'une grande verge dans lequel une étable à mettre du bois. La maison est occupée par la citoyenne Boonen.
- 37° Item une id. consistant en autant de places que la précédente ayant une cave et jardin dans lequel une étable. Le tout occupé par la citoyenne Van Langenakes.
- 38° Item une id; en bois et argile contenant trois places surmontée d'un grenier, ayant une cave et un jardin occupée par la citoyenne Dubois.
- 39° Item une id. bati en briques et argile couvert de paille composée de deux places surmontées d'un grenier, une cave et un jardin le tout occupée par la citoyenne Putzeys.
- 40° Item une id. couverte en thuyles contenant trois places a rez de chaussée, trois pièces au premier etage surmontées d'un grenier une cave et un jardin dans lequel une étable le tout occupée par la citoyenne Ouwerx.
- 41° Item une chaumière inhabitable avec petit jardin.
- 42° Item une id. et jardin.
- 43° Item une maison en bois et argile couverte en paille contenant trois places surmontée d'un grenier une cave et jardin, occupée par les citoyennes Wouters et Buron.
- 44° Item une chaumière inhabitable et un jardin.
- 45° Item une maison partie en briques partie en argile content une place surmontée d'un grenier une cave et un jardin d'environ une demi verger occupée par la veuve Oden-dael.
- 46° Item une id. dont un quart bati en briques content deux places une cave et jardin non occupée.
- 47° et 48° Item deux chaumières inhabitables ayant chaque un jardin.
- 49° Item une maison en bois et argile couvert en paille contenant trois places au rez de chaussée surmontées d'un grenier une cave un jardin dans lequel se trouve un puit non occupée.
- 50° Item une maison en briques, contenant trois places au rez de chaussée deux pièces au premier etage surmontées d'un grenier une cave et un jardin d'environ une demi verge occupée par la citoyenne Truynen.
- 51° Item une id. en briques et en argile, composée de trois places surmontées d'un grenier, une cave et un jardin d'environ quinze petites vergers occupée par le citoyen Oden-dael.
- 52° Item une id. dite la maison des pauvres couvert en thuyles, contenant trois pièces au rez de chaussée trois pièces au premier etage surmontée d'un grenier une cave et un jardin d'environ 15 petite vergers occupée par la citoyenne Faliessé.
- 53° Item une maison vis-à-vis la précédente sans jardin inhabitable.
- 54° Item une id. en briques couvert en thuyles contenant un vestibule et quatre places a rez de chaussée, quatre pièces au premier etage, surmontées d'un grenier. Une cave et un jardin d'environ ½ verge, occupée par la citoyenne Cartuivels ainée.
- 55° Item une id. de même grandeur occupée par la citoyenne Van der Straeten.
- 56° Item une id. occupée par la citoyenne Ouwerx.

- 57° *Item une id. occupée par la citoyenne Simons.*
- 58° *Item une id. couverte en paille, contenant quatre places à rez de chaussée, quatre au premier étage surmontées d'un grenier une cave et un jardin d'un grande verge dans lequel une etable. Ladite maison occupée par la citoyenne Hardiques aînée.*
- 59° *Un id. en bois et argile couvert en paille content trois places et un grenier, une cave, et un jardin non occupée.*
- 60° *Item une id. consistant en quatre places à rez de chaussée, trois pièces et un petit grenier au premier étage surmontée d'un grenier, une cave et un jardin d'une grande verge. Occupée par le citoyen Van de Brande.*
- 61° *Item une id. de même grandeur occupée par le citoyen Vincent Martens.*
- 62° *Item une id. occupée par le citoyen Van den Reijn.*

Trente une de ces maisons sont occupées par les membres dudit établissement (...) est devolu en vertu des (...) authentiques (...) produit. Laquelle ferme, maisons, jardins et prairies entouré de murailles (...) le 18 Ventôse pour la somme de mille deux cent soixante quatorze francs dont la moitié est payée selon l'information du Receveur des Domaines et servant à l'exploitation de trente bonnier en quatre verges y compris trois bonn. de prairie situé dans l'intérieur dudit Beguinage ci-devant exploitées par les membres dudit établissement detaille de la manière suivante, savoir:

Terres et Prés

- 1° *Un bonnier huit verges de terre arable situés sous la commune de St Trond dans le champ dit Schurbovenvelt, tenant au levant les citoyens (...) et Van Herck, au couchant le chemin de St Trond à Terbiest, au midi le citoyen Hermans au nord le citoyen Ras*
- 2° *Item un bonnier de pré situé à Melveren tenant au levant et midi le ci-devant abbay de St Trond, au couchant et nord le fermier de la (...) dit Van de Borne*
- 3° *Item un bonnier sept verges de pré situé id. tenant au levant le ruisseau, au couchant le pré du ci-devant couvent de Stenart au midi le citoyen Hermans, avec la prairie dite de Schaepsweide, au nord un passage qui conduit à un pré appelé de Brul garni de quinze arbres bois blanc*
- 4° *Item dix sept verger de terre arables situées dans ledit Champ, tenant au levant les pauvres de St Trond, au couchant le ci-devant couvent de Stenart avec neuf verges, au midi le citoyen Strauven et consors (...) priarie appelé de Conckweyde, au nord le citoyen Hermans*
- 5° *Item un bonnier dix huit verges de terre au même champ, tenant au levant Jean Germis au couchant et nord le citoyen Selys, au midi le Cn Langenaeken traversé d'un sentier qui conduit de St Trond à Ordingen et à celui d'Ordingen à Schurhoven*
- 6° *Item un demi bonnier situé au même champ tenant de tout coté le citoyen Selys.*
- 7° *Item dix sept verges tenant au levant le chemin de St Trond à Zepperen, au couchant et midi le citoyen Hermans, au nord le citoyen Langenaeken, traversé d'un sentier de Schurhoven à Zepperen*
- 8° *Item treize verges dans le même champ, tenant au levant les pauvres de St Trond, au couchant le meunier du moulin de Melveren, au midi Arnold Moes, au nord le citoyen Van Heesch, traversées du chemin de St Trond à Sepperen.*
- 9° *Item un bonnier huit verges dans le même champ tenant au levant le chemin de St Trond à Sepperen au couchant le citoyen Selys, au midi et nord le citoyen Van Heesch*
- 10° *Item sept verges dans le même champ, tenant au levant le chemin commun passant par Bautoershoven, au couchant Jean Wanten et consorts, au midi Pierre Jacques Ligue cultivateur, au midi les pauvres de Schurhoven avec une terre appelée Slempland*
- 11° *Item cinq verges situées dans le même champ tenant au levant et midi le fermier de Terbiest, au couchant le citoyen Coemans, avec une terre d'un ci-devant bénéficié, au nord les pauvres de St Trond*
- 12° *Item un bonnier de pré situé au lieu appelé de Kabey, même endroit tenant au levant la cure de Schurhoven, au couchant le citoyen Bertrand, au midi les citoyens Wennen, au nord le citoyen Coemans*
- 13° *Item un bonnier sous Brusthem et St Trond au lieu dit Uylenkot, tenant au levant le communauté de Brusthem, avec les prés, au couchant le chemin commun appelé de houtestrouit, au midi les pauvres de St Trond, au nord Arnold Lambrix avec deux bonniers du ci-devant couvent de Stenart*
- 14° *Item un demi bonnier sous Brusthem près la pièce précédente tenant au levant et nord les pauvres de St Trond, au midi le citoyen Schabbers ligue cultivateur, au couchant le citoyen Selys, traversé par un chemin de St Trond à Ordingen*
- 15° *Item un bonnier quatre verges situés sous St Trond dans le champ dit den Gulden bodem, entre le chaussée et le chemin de St Trond à Looz tenant au levant au citoyen Selys et la citoyenne Roberti, au nord les pauvres de St Trond*
- 16° *Item onze verges situées sous Brusthem dans le même champ près les barrières et la chaussée, tenant au levant les pauvres de Brusthem, au couchant le citoyen Bertrand au midi le ci-devant couvent de Stenart avec un verger au nord les citoyens Van de Velde, traversée d'un chemin de Rasop à la Barriere/ sur un coin*
- 17° *Item un bonnier trois verges entre den Bruckens en Aelsterweg tenant au levant et midi le citoyen Piteurs, au couchant Pierre Van Missouls, au nord les pauvres de St Trond*
- 18° *Item deux bonniers neuf verges situés vis-à-vis la pièce précédente tenant au levant le citoyen Pitteurs et la ci-devant cathédrale de Liège avec vingt quatre verges exploitées par Gilles Schobbers, au couchant ledit citoyen Pitteurs et le citoyen Moreau, au midi les pauvres de Brusthem, au nord le citoyen Robeyns*
- 19° *Item un bonnier trois verges situé sous St Trond au même champ entre le Mielen et Aelsterweg, tenant au levant le ci-devant couvent de Stenard, avec un bonnier ou environ exploité par le citoyen Goofvaers d'Aelst, au couchant les pauvres de St Trond au midi le citoyen Pitteurs, au nord le citoyen Mees*
- 20° *Item un bonnier quinze verges situé entre le Miele et Aelsterweg tenant au levant et nord les pauvres de St Trond au midi les citoyens Selys et Houbaer, au couchant le ci-devant abbaye de Terbeek, avec trois bonniers exploités par le citoyen Jean Van Marsnille*
- 21° *Item un bonnier trois verges entre le Mielen en Kerkomsweeg, tenant au levant le chemin de St Trond à Mielen au couchant Marie Haugens, au midi et nord le citoyen Piteurs*
- 22° *Item huit verges tenant au levant la chemin de St Trond à Mielen, au couchant le ci-devant Chapitre de Notre Dame de St Trond, au midi Ernest Berden, ligue cultivateur, au nord le ci-devant couvent de Jerusalem, avec 12 verges exploitées par le citoyen Juveyns*
- 23° *Item sept verges près de la précédente tenant au levant le citoyen Menten, au couchant le chemin de St Trond à Kerkom, au midi les*

pauvres de St Pierre à St trond, au nord le citoyen Langenaken

24° *Item dix sept verges entre les Bruxkens et Aelsterweg tenant au levant les citoyens (...)mans au couchant lede Aelsterweg, au midi le citoyen Selys, au nord le ci-devant Chapitre de Notre Dame à St Trond avec douze verges*

25° *tem un bonnier et demi de pré situé à Gorssum, canton de Montenaken, tenant au levant le citoyen Van der Noet, et Jacques Petit, au couchant et midi le ruisseau au nord le citoyen Jean Lux, garni de vingt cinq arbres bois blanc*

26° *Item quatorze verges sous Sepperen canton de Looz, dans le champ dit Bergvelt, ci-devant prairie actuellement ensemencée de glans pour en faire un bois tenant au levant et midi la ruelle au couchant le ci-devant chapittre de St Servais de Maestricht, au nord (...) Fossé.*

Le tout ci-devant exploite par les membres et appartenant à la Republique française comme (...) dudit etablissement et formant un seul lot d'adjudication, lequel par procès verbal du deux germinal (...) enregistré le (...) dudit mois à été porté au receveur (...) pour les maisons à mille

trois cents treize francs et pour terres à mille quatre vingt huit francs, ce qui fait deux mille quatre cent (...) francs et un (...) montans à la somme de dix neufmille deux cent huit francs.

(...) trente une de ces maisons sont occupées par les membres dudit etablissement auxquels l'usurfruit est dévolu en vertu des lettres authentiques qu'il a (...) produit.

Bijlage 6 Inventaris van het kunstbezit van de begijnhofkerk

Christine Vanthillo

De begijnhofkerk kwam na de Franse revolutie in handen van privé-eigenaars, de families de Sélys, de Pitteurs-Hiégaerts en tenslotte d'Irumberry de Salaberry. Zij richtten het koor in als grafkapel van de familie maar waren minder geïnteresseerd in het onderhoud en het beheer van de kerk. Zo verkochten zij voor 1926 de waardevolle 16de-eeuwse antependia. De toestand van de kerk was zorgwekkend en in 1928 werd het bedehuis voor de eredienst gesloten en een inventaris van de inboedel opgemaakt. De onderhandelingen over een overdracht naar het OCMW van Sint-Truiden of de kerkfabrieken van Schurhoven en de hoofdkerk van Sint-Truiden mislukten. Laatstgenoemde liet in 1932 een inventaris opmaken.

In 1933 werd het gebouw als monument beschermd en een jaar later schonk de eigenaar de kerk met haar inboedel aan de vzw *De Vrienden van het Begijnhof*. Volgens de statuten heeft de vereniging tot doel belangstelling op te wekken voor het begijnhof van Sint-Truiden, zijn geschiedenis, zijn heden en zijn toekomst, te fungeren als morele behoudster van de site (...) het bewaren, beheren en ontsluiten via inventarisatie en tentoonstellingen van het roerend erfgoed afkomstig van de begijnhofkerk (...). Er werden restauratiewerken aan de kerk en de muurschilderingen uitgevoerd en een inventaris opgesteld. In 1935 volgde de plechtige opening van het museum.

De vzw had slechts beperkte financiële middelen onder andere van de toegangsgelden voor het astronomisch uurwerk van Kamiel Festraets, dat van 1942 tot 1966 in de kerk was opgesteld, en was niet bij machte de kerk te onderhouden. In 1970 droeg zij het kerkgebouw over aan de provincie Limburg met als contractuele voorwaarde dat zij de kerk in haar oorspronkelijke toestand zou bewaren en

inrichten als *Provinciaal museum voor religieuze kunst*. Het roerend kunstbezit bleef eigendom van de vzw. De pas opgerichte *Provinciale Dienst voor het Kunstpatrimonium* kreeg de opdracht een museologisch beleid uit te werken, wat resulteerde in een algehele restauratie van de kerk en de muurschilderingen, de opmaak van een inventaris en de organisatie van tentoonstellingen die het Limburgs erfgoed belichtten. De belangrijkste meubelstukken namelijk het hoofdaltaar, het orgel, de preekstoel en de sacristiekast werden gerestaureerd. De rest van het meubilair: de biechtstoelen, de zijaltaren, het tochtportaal en de communiebank werden uit de kerk verwijderd en liggen – voor zover bewaard – tot op vandaag opgeborgen in een depot van de begijnhofwinning en in het Openluchtmuseum van Bokrijk. De belangrijkste beelden en schilderijen werden gerestaureerd en kregen een plaats in de kerk.

Na een uit de hand gelopen tentoonstelling *Uit de kleren* in 1995 die volgens *De Vrienden van het Begijnhof* in strijd was met de sfeer van het kerkgebouw, besliste de vereniging de bruikleenovereenkomst met de provincie op te zeggen. Het roerend kunstbezit werd toen uit de kerk verwijderd en ondergebracht in een depot in de abtswingel van de voormalige Sint-Trudo-abdij en in de dekenij van Sint-Truiden. De topstukken zijn inmiddels tentoongesteld in de schatkamer van de hoofdkerk. Polly Vanmarsenille, lid van de vzw, stelde een gedigitaliseerde inventaris op, en op zijn initiatief worden de meest bedreigde stukken gerestaureerd. Voor het ter beschikking stellen van zijn inventaris wordt Polly Vanmarsenille vriendelijk bedankt alsook Franz Aumann en Jo Van Mechelen voor het kritisch nalezen van deze bijlage.

De inventaris die hier gepubliceerd wordt is verdeeld in zes reeksen objecten, namelijk

meubilair (M.1-M.22), schilderijen (S.1-S.20), beelden (B.1-B.27), liturgische objecten (LO.1-LO.35), textiel (T.1-T.17) en rouwborden (R.1-R.11). De fiches zijn systematisch opgevat en vermelden het objectnummer (inventaris van de vzw), de huidige bewaarplaats, de auteur, de datering, de materialen en de afmetingen (in meters; eerst de hoogte, dan de breedte). Dan volgen een korte beschrijving en bibliografische referenties. Alle objecten werden recent gefotografeerd door Eddy Daniëls in opdracht van het Provinciaal Centrum voor Cultureel Erfgoed en zijn in deze bijlage of elders in het boek geïllustreerd. Enkele verdwenen objecten zijn ook vermeld en geïllustreerd met archiefphoto's (B.22-B.27, LO.30-LO.35, R.2).

Meubilair

M.1 – Hoogaltaar

Objectnummer: -

Bewaarplaats: Sint-Truiden, begijnhofkerk
1700

Portiekaltaar: geverfd en gemarmerd hout;
10,45 × 4,88 m

Altaarschilderij: schilder Lambot

Olieverf op doek; 3,44 × 1,77 m

Gerestaureerd door de Stichting tot behoud van het roerend kunst- en oudheidkundig patrimonium in 1979-1980

Afbeelding: [2.23, 10.5, M.1]

Portiekaltaar met aan weerskanten twee gladde zuilen op vierkante sokkels, met Corinthische kapitelen; daarboven voluten, cherubs en bladwerk; kroonlijst met boogsegmenten en voluten. Rechthoekige altaarblok samengesteld uit grote blokken Maastrichter kalksteen. Centrale nis met beeld van laatbarokke Madonna met Kind (B.13), afgewerkt met kostbare stoffering met goud en bladzilver, nu

overschilderd. Bovenbekroning met cherub, vaas en afhangende vruchtensnoeren. Onder de nis een cartouche met geschilderd opschrift *sIt gLorla aLtIssImo*; samen met de teksten links en rechts op de kroonlijst *sIt paX VIVIs* en *sIt qUies DefUnCtIs* wordt het chronogram 1740 gevormd, wellicht een verwijzing naar het jaar waarin het altaar opnieuw gemarmerd werd. Reeds in 1696 is er sprake van het “marmoriseren” van het hoogaltaar. Draaitabernakel met aan weerszijden vier gedraaide zuiltjes, bekroond met gewelfde sokkel waarop gekruisigde Christus in stralenkrans; boven de deur een cherub; op de deur een medaillon met hostie in stralenkrans, omgeven door cherubs en wingerdranken. Schilderij met in het midden de gekruisigde Christus met Maria in blauwe mantel, het gelaat afgewend, en Johannes in rode mantel staande naast het kruis en Maria Magdalena in gele mantel geknielt aan de voet van het kruis. Onderaan op het schilderij opschrift: *PER IGNEM ET AQUAM PS. LXV R. D. PET. CARTUYVELS S.T.B.F. 17...* (onleesbaar; zie Straven 1876, 63). Het schilderij werd in 1700 geleverd door schilder Lambot en geschonken door Petrus Cartuyvels, pastoor van het begijnhof van 1675 tot 1724. Op 4 september 1700 betaalde Cartuyvels 75 gulden en op 22 september 1700 kreeg Lambot de resterende 25 gulden.

SAST, FBGH, Bundel 2 (Processtukken), map 1, rekeningen van Anna Vanderborcht, 1696, f° 72v-73r: (...) *Item van d'Eerssenaemen suster Anna Noville tot hulpe des grooten autaeer te doen marmoriseren: 24. 7. 0*

SAST, FBGH, Register 41, f° 126: *Le soubseigné confesse avoir Receux de Monsieur Pierre*

Cartuyvels pasteur du grand beginage de S Trond la somme de septante et cenque 75 franc a bon comte sur la table dhautelle fait ce 4 en spbre 1700. [get.] Lambot peintre // Ego infrascriptus presens fui vigesima secunda septembris 1700 quando R^{mus} D^{mus} Cognatus meus in domo D^{elle} Goidtscoven in eius et plurium presentia solvit suprascripto Lambot adhuc viginti quinque florenos per manus amitę meę Marie Ulenis Begine, quibus mediantibus dictus Lambot fassus fuit sibi plenarie a dicto D^{no} Cognato satisfactum depictura Imaginis in summo altari Ecclesię Beginagij S^{ic} Agnetis, in qua depicta sunt Christus Crucifixus, Diva Virgo, S^{us} Joannes et Magdalena, idque iuxta conventionem (pro ut Lambot fatebatur) inter ipsum et dictum D^{num} Pastorem initam, in quorum testimonium subscribo hac 22^a septembris 1700 [get.] G. Beckers

M.2 – Zijaltaar van het Heilig Kruis

Objectnummer zijaltaar: oude inventarisnummers 71/0914 en 9550
Bewaarplaats: Sint-Truiden, begijnhofwinning, gedemonteerd
Objectnummer altaarschilderij: 94.503.031
Bewaarplaats: abdij
Anoniem
Einde 17de eeuw
Olieverf op doek; 2,40 × 1,78 m
Gerestaureerd door de Stichting tot behoud van het roerend kunst- en oudheidkundig patrimonium in 1981
Afbeelding: [2.12, 10.17]

In het midden de gekruisigde Christus gekleed in een los gedrapeerd perizonium; links naast het kruis staan Johannes, een hevig ontroerde

Maria en de Romeinse soldaat Stephaton die Christus de spons aanreikt; rechts Maria Magdalena geknielt aan de voet van het kruis, en de twee schenkersfiguren, de blik naar de toeschouwer gericht. De kwaliteit van de portretten laat veronderstellen dat zij door een andere en betere hand geschilderd zijn. De vrouw is rijkelijk met juwelen gesmukt en draagt kanten versiering; de man behoort tot de clerus, herkenbaar aan zijn witte bef. Het schilderij is gevat in een Eierlijst met zware kroonlijst en rust op een predella versierd met gesculpteerde guirlandes en vierpassen; de cartouche in het midden draagt een slecht leesbaar opschrift dat later door een guirlande werd overschilderd. Het opschrift luidt: *...jaer 1696 den 20 april hebben myn here gilardens (?) gegeven desen autaur... vrouwe anna meyers...* In de namenlijst van de begijnen komt een begijn Anna Meijers voor; haar oudste vermelding dateert van 1697 (zie Bijlage 3). Daar de altaaromlijsting en het schilderij vermoedelijk niet samen horen mogen de in het opschrift vermelde personen wellicht niet met de schenkersfiguren geïdentificeerd worden. Mogelijk was de altaaromlijsting niet voor deze plaats bestemd en werd het schilderij wellicht later in deze lijst ingepast. Straven vermeldt dat Petrus Cartuyvels (1675-1724), pastoor van het begijnhof, in 1692 een heilig Kruisaltaar liet oprichten en versieren met een Christusvoorstelling waarop naast Johannes de portretten van de schenker en zijn zuster Catharina afgebeeld zijn (Straven 1876, 63); wellicht wordt hiermee het hier beschreven schilderij bedoeld. Voor de restauratie van de kerk stond het altaar met het schilderij opgesteld tegen de oostmuur van de noordelijke zijbeuk ter hoogte van de vierde pijler

M.3 – Zijaltaar van Onze-Lieve-Vrouw, ook Drievuldigheidsaltaar genoemd

Objectnummer: oude inventarisnummers ST. Beg ZN 005 en ST. Beg.39
Bewaarplaats: Sint-Truiden, begijnhofkerk
Anoniem
Ca. 1730-1740
Portiekaltaar: gevefnd en gemarmerd hout
Altaarschilderij: olievert op doek; 1,955 × 1,435 m
Gerestaureerd door de Stichting tot behoud van het roerend kunst- en oudheidkundig patrimonium in 1981
Afbeelding: [10.4, 10.19]

Portiekaltaar met aan weerskanten een gedraaide zuil met wingerdranken en Corinthisch kapiteel; dubbele kroonlijst, waartussen vegetatief rankwerk, cherubs en blokljst. Bovenbekroning: onderbroken boogsegment met voluten waartussen schild met ordekrans van de Trinitariërs in rood en blauw; schild omlijst met cherubs en rolwerk met onderaan geschilderd chronogram: *UT IHI TRES UNUM SUNT ET VOS CONCORDES VIVITE* (1739). Onder het schilderij cartouche omlijst met cherubs en rocailles; in cartouche geschilderd chronogram: *AVE PLA GENITRIX GRATIA QUE DILUCULUM* (1740). De chronogrammen zijn wellicht een verwijzing naar het jaar waarin het altaar opnieuw gemarmerd werd zoals ook bij de andere altaren het geval was. Reeds in 1734 is er sprake van een Drie-vuldigheidsaltaar. Altaarschilderij met iconografie van het visioen van Johannes de Matha (1160-1213), stichter van de orde van de Trinitariërs tot vrijkoop van de slaven. De orde had tot doel de christenen, gevangen door de Sarazeners, te bevrijden. Het tafereel is ingedeeld in twee zones; bovenaan de Drie-vuldigheid, zittende God de Vader en Christus en tussenin de heilige Geest, in wolkenveld met cherubs; benedenzone: een engel met op de borst het kruis van de Trinitariërs heeft een ketting in de hand; hij is vergezeld van Maria die opkijkt naar de Drie-vuldigheid en wijst naar de geketende mannen op de grond. In de verzameling van de Vrienden van het Begijnhof bevindt zich een tweede identieke voorstelling van dit thema (S.15). De portiek bevond zich eertijds boven het zijaltaar in de eerste travée tegen de oostwand van de noordelijke zijbeuk, de gebruikelijke plaats voor een Maria-altaar; zij werd na de ontdekking van de muurschildering met vermoedelijk een tafereel van de Kroning van Maria door de heilige Drie-vuldigheid verplaatst naar de noordoostelijke hoek; het altairblok in bak- en natuursteen werd gedemonteerd.

M.4 – Zijaltaar van Sint-Agnes

Objectnummer: oude inventarisnummer 9560
Bewaarplaats: Sint-Truiden, begijnhofkerk
Anoniem
Ca. 1740 (?)
Portiekaltaar: geveerd en gemarmerd hout; 4,08 × 1,90 m
Altaarschilderij: olieverf op doek; 1,67 × 1,20 m

Gerestaureerd door de Stichting tot behoud van het roerend kunst- en oudheidkundig patrimonium in 1981

Afbeelding: [2.6, 9.5, 10.18]

Portiekaltaar met aan weerszijden een zuil van op halve hoogte gedraaid en bekroond met Corinthisch kapiteel; kroonlijst met geschilderd chronogram: *DULCE VIRGINIBUS AUXILIUM* (1740); boven de kroonlijst stralenkrans met monogram IHS, kruis en nagels tussen twee cherubs; aan weerszijden knielende engelen die de stralen ondersteunen; rondboogige bekroning met onderbroken boogsegment en blokljst; bovenaan een engeltje met banderol, geflankeerd door bladvoluten en bekroond met een kruis. Het chronogram is wellicht een verwijzing naar het jaar waarin het altaar opnieuw gemarmerd werd. Het altaar zou rond 1696 opgericht zijn omdat er in dat jaar sprake is van een grote som geld. Altaarschilderij met voorstelling van de heilige Agnes, patrones van de kerk, met martelaarspalm en lam, zittend en de blik naar de hemel gericht; donker wolkenveld met cherubs en stralenbundel; op de achtergrond silhouet van Sint-Truiden met de tussen 1731 en 1735 gebouwde Minderbroederskerk, de stadhuistoren en de abdijtoren. De portiek bevond zich oorspronkelijk boven het altaar tegen de oostwand van de zuidelijke zijbeuk. Na de ontdekking van een onderliggende muurschildering werd zij verplaatst naar de zuidmuur; het altairblok in Maastrichter kalksteen bleef ter plaatse staan.

SAST, FBGH, Bundel 2 (processtukken), map 1, rekeningen van Anna Vanderborcht, 1696, f. 73: (...) *Item van d'Eerssgeaemen suster Agnes van Daelem tot eene schilderje op den autaar van Sinte Agnes: 100. 0. 0*

M.5 – Zijaltaar van Sint-Anna

Objectnummer: -
Bewaarplaats: Sint-Truiden, begijnhofkerk
tegen de westzijde van de vierde pijler aan de zuidzijde
Anoniem
1759
Marmer; 3,90 × 1,62 m
Afbeelding: [10.20]

Marmeren zijaltaar samengesteld uit verschillende marmersoorten en -kleuren; opgebouwd uit een plint met chronogram *CAROLINA VAN*

WEZEREN ST. ANNA INTRODUXIT. / IOANA NEPTIS RELIQUIAS ET IPSA EXORNAVIT (1759), een tussenband en een sarcogaagvormige stipes versierd met gegraveerde voorstelling van het Lam Gods op altaartafel; op de mensa rust een predella verbonden met een voluutvormige wandconstructie met een sokkel voor het tabernakel met de relikven van Sint-Anna; hierboven stond een houten beeld van Anna (B.18). De pijler was bovenaan versierd met een wolkenafereel met stralenkrans en opschrift IMA. De familie van Wezeren had een nauwe band met de begijnhofkerk: voor het altaar ligt de grafsteen van begijn Joanna Christina van Wezeren, gestorven in 1761 (Bijlage 7, epitaaf 24), en een schilderij van de zeugnende Christus met Maria (S.8) draagt het opschrift *D.C: DE WEZEREN DONO DEDIT*. De namenlijst van de begijnen vermeldt vijf maal de familienaam van Wezeren in de 17de en 18de eeuw (Bijlage 3).

M.6 – Tabernakel van het Sint-Anna-altaar

Objectnummer: -
Bewaarplaats: Sint-Truiden, begijnhofwinning
Anoniem
1742
Gepolychromeerd hout; 0,65 × 0,55 m
Afbeelding: [M.6]

Kastje met halffrond deurtje met voorstelling van een monstrans in laagrelief; onderaan tekstbanderol en datum *Reli S. Manna 1742*.

M.7 – Zijaltaar van Sint-Jozef

Objectnummer portiekaltaar: oude inventarisnummer 95121

Bewaarplaats: begijnhofwinning, gedemon-teerd

Objectnummer altaarschilderij: 94.503.032

Bewaarplaats schilderij: Sint-Truiden, abdij Anoniem

Einde 17de eeuw

Altaar: geverfd en gemarmerd hout; 3,11 × 1,82 m

Altaarschilderij: olieverf op doek; 1,325 × 0,895 m; omlijsting ontbreekt

Gerestaureerd door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium te Brussel in 1970-1980

Afbeelding: [10.24]

Portiekaltaar met aan weerszijden twee getorste zuilen met Korinthisch kapiteel; zware architraaf en bovenbekroning met onderbroken boogsegment en nis versierd met voluten, schelpmotief, cherub en guirlandes. Onderaan cartouche met chronogram IUSTE IOSEPH UTI CUSTOS FUISTI DOMINI TUI ITA SIS ET CUSTOS NOSTER (1740), wellicht een verwijzing naar het jaar waarin het altaar opnieuw gemarmerd werd. Altaarschilderij van Maria geknield naast kribbe en staande Jozef; bovenaan engel met tekstbanderol vergezeld van cherubs; op achtergrond verkondiging aan de herders. Opschrift onderaan op het schilderij VIVE IESVS MARIE ET IOSEPH. werd later toegevoegd. Het Sint-Jozefaltaar werd luidens de grafsteen voor het altaar, opgericht door de zussen-begijnen Aylis de Froidmont, gestorven in 1678 en Marie de Froidmont, gestorven in 1698. Het wapenschild van de Froidmont komt voor op de biechtstoel van 1684 (M.10) en op een rouwbord met opschrift *ailid.de froidmont* en *A.°marie.de froidmont 1680* (R.3). In de namenlijst van de begijnen komt de familienaam de Froidmont negen maal voor in de 17de eeuw (zie Bijlage 3). Het Sint-Jozefsaltaar bevond zich in de eerste travee tegen de oostmuur van de noordelijke zijbeuk naast het Drievuldighedsaltaar; het werd volledig gedemonteerd.

M.8 – Communiebank

Objectnummer: oude inventarisnummer 71/1375

Bewaarplaats: Sint-Truiden, begijnhofwinning Anoniem

Ca. 1700

Hout; linkerhelft 0,725 × 3,895 m; rechterhelft 0,725 × 3,59 m

Afbeelding: [M.8]

Eenvoudig meubel bestaande uit twee helften en een deurtje in het midden; sobere rechterhelft gevormd door balusterzuiltjes verbonden door rondbogen; de linkerhelft is rijker versierd met snijwerk, bestaande uit cherubs, mannelijke en vrouwelijke bustes en een gesculpteerde fries met blad- en rankwerk.

M.9 – Preekstoel

Objectnummer: oude inventarisnummer 9502

Bewaarplaats: Sint-Truiden, begijnhofkerk Anoniem

1671-1672

Eik; kuip: 2,80 m; diameter: 1,30 m

Afbeelding: [10.21, M.9]

Zeskantige kuip op sokkel met vaasmotief, kleine hermen en bladvoluten; op de hoeken van de kuip de vier evangelisten met hun symbolen. Rijk bewerkte panelen versierd met adelaars en druiven, met vijf nissen, waarboven telkens een cartouche met de naam van de nu verdwenen heiligenbeeldjes: *S. Begga*, *S. Maria*, *S. Agnes* en *S. Catharina*; één cartouche is onleesbaar;

enkele à jour gesculpteerde trap waarin putti en vruchtensnoeren verwerkt zijn; aan de voet van de trap staan de beelden van Petrus en Paulus. Klankbord met in het midden de Heilige Geest in een vergulde stralenkrans en omringd met vurige tongen; en gedragen door twee engelen geflankeerd door dolfinen; rand van klankbord versierd met cherubs en festoenen. Op het deurpaneel bovenaan de trap is op een cartouche het jaartal 1672 geschilderd. Deze datering wordt bevestigd door een rekening uit 1671 waarin een zekere schrijnwerker Jan belaald wordt. De maker is mogelijk Jan Rutten uit Sint-Truiden die voor de Sint-Pieters-Bandenkerk van Beringen de koorbanken, de communiebank en de koorlambriserings afwerkte. Stilistisch is er verwantschap tussen dit meubilair en de preekstoel van de begijnhofkerk (Smets 1982). De preekstoel stond oorspronkelijk voor de muurschildering van de dood van Maria ter hoogte van de vierde pijler aan de zuidzijde en werd na de ontdekking van de muurschildering verplaatst naar de zevende pijler aan de noordzijde.

SAST, FBST, register 34, p. 12: 1671: *mr Jan Schrijnwerker voor den Preek Stoel betaelt 500 gl.*

M.10 – Biechtstoel

Objectnummer: oude inventarisnummer 9505
Bewaarplaats: Genk, Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk (?), gedemonteerd, linker-cel afgebroken
Anoniem
1684
Eik; afmetingen onbekend
Afbeelding: [M.10]

Driedledige nissenbiechtstoel met uitspringend middencompartiment op geprofileerde stijlen versierd met parellijst; centraal deurtje tot op halve hoogte; afgedekt met zware kroonlijst, blokkijst en fries met rankwerk en druiventrossen; middelste fries versierd met cherubs en ruitvormig schild beladen met negen koeken in drie rijen van drie; in het midden van de buitenste friezen de getallen 16 en 84 in cartouches. Hetzelfde wapenschild komt ook voor op een houten rouwbord (R.3) met opschrift AILID DE FROIDMONT (boven) en A° MARIE DE FROIDMONT 1680 (onder). Voor het Sint-Jozefaltaar dat door hen gesticht werd, ligt de grafsteen van de zussen-begijnen Aylis de Froidmont (1678) en Marie de Froidmont (1698) (Bijlage 7, epitafen 9A en 9B). In de namenlijst van de begijnen komt de familienaam de Froidmont negen maal voor in de 17de eeuw (zie Bijlage 3).

Fierens 1943, 29-30; Zajadacz-Hasternath 1970, 128 en 207 nr. 119.

M.11 – Biechtstoel

Objectnummer: oude inventarisnummer 9501
Bewaarplaats: Genk, Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk (?)
Anoniem
1662
Eik; 2,34 × 2,53 m
Afbeelding: [M.11]

Sobere driedledige nissenbiechtstoel met uitspringend middencompartiment, waarin deurtje tot op halve hoogte, bekroond met drie rondbogen en zware geprofileerde kroonlijst; zwikken van de middelste boog versierd met cartouche met jaartal 1662 tussen twee cherubs.

M.12 – Tochtportaal

Objectnummer: oude inventarisnummer 71/1983
Bewaarplaats: Sint-Truiden, begijnhofwinning, gedemonteerd
Anoniem
Late 17de eeuw
Eik; afmetingen?
Afbeelding: [10.3, M.12]

Rechthoekig barokmeubel bestaande uit een hoge basis, versierd met stijl- en regelwerk waarin aan elke zijde telkens twee horizontale panelen gevat zijn; gecanneleerde pilasters met Korinthisch kapiteel, op de hoeken en tussen de dubbele deur, dragen een brede kroonlijst afgeboord met muizentandmotief; zijdeuren opgebouwd in stijl- en regelwerk waarin telkens zes panelen zijn gevat; de dubbele middendeur is versierd met een geometrisch patroon van stijl- en regelwerk; in de rechterdeur is een getraliede kijkopening uitgespaard.

M.13 – Orgel

Objectnummer: -
Bewaarplaats: Sint-Truiden, begijnhofkerk Christian Ancion
1644-1646
Kast: eik; instrument: diverse materialen
Gerestaureerd door Pierre Decourcelle in 1994-1996
Afbeelding: [11.1, 11.2, 11.3, 11.4]

Het orgel, besteld door pastoor Joannes Giselinus, werd in 1644-1646 (archieffdatums) door Christian Ancion uit Hoei in de begijn-

hofkerk gebouwd. In 1656 schonk pastor Giselinus het orgel aan de begijnhofkerk en in 1696 werd het instrument verplaatst naar een nieuw doksaal in de zuidelijke zijbeuk, waar het zich nu nog bevindt. Het orgeltje van de begijnhofkerk van Sint-Truiden is beschouwd als het oudste homogene en complete orgel in de Zuidelijke Nederlanden. Zie verder de bijdrage van Patrick Roose in dit boek.

RAH, FBST, Register 6, f. 376v en 380v; SAST, FBGH, Bundel 1 (diverse stukken); SAST, FBGH, Bundel 2 (processtukken), map 1, f. 68v-73; Hasselt, PCCE, 106/101.

Heinen 1979; Loncke 1987; Vrancken 1996; Bastiaens 1998.

M.14 – Sacristiekast

Objectnummer: oude inventarisnummer 9503
Bewaarplaats: Sint-Truiden, begijnhofkerk
Anoniem
17de eeuw
Eik, smeedijzer; 1,06 × 2,08 × 0,67 m
Gerestaureerd in 1983
Afbeelding: [M.14]

Lage tweedeurskast met ingewerkte panelen; voorzijde twee deuren met telkens zes panelen; geprofileerde bovenrand en eenvoudige plint; pen- en gatverbindingen, accoladevormig smeedijzeren beslag; zijkanten telkens vier panelen.

M.15 – Sacristiekastje

Objectnummer: 94.520.002
Bewaarplaats: Genk, Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk (?)
Anoniem
18de eeuw
Eik; afmetingen?
Afbeelding: [M.15]

Klein driezijdig sacristiekast met rondboogdeurtje in geprofileerde omlijsting.

M.16 – Commode

Objectnummer: 94.520.003
Bewaarplaats: Genk, Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk (?)
Anoniem
Ca. 1650-1700
Eik, smeedijzer; afmetingen onbekend
Afbeelding: [M.16]

Sober rechthoekig meubel met vier laden, afgedekt met smalle profiellijst. Trekknoppen en ijzerbeslag grotendeels verdwenen.

M.17 – Bidstoelen

Objectnummer: 94.524.001
Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem

18de en 19de eeuw

Eik; 0,87 × 0,42 × 0,60 m; 0,79 × 0,54 × 0,58 m; 0,68 × 0,48 × 0,47 m; 0,80 × 0,45 × 0,65 m; 0,81 × 0,45 × 0,46 m; 0,81 × 0,45 × 0,61 m

Afbeelding: [M.17]

Zes bidstoelen: eenvoudige knielmeubels met opklapbare armplank op in- en uitzwenkende stijlen, onderaan verbonden met regels waarop de knieltrede is bevestigd.

M.18 – Koorzitmeubels

Objectnummer: 94.524.002
Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
Anoniem
19de eeuw (?)
Eik
Afbeelding: [18]

Koorzitmeubels met textiel overtrokken, bestaande uit een zetel met rugleuning en armstukken (0,86 × 0,61 × 0,45 m), een knielbidstoel (0,90 × 0,49 × 0,62 m), twee tabourets (0,57 × 0,44 × 0,44 m) en een voetbank (0,12 × 0,60 × 0,32 m)

M.19 – Composietmeubel

Objectnummer: 94.520.004
Bewaarplaats: Genk, Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk (?)
Anoniem
19de eeuw
Hout; afmetingen onbekend
Afbeelding: [19]

Rechthoekig meubel met twee laden en bakvormige bovenbouw met opklapbaar deksel op gecanneleerde poten.

M.17

M.18

M.20 – Fragmenten van meubilair

Objectnummer: -
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, begijnhofwinning
 Anoniem
 17de-19de eeuw
 Hout; afmetingen ?
 Afbeelding: [M.20]

Gedemonteerde onderdelen van barokke en neogotische zijaltaren, portiekaltaren, tabernakels, offerblok, kast enz. Sarcofaagvormige altaartafel waarboven smallere constructie bestaande uit tabernakeldeur met monogram AM en hoge nis, geflankeerd met acanthusbladwerk. Barok portiekaltaar: altaartafel versierd met voluten en acanthusmotieven; bovenbouw met centrale nis geflankeerd door getorste zuilen met wingerdranken en driehoekig fronton met blinde cartouche en vruchtslingers.

M.21 – Knielbankbiechtstoel

Objectnummer: 94.524.003
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
 Anoniem
 Ca. 1800
 Hout; 1,27 × 0,52 × 0,54 m
 Afbeelding: [M.21]

Eenvoudig meubel met opklapbare gerasterde scrates en armlank op in- en uitzwenkende stijlen.

M.22 – Torenuurwerk

Objectnummer: /
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, begijnhofkerk
 Anoniem
 Einde 15de- begin 16de eeuw
 IJzer; 0,70 × 0,965 × 0,58 m
 Afbeelding: [M.22]

Schilderijen**S.1 – Drieluik met Verrijzenis van Christus en schenkersportretten**

Objectnummer: 94.503.002
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
 Anoniem
 1590-1610
 Olieverf op eiken paneel; totale afmetingen: open 1,34 × 0,985 m, gesloten 1,34 × 0,765 m; linkerluik en rechterluik: 0,715 × 0,33 m met lijst, 0,64 × 0,25 m binnen de lijst; middenpaneel: 0,715 × 0,65 m met lijst, 0,64 × 0,58 m binnen de lijst; driehoekig fronton: 0,205 × 0,58 m met lijst, 0,16 × 0,46 m binnen de lijst
 Gerestaureerd door de Stichting tot behoud van het roerend kunst- en oudheidkundig patrimonium in 1981
 Afbeelding: [10.32]

Het middenpaneel toont twee verschrikte soldaten bij het zien van de zwevende Christus boven het graf. Bovenaan in het driehoekig fronton verschijnt God de Vader met geopende armen. Op het linkerluik is de schenker Joris Cartuyvels afgebeeld, vergezeld van zijn patroonheilige Sint-Joris. Hij was vicaris van het begijnhof, stierf in 1608 en werd begraven voor

het Drievuldigheidsaltaar. Op het rechterluik is de schenkster Catharina Stasseyns afgebeeld, vergezeld van haar patroonheilige Catharina van Alexandrië. Wapenschild Cartuyvels: in blauw een zwemmende zwaan vergezeld van twee gouden sterren; Stasseyns: in blauw een zilveren dwarsbalk vergezeld van drie gouden kelken.

S.2 – Geboorte van Christus

Objectnummer: 94.503.024

Bewaarplaats: Sint-Truiden, dekenij

Anoniem

Ca. 1600

Olieverf op doek; 1,15 × 0,91 m met lijst;
0,995 × 0,74 m zonder lijst; vroegere
restauratie en verdoeking

Afbeelding: [S.2]

Maria toont het Kind aan twee engelen terwijl Jozef toekijkt, met de os en de ezel op de achtergrond en rechts de herders, gesitueerd tegen een achtergrond van antieke architectuur

met zuilen en bogen; bovenaan in het midden twee engelen met een tekstbanderol waarop staat *gloria in excelsis deo et pax hominibus bonae voluntatis*.

S.3 – Schenkersportret van Willem van Wezeren / apostel Petrus

Objectnummer: 94.503.005

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Omgeving van Wenceslas Coeberger (?),
Antwerpen of Brussel

Ca. 1600-1610

Olieverf op eiken paneel; linkerluik van een
drieluik; 1,45 × 0,60 m met lijst; 1,30 ×
0,46 m zonder lijst

Gerestaureerd in 1981 door de Stichting tot
behoud van het kunst- en oudheidkundig
patrimonium

Afbeelding: [S.3]

De buitenzijde van dit linkerluik van een drieluik stelt de apostel Petrus voor in overeenstemming met de apostel Paulus op het rechterluik (S.4). De heilige staat ten voeten uit als een beeldhouwwerk in een halfronde nis en leest in een opengeslagen boek; aan de vingers hangen sleutels, zijn attriboot. Op het basement van de nis staat het opschrift *S. Petrus*. De

S.3

S.4

binnenzijde stelt een mannelijke figuur voor in biddende houding knielend op een bidbank met kussen, waarop een opengeslagen gebedenboek ligt. Naast hem knielt devoot zijn zoon. Beiden worden voorgesteld door de heilige Willem van Aquitanië in wapenuitrusting met helm, speer en wimpel. Op het groene kleed over de bidbank is het wapenschild van de familie van Wezeren aangebracht: van zilver met twee scharen van sabel, één rechts in het schildhoofd en één in het punt, met vrijkwartier van hetzelfde, bezet met een kaproen van sabel. Zijn zoon Willem van Wezeren huwde met Catharina Coeberger, dochter van de architect en schilder Wenceslas Coeberger. Stilistisch kunnen de luiken in verband gebracht worden met zijn oeuvre, maar een definitieve toewijzing is voorbarig. De herkomst van beide luiken is onduidelijk. Volgens Herckenrode bevonden zij zich in 1845 in de sacristie van het kapucijnenklooster te Sint-Truiden. Gezien de familiale band van de familie van Wezeren met Coeberger, de bouwmeester van de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek van Scherpenheuvel (1609-1627), en de zorgende verantwoordelijkheid van de kapucijnen voor de bedevaart vanuit Sint-Truiden naar dit heiligdom is deze herkomst aanvaardbaar.

Herckenrode 1845, 176, 266-267; Stevaux 1967, 531-552.

S.4 – Schenkersportret van Anna van Elderen / apostel Paulus

Objectnummer: 94.503.004
Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
Omgeving van Wenceslas Coeberger (?), Antwerpen of Brussel
Ca. 1600-1610
Olieverf op eiken paneel; rechterluik van een drieluik; 1,45 × 0,60 m met lijst; 1,30 × 0,46 m zonder lijst
Gerestaureerd in 1981 door de Stichting tot behoud van het roerend kunst- en oudheidkundig patrimonium
Afbeelding: [S.4]

De buitenzijde van dit rechterluik van een drieluik stelt de apostel Paulus voor in overeenstemming met de apostel Petrus op het linkerluik. De heilige staat ten voeten uit als een beeldhouwwerk opgesteld in een halfronde nis. Zijn hand rust op een groot zwaard, zijn attriboot. Op het basement van de nis staat het opschrift *S. Paulus*. De

binnenzijde stelt een vrouw voor, in biddende houding knielend op een bidbank met kussen waarop een opengeslagen gebedenboek ligt. Naast haar knielt devoot haar dochttertje. Beiden worden voorgesteld door de gesluierde Anna-ten-drieën met op de linkerarm Maria met het naakte Jezuskind op de schoot. Links een opgeknoopte voorhang en rechts een hondje met halsketting. Op het groene kleed over de bidbank is het wapenschild van de familie van Elderen aangebracht. Waarschijnlijk betreft het Anna van Elderen, de tweede echtgenote van Willem van Wezeren. Wapenschild: in keel vijf zilveren spitsruiten; dekleden, gekroond en als helmteken een bokkenkop. Toeschrijving, datering, herkomst zie bespreking linkerluik (S.4).

S.5 – Legende van de jongeling en de beginn van Sint-Truiden

Objectnummer: 94.503.001
Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
Anoniem, Sint-Truiden
Ca. 1610-1630
Olieverf op doek; 1,09 × 0,85 m; lijst ontbreekt
Gerestaureerd door de Stichting tot behoud van het roerend kunst- en oudheidkundige patrimonium in 1982
Afbeelding: [2.1, 6.6]

De literaire tegenhanger voor dit volkse schilderijtje is een in 1712 gepubliceerde levensbeschrijving van de heilige Begga door een anonieme auteur. Een jonge edelman maakt op het Sint-Truidense begijnhof een afspraakje met een beginn maar wordt op het kerkhof verrast door de zielen van negen beginnen die uit hun graven opstijgen; daarna besluit hij om zelf ook voor een religieus leven te kiezen. Volgens een legende zouden de feiten zich afgespeeld hebben in 1493. De auteur uit 1712 verwijst in zijn bron naar Joannes Geldolphus Ryckel, die een Latijnse *vita* over het leven van de heilige Begga schreef, verschenen in Leuven in 1631 en vertaald in het Nederlands in 1711. Ondanks de geringe artistieke waarde van het schilderij moet gewezen worden op het iconografisch belang van dit tafereel voor de bouwgeschiedenis van de begijnhofkerk. Het schilderij toont een zicht op de kerk vanuit het zuiden. Onder een afdak tegen de kerk bevindt zich een beeldengroep van de Olijfhof en tegen de koorzijde een Calvariegroep. De kerk met het kerkhof is door een laag muurtje gescheiden

van een straatje in maas- of veldkeien. De drie onderdelen van de kerk zijn duidelijk herkenbaar. De verschillende bouwmaterialen, mergel, baksteen en leien zijn nauwkeurig weergegeven. Dit buitenzicht vertoont weinig verschil met de huidige toestand.

Ryckel 1661; Ryckel 1771, 526, 527; Vandenbroeck 1994, 78, 228-229.

S.6 – Processie met heilige Agnes en musicerende engelen en knielende schenkers

Objectnummer: 94.503.013
Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
Anoniem, Sint-Truiden
Eerste helft van de 17de eeuw
Olieverf op doek; 0,72 × 1,02 m, lijst ontbreekt
Afbeelding: [2.29]

Heilige Agnes vergezeld van musicerende engelen en schenkersechtpaar, geknielend op een grafsteen met persoonsvoorstelling; twee engelen met bloemenmandje strooien bloemblaadjes. De iconografische betekenis ligt vooral in de weergave van de begijnhofkerk op de achtergrond. Er zijn zo weinig verschillen tussen deze afbeelding van de kerk en die op het schilderij van de Legende van de jongeling en de beginn van Sint-Truiden, (S.5) dat ze wellicht van elkaar zijn afgetekend. Letters M / V M D op houten grafkruis.

Smets 1979, 65-66.

S.7 – Aanbidding der Wijzen

Objectnummer: 94.503.016
Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
Anoniem
Einde 17de eeuw
Olieverf op doek; 1,33 × 2,73 m, lijst ontbreekt
Afbeelding: [10.23]

De linkerhelft van het schilderij wordt ingenomen door de heilige familie die plaats genomen heeft in een houten stal. In de rechterhelft ziet men een groep van gewapende soldaten, herders en paarden met op de voorgrond de drie Wijzen; zij zijn gekleed in kostbare gewaden; de oudste knielt neer voor het Kind en kust zijn voet. Het schilderij is verwant met het schilderij S.19.

S.8 – Zegenende Christus met Maria

Objectnummer: 94.503.003

Bewaarplaats: Sint-Truiden, dekenij

Anoniem

Eerste helft van de 18de eeuw

Olieverf op doek; 1,14 × 1,58 m; kader ontbreekt

Gerestaureerd door Jacques Vereecke in 1999

Afbeelding: [2.27]

Links zegenende Christus, rechts Maria lezend in een boek, beiden ten halve lijve voorgesteld; links onderaan opschrift: D:C : DE WEZEREN DONO DEDIT. De familie van Wezeren had een nauwe band met de begijnhofkerk. In 1759 richtte Carolina van Wezeren het Sint-Anna-altaar op (M.5) en een grafsteen voor dit altaar herinnert aan begijn Joanna Christina van Wezeren, gestorven in 1761. In de namenlijst van de begijnen komt de familienaam van Wezeren vijf maal voor in de 17de en 18de eeuw.

S.9 – Boodschap aan Maria

Objectnummer: 94.503.020

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem

Eerste helft van de 18de eeuw

Olieverf op doek; 1,08 × 1,35 m met lijst; 0,90 × 1,16 m zonder lijst; in het verleden verdoekt en voorzien van nieuwe lijst

Afbeelding: [S.9]

Maria in blauwe mantel, ontvangt in biddende houding de boodschap van de aartsengel Gabriël die voor haar neerknielt. De engel in fladderend gewaad wijst naar God de Vader en de duif van de Heilige Geest die boven hem zweven. De Vader draagt een zwaar gedrapeerde mantel en is vergezeld van cherubs met bloemenkransen.

S.10 – Bewening van Christus

Objectnummer: 94.503.019

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem

Eerste helft van de 18de eeuw

Olieverf op doek; 1,25 × 1,93 m met lijst; 1,10 × 1,60 m zonder lijst

Afbeelding: [2.26]

Het schilderij is opgebouwd volgens een driehoekige compositie: Maria zit centraal met het lichaam van haar dode zoon op de schoot en wordt omringd door engelen en cherubs. Naar een schilderij van Antoon van Dyck in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen (inv. nr. 403).

S.11 – Heilige Lodewijk met kussen en doornenkroon

Objectnummer: 94.503.018

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem

Eerste helft van de van de 18de eeuw

Olieverf op doek; 1,28 × 0,65 m, lijst ontbreekt

Afbeelding: [S.11]

De Franse koning Lodewijk IX (1215-1270) liet in de 13de eeuw de doornenkroon van Christus vanuit Constantinopel overbrengen naar Parijs en liet de Sainte-Chapelle bouwen als bewaarplaats voor deze kostbare relik.

S.12 – Buste van de Heilige Paulus

Objectnummer: 94.503.033

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem

Ca. 1650-1750

Olieverf op paneel; 1,10 m diameter

Afbeelding: [10.31]

Medaillon met buste van de Heilige Paulus met zwaard, omringd door gesculpteerde

vergulde bloemenkrans; bekroning van deurpost tussen hoogaltaar en koormuur, waarachter een sacristie was ingericht.

S.13 – Buste van de Heilige Petrus

Objectnummer: 94.503.034
Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
Anoniem
Ca. 1650-1750
Olieverf op paneel; 1,10 m diameter
Afbeelding: [10.31]

Medaillon met buste van de Heilige Petrus met boek en sleutel, omringd door gesculpteerde vergulde bloemenkrans; bekroning van deurpost tussen hoogaltaar en koormuur, waarachter een sacristie was ingericht.

S.14 – Portret van begijn Froyenhoven

Objectnummer: 94.503.042
Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
Anoniem
1749
Olieverf op doek; 1 × 0,83 m met lijst, 0,845 × 0,68 m zonder lijst; doek in slechte toestand; lijst hersteld
Afbeelding: [2.14]

Portret van begijn, ten halve lijve voorgesteld met gebedenboek in de hand. Zij draagt een ruim zwart kledingstuk en een grijze gordel met een strik vooraan en een zwarte kap waaronder een wit kapje; bovenaan rechts opschrift *Aet. 44 - A° 1749 Virgo cogitat quae Domini sunt ut sit sancta corpore et spiritu - cor. C s.* Het portret werd dus geschilderd in 1749 en de geportretteerde was toen 44 jaar oud. De Latijnse tekst is een citaat uit een epistel van de heilige Paulus, 1 Kor. 7, 34: *een maagd draagt zorg voor de zaak van de Heer en wel zo dat ze God met heel haar lichaam en geest is toegewijd.* De namenlijst van de begijnen vermeldt in de 18de eeuw twee begijnen met de familienaam Froyenhoven: Maria Margareta en Gertrudis (zie Bijlage 3). Op de achterkant is een kaartje bevestigd met de tekst: *Dees is het portret van de tante van de Beggijn Maria Odendaal laatste [begijn] te St. Truiden overleden 25-III-1860. Haar naam Froyenhove. Het portret van haar broeder Capucien (verjaagd met de fransche Revolutie uit het klooster der Capucienestraat) hangt ook in dezen corridor.* Het portret was in

privé-bezit tot het in 1908 geschonken werd aan de paters Redemptoristen. Later werd hij samen met S.20 overgedragen aan de Vrienden van het begijnhof.

S.15 – Drievuldigheid en visioen van Johannes de Matha

Objectnummer: 94.503.017
Bewaarplaats: Sint-Truiden, dekenij
Anoniem
Tweede helft van de 18de eeuw (?)
Olieverf op doek; 1,95 × 1,44 m met lijst; 1,67 × 1,16 m zonder lijst
Afbeelding: [S.15]

Dit schilderij is een kopie van het schilderij op het Drievuldigheidsaltaar (M.3). Tijdens zijn eerste mis in Parijs kreeg Johannes van Matha (1160-1213) een visioen: een engel in het wit gekleed met een rood en blauw kruis, brak de kettingen door van twee slaven. Hierdoor aangespoord stichtte hij samen met Felix van Valois rond 1194 in Cerfroid (Aisne) de orde van de Heilige Drievuldigheid of Trinitariërs voor het vrijkopen van christenslaven.

S.16 – Heilige Aloysius van Gonzaga

Objectnummer: 94.503.007
Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
Anoniem, Sint-Truiden (?)
Einde 18de – begin 19de eeuw

Olieverf op doek, gekleefd op papier; 1,10 × 0,81 m met lijst; 1,00 × 0,71 m zonder lijst
Afbeelding: [2.16]

Op de achtergrond van dit devotieschilderijtje van de Jezuïetenheilige Aloysius van Gonzaga (1568-1591) is de begijnhofkerk van Sint-Truiden duidelijk herkenbaar. De associatie van het begijnhof met de jezuïetenheilige is onverklaard en laat niet toe om het schilderij nader te dateren. De kerk is gezien vanuit het noordwesten en staat alleen in het midden van de heide. Op de horizon rechts profileert zich een onherkenbare stad. Het volume van het gebouw, de westgevel, de helling van de daken en de inplanting van de dakruiter zijn juist getekend. Enkel is de verhouding tussen het hoofdportaal en het grote venster van de voorgevel onnauwkeurig. Stijl, iconografie en compositie wijzen erop dat dit doek van dezelfde hand is als S.17 en S.18.

S.17 – Franciscus de Hieronymo met kerkje op achtergrond

Objectnummer: 94.503.010
Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
Anoniem, Sint-Truiden (?)
Einde 18de – begin 19de eeuw
Olieverf op doek; 0,97 × 0,75 m met lijst; 0,84 × 0,64 m zonder lijst
Afbeelding: [S.17]

De jezuïetenheilige (zie S.17), gekleed in priester toga, toont een kruisbeeld; boven zijn hoofd omringd met stralenkrans, staat het monogram

IHS met het kruis en de drie nagels; rechts op de achtergrond staat een eenbeukig kerkje met rondboogvenster en deur. Links staat een achzijdig rond gebouwtje met piramidaal dak. Dit devotieschilderij is gebonden aan de aanwezigheid van relikven van de heilige Franciscus de Hieronymo in de begijnhofkerk (LO.19).

S.18 – Monogram IHS met gebed van Franciscus de Hieronymo

Objectnummer: 94.503.009

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem Sint-Truiden (?)

19de eeuw

Olieverf op paneel; 0,66 × 0,96 m met lijst;

0,52 × 0,83 m zonder lijst

Afbeelding: [S.18]

In het midden monogram IHS met het kruis en de drie nagels; op de achtergrond zon, wolken en een stralenbundel; onderaan in witte letters op zwarte grond gebed tot Franciscus de Hieronymo (1642-1716): *H. Franciscus de Hieronymo priester der societijt jesu nu gy zyt omhooggevaeren tot den troon van God beryd komen wy het blyde schaeren loven uwe heyligheyd. Ziet ons aen o lieven Vader, ziet ons toch met goedheyd aen. Helpt uw kinderen altegader die tot u om hulp gaen.* Dit devotieschilderij is gebonden aan de aanwezigheid van relikven van de heilige Franciscus de Hieronymo in de begijnhofkerk (LO.19).

S.19 – Aanbidding der Wijzen

Objectnummer: 94.503.006

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem

Ca. 1800

Olieverf op doek; 1,38 × 2,15 m met lijst; 1,18 × 0,96 m zonder lijst

Afbeelding: [S.19]

De heilige familie heeft plaats genomen tegen de achtergrond van een antiek gebouw. Maria en Jozef tonen het Kind aan de drie Wijzen en hun gevolg die gekleed zijn in kostbare gewaden. Rechts snelt een ruiter te paard voorbij wijzend met zijn staf naar het gebeuren. Het werk is sterk verwant met S.7 mits kleine wijzigingen en de toevoeging van de ruiter. Het is wellicht geïnspireerd op een gelijknamige voorstelling die Rubens schilderde o.a. voor het klooster van de Norbertinessen te Leuven en die nu bewaard wordt in King's College in Cambridge. Graveur en uitgever Hans Witdoeck die in het atelier van Rubens werkte, maakte van dit schilderij een gravure in spiegelbeeld.

S.20 – Portret van Maria Anna Odendaal, begijn

Objectnummer: 94.503.041

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Ad. Aerts

1853

Olieverf op doek; 0,97 × 0,71 m met lijst;

0,86 × 0,62 m zonder lijst; doek in slechte toestand; lijst hersteld

Afbeelding: [2.15]

Portret van de laatste begijn van Sint-Truiden; zij is ten halve lijve voorgesteld met een gebedenboek in de hand, voor zich uitkijkend en zittend in een houten leunstoel waarvan de rug bekleed is met kleurig textiel; zij draagt

een ruim zwart kleed en een grijze gordel met een strik vooraan en een zwarte kap waaronder een wit kapje; bovenaan rechts opschrift met familiewapen: *Profs. 17 8/26 90 Ad. Aerts pt 18 3/10 53 / Ats. 90.* Hieruit kan men afleiden dat de begijn geprofest werd op 26 augustus 1790, dat het doek geschilderd werd door Ad. Aerts op 10 maart 1853 en dat de geportretteerde toen 90 jaar oud was. Het familiewapen toont in sabel een gouden keper vergezeld van drie zilveren ruiten; als helmteken een klimmende leeuw en dekkleed van sabel en zilver. Onder de tekst en gedeeltelijk verborgen achter de rug van de leunstoel twee gekruiste sleutels (?) met jaartal 1838 (?) Toen Aerts dit portret schilderde heeft hij zich duidelijk laten inspireren door het schilderij van begijn Froyenhoven (S.14). De begijn wordt vermeld in de namenlijst van de begijnen (Bijlage 3). Op de achterkant is een kaartje bevestigd met de tekst: (*notice voor het oudste portret der 2 Beggijnen*) *Juffr. Maria Anna Odendaal (Laatste beggijn van het hof te St.Truiden) Geboren te St. Truiden 19 mei 1764 Geprofest in 't Beg hof 26 aug. 1790 overleden 26 maart. Deze Beggijn was de zuster van de moeder van den vader van Juffr. Marie Vandenzavel, woonachtig bij de zusters van Liefde en die deze portretten aan ons klooster schonk in 1908.* Het portret was in privé-bezit tot het in 1908 geschonken werd aan de paters Redemptoristen. Later werd hij samen met S.14 overgedragen aan de Vrienden van het begijnhof.

Vandenbroeck 1994, 236 nr. 88.

Beelden

B.1 – Onze-Lieve-Vrouw met Kind

Objectnummer: 94.500.005

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwekerk

Anoniem, Maasland (Luik?)

Ca. 1270-1300

Eik, sporen van oorspronkelijke polychromie en vergulding; randen met kristalstenen bezet; hoofd aangepast om een kroon te bevestigen; 0,695 m

Geconserveerd door de Stichting tot behoud van het kunst- en oudheidkundig patrimonium

Afbeelding: [10.9]

Maria met hooggewelfd voorhoofd staat in een licht zijwaartse heupbeweging en draagt een mantel bezet met kristalstenen; het Kind in een lang tuniekje, bezet met parels, maakt een zegenend gebaar; voorbeeld van de omvorming van het ernstige en strenge romaanse type in een humane en gevoelsvolle opvatting van het gotische type met een meer natuurlijke houding, menselijk contact tussen moeder en kind en een liefvallige expressie op het gelaat van de moeder. De verwantschap met enkele madonnasculpturen uit Luikse ateliers is opvallend: Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (inv. 4549); Bilzen, Rijkhoven, kapel van de landcommanderij Alden Biesen; Niel-bij-As, Sint-Niklaas van Tolentijnerkerk.

de Borchgrave d'Altena 1936, 2-3, 11, 18; de Borchgrave d'Altena 1945, 15; De Schrijver 1963, 23a-23b; Vandenbroeck 1994, 39, 226.

B.2 – Sint-Trudo

Objectnummer: 94.500.004

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwekerk

Anoniem, Maasland (?) Brabant (?)

Eerste helft van de 16de eeuw

Eik, afgeloofd met sporen van originele polychromie, verscheidene herstellingen; 0,82 m, 0,99 m met voet

Afbeelding: [2.5]

De glimlachende Trudo is staande afgebeeld met een gekruind hoofd, een staf in de rechterhand en kerk in de linkerhand. Over de schouders draagt de stichter van de abdij van Sint-Truiden

B.3

boven koorhemd en monnikspij een koor-mantel, die met een gesp in de vorm van een vierpas wordt gesloten.

X 1990, II, 72.

B.3 – Christus aan het kruis van een calvariegroep

Objectnummer: 94.011.001

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwekerk

Anoniem, Maasland (?)

Begin 16de eeuw

Eik afgeloofd, sporen van originele polychromie; corpus: 0,45 × 0,42 m; kruis met sokkel: 1,04 × 0,47 m

Afbeelding: [B.3]

Christus aan het kruis vormde een calvariegroep samen met de beelden van de treurende Maria en Johannes; zij verdwenen na de brand van de

Sint-Trudo-abdij te Sint-Truiden in 1975; het kruis staat op een rotsvormig voetstuk met doodshoofd.

B.4 – Treurende Maria van een calvariegroep

Objectnummer: 94.500.003

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem, Brabant (?)

Begin 16de eeuw, laatgotisch

Eik, gepolychromeerd; 0,90 m

Afbeelding: [B.4]

Behorend tot een calvariegroep samen met B5; de gekruisigde Christus ontbreekt.

B.5 – Treurende Johannes van een calvariegroep

Objectnummer: 94.500.027
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
 Anoniem, Brabant (?)
 Begin 16de eeuw
 Eik, gepolychromeerd; 0,87 m
 Afbeelding: [B.5]

Behoort tot een calvariegroep samen met B.4; de gekruisigde Christus ontbreekt.

B.7

B.6 – Christus op de koude steen

Objectnummer: 94.500.013
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
 Maasland; Meester van de calvarie van Fize-le-Marsal(?)
 Ca. 1520
 Eik, polychromie afgeloofd; 0,81 m
 Afbeelding: [10.11]

Christus zit frontaal op een rots, enkel bekleed met een lendendoek; handen en voeten zijn samengebonden; het hoofd met zware doornenkroon, is naar rechts gebogen. De voorstelling is bijzonder populair in de 15de en 16de eeuw.

1990, II, 23.

B.7 – Triomfkruis

Objectnummer: 94.501.002
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
 Anoniem, Maaslands (?) Limburgs (?)
 Ca. 1530
 Eik, sporen van oude polychromie; corpus 1,55 × 1,43 m; met kruis 3,02 × 2,52 m
 Afbeelding: [10.10, B.7]

Christus houdt het hoofd lichtjes naar links, de ogen gesloten, een pijnlijke trek om de geopende mond; veeltaktige doornenkroon; golvend haar over de rechterschouder; korte tweepuntige baard; gezwollen en sterk realistisch uitgewerkte

borstkas; lendendoek tussen de benen en breed uitwaaiend naar links en rechts. De uiteinden van de kruisbalken zijn versierd met de tetramorf in een vierpas; drie uiteinden lopen uit op een meliëvormige decoratie; onderaan de verticale kruisbalk, 'ajour' uitgewerkt sokkeltje van gevlochten takken; vergulde nimbus achter Christus' hoofd; bovenaan tekstbanderol met gouden letters INRI.

B.8 – Christus aan het kruis

Objectnummer: 94.501.003
 Bewaarplaats: Landen, Walsbets, Sint-Jan-de-Doperkerk
 Anoniem, Limburg (?)
 Midden 16de eeuw
 Eik, gepolychromeerd; corpus 1,40 × 1,28 m; met kruis 2,5 × 1,645 m
 Gerestaureerd in 2003 door G.J. vanden Tillaar, Uden (Nederland)
 Afbeelding: [10.3]

Christus heeft het hoofd naar links gewend, de ogen half gesloten; lang golvend haar en baard; uitwaaiend lendendoek. In bruikleen gegeven aan de Sint-Jan de Doperkerk in Walsbets in 2002.

B.9 – Treurende Maria van een calvariegroep

Objectnummer: 94.500.006
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
 Anoniem, Maaslands (?)
 Einde 16de eeuw
 Eik, gepolychromeerd; 1,21 m
 Afbeelding: [9.5, B.9]

Behorend tot calvariegroep samen met B.8; de gekruisigde Christus ontbreekt.

B.10 – Treurende Johannes van een calvariegroep

Objectnummer: 94.500.002
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
 Anoniem, Maaslands (?)
 Einde 16de eeuw
 Eik, gepolychromeerd; 1,23 m
 Afbeelding: [9.5, B.10]

Behorend tot calvariegroep samen met B.8; de gekruisigde Christus ontbreekt.

B.11 – Christus in het graf

Objectnummer: 94.500.016

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
Brabant (?)

Einde 16de eeuw

Eik, gepolychromeerd; 1,80 m; gefixeerd en
gereinigd door de Stichting tot behoud
van het roerend kunst- en oudheidkundig
patrimonium

Afbeelding: [2.29, 10.12]

B.9

Liggende Christus, de handen gekruist op de schoot; vroeger opgebaard in een 19de-eeuwse houten kast met 18de-eeuws front, bestaande uit twee deurtjes met balusterzuiltjes en zware driehoekige bekroning met acanthusvormige voluten en in het midden een ovaal blind medaillon; op de hoeken twee vuurpotten waarvan één verdwenen is. Een graffiggende Christus werd meestal opgesteld bij de ingang van de kerk zoals nu nog te zien is in de Onze-Lieve-Vrouw-tenhemel-

B.10

opnemingkerk en de Sint-Martinuskerk in Sint-Truiden.

B.12 – Christus aan het kruis

Objectnummer: 94.501.004

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem, Sint-Truiden

1699

Hout, gepolychromeerd; corpus 0,79 × 0,5 m;
met kruis 1,11 × 0,555 m

Afbeelding: [B.12]

Aan de voet van het kruis doodshoofd met gekruiste tibia en wapenschild van de familie van Hinnisdael: van sabel met in een zilveren schildhoofd, drie merletten naast elkaar, ook van sabel; eronder opschrift op koperenplaatje STR OVDA-HINS 1699. De begijn Oda Hinnisdael is in een processtuk uit 1697 vermeld (SAST, FBST, Bundel 2, processtukken, map 4, akte 10 september 1697).

B.13 – Onze-Lieve-Vrouw met Kind

Objectnummer: 94.500.010

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem

Ca. 1700

Lindehout, meermaals overschilderd; 1,19 × 0,43 × 0,29 m

Afbeelding: [10.16]

Laatbarokke voorstelling van Maria met Kind in kostbare stoffering; onder de huidige monochrome verflaag bevinden zich twee waardevolle beschilderingen; de oorspronkelijke polychromie bewaart resten van bladgoud voor de haren en de mantel van Maria en bladzilver voor haar kleeft; de kroon ontbreekt; het beeld is afkomstig van de centrale nis van het hoogaltaar.

B.14 – Petrus-Paus

Objectnummer: 94.500.017

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem

18de eeuw

Witgeverfd hout gedeeltelijk verguld; 1,12 m met sokkel

Afbeelding: [B.14, 10.3]

B.14

Petrus in pauselijk ornaat met de tiara, zittend op een troon, met in de handen een sleutel en een kromstaf.

B.15 – Sint-Nicolaas

Objectnummer: 94.500.018

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem

18de eeuw

Witgeverfd hout gedeeltelijk verguld; 1,06 m

Afbeelding: [B.15, 10.3]

Nicolaas (ca. 270 – 342 of 352), bisschop van Myra, is afgebeeld als een bisschop met mijter en staf. Aan de voet staat de kuip met drie kindjes die refereert naar een van de wonderen van Sint-Nicolaas.

B.16 – Heilige Lucia

Objectnummer: 94.500.011

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem

18de eeuw

Hout, overschilderd; 0,86 m met sokkel

Afbeelding: [B.16]

B.15

B.16

De heilige Lucia van Syracuse (gestorven ca. 303-310) is voorgesteld met de martelaarspalm en de hals doorboord met een zwaard.

B.17 – Sint-Rochus van Montpellier

Objectnummer: 94.500.014

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem, Limburg

18de eeuw

Eik, overschilderd; 0,92 m met sokkel

Afbeelding: [B.17]

De heilige Rochus van Montpellier (ca. 1340-1379) is gekleed als pelgrim met staf en kalebas, reistas, pelerine en platte hoed. Hij is vergezeld van een engel met een zalfpot die zijn pestbuil verzorgt, en van een hond met een stuk brood in de muil.

B.18 – Sint-Anna-ten-drieën

Objectnummer: 94.500.015

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem

18de eeuw, laatbarok

B.17

Wit geveerd hout; 0,975 m met sokkel
Afbeelding: [10.25]

Rechtstaande Anna met druiventros met naast haar de zittende Maria met het Kind op haar schoot. Het beeld stond oorspronkelijk opgesteld op een sokkel boven het Sint-Anna-altaar, opgericht in 1759 door Carolina van Wezeren (M.5).

B.19 – Apostel Andreas

Objectnummer: 94.500.008
Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk
Anoniem, lokaal atelier
18de eeuw
Eik, overschilderd; 0,80 m; 0,85 m met sokkel
Gerestaureerd door Jerzy Kepa in 2001
Afbeelding: [B.19]

Bekleed met mantel en blootsvoets, met boek in de hand. Misschien afkomstig van de Sint-Pieterskerk?

B.19

B.20 – Sint-Sebastiaan

Objectnummer: 94.500.009
Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
Anoniem, lokaal atelier
18de eeuw
Eik, overschilderd; 0,83 m met sokkel
Afbeelding: [B.20]

De heilige staat met gekruiste benen voor een boomstam; hij draagt enkel een lendendoek en zijn lichaam is met vijf pijlen doorboord. Misschien afkomstig van de Sint-Pieterskerk?

B.21 – Heilige Agnes

Objectnummer: 94.500.022
Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
Gesigeneerd *C. Janssen P. Wynrocx*, Sint-Truiden
1869
Hout, oorspronkelijke polychromie; 1,23 m; geconserveerd in 1980 door de Stichting tot behoud van het roerend kunst- en oudheidkundig patrimonium.
Afbeelding: [10.5, 10.29]

Neogotisch beeld van Sint-Agnes, patroonheilige van het begijnhof en van de begijnhofkerk; rechtstaande figuur in wit kleed met gouden lelies waarover een rode mantel; attributen: in de rechterhand een lelietak (verdwenen) en in de linkerhand een palmtak (gedeeltelijk verdwenen) en lam aan haar voeten; de polychromie werd uitgevoerd door Pierre Wynrocx, schoonbroer van Cornelis Janssen (1828-1895), een Nederlander afkomstig uit Woensel die in Sint-Truiden een atelier oprichtte gespecialiseerd in neogotisch beeldsnijwerk.

Driesen 1984, 153-157; Driesen 1994, 136-137; Vanthillo 1998, 176-190.

Verdwenen beelden

Deze beelden zijn geïdentificeerd aan de hand van foto's van de provincie Limburg en van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium.

B.20

B.22 – Sint-Jan-de-Doper

Objectnummer: 94.500.001
 Verdwenen na de brand van de Trudo-abdij te
 Sint-Truiden in 1975
 Anoniem, Limburg (?)
 Ca. 1490
 Eik, polychromie afgeloofd; 0,38 m
 Afbeelding: [B.22]

B.23 – Treurende Maria en Johannes van calvariegroep

Objectnummer: 94.011.001
 Verdwenen na de brand van de Trudo-abdij te
 Sint-Truiden in 1975
 Anoniem, Maasland (?)
 Begin 16de eeuw
 Eik, afgeloofd, sporen van originele polychromie; 0,42 m (Maria) en 0,435 m (Johannes)
 Afbeelding: [7.4, 7.5, 9.5, B.23]

Beide beelden zijn op een tekening van baron Jean-Baptiste Bethune uit 1862 gedocumenteerd.
 Kortrijk (Marke), Archief de Béthune, 06280, 137/001.

B.24 – Sint-Antonius met Kind

Objectnummer: 94.500.025
 Afbeelding: [B.24]

B.25 – Sint- Jozef met Jezus aan de hand

Objectnummer: 94.500.026
 Afbeelding: [B.25]

B.24

B.25

B.26 – Christus aan het kruis

Objectnummer: 94.501.001
 Hing oorspronkelijk onder afdakje boven de westingang van de kerk
 Anoniem
 1550-1600
 Eik; 2,50 × 1,65 m met kruis; corpus 1,40 × 1,28 m
 Afbeelding: [B.26]

B.27 – Christus aan het kruis

Objectnummer: 94.501.005

Anoniem

16de eeuw (?)

Eik; 1,61 m zonder kruis

Afbeelding: [B.27]

B.28 – Onthoofding van Sint-Jan de Doper

Objectnummer: -

Anoniem

16de eeuw (?)

Afbeelding: [B.28]

Liturgische objecten**LO.1 – Tuitpotje / reliekhouders**

Objectnummer: 94.006.012

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk

Anoniem

Ca. 1260-1340

Gebakken aardewerk van het type Schinveld-Brunsum, bruin loodglazuur, beenderresten; hoogte 0,115 m; halsopening 0,05 / 0,06 m; tuit 0,035 m; diameter buik 0,105 m

Afbeelding: [LO.1]

Buikig, bruin tuitpotje met een oor op drie voetjes in gebakken aardewerk, als reliekhouders ingemetseld in het hoogaltaar, bij gelegenheid van de altaar- en kerkwijding, en in 1927 ontdekt. Certificaat handschrift op strook papier door toenmalig deken Pieter Kubben (1927-1947): *Vas hoc fictile desumptum est cum ossibus inclusis ex sepulchro altaris majoris ecclesiae anno 1927 desaffectedatae beghinagii Sancti Trudonis, Sancti Agneti Virgini et Martyri olim consecratae. P. Kubben decanus Trudon.* Het potje werd gemaakt in gebakken aardewerk van het type Schinveld-Brunsum, bij Heerlen (Nederland) in de periode III-IV, tussen 1260 en 1340, en vertoont een eerder zeldzame vorm. Het kruikje bevat drie herkenbare stukjes been (0,087 en 0,045 m), enkele stukjes bijna vergaan textiel, steentjes, klompjes aarde, een stukje houtskool, de resten van een zegel op rood lint met de initialen P.K. (Pieter Kubben).

LO.2 – Paaskandelaar met lezenaar

Objectnummer: 94.510.001

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem, Maasland

Ca. 1500

Koper; hoogte 1,56 m

Afbeelding: [10.4]

Het zeshoekig basement draagt een ronde gladde schacht in het midden onderbroken door een geprofileerde knoop. Aan de schacht is een rechthoekige lezenaar gehecht versierd met opengewerkte vierpasmotieven. De schacht eindigt met een geprofileerde knoop waarop de eigenlijke kaarsdrager is gemonteerd, bestaande uit een ronde concave schacht met geprofileerde knoop en vetvanger met knorren en een geprofileerde uitbuigende rand. De lezenaar biedt plaats aan grote koorzangboeken. Stilistisch behoort deze paaskandelaar tot de dinanderiestijl van omstreeks 1500.

LO.3 – Kandelaars

Objectnummer: 94.020.006

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk

Anoniem, Maasland

16de eeuw

Geelkoper; hoogte 0,2 m

Afbeelding: [LO.3]

Twee laatgotische kandelaars op hoge gewelfde voet en schacht met tussenring.

LO.4 – Kandelaars

Objectnummer: 94.020.007

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk

Anoniem, Maasland

16de eeuw

Geelkoper; hoogte 0,48 m; diameter voet 0,17 m

Afbeelding: [LO.4]

Twee laatgotische kandelaars op hoge ronde voet met insnoering; ronde naar boven toe verjongende schacht met twee ringen; brede gekanteelde vetvanger met pin en opengewerkt maaswerk.

LO.5 – Kandelaars

Objectnummer: 94.020.008
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk
 Anoniem, Maasland
 16de eeuw
 Geelkoper; hoogte 0,375 m; diameter voet 0,125 m
 Afbeelding: [LO.5]

Twee laatgotische kandelaars op een rond geprofileerd basement met insnoering voorzien van opengewerkte maaswerk; ronde schacht met twee lensvormige ringen; brede vetvanger met pin, gekanteelde rand en opengewerkt maaswerk.

LO.6 – Kandelaars

Objectnummer: 94.020.009
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk
 Anoniem, Maasland
 16de eeuw
 Geelkoper; hoogte 0,49 m; diameter voet 0,14 m
 Afbeelding: [LO.6]

Twee laatgotische kandelaars op een rond trapsgewijs geprofileerd basement; ronde schacht met drie lensvormige ringen; brede naar boven toe uitkragende vetvanger met pin.

LO.7 – Torenmonstrans

Objectnummer: 94.004.001
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk
 Onbekende meester; Leuven (?)
 1633 (gedateerd op voet onderaan)
 Opschrift: 136 ONSSE 10 ENGELSE(N)
 (op voet onderaan)
 Zilver gedeeltelijk verguld; hoogte 0,774 m
 Afbeelding: [10.26]

Vierkantige door vier lobben verbrede voet; de welving draagt vier opgelegde cherubs tussen bundels bloemen en fruit; cirkelvormige stam met gedrukte ronde nodus met dezelfde motieven versierd als de welving; de stam loopt uit op een vaasvormige bekroning met opgelegde gevleugelde halffiguren; hierop rust de bovenstructuur. De cilinder bevindt zich tussen twee portieken met geknielde engelen met een wierookvat in de hand; het geheel wordt gestut door vier gedraaide zuilen geflankeerd door vleugelstukken waaraan een kristallen ooring hangt. Voor de cilinder staan twee engeltjes met de passiewerktuigen; een tweede platform op de cilinder draagt een gebombeerd gedeelte met cherubs. Hierboven zijn drie baldakijnen waaronder een Marianum, de verrijzende Christus en een kruisbeeld met pelikaan. Naast deze verticale constructie bevinden zich boven de portieken eveneens baldakijnen met enerzijds Trudo en anderzijds Agnes.

LO.8 – Reliekostensorium van de heilige Jozef

Objectnummer: 94.006.007

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwerkerk

Anoniem

17de en 19de eeuw

Zilver; hoogte 0,25 m

Afbeelding: [LO.8]

Gelobde voet met bladmotieven, stam met peervormige nodus, beide 17de-eeuws; rond osculatorium geflankeerd door laurierkransen en getopt met kroontje, 19de-eeuws.

LO.9 – Ciborie

Objectnummer: 94.003.001

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwerkerk

Pierre Massart, Sint-Truiden. Monogram P op M, gemerkt op de voetrand; onderaan Pierre Massart (?); ST onder gekroonde tweekoppige adelaar (stadsmerk Sint-Truiden), jaarletter F gekroond
1667-1669 (datering op basis van dekanaats-letter)

Zilver gedeeltelijk verguld; hoogte 0,41 m; diameter voet 0,167 m; diameter cuppa 0,143 m

Klokvormige ronde voet met opgehoogde rand versierd met schelp- en bladmotieven. Welving versierd met vruchtentrossen en bladornamenten. De ronde stam is opgebouwd uit één ring, een met bladwerk verfraaide nodus en concave tussenstukken. De cuppa, gevat in een *fausse coupe*, versierd met schelpmotieven en acanthusbladeren, draagt een deksel met bladmotieven waarboven een brede concave ring bekroond met een pelikaan en zijn jongen, oorspronkelijk getopt met een kruisje.

Afbeelding: [10.28]

Sint-Truidens zilver 1993, 98-99.

LO.10 – Vier kandelaars

Objectnummer: 94.020.010

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwerkerk; slechts één kandelaar bewaard

Anoniem

Tweede helft van de 17de eeuw

Geelkoper; hoogte 0,455 m

Afbeelding: [LO.10]

Vier barokke kandelaars, waarvan drie verdwenen; driezijdige voluutvormige basis ver-

sierd met bladwerk en een cherub boven een centrale cartouche; de klauw- of bolpoten zijn verdwenen; verjongende schacht boven zware nodus tussen twee ringen; pin in brede vetvanger versierd met bladwerk.

LO.11 – Kandelaars

Objectnummers: 94.020.001, 94.20.002, 94.020.003, 94.020.004, 94.020.005

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwerkerk

Anoniem

Einde van de 17de eeuw – eerste helft van de 18de eeuw

Geelkoper; hoogte tussen 0,42 / 0,44 / 0,46 / 0,49 en 0,52 m

Afbeelding: [LO.11]

Zeventien barokke kandelaars van diverse afmetingen. Driezijdige voet met uitgebogen hoeken op klauwbollen; zijvlakken versierd met cherubs tussen blad- en krulmotieven; de stam bestaat uit een vaasvormige nodus tussen ringen en een naar boven toe verjongende schacht, soms glad soms getorst, waarvan de basis gevat is in acanthusbladeren; breed uitlopende vetvanger met pin.

LO.12 – Kroontje

Objectnummer: 94.028.008

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwerkerk

Gérard de Bèche II (?), Luik
1713-1714

Zilver; diameter 0,068 m

Afbeelding: [LO.12]

De band van het kroontje versierd met parels en ruitjes, draagt een krans van bladvormige ornamenten gegroepeerd rondom gebombeerde spiegeltjes afgewisseld met blad- en

krulmotieven. Merktekens op de band: Luik, Jozef Clemens van Beieren, C (1713-1714), de letters G D boven B (Gérard de Bèche II?, 1671-1722).

LO.13 – Kroontje

Objectnummer: 94.028.005

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwerkerk

Francis Stijnen (1697-1749), gemerkt FS onder kroon

Tweede kwart van de 18de eeuw

Zilver; hoogte 0,097 m; diameter 0,095 m

Afbeelding: [LO.13]

Het kroontje rust op een brede ring met imitatie diamanten en dito cabochons; vanuit het krulwerk ontspringen vier brede acanthen met gestileerde bloemen.

Sint-Truidens zilver 1993, 130-131.

LO.14 – Kelk

Objectnummer: 94.001.001

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwerkerk

Merkttekens: wapen van Georges-Louis de Berghes, 1724, Q (1739-1740), ID (Jean Dethier of Joseph-Clément Dupont, ?).

Inscripties: *c:v:grin/1739* en *i:m:motmans*

Zilver gedeeltelijk verguld; hoogte 0,22 m; diameter 0,1 m

Afbeelding: [10.28]

Hoog gewelfde voet met vier convexe en vier rechte vlakken; acht ribben lopen uit op een balustervormige schacht met peervormige nodus, tot onder de cuppa.

Colman 1966, 247, nr. 638.

LO.15 – Twee reliekhouders

Objectnummer: 94.006.006; een reliekhouders afgebroken

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk

Anoniem

Eerste helft van de 18de eeuw

Hout, gedeeltelijk verguld, met drie reliekopeningen; 1,16 × 0,26 m

Afbeelding: [LO.15]

De obeliskvormige bovenbouw wordt bekroond door een schelp en geflankeerd door open-gewerkte vleugelstukken. Het voetstuk bestaat uit sierlijk rankwerk.

LO.16 – Ciborie

Objectnummer: 94.003.002

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk

Anoniem

18de eeuw

Zilver; hoogte 0,33 m; diameter 0,1 m

Afbeelding: [LO.16]

Ronde, geprofileerde gewelfde voet; stam met vaasvormige greep en gladde onversierde cuppa; deksel met geprofileerde ingesnoerde rand bekroond met bol en kruis.

LO.17 – Twee reliekhouders

Objectnummer: 94.006.002

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk

Anoniem, Sint-Truiden (?)

18de eeuw

Hout en stro; 0,645 × 0,18 × 0,085 m

Afbeelding: [LO.17]

Twee kleine reliekhouders in hout overkleefd met geometrische versiering in stro. Rechthoekige sarcofaag met hartvormige reliekopening; obeliskvormige bovenbouw met ronde reliekopening. De onderbouw van een exemplaar is een moderne kopie zonder versiering in stro.

LO.18 – Twee reliekhouders

Objectnummer: 94.006.001

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk

Anoniem, Sint-Truiden (?)

18de eeuw

Hout en stro; 0,97 × 0,265 × 0,1 m

Afbeelding: [LO.18]

Twee grote reliekhouders in hout overkleefd met versiering in stro deels natuurlijk en deels gekleurd met tinten van groen en roze. Rechthoekige sarcofaag met ovale reliekopening op

vier frontaal geplaatste bolpoten. Obelisk-vormige bovenbouw met drie ovale reliekoopeningen. Houten kern versierd met opgekleefd stro volgens decoratief en geometrisch motief; vaasvormige bovenbekroning.

LO.19 – Reliekostensorium van de heilige Franciscus de Hieronymo

Objectnummer: 94.006.008

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk

Anoniem, proefstuk op de achterzijde van de stralenkrans.

Derde kwart van de 18de eeuw

Zilver; hoogte 0,3 m

Afbeelding: [LO.19]

In de begijnhofkerk waren twee afbeeldingen van de jezuïetenheilige Franciscus de Hieronymo (1642-1716) aanwezig, die naar een specifieke devotie verwijzen (S.17 en S.18). Het

relietkostensorium bestaat uit een ronde voet met laurierbladrand, een vaasvormige stam en een osculatorium omgeven met een stralenkrans vertekkend uit een wolkjesrand, bladmotieven en drapering, het geheel getopt met een kroon waaronder het jezuïetenembleem IHS. Een gedreven banderol draagt het opschrift *RELIQIAE. STI. FRANCISCI. DE. HIRO-NIMO*. Een vergelijking met een reliekhoudervervaardigd door de Sint-Truidense zilversmid Pieter Jan Ulens voor de Sint-Gertrudiskerk van Heppeneert dringt zich op.

Sint-Truidens zilver 1993, 195, nr. 43.5

LO.20 – Twee ampullen

Objectnummer: 94.014.001

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk

Merken: wapen van Jan-Theodoor van Beieren, 1744, C (1746-1747), /, OF (Olivier Franckson)

Zilver; hoogte 0,135 m; diameter 0,065 m

Afbeelding: [LO.20]

Achtzijdige geprofileerde voet; acht ribben lopen door over de ingesnoerde buik tot op het deksel; versiering met rocailles en bladwerk op gegranuleerde grond; deksel bekroond met druiventros; voluutvormig handvat.

Colman 1966, 247, nr. 637

LO.21 – Twee processielantaarns

Objectnummer: 94.025.001

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk

Anoniem

18de eeuw

Hout, glas, ijzer; hoogte 2,27 m

Afbeelding: [LO.21]

LO.22 – Reliekostensorium van de heilige Anna

Objectnummer: 94.006.005

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwenkerk

Aegidius Molinet (1713-1793), gemerkt op de voet onderaan: *AE M* onder de kroon Sint-Truiden

Derde kwart van de 18de eeuw

Zilver gedeeltelijk verguld; 0,255 × 0,145 m; diameter 0,1 m

Afbeelding: [2.25]

Ronde voet met bladmotieven en stam met peervormige nodus; twee acanthusbladeren en een cartouche met de naam *S. Anna* schragen een osculatorium omgeven met vergulde stralen en getopt met een kroon.

Sint-Truidens zilver 1993, 153.

LO.23 – Reliekostensorium van de heilige Eucherius van Orléans

Objectnummer: 94.006.009

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwenkerk

Hendrik Plugers (gemerkt op de voet onderaan: *HP* onder kroon), Sint Truiden

Derde kwart van de 18de eeuw, proefsteek op de achterzijde.

Zilver; hoogte 0,35 m

Afbeelding: [LO.23]

De heilige Eucherius, bisschop van Orléans rond 719, stierf in 738 in de Trudo-abdij te Sint-Truiden. Hoogstwaarschijnlijk werd deze relik door de abdij aan het begijnhof geschonken. Het hartvormige osculatorium is ingelegd met groene siersteen, omringd met blad- en bandwerk boven een rocaille-decor en getopt met een kroon. De balustervormige stam en de voetwelling dragen een gedreven en geciseleerd decor van band- en bladwerk.

Sint-Truidens zilver 1993, 173.

LO.24 – Reliekostensorium van de heilige Lucia

Objectnummer: 94.006.010

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwenkerk

Aegidius Molinet (gemerkt op de voet onderaan: *AE M* onder kroon), Sint-Truiden

Derde kwart van de 18de eeuw

Zilver; hoogte 0,35 m

Afbeelding: [LO.24]

Hartvormig osculatorium omringd met blad- en rankwerk boven twee palmtakken. De balustervormige stam en de welling van de gelede voet dragen een gedreven en geciseleerd decor van band- en bladwerk.

Sint-Truidens zilver 1993, 73 en 153.

LO.25 – Reliekostensorium van de heilige Hubertus

Objectnummer: 94.006.011

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwenkerk

Pieter Jan Ulens (1746-1813); merkteken PIU, Sint-Truiden

Laatste kwart van de 18de eeuw

Zilver; hoogte 0,36 m

Afbeelding: [10.28]

De heilige Hubertus van Luik (655-727) verhuisde de zetel van het bisdom van Maastricht naar Luik. Als een van de belangrijkste Luikse heiligen was hij overal in het bisdom vereerd. Het relikostensorium bestaat uit een gewelfde voet en stam met peervormige nodus tussen twee ringen; hartvormig osculatorium omringd met blad- en bloemmotieven en bekroond met mijter.

Sint-Truidens zilver 1993, 195.

LO.26 – Twee reliekhouders

Objectnummer: 94.006.003

Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwenkerk

Begijnen (?), Sint-Truiden (?)

Tweede helft van de 18de eeuw

Hout en stro; 0,57 × 0,19 × 0,065 m

Afbeelding: [LO.26]

De rechthoekige sarcofaag op vier bolpootjes bevat een ovale reliekhouders omringd door een geschilderd decor van bont gebloemd rankwerk dat naderhand belijnd werd met een gekeperd decor van stro in diverse tinten. De obeliskvormige bekroning heeft een donkere ondergrond belijnd met een zinvolle decoratie uit blond stro. De versiering van de bovenbouw wordt gedomineerd door een inmiddels lege lunula op gekruiste palmtakken en omgeven door een stralenkrans. Onder de lunula en boven een Lam Gods, geflankeerd door knielende engelen, bevindt zich een

monstrans met vleugelstukken en stralen; bovenaan een paradijsvogel en vogeltjes; de vrije ruimte is opgevuld met sterren en bloempjes. De algemene vorm vertoont een sterk neo-klassiek karakter. Obelisk en sarcofaag werden pas later samengevoegd.

Vandenbroeck 1994, 243.

LO.27 – Drie reliekhouders

Objectnummer: 94.006.004
Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk
Anoniem, Sint-Truiden (?)
18de en 19de eeuw
Lindehout bekleed met gezwart fineer en zilverplaten; 0,66 × 0,14 × 0,1 m
Gerestaureerd door Jacques Vereecke en Françoise Urban in 1998
Afbeelding: [LO.27]

Drie obeliskvormige reliekhouders, één met negen reliekopeningen, telkens gevat in een rijkelijk versierde cartouche van gestampt zilver,

19de eeuw; twee met zeven reliekopeningen, gevat in een rijkelijk opengewerkt decor van gedreven zilver, 18de eeuw.

LO.28 – Missaaldrager

Objectnummer: 94.511.001
Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk
Anoniem

19de eeuw
Hout; 0,35 × 0,38 × 0,26 m
Afbeelding: [LO.28]

Boekensteun beschilderd met roosjes en gepolychromeerd snijwerk.

LO.29 – Acht kroontjes

Objectnummers: 94.028.001, 94.028.002, 94.028.003, 94.028.004, 94.028.006, 94.028.007, 94.028.009, 94.028.010
Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk
Anoniem
19de eeuw
Zilver en verzilverd metaal; diameter variërend tussen 0,065 / 0,075 / 0,08 / 0,09 en 0,1 m
Afbeelding: [LO.29]

LO.30-35 – **Verdwenen liturgische voorwerpen**

Geïdentificeerd aan de hand van foto's van de provincie Limburg en het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium

LO.30: Wieroekvat met scheepje (objectnummer: 94.012.001). Afbeelding: [LO.30]

LO.31: Wieroekvat (objectnummer: 94.012.002). Afbeelding: [LO.31]

LO.32: Wijwateremmer (objectnummer: 94.015.001). Afbeelding: [LO.32]

LO.33: Altaarcarillon (objectnummer: 94.016.001). Afbeelding: [LO.33]

LO.34: Kleine, cilindrische bel (objectnummer: 94.018.002). Afbeelding: [LO.34]

LO.35: Berechtinglantaarn (objectnummer: 94.037.001). Afbeelding: [LO.35]

Textiel

T.1 – Antependium met Maria en Kind

Bewaarplaats: New York, The Metropolitan Museum of Art, The Cloisters, 57.35
Anoniem, Sint-Truiden (?)
1500-1530
Woldraad, haute-lisse; 0,95 × 1,98 m
Afbeelding: [10.3]

Tot de collectie van de begijnhofkerk behoorden twee geweven antependia uit de eerste helft van de 16de eeuw (zie ook T.2). Nadat zij in 1880 op de *Exposition nationale Belge* in Brussel tentoongesteld werden, kwamen zij in de beginjaren van de 20ste eeuw terecht in de internationale kunsthandel en kregen uiteindelijk een definitieve bestemming in respectievelijk The Metropolitan Museum of Arts in New York en in The Burrell Collection in Glasgow. Op elk tapijt staan drie figuren geborduurd tegen een achtergrond van een blauw damast patroon van granaatappels, bloemenvazen, distels en lilies. Het antependium van New York heeft als centrale voorstelling een Maria met Kind in de stralenkrans staande op de maansikkel terwijl zij de slang vertrappt. Het Kind draagt een rozenkrans en een wereldbol. Links van haar staat Catharina van Alexandrië als jonkvrouw met kroon, zwaard en haar persoonlijke attributen: de ring en het rad met Maxentius. Rechts Barbara met geopend boek, martelaarspalm en kroon, vergezeld van haar persoonlijk attribuut de toren; aan haar voeten knielt haar vader met het zwaard in de hand.

Keuller & Wouters 1881, pl. V; Smets 1984.

T.2 – Antependium met heilige Agnes

Bewaarplaats: Glasgow, The Burrell Collection, 46/125
Anoniem, Sint-Truiden (?)
1500-1530
Woldraad, haute-lisse; 0,95 × 1,98 m
Afbeelding: [2.7]

Tot de collectie van de begijnhofkerk behoorden twee geweven antependia uit de eerste helft van de 16de eeuw (zie ook T.1). Het antependium van Glasgow toont als centrale figuur Agnes, patrones van het begijnhof, met

geopend boek, martelaarspalm en lam; links staat Maria Magdalena met zalfpot en rechts vermoedelijk de heilige Elisabeth met sluier en tulband en een boek en brood in de hand.

Smets 1984.

T.3 – Kazuifel

Objectnummer: 94.100.001
Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwerk
Anoniem, Brabant of Sint-Truiden?
Tweede helft van de 16de eeuw
Gekleurde zijde, gouddraad; borduurwerk; kruis 1,22 × 0,5 m; kolom 1,012 × 0,162 m
Aurifrisiae op nieuwe ondergrond genaaid door A.E. Grossé, Brugge in 1955-1956
Afbeelding: [2.24, T.3]

Deze kazuifel maakt deel uit van een ensemble met T.4 en T.5. Kruisvormige aurifrisiae: in het hart van het kruis is een Aanbidding van de Drie Koningen voorgesteld tussen twee balusterzuilen. Aan weerszijden houden twee engelen de voorhang van een baldakijn open, waaronder God de Vader verschijnt. In de stam van het kruis staan onder een gelijkaardig baldakijn de apostelen Petrus en Paulus. Op de voorzijde kolom met voorstelling van Salvator Mundi, Maria met Kind en de apostel Andreas. De stijl is laatgotische maar de architecturale omlijsting vertoont Renaissance-invloeden.

T.4 – Dalmatiek

Objectnummer: 94.100.002
Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwerk
Anoniem, Brabant of Sint-Truiden?
Tweede helft van de 16de eeuw
Gekleurde zijde, gouddraad, borduurwerk; 1;10 × 1,27 m
Aurifrisiae op nieuwe ondergrond genaaid door A.E. Grossé, Brugge in 1955-1956
Afbeelding: [T.4]

Deze dalmatiek maakt deel uit van een ensemble met T.3 en T.5. Voorzijde: twee kolommen met telkens drie heiligen onder baldakijn; links een apostel, Antonius en Rochus; rechts een apostel, Sebastiaan en een apostel; kolommen bovenaan verbonden met dwarsbalk waarop twee engelen met schild. Achterzijde: twee kolommen met telkens drie heiligen onder baldakijn; links Petrus, Apollonia en een apostel; rechts een apostel, Clara en Andreas; kolommen bovenaan verbonden met dwarsbalk waarop twee engelen met schild. Mouwen: links Laurentius en een profeet; rechts diaken en een profeet.

T.5 – Dalmatiek

Objectnummer: 94.100.003
Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwerk
Anoniem, Brabant of Sint-Truiden?
Tweede helft van de 16de eeuw
Fluweel, zijde, borduurwerk; 1,10 × 1,27 m
Aurifrisiae op nieuwe ondergrond genaaid door A.E. Grossé, Brugge in 1955-1956
Afbeelding: [T.5]

Deze dalmatiek maakt deel uit van een ensemble met T.3 en T.4. Voorzijde: twee kolommen met telkens drie heiligen onder baldakijn; links Madonna met Kind, Agnes en Sint-Jacob de Meerdere; rechts Salvator mundi, Maria Magdalena en Johannes evangelist; kolommen verbonden met dwarsbalk waarop engelen met schild. Achterzijde: twee kolommen met telkens drie heiligen onder baldakijn: Johannes de Doper, Helena en Philippus enerzijds en twee apostelen en Lucia anderzijds; kolommen verbonden met dwarsbalk waarop engelen met schild. Mouwen: links twee profeten; rechts twee diakens.

T.4

T.5

T.6-T.8

T.6-T.12 – Ensemble van koorkap, kazuifel, twee dalmatieken, een kelkvelum, drie manipels en twee stola's

Objectnummers: 94.101.001 – 94.101.007
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk
 Anoniem
 Derde kwart van de 18de eeuw
 Geel zijdeweefsel met fijne ranken van gekleurde bloemen en vruchten in damasteffect
 Afbeelding: [2.24, 10.27, T.6-12]

T.6 – Koorkap

Objectnummer: 94.101.001
 1,37 × 2,89 m

T.7 – Kazuifel

Objectnummer: 94.101.002
 1,10 × 0,68 m

T.8 – Twee dalmatieken

Objectnummer: 94.101.003
 1,11 × 1,16 m

T.9 – Kelkvelum

Objectnummer: 94.101.004
 0,53 × 0,53 m

T.9

T.10 – Drie manipels

Objectnummer: 94.101.005
1,15 × 0,65 m

T.11 – Stola

Objectnummer: 94.101.006
2,46 × 0,065 m

T.12 – Stola

Objectnummer: 94.101.007
2,46 × 0,065 m

T.13-T.17 – Ensemble van een koorkap, een kazuifel, twee dalmatieken, drie manipels en een stola

Objectnummers: 94.102.001 - 94.102.005
Bewaarplaats: Sint-Truiden, Onze-Lieve-Vrouwkerk
Anoniem
Derde kwart van de 18de eeuw
Roze zijde met grote en kleine bloemen
Afbeelding: [2.24, T.13-T-17]

T.13 – Koorkap

Objectnummer: 94.102.001
1,45 × 3,16 m; Heilige Geest op kap toegevoegd in 20ste eeuw

T.14 – Kazuifel

Objectnummer: 94.102.002
1,13 × 0,73 m

T.15 – Twee dalmatieken

Objectnummer: 94.102.003
1,12 × 1,27 m

T.16 – Drie manipels

Objectnummer: 94.102.004
1,29 × 0,075 m

T.17 – Stola

Objectnummer: 94.102.005
2,52 × 0,075 m

T.13-T.15

Rouwborden

R.1 – Rouwbord gerelateerd aan de familie van Elderen

Objectnummer: 94.559.008
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
 Anoniem
 1653
 Olieverf op hout; 5 panelen waarvan een ontbreekt; 1,04 × 1,04 m met lijst
 Afbeelding: [R.1]

Puntig wapen gekroond met helm, helmkleed en helmteken (bok); gedeeld, A: in keel vijf zilveren spitsruiten; B: gevierendeeld van sabel en zilver. Opschrift: *obiit 22 aprilis 1653*.

R.2 – Niet geïdentificeerd rouwbord

Objectnummer: -
 Bewaarplaats: verdwenen
 Anoniem
 1678
 Afbeelding: [R.2]

R.3 – Rouwbord van Aleydis en Marie de Froidmont

Objectnummer: oude inventarisnummer 71/2000 en T 132
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, begijnhofwinning Anoniem
 1680
 Olieverf op eik; 4 panelen; afmetingen: 1,30 × 1,13 m; lijst ontbreekt; zeer slechte toestand
 Afbeelding: [R.3]

Ruitvormig wapenschild met negen koeken, gedragen door een cherub en omlijst met barokke ornamenten. Hetzelfde wapenschild komt ook voor op de biechtstoel van 1684 (M.10). Opschrift: *AILID. DE FROIDMONT* (boven) en *A° MARIE. DE FROIDMONT 1680* (onder). Het paneel was gevat in het plafond boven de grafsteen van de zussen-begijnen Aylis (1678) en Marie de Froidmont (1698) en het Sint-Jozefaltaar dat zij gesticht hebben (M.7). In de namenlijst van de begijnen komt de familienaam de Froidmont in de 17de eeuw negen maal voor (Bijlage 3). In 1978 werd voor dit rouwbord een restauratiedossier samengesteld door de Stichting tot behoud van het roerend kunst- en oudheidkundig patrimonium maar de restauratie werd nooit uitgevoerd.

R.4 – Rouwbord van Théodore de Pitteurs-Hiégaerts

Objectnummer: 94.503.006
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
 Anoniem
 1869

Olieverf op doek; 0,99 × 0,99 m met lijst
 Afbeelding: [R.4]

Théodore de Pitteurs-Hiégaerts (1849-1859) was een kind van baron Edmond de Pitteurs-Hiégaerts en Mathilde d'Arschot (bijlage 7, epitaaf 34). Puntig wapen gekroond en gehouden door twee engelen. In zilver klimmende leeuw van sinopel; gouden rechterschuinbalk beladen met vier koeken van sabel; opschrift: *obiit 29 7bris 1869*; leuze: *Niets zonder Gods hulpe*.

R.5 – Rouwbord van Antoine de Pitteurs-Hiégaerts

Objectnummer: 94.559.002
 Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
 Anoniem
 1874
 Olieverf op doek; 1,03 × 1,035 m; lijst ontbreekt; doek beschadigd en gescheurd
 Afbeelding: [R.5]

Baron Antoine de Pitteurs-Hiégaerts (1795-1874) was voorzitter van de provincieraad van Limburg en later senator (bijlage 7, epitaaf 32). Op het rouwbord staat het gevierendeeld wapen van de familie de Pitteurs-Hiégaerts, gekroond en gehouden door twee leeuwen; gevierendeeld: I en IV de Pitteurs: in zilver klimmende leeuw van sinopel; II en III Hiegaerts: in zilver drie kruisjes van keel faasgewijs geplaatst en een schildhoofd van sinopel, met over alles heen een gouden rechterschuimbalk beladen met vier zwarte koeken. De wapenschilden van de familie de Pitteurs-Hiégaerts staan ook geschilderd op het boogveld van de scheiding tussen de twee delen van het tongewelf. Opschrift: *obiit 17 nov^{bris} 1874*; leuze: *Periturus Non Abiturus*.

R.6 – Rouwbord van Mathilde d'Arschot

Objectnummer: 94.559.003

Anoniem

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij
1874

Olieverf op doek; 1 × 0,995 m; lijst ontbreekt, doek beschadigd en gescheurd

Afbeelding: [R.6]

Gravin Mathilde d'Arschot (1841-1874) was de eerste echtgenote van baron Edmond de Pitteurs-Hiegaerts (bijlage 7, epitaaf 34). Alliantiewapen van de families de Pitteurs en d'Arschot, gekroond en gehouden door twee griffioenen 1: puntig wapen van de familie de Pitteurs (zie R.5); ovaal wapen van de familie d'Arschot - Schoonhoven: in keel drie gouden lelies, 2 en 1. Opschriften: *obiit anno 1874 XIII julii*; leuze: *Periturus Non Abiturus*.

R.7 – Rouwbord van Mathilde d'Arschot

Objectnummer: 94.559.004

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem

1874

Drie houten panelen; 0,80 × 0,80 m met lijst

Afbeelding: [R.7]

Tweede rouwbord van gravin Mathilde d'Arschot (zie R.5). Leuze: *PERITURUS NON ABITURUS*; opschrift: *OBIIT 13 JULII 1874*.

R.8 – Rouwbord van Edmond de Pitteurs-Hiégaerts

Objectnummer: 94.559.001

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem

1896

Olieverf op doek; 1 × 1 m; lijst ontbreekt; doek gescheurd

Afbeelding: [R.8]

Baron Edmond de Pitteurs-Hiégaerts (1831-1896) was ambassadeur van België in Rusland (bijlage 7, epitaaf 34). Op het rouwbord staat het gevierendeeld wapen van de familie de Pitteurs-Hiegaerts afgebeeld (zie R.5). Opschrift: *obiit 27 7^{bris} 1896*; leuze: *Periturus non abiturus*.

R.9 – Rouwbord van Henri de Pitteurs-Hiégaerts

Objectnummer: 94.559.011

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

A. De Greef, Bruxelles, gesigneerd
1917

Olieverf op karton; 0,85 × 0,85 m met lijst

Afbeelding: [R.9]

Baron Henri de Pitteurs-Hiegaerts (1834-1917) was volksvertegenwoordiger en later gouverneur van de Provincie Limburg (bijlage 7, epitaaf 33). Puntig wapen van de familie de Pitteurs (R.5) gekroond met helm en bok en gehouden door twee leeuwen; opschrift: *OBIIT 29 DEC^{bris}*; leuze: *PERITURUS NON ABITURUS*.

R.10 – Rouwbord van Jean d'Irumberry de Salaberry

Objectnummer: 94.559.007

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Anoniem

1935

Olieverf op paneel; 1,21 × 1,01 m met lijst

Afbeelding: [R.10]

Graaf Jean d'Irumberry de Salaberry (1868-1935) was de echtgenoot van Mathilde de Pitteurs-Hiégaerts alsook ere-voorzitter van de Vrienden van het Begijnhof (zie bijlage 6, epitaaf 35). Puntig wapen gekroond en morenkop, gehouden door twee engelen met banieren; schild gedeeld van goud en lazuur; A doorsneden; I: klimmende leeuw van keel; III: twee boven elkaar geplaatste stieren van keel; B: in keel een zilveren kruis omringd met 8 kleine gouden Sint-Andrieskruisjes. Opschrift: *OBIIT ANNO 1935 22 AUGUSTII*; leuze: *FORCE À SUPERBE A FOIBLE MERCY*.

R.11 – Rouwbord van Mathilde de Pitteurs-Hiégaerts

Objectnummer: 94.559.005

Bewaarplaats: Sint-Truiden, abdij

Peter Heidbüchel 1941 gesigneerd

Olieverf op paneel; 0,85 × 0,85 m met lijst

Afbeelding: [R.11]

Mathilde de Pitteurs-Hiégaerts (1874-1941), de laatste eigenares van de begijnhofkerk, was gehuwd met Graaf Jean d'Irumbery de Salaberry (bijlage 7, epitaaf 36). Alliantiewapen van de families d'Irumbery de Salaberry en de Pitteurs-Hiégaerts, gekroond met een morenkop, gehouden door twee engelen met banier. I: puntig wapen van de familie d'Irumbery: gedeeld van goud en lazuur; A doorsneden: I een klimmende leeuw van keel; III: twee boven elkaar geplaatste stieren van keel. B: in keel zilveren kruis omringd door kleine gouden kruisjes. 2: ovaal wapen van de familie de Pitteurs (zie R.3). Opschrift: *OBIIT 24 MAI 1941*; leuze: *FORCE À SUPERBE A FOIBLE MERCY*.

R.9

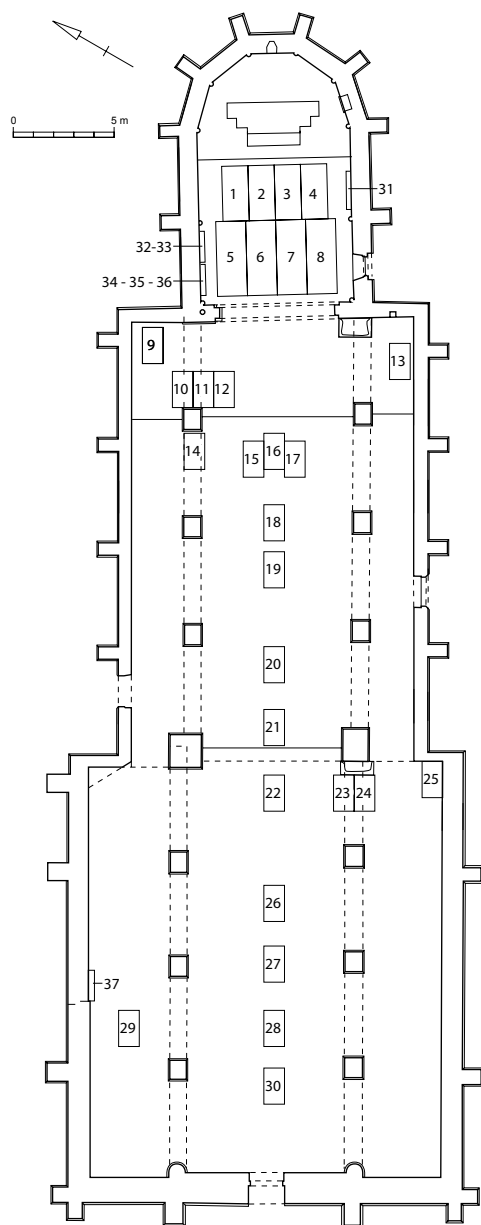
R.10

R.11

Bijlage 7 Epitafen in de begijnhofkerk

Thomas Coomans

Nummering van de epitafen in de begijnhofkerk van Sint-Truiden.

Twee reeksen epitafen van de begijnhofkerk werden reeds in de 19de eeuw samengesteld. In 1845 nam baron Léon de Herckenrode de inschriften en blazoenen van vierentwintig grafzerken van de begijnhofkerk in zijn collectie Haspengouwse epitafen op. François Straven transcribeerde de inschriften in een van de bijlagen van zijn in 1876 verschenen monografie van het begijnhof. Beide reeksen, elk met een eigen nummering, zijn onvolledig en bevatten onnauwkeurigheden. Voorts werden enkele grafzerken in 1979-1980 tijdens de restauraties verplaatst.¹

Deze bijlage vormt een nieuwe wetenschappelijke opname en bevat veertig epitafen die naar een nieuwe nummering gerangschikt zijn [1]. De dertig eerste nummers betreffen de grafzerken uit de tijd van het begijnhof, genummerd naar hun ligging in de kerk, van het oosten naar het westen toe (nr. 1-30). Daarna volgen de epitafen van de familie de Pitteurs-Hiégaerts die in de 19de eeuw het koor als grafkapel gebruikte (nr. 31-36). Een oude grafzerk en een prins-bisschoppelijk wapenstein hebben een andere herkomst en moeten als dusdanig apart beschouwd worden (nr. 37-38). Tenslotte zijn drie verdwenen epitafen gekend (nr. 39-41).

1. Nr. 21, 21, 22, 26 29 en 30. Hasselt, Archief Dienst Patrimonium Provincie Limburg, doos 59.832, map 59.2.1; Hasselt, PCCE, Archiefdoos begijnhofkerk Sint-Truiden: Nota van Leon Smets, niet gedateerd [1979-1980], m.b.t. de "Plaatswijzing van enkele grafstenen". Merkwaardig is dat het gebruikte argument voor de omwisseling van 29 en 30 het "herstel van de oorspronkelijke (?) toestand" is, terwijl de omwisseling van 20 en 22 enerzijds en 21 en 26 anderzijds gemotiveerd zijn door "technische redenen" (de dikte van de stenen t.o.v. de kelder onder de vierde travee). De nota eindigt met: "ondanks deze ingrepen, moet de bestaande as van de grafstenen in de middenbeuk gerespecteerd blijven".

1.A

Sarisius (1311). Grafzerk (2,31 × 1,18 m) in het koor, eerste rij voor het hoogaltaar, inschrift op de rand. Straven 1876, 55.

HIC JACET DOMINUS SARISIUS RECTOR BE
G[HINA]RVM CURIE SANCTE AG[NETIS]
QV[I O]BIIT A[NN]O DOMINI MILLESIMO
TRECENTE

SIMO UNDECIMO SEXTO KALENDAS IUNII
CVIVS [ANI]MA [REQUIES]CAT IN PACE
AMEN ORATE PRO EO

2

1.B

Herbrecht van Hamel (1530). Op dezelfde grafsteen als 1.A. Straven 1876, 59.

+ Hier leget bagrauē heer
herbrecht vā hamel pecsoen
dees begh hoefs sterf a° xv°
xxx dē xi dach sporkelle

1.C

Tilman Boesmans (1612). Op dezelfde grafsteen als 1.A. Herckenrode 1845, 78, nr. 47; Straven 1876, 60.

HIC IACET SEPVLTVS DOMINVS
TILMANVS BOESMANS SVO TEMPO-
RE PASTOR HVIVS BEGINAGY QVI
OBÏT A° DÑI 1612 24 MARTY

3

2.A

Walter de Speculo (1294?). Grafzerk (2,53 × 1,20 m) in het koor, eerste rij voor het hoogaltaar, inschrift op de rand van de zerk. Transcriptie door P. Cartuyvels (1678-1717): *Item noch eenen steen in ii stucken: Anno dni M°CC° nonat° qrtto° ijd' februarij obiit dns Walterus de Speculo (...) C..ssenhoven cuius anima requiescat in pace Amen* (SAS, Fonds Begijnhof, Register 43, zonder f., achteraan). Straven 1876, 98, nr. 18.

+ ANNO DM ... RONAT QRTTO
YD' FEBRVARI OBIIT DN WALTER DE
SPECVLO ...
....
... REQUIESCAT IN PACE AMEN.

2.B

Balduini (1441), **Henri Bollis** (1469 of 1489), **Libertus Bollis** (1511). Op dezelfde grafzerk als 2.A. Straven 1876, 56 en 58.

4

1469 [of 1489] henricus
1511 libertus
bolliis fratres
1412 balduini
primus
secund'

3

Clemens (1339). Grafzerk (2,33 × 1,10 m) in het koor, eerste rij voor het hoogaltaar. Straven 1876, 54.

[HIC IACET DOMIN]
VS CLEMENS RECTOR BEGHINARVM CURIE
SANCTE AGNETIS QVI OBIIT
ANNO [MCCC TERTIO NONO KALENDAS
AUGUSTI EIUS]
ANIMA REQUIESCAT IN PACE AMEN

6

Guillelmus Bucman (1327). Grafzerk (2,32 × 1,08 m) in het koor, eerste rij voor het hoogaltaar. Straven 1876, 55.

ANNO DOMONI M° CCC° XXVII° NONO DIE
MENSIS FEVRUarii OBIIT DO
MINVS WILLELMVS DICTVS BUCMAN
PRESBITER RECTOR ... CURIE
SANCTE AGNETIS CVIVS ANIMA
REQVIESCAT IN PACE AMEN

5

Jan Giselinus (1659). Grafzerk (2,32 × 1,15 m) in het koor, tweede rij voor het hoogaltaar. Herckenrode 1845, 62, nr. 37; Straven 1876, 60.
Afbeelding: [2.39]

IHS
HIC SEPVLTVS EST
D IOANNES GISELINVS
HVIVS LOCI PER 31 ANNOS
PASTOR QVI OBYT 1659
OCTAVA IULY CVIVS ANIMA
REQVIESCAT IN PACE

7

6

Walter de Meyr (1560). Grafzerk (2,34 × 1,18 m) in het koor, tweede rij voor het hoogaltaar. Straven 1876, 59.

OBIIT/ ANNO DOMINI JHESU
M CCCCC LX XXI^A
MENSIS MARTIJ HONORATUS DNS
WALTERUS DE MEYR TERCIVS P[ER]SOON]...
RECTOR ECCLESIE SANCTE AGNETIS
CURIE BEGHINARUM CUIVS AIA
REQVIESCAT IN PACE AMEN

7

Paulus Penninx [Penninx] (1747). Grafzerk (2,51 × 1,09 m) in het koor, tweede rij voor het hoogaltaar. Herckenrode 1845, 60, nr. 35; Straven 1876, 66-67.

8

IHS
HIC SEPULTUS EST
REVERENDUS ADMODUM DOCT=
ISSIMUSQUE DOMINUS
D. PAULUS PENNINCX S.T.B.F.
ET QUADRIENNO LECTOR IN ORAT=
ORIO MONTISACUTI DEINDE ANNIS
19 HUIUS BEGUINAGII PASTOR.
OBIIT ANNO 1747 MENSIS
DECEMBRIS DIE 7
R.I.P.

8

Mathias (1295). Grafzerk (2,40 × 1,10 m) in het koor, tweede rij voor het hoogaltaar. Transcriptie door P. Cartuyvels (1678-1717): *Ouderdom van het begijnhoff van Sincte Agneten. In de choer van de kerck lickt eenen serck steen in iii stucken gebroken op welken staet aldus uijtgekapt: Ann Dni MCCXV kalendis februarij obiit dns Mathias sacdos uratus begbinarum curie sancte Agnens iuxta s petunudone cuius anima requiescat in pace Amen* (SAS, Fonds Begijnhof, Register 43, zonder f., achteraan). Ook in Straven 1876, 53-54.

9

[ANNO DÑI MCCX(c)V KLENDIS FEB]RUARII
OBIIT DÑS MATHIAS SAČDOS CVRATVS
BEGHINARVM [CVRI]E SANC
TE AGNENS IVXTA S ... PITV . NV
DONE CVIVS ANIMA REQVIESCAT IN PACE
AMEN

9.A

Aylis [Aleydis] de Froidmont (1678), Marie de Froidmont (1698). Grafzerk (2,31 × 1,17 m) in de eerste travee van de noordelijke zijbeuk, voor het altaar van Sint-Jozef. Herckenrode 1845, 63, nr. 38; Straven 1876, 90, nr. 3.

ICY REPOSENT LES
CORPS DE SOEVR AYLIS FILLE DE HENRY
DE FROIDMONT LAQVELLE MOVRVT LE
19 AOVST 1678 ET SOEVR MARIE
DE FROIDMONT SA SOEVR QVI
MOVRVT LE P[REMIER] MAR 1698
LESQVELLES ONT ERIGEZ LAV=
TEL DE S^T IOSEPH ET FONDE VNE GR=
ANDE MESSE TOVTS LES MOIS ET LE IOVR
DE SAINCT IOSEPH LOFFICE SOLEMNEL
PARMY 21 F^L. BB' PAR AN

10

PRIEZ DIEV
POVR LEVRS
AMES

9.B

Kanunnik [Libertus] de Froidmont (1690). Op dezelfde grafzerk als 9.A. Straven 1876, 90-91.

ANNO 1690
OBYT R.R.A.D.L. DE
FROIDMONT CANONICVS ET PENIT^{IVS}
AE(-)IAE CATHEDR
ALIS TORNACENSIS 16 AVGVSTI

10

Henry Boden (1724), Anna Boden [1735], Cécile Boden (1773), grafzerk (2 × 0,98 m) in de achtste travee van de noordelijke zijbeuk, voor het altaar van de Drievuldigheid. Herckenrode 1845, 57, nr. 10; Straven 1876, 89-90, nr. 2.

11

ICY EST ENTERE MONSIEUR
HENRY BODEN CAPITAINE DES
CARABINIERS QUI AT ESTE AU
SERVICE DE SA MAIESTE TRES
CHRETIENNE CHEVALIER DE S^T
LOUIS QUI EST DECEDE DE CE
MONDE LE 8 OCTOBRE 1724
ET
PUIS DAMOISELLE ANNA BODEN
RELIGIEUS DE CEST PLAS
QUI EST DECEDE DE CE MONDE
ET
PUIS SR CECILE BODEN SA
NIESE QUI EST DECEDE
LE . 20 . 9BRE 1773
IHS

11

Margareta Beeckman [Beekmans] [1678]. Grafzerk (2,03 × 1,15 m) in de achtste travee van de middenbeuk. Herckenrode 1845, 58, nr. 11; Straven 1876, 95-96, nr. 10.

HIER LIED^T BEGRAVE^N
IOVFFROVW MARGARETA
BEECKMAN GEBOREN TOT
LVYCK BEGYNKEN DESER
PLATSE^N GEPROFF^{EST} DE^N 19
MEY 1629 DIE GESTORVE^N

12

12

Katherina Van Heij, Maria Van Meijr, Hildegundis, Margareta, Maria Van Heij [16de eeuw]. Grafzerk (1,66 × 0,94 m) in de achtste travee van de middenbeuk. Herckenrode 1845, 38, nr. 25; Straven 1876, 89, nr. 1.

hier ligghen begraven ende
steruen jnt jaer ons heren
m ccccc ende ...
katherina vanden heij
maria van meijr xv
hildegundis xxiiij
margareta xxvj
maria van heij xxxiiij

13

Deodatus Martens (1657). Grafzerk (2,15 × 0,99 m) in de achtste travee van de zuidelijke zijbeuk. Herckenrode 1845, 41, nr. 27; Straven 1876, 70-71.

HIC EST SEPVLTVS
V^{LIS} AC R' D'
DEODATUS MARTENS
SACELLANVS HVIVS
LOCI PER 25 ANNOS
QVI OBYT 1 FEBRVA : ANNO
1657
REQVIESCAT IN PACE

13

14

Margareta Schoepen (165..), **Maria Schoepen** [1680], **Gertrudis Schoepen** (1682). Grafzerk (2,01 × 0,99 m) in de zevende travee van het schip (het dodenregister vermeld: *bij de biechtstoel*). Straven 1876, 91, nr. 4.

HIER LIGGEN
BEGRAVEN DE GOTVR
VCHTIGE ENDE EERSAEMEN
BEGEYNKENS SVSTER MARGRETA
SCHOEPEN DIE STERFT INT IAER
ONS HEEREN 165.. DEN 10
DACH DECEMBR ENDE MARIA SCH
OEPEN DIE STERET INT IAER 16...
DEN [niet ingevuld] DACH VAN
[niet ingevuld] ENDE
GERTRVDIS SCHOEPEN DIE STERET
INT IAER 1682 DEN II VAN
DECEMBER
AL HIER BEGRAVEN BIDT
VOOR DE SIELEN

14

15

Jeanne Fraipont (1650), **Marie Fraipont** (1665), **Philipet Fraipont** (1678), **Maria Anna Fraipont** [1665], grafzerk (1,65 × 0,72 m) in de zevende travee van de middenbeuk. Herckenrode 1845, 54, nr. 15; Straven 1876, 95, nr. 9.

ICI REPOSENT [3] SOEVRS
RELIGIEVSE DE BEGIN
HOF DONT LE 7^e DE MAI
1650 EST DECEDEE SCEVRE
IEHENNE FRAIPONT PRIE
DIEV POVR SON AME ET
SOEVRE MARIE FRAIPOÑ
LAQVELE DECEDE LE
7 DE NOVEMBRE 1665...
ET SCEVRE PHILIPET
[FRAI]PONT LAQVELE
[DECED]A LE 12 IANV[IER] 1670

ET MARIA ANNA
FRAIPONT [...]

15

16

Mabilia Vrancken [1544]. Grafzerk (1,89 × 0,96 m) in de zevende travee van de middenbeuk. Oudste vermelding in 1519 (Reg. 8 Beg); laatste vermelding in 1544 (*cartularium*).

Hier leget begraue
joffrou mabile franck [onleesbaar]
die sterfjnt jaer
ons heer [onleesbaar]
[onleesbaar] bidt voer die ziele

17.A

Léonard Morbiers (1655), **Helena Morbiers** (1653). Grafzerk (1,71 × 0,85 m) in de zevende travee van de middenbeuk. Herckenrode 1845, 65, nr. 17; Straven 1876, 96, nr. 12.

16

HIER LIGT BEGRAVEN DEN
EERSAMEN LEONARD MOR
BIERS SCHEPEN TOT GELIN
DEN GELMEN & C STERF A°
1655 DEN 28 IVLY ENDE
HELENA SYN DOCHTER
BEGYNE VAN S AGNET STERF
A° 1653 DEN 25 AVGVSTI
GODT TROOST DIE ZIELEN

17.B

Margareta Bartholeyns (1736 of 1731). Op dezelfde grafzerk als 17.A. Herckenrode 1845, 65, nr. 17; Straven 1876, nr. 12.

EN SUSTER MARGARETA BARTHOLEYNS
DIE STERFT DEN 21 FEB 1736 [1731] R.I.P.

18

Elizabeth van Meldert (1653). Grafzerk (1,82 × 1,02 m) in de zesde travee van de middenbeuk. Herckenrode 1845, 51, nr. 30; Straven 1876, 94, nr. 7.

17

HIER LEYDT BEGRAVEN
IOVFVRAW ELIZABETH VAN
MELDELT BEGHYNE VAN DESEN
HOVE DIE STERT A° 1653 DEN 25
APRILIS BIEDT VOER HAER SIELE

19

Alth van Herkenroy [Alet van Herckenrode] (1623), **Maria van Creeft** (1653 of 1655). Grafzerk met wapenschild (1,76 × 1,02 m) in de zesde travee van de middenbeuk. Herckenrode 1845, 42, nr. 28; Straven 1876, 91, nr. 5.

HIER LIET BEGRAVEN EERLYCKE
IOFFERAVWE ALTH VAN HERKENROY
WETTIGE HUYSVRVWE VAN EDEL
HERENTFESTEN IOAN VAN DEN
CREEFT DIE STERFT INT IAER 1623
DEN 1 DECEMBER ENDE IOFFRO
MARIA V[AN] CREEFT DIE STERF
21 FEBR Aô 1653 [1655]

18

20

Johanna Baltus (1640), **Maria Dullaerts** (1682). Grafzerk (1,74 × 1,04 m) in de vijfde travee van de middenbeuk, oorspronkelijk in de vierde travee van de middenbeuk (in 1979-1980 omgewisseld met grafzerk 22). Herckenrode 1845, 61, nr. 36; Straven 1876, 96, nr. 11.

HIER LIET BEGRAVEN DIE EERSA
ME IOANNA BALTUS DIE HEVYS-
VRAWE VAN LODVWYCK DVL-
LAERTS STERFT A° 1640 DÈ II
IANVARIVS ENDE MARIA DVLLAE
RTS HAER DOCHTER BEGEYNKEN
DESE PLAETSEN STERFT A° 16
[niet ingevuld] DEN [niet ingevuld]
BIDT VOOR DIE ZIELE

21.A

Margarita van Outers (1629). Grafzerk (1,72 × 1,01 m) in de vijfde travee van de middenbeuk, oorspronkelijk in de derde travee van de middenbeuk (in 1979-1980 omgewisseld met grafzerk 26); inschrift op de rand van de zerk. Herckenrode 1845, 70, nr. 42; Straven 1876, 76; Smeesters 2003, 59.

19

HIER LIET BEGRAVEN IOFFR-
OV MARGARITA VAN OVTERS DIE STERFT
ANNO 1629 DEN 31
AVGVSTVS. BIDT VOER DIE SIEL +

21.B

Barbara Walscharts (1667). Op dezelfde grafzerk als 21.A. Herckenrode 1845, 70, nr. 42; Straven 1876, 76.

HIER LEYT BEGRAVEN DE DVC-
HTSAME IOFFRAVWE BARBA-
RA WALSHARTS IOFFRAV
VAN DESE PLAETS 37 IAER
DIE STERFT DEN 24 APRIL
1667 BIDT VOER DE SIELE

22.A

Herman Vanderborch (1674), **Anna Vander Borch** (1723), **Catharina Vander Borch** (1702). Grafzerk (2,26 × 1,14 m) in de vierde travee van de middenbeuk, oorspronkelijk in de vijfde travee van middenbeuk (in 1979-1980 omgewisseld met grafzerk 20). Herckenrode 1845, p. 39-40, nr. 26; Straven 1876, 77.

Afbeelding: [2.13]

20

DOM

HIER LIGGEN BEGRAVEN DEN
ACHTBAREN HERMAN VANDERBORC-
HT STERFT A° 1674

IOFFR. ANNA VANDER BORCHT
GEWESENE OPPERSTE MEESTERSSE
DESES HOF'S STERFT A° 1723
CATHARINA VANDER BORCHT
BEGYNKEN ALHIER STERFT A° 1702

22.B

Marian [Maria Anna] Hardiques (1712). Op dezelfde grafzerk als 22.A. Herckenrode 1845, p. 39-40, nr. 26; Straven 1876, 77.

MARIAN HARDIQUES NOUIS OP DIT HOF
STERFT
DEN 27 XBRIS 1712 &
RE QUIES CANT IN PACE
IHS

23

Lucie Therèse van Heynsdael van Schouwenbroeck (1734), **Joanna Christina de Wezeren** [1761]. Grafzerk (1,47 × 0,74 m) in de vierde travee van het schip, voor het altaar

21

van Sint-Anna; gerestaureerd in 1982 door het Restauratiecollectief Gent (Lode De Clercq). Op het voetstuk van het altaar staat een chronogram: CAROLINA VAN WEZEREN ST ANNAM INTRODUXIT. / IOANA NEPTIS RELIQUIAS: ET IPSA EXORNAVIT. Herckenrode 1845, 48, nr. 29; Straven 1876, 92, nr. 6.

D. O. M.
TER MEMORIE VAN HAERE
MATANTEN, SUSTER, ENDE MOEDER
DIE SEER EDELE WEL GEBOORE
VRAUWE MEVRAUW LUCIE
TERESE VAN HEÏNSDAEL
VAN SCHOUWENBROECK.
HEEFT DEESEN STEEN DOEEN
LEGGEN DIE SEER EDELE WEL
GEBOORE JUFFROUW JOANNA
CHRISTINA DE WEZEREN BEGÿN
DIE STERFT 17 [niet ingevuld]

23

24

Agnes Proenen (1778), Elisabeth Proenen (1765). Grafzerk (1,47 × 0,74 m) in de vierde travee van schip, voor het altaar van Sint-Anna, naast 23. Herckenrode 1845, 52, nr. 31; Straven 1876, 94-95, nr. 8.

D. O. M.
HIER LÿDT BEGRAVEN JOUFFROUW
AGNES ADRIANA PROENEN
[niet ingevuld]
ENDE JOUFFROUW ELISABETH
EMERENTIANA PROENEN
DIE STERFT DEN 12 AUG 1765
BEGÿNEN VAN DIT BEGÿNHOF ENDE
DOCHTERS VAN WÿLEN DEN
EERENFESTEN HEER JOANNES
BAPTISTA PROENEN
SCHEPEN DER STADT MAESTRICHT
ENDE MEVROUW MARIA GERTRUDUS
STAS SÿNE HUYSVROUW

24

25

Agnes, barones de Hubens (1788). Grafzerk (1,76 × 0,88 m) in de vierde travee van zuidelijke zijbeuk, waar vroeger een Kalvarie stond. Herckenrode 1845, 66, nr. 40; Straven 1876, 79.

Afbeelding: [2.37]

DOM
HIER LÿDT BEGRAEVEN
D'EDELE IOUFFROUW
AGNES VICTORIA BARONESSE
DE HUBENS GEWEESENE
OPPERSTE MEESTERSE
DESES HOF'S DIE STERFT
DEN 8 MEÿ 1788
BIDT VOOR DE
ZIELE

26

27

28

26

Catharine Vannes (1648), **Maria Vannes** [1687], **Anna Vannes** [1672]. Grafzerk (1,72 × 0,95 m) in de derde travee van middenbeuk, oorspronkelijk in de vijfde travee van middenbeuk (in 1979-1980 omgewisseld met grafzerk 21). Herckenrode 1845, 67-69, nr. 41; Straven 1876, 96-97, nr. 13.

HIR IS BEGRAVEN IONGHE DOCHTER
IOFVRAVE CATHARIN VANNES GH-
STORVEN DEN 8 MAENT IVNY 1648
ENDE IOFVRAVE MARIA VANNES
GHESTORVEN DEN [niet ingevuld] MAENT
[niet ingevuld] ANNO [niet ingevuld]
ENDE IOFVRAVE
ANNA VANNES GHESTORVEN
DEN [niet ingevuld] MAENT
[niet ingevuld] ANNO [niet ingevuld]
BIDT GODT VOR HVEN
SEEL

27.A

Ida Zeppermans (1552). Grafzerk (1,77 × 0,90 m) in de tweede travee van de middenbeuk, inschrift op de rand van de zerk. Oudste vermelding in 1520 (reg 8, Bgh); Herckenrode 1845, 72, nr. 44; Straven 1876, 75-76.

Hier leet begravē
joffrou ijda zeppermans begine die sterf anno
xv^e ende lij
in auguste den lesten dach bidt voer di zeile

27.B

Margreta Minsen (1572). Op dezelfde grafzerk als 27.A; inschrift rond het Lam Gods in het midden. Herckenrode 1845, 72, nr. 44; Straven 1876, 75-76.

ende joffrou margreta minsen die sterf
A° 15° ende
72. 22 aug'

27.C

Anna Minsen (1608). Op dezelfde grafzerk als 27.A., inschrift onder 27.B. Herckenrode 1845, 72, nr. 44; Straven 1876, 75-76.

ENDE IOFVRAV ANNA
MINSEN STERF A° 1608
DEN 18 MERT DE WELCK
HIER EEN IAER GHETEY^t
GHEFÖDERT HEEFT

28

Agnès de Visé (1646), **Cornelia de Visé** [1696]. Grafzerk (1,85 × 0,88 m) in de tweede travee van de middenbeuk; gerestaureerd in 1982 door het Restauratiecollectief Gent (Lode De Clercq). Herckenrode 1845, 77, nr. 46; Straven 1876, 97, nr. 15.

ICY REEPOSE SŒVRE
AGNES DE VISE DITE PROSSET
RELIGIEVSE PROFFESSE DE 35 ANS
AV BEGHINAGE [OU] BEGVINE
HOFFE LAQVEL
EN L'AN 1623 Y INSTITVA CHASQVE
IEUDI DE LA SEPMAINE LES GRACES
DV TRÈS ADORABLE St SACREMENT
LEGVA DOVSE FLORINS BRABANT DE
RENTE ACQVIS AV DENIER VINGT
ET TRESPASSA LE 13^{em} IVN 1646
REQVIESCAT IN PACE AMEN
ET SŒVRE CORNELIA DE
VISE DIT PROSSET

29

Maria Petronilla van Herck (1779). Grafzerk (1,76 × 0,88 m) in de tweede travee van de noordelijke zijbeuk. Herckenrode 1845, 71, nr. 45; Straven 1876, 97, nr. 14.

HIER LEY^t BEGRAVEN
IOUF : MARIA PETRONILLA
VAN HERCK
RAEDTS : JOUFFRAUWE
VAN DIT HOF, EN
FONDATRICE VAN TWEE
JAERGETYDEN IN DESE
KERCKE, DIE STERFT
DEN 20sten AUGUS : 1779
R . I . P   amen

30

Oda Kersmekers (1532). Grafzerk (1,96 × 0,91 m) in de eerste travee van de middenbeuk. Herckenrode 1845, 357, nr. 173; Straven 1876, 98, nr. 17.

+ hier liet begrauē odina
kersmekers getrou begijnne sterf a° xve ende
xxxii
optē lestē dach septemb'

29

30

Epitafen van de familie de Pitteurs-Hiégaerts

31

Judocus Pitteurs (1690), **Sara van Duynen** (1717). Grafsteen (2,11 × 1,15 m) in het koor, rechtstaand tegen de zuidelijke muur, oorspronkelijk in het koor van de Onze-Lieve-Vrouwkerk van Sint-Truiden (overgebracht in de loop van de 19de eeuw). Straven 1876, 98-99, nr. 19.

IVDOCVS PITTEVRS,
QVI COMMISSARIVS VRBIS
HVIVS ERAM VIVENS, QVID MODO SVM?
QVOD ERIS
DVM TRANSIS, PRO ME, PRECOR,
VNVM DIC *Pater*, VNVM
DIC ET *Aue*, VT CITO SIT MENS MEA
IUNCTA DEO;
VIVERE DESII SEXTA NOVEMBRIS,
ET HIC SEPVLTVS.
VT VIVENS THALAMO MORIENS
SVM IUNCTA SEPVLTCHRO,
SARA VIRI, QVÆSO, DIC,
SIT VTERQVE DEO;
DÓLLA SARA VAN DVYNEN OBYT
10 IUN 1717
OBYT 1672 9 IVN. HENRIBALT IMUS
1676 20 APRIL. ISABELLA
1677 9 MARTY MARIA ANNA IMA
1679 24 IAN. GEMELLVS
ANORMALUS 1683 26 APRIL
HENRI BALT 2DVS. 1684 5
7BRIS MARIA ELISAB 1685 8
MARTY MARIA ANNA 2DÁ

Naast de medaillons, links: ETAT 66; rechts: ETAT 76

Wapenschilden aan de linkerszijde: PITTEVRS / DE ROVERE / VAN NOCKERE / BRYNAERS

Wapenschilden aan de rechterszijde: VAN DVYNEN / COLEN V[AN] KISE^{COM} / SWINNEN / VAN SEVILIEN

32

Laure de Pitteurs (1838), **Henri de Pitteurs** (1853), **baron Antoine de Pitteurs-Hiégaerts** (1874). Marmeren plaat (0,66 × 0,98 m) in het koor, tegen de noordelijke muur, afkomstig van het familiemonument (in de jaren 1970 afgebroken). Straven 1876, 99, nr. 20.

31

SÉPULTURE
DE DAME Marie Louise Henriette Laure
DE PITTEURS
ÉPOUSE DE M^r Th^{re} DE PITTEURS-
HIEGAERTS, SÉNATEUR,
DÉCÉDÉE AU SPEELHOFF, LE 10 AVRIL 1838.
À L'ÂGE DE 35 ANS.

DE SON PÈRE
MESSIRE Henri Bonaventure Trudon
DE PITTEURS
CONSEILLER INTIME ET MEMBRE
DU CONSEIL PRIVÉ
DU S.A.C. LE PRINCE ÈVÈQUE DE LIÈGE,
COMMISSAIRE
DE S.A. AU PAYS DE ST. TROND,
FRANCHISE DE HOUGAERDE, etc.
CONSEILLER À LA COUR DES COMPTES
ET À LA HAUTE COUR
DE JUSTICE, MEMBRE DES SEIGNEURS
VINGT-DEUX
DU PAYS DE LIÈGE ET COMTÉ DE LOOZ.
NÉ LE 19 JANVIER 1762,
DÉCÉDÉ LE 24 JUIN 1853.

DE MONSIEUR
ANTOINE JOSEPH THÉODORE BARON
de PITTEURS-HIEGAERTS.
SÉNATEUR, OFFICIER DE L'ORDRE
DE LÉOPOLD, ANCIEN MEMBRE DES ÉTATS
DU LIMBOURG,
ANCIEN PRÉSIDENT DU CONSEIL
PROVINCIAL DU LIMBOURG,
PRÉSIDENT DE LA COMMISSION
PROVINCIALE D'AGRICULTURE
DU LIMBOURG,
CONSEILLER COMMUNAL DE LA VILLE
DE SAINT-TROND,
PRÉSIDENT DU CONSEIL DE FABRIQUE
DE L'ÉGLISE DE SCHURHOVEN ETC, ETC.
NÉ À SAINT-TROND LE 4 DÉCEMBRE 1795
DÉCÉDÉ AU CHÂTEAU DE SPEELHOFF-LEZ-
SAINT-TROND, LE 17 NOVEMBRE 1874.

R. I. P.

33

Barones Laure de Pitteurs-Hiégaerts (1906),
Barones Eulalie Snoy (1914), **Baron Henri
de Pitteurs-Hiégaerts** (1917). Marmeren
plaat (0,40 × 0,86 m) in het koor, tegen de
noordelijke muur, afkomstig van het familie-
monument (in de jaren 1970 afgebroken).

DE MME LA B^{RONNE} ERNEST DE PITTEURS-
HIEGAERTS
NÉE B^{RONNE} LAURE DE PITTEURS-
HIEGAERTS DÉCÉDÉE
A BRUXELLES LE 6 JANV. 1906
DANS SA 68 ANNÉE
DE MME LA B^{RONNE} HENRI DE PITTEURS-
HIEGAERTS NÉE
B^{RONNE} EULALIE SNOY DÉCÉDÉE
LE 19 DÉC. 1914 DANS SA 63 ANNÉE
DE MR THÉODORE HENRI JULES B^{RON}
DE PITTEURS-HIEGAERTS
GOUVERNEUR DU LIMBOURG ANCIEN
MEMBRE DE LA CHAMBRE DES
REPRÉSENTANS
GRAND OFFICIER DE L'ORDRE DE
LEOPOLD COMMANDEUR DE L'ORDRE DU
CHRIST DE PORTUGAL ETC. VEUF EN 1RES
NOCES DE LA B^{RONNE} SOPHIE
DE PITTEURS-HIEGAERTS ET EN
2MES NOCES DE LA B^{RONNE} EULALIE SNOY
NÉ À BRUXELLES LE 27 JANV. 1834 Y
DÉCÉDÉ LE 29 DÉC. 1917

34

Théodore de Pitteurs-Hiegaerts (1869), **Gravin Mathilde d'Arschot** (1874), **Baron Edmond de Pitteurs-Hiegaerts** (1896), **Baron Théodore de Pitteurs-Hiegaerts** (1904). Marmeren plaat (0,66 × 1,36 m) in het koor, tegen de noordelijke muur, afkomstig van het familiemonument (in de jaren 1970 afgebroken).

DE
MONSIEUR THÉODORE-CHARLES-LÉON
JULES-MARIE-ROBERT
de PITTEURS-HIEGAERTS,
DÉCÉDÉ AU CHÂTEAU DE SPEELHOFF,
LE 29 SEPTEMBRE 1869, À L'ÂGE DE 10 ANS.

DE
MADAME LA BARONNE EDMOND de
PITTEURS-HIEGAERTS, NÉE COMTESSE
MATHILDE d'ARSCROT,
DÉCÉDÉE À BRUXELLES, LE 13 JUILLET
1874, DANS LA 33ME ANNÉE DE SON ÂGE.

MONSIEUR CHARLES-JOSEPH-THÉODORE-
EDMOND BARON DE PITTEURS
HIEGAERTS, VEUF EN PREMIÈRES
NOCES DE LA COMTESSE MATHILDE
d'ARSCROT-SCHOONHOVEN, ÉPOUX DE
DAME MARIE DE CZERNICHEFF, ENVOYÉ
EXTRAORDINAIRE ET MINISTRE
PLÉNIPOTENTIAIRE DE S.M. LE ROI DES
BELGES PRÈS S.M.
L'EMPEREUR DE TOUTES LES RUSSIES
GRAND OFFICIER DE L'ORDRE DE
LÉOPOLD, GRAND CORDON DE
L'ORDRE DE SAINTE-ANNE DE RUSSIE
GRAND CORDON DE L'ORDRE DU CHRIST
DE PORTUGAL, DE L'ORDRE
DE L'ÉTOILE POLAIRE DE SUÈDE, DE
L'ORDRE DE DANEBORG DE DANEMARK,
DE L'ORDRE DE ST-GRÉGOIRE-
LE-GRAND, COMMANDEUR DE L'ORDRE DE
LA LÉGION D'HONNEUR, CHEVALIER DE
L'ORDRE DE LA COU-
RONNE ROYALE DE PRUSSE ET DE L'ORDRE
DE LA COURONNE DE FER D'AUTRICHE,
COMMANDEUR
DE NOMBRE DE L'ORDRE D'ISABELLE LA
CATHOLIQUE D'ESPAGNE, COMMANDEUR
DE L'ORDRE DE CHARLES
III D'ESPAGNE, CHEVALIER DE L'ORDRE DE
L'AIGLE ROUGE DE PRUSSE, NÉ A S^T TROND
LE 11 JANVIER
1831, PIEUSEMENT DÉCÉDÉ À SAINT-
PETERSBOURG, LE 15/27 SEPTEMBRE
1896.

32-36

THÉODORE GUILLAUME HENRI BARON
DE PITTEURS HIEGAERTS
NÉ À BERLIN LE 16 AVRIL 1872 DÉCÉDÉ À
FLESSINGUE LE 31 AOÛT 1904

NÉ À EPOISSES (FRANCE) LE 27.7.1868
DÉCÉDÉ AU SPEELHOF-SAINT-TROND LE
22.08.1935

35

Graaf Jean d'Irumberry de Salaberry (1935). Marmeren plaat (0,22 × 1,36 m) in het koor, tegen de noordelijke muur, afkomstig van het familiemonument (in de jaren 1970 afgebroken).

HUBERT JEAN MARIE PAUL COMTE JEAN
d'IRUMBERRY DE SALABERRY
OFFICIER DE CAVALERIE EN RETRAITE
CHEVALIER DE L'ORDRE DE LÉOPOLD
TITULAIRE DE LA MÉDAILLE DE
RECONNAISSANCE FRANÇAISE 1914-18
PRÉSIDENT D'HONNEUR DE L'A.S.B.L.
"LES AMIS DU BRGUINAGE"

36

Barones Mathilde de Pitteurs-Hiégarts (1941) in het koor, tegen de noordmuur van de westelijke travee, naast 32, plaat (0,145 × 0,89 m) afkomstig van het in de jaren 1970 afgebroken Pitteursmonument.

LÉONIE-LAURE-MATHILDE-MARIE
BARONNE DE PITTEURS-HIEGAERTS
C^{TESSE} JEAN D'IRUMBERRY
DE SALABERRY
NÉE À BRUX^{LES} 7.7.1874 PIEUSEMENT
DÉCÉDÉE AU SPEELHOF 24.5.41
ELLE FIT DON AUX AMIS DE BÉGUINAGE
DE CETTE ÉGLISE QU'ELLE AIMAIT

Andere herkomst

37

Maria Kaye, abdis van Terbeek (1644). Grafzerk (2,40 × 1,17 m) in de tweede travee van noordelijke zijbeuk, rechtstaand tegen de muur, afkomstig uit de gesloopte kerk van de cisterciënzerinnenabdij Terbeek (in 1934-1935 naar de begijnhofkerk overgebracht). Van Caster & Op de Beeck 1981, 196-197. Smeesters 2003, 60;

HIC R(EVERE)NDA ADMODUM DOMINA
D(OMI)NA MARIA KAYE
ABBATISSA ETATIS 58 PROFESSIONIS
42 REGIMI
NIS 21 IACET HAC DOMO
LAPIDIBUS ERECTA
ET ... LILIA ... ETERNAM HERCE [=MERCE?]
QUEM [=DEM?] SEQUA ...
UT EA PROPE DEUM
INVENIAT... VIVENT (I?)A
OBNIXE PRECATUR.

37

38

Georges Louis de Berghes, prins-bisschop van Luik (1724-1744). Wapenstein in Maaskalksteen uit 1728 tegen een gevel van een huis in de Poortstraat gemetsels.

Deze steen kwam van de kapel in Staaen en werd naar verluidt door Guillaume Govaerts in 1934 naar het begijnhof overgebracht toen de kapel vervallen was. De wapenstein stelt de dubbele adelaar voor met snavel in en klauw rondom de bisschopsstaf en zwaard, met de voor de prins-bisschop relevante wapenschilden en kronen. In een banderol staat de leuze DEUS VOLUIT geschreven. BDEH 1981, 864; foto KIK M.1045.

38

Verdwenen epitafen

39

Jan Waters van Ruckelin (1649), **Anna Waters** (1650), kruis op het kerkhof, opgeruimd tijdens de restauratiewerken in de jaren 1970. Straven 1876, 97, nr. 99; foto KIK A39816.

IHS
HIER LIET
BEGRAVEN DEN EERSAMEN JAN
WATERS VAN RVCKELIN. HY IS
GESTORVEN DEN 27 D^{BER} 1649 ENDE SYN
DOCHTER ANNA WATERS BEGYN DES
BEGYNHOF VAN S. AGNEETEN GES-
TORVEN DEN 17 VAN MEERT 1650
RERQVIESCAT
IN PACE

40

Anna Proveneers (1668). Op een schilderij. Herckenrode 1845, 75-77, nr. 45; Straven 1876, 98, nr. 16.

HIER VOOR LEIJDT BEGRAVEN JOUF-
FROUW
ANNA PROVEENEERS, HAER LEVEN
AL HIER BEGJNTIEN IN DIT HOF DE
WELCKE IS GESTORVEN
DEN 13 NOVEMBRIS A°
1668. BIDT VOOR DE
ZIELE

41

Joris van den Edelbamp en **Matthijs van Ham**, mombers (1637). Op wapenbord boven de deur. Herckenrode 1845, 79, nr. 48.

JORIS VAN DEN EDELBAMPT EN
MATTHIJS VAN HAM
BORGMS VAN ST
TRUIJDEN 1637

Bijlage 8   Samenvatting van de dendrochronologische rapporten

1. Begijnhofkerk (Eeckhout & Houbrechts, 2004)

<i>Code</i>	<i>Plaats bemonstering</i>	<i>Datering groeiringsreeksen</i>	<i>Aantal spintringen</i>	<i>Schors</i>	<i>Opgenomen in chronologie</i>
614/01/...	Koor				
614/01/001	2de gespan vanuit het oosten hanenbalk, noord	1198-1290	8		S614M5.seq
614/01/002	absis, 2de spoor vanuit het noorden				
614/01/003	absis, 1ste spoor vanuit het zuiden				
614/01/004	absis, 1ste spant vanuit het noorden, hanenbalk	1191-1293	20		S614M5.seq
614/01/005	gespan I, hanenbalk				
614/01/006	gespan IIII, hanenbalk				
614/01/007	gespan V, spoor, zuid				
614/02/...	Oostschip				
614/02/001	dakruiter, stijl III (noord-oost)	1438-1506 of 1641-1709	16		S614M2.seq
614/02/002	dakruiter, stijl II (noord).	1438-1489 of 1641-1692	1		S614M2.seq
614/02/003	dakruiter, stijl VIII (west)				
614/02/004	zuidkant, westelijke windspoor tussen gespan III en fliering	1437-1496 of 1640-1699	–		S614M2.seq
614/02/005	zuidkant, westelijke windspoor tussen gespan IIII en fliering				
614/02/006	zuidkant, westelijke windspoor tussen gespan V en fliering	1442-1497 of 1645-1700	–		S614M2.seq
614/02/007	gespan V, hanenbalk	1436-1495 of 1639-1698	3		S614M2.seq
614/02/008	zuidkant, fliering (oostkant ten hoogte van gespan VIII)	1457-1500 of 1660-1703	14		S614M2.seq
614/02/009	noordkant, fliering (westkant tussen gespan VII en VIII)	1466-1505 of 1669-1708	9		S614M2.seq
614/02/010	beschot van het tongewelf				
614/03/...	westschip				
614/03/001	12de gespan vanuit het oosten, kruisend hout, zuidkant				
614/03/002	18de gespan vanuit het oosten, kruisend hout, zuidkant	1257-1310	–		S614M5.seq
614/03/003	23de gespan vanuit het oosten, kruisend hout, noordkant	1261-1314	–		S614M5.seq
614/03/004	28de gespan vanuit het oosten, spoor, noordkant				
614/03/005	3de gespan vanuit het westen, spoor, noordkant				
614/03/006	2de gespan vanuit het westen, kruisend hout, noordkant				

Gemiddelde groeiringbreedtes van chronologie S614M2.seq (1/100 mm)

{1436}	439	440	382	359/	413	302	277	224	229	318
{1446}	279	236	124	181	160	185	228	197	246	148
{1456}	143	102	121	120	123	128	101	116	78	67
{1466}	82	85	105	106	107	86	85	89	105	107
{1476}	62	53	50	80	82	75	76	80	90	90
{1486}	84	84	109	111	99	84	81	78	125	139
{1496}	150	170	120	151	120	109	90	108	102	107
{1506}	103									

Gemiddelde groeiringbreedtes van chronologie S614M5.seq (1/100 mm)

{1191}	109	80	89	92	67	95	80	87	76	86
{1201}	109	128	124	121	88	86	83	113	154	118
{1211}	88	90	117	89	63	59	55	59	62	59
{1221}	63	79	92	89	163	129	86	67	96	71
{1231}	73	84	54	55	62	70	106	96	101	139
{1241}	113	121	88	102	131	130	134	105	112	109
{1251}	102	78	81	104	112	128	147	119	114	117
{1261}	88/	72/	66*	86	86*	106/	88	86	86*	63
{1271}	77	75*	91/	133	142/	112/	133*	108/	116/	139
{1281}	132	111/	147	100	116	158	107/	128/	119*	159
{1291}	131	154	122	128	96	149	95	123	124	108
{1301}	133	118	101	119	128	102	119	103	161	126
{1311}	96	152	121	161						

	S614M2.SEQ (1436 AD – 1506 AD)		S614M2.SEQ (1639 AD – 1709 AD)		S614M5.SEQ (1191 AD – 1314 AD)	
<i>Referentiecurve</i>	<i>t-waarde volgens Student</i>	<i>Parallele variatie</i>	<i>t-waarde volgens Student</i>	<i>Parallele variatie</i>	<i>t-waarde volgens Student</i>	<i>Parallele variatie</i>
MEUSE5.REF 672 AD-1991 AD (Hoffsummer, onuitg.)	2.96	68 %	4.09	75 %	5.11	73 %
ARDEN4.REF 1369 AD-1991 AD (Hoffsummer, onuitg.)			3.15	69 %	5.30	74 %
LIÈGE3.REF 672 AD-1714 AD (Hoffsummer, onuitg.)	3.30	70 %	3.79	73 %	4.31	69 %
NAMUR2.REF 918 AD-1750 AD (Eeckhout, onuitg.)					5.34	74 %
NLZUIDMM.REF 427 AD-1752 AD (Jansma, onuitg.)	3.15	69 %			4.86	72 %
BASPAR.8MNQ -348 AD-1995 AD (Bernard, onuitg.)	3.20	69 %	3.64	72 %	3.91	67 %
WD1HOLLS.REF 822 AD-1964 AD (Hollstein, 1965)			3.45	71 %	4.45	70 %

Situering van de veldatum:

Kap van het koor	1295-1310 AD
Kap van het oostschip en de dakruiter (twee hypothetische dateringen)*	1507-1517 AD of 1710-1720 AD
Kap van het westschip	1320-1360 AD

* De typologie van de kap en tongewelf pleit zonder twijfel voor de oudste datering. Dit wordt nog bevestigd door een bron uit het archief van het begijnhof, namelijk een overeenkomst tussen grootjuffrouw Marie van Flémalle en meester timmerman Lemrecht voor de nieuwe dakkap van de kerk (Zie bijlage 4.1).

2. Infirmierie (Haneca, 2008)

<i>Code</i>	<i>Plaats bemonstering</i>	<i>Datering groeierringreeks</i>	<i>Aantal spintringen</i>	<i>Schors</i>	<i>Opgenomen in chronologie</i>
STBG.01	muurplaat tussen 3de en 4de keper		12	X	
STBG.02	spantbeen, zuid		16	X	
STBG.03	spantbeen, noord		11	X	
STBG.04	spantbeen, oost	1424-1507	9		STBG.m1
STBG.05	spantbeen, oost	1440-1511	14		STBG.m1
STBG.06	spantbeen, west	1431-1498	2		STBG.m1
STBG.07	uiteinde van de noordelijke fliering van de noordvleugel		-		
STBG.08	gespan VII, jukbalk, westelijk uiteinde	1443-1509	19		STBG.m1
STBG.09	spantbeen, oost	1456-1511	7	X	STBG.m1
STBG.10	spantbeen, noord		12	X	
STBG.11	spantbeen, zuid		16	X	

Gemiddelde groeiingbreedtes van chronologie STBG.m1 (1/100 mm)

<i>Jaar (AD)</i>	+0	+1	+2	+3	+4	+5	+6	+7	+8	+9
1420					332	347	423	398	333	765
1430	622	407	358	303	272	254	372	422	423	325
1440	431	335	326	252	294	289	293	222	144	209
1450	186	254	206	161	210	176	234	166	177	171
1460	184	192	146	177	153	131	176	182	173	157
1470	172	139	149	159	172	214	146	94	110	150
1480	155	148	153	169	185	149	135	159	184	188
1490	181	130	102	120	183	183	206	210	138	204
1500	137	120	159	143	100	127	146	137	94	166
1510	181	178								

	STBG.m1 (1424 AD – 1511 AD)	
<i>Referentiecurve</i>	<i>t-waarde (Baillie & Pilcher, 1973)</i>	<i>Parallele variatie (%)</i>
MEUSE5.REF 672 AD-1991 AD (Hoffsummer, onuitg.)	4.7	69 % ***
LIÈGE3.REF 672 AD-1714 AD (Hoffsummer, onuitg.)	4.6	74 % ***

	STBG.m1 (1424 AD – 1511 AD)	
<i>Referentiecurve</i>	<i>t-waarde</i> (Baillie & Pilcher, 1973)	<i>Parallele variatie (%)</i>
WD2HOLLS.REF 822 AD-1964 AD (Hollstein, 1965)	4.6	67 % ***
FR-MEUSE 918 AD - 1818 AD (Tegel, onuitg.)	4.3	70 % ***

Interpretatie van de datering: de veldatum is te situeren in de **winter 1511-1512 AD**

3. Portierswoning (Eeckhout, 2006a)

<i>Code</i>	<i>Plaats bemonstering</i>	<i>Datering</i> <i>groei-ringreeks</i>	<i>Aantal</i> <i>spintringen</i>	<i>Schors</i>	<i>Opgenomen in</i> <i>chronologie</i>
707/001	1ste spant vanuit het westen, spoor noordkan	1495-1581	15	–	707/001

Interpretatie van de datering: “Les bois utilisé dans cette charpente montrent une croissance rapide, caractérisée par des cernes larges. Ces bois se prêtent mal à l’analyse dendrochronologique et nous n’avons pu prélever qu’un seul échantillon. Sa courbe, comparée aux chronologies de référence, ne donne pas de résultat suffisant pour obtenir une datation certaine. Par contre, un résultat sort légèrement du lot et nous permet de livrer une **hypothèse** de datation, qui situerait l’abattage du bois **entre 1582 et 1592**. La comparaison visuelle des deux courbes est elle aussi relativement faible et ne permet pas de confirmer ou d’infirmar l’hypothèse avancée”.

4. Huis Begijnhof nr. 8 (Eeckhout & Galand, 2005)

<i>Code</i>	<i>Plaats bemonstering</i>	<i>Datering</i> <i>groei-ringreeks</i>	<i>Aantal</i> <i>spintringen</i>	<i>Schors</i>	<i>Opgenomen in</i> <i>chronologie</i>
666/001	1ste spant vanuit het oosten, spoor zuidkant	1546-1604	5	–	S666M2.seq
666/002	2de spant vanuit het oosten, spoor zuidkant	1537-1612	10	–	S666M2.seq
666/003	2de spant vanuit het oosten, spoor noordkant	1528-1617	-	X	S666M2.seq
666/004	spil van de trap				–

Gemiddelde groei-ringbreedtes van chronologie S666M2.seq (1/100 mm)

{1528}	346	351	312	379	235	286	315	337	290	330
{1538}	240	235	150	151	117	116	141	199	219	190
{1548}	268	169	135	159	130	122	106	137	55	74
{1558}	65	77	132	118	175	142	119	99	96	94
{1568}	130	115	104	109	97	103	87	105	121	114
{1578}	127	163	121	156	121	114	109	171	196	192
{1588}	223	216	123	167	162	152	184	166	184	178
{1598}	142	114	197	135	135	137	142	101	104	112
{1608}	75	95	103	94	125	106	106	80	86	68

Interpretatie van de datering: veldatum te situeren in de **winter 1617-1618 of het vroege voorjaar van 1618 AD**

5. Stal bij huis Begijnhof nr. 65 (Eeckhout, 2006b)

<i>Code</i>	<i>Plaats bemonstering</i>	<i>Datering groei-ringreeks</i>	<i>Aantal spintringen</i>	<i>Schors</i>	<i>Opgenomen in chronologie</i>
690/001	2de spant vanuit het westen, trek balk	1608-1680	16	–	S690M1.seq
690/002	2de spant vanuit het westen, trek balk	1610-1669	–	–	S690M1.seq

Gemiddelde groei-ringbreedtes van chronologie S690M1.seq (1/100 mm)

{1608}	157	107	137	199	221	227	179	206	138	86
{1618}	125	116	155	109	132	157	183	147	156	184
{1628}	106	129	113	157	122	111	58	62	55	66
{1638}	75	98	109	109	81	94	69	75	92	71
{1648}	111	105	85	62	65	64	89	113	107	76
{1658}	64	65	86	83	57	68	93	85	78	63
{1668}	67	74	65	49	58	86	64	42	58	104
{1678}	105	90	74							

Interpretatie van de datering: veldatum te situeren **tussen 1681-1700 AD**

6. Huis Begijnhof nr. 65 (Eeckhout & Galand, 2005b)

<i>Code</i>	<i>Plaats bemonstering</i>	<i>Datering groei-ringreeks</i>	<i>Aantal spintringen</i>	<i>Schors</i>	<i>Opgenomen in chronologie</i>
667/001	2de spant vanuit het (III), hanenbalk	1635-1724	–	–	S667M1.seq
667/002	los onderdeel, oorspronkelijke plaats in de kap onbekend				–
667/003	1ste spant vanuit het westen (IIII), hanenbalk	1636-1695	–	–	S667M1.seq

Gemiddelde groei-ringbreedtes van chronologie S667M1.seq (1/100 mm)

{1635}	77	103	162	197	245	213	279	228	271	200
{1645}	280	287	248	291	318	271	246	175	238	199
{1655}	272	283	193	153	140	141	222	195	215	270
{1665}	176	195	119	165	159	106	166	177	242	208
{1675}	104	177	216	156	152	130	96	168	174	158
{1685}	103	130	207	166	133	109	135	101	140	159
{1695}	82	122	158	164	115	154	156	122	106	137
{1705}	154	114	114	128	108	128	114	172	142	86
{1715}	126	93	147	77	89	94	168	132	104	98

Interpretatie van de datering: veldatum ligt zeker **ná 1735 AD**

7. Huis Begijnhof nr. 20 (Eeckhout & Galand, 2005d)

<i>Code</i>	<i>Plaats bemonstering</i>	<i>Datering groei-ringreeks</i>	<i>Aantal spintringen</i>	<i>Schors</i>	<i>Opgenomen in chronologie</i>
669/001	2de spant vanuit het zuiden, spoor westkant	1671-1722	–	–	S669M1.seq
669/002	2de spant vanuit het zuiden, spoor oostkant.	1672-1727	–	–	S669M1.seq

Gemiddelde groeiringsbreedtes van chronologie S669M1.seq (1/100 mm)

{1671}	271	304	246	218	214	173	230	319	266	228
{1681}	215	206	240	173	162	133	268	319	315	242
{1691}	186	116	170	107	102	103	112	160	170	197
{1701}	212	217	173	326	233	224	303	263	195	134
{1711}	140	135	141	160	174	190	170	144	131	175
{1721}	131	84	125	140	152	148	128			

Interpretatie van de datering: de veldatum ligt zeker **ná 1735 AD**

8. Huis Begijnhof nr. 58-60 (Eeckhout & Galand, 2005c)

<i>Code</i>	<i>Plaats bemonstering</i>	<i>Datering groeiringsreeks</i>	<i>Aantal spintringen</i>	<i>Schors</i>	<i>Opgenomen in chronologie</i>
668/001	n°60, middenspan, spoor zuidkant	1712-1777	12	–	S668M1.seq
668/002	n°60, fliering noordkant				
668/003	n°60, fliering zuidkant	1725-1777	17	–	S668M1.seq
668/004	n°58, middenspan, spoor zuidkant	1722-1776	15	–	S668M1.seq

Gemiddelde groeiringsbreedtes van chronologie S668M1.seq (1/100 mm)

{1712}	356	381	353	362	314	340	361	175	246	307
{1722}	265	310	292	282	303	298	268	283	264	191
{1732}	215	202	226	229	141	230	244	193	169	152
{1742}	100	86	88	180	241	168	182	197	151	100
{1752}	129	83	87	85	113	108	91	98	87	106
{1762}	81	82	87	79	118	121	135	143	152	77
{1772}	73	51	91	81	102	79				

Interpretatie van de datering: de veldatum is te situeren tussen **1778-1799 AD**.

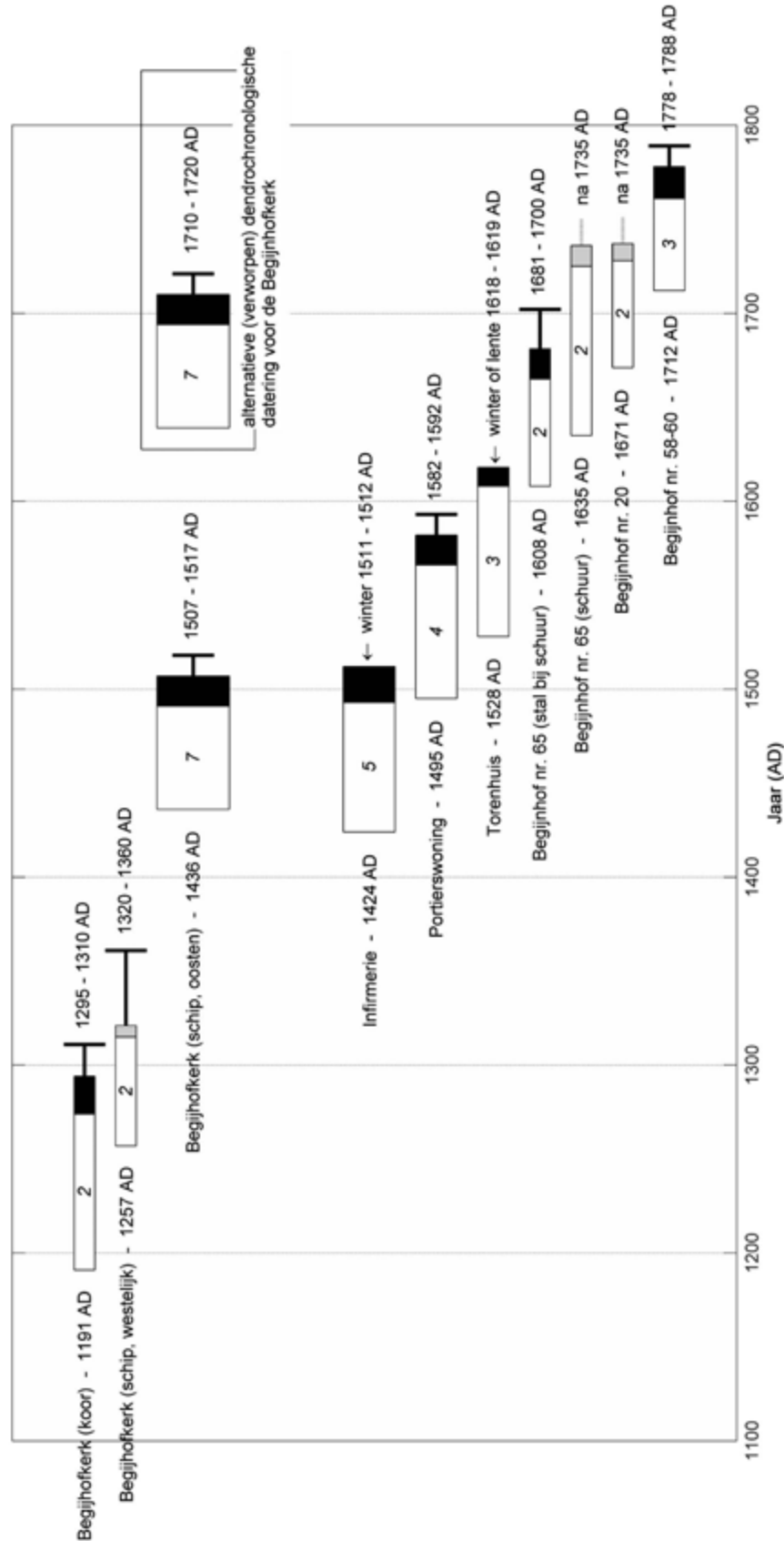
9. Huis van de novicen (Eeckhout 2005)

Deze analyse werd uitgevoerd door het Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie, van de Université de Liège, maar leverde geen sluitende datering op: "L'ensemble des bois de la charpente de ce bâtiment a été observé. Ces pièces montrent toutes une croissance fort rapide, caractérisée par des cernes larges et peu nombreux. Nous n'avons pu prélever qu'un seul échantillon, dans l'arbalétrier Est de la première ferme à partir du Nord. Il est repris au laboratoire sous le numéro 670/001. Nous avons comparé la courbe de cet échantillon avec d'autres séquences obtenues dans des bâtiments proches et avec les chronologies de référence locales et européennes. Malheureusement, aucun résultat significatif n'apparaît et nous ne pouvons pas dater l'abattage de cet arbre. Nous ne sommes pas en mesure non plus d'avancer une ou plusieurs positions hypothétiques".

Tabel: Overzicht van de statistische parameters die een maat zijn voor de overeenkomst tussen de opgebouwde chronologieën en referentiechronologieën (overgenomen uit de dateringsrapporten van het 'Laboratoire de dendrochronologie, Université de Liège').

<i>Referentiecurve</i>	S666M2.SEQ (1528 AD – 1617 AD)		S690M1.SEQ (1608 AD – 1680 AD)		S667M1.SEQ (1635 AD – 1724 AD)		S669M1.SEQ (1671 AD – 1727 AD)		S668M1.SEQ (1712 AD – 1777 AD)	
	<i>t-waarde volgens Student</i>	<i>Parallele variatie</i>	<i>t-waarde volgens Student</i>	<i>Parallele variatie</i>	<i>t-waarde volgens Student</i>	<i>Parallele variatie</i>	<i>t-waarde volgens Student</i>	<i>Parallele variatie</i>	<i>t-waarde volgens Student</i>	<i>Parallele variatie</i>
MEUSE5.REF 672 AD-1991 AD (Hoffsummer, onuitg.)	4.64	59 %	5.03	64 %	3.78	57 %	5.12	74 %	4.66	76 %
ARDEN4.REF 1369 AD-1991 AD (Hoffsummer, onuitg.)	3.32	61 %	4.78	72 %	3.87	53 %	4.66	72 %	4.44	71 %
LIEGE3.REF 672 AD-1714 AD (Hoffsummer, onuitg.)	4.30	63 %			2.77	56 %				
NAMUR1.REF 919 AD-1638 AD (Hoffsummer, onuitg.)			4.23	61 %	4.45	65 %	2.94	66 %		
NLZUIDMM.REF 427 AD-1752 AD (Jansma, onuitg.)	5.43	62 %	3.33	57 %	3.81	61 %	3.35	62 %		
ESTDELAFRANCE13.ERQ 581 AD-1991 AD (Lambert, Lavier, onuitg.)									2.96	64 %
BASPAR.8MNQ -348 AD-1995 AD (Bernard, onuitg.)			4.26	63 %					6.45	71 %
WD1HOLLS.REF 822 AD-1964 AD (Hollstein, 1965)	4.11	64 %	4.04	63 %	4.48	70 %	3.10	68 %	3.92	69 %
ALLEM-NORD 1004 AD-1970 AD (Delorme, 1973)			3.33	55 %	4.72	61 %	3.47	69 %		
BECKER -370 AD-1950 AD (Becker, 1981)	4.23	67 %	3.75	54 %	5.43	63 %	4.80	70 %		

Figuur: Overzicht van de dendrochronologische dateringen uitgevoerd in het Begijnhof te Sint-Truiden. De balken geven de lengte van de opgebouwde chronologieën weer. De hoogte staat in verhouding tot het aantal groeiringreksen waarmee elke chronologie is opgebouwd. Zwart ingekleurde stukken geven aan dat er spinthout werd opgemeten. Grijs ingekleurde balkjes zijn een maat voor het minimum aantal spintringen dat mag verwacht worden indien er geen spinthout werd geobserveerd. Een ← geeft aan dat er nog een stuk van de schors op de balk zat. Indien dit niet het geval is, maar wel spinthout aanwezig is, wordt het interval waarin de veldatum zich situeert weergegeven door — (Kristof Haneca, VIOE, 2008).

Bibliografie

- BAILLIE Mike G.L. & PILCHER Jon. R. 1973: A simple crossdating program for tree-ring research. *Tree-Ring Bulletin*, 33, p. 7-14.
- BECKER Bernd 1981: Fällungsdaten römischer Bauhölzer, anhand einer 2350jährigen süd-deutschen Eichen-Jahrringchronologie, *Fundberichte aus Baden-Württemberg*, 6, p. 369-386.
- DELORME Axel 1973: Aufbau einer Eichen-jahrringchronologie für das südliche Weser und Leinebergland, *Forstarchiv*, 44, p. 205-209.
- EECKHOUT Jérôme 2005: *Fiche d'analyse dendrochronologique de la maison dite 'noviciat' au béguinage de Saint-Trond (site 670)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- EECKHOUT Jérôme 2006a: *Fiche d'analyse dendrochronologique de l'ancienne maison du Portier, béguinage, Saint-Trond (site 707)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- EECKHOUT Jérôme 2006b: *Rapport d'analyse dendrochronologique. L'ancienne étable du béguinage de Saint-Trond (site 690)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- EECKHOUT Jérôme & GALAND Alexandre 2005a: *Rapport d'analyse dendrochronologique. La Maison de la maîtresse au béguinage de Saint-Trond (site 666)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- EECKHOUT Jérôme & GALAND Alexandre 2005b: *Rapport d'analyse dendrochronologique. La Grange du Béguinage de Saint-Trond (site 667)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- EECKHOUT Jérôme & GALAND Alexandre 2005c: *Rapport d'analyse dendrochronologique. La maison size au n° 58-60 au béguinage de Saint-Trond (site 668)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- EECKHOUT Jérôme & GALAND Alexandre 2005d: *Rapport d'analyse dendrochronologique. La maison size au n° 20 au béguinage de Saint-Trond (site 669)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- EECKHOUT Jérôme & HOUBRECHTS David 2004: *Rapport d'analyse dendrochronologique. L'église du béguinage de Saint-Trond (site 614)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- HANECA Kristof 2008: *Verslag dendrochronologisch onderzoek van het dakgebinte van de infirmerie van het Begijnhof te Sint-Truiden*, Brussel, Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (onuitgegeven).
- HOLLSTEIN Ernst 1965: Jahrringchronologische Datierung von Eichenhölzern ohne Waldkante, *Bonner Jahrbücher*, 165, p. 11-27.

Bibliografie

Afkortingen

ADST	Sint-Truiden, Archief Dekenij
AKCML	Brussel, Archief van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen
AR	Brussel, Algemeen Rijksarchief
BCRAA	<i>Bulletin des Commissions royales d'art et d'archéologie</i>
BGSTSL	<i>Bulletin de la Gilde de Saint-Thomas et de Saint-Luc</i>
BMR	<i>Bulletin des Musées royaux des arts décoratifs et industriels</i>
BMRAH	<i>Bulletin des Musées royaux d'art et d'histoire</i>
DPB	<i>Dictionnaire des peintres belges.</i>
K.U.Leuven	Leuven, Katholieke Universiteit Leuven
KADOC	Leuven, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving
KBR	Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA	Brussel, Koninklijk Instituut voor Kunstpatrimonium
KMKG	Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis
PCCE	Hasselt, Provinciaal Centrum voor Cultureel Erfgoed
PLim	Hasselt, Provincie Limburg
RA Hasselt	Hasselt, Rijksarchief
RA Luik	Luik, Rijksarchief
RHCL	Maastricht, Regionaal Historisch Centrum voor Limburg
SK 1957	Fonds Schone Kunsten, Storting 1957
SAST	Sint-Truiden, Stadsarchief
U.Gent	Gent, Universiteit Gent
VIOE	Brussel, Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed
VO-RWO-OE	Hasselt, Vlaamse Overheid, Departement RWO, Agentschap Ruimtelijke Ordening-Onroerend Erfgoed

1. Archivalische bronnen

Brussel, Algemeen Rijksarchief (RA)

Fonds Schone Kunsten, Storting 1957

- nr. 1343: Begijnhofkerk Sint-Truiden: briefwisseling in verband met de ontdekking van de muurschilderingen

Brussel, Archief van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (AKCML)

Procès-verbaux, 1862

Brussel, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK-IRPA)

Archief restauratie muurschilderingen

- 2L/44 DI 2064: Sint-Agnes Begijnhofkerk Sint-Truiden

Hasselt, Rijksarchief (RA Hasselt)

Fonds Begijnhof Sint-Truiden

- Oorkonden: 537 originele akten; waarvan van 92 akten ook een afschrift is bewaard. Er is een regestenlijst voorhanden (Grauwels 1962). Materiaal uit 13de tot en met 18de eeuw, merendeel is 15de- en 16de eeuws. Twee oorkonden zijn vermist, met name de stichtingsoorkonde uit 1265 en de pauselijke bevestiging van de stichting uit 1324.
- Registers:
  1. Cartularium, 1549; 232 f.: Verzameling akten betreffende grondbezit, schenkingen en testamenten
  2. Boekje met diverse nota's over het begijnhof uit de periode 1320-1710, 18de eeuw, 43 f.
  3. Grondligger; 15de eeuw, onvolledig; f. 9-16.
  4. Cijnsregister: inkomsten van de pastoor en drie kapelannen, 1380; 35 f.
  5. Registra capellanorum: inkomstenboek 1478-1592, 184 f.: overzicht van gronden waarop het begijnhof erfrenten of cijnsrechten heeft.
  6. Register van de inkomsten van de pastorijs 1628-1676: jaarlijks overzicht van de inkomsten van de afzonderlijke delen van het begijnhof, bevat kwijtschrift van het Ancion-orgel 1648.
  - 6.bis Register met inkomsten van de pastorijs 1675-1723.
  7. Register van inkomsten van de infirmerie 1671-1677, 358 bladen.
  8. Register van inkomsten van het legaat van kanunnik Balthasar Ouwerx 1688-1698, 51 f.
  9. Privilegia et immunitates beguinarum 1265-1711, 164 f.: bevat afschriften van de belangrijkste oorkonden van het begijnhof (stichtingsoorkonden, pauselijke bullen en bisschoppelijke oorkonden, etc.) en drie versies van de statuten.

10. Privileges van het begijnhof 1324-1542: zwaar beschadigd register.
11. 5 akten over het taustgebod van alle landen (21/11/1740) en 2 kopijen van het testament van Catharina Ceuleers (25/4/1761).
12. Register des luminaris ende hoff ineen getrocken ende dat van de jaeren 1386, 1404, 1530, 1602, 1623 en 1678: drielijc register, bevat lijsten met kosten en inkomsten, een intern reglement voor de verschillende functionarissen en een regeling voor de bedeling van voedsel aan de begijnen.
13. Register der dienstboden 1744-1769: Uitbetalingen van de ingehuurde knechten.
14. Register der dienstboden 1706-1796: Uitbetalingen van de ingehuurde knechten.
15. Register met raadsbesluiten van het begijnhof (1783-1792): Verslagboek van de maandelijks vergaderingen van de raad van het begijnhof.
- 15.bis Statuten van Ferdinand van Beieren, ca 1630.

Fonds François Straven

- Nr. 185: Afschrift van een bevolkingstelling uit 1798 (origineel is verloren).

Fonds Sint-Trudoabdij Sint-Truiden

- Uit de regestenlijst (Grauwels & Van der Eycken 1993) blijkt dat slechts 21 regesten of akten uit het archief van de abdij gerelateerd zijn met het begijnhof van Sint-Truiden. Met name: 323, 324, 325, 326, 351, 407, 422, 541, 940, 950, 1022, 1046, 1193, 1386, 1432, 2376, 2377, 2403, 2406 en 2763.

Fonds Familie de Pitteurs

Er werd geen relevante informatie betreffende het bezit van de kerk aangetroffen. De volgende stukken werden doorgenomen:

- III.1. 51-55: Stukken betreffende diverse goederen 16de-20ste eeuw
- III.18. 142-144: Goederen van Jan Theodoor Balthazar de Pitteurs-Hiegaerts en verwanten, 1815; 1849-1853, ca 1860.

Fonds Klein Familiearchief Van den Abeele

- Inv. nr. 6: Rekeningen van leveringen van garen 1759-1763 (microfilm 1687362).

Hasselt, Provincie Limburg

9de Directie / Patrimonium (voormalige Dienst der Gebouwen) – 59. Restauratie Begijnhofkerk Sint-Truiden

- Doos 832: correspondentie met architect Piet (Pierre) Van Mechelen, aannemer Maurice Verbeke en technisch bureau Libost (1971-1981).
- Doos 833: administratie, toezicht van de provincie op de werken (1975-1978).
- Doos 834: inkom- en tochtportaal door Jos Martens uit Leuven, correspondentie, plannen en uitvoering (1981-1985).
- Doos 835: technische dossiers en vorderingsstaten (1975-1980).

Provinciaal Archief: Dienst Cultuur; Provinciaal Museum voor Religieuze Kunst (in 1997 ingeleverd)

- Doos 58: restauratie muurschilderingen, grafstenen, houten gewelven, altaren, steenconservatie, archeologisch onderzoek (1974-1992); groenaanleg en verkeer op het begijnhof (1971-1992).

- Doos 59: huisvesting, restauratie door P. Van Mechelen, briefwisseling, verslagen, inrichting meubilairbouwmaterialen (1972-1995).
- Doos 60: verwarming, verlichting, ontvochtting door bureau Libost (1976); elektriciteit, centrale verwarming (1972-1985).
- Doos 61: klimaatsbeheersing, energiebesparing, inschrijvingsboeken dagelijkse post (1981-1995).

Provinciaal Archief: Gallo-Romeins Museum, Tongeren (in 1995 ingeleverd)

- Doos 149, dossier 166: Documentatiecentrum van de Dienst voor het Kunstpatrimonium te Sint-Truiden: briefwisseling tussen Raf Van Laere en Marc Lodewijckx (1978-1981).

Hasselt, Vlaamse Overheid, Departement RWO, Agentschap Ruimtelijke Ordening-Onroerend Erfgoed (VO-RWO-OE)

Archief. Dossier 6: Sint-Truiden, Begijnhofkerk

- Oud dossier van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (1913-1934): briefwisseling i.v.m. de schenking van de begijnhofkerk aan de Vrienden van het Begijnhof en de bescherming van de kerk.
- Restauratie door de Provincie Limburg: verwarmings- en verluchtingsinstallatie (1976).
- Uitbreiding van de bescherming (1977).
- Restauratie meubilair (1878-1983): altaren, schilderijen, grafzerken; nieuw tochtportaal.
- Vervanging van de daken (1992-1993).

Hasselt, Provinciaal Centrum voor Cultureel Erfgoed (PCCE)

Archiefmappen: reeks 106 (begijnhof Sint-Truiden)

- 106/000: begijnhof, algemeen: kadasterplannen, werking Provinciaal Museum voor Religieuze Kunst (1980-1986).
- 106/101: begijnhofkerk, 7 mappen: literatuur en krantenknipsels (1971-1984); interieur en restauratie meubilair (1982-1998); bepleistering (1989-1990); restauratie interieur, bruikleen kunstvoorwerpen Vrienden (1970-1997); behandeling van muurschilderingen door het provinciaal comité van de KCML (1933); restauratie van het orgel (1985-1998).
- 106/205: torenhuis en andere huizen op het begijnhof, 39 mappen.
- 106/206: begijnhofwinning, hoeve.
- 106/306 en 406: begijnhof, diversen.
- 106/501: rehabilitatie van het begijnhof, stadsgezicht en bescherming (1946-1974).

Hangmap Begijnhofkerk Sint-Truiden (MRK/4233.1)

- Map 2: houten gewelf, onderzoek en restauratie (1972).
- Map 3: bepleistering van de binnenmuren (1983-1997).

Leuven, Archief van de K.U. Leuven (Archief K.U. Leuven)

Fonds Begijnhof Sint-Truiden

- 2 dozen; uitsluitend 18de-eeuwse stukken, overwegend uit de jaren 1770-1780; voornamelijk betreffende goederenbeheer; ook enkele processtukken en raadsbesluiten.

Leuven, Rijksarchief (RA Leuven)

Kerkelijk Archief van Vlaams Brabant

- Wezeren 23987, p. 272-274 / f. 722: Rekening van de kerkfabriek van Wezeren van de bouw van de oude schuur van het begijnhof van Sint-Truiden, 1764.

Luik, Rijksarchief (RA Luik)

Fonds États

- nr. 101: schouwtekening uit 1748. Stadsarchivaris van Sint-Truiden.

Maastricht, Regionaal Historisch Centrum voor Limburg

Frans Archief

- Arrondissement Maastricht, Departement Nedermaas, inv. 1283, *procès verbal d'adjudication* 8 Ventôse An VII (26 februari 1799).
- Arrondissement Maastricht, Departement Nedermaas, inv. 1283, affiche 9, article 10: *Biens provenant du cidevant béguinage de St Trond* (eind 18de eeuw).

Sint-Truiden, Stadsarchief (SAST)

Fonds Begijnhof

- Doos 1: losse stukken; onder meer testamenten van begijnen, verkoopsakten van bomen, notariële akten en brieven; overwegend 17de eeuw.
- Doos 2: diverse stukken: 5 mappen en 1 bundel; bevat onder meer correspondentie over een proces, testamenten van begijnen en andere schenkingen.
- Doos 3: losse stukken: bevat onder meer bevolkingslijst 1762; testamenten van begijnen, correspondentie met de vicaris in Luik, notariële akten.
- Doos 4: losse stukken: bevat onder meer: twee naamlijsten uit 1736 en 1783; testamenten van begijnen, diverse akten in verband met aanstellingen van kapelaans en rentmeesters, en het ontvangen van novicen, verkiezing van de hoogmeesteres; pachtcontracten; correspondentie met de vicaris.
- Doos 5: rekeningen infirmerie: 30 mappen en 1 los stuk; bevat onder meer: cedula's, manualen, ophelders, recueils en twee maandboeken uit de periode 1718-1782.
- Doos 6: rekeningen infirmerie: 22 mappen; bevat onder meer: recueils, jaarboek, landbezit, rekeningen infirmerie en godshuis uit de periode 1644-1781.
- Doos 7: rekeningen infirmerie: 39 mappen; bevat onder meer: rekeningen 1749-1768; 1779-1782; 1784-1785; 1794; 1797-1798; manuaal 1739-1740; administratieve stukken; facturen voor werken aan de kerk
- Doos 8: rekeningen gulde: 27 mappen; bevat onder meer rekeningen 1671-1681; 1737-1761.
- Doos 9: rekeningen gulde en varia: 44 mappen; bevat onder meer rekeningen gulde 1761-1763; 1784-1788; 1792-1794; cedula gulde 1730-1757 (onvolledig); manualen gulde (1748-1749, 1785-1786 en 1791-1794); cedula gulde 1761-1781 (onvolledig); ook administratieve en notariële akten.

- Doos 10: diverse rekeningen en documenten: 42 mappen; bevat onder meer maandboeken (1717 en 1724), manualen, (1736, 1741, 1746, 1773, 1789 en 1793), ophelders (1745, 1773 en 1775), rekeningen (1783-1785, 1792, 1794 en 1797), goederenbezit, cijnsregisters 1781-1786 en losse stukken.
- Bundel 1: diverse stukken: schenking orgel, regels i.v.m. mis, vrijbrief Isabella, uittreksel uit Oude Testament, reglement portiersters, reglement pastoor.
- Bundel 2: Processtukken i.v.m. Anna Vanderborcht.
- 49 registers; de belangrijkste zijn:
  - 9: Register van *vercochde cameran*.
  - 18: Godshuis: Rekenboek, niet chronologisch; bevat veel namen van begijnen.
  - 34: Rekenboek van de hoogmeesteres en het hof 1671-1710; zeer rijk register.
  - 39: Pacht- en renteregister, bevat 19de-eeuwse aantekeningen.
  - 42: *Inventaris van al het gene het Begijnhoff aengaet beginnende van ontrent het iaer 1259 tot 1720*: verzamelregister, bevat testamenten en diverse aantekeningen i.v.m. rentes, rentmeesters en rekeningen.
  - 43: Verzamelregister, geschreven door P. Cartuyvels.
  - Stockboek gulde.

Fonds Burgerlijke Godshuizen

- 3: Inkomsten van het hof door P. Cartuyvels.
- 8: Luminaris: Rekenboek, deel I: 1461-1579 (bevat vermelding van werken in kerk ca. 1499).
- 9: Luminaris: Rekenboek, deel II: 1560-1630.
- 10: Luminaris: Rekenboek, deel III: 1630-1677.
- 11: Inkomsten van de pastoor: 1686: renten en pachtovereenkomsten.
- 18: Stockboek van de godshuizen (Heilige Drievuldigheid, Sint-Agnes, Sint-Anna, Ter Gratie): 1690.
- 20: Godshuizen: Rekenboek 1532-1640.
- 23: Register van de zes beurzen gesticht door Heer Davidts en Anna van Gudschoven: 17de eeuw.
- 33: Gulde: Rekenboek 1468-1536.
- 34: Gulde: Rekenboek 1537-1582.
- 35: Gulde: Rekenboek 1585-1625.
- 36: Gulde: Rekenboek 1626-1651.
- 37: Gulde: Rekenboek 1652-1672.
- 38: Gulde: Rekenboek 1469-1607.
- 39: Gulde: Rekenboek 1672-1712.
- 41: Infirmerie: verzamelregister; verpachte landen, renten, afschriften van oorkonden en brieven i.v.m. conflict tussen P. Cartuyvels en A. Vanderborcht, kwijtschrift schilderij hoogaltaar; schets van het begijnhof.
- 47: Infirmerie: Rekenboek 1419-1501.
- 48: Infirmerie: Rekenboek 1500-1562 (bevat contract kap en toren kerk ca. 1507; contract water- en daklijsten ca. 1510).
- 49: Infirmerie: Rekenboek 1562-1586.
- 50: Infirmerie: Rekenboek 1586-1602.
- 51: Infirmerie: Rekenboek 1603-1627.
- 52: Infirmerie: Rekenboek 1629-1648.
- 53: Infirmerie: Rekenboek 1648-1670.

Fonds Staten

- 950/1: Schouwtekening uit 1576: opsomming van huizen en hun bewoners.

Kerkregisters

- 122 en 123: twee doden- en professieregisters, de gegevens bestrijken respectievelijk de periodes ca 1600-1750 en 1747-1796, bevatten gegevens over intrede en overlijden van begijnen en “andere” bewoners.

Archief Piet (Pierre) Van Mechelen

- Restauratie van de begijnhofkerk (1971-1981).

Archief Gerard Heynen

- Map met persoonlijke nota's in verband met het begijnhof van Sint-Truiden, onder meer van inmiddels verdwenen stukken. Voornamelijk over de bevolking en de huizen. Niet gedateerd.

Doos Documentatie Begijnhof

- Kopie van: Maastricht, Frans Archief, inv. 1283, 9/10: *Biens provenant du cidevant béguinage de St Trond* (eind 18de eeuw).
- Pers en kopieën van publicaties.
- Verslag: *Toestand van het kerkgebouw van't St. Truidensch Begijnhof* (15 februari 1934).

Archief Piet (Pierre) Van Mechelen: doos met archiefplannen

- Briefwisseling, bestekken, varia (1971-1981).

Vrienden van 't Begijnhof van Sint-Truiden

- Verslagboek vergaderingen (1934-1936).

Niet gelokaliseerd

- *Groot inventaris van al wat het begynhof aengaet*, Sint-Truiden, eind 17de eeuw (vermeld in Straven 1876, 20, maar niet aangetroffen in het archief van het begijnhof).

Sint-Truiden, Archief Dekenij (ADST)*Begijnhofkerk / Vrienden van het Begijnhof*

- Doos 1: notarisakten (1934), restauratie van de kerk (1934), inhuldiging (1935), tentoonstelling 'Madonna's in Limburg' (1936).
- Doos 2: verslagboek, notulen (1949-1965), Festratsuurwerk, beplanting (1968), orgelconcerten, verzekeringen, tentoonstelling (1973), activiteitenverslagen van het Documentatiecentrum Provincie Limburg.
- Dossier Algemene Administratie: inventarissen van de kerkinboedel (kopie van 1832, 1928, enz.); briefwisseling (1933-1966).

2. Uitgegeven archivalische en verhalende bronnen

- FREDERICQ P. 1889-1906: *Corpus documentorum inquisitionis haeriticae provitatis Neerlandicae. Verzamelingen van stukken betreffende de pauselijke en bisschoppelijke Inquisitie in de Nederlanden. Deel II*, Gent.
- KÖPKE Rudolf (ed.) 1852: *Gesta abbatum Trudonensium*. In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, X, Stuttgart.
- LAVIGNE Emiel & FOULLON Jean-Erard 1993: *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden. Deel 3: 1558-1679*, Maaslandse monografieën 53, Leeuwarden.

- LAVIGNE Emiel, JAPPE ALBERS Wybe & JANSSEN Johannes C.G.M. 1988: *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden Deel 2: 1138-1558; Vertaling van de 'Gesta Abbatum Trudonensium'*, Maaslandse monografieën 46, Leeuwarden.
- PIOT Charles 1870-1874: *Cartulaire de l'abbaye de Saint Trond*, Brussel: Académie royale de Belgique. Commission royale d'histoire.
- PIRENNE Henri 1896: *Le livre de l'abbé Guillaume de Ryckel (1249-1272): polyptique et comptes de l'abbaye de Saint-Trond au milieu du XIIIe siècle*, Brussel: Académie Royale de Belgique. Commission royale d'histoire.
- RYCKEL Josephus Gedolphus 1631: *Vita S. Beggae Ducissae Brabantiae Andetennensium Begginarum et Beggardorum Fundatricis: vetus, hactenus non edita & commentario illustrata: Adjuncta est Historia begginasiorum Belgii*, Leuven: Typis Corn. Coenesteenii.
- RYCKEL Josephus Gedolphus 1771: *Het leven van de seer Edele Doorluchtigste en H. Begga, Hertoginne van Brabant, Stighterse der Beggynen met een Cort Begryp van de levens der Salige, Godtvrychtige en Lof-weerdighe Beggynytjens der Vermaerde en Hoogh-ghepresen Beggyn-hoven, by een vergaedert door eenen onbekenden Dienaer Godts*, Antwerpen (facsimile-uitgave, 1999: Brussel, Algemeen Rijksarchief, Reprints 133).
- SIMENON Guillaume 1939: *Visitationes archidiaconales archidiaconatus Hasbaniae in diocesi Leodiensi ab anno 1613 ad annum 1763*, Luik.
- Kroniek 1993: *Kroniek van Joannes Debruyn 1697-1777*. In: *Sint-Truiden in de 18de eeuw*.

3. Iconografische bronnen**Brussel, Algemeen Rijksarchief (AR)***Kaarten en Plannen (of Kerkelijk archief van Brabant, 5009)*

- Kaartboek van de abdij van Averbode, 1650-1680, kaart 25 (Brustem): Sint-Truiden en omgeving, door Cornelis Lowis. Facsimile uitgave: Eduard VAN ERMEN 1997: *Het kaartboek van Averbode 1650-1680*, Cartografische en iconografische bronnen voor de geschiedenis van het landschap in België op initiatief van het Algemeen Rijksarchief Brussel, Brussel, pl. 25, p. 99.

Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België (KBR)*Kaarten en Plannen*

- XIII.Bel.Gén. 1775, IV 5.627: Kabinetkaart van de Oostenrijkse Nederlanden opgenomen op initiatief van graaf de Ferraris, 1771-1778, kaart 12 (*St. Tron*). Facsimile uitgave op 1:25.000: Brussel: Pro Civitate, 1965, kaart 12, blad 150; *Mémoires historiques, chronologiques et oeconomiques*, 12, Brussel: Pro Civitate, 1974, p. 113.

Brussel, Koninklijk Instituut voor Kunstpatrimonium (KIK-IRPA)*Fotoarchief*

- Buitenzichten van de kerk voor 1934 (o.m. door Sacré en Somville): E39039, E38627, B6927, B70198, A25335, A25334, A25312, A9917, A9916, E26049, A101999, A101998, A4486.

- Buitenzichten van de kerk in 1943: A39815, E39784,
- Binnenzichten van de kerk voor 1934: A133119, B6896, B6929, B6930, A9918, A25329, A39814.
- Portalen van de kerk: E38628, B6928, A39813.
- Torenhuis: E29344, E39785, A39866.
- Hoeve en schuur: A25331, E39041, A39845, A39844, A39843, A39842, A39841.
- Huizen (o.m. door J. Hersleven en L. Dettaille): E26048, E26047, E26046, E26045, M1046, E38626, B6926, A39812,
- Muurschilderingen: verscheidene reeksen waarvan de recentste (1997) in kleur.

Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (KMKG)

Bibliotheek

- Verzameling aquarellen door Camille Tulpinck: 24 bladen met aquarellen van muurschilderingen in de begijnhofkerk, ca. 1900. Zie: Henri ROUSSEAU 1926: *Catalogue des relevés exécutés par C. Tulpinck*, Brussel, nr. 260-283.

Brussel, Nationaal Geografisch Instituut (NGI)

Atlas der Buurtwegen

- Goedgekeurd door de Bestendige Deputatie op 7 juli 1848, kaart 26.

Atlas der niet-bevaarbare waterlopen

- *Province du Limbourg, Atlas des cours d'eau non navigables ni flottables de la Commune de St.-Trond*, Hasselt, 1886, pl. 17.
- *Atlas der niet-bevaarbare waterlopen, Gemeente Sint-Truiden*, Hasselt, 1958, pl. 6 en 16.

Dépôt de la Guerre Bruxelles

- Blad XXXIII, 1877, planchette nr. 2.

Kaarten van het Militair Geografisch Instituut

- Kaarten van de streek van Sint-Truiden, 1932-1934.

Kadastrale reducties

- nr. 51, Sint-Truiden, Hasselt, 1845.

Topografische Kaart van België in 250 bladen

- Ph. Vandermaelen, 1846-1854, kaart 9.15.

Den Haag, Nationaal Archief Nederland

Archief van de Topografische dienst te Delft

- 4, TOPO: Omslag Militaire verkenningen vóór 1815, nr. 157, Kanton St Truyen, ca. 1839 (nieuw inventarisnummer onbekend).

Hasselt, Ministerie van Financiën

Kadaster

- Sint-Truiden, 1842-1844, 2de afd., sectie D, 3de blad.
- Sint-Truiden, 2007, 2de afd., sectie D, 3de blad.

Hasselt, Provincie Limburg (PLim)

9de Directie / Patrimonium (voormalige Dienst der Gebouwen)

- Reeks plannen (originelen op kalkpapier) van de begijnhofkerk van Sint-Truiden, door Eddy Leunen, Dienst der gebouwen van Provincie Limburg, 6 plannen (1987), 2% [= kopieën van de plannen van P. Van Mechelen uit 1971-1973].

Hasselt, Provinciaal Centrum voor Cultureel Erfgoed (PCCE)

Archiefmappen: reeks 106 (begijnhof Sint-Truiden)

- 106/101: begijnhofkerk, 2 mappen: reeks A4 foto's, reportage voor de restauratie, door Foto Graux uit Leuven (1971).
- fotografische opname voor de restauratie (1971); foto's van de muurschilderingen (1933, 1971 en 1993).

Archiefdoos restauratie begijnhofkerk Sint-Truiden (MRK.4233.1).

- Opmeting door Guillaume Govaerts, 4 plannen (z.d. [1933]), 1% en 2%.
- Opmeting door Piet Van Mechelen, goedgekeurd door de Bestendige Deputatie, 9 plannen en beschrijving der werken, (1971-1973), 2% en details 10% en 100%.
- Opmeting van de dakkap, 3 plannen (S1, S2, S3), zonder naam (1982), 5%.
- Diverse plannen: herstelling voet dakspant, P. Van Mechelen (1975); verwarming en verlichting, bureau Libost (1976); stoel museumkerk, Mark Declercq (1982).
- werkfoto's exterieur (1971).

Hangmap Begijnhofkerk Sint-Truiden (MRK/4233.1)

- Map 1: opmeting van de dakkap, 3 plannen (S1, S2, S3), zonder naam (1982), 5%.
- Map 1: plattegrond, door Eddy Leunen, Dienst der gebouwen van Provincie Limburg, 1 plan (1987), 2% [= kopie van de plattegrond van P. Van Mechelen uit 1971].

Fotoarchief

- Foto's: oude foto's (begin 20ste eeuw), restauraties (1934 en jaren 1970), kunstpatrimonium, muurschilderingen, enz.
- Dia's: laatste fase restauratie (jaren 1970), muurschilderingen, tentoonstellingen.

Hasselt, Vlaamse Overheid, Departement RWO, Agentschap Ruimtelijke Ordening-Onroerend Erfgoed (VO-RWO-OE)

Archief: mappen Sint-Truiden, Begijnhofkerk

- Fotogrammetrische opname van een deel van de voorgevel door bureau Libost uit Hasselt, opstand (197?), 5%.
- Ontwerp van het nieuwe tochtportaal, door Jos Martens uit Leuven, 3 plannen (1981-1985).
- Reeks plannen (afdrukken) van de begijnhofkerk van Sint-Truiden, door Eddy Leunen, Dienst der gebouwen van Provincie Limburg, 6 plannen (1987), 2% [= kopie van de plannen van P. Van Mechelen uit 1971-1973].

Hasselt, privébezit Delwiche-Londoos

- *Eigendom van den Heer de Salaberry, aanvraag tot het toebrengen van veranderingen aan de winning van het Begijnhof*, tekening gedateerd 17 mei 1919.

Hasselt, Rijksarchief (RA Hasselt)

Fonds Abdij Sint-Truiden

- Register nr. 270, p. 2-3 [nr. 271, f. 13]: *Liber domini Abbatis Imperialis Monasterij Trudonis ordinis St Benedicti in Hasbania*, 1697: macro-topografische situatie van de omgeving van Sint-Truiden en het wegennet door Lambrecht Warnouts, landmeter van Sint-Truiden, geschetst op een prekadastrale kaart in zijn Dat deed hij in opdracht van abten Michel Vandersmissen (1663-1679) en Benedict Mannaerts (1679-1690).

Kortrijk (Marke), Archief de Béthune

Dossier nr. 06280

- Documenten nr. 137/001-002-003: tekeningen van baron J.-B. Bethune in de begijnhofkerk van Sint-Truiden, 1862.

Sint-Truiden, Stadsarchief (SAST)

Fonds Burgerlijke Godshuizen

- Register 41, f. 5 v.: tekening van het begijnhof, 1696.

Kaarten

- nr. 4, één van de bundergeldkaarten door landmeter Lambrecht Warnouts tussen 1660 en 1697 gemaakt.

Archief Piet (Pierre) Van Mechelen: doos met archiefen plannen

- Complete reeks plannen door P. Van Mechelen (1971-1973): 1. grondplan 2%; 2. langsdoorsnede 2%; 3. dwarsdoorsneden 2%; 4. zuidgevel 2%; 5. oost- en westgevels 2%; 6. noordgevel 2%; plan kelders 2%, details koor 10%; 8. details vensters, hogels, gordellijsten.
- Herstellings- en versterkingswerken aan dakspanten, houtengewelven en plafonds, doorsnede linker zijbeuk (1975).
- Plan buitendeur koor (1977), 10% en 100%.
- Plan met aanduiding van de sleuven in de kerk (stabiliteitsproeven?), z.d., 1%.
- Map “opmetingen” met de plannen van Guillaume Govaerts, snel ‘gecheckt’: 030. grondplan 1%, 026. opstand gevel 2%; 031. opstand zuidgevel 1%; 025. langsdoorsnede 1%; 032. opstand westgevel binnenkant 2% (ca 1934).
- Huis begijnhof 15, restauratie van de gevel door P. Van Mechelen i.o.v. K. Festraets (1953).
- Technische plannen: details keldering, verwarming, verdroging door J. Dejong uit Brussel (1977), waarvan 2 plannen met aanduiding van “gedeelte opgegraven” (z.d.).
- Electriciteit-verwarming-verlichting: compleet dossier met plannen, door bureau Libost (1976).

Archief Piet (Pierre) Van Mechelen: doos met foto's

- Reeks A4 foto's, reportage voor de restauratie, door Foto Graux uit Leuven (1971).

Doos Documentatie Begijnhof

- Foto's (voor en na de restauratie van 1934, muurschilderingen, voor de restauratie van 1970).
- Deelplan Begijnhof door Rob Timmermans (1980).

Sint-Truiden, Archief Dekenij (ADST)

Begijnhofkerk / Vrienden van het Begijnhof

- Doos 1: restauratie van de kerk (1934); 6 ingekleurde plannen van Guillaume Govaerts: 1. grondplan 1%; 2. langsdoorsnede 1%; opstand zuidgevel 1%; opstand westgevel 1%; steunberen van het koor 5%; put op het begijnhof, 5%. Algemene plan van het begijnhof “tuinvoorstad van 't Speelhof”, Guillaume Govaerts (1922).
- Doos 2: postkaarten (1935).
- Dossier Algemene Administratie (1933-1966): enkele oude binnen-buitenfoto's.

Collectie Vrienden van het Begijnhof – Schilderijen met afbeeldingen van de begijnhofkerk

- Zie Bijlage 6: S.5, S.6 en S.16.

4. Werken

- AERTS J. 1968: Begijnen en begarden te Sint-Truiden rond het midden van de dertiende eeuw, *Limburg*, 47, 241-248.
- ANSTETT-JANSEN Marga 1974: Maria Magdalena. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 7, Rome-Wenen, k. 561-541.
- APPUHN Horst 1973: *Kloster Wienhausen. Der Fund vom Nonnenchor*, Hamburg.
- Art Mosan 1951: *Art Mosan et art ancien du Pays de Liège* (tentoonstellingscatalogus), Luik.
- ASSION Peter 1974: Katharina von Alexandrien. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 7, Rome-Wenen, k. 289-297.
- AUS DER FÜNTEN Wilfried 1966: *Maria Magdalena in der Lyrik des Mittelalters* (Wirkendes Wort, 3), Düsseldorf.
- AXTERS Stephanus 1950-1960: *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*, 4 dln., Antwerpen.
- BAERT Barbara 1997: Het literaire en iconografische beeld van Maria Magdalena, *Onze Alma Mater*, 8, p. 65-81.
- BAERT Barbara 2000: Kijken naar het ware gelaat van Christus, *Onze Alma Mater*, 11, p. 482-515.
- BAETENS Roland 1970, De bibliotheek van een geestelijke dochter uit de XVIIe eeuw te Antwerpen, *Ons Geestelijk Erf*, 44, p. 213-226.
- BAILLIE Mike G.L. & PILCHER Jon. R. 1973: A simple crossdating program for tree-ring research, *Tree-Ring Bulletin*, 33, p. 7-14.
- BAILLIEN Henry 1970: Het begijnhof van Tongeren, zijn aanleg, plaatsnamen, gebouwen en bewoonsters, *Het Oude Land van Loon*, 25, p. 55-100.
- BALAU Sylvain 1982: *Les sources de l'histoire de Liège au Moyen Âge*, Brussel [heruitgave van een artikel uit 1903].

- BALDEWIJNS Jeannine & LALEMAN Marie-Christine 1984: De architectuur van de Gentse begijnhoven. In: *Werken en kerken. 750 jaar begijnhofleven te Gent. Tentoonstelling in het kader van de viering: 750 jaar begijnhofleven te Gent, 1234-1984* (tentoonstellingscatalogus), Gent, p. 53-92.
- BASTIAENS Luk 1998: Orgelbouw en -restauratie: Het Ancion-orgel (1644) van de begijnhofkerk te Sint-Truiden, *Orgelkunst* 21/2, p. 74-79.
- BCRAA 1862-1934: *Bulletin des Commissions royales d'Art et d'Archeologie*, van 1, 1862 tot 71, 1932.
- BDEH 1971: *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in Vlaanderen. Architectuur*, 1: Provincie Brabant, Arrondissement Leuven, Luik.
- BDEH 1979: *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur*, 4nb: Stad Gent, Zuid-West, Gent.
- BDEH 1981: *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België*, 6n2: Provincie Limburg, Arrondissement Hasselt, Gent.
- BDEH 1990: *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur*, 14n1: Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kantons Riemst-Tongeren, Turnhout.
- BDEH 1999: *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur*, 14n4: Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kanton Borgloon, Turnhout.
- BECKER Bernd 1981: Fällungsdaten römischer Bauhölzer, anhand einer 2350jährigen süddeutschen Eichen-Jahrringchronologie, *Fundberichte aus Baden-Württemberg*, 6, p. 369-386.
- Begijnhoven 1973: *Begijnhoven in de provincie Limburg* (Kunst en Oudheden in Limburg, 2), Hasselt.
- BELTING Hans 1981: *Das Bild und sein Publikum im Mittelalter. Form und Funktion früher Bildtafeln der Passion*, Berlijn.
- BELTING Hans 1985: Die Reaktion der Kunst des 13. Jahrhunderts auf den Import von Reliquien und Ikonen. In: *Ornamenta ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik* (tentoonstellingscatalogus), 3, Keulen, 173-183.
- BELTING Hans 2005: *Das echte Bild. Bildfragen als Glaubensfragen*, München.
- BENKER Gertrude 1975: *Christophorus. Patron der Schiffer, Fuhrleute und Kraftfahrer. Legende, Verehrung, Symbol*, München.
- BERGMANS Anna 1994a: Een mystieke bruid anno 1300. La douce Madeleine? In: VANDENBROECK Paul (ed.), *Hooglied: de beeldwereld van religieuze vrouwen in de Zuidelijke Nederlanden, vanaf de 13de eeuw* (tentoonstellingscatalogus), Brussel, p. 264-270 [BERGMANS Anna 1994: Un mariage mystique en l'année 1300. La douce Madeleine? In: VANDENBROECK Paul (ed.), *Le jardin clos de l'âme. L'imaginaire des religieuses dans les Pays-Bas du Sud depuis le XIIIe siècle*, Brussel, p. 264-270].
- BERGMANS Anna 1994b: Zoutleuw, Sint-Leonarduskerk. In: BUYLE Marjan & BERGMANS Anna, *Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen* (M&L Cahier, 2), Brussel, p. 188-189.
- BERGMANS Anna 1994c: Leuven, Sint-Jan-de-Doperkerk. In: BUYLE Marjan & BERGMANS Anna, *Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen* (M&L Cahier, 2), Brussel, p. 148-151.
- BERGMANS Anna 1998: *Middeleeuwse muurschilderingen in de 19de eeuw. Studie en inventaris van middeleeuwse muurschilderingen in Belgische kerken* (KADOC-Artes, 2), Leuven.
- BERGMANS Anna 2002: Femmes saintes, la Passion du Christ et l'amour mystique. Iconographie des peintures murales médiévales dans les églises des béguinages (Pays-Bas méridionaux). In: CARDON Bert, VAN DER STOCK Jan & VANWIJNSBERGHE Dominique (eds.), *"Als ich can". Liber Amicorum in Memory of Professor Dr. Maurits Smeyers* (Corpus of Illuminated Manuscripts, 11), Leuven, p. 141-163.
- BERGMANS Anna 2003: Femmes saintes, la Passion du Christ et l'amour mystique. Les peintures murales médiévales dans les églises des béguinages de Louvain et de Saint-Trond. In: VOLTI Panayota (ed.), *"Mulieres religiosas" et leur univers. Aspects des établissements béguinaux au Moyen Âge tardif. Actes de la journée d'études du 27 octobre 2001 à l'Université de Paris X-Nanterre* (Histoire médiévale et archéologie, 15), Amiens-Parijs, p. 43-73.
- BERGMANS Anna 2005: La peinture murale gothique au XIIIe et au XIVe siècle dans le diocèse de Liège. In: VAN DEN BOSSCHE Benoît (ed.), *La cathédrale gothique Saint-Lambert à Liège. Une église et son contexte. Actes du colloque international tenu du mardi 16 au jeudi 18 avril 2002* (Études et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège, 108), Luik, p. 157-167.
- BERGMANS Anna 2008: Der Maler Jules Helbig (1821-1906) ein Grenzgänger zwischen Rhein und Maas. In: CORTJAENS Wolfgang, DE MAEYER Jan & VERSCHAFFEL Tom (eds.) *Historism and Cultural Identity in the Rhine-Meuse Region. Tensions between Nationalism and Regionalism in the Nineteenth Century / Historismus und kulturelle Identität im Raum Rhein-Maas. Das 19. Jahrhundert im Spannungsfeld von Regionalismus und Nationalismus* (KADOC-Artes, 10), Leuven, (ter perse).
- BERGMANS Anna, DECONINCK Els, SMEYERS Maurits & VERMEIREN Rie (ed.) 1996: *Inventaris van de archivalia van Jules Helbig (1821-1906)*, (Kadoc inventarissen en repertoria, 51), Leuven.
- BERGMANS Anna, DE MAEGD Chris, OLYSLAGER W.A. & VANDEGAER Dirk 1985: De Sint-Jan-de-Doperkerk van het Groot Begijnhof in Leuven, *M&L. Monumenten & Landschappen*, 4/4, p. 6-34.
- BERNIS Carmen 1979: *Trajes y modas en la España de los Reyes Católicos, 2: Los Hombres* (Artes y Artistas), Madrid.
- BIJSTERVELD Arnoud-Jan 2007: 'Do ut des'. Gift Giving, Memoria, and Conflict Management in the Medieval Low Countries, Hilversum.
- BITTMANN Yvonne 2003: *Standort und Funktion von Christophorusfiguren im Mittelalter*, MA scriptie, Ruprechts-Karls-Universität Heidelberg (onuitgegeven).
- BOES Gustave 1940: De fresco's van het begijnhof, *Tijdschrift van de Touring Club van België*, 46, p. 35-38.
- BONSANTI Giorgio 2002: Le cappelle Peruzzi e Bardi in Santa Croce a Firenze e gli affreschi di Giotto nella storia del restauro. In: EXNER Matthias & SCHÄDLER-SAUB Ursula (eds.), *Die Restaurierung der Restaurierung? Zum Umgang mit Wandmalereien und Architekturfassungen des Mittelalters im 19. und 20. Jahrhundert* (Icomos Hefte des deutschen Nationalkomitees, 37), München, p. 77-90.
- BOUCHER François 1965: *Histoire du costume en Occident de l'Antiquité à nos jours*, Parijs.
- BRAUN Joseph 1992: *Tracht und Attribute der Heiligen in der Deutschen Kunst*, 4de uitgave, Berlijn.
- BRIGODE Simon 1936: L'église Sainte-Geneviève d'Oplinter, *Annales de la Société royale d'Archéologie de Bruxelles*, 40, p. 89-147.
- BUNTINX Benny (ed.) 2002: *Sint-Truiden, een zoektocht naar symbolen*, Sint-Truiden.
- BUNTINX Benny 2003: Guillaume Govaerts... of hoe een Sint-Truidens stadsingenieur omging met steen tijdens het interbelum. In: BUNTINX

- Benny, DRIESEN Willem & DUCHATEAU Ferdinand (eds.) 2003: *Sint-Truiden, steen voor steen gebouwd*, Sint-Truiden, p. 76-83.
- BUNTINX Benny, DRIESEN Willem & DUCHATEAU Ferdinand (eds.) 2003: *Sint-Truiden, steen voor steen gebouwd*, Sint-Truiden.
- BUNTINX Benny, DRIESEN Willem & DUCHATEAU Ferdinand (eds.) 2004: *Sint-Truiden, natuurlijk een monument natuur*, Sint-Truiden.
- BUNTINX Benny, DRIESEN Willem & SMEESTERS Jozef (eds.) 2005: *Bouwen met bomen. Hout in Sint-Truidense monumenten*, Sint-Truiden.
- BUSSELS M. & LUX G.V. 1968: De opgravingen in en om de kapel van het gasthuis te Borgloon, *Het Oude Land van Loon*, 24, p. 163-225.
- BUYLE Marie-Anne 1974: *De muurschilderingen in de begijnhofkerk van Sint-Truiden (13^e tot 17^e eeuw): een kunsthistorische, ikonografische en technische studie*, licentiaatsverhandeling oudheidkunde en kunstgeschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven (onuitgegeven).
- BUYLE Marjan & BERGMANS Anna 1994: *Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen* (M&L Cahier, 2), Brussel.
- BUYLE Marjan & DE DIJN Clemens Guido 1974: *De begijnhofkerk te Sint-Truiden en de oude muurschilderingen in de kerk* (Kunst en Oudheden in Limburg, 4) (tentoonstellingscatalogus), Sint-Truiden, p. 10-59.
- BUYLE Marjan & SMETS Leon 1982: De begijnhofkerk te Sint-Truiden en haar muur- en pijlerschilderingen, *M&L. Monumenten & Landschappen*, 1/2, p. 26-34.
- BUYLE Marjan 1981: De muurschilderingen in de begijnhofkerk van Sint-Truiden. In: SMEYERS Maurits (ed.), *Bijdragen tot de geschiedenis van de kunst der Nederlanden opgedragen aan Prof. Em. Dr. J.K. Stegge*, Leuven, p. 1-15.
- BUYLE Marjan 1984: Een vroege Vera Ikoon-voorstelling in de begijnhofkerk te Sint-Truiden, *Historische bijdragen ter nagedachtenis van Gerard Heynen* (Historische bijdragen over Sint-Truiden, 4), Sint-Truiden, p. 47-51.
- BUYLE Marjan 1994: Materialen en technieken. In: BUYLE Marjan & BERGMANS Anna 1994: *Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen* (M&L Cahier, 2), Brussel, p. 14-37.
- BUYLE Marjan 1994: Sint-Truiden, begijnhofkerk Sint-Agnes. In: BUYLE Marjan & BERGMANS Anna, *Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen* (M&L Cahier, 2), Brussel, p. 170-175.
- BUYLE Marjan 2003: Het gebruik van lijmen en fixeermiddelen bij oude restauraties van muurschilderingen, In: BUYLE Marjan (ed.), *De problematiek van verlijmingstechnieken en -materialen in de conservatie-restauratie* (BRK-APROA Postprints, 1), Brussel, p. 92.
- BUYLE Marjan, COOMANS Thomas, ESTHER Jan & GENICOT Luc Francis 1997: *Gotische architectuur in België*, Tielt [BUYLE Marjan, COOMANS Thomas, ESTHER Jan & GENICOT Luc Francis 1997: *L'architecture gothique en Belgique*, Brussel].
- CAILLIAU Hadewich 1995: "Soo geluckigh als een beggijn". *Het begijnhof Onze-Lieve-Vrouw-Ter-Hooie 1584-1792* (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 21), Gent.
- CARDON Bert 1986: Het mecenaat van Johannes van Myrle. In: *Handschriften uit de abdij van Sint-Truiden* (tentoonstellingscatalogus), Leuven, p. 220-229.
- CATHER Susan & HOWARD Helen, The use of wax and wax resin reventives on english medieval wall paintings. In: BROMELLE Norman & SMITH P. (ed.), *Preprints and Contributions to the Bologna IIC Congress (21-26 September 1986)*, Londen, p. 48-53.
- CATTABIANI Alfredo 1996: *Florario: Miti, leggende e simboli di fiori e piante*, Milaan.
- CEULEMANS Christina, DIDIER Robert & GERITS Jan (ed.) 1990: *Laatgotische beeldsnij kunst uit Limburg en Grensland* (tentoonstellingscatalogus), Sint-Truiden.
- CHARLES Jean-Léon 1958: Topografische bijdrage over Sint-Truiden tot in de XIIIe eeuw, *Limburg*, 37, p. 187-198.
- CHARLES Jean-Léon 1965: *La ville de Saint-Trond au Moyen Âge. Des origines à la fin du XIVe siècle* (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, 173), Parijs.
- CLAES Sophie & GULLENTOPS Frans 2001: *Kaartblad 33 - Sint-Truiden op 1:50.000. Toelichtingen bij de Geologische Kaart van België*, Brussel, Vlaams Gewest & Belgische Geologische Dienst.
- CLAUSSEN Hilde 1975: Ein Wandbild des hl. Christophorus mit Inschrift in der ev.-ref. Pfarrkirche von Schlangen (Kr. Detmold), *Westfalen. Hefte für Geschichte, Kunst und Volkskunde*, 53, p. 183-184.
- CLÉMENT T., GHOBERT Jules & HUART C. 1914-1919: *Les anciennes constructions rurales et les petites constructions des béguinages en Belgique*, 4 delen, Brussel.
- CNUDE Catherine, HAROTIN Jean-Jacques & MAJOT Jean-Pierre 1987: *Stenen en marmers van Wallonië*, Brussel.
- COENEN J. 1939-1940: Tongeren. Kerk van 't Begijnhof, *Limburg: maandschrift gewijd aan geschiedenis, oudheidkunde, kunst, folklore en letterkunde*, 21, p. 248-254.
- COLMAN Pierre 1966: *L'orfèvrerie religieuse liégeoise du XVe siècle à la Révolution*, 1, Luik.
- COOMANS Thomas & VAN HERCK Hanne 2004: *Het Begijnhof van Sint-Truiden: een gemeenschap, een kerk. Voorstudie cultuurgeschiedenis van het begijnhof van Sint-Truiden*, Leuven: KADOC (onuitgegeven).
- COOMANS Thomas 1998: The East Range of Val-Saint-Lambert (1233-34). In: LILLICH Meredith Parsons (ed.), *Studies in Cistercian Art and Architecture*, 5 (Cistercian Studies Series, 167), Kalamazoo, p. 95-157.
- COOMANS Thomas 2000: *L'abbaye de Villers-en-Brabant: construction, configuration et signification d'une abbaye cistercienne gothique* (Studia et Documenta, 11), Brussel-Brecht.
- COOMANS Thomas 2001: L'architecture médiévale des ordres mendiants (Franciscains, Dominicains, Carmes et Augustins) en Belgique et aux Pays-Bas, *Revue Belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art / Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis*, 70, p. 3-111.
- COOMANS Thomas 2002: Huy: la charpente de l'ancienne église des Frères Mineurs, *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 10, p. 125-127.
- COOMANS Thomas 2003: Les églises des Dominicains et du Grand Béguinage à Louvain: comparaisons typologiques. In: VOLTI Panayota (ed.), "Mulieres religiosae" et leur univers. *Aspects des établissements béguinaux au Moyen Âge tardif. Actes de la journée d'études du 27 octobre 2001 à l'Université de Paris X-Nanterre* (Histoire médiévale et archéologie, 15), Amiens-Paris, p. 25-41.
- COOMANS Thomas 2004: The Medieval Architecture of Cistercian Nunneries in the Low Countries, *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (KNOB)*, 103/3, p. 62-90.
- COOMANS Thomas 2005: De drie kapconstructies van de begijnhofkerk. In: BUNTINX Benny, DRIESEN Willem & SMEESTERS Jozef (red.), *Bouwen met bomen. Hout in Sint-Truidense monumenten*, Sint-Truiden, p. 24-35.
- COOMANS Thomas, 2006a: Sint-Christophe à Liège: la plus ancienne église médiévale du mouvement béguinal, *Bulletin monumental*, 164/4, p. 359-376.

- COOMANS Thomas 2006b: Liège: le clocher charpenté de l'église Saint-Christophe, ancienne église du béguinage, *Chronique de l'archéologie wallonne*, 13, p. 128-130.
- COOMANS Thomas 2006c: De oudste dakconstructie in de Leuvense binnenstad: bouwhistorisch onderzoek in de predikherenkerk (prov. Vlaams-Brabant), *Relicta. Heritage Research in Flanders*, 1, p. 183-212.
- COPPENS D'EECKENBRUGGE Bernadette 1973: La coiffure du costume d'apparat féminin dans les anciens Pays-Bas méridionaux de 1500 à 1540, *Revue des archéologues et historiens d'art de Louvain*, 6, p. 126-146.
- DAMBLON Freddy & STEURBAUT Étienne 2000: Aperçu de l'extraction et de la taille de la pierre de Gobertange. In: TORDOIR Joseph (dir.), *La Gobertange. Une pierre, des hommes*, Geldenaken, p. 19-48.
- DE BORCHGRAVE D'ALTENA Joseph 1936: À propos de l'exposition 'Les Madones du Limbourg', *Bulletin de la Société royale d'Archéologie de Bruxelles*, 2-3, p. 69-80.
- DE BORCHGRAVE D'ALTENA Joseph 1945: *Madones anciennes conservées en Belgique, 1025-1425* (L'Art en Belgique), 2de uitg., Brussel.
- DE CANT Geneviève, MAJÉRUS Pascal & VEROUGSTRAETE Christiane 2003: *Een wereld van onafhankelijke vrouwen van de 12de eeuw tot heden: de Vlaamse begijnhoven*, Riverside [DE CANT Geneviève, MAJÉRUS Pascal & VEROUGSTRAETE Christiane 2003: *A World of Independent Women: From the 12th Century to the Present Day: The Flemish Beguinages*, Riverside].
- DECAT Frank 1994: *Sint-Truiden, van de vroegste tijden tot heden: een historisch overzicht*, Sint-Truiden.
- DE CLEENE Marc & LEJEUNE Marie-Claire 1999: *Compendium van rituele planten in Europa*, Gent.
- DECONINCK ELS 1994: Jules Helbig en de O.-L.-V.-Hemelveertkerk te Sint-Truiden. In: VAN CLEVEN Jean, VAN TYGHEM Frieda, DE WILDE Ignace, HOOZEE Robert e.a., *Neogotiek in België*, Tielt, p. 117-120.
- DECOURCELLE Pierre 1996: L'orgue de Christian Ancion au Béguinage de Saint-Trond 1644-1646, *L'organiste*, 28/3, p. 115-120.
- DE DIJN Clemens Guido & DEPOORTER Daniël V. 1972: Projectstudie voor de rehabilitatie van het begijnhof te St Truiden als woonomgeving met socio-kulturele inbreng, *Kontakt: halfmaandelijks informatieblad van de architectenverenigingen van de Vlaamse regio*, 16/7, p. 125-158.
- DE DIJN Clemens Guido 1971: Het begijnhof te Sint-Truiden en zijn nieuwe bestemming: een menselijke ontmoetingsplaats met kunstpatrimoniale en museologische objectieven, *Historische bijdragen opgedragen aan Monseigneur Dr. H. Kesters*, Sint-Truiden, p. 49-73.
- DE DIJN Clemens Guido 1973: *Een keuze uit de verzameling van de Vrienden van het Begijnhof* (tentoonstellingscatalogus), Sint-Truiden.
- DE DIJN Clemens Guido 1975: Pleidooi voor een humaan herstelbaarheid in het voormalige Begijnhof te Sint-Truiden, *A+ Architectuur Stedenbouw Design*, april, p. 83-88.
- DE DIJN Clemens Guido, FREES T. & WITTERS Francis 1973, *Begijnhoven in de Provincie Limburg* (Kunst en Oudheden in Limburg, 2) (tentoonstellingscatalogus), Sint-Truiden.
- DE DIJN Clemens Guido, VAN LAERE Raf & SMETS Leon 1978, Kerkelijk kunstbezit van de Sint-Pieters-Bandenparochie van Beringen (*Kunst & Oudheden in Limburg*, 20), Sint-Truiden.
- De Getestreek 2004: *Het verhaal van de gotiek: de Getestreek* (Brabantse bouwmeesters), Leuven, p. 27-29.
- DE GEYTER Geert 1996: De Tuffeau van Lincet. In: GULLENTOPS Frans & WOUTERS Laurent, *Delfstoffen in Vlaanderen*, Brussel, p. 85-102.
- DE HERCKENRODE Louis 1845: *Collection de tombes, épitaphes et blasons, recueillis dans les églises et couvents de la Hesbaye, auxquels on a joint des notes généalogiques sur plusieurs anciennes familles qui ont habité ou habitent encore ce pays*, Gent.
- DE JONGHE Caroline H. 1916: *Bijdrage tot de kennis van de Noord-Nederlandsche Costuumgeschiedenis in de eerste helft van de XVIe eeuw*, Utrecht.
- DE JONGHE Sabine, GÉHOT Hélène, GENICOT Luc Francis, WEBER Philippe & TOURNEUR Francis 1995: *Pierres à bâtir traditionnelles de la Wallonie. Manuel de terrain*, Jambes.
- DEKEYZER Brigitte 2004: *Herfsttij van de Vlaamse miniatuurkunst. Het Breviarium Mayer van den Bergh*, Gent.
- DELÉTRA-CARRERAS Núria 2005: *L'abbaye de la Maingrauge. 750 ans de vie*, Fribourg.
- DELFÉRIÈRE Léon 1970-1971: Églises hennuyères couvertes de berceaux lambrissés à entrails engoulés, *Bulletin de la Commission royale des Monuments et Sites*, 1, p. 107-173.
- DELFÉRIÈRE Léon 1971: À propos des charpentes hennuyères à entrails engoulés, *Bulletin de la Commission royale des Monuments et Sites*, 2, p. 153-183.
- DELRORME Axel 1973: Aufbau einer Eichenjahrringchronologie für das südliche Weser und Leinebergland, *Forstarchiv*, 44, p. 205-209.
- DELORT Robert 1978: *Le commerce des fourrures en Occident à la fin du Moyen Âge (vers 1300-vers 1450)*, 2 dln., Rome.
- De Madonna 1951: *De Madonna in de Kunst* (tentoonstellingscatalogus), Antwerpen.
- DE MAEGD Chris 1999: Rond ruïnes: omgaan met ruïnes getoetst aan de Tiense begijnhofkerk, *M&L. Monumenten & Landschappen*, 18/3, p. 2-64.
- DEMAN L. 1962: Leuvense 'kunstenaars', *Eigen Schoon en de Brabander*, 45, p. 460-461.
- DEMARTEAU J.E. 1887: Les remparts de Saint-Trond, ville du pays de Liège, *Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois*, 20, p. 487-496.
- DE MÉRINDOL Christian 1989: Signes de hiérarchie sociale à la fin du Moyen Âge d'après les vêtements, *Cahiers du Léopard d'or*, deel 1, *Le vêtement. Histoire, archéologie et symbolique vestimentaire au Moyen Âge*, Parijs, p. 188-222.
- DE POERCK Guy 1951: *La draperie médiévale en Flandre et en Artois. Techniques et terminologie*, 3 dln., Brugge.
- DEPOORTER Daniel V. 1971: *Stad Sint-Truiden, begijnhof. Studie voor de renovatie en restauratie*, Linden (onuitgegeven).
- DE RAM Petrus Franciscus Xaverius 1844: *Documents relatifs aux troubles du pays de Liège sous les princes-évêques Louis de Bourbon et Jean de Horne 1455-1505* (Collection de chroniques belges inédites, série in-4°, 6), Brussel.
- DER KINDEREN-BESIER J.H. 1933: *Modemetamorphosen. De kledij onzer voorouders in de zestiende eeuw*, Amsterdam.
- DE SCHRIJVER Antoine 1963: Onbekende Meester, Madonna Dekenij - Sint-Truiden, *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*, 1, 23a-23b.
- De Sint-Truidense kloosters 1963: *De Sint-Truidense kloosters tot aan hun opheffing op het einde van de 18de eeuw* (tentoonstellingscatalogus), Sint-Truiden.
- DE SMET J. 1963: Inventaris van de echtgenoten Boonen-Grutere. 1514, *Biekorf*, 64, p. 262-267.

- DESTREE Jules 1904, *La dinanderie sur les bords de la Meuse: notes et documents*, Namen.
- DE TERVARENT Guy: *La légende de Sainte Ursule dans la littérature et dans l'art du Moyen Âge*, 2 dln., Parijs.
- DEVLIEGHER Luc 1954: De opkomst van de kerkelijke gotische bouwkunst in West-Vlaanderen gedurende de XIIIe eeuw, *Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en landschappen*, 5, p. 179-344.
- DE VRIES Dirk Jan 2000: Vergelijkend natuurwetenschappelijk dateringsonderzoek, *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (KNOB)*, 99/3, p. 74-84.
- DE VROEDE Maurice 1996: *Religieuses et beguines enseignantes dans les Pays-Bas Meridionaux et la Principauté de Liège aux XVIIe-XVIIIe siècles* (Studia Paedagogica, 20), Leuven.
- DOPERÉ Frans & MINNEN Bart 1997: De verborgen Romaanse toren (2de helft 11de eeuw) in de Sint-Pieterkerk te Rotselaar, *M&L. Monumenten en Landschappen*, 16/6, p. 38-54.
- DOPERÉ Frans & TORDOIR Joseph 2000: Au Moyen Âge. In: TORDOIR Joseph (ed.), *La Gobertange. Une pierre, des hommes*, Geldenaken, p. 99-149.
- DOPERÉ Frans 1997: De collegiale kerk van Sint-Jan-Evangelist: bouwgeschiedenis en kunstpatrimonium. In: *Hoksem, een dorp met een kapittel: geschiedenis en patrimonium*, Hoegaarden, p. 118-212.
- DOPERÉ Frans 2001a: La hauteur réduite de la pierre taillée de Gobertange, contrainte et source d'innovation dans la construction depuis le XIIe siècle, *Actes du XIIe colloque international de glyptographie de Saint-Christophe-en-Brionnais, du 10 au 15 juillet 2000*, Braine-le-Comte, p. 85-111.
- DOPERÉ Frans 2001b: Le grès quartzitique du Landénien supérieur comme matériau de construction au Moyen Âge en Hesbaye septentrionale. Considérations techniques et chronologiques. In: LODEWIJCKX Marc (ed.), *Belgian Archaeology in a European Setting I* (Acta Archaeologica Lovaniensia, Monographiae, 12), Leuven, p. 157-173.
- DOPERÉ Frans 2003: Gehouwen natuursteen als getuige van de bouwactiviteit in het verleden. In: BUNTINX Benny, DRIESEN Willem & DUCHATEAU Ferdinand (eds.), *Sint-Truiden, steen voor steen gebouwd*, Sint-Truiden, p. 27-35.
- DOUMERGUE Christian 2004: *Marie Madeleine la Reine oubliée. L'Épouse du Christ*, Nîmes.
- DPB 1995: *Le dictionnaire des peintres belges du XIVe siècle à nos jours*, 3 dln., Brussel.
- DRIESEN Roland & DUSAR Michiel 2004: Historical Building Stones in the Province of Limburg (NE Belgium): Role of Petrography in Provenance and Durability Assessment. In: BROEKMANS Maarten (ed.), *9th Euroseminar on Microscopy Applied to Building Materials, Trondheim, Norway* (Materials Characterization, 53/2-4), Amsterdam, p. 273-287.
- DRIESEN Roland & DUSAR Michiel 2007: Stenen uit het mergelland. In: NIJLAND Timo (ed.), *2de Vlaams-Nederlandse Natuursteendag, Utrecht, Delft-Utrecht*, p. 47-87.
- DRIESEN Roland, DUSAR Michiel & DOPERÉ Frans 2003: *Atlas natuursteen in Limburgse monumenten: geologie, beschrijving, herkomst en gebruik*, 2de uitg., Genk.
- DRIESEN Willem 1984: Nederlandse beeldsnijders te Sint-Truiden in de tweede helft van de 19de eeuw, *Historische bijdragen ter nagedachtenis van Gerard Heynen* (Historische bijdragen over Sint-Truiden, 4), Sint-Truiden, p. 153-157.
- DRIESEN Willem 1994: *Het beeldhouwersatelier van Cornelis Janssen in Sint-Truiden (tweede helft 19de eeuw)*. In: VAN CLEVEN Jean, VAN TYGHEM Frieda, DE WILDE Ignace, HOOZEE Robert e.a., *Neogotiek in België*, Tielt, p. 136-137.
- DUBBE B. 1993: Bijdrage tot de kennis van de burgerkleding in de late middeleeuwen, *Antiek*, 27, p. 433-447.
- DUBELAAR Wim, DUSAR Michiel, DRIESEN Roland, FELDER Werner & NIJLAND Timo 2006: Maastricht Limestone: a regionally significant building stone in Belgium and The Netherlands. Extremely weak, yet time-resistant. In: FORT Rafael, ALVAREZ DE BUERGO Monica, GOMEZ-HERAS Miguel & VASQUEZ-CALVO Carmen (ed.), *Heritage, Weathering and Conservation*, 1, London, p. 9-14.
- DUCHATEAU Ferdinand & DECONINCK Els 1993: *Sint-Truiden in de 18de eeuw*, Sint-Truiden.
- DUCHATEAU Ferdinand 1971: De bevolking van Sint-Truiden in 1796. In: *Historische bijdragen opgedragen aan Monseigneur Dr. H. Kesters*, Sint-Truiden, p. 75-105.
- Duizend jaar 1961: Duizend jaar Kerkelijke Kunst in Limburg. Tentoonstelling uit het kunstpatrimonium van Belgisch en Nederlands Limburg* (tentoonstellingscatalogus), Hasselt.
- DUSAR Michiel & DRIESEN Roland 2003a: Blauwe hardsteen – Petit Granit, Gobertangestein, Lincen tufsteen. In: DE NAEYER André, DE WITTE Eddy, DUSAR Michiel & DRIESEN Roland, *Technische fiches van natuursteen gebruikt in België. Handboek Onderhoud, Renovatie en Restauratie*, 15, Mechelen, p. 185-189, 211-219 en 235-242.
- DUSAR Michiel & DRIESEN Roland 2003b: Maastrichtersteen. In: DE NAEYER André, DE WITTE Eddy, DUSAR Michiel & DRIESEN Roland, *Technische fiches van natuursteen gebruikt in België. Handboek Onderhoud, Renovatie en Restauratie*, 16, Mechelen, p. 181-193.
- DUSAR Michiel & DRIESEN Roland 2004a: Tienen-kwartsiet. In: DE NAEYER André, DE WITTE Eddy, DUSAR Michiel & DRIESEN Roland, *Technische fiches van natuursteen gebruikt in België. Handboek Onderhoud, Renovatie en Restauratie*, 18, Mechelen, p. 49-55.
- DUSAR Michiel & DRIESEN Roland 2004b: Famenniaan-zandsteen. In: DE NAEYER André, DE WITTE Eddy, DUSAR Michiel & DRIESEN Roland, *Technische fiches van natuursteen gebruikt in België. Handboek Onderhoud, Renovatie en Restauratie*, 20, Mechelen, p. 115-122.
- DUSAR Michiel & DRIESEN Roland 2005a: Maaskalksteen. In: DE NAEYER André, DE WITTE Eddy, DUSAR Michiel & DRIESEN Roland, *Technische fiches van natuursteen gebruikt in België. Handboek Onderhoud, Renovatie en Restauratie*, 22, Mechelen, p. 75-90.
- DUSAR Michiel & DRIESEN Roland 2005b: Bruseliaanse steen. In: DE NAEYER André, DE WITTE Eddy, DUSAR Michiel & DRIESEN Roland, *Technische fiches van natuursteen gebruikt in België. Handboek Onderhoud, Renovatie en Restauratie*, 23, Mechelen, p. 121-130.
- DUSAR Michiel, DRIESEN Roland & NICOLAÏ Jean 2003: Stenen van ver of dichtbij. Hun bijdrage tot de opbouw en het uitzicht van Sint-Truiden. In: BUNTINX Benny, DRIESEN Willem & DUCHATEAU Ferdinand (eds.), *Sint-Truiden, steen voor steen gebouwd*, Sint-Truiden, p. 15-25.
- DUSAR Michiel, DRIESEN Roland, ELSSEN J. & GROESSENS Eric 2007a: Belgische rode marmer. In: DE NAEYER André, DE WITTE Eddy, DRIESEN Roland, DUSAR Michiel, ELSSEN Jan & GROESSENS Eric,

- Technische fiches van natuursteen gebruikt in België. Handboek Onderhoud, Renovatie en Restauratie*, 31, Mechelen, p. 115-136.
- DUSAR Michiel, DREESSEN Roland, ELSSEN Jan & GROESSENS Eric 2007b: Belgisch zwart marmer. In: DE NAEYER André, DE WITTE Eddy, DREESSEN Roland, DUSAR Michiel, ELSSEN Jan & GROESSENS Eric, *Technische fiches van natuursteen gebruikt in België. Handboek Onderhoud, Renovatie en Restauratie*, 30, Mechelen, p. 147-169.
- EECKHOUT Jérôme 2005: Fiche d'analyse dendrochronologique de la maison dite 'noviciat' au béguinage de Saint-Trond (site 670), Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- EECKHOUT Jérôme 2006a: *Fiche d'analyse dendrochronologique de l'ancienne maison du Portier, béguinage, Saint-Trond (site 707)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- EECKHOUT Jérôme 2006b: *Rapport d'analyse dendrochronologique. L'ancienne étable du béguinage de Saint-Trond (site 690)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- EECKHOUT Jérôme & GALAND Alexandre 2005a: *Rapport d'analyse dendrochronologique. La Maison de la maîtresse au béguinage de Saint-Trond (site 666)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- EECKHOUT Jérôme & GALAND Alexandre 2005b: *Rapport d'analyse dendrochronologique. La Grange du Béguinage de Saint Trond (site 667)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- EECKHOUT Jérôme & GALAND Alexandre 2005c: *Rapport d'analyse dendrochronologique. La maison size au n° 58-60 au béguinage de Saint-Trond (site 668)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven rapport).
- EECKHOUT Jérôme & GALAND Alexandre 2005d: *Rapport d'analyse dendrochronologique. La maison size au n° 20 au béguinage de Saint-Trond (site 669)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- EECKHOUT Jérôme & HOUBRECHTS David 2004: *Rapport d'analyse dendrochronologique. L'église du béguinage de Saint-Trond (site 614)*, Luik, Université de Liège, Laboratoire de dendrochronologie, Centre Européen d'Archéométrie (onuitgegeven).
- Een keuze* 1973: *Een keuze uit de verzameling van de Vrienden van het Begijnhof* (tentoonstellingscatalogus), Sint-Truiden.
- Een keuze* 1977: *Een keuze uit het kerkelijk kunstbezit van de parochies van groot-Sint-Truiden* (Kunst en Oudheden in Limburg, 19), Sint-Truiden.
- EICKERMANN Norbert 1975: Ein Wandbild des hl. Christophorus mit Inschrift in der ev.-ref. Pfarrkirche von Schlangen (Kr. Detmold). Zur Inschrift, *Westfalen. Hefte für Geschichte, Kunst und Volkskunde*, 53, p. 185-186.
- EMMINGHAUS Johannes 1976: Veronika. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 8, Rome-Wenen, k. 543-545.
- ESTHER Jean-Pierre 1992: De Brugse begijnhofkerk: een behoedzame restauratie, *M&L. Monumenten & Landschappen*, 11/1, p. 28-39.
- EXNER Matthias 1998: Ein neu entdecktes Wandbild des hl. Christophorus in Altenstadt bei Schongau. Anmerkungen zur frühen Christophorus-Ikonographie. In: BÖNIG-WEIS S., HEMMETER Karlheinz & LANGENSTEIN Y., *Monumental. Festschrift für Michael Petzet zum 65. Geburtstag am 12. April 1998* (Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege, 100), München, p. 521-529.
- Exposition* 1881: *Exposition de l'art ancien au Pays de Liège* (tentoonstellingscatalogus), Luik.
- Exposition* 1905: *Exposition de l'art ancien au Pays de Liège* (tentoonstellingscatalogus), Luik.
- Exposition* 1968: *Exposition Liège et Bourgogne* (tentoonstellingscatalogus), Luik.
- Extravagant* 2005: *Extravagant! Een kwarteeuw Antwerpse schilderkunst herontdekt, 1500-1530* (tentoonstellingscatalogus), Antwerpen.
- FALMAGNE Thomas 2002: Le scriptorium et la bibliothèque de la Ramée au XIIIe siècle: des "légendes" au manuscrit Bruxelles, B.R. 8895-96. In: COOMANS Thomas (ed.), *La Ramée. Abbaye cistercienne en Brabant wallon*, Brussel, p. 32-40.
- FIELD Richard S. 2005: Der frühe Holzschnitt: Was man weiß und was man nicht weiß. In: PARSHALL Peter & SCHOCH Rainer (eds.), *Die Anfänge der Europäischen Druckgraphik* (tentoonstellingscatalogus), Nuremberg, p. 19-35.
- FIERENS Paul, *Chaires et confessionnaux Baroques*, Brussel, 1943.
- FINALDI Gabriele 2000: *The Image of Christ* (tentoonstellingscatalogus), Londen.
- FORNI Ulisse, *Manuale del pittore restauratore*, Firenze, 1866.
- FUHRMANN Horst 1996: Vom "schlimmen Tod" oder wie das Mittelalter einen "guten Tod" herbeiwünschte. In: FUHRMANN Horst, *Überall ist Mittelalter. Von der Gegenwart einer vergangenen Zeit*, München, p. 205-224.
- GAZIAUX Jean-Jacques 2000: Aperçu de l'extraction et de la taille de la pierre de Gobertange. In: TORDOIR Joseph (ed.), *La Gobertange. Une pierre, des hommes*, Geldenaken, p. 65-80.
- GEELLEN Ingrid 2000: Enkele beschouwingen over de apostelen, *M&L. Monumenten en Landschappen*, 19/5, p. 32-48.
- Geloof in beelden* 1984: *Geloof in beelden. Middeleeuwse beeldhouwwerken in het Maasland* (tentoonstellingscatalogus), Maastricht.
- GENICOT e.a. 1983: *Hesbaye namuroise* (Architecture rurale traditionnelle de Wallonie), Luik.
- GENICOT e.a. 1986: *Hesbaye liégeoise* (Architecture rurale traditionnelle de Wallonie), Luik.
- GENICOT e.a. 1989a: *Condroz* (Architecture rurale traditionnelle de Wallonie), Luik.
- GENICOT e.a. 1989b: *Hesbaye brabançonne et pays de Nivelles* (Architecture rurale traditionnelle de Wallonie), Luik.
- GÉRARD Joseph 1861: Découverte de peintures murales dans l'église du béguinage à Saint-Trond, *Revue d'Histoire et d'Archéologie*, 3, p. 187-197.
- GEUKENS Benoît 1977, *Provincie Limburg. Kanton Sint-Truiden*, Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische bedehuizen, Brussel, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium.
- Gewijde kunst* 1966: *Gewijde kunst in Limburgs bezit* (tentoonstellingscatalogus), Hasselt.
- GEYBELS Hans 2004: *Vulgariter Beghinae. Eight centuries of beguine history in the Low Countries*, Turnhout.
- GLAUDEMANS Ronald 2007: Het Amsterdamse woonhuisinterieur in de zestiende eeuw, *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (KNOB)*, 4/5, p. 215-233.
- GLIESMANN Niklas 2006: 'Memento mori' in der Tafelmalerei der Südniederlande zwischen 1450 und 1520. In: VON HÜLSSEN-ESCH

- Andrea, WESTERMANN-ANGERHAUSEN Hiltrud & KNÖLL Stefanie (eds.), *Zum Sterben schön. Alter, Totentanz und Sterbekunst von 1500 bis heute* (tentoonstellingscatalogus), 1, Keulen, p. 321-327.
- GOETHALS Marie-Louise 1964: *Het begijnhof van Sint-Truiden (1258-1410)*, licentiaatsverhandeling geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven (onuitgegeven).
- GOOSSENS Jean 1984: *De kwestie Lambertus 'Li Beges' (+1177)* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der Letteren, 46/110), Brussel, 1984.
- GRAUWELS Jozef & VAN DER EYCKEN Michel 1993: *Regestenlijst van de oorkonden van de benediktijnerabdij van Sint-Truiden*, Rijksarchief Hasselt. Toegangen in beperkte oplage 2-7, Brussel.
- GRAUWELS Jozef 1962: *Regestenlijst der oorkonden van het begijnhof te Sint-Truiden (1265-1741)*, Brussel-Hasselt: Rijksarchief te Hasselt.
- GROOTAERS Johan 1996: *Provincie Brabant, stad Diest, Sint-Katharinakerk. Dringende studie en instandhoudingswerken. 1: Eindrapport vooronderzoek muurschilderingen* (onuitgegeven).
- GRPM 2001: *Groupe de Recherches sur les Peintures Murales, Vifs nous sommes...Morts nous serons. La rencontre des trois morts et des trois vifs dans la peinture murale en France*, Vendôme.
- GYSELINCK Jos 1989: Mergel als bouwsteen, *M&L. Monumenten & Landschappen*, 8/4, p. 26-31.
- GYSELING Maurits 1960: *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland, voor 1226*, Brussel.
- HAHN Karin & WERNER Friederike 1974: Elisabeth von Thüringen. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 6, Rome-Wenen, k. 133-140.
- HAHN-WOERNLE Brigit 1972: *Christophorus in der Schweiz. Seine Verehrung in bildlichen und kultischen Zeugnissen*, Basel.
- HALIN J. 1943: *Begijnhoven* (Kunst in België), Brussel: Kunstkring-Uitgaven.
- HAMBURGER Jeffrey F. 1997: *Nuns as Artists. The Visual Culture of a Medieval Convent*, Berkely-Londen.
- HAMBURGER Jeffrey F. 1998: *The Visual and the Visionary. Art and Female Spirituality in Late Medieval Germany*, New York.
- HAMBURGER Jeffrey F. 2000: La bibliothèque d'Unterlinden et l'art de la formation spirituelle. In: *Les dominicaines d'Unterlinden*, 1, Colmar, p. 110-159.
- HAMBURGER Jeffrey F., JÄGGI Carola, MARTI Susan & RÖCKELEIN Hedwig (eds.) 2007: *Frauen-Kloster-Kunst. Neue Forschungen zur Kulturgeschichte des Mittelalters. Beiträge zum Internationalen Kolloquium vom 13. bis 16. Mai 2005 anlässlich der Ausstellung "Krone und Schleier"*, Turnhout.
- HANECA Kristof 2008: *Verslag dendrochronologisch onderzoek van het dakgebinte van de infirmerie van het Begijnhof te Sint-Truiden*, Brussel, Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (onuitgegeven).
- HANSEN W. 1984: *Kalenderminiaturen der Stundenbücher. Mittelalterliches Leben im Jahreslauf*, München.
- HASLINGHUIS Edward Johannes & JANSE Willem Herman 1997: *Bouwkundige termen: verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*, 3de uitg., Leiden.
- HEINEN G. 1979: Het orgel der Begijnhofkerk te Sint-Truiden, *Basilica Contact Bulletin*, 19/1, z.p.
- HEIRMAN Michiel 2001: *Langs Vlaamse begijnhoven*, Leuven.
- HELBIG Jules 1860: Anciennes peintures murales découvertes à l'église du béguinage, à St. Trond, *Journal des Beaux-Arts*, 2, p. 185-186.
- HENCKENS Jozef 1863: *De H. Christina de wonderbare maagd, van Sint-Truiden gevolgd van het verhaal der vervoering en verheffing harer reliquieën welke heden berusten in de kerk der eerwaarde paters redemptoristen ter plaatse gezegd Steenaart, in voornoemde stad, Sint-Truiden.*
- Het begijnhof* 1974: *Het begijnhof te Sint-Truiden en de oude muurschilderingen in de kerk* (Kunst en Oudheden in Limburg, 4), Sint-Truiden.
- HEYNEEN Gerard 1974: *Uittreksel uit de Quoyez ofte chaerte vanden schougelden binnen de stad van Sintruyden*, Kunst en Oudheden in Limburg 4, Sint-Truiden.
- HOFFSUMMER Patrick (ed.) 2002: *Les charpentes du XIe au XIXe siècle. Typologie et évolution en France du Nord et en Belgique* (Cahiers du Patrimoine, 62), Parijs.
- HOFFSUMMER Patrick 1995: *Les charpentes de toitures en Wallonie, typologie et dendrochronologie* (Études et documents, monuments et sites, 1), Namen.
- HOLLSTEIN Ernst 1965: Jahrringchronologische Datierung von Eichenhölzern ohne Waldkante, *Bonner Jahrbücher*, 165, p. 11-27.
- HOLLSTEIN Ernst 1980: *Mitteleuropäische Eichenchronologie. Trierer dendrochronologische Forschungen zur Archäologie und Kunstgeschichte*, Mainz.
- HUNDSBICHLER Helmut 1992: Brokat, In: KÜHNEL Harry (ed.), *Bildwörterbuch der Kleidung und Rüstung. Vom Alten orient bis zum ausgehenden Mittelalter*, Stuttgart, p. 38.
- Il volto di Cristo* 2000: tentoonstellingscatalogus, ed. MORELLO Giovanni & WOLF Gerhard, Milaan.
- IMPELLUSO Lucia 2003: *La natura e i suoi simboli: Piante, fiori e animali*, Milaan.
- JABOBS Veerle 1997: *Limburgs-Haspengouw: een fruitstreek met traditie*, Borgloon.
- JÄGGI Carola 2006: *Frauenklöster im Spätmittelalter. Die Kirchen der Klarissen und dominikanerinnen im 13. und 14. Jahrhundert. Studien zur internationalen Architektur- und Kunstgeschichte*, 34, Petersberg.
- JANSE Herman & DEVLIEGHER Luc 1962: Middeleeuwse bekappingen in het vroegere graafschap Vlaanderen, *Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen* 13, 299-380.
- JANSE Herman (zonder datum), Kapconstructies. In: *Restauratievademecum* (Rijksdienst voor de Monumentenzorg), Zeist, blad 03-18 en 03-22.
- JANSE Herman 1989: *Houten kappen in Nederland 1000-1940* (Bouwtechniek in Nederland, 1), Delft-Zeist.
- JANSEN Leen 1994: *De H. Dimpna van Geel: een iconologische studie*, 2 dln., licentiaatsverhandeling kunstwetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven (onuitgegeven).
- JANSMA E. 1995: *Rememberings. The Development and Application of Local and Regional Tree-Ring Chronologies of Oak for the Purposes of Archaeological and Historical Research in the Netherlands*, dissertatie, Amsterdam (onuitgegeven).
- JARTIZ G. 1992: Schlitzkleidung, In: KÜHNEL Harry (ed.), *Bildwörterbuch der Kleidung und Rüstung, Vom Alten orient bis zum ausgehenden Mittelalter*, Stuttgart, p. 228-229.
- KADAUKE Bruno 1991: *Wandmalerei vom 13. Jahrhundert bis um 1500 in den Regionen Neckar-Alb, Ulm-Biberach und Bodensee-Oberschwaben*, Reutlingen.

- KASPERSEN Søren (ed.) 2004: *Images of Cult and Devotion. Function and Reception of Christian Images in Medieval and Post-Medieval Europe*, Kopenhagen.
- KEMPERDICK Stefan 2004: *Martin Schongauer. Eine Monographie* (Studien zur internationalen Architektur- und Kunstgeschichte, 32), Petersberg.
- KERVYN DE MEERENDRÉ Bruno 1981: L'évolution d'un grand chantier médiéval: l'église abbatiale de Villers-la-Ville, *Bulletin de la Commission royale des Monuments et des Sites*, 10, p. 45-105.
- KEULLER L. & WOUTERS Alphonse 1881: *Les tapisseries historiées à l'Exposition nationale Belge de 1880*, Brussel.
- KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Werner (eds.) 1971-1974: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 8 dln., Rome-Wenen.
- KNÖLL Stefanie 2006: Zur Erstehung des Motivs der Tod und das Mädchen. In: VON HÜLSEN-ESCH Andrea, WESTERMANN-ANGERHAUSEN Hiltrud & KNÖLL Stefanie (eds.), *Zum Sterben schön. Alter, Totentanz und Sterbekunst von 1500 bis heute* (tentoonstellingscatalogus), dl. 1, Keulen, p. 65-72.
- KOCH Anke 1995: *Darstellung von Seidenstoffen in der Kölner Malerei der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, Weimar.
- KOEPLIN Dieter 1970: Interzession. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Werner (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 2, Rome-Wenen, k. 346-352.
- KOLDEWEIJ Jos, HERMESDORF Alexandra & HUVENNE Paul 2006: *De schilderkunst der Lage Landen, 1: De Middeleeuwen en de zestiende eeuw*, Amsterdam.
- KOORN Florence W.J. 1981: *Begijnhoven in Holland en Zeeland gedurende de Middeleeuwen* (Van Gorcum's historische bibliotheek, 97), Assen.
- KROESEN Justin E.A. & STEENSMA Regnerus 2004: *The Interior of the Medieval Church. Het middeleeuwse dorpskerkinterieur*, Leuven.
- Krone und Schleier 2005: *Krone und Schleier. Kunst aus mittelalterlichen Frauenklöstern* (tentoonstellingscatalogus), 2 dln., Bonn-Essen-München.
- KÜHNEL Harry (ed.) 1984: *Alltag im Spätmittelalter*, Graz-Wenen-Keulen.
- KÜNSTLE Karl 1926-1928: *Ikonographie der Heiligen*, 2 dln., Freiburg im Breisgau.
- KURLUK Eva 1991: *Veronica and her cloth. History, Symbolism, and Structure of a 'True' Image*, Cambridge.
- Laat-gotische beeldsnijkunst 1990: *Laat-gotische beeldsnijkunst uit Limburg en grensland* (tentoonstellingscatalogus), Sint-Truiden.
- LAENEN Marc 1992: *Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk, Gids*, Brussel.
- LAENEN Marc 2005: Houtbouw in Sint-Truiden. In: BUNTINX Benny, DRIESEN Willem & SMEESTERS Jozef (eds.), *Bouwen met bomen. Hout in Sint-Truidense monumenten*, Sint-Truiden, p. 24-35.
- LAFONTAINE-DOSOGNE Jacqueline 1964-1965: *Iconographie de l'enfance de la Vierge dans l'Empire byzantin et en Occident* (Koninklijke Academie van België. Klasse der Schone Kunsten. Verhandelingen, 11), 2 dln., Brussel.
- LANC Elga 2002: *Die mittelalterlichen Wandmalereien in der Steiermark*, 2 dln., Wenen.
- LAUWERS Michel 1992: 'Noli me tangere'. Marie Madeleine, Marie d'Oignies et les pénitences du XIIIe siècle, *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge*, 104, 1, p. 209-268.
- LAUWERS Michel 1997: *La mémoire des ancêtres, le souci des morts. Morts, rites et société au Moyen Âge (diocèse de Liège XIe-XIIIe siècle)* (Théologie historique, 103), Parijs, 1997.
- LAVIGNE Emiel & FOULLON Jean-Erard 1993: *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden. Deel 3: 1558-1679* (Maaslandse monografieën, 53), Leeuwarden.
- LEGRAND Jozef & DE VISSCHER M. 2003: *Een religieuze poort op je weg. Een masterplanstudie van het begijnhof van Sint-Truiden in opdracht van de provincie Limburg*, s.l. (onuitgegeven).
- LEJEUNE J. 1980: Het prinsbisdom Luik 1390-1482. In: BLOK Dirk P., PREVENIER Walter & ROORDA D.J. (eds.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden. 4: Middeleeuwen*, Haarlem, p. 247-270.
- LELOIR Maurice 1951: *Dictionnaire du costume et de ses accessoires, des armes et des étoffes des origines à nos jours*, Parijs.
- LEMAIRE Raymond Marie 1949: *La formation du style gothique brabançon. 1: Les églises de l'ancien quartier de Louvain*, Antwerpen.
- LEMAIRE Raymond Marie, GENICOT Luc Francis, VAN THIENEN F. & MATTHYS André 1965-1966: L'infirmerie du Grand Béguinage de Louvain, *Bulletin de la Commission royale des Monuments et Sites*, 16, p. 7-178.
- LEMMENS Michel 1996: *Het Limburgse Orgellandschap* (Cultureel Erfgoed in Limburg, 1), Rijkel.
- Les dominicaines d'Unterlinden 2000: *Les dominicaines d'Unterlinden* (tentoonstellingscatalogus), 2 dln., Parijs.
- LEURS Stan 1931: De architectuur van de Begijnhoven. In: LEURS Stan, PHILIPPEN Lodewijk J.M., VAN MIERLO Jozef & STEFENS A., *De begijnhoven* (Steden en Landschappen, 7), Antwerpen, p. 34-47.
- LEURS Stan, PHILIPPEN Lodewijk J.M., VAN MIERLO Jozef & STEFENS A. 1931: *De begijnhoven* (Steden en Landschappen, 7), Antwerpen.
- LONCKE Gabriel 1987: Christian Ancion, facteur d'orgues de Huy, construisit l'orgue du Béguinage de Sint-Truiden (St.Trond), *L'organiste*, 19/1, p. 38-40.
- LUYTEN Jo 1997: *Het begijnhof van Hasselt: de geschiedenis van ca. 300 begijnen (1568-1798)*, licentiaatsverhandeling geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven (onuitgegeven).
- MACAR P. 1947: Tuffeau de Maestricht. In: *Centenaire de l'Association des Ingénieurs sortis de l'Ecole de Liège (A.I.Lg.) Congrès 1947, Section Géologie*, Luik, p. 337-341.
- MACDONNELL Ernest W. 1969: *The Beguines and Beghards in Medieval Culture: With Special Emphasis on the Belgian Scene*, New York.
- MADOU Mireille 1975: *De H. Gertrudis van Nijvel. Bijdrage tot een iconografische studie* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Schone Kunsten, 34), Brussel.
- MADOU Mireille 1976: De kledij van de rector op het einde van de 16de eeuw, In: *550 jaar Universiteit Leuven* (tentoonstellingscatalogus), Leuven, p. 56, nr. 76.
- MADOU Mireille 1985: Costuumhistorische aantekeningen. In: FILEDT KOK Jan Piet (ed.), *'s Levens Felheid. De Meester van het Amsterdamse Kabinet of de hausbuch-meester, ca. 1470-1500*, (tentoonstellingscatalogus) Amsterdam, p. 289-294.
- MADOU Mireille 1997: "Tabbaerts met bree lappen". De datum van de uur- en kalenderwijzerplaat, In: SMEYERS Maurits (ed.), *Het rad van de tijd. De uur- en kalenderwijzerplaat in het Stedelijk Museum te Leuven (ca. 1500)* (Arca Lovaniensis artis atque historiae reserans documenta, 23-24), Leuven, p.61-68.

- MAERE René 1936: Une image de la Sainte-Face à St. Trond, *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 32, p. 208-209.
- MAES PaulVictor 1987: *Lewens brandglas. De productie tijdens de 16de eeuw en de nabootsing van oude brandglasmedaillons in de 19de en 20ste eeuw* (Arca Lovaniensis artes atque historiae reserans documenta, Jaarboek, 13), Leuven.
- MAJÉRUS Pascal 1997: *Ces femmes qu'on dit béguines... Guide des béguinages de Belgique. Bibliographie et sources d'archives* (Introduction bibliographique à l'histoire des couvents belges antérieure à 1796, 9), Brussel: Algemeen Rijksarchief.
- MAJÉRUS Pascal 2000: De begijnhoven in België: mythe en werkelijkheid, *Bulletin van Dexia Bank* 213 (54), p. 33-53. [Les béguinages de Belgique: au-delà du mythe, *Bulletin de Dexia Banque* 213 (54), p. 33-53.]
- MARTENS Jos, VLAEMINCK Sieg & COOLEN Louis 1988: Het Capucijnenklooster te Sint-Truiden. Een maatschappelijke toekomst voor een religieus verleden, *M&L. Monumenten en Landschappen*, 7/1, p. 41-60.
- MAUÉ Hermann & DRESCHER Gerhard 1978: Weihe- oder Apostelkreuze, *Aus der praktischen Denkmalpflege*, 1, Paderborn, p. 62-73.
- MENS Alcantara 1947: *Oorsprong en betekenis van de Nederlandse begijnen- en begardenbeweging: vergelijkende studie XII^{de}-XIII^{de} eeuw*, Leuven.
- MERTENS J. & VANDEWALLE P. 2003: *Metrologisch Vademecum voor Vlaanderen* (Bronnen en bijdragen tot de Vlaamse Geschiedvorsing, 7), Brugge.
- MEULDERS-DRAQUET Vinciane 1989: Meubilair en -versiering van het kasteel van Longchamps, *De woonstede door de eeuwen heen*, 83, p. 3-19.
- MICHLER Jürgen 1985: Hochgotische Fassadenmalerei am Bodensee, *Jahrbuch der Staatlichen Kunstsammlungen Baden-Württemberg*, 22, p. 7-26.
- MICHLER Jürgen 1992: *Wandmalerei am Bodensee*, Friedrichshafen.
- MICHLER Wiebke 1968: *Kloster Wienhausen. Die Wandmalerei im Nonnenchor*, Wienhausen.
- MILIS Ludo 1982: Kerkelijk en godsdienstig leven circa 1070-1384, In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 3, Haarlem, 1982, p. 165-248.
- MINNEN Bart, DOPERÉ Frans, VAN ELDERE Dirk & CARDON Bert 1998: *De Sint-Pieterskerk van Rotselaar 1844-1848: een nieuwe kerk met oude wortels*, Rotselaar.
- MÖHLENKAMP Annegret 2005: Beginenkonvente in Lübeck unter besonderer Berücksichtigung des Aegidiuskonvents: Gemalte Heilige und andere Spuren, *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde*, 85, p. 57-92.
- MUNRO John H. 1983: The Medieval Scarlett and the Economics of Sartorial Splendor. In: HARTE N.B. & PONTING Kenneth G. (eds.), *Cloth and Clothing in Medieval Europe* (Pasold Studies in Textile Industry, 2), Londen, p. 13-70.
- MYSLIVEC Josef 1972: Tod Mariens. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 4, Rome-Wenen, k. 333-338.
- NIEUWDORP Hans (ed.): *Antwerpse retabels. 15de-16de eeuw* (tentoonstellingscatalogus), Antwerpen, 2 dln.
- NIJS R., 1996. De kalksteen van Gobertingen. In: GULLENTOPS F. & WOUTERS L., *Delfstoffen in Vlaanderen*, Brussel, p. 96-97.
- NIJSSEN Rombout & VAN LAERE Raf 2003: *Klinkende munt: munt-evaluaties en muntordonnanties in Sint-Truiden*, (Limburgse studies, 1), Hasselt.
- NIMAL Hector 1908: *Les béguinages*, Nijvel.
- NITZ Michael 1971: Marienleben. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 3, Rome-Wenen, k. 212-233.
- NITZ Michael 1976: Ursula. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 8, Rome-Wenen, k. 521-527.
- OECHSLIN Christa & KONRAD Bernd 1994: Der Himmel als Ort der Symmetrie und Ordnung. In: JEZLER P., *Himmel, Holle Fegefeuer. Das Jenseits im Mittelalter* (tentoonstellingscatalogus), Zürich, p. 380-381.
- OGONOVSKY-STEFFENS Judith 1999: *La peinture monumentale d'histoire dans les édifices civils de Belgique* (Académie royale de Belgique. Classe des Beaux-Arts. Mémoires, 16), Brussel.
- OLIVER Judith H. & SIMONS Walter, Reflections on beguines and psalters, *Ons geestelijk erf*, 66, 4, p. 249-259.
- OLIVER Judith H. 1988, *Gothic Manuscript Illumination in the Diocese of Liège (c. 1250-c. 1330)* (Corpus of Illuminated Manuscripts from the Low Countries, 3), 2 dln., Leuven.
- OLIVER Judith H. 1989: Begijnenspiritualiteit en boekenproductie in het oude bisdom Luik. In: *In beeld geprezen, Miniaturen uit Maaslandse devotieboeken 1250-1350*, Leuven, p. 32-52.
- Oude kunst 1974: Oude kunst uit de verzameling van de "Vrienden van het begijnhof" te Sint-Truiden* (Kunst en Oudheden in Limburg, 3), Tongeren.
- OVERATH Jean 2006: De mysteries van de Sint-Agneskerk van het begijnhof van Sint-Truiden. Het Sint-Jacobus de Meerdere mysterie, 't Maendachboekje, maart, p. 10-13.
- OVERATH Jean 2007: De mysteries van de Sint-Agneskerk van het begijnhof van Sint-Truiden. Het Sint-Jacobus de Meerdere mysterie - vervolg, 't Maendachboekje, maart, p. 10-11.
- PAQUAY J. 1923: De begijnhofkerk van St-Truiden, 't Maandelijksche *Bulletin van Natuur- en Stedesschoon*, 2, p. 67-69.
- PASTOUREAU Michel 1989: *Couleurs, images, symboles. Études d'histoire et d'anthropologie*, Parijs.
- PASTOUREAU Michel 1997: *Jésus chez le teinturier. Couleurs et teintures dans l'Occident médiéval*, Parijs.
- PEETERS Mark 1984: Een Sint-Truidens schilder uit de 16de eeuw: Laurens Heroudt alias Ignoye. In: *Historische bijdragen ter nagedachtenis van G. Heynen*, Historische bijdragen over Sint-Truiden, 4, Sint-Truiden, p. 239-248.
- Peintures murales 1974: Peintures murales. Saint-Trond, église du béguinage, *Bulletin van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium*, 14, p. 243-244.
- PHILIPPEN Lodewijk J.M. 1918: *De begijnhoven: oorsprong, geschiedenis, inrichting*, Antwerpen.
- PHILIPPEN Lodewijk J.M. 1929: Begijnhoven en spiritualiteit, *Ons Geestelijk Erf*, 3, p. 165-196.
- PIEYNS-RIGO Paulette 1976: Abbaye de Saint-Trond. In: *Monasticon belge, VI, Province de Limbourg*, Luik, p. 13-67.
- PLEISTER Werner 1974: Katharina von Siena. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 7, Rome-Wenen, k. 300-306.
- PMB 1974: *Le patrimoine monumental de la Belgique, 3. Province de Liège, Arrondissement de Liège, Ville de Liège*, Luik.

- PMB 1975: *Le patrimoine monumental de la Belgique, 4. Province de Hainaut, Arrondissement de Mons, Ville de Liège*, Luik.
- PORETE Marguerite, *Le miroir des âmes simples et améanties se qui seulement demeurent en vouloir et désis d'amour*, ed. Max HUOT DE LONGCHAMP, Parijs, 1984.
- RAEYMAEKERS F.S. 1862: Notice historique sur le béguinage de Sainte-Catherine à Diest, *Messenger des sciences historiques ou archives des arts de la bibliographie de Belgique*, p. 121-162.
- RAIMANN Alfons 1985: *Gotische Wandmalereien in Graubünden*, 2de uitg., Disentis-Muster.
- RÉAU Louis 1958: *Iconographie de l'art chrétien*, 6 dln., Parijs, 1958.
- REICHELT R. 1956: *Das Granatapfelmotiv in der Textilkunst*, Berlijn.
- Restauratievademecum 1995-1999: *Restauratievademecum*, Zeist: Rijksdienst voor de Monumentenzorg.
- ROSENFELD Hans-Friedrich 1937: *Der hl. Christophorus. Seine Verehrung und seine Legende. Eine Untersuchung zur Kultheographie und Legendenbildung des Mittelalters*, Leipzig.
- ROUSSEAU Henri 1926: *Catalogue des relevés exécutés par M. C. Tulpinck de peintures murales anciennes décorant divers monuments de la Belgique*, Brussel.
- RUWET Joseph 1958: La population de Saint-Trond en 1635, *Bulletin de la Société d'art et d'histoire du diocèse de Liège*, 60, p. 151-193.
- Sacraal metaal 1984: *Sacraal metaal* (tentoonstellingscatalogus), Sint-Truiden.
- Sankt Elisabeth 1981: *Sankt Elisabeth. Fürstin, Dienerin, Heilige. Aufsätze, Dokumentation, Katalog* (tentoonstellingscatalogus), Siegmaringen.
- SAVKO Michel 1971-1972: Les peintures murales de l'église Hern-Saint-Hubert. Traitement et essai d'identification, *Bulletin van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium*, 13, p. 90-130.
- SCHÄDLER-SAUB Ursula 2000: *Gotische Wandmalereien in Mittelfranken. Kunstgeschichte, Restaurierung, Denkmalpflege* (Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege, 109), München.
- SCHILLER Gertrud 1976: *Iconographie der christlichen Kunst, 4,1: Die Kirche*, Gütersloch.
- SCHMIDT Margarethe & HEFFELS Monika 2000: *Warum ein Apfel, Eva? Die Bildsprache von Baum, Frucht und Blume*, Regensburg.
- SCHMIDT Peter 2000: L'usage de la gravure aux XVe et XVIe siècles au couvent d'Unterlinden. In: *Les dominicaines d'Unterlinden*, 1, Paris, p. 226-247.
- SCHMIDT Peter 2005: Das Vielfältige Bild: Die Anfänge des Mediums Druckgraphik, zwischen alten Thesen und neuen Zugängen. In: PARSHALL Peter & SCHOCH Rainer (eds.), *Die Anfänge der Europäischen Druckgraphik* (tentoonstellingscatalogus), Nurenberg, p. 37-56.
- SCHMUCKI Oktavian & VAN 'S-HERTOGENBOSCH Gerlach 1974: Franz von Assisi. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 6, Rome-Wenen, k. 260-315.
- SCHOLZ Bernhard F. 1997: De heilige Elisabeth als een voorbeeldige middelares. In: MULDER-BAKKER Anneke B. & CARASSO-KOK Marijke (eds.), *Gouden legenden. Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden*, Hilversum, p. 49-60.
- SCHUDEL Walter 1991: Wij zullen het wel vrijleggen, *M & L. Monumenten en Landschappen*, 10/4, p. 49-51.
- SCHUDEL Walter 1994-1995: Vrijleggen? Niet vanzelfsprekend, *Bulletin van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium*, 26, p. 183-187.
- SCHUDEL Walter 2003: Le mélange 4-3-2: adviezen van het KIK voor het verlijmen van muurschilderingen. In: Buyle MARJAN (ed.), *De problematiek van lijmen en adhesieven in de conservatie-restauratie* (Postprints van de internationale BRK-APROA studiedagen, 1), Brussel, p. 93-96.
- SCHUDEL Walter 2005: *Muurschilderingen tactiel bekeken*, Brussel-Gent.
- SCHUDEL Walter 2007: De charmes van een mooi gat. Over de gevaren van 'lezen' in de conservatie-restauratie van muurschilderingen. In: Buyle MARJAN (ed.), *De problematiek van lacunes in de conservatie-restauratie* (Postprints van de internationale BRK-APROA studiedagen, 3), Brussel, p. 28-35.
- SCHÜTZ Lieselotte 1974: Genovefa von Paris. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 6, Rome-Wenen, k. 361-365.
- SECCO SUARDO Giovanni, *Manuale ragionato per la parte meccanica dell'arte del restauratore dei dipinti*, Milaan, 1866.
- SIMONS Walter (ed.) 1994: *Begijnen en begijnhoven* (tentoonstellingscatalogus), Brussel: Algemeen Rijksarchief.
- SIMONS Walter 1989: The Beguine Movement in the Southern Low Countries: A Reassessment, *Bulletin van het Belgisch Historisch Instituut te Rome*, 59, p. 63-105.
- SIMONS Walter 1991: Beguines and Psalters, *Ons geestelijk erf*, 65/1, p. 23-30.
- SIMONS Walter 1991: Een zeker bestaan: de Zuidnederlandse begijnen en de Frauenfrage, 13de-18de eeuw, *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 17/2, p. 125-156.
- SIMONS Walter 2001: Architecture of semi-religiosity: The Beguinages of the Southern Low Countries, thirteenth to sixteenth centuries. In: Sheila McNALLY (ed.), *Shaping Community: The Art and Archaeology of Monasticism. Papers from a symposium held at the Frederick R. Weisman Museum University of Minnesota, March 10-12, 2000* (British Archaeological Reports Series, 941), Oxford, p. 117-128.
- SIMONS Walter 2001: *Cities of Ladies: Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565*, Philadelphia.
- SIMPSON Gavin 2004: The Chancel Roof of Carlisle Cathedral: Its Architectural and Historical Context. In: MCCARTHY Mike & WESTON David (ed.), *Carlisle and Cumbria. Roman and medieval Architecture, Art and Archaeology* (The British Archaeological Association. Conference transactions, 27), p. 127-145.
- Sint-Trudo's erf 1970: *Sint-Trudo's erf. Religieuze kunst uit het kerkelijk gebied van de abdij van Sint-Truiden* (tentoonstellingscatalogus), Sint-Truiden.
- Sint-Truidens zilver 1993: *Sint-Truidens zilver / L'orfèvrerie de Saint-Trond*, Sint-Truiden, PCCE.
- Sint-Truidense kloosters 1963: *Sint-Truidense kloosters tot aan hun opheffing op het einde van de 18e eeuw: catalogus tentoonstelling Sint-Trudo's erf 1963*, Sint-Truiden.
- SMEESTERS Jozef 2003: Grafstenen in Sint-Truidense kerken. Monumenten voor de eeuwigheid. In: BUNTINX Benny, DRIESEN Willem & DUCHATEAU Ferdinand (eds.), *Sint-Truiden, steen voor steen gebouwd*, Sint-Truiden, p. 53-61.
- SMETS Leon 1979: Schilderijen onderzocht met natuurwetenschappelijke methoden, *Kunst en Oudheden in Limburg*, 21, p. 65-66.
- SMETS Leon 1982a: *De restauratie van de begijnhofkerk van Sint-Truiden, haar meubilair en haar kunstwerken* (tentoonstellingscatalogus), Sint-Truiden, Begijnhofkerk.

- SMETS Leon 1982b: The Church of the Beguinage of St. Truiden. Conservation and Restoration of the Architecture, Interior and Furniture: A Case-Study, *Monumentum*, 20-22, p. 17-23.
- SMETS Leon 1984: Twee antependia uit de begijnhofkerk te Sint-Truiden, *Historische bijdragen ter nagedachtenis van Gerard Heynen* (Historische bijdragen over Sint-Truiden, 4), Sint-Truiden, p. 319-325.
- SMETS Leon 1989: Vera Icoon. In: *In beeld geprezen. Miniaturen uit Maaslandse devotieboeken 1250-1350* (tentoonstellingscatalogus), Sint-Truiden, p. 155-157.
- SMETS Leon 1993: De Fee, de begijn, de tsaar en de kapitein, *Appel: driemaandelijks literair tijdschrift. Themanummer Sint Truiden 1300*, 1993, p. 95-102.
- SMETS Leon 1996: *Muurschilderingen in Limburg*, Rijkel.
- SMEYERS Maurits & VAN DER STOCK Jan (eds.) 1997: *Vlaamse miniaturen voor vorsten en burgers 1475-1530* (tentoonstellingscatalogus), Antwerpen.
- SMEYERS Maurits 1986: De verluchting in handschriften uit de abdij van Sint-Truiden. In: *Handschriften uit de abdij van Sint-Truiden* (tentoonstellingscatalogus), Leuven, p. 48-71.
- STAHL ERNST K. 1920: *Die Legende vom hl. Christophorus*, Munchen.
- STEFENS A., 1931: De sociaal-economische betekenis der begijnhoven, In: LEURS Stan, PHILIPPEN Lodewijk J.M., VAN MIERLO Jozef & STEFENS A. 1931: *De begijnhoven* (Steden en Landschappen, 7), Antwerpen, p. 27-33.
- STEGEER Denise 1998: *Bilder für Gott und die Welt. Fassadenmalerei an Kirchengebäuden in Deutschland vom Ende des 12. bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts*, Keulen.
- STEIN-KECKS Heidrun 2004: *Der Kapitelsaal in der mittelalterlichen Klosterbaukunst. Studien zu den Bildprogrammen* (Italienische Forschungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz, Max-Planck-Institut, 4/4), Firenze.
- STERKEN L. 1946: *Sint-Truiden in de XVIIe eeuw, De Eerste Kaerte, De Stad*, Sint-Truiden.
- STEVAUX Kamiel 1967: Sint-Truiden en de Capucijnen. In: *Album Dr. M. Bussels*, Hasselt.
- STRAVEN François 1876: *Notice historique sur le béguinage dit de Sainte-Agnès à Saint-Trond*, Sint-Truiden.
- STRAVEN François 1886-1895: *Inventaire analytique en chronologique des archives de la ville de Saint-Trond*, 7 dln., Sint-Truiden.
- STRUBBE Egied & VOET Leon 1960: *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, Antwerpen.
- TAVENOR-PERRY J. 1910: *Dindanderie: A History and Description of Mediaeval Art Work in Copper Brass and Bronze*, London.
- Tentoonstelling 1953: *Tentoonstelling van religieuze kunst. Honderd Limburgse Madonna's in de Romaanse kloostergang van de O.L.Vrouw-basiliek* (tentoonstellingscatalogus), Tongeren.
- THIELE Erika 1973: *Geschichte des Kostüms. Die europäische Mode von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Berlin.
- THIJS Achille 1964: *Ende dat quartier Niefport. Het Sint-Truidens begijnhof* (Doorheen het aloude Sint-Truiden, 11), Sint-Truiden.
- THOMPSON Daniel, *The Materials and Techniques of Medieval Painting*, New York, 1936.
- TIMMERS Jan J.M. 1973: Agnes von Montepulciano. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 8, Rome-Wenen, k. 57-58.
- TIMMERS Jan J.M. 1974: *Christelijke symboliek en iconografie*, Bussum.
- TIMMERS Jan J.M. 1985: *Christelijke symbolen en iconografie*, Weesp.
- TINTORI Leonetto & BOROOK Eve 1965: *Giotto, La Capella Peruzzi*, Torino.
- Topografische bijdrage 1958: Topografische bijdrage over Sint-Truiden tot in de XIIIe eeuw, *Limburg*, 37/8-9, p. 187-198.
- TORDOIR Joseph (ed.) 2000: *La Gobertange. Une pierre, des hommes*, Geldenaken.
- TOURNIER Michèle 1987: *Met fluwelen paltrocken en hoedjens met plumagiën. Het kostuum op de muurschilderingen in de begijnhofkerk te Sint-Truiden*, Sint-Truiden.
- TOUSSAINT Jacques 2005: *Arts du laiton: dinanderie*, Namen: Musée provincial des Arts anciens du Namurois.
- TRIST Monika & DEMEY Kris 1998: *Het besloten hof: begijnen in de Zuidelijke Nederlanden*, Leuven.
- TROOSKENS Marianne 1994: Begijnen en begijnhoven. In: SIMONS Walter (ed.) 1994: *Begijnen en begijnhoven* (tentoonstellingscatalogus), Brussel, p. 27-91.
- TSCHOCHNER Friederike 1976: Rumbold (Rombaut) van Mechelen. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 8, Rome-Wenen, k. 292.
- TULPINCK Camille 1902: *Étude sur la peinture murale en Belgique jusqu'à l'époque de la Renaissance, tant au point de vue des procédés techniques qu'au point de vue historique* (Mémoires couronnées et autres mémoires publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique, 61/5), Brussel.
- TULPINCK Camille s.d. [ca. 1906]: *La peinture décorative religieuse et civile en Belgique, aux siècles passés*, Brussel.
- UBACHS Petrus Joseph Hubertus 2000: *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* (Maaslandse monografieën, 63), Hilversum.
- VALVEKENS Patrick 1986: De handschriftenproductie onder abt Robert van Craenwyck (1350-1366). In: *Handschriften uit de abdij van Sint-Truiden* (tentoonstellingscatalogus), Leuven, 1986, p. 231-241.
- VAN AERSCHOT Suzanne & HEIRMAN Michiel 2001: *Vlaamse begijnhoven wereldwijd*, Leuven.
- VAN ASSCHE Auguste & HELBIG Jules 1877: *Monographie de l'église paroissiale de Saint-Christophe à Liège*, Gilde de Saint-Thomas et Saint-Luc, Gent-Brugge.
- VAN BEVER Geneviève 1944: *Les béguinages* (L'Art en Belgique), Brussel.
- VAN BUEREN Truus 1999: *Leven na de dood: gedenken in de late Middeleeuwen* (tentoonstellingscatalogus), Turnhout.
- VAN BUEREN Truus 2005: Care for the Here and the Hereafter: A Multitude of Possibilities. In: VAN BUEREN Truus & VAN LEERDAM Andrea (eds.), *Care for the Here and the Hereafter: Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages*, Turnhout, p. 13-34.
- VAN CASTER E. & OP DE BEECK Roland 1981: *De grafkunst in Belgisch Limburg. Vloerzerken en -platen met persoonsvoorstellingen (13de tot 17de eeuw)* (Maaslandse Monografieën 4), Assen.
- VANDENBROECK Paul (ed.) 1994a: *Hooglied: de beeldwereld van religieuze vrouwen in de Zuidelijke Nederlanden, vanaf de 13de eeuw* (tentoonstellingscatalogus), Brussel [VANDENBROECK Paul 1994: *Le jardin clos de l'âme. L'imaginaire des religieuses dans les Pays-Bas du Sud depuis le XIIIe siècle*].
- VANDENBROECK Paul 1994b: 'Dit raken van mij die onraakbaar ben'. In: VANDENBROECK Paul (ed.), *Hooglied. De beeldwereld van religieuze vrouwen in de Zuidelijke Nederlanden vanaf de 13de eeuw* (tentoonstellingscatalogus), Brussel, p. 13-153.

- VANDENBROECK Paul 2008: *Goswin Van der Weyden's Late Medieval Cycle of Paintings Representing the Life of St. Dymphna. A Study into the Psycho-Archeology of a Flemish Saint*, Antwerpen (ter perse).
- VANDENBUSSCHE C. 1970: Bijdrage tot de bouwgeschiedenis van het Sint-Elisabethbegijnhof te Gent, *Kultureel Jaarboek Oost-Vlaanderen* 1969, Gent, p. 239-244.
- VAN DE WALLE Adelbrecht L.J. 1972: *De gotiek in België: architectuur, monumentale kunst* (Geschiedenis van de Bouwkunst in België, 2), Brussel.
- VAN DEN EYNDEN Alfons 1960: *Statuten der begijnhoven van Mechelen, Brugge en het bisdom Luik (XIIIe eeuw)*, licentiaatsverhandeling geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven (onuitgegeven).
- VAN DEN GEHUCHTE Caroline, FEXER G. & SMEETS Maarten 2007: Kleurenonderzoek van enkele gevels in het begijnhof te Sint-Truiden, Tessenderlo.
- VAN ERMEN Eduard 1997: *Het kaartboek van Averbode 1650-1680* (Cartografische en iconografische bronnen voor de geschiedenis van het landschap in België op initiatief van het Algemeen Rijksarchief Brussel), Brussel, Gemeentekrediet.
- VAN LAERE Raf 1989: Wapenschilden in een wijkruis van de begijnhofkerk te Sint-Truiden, *Limburg*, 68, p. 201-202.
- VAN LOENEN Ria 1997: Johannes Gielemans (1427-1487) en de heiligen van de Brabanders. In: MULDER-BAKKER Anneke B. & CARASSO-KOK Marijke (eds.), *Gouden legenden. Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden*, Hilversum, p. 139-149.
- VAN LOOVEREN L.H.D. 1974: Dymphna von Gheel. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 6, Rome-Wenen, k. 101-102.
- VAN NUETEN L.J. & VAN WASSENHOVE R. 1980: *Catharina van Siëna. 1380-1980. Levensschets. Catharina in de kunst. Catalogo. Inventaris* (tentoonstellingscatalogus), Leuven.
- VAN OOSTROM Frits 2006: *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*, Amsterdam.
- VAN OS Henk 1970: Kröning Mariens. In: KIRSCHBAUM Engelbert (ed.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 2/1, k. 671-676.
- VAN ROMPAY-DANIËLS Monique 1983: *De wandschilderingen van de Sint-Genovevakerk te Zepperen met bijzondere aandacht voor de Genovevacycli*, licentiaatsverhandeling kunstgeschiedenis, Rijksuniversiteit Leiden (onuitgegeven).
- VAN THIENEN F.W.S. 1967: *Acht eeuwen kostuum* (Palladium, 27), Hilversum-Antwerpen.
- VANTHILLO Christine 1984: Het beeld van Christus op de koude steen uit de verzameling van de Vrienden van het Begijnhof te Sint-Truiden, *Historische bijdragen ter nagedachtenis van Gerard Heynen* (Historische bijdragen over Sint-Truiden, 4), Sint-Truiden, p. 353-360.
- VANTHILLO Christine 1994: Sint-Truiden, Sint-Genovevakerk te Zepperen. In: BUYLE Marjan & BERGMANS Anna, *Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen* (M&L Cahier, 2), Brussel, p. 176-179.
- VANTHILLO Christine 1998: Nederlandse neogotici in Sint-Truiden. De neogotische beeldhouwersateliers van Cornelis Janssen (1828-1895), Michel Hoeken (1827-1917) en Gerard Jansen (1838-1906), *Sint-Truiden ingekaderd 1830-1914*, Sint-Truiden.
- VANTHILLO Christine & DELMOTTE Bernard 1993: De muurschilderingen van de Sint-Genovevakerk te Zepperen, *M&L. Monumenten en Landschappen*, 12/3, p. 40-61.
- VAN WERVEKE Hans 1951: Introduction historique, In: DE POERCK Guy, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois. Technique et terminologie*, Brugge, p. 7-25.
- VAVRA Elisabeth 1992: Capa, In: KÜHNEL Harry (ed.), *Bildwörterbuch der Kleidung und Rüstung. Vom Alten orient bis zum ausgehenden Mittelalter*, Stuttgart, p. 43.
- VAVRA Elisabeth 1996: Kunstwerke als Massenquellen. Möglichkeiten und Grenzen einer EDV-unterstützten Auswertung, In: *Pictura quasi Fictura. Die Rolle des Bildes in der Erforschung von Alltag und Sachkultur des Mittelalters und der frühen Neuzeit* (Internationales Round-Table-Gespräch. Krems an der Donau 3 Oktober 1994), Wenen.
- VERDIER Philippe 1980: *Le couronnement de la Vierge. Les origines et les premiers développements d'un thème iconographique*, Montréal-Paris.
- VERWIMP Liesbeth 1998: *Een voorstudie rond zes archiefvormers uit het Tiense. De begijnen van Tienen en Sint-Truiden, de begarden van Tienen en Overlaar, de karmelieten van Tienen en de heerlijkheid Neerlinter met een inventaris van de archieven van de begarden van Tienen en Overlaar*, licentiaatsverhandeling documentatiebeheer en archivistiek, Vrije Universiteit Brussel (onuitgegeven).
- VLAEMINCK Sieg 1990: *Omtrent de Trudo-abdij in Sint-Truiden* (Monumenten 'be-leven'), Brussel-Lier.
- VOLTI Panayota (ed.) 2003: "Mulieres religiosae" et leur univers. *Aspects des établissements béguinaux au Moyen Âge tardif. Actes de la journée d'études du 27 octobre 2001 à l'Université de Paris X-Nanterre* (Histoire médiévale et archéologie, 15), Amiens-Paris.
- VON HÜLSEN-ESCH Andrea, WESTERMANN-ANGERHAUSEN Hiltrud & KNÖLL Stefanie (eds.) 2006: *Zum Sterben schön. Alter, Totentanz und Sterbekunst von 1500 bis heute* (tentoonstellingscatalogus), 2 dln., Keulen.
- VRANCKEN Kristien 1996: *Het Ancion-orgel van de Begijnhofkerk te Sint-Truiden*, Rijkel.
- WEHRLI-JOHNS Martina 1990: Haushälterin Gottes. Zur Mariennachfolge der Beginen. In: RÖCKELEIN Hedwig, OPITZ Claudia & BAUER Dieter R. (eds.), *Maria Abbild oder Vorbild. Zur Sozialgeschichte mittelalterlicher Marienverehrung*, Tübingen, p. 147-167.
- WELKER Klaus 1973: Blasius (Vlasij) von Sebaste. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 5, Rome-Wenen, k. 416-419.
- Werken en kerken* 1984: *Werken en kerken. 750 jaar begijnhofleven te Gent*, Gent.
- WERNER Friederike 1973a: Caecilia. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 5, Rome-Wenen, k. 455-463.
- WERNER Friederike 1973b: Christophorus. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 5, Rome-Wenen, k. 496-508.
- WERNER Friederike 1974: Hubert von Lüttich. In: KIRSCHBAUM Engelbert & BRAUNFELS Wolfgang (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 6, Rome-Wenen, k. 547-551.
- WESEMAEL Elke, DRIESEN Petra & DE WINTER Natasja 2004: *Archeologische begeleiding. Begijnhofkerk te Sint-Truiden. 5 t.e.m. 11 juli 2004* (ARON archeologisch projectbureau, Rapport 6), Tongeren (onuitgegeven).
- WHAITE H.C. 1929: *St Christopher in English Mediaeval Wallpainting*, Londen.

- WILLAERT Frank 1987: Hadewijch en Maria Magdalena. In: COCKX-INDESTEGE Elly & HENDRICKX Frans, *Miscellanea Neerlandica. Opstellen voor Dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag*, Leuven, p. 57-69.
- WYNANTS Maurits R. (ed.) 1994: *Begijnen en begijnhoven*, Brussel: Algemeen Rijksarchief.
- ZAJADACZ-HASTERNATH Salome, 1970: *Das Beichtgestuhl der Antwerpener St. Pauluskirche und der Barockbeichtstuhl in den Sudlichen Niederlanden* (Doctoraatsproefschrift Universität zu Koln, Philosophische Fakultät), Brussel: Arcade.
- ZEHNDER Frank G. 1985: *Sankt Ursula. Legende, Verehrung, Bilderwelt*, Keulen.
- ZIEGLER Joanna E. 1987: The *curtis* Beguinages in the Southern Low Countries and Art Patronage: Interpretation and Historiography, *Bulletin van het Belgisch Historisch Instituut te Rome*, 57, p. 31-70.
- 500 jaar Universiteit 1976: *550 jaar Universiteit Leuven* (tentoonstellingscatalogus), 2 dln., Leuven.

URL's

- Databank Ondergrond Vlaanderen: <http://dov.vlaanderen.be/html/index.html>, - boringen kb33d91e-B454 (1984) en kb33d91e-B428 (1967)
- <http://www.kikirpa.be/www2/>

Résumé

Vivre dans la pureté. Le béguinage Sainte-Agnès de Saint-Trond: l'institution, l'église, les peintures murales

Le mouvement béguinal, sous ses multiples facettes historiques, spirituelles et patrimoniales, suscite depuis plus d'un siècle l'intérêt d'un large public et de chercheurs, tant en Belgique qu'à l'étranger. Les points de vues varièrent de l'approche romantique et religieuse aux approches anthropologiques et féministes, dans des perspectives tantôt scientifiques, tantôt touristiques, économiques et identitaires. L'inscription de treize béguinages flamands au patrimoine mondial de l'UNESCO en 1998 consacra cet intérêt grandissant, au moment même où s'éteignait à Gand la dernière béguine. Paradoxalement, cette patrimonialisation exemplaire ne repose pas sur des études approfondies qui mettraient en évidence, dans des monographies scientifiques, la spécificité de chacun des béguinages les plus importants.

Le présent ouvrage, résultat du travail d'une équipe pluridisciplinaire, est la première monographie scientifique d'un béguinage. Seul existait un ouvrage érudit publié en 1876 par l'historien François Straven sous le titre de *Notice historique sur le béguinage dit de Sainte-Agnès à Saint-Trond*. Si la plupart des béguinages du patrimoine mondial doivent leur notoriété à l'homogénéité de leurs maisonnettes ordonnées autour d'une place, à leurs ruelles pittoresques épargnées du tumulte urbain, ou à l'ordre baroque de leur église, la spécificité de celui de Saint-Trond se fonde avant tout sur un unique ensemble de peintures murales médiévales. Sans la découverte fortuite de ces peintures en 1860, l'église n'aurait pas survécu à une démolition à laquelle sa désaffectation la condamnait. Sauvée in extremis par l'Association des Amis du Béguinage de Saint-Trond, l'église fut classée en 1933 et devint un musée en 1935, le premier du genre en Belgique. Ce sont de nouveau les peintures murales qui furent à l'origine de la seconde restauration de l'église dans les années 1970 et du projet muséal de la Province de Limbourg. Il n'est donc pas étonnant que ces peintures reçoivent l'attention qu'elles méritent dans la présente monographie qui, cependant, va beaucoup plus loin qu'une simple mise en contexte. Une dizaine d'auteurs y présentent des contributions articulées autour de trois thèmes – l'histoire, l'architecture et le décor intérieur de l'église – et révèlent de nombreux aspects inédits fondés sur une recherche approfondie des sources d'archives et des sources matérielles.

La pureté était une notion essentielle de la vie béguinale. Non seulement elle était la condition préalable à toute forme de relation mystique avec l'Époux céleste, mais elle était également la vertu sur laquelle se fondait l'ordre du béguinage. Comme la notion de

pureté se retrouvait partout, de la spiritualité et des statuts jusqu'à l'organisation spatiale du béguinage, il a paru judicieux de la mentionner dans le titre de l'ouvrage. Vivre dans la pureté, était donc le projet spirituel des béguines, ces groupes de femmes semi-religieuses qui, au début du XIIIe siècle, dans le diocèse de Liège, expérimentèrent une forme de vie communautaire nouvelle et originale.

Le béguinage de Saint-Trond est né en 1258 du regroupement en un lieu de plusieurs groupes de béguines disséminées dans la ville. Cette fondation est le fait de Guillaume de Ryckel, l'abbé de l'abbaye bénédictine de Saint-Trond, qui offrit aux béguines un terrain en dehors de la ville ainsi que les moyens spirituels et matériels indispensables au développement du projet. Celui-ci allait exister pendant 540 ans et, comme la plupart des institutions humaines, traverser des hauts et des bas, dont certains nous sont connus grâce aux sources matérielles et aux sources d'archives. Ces dernières font cruellement défaut pour la période médiévale et ne permettent guère de distinguer le béguinage de Saint-Trond des autres béguinages du diocèse de Liège. Leurs statuts communs – notons qu'il ne s'agit pas d'une règle monastique – et l'implication des évêques pour le maintien des béguinages malgré la décision du pape au concile de Vienne en 1311 de les supprimer augmenta l'originalité du mouvement béguinal dans les anciens Pays-Bas. Les quelques sources d'archives conservées à partir de la seconde moitié du XVe siècle, notamment des nouveaux statuts, puis de manière très complète pour les XVIIe et XVIIIe siècles, permettent d'éclairer la plupart des aspects de l'organisation et de la vie matérielle du béguinage jusqu'à sa suppression en 1798. Inversement, les archives restent muettes ou presque, sur la vie spirituelle, les pratiques dévotionnelles, la liturgie, les éventuelles lectures, bref, l'âme de béguines.

Le chapitre historique retrace d'abord les quatre phases de l'évolution du béguinage: le temps de la fondation en 1258 et des premières générations, les temps difficiles du XIVe au milieu du XVIe siècle, le nouvel élan à partir de la seconde moitié du XVIe et au XVIIe siècle, et enfin le lent déclin pendant le XVIIIe siècle. La vie au béguinage, de la spiritualité à l'organisation, est ensuite abordée en fonction des archives conservées, c'est-à-dire principalement pendant les Temps modernes: la structure et les fonctions au sein de la communauté, la provenance des béguines, les habitants du béguinage, les institutions telles que l'infirmerie et les couvents, la gestion matérielle, etc. Il en ressort un équilibre entre, d'une part,

une grande stabilité fondée sur la conformité à une tradition et, d'autre part, une communauté de femmes qui évolue en fonction des contextes et des ressources temporelles.

Les sources matérielles viennent au secours de l'histoire du béguinage de Saint-Trond: la topographie, l'église, les maisons, les peintures murales, et le mobilier liturgique constituent un apport considérable, y compris pour la période médiévale. À première vue, l'église ne paye pas de mine et pour cette raison n'avait jamais fait l'objet d'une étude architecturale. Une fine analyse archéologique du bâti et l'analyse dendrochronologique des charpentes, a permis de définir trois phases de construction principales et de les dater du milieu du XIIIe, de la première moitié du XIVe et du début du XVIe siècle. Cette histoire architecturale complexe donne une explication au volume maladroit et aux nombreuses irrégularités du bâtiment qui, de ce fait, peuvent être comprises comme autant d'expressions de la pauvreté apostolique à la base de l'idéal béguinal. Contrairement à d'autres béguinages qui, dans l'élan de la contre-réforme, construisirent de nouvelles églises, celui de Saint-Trond se contenta de quelques meubles baroques et d'un blanchiment intérieur. Les fameuses peintures murales furent recouvertes, mais pas détruites.

Les 38 peintures murales découvertes en 1860 et 1934 ont suscité l'admiration des experts et ont été restaurées à deux reprises. Leur authenticité demeure néanmoins intacte et se rapporte à trois moments de la vie de la communauté. Un premier ensemble, dans le chœur et sur l'arc triomphal, date du début du XIVe siècle; le cycle marial et les vierges saintes peintes sur les piliers de la nef datent du début du XVIe siècle; quant aux tableaux votifs peints sur les murs des bas-côtés, ils appartiennent à la seconde moitié du XVIe siècle. Sans être des chefs-d'œuvre peints par des grands maîtres, ces peintures valent d'une part pour leur nombre et leurs relations dans l'espace, et d'autre part pour leur iconographie qui appartient au monde de la spiritualité béguinale: mariale, mystique et féminine. À cet égard, la Marie Madeleine peinte sur l'arc triomphal tenant sur son cœur une vraie image du Christ (*vera effigies*) est la plus remarquable. Les vêtements des personnages peints avec précision sur les piliers de la nef sont non seulement une source pour l'histoire du costume, mais également un témoignage vivant de l'environnement haut en couleurs des béguines au début du XVIe siècle. De cette époque datent également trois sculptures encore gothiques du Christ souffrant, thème cher aux béguines.

Les effets de la contre-réforme se firent surtout ressentir à partir de la seconde moitié du XVIIe siècle, si l'on en juge au nouveau mobilier liturgique mis en place dans l'église. Autels, chaire, confessionnaux, banc de communion, tambour de porte et tableaux transformèrent l'intérieur médiéval en un ensemble baroque cohérent. S'y ajouta un petit orgue en 1646 qui, aujourd'hui, est le plus ancien orgue homogène et en état de marche en Flandre. Le nombre de sépultures dans l'église ne fit que croître: prêtres dans le chœur, béguines riches et laïcs de leurs familles dans la nef. Malheureusement dispersés dans plusieurs dépôts, le mobilier liturgique, les statues et les tableaux mériteraient de réintégrer l'église qui, avec ses seules peintures murales dans une espace vide et blanc, a perdu

beaucoup de sa signification et pourrait raconter beaucoup plus sur la spiritualité des béguines.

L'église se trouve au centre du béguinage dont la topographie et la structure mêmes participent au projet béguinal. Situé à l'écart de la ville, le béguinage formait originellement un quartier enclos, accessible par une porterie, composé de maisonnettes et de couvents disposés selon un ordre précis autour de l'église et de son cimetière. Sans doute la topographie actuelle du béguinage reflète-t-elle encore la structure médiévale, mais les plus anciennes maisons ne sont pas antérieures au début du XVIIe siècle, soit du moment où commença le processus de pétrification des maisons. L'étude typologique distingue des maisons simples et doubles, sans ou avec étage, qui correspondent à des modes d'habitat plus ou moins distincts selon les moyens matériels des béguines, mais toujours conformes aux statuts et à la vie dans la pureté. Contrairement à d'autres béguinages, les maisons de Saint-Trond ne sont pas précédées d'un jardin clos assurant l'intimité par rapport à la rue. Cependant, l'analyse architecturale a mis en évidence le caractère « introverti » des maisons, c'est-à-dire leur organisation interne tournée vers le jardin à l'arrière plutôt que vers la façade avant.

Les béguines pauvres vivaient dans des plus grandes maisons communes appelées couvents dont seul subsiste celui de la Sainte Trinité, au nord-est de l'église. Mais l'institution la plus importante était incontestablement l'infirmierie, qui était le véritable centre économique du béguinage et contrôlait la grange construite à l'entrée. La maison de la grande demoiselle, millésimée 1619, était plus haute que les autres et possédait une tourelle. En outre, son implantation à la jonction entre la rue principale et la place affirme de manière évidente le statut de la supérieure. Inversement, les prêtres attachés au béguinage habitaient un presbytère à l'extérieur des murs.

La propriété des maisons, même quand elles avaient été construites par des familles pour une de leurs filles béguine, finissait toujours par revenir au béguinage qui parvenait ainsi à gonfler son capital foncier. Lorsque le nombre de béguines diminua au XVIIIe siècle, le béguinage réalisa des opérations immobilières en substituant à des maisonnettes sous occupées les grandes et confortables maisons qui s'élèvent devant l'église. La grande grange à l'entrée du béguinage est presque aussi vaste que l'église et appartient également à cette période de prospérité matérielle.

En 1798, la Révolution française mit un terme au projet béguinal; les biens furent saisis et vendus. Les maisons et l'église, désormais propriété privée, continuèrent d'accueillir les béguines jusqu'à ce que la dernière meure en 1860. Même l'église finit par être désacralisée en 1928. L'histoire du béguinage au XIXe siècle, de ses propriétaires et de ses occupants, reste largement dans l'ombre. Il a déjà été dit combien la découverte des peintures murales fut décisive car elle attirait le regard d'experts du patrimoine sur un ensemble bâti condamné à l'indifférence générale en raison de son absence de monumentalité et de sa modestie. Ce fut la première étape d'un long processus de patrimonialisation qui aboutit en 1998 à l'inscription sur la liste du patrimoine mondial, mais qui est particulièrement redevable aux efforts conjugués des Amis du Béguinage de Saint-Trond et de la Province de Limbourg.

Summary

Living in purity. The St. Agnes beguinage at St. Truiden. The court, the church, the wall paintings

For over a century the beguine movement, with its many historic, spiritual and architectural facets, has sparked interest from a wide public as well as academics from Belgium and elsewhere. For reasons ranging from romantic and religious to anthropological and gender, they operated from an academic, economic, identity or tourist-industry perspective. The recognition of thirteen Flemish beguinages as UNESCO world heritage sites in 1998 confirmed this growing interest, precisely at the same moment that the last beguine died in Ghent. Curiously enough, this “heritagization” is not founded on thorough scientific research demonstrating the uniqueness of each of these important beguinages.

This book, the result of the efforts of a multidisciplinary team, is the first academic monograph about a beguinage. The only book on the beguinage of Sint-Truiden was an erudite work published in 1876 by the historian François Straven and entitled *Notice historique sur le béguinage dit de Sainte-Agnès à Saint-Trond*. Most of the world heritage beguinages owe their fame to the homogeneity of the houses arranged around a place, with picturesque little streets sheltered from the hubbub of the city, or to a splendid baroque church. By contrast, the singularity of the Sint-Truiden beguinage comes down to a unique ensemble of medieval wall paintings. If not for the accidental discovery of these paintings in 1860, the church would not have survived the deterioration it was condemned to after de-consecration. Saved *in extremis* by the Association of Friends of the Sint-Truiden Beguinage, the church became a protected monument in 1933 and was converted into a museum in 1933. The wall paintings were once again the basis of the second round of restoration work on the church in the 1970s, and of the province of Limburg’s museum project. It should not be surprising, therefore, that these paintings are given the attention they deserve in this book; however, this goes further than simply placing them in context. Eleven authors have written articles categorised under three themes: history, architecture and the interior of the church. Their texts elucidate various unsuspected aspects, based on thorough study of the archives and of material sources.

Purity was an essential concept in the beguines’ life. Besides being an unavoidable requirement for any mystical relationship with the heavenly Bridegroom, the entire order of the beguinage was based on this virtue. Since every aspect of life was determined by purity, from spirituality to the statutes and the spatial layout of the beguinage, it seemed appropriate for the title of this work to refer to it. Living in purity was thus the spiritual project of the beguines.

These groups of semi-religious women were experimenting with an innovative form of communal living in the early 13th century in the diocese of Liège.

The Sint-Truiden beguinage was founded in 1258 when several groups of beguines spread around the town were brought together. William of Rijckel, the abbot of the Benedictine abbey of Sint-Trudo offered the beguines a site outside of the town and granted them the spiritual and material means necessary for the beguinage’s development. It would exist for 540 years and, like most institutions, would have its high and low points. We know some of these from the material sources and archives. Since few archives from the medieval are conserved, it is impossible to distinguish the beguinage of Sint-Truiden from others in the diocese of Liège. Their joint statutes (since they were not a monastic order) and the bishops’ support for maintaining the beguinages increased the singularity of the beguine movement even more in the Low Countries, notwithstanding the decision of the pope at the Council of Vienne in 1311 to suppress them. The few archival sources that have been preserved from the second half of the 15th century, namely new statutes, and the far-better-preserved archives from the 17th and 18th centuries, allow to study most aspects of the organisation and the material life of the beguinage until its dissolution in 1798. However, the archives are as good as silent about spiritual life, devotional practices, liturgy, any reading matter – in short, about the spirit of the beguines.

The chapter on history distinguishes four phases in the development of the beguinage: the period of its founding in 1258 and of the first generations, the difficult times from the 14th to mid-16th century, the new élan in the second half of the 16th and 17th centuries and lastly, the slow decline during the 18th century. Next, life in the beguinage, from spirituality to organisation, is interpreted using the extant, thus primarily modern, archives: the structure and functions within the community, the origins of the beguines, the inhabitants of the beguinage, its institutions such as the infirmary and convents, material furnishings, and so forth. It bespeaks a balance between a great stability based on holding onto tradition and the evolution of a community of women, which was a function of the secular context and of their means.

The material sources are of great importance for studying the history of the Sint-Truiden beguinage: its topography, the church,

the houses, the wall paintings and the liturgical furnishings provide quite a lot to go on, even for the medieval period. At first glance, the church has little to offer. This is why it was never a subject of an architectural study. A meticulous archaeological analysis of the building and tree-ring analysis of the woodwork made it possible to distinguish three principal phases in its construction: the mid-13th century, the first half of the 14th century and the early 16th century. This complex construction history explains the unusual volume and numerous irregularities in the building, which can be understood as an expression of the apostolic poverty underlying the movement's ideals. In contrast to other beguinages which built new churches during the élan of the Counter-Reformation, the Sint-Truiden beguinage was content with a few baroque items of furniture and a whitewashed church interior. The famous wall paintings were painted over but not destroyed.

The 38 wall paintings, discovered in 1860 and 1934, drew the admiration of experts. Although they have been restored twice, their authenticity has been retained. They are related to three important moments in the history of the beguine community. The first group, painted in the choir and on the triumphal arch, dates from the early 14th century; the Marian cycle and the saints on the pillars of the nave and the northern wall date from the early 16th century; the remaining saints in the nave and devotional paintings in the aisles date from the late 16th century. Without being masterworks by great artists, these paintings are remarkable because of their number and their relationship to the space. Their iconography is that of the beguine spiritual world – Marian, mystical and female. In this regard, the figure of Mary Magdalene on the triumphal arch, holding the True Image of Christ (*Vera effigies*) on her heart, is the most remarkable. The clothing of these holy persons who were painted with precision on the pillars of the nave, is not only a source for clothing historians, but are also a lively testimony about the brightly-coloured environment of the beguines at the early 16th century. Three late-gothic sculptures of the suffering Christ, a subject dear to the beguines, also date from this period.

The effects of the Counter-Reformation were felt mostly after the second half of the 17th century, as can be inferred from the liturgical appointments in the church. Altars, pulpit, confessionals, communion rail, inner hall and a white painting transformed the medieval interior into a coherent baroque whole. In 1646 a little organ was added, which today is the oldest homogeneous organ in use in the southern Low Countries. The number of burials in the church continued to grow: the priests in the choir, wealthy beguines and their lay families in the nave. Now woefully arrayed over various repositories, the liturgical furnishings, sculptures and paintings deserve to be re-integrated in the church. With the wall paintings as sole decoration, this empty white space has lost much of its spiritual significance.

The church is in the centre of the beguinage, the topography and structure of which are a part of the beguines' project. Situated outside of the town, the beguinage was originally an isolated neighbourhood. It was accessible via a gatehouse and consisted of cottages and almshouses, arranged according to a precise order around the church and churchyard. The current topography no doubt still reflects the medieval structure, but the oldest remaining houses are no older than the early 17th century, the point at which houses started to be built of brick and stone. Typological research has distinguished single and double houses, with or without a storey. These types correspond with a lifestyle dependent on the material means of the beguines, but always conforming to the statutes and the idea of living in purity. In contrast with other beguinages, the houses of Sint-Truiden did not have enclosed front gardens ensuring a separation from the street. An architectural analysis demonstrated the introvert nature of the houses, the internal organisation of which was thus focused more on the back garden than the front.

The poorer beguines lived in large communal houses called 'godshuizen' (convents), of which only that of the Holy Trinity to the northwest of the church remains. The most important institution, however, was the infirmary, the real economic centre of the beguinage, which also controlled the barn built at the entrance to the complex. The house of the grand mistress, dating from 1619, was higher than the others and had a turret. Moreover, its location at the intersection of the main street and the square explicitly confirmed her superior status. Conversely, the priests associated with the beguinage lived in a parsonage outside the beguinage walls.

Ownership of the houses, even those built by a family for a daughter who was a beguine, always passed to the beguinage. The beguinage thus quickly augmented its real estate. When the numbers of beguines decreased in the 18th century, the beguinage decided to replace the under-occupied houses with large, comfortable houses built near the church. The large barn at the entrance to the beguinage is almost as large as the church and also dates from this period of material prosperity.

In 1798 the French Revolution put an end to the beguine project. Their goods were confiscated and sold. The houses and the church kept accommodating beguines until the last one died in 1860. Even the church was de-consecrated in 1928. The history of the beguinage and the owners and occupants in the 19th century remains largely unexplored. We have already indicated how decisive the discovery of the wall paintings was. It focussed expert attention on a built whole that previously looked condemned, due to its modesty and lack of monumentality. It was the first step in a long process of "heritagization", which resulted in registration on the world heritage list in 1998, thanks to the constant efforts of the Association of Friends of the Sint-Truiden Beguinage (*Vrienden van het Begijnhof van Sint-Truiden*) and of the provincial government of Limburg.

Index van persoonsnamen

- Adolf van der Marck (prins-bisschop van Luik): 25, 203.
Aerts, Ad. (schilder): 403 (S.20).
Aerts, J.: 18, 19.
Agatha (heilige): 44, 212 [7.2], 243, 244 [7.37], 246, 262, 268, 268 [8.10], 284, 287.
Agnes / Agneeten (heilige): 20 [2.6], 22 [2.7], 25, 26, 43, 44, 45, 46 [2.29], 51, 88, 135 (11), 161, 164, 184, 198, 200, 234 [7.23], 292, 299, 300, 301, 303, 304, 305 [10.18], 306, 311, 312, 313 [10.29], 314 (23), 315 (40), 323, 393 (M.4), 394 (M.9), 400 (S.6), 408 (B.21), 411 (LO.7), 418 (T.2), 418 (T.5).
Agnes van Montepulciano (heilige): 212 [7.2], 252, 252 [7.48], 256.
Albert I (koning): 67.
Albrecht (aartshertog): 26.
Aloysius van Gonzaga (heilige): 33 [2.16], 161, 311, 402 (S.16).
Alva (hertog van): 27.
Amalberga (heilige): 213, 241, 28.
Ambrogio Lorenzetti: 230, 231 [7.19].
Ancion, Christian (orgelbouwer): 317, 318, 323, 395 (M.13).
Ancion, Remy (orgelbouwer): 317.
Andreas (heilige): 300, 310, 408 (B.19), 418 (T.3), 418 (T.4).
Andreas II (koning van Hongarije): 241.
Anna (heilige): 43, 43 [2.25], 44, 51, 88, 116, 149, 187, 217 [7.6.4], 221, 235, 236 [7.24], 253, 255 [7.51], 265, 265 [8.6], 285 [9.9], 301, 304, 305, 306 [10.20], 310, 310 [10.25], 312, 393 (M.5), 393 (M.6), 400 (S.4), 401 (S.8), 407-408 (B.18), 415 (LO.22).
Ansiaux, Jean-Joseph (schilder): 66 [3.2].
Antonius van Padua (heilige): 45, 62 (224), 308, 312, 409 (B.24), 418 (T.4).
Apollonia (heilige): 418 (T.4).
Aristoteles: 266, 273 (24).
Attila: 240.
Augustinus (heilige): 16, 304.
Aumann, Franz: 391.
- Balduini (pastoor van het begijnhof): 425 (2.B).
Baltus, Johanna: 430 (20).
Banx, Jan (pastoor van het begijnhof): 60 (96).
Barbara (heilige): 43, 44, 61 (201), 249, 250 [7.44], 299, 300 [10.13], 418 (T.1).
Bartholeyns, Margareta (begijn): 429 (17.B).
Basilius (heilige): 252.
Beatrijs van Nazareth: 234.
Beatrix (koningin van Bohemen): 59 (85).
Beatrix de Flidermale (begijn): 59 (62).
- Beckers, G.: 392 (M.1).
Beeckman / Beckmans (begijn): 427 (11).
Beetemé, Guillaume (pastoor): 215.
Begga (heilige): 28, 34, 44, 45, 46, 58 (1), 59 (85), 62 (222), 87, 111, 161, 306, 394 (M.9), 400 (S.5).
Bellegambe, Jean (schilder): 272 (13).
Benon: 282.
Berchmans, Émile (schilder): 221.
Bernardus van Clairvaux (heilige): 42.
Bethune, Jean-Baptiste (baron): 213, 214 [7.3], 214, 214 [7.4], 215 [7.5], 409 (B.23).
Betten, Leonard (abt van de Sint-Trudoabdij): 20, 63 (324), 331, 338.
Bianchi, Gaetano: 287.
Bittmann, Yvonne: 229.
Blasius (heilige): 212 [7.2], 253, 268, 269 [8.11], 323.
Boden, Anna (begijn): 427 (10).
Boden, Cécile (begijn): 427 (10).
Boden, Henry: 427 (10).
Boelen (pastoor): 65.
Boes, Gustave (kanunnik): 67, 277, 281.
Boesmans / Boschmans, Tilman (pastoor van het begijnhof): 45, 51, 59 (93), 62 (263), 137 (63), 425 (1.C).
Bollis, Anna Maria (begijn): 136 (49), 386 (14).
Bollis, Henri (pastoor van het begijnhof): 425 (2.B).
Bollis, Libertus (pastoor van het begijnhof): 425 (2.B).
Bonniver, J.F. (landmeter): 83, 83 [4.6].
Bormans, Anna (rentmeesteres): 54, 131.
Bosquet, Marcel: 281, 282.
Buyle, Marjan: 222, 254, 273 (50), 282, 289 (37).
- Caestecker, R. (ingenieur): 74.
Cartuyvels (familie): 61 (161), 399 (S.1).
Cartuyvels, Catharina: 292, 304, 304 [10.17], 392 (M.2).
Cartuyvels, Joanna Maria (begijn): 136 (50).
Cartuyvels, Joris: 309, 315 [10.32], 398 (S.1).
Cartuyvels, Paul (senator): 67.
Cartuyvels, Petrus (pastoor van het begijnhof): 29, 29 [2.12], 30, 31, 34, 41, 49, 56, 60 (103), 60 (104), 60 (106), 60 (107), 60 (117), 60 (138), 62 (215), 63 (314), 81, 81 [4.4], 82, 117, 134, 292, 299, 302 [10.17], 303, 304, 304 [10.17], 323, 382 (14), 392 (M.1), 392 (M.2), 425 (2.A), 426 (8).
Catharina van Alexandrië (heilige): 212 [7.2], 251, 252, 252 [7.48], 256, 300 [10.13], 399 (S.1), 418 (T.1).
Catharina van Antiochië (heilige): 299.

- Catharina van Siena (heilige): 27 [2.10], 44, 212 [7.2], 220 [7.6.11], 221, 247, 249, 251, 252 [7.48], 254, 256 [7.54], 256, 306, 394 (M.9).
- Cecilia van Rome (heilige): 212 [7.2], 213, 214 [7.4], 243, 246, 246 [7.40], 249, 267.
- Ceuleers, Catharina (begijn): 61 (150).
- Chevrot, Jean (bisschop): 273 (23).
- Christiaan II (koning van Denemarken): 273 (51).
- Christina de Wonderbare: 18, 58 (22).
- Christoffel / Christoforus (heilige): 193, 202, 212 [7.2], 225, 228, 228 [7.16], 229, 229 [7.17], 230, 233, 248, 249, 257, 258 (94).
- Christus: zie Jezus Christus.
- Claessen, Albert: 282.
- Clara van Assisi (heilige): 212 [7.2], 253, 254 [7.50], 256, 418 (T.4).
- Clemens (pastoor van het begijnhof): 56, 425 (3).
- Clemens IV (paus): 326.
- Clemens V (paus): 19, 23.
- Clemens VI (paus): 25, 59 (67).
- Clercx, Anna (begijn): 61 (150).
- Clercx, Helena (begijn): 61 (150).
- Clerx, Guillaume: 60 (101).
- Coeberger, Catharina: 400 (S.3).
- Coeberger, Wenceslas: 399-400 (S.3), 400 (S.4).
- Conincx, Bartholomeus: 171, 173.
- Constant (begijn): 77 (4).
- Coomans, Thomas: 208 (37), 208 (41).
- Cornelius (heilige): 279.
- Cosmas (heilige): 272-273 (23).
- Cristofano di Bindoccio: 230, 232 [7.20].
- d'Arschot, Mathilde (gravin): 421 (R.4), 422 (R.6), 422 (R.7), 434-435 (34).
- d'Irumberry de Salaberry, Jean (graaf): 67, 68, 69, 71, 137 (74), 277, 294, 314 (9), 314 (19), 314 (28), 324, 391, 422-423 (R.10), 435 (35), 435 (36).
- Daniëls, Eddy: 13, 391.
- Daniëls, Monique: 249.
- Daniëls, Polydore: 77 (11), 275, 277.
- de Bêche, Gérard: 412 (LO.12).
- de Berghes, Georges Louis (prins-bisschop van Luik): 117, 412 (LO.14), 436 (38).
- de Berghes, Willem (bisschop van Antwerpen): 26.
- de Blocquerie, Christoffel (abt van de Sint-Trudoabdij): 81.
- de Borchgrave d'Altena, Joseph (graaf): 67.
- Debruyne, Joannes: 45.
- De Clercq, Lode: 431 (23).
- Decourcelle, Pierre (orgelbouwer): 318, 395 (M.13).
- De Dijn, Clemens Guido: 73, 84, 166, 208 (35), 208 (36), 284, 289.
- de Froidmont (familie): 306, 421 (R.3).
- de Froidmont, Aleydis / Aylis (begijn): 304, 308, 394 (M.7), 395 (M.10), 421 (R.3), 427 (9.A).
- de Froidmont, Libertus (kanunnik): 427 (9.B).
- de Froidmont, Marie (begijn): 304, 308, 394 (M.7), 395 (M.10), 421 (R.3), 427 (9.A).
- De Greef, A. (schilder): 422 (R.9).
- de Herckenrode, Léon (baron): 65, 162, 197, 400 (S.3), 424.
- de Hinnisdael, G.B. (vicaris): 62 (215).
- de Hubens, Agnes Victoria (hoogmeesteres): 37, 54 [2.37], 61 (158), 61 (162), 173, 208 (72), 385-386 (13)F, 431 (25).
- de Hubens, Isabella Clara (begijn): 37, 61 (162).
- Dejong (studiebureau): 74, 208 (23).
- de Menten de Horne, Ch. (mombler): 136 (49).
- de Meyr, Walter (pastoor van het begijnhof): 426 (6).
- Denis (heilige): 240.
- de Pitteurs, Henri: 65, 434 (32).
- de Pitteurs, Laure: 434 (32).
- de Pitteurs de Budingen (familie): 66, 312.
- de Pitteurs-Hiégaerts (familie): 66, 164, 172, 197, 213, 258 (22), 312, 391, 434-435.
- de Pitteurs-Hiégaerts, Antoine (baron): 65, 421-422 (R.5), 434-435 (32).
- de Pitteurs-Hiégaerts, Edmond (baron): 65, 421 (R.4), 422 (R.6), 422 (R.8), 434-435 (34).
- de Pitteurs-Hiégaerts, Henri Théodore Jules (baron, gouverneur van Limburg): 65, 66 [3.3], 324, 422-423 (R.9), 434-435 (33).
- de Pitteurs-Hiégaerts, Laure (barones): 434-435 (33).
- de Pitteurs-Hiégaerts, Mathilde (barones): 67, 68, 71, 422 (R.10), 423 (R.11), 435 (36).
- de Pitteurs-Hiégaerts, Théodore Guillaume (baron): 434-435 (34).
- de Pitteurs-Hiégaerts, Théodore: 421 (R.4), 434-435 (34).
- Depoorter, Daniël V. (architect): 84, 93, 96, 101.
- de Renesse, Théodore (gouverneur van Limburg): 67.
- de Salaberry: zie d'Irumberry de Salaberry.
- de Séllys-Longchamps, Michel-Laurent (baron): 65, 66 [3.2], 77 (4), 83, 324, 387, 391.
- de Surlet (baron): 61 (164), 62 (266), 62 (271).
- Dethier, Jean (zilversmid): 312, 412 (LO.14).
- de Visé / Prosset, Agnes (begijn): 432-433 (28).
- de Visé / Prosset, Cornelia (begijn): 432-433 (28).
- De Visscher, Michel (architect): 10 [1.2], 85.
- Devliegheer, Luc: 182.
- de Wezeren: zie van Wezeren.
- De Winter, Natasja: 166.
- Dimpna van Geel (heilige): 212 [7.2], 241, 242, 244 [7.36], 246, 259 (166), 262, 267, 268 [8.9].
- Diocletianus (keizer): 243.
- Dominicus (heilige): 27 [2.10], 254, 256, 256 [7.54].
- Doperé, Frank: 208 (47).
- Dorothea (heilige): 230.
- Drieuldigheid (heilige): 12, 43, 44, 49 [2.32], 51, 61 (201), 88, 114-117, 133, 220 [7.6.20], 221, 235, 238, 239 [7.30], 280-281 [9.4], 285, 292, 301, 303, 304, 305, 323, 386 (14), 392-393 (M.3), 394 (M.7), 402 (S.15).
- Duchateau, Ferdinand: 39.
- Duchateau, Hugo: 13 [1.4].
- Dullaerts, Lodewijk: 430 (20).
- Dullaerts, Maria (begijn): 430 (20).
- Dupont, Joseph-Clément (zilversmid): 312, 412 (LO.14).
- Duyfkens, Jan (kanunnik): 20, 63 (324), 331, 338.
- Echius, Nicolas: 26 (priester).
- Elia (profeet): 225.
- Elisabeth (heilige): 217 [7.6.6], 221, 235, 237 [7.27], 254, 284.
- Elisabeth van Hongarije (heilige): 22 [2.7], 44, 212 [7.2], 221, 241, 242 [7.34], 249, 256, 262, 266, 267, 267 [8.8], 281, 299, 418 (T.2).

- Elisabeth van Spalbeek: 240.
 Eloy, B.: 281, 282.
 Engelbert (bisschop van Luik): 25.
 Ermentrudis (begijn): 240.
 Eucherus van Orléans (heilige): 312, 415 (LO.23).
 Eva van Saint-Martin: 233.
 Everard van der Marck (prins-bisschop van Luik): 24.

 Faes, Cornelius (vicaris generaal): 59 (48).
 Felix van Valois: 402 (S.15).
 Ferraris (graaf van) 17 [2.4], 79, 82, 82 [4.5], 207 (10).
 Festraets, Kamiel / Camille: 71, 72 [3.15], 72 [3.16], 77 (37), 294, 324, 391.
 Filips de Goede (hertog van Bourgondië): 24.
 Filips IV (koning van Spanje): 81.
 Forni, Ulisse: 278.
 Fosset, C.M. (begijn): 386 (14).
 Fraipont, Jeanne (begijn): 428-429 (15).
 Fraipont, Maria (begijn): 61 (154).
 Fraipont, Maria Anna (begijn): 61 (154).
 Fraipont, Maria Anna: 428-429 (15).
 Fraipont, Marie (begijn): 428-429 (15).
 Fraipont, Philippet (begijn): 61 (154), 428-429 (15).
 Franciscus de Hieronymo (heilige): 311, 312, 314 (23), 402-403 (S.17), 403 (S.18), 414 (LO.19).
 Franciscus van Assisi (heilige): 18, 44, 212 [7.2], 212 [7.2], 213, 214 [7.4], 241, 246, 246 [7.40], 247, 253, 255 [7.51], 256, 257.
 Franckson, Olivier (zilversmid): 312, 414 (LO.20).
 Froyenhoven, Gertrudis (begijn): 32 [2.14], 402 (S.14), 403 (S.20).
 Froyenhoven, Maria Margareta (begijn): 32 [2.14], 402 (S.14).

 Gabriël (engel): 235, 236 [7.25], 288 [9.12].
 Geertgen tot Sint Jans (schilder): 273 (23).
 Genoveva van Parijs (heilige): 212 [7.2], 213, 240, 241, 242 [7.33], 243 [7.35], 249, 256, 257 [7.55], 262, 284, 285 [9.8].
 Gérard, Joseph / Isidoor (architect): 213, 225, 240, 275, 280.
 Gerebernus (priester): 241.
 Gereon (heilige): 160.
 Germanus van Auxerre (heilige): 240.
 Gertrudis van Nijvel (heilige): 212 [7.2], 213, 214 [7.3], 215, 219 [7.6.12], 221, 241, 243, 245 [7.39], 249, 256, 259 (174), 262.
 Gherinx, Jeroom (rentmeester): 63 (290).
 Giotto (schilder): 286.
 Giselinus, Joannes (pastoor van het begijnhof): 34, 56 [2.39], 317, 318, 323, 395-396 (M.13).
 God de Vader: 238, 239, 239 [7.30], 240, 241, 247, 253, 255 [7.51], 287, 287 [9.11], 300, 318, 393 (M.3), 398 (S.1), 401 (S.9), 418 (T.3), 425-426 (5).
 Goedele van Brussel / Gudula (heilige): 212 [7.2], 218 [7.6.13], 221, 240, 241, 242 [7.33], 249, 256, 257 [7.55], 285 [9.8], 289 (38).
 Goethals, Marie-Louise: 50.
 Govaers (momber): 136 (49).
 Govaerts, Guillaume (ingenieur-architect): 67, 68, 69, 77 (26), 112, 117, 134 [4.109], 161, 162, 185, 194, 207 (2), 208 (20), 209 (97), 275, 277, 278, 289 (31), 294, 436 (38).
 Govaerts, Marie Elisabeth (begijn): 60 (146).
 Govaerts, Thérèse (begijn): 60 (146).

 Graux: 207 (15).
 Gregorius VI (paus): 16.
 Grossé, A.E.: 314 (27), 418 (T.3), 418 (T.4), 418 (T.5).
 Gudscoven, Maria (begijn): 49, 62 (245).
 Guillaume de Julemont (abt): 234.
 Guillelmus Bucman (pastoor van het begijnhof): 425-426 (4).

 Hadewijch van Brabant (begijn): 23, 231, 233.
 Hamburger, Jeffrey: 248.
 Hardiques (familie): 37, 61 (161).
 Hardiques, Marian (begijn): 30 [2.13], 430 (22.B).
 Hauchinus, Joannes (bisschop van Mechelen): 26.
 Hawide van Soest: 240.
 Heidbüchel, Peter (schilder): 423 (R.11).
 Heilige Geest: 238, 239, 239 [7.30], 253, 255 [7.51], 301, 306, 393 (M.3), 395 (M.9), 401 (S.9).
 Helbig, Jules (schilder): 212, 213, 214, 215, 225, 240, 258 (27), 275.
 Helena (heilige): 418 (T.5).
 Hendrick van den Rouchout (rentmeester): 26.
 Hendrik II (hertog van Brabant): 241.
 Hendrik Cloeter: 59 (69).
 Hennin, Anna Margarita (begijn): 61 (154).
 Hennin, Maria Catharina (begijn): 61 (154).
 Hennin, Maria Ludovica (begijn): 61 (154).
 Henri de Rilke (procurator): 63 (286).
 Henricot-Hennebert, Isabelle: 284.
 Henrion, Albert: 282.
 Herlindis (heilige): 281.
 Hermans, Hubert François: 83, 387.
 Heynen, Gerard: 281, 294, 314 (7).
 Hildegardis van Bingen: 241.
 Hildegundis: 428 (12).
 Hinnisdael, Oda (begijn): 406 (B.12).
 Hoffsummer, Patrick: 179.
 Huart, C.: 57 [2.40], 98 [4.36], 104 [4.51].
 Hubar, Laurentius (notaris): 136 (20), 385-386 (13).
 Hubertus van Luik (heilige): 212 [7.2], 219 [7.6.22], 221, 246, 247, 247 [7.41], 249, 257, 261, 262 [8.2], 272, 312, 312 [10.28], 415 (LO.25).

 Innocentius III (paus): 254.
 Isabella (aartshertogin): 26, 27, 59 (84), 323.
 Itta van Nijvel: 243.

 Jacob van Vitry: 58 (6), 233.
 Jacobus de Meerdere / Jacob (heilige): 44, 51, 212 [7.2], 216 [7.6.1], 221, 223, 224, 224 [7.10], 225, 253, 255 [7.51], 258 (64), 280, 283 [9.6], 289 (30), 323, 418 (T.5).
 Jacobus de Mindere (heilige): 220 [7.6.23], 221.
 Jacobus van Troyes: zie Urbanus VI.
 Jacopo de Voragine: 228, 230.
 Jacqueline van Gutschoven (hoogmeesteres): 31.
 Jan (heilige): zie Johannes Evangelist.
 Jan de Doper (heilige): zie Johannes de Doper.
 Jan van Curingen (rentmeester): 26, 54, 63 (286).
 Janse, Hans: 179, 182.
 Janssen, Cornelis (beeldhouwer): 313, 313 [10.29], 408 (B.21).

- Jan-Theodoor van Beieren (prins-bisschop van Luik): 414 (LO.20).
 Jesaja (profeet): 273 (23).
 Jesse: 211, 212 [7.2], 253, 255 [7.51].
 Jezus Christus / Christus / Kind Jezus: 11, 27 [2.10], 43, 44, 44 [2.26], 45 [2.27], 46, 62 (227), 74, 86, 185, 186, 193, 200, 212, 212 [7.2], 217 [7.6], 223, 225, 226, 227, 227 [7.15], 228, 229, 230, 231, 231 [7.18], 233, 246, 247, 249, 252, 253, 254, 254 [7.50], 255, 255 [7.51], 255 [7.52], 256, 256 [7.53], 257, 265, 266, 280, 298 [10.10], 298 [10.11], 298 [10.12], 299, 301, 309, 309 [10.23], 310, 310 [10.24], 310 [10.25], 313, 315 [10.32], 392 (M.1), 392 (M.2), 393 (M.3), 393 (M.5), 394 (M.7), 398 (S.1), 399 (S.2), 400 (S.4), 400 (S.7), 401 (S.8), 401 (S.10), 401 (S.11), 403 (S.19), 404 (B.1), 404 (B.3), 404 (B.4), 405 (B.5), 405 (B.6), 405 (B.7), 405 (B.10), 406 (B.11), 406 (B.12), 407 (B.13), 408 (B.18), 409 (B.23), 409 (B.24), 409 (B.25), 409 (B.26), 410 (B.27), 411 (LO.7), 418 (T.1), 418 (T.3), 418 (T.5).
 Joachim (heilige): 217 [7.6.4], 221, 235, 238, 238 [7.28], 235, 236 [7.24], 243, 253, 255 [7.51], 265 [8.6], 265, 285 [9.9].
 Joetta (begijn): 63 (296).
 Johannes de Doper / Jan de Doper (heilige): 185, 211, 225, 233, 299, 318, 409 (B.22), 410 (28), 418 (T.5).
 Johannes de Matha (heilige): 304, 393 (M.3), 402 (S.15).
 Johannes Evangelist / Jan (heilige): 44, 51, 88, 116, 184, 193, 211, 212 [7.2], 213, 214 [7.3], 220 [7.6.23], 221, 223, 224, 224 [7.12], 225, 233, 235, 253, 255 [7.51], 254, 255 [7.52], 280, 281, 283 [9.6], 289 (30), 297, 299, 392 (M.1), 392 (M.2), 404 (B.3), 405 (B.5), 405-406 (B.10), 409 (B.23), 418 (T.5).
 Johannes XXII (paus): 23, 25.
 Joris (heilige): 398 (S.1).
 Jozef (heilige): 43, 44, 61 (201), 212 [7.2], 217 [7.6], 221, 235, 237 [7.26], 238, 238 [7.27], 256, 265, 266, 270, 271 [8.13], 292, 301, 303, 304, 306, 308, 309, 309 [10.23], 310 [10.24], 310 [10.25], 312, 313, 394 (M.7), 395 (M.10), 399 (S.2), 403 (S.19), 409 (B.25), 411-412 (LO.8), 421 (R.3).
 Jozef II (keizer van Oostenrijk): 31.
 Juliana van Mont-Cornillon: 233.
 Karel de Grote (keizer): 241.
 Karel de Stoute (hertog van Bourgondië): 24.
 Kaye, Maria (abdis van Terbeek): 144, 436 (37).
 Kepa, Jerzy: 408 (B.19).
 Kerkhofs, Louis-Joseph (bisschop van Luik): 72 [3.15].
 Kersmakers, Oda (begijn): 433 (30).
 Knaepen, Hugo: 208 (29), 209 (123).
 Knapen, Jozef: 67.
 Kubben, Pieter (pastoor): 410 (LO.1).
 Lagasse de Locht, Charles: 67, 77 (11).
 Lambert le Bègue: 58 (1), 59 (85).
 Lambertus van Luik (heilige): 169, 230, 246.
 Lambot (schilder): 302 [10.17], 323, 382 (5), 391-392 (M.1).
 Laureis, Jan (meester): 169, 205, 381 (2).
 Laurens Heroudt, alias Ignoye (schilder): 249.
 Laurentius (heilige): 212 [7.2], 220 [7.6.23], 221, 253, 255 [7.51], 418 (T.4).
 Le Roy, Étienne (schilder): 215.
 Leegenhoek, Cornelis (schilder): 69, 222, 223, 225, 243, 247, 253, 254, 262, 272 (9), 274 [9.1], 275, 276 [9.2], 277, 278, 279, 279 [9.3], 280, 280 [9.4], 281, 282 [9.5], 283 [9.6], 284, 285, 285 [9.8], 285 [9.9], 286 [9.10], 287, 287 [9.11], 288, 288 [9.12], 289 (16), 289 (27), 294, 295, 295 [10.6], 307.
 Leegenhoek, Joseph: 289 (16).
 Legrand, Jozef: 10 [1.2], 85.
 Lemrecht (meester): 175, 182, 205, 206, 381 (1), 439.
 Leunen, Eddy: 162.
 Libost (ingenieur): 74, 208 (23).
 Liebens, Anna (begijn): 317, 318.
 Lijcops, Henricus: 61 (172).
 Lindebrings-Ramakers, A. (aannemer): 68.
 Lodewijckx, Marc: 166, 208 (37).
 Lodewijk (landgraaf van Thüringen): 241.
 Lodewijk IX (koning van Frankrijk): 233, 312.
 Lodewijk van Bourbon (prins-bisschop van Luik): 24, 26.
 Lodewijk XIV (koning van Frankrijk): 28, 29, 32, 35, 104, 134, 306, 401 (S.11).
 Loncke, Gabriël (orgelbouwer): 318.
 Lowis, Cornelis (landmeter): 25 [2.9], 81.
 Luca di Tommè: 230, 232 [7.22].
 Lucas (heilige): 223, 224, 235, 238.
 Lucia van Syracuse (heilige): 212 [7.2], 216 [7.6.2], 221, 243, 246, 246 [7.40], 247, 249, 259 (166), 262, 263 [8.3], 267, 310, 407 (B.16), 415 (LO.24), 418-419 (T.5).
 Lumnius, Joannes Fredericus (priester): 26.
 Mabilia (begijn): 63 (296).
 Maere, René (kanunnik): 259 (108).
 Maistriaux, Victor (minister): 277.
 Mannaerts, Benedict (abt van de Sint-Trudoabdij): 79.
 Marcus (heilige): 224.
 Margareta: 428 (12).
 Margarete Porete (begijn): 23, 233.
 Margaretha (heilige): 242.
 Maria (heilige Maagd) / Onze-Lieve-Vrouw / Moeder Gods: 27 [2.10], 44, 44 [2.26], 45 [2.27], 51, 88, 126, 161, 184, 193, 200, 202, 211, 212 [7.2], 213, 214 [7.3], 217 [7.6], 220 [7.6.21], 221, 225, 226, 226 [7.13], 226 [7.14], 227, 227 [7.15], 228, 229, 230, 231 [7.18], 233, 235, 235 [7.24], 236 [7.25], 237 [7.26], 237 [7.27], 238, 238 [7.28], 239, 239 [7.29], 239 [7.30], 252, 253, 254, 255, 255 [7.51], 255 [7.52], 256, 256 [7.53], 257, 262, 265, 266, 270, 271 [8.13], 275, 277, 284, 285, 286 [9.10], 287, 294, 297, 297 [10.9], 299, 300, 300 [10.13], 301, 304, 306, 309, 309 [10.23], 310, 310 [10.24], 310 [10.25], 312, 313, 314 (18-19), 315 (40), 323, 391-392 (M.1), 392 (M.2), 392-293 (M.3), 393 (M.5), 394 (M.7), 394-395 (M.9), 399 (S.2), 400 (S.4), 401 (S.8), 401 (S.9), 401 (S.10), 403 (S.19), 404 (B.1), 404 (B.3), 404 (B.4), 405-406 (B.9), 407 (B.13), 408 (B.18), 409 (B.23), 411 (LO.7), 418 (T.1), 418 (T.3), 418-419 (T.5).
 Maria Magdalena (heilige): 11, 22 [2.7], 43, 193, 202, 212 [7.2], 218 [7.6.15], 221, 225, 230, 231, 231 [7.19], 232 [7.20], 232 [7.21], 232 [7.22], 233, 235, 243, 245 [7.38], 246, 249, 256, 257, 262, 266, 266 [8.7], 267, 282 [9.5], 287, 289 (26), 299, 304, 392 (M.1), 418 (T.2), 418 (T.5).
 Maria van Flémalle (hoogmeesteres): 169, 175, 182, 205, 381 (1), 381 (2), 439.
 Maria van Kolen: 240.
 Marie d'Oignies (begijn): 233.

- Marini, Antonio: 287.
 Martens, Deodatus (pastoor van het begijnhof): 428 (13).
 Martens, Jos: 113.
 Massart, Pierre (edelsmid): 311, 412 (LO.9).
 Mathias (pastoor van het begijnhof): 56, 426 (8).
 Matteüs (heilige): 224, 249, 251 [7.45].
 Matthew Paris: 230, 259 (108).
 Maxentius (keizer): 252, 418 (T.1).
 Maximiliaan I van Oostenrijk (keizer): 24, 182, 205.
 Mazakowa, Ablena: 284.
 Memling, Hans (schilder): 259 (180), 272 (13).
 Mertens, Joseph: 166.
 Meyers, Anna: 323, 392 (M.2).
 Michael (aartsengel): 212 [7.2], 220 [7.6.23], 221, 253, 254, 255 [7.51].
 Minsen, Anna (hoogmeesteres): 432 (27.C).
 Minsen, Margareta (hoogmeesteres): 34 [2.17], 432 (27.B).
 Moers, Catharina Lucia (begijn): 61 (150).
 Molinet, Aegidius (edelsmid): 312, 415 (LO.22), 415 (LO.24).
 Morbiers, Helena (begijn): 429 (17.A).
 Morbiers, Léonard (schepen): 429 (17.A).
 Morren, Ida (begijn): 61 (185).
 Mozes: 225.
- Nicasius (heilige): 219 [7.6.18], 221.
 Nicasius van Rouen (bisschop): 253.
 Nicolaas (heilige): 407 (B.15).
 Noville, Anna (begijn): 315 (34).
- Occo, Pompeius: 273 (51).
 Odendaal, Maria Anna (begijn): 32 [2.15], 65, 403 (S.20).
 Odeurs, J.F. (rentmeester): 63 (293).
 Odilia van Hoei (heilige): 211, 212 [7.2], 218 [7.6.3], 221, 240, 241 [7.32], 246, 262, 264 [8.5], 267, 280, 284, 287.
 Olivier, Judith: 233.
 Onze-Lieve-Vrouw: zie Maria.
 Outers / van Outers, Margarita (hoogmeesters): 430 (21.A).
 Ouwex, Maria-Anna (hoogmeesteres): 61 (158), 61 (176), 136 (49), 386 (14).
- Paolo Veneziano: 230, 232 [7.21].
 Pastoureaux, Michel: 263.
 Paulus (heilige): 216 [7.6.1], 221, 223, 224, 224 [7.10], 280, 281, 283 [9.6], 300, 303, 309, 314 [10.31], 395 (M.9), 399 (S.3), 399-400 (S.4), 401 (S.12), 418 (T.3).
 Pavonis, Catarina (begijn): 60 (119).
 Peeters, Mark: 249.
 Penninx / Pennincx, Paulus (pastoor van het begijnhof): 44, 426 (7).
 Pepijn van Landen: 243.
 Petitjean, Anna (begijn): 61 (154), 61 (185).
 Petitjean, Joanna (begijn): 61 (154).
 Petronilla (heilige): 221, 259 (174).
 Petrus (heilige): 216 [7.6.1], 221, 223, 224, 224 [7.10], 225, 238, 239 [7.29], 280, 281, 283 [9.6], 289 (30), 300, 301, 303, 307, 309, 310, 314 [10.31], 395 (M.9), 399 (S.3), 401 (S.13), 407 (B.14), 418 (T.3), 418 (T.4).
 Philippen, Lodewijk: 32.
- Philippus (heilige): 418 (T.5).
 Piatius (heilige): 213, 281.
 Pilatus, Pontius: 253.
 Pitteurs, Judocus: 65, 149, 208 (28), 434 (31).
 Plugers, Hendrik (edelsmd): 312, 415 (LO.23).
 Ponet, Luc (organist): 321 (12).
 Portaels, Jean (schilder): 215, 275.
 Procacci, Ugo: 286.
 Proenen, Agnes Adriana (begijn): 431 (24).
 Proenen, Elisabeth Emerentiana (begijn): 431 (24).
 Proenen, Joannes Baptista (schepen van Maastricht): 431 (24).
 Proveneers, Anna (begijn): 436 (40).
 Putmans, Herman (rentmeester): 63 (290).
 Putzeys, Anna Maria (begijn): 136 (49), 386 (14).
- Quintianus: 243.
 Quirinus van Malmédy (heilige): 212 [7.2], 213, 215 [7.5], 253, 253 [7.49], 281, 311.
- Rabijns, J.: 162.
 Raemackers (minderbroeder): 60 (119).
 Renier van Tongeren (visitator): 57.
 Reprobis: 228.
 Rijckel: zie Willem van Rijckel.
 Robijns, Christina (begijn): 60 (96).
 Robrecht van Thourotte (bisschop van Luik): 19, 24, 327.
 Rochus van Montpellier (heilige): 306, 310, 311, 314 (23), 407-408 (B.17), 418 (T.4).
 Rodeger (minderbroeder): 241.
 Rombout van Mechelen (heilige): 212 [7.2], 220 [7.6.24], 221, 251, 252 [7.47], 253, 323.
 Roose, Patrick: 396 (M.13).
 Roosens, Heli: 166, 208 (35).
 Rosenfeld, Hans-Friedrich: 230.
 Rousseau, Henri: 215 [7.6], 221, 243, 275, 280.
 Rubens, Peter Paul (schilder): 309, 309 [10.23], 403 (S.19).
 Rutten (alias Schrijnwerker), Jan: 306, 315 (45), 395 (M.9).
 Ryckel, Josephus Geldophus: 28, 34, 87, 400 (S.5).
- Saintenoy, Paul (architect): 67.
 Salome: 225.
 Sarisius (pastoor van het begijnhof): 56, 424 (1.A).
 Savko, Michel: 73, 281, 282, 284, 286, 289.
 Schmidt, Peter: 248.
 Schoefs, Gertrudis (begijn): 61 (150).
 Schoepen, Gertrudis (begijn): 428 (14).
 Schoepen, Margareta (begijn): 428 (14).
 Schoepen, Maria (begijn): 317, 318, 428 (14).
 Scholteden, Joannes (rentmeester): 54, 63 (293), 131.
 Schongauer, Martin: 225.
 Schroots-Deborre: 80.
 Schudel, Walter: 289 (1).
 Scoenzueters, Katheline (begijn): 51, 116.
 Scoenzueters, Lysbeth: 51, 116.
 Sebastiaan (heilige): 310, 408 (B.20).
 Secco Suardo, Giovanni: 278.
 Sergius (paus): 246.

- Simons, M.A. (pastoor van het begijnhof): 136 (49), 386 (14).
 Simons, Walter: 39, 40, 50, 58 (19), 234.
 Smeesters, Jozef: 166, 208 (36).
 Smets, L.W. (rentmeester): 63 (293).
 Smets, Leon: 74, 424 (1).
 Sneyers, René: 282, 284, 289.
 Snoy, Eulalie (barones): 434-435 (33).
 Sophia van Thüringen (hertogin van Brabant): 241.
 Sorber, Frieda: 272 (19).
 Spitaels, Jacques: 282.
 Stas, Maria Gertrudis: 432 (24).
 Stasseyns, Catharina: 309, 315 [10.32], 399 (S.1).
 Stephaton: 392 (M.2).
 Steppe, J.K.: 273 (24).
 Sterken, L.: 135.
 Stijnen, Francis: 412 (LO.13).
 Stijnen, Tine: 281, 282.
 Stillaert, Willem: 281, 282.
 Strauven, Marie: 323.
 Straven, François: 9, 24, 28, 66, 162, 162 [6.7], 197, 292 [10.2], 304, 392 (M.2), 424.
- Taijen Tacije (rentmeester): 63 (286).
 Thenaers, Jacques (notaris): 77 (35).
 Thenaerts, William (burgemeester): 67.
 Theresa (heilige): 220 [7.6.11], 221.
 Thomas (heilige): 238, 239 [7.29], 249, 251 [7.46].
 Thompson, Daniel: 278.
 Thys, Achille: 79.
 Tintori, Leonetto: 286.
 Torriti, Jacopo: 227, 258 (77).
 Tournier, Michèle: 261.
 Trimpeneers, Maria (begijn): 62 (245).
 Trudo (heilige): 19 [2.5], 164, 184, 200, 299, 309, 311, 314 (23), 404 (B.2), 411 (LO.7).
 Tulpinck, Camille: 66, 162, 215-220 [7.6], 221, 222, 223, 224, 243, 258 (54), 275, 276 [9.2], 277, 279, 280, 280 [9.4], 283 [9.6], 285, 287, 287 [9.11], 288 [9.12].
 Tysmans, Jozef (schilder): 67.
- Ubachs, P.: 32.
 Uidal, Jean-François (meester): 172, 173, 208 (65), 208 (72), 385-386 (13).
 Ulens (familie): 61 (161).
 Ulens, Pieter Jan (edelsmid): 312, 415 (LO.25).
 Ulens, Robert: 67.
 Urban, Jacques: 416 (LO.27).
 Urbanus VI (paus): 21.
 Ursula van Keulen (heilige): 23 [2.8], 44, 211, 212 [7.2], 213, 218 [7.6.14], 221, 239, 240, 240 [7.31], 246, 262, 264 [8.4], 267, 284, 287.
 Uten, Jan (pastoor van het begijnhof): 34.
 Uuytenbroecke, Margareta (hoogmeesteres): 60 (96).
- Vaes, Servatius (abt van Averbode): 81.
 Valerianus: 243.
 van Aecken, Elisabeth (begijn): 317, 318.
 Van Alsteren (familie): 113.
- van Beieren, Josef Clemens (prins-bisschop van Luik): 412 (LO.12).
 van Beieren, Ernest (prins-bisschop van Luik): 60 (96).
 van Beieren, Ferdinand (prins-bisschop van Luik): 22, 53, 59 (46).
 van Beieren, Jan (elect van Luik): 26, 48, 53, 54, 59 (73), 62 (234), 62 (262).
 van Beieren, Maximiliaan-Hendrik (prins-bisschop van Luik): 30, 60 (108).
 Vanbergen: 294.
 Vanbergen, Jozef (rentmeester): 67.
 Van Cauwelaert, Marleen: 258 (37).
 van Corswarem, Magdalena (begijn): 44.
 van Creeft, Maria (begijn): 429-430 (19).
 Vandenbroeck, Paul: 15, 211.
 vanden Creeft / van de Creeft (familie): 37, 82, 429-430 (19).
 vanden Creeft, Joanna (hoogmeesteres): 61 (158), 317, 318.
 van den Edelbamp, Joris (mombler): 436 (41).
 vanden Engelbamp: 63 (294).
 vanden Spiegel, Maarten (rentmeester): 54, 63 (286).
 Vanden Tillaar, G.J.: 405 (B.8).
 Van de Plas, Alma: 281.
 Van der Borch, Jan / Joannis a Castro (landmeter): 81, 25 [2.9].
 Vanderborcht (familie): 61 (161).
 Vanderborcht / Van der Borch, Gilbertus / Ghysbrecht: 116, 117, 117 [4.79], 137 (66).
 Vanderborcht / Vander Borch, Anna (hoogmeesteres): 29, 30, 30 [2.13], 31, 34, 37, 41, 60 (103), 60 (119), 60 (138), 61 (158), 61 (164), 82, 117, 134, 208 (70), 315 (40), 323, 381 (4), 392 (M.1), 393 (M.4), 430 (22.A).
 Vanderborcht / Vander Borch, Catharina (begijn): 30 [2.13], 430 (22.A).
 Vanderborcht / Vander Borch, Herman: 30 [2.13], 430 (22.A).
 Vanderborcht, Maria (begijn): 51 (185).
 Vandermaelen, Philippe (landmeter): 83.
 van der Marck: zie Adolf van der Marck, Everard van der Marck, en Willem van der Marck.
 Van der Plaetsen, Jean (schilder): 215, 221, 275.
 vander Rouchaut, Jan (rentmeester): 63 (286).
 Vandersmissen, Michel (abt van de Sint-Trudoabdij): 79.
 Vandersteegen, Hubert: 294, 314 (5-6).
 Vanderstraeten, Maria Catherina (begijn): 136 (49), 386 (14).
 vander Straeten, H.: 136 (43).
 van der Weyden, Rogier (schilder): 273 (23).
 Vandevorst, Kris: 13.
 van Duynen, Sara: 65, 434 (31).
 van Dyck, Antoon (schilder): 44 [2.26], 401 (S.10).
 van Elderen (familie): 421 (R.1).
 van Elderen, Anna: 400 (S.4).
 van Elderen, Jean Louis (prins-bisschop van Luik): 22, 59 (47), 61 (168), 61 (170).
 van Eyck, Gielis: 51, 116, 323.
 van Eyck, Jan: 272 (13).
 van Ham, Jan (rentmeester): 63 (286).
 van Ham, Matthijs (mombler): 63 (294), 436 (41).
 van Hamel, Herbrecht (pastoor van het begijnhof): 425 (1.B).
 Van Heij / vanden Heij, Katherina: 428 (12).
 Van Heij, Maria: 428 (12).
 van Heinsberg, Jan (prins-bisschop van Luik): 20, 26, 58 (32).

- Van Herck, Hanne: 82, 113, 175, 207 (8).
 van Herck, Maria Petronilla (begijn): 433 (29).
 van Herkenroy / van Herckenrode: 429-430 (19).
 van Heynsdael van Schouwenbroeck, Lucie Thérèse: 430-431 (23).
 van Horne, Jan (prins-bisschop van Luik): 24.
 Van Laere, Raf: 166, 208 (38), 208 (39), 208 (40), 208 (41), 222, 223.
 Van Loubbeek, G. (pastoor): 385.
 Van Loubbeek (pastoor): 129.
 Vanmarsenille, Polly: 294, 391.
 Van Mechelen, Jo: 391.
 Van Mechelen, Piet / Pierre (architect): 73, 77 (26), 156-157 [6.2], 161, 162, 165, 207 (2), 207 (15), 208 (20).
 van Meer, Hildegard: 323.
 Van Meijr, Maria: 428 (12).
 van Meldert, Elizabeth (begijn): 150 [5.19], 429-430 (18).
 Vannes, Anna (begijn): 432 (26).
 Vannes, Catharine (begijn): 432 (26).
 Vannes, Maria (begijn): 432 (26).
 Vannes, Maria Catharina (begijn): 60 (119).
 Vanoirbeek (familie): 77 (35).
 Van Ormelingen, Maurice (notaris): 77 (25).
 Vanreyt Laurens (beeldhouwer): 306.
 van Schoer, Christina (begijn): 44, 62 (220), 62 (225).
 Van Straelen, Erik: 282, 284.
 van Thienen, Adriaan (pastoor van het begijnhof): 34, 46, 60 (135).
 van Thulden, Theodoor (schilder): 304.
 van Wezeren, Carolina: 304-305, 309, 393 (M.5), 401 (S.8), 408 (B.18).
 van Wezeren / de Wezeren (familie): 37, 393 (M.5), 401 (S.8).
 van Wezeren, Johanna Christina: 305, 393 (M.5), 401 (S.8), 430-431 (23).
 van Wezeren, Willem: 399-400 (S.3), 400 (S.4).
 van Worme, Elisabeth (rentmeesteres): 54.
 Vasoens, Elisabeth (begijn): 61 (154).
 Vasoens, Maria (begijn): 61 (154).
 Verbeeck, M.: 208 (39).
 Verbeke, Maurice (aannemer): 73.
 Vereecke, Jacques: 401 (S.8), 416 (LO.27).
 Verelst, K. (organist): 321 (12).
 Verheyden, Isidoor (schilder): 215, 275, 277, 289 (11).
 Veronica (heilige): 44, 230, 233.
 Verwilghen, Hubert (gouverneur van Limburg): 67.
 Vincentus van Beauvais: 235.
 Vrancken, Mabilia: 429 (16).
 Walschars, Barbara (hoogmeesteres): 317, 318, 430 (21.B).
 Walter de Speculo (pastoor van het begijnhof): 425 (2.A).
 Walter de Steenstrate (procurator): 63 (286).
 Walter van Gosenhoven (visitor): 57.
 Warnouts, J. (landmeter): 47 [2.30].
 Warnouts, Lambrecht (landmeter): 79, 79 [4.1], 80 [4.3], 81, 82, 91, 135 (7), 136 (14), 207 (10);
 Waters van Ruckelin, Jan: 436 (39).
 Waters, Anna (begijn): 436 (39).
 Wazgird, Krystyns: 314 (20), 315 (37).
 Wennen: 314 (4).
 Wesemael, Elke: 167.
 Willem de Zwijger, prins van Oranje: 27.
 Willem van Aquitanië (heilige): 400 (S.3).
 Willem van der Marck: 24.
 Willem van Rijckel (abt van de Sint-Trudoabdij): 9, 18, 19, 79, 135 (11), 160, 198, 240, 323, 325, 326.
 William van Middleton: 234, 234 [7.23].
 Witdoeck, Hans (graveur): 403 (S.19).
 Witters, Francis: 282.
 Wynrocx, Pierre (schilder): 313, 313 [10.29], 408 (B.21).
 Yolande van Soissons: 259 (109).
 Zacharias: 235, 236 [7.24].
 Zebedeus: 225.
 Zeppermans, Ida (hoogjuffrouw): 432 (27.A).

Index van plaatsnamen

- Aalst: 79.
Aalst-bij-Sint-Truiden: 249.
Aix-en-Provence: 230.
Alden Biesen, landcommanderij: 129, 404 (B.1), – Onze-Lieve-Vrouwekerk: 297.
Aldeneik, Sint-Annakerk: 234.
Alken: 36, 37 [2.20].
Amsterdam, begijnhof: 257 (8).
Ans: 37 [2.20].
Anthisnes: 130.
Antwerpen: 17, 32, 231, 269, 273 (45), 401 (S.10), – begijnhof: 26, – Sint-Pauluskerk: 258 (63).
Armentières: 273 (51).
Assesse: 130.
Attenhoven: 97, 97 [4.34].
Aufkirch, Sint-Michaelskerk: 258 (103).
Averbode, abdij: 25 [2.9], 81, 207 (10), 317.
Awans: 37 [2.20].
- Basècles: 150.
Bassenge: 37 [2.20].
Bavai: 80.
Bergen: 17.
Beringen: 77 (42), – Sint-Pieters-Bandenkerk: 301, 306, 395 (M.9).
Berloz: 37 [2.20].
Bernissem: 79.
Berzé-la-Ville, priorij: 278.
Betlehem: 235, 266.
Bilzen: 37 [2.20], 404 (B.1), – zie ook Alden Biesen.
Binderveld: 79.
Bokrijk: zie Genk.
Bonn: 211.
Borgloon: 37 [2.20], 152 (6), 240, 301, – begijnhof en Graethemkapel: 16, 36, 211.
Borgworm: 61 (152), 80.
Boulogne: 79.
Bozen / Bolzano, klooster: 229.
Bratislava / Pressburg: 241.
Bree, Sint-Michielskerk: 299.
Breisach am Rhein, Sint-Stefanuskerk: 225.
Brugge: 17, 162, 221, 248, 275, 277, 314 (27), 418 (T.3), 418 (T.4), 418 (T.5).
- Brussel: 17, 143, 152 (25), 208 (23), 211, 215, 221, 222, 241, – begijnhof: 27, 33, 59 (84), 60 (143), 209 (145), 209 (146), – Sint-Michielskerk: 241, – Zavelkerk: 215, 221.
Brustem: 24, 59 (62), 61 (152), 71, 79, 81, 205.
- Cambridge, King's College: 403 (S.19).
Catania: 243.
Cerfroid: 402 (S.15).
Chartres, kathedraal: 226, 235.
Colmar, klooster Unterlinden: 211.
Constantinopel: 401 (S.11).
Coremans, Paul: 289 (18).
Crisnée: 37 [2.20].
- Dendermonde, Onze-LieveVrouwekerk: 289 (27).
Denée: 150.
Diegem: 143.
Diepenbek: 37 [2.20].
Diest: 17, 242, – begijnhof en Sint-Catharinakerk: 26, 59 (53), 60 (137), 204, 209 (147), 211, – Sint-Sulpitiuskerk: 169.
Dinant: 148, 150, 314 (29).
Donceel: 37 [2.20].
Doornik: 17, 23, 150, 318, 427 (9.B).
Duras: 79, 80, 318.
Düsseldorf: 213.
- Eben-Emael: 145.
Écaussinnes: 149.
Eibingen: 241.
Eisenach, Wartburg: 241.
Elmpt: 273 (45).
Emael: 145.
En Gore: 147.
Essen: 211.
Euville: 144, 152.
- Fize-le-Marsal: 299, 405 (B.6).
Flavion: 130.
Flémalle: 147.
Florence / Firenze: 267, 286, – Santa-Croce: 286.
Florenne: 130.
Fribourg: 248.
Fumay: 151, 171.

Geel: 241, 242, 243, – Sint-Amanduskerk: 242.
 Geetbets: 37 [2.20].
 Geldenaken: 143, 152 (25).
 Gelinden: 140, 429 (17.A).
 Gelmen: 27, 61 (152), 429 (17.A).
 Genk, Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk: 166, 196, 208 (39), 208 (66), 391.
 Gent: 17, 215, 248, – begijnhof ten Hooie: 27, 32, 33, 42, 60 (137), 61 (163), 62 (214), 209 (145), 235, – begijnhof Sint-Elisabeth: 209 (146), – Sint-Baafsabdij: 278.
 Gingelom: 36, 37 [2.20], 79, 81.
 Givet: 171.
 Glasgow, The Burrell Collection: 66, 299, 322, 418 (T.2).
 Gobertange: 139, 140, 143, 144, 168, 169, 381 (2).
 Gobertingen: zie Gobertange.
 Golzinne: 150.
 Gorsem: 60 (119), 61 (152), 79.
 Gosenhoven: 56.
 Govingen: 18, 135 (11).
 Grâce-Hollogne: 37 [2.20].
 Groot-Gelmen: 79.
 Gursembrul: 18.
 Guvelingen: 80.

Haarlem, begijnhof en begijnhofkerk (thans Waalse kerk): 211, 235, 257 (4).
 Halen: 37 [2.20], 43, 79.
 Halle, Sint-Martinusbasiliek: 258 (62).
 Halmaal: 81.
 Hamal: 113.
 Hamme: 241.
 Hannuit: 82, 140, 145.
 Hardham: 278.
 Hasselt: 17, 36, 37 [2.20], 79, 80, 82, 161, 162, 208 (23), 306, – begijnhof: 36, 42, 61 (163).
 Hautecombe, abdij: 230, 232 [7.22].
 Heerlen: 410 (LO.1).
 Heers: 37 [2.20], 140.
 Heideck, Onze-Lieve-Vrouwekerk: 225.
 Hélécine: 145.
 Herentals: 242, – Sint-Waldetrudiskerk: 279.
 Herk-de-Stad: 37 [2.20], 77 (42), 79, 80.
 Herkenrode, abdij: 36, 129, 130, 240.
 Herstal: 37 [2.20].
 Heylisse: 317.
 Hoegaarden: 37 [2.20], 141, 143, 152 (25).
 Hoei: 80, 317, 395 (M.13), – kruisherenklooster: 240, – minderbroederskerk: 177.
 Hoensbroek: 130.
 Hoepertingen: 249.
 Hoeselt: 37 [2.20].
 Holsbeek: 51, 88.
 Hoogstraten: 242, – begijnhof: 209 (145).
 Houthalen-Helchteren: 77 (42).
 Huppaye: 141.

Ieper: 17, – Hallen: 221.
 Jauchelette: 234.

Jeruzalem: 223, 225, 227, 235.
 Jeuk: 80.
 Juprelle: 37 [2.20].

Kamerijk: 23.
 Katzwang, Sint-Mariakerk: 258 (103).
 Keldby: 225.
 Kerkom: 77 (4), 79, 80.
 Kerniel, klooster Onze-Lieve-Vrouw-Kolen / Mariënlof: 240.
 Kester: 79.
 Keulen: 25, 79, 80, 160, 198, 239, 240, 241.
 Klaarkamp, abdij: 272 (15).
 Kortembos: 69, 81.
 Kortessem: 37 [2.20].
 Kortrijk: 17, 79.
 Kozen: 81.
 Kwaadmechelen: 37 [2.20].

La Maigrauge / Magerau (abdij): 248.
 La Ramée, abdij: 234.
 Lamine: 61 (154).
 Landen: 36, 37 [2.20], 80, 145, 209 (110).
 Leiden: 248.
 Leuven: 17, 37 [2.20], 82, 152 (25), 182, 205, 311, 400 (S.5), 403 (S.19), 411 (LO.7), – begijnhof en Sint-Jan de Doperkerk: 26, 33, 60 (137), 60 (143), 209 (147), 211, 258 (17), 258 (63), – Sint-Jacobskerk: 300.
 Lier, begijnhof: 27, 209 (145).
 Ligny: 149.
 Limbricht, Sint-Salviuskerk: 234.
 Lincent: 139, 140, 144, 145, 147, 152, 155, 168.
 Lindau: 229.
 Linter: 37 [2.20].
 Longpré: 147.
 Lourdes: 312.
 Lübeck, Egidiuskonvent: 257 (8).
 Luik: 9, 19, 21, 23, 24, 25, 27, 30, 36, 37 [2.20], 61 (154), 65, 82, 83, 123, 147, 149, 171, 172, 175, 180, 198, 203, 205, 213, 227, 227 [7.15], 233, 234, 234 [7.23], 246, 256, 296, 297, 312, 323, 387, 404 (B.1), 412 (LO.12), 415 (LO.25), – begijnhof en Sint-Christoffelkerk: 16, 16 [2.3], 204, 209 (132), 209 (147), 230, – minderbroederskerk: 177, – Sint-Follianuskerk: 214, – Sint-Jacobabdij: 234, 234 [7.23], – Sint-Lambertuskathedraal: 249, – Centre Européen d'Archéométrie: 437-445.

Maasmechelen: 37 [2.20].
 Maastricht: 83, 139, 140, 145, 170, 246, 317, 387, 415 (LO.25).
 Maffle: 149.
 Maillen: 130.
 Marburg: 241.
 Martelange: 151, 171.
 Mazy: 150.
 Mechelen: 242, – begijnhof: 26, 27, 33, 209 (145).
 Meise, Sint-Martinuskerk: 215.
 Melveren: 18, 60 (140), 79, 80, 82.
 Merchtem: 241.
 Metz: 17.
 Meysbruc: 18.

- Moha: 147.
 Montenaken: 80.
 Mont-Saint-Aubert: 318.
 Muizen: 80.
 Myra: 407 (B.15).
- Namen: 147, 148, 149, 150, 172.
 Nanterre: 240.
 Neerlinter: 317.
 Nekum: 145.
 New York, The Metropolitan Museum: 66, 299, 418 (T.1).
 Niel: 80.
 Niel-bij-As, Sint-Niklaaskerk: 297, 404 (B.1).
 Nieuwerkerken: 37 [2.20], 51, 88.
 Nijvel, abdij en Sint-Gertrudiskerk: 187, 215, 241, 243.
 Nijvel: Begijnhof: 16.
 Nonnemielen: 79, 318.
 Nowé, H.: 289 (18).
 Nürnberg: 258 (103).
- Oignies: Begijnhof: 16.
 Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek, Onze-Lieve-Vrouwekerk: 209 (109).
 Oplinter: 140, – Sint-Genovevakerk: 187.
 Oppenberg, St. Dionysen: 229.
 Ordingen: 61 (152).
 Oreye: 37 [2.20].
 Orp / Orp-Jauche: 140, 145?
 Oupeye: 37 [2.20].
 Overlaar: 141, 168.
 Overmere: 318.
- Parijs: 65, 233, 240, 289 (16), 401 (S.11), 402 (S.15).
 Parma: 230.
- Regensburg, Sint-Egidiuskkerk: 229.
 Reichenau, munsterkerk: 229.
 Reims: 25, 59 (67).
 Remicourt: 37 [2.20].
 Reutlingen, Onze-Lieve-Vrouwekerk: 258 (94).
 Riemst: 37 [2.20], 145.
 Rijkhoven: 297.
 Rijsel: 17.
 Rokendale: 18, 135 (11).
 Roloux: 61 (154).
 Rome: 239, 253, – Santa Maria Maggiore: 227, – Santa Maria in Trastevere: 227.
 Rommersom: 140.
 Roosdaal: 209 (109).
 Rotselaar, Sint-Pieterkerk: 182.
 Rüdesheim: 241.
 Runkelen: 79.
- Sainte-Baume: 230, 233.
 Saint-Georges-sur-Meuse: 77 (4).
 Sankt Goar: 259 (174).
 Santiago de Compostella: 253.
 Savonnières: 144, 152.
 Schaarbeek: 73.
- Schelklingen, Sint-Afrakerk: 229.
 Scherpenheuvel, Onze-Lieve-Vrouwebasiliek: 400 (S.3).
 Schinveld-Brunsum: 164, 410 (LO.1).
 Schlangen: 228.
 Schurhoven / Schuurhoven: zie Sint-Truiden.
 Senlis, kathedraal: 226.
 Setzingen, Bartholomeuskerk: 229.
 Sibbe: 145.
 Sieblingen: 229.
 Siena: 230.
 Sint-Amandsberg, begijnhof: 32.
 Sint-Huibrechts-Hern, Sint-Hubertuskerk: 234, 286.
 Sint-Truiden, stad: 12, 17 [2.4], 24, 25 [2.9], 26, 27, 28, 32, 33 [2.16], 33, 35, 36, 37 [2.20], 39, 48, 71, 79, 80, 80 [4.2], 80 [4.3], 83 [4.6], 133, 139, 141 [5.3], 163, 172, 246, 294, 296, 318, 323, – abdij van Sint-Trudo: 17, 18, 25, 33, 56, 79, 80, 130, 137 (63), 160, 200, 207 (10), 234, 240, 323, 325, 326, 391, 404 (B.3), 409 (B.22), 409 (B.23), 415 (LO.23), – grauwezusterklooster: 27, – Heilig Graf parochie: 18, – kapucijnenklooster: 27, 183, 400 (S.3), – kapucinessenklooster: 27, – klooster van de heilig grafzusters: 27, – minderbroedersklooster: 18, 393 (M.4), – Onze-Lieve-Vrouwekerk: 18, 20, 65, 67, 149, 200, 208 (28), 213, 214, 296, 299, 300, 331, 406 (B.11), – Schurhoven / Schuurhoven, wijk en Sint-Jacobskerk: 18, 39, 65, 67, 79, 80, 82, 112, 135 (11), 139, 150, 160, 318, – Seminarie: 27, – Sint-Gangulfuskerk: 18, 200, – Sint-Jacobskerk: 45, – Sint-Martinuskerk: 200, 299, 406 (B.11), – Sint-Pieterskerk: 310, 408 (B.20), – Speelhof: 65, 67, 80, 81, 277.
 St. Albans, abdij: 230.
 Staaen: 117, 436 (38).
 Stein am Rhein, kerk: 229.
- Ter Biest: 79.
 Terbeek (abdij): 144, 197, 436 (37).
 Tienen: 37 [2.20], 79, 80, 139, 140, 141, 143, 151, 168, – begijnhofkerk: 204, 209 (147).
 Tongeren: 17, 37 [2.20], 58 (30), 60 (143), 77 (42), 79, 80, 130, 152 (6), 166, – begijnhofen Sint-Catharinakerk: 26, 36, 184, 204, 209 (132), 209 (147), 211, 300, – Onze-Lieve-Vrouwekerk: 215, 221. Sint-Truiden, stad: 12, 17 [2.4], 24, 25 [2.9], 26, 27, 28, 32, 33 [2.16], 33, 35, 36, 37 [2.20], 39, 48, 71, 79, 80, 80 [4.2], 80 [4.3], 83 [4.6], 133, 139, 141 [5.3], 163, 172, 246, 294, 296, 318, 323.
 Trente: 26, 27, 301.
 Trier: 25.
 Trognée: 80.
 Turnhout: 242, – begijnhof: 209 (145).
- Uden: 405 (B.8).
 Ulbeek: 97.
- Vaals: 129.
 Valenciennes: 17.
 Valkenburg: 145.
 Val-Saint-Lambert, abdij: 177.
 Velm: 79, 81.
 Venetië: 267.
 Verdun: 233.
 Vienne: 9, 23, 25, 40, 203, 323.
 Villers-la-Ville, parochiekerk: 187, – abdijkerk: 187, 200.

Vinalmont: 147.

Visé: 37 [2.20].

Wagenhausen, kloosterkerk: 259 (174).

Walcourt: 317.

Walsbets: 299, 405 (B.8).

Waremmé: 37 [2.20], 65.

Wellen: 79, 97, 97 [4.33].

Wervik: 79.

Wezeren: 129, 385, – Sint-Amanduskerk: 209 (110).

Wienhausen (abdij): 227, 248.

Woensel: 408 (B.21).

Woluwe: 143.

Wommersom: 140.

Worcester (Mass.): 230.

Zepperen, Sint-Genovevakerk: 225, 230, 240, 241, 243 [7.35], 249, 250 [7.43], 250 [7.44], 251 [7.45], 251 [7.46], 257, 275, 277.

Zerkingen: 79.

Zichen-Zussen-Bolder: 145, 171.

Zinnik: 149.

Zonhoven: 130.

Zoutleeuw: 37 [2.20], 51, 80, 88, 141, 152 (6), 317, – begijnhof: 16, – Sint-Leonarduskerk: 225, 299

Zürich: 259 (144).

Auteurs

Anna Bergmans promoveerde aan de Katholieke Universiteit Leuven tot doctor in de Kunstwetenschappen (1997). Zij doceert het vakgebied Historisch Interieur & Kunstnijverheid aan de Universiteit Gent en is erfgoedonderzoekster in het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed. Zij is onder meer bestuurslid van de International Council on Monuments and Sites, briefwisselend lid van de Koninklijke Academie voor Oudheidkunde van België en geassocieerd lid van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten.

Marjan Buyle studeerde af als licentiate in de Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis met een verhandeling over de muurschilderingen in de begijnhofkerk van Sint-Truiden (Katholieke Universiteit Leuven, 1974). Zij specialiseerde zich in de restauratie aan het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium in Brussel en aan de Università Internazionale dell'Arte in Firenze. Sinds 1976 is zij verantwoordelijk voor de conserveringsploeg van de Vlaamse Overheid, thans opgenomen in het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed.

Thomas Coomans de Brachène behaalde een doctoraat in de Archeologie en Kunstgeschiedenis aan de Université Catholique de Louvain (1997) en doceert de vakken architectuurgeschiedenis, bouwhistorie en monumentenzorg aan de Vrije Universiteit Brussel. Het boekproject van het begijnhof van Sint-Truiden maakte deel uit van onderzoekscontracten aan het KADOC, Katholieke Universiteit Leuven, en aan het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed. Hij is onder meer lid van de Koninklijke Academie voor Oudheidkunde van België en van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Roland Dreesen is doctor in de Geologie (Katholieke Universiteit Leuven, 1978) en projectverantwoordelijke bij de Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek (VITO). Hij leidt er mede de Projectgroep Grondstoffen binnen het Expertisecentrum Materiaaltechnologie. Zijn expertise situeert zich onder meer in het gebruik van microscopische technieken (petrografie) in het onderzoek van granulaten, beton, natuursteen en secundaire grondstoffen.

Marc Laenen werd na zijn opleidingen Klassieke Filologie en Archeologie aan de Katholieke Universiteit Leuven conservator van het Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk (1972-1992). In Rome was hij Algemeen Directeur van het International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (1993-2000). Sedert 2000 is hij Conservator van het Provinciaal Centrum voor Cultureel Erfgoed van Limburg. Hij is docent houtbouw en landelijke architectuur aan de Hogeschool Antwerpen, afdeling Ontwerpwetenschappen.

Mireille Madou promoveerde tot doctor in de Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Leuven (1970). Zij was daar onderzoekster op het Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, doceerde er kostuumgeschiedenis. Daarna werd zij docent Middeleeuwse Kunst aan de Universiteit Leiden (1976-1992).

Patrick Roose is laureaat van het Lemmensinstituut in Leuven (muziekpedagogie en orgel, 1972). Sedert 1974 inspecteur en orgeldeskundige bij de Afdeling Monumenten & Landschappen is hij thans erfgoedonderzoeker in het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed. Hij is tevens orgelleraar aan de Muziekacademie in Wemmel en organist van de Sint-Salvatorkerk in Gent.

Leon Smets is licentiaat in de Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis (Katholieke Universiteit Leuven, 1974). Specialisatie in de theorie van de conservatie/restauratie en de museologie aan de Università Internazionale dell'Arte in Firenze en in de preventieve conservatie aan het International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property in Rome. Hij was onder meer van 1981-1995 verantwoordelijk voor het Provinciaal Museum voor Religieuze Kunst, begijnhofkerk Sint-Truiden, en voor het Provinciaal Centrum voor Cultureel Erfgoed. Sedert 2008 stafmedewerker van Faro, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed.

Paul Van den Bremt is bioloog (Katholieke Universiteit Leuven, 1974) en erfgoedonderzoeker bij het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, gespecialiseerd in landschapsonderzoek. Hij publiceerde vooral rond historische ecologie, historische botanie en floristiek.

Hanne Van Herck studeerde geschiedenis aan de Universiteit Gent (2002) en cultuurwetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel (2003). Tijdens haar opleiding verdiepte zij zich in middeleeuwse vrouwen-geschiedenis. Van 2004 tot 2006 was zij als onderzoeker verbonden aan het KADOC, Katholieke Universiteit Leuven, onder meer voor het archivalisch onderzoek van het begijnhofproject Sint-Truiden. Sindsdien organiseert zij culturele evenementen.

Christine Vanthillo is licentiate Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis (Katholieke Universiteit Leuven, 1972). Tot 1984 was zij werkzaam bij de Provinciale Dienst voor het Kunstpatrimonium Limburg. Aansluitend werd zij als erfgoedconsulent bij de Vlaamse Overheid, Onroerend Erfgoed Limburg, verantwoordelijk voor het interieur en het kunstbezit in monumenten.

Dit boek, het resultaat van het werk van een multidisciplinair team, is de eerste wetenschappelijke monografie over een begijnhof. De meeste begijnhoven die in 1998 werden erkend als werelderfgoed, danken hun faam aan de homogeniteit van de huizen die rond een plein zijn geschikt, met sfeervolle straatjes waar het stedelijke rumoer niet doordringt, of aan de barokke praal van hun kerk. De eigenheid van het begijnhof van Sint-Truiden ligt echter vooral in het unieke ensemble van middeleeuwse muurschilderingen. Na hun toevallige ontdekking in 1860 werd de kerk uiteindelijk in de jaren 1930 van het verval gered, dankzij de Vereniging van de Vrienden van het Begijnhof van Sint-Truiden. De schilderingen lagen ook aan de basis van de tweede restauratie van de kerk in de jaren 1970

en van het museale project van de provincie Limburg. Het mag dus niet verwonderen dat de muurschilderingen in dit boek de aandacht krijgen die ze verdienen. Dat betekent echter niet dat deze publicatie zich daartoe zou beperken. Elf auteurs hebben bijgedragen aan drie thema's: de geschiedenis van het begijnhof, de architectuur van de kerk en de begijnenhuizen, en het interieur van de kerk met inbegrip van de muurschilderingen, het kunstpatrimonium en het orgel. De teksten zijn gebaseerd op een grondig onderzoek van het archief en de materiële bronnen. Ze belichten verschillende onvermoede aspecten van het originele gemeenschapsleven van de begijnen, van de 13de tot de 18de eeuw.